

DÉKÁNY ISTVÁN

A könyvhöz tartozó
DVD melléklet
a Kölcsonzóból
kérhető

TRIANONI ÁRVÁK

DVD-
mellékleten
a *Csonka vágányon*
című film és
a menekültek
névsora

X 284749

TELJES DÉKÁNY ISTVÁN

TRIANONI ÁRVÁK

NORAN LIBRO KIADÓ
BUDAPEST, 2018

247405

[illegible]

1 DVB

© Dékány István, 2018
© Noran Libro Kiadó, 2018

X 284749

TARTALOM

Year	Country	Population (millions)	Urban population (millions)	Urban population (%)	Population density (per sq km)	Urban population density (per sq km)
1950	India	360	100	28	170	100
1955	India	380	110	29	180	110
1960	India	400	120	30	190	120
1965	India	420	130	31	200	130
1970	India	440	140	32	210	140
1975	India	460	150	33	220	150
1980	India	480	160	33	230	160
1985	India	500	170	34	240	170
1990	India	520	180	35	250	180
1995	India	540	190	35	260	190
2000	India	560	200	36	270	200
2005	India	580	210	36	280	210
2010	India	600	220	37	290	220
2015	India	620	230	37	300	230
2020	India	640	240	38	310	240
2025	India	660	250	38	320	250
2030	India	680	260	38	330	260
2035	India	700	270	39	340	270
2040	India	720	280	39	350	280
2045	India	740	290	39	360	290
2050	India	760	300	40	370	300

ELŐSZÓ 7

I. fejezet · A nemzetiségek helyzete a történelmi Magyarországon	11
II. fejezet · Az utódállamok létrejötte	34
III. fejezet · Károlyi Mihály és az őszirózsás forradalom	64
IV. fejezet · Hatalomátvétel	79
V. fejezet · A menekültek fogadása	110
VI. fejezet · A párizsi békekonferencia	123
VII. fejezet · Besózott sebek	142
VIII. fejezet · A zilahi vérengzés	163
IX. fejezet · Felvidék, 1919 tavasza	175
X. fejezet · Hűségeskü	191
XI. fejezet · A Tanácsköztársaság	211
XII. fejezet · Vörös vagy nemzeti színű zászló	232
XIII. fejezet · A zsuppvonat utasai	249
XIV. fejezet · Magyarország román megszállása . . .	259
XV. fejezet · Kiutasítási nagyüzem	275
XVI. fejezet · Vagonúton	297

Közben persze könyvtárakban, levéltárakban is kutattam. Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában 61 újság több évfolyamát néztem át, közöttük az *Erdélyi Hírek* című menekültújság számait, amely hosszú listákat közölt a határra érkezett menekültekről. A *menekültek* könyvében 73 elüldözött írta le kálváriáját 1939-ben. Ezeket azért kritikával kezeltem, mert süttött belőlük az elfogultság. A MÁV Levéltárban *Naplószerű feljegyzések* címen találtam egy 17 kötetbe összegyűjtött jelentést „Az ellenséges megszállások következtében a vasúti üzem szolgáltatában és igazgatásában előidézett nehézségekről, jogtalan és erőszakos beavatkozásokról és az Államvasutak tiltakozásáról”. Az Államvasutak levéltári anyagának jelentős része a Magyar Országos Levéltárba került, több ezer menekült vasutas kartonját, segélyezési listáját találtam meg itt. Ugyanitt a Népióléti Minisztérium segélylistái is tartalmaztak neveket. A vidéki levéltárak közül a Borsod-Abaúj-Zemplén, Békés, Nógrád, Szolnok és a Veszprém megye levéltáraiból kaptam több-kevesebb segítséget.

Több naplóhoz, visszaemlékezéshez sikerült hozzájutnom (nagyobbrészt kéziratban), amelyek az adott eseményekkel foglalkoznak vagy érintik azokat. A legnagyobb segítséget Márki Sándor történész, kolozsvári egyetemi tanár, naplója jelentette. Márki 50 évén át vezetett naplót, Erdély elvesztését, az ellehetetlenítés folyamatát, a vonatutakat is részletesen leírta. Az egész eseménysort a naplófolyamból kiemelve külön címmel (*Metamorphosis Transsylvaniae*) is ellátta, és könyvben is meg akarta írni – erről árulkodnak az eseményekkel foglalkozó, a naplóba ragasztott újságcikkek.

A film elkészítését a Médiatanács nem támogatta, egyéb forrásokból a pénz megszerzése évekig tartott. A *Csonka vágányon* címet kapó filmből készült egy másfél órás úgynevezett „rendezői változat” és a televíziós elvárásoknak megfelelő 52 perces verzió is. Utóbbi változatot a Duna TV, a Hír TV és az Echo TV több ízben sugározta, és különböző rendezvényeken („Határhelyzetek” – migráció a magyar film tükrében, Nemzeti Összetartozás Napja, *Vagonba zárt nemzet* című kiállítás) is vetítették.

2014 augusztusában, a film elkészülte után szembesültem a ténnyel, hogy az összegyűjtött anyagnak csak töredékét használtam fel a filmhez. Mi történjen a többivel? Ekkor jutott eszembe, hogy egy könyvben kellene közreadni a teljes anyagot. Nem volt szerződésem, sem megbízásom, hogy úgy mondjam: belső szükségét éreztem a könyv megírásának, az általam megismert információk továbbadásának. A könyvet is úgy írtam, szerkesztettem, ahogy filmet készítek, vagy ahogy a mozaikkészítő dolgozik: apró részleteket illesztetek egymás mellé, addig, amíg azok egy teljes képet nem alkotnak. Nem az egészet bontom ki, hanem a részletek felől haladok az egész felé – az induláskor sokszor még nem tudom, hogy mi lesz a végeredmény.

Ugyanakkor törekedtem az alaposságra, mert semmi sem áll önmagában, mindennek van előzménye és következménye. Ahogy a film csak érintette, hogy a magyar tudatuk miatt az idegen államra az eskütételt megtagadók jelentős része nem magyar származású volt, úgy a könyvben a nemzetiségi kérdést történetiségében és komplexitásában igyekeztem bemutatni. A többi fejezetnél is törekedtem a téma alapos, többoldalú bemutatására.

A könyvhöz már tudatosan kerestem azokat a cikkeket, könyveket, amelyek az árnyalt, széles körű ábrázoláshoz szükségesek. Természetesen felhasználtam a filmhez készített interjúk szövegeit is. Néhányan, akik látták a filmet, megkerestek, hogy az ő szüleik is vagonlakók (vagy éppen hajólakók) voltak. A könyvbe az ő visszaemlékezésük is belekerült.

A NEMZETISÉGEK HELYZETE A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁGON

A történelmi Magyarország mindig is soknemzetiségű volt, már a középkorban több idegen nép olvadt bele a magyarságba vagy élt vele együtt békésen. Ilyenek voltak a szlávok, a besenyők, a jászok vagy a kunok. Később a török időkben elnéptelenedett területekre érkeztek telepések. Már a 18. században többségben voltak a nem magyar nemzetiségek az akkor a Habsburg Birodalomhoz tartozó Magyarországon, a reformkor előtt mégsem létezett nemzetiségi probléma, mivel nem létezett modern értelemben vett nemzetállam sem. A különböző kiváltságok rendekbe sorolták az embereket, az ország hivatalos nyelve a latin volt, a hétköznapi életben használt nyelv, művelt kultúra, gyakorolt vallás pedig másodrendűnek számított. Valamennyi lakos magyarországi, *hungarus* volt, s ennek tudata összefogta az itt élő embereket.

A XIX. századi nyelvhasználatról a kortárs Vas Gereben (eredeti nevén Radákovits József) *A nemzet napszámásai* című regényéből alkothatunk képet. Az első részletben Szabolcs vármegye új főispánja látogatja meg a megye egyik földesurát, Kállay Miklóst.

– Itt, amint veszem észre, valamennyien magyarul beszélnek! – jegyzi meg a főispán.

– Feleségem a diák szót nem érti, én meg a németet – válaszolt a háziúr –, ezért csak magyarul beszélünk.

– Minő jó, hogy egy harmadik nyelv is van, melyet közösen értenek.

Meg ne botránkozzanak olvasóim, a főispán úr becsületes magyar ember, de ezelőtt ötven esztendővel alig akadt volna egy városban harminc ember, aki azt természetesnek ne találta volna, hogy okos ember rendesen deákul beszéljen – aztán az asszonyok predentáltak maguknak annyi szabadságot, hogy ha már deákul nem tudnak, legalább németül beszélhessenek; mert nagy szegény lett volna valamely idegen nyelvet nem tudni, ámbar ha a magukét nem tudta valaki, azért senki sem szegényletette el magát.¹

A második részletben a debreceni kollégium rektorának és egy diákjának párbeszédét közöljük a nyelvhasználat illusztrálására:

– [...] én nem szenvedhetem ezt a nyelvet.

– Hát mit szenvedhet, hadd hallom?

– Azt az áldott magyar nyelvet, amit tekintetes urak csak dohányt venni meg kapáltatni használnak, a többi mind deákul van.

– Tehát maga a deák szót gyűlöli?

– Mint a pempőt; mert az gondolom, hogy ha a többi fül meg tőle, minek élek egymagam a világon; ha pedig én fulladok meg, s a többi él: mi gyönyörűségem benne?

– Hát hol él meg maga széles Magyarországon deák szó nélkül, mondja meg, Nagy Pista uram, szörnyű mód szeretném hallani. Mert pap, apothékás, doktor, fiskális, inzsellér, jurasszor, judlium, asszesszor; rektor, kántor, preceptor, szupplikáns, mendikáns mind deák szó, és azután is él; hát hová menekül, mondjon egyetlen szót?

– Komédiás leszek.²

A magyar reformerek az ország minden lakosából jogilag egyenlő állampolgárt kívántak teremteni anyanyelvi-nemzetiségi megkülönböztetés nélkül, egységes politikai nemzet keretei között. A latin államnyelv még egyenlő távolságban volt az országban élő nyelvektől, de fenntartása a modern viszonyok között képtelenség volt. Helyébe legalább hét nyelv (német, magyar, román, szlovák, ruszin, szerb, horvát stb.) hivatali használatba vétele megvalósíthatatlannak bizonyult. Más megoldás, mint a magyar államnyelv, nem maradt. Az 1844-es államnyelvi törvénnyel együtt a közép- és felsőoktatásban értelmét veszítette a latin nyelvű képzés, helyébe a magyar nyelv lépett. A nemzetiségek itt szíszentek fel először – ez eszköz és ürgy a nemzetiségek elmagyarosítására.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hivatalosan tizenegy különféle nemzetiséget zárt magába (német, magyar, cseh, szlovák, lengyel, ukrán–ruszin, szlovén, szerb, horvát, olasz, román), beszélt nyelvből ennél is több volt.

A monarchia nemzetiségi összetétele

Nyelv	Népesség (fő)	Népesség (%)	Hadsereg (%)
német	12 006 521	23,36%	26,7%
magyar	10 056 315	19,57%	22,3%
cseh	6 442 133	12,54%	13,5%
lengyel	4 976 804	9,68%	8,5%
szerb–horvát	4 380 891	8,52%	6,7%
ukrán–ruszin	3 997 831	7,78%	8,1%
román	3 224 147	6,27%	6,4%
szlovák	1 967 970	3,83%	3,8%
szlovén	1 255 620	2,44%	2,6%
olasz	768 422	1,50%	1,4%
egyéb	2 313 569	4,51%	—
összesen	51 390 223	100%	100%

A magyarok nemzeti ébredésével párhuzamosan alakult ki a nemzetiségek saját identitása is. A két uralkodó nemzet, a német és a magyar mellett csak a területi autonómiával rendelkező horvátoknak volt parlamenti képviselete. A lengyelek, a szerbek, az olaszok és a románok úgynevezett „mágneses mezőben”, vagyis egy-egy szomszédos ország vonzásában éltek, amelyek népével azonos nyelvet beszéltek.³ A többi kisebbség anyaországgal sem rendelkezett, bizonyos népcsoportok (cigányok, zsidók, örmények) pedig elszórtan éltek, nem számítottak önálló nemzetiségnek.

Elsőként a horvátok tiltakoztak a magyar nyelv bevezetése ellen. A horvát nemzeti mozgalmat Bécsből is szították a magyar reformmozgalom sakkban tartásának szándékával.⁴

A szlovákok az ország északi részén, a magyarsággal keverten laktak, nagyobb konfliktusok nélkül. A mindennapos együttélés beindított bizonyos asszimilációs folyamatokat, elsősorban a szlovákok olvadtak be a magyarságba. A kétnyelvűségből fakadt a szlovák nemzetiségű értelmiségiek, elsősorban az evangélikus lelkészek veszélyérzete. A nyelv védelmében óvták iskolai és egyházi pozícióikat. Összegyűjtött sérelmeiket – német nyelven – felterjesztették az uralkodóhoz, és röpiratokban, valamint külföldi újságokban elhelyezett cikkekben a magyarokat barbár, ázsiai népként festették le, akik a szelíd, dolgoz szlávok kiirtásán munkálkodnak. A szlovák propaganda a külföld felé saját népét mint a „szláv nemzet” részét mutatta be. Így a nemzetiségi kérdés a „pánszlávizmus” emlegetésével külpolitikai dimenziót kapott.

Az északkeleti határvidéken élő ruszinoknál a magyar nyelv terjesztése jóformán meg sem kezdődött. Az egyes völgyek lakói eltérő szláv dialektusokat beszéltek, a szlovákok nemzetébresztése az ő köreikben nem sok sikerrel járt.

A román nemzeti egység kialakulását gátolta, hogy a románok három ország, a Magyar Királyság, Erdély és az úgynevezett Ókirályság (vagyis a Havasalföldet és Moldvát magában foglaló Román Királyság) alattvalói voltak. Még vallásukban sem voltak egységesek: görögkeleti (ortodox) és görögkatolikus felekezetre oszlottak. Ráadásul a magyarországi ortodox vallású románok a karlócai szerb metropolita alá tartoztak, és ebben az egyházban egyházközségi és iskolai szinten is a szerbek domináltak; az iskolákban szerbül tanítottak és cirill betűt használtak. Az itteni románok együttműködést kerestek a magyar reformerekkel, a magyar politikusok pedig megnyerhetőnek tartották a román nemzetiséget.

A szerb nemzetiségnek egy XVII. századi kiváltságlevél, az akkori Magyarországra betelepülőknél „nemzeti gyűlést”, valójában ortodox egyházi autonómiát engedélyezett. A szerbek ezt a kiváltságot szerették volna átértelmezni, és távlatilag az általuk lakott területekből szerb vajdaságot szervezni. A szerb–magyar ellentéteket Belgrádból gerjesztették, ahol egy nagyszerb állam megeremtésére törekedtek. Először a Török Birodalomban (Bosznia, Montenegró, Macedónia) élő szerbek, majd a Habsburg Birodalom (Magyarország, Horvátország, Szlavónia) szerbjeinek csatlakozására került volna sor. Mindez igen óvatosan történt, egyelőre csak ügynököket küldtek Magyarországra.

A hazai németiség körében a nemzeti identitás nem alakult ki, mert betelepítésük idejében még nem létezett Németország. Ők svábnak, bajornak, franknak, szásznak tartották magukat, és a német nyelvvel különben is érvényesülni lehetett az egész birodalomban. Kivételt jelentettek az erdélyi szászok, őket feudális privilégiumaik a régi világhoz kötötték. Elzárkóztak Erdély többi népétől, a magyaroktól, a székelyektől és a románoktól, és kulturális közösségük is Bécshez kötötte őket.

Az utolsó rendi országgyűlésen meghozott úgynevezett „áprilisi törvényektől” (jobbágyfelszabadítás, kiterjesztett szabadságjogok) azt várták, hogy az ország népei egymással összefogva építik fel a polgári Magyarországot. A magyar liberális politikusok ideálja egy polgári nemzetállam volt, egységes piaccal és egynyelvű közigazgatással. Amikor azonban a nemzetiségek önálló követelésekkel léptek fel, a kormányzat ingerülten reagált.⁵ Legkönnyebben a szlovákok mozgalmát szerelték le, mivel a jobbágyfelszabadítás a többség igényét kielégítette. A nemzeti mozgalmat vezető evangélikus lelkészeknek nem sikerült megmozgatni a vallási identitást a nemzeti elé

helyező, túlnyomórészt katolikus többségű lakosságot. A nemzeti mozgalom vezetői ugyan nagygyűlést hívtak össze május 10–11-re Liptószentmiklósba, de a magyar kormány le akarta tartóztatni őket mint pánszláv izgatókat, mire Csehországba menekültek.

A szerbek újvidéki gyűlése 1848 tavaszán követelte a szerbek nemzetként történő elismerését. Küldöttségüknek azonban Kossuth Pozsonyban kijelentette, hogy önálló nemzetként való elismerésükre nem számíthatnak. Az elutasításhoz hozzájárulhatott, hogy úgy vélte: a nemzetként való elismerés együtt jár a területi különállással. Ez után röviddel valóban felléptek az önálló Szerb Vajdaság követelésével, és a május 13–15-i karlócai gyűlésen fegyverkezésre szólították fel a szerb lakosságot. Megsegítésükre ezrével érkeztek ún. „szervianusok” a török fennhatóság alatt álló Szerbiából. A XVIII. században az ország keleti és déli végein (Dalmáciától Galiciáig) létrehozott katonai határőrvidék lakosságát többségében az ott lakó horvátok, szerbek és románok alkották. E határőr lakosság komoly fegyveres erőt alkotott, amely nagy nyomattal képviselhette a nemzetiségek követeléseit. A szerb nemzetiiségű határőrök erősített táborokat hoztak létre (a táborok összlétszáma elérte a 30 000 főt), és június elejétől ezekből támadták népiértózkodással Bácska és Bánát német és magyar településeit. Kiss Ernő ezredes csapatai szeptember 2-án elfoglalták a perlaszi táborot.

A horvát nemzeti mozgalom vezetője a horvát bánná kinevezett, később teljhatalmú diktátorként tevékenykedő Josip Jelačić báró lett. Megszakított minden összeköttetést Magyarországgal, az áprilisi törvényeket sem hirdette ki, a jobbágyfelszabadítást viszont saját hatáskörében intézte el. Elutasította Batthyány tárgyalási javaslatát, és maga mellé állította a horvátországi határőr ezredeket. A magyar kormány augusztus 27-én hiába ajánlotta fel a perszonáluniót, sőt az elszakadást is, Jelačić már nem akart tárgyalni.

Az erdélyi románok május 15–17-i balázsfalvi gyűlésén a radikálisabb jobbágyfelszabadítás mellett azt is követelték, hogy a románságot ismerjék el a magyar, a székely és a szász mellett negyedik államalkotó nemzetnek Erdélyben. A magyar országgyűlés ezt az erdélyi unió létrejöttére hivatkozva (amely szerint eltűnnek a feudális értelemben vett nemzetek, és Erdély népei egyformán részesülnek a polgári szabadságjogokban) elutasította. A jobbágyfelszabadítás módja ellen tiltakozó román parasztok mozgalmát letörő katonaság nagyjából magyar nemzetiségű volt, így a konfliktus nem a hatalom és a nép, hanem a nemzetiségek között jelentkezett.

Bár az 1848-as szabadságharcot Jelačić szeptember 11-i betörésétől szokás számítani, mint fentebb láttuk, az ún. „délvidéki kisháború” már 1848 nyarán elkezdődött. Ráadásul a szerbek és horvátok szövetséget is kötöttek a magyarok ellen. A szerb felkelést szeptemberben nem sikerült elfojtani, a nemzeti

ségi csapatok a császári és királyi sereggel együtt harcoltak a magyarok ellen. Erdélyben 1848. szeptember végén megkezdődött a román parasztság és határőrség fegyveres lázadása a magyar kormányzat ellen. Szeptember 19-én a Szlovák Nemzeti Tanács bevette 5–6000 főre becsült létszámú csapatait Észak-Magyarországon, de néhány nap alatt vereséget szenvedett.

Nem szándékunk végigkövetni a szabadságharc során a nemzetiségeknek a magyar csapatok ellen folytatott fegyveres harcait, csupán jelezni szeretnénk volna, hogy a magyarok és a nemzetiségek ellentéte nem XX. századi eredetű. Az 1849. március 4-i olmützi alkotmány még lehetőséget is teremthetett volna a magyarok és a többi nemzetiség közötti megbékélésre. Kiderült ugyanis, hogy a birodalom vezetőinek eszük ágában sincs teljesíteni a nemzetiségek területi és önkormányzati igényeit, hanem továbbra is a centralizált hatalmat kívánják gyakorolni. Ez azonban különböző okok (Jelačić újbóli aktivizálódása; az abrudbányai incidens) miatt nem jött létre.

A neoabszolutizmus időszakában fordulatot jelentett az 1860. október 20-án kiadott októberi diploma, amely meghirdette az alkotmányos elvekhez való korlátozott visszatérést. Ennek jegyében merült fel az igény a magyar és nem magyar nemzetiségek viszonyának törvényi szabályozására. 1861 tavaszán a nem magyar nemzetiségek sorra jelentették meg programjaikat, amelyekben visszatértek az 1848–49-ben megfogalmazott követelésekhez: a nemzeti egyenjogúsághoz, a nemzeti alapú önkormányzati kerületek kialakításához, a törvények többnyelvű kiadásához. Az országgyűlés báró Eötvös József vezetésével nemzeti bizottságot alakított. E bizottság által kidolgozott törvényjavaslat elutasított mindenféle formális deklarációt a nemzeti csoportok egyenjogúsításáról; ugyanakkor támogatta a törvények többnyelvű kiadását, egyéni és kollektív nyelvhasználati jogot biztosított a nem magyar anyanyelvű állampolgároknak valamennyi hatóság előtt. A települések és megyék közgyűlései szabadon választhatták meg belső igazgatásuk nyelvét, de a felsőbb szervekkel és a megyék egymás között csak magyarul levelezhettek, kivéve, ha belső igazgatási nyelvük azonos volt. A javaslat biztosította a kulturális autonómia intézményrendszerét, beleértve a közép- és felsőfokú oktatási intézmények állítását is. A törvényjavaslat parlamenti vitájára nem került sor. A magyarok a neoabszolutizmus éveiben az osztrák központi hatalom ellensúlyozása érdekében a nemzeti jogok rovására igyekeztek a magyar jogokat érvényesíteni.

Az emigrációban élő Kossuth 1862-ben kidolgozta a szomszédos népekkel a jövőben létrehozandó Dunai Konföderáció utópisztikus tervét. A szabadságharc egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy a magyarországi nemzetiségekkel rendezni kell a kapcsolatokat. Szembesülni kellett azzal a ténnyel, hogy Magyarország soknemzetiségű ország.

Azonban az 1868-as nemzeti törvény kimondta, hogy minden Magyarországon élő polgár, bármely nyelvet beszélje is, a magyar politikai nemzet tagja. Biztosította a nemzetiségeknek a közigazgatás helyi szintjén, a bírósághoz, az alsófokú oktatásban, a vallásgyakorlásban az anyanyelv használatát; és lehetővé tette, hogy középfokú oktatási intézményeket, tanítóképzőket és hittudományi főiskolákat tartsanak fenn. Alsófokú bíróságok előtt mindenkinek jogában állt anyanyelvén pereskedni. A felsőbb állami bíróságoknak kellett gondoskodni a nem magyar nyelvű perek anyagának magyarra fordításáról, ha egy ügy fellebbezés során eléjük került, és végzéseiket, ítéleteiket kötelesek voltak a felek anyanyelvén is kiadni. Az országgyűlés és a kormány hivatalos nyelve a magyar volt, de a horvát képviselők horvátul is felszólalhattak a magyar országgyűlésben. A törvényeket valamennyi nemzetiség nyelvén ki kellett adni. Az egyházaknak teljesen szabad nyelvhasználatot biztosított a törvény. Az 1868-as Eötvös-féle népiskolai törvény kimondta a 6–12 éves kor közti tankötelezettséget, az iskolákat állami felügyelet alá helyezte, létrehozta a tanfelügyelői szervezetet, elrendelte az állami tanítóképzők felállítását, előírta a kötelező tantárgyakat, és, ami témánk szempontjából a legfontosabb: kimondta, hogy *minden növendéket anyanyelvén kell tanítani*. A felső népiskolákban, polgári iskolákban és tanítóképzőkben elrendelte a magyar nyelvnek tantárgyként való tanítását, az elemi iskolákban azonban *nem volt kötelező a magyar nyelv oktatása*. Kollektív politikai jogokról, területi autonómiáról azonban szó sem lehetett. A nemzetiségek egészen az 1880-as évek elejéig a törvény betartását kérték, később már jogaik kiterjesztését követelték.

Az osztrák–magyar kiegyezés után, 1868-ban megtörtént a magyar–horvát kiegyezés is. Ebben elismerték Horvátország függetlenségét, a tartománygyűlés parlamentként működött, és biztosították a horvát nyelv használatát. A végrehajtó hatalom élén álló horvát bánt a magyar minisztertanács javaslata alapján a király nevezte ki. Probléma maradt Fiume (horvát néven Rijeka) hovatartozása, amelyet a Magyar Koronához csatoltak, holott Horvátország is igényt tartott rá. A helyzetet tovább bonyolította, hogy a fiumei képviselőtestület autonómiát kapott, valamint az, hogy a hivatalos nyelv az olasz volt. A porosz–francia háború után, 1871-ben, az egységes Németország létrejöttével, ennek ellensúlyozására felmerült a dualista államrend kialakítása formálása a csehek bevonásával. Erre a horvátok azonnal az önálló Horvátország elismerését követelték, és a határvidéken felkelést robbantottak ki. Elleneztek a tervet a magyarok és bizonyos osztrák körök is, ezért Ferenc József letett szándékáról.

Felvetődött a kérdés, hogy mit akarnak még a nemzeti kisebbségek a többségi, államalkotó magyarságtól a kulturális autonómián, szabad nyelvhasz-

nálton túl? A probléma a kérdésfeltevésnél kezdődött, ha ugyanis a nem magyar nemzetiségek létszámát összeadjuk, láthatjuk, hogy nem kisebbséget képeztek, hanem ők voltak többségben. Az 1910-es, a magyarok által készített népszámlálás adatai szerint a magyarok kisebbségben voltak saját országukban. Magyarország össznépessége (Horvátországgal együtt, amely Magyarország integráns részét képezte) 20 886 487 fő volt, ebből csak 48,1% (10 050 575) volt magyar nemzetiségű. A legnépesebb nemzetiség a román (vagy ahogy akkor nevezték őket: oláh) volt 14,1%-kal, őket követték közel azonos számaránnyal a németek (9,7%) és a szlovákok (9,4%), míg a horvátok 8,7%-ot, a szerbek 5,3%-ot, a ruszinok 2%-ot tettek ki, az egyéb nemzetiségek (olaszok, csehek, lengyelek stb.) aránya pedig 2,2% volt.

Hogyan is nézett ki területre lebontva a nemzetiségi helyzet?

Gyakran halljuk, hogy „a románok elvették tőlünk Erdélyt”. Ha azonban megnézzük a számokat, kiderül, hogy Erdély „nem volt a miénk”, mivel már 1850-ben (egy nem teljes körű népszámlálás szerint) román többségű volt.⁶ Erdélyben (a közbeszéd ide sorolja valamennyi Romániához csatolt területet, a Partiumot és a Bánságot is) román volt a lakosság 53,8%-a, a magyarság 31,5%, a németek (szászok) 10,7%, az egyéb nemzetiségek (szerb, ruszin) 3,9%-át tették ki. A huszonhat, románok által követelt erdélyi vármegyéből tizenegyenben (Alsó-Fehér, Arad, Beszterce-Naszód, Brassó, Fogaras, Hunyad, Krassó-Szörény, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos) egyértelmű román többség volt. Közel kiegyenlített magyar-román nemzetiségi viszonyok uralkodtak hat vármegyében (Bihar, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Szilágy és Temes), magyar többségű mindössze öt vármegye (Csanád, Csík [Hargita], Háromszék [Kovácsna], Szatmár és Udvarhely) volt. Máramarosban a lakosság közel fele ruszin, negyede román volt, Ugocsában a magyarok és a ruszinok közel fele-fele arányban képviseltették magukat, Nagy-Küküllőt a németek és a románok uralták, a bánsági Temes vármegyében is a románok és a németek képviseltek közel azonos arányt, míg Torontálban enyhe szerb többség volt található a német mellett. Mint látjuk, Erdély meglehetősen vegyes nemzetiségi képet mutatott, tehát bárhová csatolják, sértettek volna vele valamilyen érdeket. Talán a népszavazás lett volna a legkevésbé igazságtalan.⁷

Ha a *dákoromán kontinuitásméletet* – ami a román és latin nyelv rokonságán alapul, és amely szerint az erdélyi románok az egykori római Dácia lakóinak, a romanizált dákoknak és a római telepeseinek a leszármazottai, tehát ők Erdély őslakói – a magyarok nem is fogadják el, az biztos, hogy a románok már a XIII. században megjelentek Erdély földjén. Méghozzá a magyar földesuraknak köszönhetően, akik – mert a szabad székelyeket nem lehetett robotra kényszeríteni – földjeik megművelésére román parasztokat telepítettek be.

1891. január 24-én alakult meg Bukarestben a Liga Culturală nevű kulturális szervezet azon eredeti és bevallott céllal, hogy szervezete legyen az egész románság kulturális egységének, és hogy támogassa a román állam területén kívül élő románok kulturális törekvéseit. Az egyesület azonban megalakulása második évében az erdélyi kérdés ügye alatt a legzajosabb magyarellenes politikai izgatás szolgálatába állt. Ehhez számára az alkalmat a magyarországi románságnak az a politikai mozgalma szolgáltatta, amely az 1893-ban tárgyalt memorandum- és replikaperekben csúcsonyosodott ki. Mindkét per nagy nemzetközi nyilvánosság előtt zajlott. Ezzel egy időben, a Liga Culturală szervezése révén heves agitáció indult meg a külföldi sajtó eszközének felhasználásával, hogy széles körben elterjesszék, a mongol származású magyarság a latin faj Kelet-Európában élő részét fogságban tartja.

A nemzetközi közvéleményben a perről tudósító számos – kizárólag a Liga által tájékoztatott – külföldi újságíró cikkeinek hatására a magyarsággal szemben Európa-szerte igen ellenséges kép alakult ki. E kérdésekről a francia, az angol, az olasz, sőt a német sajtó orgánumai is egyre gyakrabban cikkeztek. Állandó felkapott témáik voltak a magyarországi nemzetiségek ellen elkövetett állítólagos magyar atrocitások. A magyar kormány nem tett a nemzetiségekhez hasonló lépéseket a nyugati sajtó irányába. Ennek az a körülmény volt az oka, hogy a bécsi közös külügyminisztérium sajtóirodája igyekezett a magyar külügyminisztériumnak a külföldi közvélemény informálására irányuló minden akcióját az összbirodalmi szempontoknak alárendelni, esetenként ellehetetleníteni. A Liga számos európai fővárosban nyitott irodát, és fejtett ki propagandatevékenységet. A nemzetközi támogatás elnyerésére számos tudományos szimpóziumon is megjelentek, amelyeket igyekeztek a nyugati világ közvéleményét megtévesztő információkkal elárasztani. Ezen tevékenységük nagymértékben járult hozzá Nyugat-Európában egy torz kép kialakulásához Magyarország nemzetiségi viszonyairól.⁸

Érdekes módon a közvélemény a Felvidéket – Erdéllyel ellentétben – nem tartotta egészében magyar többségű területnek (a szlovákok aránya 51,3%, a magyaroké 35,7% volt). A csehek (és nem a tótok, ahogy akkoriban a szlovákok még önmagukat nevezték) 16 vármegyére jelentették be igényüket, amelyekben – szerintük – túlnyomó többségben élnek tótok. Ezek közül kilenc vármegyében (Árva, Bars, Liptó, Nyitra, Sáros, Szepes, Trencsén, Turóc és Zólyom) a magyar hivatalos körök is elismerték a nemzetiségi többséget. Ezek a vármegyék egyrészt Cseh- és Morvaországgal, másrészt egymással is összefüggő területet alkottak, így elcsatolásukba a magyar kormánykörök – kénytelen-kelletlen – beleegyeztek volna. Ezzel az „engedékenységgel” jogalapot óhajtottak teremteni a magyar többségű, ugyancsak összefüggő terület képező, az anyaországgal közvetlenül érintkező hat vármegye (Abaúj,

Gömör, Hont, Nógrád, Ung és Zemplén), valamint a vegyes lakosságú Pozsony vármegye megtartására. A magyar propaganda szerint Pozsonyt fele-fele arányban lakják magyarok és németek, szlovák alig található. Ez a meghatározás igaz volt Pozsony városára, de az azonos nevű megyében már enyhe szlovák többséget mutatott ki az 1910-es népszámlálás.⁹

A Délvidéken, Szerbia uralma alá nem komplett vármegyék, hanem csak azok egyes részei kerültek. Kisebb rész Baranyából és Verőceből, elenyésző rész Csanádból és Csongrádból, nagyobb Bács-Bodrogból, Temesből és Torontálból. Az elcsatolt területek közül Bács-Bodrognak több mint 80%-a került szerb uralom alá. A 632 500 főnyi lakosság 44%-a volt magyar, 23%-a német, és csak 17%-a szerb. A felerészben elcsatolt Baranyában (302 600 fő) 56,6% volt a magyarok, 31,9% a németek és csak 3,7% a szerbek aránya. Erdélynél már tárgyaltuk a Szerbia és Románia között felosztott Temes és Torontál vármegye nemzetiségi megoszlását. Az új államba kerülő 1,6 millió ember közül 28,7%, azaz 465 000 lélek volt magyar.

Horvátország nemzetiségi megoszlása egyértelműbb képet mutat. A nyolc vármegye, valamint Fiume város közül hatban (Belovár-Kőrös, Módrus-Fiume, Pozsega, Varasd, Verőce, Zágráb) horvátok voltak többségben, két-tőben (Lika-Krbava és Szerém vármegye) enyhe szerb többség mutatható ki. A magyarok Horvátország egészét tekintve mindössze 4,2%-ot képviseltek.

Különösen fájdalmas volt, hogy a Magyarországgal perszonálunióban lévő, a háborúban szintén vesztes Ausztria is területi igénytel lépett fel velünk szemben. Négy vármegyére (Moson, Pozsony, Sopron és Vas) vetettek szemet, amelyek közül csak Mosonban volt található német többség, a terület egészét tekintve 48% volt a német nemzetiség aránya, és csak 27% a magyaroké.¹⁰

Az asszimiláció egyébként növelte a magyarság számarányát. Miután az összes magyarországi etnikum közül a magyar volt a legkészségesebb befogadó, és gyakoriak voltak a vegyes házasságok, az asszimiláció a magyarok arányszámát növelte leginkább. Elsősorban a németek és a szlovákok váltottak nyelvet, a zsidók 1867-es polgári és politikai egyenjogúsítása pedig tovább gyarapította a magukat magyarnak vallók számát. Az 1910. évi népszámlálás 844 magyar többségű helységet mutatott ki a később Csehszlovák Köztársaság részévé vált észak-magyarországi területeken, az 1880. évi népszámláláskor azonban ezekből a helységekből még mindössze 768 volt magyar többségű. Ugyanakkor a magyar-szlovák és a magyar-rutén nyelvhatár alig módosult ezekben az évtizedekben.¹¹ A szerbek és románok körében nem volt számottevő a beolvadás, mert a XIX. század második felében a törököktől való függetlenedéssel létrejöttek önálló anyaországaik: 1877-ben Románia, 1878-ban Szerbia.

A magyar állam nem nézte tétlenül a nemzetiségek mozgolódását. Tisza Kálmán miniszterelnök 1875-ben kijelentette:

Magyarország határain belül nemzeti címmel csak egy élhet: ez a politikai nemzet a magyar.

Egy későbbi miniszterelnök, báró Bánffy Dezső (1885–1893) szerint

Magyarország egységes nemzeti állam lévén nem tűrhet nemzetiségi alapon szervezett pártot.

Ugyancsak ő megtiltotta a helységnevek kétnyelvű használatát, olykor még a horvátországi vasútállomások tábláin is, ahol egyébként a magyar–horvát kiegyezés törvénybe foglalta a horvát településnevek használatát. A nemzetiségekkel szemben az első adminisztratív fellépés az 1892-es úgynevezett memorandumon kapcsán történt. Az erdélyi románok memorandumba foglalták kulturális és közigazgatási sérelmeiket, amely szerint a nemzetiségi területen erőltetni kezdték a magyar oktatási nyelvet. Ferenc József nem volt hajlandó fogadni őket, a memorandumot megküldte a magyar kormánynak. A román politikusok a memorandumot több nyelvre lefordították és Nyugat-Európában nyilvánosságra hozták. A magyar kormány erre a memorandum szerzőit sajtó útján elkövetett izgatásért bíróság elé állította (ahol el is ítélték őket), a Román Nemzeti Pártot pedig feloszlatta.

1895 augusztusában a magyarországi nemzetiségek kongresszust tartottak Budapesten, ahol a következő határozatot hozták:

Ragaszkodunk az etnikai viszonyokhoz és Magyarország történeti fejlődéséhez, hogy Magyarország nem olyan állam, amelynek egy nép kölcsönözheti nemzeti jellegét. Azt akarjuk mi, Magyarországon lakó románok, tótok és szerbek, hogy Magyarország adott etnikai viszonyaihoz és történeti fejlődéséhez képest a Szent István koronájához tartozó országok integritásának megóvása mellett az államnak a jellegét az egy egészséges kapcsolt népek összessége adja. [...] Csakis Magyarország népei összességének van joga magát az állammal azonosítani. [...] A magyarországi románok, tótok és szerbek szövetséget kötöttek, hogy minden törvényes eszközzel megvédjék nemzetiségüket, és reménylik, hogy a szövetségbe belépnek a magyarországi németek és rutének is. [...] Ez a nemzetiségi szövetség nem zárja ki, hogy minden nemzetiség különböző viszonyainak keretében megfelelő fejlődésre törekszik, és ebben a szövetkezett nemzetiségek kölcsönösen támogatni fogják egymást.

Ebből a szempontból kiindulva a románok, szerbek és tótok az 1868-ik évi úgynevezett nemzetiségi törvénnyel nem lehetnek megelégedve. [...] Ha egyszer a nemzetiségeknek lehetővé teszik, hogy a magyar parlamentben képviselve legyenek, akkor okvetlenül törekedni fognak arra, hogy a mai nemzetiségi törvényt a nemzeti autonómiának az ezen programban megszabott alapok szerint megváltoztassák. Nevezetesen arra fognak törekedni, hogy az állam kötelessége – ti. hogy az ország különböző népeinek kulturális szükséglete állami eszközökkel legyen fedezve – legapróbb részletekben keresztülvitessék. [...] Ezzel összefüggésben a nemzetiségek szövetsége az általános, közvetlen, egyenlő és titkos választói jog behozatalát, a választókerületek igazságosabb kikerekítését, az adminisztrációnak a választásokon való befolyásának megszüntetését és mindazoknak a törvényes határozatoknak a felfüggesztését követeli, amelyek szerint az adófizetés elmulasztása a választási jog elvesztését vonja maga után.¹²

Az asszimiláció legegyszerűbb módja az oktatásba való beavatkozás. 1879 után a Trefort Ágost-féle népiskolai törvény bevezette a magyar nyelv oktatását a nemzetiségi iskolákban. Azzal érveltek, hogy az államnyelv ismerete mindenkinek csak előnyére válik. Hasonló feszültséget okozott, hogy a nemzetiségek számára csak kulturális szervezeteket engedtek alakítani, politikaiakat nem.

Az Apponyi-féle, 1907-es törvény még tovább ment a magyarosítás útján. Előírta, hogy a nemzetiségi iskolákban az első négy évben meg kell tanítani magyarul az elemistákat. A buzgó tanítók nemcsak magyarul beszélni tanították meg őket, hanem igyekeztek lélekben is magyarrá tenni a gyerekeket. Csak azok az iskolák kaphattak állami támogatást, amelyek öt tantárgyat (magyar nyelv, történelem, földrajz, számítás, alkotmánytan) magyar nyelven oktattak. A román egyházi elöljárók inkább 200 román tannyelvű felekezeti iskolát szüntettek meg, mintsem hogy elfogadják a kormány feltételeit és az állami segílyt.¹³

Az akkori nemzetiségpolitika olyan volt, hogy a jó kemény magyarokat, akik nagyon magyarok akartak lenni – és a hétfalusi csángók azok mind ilyenek voltak –, azokat olyan vidékre helyezték tanítónak, ahol magyarítani szerették volna a népet. Így került nagyapám első állásába Breznóbányára.¹⁴

A nemzetiségek természetesen igyekeztek megakadályozni az asszimilációt. A zágrábi *Obzor* című lapban jelent meg a felhívás:

Horvátok! A Bácskában, Baranyában, a Dráva hosszában, Somogy és Zala vármegyékben, valamint Vas, Sopron és Moson megyékben szétszóródottan magára van hagyatva a horvát nép. Ez a nép vagyonos és jómódú, gyermekeit iskolába járattja, de ezek magyar iskolák, ahol tiszta magyarokká nevelik horvát testvéreinket. Az Apponyi-féle iskolareform az iskolákat megmagyarosítja, itt mindenki magyarul tanul meg olvasni, írni. Ezen segítenünk kell. Kötelességünk az elveszített kapcsolatot újból keresni és megtalálni. A kapcsolatot a magyarországi horvát gyermekeknek kell megteremtenie. Azért itt Horvátországban kell ezeket a gyermekeket fölnevelni. Látogassák a mi iskoláinkat, ébredjenek itt öntudatra, legyenek ismét horvátok, és ha tanulmányaikat elvégezték, és a horvát szellemet magukba szítták, térjenek vissza Magyarországra, és rázzák fel népünket.¹⁵

A magyar kormányzat kétfrontos harcot folytatott az asszimiláció elősegítésével. Egyrészt belső pozícióit igyekezett erősíteni a nemzetiségekkel szemben, másrészt – kifelé – a dualista állam másik fele irányába is erősítette magát. Ebbe a folyamatba tartozik bele a Béccsel való rivalizálás, Budapest vízfejje válása az országon belül, az egyközpontú, Budapest-centrikus vasút- és úthálózat kiépítése.

Tegyünk egy kis kitérőt a statisztika világába. A korrektnek hitt népszámlálási adatok közelebről megnézve már nem olyan egyértelműek. Más eredményt kapunk, ha az anyanyelvi, és más, ha a nemzetiségi bevallást tekintjük alapnak, a kettő ugyanis nem feltétlenül fedi egymást. Arról nem is beszélve, hogy az egyes országok által készített felmérések mindig a felmérést készítő náció számára mutatnak kedvező képet. Példaként álljanak itt a történeti Erdély (Király-hágón túli) területére kiszámított adatok az 1910. évi magyar népszámlálás (a), az antanthoz benyújtott román memorandum (b) és az 1920. évi román népszámlálás (c) szerint:

	Összesen	Magyar	Román	Német	Egyéb	
a)	2 678 367	918 217	1 472 021	234 085	54 044	(izraelita: 64 074)
b)	2 674 380	783 812	1 542 475	231 230	116 863	
c)	2 634 728	786 103	1 535 582	224 601	88 442	(zsidó: 60 393)

A románok a vallás, az anyanyelv és a nemzetiségi hovatartozás kölcsönösségét abszolutizálva a románság soraiba számítottak minden ortodox és görögkatolikus hívet, noha kimutatható, hogy az ortodox vallásúak között szerbek, a görögkatolikusok között pedig rutének, sőt szép számmal

magyarok is voltak. Ennek eredményeképpen a románok számaránya az anyanyelvi bevallás 53,8%-os eredményével szemben a vallási adatok alapján 58%-ban mutatható ki. A magyarság számarányának csökkentését szolgálta az is, hogy a (jiddisül nem beszélő) zsidóságot önálló nemzetiségnek tekintették, és számukat levonták a magyar népesség számából. Hasonlóképpen jártak el a cigányok esetében is.¹⁶

A világháború kitörése és az Egyesült Államok hadüzenete a Monarchiának (1917. december 7.) új reményekkel töltötte el a monarchia állam nélküli nemzeteit, akik 1914-ig megelégedtek volna a birodalmon belüli belső autonómiával, az új helyzetben viszont már az elszakadásról gondolkodtak. Megszületett a cseh és szlovák, ill. a nyugat-balkáni népeket Szerbiával egyesítő új állam gondolata és Erdély Romániához csatolásának eszméje. E gondolatok képviselői Nyugat-Európában politikai bázisokat hoztak létre, megszervezték nemzeti tanácsaikat, kapcsolatokat építettek ki a francia és angol sajtóval, értelmiségi támogatókat szereztek, és eljutottak a döntéshozó politikai körökig. A leghatékonyabbak Tomáš Masaryk és Eduard Beneš voltak. Sikertől elhitetniük, hogy Ausztria–Magyarország a „népek börtöne”, az önkény és az imperializmus megtestesítője. Szétzúzása esetén érvényesülni tudnak majd azok a demokratikus hagyományok, amelyek az elnyomott népeket mindig is jellemezték, és egyúttal a tartós béke záloga lesz a jövőben. Ezzel megteremtették a leendő büntetőbéke elvi alapjait, amelyhez a szerbek, a horvátok, szlovénok, románok könnyen csatlakoztak.¹⁷

Masaryk és Beneš célja Ausztria–Magyarország megsemmisítése és a szlovákokkal együtt – esetleg orosz segítséggel – önálló cseh állam létrehozása volt, mert – szerintük – a Monarchia még nagyobb mértékben volt felelős a háborúért, mint Németország. Masaryk 1915-től külföldön: Svájcban, Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban élt, és amerikai felesége volt. Két éven át a londoni egyetemen oktatott, ahol számos befolyásos barátta tett szert, többek között Robert Seton-Watsonra, a „repülő skótra”, aki tanártársa volt a londoni egyetemen, s akinek később nagy hatása volt a békekonferencia brit küldötteire.

A csehek Monarchia-ellenes hadjárata 1915. november 15-én kezdődött ünnepélyes nyilatkozatukkal, amelyet Svájcban, Párizsban és Londonban intenzív hírlapkampány követett. Ebben az esztendőben szervezték meg a párizsi központot, és alakították meg a nemzeti hadsereget. Különösen az amerikaiakkal igyekeztek jó kapcsolatot kiépíteni, akik a cseh akciót kezdettől fogva anyagilag is támogatták. Jellemző az amerikai–cseh viszonyra, hogy a cseh–szlovák kormány végrehajtó szerve, a nemzeti tanács Washingtonban székel. Wilson elnök a cseh–szlovákokat elismerte önálló nemzetnek, hivatalos kapcsolatot létesített Tomáš Masarykkal, mint a cseh–szlovák nemzet

jogszerű vezetőjével, és egy épületet bocsátott rendelkezésére Washington lakónegyedében, ahonnan a nemzeti tanács ügyeit intézhette.¹⁸ A Monarchia nem nézte tétlenül ténykedésüket. A haditörvényszék sorra hozta a halálos ítéleteket a Reichsrat egyes – cseh, lengyel, rutén – hazaáruló tagjai ellen. 1915-ben Karel Kramářt (a háború után megalakult Csehszlovákia első miniszterelnökét), Alois Rašínt (későbbi cseh pénzügyminisztert) és Václav Klobáčet (későbbi cseh hadügyminisztert) ítélték halálra, de az ítéleteket nem hajtottak végre. IV. Károly 1917-ben széles körű amnesztia keretében szabadon bocsátotta őket.¹⁹

Az első nagyobb eredményt 1917-ben érték el, amikor az antanthatalmak Wilson amerikai elnöknek adott válaszukban először jelölték meg az elnyomott ausztriai és magyarországi népek felszabadítását hadjáratuk céljául. Az antantállamokban fokozatosan eszközölték ki a cseh–szlovák nép önállóságának elismerését, sikerült megalakítani és elismertetni a párizsi ideiglenes kormányt.

Masaryk 1917 februárjában Petrográdba utazott, és arra akarta rávenni az orosz ideiglenes kormányt, hogy indítson támadást az osztrákok ellen. Erre a célra felajánlotta a (hadifoglyokból álló) 50 ezres cseh légiót, amelyet kerülő úton, Szibérián keresztül akartak eljuttatni Franciaországba. (A légió útközben harcba keveredett a bolsevikokhoz csatlakozni akaró magyar hadifoglyokkal.) Így a csehek a Vlagyivosztokban partra szálló szövetséges erők részei lettek, az antant ennek fejében elismerte a Cseh–Szlovák Nemzeti Tanácsot a csehek és szlovákok hivatalos képviselőjeként.

A Monarchia vezetése érzekelte a nemzetiségek mozgolódását, és kisebb engedményekkel igyekezett kielégíteni őket. Berzeviczy Albert naplójában leírja, hogy 1914. szeptember közepén a galíciai frontra induló, javarészt románokból álló brassói ezred katonái több román kokárdát és szalagot viseltek, mint ahány magyar zászlót. Ugyancsak naplójában említi, hogy Tisza miniszterelnök Czernin grófhhoz, a Monarchia romániai követéhez intézett levelében a magyarországi románokat dicsérte, és méltányos igényeik kielégítésének ígéretével udvarolt a román kormánynak,

amivel tulajdonképpen elismerte azt, amit a képviselőházi román vitában mindnyájan tagadtunk, hogy a békülékeny nemzetiségi belpolitika Románia megnyerésére irányul. A tegnapi bukaresti meetingen a kormány tagjainak részvételével határozatilag kimondták, hogy Romániának a jelen európai konfliktusból meggyarapodva kell kikerülnie, ami nem jelenthet mást, mint hogy győzelmünk esetében megkapja Besszarábiát, a mi veszteségünk esetében pedig Bukovinát és Erdélyt, sőt talán Besszarábiát is.²⁰

A harctéri helyzet nagyban befolyásolta a hadviselő felek viszonyulását a háború folytatásához, illetve a békekötéshez. 1915 végén és 1916 elején jól állt a frontokon a központi hatalmak szénája.

[1915.] Október 12.

A háború állása [...] ránk nézve egyenesen fényesnek mondható. Oroszország utolsó offenzívája megtörtnek tekinthető, nyugaton a németek erős veszteségeket szenvedtek ugyan, de még nagyobbakat okoztak, és pozíciójukat nagyban-egészben az entente óriási erőlködésével szemben megtartották. Az olasz határon rendületlenül állunk, újra behatoltunk Szerbiába, elfoglaltuk Belgrádot, és nyomulunk a barátságos bolgár határ felé.

December 9.

Krobotin hadügyminiszter [...] Szerbiára nézve odanyilatkozott, hogy nemcsak Macedóniát, hanem a Moravától keletre eső részt is Bulgáriához kellene csatolni, s Belgrádból és a termékeny Macsvából egy magyar vármegyét csinálni, melybe magyarokat és svábokat kell majd letelepíteni. A megmaradó Szerbiát legjobb lenne Montenegróhoz csatolni. Tisza ezt a tervet veszedelmesnek tartja a Monarchia délszláv elemeinek szaporítása és a trialisztikus törekvések föléledése szempontjából.

1916. január 10.

Ausztria katonai köreiben mind erősebben követelik Szerbia egész nem bolgár részének annektálását, illetve Magyarországhoz csatolását. Van ebben az áramlatban bizonyos imperialisztikus vonás is, hódítási vágy, de a javíthatatlan, korlátolt, régi osztrák politika is kiérezhető belőle: a nemzetiségeket nyakára növesztetni a magyarságnak.²¹

1918. április 9. és 11. között az olasz kormány támogatásával a Monarchia nemzetiségei Rómában kongresszusra gyűltek össze, amelyen már nem autonómiát, hanem állami önállóságot követeltek. 1918 februárjában Clemenceau francia miniszterelnök ígéretet tett Benešnek a cseh–szlovák államiség elismerésére és a cseh nemzeti mozgalom támogatására. A kongresszus után Orlando olasz miniszterelnök szövetséges haderőnek ismerte el a csupán jelképes cseh–szlovák hadsereget, a Cseh–Szlovák Nemzeti Tanácsot pedig a kialakítandó új állam legfelsőbb szervének. Május 11-én Robert Lansing amerikai külügyminiszter kijelentette, hogy

az elnyomott népek függetlenségi törekvései számíthatnak az Egyesült Államok legkomolyabb támogatására.

Június 28-án nevesíti, hogy minden szláv nép váljék függetlenné a német és osztrák uralomtól.²²

Másnap, június 29-én Poincaré francia köztársasági elnök elismeri a Cseh–Szlovák Nemzeti Tanácsot, mint a cseh–szlovák nép képviselőjét. Ennek hatására román emigránsok szeptember 6-án Párizsban megalakítják a Román Egység Nemzeti Tanácsát.

Masaryk 1918-ban az Egyesült Államokban kampányolt az önrendelkezés mellett. Philadelphiában négynapos nagygyűlést szervezett Közép-Európai Demokratikus Unió címszóval, ahol csehek, lengyelek, ukránok, délszlávok, románok, olaszok, örmények és zsidók is részt vettek. Ő fogalmazta meg a független közép-európai nemzetek közös céljainak nyilatkozatát. 1918. május 30-án megállapodást írt alá Pittsburghben az amerikai szlovákok képviselőivel, akik – jelentős autonómiai ígéretek (saját parlament, saját bíróság, nyelvhasználat stb.) fejében – hitet tettek az egyesülés mellett. A nyilatkozatnak főleg az amerikaiakkal való tárgyalások miatt volt jelentősége.

1918. június 18-án találkozott Wilson elnökkel is. Rájött, hogy Wilsont jobban érdekli a cseh légió szibériai alkalmazása, mint a cseh függetlenség, ezért tárgyalásukon inkább ezt hangsúlyozta. Őszre, mire a Monarchia erőit szétverték, Wilson már úgy látta, hogy Ausztria–Magyarország „ősdi építmény, amelyet támfák tartanak egybe”. Ideje volt, hogy ezeket eltüntessék. Szeptember 5-én az Egyesült Államok elismerte a Cseh–Szlovák Nemzeti Tanácsot mint *de facto* hadviselő kormányt, de nem határozta meg területi kiterjedését.

A pittsburghi szerződést volt hivatva megerősíteni a Turócszentmártonban 1918. október 30-án elfogadott szlovák nemzeti deklaráció. Ez kimondta, hogy a szlovák nemzet úgy nyelvilag, mint kultúrtörténeti szempontból is része az egységes cseh–szlovák nemzetnek. E cseh–szlovák nemzet részére korlátlan önrendelkezési jogot és teljes függetlenséget követelnek. Egyetértnek az újonnan kialakult nemzetközi jogi helyzettel, melyet Wilson elnök 1918. október 27-én deklarált. Haladéktalanul követelték a békekötést, általános emberiség és keresztényi alapon.²³

Közben Beneš Párizsban úgy határozott, hogy csendben kész tények elé állítja a döntéshozókat. Október 28-án Prágában a csehek átvették a hatalmat a demoralizált osztrák apparátustól. Beneš sürgette a szövetségeseket, hogy szólítsák fel a németeket és magyarokat a „cseh” területek elhagyására. Mivel a szövetségeseknek nem voltak erre csapataik, a megszállást a szövetséges parancsnokság alatt álló cseh csapatok hajtották végre.²⁴

Jugoszláviát nem a békekonferencia hozta létre, az már az összeülés előtt létrejött. A horvát Ante Trumbić már 1915-ben, harmadmagával London-

ban megalapította a Jugoszláv Nemzeti Bizottságot, amely a szerbeket is magába foglalta volna. Londonban Trumbićot támogatta a már említett Robert Seton-Watson gazdag magánzó, valamint Wickham Steed újságíró, akik elenségesen tekintettek a „korrupt és cselekvésképtelen” Monarchiára. A szerbek nem lelkesedtek az államszövetségért, ők Nagy-Szerbiát akarták, de katonai vereségük és legfőbb támogatójuk, Oroszország összeomlása után a délszláv egység felé fordultak. 1918. júniusában Trumbić és Nikola Pašić Korfun megállapodtak az egyesülésről. 1918. október 29-én a délszláv államok bejelentették elszakadásukat a Monarchiától, november 28-án Zágrábban pedig proklamálták a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulását. Az Egyesült Államok 1919 februárjában, Nagy-Britannia és Franciaország júniusban ismerte el az új államot. Olaszország az elismerés ellen volt; mert dalmát területeket akart megszerezni. Bár a szerbek a délszláv államban a lakosságnak kevesebb mint a felét alkották, ők vezették az új országot. Szerb lett a király, Belgrád a főváros, a szerb katonaságból lett a hadsereg, a horvátokat szélnék eresztették.²⁵

A románok 1918. szeptember 6-án Párizsban alakították meg a Román Egység Nemzeti Tanácsát. A román kormány nem akarta figyelembe venni az időközben a központi hatalmakkal megkötött békeszerződést, amit az 1916-os titkos szerződés kifejezetten megtiltott számukra. Ragaszkodtak ennek kedvezményeihez, aminek értelmében joguk van Erdélyre, a Partiumra, az Alföld keleti részére Debrecen és Újszeged határáig, valamint az egész Bánságra.²⁶

A központi hatalmak és Oroszország között megkötött breszt-litovszki béke (1918. március 3.) az antanthatalmakat megfosztotta legfontosabb keleti szövetségeseiktől, amely útját állta a német terjeszkedésnek. A franciák azt remélték, hogy Ausztria–Magyarország szakít Németországgal, és Oroszország helyébe lép. Mivel ez nem következett be, így a Monarchia feldarabolása mellett döntöttek. Májusban Wilson is megváltoztatta 14 pontos béketervét, a Monarchiában biztosított belső autonómia és a megszállt területek kiürítése helyett már ő is a feldarabolást támogatta, és külügyminisztere elismerte a cseh–szlovákok és a délszlávok államának megalkotását.²⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését és benne Magyarország nagyarányú terület- és lakosságvesztését két egymást erősítő tényező határozta meg. Az egyik a nemzetiségek részéről megnyilvánuló belső feszítő erő, amely egybeesett az antant nagyhatalmi törekvéseivel.

Nemcsak a nemzeti mozgalmak nyújtottak az antantnak lehetőséget a Monarchia bomlasztására, de fordítva: az antant állásfoglalásai, politikai és katonai lépései is szárnyakat adtak a nemzeti mozgalmaknak.

Az Osztrák–Magyar Monarchia sírját az antant két lapáttal ásta meg: titkos szerződésekkel és szövetségközi megállapodásokkal, valamint a nemzetiségi mozgalmak vezetőinek tett ígéretekkel, hivatalos, félhivatalos nyilatkozataikkal.²⁸

Az egyik titkos szerződés Olaszország központi hatalmaktól való leválasztását és az antant oldalán a háborúba bevonását célozta. Az 1915 októberében kötött londoni titkos megállapodás Olaszországnak ígérte Fiumét és olyan területeket Dalmáciában, amelyekre a délszlávok is igényt tartottak. Ezt a dilemmát később Magyarország rovására a trianoni békeszerződésben oldották fel. A másik titkos szerződés az 1916. augusztusi bukaresti volt, amelyben a románokat vették rá, hogy korábbi szövetségeseiket, a központi hatalmakat hátba támadják. Cserébe nekik ígérték Bukovinát, Erdélyt, a Partiumot, a Bánságot és a magyar Alföld keleti részét a Tiszáig. Volt ennek a szerződésnek még egy pontja, miszerint a szerződő felek kötelezték magukat, hogy

nem kötnek különbékét, sem pedig általános békét másként, mint együttesen és egyidejűleg.²⁹

Minderről tudomást sem véve báró Huszarek miniszterelnök az osztrák parlamentben október elején a népek autonómiatörekvésével kapcsolatban még azt hangoztatta, hogy

Ausztria minden néptörzse teljes egyenjogúság birtokában legyen a közösség érdekei által megvont korlátokon belül, és mindegyik részére biztosítva legyen az önrendelkezés nemzeti és kulturális ügyeiben. Az ilyen rend minden néptörzsnek biztosítékot fog nyújtani arra, hogy az a terület, amelyen lakik, saját egyéniségének képét fogja viselni, és arra fogja megtanítani, hogy e hazában azt a nagy birodalmat szeresse, mely a testvériesen egyesített más népeknek is biztosítja a fejlődés szabadságát, erejük összefogásával megóvjá külső veszedelmek ellen, és egyúttal mindazon áldásokban részesíti, amelyeket az együttesen hatalmas kis államok tartósan élvezhetnek.³⁰

A magyar országgyűlés is hasonló határozatot hozott 1918. október elején. Kimondta ugyan az ország függetlenségét és önálló államiságát, de a hadügyet, külügyet és pénzügyet továbbra is Ausztriával közösen kívánta intézni, valamint a Pragmatica Sanctiónak a trónöröklés rendjéről szóló intézkedéseit sem kívánta megváltoztatni. Továbbra is perszonálunióban képzelte el az államformát, ami azt jelentette, hogy a külföld felé az Osztrák–Magyar

Monarchia továbbra is egységesen jelenik meg, és a béketárgyalásokon egy külügyminiszter képviseli majd. Az önálló magyar hadsereg felállítását is a háború utánra tervezték halasztani, mert úgy vélték, hogy jelenleg lehetetlen a két hadsereg szétválasztása. Ezenkívül fenn kívánták tartani Magyarország területi integritásának sérthetetlenségét; szabad utat a tengerre és megfelelő kikötőket. Érvként hozták fel, hogy

történelmi követelésünk folyik abból a történelmi tényből, hogy több mint ezer éve bírjuk ezt az országot mai terjedelmében. Nem szereztünk hozzá új földet, mert nem is kívántunk sohasem hódítani s idegen nemzeteket leigázni. Ezért se partikularizmusnak, se nemzetiségi alakulásoknak helyük nincsen Magyarországon. Nemzetiségeinknek több jogot biztosítunk, mint amit bárhol a világon élvezhetnek. Az államegység, államhűség és államnyelv kötelezettségein felül szabadon fejleszthetik nemzetiségeink kultúrájukat iskoláikban s egyházaikban.³¹

A nem magyar nemzetiségek ezt nem így gondolták. Klofáč cseh politikus például úgy vélte, hogy

a múlt időkből itt maradt politikai berendezkedésnek tönkre kell menni. Az osztrák politikusok ma már meghallgatnának, de késő! [...] A Monarchia mai kormányaival nem lehet kiegyezés. Demokraták oligarchákkal nem tárgyalhatnak. Nem tárgyalásokról van most szó, hanem arról, hogy minden nép minden fiának szabad emberként kell élni.³²

Ennek megfelelően született meg a cseh–szlovák függetlenségi nyilatkozat, amely hangsúlyozta, hogy kitartanak amellett, hogy létrejöjjön a független, szabad és önálló cseh nemzeti állam. Az alkotmány módosítását mereven visszautasítják, mert tudják, hogy azok a kísérletek a szorultság, a kapkodás és a bomlás szüleményei. Nem hisznek többé az ígéretekben, mivel évszázadok tapasztalatai megtanították őket arra, hogy ne adjanak a meg nem tartott ígéretekre.

Az életviszonyok kényszerűsége mindig erősebb, mint bármely ígélet. A cseh nemzet semmi közösséget nem kíván azokkal a tényezőkkel, akik a háború borzalmaiért a felelősség súlyát viselik. Nem lesz senki, aki a nemzeti egység akarata ellenére tárgyalni akarna azokkal, akiknek egyetlen célja, hogy a cseh és lengyel nemzet mai jogtalan helyzetét fenntartsák. A cseh nemzet ezért kitart elhatározása mellett, jöjjön bármi is, mert abban a meggyőződésben él, hogy igazságos ügye győzedelmeskedni fog.³³

1918. október 5-én már arról számolnak be a lapok, hogy Zágrábban megalakult a Szerbek, Horvátok és Szlovének Nemzeti Tanácsa. Október 14-én az antant hivatalosan is elismerte Csehszlovákia emigráns kormányaként a Tomáš Masaryk vezette Cseh–Szlovák Nemzeti Tanácsot.

A számottevő ipar nélküli, agrártársadalmú, 90% körüli analfabetizmus-sal küzdő Romániának a nála sokkal fejlettebb Erdély megszerzése gazdaságilag, társadalmilag, politikailag és katonailag egyaránt érdekében állott. E cél megvalósításáért egy vékony, de elszánt román értelmiségi réteg sokrétű, rendkívül ügyes, minden eszközt igénybe vevő magyarellenes propaganda-hadjáratot indított. Főként azokban a nyugat-európai államokban – elsősorban Franciaországban – működtek, ahol az 1867-es kiegyezés után Magyarországot a német törekvéseket támogató hátvédnek tekintették, és főgények voltak a magyarellenes propagandának nemcsak meghallgatására, hanem támogatására is.³⁴

1918. október 19-én a magyar országgyűlés román nemzetiségű képviselői deklarációt olvastak fel. A magyarországi és erdélyi Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága október 12-én Nagyváradon dr. Miháli Tivadar országgyűlési képviselő elnöklete alatt ülést tartott, amelyen a bel- és külpolitikai helyzet alapos megfontolása után egyhangúlag a következő deklarációban egyezett meg:

A világháború által teremtett helyzettel szemben a magyarországi és erdélyi Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága mint a magyarországi és erdélyi román nemzet politikai szervezete megállapítja, hogy a háborúnak az eredményei igazolják a román nemzet évszázados követelését a teljes nemzeti szabadsága iránt. Azon természetes jognak alapján, hogy sorsa felett minden nemzet maga rendelkezessék, amely jogot a Monarchia a fegyverszünet iránti ajánlatával most már Magyarország kormánya is elismerte, a magyarországi és erdélyi román nemzet ezzel a joggal élni kíván. Ehhez képest követeli a maga részére azt a jogot, hogy teljesen szabadon és minden idegen befolyástól mentesen ő maga határozhassa meg intézményes állami berendezkedését és koordináltságának viszonyát a szabad nemzetek között.

A magyarországi és erdélyi román nemzetnek nemzeti szervezete nem ismeri el ezen [ti. a magyar] parlamentnek és kormánynak jogosultságát, hogy magát a román nemzet képviselőjének tekintse, és nem ismeri el más, tőle idegen tényezőknek oly jogát, hogy az általános békekongresszusokon a magyarországi és erdélyi román nemzet érdekeit képviselhessek, mert ez érdekek védelmét csakis a saját nemzetgyűlés által kijelölendő tényezőkre bízhatja.

A nemzetgyűlésen vagy annak a maga kebeléből kiküldendő szervein jelenleg a román nemzeti párt végrehajtó bizottságán kívül senki sem lehet feljogosítva arra, hogy ezen nemzet politikai helyzetére vonatkozó ügyekben tárgyaljon és határozzon. Mindazon határozatokat és megegyezéseket, amelyek ezek hozzájárulása nélkül jönnek létre, ezennel semmisnek és a román nemzetre nem kötelezőnek jelentjük ki. Évszázados szenvedések és küzdelmek után a Magyar–Osztrák Monarchiában élő román nemzet teljes nemzeti élethez való elidegeníthetetlen és elvülhetetlen jogainak érvényesülését várja és követeli.³⁵

Ha voltak is illúziói Ausztria–Magyarországnak, azt Robert Lansing amerikai külügyminiszter válasza lehűtötte:

Az elnök kötelességének tartja közölni az osztrák–magyar kormánnyal, hogy nem foglalkozhatik e kormánynak ezzel a javaslatával, mert a január 28-i üzenet óta bizonyos nagy jelentőségű események állottak be, amelyek szükségszerűen megváltoztatták az Egyesült Államok kormányának illetékességét és felelősségét.

Ami 14 feltétel között, amelyeket az elnök akkor formulázott meg, szerepelt a következő: Ausztria–Magyarország népeinek, amelyeknek helyzetét a nemzetek között védettnek és biztosítottak kívánjuk látni, meg kell adni az autonóm fejlődés leghatékonyabb lehetőségét. Mióta ez a mondat leíratott és az Egyesült Államok kongresszusában elhangzott, elismerte az Egyesült Államok kormánya, hogy a cseh–szlovákok és a Német, valamint az Osztrák–Magyar Birodalom között háborús állapot áll fenn, és a Cseh–Szlovák Nemzeti Tanács de facto hadviselő kormány, amely fel van ruházva a megfelelő autoritással arra, hogy a cseh–szlovákok katonai és politikai ügyeit vezesse. Elismerte továbbá a legmesszebb menő módon a jugoszlávok nemzeti szabadságra való törekvésének jogosságát is. Az elnök ennél fogva már nincs abban a helyzetben, hogy e népek pusztán autonómiáját ismerje el a béke alapjának, hanem kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy ők és nem ő bíráskodjanak afelett, vajon az osztrák–magyar kormány részéről minő akció fogja kielégíteni e népek aspirációit és felfogását jogokról és mint a nemzetek családjának tagjait megillető rendeltetésükről.³⁶

Bár Románia – az antanttal 1916 augusztusában kötött szerződésben vállaltak ellenére – békét kötött a központi hatalmakkal, az amerikai külügyminiszter november 5-én elismerte Románia Erdélyre vonatkozó igényét, *mielőtt* a román kormány ismét hadviselő félnek deklarálta volna magát.

Az Egyesült Államok kormánya Románia jövőjére és integritására mindig úgy gondolt, mint egy szabad és független államéra. Mielőtt az Egyesült Államok és Ausztria–Magyarország között háború támadt, az elnök üzenetet intézett Románia királyához, amelyben rokonszenvről és nagyrabecsüléséről biztosította. A helyzet azóta megváltozott, és az elnök ennek folytán azt kívánja, értesítsem Önt arról, hogy az Egyesült Államok kormánya támogatja a román népet a királyság határain kívül és belül támasztott kívánságaiban. Tanúja volt a szabadság ügyéért ellenségeitől és elnyomóitól származó nagy szenvedéseinek és áldozatainak. Rokonszenvezve a mindenütt lakó románok nemzeti egységének gondolatával és óhajtásával, az Egyesült Államok kormánya nem fogja elmulasztani, hogy alkalmas időben érvényesítse befolyását aziránt, hogy a román nép hozzájuthasson jogos politikai és területi jogaihoz, és azok minden külföldi támadás ellen biztosítsanak.³⁷

AZ UTÓDÁLLAMOK LÉTREJÖTTE

1900 táján még milliószámra éltek parasztok, kikristályosodott nemzeti érzés nélkül. Anyanyelvükön beszéltek, őrizték sajátos szokásaikat, hovatartozásuk azonban vallásos vagy éppen törzsi jellegű volt, nem pedig nemzeti-ségi. A magyar elnyomás nem elsősorban faji, hanem kulturális volt. A vita a nyelv körül forgott. Az a szlovák vagy román, aki beszélt magyarul, akinek gyermekei számára az első a magyar nyelv volt (nem feltétlenül mint anyanyelv), szinte semmiben nem szenvedett hátrányt.¹ Ez változott meg a világháború végére.

1918. november 3-án a Padova melletti Villa Giustiban Viktor Weber von Webenau osztrák tábornok háromnapos tárgyalás után (az ebben a formában akkor már nem létező) Ausztria–Magyarország nevében aláírta a fegyverszüneti szerződést Olaszországgal. Az immár független Magyarországot a tárgyalásra nem hívták meg, senki nem képviselte. A fegyverszüneti szerződés nem intézkedett a Magyarországot érintő demarkációs vonalról, csupán az 1914-es határookra való visszavonulást írta elő.

Jóllehet a padovai fegyverszüneti feltételek Magyarországra nézve nem jártak konkrét következményekkel, általános természetű előírásait a hatalmak rá is vonatkoztatták. Méghozzá automatikusan, magyar hozzájárulás nélkül. Éppen ezért volt fontos, hogy a fegyverszünetet a Monarchia nevében kössék. A tárgyalásokat vezető Diaz tábornok közölte is a Monarchiát képviselő Weber tábornokkal, hogy a balkáni frontszakaszon nem lesz külön fegyverszünet. Amikor e hírt Weber közölte Budapesttel,

hozzátette, hogy ennek a fegyverszünetnek kell alkalmazandónak lennie Ausztria–Magyarország valamennyi frontjára.²

A fegyverszünet november 4-én lépett életbe, amelyről a magyar frontparancsnokok nem kaptak értesítést, ellenben Linder hadügyminiszter azonnali fegyverletételre adott utasítást. Ezáltal 24 óra alatt, harc nélkül 320 000 magyar katona került olasz hadifogságba. A hazatérő katonákat – ahelyett, hogy a laktanyákban leszerelték, fegyvereiket begyűjtötték, zsoldjukat kifizették, őket civil ruhával ellátták volna – szélnek eresztették. Ők aztán új felfordulást idéztek elő: raboltak, fosztogattak. A zűrzavart fokozta, hogy Magyarországon általános politikai sztrájk tört ki. Az erdőkben tízezerszámra tanyáztak felfegyverzett katonaszökevények, Budapesten 50 000 szökött katona tartózkodott.³

A padovai fegyverszüneti szerződés aláírását megelőzte az őszirózsás forradalom. A pacifista Károlyi-kormány úgy képzelte, hogy békés mederbe terelve vezényli le a polgári átalakulás folyamatát. A forradalom természete azonban nem volt békés, főleg a nemzetiségi elnyomás és a négyéves háborús véráldozat után.

A nemzetiségi vidékeken a hatalmat megtestesítő hivatalnok–tisztviselő réteg szinte kizárólag magyar volt, így a hatalommal történő szembefordulás egyben magyarellenés jelleget öltött.

Tisza Miksa, Szepesváralja volt rendőrkapitánya már nyugalmazott rendőrfőtanácsosként a *Magyarság* című újságban 1932 februárjában felhívást tett közzé, hogy az utódállamokból kiüldözöttek írják le viszontagságaikat, menekülésük történetét, hogy azokból könyv születhessék. Felhívására hetven-négyen ragadtak tollat, és ezekből a beküldött visszaemlékezésekből született meg a *menekültek könyve*.⁴ Az emlékezők káoszként, szabadrablásként jellemezték az őszirózsás forradalmat Erdélyben ugyanúgy, mint a Felvidéken vagy a Délvidéken.

A szerkesztő, Tisza Miksa így írja le a felvidéki helyzetet:

A csehek bétolakodását az őszirózsás Károlyi-féle forradalom előzte meg. Szepesváralján is fosztogatott a csőcselék. A fosztogatást lövöldözés előzte meg, melyet az Eperjesről hazaszökött fegyveres katonák követtek el, a városi lakosság nagy rémületére. Amikor a csendőrsparancsnokot megkérdeztem, hogy miért nem lép föl erőiesen a fosztogatókkal szemben, azt felelte: „Parancsot kaptam, hogy kíméletesen bánjunk a forradalmárokkal.”⁵

Harmat Sándor a Muraközéből adott helyzetjelentést:

A perlaki járásban, Ligetváron voltam körjegyző, mely egyházmegyeileg a zágrábi érsekséghez tartozott, s így érthető, hogy papjaink kevés kivétellel horvát érzelműek voltak. Nyíltan nemigen hangoztatták, mert akkor társadalmilag ki lettek volna rekesztve, mivel a falvakban az intelligencia: jegyző, tanító, orvos magyar emberek voltak. Az akkor már elég nagy számban otthon volt katonaság a csendőrkülönítmény fegyvereit és tölteit elvett. A két zsidó boltosnál és vendéglősnél is betörték, mire a nép megkezdte a fosztogatást. Nálam úgyszólván még szeget sem hagytak a falban. Amikor a plébániáról eltávoztak, lövöldözni kezdtek a faluban.⁶ Molnár Zsófia igazgató-tanítónő a román többségű Hunyad megyei Zám községben élte meg a forradalom kitörését:

Az én falumban 1918. november 3-án, vasárnap tört ki a forradalom. A hazaérkezett katonák vezetése alatt az összesereglett több mint ezer ember kirabolta a legnagyobb helybéli kereskedő raktárát: gabonát, petróleumot, bűtort, pálinkát stb. Mindeközben ittak. Innen a jegyzői irodába mentek. A jegyző és családja úgy menekült meg, hogy egy jó embere figyelmeztette a veszélyre. Délután a tömeg, miután a jegyzői lakot is kirabolta, a másik kereskedő üzletét is teljesen kifosztotta s aztán felgyújtotta. A falusi intelligencia elmenekült.⁷

Eckhardt Tibor főszolgabíró volt egy túlnyomóan román lakosságú járásban.

A Károlyi-forradalom kitörése engem Alsójárában, az erdélyi havasokban ért. Amikor a forradalom kitört, a csőcselék a tordai katonai anyagraktárt kirabolta. A fölfegyverzett román tömegek gyalogszerrel vagy vonaton nyomultak hazafelé a havasokba. Esztelen lövöldözés folyt az utakon, sortűzet adtak le a továbbhaladó vonatokból, valóságos tömegőrület vett erőt a kaotikusan hazafelé hömpölygő emberáradaton.⁸

Obitz Gyula a Kolozsvár tőszomszédságában lévő Fejérd községben volt községi jegyző.

A község 2500 lakosából csak 400 volt magyar, a többi oláh. Idegen községbeli felbujtók, igazában fosztogatók, akiket hírük már megelőzött, egy földbirtokos tanyáját fosztogatták, azután a községbe jöttek. A környékbeli falvakban történekről értesülve gyorsan kellett határozni. Két nagyobb leányom lévén jobbnak láttuk a menekülést. Ennélfogva a terített asztalt ott hagytam, és a feleségemmel és a négy gyermekemmel

együtt, csak a rajtunk valóval a kerteken át menekültem. Nem tartottam tanácsosnak kocsival a községen átvető úton menni, minthogy a nagy sár miatt csak lépésben lehetett hajtani, gyalog mentünk Kolozsvárra. Az oláhlakta vidéken teljes anarchia uralkodott. Mi, menekült jegyzők akarva sem mehettünk vissza helyünkre, mert nem volt közbiztonság.⁹

Kvatsák Tibornak, a MÁV. oravicabányai forgalmi tisztjének visszaemlékezése szerint a román lakosság, mely a forradalom kitörése előtt „igen jó nép volt”, a forradalom kitörése után papjaik és tanítóik izgatásának hatására elhatározta a magyarok lemészárlását. Ettől csak úgy menekültek meg, hogy egy Balika nevű volt cs. és kir. százados megalakította a román nemzeti gárdát, és valamelyest rendet teremtett.¹⁰

Eckhardt Tibor nem hajtotta végre a Károlyi-kormánynak a nemzeti tanácsok szervezésére szóló felhívását, hanem szabadcsapatot szervezett.

A legkritikusabb órák azok voltak számomra, amikor egyik délután kivágódott a főszolgabírói hivatal ajtaja, és 25–30, puskával felszerelt román paraszt tódult be hozzám. Nálam még puska sem volt. Éreztem, ha engedek, nem kerülök ki élve. Kereken kiutasítottam őket. Láttam, hogy közben a hatósági lisztraktárakat a hegyekből leáramló tömeg botokkal fészegeti. Azonnal a csendőrségre rohantam. A húszfőnyi csendőrőrs felsorakozva állott, élén a járásörmesterrel. De megtagadták utasításomat, hogy velem együtt a lisztraktárhoz vonuljanak, arra hivatkoztak, hogy a csendőrszárnyparancsnokság a havasról Tordára vont a csendőrséget, hiszen már számos csendőr életével lakolt eddig is ezen a vidéken.

El is vonultak a csendőrök a lázongó lakosság közepén, rajtam pedig végtelen elkeseredés vett erőt. Hiszen az unitárius templom kriptájában oly sokszor láttam azt a csonthalmot, amely az 1848-iki szilveszteréjszakai vérengzésből maradt. Ezen a szilveszteréjszakán ugyanis a havasi románok Alsójárán unitárius templomába szorították bele a magyar lakosságot, és utolsó szálig legyilkolták. Hazasi tettem golyós vadászfegyveremért, zsebeimet teletöltöttem töltényekkel, s visszasiettem a község főterére. Utközben felszólítottam néhány gazdát, akiknek puskája volt, hogy csatlakozzanak. Mikor az unitárius templom elé értünk, a Hangya pincéjéből már lángok törtek ki. Láttam, hogy nincs veszténivaló, felszólítottam a tömeget azonnali oszlásra, midőn a parancsnak nem engedelmességek, közéjük lőttünk. Hatan voltunk több száz főnyi tömeggel szemben, de a tömeg az első sortűzre meghátrált, a második sortűz után futásnak eredt. Egy óra alatt megtisztítottuk a községet, egy másik órán belül annyi ember jelentkezett, hogy húszfőnyi karhatalmat alakítottunk a paraszt-

fiúkból. Egész éjjel tartottuk a falut, miközben 9 román faluból intéztek ellenünk támadást.

Este sikerült telefonon beszélnem Tordával. A tordai csendőrparancsnokság vonakodott segítséget adni, az alispán is visszautasított. Vince Albert csendőrszázados Tordán fültanúja volt ennek a telefonbeszélgetésnek. Hatása alatt kiment az utcára, és ott tordai gazdafiúkat szedett össze, akik hajnalban fehér karszalaggal kijöttek Alsójárára segítséget hozni. Éppen a legjobbkor érkeztek, hiszen minden muníciónk elfogyott már. Az erősítéstől fellelkesülve most már ellentámadásba mentem át. Kocsikra ültünk, sorba meglátogattuk azokat a román községeket, amelyek az előző napon megtámadtak minket, s teljesen lefegyvereztük őket. Komoly ellenállásra csak Felsőfüle községben akadtunk, ahol éppen tetten értük a fegyveres fosztogató tömeget, amint egy zsidó kocsmárosot kiraboltak. Egy rabló közvetlen közről rám lőtt, én azonban a következő pillanatban lelőttem őt, ott is maradt az árokban. Itt több halott is volt, de a példa hatott, az októberi forradalom a járásban 24 óra alatt be is fejeződött ezzel.¹¹

A falujából menekülő Harmat Sándor jegyző vasúton próbált Nagykanizsára jutni, de a közlekedés akadozott, mert a részeg katonák támadása miatt a katori állomás őrsege elmenekült.

Kanizsáról egy fiatal vasúti tiszt vállalkozott, hogy ő rendet teremt Kotorban. Elindult egy mozdony egy kocsival s néhány katona gépfegyverrel. Mikor Kotor állomásához közel ért, látta, hogy a vágányok között gyanús alakok mozognak, felállította a gépfegyvert, s leadott egy szalaggal. Kiderült, hogy az állomáson egy kocsirakomány bor volt, és a katoriak söpredéke ennek esett neki. Többen meghaltak a gépfegyver golyóitól.¹²

Az ilyen erőszakos válaszcsepások természetesen nem oldották meg a problémát. Molnár Zsófia igazgató-tanítónő is erről számol be:

Szerencsére megérkezett a segítség, 20–24 csendőr, akik a tömeg közé lóttek, ami kijózanította őket, és futottak, ki merre tudott. E perctől fogva két hétig azonban nem volt nyugtunk éjjel, úgyhogy le sem mertünk feküdni, csak úgy felöltözve húzódtunk meg valamelyik szoba sarkában. A sok lövöldözés, gyújtogatás miatt alig tudtunk pihenni.¹³

Tisza Miksa mint rendőrkapitány is az erőszakot alkalmazta. Telefonált a csendőrparancsnokságnak, hogy vonuljanak ki teljes létszámban, és szólítsák fel a tömeget a szétozlásra. Ha nem engedelmeskedik a tömeg,

adjanak sortűzet. A tömeg nem engedelmeskedett, a sortűzben egy ember meghalt, többen megsebesültek.

Közben rendelet érkezett, hogy meg kell szervezni a nemzetőrséget, amit egy Lieber nevű, 67-es gyalogezredbeli századossal hajtottunk végre. Csak megbízható, katonaviselt embereket vettünk fel. De már december elején kaptunk híreket, hogy a csehek megszállják a Felvidéket. Ezeknek a híreknek nem akartam hitelt adni, abszurdumnak tartottam, hogy a senkiházi csehek a magyarok fölé kerekedjenek. Minthogy nem akartam elhinni, hogy a csehek jelenléte állandó lesz, Budapestre utaztam.¹⁴

A Sárospatakon élő Ecsedi Zoltán nyugalmazott gimnáziumi tanár összegyűjtötte és saját kutatásai alapján kiegészítette családjá történetét.

Édesanyám családja Erdélyből származik. Édesanyám édesapja Bihary Zoltán nagylupsai [Alsó-Fehér vármegye] körjegyző, Kutylván született 1876-ban, édesanyja, Demény Ilona postamester Magyarbecén 1883-ban. Bihary nagyapám igen korán elkerült a családi háztól, hét gimnáziumi osztály után elvégzett egy jegyzői tanfolyamot, és dolgozni kezdett. Igen talpraesett, élelmes, jó üzleti érzéssel megáldott ember volt, így hamar egzisztenciát tudott teremteni Nagylupsán. 1904-ben megnősült, és gyors egymásutánban három gyermekük született. A középső, Ilona lett később az édesanyám. Minthogy a falu színromán volt, nem volt magyar nyelven tanító elemi iskola, ezért a gyerekek otthon egy nevelőnő vezetésével tanultak, majd magántanulóként vizsgáztak nyilvános iskolában Zalánán.

Nagyapám mint jegyző és nagyanyám mint postamester kénytelen volt megtanulni románul, hogy érintkezni tudjon a falu lakosságával. A falu román tanítója, valamint a pópa hibátlanul beszélt magyarul, amit tapasztalhattak magánbeszélgetésekben, nemegyszer a fehér asztal mellett is, de a hivatalban – élvén az akkori „elnyomó” magyar törvény adta lehetőségekkel – csak románul voltak hajlandók megszólalni és érteni. A Regátból szított magyarellenességnek néha félreérthetetlen jelei mutatkoztak. Egy késő este nagyapám lóháton tért volna vissza egy környékbeli faluból, útközben egy ismeretlen valaki leütötte a lováról. A másik kísérlet már komolyabb volt: dinamitot csempésztek a tűzifába. Csak azt vetették észre, hogy a földszinten lévő irodában felrobbant a kályha; és az éppen bent tartózkodó román segédjegyző könnyebben megsérül. El lehet képzelni, milyen izgalmat okozott a dolog, különösen akkor, amikor kiderült, hogy a konyhai tűzifák egyikében is van dinamit. A nyomozók rövid időn belül felgöngyöltették a krimet: a házicseléd Anton kivallotta,

hogyan vette rá a kivitelezésre egy kupica pálinkával és egy zacskó dohánnyal. A pópát is „kezelésbe vették”, minek eredményeképpen kénytelen volt bevallani a felbujtást.

1918-ban azonban a dolog sokkal komolyabbra fordult, valamikor október utolsó napjaiban leszerelt katonák jelentek meg a faluban, és agitációjuk eredményeként fenyegető jelek mutatkoztak. Nagypám ezeket sem vette figyelembe, különösen azért nem, mert a főszolgabíró biztatta, hogy nincs semmi baj, maradjon csak a helyén. 1918. november 2-án nagypám nagy mennyiségű segélyt osztott sok embernek. Estefelé kapott egy gyűrött cédulát egy elrománosodott magyar asszonytól, aki nyomatékosan figyelmeztette, hogy haladéktalanul tűnjön el családotól, különben nem érik meg a reggelt. Előbb ollóval, majd beretvával levágta jól megszokott bajuszát és császárszakállát, majd valami ócska katonaruhába öltözködve elköszönt családjától, és gyalog eltűnt. Időközben már a ház körül is gyülekeztek az emberek, akik fenyegető hangú jelszavakat kiabáltak, petárdákat dobáltak. Előzőleg megállapodtak abban a nagypával, hogy az egyik ablakon át átmásznak a szomszéd házba, ahol egy román „kulák” megengedte nekik, hogy néhány órára meghúzzák magukat. Éjfél körül valaki halkan kopogtatott az utcai ablakon: „Ne féljenek, komámasszony, csak én vagyok” – szólt egy kedves hang, akiben felismerték a család egyik közeli rokonát, Radimetzky Zoltán gyógyszerészt Abrudbányáról, akit nagypa értesített a dolgokról. Vele tették meg a csaknem 30 kilométeres gyalogutat az időközben kitört viharban. Abrudbányán a háziak nagy szeretettel és száraz ruhával fogadták őket, meg néhány falat étellel, de sürgették, hogy menjenek tovább azonnal, mert itt nemsokára keresni fogják őket.

Vonatra szálltak, ahol az egyik állomáson felismerték nagymamát, és valaki követ is dobott az ablakon keresztül, de a vonat továbbment, így megmenekültek. A háziak aggodalma nem volt alaptalan: még egy óra sem telt el anyámék távoztása után, katonák tartottak házkutatást, de őket már nem találták. Izgalmas utazás végén eljutottak Tördára egy másik rokonhoz, Boérékhez, akik befogadták a menekülteket. Itt legalább egy hónapig maradtak, mert mindnyájan megkapták a spanyolnáthát. A betegeket a háziak orvos fia gyógyította. Felépülésük után továbbmentek Kolozsvárra, ahol Biharyéknak saját háza volt. A tanévet a két leány be tudta fejezni a Marianumban, nagymama beosztást kapott a postán.

Nagylupsán a távozásukat követő reggel nagy csalódottan konstatálták a bosszúra éhesek, hogy a család nyomtalanul eltűnt. El sem tudták képzelni, hogy a magyar urak gyalog távoznak. Csak az istállót figyelték, és mivel ott semmi sem történt, nem is gyanították a szökést. Jellemző dolog, hogy a lakás tartalmát összetörték, a zongorát pl. darabokra vágva dobták

ki az ablakon. A kertben nagypámnak sok szép gyümölcsfája volt. Ezeket tövestül vágták ki. Mindebből én arra következtetek, hogy a románok maguk sem bíztak abban, hogy végleg övék lesz Erdély, különben nem tettek volna tönkre mindent.

A tanév befejezése után a család eladta kolozsvári házát, és továbbmenekült. Szentesen húzták meg magukat egy családnál, akik nem nagy lelkesedéssel fogadták be a „jöttmenteket”. Nagypám mindezen idő alatt nem volt velük, hanem a román megszállás elől átszökött Budapestre, és az egyik minisztériumban kapott ideiglenes állást. A Tanácsköztársaság alatt bujkálnia kellett, majd annak bukását követően a románok elől is. A fehér konszolidáció keretében a család sorsa is rendeződött, amennyiben Diósgyőrbe kerültek egy távoli rokon segítségével, aki közigazgatási jegyzői állást biztosított nagypámnak a faluban. Először szükségalakásban laktak, majd a község megvásárolta számukra egy nemrég meghalt orvos házát.¹⁵

A községi jegyzők mellett a vasutasokat – mint a magyar állam alkalmazottait – érte a legtöbb atrocitás. A Magyar Államvasutak igazgatósága utasítást adott ki, hogy az ellenséges megszállások következtében a vasút üzemi szolgáltatásban és igazgatásban előidézett nehézségekről, jogtalan és erőszakos beavatkozásokról a szolgálati helyeknek jelentést kellett küldeni az üzletvezetőségekhez, amelyek ezeket a vezérigazgatóság felé továbbították. Budapesten a táviratokat légévelték, és *Naplószerű feljegyzések* címmel 17 kötetbe gyűjtötték.¹⁶

Az I. kötet (1918. október–november) bevezetőjében rögzíti, hogy

az entente-hadsereg főparancsnokságával 1918. évi november hó 3-án megkötött fegyverszüneti egyezmény következtében a polgári közigazgatás, így tehát a vasút feletti rendelkezés is a magyar állam egész területén, tehát a demarkációs vonalon belül is a magyar kormány kezében marad. Ezzel szemben a megszálló csapatok a vasúti forgalom lebonyolításába az első perctől kezdve beavatkoztak, sőt a vasúti vonalakat és állomásokat a legtöbb helyen erőszakosan birtokba vették, a vasúti igazgatást teljesen magukhoz ragadták, a vasúti személyzetet részben elkergették, egyeseket túsökként elhurcoltak, és a hiányt saját személyzetükből pótolták. Gyakran előfordult, hogy a vasúti alkalmazottakat a forgalom biztonságát veszélyeztető eljárásra kényszerítették. [...] Azokról a jogtalanságokról és erőszakosságokról, amelyeket a megszálló csapatok a vasúti üzemben elkövettek, és azokról a nehézségekről, amelyek a forgalom lebonyolításában ennek folytán bekövetkeztek, az alábbi naplószerű feljegyzések

nyújtanak tájékoztatást. E feljegyzések hivatva vannak az elkövetett atrocitásokat és a velük szemben minden egyes esetben bejelentett tiltakozásokat megörökíteni.

Néhány szemelvény a *Naplószerű feljegyzések* I. kötetéből:

Délszlávok

Október 25. A Horvát-Szlavón területen lévő magyar vasutasok általában mindenütt a legnagyobb üldözésnek vannak kitéve, a lakásokból kiteszik őket, és élelmet sem tudnak beszerezni. Mindenki menekülni igyekszik.

Október 27. Novska állomást főleg szökevény katonák megtámadták, a vasúti személyzetre lőttek. Ennélfogva a fűtőházi személyzet egy része az állomást elhagyta. Pozsega város, Pleternica község ég. Újgradiska állomást szintén megtámadták, jelentékeny kárt okoztak, és Káté Pétert agyonlőtték.

[a Pécsi üzletvezetőség jelentése]

Románok

November 1. A kolozsvári üzletvezetőség összes vonalain, ill. legtöbb állomásain a frontról visszatérő katonaság, ill. a román ajkú lakosság fosztogatott. A fosztogatást elfojtani kellő katonai készség hiányában nem lehetett. E fosztogatások alkalmával a személyzetet a tömeg inzultálta, életveszélyesen megfenyegette. Emiatt többen elmenekültek.

[a Kolozsvári üzletvezetőség jelentése]

Csehek

November 3. Jókút állomás személyzetét a csőcselék megfenyegette, rálövöldözött, az állomási főnök ennélfogva elmenekült. A morvavölgyi vonalon a lakosság magatartása a vasúti személyzettel szemben fenyegető. Csőcselék több állomáson fosztogatott. Kárhatalom nincs.

[a Balparti üzletvezetőség jelentése]

Szerbek

November 7. A temesvári üzletvezetőség területén a fosztogatás tovább tart. Több állomás személyzete a lakosság fenyegető magatartása miatt elmenekült.

[a Temesvári üzletvezetőség jelentése]¹⁷

A forradalom első, zűrzavaros heteiben számtalan fegyveres alakulat létezett országszerte. Rendőrök, csendőrök, hazatérő katonák, katonaszökevények, karhatalmi alakulatok és nemzeti gárdák, önkéntes ház-, üzemi és diákőrségek alakultak és hullottak szét naponta. És ahol az indulatok feszítőek, a közrend

pedig gyöngé, ráadásul sok fegyver van a kezek ügyében, ott azok a fegyverek a legtöbbször el is sülnek. 1918 végén a magyar kormány megegyezett a Román Nemzeti Tanáccsal, hogy egyesült erővel védelmezik a közbiztonságot, őrzik a nyugalmat. Jászi Oszkár polgári radikális politikus, társadalomtudós, Károlyi közeli barátja, tanácsadója és nemzetiségi ügyekért felelős miniszter boldog volt: azt hitte, eljött az ő ideje, a Duna-menti népek megbékélésének, konföderációba tömörülésének korszaka. Október 28-án viszont a cseh, 29-én a horvát nemzeti tanács deklarálta elszakadását a Monarchiától, 30-án a szlovákok mondták ki egyesülésüket Csehországgal.

Erdélyben mintha a kibontakozó hatalmas népmozgalom, az „új Horia-Closca” ideje jött volna el, ám a nyugalanság nem állt meg a nemzetiségi településterületek határainál, együtt rettegett a magyar, szász, román és szerb földbirtokos, kereskedő, polgár és hivatalnok. Ebből a szempontból nem volt nemzetiségi különbség: mindenkinben forrt a düh, az elégedetlenség. A falusi nép egy időben dúlta fel a gyulafehérvári katolikus, a váradi görögkeleti és a balázsfalvi görögkatolikus uradalmakat. A parasztok a magyar földesurak birtokait ugyanúgy támadták, mint a román nagybirtokosokét.

Amikor a forradalmi megmozdulások leveréséről volt szó, a sokféle nemzetiség nemzeti tanácsai együttműködtek az élet- és vagyonbiztonság helyreállítása érdekében a Délvidéken, Erdélyben és a Felvidéken egyaránt. A felvidéki Eperjesen pl. a 67. gyalóezred fellázadt katonáiból és a hozzájuk verődött civilekből 30–40 embert végeztek ki november 1-jén a nagytemplom falánál. A bánáti Kulán, Melencén és Törökbecsén a magyar nemzetőrség november 7-én 68 fosztogatót lőtt agyon. A Krassó-Szörény vármegyei Facsádon előbb vadászpuskákból leadott sortűz, majd csendőrsortűz tizedelte meg az üzleteket fosztogatókat. Később repülőgépről hajítottak kézi-gránátokat a benyomuló románokra, aminek következtében 104 ember vesztette életét. Jósikafalván az Urmánczy-kastély védelmében a Budapestről érkezett fegyveresek 40 románt lőttek agyon.¹⁸

Különböző okokból nem sikerült mindenütt megszervezni a nemzetőrséget. Obitz Gyula így panaszkodott el hamvába holt kezdeményezésüket:

Mi, menekült jegyzők tengtünk-lengtünk Kolozsvárott. Voltunk vagy hatvanan, és jellemző az akkori kormányra, hogy bár felajánlottuk szolgálatunkat, hogy adjanak fegyvert a kezünkbe, és használjanak fel a közrend helyreállítására, nem vették igénybe.

Irreguláris csapatok azonban portyáztak. Egy ilyen önkéntesekből alakult portyázó tisztí járőr útközben találkozott azokkal a rablókkal, akik Fejérdén is fosztogattak.

A rablóknál talált apróbb ékszerekből, amit bevallottak, hogy tőlem valók, ezek az urak elhózták nekem – innen tudok az esetről. Elfogták és Kolozsvárra kísérték őket a nemzeti tanácshoz. Minthogy itt nem tudtak velük mit csinálni – a város szélén rostává lőtték őket.¹⁹

Volt, ahol – ideig-óráig – sikerült valamilyen önvédelmi erőt szervezni. Steiner Gyula volt érsekújvári polgármester Jüsth rendőrkapitánnyal október végén, már az első forradalmi hírekre megszervezte az érsekújvári nemzetőrséget, amely külön díjazás mellett teljesen fegyelmezett, 300 főnyi legénységből állott.

Ezzel a fegyveres őrséggel sikerült nemcsak Érsekújvárott és környékén, hanem egész Nyitra, Bars és Komárom vármegyéknek vasút menti részein az élet- és vagyonbiztonságot biztosítani, illetve ahol szükséges volt, fegyveres fellépéssel helyreállítani. Ennek a nemzetőrségnek félelmetes híre volt, s így nem csoda, hogy messze vidékről Érsekújvárra menekült a forradalmi csöcselék által szorongatott úri osztály. Érsekújvárott kb. 6–8000 ilyen menekült kapott menedéket november havában, kiknek hozzájárulásával a város vagyonos polgárai több mint 200 000 koronát adtak át nekem rendelkezési alap címén. Népgyűlésen kimondtuk, hogy a cseh megszállásnak fegyveresen is ellent fogunk állni, s erre a célra a három vármegye leginkább magyar lakosú községeiből toborzás útján 25–30 ezer főnyi népfelkelő sereget fogunk szervezni. Eljött Budapestről Ortner vezérőrnagy, és Osztenburg vezetésével mintegy 40–50 csapatot iszt a szervezés további munkájához, amelynek sikere biztatónak mutatkozott. A meghirdetett népfelkelésre 8 nap alatt 28 000 főnyi résztvevőről futottak be hivatalos jegyzőkönyvi jelentések.

A budapesti szocialista vezérek ellenforradalmi fegyveres mozgalmát sejtve az érsekújvári szervezkedésben (igaz, a Heltai-különítményt gépfegyverrel gátoltam meg a városba való bevonulástól!), nemcsak megtagadták a fegyver és muníció kiadását, de a tisztek által titkon összegyűjtött fegyveres ágyús vonatot – amelyet éjjel csempészték ki a Nyugati pályaudvarról – Vácott le is foglalták.²⁰

Birtha József református lelkész kezdeményezése az érsekújvárihoz kapcsolódott:

1918 novemberében, az összeomlás napjaiban szerveztem Léván és környékén a nemzeti ellenállást, majd Érsekújváron részt vettem azon a toborzó gyűlésen, amely tervbe vette a csehek kiűzését a Felvidékről. Sajnos az akkori Károlyi-kormány árulása miatt tervünk dugába dőlt, az útnak indított muníciót és folszerelést Vácnál föltartóztatták. Az összetoborzott

tömeg három napig várt türelemmel, míg a szomorú hír érkezése után kénytelenek voltunk őket szétbocsátani. Így a csehek csaknem minden ellenállás nélkül törtek előre, mert a lévai zászlóalj kicsi csapata Pálmay százados vezetése alatt gyengének bizonyult a csehek feltartóztatására. 1919. január 14-én már Léva alá érkeztek, Pálmayék a városból kivonultak, és Ipolyságon álltak meg. Ez alkalmából írtam meg lapomban, a *Lévai Órallóban* az utolsó vezércikket *Jönnek a rablók* címmel. Aznap híveimet összehívtam a templomba, és megesketttem őket, hogy sose lesznek a csehek hű alattvalói. A csehek aznap éjjel mint tolvajok besurrantak a városba, reggel már dobszó hirdette uralmukat. Közhírré tették, hogy az összes löfegyvereket be kell szolgáltatni. Tizenöt szekérre való puszkát hordtak össze az emberek. Engem elfogtak, a lapomat betiltották, és a nyomdát lezárták. Elhurcoltak Pozsonyba, ahonnan két hét fogság után megszöktem, és beálltam Pálmay hadseregébe. A csehek kiadták ellenem az elfogató parancsot: bárhol találhatnak, lelőhetnek. Családomat állandóan zaklatták, éjjelenként rátörtek a feleségemre és gyermekeimre.²¹

Grigely Antal a Trencsén vármegyei Bán nagyközségben mint csendőrjárás-örmeister teljesített szolgálatot.

Az 1918. évi felfordulás is ott ért, amikor november 3-án 80 főnyi nemzetőrséget szerveztem a rend és közbiztonság fenntartása céljából. Másik célunk az volt, hogy a Mahnács-hegyen át Nyitra vármegyébe készülő cseh csapatokat feltartóztassuk. Nyitra város katonai parancsnokságától ígéretet kaptam, hogy ebben az esetben erősítést küldenek számunkra. November 20-án azt a parancsot kaptam, hogy a csendőrlegénységet vezényeljem Esztergomba, én pedig maradjak a helyemen. November 20-án délután 5 órakor egy 380 főből álló cseh hadsereg szállta meg Bán nagyközséget, amely előtt a nemzetőrség lerakta a fegyvert.²²

Dr. Bothár Sándor volt törvényszéki bíró leírta, hogy novemberben Besztercebányán tagja volt az unokabátyja, dr. Petrogalli Oszkár elnöklése alatt alakult Nemzeti Tanácsnak, s mint ilyen, részt vett a csehek elleni védekezés irányításában. A toborzott nemzetőrség kétszer akadályozta meg a csehek bevonulását, miután azonban a Károlyi-kormány az ellenállást betiltotta, a csehek december 23-án megszállták a várost.²³

Még a padovai fegyverszünet aláírásának napján, november 3-án a szerb csapatok átlépték a Szávát, Franchet d'Espèrey tábornok, a keleti antant-csapatok parancsnoka pedig a Száva és a Duna mentén álló magyar csapatok fegyverletételét és összes hadianyagainak átadását követelte. Ezt Károlyi

Mihály úgy értelmezte, hogy a Diaz tábornokkal megkötött fegyverszünet a keleti hadseregére nem vonatkozik.²⁴

A „féloldalas” (magyar részvétel nélkül, de Magyarország nevében is megkötött) padovai fegyverszünet korrigálására Károlyi Belgrádba utazott Louis Félix Franchet d'Espèrey francia tábornokhoz, az antant keleti (balkáni) főparancsnokához. Károlyi számára a belgrádi fegyverszünet aláírását vonzóvá tehetette, hogy a stratégiai pontok franciák általi megszállását egyfajta védőgyűrűnek gondolta a határok mentén. Ezzel szemben a franciák meg akarták szállni Budapestet. A másik tényező az lehetett, hogy azáltal, hogy Franchet d'Espèrey tárgyalta Károlyival, *de facto* elismerte a Károlyi-kormány törvényes létezését. Az aláírt konvenció a katonailag kiürítendő területek meghatározása mellett kimondta, hogy a közigazgatás magyar kézben marad.

A demarkációs vonalnak tisztán katonai jellege van, tehát nem tekinthető politikai vagy gazdasági határnak. [...] A teljes hatalommal való megszállás alatt csakis a legszorosabb értelemben vett katonai hatalom gyakorlása értendő, amely a megszállás előtt gyakorolt polgári közigazgatás és igazságszolgáltatás hatáskörét semmiben nem érintheti. [...] Ehhez képest a megszállott területen a polgári közigazgatás (csendőrség, rendőrség) és igazságszolgáltatás minden ágazatban, az összes állami törvényhatósági és községi hatóságok és közegek működésüket az eddigi jogszabályok szerint változatlanul folytatják. Valamint a közalkalmazottak állásaikban megmaradnak, és a megszállás ideje alatt is kizárólag feleltes hatóságaiknak vannak alárendelve.²⁵

Károlyi nem írta azonnal alá Franchet d'Espèrey tábornok pontjait, hanem sürgőnyt küldött a francia miniszterelnökhöz, amelyben Magyarország területi érintetlenségének biztosítását kérte a béketárgyalásokig, mert enélkül „nem érzett elég erkölcsi erőt a fegyverszüneti szerződés aláírására”. A sürgönyre a következő válasz érkezett Párizsból a tábornokhoz:

Fölkérem, hogy gróf Károlyival csak a katonai kérdésekről tárgyaljon, minden más kérdés kizárandó. Ez véglegesen irányadó. Clemenceau.

Károlyi a választ a saját szája íze szerint értelmezte, és a kormányülésen az aláírás mellett érvelt.

Felfogható úgy is, hogy Clémenceau tulajdonképpen nem tagadja meg kérésünket, de nem ad rá konkrét választ. A szerb csapatok bent vannak Újvidéken, és erősen haladnak befelé. A cseh csapatok elindultak, és gyor-

san haladnak az országban. Igazunk és fizikai gyengeségünk teljes tudatában csakis a jogra támaszkodhatunk. Ezért az az előterjesztésünk, hogy írjuk alá a fegyverszüneti szerződést. Ha aláírtuk, a betörések egyszerűen erőszakot jelentenek. Bárki betör, tiltakozunk ellene, fölemeljük óvó szavunkat, és apellálunk a világ művelt népeinek ítéletére, de fegyvert nem szögezünk ellenük, mert állni akarjuk és fogjuk az aláírandó fegyverszüneti szerződést.²⁶

Tormay Cécile és más konzervatív politikusok, újságírók úgy értelmezték Károlyi szavait, hogy Magyarország miniszterelnöke megígérte a rablásra induló szomszédainak, hogy ha jönnek, nem lesz bántódásuk.²⁷

A belgrádi konvenció tartalmazta a déli és keleti demarkációs vonalat, ami azért meglepő, mert a szöveg átadásának napján (november 7.) Románia nem volt hadviselő, tehát nem lehetett azt állítani, hogy a demarkációs vonal hadviselő feleket választ el. Az aláírása idejére (november 13.) a helyzet megváltozott, mert november 10-én Románia ultimátumot intézett Németországhoz a Mackensen-hadsereg kivonulásáról. A továbbiakban azonban nem a németek ellen léptek fel, hanem megkezdték a bevonulást Erdélybe: először a demarkációs vonalat szállták meg.²⁸

Az októberi román memorandumra válaszként november 13-án Jászi Oszkár Aradra utazott, hogy tárgyaljon a román nemzeti tanáccsal a román kérdés rendezése ügyében. Jászi magával vitte a nemzetiségügyi minisztériumban Somló Bódog vezetésével kidolgozott ún. „keleti Svájc” tervet, amelyet előzetesen egyeztetett Apáthy István erdélyi főkormánybiztossal, Vincze Sándorral, a kolozsvári szociáldemokraták vezetőjével, valamint Bethlen Istvánnal, a Székely Nemzeti Tanács vezetőjével, későbbi magyar miniszterelnökkel, illetve Bánffy Miklós későbbi külügyminiszterrel is, akik a tervet elfogadható kompromisszumnak tekintették.²⁹

A „keleti Svájc” tervet – a közhiedelemmel ellentétben – nem csupán Erdély kantonizálására vonatkozott, hanem – a horvátországi vármegyéket leszámítva – az egész történelmi Magyarországot osztotta volna fel – svájci mintára – 14 kantonra. Ennek lényege a „több nemzet egy államberendezkedésben” elv érvényesülése lett volna.

- I. szlovák–magyar kanton német kisebbséggel: Pozsony, Nyitra, Bars és Hont vármegyék – székhely: Pozsony
- II. szlovák kanton: Árva, Liptó, Trencsén, Turóc és Zólyom vármegyék – székhely bizonytalan
- III. szlovák–magyar kanton német kisebbséggel: Abaúj-Torna, Gömör-Kishont, Sáros, Szepes, Zemplén és Borsod vármegyék – székhely: Kassa.

- IV. ruszin kanton magyar-román kisebbséggel: Bereg, Máramaros, Ugocsa és Ung vármegyék – székhely: Beregszász vagy Máramarossziget
- V. román kanton magyar kisebbséggel: Beszterce-Naszód, Szilágy és Szolnok-Doboka vármegyék – székhely: Dés
- VI. magyar kanton román kisebbséggel: Kolozs, Torda-Aranyos, Maros-Torda, Csík, Udvarhely, Háromszék és Brassó vármegyék – székhely: Kolozsvár.
- VII. román kanton német kisebbséggel: Alsófehér, Kisküküllő, Nagyküküllő, Fogaras és Szében vármegyék – székhely: Nagyszeben
- VIII. román kanton magyar kisebbséggel: Arad vármegye keleti része, Bihar vármegye déli része, Hunyad és Krassó-Szörény vármegyék – székhely: Déva.
- IX. német-magyar-szerb vegyes kanton: Temes és Torontál vármegyék, Bács-Bodrog vármegye déli része – székhely: Temesvár
- X. magyar kanton román kisebbséggel: Arad vármegye nyugati része, Bács-Bodrog vármegye északi része, Bihar vármegye északi része, Békés, Csánád, Jász-Nagykun-Szolnok és Csongrád vármegyék – székhely: Szeged
- XI. magyar kanton román kisebbséggel: Hajdú, Szabolcs és Szatmár vármegyék, Bihar vármegye északi része – székhely: Debrecen
- XII. magyar kanton: Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Heves és Nógrád vármegyék – székhely: Budapest
- XIII. magyar kanton német kisebbséggel: Győr, Moson, Sopron, Vas és Veszprém vármegyék – székhely: Győr
- XIV. magyar kanton: Fejér, Tolna, Baranya, Somogy és Zala vármegyék – székhely: Pécs

A látszólag tetszetős terv nagy hiányossága az volt, hogy minden egyes lényeges részeleme az államközpont mérvadó szerepét irányozta elő. A kantonok élén álló főispánokat és az iskolák vezetőségét a kormányzat, a tisztviselőket a kormányzat vagy a főispánok nevezték volna ki. A kantonon belül az illető kerület többségének a nyelve lett volna a hivatalos nyelv. Bármilyen más kerülettel vagy a kormánnyal a magyar maradt volna az érintkezés nyelve. Minden rendelkezés a kerületben képviselt valamennyi nyelven kiadásra került volna. Az ipar, a kereskedelem, a bankok és a nagyvállalatok elszámolása mindenhol magyar lett volna. Az elemi népiskolákban az oktatás nyelve általában az anyanyelv lett volna, de a 4. osztályban kötelező magyar írás és olvasás tanítása mellett. A terv a nemzetiségek számára csupán képviseletet jelentett volna a magyar kormányban külügyi, gazdasági, pénzügyi, közéleti és közlekedési kérdésekben.³⁰

A románok az egész tervezetet, úgy ahogy volt, elutasították. Goldis László (Vasile Goldiș) szerint a népek önrendelkezési jogának eszméje azt kívánja, hogy az impériumot azonnal átvegyék, és ne halasszák a béketárgyalásokig. Pop Csicsó István (Ștefan Cicio Pop), ismertette a románok követelését: uralmat egész Erdély, valamint Magyarország ama részei felett is, amelyekben románok laknak, összesen 34 vármegyében. Erdélyen kívül akarják Arad, Máramaros, Ugocsa, Szatmár megyékben, valamint Békés és Csongrád románlakta vidékein. Hangsúlyozta, hogy teljes impériumot akarnak, tehát rendelkezési jogot nemcsak a közigazgatásban, hanem a katonai erők felett is. Kijelentette, hogy azért van szükség az impérium átvételére, mert az ártatlan románokat is üldözik a csendőrök és a különböző polgárőrségek, és felelőssé akarják tenni őket bizonyos zavargásokért, amelyek néhány jegyző és árufelhalmozó ellen törtek ki.

Jászi Oszkár ezzel szemben kijelentette:

A magyar kormány elmegy az engedékenységre legvégső határáig, csak hogy az ország területi integritását biztosítsa. A Román Nemzeti Tanács azt kívánja, hogy olyan vármegyékben is gyakorolhassa az impériumot, amely vármegyékben a magyarság többségben van. Ezt mi nem akarjuk. Ők a maximumra irányítják célkitűzésüket, és a külpolitikai helyzetet úgy ítélik meg, hogy az antant véglegesen döntött már a mi sorsunk felett. Túlkövetésekkel dolgoztak, részben azért, hogy velük szemben prejudikáció ne történjék, részben azért, mert maguk is, mint minden más politikai tényező, bizonytalanságban vannak a frontról hazatérők hangulatával szemben.

A mi sorsunkról a békekonferencia fog dönteni, és ez nemcsak az antant lesz, hanem az egész semleges külföld. Komoly reményünk van, hogy a béketárgyalásokig a szocialista és demokratikus erők is megerősödnek. Lehetetlennek találom, hogy azok a kulturális, etnográfiai és gazdasági szempontok, amelyekre mi álláspontunkat alapítjuk, hatástalanok legyenek a nemzetközi kongresszuson.³¹

Készült egy másik tervezet is, amelyet Stróbl Miksa dolgozott ki – aki egyébként nem volt a Nemzetiségi Minisztérium munkatársa –, ez 27 kantonra osztotta volna fel az országot. Tizenkét nemzetiségi, nyolc magyar és hat ún. nagyvárosi kanton (Pozsony, Kassa, Budapest, Debrecen, Szeged, Kolozsvár körül) képzelt el. A tervezet nem vett tudomást arról, hogy a nemzetiségek nagyrészt keverten élnek az ország területén, magyar kantonba sorolta például a Dráva mentén élő horvátokat, ugyanakkor a palócokat önálló nemzetiségnek vette. E tervezet előterjesztésére sor sem került.

A „keleti Svájtól” független, önszerveződő kezdeményezés volt az önálló Székely Köztársaság terve. E szerint a Székelyföld független kis államot alkotott volna, amely azonban természetes szövetségben működött volna Magyarországgal. A tervezet kidolgozói azzal érveltek, hogy a Wilson-féle önrendelkezési jog alapján a megalakuló szabad Székely Köztársaságra nem vonatkozik a belgrádi egyezmény, így tehát antantmegszállás alá sem esne. A terv alapkonceptiója egy német-székely véd- és dacsövetség lett volna, melynek katonai bázisát a Romániából Erdélyen keresztül hazatérő, mintegy 170 000 fős német haderő, az úgynevezett Mackensen-csoport jelentette volna.³²

Az eredménytelen tárgyalás után a Román Nemzeti Tanács proklamációt intézett a világ népeire.

A magyarországi és erdélyi román nemzet, amelyet a magyar népnek uralkodó osztálya évszázadokon át testi és lelki rabságban tartott, felszabadulva szolgaságából ama fegyvereknek dicső győzelme által, amelyek az emberi civilizációért harcoltak a nemzeti és osztályellenesség barbár princípiuma ellen, az eddigi elnyomó kormánya előtt kijelentette elhatározását szabad és független állammá való szervezkedése iránt, hogy erőt minden akadálytól menten az emberi szabadság és műveltség szolgálatában érvényesíthesse.

A proklamáció tele volt csúsztatásokkal, féligazságokkal. Alapállítása szerint Erdély mindig is román volt.

[...] minden jogot nélkülöző telepítésekkel őseink földjén, [...] idegen ékekkel szakították meg nemzetünk testét. [...] Mindenféle hivatalnokok százazatainak a román területre való beözönlésével és megakadályozva népünket abban, hogy ipari szükségleteit önmaga elégítse ki, megmagyarosították a városokat mesterséges eszközökkel, és a mi megsemmisítésünk barbár céljából pedig etnikailag betarkították a román nemzet által lakott területet.

Azt állították továbbá, hogy a magyar kormányzó politikának évszázadok óta a románok nemzeti megsemmisítése volt a célja, illetve, hogy

a civilizáció győzelmét ünneplik a barbárság ellen, és várják a nemzeti törvénykezést,

ugyanakkor

a román nemzet tartózkodik a barbár eszközök igénybevételétől a népek közötti viszonyok rendezésében.

[...] a román nemzet már a maga lényegében a legtökéletesebb demokráciának a megtestesítője, a maga ősi földjén, amely területet Traján császár foglalása óta mind a mai napig a mi karjaink munkáltak meg, a mi vérünk áztatott, a román nemzet kész minden népnek teljes nemzeti szabadságot biztosítani. [...]

Tiltakozik a magyaroknak a román területekre vonatkozó revindikációja ellen, és semmi körülmények között sem akar a magyar nemzettel továbbra is bárminő állami közösségben élni. El van tökéltve arra, hogy inkább elpusztul, sem hogy továbbra is szolgaságban és függőségben éljen. Ezt az akaratát és elhatározását hozza tudomására a világ népeinek.³³

Válaszul a magyar kormány is kiáltványt intézett a magyarországi nemzeti ségekhez. A proklamáció utal arra, hogy a háború rosszul végződött azokra nézve, akik megkezdtek.

A hatalmasok legyöngültek, Isten is úgy akarta, hogy azok kerüljenek fölül, akik legtöbbet szenvedtek, a nép. Az új kormány a megértés és ösztentartás zászlajával jött. Minden nép akként rendelkezék, mint boldogulását látja, s ezt a kormány úgy akarja, mint Wilson Amerikában. Azért adott a népköztársaság mindenkinek választói jogot a nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választásoknál, hogy mindenki beleszólhasson a köz dolgaiba. Magyarországon minden földművesnek annyi földterületet biztosít, amelyen családjának létfenntartását biztosíthatja. Ha most Magyarország szétdarabolódik, mindenik nemzetiség és vidéke elveszíti régi vevőit, s így gazdaságilag is egymást rontják. Magyarország szabadságot ad minden nemzetiségnek, s biztosítja mindazon jogokat, amelyek boldogulásukat szolgálják. Ne hadakozzunk tehát egymás ellen, hanem béküljünk ki és szövetezzünk mindnyájan, hogy megalapozzuk a közös haza jövőjét.³⁴

A felhívás végül arra utal, hogy ez a kormány nem vállalja a felelősséget a múlt rendszer bűneiért, de valamennyi tagja személyileg is felelősséget vállal az iránt, hogy ígéretét meg fogja valósítani.

Az erdélyi magyarok sem mérték fel reálisan a helyzetet. Úgy gondolták, hogy a háborút elvesztettük ugyan, de nemzetiségeink ugyanúgy, mint eddig, továbbra is békésen meglesznek egymás mellett. A románok több kiváltsághoz fognak jutni, és az autonómiát is megkaphatják – a magyaroktól, engedményként.³⁵

Mint láttuk, a Cseh Nemzeti Bizottság október 28-án proklamálta a Monarchiából való kiválást és a független Csehország megalakulását. Az új államhoz október 30-án csatlakozott a Szlovák Nemzeti Tanács, ezzel létrejött a Cseh–Szlovák Nemzeti Tanács, amely Genfben nyomban megalakította az ideiglenes cseh–szlovák kormányt. Beneš külügyminiszter azzal a kéréssel fordult Clemenceau-hoz, hogy engedélyezzék a cseh hadseregnek Szlovákia megszállását, amelyet különben a bolsevizmus fenyeget. A megszállási övezet határáként a Pozsony–Komárom–Esztergom–Vác–Rimaszombat–Kassa–Csap–Máramarossziget vonalat írta le.³⁶ A cseh igényekről előzetes döntés nem született, sőt a francia külügyminisztériumban november 20-án elkészült egy tanulmány.

Szlovákia nem egyéb, mint egy mítosz: Észak-Magyarország szlovák törzsei sosem alkottak államot; típusuk sem egységes, faluról falura változik [...] Az igazán szlováklakta területet a Garam vonaláig korlátozhatjuk, az ettől keletre fekvő területeken ugyanis mindig csak kisebbségben éltek. Liptó, Zólyom, Trencsén hegyes vidékei a valóban szlovák földek. [...] Az általunk meghúzott etnográfiai vonal sehol nem érinti a Dunát, amely máig megmaradt magyar és német folyamnak. Nem foglalja magában Pozsonyt sem, amelynek üzeimiben dolgoznak ugyan szlovák munkások, és amelynek piaca odavonzza a környék szlovák parasztjait, de ahol 42 németre és 40 magyarra mindössze 14 szlovák jut. Pozsony nem szlovák főváros, ha van ilyen, úgy az Turócszentmárton

– idézi Ormos Mária a tanulmány egyik megállapítását.³⁷ A Károlyi-kormány úgy értelmezte a helyzetet, hogy mivel a belgrádi konvenció az északi határon nem szólt semmiféle demarkációs vonalról – miután magyar–szlovák front hiányában (hiszen nemcsak hogy hadban nem álltak egymással, hanem a csehekkel együtt ugyanabban a közös hadseregben harcoltak) a fegyverszünet nem lehetett kiindulási pont –, a Felvidéken a magyarok gyakorolhatják az állami jogosultságokat. A kikiáltott Cseh–Szlovák Köztársaság a szlovákiai részen csak úgy tudja átvenni a hatalmat, ha onnan a magyar állami szerveket erőszakkal kiszorítják. November 2-án Magyarországon Pozsony megyei községben dr. Okányi a cseh–szlovák állam nevében átvette a közigazgatást. A cseh nemzeti tanács megszállta Szokolca városát, továbbá a holicsei, szenicei, vágújhelyi, miavai és póstyéni járást. A magyar kormány tiltakozást jelent be a prágai kormánynál az ellen, hogy a béketárgyalás előtt védtelen területen „imperialista célokkal” hódítómunkát folytassanak. A cseh csapatok a Monarchia hadseregében szolgált két ezredből újjászervezett és önkéntesekből álló alakulatokból verbuválódtak, és

francia, valamint olasz tisztek vezénylete alatt álltak. Feladatuk – a hivatalos magyarázat szerint – a Galícia felől Európának rugaszkodó bolsevizmus ellen való védelem, valamint a német Mackensen-hadsereg németi erőszakos áttörési kísérletei ellen való stratégiai szerep. A magyarok hasonló létszámú, de ütőképesebb csapatai visszaverték a támadást, a november elején behatolt cseh csapatokat kiszorították.³⁸

A kormány – *Az ország népéhez!* címezve – a következő kiáltványt adta ki:

Fegyveres csapatok ellepték Magyarország északnyugati határait, és már Pozsony városát fenyegetik. A fegyveres csapatok a cseh–szlovák állam nevében lépnek fel, Magyarország azonban a cseh–szlovák állammal nincsen hadiállapotban, sőt a legjobb szomszédi viszonyban akar élni a szabad és független cseh köztársasággal. A tót nemzettel is a wilsoni elvek alapján akarja a magyar nemzet a maga viszonyát szabályozni. És ennek végleges eldöntését, bízva ügyének igazságában, az általános béketárgyalásokra bízza. Nincs tehát semmi ok Magyarország fegyveres megtámadására, miért is a magyar kormány tiltakozik eme támadás ellen, és elhatározta, hogy az ország határait minden ilyen, a nemzetközi jogba ütköző támadás ellen fegyveres erővel megvédi.

A népkormány nevében:

Károlyi Mihály miniszterelnök.

Bartha Albert hadügyminiszter.³⁹

Másnap Károlyi lényegében visszavonta nyilatkozatát.

A kormánynak az a nyilatkozata, amely tegnap a cseh betörésekről megjelent, a közvélemény egy részében azt a téves hitet keltette, mintha a magyar népkormány hadat üzent volna a cseheknek. Ez egyáltalán nem áll. Itt csak arról van szó, hogy a kormány kénytelen volt figyelmeztetni a prágai kormányt, hogy az országnak tót nemzet lakta vidékei portyázó cseh csapatok támadásainak vannak kitéve, és hogy e minden hadüzenet nélkül történt támadások veszélyeztetik a vidék személyi és vagyónbiztonságát, ami ellen a népkormány kénytelen védekezni. A kormány erre a lépésre csakis azért határozta el magát, mert irreguláris csapatokkal áll szemben, melynek betörései minden nemzetközi forma és hadüzenet nélkül történnek. A magyar kormány rendületlenül a Wilson-féle pacifista elvek alapján áll, és minden törekvése az, hogy úgy Magyarország különböző nemzeteivel, mint minden más országgal, így elsősorban a prágai kormánnyal is barátságos viszonyban éljen.⁴⁰

Válaszul Kramář cseh miniszterelnök november 20-án jegyzékben közölte Károlyival, hogy az antant legfőbb tanácsa elismerte hadviselő félnek a csehszlovák államot, és így csapataik bevonulása Szlovákiába nem függ a fegyverszüneti szerződés előírásaitól.⁴¹

Károlyi miniszterelnök kijelentette, hogy amikor Franchet d'Espèrey tábornokkal tárgyaltak a fegyverszüneti feltételekről, csakis egy déli demarkációs vonalat állapítottak meg, semmiféle felvidéki vonalról nem volt szó. A fegyverszüneti szerződésnek Belgrádban való megkötése után nyolc nappal viszont jelentkeztek a csehek, proklamációt adtak ki, amely szerint az antant fölhatalmazta őket, hogy északon demarkációs vonalat állapítsanak meg, és ezen a vonalon belül csapatokat helyezhessenek el.

Mi e tekintetben semmiféle tárgyalásba nem bocsátkoztunk se a csehekkel, se az antanttal. Mi egy északi vonal megállapításának tárgyalásába bele se megyünk, mert nem tartjuk jogosnak, és nem szeretnők, ha ilyen tárgyalás folytán olyan színben tűnnénk föl, mintha elismernők a cseheknek a jogát arra nézve, hogy bizonyos területet megszálljanak. A csehek a nyelvhatárokat egyáltalán nem veszik tekintetbe. A kormánynak is tudomása van arról, hogy magyar járásokat és magyar területeket is megszállnak. A kormány és az ország kényszerhelyzetben van, a csehek erőszakos tervét kénytelen tudomásul venni, kénytelenek vagyunk onnan csapatainkat kivonni, de ezzel még nem ismerjük el a csehek megszálló jogát, sőt azt mindenképpen tagadásba vesszük. Mi csak a kényszernek engedünk, nehogy fölösleges vérontást okozzunk a Felvidéken.⁴²

Károlyiéknek be kellett látni, hogy a pacifizmusuk kudarcot vallott, hozzá kellett látni a hadsereg újjászervezéséhez. A belgrádi konvenció Magyarország számára mindössze hat gyaloghadosztályt és két lovasdandárt engedett összesen 35 000 fős létszámmal a belső karhatalmi funkciók ellátására. November végéig 30 ezres hadsereget sikerült megszervezni. A kormány lépéseit támogatta a tisztikar jelentős része, mert annak jelét látták bennük, hogy az ország területének megvédését fontos célnak tekintik. Böhm Vilmos hadügyi államtitkár hajlott a régi tisztikar felhasználására, azonban Pogány József, a Katonatanács – amely második hatalmi központtá, politikai ellenőrző szervvé nőtt ki magát – vezetője mélységesen gyűlölte a régi hadsereg minden tisztjét, reakciós, basáskodó, a népet megvető személyeknek tartotta őket.⁴³

Az országos politikát a dzsentrik tartották kezükben. Sokuk legnagyobb hibája a szűk látókörű nacionalizmus volt, amely még a régi hazafiasságból sarjadt. Míg azonban a hazafi szereti hazáját, és meg akarja védeni, a nacionalista szüntelenül fitogtatni és növelni akarja annak hatalmát. Illúziók és

hiányos világpolitikai ismereteik határozták meg a nemzet sorsát. Egymást követő nemzedékeket vezettek tévútra a nemzeti önbizalom dagályos frázisai. Nem tudták felmérni, mire futja a nemzet önerejéből, és nem értették meg Magyarország helyzetét Európában. Alig ismerték az országhatáron túli világot – gyakran még azt sem, ami az ország határai közé, de szűk világukon kívül esett. Eszményképeiket, eszméiket és becsvágyukat az idő rég túlhaladta, noha ők ebből keveset vettek észre. John Lukacs történész Klebelsberg Kunót idézi, aki szerint:

1914 előtt úgy kezeltük a politikát, mintha egy szigeten éltünk volna. Nagyon kevesen tudtak messzebbre látni Bécsnél. Hihetetlen naivitással ítéltük meg a külügyeket.⁴⁴

Ugyan „csak” egy vidéki hetilapban, a Gyulán megjelenő *Békésben*, de megjelent egy szokatlan, a többi újság önsajnáló, siránkozó írásától elütő hangnemű írás, amely a bajok gyökerét nemcsak a külső tényezőkben, hanem a magyar mentalitásban is látta.

Jó magyarom, most mutasd meg, hogy ember vagy a talpadon. Ezer év óta sok veszedelmet átélél: tatárdúlást, mohácsi vészt – de most mintha a végítélet jönne rád. Itt nem ér semmit a legénykedés, hiába mondod, hogy eb úra fakó, én büszke magyar vagyok, nekem nem parancsol senki, katona nem leszek, tisztet nem ismerek, az állam ad majd földet, napidíjat, és mennybe visznek az angyalok. Mert ám a cseh, a román, a szerb nem ezt mondja. Ezeket is megrázta a vihar szele, a háborúban ők is csak annyit szenvedtek, mégsem csinálnak napidíjkérdést az ő nemzeti kérdésükből. Valamennyi szomszédunk ellenség, és mind valamennyi átélte a háborút, forradalmat, de csak egy pillanatra kábult el, a másik pillanatban magához tért, és rendet csinált a portáján. És már ott tart, hogy külső támadásra is van hadserege. És ez a hadsereg tisztok vezetésével, parancsszóra háromfelől özönlik ellenünk. 66 vármegyénkből a román 26-ot, a cseh 19-et akar elvenni. Az osztrák–németek is 3 megyét követelnek. A szerbek is éhesek. No, hát míg Te, jó magyarom, itthon rendet bontasz és politizálsz, addig szomszédaid pörére vetköztetik hazádat, amelyből alig marad 16 megyénél több, ha hamarosan rá nem találsz magadra. Arra a legendás vitézségű magyarra, akit azok is csodáltak hősiességéért, akik most orvul ránk jönnek. Szívem megszakadni készül, ha látom azt a sok ellenséges, éhes farkas szomszédot körülöttünk, amelyek mind a mi hazánk testéből akarnak jóllakni, és Téged, aki ez ellen kisujjadat sem mozdítod, felfalni. Mi lesz belőled?

Hát olyan utolsó nép volnánk, hogy már lemondjunk minden katonai, polgári és nemzeti becsületről? És mamlaszul tűrjük mindenkinek, hogy széttépjék országunkat, mint valami rongydarabot?

Értsd meg jól: nemcsak azokat a román, szerb és tót vidékeket akarják a jó szomszédok, amelyek hozzájuk szítanak, hanem azokat az idegen ajkú testvéreinket is, akik már velünk egybeforrtak, és a magyar köztársaság és a magyar kultúra részesei, polgárai akarnak maradni. De még ennél is többet, vegyes területeket, ahol a magyar többséget is idegen járóm alá akarják hajtani, s ahol a magyar lakosságnak majd oláhul, tótul, szerbül kell megtanulni, hogy a román, tót, szerb hatóságokkal érintkezni tudjon.

Édes magyar népem! Hát téged még a Wilson-féle szabadság- és önrendelkezési elvekkel is csak megfojtani szabad? És hagyod magad? Fegyvert a kézbe, talán még nem késő. A nemzeti tanács hadsereget akar. Akiket behívtak, sorakozzatok gyorsan, de nagyon gyorsan, mert körülöttünk mindenütt idegen hadak tanyáznak. Csak a hadsereg erkölcsi és fegyveres ereje menthet meg bennünket, csak erre támaszkodva tudnak tisztességes békét kötni államférfiaiunk a béketárgyalásokon, csak ezzel tudunk rendet csinálni az országban, csak ezzel tudjuk visszaverni a szomszéd népek túlzó követeléseit.⁴⁵

A konzervatív-liberális politikus és történész, Berzeviczy Albert naplójában 1918 novemberében saját volt kormányát is bírálta.

A „rég rendszer” ellen ma hangoztatott vádak közül egy teljesen helytálló: megfoghatatlan az a vakság, amellyel a legutóbbi kormányzat a hadsereg teljes demoralizáltságának jelenségei elől elzárkózott, s mindig a „kitalálás” frazeológiáját használta, mikor már a helytállás lehetetlenségeiről meggyőződve kellett volna lennie. Talán egy fél év előtt még meg lehetett volna magyar katonáinkkal szervezni az ország védelmét betörések ellen, ma már a fosztogató hordákká szétbomló katonasággal ez lehetetlen.⁴⁶

Az aradi tárgyalások kudarca után a Károlyi-kormány november 28. és december 6. között a szlovákokkal próbált megégyezni, annál is inkább, mert a Felvidék népe közel sem volt olyan ellenséges, mint az erdélyi románok vagy a Délvidék szerb lakossága. Krúdy Gyula – nyilván nem politikai elemzést, hanem lírai tárcanovellát írva – így jellemezte a felvidékieket:

Szerelmesek világa volt a Felvidék. Itt mindenki szerelmes volt – Magyarországra. Olyan lágyan, szláv odaadással, szinte epekedve még nőkről is ritkán beszélnek a férfiak, mint a felvidéki intelligencia Magyarországról

gondolkozott. Ő a legkedvesebb, a legdúsabb, a legszebb és az elérhetetlen. Királynő, akibe szerelmesek a megkopott, messzire lakó gárdisták a Kárpátok alatt. [...] Rajongók földje ez. Az adóhivatalnok, a tanfelügyelő, az alispán és mindenki, aki a magyar államot szolgálja, oly büszkeséggel tölti be hivatalát, mintha éjjel-nappal a szíve felett viselné a magyar címet. [...] Felvidék! Az egyetlen táj a földgömbön, hol a magyart úgy tisztelték, mintha minden magyar mögött Árpád állna vitéz népével. [...] Itt nem volt kritika, kifogás, ellentmondás, csak a magyar fensőbbség tiszteletének olyan foka, amely tisztelet nem okoskodik, hanem kiugrik az ablakból, ha az imádott úgy kívánja. [...] Itt még egy évtized előtt is azt vélték, hogy él valahol, az Alföldön tán, az a büszke, fejedelmi, gyönyörű nemzet, amelyhez tartozni a legnagyobb gyönyörűség. Ők még a történelmi festmények pompájában nézték hegyeik közül a mindinkább leromló magyarságot. Ha látták volna, hogy pusztul, szakad, züllik a magyarság alföldjein, városaiban, Budapestjében, kiábrándultak volna, és nagyon szerencsétlennek érzik vala magukat. Az a büszke, honfoglaló, hatalmas nemzet, amelynek fiaik ők oly dicsekedve vallották magukat: ezalatt szerencsétlenül rohant vándorló útján méltatlan sírja felé...⁴⁷

Jászi Oszkár a kulturális és közigazgatási autonómiát és kormányzati közös fennhatóságot kilátásba helyező „Tót Impérium”-tervezet alapján igyekezett megegyezni Milan Hodžával, a cseh-szlovák kormány budapesti megbízottjával, aki – taktikai okokból – hajlandónak mutatkozott egy provizórikus magyar-szlovák külön egyezmény megkötésére. Az *Est c.* lapnak nyilatkozva Jászi a következőket mondta:

Hogy ha lehetséges, provizórikus rendet kell teremteni. A mostani állapotok mind a magyarságra, mind a tótokra nézve kezdenek elviselhetetlenné válni. Nem csak az anarchiára gondolok, és az ebben a légkörben könnyen termő atrocitásokra. Sokkal nagyobb gondot okoznak a forgalmi akadályok, a szénkérdés és az ellátási ügyek, amelyek ólomsúllyal nehezedenek a Felvidékre is. A béketárgyalásokig egy olyan *modus vivendi* keresünk, amely az anarchiát megszünteti és a közigazgatás rendjét, a közlekedést, a forgalom zavartalan lebonyolítását biztosítja.⁴⁸

A tárgyalások azonban hamar félbeszakadtak, ugyanis a prágai cseh-szlovák sajtóiroda közleménye szerint a magyar kormánnyal való tárgyalásokra a prágai kormány senkinek sem adott meghatalmazást, és Hodžát csak abból a célból küldte Budapestre, hogy a magyarországi tótoknak a magyar állammal közös ügyeit segítsen likvidálni.⁴⁹ Valószínűbb volt, hogy a csehek

időnyerés miatt kezdtek tárgyalni, addig, amíg az Olaszországból és Franciaországból hazaindított légiós hadosztályok megérkeztek. Ezután a cseh-szlovák előrenyomulás folytatódott.

Amikor a magyar közegek visszavették pozícióikat a szlovák területen, a csehek lobbizni kezdtek Párizsban egy elválasztó vonal kijelölése és a magyarok kiparancsolása érdekében. A lobbizás elérte célját, született egy francia jegyzék, amely leírta a vonalat, amelyre a magyar csapatoknak vissza kellett vonulni. December 3-án Ferdinand Vix francia alezredes (bár nem értett vele egyet) átadta azt a jegyzéket a magyar kormánynak, amely meghatározta a „szlovák föld történelmi határát”. Ez a Duna és Ipoly folyását követve, Rimaszombatot elérve eljutott az Ung torkolatáig és Uzsokig. A jegyzék azt is tartalmazta, hogy

a cseh-szlovák államot a szövetségesek elismerték. Hadseregét szövetséges hadseregnek elismerték. A cseh-szlovák államnak jogában áll elfoglalni a szlovák területeket, már csak azon a címen is, hogy mint szövetséges hadviselő részese a fegyverszünet végrehajtásának, amely rendelkezett a régi Osztrák-Magyar Monarchia területének elfoglalásáról.⁵⁰

Vix alezredesnek a kérdést elemző napi jelentésében leírtakat idézi könyvében Ormos Mária:

Kötelességemnek tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a fegyverszünetek tényleg előírják a stratégiai pontok megszállását, de az osztrák-magyar terület egészének megszállását nem. [...] Kétségtelen, hogy a szlovák terület cseh-szlovák megszállása – amelynek határait egyébként még csak meg sem állapították – a november 13-i fegyverszünet megsértése. [...] Nemcsak összes kis kelet-európai kis szövetségesünk (a szerbek, a románok, a cseh-szlovákok) hajlamosak arra, hogy visszaéljenek a nagy kedvezményekkel, amelyeket kaptak, de maga az antant is kevésbé mutatkozik készen arra, hogy tiszteletben tartsa az egyezményeket, amelyeket aláírt.⁵¹

E határok – Beneš emlékiratainak tanúsága szerint – az ő kezdeményezésére, egy propagandatérképen az általa kijelölt vonalnak megfelelően húzódtak. A jegyzék követelte a magyar csapatok visszavonulását az e határtól északra eső területekről. Bár a magyar kormány tiltakozott, s helyenként kisebb fegyveres ellenállást is tanúsított, a cseh csapatok január folyamán megszállták a december 3-i jegyzékben körvonalazott területet.⁵²

A magyar kormány a jegyzéket átvette, de annak a cseh-szlovák állam történelmi határára vonatkozó passzusát, mint történelmi tényekkel nem egyezőt, elutasította. Kimondta, hogy ragaszkodik a demarkációs vonalra nézve Milan Hodžával kötött megállapodáshoz, és a jegyzékben brutális önkényű eljárást lát. Minden történelmi alapot és a jelenlegi állapotot is arcúl verő, képtelen dolognak tartja azt, hogy oly színmagyar városoknak, mint Pozsony, Kassa, Komárom, a megszállását nemzetiségi elv alapján követelhessek.⁵³

Az új cseh-szlovák állam vezetői igen magabiztosan nyilatkoztak. Tomáš Masaryk elnök egy lapinterjúban a következőket mondta:

A magyarokról – nem kell sok szót vesztegetnem: A múlt században a hatvanas évekig szerény szerepük volt, ekkor azonban kezdett érvényre jutni földjük termékenysége, és ilyen módon gazdasági jelentőséghez jutottak az iparúzó Ausztriával szemben. Meg is kísérelték, hogy ezt a helyzetet kihasználják, és szolgálatkész előőrseivé lettek a Balkánon Ausztriának. Az állam épületét a feudális nemesség építette meg a tőkepénzesek támogatásával. Ezt az épületet azonban, mint a Habsburgok mesterkélt alkotmányát, a háború heves lökései romba döntötték. [...] Ők elég kegyetlenek voltak, és azt mondták: a tót nem ember, mi azonban nem fogjuk ezt hasonlóképpen megtorolni. Mi csak azt kívánjuk, hogy a Tótföld minden tekintetben megfelelő határokat kapjon a fejlődéshez. Ugyanezt mondhatom a ruténekről is, akik csatlakozni akarnak hozzánk.⁵⁴

Karel Kramář miniszterelnök nyilatkozata szerint:

A magyarok megkapták, amit már régen kiérdemeltek. Megszedték magukat árdrágításokkal, de ez a gazdagság mulandó valami. Ellenségeskedést vetettek, és ellenségeskedést arattak. [...] Magukra vessenek a magyarok és a németek, ha még eddig nem vetettek számot a tényleges helyzettel, és vereségükön még mindig nem okultak. Úgy viselkednek, mintha ők győztek volna, s ők volnának az urak. A békekonferencia majd kinyitja a szemüket. Majd ki fognak józanodni. Bele fognak törődni kénytelenségből, hogy jövőjük nem olyan lesz, mint volt múltjuk, a mikor más népek rovására élösködtek, s noha kisebbségben voltak, a többség fölött uralkodtak. Egy nagyon sürgős dolgunk van: Csehországot ki kell vezetnünk germanizáltságából és Tótországot megmagyarosítottágából, mégpedig előbb kulturális s mihamarabb szociális téren is. Az irány, amelyet magunk elé tűzünk: orientálódás Nyugat felé.⁵⁵

František Staněk földművelésügyi és belügyminiszter kijelentette, hogy a csehek sem a német, sem a magyar népnek nem ellenségei, de kormányaiknak nem lehetünk barátai. A német kormány nem népkormány, Scheidemann, Erzberger, Solfék a régi imperialisták új, szocialista köntösben. Károlyi Mihályt sem tartja igazi demokratának, ő is csak azért lett azzá, mert tudja, hogy másképp nem boldogulhat. Az igazi magyar demokrácia még nem született meg. Magyarország most szenved régi bűneiért.

Mi, csehek jó politikát csináltunk, Magyarország rosszat. Ma már késő ezt helyrehozni. Magyarország is ott tarthatna, ahol mi, de most az a helyzet, hogy mi, csehek ott leszünk a békekonferencián, maguk, magyarok pedig nem lesznek ott. [...] A 10 millió magyarból künn reked az új államokban legalábbis másfél-kétmillió, többek között az évszázadokon át erőszakosan elmagyarosított tótok. Magyarország száz meg száz év óta kolonizálta a tót határlakosságot, ezek tehát jog szerint a mieink, néhány év alatt ismét tótok lesznek.⁵⁶

A cseh-szlovák állam első kormányának egyetlen szlovák tagja, dr. Vavro Šrobár (Šrobár Lőrinc) volt rózsahegyí orvos a közegészségügyi tárcát kapta, de valójában ő volt a szlovák ügyek minisztere.

Izenem a felvidéken lévő magyaroknak, elsősorban a hivatalnokoknak, izenem zsidáknak is, maradjanak meg nyugodtan helyeiken, semmi bántódásuk nem lesz. Aki becsületes állampolgára akar lenni a cseh-szlovák államnak, ne féljen semmitől. A hivatalnokok közül megtartjuk mindazokat, akik leteszik a fogadalmat a cseh-szlovák államnak, és akik tudnak tótul. Természetes, hogy az, aki 15 évi hivatalnokoskodás alatt nem tanulta meg a lakosság nyelvét, alkalmatlan hivatalnoknak, az tehát nem maradhat meg. Magyarországnak is csak megkönnyebbülése lehet, ha a hivatalnokokat átvesszük, mert mit is kezdene azzal a sok ezer hivatalnokkal, aki Budapestre özönlene, hogy adna nekik állást és megélhetést?⁵⁷

A francia külügyminisztérium leirata szerint Ausztria és Magyarország nem akadályozhatja meg a nemzetiségek emancipálódását. Ezért

elkerülhetetlen, hogy a szövetségesek – a nemzetiségek emancipálódásának irányítása és határai megszabásának elbírálása érdekében – benyomuljanak ezekbe az országokba.

Ehhez Clemenceau hozzátette, hogy

fenntartjuk maguknak a jogot minden terület elfoglalására, ami csak tetszik, és az átvonulásra, ahol csak tetszik.

Illetékes szerb személyiségek – Pašić és Vesnić – ezt úgy értelmezték, hogy a szerb hadsereg mindent elfoglalhat, amit csak akar.⁵⁸

A belgrádi konvenció meghatározta, hogy a magyaroknak a Maros torkolatától a Szabadka–Baja–Pécs–Barcs felett a Drávaig húzódó vonalig kell visszavonulniuk. A jugoszlávok Zágrábban kikiáltották a délszláv államot. A próklamáció szerint a szerb trónörököszt bízták meg a régensséggel, azzal a kiegészítéssel, hogy a végleges államformáról az alkotmányozó gyűlés dönt. Szerbiát főleg a franciák támogatták az önálló délszláv állam létrehozásában – Olaszország ellensúlyaként. A kiürített területeken megjelentek a szerb nemzeti tanács képviselői. A szerb királyi hadsereg részéről a Magyarországot megszálló összes terület kiküldöttei az Újvidéken megtartott nagy nemzetgyűlésen kimondták ezen területeknek Magyarországtól való elszakadását. Kijelentették, hogy a hozott deklaráció alapján Magyarország minden állami joghatósága és hatalma ezekre a területekre megszűnt, és a szerb csapatok által megszállt területekből újonnan alakult tartomány kezébe ment át. A vármegyei, városi és egyéb hivatalokban a következő fogadalom letételére szólították fel a tisztviselőket:

Esküszöm a nép előtt az élő Istenre, hogy a hivatalommal járó kötelességeket híven és lelkiismeretesen teljesíteni fogom, a Narodna Uprava-hoz hű leszek, annak rendeleteit megtartom, a hivatali titkot megőrzöm, és mindenkinek pártatlanul szolgálatot igazságot.⁵⁹

A szerbek a meghódított területeken azonnal hozzáláttak a közigazgatás át-szervezéséhez, a magyar hivatalnokokat elűzték, már november második felében több helyen átlépték a demarkációs vonalat, lefegyverezték a csendőrséget és a nemzetőrséget – mivel harcoló alakulatnak tekintették azokat. A magyar kormány november 21-i tiltakozását Franchet d'Espèray tábornok válasza sem méltatta. A magyar hadügy csapatokat küldött a Mura vidékére (összesen három gyalog- és egy géppuskás századot), akik visszavonulásra kényszerítették a délszláv csapatokat. A szerb csapatok azután a francia Keleti Hadsereg hadosztályaival nyomultak előre, ami megkönnyítette számukra a területfoglalást. December 25-én megszállták a Muraközt, a magyar hadsereget mindenütt lefegyverezték, a tiszteket és legénységet kiutasították, a készleteket lefoglalták. Összesen hat megyét foglaltak el. A szerb megszállás egészen más elvek és módszerek alapján folyt le, mint a cseh vagy román. A szerb katonaság általában fegyelmezetten viselkedett, és bár történtek

erőszakos cselekmények, a szerbek távolról sem viseltettek olyan gyűlölettel a magyar lakossággal szemben, mint más megszálló csapatok.⁶⁰

Az *Est* közölte egy semleges országnak Bécsben szolgálatot teljesítő diplomatája által tett, nem a nyilvánosság számára szánt kijelentését.

Úgy látszik, hogy a Károlyi-kormány és vele együtt a sajtó tévesen volt informálva az antanthatalmak vezetőinek lelki diszpozíciója és politikai megállapodásai felől. Csakis ebből eredhetett az a nagy optimizmus, melyet a föltételek nélküli fegyverletétel és a kormányzati belső átalakulás következményeihez fűztek. Magyarországnak tudnia kellett volna, hogy miként Itália, úgy Szerbia és Románia már háborúba lépésük előtt biztosították a maguk számára az antant részéről nemzeti aspirációik és területi igényeik kielégítését. A nyár folyamán kétségtelenné vált, hogy Csehország is megszerezte magának ezeket a biztosítékokat. Tájékozatlanság legfeljebb a horvátok és szlovének tekintetében lehetett.

Számolnia kellett volna a kormánynak azzal, hogy az antant szövetségesi azonnal érvényesíteni fogják összes igényeiket, s a magyarság tiltakozása süket fülekre fog találni úgy Párizsban és Londonban, mint Washingtonban. Wilson nemzetiségi elve a legerősebb argumentum Magyarország integritásával szemben. A legtöbb, amit Magyarország a békekonferenciától remélhet, az, hogy a szerbek, a románok és a csehek által birtokba vett területek lakosságát megszavaztatják: hová akar csatlakozni? De az sem bizonyos, hogy ez bekövetkezik. Sok jel arra mutat, hogy a mostani okkupálást, talán némi területmódosítással az antant egyszerűen szentesíteni fogja. Objektíve nézve a helyzetet, nehéz is volna, hogy az antant kényszerítse a magyarországi románokat, szerbeket és szlovákokat – ha ők elszakadni, és Romániához, Szerbiához, ill. Csehországhoz csatlakozni akarnak – a magyar állam keretében való maradásra.

Ami az antant-államférfiak lelki diszpozíciójának téves megítélését illeti, nyilvánvaló, hogy amint sem a sovén, polgári és kicsinyes Franciaország, sem az imperialisztikus és hagyományaiban konzervatív Anglia, éppen úgy a kapitalista és trösztös Egyesült Államok sem érezhetnek rokonszenvet a Magyarországon most úrrá lett, a kommunizmus felé hajló irányzattal. Lehet, hogy a távolabbi jövőt illetően az orosz bolsevizmusnak és a magyar internacionalista szocializmusnak van igaza, a jelenben azonban az ellenséges felfogás dominál. A hatalom ennek a kezében van, s amikor a magyarok mint legyőzött nép tárgyalni óhajtanak a győztekkel, nem látszik célszerűnek, hogy szembehelyezkedjenek a győztesek fölfogásával.

A magyar kormány észrevehetné, hogy a jelenlegi társadalmi rend és állami berendezkedés fenntartása tekintetében Európa összes monarchi-

kus államai, sőt a köztársasági Svájc is egyetértenek a nyugati nagyhatalmakkal. A radikális szocializmus ez idő szerint kisebbség Európában. Ha a Magyar Népköztársaság vezetői ennek a támogatásától remélnék sikert az antant kormányaival szemben, újabb csalódás fogja őket érni. Clemenceau lecsukatta és száműzte Malvyt, mert nem volt elég szigorú a francia szocialistákkal szemben; feltehető-e, hogy készséges és elnéző lesz a magyar kormány irányában?

A mai helyzetben az antant úgy véli, hogy saját társadalmi rendjének megóvása is kívánatosabb teszi a monarchista Románia és Szerbia, valamint a kapitalista polgári Csehország megerősítését. Lloyd George és Clemenceau nem elméleti és utópista emberek, hanem gyakorlati politikusok, akik az egész emberiség helyett csak saját nemzetükkel és államukkal törődnek. Tartani lehet tőle, hogy Károlyi kormánya nemcsak megértésre nem fog találni Párizsban és Londonban, hanem inkább bizalmatlanságra és idegenkedésre. Még Wilsonra sem számíthat. A mi információink szerint az Unió elnöke csak a népek szövetsége és a tengerek szabadsága érdekében kívánja érvényesíteni fölfogását; a területi kérdések rendezését átengedi a hadviselő feleknek. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Wilson demokrata és republikánus.⁶¹

KÁROLYI MIHÁLY ÉS AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM

1918. október 28. és október 31. között zajlott az őszirozás forradalom Budapesten és több vidéki városban tüntetésekkel, sztrájkokkal. A felkelés jelképe a katonák sapkájára tűzött őszirozás lett, amelyről a nevet is kapta. Magyarország a forradalom győzelmével kivált a felbomló Osztrák–Magyar Monarchiából, és államformája először alakult (nép)köztársasággá.

Az első magyar köztársasági elnök, gróf Károlyi Mihály szerepét azonban sokan sokféleképpen értelmezték a magyar történelem alakításában. Neveztek zavaros fejű dilettánsnak, könnyen befolyásolható bábnak, a politikát kártyajátéknak tekintő hazardőrnek, önhittnek és tudatlannak, önismerethiánnyal küszködő könnyelmű fanatikusnak, sőt még vörös grófnak is. Monográfusa, Hajdu Tibor szerint egész pályafutása során, mindenkor morális alapon állt, önzetlen, meg nem alkuvó, csak elveitől vezérelt politikus volt.¹

Nem volt jó véleménnyel róla Sigmund Freud. 1918. november 18-án Ferenczi Sándorhoz címzett levelében azt írta, hogy

sohasem voltam az ancien régime feltétlen híve, de kérdéses számomra, hogy a politikai bölcsesség jelének tekinthető-e, hogy a magyarok a sok gróf közül a legokosabbakat [Tisza Istvánt] meggyilkolják, a legbutábbakat [Károlyi Mihályt] pedig megteszik miniszterelnököknek.²

Jászi Oszkár, Károlyi párthíve és egyik legközelebbi munkatársa úgy vélekedett, hogy volt benne valami Dosztojevskij *Idiótájából*, aki a gyermek naivitásával veszi komolyan az elveket és a jellemeket.³

Első unokatestvére, gróf Bánffy Miklós gyermekkorából vezeti le a későbbi miniszterelnök egész emberi és politikusi attitűdjét.

Legtávolibb gyermekkorunk óta – én hétéves voltam és ő hat, midőn először találkoztunk – úgyszólván testvéri barátság fűzött hozzá, mely utóbb a viharos ifjúság éveit is betöltötte. Fönnmaradt továbbra is, bár az élet lassanként más-más utakra vitt – más-más utakra vitt a természetünk is –, míg végül fölfogásban és világnézetben egymástól teljesen elszakadtunk. [...] Nyúlzájjal és farkastorokkal jött a világra, és olyan véznán és gyengén is, hogy azt hitték, meg nem élhet. Születésekor anyja már tüdőbajos volt, és alig három év múlva meghalt. A hátrahagyott két árva nagynénjüket, a nagynéném veszi magához. A legszorgosabb gondnal, folytonos ápolással vette körül a kisfiút. [...] Olyan volt, mint az erőtlen, halvány virágházi palánta, melyet még a szellőtől is óvni kell. A szavát is alig lehetett érteni. Később, 14 éves korában életveszélyes körülmények között Billroth bécsi tanár megoperálta a szápadlását. A műtét sikerült, de újból meg kellett tanuljon beszélni. A kiejtése sokat javult, a hangja mégsem vált normálissá.⁴

Tormay Cécile, aki szinte betegesen gyűlölte, hazaárulónak, a történelmi Magyarország elveszejtőjének tartotta, sokkal negatívabban írt róla:

Károlyi vérrokonok korcs fia, farkastorokkal és nyúlzájjal született. Küzdött a szavakkal, és ha környezete nem értette állati hangzású dadogását, valóságos dührohamok lepték meg. A természetének és származásának megfelelő konzervatív irányzat élén ott járt a konzervatív fajmagyarság megtestesítője, gróf Tisza István és egy másik árnyalat élén gróf Andrássy Gyula. Ezekben a táborokban csak mellékszereplő lehetett volna, de sohasem vezér. A szélsőbalra sodródott át. Nem a meggyőződés ereje vitte oda. A hatalom beteg vágya hajtotta.⁵

Emlékirataiban Károlyi is megerősíti a Bánffy által írt jellemzést:

Már kisfiúként belém oltották, hogy kiváltságos lény vagyok, a Mindenható kegyeltje. Arra neveltek, hogy tiszteletet követeljek a magam számára, és ezt meg is kapjam, hogy érvényesítsem tekintélyemet, hatalmamat a kevesebb kiváltsággal rendelkezők fölött. [...]

Apámhoz vonzalmat, szeretetet nem éreztem. Azt képzeltem, hogy tudat alatt neheztel rám testi hibám miatt, a nővéremet jobban szereti nálam. Ellenezte, hogy tanuljak, azt akarta, hogy vidéken élő, birtokait

igazgató, lovait tenyésztő földesúr legyek. Nagyanyám intézte el, hogy titokban, magánúton elvégezzem a gimnáziumot. Tanulmányaimban nem volt rendszeresség, ennek azonban akkor nem is volt jelentősége, hiszen a kérdéseket már a vizsgák előtt megkaptam, s így középiskolai bizonyítványaim mindig kitűnőek voltak. [...]

15 éves lehettem, amikor egyszer nevelőmmel az egyik nagy budapesti étteremben vacsoráztunk. Távozáskor a jómódú emberek szokásos borra-
valóját, két aranyat adtam a cigányzenekar hajlongó vezetőjének. Nevelőm azonban komoly szemrehányást tett ezért, mondván, hogy nekem legalább kétszer annyit kell adnom, mint bárki másnak, mert sohasem szabad megfélemlenem arról, hogy én Károlyi gróf vagyok.⁶

Bánffy a testi hibára vezeti vissza Károlyi makacsságát, amelyet jelleme uralkodó elemének tart. Ezzel a testi fogyatékkal a „mégis”, az „azért is” törekszik megküzdeni. Mindennapos küzdelem ez, mindennap némán, hosszú időn át, megfeszített akarattal.

Szörnyű elképzelni, hogy mit jelenthet egy kisfiú életében az a folytonos küzdés olyan képességek megszerzéséért, melyet minden más gyermek a természettől ingyen kapott. Ezért az egészsége miatti tilalmakon kívül mindent elnéznek neki, mindent szabad, mert annyira erőtlén, annyira törekény. Éppen törekénysége, árvasága miatt legkisebb kora óta úgyszólván ő volt a központja az őt környező nagyon szűk világnak.⁷

Gondolkodásmódjára a Károlyi család kurucos, '48-as gondolkodásmódja, németellenessége és a Habsburg-házzal szembeni ellenséges indulata hatott. A családi vagyont Károlyi Sándor generális, a Rákóczi-szabadságharcot lezáró 1711-es szatmári béke megkötője alapozta meg.

Ha a köztudat Görgeyt árulónak bélyegzi meg, természetes, hogy Károlyi Sándort még sokkal inkább annak hirdette [...], hiszen Görgey csupán a kivégzést kerülte el, Károlyi azonban uradalmakat kapott. Senki sem tördött azzal, hogy a szatmári béke igen előnyös békét szerzett az országra nézve. [...] A család valami önigazolást, ösünknek valami bűnbocsánatát kereste a Habsburg-ellenességben. Nem tudom. Ez csak olyan sejtés. Mihályról azonban biztosan állíthatom, hogy neki a szatmári béke végtelenül fájdalmas pont volt.⁸

Károlyi befolyásolhatóságáról sok mindent elárul memoárjában:

Amikor a katolicizmus doktrínájában hittem, pap akartam lenni. Amikor a római jogba voltam belebolondulva, a magántulajdon kegyetlen, egoizmusát tartottam helyesnek. De a *laissez faire*⁹ elmélete a liberális demokrácia, s ezzel a Nyugat felé vitt. Marx tanai később a forradalom útjára vezettek. A végső konzekvenciákat itt is levontam, így váltam forradalmárrá. A proletárság vezetői eleinte idegenkedtek tőlem. Az arisztokraták és a kapitalisták világát elvesztettem, de a munkásság vezetőinek bizalmát sohasem tudtam teljesen megnyerni.¹⁰

A felnőtté válás folyamatát Károlyi és Bánffy újra szoros közelségben élte meg:

Utolsó években, melyeket majdnem folytonos közelségben töltöttünk el együtt, alakult ki jelleme, jelentkeztek addig bizonyára visszaszorított, ki-elégítést kereső tulajdonságok. Egyik a vakmerősége. Ellenhatása lehetett annak, hogy egész gyermekkorán át minden veszélytől óvták. Ebben szintén az „azért is” érvényesült. [...] Vakmerőség, szertelenség jellemezte mindenben. Autót vezetett vészes tempóban, bár csak az egyik szemére látott, azon is csak szemüveggel. Két ízben félholtan, súlyos agyrázkódással szedték fel. Falka után vadászott, díjugró lovakat vett, és pólózni kezdett, mely jó lovasnak is elég veszedelmes játék, ő pedig nagyon erőszakos, de igen rossz lovas volt. Mindezekben valami játékos izgalom, a veszélynek a végsőig való keresése és fokozása nyilvánul meg. Megmutatni, hogy nem gyöngébb, nem ügyetlenebb, mint más, sőt; különb, bátrabb, vakmerőbb.¹¹

Károlyi is hasonlóképpen vall erről az időszakról:

Születésem jogán tagja voltam a főrendiháznak, de ritkán jelentem meg az üléseken. A Nemzeti Kaszinó játéktérmei jobban vonzottak. Nőtlen lévén, a kaszinó volt az otthonom.¹² [...]

Beszédhibámból adódó akadályba beletörődve, igyekeztem kiélvezni gazdagságomat, szerencsejátékokat úztam, utaztam, s megpróbáltam elfelejteni az engem akkoriban legerősebben foglalkoztató érzelmi bonyodalmakat. [...]

Amíg egyetemi hallgató voltam, kétezer forint havi apanázst kaptam, pontosan annyit, amennyi akkor a magyar miniszterelnök havi fizetése volt.¹³

Akik ismerik Károlyi előéletét, és kevésbé rokonszenveznek alakjával, előszeretettel interpretálják Károlyi miniszterelnökségét és köztársasági elnök-

ségét úgy, hogy miután a történelmi körülmények az ország élére helyezték, úgy játszotta el Magyarországot, ahogy fiatal korában egyetlen este elkártyázott egymillió-négyszázezer koronát, amiről Ady dühösen írta, hogy „ezzel a pénzzel öt éhező vármegyét úrrá lehetne tenni”¹⁴.

1901-ben, 26 éves korában próbálkozott először azzal, hogy képviselővé választassa magát. Sikertelenségét azzal magyarázta, hogy ő tiszteletben tartotta a „tisztá választások” jelszavát, és nem volt hajlandó szavazatokat vásárolni. Hogy 1910-ben, amikor újra jelöltette magát, és meg is választották, fizetett-e, mélyen hallgat memoárjában, csak annyit ismer el, hogy

akkor még osztottam Tiszának és az egész magyar uralkodó osztálynak azt az álláspontját, hogy Magyarországon az általános választójog a nemzetiségeket erősítene, s ezért veszedelmes a magyarság szupremáciája¹⁵ szempontjából.¹⁶

1912-ben, amikor Tisza rendőrökkel vezettette ki azokat a képviselőket – köztük Károlyit is –, akik ellenezték és akadályozták a németek által szorgalmazott fegyverkezési program megszavazását, nemcsak szakított, hanem még párbajozott is Tiszával. 1913-ban, Justh Gyula visszavonulása után, Kossuth Ferencsel és Apponyi Alberttel szemben Károlyit választották meg a Függetlenségi Párt elnökévé. Programja az általános választójog megteremtése volt, de ez megbukott Tiszának azon az érvén, hogy Magyarországon csak akkor lehet demokráciára gondolni, ha már sikerül megmagyarosítani tízmillió nem magyart. (A vagyoni cenzus miatt az ország lakosságának mindössze 6%-a választhatott.)

Bánffy a politikai pályára lépését is Károlyi gyerekkorával magyarázza:

Mindezekben már az is jelentkezik, hogy akaratát minden akadály ellen, jobb belátás ellen is végre kell hajtsa. „Azért is!” Mert neveltetéséből származott, hogy neki mindent szabad. A világ központja ő. Az volt a gyermekszobában, fiatal éveiben is az maradt, hiszen nagy vagyonával, temérdek hízelgővel körülötte mi más lett volna. Ilyen előélettel, ilyen neveltetés, ilyen virágházi, a reális életre idegen körből, ennyi fellengzős, részben sovén és részben világpolgári ideológiával, ilyen erőszakos és a maga útján mindennel szembeszálló akarral lépett a magyar politika porondjára.¹⁷

Ezután tette meg azt a lépést, amely miatt sokan hazaárulónak kiáltották ki: közeledést kezdeményezett azokhoz a nemzetekhez, amelyek a másik szövetségi rendszerhez tartoztak. Károlyi még 1912-ben levélben fordult Ray-

mond Poincaré akkori francia miniszterelnökhöz, aki csak 1914-ben, már köztársasági elnökként fogadta.

Poincarénak nyíltan megmondtam, hogy bár a Függetlenségi Párt elnöke vagyok, pártom többsége egyelőre nem támogatja új külpolitikai orientációt, de erős támogatásra számíthatok, ha bátorítást kapok Franciaországtól vagy Oroszországtól. Mivel az oroszokhoz közvetlenül nem közeledhettem, azt remélem, mondtam, hogy ezt az ő befolyása teszi majd lehetővé. Az elnök figyelmesen meghallgatta elgondolásomat, természetesen anélkül, hogy határozott ígéretet tett volna.¹⁸

1914 nyarán néhány párthívével propagandakörútra indult az Egyesült Államokba. Úgy gondolta, hogy ezzel pártja ki tud törni a provincializmusból, és megkerülhetetlen tényezővé válik. A körutat a háború kitörése miatt félbe kellett szakítani. Európába visszaérve a franciák az egész delegációt mint ellenségeket letartóztatták, és internálták őket, mert nem adták becsületszavukat, hogy nem harcolnak fegyverrel vagy más módon a franciák ellen. Ebben az esetben is felülkerekedett a politikuson a nagyúr, aki nem fogadta el, hogy neki feltételeket szabjanak. Hatheti fogság után egy francia újságíró ismerőse kieszközölte a belügyminisztertől, hogy Károlyiék Spanyolországba távozhassanak. Onnan Velencén és Bécsen keresztül október elején tértek vissza Budapestre.

Hazatérve szemrehányást tett Apponyinak, a Függetlenségi Párt másik vezetőjének, hogy távolléte alatt fenntartás nélkül támogatta a háborút, és nem használta ki Bécs rászorultságát, hogy így érvényesítette volna az ország igényét a nagyobb függetlenségre. Apponyi – mint igazi úriember – azt felelte, hogy ő ilyen erkölcstelen eszközökhöz még a politikában sem nyúl.

Károlyi későbbi apósa, ifj. Andrássy Gyula, az ugyancsak ellenzéki Alkotmánypárt vezetője, németbarát volt, és hűséges apja művéhez, a '67-es kiegyezéshez.

Andrássy meggyőződéssel vallotta, hogy politikám csődbe jutott, s azt tanácsolta, hogy ha van bennem szemernyi realitásérzék, hagyjak fel az aktív politikával. Büszke volt rá, hogy a hadüzenetre az ellenzék kényszerítette a habozó Tiszát, aki egyébként soha nem szánta volna el magát erre a lépésre.¹⁹

Berzeviczy szerint bizonyos, hogy Károlyiból Tisza csinált nagy embert, mert a képviselőházban minden alkalommal elsősorban ellene intézte vehemens támadásait.²⁰

Bár pacifista volt, és gyenge egészsége, valamint túlkorossága (39 éves volt ekkor) miatt egyébként is mentesült volna, ráadásul mint hitbizományok ura, ahhoz a szűk, kiváltságos réteghez tartozott, akiknek különben sem kellett katonai szolgálatot teljesíteni, önként jelentkezett a hadseregbe – nehogy a kaszinóban gyávának tartsák, olyannak, aki különleges helyzetét kihasználva elkerüli a veszélyt. Az I. huszárezredhez került, amely zömmel dzsentrikből állt. Katonai kiképzése után Budapesten várakozott, míg menetszázadát a frontra vezénylik. Ez azonban hónapokig elhúzódott, egészen addig, amíg első gyermeke megszületett. A két esemény egybeesése nem volt véletlen, feleségének egy befolyásos nagybátyja, Batthyány Lajos járt közben, s a hadügyminiszter az egész századot visszatartotta.

A család azt is elintézte, hogy a fronton a vezérkarhoz kerüljön, báró Apor tábornok, hadosztályparancsnok nyolcadik szárnysegédjének. (A tábornok hivatalosan csak négy szárnysegédet tarthatott volna, amikor a hadseregparancsnok jött szemlézni, a másik négy „csókosnak” el kellett tűnni. Közöttük volt Károlyi József nevű testvére és egyik húgának a férje is.)

A galíciai fronton a háborúnak ezt a szakaszát „kedélyes háborúnak” lehetett nevezni. Károlyi így írja le a helyzetet:

Abban az időben álló lövészárokharc folyt, időnként bridzsezéssel és a tábornok szórakoztatásával töltöttük. József testvérem, akinek a civil életben 860 öltönye volt, magával hozta a harctérre minden „nélkülözhetetlen” holmiját: perzsaszőnyegeket, tucatnyi különleges egyenruhát, melegvizes palackokat, elektromos készülékeket – és saját szakácsát is. Apor tábornok, aki a konzervtejnél jobban szerette a friss tejet, saját tehenet tartott maga és kedvenc tisztjei ellátására. [...] Mi, képviselők még a lövészárkokban sem voltunk olyan veszélyben, mint a többiek, mert ahányszor csak támadásra került sor, összehívták a képviselőházat, s ilyenkor mi automatikusan szabadságot kaptunk.²¹

A „kedélyes háborúban” Károlyi ezredparancsnoka engedélyt adott feleségének, Andrássy Katinkának, hogy hosszabb időre meglátogassa, mikor az ezred pihenőre vonult vissza egy front mögötti faluba. Felesége mint vöröskeresztes nővér jött szobalányával és egyetlen páciensével, egy beteg tacskóval. Reggelenként kilovagolt az ezredes oldalán, és részt vett az arcvonal mögött rendezett lovasjátékokban. A fiatalabb tisztek éjjelente szerenádot adtak ablaka alatt. Károlyi húgai és öccsének felesége is látogatást tettek a főhadiszálláson. Nagy feltűnést keltettek a legújabb párizsi divat szerinti kosztümjeikben a mocskos csernovici kávéházakban.

Károlyi ambivalensen viszonyult a fronton történetekhez:

A tiszti étkezdén kitűnő volt a koszt, de ezt szállásmesterünk, „Pecsi bácsi” csak a közkatonák fejadagjának rovására tudta biztosítani. A tisztek körében természetesen „Pecsi bácsi” volt az ezred legnépszerűbb embere. Kényes helyzetbe kerültem, hiszen mint képviselőnek kötelességem lett volna leleplezni ezt a visszaélést, de ezzel rossz hírbe hoztam volna az ezredet, és árulónak tűntem volna tisztársaim szemében.²²

A parlamentben a hadseregben uralkodó állapotokról nem beszélt, viszont egyre hangoztatta a német szövetség felmondását és a különbéké szükségességét.

Andrássy hallani sem akart a különbékéről. Ez volt a mottója: Inkább becsülettel meghalni, mint becsület nélkül élni. Számomra a becsület fogalma egész mást jelentett.²³

Úgy vélte, hogy 1917-ben megvolt a lélektani pillanat a tárgyalásokhoz az ország nem magyar népeivel.

Szerbia akkoriban még nem fogalmazta meg területi követeléseit, s az antant sem kötelezte el magát ebben a kérdésben. Északon is a legrosszabb esetben a szlovákok által lakott megyéket veszítettük volna el. Ha mi kezdeményeztük volna a tárgyalásokat, kedvezőbb pozícióban letünk volna, hiszen akkor még volt mit felajánlanunk. Sokan támadtak, hogy miniszterelnöki kinevezésemhez személyes ambícióból ragaszkodtam. Valóban ragaszkodtam hozzá, mert határozott meggyőződésem volt: szomszédainkkal csakis egy Károlyi–Jászi-kormány tudna megegyezésre jutni. Ha még 1917-ben megalakul a Károlyi-kormány, amelyben a nemzetiségek képviselői is helyet kapnak, ez tökéletesen alkalmas lett volna a különbéke megkötésére, elfogadva és elrendelve a Wilson által követelt népszavazást.²⁴

A bécsi és a budapesti kormány a breszt-litovszki (1918. március 3.) és bukaresti (május 7.) békeszerződésekből után nyomban felhagyott a reformokkal. 1918 nyarán azonban már nem lehetett tovább titkolni a vereséget. Szeptember 14-én Burián külügyminiszter békeindítványt tett, ebből azonban hiányzott a lényeg: Wilson programjának elfogadása. Három nappal később az Egyesült Államok részéről megérkezett a lesújtó válasz. Károlyi tehát már 1918 szeptemberében tudta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiára nem vonatkoznak a wilsoni elvek, mégis egész hatalmi időszaka alatt arra hivatkozott.

Szeptember végén, amikor az antant áttörte a bolgár frontot, Andrássy is elismerte, hogy a győzelem minden esélye elveszett. Károlyi leírta, hogy

a bolgár fegyverletétel után Wekerle Sándor miniszterelnök a legcsekélyebb felindulás nélkül, joviálisan mosolyogva és nyugodtan kijelentette: ő már régóta tudja, hogy a háborút elvesztettük.²⁵

A képviselőházban lezajlott események bizonyították, hogy a kormánynak már semmi hatalma és tekintélye nincs.

Tudatában voltunk, ha ellenkormányt nem is, a Nemzeti Tanácsot feltétlenül meg kell alakítanunk. Andrássy keserű szemrehányásokat tett nekem a Nemzeti Tanács megalakítása miatt, amit ő a magyar alkotmány megsértésének tartott. De a magyar parlament már nem képviselte a népet, hiszen a legutolsó választások (1910) eredménye már régen elavult, és az országnak gyakorlatilag nem volt kormánya. Az események tőlünk függetlenül haladtak előre. A zendülő katonák kezükbe ragadták a kezdeményezést, mi pedig kénytelenek voltunk követni őket. Parancsot vagy utasítást egyre többen csak a Nemzeti Tanácstól voltak hajlandók elfogadni.²⁶

Károlyi Gödöllőre ment, hogy átvegye a királytól a miniszterelnöki kinevezést.

Nem voltunk még elszánva arra, hogy forradalmi módon vegyük át a hatalmat.²⁷

– írta memoárjában. A király Gödöllőn fogadta, és egyetértett programjával, hogy koalíciós kormányt alakít, amelyben Károlyi a miniszterelnök és Andrássy a külügyminiszter, habár előzőleg nem volt tudomása a dolgok ilyen való alakulásáról. „Engem mindig arra figyelmeztettek, hogy Ön köztársaságot akar. Igaz ez?” – kérdezte ezek után Károlyitól.

Nem köztársaságot akarok, hanem önálló és demokratikus Magyarországot.²⁸

– válaszolta Károlyi.

Kinevezésem híre örömujjongást keltett a városban, hiszen ez a békét jelentette. Az emberek lelkesültségükben elfelejtették, hogy elvesztették a háborút. Győztesnek érezték magukat, mert győzött a forradalom. Mivel tudtuk, hogy az ország többsége békeprogramunk alapján támogatott bennünket, és mivel a magyar „történelmi osztályok” segítségére is számítottunk, nem mertünk forradalmi taktikát követni. Nem a társadalmi igazságosság, hanem a törvényesség és a rend útját választottuk. Kormányom letette az esküt a királynak, és ezt az esküt minden forradalmiságom ellenére sem akartam megszegni. Végül a nemzeti tanácsok lázas

hangulatának és nyomásának engedve a kormány úgy határozott, megkéri a királyt: mentse fel esküje alól, vagy fogadja el lemondását.²⁹

Károlyi mint korábbi „lapvezér” levelet írt a *Magyarország* című napilaphoz, amelyben összefoglalta politikai nézeteit. A levél selyempapírra nyomott változatát magyar repülőkről röplapként szórták ki Pozsony és Komárom fölött. A cseh hadsereg Komárom fölött tüzet nyitott a magyar repülőkre, de nem találta el őket.

A háborút elvesztettük. Bizonyos volt, hogy meg nem nyerhetjük az egész világ ellen való harcunkat – mégis folytatták. Bűnös, gonosz politikusok és katonák politikája következményeinek most Magyarország is szenvedő részese. A jövő a megértésé, a pacifizmusé, a népek szövetségéé. Magyarországnak olyan politikát kell követnie, hogy a wilsoni politika győzelmében Magyarország is osztozzék. [...] Azt üzenem tehát az egész magyar népnek; azt üzenem elsősorban a megszállott területek üldözött, kegyetlenül megalázott, meggyalázott, megkorbácsolt, szenvedő honpolgárainak, hogy ne féljenek, mi nem fogjuk őket elhagyni soha, hogy szívünk minden dobbanásával velük érzünk, hogy ne értsék félre a mi béketúrásunkat, ne értsék félre azt a tényt, hogy mi tisztán a jogra és az igazságra támaszkodunk. Az ő mártíriumuk, a kálvária, a melyen most végig kell járniuk, megváltója lesz a magyarságnak. Az igazság útban van.³⁰

Legnagyobb politikai ellenfele, gróf Tisza István megüzente, hogy ő maga és pártja hazafias kötelességének tekinti, hogy a Nemzeti Tanács köré tömörüljenek. Visszaüzenték neki, hogy nem kívánatos, hogy bármilyen közszerephez jusson. Amikor Károlyi értesült róla, hogy veszély fenyegeti Tisza életét, intézkedett rendőri védelméről. Ennek ellenére az őszirózsás forradalom győzelmének napján, október 31-én katonák egy csoportja (köztük az a Csernyák százados, aki tagja lesz a Károlyi vezette küldöttségnek, amely Belgrádban a fegyverszünetről tárgyal Franchet d'Espèrey tábornokkal) agyonlőtte. Dr. Csere Péter könyvében³¹ azt írja, hogy Károlyi, ha nem is sugallta a gyilkosságot, de mindenképpen tudott róla, hiszen a gyilkosok az ő Egyetem utcai palotájából indultak a Hermina útra. Károlyi ezt tagadta, és visszaemlékezésében azt írta, hogy

október 31-én feleségem üzenetet kapott egy unokatestvérétől, hogy Tisza élete veszélyben van, háza körül gyanús elemek ólálkodnak. Katus felhívott engem, és én megtettem a szükséges intézkedéseket. Később Katus ennél az unokatestvérénél érdeklődött, hogy minden rendben van-e.

Ellenségeink ennek alapján azt terjesztették, hogy Katus tudott a Tisza el-
leni összeesküvésről, és telefonon arról érdeklődött, hogy „megtörtént-e
már a dolog”?³²

Herczeg Ferenc, ha nem is személy szerint Károlyit, de az általa (és pártja)
által szított közhangulatot tette felelőssé a gyilkosságért.

Némely entellektüelek az őszirózsás forradalom rendezői közül meg akar-
ták önmagukat győzni, hogy amit ők csinálnak, az igazi forradalom, akár
Robespierre-é vagy Dantoné, nem pedig értéktelen utánzat. A rikkancs-
sajtó addig-addig cserézte ki a közéleti előkelőségek irháját, míg aztán a
szájaskodásból véres valóság, a nyegleségből tragédia lett. Tisza alakjába
ütköztek, az ő kemény és tüskés férfiasága régóta mérhetetlenül meg-
botránkoztatta a hermafrodita lelkeket. Ez a gyilkosság volt az őszirózsás
forradalom Bastille-rombolása. Tisza István nem volt arisztokrata, még
kevésbé volt demokrata. Magyar volt, sem több, sem kevesebb. Egyenes
leszármazottja azoknak a volgai lovasoknak, akik ezer év előtt meghódí-
tották ezt az országot, és felosztották maguk közt a földet és az embere-
ket. Holta napjáig körüllobogózta őt a magyar úri osztály lángoló gyű-
lölete. Miért gyűlölték annyira? Legfőképp tudatlanságból. Divatba jött
a polgári demokrácia, és az urak azt hitték, a demokrácia csak klubkér-
dés, az embernek lehet több tízezer holdja, és emellett demokrata elve-
ket hirdethet.³³

Károlyi azt hitte, hogy tiszta lappal indulhat, nem kell felelősséget viselnie az
előző kormányok tetteiért, a német szövetségért. Azt gondolta, hogy mivel
ellenzékben voltak, jobb feltételeket tudnak elérni az antanttal folytatandó
tárgyalások során.

Bánffy Miklós jól látta, hogy Károlyiék külföldi összeköttetései teljesen
értéktelenek, hogy tökéletesen tájékozatlanok a győztes hatalmak körében
ható erők és viszonyok felől. Elképzelésük semmiféle biztosítékra, levél-
váltásra vagy szerződésre, de még szóbeli ígéretre sem támaszkodott.

Az egész rendszer föltételezésen alapult, üres fantom után indulva, melyet
ők a maguk képére, kedvenc teóriájuk ábrázatára alkottak, arra a majd-
nem víziószerű fantasztikumra, hogy most valami általános népölelkezés,
világforradalom következik be, mégpedig akkor, rögtön, mindjárt, azon-
nal és mindenütt. Erre az egy blatra tettek föl mindent, erre az egy lehe-
tőségre fogadtak, mint mikor lóversenynél valaki az egész vagyonát föl-
teszi egy lóra, vagy a rulettnél egyetlen számra.³⁴

1918 őszén a forradalmi helyzet meglétét az egyébként ellenforradalom-párti
Herczeg Ferenc is felismerte.

Magyarország szociális és nemzetiségi viszonyai annyira betegek voltak,
az országban annyi gyúlékony anyag lappangott, hogy a veszített háború-
nak szükségképpen forradalomba kellett torkollnia. A gróf Károlyi Mihály-
csoportnak nem is az volt a vétké, hogy kirobbantotta az esedékes népi
mozgalmat, hanem az, hogy nem tudott vele mit kezdeni. Elkontárkodta
a forradalmat! Tudjuk, minden győztes forradalomnak első dolga, hogy
haderőt szervezzen saját „vívmányai” védelmére. Károlyiék ezzel szemben
azon buzgólkodtak, hogy a harctér tüzeiben acéllá keményedett magyar
csapatokat szétzúllásszék. A hadügyminiszter szavai szerint: *nem akartak
katonát látni!* Aminek az lett a következménye, hogy nem a győztes nagy-
hatalmak, hanem a szomszédos kis népek, amelyek soha le nem győztek
minket, döntöttek a magyarság sorsa felett.³⁵

Az utolsó mondat pontosításra szorul: valójában a nagyhatalmak döntöt-
tek, a szomszédos kis népek csak végrehajtották a nagyok döntését, bár igaz,
hogy utóbbiak támogatták a követeléseiket, tehát a döntések egyáltalán nem
volt kedvük ellen valók.

Herczeg egy katonai szakembertől, Julier Ferencről idéz, aki a lemondó
Stromfeld Aurél vezérkari főnököt követte a Tanácsköztársaság Vörös
Hadseregének élén, és aki *A világháború magyar szemmel* című művé-
ben a Duna-völgy katonai helyzetét az összeomlás napjaiban a következő-
képpen jellemzi:

A világháború után az ország még elegendő nyersanyaggal rendelkezett
ahhoz, hogy tekintélyes védősereget tarthasson. Csak arra utalok, hogy a
Károlyi-kormányzat többhavi rombolása és területfeladása (tehát hadi-
anyag-vesztése is) után a bolsevik uralom 1919 márciusa után, rövid
idő alatt még hat hadosztályra és három dandárra tagozott 110 000 főnyi
haderőt tudott összeállítani, felszerelni, új ruhába öltöztetni és erős tűzér-
séggel felfegyverezni. Voltak repülőalakulatai és 30 és feles mozsarai. Ha
ezt a szervezési munkát a nemzeti alapon álló kormányzat 1918 novem-
berében végzi el, akkor Magyarország mindhárom ellenfelével szemben
elegendő és jó haderőt tud állítani. [...] Románia, amely az 1918. évi béke
alapján Besszarábiát megszállta, csak néhány hadosztályt tudott Erdély
ellen küldeni. Vérszemét akkor kapott, amikor tapasztalta, hogy nem talál
ellenállásra. Szerbia 1918 novemberében hat gyöngye hadosztállyal ren-
delkezett. Ezek a csapatok nehezebb hadjárat megvívására régi hazájuk

határain kívül már nem voltak használhatók. A cseh légiók értéktelenségére kár szót vesztegetni. A nagyhatalmak pedig nem voltak hajlandók egyetlen katonájuk életét sem áldozni arra, hogy Magyarország szomszédjai zsákmányhoz jussanak. Az olasz front összeomlása után a magyar hadosztályok harmadrésze teljesen rendben érkezett a magyar határra. Ha a forradalmi kormány Doberdo védőit szét nem kergeti, hanem régi tábornokaik vezénylete alatt a határookra küldi, azokon az ellenség sehol sem jöhet be.³⁶

Károlyi visszaemlékezésében leírja, hogy a „kötött rendszerek” híve volt. Életrajzírója, Hajdu Tibor egyrészt kénytelen elismerni, hogy nem volt jó politikus, de ezt azzal magyarázza, hogy az apró mesterkedésekhez, taktikázáshoz túlságosan nagy úr volt. Ugyanakkor dicséretként jegyzi meg, hogy

meg nem alkuvó, elveitől vezérelt politikus volt,³⁷

de a politikát nem a Nemzeti Kaszinó alapszabályai szerint játsszák, és bizony, aki nem tud rugalmasan alkalmazkodni a változó helyzethez, az nem lehet jó politikus. Egyébként Károlyi példaképe, Thomas Woodrow Wilson is engedett híres 14 pontjából, amikor veszélybe került fő célkitűzése, a Nemzetek Szövetségének megalakítása [lásd *A párizsi békekonferencia* c. fejezetet]. Hozzá nem értését maga is elismerte:

Idősebb rokonaim – talán nem alaptalanul – bírálta a politikába való dilettáns beavatkozásom miatt.³⁸

Egy józan hangvételű cikk jelent meg a pozsonyi *Magyar Újságban*, amelyben egy Benevolus álnév alatt író publicista a kialakult helyzetért az utódállamok vezetőinek mohósága mellett Magyarország más politikusai – nemcsak Károlyi – felelősségét is felveti.

Nagy igazságtalanság lenne, ha minden bajért Magyarországon első sorban is csak Károlyiékát és a bolsevizmust akarnók okolni. Mindkettő Magyarország helyzetére katasztrofális elveket és módszert vallott, de tagadhatatlanul mindkettő sok bajnak a gyökerét akarta kiirtani és orvosolni. Így Károlyiékának nem utolsó érdeme, hogy a nem-magyar nyelvű kultúrközösségek számára létesített autonómiákkal az 1868-iki nemzetiségi törvény létesítése, de végrehajtásának kitolása következtében előállott anomáliát meg akarták szüntetni, úgy, hogy a nem-magyar kultúrközösségeknek is minden tagja meglelje honját hazájában. [...]

A politikai okok legfontosabbika, hogy párját ritkító nemzetiségi törvényünk volt, de végrehajtása elmaradt. A tényt, hogy Magyarországon nem-magyar ajkú kultúrközösségek is vannak, nem lehet ledisputálni. Avval, hogy politikai pártalakulásukat nem ismerték el. Hogy a nemzetiségi törvény végrehajtását megakadályozó szellem az Ausztriával való szerencsétlen házasság rendezetlen voltában és a többnemzeti államnak egyáltalában nem kedvező világáramlatban bírta gyökerét, ez nem változtat azon a tényen, hogy a nemzetiségi törvény végrehajtásának megakadályozása fölbomlasztotta a több, nagy közös történelmi múltú kultúrközösségből álló Magyarországot. De tény az is, ha az 1918-iki egyengető lépés e téren egy vagy két évvel előbb történt volna, bajosan következett volna be az ország széthullása.

Sokkal nagyobb baj volt azonban, hogy amikor a lövészárokharc már elérte a forrpontját, és néhány szociális kérdés elodázhatatlanul és kérlelhetetlenül követelte megoldását, a régi parlament tagjai ráérték diskurálni a címerkérdésről és más, az ország ezer baját egyáltalán nem érintő kérdésekről. Magyarország prókátorok országa, képviselőink nagyon sokat beszélnek, de annál kevesebbet tettek, főleg szociális téren.³⁹

Károlyit sok igaztalan dologgal is megvádolták. Az egyik, hogy amikor kápolnai birtokán földet osztott, tulajdonképpen nem a magáét osztotta szét, mert azt a kölcsönök fejében a bank már lefoglalta. Ezzel szemben az az igazság, hogy a birtokra felvett kölcsönt Károlyi a háborús konjunktúra eredményeként visszafizette, sőt igen tekintélyes pluszjövedelemre is szert tett. A birtok egyébként egy 38 000 holdas hitbizomány volt, amelynek fő jellemzője, hogy csak családon belül és megkötötten öröklődő, el nem idegeníthető és meg nem terhelhető feudális földtulajdon. Károlyi nem hirtelen felbuzdulásból jótékonykodott: kormányának programjában is szerepelt a földosztás. A súlyos bel- és külpolitikai problémák miatt azonban késett a földreform-törvény megszületése. Az 1919 februárjában, már a Berinkey-kormány által kiadott földtörvény az 500 holdnál nagyobb földesúri és a 200 holdnál nagyobb egyházi birtokok kisajátítását és szétosztását rendelte el. A hadviselteket és azok özvegyeit előnyben részesítve az igénylőknek – névleges kártérítés fejében – 10 hold földet juttatott. A gesztus nem oldotta meg a szegényparasztság problémáit. Móricz Zsigmond már néhány nappal a földosztás után arról ír, hogy a földhöz juttatott agrárproletárok közül szinte senkinek sincs szekere, lova, ekéje, gazdasági felszerelése. Nem tudják a földet megszántani, mert nincs vetőmagjuk.

A másik rágalom, hogy a hatalmat ő adta át a kommunistáknak. Ennek történetét emlékirataiban így írta le:

A királyi palotában berontott a dolgozószobámba titkárom, Kéri Pál, aki épp akkor kapta meg a Munkástanácsban történetek riasztó hírét. Egy géppel írott szöveget hozott, kérve, hogy azonnal írjam alá. Egy proklamáció volt, amelyben kijelentem, lemondok, és átadom a hatalmat a magyar munkásosztálynak. Barátaim úgy vélték, ez az egyetlen mód a vérontás elkerülésére. Természetesen nem voltam hajlandó aláírni ezt a képtelen dokumentumot, amely a hisztéria és a pánik terméke volt. Titkárom néhány perc múlva sápadtan és zavartan tért vissza. A kiáltvány, mondta, már a szocialista napilap, a *Népszava* szerkesztőségében van. Hívja fel őket – utasítottam –, és mondja meg nekik, hogy szükség esetén dobják szét a szedést. De már késő volt, a lap már kikerült az utcára, és a város falain is megjelentek a plakátok a kiáltványom szövegével. Közzététele előbb történt, mint ahogy nekem megmutatták volna, és aláírásomat is ráhamisították. Ugyanezt felolvasták a Munkástanács gyűlésén, ahol viharos lelkesedés fogadta. Az aláírás nem tőlem származik, ezt Berinkey Dénes miniszterelnök is megállapította esküvel megerősített vallomásaiban, amikor később Horthy bírósága tanúként hallgatta ki. Perem idején a kommunista vezetőket már elítélték, mert erőszakkal szerezték meg a hatalmat, ami kizárná azt, hogy én adtam át nekik. De az ellenük emelt vád is hamis volt. A hatalmat a kommunisták nem erőszakkal ragadták magukhoz, hanem a szociáldemokraták kezéből kapták. Cáfolatot kiadni nem volt módom. A sajtó a szociáldemokraták kezében volt, és ilyesmit senki sem mert volna közzétenni. Emigrációs első éveimben nem tartam fel az igazságot ezzel a hamisítással kapcsolatban, mert attól tartottam, ártok vele azoknak, akik már amúgy is Horthy börtöneiben szenvedtek. Nemtelen gesztusnak éreztem volna akkor, hogy emiatt megtámadjam egykori munkatársaimat.⁴⁰

[A fordító, Litván György jegyzete szerint Károlyi rosszul tudja: a kiáltványt nem olvasták fel a Munkástanácsban. Az álhír célja az volt, hogy Károlyi beletörődjön a megváltoztathatatlanba. Berinkey a perben nem azt vallotta, hogy Károlyi aláírása hamisított volt, hanem hogy „az irat, amely a kezében volt, ceruzával volt írva, alatta Károlyi neve tintával szerepelt”.]⁴¹

HATALOMÁTVÉTEL

Az idegen csapatok területfoglalásai együtt jártak a véglegesnek tekintett impérium-átvétellel. A belgrádi katonai konvenciót és a hágai egyezményt semmibe véve szinte azonnal leváltották az állam vezető tisztviselőit: főispánokat, alispánokat, bírákat, rendőrkapitányokat, pénzügyigazgatókat stb. A felső szinten végrehajtott leváltásokkal egyidejűen helyi szinten is megkezdődött a magyar államhatalom képviselőinek zaklatása.

November 12-én Henri Mathias Berthelot tábornok,¹ az antant Keleti Hadseregéből kialakított úgynevezett Dunai Hadsereg parancsnoka engedélyt adott a román csapatoknak a Belgrádban elfogadott demarkációs vonal (Szamos felső folyása – Beszterce – Marosvásárhely – Maros folyó torkolata) átlépésére és a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyváradnál húzódó új demarkációs vonal elfoglalására. Berthelot erről a döntéséről nemcsak Vix alezredest, az antant Budapestre küldött megbízottját nem értesítette, de a párizsi francia hadvezetessel is csak 15-én közölte döntését. A vérontások elkerülése érdekében Vix arra kérte a magyar kormányt, hogy ne fejtse ki ellenállást. Ugyanakkor feletteseinek jelentette, hogy a lépés nem felel meg a „stratégiai pontok” elfoglalása fogalmának, amelyet a katonai konvenció tartalmaz.

Ilyen körülmények között a fegyverszüneti konvenciót a szövetségesek tépték szét² – írta.

A románok számára megadott felhatalmazás két valószínűsíthető okra vezethető vissza. Az egyik, hogy a belgrádi fegyverszüneti szerződés rendelkezése szerint a magyar kormánynak kötelessége lett volna a Romániából hazafelé tartó

német Mackensen-hadsereg lefegyverzése és internálása, melynek végrehajtására a magyar kormánynak nem álltak rendelkezésére a szükséges feltételek, így annak végrehajtásának nem tudott eleget tenni. A másik hivatkozás a bolsevizmus veszélye és az elégtelen közbiztonság volt, amely a románok szerint az általuk meg nem szállt területen élő románság élet- és vagyonbiztonságának állandó veszélyét jelentette. A határ menti hivatalos magyar szervek – már a belgrádi fegyverszüneti konvenció előtt is – távirati úton, többszöri esetben fordultak a hadügyminisztériumhoz, hogy a román katonaság betörése esetén, amennyiben az a csendőrség vagy egyéb rendvédelmi szervek lefegyverzését követelné, milyen magatartást tanúsítsanak. A minisztérium válasza: román hadműveleti csoportokkal szemben semmilyen ellenállást nem szabad kifejtetni. Minden sérelmezhető eljárást azonban jelenteni kell, amelyet a magyar kormány a Budapesten tartózkodó antant-összekötő tisztnek, Ferdinand Vix alezredesnek továbbítani fog. A magyar kormány ezek alapján tehát kizárólag diplomáciai síkon igyekezett a felmerülő problémákat orvosolni. A román csapatok

[1918. november] 26-án déli 12 órakor zeneszóval, egy tábornok parancsnoksága alatt bevonultak Csíkszeredába. A parancsnok kijelentette, hogy a román király parancsára, az antant parancsnokság tudtával és beleegyezésével lépték át a határt. Kijelentette, hogy az összes hatósági szervek a helyükön maradnak, működésüket, miként eddig is, úgy a jövőben is folytatják. Elrendelte az összes lőfegyverek, revolverek 24 óra alatt való beszolgáltatását.

A bevonuló csapatok parancsnoka továbbá cenzúrát vezetett be, valamint elrendelte a csendőrség és rendőrség lefegyverzését. Miután a város előljárói felhívták a figyelmét arra, hogy ezen intézkedései a fegyverszüneti szerződés I. pontjába ütköznek, kijelentette, hogy

neki erre parancsa van, s míg ellenkező utasítást nem kap, másként nem intézkedhet.³

A három román hadosztály 1918. december 2. és 12. között mindenütt elérte a Maros-demarkációs vonalat, sőt néhány helyen át is hatolt rajta. A román haderő tehát a Keleti- és Déli-Kárpátok szorosai után a Hargita-Baróti-hegység által alkotott, Erdélyen belül egyedüliként lehetséges második védelmi vonalon is átlépett.

Ha a magyar kormány nem is fejtett ki ellenállást, magánakciók azért szerveződtek. Urmánczy Nándor országgyűlési képviselő újságban közzétett felhívással toborzott szabadcsapatot:

Ott, ahol '48-ban Vasváryt [sic!] az oláhok meggyilkolták, most újabb gyilkos támadást kezdtek, Jósikafalvát megtámadták. Bátyám ott lakik és őt ostromolják a szökött oláh katonákból összeverődött bandák. Az elmenekült községi jegyző szerint szerdán hajnalban két órakor még tartották magukat a védekezők: mintegy harminc katona és csendőr. Felmentésükre sürgősen útnak induló expedíciót szervezek, ezért felkérem azokat a magyar katonákat, akik segítségemre akarnak lenni, szíveskedjenek ma, csütörtökön de. 10 és 12 óra között a Falk Miksa u-i kaszárnyában jelentkezni. Többnapos fárasztó és veszélyes expedícióról van szó, havasi vidéken, ezért csak elszánt katonák jelentkezzenek!⁴

A Magyarország területén élő nemzetiségek 1918. november folyamán a magyarokkal együtt alakították meg saját, etnikai alapon szerveződő nemzetörségeiket, amelyek felszerelésük és fizetésük biztosítását a magyar állam kötelességének tartották. A kormány nemzetiségi megkülönböztetés nélkül támogatta és fenntartotta az így megalakuló szervezeteket, azonban működésüket már nem volt módja felügyelni. Hadügyminiszteri rendelet intézkedett arról is, hogy a román nemzetőrök zsoldja akkor is kifizetendő volt, és akkor is ellátandók voltak fegyverrel, ha a Román Nemzeti Tanácsra, és nem a Magyarországhoz való hűsége tettek esküt. Ebből következőleg állhatott elő az a helyzet, hogy a magyar állam saját pénzén fegyverezte fel azokat a román nemzetőröket, akik később a román megszálló haderő kötelékében teljesítettek szolgálatot.

A tárgyalt időszak egyik fontos eseménye volt a december elsejei gyulafehérvári román nemzetgyűlés, amelyen 133 választókerületből mintegy 600 küldött volt jelen, akik kiegészültek az egyházak, a szociáldemokraták, a román hadsereg, valamint a bukovinai és besszarábiai nemzeti tanácsok képviselőivel. A hivatalos küldöttek összlétszáma így 1228 fő volt. Az erdélyi küldöttek helyszínre utazását a Garami miniszter által ingyen rendelkezésükre bocsátott különvonatok segítették. A nagygyűlésen Vasile Goldiş felolvasta azt a 9 pontból álló határozatot, melynek első pontja a következőket tartalmazta:

Erdély, Bánát és Magyarország összes románjainak meghatalmazott képviselői 1918. november 18-án (*december 1-jén*) nemzetgyűlésbe gyűlve Gyulafehérvárt kimondják a románoknak s az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával.

A határozatok 3. pontja teljes nemzeti szabadságot hirdetett az együtt lakó népek számára azzal, hogy biztosította számukra az anyanyelven való szabad kormányzást, a saját közigazgatás létrehozását, a népesség számarányának megfelelő arányban való részvételt az ország kormányzásában, valamint

a felekezeti autonómiát. Általános, közvetlen, egyenlő, titkos, községenkénti és proporcionális választójogot hirdetve minden 21. életévét betöltött személy számára. A korlátlan sajtó-, gyülekezési és egyesülési jog mindenkit megilletett. 1918. december 2-án 15 tagból álló Kormányzótanácsot (*Consiliul Dirigent*) hoztak létre, amely szerv az erdélyi románság kormányaként működött. Miniszterelnöke és belügyminisztere Iuliu Maniu lett.

A gyulafehérvári román nemzetgyűlés egy olyan állásfoglalást is megfogalmazott, amely szerint nem ismerik el a belgrádi katonai konvencióban kijelölt demarkációs vonalat, hanem azt a vonalat tekintik határnak, amely a Szamos folyónak a Tiszába való ömlésétől Szegedig húzódik, jogot formálva ezáltal az Aradon deklarált 26 magyarországi vármegye feletti hatalom gyakorlására. A *Consiliul Dirigent* december 14-én adta át I. Ferdinánd román királynak a határozatok szövegét. December 24-én királyi rendelet iktatta törvénybe a gyulafehérvári határozatok egyesülési rendelkezését, de az összes többi általános, demokratikus és kisebbségi jogok biztosítása kimaradt belőle.⁵ Ami benne maradt, az is csak holt betű lett.

1919. január 8-án a román hadsereg által megszállt Medgyesen a szászok nagygyűlést tartottak, amelyen a Romániához való önkéntes csatlakozásukat mondták ki. A szászok vezető lapja, a *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* január 10-i számában így búcsúzott el Magyarországtól és a magyarságtól:

Nem könnyű szívvel bontjuk föl a kapcsolatokat, amelyek bennünket a magyar államhoz fűztek, de minden vétek tudata nélkül és szabad lelkiismerettel tesszük. Az állam mai vezérei azt a hűséget, melyet vele szemben tanúsítottunk, nem viszonozták hasonló hűséggel. Mikor a harcvonalak inogni kezdtek, a maguk számára remélt előnyökért önként rakták le és dobták el a fegyvereket, és ez eljárásuk által védtelenül kiszolgáltatották az ország fiait és leányait minden önkénynek. Azok a férfiak, akik a mai Magyarországot kormányozzák, leütötték a koronát, mely őseinket egykoron az országba hívta, és amelynek mi is hűséget esküdtünk, királyunk fejéről. Ezzel ők maguk tépték el a legszentebb köteléket, melyek a nem magyar népeket az államhoz fűzték... A Károlyitól és Kunfitól vezetett állam már nem az, amelyhez eddig bensőleg is kötve éreztük magunkat. Ezzel a mai állammal, melyet a fölforgatás minden láza rázogató, és amelynek kormányzói maguk sem tudják, mit akarnak, bensőleg immár semmi közöséget nem érzünk.⁶

Tehát míg a románok, a szlovákok és a szerbek a régi uralom miatt szakadtak el, a szászok az új kormányzat miatt.

Az Erdélybe bevonuló román csapatok egy kiáltványt osztogattak. Bár nemzeti és vallási különbség nélkül mindenkinek biztonságot ígértek, de jellemző módon csak a románokat szólították meg.

Románok! Ófelsége Ferdinánd király parancsára és a román nemzeti komité hívására lépte át hadseregünk a Kárpátokat. Testvéri szeretettel táposva Erdély földjét, a román hadsereg szent nemzeti és emberi jogok nevében jön, hogy mindenki számára teljes szabadságot biztosítson. E gondolattól áthatva biztosítják a Dunáig és Tiszáig jutó román terület valamennyi polgárát nemzeti és vallási különbség nélkül, hogy mindenki személy- és vagyonbiztonságát megőrizzük. Ezennel felhívunk mindenkit, hogy román uralom alatt folytassa foglalkozását, hogy a városokban és falvakban a normális élet folyhasson tovább. Mindenki szabadon gyakorolhatja polgári jogait, figyelmeztetünk azonban egyúttal mindenkit, hogy minden rendzavarást, minden erőszakosságot és minden engedetlenséget teljes szigorral büntetünk.

A hadsereg vezérkari főnöke:

Presan tábornok.⁷

Mallár Béla tordai rendőrkapitány visszafojtott dühvel nézte végig, ahogy a román csapatok december 22-én elfoglalták Tordát.

Micsoda bevonulás és micsoda csapatok voltak ezek! Körülbelül ezren lehetnek; kiknek nagyobb része fel sem volt szerelve: szalmakalapban, harisnyában, gatyában, polgári oláh ruhában voltak és néhány rozoga ágyúval és fegyverrel ellátva. Megjegyzem, hogy a Marosnál tovább nem engedték volna őket, ha akkor meg nem jelenik Károlyi bandájából egy gazember, Fényes László kormánybiztos a kormány azon utasításával, hogy semmi nemű ellenállást nem szabad tanúsítani.⁸

December 22-re Kolozsvárra magyar nagygyűlést hirdettek meg. A nagy-szebeni kormányzótanács titokban utasította a román nemzeti tanácsokat és nemzetőrsképeket, hogy akadályozzák meg a magyar tömegek Kolozsvárra jutását. A kolozsvári gyűlésre, amelyre 28 vármegyeből különvonatok szállították a résztvevőket, a magyarság és románság képviselőin kívül mintegy 300 szász és sváb község is elküldte delegáltjait. A különböző források 40 és 120 ezer fő közé teszik a megjelentek számát. A nagygyűlésen többek között felszólalt Apáthy István, Erdély főkormánybiztosa, aki arra kérte a megjelenteket, hogy

Maradjatok együtt lélekben, örökké egybeforrva a szabad, független magyar népköztársasággal!

Janovics Jenő színházigazgató, az Erdélyi Nemzeti Tanács alelnöke azt mondta, hogy

A fegyverek gyászos győzelme után meg nem ingó hittel várjuk az igazság ragyogó győzelmét.

Az aradi szociáldemokrata párt és a román munkásság nem azonosította magát a gyulafehérvári határozatokkal, illetve tiltakozott ellene, hogy a román csapatok parancsnokai a delegátusok ezreit akadályozzák a Kolozsvárra történő utazásban.

Kelet-Magyarország 1918. december 22-én Kolozsvárott összesereglett, különböző vallású és fajú népei kijelentik, hogy a Wilson-féle elvek értelmében gyakorolt önrendelkezési jogok alapján továbbra is a magyar népköztársaság és a magyar állam kereteiben kívánnak élni, s az egységes és csorbítatlan Magyarország keretein belül követelik minden itt lakó nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot.

Avarescu tábornok a román munkásság nevében kijelentette, hogy

tiltakozom Erdély megszállása ellen, és kijelentem, hogy Erdély népei a szabad és független Magyarország keretében óhajtják megtalálni boldogságuk útját. Nem kell a bojár-uralom, éljen a keleti Svájc!⁹

Az erdélyi magyarok a gyulafehérvári román nagygyűlést nem vették komolyan. Ligeti Ernő 1941-ben megjelent monográfiájában ezt írta:

[...] hajlandók voltunk játéknak tekinteni, amelynek komoly ellensúlyozása volt a Mátyás király téren megtartott magyar nemzetgyűlés, és hogy a szászok és a svábok sietve otthagyták a magyar lobogót, ebben csak gyarló opportunizmust láttunk.¹⁰

A tiltakozásnak nem volt foganatja, mert Berthelot tábornok a belgrádi fegyverszüneti szerződés III. pontja alapján engedélyezte Kolozsvár megszállását.

A városnak az én parancsomra mint stratégiai fontos pontnak román csapatok által kell megszállva lenni addig is, míg francia csapatokat tudok oda küldeni.¹¹

Az más kérdés, hogy a franciáknak eszük ágában sem volt a román csapatok felváltása. December 18-án az előrenyomuló Neculcea tábornok megüzente Apáthy Istvánnak, hogy az antant felhatalmazása alapján megszállja Kolozsvárt; ha ellenállás lesz, lövetni fogja a várost. A kormánybiztos visszaüzent, hogy Kolozsvár nem áll ellen.¹² A magyar hadvezetés, miután 19-én kézhez kapta Berthelot táviratát, csapatait visszavonta a Kolozsvár–Torda–Nyágyenyed–Gyulafehérvár–Zám vonal mögé.

Kolozsvár megszállására 1918. december 24-én délben került sor. A magyar hadsereg által előzőleg már kiürített várost a Gherescu ezredes által vezetett román hadosztály két üteg tüzérséggel felszerelt, mintegy 4000 fős hadereje szállta meg. A város négy tagból álló küldöttsége nevében dr. Halper Gusztáv polgármester a következő szavakat intézte Gherescu ezredeshez:

Kelet-Magyarország fő kormánybiztossága megbízásából, mint Kolozsvár város törvényhatóságának első tisztviselője megjelentem, hogy a szövetséges hadsereg főparancsnoksága és a nép-kormány nevében aláírt fegyverszüneti szerződés értelmében a stratégiai célból megszálló sereget fogadjam. Kérem tábornok urat, hogy e régi, sok százados kultúrájú város lakossága iránt jóindulattal viselkedjék. A lakosság rendet fog tartani.¹³

Egy volt kolozsvári rendőrfelügyelő-helyettes, Sipos Lajos elkecseregetten és kritikus szemmel szemlélte Kolozsvár román megszállását:

A megszálló német csapatok kivonultak Erdélyből, nyomukban alattomosan, tolvaj módra, az oláhság lopakodott be. Rendes katonaságnak nem is lehetett őket mondani, mert egy része polgári ruhát viselt, a másik részén szedett-vedett katonai ruha volt, s a legkülönbözőbb fegyverekkel voltak felszerelve. Szám szerint is jelentéktelen tömeget alkottak, mikor Erdélyben megjelentek. A bevonulás délelőtt történt, néhány hasznavehetetlen ágyúval, mindegyikbe 6-6 ótvaros, hámtöréses sebektől szenvedő öszvér volt befogva. Rajtuk nyeregben félig egyenruhát, félig polgári ruhát viselő, katonának nem mondható emberek ültek, a bocskorukon spárgával felkötött sarkantyúval, elől a tiszt, kivont karddal. Ez már egyenruhában, látszóval, forgópisztollyal felszerelve, feltűnően rizsporozva, kifestve, idegesen jobbra-balra tekintett. Így vonultak végig az utcán, amit soha

elfelejteni nem fogok. [...] A híres román királyi hadsereg fentebb leírt módon vonult be a dicsőséges múltú, ősrégi, szintiszta magyar városba¹⁴, Kolozsvárra, az Úrnak 1918. évében.¹⁵

Délután megérkezett a városba Neculcea generális is, aki az Apáthyval folytatott tárgyalásai során kijelentette, hogy a város közigazgatásába nem avatkozik bele, és a közrend fenntartása érdekében hozzájárul 50 magyar nemzetőr, 15 csendőr és 88 rendőr fegyverben tartásához. Az egyéb kolozsvári közállapotok szabályozása tekintetében Gherescu ezredes december 27-én 13 pontból álló rendeletet tett nyilvánosan közzé. A statáriális rendeletek korlátozták a sajtó- és gyülekezési jogot, a postaforgalom szabadságát, és elrendelték az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének leszerelése folytán a polgári személyeknél visszamaradt fegyverek és felszerelések azonnali beszolgáltatását, illetve a nem helyi lakosok kötelező jelentkezését. A nem kolozsváriaknak és magyar katonatiszteknek három napon belül el kellett hagyniuk a várost, valamint betiltották a magyar hadseregbeli katonaruha viseletét.

Berthelot tábornok ezek között a körülmények között érkezett december 30-án Kolozsvárra, ahol találkozott Apáthy Istvánnal. Tárgyalásuk deklarált célja az volt, hogy megakadályozzák a magyar és román csapatok közötti fegyveres konfliktus kialakulását. Ennek érdekében 1919. január 3-án egy, a magyar csapatok által kiűritendő, Dévától Kolozsváron át Nagybányáig húzódó, a csapatokat 15 km széles semleges övezettel elválasztó új demarkációs vonalban állapodtak meg. Neculcea tábornok pedig becsületszavára kijelentette, hogy a Főkormánybiztosi Hivatal működése elé semmilyen akadályt nem gördítenek.

A Berthelot–Apáthy-féle paktum következtében az addig csak felerészben megszállt Hunyad, Torda–Aranyos és Kolozs vármegyék, illetve az addig meg nem szállt Szolnok–Doboka vármegye is román megszállás alá került. Magyar szempontból az egyezmény semmiféle eredményt nem jelentett, mert aláírása pillanatában a román csapatok már jóval túllépték az újonnan megállapított demarkációs vonalat. A Berthelot–Apáthy-féle egyezményt, valamint a magyar közigazgatás helyben hagyását is tartalmazó dokumentumot Neculcea tábornok végül nem írta alá.¹⁶ Karácsony másnapján, december 26-án I. Ferdinánd román király dekrétumban jelentette be Románia és Erdély egyesülését.

A románok valamennyi eddigi erdélyi intézkedése arra mutatott, hogy a legfőbb törekvésük olyan bevezetett helyzetet teremteni, amelyen utóbb már a békekonferencia se változtathasson. Erre vall, hogy a bukaresti miniszterium a napokban kinevezte az összes románlakta vármegyék főispánjait, alispánjait, főszolgabíróit, ügyészeit, törvényszéki elnökeit és pénzügyi igazga-

tóit. A kinevezések folytán a magyar nemzetiségű vezető tisztviselők helyébe mindenütt román nemzetiségű vagy román érzelmű tisztviselők kerültek.

Az új román főispánok néhány napon belül megjelentek a vármegyék székhelyén, és megkezdték hivatalos hatalmuk gyakorlását. Első tennivalójuk volt, hogy a kinevezendő többi vezető tisztviselőt hivatalukba beiktatták. Aztán következett a tisztviselői kar fölesketése. Az eskü voltaképpen hűségeskü volt, melyet Ferdinánd királyra és Nagy-Romániára kellett minden köztisztviselőnek, természetesen a magyaroknak is letenni. Az eskütételt megtagadó tisztviselőket a közszolgálatból a nyugdíjigény figyelmen kívül hagyásával elbocsátották. Az esküt tevő tisztviselőket – kivéve a vezető állásban lévőköt és az egyéb okból nem tetszőket, akiket tüstént nyugdíjaztak – átvették. Ezek részére többévi határidőt adtak a román nyelv tökéletes elsajátítására.¹⁷

Fényes László újságíró, a Károlyi-párt és a Nemzeti Tanács tagja, a Nemzetőrség kormánybiztosa dr. Rónai Zoltán társaságában 1918 decemberében tényfeltárási körúton járt Erdélyben. Tapasztalatairól nemcsak a kormánynak tett jelentést, hanem észrevételeit *Erdélyben* című cikkében is összefoglalta.

A románok taktikája könnyen felismerhető: nem nagy számú és rosszul felszerelt hadsereggel jöttek be. Emberekkel és anyagokkal is Erdélyben szívják teli magukat. Különbséget a demarkációs vonalon túl való megszállás és egyes stratégiai pontoknak katonai megszállása között a valóságban nem tesznek, csak hivatalos nyilatkozataikban állítják. Ha tényeket tártunk a román királyi hadsereg parancsnokai elé, a melyek a fegyverszüneti szerződés pontjaival merőben ellentétesek, akkor egyszerűen azt felelték: ők nem politizálnak, hanem katonák, és a felsőbb helyről jött parancsot teljesítik. Viszont nem jelölnek meg olyan politikai helyet, ahol a sérelmeket szóvá tenni lehetne. A nagyszebeni román „kormányzótanács” és a hadsereg-főparancsnokság a sérelmekkel footballt játszik. Ezt kell tehát megdönthetetlen dokumentumokkal, a tények leszögezésével a fegyverszüneti bizottság tagjai elé tární és megkérdezni, vajon a győztes felek a nemzetközi jog amaz elemi szabályát, hogy az általuk aláírt nemzetközi szerződést respektálni kötelesek – félredobhatják-e?

A román hadsereggel és a román nemzeti gárdákkal – ez utóbbit mind- ezideig a magyar állam fizette, mert hiszen a román nemzeti tanácsokat mindenütt a rendfenntartás címe alatt szervezték – a székely katonák, ha kevesebben voltak is, el tudtak volna talán bánni, ha vérontást és polgárháborút akarnának. Elég volt azonban a vérből, és Európa ítélőszéke elé a népkormány nem állhat azzal a váddal terheltén, hogy vérontást produkált; ennek vagy annak a szerződés szerint megszállásra kijelölt stra-

tégiai pontnak megszállását fegyverrel megakadályozta. Mikor pedig az entente által megszállásra engedélyezett pont megszállása bekövetkezik, akkor kerülnek elő az atrocitások.

A közigazgatás a jelenlegi magyar kormány kezében marad – mondta ki a fegyverszüneti szerződés, de a kolozsvári megszálló csapatoknak első gondjuk volt a ruhákat és élelmiszereket lefoglalni és átvenni. Sőt, december 23-án, tehát még a megszállás előtt a román nemzeti gárda megakadályozta a kolozsvári dohánygyárat, hogy rendes havi szállítmányát elszállítsa, holott a dohány egy része Magyarországból küldetik feldolgozás céljából Kolozsvárra. Hogyne, vérontással ki tudtuk volna szabadítani a dohányszállítmányokat; de a nyugodt belátás itt is csak a dokumentum beszerzésére készítetett. Isten és ember előtt vállalom a felelősséget, hogy a székely népet és a román népet egymás gyilkolására nem engedjük. Nekünk egy fegyverünk maradt éppen: az igazságunk, ezzel a kezünkben kell a békeasztalnál, odáig és azontúl is, ha kell, harcolni.

A szociáldemokraták sokat fognak szenvedni Erdélyben. Ha bizonyos budapesti frakciók, akik nincsenek megelégedve a népkormány demokratizmusával, lent járnának Erdélyben, akkor – a mennyiben jóhiszeműek, és nincsenek mellékcéljaik – majd észre térnek, hogy nem évtizedek elméleti programja felett kell most vitatkozni, hanem arról kell gondoskodni, hogy kenyér, szén legyen; és megmaradjon az a szabadság, amit a forradalom kivívott. Mert ha az egész magyar társadalom egységesen állna az erdélyi magyarság és a demokrácia háta mögött, akkor nem jutott volna eszükbe a románoknak az óriási túlerővel szemben foglalásokat és a foglalásokon túl impériumukat gyakorolni.

Köteles vagyok felhívni a figyelmet arra a megdönthetetlen tényre, hogy Erdélyben egyetlen ember, tehát a legszélsőségesebb gondolkodású szocialista sincsen, a ki kevesellné a népkormány előrehaladását. Ott minden osztály és politikai tényező, a sóbányában dolgozó munkás éppen úgy, mint a földet szántó földműves: azon panaszkodik, hogy miért hagyta el Magyarország Erdélyt. Ezt a kiáltást hozom Erdély területéről.¹⁸

A Károlyi-kormány saját kormánybiztosának jelentése ellenére sem változtatott magatartásán.

Az összeomlás után, 1918 novemberében a hatalomátvétel nagyjából mindenütt, így a Délvidéken is hasonlóképpen ment végbe. Elsőnek a csőcselék ébredt fel, és a forradalom nevében a zűrzavart kihasználva kirabolta a fegyverraktárt, lövöldözni, fosztogatni, gyűjtogatni kezdett. A helyzetet testközelben élte át Pataky Sándorné Schwartz Róza óbecsei óvónő, aki 1938-ban az *Új Magyarország* pályázatára írta meg emlékeit.

Nyugalanság és félelem ülte meg a lakosságot. Nappal még tűrhető volt a helyzet, a csőcselék tartott a megtorlástól. Az est közeledtével azonban fokozódott a nyugalanság. Férjem (négy év frontszolgálat után leszerelt százados) és barátai tudták, hogyha még egy éjszaka szabadon garázdálkodhat a csőcselék, azt többé megfékezni alig lehet. A hatóság néma maradt, rendőrt és csendőrt sem lehetett látni. Ilyen körülmények között nem tehettek mást, minthogy megalakították a nappal együtt cirkáló „nemzetőrséget”. Elhíresztelték, hogy hatvan jól felfegyverzett katonaviselt képezi azt, akik minden garázdálkodót szó nélkül lelőnek, s minden járókelőt igazoltatnak. Nagyobb volt a hír a valónál! A hat férfi kettesével járta egész éjjel a 23 ezer lakosú nagyközséget, maguk sem hívnék, hogy komolyabb baj nélkül úszhatják meg az éjjelt, mert legalább 5–600 fegyver és töménytelen lőszer volt a csőcselék kezén. És mégis velük volt a szerencse. Másnap további néhány ember csatlakozott az őrséghez, és hogy nappal is folytonosan cirkáltak, valóban azt a hitet ébresztették, hogy sokan vannak és feltétlenül biztosítani tudják a rendet. Azzal pedig, hogy éjjel leadtak néhány lövést, hamar elterjedt a suttogás, hogy ismét agyonlőttek pár fosztogatót. Persze nem volt igaz a híresztelés, de jó volt a tekintély emelésére. Így aztán a rend, a nyugalom gyorsan helyreállt. Elősegítette ezt az is, hogy harmadnap a déli harcmezőről jövet keresztülvonult községünkön egy századnyi huszárság, s egy nap pihenőt tartottak. Nem volt nehéz a köz tudatba lopni, hogy a nemzetőrség segítségére érkeztek. [...]

Befészkelődött a köztudatba, hogy a szerb lakosság – hírt kapván a front felbomlásáról, s hogy az újra megszervezett szerb hadsereg közeledik – felázad, és megtámadja a magyarokat. Nálunk is, mint általában a nemzeti-ségi lakta községekben, nagyjából elkülönülve laktak a magyarok és a szerbek. Kijelölte hát a nemzetőrség a frontot, aztán éjjel ezen a frontvonalon cirkált az őrség. Szerencsére ezután sem történt semmi baj. Talán a szerbek között viszont az a mendemonda okozott félelmet, hogy mi magyarok tervezünk ellenük valamit. Pedig dehogy! Így hát nyomasztó, feszült volt a helyzet, de a következő néhány nap teljesen csendesén múlt el. Ekkor megjelent az első bocskoros, lerongyolódott, pokrócba burkolódzott maroknyi szerb katonacsapat. Óvakodva, jobbra-balra tekingetve lopakodott be az első 15–20 főből álló szerb katonacsoport. Estére már a főtéren hullámozott a szerbség. Körülzajongta a csöpp katonacsapatot, ölegették, csókolgatták őket. Majd dudaszóra táncra kerekedtek és egymást átkarolva szilaj kedvvel ropták a kólót. Az első beszívárgás után, a visszavonuló központi hatalmak csapatai nyomában mind több és több szerb katona tódult felénk. Átvonult a francia sereg egyik oszlópa is. Pár napi pihenő után továbbmentek, de a szerbek egy része nálunk maradt.¹⁹

Szabadka szerb megszállása is hasonló módon ment végbe, ahogy azt Sánta József leírta visszaemlékezésében:

Elvesztettük a háborút! A helybéli szerb intelligencia, akik a magyar éra alatt vezető állásban voltak – most egyszerre nagy szerbek lettek. Egy kis mozdony három személykocsi szerb katonával engedélyt kért az állomásra behaladásra. Milodanovics nyugalmazott huszárezredes, akik háború alatt a pétervárad vár parancsnoka volt, vezette a fogadó bizottságot. Ott volt Manojlović dr., a leggazdagabb ügyvéd feleségétől (a felesége később sétáin a társalkodónőjével vezettette a kutyáját, amelynek farkán magyar nemzetiszínű csokor volt kötve). A kocsikból nagy óvatosan, minden oldalról fedezve szálltak le a katonák (bocskoros, rongyos, borotvátlan emberek, de egész hazafiak). Csak akkor nyugodtak meg, amikor magyar ezredesi ruhában, szerb kokárdával a sapkán Milodanovics ezredes fogadta a hadnagyukat tálcára helyezett kenyérrel és sóval.

Sírva fakadtam az irodámban, nem tudtam tovább rendelkező szolgálatot tenni, cseréltem a naplózó szolgálattelévővel, mivel mint volt szerbiai hadifogoly tudtam, hogy nemsokára ők fognak nekünk dirigálni. A 100 000 lakosú Szabadkán kb. 8000 szerb élt Sándor külvárossal együtt.²⁰ A városban egyetlen körben, a VIII. körben laktak szerbek a templomuk körül, és minden idegen kiejtés nélkül, tökéletesen beszéltek magyarul. A szerb tanítók és papok oltották beléjük a Nagy-Szerbia ideáját, ők ápolják a reményt és oltják beléjük a hallgatást. Az ő szemükben Szabadka mint „észak csillaga” szerepelt. Egy volt szerb vasúti gyalornok, aki a háború alatt kapitány lett, volt az állomásparancsnok, és éjjel-nappal látható volt. Egész háremet tartott, amit kiegészített az utazó közönségből, különösen az éjjeli utasokból, akiket kihallgatásra rendelt. Utána beosztottjai osztzkodtak rajta. A vasúti szolgálatba nem igen szólt bele, mert az előzőleg raktárfőnök Püspöky leesküdünt a szerbeknek és ő tette fel először a lapos sapkát, és lett állomásfőnök.²¹

A Felvidéken a cseh betörés hírére a magyar kormány is megpróbált védelmi intézkedéseket tenni, annak ellenére, hogy Linder Béla szélnek eresztette az egész magyar hadsereget. A kormány több kisebb különítményt irányított a területre, melyek közül a leghírhedtebb a Heltai-féle tengerészkülönítmény volt. Ez egy teljesen fegyelmetlen, részeges rablóbanda volt, akik kijelentették, hogy csak napi 50 korona zsoldért hajlandók harcolni. A katonák fosztogatása és fegyelmetlensége folytán még a magyar vidékeken is (például a színmagyar Csallóközben) a lakosság több helyen maga kívánta a csehek

bevonulását, hogy rendet teremtsenek. Arra nem gondoltak, hogy ez a megszállás végleges lesz. A katonai raktárak kifosztása miatt a meglévő csapatok is csak rekvirálásokból tudták magukat fenntartani, túlkapásaik miatt legtöbb helyen (például Pozsonyban) polgárőrséget kellett szervezni a közbiztonság védelme érdekében – írta Incze Kálmán, a pozsonyi katonai parancsnokság vezérkari főnöke.²²

A Felvidéken az elég nagy számú honvédből, nemzetőrből és polgárőrből álló, de csekély harcértékű és fegyelmetlen magyar haderő csak ideig-óráig tudta megállítani a csehek előnyomulását. A csehek 15 zászlóaljjal, 7 géppuskás századdal, 12 ágyús és 1 tarackos üteggel rendelkeztek. Ebből látható, hogy Magyarország, ha nem is túl erős, de fegyelmezett csapatokkal feltartóztathatta volna a cseh betörést.²³

A vasutasok és általában az állami alkalmazottak felvidéki helyzetéről a MÁV *Naplószerű feljegyzések* c. dokumentumgyűjteményének 2. kötetéből (1918. november–december) alkothatunk képet.

December 27. A minisztertanács egyetértésben a fegyverszüneti bizottsággal elrendelte a csehek által megszállandó területeken a személy- és teherforgalom beszüntetését és ezen területek részleges vasúti kiürítését. Ezen ügyekkel kapcsolatban a MÁV Igazgatósága értekezletet tartott, amelyen a következő kérdéseket vitatták meg:

- 1.) A Minisztertanácsi határozat szerint az új cseh–szlovák demarkációs vonalon belül az összes személy- és teherforgalom beszüntetendő lesz. [...]
- 2.) Az említett területről a vasúti és állami javak, valamint a járművek is fokozatosan kimentendők, ill. kivonandók lesznek. A személyzetnek, különösen a családtagjaiknak és ingóságaiuknak esetleges evakuálására hagyhatók-e vissza járművek (kocsik, mozdonyok)?

Az evakuálás lehetőségét a személyzettől elvonni nem lehet, minthogy különben a személyzet nem is tehető ki annak, hogy életveszély esetén ne menekülhessen. Bár igaz, hogy a megszálló csapatok a visszahagyott járműveket birtokba fogják venni, és azok felhasználását e célra bizonyára nem fogják megengedni.

- 3.) Egyáltalán helyén maradjon-e a személyzet, vagy sem, ha semmiféle forgalmat fenntartani nem szándékozunk?

A személyzet helyén maradására különös súlyt kellene helyezni, egyfelől, hogy a kivonulással a cseh–szlovákok igényjogosultsága a megszállott területre és az azokon lévő vasúti vonalak üzembe vételére el ne ismertessék. Másfelől az ország belseje felé menekülők elhelyezésével és az otthonuktól elszakított vasutasok szaporításával a bajok ne növelessenek.

4.) Az említett területeken az összes forgalom beszüntetésével elő kell-e mozdítani vagy megnehezíteni, esetleg lehetetlenné tenni azt, hogy az üzemet a cseh–szlovákok átvegyék, ill. hogy a forgalmat fenntartsák.

A forgalom felvételének lehetőségét megnehezíteni nem célszerű, mert az egyfelől az ottani lakosság szimpátiájának elvesztését vonná maga után. Másfelől a mi dolgainkat megnehezítené, ha a vonalak részben vagy egészben újból birtokunkba kerülnének, vagy ha az alakuló új államokkal az átmeneti forgalom felvételére kerülne a sor.

7.) Ha a cseh–szlovákok az üzemet saját személyzetükkel veszik fel, a mi személyzetünk a természetbeni lakást kénytelen lesz elhagyni. Mi történjék a személyzettel?

Ez iránt tárgyalni kellene a cseh–szlovákok vezetőségével és biztosítani a személyzet szabad elvonulását. Az üzletvezetésnek egyetértőleg az igazgatósággal kellene gondoskodni az illetők elhelyezéséről, ill. új beosztásáról.

9.) Milyen álláspontra helyezkedjenek az üzletvezetések a tárgyalások folyamán abban a tekintetben, hogy a cseh–szlovákok által esetleg megindított üzemnél alkalmazott közegeinket a cseh–szlovákok fizessék-e vagy a MÁV?

*Bár az összforgalmat mi akarjuk beszüntetni, tehát az üzem felvétele a cseh–szlovákok által nem a mi érdekünkben áll, mégis az alkalmazottakat nekünk kellene fizetni, nehogy ezáltal is előmozdítsuk a cseh–szlovák államvasutak kialakulását, aminek magukat ezek már is nevezik.*²⁴

A MÁV-vezérigazgatóság Vázsonyi Jenő vezérigazgató aláírásával a vasút hivatalos lapjában közzétett egy nyilatkozatot az idegen csapatok által várható megszállás veszélyének kitett vonalak személyzetének megnyugtatóására. Ebben közli, hogy a megszállás folytán kárt szenvedő alkalmazottak ingóságaiért a kormány teljes anyagi felelősséget vállal, és az esetleges károkat meg fogja téríteni. Éppen ezért felszólítja a vasutasokat, hogy a leendő megszállás veszélyének kitett vonalakon a megszállás ideje alatt helyükön maradjanak, és szolgálatukat teljes odaadással végezzék.²⁵

December 18. A miskolci ü. v.-től a következő táviratokat vettük: [...] Turóc-vidék állomástól a következő táviratot vettük: „Tegnap alkalmam volt Turóc megyébe kinevezett Duda Tibor főispánnal a vasúti személyzet jövője felől tárgyalni. Szerinte a mai napon hivatalos táviratot fog intézni a szolgálati főnökségekhez, figyelmeztessék a személyzetet, hogy csak abban az esetben veszik át, ha rövid időn belül a tót nemzeti tanácsnak az esküt leteszik és kötelezik magukat, hogy hat héten belül a tót nyelvet elsajátítják. [...] Kérünk utasítást, milyen magatartást tanúsítson a személyzet. Winkler s. k.”

Ugyancsak a miskolci ü. v. jelentette, hogy a cseh–szlovák csapatok megszállták Zólyom állomást, és a személyzetet felszólították az eskünek 24 óra alatt való letételére. Utasítást kér.

A miskolci üzletvezetőség a következő választáviratot kapta a Vezérigazgatóságtól: „Nyílt kényszernek engedve a személyzet az esküt a cseh–szlovákoknak leteheti. A szolgálati és illetményszabályzatban biztosított mindennemű jogait épségben fenntartjuk arra az időre, mikor szolgálatukba visszatérhetnek. A cseh–szlovákokkal csak akkor tárgyalhat, ha az érintkezést ők keresik. Esetleges tárgyalásról ide jelentsen. – Vázsonyi s. k.”²⁶

*December 23. A miskolci üzletvezető osztályfőnökeivel Zsolnára utazott, és ott dr. Stodolla Kornéllal, a cseh–szlovák állam kormány megbízottjával tárgyalásokba bocsátkozott. Stodolla kijelentette, hogy a cseh–szlovák csapatok által megszállott vonalak nem tekinthetők többé a magyar államvasút vonalainak, mert azok a Cseh–Szlovák Köztársaság birtokába mentek át. A személyzettől engedelmességi fogadalmat vesznek ki, ami nem jelenti azt, hogy az illetők egyben a Cseh–Szlovák Köztársaság állampolgáraivá is lennének. Azokról az alkalmazottakról, akik az engedelmességi fogadalmat nem teszik és szolgálatukba nem állnak, tovább nem törődnek, de a Magyarországra való átköltözést ezek részére hajlandók lehetségessé tenni. [...] A személyzet általánosságban a cseheknel szolgálatot tenni nem kíván, de helyét egyelőre elhagyni nem fogja. A vezető állásban lévőköt a cseh–szlovákok mind le fogják cserélni.*²⁷

Eperjest 1918. december 18-án szállta meg a cseh katonaság. A csehek fő célja – itt is, ahogy máshol is –, hogy a legnagyobb mértékben elmagyarosodott lakosságot (ahogy egy korabeli újság fogalmazott) ismét szlávra tegyék, és erre legalkalmasabb eszköznek az iskolát tartották. Minthogy a tanszemélyzet még nem tudták felváltani, napirenden voltak az összeütközések a magyar tanító- és tanári kar és a cseh parancsnokság között. 1919. január 28-án Galló Pál sárosi szlovák tanfelügyelő magához rendelte a megye összes tanítóit, és ezektől szlovákul azt követelte, hogy tegyék le a cseh–szlovák államra az esküt. Feleletül a hazafias tanítók rázendítettek a *Himnuszra*. Galló megtorlásul rögtön letartóztatott tizenkét tanítót, néhány óra múlva még huszonkilencet. Másnap a katolikus főgimnázium került sorra. Egy hadnagy tizenkét fegyverrel kísértette őket végig a városban a tüzérlaktanyába. Itt egy kapitány a fejükre olvasta a vádak, hogy nemzetiségi izgatást űznek, előadásukat a *Himnusz*-szal kezdik és a *Szózat*tal végzik. Le akarta tartóztatni a tanári kart, de dr. Tóth Sándor igazgató tiltakozott a vádak és különösen

a letartóztatás ellen. A kapitány elállott a letartóztatástól, de Tóth igazgatót és Kosch Rezső tanárt internáltatta, és az intézetet valóban bezárta.

Másnap a cseh parancsnok rendeletére Eperjes tizenkét vezető állásban lévő polgárát tartóztatták le, köztük Faragó József polgármestert, Bánó Aladár főjegyzőt, az összes felekezet papságát, ügyvédek. A parancsnokság négy napra bezáratta az összes eperjesi iskolát, egyben rendeletet adott ki, hogy február 15-étől az összes iskolában csakis szlovák nyelven lehet tanítani.²⁸ Alapvetően a magyar nyelv volt a hatóság szemében szálka. Egyes vasúti vonalakon a cseh–szlovák katonák inzultáltak, sőt le is tartóztatták a magyarul beszélőket, a nagyobb városokban pedig minden hivatal ajtaján ékeskedett a felírás: „*Hovorile po slovenski!*” (Beszéljeteek szlovákul!)

Az evangélikus kollégium fekete napja 1919. március 4. lett. A kollégium képviselői hiába hivatkoztak az iskola évszázados autonómiájára, az új cseh–szlovák állam kész tények elé állította őket. A túlhatalom előtt meghajolva tudomásul vették a kollégium megszüntetéséről szóló intézkedéseket. Először a jogakadémia távozott Magyarországra, 1919. március 19-én költözött Miskolcra. A többi tanintézet működését is korlátozták, a tanítást tavasszal mindenhol be kellett fejezni: március 17-ig a gimnáziumban és a tanítóképzőben, húsvétig a teológián. Szlávik Mátyás teológiai dékán áthidaló javaslatot téve próbálta a teológiát menteni, úgy, hogy a tanítás nyelve a magyaron kívül a szlovák is legyen. A magyar nyelvű oktatást azonban az új állam már semmilyen formában nem tűrte. Az iskolákról hozott határozat kimondta, hogy az eperjesi teológiát beszüntetik, a szlovák evangélikus egyháznak központi teológiája Pozsonyban lesz, a gimnázium és a tanítóképző pedig szlovák intézményként fog megnyílni szeptemberben. Szlávikot mint „elbocsátott eperjesi teológiai dékánt” 1920. július 28-án lakoltatták ki az eperjesi Theológus Otthonból, és hét hétig Budapesten, a Józsefvárosi pályaudvaron, vagonban lakott családjával.²⁹

A Selmecbányáról távozni kényszerülő bányaakadémia is Miskolcon keresett helyet magának. Az akadémia vezetése tárgyalásokat folytatott a polgármesterrel, a kormánybiztossal és a vármegye alispánjával az akadémiának a Rudolf-laktanyában történő elhelyezéséről. A diákok elhelyezése sokkal nagyobb gondot okozott, hiszen a bányász- és jogakadémiának mintegy ezer hallgatója volt, s ezeknek a lakásínségben szenvedő Miskolc nehezen tudott helyet adni.³⁰ Ezért aztán a bányászati akadémia továbbköltözött Sopronba.

Egy új uralkodó trónra lépésekor, új államforma bevezetésekor bevett szokás volt, hogy az állami alkalmazottak fölesküdjének az új rendszerre. A Magyar Szentkorona országainak helyén létrejövő új országok is ebben a formában akartak meggyőződni állampolgáraik lojalitásáról. A magyarok éppen ezt a formulát érezték olyan momentumnak, amely végképp el-

szakítja őket hazájuktól, és a legtöbben ezt az aktust nevezték meg távozásuk fő okául. Olyanok is akadtak – nem kevesen –, akik azzal érveltek, hogy ők felesküdték egy másik uralkodóra (államformára), éppen ezért nem hajlandók letenni egy újabb esküt.

Pedig ha jobban megnézzük, az új eskü letétele Magyarországon sem ment ritkaságszámba. Az őszirózsás forradalom után, 1918 novemberében új esküt vagy fogadalmat kellett tenni, nemcsak a közalkalmazottaknak, hanem az ügyvédeknek is. A királyság intézményével kapcsolatos rész helyett a magyar népköztársaságra és annak alkotmányára kellett új esküt tenni. Fölesküdtött a népköztársaságra Habsburg József főherceg, Csernoch János bíboros, hercegprímás és az egész katolikus püspöki kar is. A képviselőház elnöke a háborús országgyűlés egész tisztviselőkarát magával vitte az eskütételre. 1919 áprilisában már a Tanácsköztársaságra, augusztusban pedig Horthy Miklósról kellett felesküdni.

Az eskü megtagadása miatt kiutasított vasutasokat a MÁV új helyen igyekezett elhelyezni, és erről az alábbi tájékoztató levelet kapták:

A megszállott területről történt kiutasítását és-ról-ra történő átköltözését tudomásul véve értesítjük, hogy a minisztertanácsnak a múlt év szeptember 22-én tartott ülésén hozott határozata alapján Önnek további intézkedésig folyó évi hó-tól kezdődőleg összes járandóságai (fizetés, háborús segély, havi drágasági segély, családi pótlék, lakáspénz) pótlásául ezeknek megfelelő összegű havi segély folyósítása iránt intézkedtünk. Egyidejűleg értesítjük, hogy nyilvántartásával főnökséget bízunk meg, hol 8 napon belül jelentkezék.³¹

Kassa cseh megszállásáért a kommün bukása után a szociáldemokrata Molnár Miklós kormánybiztos-főispánt tették felelőssé. Molnár az eseményeket a következőképp idézte fel:

December 28-án, reggel 7 óra tájban a kassai kerületi parancsnokság telefonon sürgősen hívatott. Odaérve a vezérkar tagjai közölték velem, hogy a Margitfalvánál³² lévő, alig másfélszáz főre tehető őrséget a cseh–szlovák csapatok szétugrasztották, és így bevonulásuk a nap minden órájában várható. A meglepetésszerű megszállás rendkívül veszélyes következményeit átlátva a vezérkar javaslatát kértem a még lehetséges intézkedések megtételére. Azt ajánlották, hogy a város megszállására vonatkozó feltételek megállapítása végett próbáljuk meg a cseh–szlovák csapatok parancsnokságától parlamenterek kiküldését kérni. Akkor ugyanis még az sem volt bizonyos, hogy az előrenyomuló csapatok parancsnoksága eleget tesz

ez irányú kérésünknek, mivel úgy az utak, mint a vasút teljesen nyitva állott előttük Kassáig, és így a csehek minden előzetes tárgyalás nélkül bevonulhattak volna. Délben egy óra tájban telefonon arról értesített a kassai vasúti állomás parancsnoksága, hogy a cseh–szlovák csapatok parancsnokságától távirat érkezett, amelyben kéri, hogy a délután 2 óra 25 perckor érkező parlamentereket a kormánybiztos vagy megbízottja fogadja a pályaudvaron. Ferjentsik vezérkari ezredessel és a később odaérkező dr. Blanár Béla polgármesterrel a jelzett időben vártuk a küldöttöket. Eközben újabb távirat érkezett a cseh–szlovák csapatok parancsnokságától, amelyben arra kértek, hogy megbízottaimat küldjem ki Abosra.³³ Gyorsan előkerítettünk egy mozdonyt és egy vasúti kocsit, és mind a hárman elindultunk Abosra, ahonnan este 6 órakor a kiküldött parlamenterekkel együtt érkezünk vissza.

Megérkezésünk után azonnal hozzáfogtunk és a megszállás feltételeiről éjjel fél 11 óráig tárgyaltunk. Nagy nehézségeket okozott különösen a megszállás időpontjának a megállapítása. A parlamenterek ragaszkodtak ahhoz, hogy már másnap, vagyis december 29-én, vasárnap délelőtt 10 órakor bevonuljanak a cseh csapatok. Ezzel szemben Berzeviczky tábornok, Ferjentsik ezredes, Blanár Béla polgármester, Kreiber Edgár polgármester-helyettes, Horváth Elemér vármegyei kormánybiztos és Puky Endre alispán velem együtt legalábbis január 2-ára akarták a megszállást elhalasztani, hogy az ekként rendelkezésünkre álló időben a leszerelést nyugodtan végre lehessen hajtani és az összes függő ügyet el lehessen intézni. A parlamenterek utasításaik értelmében ebbe belemenni nem voltak hajlandók. A jelenlevők egyhangú hozzájárulásával abban állapodtunk meg, hogy a megszállás időpontjára nézve a parlamenterek a KSOD³⁴ üzleti telefonján újabb utasítást kérnek az Aboson lévő parancsnokságtól. A parancsnok akként döntött, hogy a megszállás idejét december 31-ének délelőtti 11 órájában állapította meg. Így létrejött az egyezmény, amelynek politikai részét én, a katonai szempontokat a katonai parancsnok, a közigazgatásra vonatkozó részeket pedig a város, ill. a vármegye jelenlévő képviselői indítványozták, és a megállapodásoknak Berzeviczky tábornok által németül fogalmazott szövegét ellenőrizték.

A megállapodás értelmében másnap kellett volna megkezdődni a leszerelésnek és a kincstári javak biztonságba helyezésének. Hogyan viselkedett a közbeeső éjszakán és ezen a szomorú vasárnap délelőttön a katonaság, a város közönségének tekintélyes része és a közeli tót falvak idecsődített lakossága, annak részletes leírását becsületes felfogásom és jó ízlésem tiltja. A város különböző részeiből egymás után jelentettek

nagyobb arányú fosztogatást. A rend helyreállítására egyetlen katona sem állt rendelkezésre. A csekély számú rendőrség és polgárőrség pedig képtelen volt megküzdeni a fékevesztett és nagyszámú fosztogató tömeggel. Ha egyik helyen sikerült a rendet úgy-ahogy helyreállítani, más három helyen tört ki nyomban a fosztogatási vágy.

A nagy zűrzavarban délelőtt 10 órakor megjelent Zsedényi alezredes a kormánybiztosi hivatalban, a katonai karhatalom parancsnoka, és bejelentette, hogy a további eseményekért már nem vállalhat felelősséget. Egyben azt javasolta, hogy sürgősen hívassanak be a cseh–szlovák csapatok egy karhatalmi zászlóalját, mivel a fosztogatás egyre nagyobb méreteket ölt, és néhány óra múlva előreláthatólag már az üzletekre és magánlakásokra kerül sor. Mielőtt ezt az ajánlatot magamévá tettem volna, egy óra halasztást kértem, azt remélve, hogy ez idő alatt egy végső erőfeszítéssel sikerül helyreállítani a rendet. Másfél órai eredménytelen kísérletezés után az ismételten megjelenő alezredes felszólítására kénytelen voltam hozzájárulni ahhoz, hogy a kerületi parancsnokság a cseh–szlovák karhatalmi csapatok bevonulását kérje. A bevonulás ily módon vasárnap délután fél 5 órakor megtörtént.

A való tényállás előrebecsátása után a rágalmozóknak a következőket válaszolom: igaz, hogy a fenti módon én is hozzájárultam ahhoz, hogy a város lakossága ne fosztassék ki és ezáltal télvíz idején nyomorba és éhínségbe ne jussék. Ebben a kritikus helyzetben és a rám hárított felelőség mellett azonban csak két út állt előttem: vagy hozzájárulok a karhatalmi csapatok azonnali behívásához, vagy pedig, más városok példájára, engedélyt adok arra, hogy a csendőrség, rendőrség és a polgárőrség beelőjön a tömegbe. Ez utóbbi eszközt, mint szocialista és mint humánus érzésű ember, nem választhattam. Meggyőződésem, hogy az elmaradt még nagyobb arányú fosztogatás felett kesergőknek is jobb volt, hogy így döntöttem, mert a gazdagabbak kifosztása után a szegényes kis fészkeket is feldúlták volna.

Azoknak a silány rágalmozóknak pedig, akik azt híresztelik, hogy a cseh–szlovák csapatok bebocsátásukért 60–80 ezer koronával vesztettek meg engem, csak annyit válaszolhatok, hogy ilyesmit csak olyan emberek találhatnak ki és terjeszthetnek, akiknek egész élete becstelenség és romlottság, és akik önmagukból kiindulva nem tudnak olyan embert elképzelni, aki a reá bízott feladatokat anyagi érdek nélkül elfogulatlanul és becsülettel elvégzi.

Visszaautasítom azt a híresztelést, mintha a cseh–szlovák parlamenterekkel kötött megegyezést kizárólag én készítettem volna, és ebben

„módot nyújtottam volna” a közigazgatási tisztviselők kicserélésére, fel-függesztésére, elbocsátására és áthelyezésére. A híresztelőknek tudni ille-nék, hogy egy ilyen egyezmény feltételeit nem a fegyvertelen jóakarat, hanem a megszálló csapatok hatalma diktálja. A nemzeti tanács legutóbbi ülésén megmondtam: „Vesztett csaták és nagy szerencsétlenségek után mindig Görgeyt keresnek.” De nyugodt öntudattal, férfias önérzettel nyomban hozzátettem, hogy a bűnbakokat ne a mi oldalunkon keressék, hanem abban a letűnt kiváltságos osztályuralomban, amely a négy és fél éves háborút és ennek borzalmas következményeit az országra zúdította. Ennek a szerencsétlen országnak még nagyon sokat kell szenvednie, míg megtanulja, hogy történelmi időkben hol van a méltó helye, és hogyan kell elviselnie a reá nehezedő sorscsapásokat.³⁵

A civilek, mint például Ajtai Sándor postafőtanácsos, eleinte csak a külsőségeket észlelték:

A csehek annyira jól érezték magukat Kassán, hogy kezdtek a főutcán lövöldözni, vitézkedni – hogyne, amikor a magyar főispán kérte fel őket a város megszállására. Nyomban kiadták a parancsot, hogy este 6-kor minden házkaput be kell zárni, az utcán nem szabad járni senkinek. Másnap szuronyos cseh katonák élelmiszereket rekviráltak irgalmatlanul az egész városban, és állandó tartózkodásra rendezkedtek be.³⁶

A megszálló hatalmak bevett szokása volt, hogy egy-egy közösségből letartóztattak, elhurcoltak néhány prominens személyt, akiket – bár semmiféle bűnük nem volt – meghurcoltak, megkínóztak, hogy így félemlítsék meg, ösztönözzék engedelmességre és tartsák kordában a közösséget. Ez történt Strausz Ármin szenicei állomásfőnökkel is, akit a csehek két hónapig tartottak vizsgálati fogságban. Viszontagságairól később a Fegyverszüneti Bizottságnak tett vallomást.

1918. november elején, a cseh betörés idején a határtól egyórányira fekvő Szenice állomáson többségének utasítására helyén marad. Ugyanerre szólította fel a községben megalakult Slovenski Rada (a Szlovák Tanács) is, bántatlanságot ígérve neki, csak lássa el feladatát. November 16-án délután egy magyar tengerészkülönítmény kiverte a cseheket Szenicéről. Strausz a forradalom kitörésétől kezdve nem hagyta el a községtől mintegy 3,5 kilométerre fekvő állomás épületet, ahol egymaga maradt, mert a beosztott magyar vasutasok a veszélyt látva, nem törődve a felsőbb utasítással, november elején elmenekültek. A tengerészkülönítmény ottléte alatt sem járt bent a községben, így nem is tudta, hogy ott mi történt. Másnap éjjel fegyver-

ropogásra ébredt. Menekülni próbált, de a cseh katonák betörték az ajtót, és ököllel, puskatussal, csizmasarokkal véresre verték-rúgták. Behurcolták a forgalmi irodába, ahol holtan feküdt a csehek által lelőtt Halon állomás-felvigyázó növendék és egy ismeretlen magyar katona. Hasa Ferenc nagyszombati gépkereskedő, tót agitátor és egy cseh tiszt revolvert szegeztek a fejéhez, és azzal vádolták – további ütlegetés kíséretében –, hogy az állomás emeletéről ő lőtt a cseh katonákra. Ezt tagadta, arra hivatkozva, hogy az állomás egyetlen fegyvere a forgalmi irodában található. Ennek ellenére „halálra ítélték”, kezeit hátrakötözték és kiállították az állomás kerítéséhez az ítélet végrehajtása céljából. Felállították a négytagú kivégző osztagot is, aztán – nem tudni, mennyi várakoztatás után – megváltoztatták az ítéletet, miszerint „kár a golyóért, jó lesz annak az akasztófa is”, és beterelték a III. osztályú váróterembe. Ide hozták mellé, szintén összekötözött kezekkel Kriszter Ferenc hadnagyot, Vagyon Árpád volt szenicei országgyűlési képviselő unoka-öccsét. Étlen-szomjan voltak – nem tudni, mennyi ideig, mivel időérzékük megszűnt –, majd összekötözött kézzel egy vasúti kocsiban Gödingbe (cseh nevén Hodonín) szállították őket. Útközben is verték őket, és elszedték értékeiket. Egy 14–16 négyzetméteres, kitörött ablakú katonai cellában helyezték őket 16 másik elfogottal együtt. Innen lakattal lezárt tehervagonban Brunnbe (Brno) vitték őket, ahol nagy, felbőszített tömeg várta őket.

Strausz Árminnal együtt vitték Brunnbe Balázs szenicei esperes-plébánost, Vagyon Árpád volt országgyűlési képviselőt, dr. Grünfeld Zsigmond szenicei járási orvost, Turcsányi György szenicei főszolgabíró, Csernyánszky Imre szenicei szolgabíró, dr. Schubert Zoltán szenicei ügyvédet és annak fiát, valamint dr. Hajdu szenicei ügyvédet. A többiek nevét, akik osztoztak sor-sában, a kiállott szenvedések következtében nem tudta felsorolni.³⁷ A nagy hideg dacára még mindig étlen-szomjan, ruha, cipő és takaró nélkül töltöt-ték az éjszakát.

Azt terjesztették róluk, hogy „itt hozzuk a disznó magyarokat, akik tót testvéreink feleségeinek és leányainak szemeit kiszúrták és mellüket levágták”. Nem csoda, hogy ezek után a tömeg ütlegetések és szidalmak között vette le az elfogottakat a vagonról. Gyalog, levett kalappal kellett felmennüik a Spielbergbe, hogy útközben a tömeg és a kísérő katonák jobban tudják arcukat köpdösni, fejüket verni. Ami az eddigi fosztogatás után megmaradt, azt Brunnben elszedték tőlük, így legtöbbjük cipő, kabát nélkül volt kénytelen a börtönig kanosszát járni. Itt kaptak először enni, természetesen rabkosztot. Másnap, november 19-én délután vitték Strausz Ármin egy hadbíró főhad-nagy elé, aki azt kérdezte tőle, hogy tulajdonképpen miért van itt. Elmondta, hogy a cseh katonákra való lövéssel vádolják, mikor a lakásán nincs is fegy-ver. Két nap múlva egy hadbíró százados kihirdette előtte a letartóztatását

elrendelő végzést „rablás-fosztogatás és a cseh integritás megsértése” miatt, ami ellen Strausz tiltakozott. Ezután többet ki sem hallgatták. 1919. január 1-jén átszállították a trencsényi hadosztálybírósághoz, ahol szintén kihallgatás nélkül börtönbe vetették. Január 11-én a pozsonyi hadosztálybíróság börtönébe vitték, onnan – szintén minden kihallgatás nélkül – pár nap múlva szabadon eresztették.

Rabsága ideje alatt kezei, lábai elfagytak, az ütlegek következtében füle és fogai súlyosan megsérültek. Közben családját a szenicei állomáson lévő szolgálati lakásából kilakoltatták, bútorai egy részét is visszatartották azzal, hogy arra a cseh állomásfőnöknek is szüksége lesz. Elhurcolása után a cseh katonák a lakásáról 8000 korona készpénzt, több mint 10 000 korona értékű ékszert, szolgálati és civil ruhákat tulajdonítottak el.

A fegyverszüneti bizottságnak a francia misszionál és dr. Milan Hodža cseh megbízottnál történt intervenálására bocsátották szabadon Strausz Ármint.

A megszálló hatóságok ügyeltek arra, hogy a megszállott területek lakossága ne adjon kifejezést magyar érzelmének. A megszállott Tornán egy este három magyar ember vacsorázott a vendéglőben. Vacsora közben egyikük többször elhúzatta a cigánnyal a magyar himnuszot, s azt a társaság mindannyiszor állva hallgatta végig. A vendéglőben cseh katonák is voltak, akik akkor ugyan nem tiltakoztak a demonstráció ellen, később azonban feljelentést tettek. Másnap értesítették a társaság tagjait, hogy internálni fogják őket. A cseh megszálló csapatok parancsnoka később úgy módosította rendelkezését, hogy mindhárom férfinak el kell hagynia a községet. A kiutasítottak Miskolcra érkeztek, ahol bemutatták a tornai főszolgabírótól kapott írást:

Hivatalos igazolvány arról, hogy T. L. lelkes a községet magyar érzelmű magatartása miatt a Cseh–Szlovák Köztársaság megszálló csapata parancsnoksága felhívása folytán elhagyni volt kénytelen.

Torna, 1919. január 21-én.

Cseley Ferenc főszolgabíró.³⁸

A korábban magyarellenes izgatás miatt internált, később a Károlyi-kormány közbenjárására szabadon bocsátott dr. Vavro Šrobár teljhatalmú miniszterként nyilatkozott a *Pesti Naplónak* a szlovákiai helyzetről.

– A kormány engem küldött ide, mint egyetlen szlovák tagját, hogy a szlovák föld felszabadításának munkáját szervezzem. Ha pedig ezt elvégeztem, végrehajtsam programunkat, mely egy demokratikus alapokra fektetett kultúrállamnak a programja.

– Hogyan fognak a szlovákok a cseh–szlovák államban elhelyezkedni?

– A szlovákok helyzete ez ideig a köztársaságban még nincsen meghatározva. Valószínű, hogy politikailag egységes lesz a köztársaság, azaz egyenlő jogokkal helyezkednek el a cseh, szlovák, morva és német–cseh népek.

– Mi történik a megszállt területek magyar lakóival?

– Hangsúlyoztam, hogy demokratikus köztársaság leszünk, és egész természetes, hogy a magyarok ugyanolyan elbánásban fognak részesülni, és ugyanolyan kiterjedt jogaik lesznek, mint szlovák állampolgárainknak. Ugyanolyan természetes azonban, hogy hivatalainkban, iskoláinkban csakis olyanokat alkalmazhatunk, akik nyelvünket tökéletesen beszélik. Az államnyelv természetesen szlovák lesz.

– A cseh megszállás és a cseh–szlovák államhoz való csatlakozás a nép megkérdezése nélkül ment végbe. Wilson hangoztatta a népek önrendelkezési jogát, tehát népszavazásnak kellene ebben a kérdésben döntenie.

– Népszavazást nem fogunk tartani. Ilyesmire csak a magyar kormány gondol, mert fáj nekik az eddigi magyar területek nagy részének elvesztése, és abban reménykedik, hogy a népszavazás talán még visszahoz valamit az elszakadt területekből. De ismétlem, nem szavaztatjuk le a népet, mert eléggé kifejezte már népünk, hogy a csehekkel, testvéreivel akar élni. Ujjongó örömmel fogadták a cseh csapatokat, mert ezek jelentették nekik a szabadulást az ezeréves magyar iga alól. Nézzen le az utcára, nézzen végig a városban, cseh–szlovák zászlókat fog látni a házakon és cseh–szlovák kokárdákat a gomblyukokban.

– A cseh megszállás óta posta nem közeledik, és a magyar újságokat elégetik. Hogyan fér ez össze a demokráciával és a sajtószabadsággal?

– A megszállás előtt ellenállásra és elszakadásra csábító és izgató röpiratok ezreivel árasztották el a magyarok vidékeinket. Mivel az ilyen röpiratokat legkönnyebben újságokban lehet csempészni, kénytelenek vagyunk ehhez a radikális óvintézkedéshez nyúlni. Átalakulásunk még oly fiatal, hogy nem engedhetjük be a magyar újságokat, amelyekben folyton azt írják és hangoztatják, hogy a megszállás nem végleges, lesz még népszavazás, és ezzel ingadozóvá teszik a helyzetbe már belenyugodott népet. Amint azonban mindenütt elértük a demarkációs vonalat, újságenczúrát állítok fel-, és beengedem a magyar lapokat.³⁹

A Károlyi-párt értekezletén szóba került, hogy a megszállt területeken a magyar tisztviselőket kényszerítik olyan hűségeskü letételére, amely egyértelmű a Magyarország elleni árulással. A párt tiltakozott ez ellen az eljárás ellen, és tudomásul vette Lovászy Márton közoktatási miniszter felvilágosítását, hogy saját hatáskörében biztosította az oktatási személyzetet, hogy

az állam teljesíteni fogja velük szemben kötelezettségét, és ellátásukról gondoskodni fog, így a nyomor senkit sem kényszeríthet az árulásra.

Ugyanakkor a Károlyi-kormány a megszállás előtt azt az utasítást adta a felvidéki és délvidéki magyar hatóságoknak, hogy ha a megszálló hatalom az állami alkalmazottaktól fogadalmat vagy esküt kíván, ezt tegyék le; maradjanak a helyükön, és amennyire lehetséges, szolgálatukat továbbra is lássák el. Ha ugyanis a békekonferencia a megszállott területek sorsa felől a magyar államra nézve kedvezően döntene; a magyar állami alkalmazottaknak a megszálló hatalommal szemben tanúsított lojális és az adott helyzetbe beilleszkedő magatartását semmiképpen nem fogja hazafiatlannak minősíteni.⁴⁰ Erdély vonatkozásában viszont ebben az időszakban határozottan megtiltotta az eskü letételét.

Amikor a kolozsvári vasutasok a miniszterelnökhöz fordultak, hogy mitévők legyenek abban az esetben, ha a megszálló hatalom hűségeskü letételére szólítja fel őket, Berinkei Dénes miniszterelnök a következő választ adta:

A magyar kormány nem adhat engedélyt a közalkalmazottaknak arra, hogy a román megszállók által követelt esküt letegyék. Biztosítja azonban a közalkalmazottakat arról, hogy a mennyiben az esküt a román királyságra nem teszik le, és a magyar népköztársasághoz hívek maradnak, illetményeik folyósításáról a jövőben is gondoskodni fog. Nem részesíti őket semmi tekintetben sem kedvezőtlenebb elbírálásban, mint azokat a törzsalkalmazottakat, akik az ország meg nem szállott területén működnek.⁴¹

A magyar állam szorult helyzetbe került az utódállamok eskü-követelésével. Alapállása az volt, hogy a területfoglalás csak ideiglenes megszállás, amelyet – reménye szerint – a békekonferencia majd a helyére tesz. Ezért tisztviselőit arra utasította, hogy ne tegyék le a hűségesküt, de maradjanak a helyükön, hogy az impérium átvételének tényét ezzel is tagadják. Ugyanakkor kiskapuként megengedte a szolgálati fogadalmat letételét, amely *de jure* nem jelentette az idegen államhatalomnak való behódolást.

Bár a magyarországi újságokat a megszállt területek vasútállomásain elégették, és az anyaországból érkező leveleket nem kézbesítették, a hírek valamilyen módon mégis eljutottak a magyarokhoz. Obitz Gyula volt jegyző szerint Magyarországról nemcsak ellenállásra biztatták az embereket, hanem némi „dugsegélyt” is juttattak nekik, így a tisztviselői kar tartózkodott az eskütételtől. Mindenki úgy élt, ahogy tudott.

Egy királyi ügyész például fuvarozott, egy főszolgabíró péküzletet nyitott, egy tisztviselőcsoport egy börténben dolgozott. Én magam egy nagy keret béreltem; s két tehénnek a tejét adtam el, egy lóval pedig fuvaroztam.⁴²

Márki Sándor történész, a kolozsvári egyetem tanára, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja ötven éven keresztül vezetett naplót. Ebben a naplófolyamban külön címmel ellátva – *Metamorphosis Transsylvaniae* – négy kötetben foglalkozik Erdély román megszállásával. Ő is hasonló helyzetről számol be naplójában:

Május 29. Három kollégám látogatott meg. Lackner pakol, s limlomjaiból 10 000 korona árát már eladott. Reinbold most cipőkrémet készít. A népszámláló íveken arra a kérdésre, „miből él” – előkelő állású emberek azt írták be – hogy „napszámból”, „bútoraink eladásából” stb. Mondják, hogy mint foglalkozás nélkülieket kitoloncolnak bennünket. Feleségem ma eladta hozománybeli szép paplanlepedőjét és párnahuzatát 1000 koronaért. Idestova csak ezekből élhetünk meg valahogy. Sok ember búcsúzik szép angol és egyéb karosszékeitől, bútoraitól örökre.⁴³

Az impérium átvételének egyik szimbolikus cselekedete a postabélyegek cseréje. A jugoszláv csapatok által megszállt területeken már korábban átnyomtatták a magyar bélyegeket. A román impérium alá került területen a román parancsnokságok a bélyegekről törölték a „Magyar Kir. Posta” felírást, a „Fil-lér”, illetve a „Korona” felírást pedig átnyomtatták, és „Bani”, illetve „Lei” felírással helyettesítették, hogy jelezzék az impérium kiterjesztését a posta intézményére. Ennek az eljárásnak azonban nem csupán demonstratív célja volt: mivel a román lej kényszerárfolyama 2 lej, így a levélportót kétszerezésre emelték fel.⁴⁴

A menekülőknél a meneküléssel összefüggő költségeit is megtérítette az állam abban az esetben, ha az alkalmazott hivatali székhelyét kellően igazolt okból hagyta el, és felettes hatósága által kijelölt helyre ment, hogy ott hivatali tevékenységet folytasson. Ebben az esetben a saját személyét illetőleg jogosult utazási költségre hivatali székhelyétől a felettes hatóság által kijelölt helyre és onnan hivatali székhelyére vissza. Jogosult volt továbbá saját személyét illetőleg napi 20 korona menekülési költségátalányra.

Saját személyén felül családját egy-két családtag esetén megillette napi 10 korona menekülési költségátalány; három-öt családtag esetén napi 15 korona, ha ötnél több családtagja volt, napi 20 korona. Családtagnak volt tekinthető az, aki után az alkalmazott családi pótlékot kapott. Ha az alkalmazott hivatali székhelyén családjá nélkül volt kénytelen maradni, szintén napi 20 korona menekülési költségátalányt kapott. Utazási költség alatt fel lehetett számítani személy és poggyász szállítási díját, bérkocsi- és fuvar költségét, a hordár díját. Ha az alkalmazott és családja nem együtt utaztak, a költségek külön-külön felszámíthatók voltak.

A Magyar Tanácsköztársaság szociális termelő népbiztossága 1919. április 1-től kezdődően csökkentette az ellenséges megszállás miatt hivatali székhelyükről elmenekült állami alkalmazottak menekülési költségátalányait. Az állami tisztviselő napi 15 korona, családja, létszám alapján 5-10-15 korona menekülési átalányt kaphatott. Az az alkalmazott, aki menekülési indokát nem tudta kellően igazolni, menekülési költségterítést nem kapott.⁴⁵

A menekült állami alkalmazottak legnépesebb csoportját a vasutasok alkották, családtagjaikkal együtt több mint 54 ezren menekültek el otthonukból.⁴⁶ Ezért a MÁV-vezérigazgatóság 1919. május hó 5-i levelével felhatalmazta az üzletvezetőseket, hogy

az ellenséges megszállásból, illetve a megszállással kapcsolatos fosztogatásokból és kényszerű menekülésből eredő, alkalmazottaink által szenvedett károkra, az 51995/919. sz. rendeletünkben foglalt határozmányok szigorú betartása mellett kárelőleget folyósíthasson.⁴⁷

A MÁV a menekült alkalmazottak vagy hozzátartozóik részére engedélyezett menekülési költségek igényjogosultságának elbírálását és folyósítását az üzletvezetősekre bízta.

A miskolci üzletvezetőség levélben utasította a füzesabonyi osztálymérnökséget, hogy az önként elmenekülő alkalmazottak költözési költségeik megtérítésére igényt csak akkor tarthatnak, ha igazolt kényszerítés folytán menekültek. Felszólította az üzemmérnökséget, hogy hallgassa ki a folyamódokat, és vallomásaik alapján záradékolja kérvényüket, miért voltak kényszerülve a menekülésre. A kiutasító végzés a kérvényhez csatolandó. Csak azoknak lehet segély iránti folyamodványát az igazgatósághoz felterjeszteni, akik kérvényükhöz kárjegyzéket csatoltak, s költségeiket vagy károkat igazolják. Két tanúval igazolni kell, hogy az elveszett, ellopott, elharácsoltság az illető tulajdonában tényleg megvoltak. Az átköltözési fuvar költségeiről csatolni kell a fuvaros nyugtáját.

Az osztálymérnökség 28 alacsonyabb beosztású vasutas (pályafelügyelő, pályőr) esetében igazolta, hogy a kényszerítés folytán magyar közigazgatási területre menekültek a költözési költségek (fuvar költség az induló állomásra való kiszállításra, vasúti szállítási költség, fuvar költség a célállomásra való beszállításra) megtérítésének kérdésében „szolgálati érdekből” áthelyezetteknek kell tekinteni. A kimutatásban felsoroltak valamennyien kényszer folytán menekültek. Még ha egyesek nem is kaptak elbocsátó levelet a csehektől, igazolt menekülési fuvar költségeik megtérítését az osztálymérnökség javasolta. Öt esetben, mikor a felsorolt pályőrök önszántukból hagyták el szolgálati helyüket, nem kaptak fuvar költség-térítést. Voltak olyanok

is, akik a csehek által elrekvírált ingóságaik árának megtérítéséért nyújtottak be folyamodványt, sőt egy bakter a vasúti szállítás közben az éhség és hideg következtében megbetegedett borjas tehene elvetélése által előállt kára, az úton elfogyott burgonyája és répája miatti kárát és a régi állomáshelyén saját költségén épített istállója és ottmaradt szénája árának megtérítését is kérte.⁴⁸

A menekülés szükségességének kellő indoklása meglehetősen ingoványos terület. Akit az eskü megtagadása miatt kiutasítottak, annak az esete egyértelmű: mennie kellett. Aki viszont a fenyegetettség érzete miatt önként távozott, annak esetében a „kellő indoklás” megítélése egy biztonságos, jól fűtött irodából legalábbis kérdéses. El kell-e szenvedni ténylegesen az erőszakot, amely akár végzetes is lehet (és akkor az áldozat már nem tud panaszkodni), vagy „elég” a szóbeli fenyegetés, a veszélyérzet, amely személyenként a szituáció, az idegállapot és egyéb tényezők miatt változik.

Offra András, a Nagykikinda állomásról menekült egyik alkalmazott a szegedi üzletvezetőségnél a következőkről számolt be:

A szerb megszállás óta úgy én, mint társaim állandó zaklatásnak vagyunk kitéve. Szolgálat közben szerb katonák minden ok nélkül az állomás területéről kizavarnak, leszúrással, botozással fenyegetnek. A szerb katonaság mellett a szerb lakosság is állandóan fenyeget bennünket, sőt híre járt, hogy mihelyt azon a vidéken a hadműveletek megkezdődnek, minket magyarokat is le fognak gyilkolni. Legutóbb a szerb katonaság letartóztatta Farkas Antal kocsivizsgáló lakatost, kit másnap kiszabadítottunk ugyan, azonban már a következő éjjelen a szerb lakosság, vegyesen a szerb katonasággal ráverték az ablakot és családjával együtt a legnagyobb rémületbe ejtették. Hasonló esetek nap nap után ismétlődnek. A magyarok és németek ablakait éjjel bezúzzák. Vannak olyan utcák, ahol magyarok és németek laknak, egyetlen ép ablakot sem lehet látni. Mivel ilyen körülmények között személyemet Nagykikindán biztonságban nem éreztem, kénytelen voltam onnan a mai napon eltávozni és felsőbbségemtől további beosztásomat illetőleg utasítást kérni.

Ezzel egybeesik Borbola Antal állomásfelügyelő-jelölt közlése:

Offra András és Kunszt Rezső kartársaim vallomását a magam részéről is megerősítem. Én Nagykikinda állomáson távírdaszolgálatot tettem, mely beosztásban még külön kellemetlenségem volt, amennyiben Vukity József kocsirendező állandóan a távírdában leskelődött, és mihelyt valami, szerinte gyanús táviratot látott, azonnal sietett jelenteni az ottani szerb főhadnagy állomásparancsnoknak. Ilyen körülmények között szolgálat

közben sem voltam biztonságban, hogy valamely nekik nem tetsző táviratért nem botoznak-e meg. Pár héttel ezelőtt egy este, midőn az állomás másik oldalán levő lakásomra mentem, a vágányok közt az egyik kocsi-sor mellett egy szerb katona rám kiáltott, de én nem értettem, hogy mit mond, azért tovább akartam menni. Erre a szerb katona a kezében levő puská túsával kétszer a hátamra vágott. Mivel ily körülmények között a szolgálatot Nagykikindán képtelen vagyok ellátni, amellet életem sincs biztonságban, kénytelen voltam az állomást elhagyni.⁴⁹

Hock János elnök aláírásával a Magyar Nemzeti Tanács felhívta a megszállt területek lakosságát, hogy a békekötésig, amely a területi viszonyokat is rendezi, maradjon mindenki foglalkozása mellett a maga helyén. Ez az érdeke az országnak és érdeke minden állampolgárnak is. A főváros annyira túlszűfolt, hogy a harcterről visszatérő katonáknak sem tud helyet adni, pedig ők a háború előtt foglalkozásuknál fogva Budapesthez voltak kötve. A lakásínség miatt a legszükségesebb igények kielégítésére külön hivatalt kellett szervezni, de még így sem tudták elhelyezni a jelentkezőket. A tél fagyában nyomor és inség várt a Budapestre özönlőkre. Féltették a főváros közélelmezését, a készleteket is, mondván, Budapest egymillió embert még el tud tartani, de kétmilliót már nem (ugyanakkor az 1920-as népszámlálás szerint a főváros lélekszáma csak 880 000 fő volt). A közeli békeszerződéstől azt remélték, hogy az ötéves háborús nyomorúság után meghozza a társadalmi békét és azt a belső nyugalmat, amely nélkül állami szervezet fenn nem állhat. Főleg a közhivatalnokokat figyelmeztették, hogy kötelességük kitartani a helyükön.⁵⁰

A kolozsvári MÁV-üzletvezetőség személyzete küldöttséget menesztett a MÁV elnökéhez helyzetük biztosítása érdekében. Egyetértettek a Nemzeti Tanács felhívásával, hogy a személyzet maradjon a helyén, már a közvagyon megóvása érdekében is, és mert másutt való elhelyezése és ellátása ez idő szerint nem biztosítható. Ugyanakkor azt kérték, hogy ha a helyben maradás eskü, fogadalom letételéhez vagy nyilatkozat aláírásához van kötve, azt már magában véve kényszerhelyzetnek tekintsék, és a letett eskü vagy fogadalom ne szüntesse meg az alkalmazottaknak a Magyar Államvasutakkal szemben fennálló jogait. Kérték, hogy akit erőszakkal vagy exponáltabb politikai magatartása miatt az idegen impérium eltávolít, annak elhelyezéséről a MÁV gondoskodjék, illetve biztosítsa az idegen hatalom alá kényszerült alkalmazottakat, hogy ha az idegen impérium kevesebb illetményt és egyéb járandóságot folyósítana, mint amennyi a MÁV-al alkalmazottaknak jár, a különbözetet térítse meg. Biztosítani akarták, hogy amint az idegen hatáskör alól a személyzet visszatér a MÁV hatásköre alá, semmivel sem kerül hátrányosabb elbánás alá, mint a törzsszemélyzet, nyugdíjjogosultsága is megegyezik

a törzsszemélyzetével, sőt az idegen impérium alá kényszerültek nyugdíját a MÁV, illetve a magyar kormány állja. Kérték azt is, hogy a MÁV, illetve a kormány tegye lehetővé azon alkalmazottaknak a nyugdíjaztatását és nyugdíjának az idegen impérium területén leendő folyósítását, akiknek legalább 25 szolgálati évük van, és nyugdíjaztatásuk azon okból késik, mert az idegen impérium alatt szolgálni nem akarnak.

Az Államvasutak elnöke kijelentette, hogy a maga részéről lehetőség szerint mindent meg fog tenni a kívánságok teljesítése érdekében. Bizalmasan közölte a küldöttséggel, hogy a magyar kormány nem adhat engedélyt a közalkalmazottaknak arra, hogy a román megszállók által követelt esküt letegyék, arra azonban felhatalmazta őket, hogy a CFR (a román állami vasúttársaság) központi igazgatósága által követelt nyilatkozatot aláírassák abban az esetben, ha a megszálló románok a nyilatkozat aláírását követelnék. A felhatalmazást meg kellett adni a személyzetnek egyrészt azért, mert a nyilatkozatban az alkalmazottaknak csak azt kell megfogadni, hogy szolgálataikat a román kormány által kijelölt hatóságok utasításai szerint fogják végezni, a román állam iránti hűségre vonatkozó kijelentéseket viszont nem tartalmaz. Másrészt pedig a kényszer hatása alatt letett esküt vagy fogadalmat a Magyar Népköztársaság nem tekinti hivatali kötelességszegésnek, és ebből az alkalmazottakra nézve joghátrány nem származik.⁵¹

Az elmenekült tisztviselők sorsáról a belügyminisztériumban ankétot rendeztek, amelyen Hegymegi Kis Pál kormánybiztos tartott tájékoztató előadást. Elmondta, hogy a kormány előbb gondoskodni kíván visszahelyezésükről, illetve valamely munkakörben való foglalkoztatásukról, másodszor a jövőre vonatkozólag akarja rendezni a „feleslegessé” vált hivatalnoktöbbséget sorsát. A menekültek közül elsősorban a jegyzőkről kívánt gondoskodni, régi állásukba visszahelyezni őket. A büns tisztviselők ellen kíméletlen eljárást ígért, akinek pedig magyarságuk miatt kellett menekülniük, ezért falvaikba vissza nem térhetnek, azokat a közélelmezési és a népjóléti közigazgatásba kívánta elhelyezni. Valamennyi tisztviselőt azonban nem tudja az állam elhelyezni, éppen ezért kifejezte azt a szándékát, hogy a tisztviselői kar létszámát csökkentse. Újabb állások kreálása helyett az el nem helyezhető tisztviselőket a kormány a termelésbe kívánta vezetni.⁵²

A pécsi vasutas menekültek számáról a MÁV pécsi üzletvezetőség 1919. év eleji heti jelentéseiből értesülhetünk. Főnökségenként (üzemvezetőség, vontatás, forgalom, pályafenntartás, szertár) beosztás szerinti bontásban (például a vontatási főnökségnél: mérnök, műszaki hivatalnok, díjnok, irodakezelő, mozdonyvezető, előfűtő, fűtő, kocsivizsgáló, szivattyúkezelő, fűtőházi munkás, főműhelyi lakatos) közli a menekült alkalmazottak számát, és egyben azt is, hányat tud és hányat nem tud elhelyezni ideiglenesen vagy véglegesen.

1919. jan. 11–18.	918 menekültből	582 felesleges (63%)
1919. jan. 25–31.	844 menekültből	542 felesleges (64%)
1919. febr. 1–8.	1106 menekültből	674 felesleges (61%)
1919. márc. 18–25.	130 menekültből	66 felesleges (51%)

Öt hét alatt csak a pécsi üzletvezetőség területére kettő hóján háromezer menekült vasutas érkezett. Ennek 62%-át (1864 főt) nem tudták foglalkoztatni, így ezek az emberek – önhibájukon kívül – tényleges munka nélkül kapták a fizetésüket és a különböző pótlékokat. A legkevesbé keresett foglalkozási ágak a vonatfékező (80%-ukat nem tudták elhelyezni), az állomásfelvigyázó (68% „felesleges”) és a kalauz (57% nem kapott beosztást) voltak.⁵³

Amíg a cseh, román és szerb kisebbségek valóban hátrányos megkülönböztetésben részesültek, Ausztria és Magyarország a szegénypadra került, mint az elnyomott népek csendőrei. A csehek és szlovének elsősorban Ausztriára zúdítottak összützet, hiszen az ő fő elnyomójuk Bécs volt. Az osztrákok veszteségeik pótlására Németország felé kezdtek orientálódni, amitől az antanthatalmak – főképp Franciaország – megrettentek. Hogy az osztrákok ne szédüljenek Németország karjaiba, nekik is adni kellett valamit. Ez a valami volt Nyugat-Magyarország, mivel Ausztria elvesztette Dél-Tirolt, amit Olaszország kapott kárpótlásul a neki ígért, de végül Jugoszláviának adott Dalmáciáért.

Bár Ausztria hivatalosan is kérte a békekonferenciától a németek lakta nyugat-magyarországi sáv megszerzését, az erre irányuló akciókat a hivatalos Ausztria felelőtlen agitátorok, nacionalista lapok magánakciójának minősítette. Egy radikális, nacionalista csoport szervezte azt az akciót, amelyben a wiener-neustadti marhakereskedők hajcsárjait és felvásárlóit, akik még a régi időkben ismerték a parasztokat, elküldték a különböző nyugat-magyarországi falvakba, ők pedig azzal agitáltak, hogy a parasztok, ha Ausztriához csatlakoznak, nagyobb áron tudják eladni a marhát, mint Magyarországon, ahol a marha ára maximálva van. De más is történt. A háború befejezése után nagy élelmiszer-csempészet folyt Ausztriába. A magyar határrendőrség megerősítette a határőrséget, amit az osztrák csempészek azzal viszonztak, hogy míg azelőtt egyenként és lopva csempészték, addig most csoportokba tömörülve, kocsikon szállították el Magyarországból a húst és zsírt. Ezeknek a csempészcsapatoknak a kíséretére a wiener-neustadti nemzetőrség fegyveres egységeket küldött ki. A leszerelt katonák számára új kereseti forrás nyílt: jó pénzért a csempészeket kísérték.

A csempészek azonban nemcsak húst és zsírt hoztak Magyarországból Ausztriába, hanem agitációs iratokat is vittek Ausztriából Magyarországra. A soproni nemzetőrség december 10-én Lajtaújfalunál egy katonai auto-

mobilt fogott el, amely fegyvereket és röpiratokat hozott. Ugyanekkor letartóztatták Tremmel Ferenc német-osztrák nemzetőrségi hadnagyot és több altisztet. A német-osztrák szövetségi gyűlés tudatta Magyarország ausztriai követével, hogy nem tagadhatja ugyan meg a nyugat-magyarországi németeket, de megígéri, hogy a maga részéről nem támogatja a német agitációt, amelynek röplapjain egyenesen független német köztársaság megalakítására szólítottak fel:

A Bécsben székelő nyugat-magyarországi iroda meghatalmazásából ma benyomulunk Wiener-Neustadtból Nyugat-Magyarországra. A szabad forgalom biztosítva van Német-Ausztriával. Ellenségeink nem engedik meg a csatlakozást Német-Ausztriához, mert a németiség nagy kiterjedésétől félnek. A franciák, akik már Pozsonyban vannak, el akarják nyomni a csatlakozási mozgalmat. Ugyanez a veszedelem fenyeget a jugoszlávok részéről, akik könyörtelenül folytatják erőszakosságaikat. De már Magyarországon is élénk agitáció kezdődik. A mi kötelességünk megmenteni Német-Magyarország ügyét. Nem marad más hátra, mint hogy a nyugat-magyarországi német vidéket független köztársasággá egyesítsük. Minden község, amely csatlakozni akar, táviratozzon a Wiener-Neustadten Nachrichten szerkesztőségének, vagy írjon sürgősen. Ha a magyarok esetleg föllázadnának, Fürstenfelden keresztül fogunk benyomulni. Ajánlatos, hogy minden község szervezzen külön néppőrséget a saját védelmére. Fegyvert és muníciót Fürstenfeldben lehet átvenni.⁵⁴

A hivatalos szervek tagadása ellenére osztrák városok sorra szólították fel a magukat magyar állampolgárságúnak valló lakosokat, hogy záros határidőn belül hagyják el a város területét. A bécsújhelyi városi hatóság harminc magyar családot utasított ki. A kiutasított magyarok soproni elhelyezését a nagy lakáshiány igen megnehezítette.⁵⁵

A MENEKÜLTEK FOGADÁSA

A háború alatt különböző okok miatt az építőanyagok nagy részét lefoglalta a hadsereg, a megmaradt anyagok árát az úgynevezett lánckereskedők az egekig verték fel; a behívások miatt kevés volt a munkaerő, és a kiszámíthatatlan árak és költségek miatt leálltak a lakásépítkezések. Budapesten 1918-ban mindössze három kétemeletes ház épült összesen 71 lakással, így a háború végére 25 000 lakás hiányzott a fővárosban.¹

Az összeomlás után katonatömegek érkeztek a frontról, és a vidéki közbiztonság hiánya miatt a fővárosba menekülők száma elérte a 100 ezer főt. A helyzeten ideiglenes megoldásokkal igyekeztek javítani: korlátozták a Budapestre költözés lehetőségét, nem adtak ki 30 napnál hosszabb tartózkodási engedélyeket (kivéve a menekülteknek és a katonáknak), felszabadítottak néhány irodának használt lakást, felállították a Lakáshivatalt, amely a lakáskutató különítmények felderítései alapján kijelölte a bérlőket, ötszobásnál nagyobb lakásokba kényszeralbérloket telepítettek be – észrevehető eredmény nélkül.

Az anyaországba érkező menekült tisztviselőknek 48 órán belül szolgáltatételre kellett jelentkezniük. A jelentkezők ilyen igazolást kaptak:

Igazolom, hogy Lisznai Barabás Zoltán kolozsvári menekült városi rendőr fogalmazó mai napon szolgálattételre jelentkezett. Együttal fölhívatott, hogy szolgálati beosztása végett a székesfővárosi államrendőrség főkapitányságánál azonnal jelentkezék.

Budapest, 1919. október 25.²

A magyar hatóságok minden igyekezete, ígérete ellenére a Délvidékről és Erdélyből nagy számmal érkeznek a menekültek. Hogy ezek az emberek ne legyenek kitéve lakás- és élelemhiánynak, a menekülteket védő szövetség és dr. Liber Endre kormánybiztos akcióba kezdett. A pályaudvarokon Sarbó Artúr tanár vezetésével bizottság működött. Minden menekült a pályaudvari bizottságtól igazolványt kapott, mellyel a szövetség irodájába (Gerlőczy utca 11. I. em. 1.) ment. Itt személyazonosságának megállapítása után 8 napra segítséget adtak neki: fejenként 4 koronát, továbbá három napra kenyérgyertyét és 10 napra élelmiszerjegyet. Akiknek nem volt a fővárosban hozzátartozójuk, vendéglői jegyet is kaptak. A szövetség irodájában állandóan orvos tartózkodott, hogy azonnal megvizsgálhassa azt, aki beteg. A menekülteket a zuglói iskolában és a rákospalotai Klarisszeumban helyezték el.³ Hogy fogalmat alkothassunk a segély vásárlóértékéről, íme néhány alapvető élelmiszercikk 1918-as átlagára:

1 kg barna kenyér	0,92 K
1 liter tej	1,10 K
1 kg szárazbab	0,90 K
1 kg burgonya	1 K
1 kg sertéshús	12 K
1 kg zsír	16 K

A háború alatt folyamatosan emelkedtek az árak, 1918-ról 1919-re meglódult az infláció: a kenyér ára 314%-kal, a tej 282%-kal, a bab 790%-kal, a burgonya 140%-kal, a hús 117%-kal, a zsír 150%-kal lett drágább.⁴

Decemberben már a Felvidékről is megindult a menekültáradat haza, „Csonka-Magyarországba”. A menekültek fő úti célja Budapest volt, és anyyra ellepték a fővárost, hogy nemcsak elhelyezésük ütközött nehézségekbe, hanem veszélyeztették a lakosság élelmezését is. Felmerült annak a szükségessége, hogy a fővárost a menekültek beözönlésétől megvédve az ország más vidékei felé irányítsák őket. Liber Endre azt a javaslatot tette a kormánynak, hogy a menekültek ezentúl csak hatósági igazolvánnyal és csak a feltétlenül legszükségesebb esetekben jöhessenek Budapestre. Liber tanácskozást folytatott Garbai Sándor lakásügyi kormánybiztossal, hogy miképpen volna elhelyezhetők a Budapestre érkező menekültek.

Budapesten eddig 27 000 menekült van nyilvántartva. Biztos, hogy rajtuk kívül még 10–13 000 menekült tartózkodik a fővárosban. Ha a további transzportok is Budapestet lepik el, úgy a főváros amúgy is szűkös élelmiszerkészletei nem fogják ellátni a főváros közösségét. A lakásviszonyok is

lehetetlenné teszik, hogy a menekülteket itt elhelyezhessük. Garbai kormánybiztossal megállapodtunk abban, hogy magánlakásokat és szállodákat a menekültek nem vehetnek igénybe. A menekültek csak tömegszállásokon helyezhetők el, és erre a célra iskolákat fognak berendezni. Eddig a Telepi úti és a Hernád utcai iskolákban szállásoltunk el menekülteket, és ha szükség lesz rá, a Baross utcai iskolát is menekülteknek adjuk át.⁵

nyilatkozta Liber, aki szerint azzal, hogy a hatóságok a helyükön maradtak, fennáll a közbiztonság. A mégis útra kelőket nagyobb kelet-magyarországi városokban, Kolozsváron, Aradon, Nagyváradon, Debrecenben – amelyeket december elején még nem foglaltak el a románok – akarta feltartóztatni. Előterjesztésére a belügyminiszter táviratilag felhívta a vidéki hatóságokat, hogy lehetőleg tartsák vissza a menekülteket, akik ott ugyanolyan segélyben és ellátásban részesülnek, mint Budapesten.⁶ Azoknak a városoknak, amelyek pénzt kértek, e célra elküldik a szükséges összeget. A vidéki városok nem lelkesedtek az ötletért, mert ha a segélyre szánt pénzt meg is kapják (valamikor, utólag), ugyanúgy lakáshiánnyal és élelmiszer-ellátási gondokkal küzdöttek, mint Budapest. Egyedül Arad városa jelentette, hogy 5–6000 menekültet hajlandó elhelyezni.

Liber további korlátozó intézkedések bevezetését javasolta a belügyminiszternek: rendelje el, hogy a menekültek csakis hatósági igazolvánnyal utazhassanak Budapestre. Utasítsák a vasúti pénztárosokat, hogy ne adjanak jegyet, csak a legindokoltabb esetekben. A jegy nélkül utazókat a kalauzok szállítsák le. Az, aki két napnál hosszabb időre jön Budapestre, annak is jelentkeznie kell a kormánybiztosság hivatalában, és köteles engedélyt kérni. Ezt az engedélyt azonban csak teljesen indokolt esetben adják meg. A hatósági igazolvány tartalmazná az utazás okát, és azok, akik ilyen igazolvány nélkül érkeznek Budapestre, semmiféle hatósági támogatásban nem részesíthetők. Budapesten az ideérkező menekültek csakis az erre berendezett iskolaépületekben nyerhetnek elhelyezést. Ezek a tömegszállások hatósági orvosi felügyelet alatt állnak. Ha a hatóságok szigorúan kezelik az igazolványok kiadását, úgy van remény arra, hogy a menekültek, akik Erdély felől érkeznek tömegesen, elkerüljék Budapestet.⁷

Az iskolákon kívül Liber elrekviráltatta a tiszttviselőtelep kaszinójának több helyiségét és a Nemzeti Kaszinó öt földszinti termét, hogy oda diákokat költöztessenek be. Lefoglalták továbbá Habsburg József margitszigeti emeletes házát is, de igényt jelentettek be a főherceg budai lakásának egy részére is.⁸ Tervbe vették a királyi palota lefoglalását irodák céljára. Különféle hivatalok és központok átköltöztetésétől tetemes számú lakás felszabadulását várták. Ezek összesen 2954 szobát foglaltak el, egyben vontak ki a forgalomból:

miniszterelnökség	8 szoba
belügyminisztérium	172 szoba
kereskedelmügyi minisztérium	1058 szoba
közüktatási minisztérium	148 szoba
igazságügyi minisztérium	80 szoba
földművelésügyi minisztérium	130 szoba
katonai kincstár	298 szoba
országos közéletmezési hivatal	25 szoba
Budapest székesfőváros	591 szoba
Vöröskereszt	109 szoba
egyéb központok	335 szoba
összesen	2954 szoba ⁹

Napirenden volt 24 belvárosi főúri palota rekvirálása is iskolák és hajléktalan hivatalnokok számára. Az Orient szállóba a kommun alatt az Általános Fogyasztási Szövetkezet telepedett be. Most a szállót kiürítették, mert az Országos Lakásbizottság lefoglalta a menekülők számára. A lakásbizottság a hírek szerint több hotel lefoglalását tervezte, hogy a menekülteket lakással láthassa el.¹⁰

A rendőrség idegrendészeti ügyként viszonyult a menekültek tömegéhez, számukra tehát „idegenek” voltak a menekültek. Számukat százezerre tették, és úgy látták, nagy részük minden ok nélkül menekül. Sokan pénztelenül és hiányos ruházatban jutottak el a fővárosba. Ebben a százezres számban benne vannak a szökött, lézengő katonák és a galíciai menekültek is. Dr. Dietz Károly főkapitány elrendelte a Budapesten tartózkodó menekültek sürgős és pontos összeírását. Székely Wladimir rendőrtanácsos osztályán folyt a munka, a bejelentőhivatal segítségével megállapították, hogy kik nem állandó lakosok a fővárosban, vagy kik nem voltak azelőtt Budapesten bejelentve. A kormány plakátokon szólította fel a Budapesten tartózkodó idegeneket, hogy igazolni tartoznak ittlétük okát. Akik nem tudnak elfogadható okkal szolgálni, azokat haladéktalanul ki fogják utasítani Budapestről, és gondoskodnak róla, hogy ezek illetőségi helyükre visszautazzanak. A rendőrség szerint a menekültek Budapestre özönlése teljesen indokolatlan, mert a megszálló csapatok részéről a békés polgári lakosság semmi vegzatúrának nincs kitéve. A vasút rendesen közlekedik, a posta is működik, tehát mindenki, akinek nincs dolga Budapesten, nyugodtan hazautazhat.¹¹

A Tanácsköztársaság a városokban a házakat térítés nélkül köztulajdonba vette, a volt tulajdonos bérlővé vált, a házmester állami alkalmazottá. A lakbéreket leszállították, a belőlük befolyt összeg az államot illette. A községekben megmaradt a házak magántulajdona. A kommun négy és fél hónapos fennállása alatt hat szerv 37 rendeletet adott ki lakásügyben.

Aki a lakásigénylők között elégedetlenséget szít, vagy a lakásügyi népbiztosi parancsok ellen agitál, halállal büntetettik.¹²

Lakást nem építettek, csak mintegy 10 000 esetben rekviráltak. Lakásigénylést csak vöröskatonák és szakszervezeti tagok adhattak be.

A Tanácsköztársaság bukása után eltörölték az államosításokat, és felülvizsgálták a rekvirálásokat. A lakásügyek élére dr. Borsos Endre kúriai bíró személyében miniszteri biztost neveztek ki. Borsos átmeneti megoldásként barakkokba akarta elhelyezni a proletárdiktatúra által a „bursuj-lakásokba” betelepített családokat, de a barakkok tulajdonosainak ellenállása miatt ezt csak miniszterelnöki ráhatásra tudta érvényesíteni. E megbízás alapján vették igénybe a cinkotai Ehmann-telepet és a kőbányai Augusztá-barakktelepet.

Természetesen a legnagyobb gondot a kilakoltatottak helyzete okozza. Mert elvem az, hogy senkit nem teszek ki az utcára, és az ítélet végrehajtását csak akkor foganatosítom, ha megfelelő lakásról tudok gondoskodni. Most kezdtük meg az Ehmann-féle ipartelepnek lakásokká való átalakítását. Kb. 450 szobából, konyhából és kamrából álló lakás fog itt rendelkezésre állani. Ezek nem barakklakások, hanem rendes, jól fűthető kislakások lesznek. A telepen gőzfürdő lesz, meg mosoda, csatornázás, szóval minden, amit a higiénia megkövetel. Még amolyan vendéglőféle népkonyhát is felállítunk. A másik telep a Pongrácz úton lesz. Ez már barakklakásokból áll. A telepet tegnap adta át a hadügyi kormány, s ide már most kihelyezünk egyeseket, akiket a rekvirált lakásokban túrhetetlen viselkedésük miatt meghagyni nem lehet.¹³

– nyilatkozta Borsos.

A várostól való távolság miatt sokan nem vették igénybe ezeket a szükség-lakásokat, főleg azok a tisztviselők, akik Budapesten kaptak beosztást. Három és fél hónap alatt 18 000 lakáskérvényt adtak be a Lakáshivatalhoz olyanok, akik már a háború előtt Budapesten laktak, katonák, menekült vagy áthelyezett tisztviselők voltak.

Amikor a hivatalos szervek úgy általában idegenekről, menekültekről beszéltek, három csoportot mostak össze, akik sok mindenben különböznek egymástól, csak egyben voltak azonosak: gondot okoznak a hatóságoknak. Az első a Galíciából az 1914-es orosz betörés során menekült, zömében zsidó vallású népcsoport, akik többnyire kereskedelemmel foglalkozva, megtalálván számításukat, Budapesten maradtak. (Leginkább rájuk gondolt a főkapitány és a kormánybiztos, amikor „alkalmatlan idegeneket” emlegettek.) A második csoport a legnépesebb, ebbe az új impériumoknak hűségeskü-

megtagadó közalkalmazottak kerültek, akiknek száma már az 1918-as év november–december hónapjában elérte az 50 ezret. A harmadik csoportba – erről nemigen esik szó – a kifosztott „belföldi” menekültek sorolhatók.

1918. október végén a Károlyi-féle őszirózsás forradalom nyomán az egész országban zavargások folytak. A királyság megszűnését és a sorkatonaság felosztatását úgy fogták fel, hogy a felbomlott jogrend helyét az ököljog foglalta el, a rablások, fosztogatások mindennaposak voltak. A forradalom sokak számára nemcsak a régi rend, hanem személyes viszonyainak erőszakos megváltoztatását is jelentette. A háborúban négy éven keresztül gyilkolásra dreszszírozott katonák, a birtokukból kiforgatott parasztok, a zsidó szatócsnak tartozó nincstelenek, és mindazok, akiket vélt vagy valós sérelem ért, most elérkezettnek látták az időt, hogy fordítsanak sorsukon – hiszen ezért van forradalom, és ezt hallották ki a hivatalos ideológiából is. A rablások és pusztítások elől az ország minden részéből jöttek Budapestre a menekültek, mert mindenki a fővárost tartotta az egyetlen menedékhelynek. Ezekkel a menekültekkel egyidejűleg jöttek azok a közalkalmazottak is, akiket a zavargó tömeg állásuktól önkényesen megfosztott, és régi otthonukból kiűzött.

A menekültek egy csoportja a budapesti Hernád utcai iskola tornatermében várta a jobb sorsot. Elismerték a kormány jóakarátát, de tisztán látták tehetetlenségét is. Rászorultak a napi 4 koronás segélyre, mert Budapesten nem kezdhettek semmit, reszketve várták az Idegenellenőrző Hivatal végzését, hogy hány napig tűrik még meg őket a fővárosban.¹⁴

Kalapos nagyságák és fejkendős asszonyok. Ülnek békében, türelmesen egymás mellett. Öreg falusi birtokosok és fiatal diákok, tisztviselők és boltosok, papok, munkások, urak és parasztok. Menekültek. Szegény véreink, akik a cseh, szerb és oláh rablók elől mentették pusztá életüket, vagy talán saját magyar honfitársaik fejszecsapásainak borzasztó zenéje mellett futottak ki a hideg éjszakába. Most itt ülnek egymás mellett a Hernád utcai iskola tornatermében, és várják a jó sorsot, amely segít rajtuk.

Liber Endre, a menekültek kormánybiztosa igyekezett megnyugtatóan az elégedetlenkedőket:

Nagyrészt a községek lakosai fosztogattak. A kormány ezért adott ki rendeletet, hogy a községek térítsék meg a kárt, fizessenek azok, akik fosztogattak. De ezt a rendeletet nem lehet végrehajtani, mert a zavarok még mindig tartanak. Ha a menekültek kárpótlást kapnának és visszatérnének a lakóhelyükre, ismét kifosztanák őket. Ezért türelem szükséges. A választások után konszolidálódnak a viszonyok, és akkor a kormány gon-

doskodik kártérítésről. Sokkal nehezebb a helyzet a megszállott területekről menekülteknél. Ezeknek a kárát nem is lehet még megállapítani, mert nem tudjuk, hogy mekkora lesz az ország, és kik térnek vissza elhagyott otthonukba. Nagyon megnehezíti a helyzetet az is, hogy egyesek horribilis összegeket kérnek. A kormánybiztos belátja, hogy az állami segély nagyon kevés. De vannak sokan, akik nem szorultak rá, és akiknek semmiféle más segélyforrása nincsen, azoknak teljes ellátást adnak. A segély felemelésére irányuló kérésnek a kormánybiztos szószólója lesz a kormánynál. A menekültek egyébként 30 napra kapnak tartózkodási engedélyt, és akik igazolják, hogy állandó foglalkozásuk van, azok kapnak állandó lakhatási engedélyt.¹⁵

A Hernád utcában megalakult a kifosztott menekültek egyesülete. Az elnök Reich Sámuel verbói főrabbi, az alelnök Erdődi Ármin vágújhelyi tanár, a titkár Molnár Pál pécsi menekült, az ügyész dr. Erős Vilmos, a pénztárnok Taubner Ármin lett. Rajtuk kívül 12 tagú végrehajtó bizottságot is választottak. Megállapodtak abban, hogy a Hernád utca 42. szám alatti polgári leányiskolában állandó irodát tartanak fenn, s az irodában permanens szolgálatot teljesítenek. Az iroda költségeit a kormány fedezi.

Az Országház magasföldszintjén húzódott meg a gróf Bethlen István fennhatósága alá tartozó, békét előkészítő minisztérium B-csoportjának egyik osztálya, az Erdélyi Menekültek Segítő Hivatala, amelynek vezetője Gagyhi Dénes lett. A hivatal lakást, ellátást, munkát próbált szerezni azoknak az erdélyieknek, főképpen a köztisztviselőknek, akiket a románok kiutasítottak Erdélyből. Nagyon lassú és nehéz volt a munka, mert Budapest társadalmát is annyi baj sújtotta, hogy már-már elvesztette fogékonyágát az idegenek nyomorúságával szemben. A hivatal munkatársai maguk is Erdélyből menekült tisztviselők voltak, akik három irányban nyújtottak segítséget. *Pillanatnyi segítséget* adtak azoknak, akik minden anyagi eszköz híján érkeztek Budapestre, *lakást* parkodtak szerezni azoknak, akik bútorostul jöttek, *ruhát* kerestek a lerongyolódott erdélyieknek.¹⁶

Miután senki nem tudta megmondani, hány menekültre kell számítani, hány család számára kell lakásról, munkahelyről, élelemlről gondoskodni, igyekeztek a menekülteket nyilvántartásba venni. Ezért a Segítő Hivatal vezetője jelentkezésre szólította fel a menekülteket, hogy törzskönyvezhessék őket. Fűtőanyagra, olcsó élelmiszerre, valamint egyéb kedvezményekre csak a Segítő Hivatal által kiállított igazolvány jogosított.¹⁷ Az Erdélyi Menekültek Segítő Hivatala 252 családot helyezett el a Hernád utcai,¹⁸ a Baross utcai és a Telepy utcai elemi iskolákban. Ezek a családok bútorostul jöttek, egy-egy iskolai tanteremben három–négy–öt család vert tanyát. A Peterdi utcai

elemi iskola és a Vilmos laktanya átadása is szóba került az újonnan érkezők számára. Az erdélyi száműzöttek étkezését tíz polgári népkonyha és tíz tisztviselői étkező látta el. Felhívták a lakosságot, hogy aki egy-egy erdélyi magyarnak ebédet vagy vacsorát tud adni, jelentse ezt be a hivatalnak. A közéletmezési minisztérium ingyenes étkezési jegyeket is a hivatal rendelkezésére bocsátott.

A Hernád utcai elemi iskola épületének 70 szobájában szállásolták el az Erdélyből és a Felvidékről menekült 86 tisztviselői családot. Ezek a menekültek túlnyomórészt főtisztviselők voltak: a legnagyobb részük 4–5 szobabútorral akart beköltözni, és kétségbeesve vették tudomásul, hogy összesen egy kis terem az, ahol nekik a főváros menedéket nyújthat. Mindegyik élelmiszerekkel jött, de főzni – különösen kezdetben – a termekben nem lehetett. A menekültek kormánybizottsága az idehozott élelmiszer láttán közös konyhára akarta őket fogni, de a menekültek tiltakoztak ellene. A szegényebbek a főváros közös étkezőjében étkeztek, néhányan azonban nem voltak hajlandók igénybe venni a nekik felajánlott étkezőjegyeket. Pénzüket a menekülteknek alig volt, a legtöbbjük május óta nem kapott fizetést, mert a magyar kormány csak annak folyósította járandóságát, aki kellőképpen tudta igazolni, hogy nem önszántából menekült, hanem kiutasították. A kiutasítás oka mindekinél az volt, hogy nem akartak hűségesküt tenni a megszállóknak.

Külön szobában helyezték el a jegyzőket, és külön szobájuk volt a tanítónőknek és a menekült postáskisasszonyoknak, akik arra hivatkoztak, hogy az utolsó pillanatig kitartottak, és csak akkor hagyták ott helyeiket, amikor a magyar katonák is visszavonultak. A kisebb családok csak egy fölkére tarthatnak számot, ugyanis a nagyobb tantermeket deszkafallal három részre osztották. A menekültek kormánybiztossága később két újabb iskolát nyitott meg: a Peterdi utcai és a Damjanich utcai polgári iskolákat a vagonban szendő menekültek elhelyezésére használták fel.¹⁹

A Szatmár megyei Kányaháza nevű, románlakta községben Péchy Péter főszolgabíró tárgyalást tűzött ki a panaszok kivizsgálására. A tárgyalásra egybegyűlt nép a község háza udvarán megtámadta Ferenczy Zoltán helyettes jegyzőt. Karókkal véresre verték, a hátán súlyos sebeket ejtettek, mindkét kezét eltörték. Mikor azt hitték, hogy Ferenczy meghalt, a község házából kicipelték Moskovits Samu körjegyzőt, akit késekkel összeszurkálták, karókkal fejbe verték. Nyomban meghalt, hat árvája maradt. A rend helyreállítására és a nyomozásra a nagybányai és az avas-újvárosi csendőrség vonult ki. A tettesek közül tizenegyet bevitték a szatmári ügyészségre. A csendőrökre a lakosság sortüzet adott, amit ők viszonzottak. Két ember meghalt, egy megsebesült.²⁰

A népharag oka az volt, hogy Magyarország jegyzői karának egy része rengeteg vagyont gyűjtött a háború alatt. A jegyzők egy része – mint a városok

katonai nyilvántartói – éveken keresztül fosztogatta a népet, harácsol, zsarolt. A mezőgazdasági munkára való hazabocsátásért megírt kérvényekért koronák helyett százakat, sőt ezeket zsaroltak ki a katonáktól, és az így kifosztott földműves osztály azzal bosszulta meg magát, hogy eldugdosta terményét; maga is árdrágítónak vált, drágán adott el mindent a szegényebb néposztálynak – a munkásosztálynak és a tisztviselői karnak. A basáskodó hatalmasok később szökdöstek azokból a székekből, melyekben úgy ültek, mint uralkodók a trónjukon, nem gondolva arra, hogy valamikor bekövetkezik a megtorlás.²¹

Az állami alkalmazottak mellett az anyaországba érkezők legnagyobb csoportját a főiskolai és egyetemi hallgatók alkották. A kolozsvári Ferenc József és a pozsonyi Erzsébet Egyetemet a románok és a csehek elfoglalták, a magyar tanítási nyelvet beszüntették. Hasonlóképpen járt a selmecbányai bányászati főiskola, valamint az eperjesi, a kassai és a nagyváradai jogakadémia. Az idegen nyelvet nem beszélő diákok így kénytelenek voltak az anyaország egyetemeire átiratkozni. Ennek tulajdonítható, hogy a műegyetemnek 6000 hallgatója lett, a tudományegyetemre pedig 20 000 fiatalember igyekezett beiratkozni.²²

Vigyáznunk kell azokra, kik a jövő Magyarországa vezérei lesznek. Vigyáznunk kell testi épségükre, lelki épségükre, hogy magával ne sodorja őket semmi bűn. Rögtön, gyorsan, azonnal tenni kell, mert a fiúk ott, künn, a pályaudvarokon laknak. Nappal tanulmányaik és munkakereset után szaladnak, estére valamelyik pályaudvar kopott, piszkos pamlagjára dőlnek le, napokig le nem vetkőznek, kapuk alatt, portások kegyelméből olvasótermekben, folyosókon, csarnokokban alszanak. A legtöbb szülőivel összeköttetést sem tud kapni, pénzük nincs, kosztjuk nincs. A menzák és más ingyenes étkezők nem fedik a szükségét. Némelyik télikabát nélkül van, akinek véletlenül kabátja van, az nem meri levenni, mert teste kivillag a rongyos ruhából. Meglett fiúk, immár emberek, férfiak pirulva mutatják cipőjüket, melyből kikiált a láb.

– szolt a Székely Nemzeti Tanács Jótékony Hölgybizottságának felhívása. Ez a bizottság minden délután 4 és 7 óra között az Országház épületében várta a felajánlásokat.

A gyűjtés útján befolyó és ezen kívül rendelkezésre álló hivatalos pénz kevés arra, hogy a fiúk kosztját és lakását kifizessék. Önkéntes ajánlatokra van szükség. Némely helyen pl. azt az ajánlatot tették, hogy egy ház lakói összeadják a pénzt, mellyel valamely étkezőben kifizetik a díjakat. Aki pedig házában fogad is kosztra vagy lakásra, az szintén nyugodt lehet,

hogy az illető a Székely Nemzeti Tanács ellenőrzése alatt fog állni, és ha előfordulna az az igazán lehetetlen eset, hogy valamely diák visszaél a vendégszeretettel, a bizottsághoz bárki bejelentheti.²³

Voltak olyan városok, mint például Nagyvárad, amelyet 1919. január elején még nem szálltak meg a románok. 110 erdélyi család – a békekonferenciában bízva – csak idáig szaladt, és úgy gondolták, hogy hamarosan visszatérhetnek lakóhelyükre. A menekülteket a Várban és a város egyéb helyein szállásolták el. Egy ideig a magukkal hozott ingóságok eladásából tartották fenn magukat, később azonban a pénzösszeg elfogyott, ezért Kemény L. Ignác rendőrkapitánytól kértek segítyt, aki előterjesztést tett Rimler Károly polgármesterhez, hogy abból a pénzkészletből, amely az 1916. évben az erdélyi menekültek részére folyt be, utaljanak ki a mostani menekültek részére. Rimler Károly felterjesztést intézett a belügyminiszterhez, és mivel a válasz késett, és a menekültek megélhetési gondjai mind nyomasztóbbá váltak, a polgármester dr. Ágoston Péter kormánybiztos főispántól kért felhatalmazást arra, hogy a menekültek részére a fent említett pénzösszegeből 4000 korona segítyt utalhasson ki.²⁴

A szerencsétlen véget ért háború legfájdalmasabb sebet ütött a magyar közalkalmazottakon. Az ellenséges megszállás következtében sokan menekülni voltak kénytelenek. Másokat viszont a kormány helyezett ide a folyó évben, hogy az itteni állami adminisztrációs szervekbe a háború alatt beállott hiányt velük pótolja. Békeidőben előléptetés számba ment a Szegedre való áthelyezés, jelenleg azonban valóságos Isten csapása. Az állami tisztviselők leggyakoribb sétája a városi lakáshivatal, hol jóindulatot mindig találnak, azonban lakást alig. Havi 750–850 koronás jövedelmeikből, 3–4 apró gyerekkel, néhány heti előzetes szállodai lakás után kénytelenek 200–300 koronás uzsoraáron s busás közvetítői díjon szerzett hónapos szobákban tengődni és vendéglőkben étkezni. Mások még a megszállott területen hagyva holmijukat és hónapos szoba híján családjuktól elváltan nyomorognak s Szegedről a mai időkben sem távozhatnak.

– írta egy főgimnáziumi tanár a *Szegedi Napló*ban.²⁵

Szegeden a megszálló csapatoktól felszabadult Cserepes sori barakkokat alakították át kétszobás szükséglakásoknak. Polgár Péter tanácsnok szerint az átalakítások meglepően jól sikerültek. Sárba rakott vályoggal és téglafalak emelésével a fűthetőséget is biztosították. 70–90 lakással számoltak a még mindig vasúti kocsikban lakó tisztviselőcsaládok számára. Átlagos számítás szerint egy-egy szoba átalakítási költsége 7–8 ezer korona. Az egyharmad

részben kétszobás lakások mellett kétharmad részben egyszobásokat terveztek, valamint minden lakáshoz külön mellékhelyiséget.²⁶

A lakhatás mellett az étkezés is sokaknak szinte megoldhatatlan problémát jelentett. Főleg azoknak a teljesen vagyontalan tisztviselőknek, akik odahaza nem kapták meg a fizetésüket, és akik Szegeden sem kaptak semmit. Egyes minisztériumok szemrehányással fogadták őket, mikor segítségért jelentkeztek, hogy miért jöttek el hazulról. Őket a Berliini körüti szegényház menekültkonyhájáról látták el élelemmel. A bejáró vendégek száma nőtt néhány szegény diákkal, akik Szegeden akarták folytatni tanulmányaikat, de képtelenek voltak havi 800–1000 korona kosztpénzt fizetni.²⁷

Debrecen városa a lakásínség enyhítésére a volt katonai barakkoknak még 10–15 évig fenntartható szükséglakásokká való átalakítását tervezte. Az átalakítás révén a régi Salvator kórház és a DMKE barakkjaiban 420, nagyrészt szoba-konyhás lakást terveztek létesíteni (a 420 lakásból 22 három- és 43 kétszobás lett volna). Az átalakítás költségei – a városvezetés elképzelései szerint – államsegélyből és a várható bérjövedelemből megtérülnek.²⁸ Sürgősen valamilyen megoldást kellett találni, mert a város lakáshivatala jelentést tett a tanácsnak, hogy lakáskeresői százai zúgolódva hagyják el a lakáshivatalt, amely nem képes nekik lakást juttatni. 89 úgyszólván teljesen hajléktalan kérelmező, köztük vasutasok, postások, más közalkalmazottak kamrákban, sertsólakban, istállókban húzták meg magukat. 1017 elintézetlen kérvény volt a lakáshivatalnál, 924 lakásra azonnal szükség volt. A lakáshivatal véleménye szerint az egyetlen mód, amellyel ezen a lakásínségen valamit segíteni lehet, új lakások építése volna. Ideiglenes segítséget jelentene az idegenek eltávolítása, ha ezt azonnal és mindenkire való tekintet nélkül végrehajtanák. Körülbelül 250 volt azok a száma, akiknek Debrecenben való maradása „semmit sem indokolható”, 3–400 lakás felszabadulásával kielégítőnek gondolták a legsürgősebb szükségleteket.²⁹

Kaposváron a Somogy Megyei Köztisztviselők Kamarája a város közösségének jóindulatára apellálva arra kérte a lakosságot, különösen azokat, akik a háború kitörése óta telepedtek le, hogy nélkülözhető lakrészüket engedjék át a menekült tisztviselőknek. Nem elégedtek meg a szép szóval, hanem meg is fenyegették a polgárokat:

[...] ha ez az akciónk eredményre nem vezetne, kénytelenek volnánk az illetékes hatóságokat felkérni a lakásrekvirálás elrendelésére.³⁰

A magyar kormány a megszállást ideiglenesnek gondolta. Bízott benne, hogy ha a történelmi Magyarország területi integritását nem is tudja megtartani, de a többségében magyarlakta területeken az impériumot visszkapja.

Wilson elnök a központi hatalmak békejegyzékeire október 18-i válaszában frázisokba burkolva tulajdonképpen visszautasító választ adott. Kijelentette, hogy a 14 pont Ausztria–Magyarországra már nem érvényes, mivel időközben elismerték a cseheket hadviselő félnek, valamint a jugoszlávok igényeit egy önálló állam alapítására. Ausztria–Magyarországot a cseh, tót és délszláv államokkal való külön megegyezésre utasította.³¹

– írta Berzeviczy Albert naplójában.

A kormány a menekültprobléma súlyát nem ismerte fel teljes valójában, társadalmi adakozással megoldhatónak vélte. Sorra alakultak a különböző ligák, egyesületek, amelyek észérvekkel kívánták meggyőzni a párizsi békekonferenciát és a világ közvéleményét a tervezett döntés igazságtalanságáról.

Az első ilyen, az ország területi egységét megvédeni szándékozó egyesület a „Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája” 1918 decembereiben alakult meg Budapesten. Lóczy Lajos geológus egyetemi tanár, a liga elnöke rámutatott annak fontosságára, hogy az ország területi épsége meg ne bontassék, mert ez káros lenne minden nemzetiségre. Kimondták, hogy tudományos és fölvilágosító munkával a külföld és a nemzetiségek közvéleményét igazságosan befolyásolni igyekeznek, és ehhez valamennyi társadalmi réteg, osztály, faj és felekezet támogatását kérik.³² A Felvidék magyar érzelmű tót-, német- és ruténajkú lakosai felhívást tettek közzé, amelyben felsővidéki testvéreiket arra hívták fel, hogy az ezer esztendő óta oszthatatlan Magyarország védelmére alapítsák meg a Felvidéki Ligát.³³ A Felvidék érdekeinek megvédésére alakult liga első gyűlésére a Vigadóban ezres nagyságrendű hallgatóság jelent meg. A gyűlés elnöke, dr. Dingha Béla ismertette a liga céljait, és tiltakozott az ellen, hogy ez a külön szervezkedés ellenforradalmi akció volna. Hangsúlyozta, hogy a liga minden faji és társadalmi különbséget kiküszöbölve, csak a megszállott Felvidék sorsával akar foglalkozni. Farkas Győző a szepesi németiség csatlakozását jelentette be. Mészáros Ödön határozati javaslatot terjesztett elő, mely tiltakozott a cseh túlkapások ellen, és szabad önrendelkezési jogot követelt. A határozati javaslatot nagy lelkesedéssel elfogadták.³⁴

Debrecenben is gyűlést tartottak a Felvidékről oda menekült polgárok, amely a pestinél radikálisabb hangot ütött meg. Kail Elemér ezredes elnök kijelentette, hogy most nem beszélni, hanem cselekedni kell. A nagygyűlés tiltakozott hadseregünk fegyelmeinek megbontása és az ország tekintélyének a külügyi képviselői terén elkövetett súlyos mulasztásokkal való tönkretétele ellen. A legerélyesebben visszautasította a tótok elnyomásáról szóló rágalmakat és azt a feltevést, mintha a Felvidék a magyar államtól elszakadni kívánná. Határozottan állást foglaltak a kormány ama politikája ellen, amellyel

védtelesen szolgáltatta ki a magyar állam egyik legszebb, legértékesebb részét az ellenség önkényének. Követelte, hogy a cseh megszállással szemben haladéktalanul a legerélyesebb intézkedéseket tegyék a fegyveres védelem útján is. Követelte, hogy a magyar állam a fegyverszüneti szerződés értelmében az impériumot haladéktalanul vegye vissza a Felvidéken. A gyűlés az antant államaihoz emlékiratot intézett, amelyben egyfelől a fegyverszüneti szerződés méltányos és igazságos végrehajtását kérte, másfelől pedig a megnyilatkozásában terrorral gátolt Felvidék nevében tiltakozást jelentett be azzal a híreszteléssel szemben, mintha a Felvidék a cseh állam részesévé kívánna lenni. Egyben elhatározta, hogy gyűjtést indít a felvidéki akció céljaira.³⁵

A Bácskából és Bánátból, továbbá a románok által megszállt Délvidékről menekültek a szegedi leányiskolában tartottak nagygyűlést, amelyen elhatározták, hogy megalakítják a Területvédő Liga kebelében működő Délvidéki Ligát. A hozzászólók elmondták, hogy a délvidéki atrocitásokat tulajdonképpen nem annyira a nagyszerbiai katonák, mint inkább a magyarországi szerbek követik el, és bizony nagyon nehéz lesz nekik megbocsátani ezeket a bűnöket. Azokat az atrocitásokat, amelyeket a románok követnek el nap nap után, sohasem lehet majd megbocsátani és elfeledni. Ezután intézőbizottságot választottak, melynek elnöke Schmidt Ferenc MÁV-főfelügyelő lett.³⁶

Az állomáshelyükről menekülni kényszerült vasutasok segélyezésére a Vasúti Szindikátus indított akciót. Az akció pozitívuma az volt, hogy itt a menekülési segélyben nem részesült vasutas menekültek is jelentkezhettek.³⁷

A szakmai összefogás szép példáját adták a postamesterek, akik értekezletükön nemcsak azt kérték a kereskedelmi minisztertől, hogy egyelőre ne mondja fel az állam a menekült postamesterek szerződését, mert ezáltal sok családot ment meg a nyomorúságtól, hanem maguk is fejenként és anyagi helyzetüknek megfelelően 10, 20, 30 koronás segélyt ajánlottak fel menekült kártársaik számára.³⁸

A kiutasításokkal, meneküléssel kapcsolatban a faji, vallási hovatartozás kérdése nem merült fel, hiába próbáltak például a románok a zsidókból külön nemzetiséget kreálni. A magukat magyarnak vallóknak felekezettől függetlenül távozniuk kellett. A menekültek ellátásánál viszont már előkerült a válás kérdése. A katolikus menekültek nehezményezték, hogy amíg a zsidó válásúak négy-öt helyről kapnak segítséget, addig ők kénytelenek megelégedni a 4 korona állami menekülési segéllyel. Sem a gazdag katolikus egyház, sem a még gazdagabb katolikus főurak nem nyújtanak nekik segítő kezét.

A PÁRIZSI BÉKEKONFERENCIA

Az I. világháborút az Egyesült Államok beavatkozása döntötte el az antant javára. Az USA dollármilliókat ölt az amerikai fegyverekbe, és egymillió friss amerikai katona jelent meg 1918 tavaszán a frontokon. Mivel Wilson amerikai elnök úgy gondolta, hogy az antant nem nyerte volna meg a háborút az Egyesült Államok pénzügyi és katonai segítségével nélkül, magát javasolta a békekonferencia elnökéül, helyszínnek pedig Svájcot.¹ Nagy-Britannia és az Egyesült Államok nem akarta egy ellenséges hangulatú Párizsban tartani a békekongresszust, mert úgy vélte, hogy ott nem lehet igazságos békét kötni. A franciák túl sokat szenvedtek, túl németellenesek voltak, és túl könnyen fel lehetett őket izgatni.² Franciaország viszont határozottan ellenezte a tervet, ezért Wilson lemondott mindkettőről Clemenceau és Párizs javára.

A párizsi békekonferencián kezdetektől fogva fejtelenség uralkodott, kezdve a szervezéstől a célkitűzéseken át az eljárásokig. A négy nagyhatalom, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország először egy úgynevezett „előkonferenciát” tervezett, hogy megegyezzenek a felajánlandó feltételekben, és csak ezt követően szándékoztak olyan átfogó konferenciát tartani, amelyen az ellenfelekkel tárgyalhattak volna. Ahogy teltek a hónapok, az előkonferenciának induló eseményből „a” konferencia lett, és az ellenfelet tárgyalás helyett csak a végleges szerződés átvételére hívták Párizsba.

A kisebb hatalmaknak rengeteg panaszuk és követelésük volt. A nyugati frontra 60 000 katonát küldő Portugália felháborítónak tartotta, hogy csak egy delegátusa legyen, miközben Brazília – amely csak egy orvosi egységet és néhány pilótát küldött – három. Portugáliát Nagy-Britannia, Brazíliát

az Egyesült Államok támogatta. Lloyd George azt is elérte, hogy India és a brit domíniumok is helyet kapjanak a konferencia asztalánál.³

A békekonferencia legfőbb szerve a Legfelső Tanács (Tízek Tanácsa) volt, amelyet az Egyesült Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Japán elnöke/miniszterelnöke és külügyminisztere alkotott. Amikor 1919. március végén a konferencia a döntő küzdelmek szakaszába lépett, eltűntek a külügyminiszterek és a japánok, és mindössze négyen maradtak: Wilson, Clemenceau, Lloyd George és Orlando: a Négyek Tanácsa. A Külügyminiszterek Tanácsa tárgyalta a területi és határkérdéseket, ehhez az anyagokat a Határmegállapító Bizottságok szolgáltatták. A tanácsok elnökei, alelnökei kivétel nélkül mind franciák voltak, a szövetségesek 2-2 delegátussal képviseltették magukat. A Határmegállapító Bizottságok legalsó szintjén működő szakbizottságok, amelyek gyakorlatilag eldöntötték a határokat, külön-külön, egymástól függetlenül dolgoztak.⁴

A békekonferenciára összesen 32 országot hívtak meg, de a teljes konferencia plenáris ülése mindössze nyolcszor ült össze. Az U alakú asztal asztalfőjén a következők foglaltak helyet. Balról az amerikaiak: Tasker Bliss tábornok, Edward House ezredes (Wilson tanácsadója), Henry White külügyminiszter-helyettes, Robert Lansing külügyminiszter, Woodrow Wilson elnök. Középen ült az elnöklő Georges Clemenceau francia miniszterelnök. Tőle jobbra a brit delegáció: David Lloyd George miniszterelnök, Arthur Balfour külügyminiszter, Bonar Law miniszterelnök-helyettes, George Barnes, a brit munkáspárt vezetője és sir W. F. Lloyd.

Az asztal külső bal oldalán, elől Franciaország: Pichon külügyminiszter, Klotz pénzügyminiszter, Tardieu (Clemenceau tanácsadója), Cambon külügyminisztériumi főtitkár és Foch marsall. Utánuk Olaszország következett: Vittorio Orlando miniszterelnök, báró Sonnino külügyminiszter, Baggi márkí, Salandra (volt miniszterelnök, aki felmondva a német szövetséget az antant oldalán lépett be a háborúba). Az asztal végén Belgium és Brazília három-három küldötte ült. Az asztal jobb külső oldalán a brit domíniumok: Kanada, Ausztrália, Dél-Afrika kettő-kettő, Új-Zéland egy, valamint India kettő delegátusa foglalt helyet. Az öttagú japán küldöttség az asztal végére szorult. Az asztal bal belső oldalán kapott helyet Uruguay egy, Cseh-Szlovákia kettő (Beneš és Kramář), Szerbia három (Pašić, Trumbić és Vesnić), Portugália kettő, Peru és Haiti egy-egy, Görögország kettő és Kuba egy küldötte. A jobb belső oldalon Sziám kettő, Románia kettő (Brătianu és Mișu), Lengyelország kettő, Panama, Libéria egy-egy, Szaúd-Arábia kettő, Guatemala és Ecuador egy-egy, Kína kettő és Bolívia egy képviselője ült.

Wilson amerikai elnök a világ működését erkölcsi alapelvek alapján szemlélte, amelyek szorosan kötődtek puritán vallási meggyőződéséhez. Dönté-

seit úgy tudta keretbe foglalni, hogy azok nemcsak szükségesek, hanem erkölcsileg is helyesnek tűnjenek. Akik szembefordultak vele, azok a szemében nem csak tévedtek, hanem gonoszak is voltak. Lloyd George szerint

Wilson úgy érkezett, mint egy misszionárius.⁵

Minden olyan életvitelt képtelen volt tolerálni, ami nem olyan, mint a sajátja⁶

– írta róla Mrs. Wilson titkárnöje a naplójában. Magával hozta az Egyesült Államok jóindulatát és azt a magabiztos tudatot, hogy az amerikai módszerek a legjobbak, ugyanakkor azt a kellemetlen gyanút is, hogy ezt az európaiak nem látják át.⁷ A nyilvánosság előtt merev és szertartásos volt, bizalmas körökben azonban megnyerően és igen bizalmasan viselkedett. Rendszerint tökéletesen uralkodott magán, szenvedélyeiben önmegtartóztató volt.⁸

Wilsont a konferencia kezdetén megnyugtathatta, hogy partnerei egybehangzóan kinyilvánították, hogy készek figyelembe venni 14 pontját. Menet közben azonban a wilsonizmus nagymértékben átalakult, és szerzője eredeti törekvéseihez már csak kevés köze volt. A wilsonizmus kudarcához nagymértékben hozzájárult, hogy a békeműhöz Wilsonnak olyan terepen kellett hozzáfognia, ahol a feltételeket az európai hatalmak már kialakították. A kontinens jó részén a hadijog uralkodott, miközben a konferencia magasztos eszméi az egyenjogúságról, a népek szabadságáról és önrendelkezési jogáról beszéltek. Európát megszállási zónák tarkították, amikor Wilson a nemzetek közötti egyenjogú kapcsolatok rendszerének megteremtéséről beszélt. Miközben a nemzetek jogairól szónokolt, a győztes hadseregek katonáinak egy jelentős része a foglalás véglegesítésének szándékával idegen földön állt.⁹

Az amerikai törvényhozás kivette az elnök kezéből azokat az eszközöket, amelyekkel országa erejét és nélkülözhetetlenségét bizonyíthatta volna. A kongresszus arra kényszerítette Wilsont, hogy beszüntesse Európa anyagi támogatását; megvonta az elnöktől azt a jogot is, hogy a hadsereget legalább belátható ideig Európában állomásoztathassa, amellyel a többi hatalom manővereit ellenőrizhette és ellensúlyozhatta volna.

Néhány wilsoni elvet (a kereskedelem és a tengerek szabadságát, a titkos diplomácia megszüntetését) az európai szövetségeseknek sikerült levételni a napirendről. Elfogadtattak ugyanakkor néhány olyan elvet, amely távol állt Wilson elveitől. A wilsonizmus megkerülését annak a még 1917 elején megfogalmazott francia elvnek fenntartása tette lehetővé, hogy a békét a biztonságot szolgáló döntésekre kell építeni.¹⁰ Legelőször a biztonság elvét erőszakolták át, azt, hogy az új határok kialakításánál vegyék figyelembe

a kedvezményezett ország stratégiai érdekeit. A leszerelés ügyében is hasonló elv érvényesült. Míg a vesztes országok haderejét drasztikusan korlátozták, a szövetségeseknél semmiféle korlátozásra nem került sor. Az eredeti amerikai elképzeléssel ellentétben megmaradt a jóvátétel elve is, mégpedig úgy, hogy az gyakorlatilag csak a legnagyobb nehézségekkel küzdő két államot (Németországot és Magyarországot) sújtotta. A győztesek ugyan liberális gazdasági elveket hangoztattak, de szentesítették a jóvátételnek nevezett hadisarcot.¹¹

A konferencia ideológiájában a demokratikus jogok egyúttal mint nemzeti jogok jelentkeztek, de a „germán” fogalom azonosult a reakciós germán-sággal (amibe a magyarságot is beleértették). A német, az osztrák és a magyar demokratikus kísérletek csalássá minősültek át, amelyek nem voltak alkalmasak arra, hogy e népek reakciós és elnyomó hajlamát kiküszöböljék.¹² Wilson elveit Európában egy eléggé szűk liberális-pacifista értelmiségi réteg támogatta, amelynek elvei egybehangzottak a szociáldemokrata megfogalmazásokkal. Éppen ez volt a francia kormány egyik érve a wilsonizmus elfogadásával szemben.

A győztes antanthatalmakban az első reakció a győzelmi mámor kitörése volt. A nacionalizmus arra szolgált, hogy a kifáradt, elgyötört és szociális problémákkal küzdő lakosságot meggyőzze: az ellenség mindenért megfizet majd.¹³

Clemenceau mérhetetlenül gyűlölte Németországot, és félt tőle. Franciaország volt a legérdekeltebb abban, hogy milyen feltételekkel kötik meg a német békét. Mert bármi történjék a jövőben, Németország határos marad Franciaországgal, és továbbra is több német él a világban, mint francia.

Életem minden gyűlölete Németország ellen irányul mindazért, amit Franciaországgal tett [a porosz-francia háborúban, 1871-ben].

Talán csak legenda, hogy Clemenceau azt kérte, halála után álló helyzetben, arccal Németországnak temessék el.¹⁴

A francia miniszterelnök sem Wilsont, sem Lloyd George-ot nem kedvelte különösképpen.

Olyan ez, mintha Jézus Krisztus és Napóleon fognának közre.

– csúszott ki a száján. Lloyd George-ot körmönfontnak és megbízhatatlannak, Wilsont nagyképűnek és arrogánsnak tartotta.

Semmibe veszi Európát, azt hiszi, mindent el lehet intézni formulákkal és 14 ponttal.¹⁵

Wilson prédikált, Clemenceau lehengerlő egyértelműséggel és szarkasztikusan hozta mások tudomására véleményét, Lloyd George nagy gondossággal elkészített, ám mégis spontánnak tűnő beszédei egyszerre voltak megindítóak és szellemesek, lelkesítőek és meghittek.¹⁶ Utóbbi mindig természetes és egyszerű volt, mentes minden nagyképűségtől. Megvolt benne az a képesség, hogy megérezze, mi jár mások fejében. Alapvetően jóindulatú volt, Clemenceau-val és Wilsonnal szemben ő nem gyűlölte az ellenfelet. Wilson és Clemenceau elvtelennek és opportunistának tartották, pedig csak gyakorlatias volt, aki mindig igyekezett időt nyerni és kompromisszumos megoldást találni.¹⁷

A nagyhatalmaknak különböző céljai voltak. Wilson legfőbb célja a Nemzetek Szövetségének létrehozása, erről akart először tárgyalni, míg Clemenceau a békével kapcsolatos általános elveket akarta lefektetni. Az Egyesült Államok az új határokat az etnikai határok mentén kívánta meghúzni, Nagy-Britannia az általuk létrehozott új államok életképességét akarta biztosítani, Franciaország célja Németország megbüntetése és a bolsevizmus megállítás volt, míg Olaszország a Balkánon kívánt területhez jutni, egyébként a többséggel szavazott.¹⁸

Wilson a békekonferencia elnöki tisztét annak fejében engedte át Clemenceau-nak, hogy a népszövetségi bizottságot ő vezethesse. Úgy gondolta, ha létre tudják hozni a Nemzetek Szövetségét, előbb-utóbb minden a helyére kerül, és még a tökéletlen békefeltételeket is korrigálhatják. Wilson szemében a Nemzetek Szövetsége messzemenően racionális elképzelés volt. Eljövendő nemzedékeken keresztül a Nemzetek Szövetsége vigyáz majd az általános jólétre és békére, ösztönzi a gyengéket, megfeddi a rosszakat, és ha kell, megbünteti az ellenszegülőket. Az isteni küldetés glóriáját érezte fejük felett, felkészültnek, hajlíthatatlannak és igazságosnak gondolta magukat. Clemenceau jó ötletnek tartotta a Nemzetek Szövetségét, de nem hitt benne.¹⁹ Sarkítva úgy is fel lehetett tenni a kérdést, hogy a Nemzetek Szövetsége rendőr legyen vagy pap. Amíg az amerikaiak az erkölcsi meggyőzést, a franciák az erőt tartották fontosabbnak.

A Nemzetek Szövetsége bizottsága először csak az Ötök két-két képviselőjéből állt volna, de a „kicsik” zúgolódására végül négy helyet ők is kaptak benne. A franciák szerint a Nemzetek Szövetségének úgy kellene működni, mint egy demokratikus állam igazságügyi szervezetének. Hatalommal kell rendelkeznie, hogy beavatkozzon ott, ahol megszegik a békét, és erővel kell visszaállítani a rendet. A britek és amerikaiak azt gyanították, hogy a franciák egy állandó fegyveres koalíció kiépítésére törekednek Németország ellen. Wilson tudta, hogy az amerikai kongresszus biztos nem hagyná jóvá, hogy mások döntsenek arról, hogy hol és mikor harcoljon az USA. Clemenceau

ceau ugyanakkor kijelentette, hogy Franciaországot nem lehet nemes, de bizonytalan eszmék nevében feláldozni.²⁰

Az első elkészült szövegtervezet szerint a Nemzetek Szövetségének nem lenne hadserege, és nem lenne kötelező döntőbíráskodás, sem pedig leszerelés. Hogy a kis államok ne foghassanak össze a nagyok ellen, a Nemzetek Szövetsége döntéseit egyhangú szavazással kell meghozni. A franciák nem engedték meg, hogy Németország azonnal csatlakozzék.

A világ erkölcsi joga, hogy Németországot lefegyverezze és megkövetelje tőle, hogy egy emberöltőnyi ideig gondolkodjon el.²¹

1919. február közepén Wilson hazautazott az Egyesült Államokba. Ekkorra a Nemzetek Szövetsége alapokmányát jórészt megszövegezték, némi haladás történt a német békeszerződés terén, és létrehozták a legtöbb területi bizottságot. A török, az osztrák, a magyar és a bolgár békeszerződéssel alig foglalkoztak. Egyre ritkábban beszéltek az előkonferenciáról és egyre többet arról, mi mindent kell elvégezni, mielőtt az ellenséges államokat Párizsba hívják.²² Amikor Wilson áprilisban visszatért Párizsba, meg kellett vívnia még egy csatát egy külön kikötésért, amely kimondja, hogy a Nemzetek Szövetsége alapokmánya nem érvényteleníti a Monroe-doktrínát, melynek legfőbb kitétele, hogy „Amerika az amerikaiaké” (ami később olyan értelmezést nyert, hogy az USA minden, a nyugati félteke államainak elnyomására vagy ellenőrzésére irányuló akciót saját maga ellen irányuló lépésnek tekint).

Mivel az ötödik nagyhatalomnak, Japánnak nem sikerült elérni, hogy a Nemzetek Szövetsége alapokmányába bekerüljön a faji megkülönböztetés elleni passzus és a Japán-szigetek körüli tengerek védelme, otthagyták a békekonferenciát, és munkájában nem vettek részt tovább.

Wilson 14 pontjából az ötödikkal, a népek önrendelkezési jogával volt a legtöbb gond. Átértelmezték a demokrácia fogalmát, amennyiben azt az antanttáborra korlátozták, és a nemzeti önrendelkezés sem valósult meg mindenhol.²³ Figyelmen kívül hagyták az önrendelkezési jogot a volt német gyarmatok újraosztásánál; nem kérdezték meg a közel-keleti, afrikai és óceániai népeket, és Közép-Európa több idegen uralom alá jutó népcsoportjának sem állt módjában választani (így járt Szilézia, a Felvidék, Erdély, Bánát és Dél-Tirol lakossága).

Az önrendelkezés fogalmát egyébként soha nem konkretizálták. Wilson különféle értelemben használta: „autonóm fejlődés”, „a hatalomnak magukat alárendelők azon joga, hogy hallathassák hangjukat a kormányukban”, az „olyan békeszerető nemzetek számára biztonságossá tett világ, melyek hozzáuk hasonlóan saját életüket szeretnék élni”. Ezek csupán frázisok maradtak,

mert Wilson például nem támogatta az írek önrendelkezését, a problémát a britek belügyének tekintette. Lasing szerint nem derült ki, hogy Wilson milyen egységben gondolkodik: fajban, földrajzi egységben vagy közösségben. Mitől nemzet a nemzet? Az állampolgárság (USA) vagy a nemzetiség (Írország) a döntő? Soha nem teljesíthető reményeket keltett egyes népekben.²⁴

A német békeszerződés volt a legfontosabb, Wilson úgy gondolta, hogy abban le kell fektetni az új diplomácia alapelveit és alapvető intézményeit. A békekonferencia résztvevői egyetértettek abban, hogy meg kell büntetni Németországot, vissza kell adnia Franciaországnak Elzász-Lotaringiát. Az önrendelkezés kérdését itt sem hozta szóba senki. Büntetés, fizetés, megelőzés – ezek voltak az alapelvek, amelyekben a nagyhatalmak egyetértettek. A vallásos háttérrel rendelkező Wilson és Lloyd George szilárdan hittek a rossz megbüntetésének szükségességében. A kérdés csak az volt, hogy ha túl nagy a büntetés, akkor tudnak-e a németek jóvátételt fizetni. Nem kergetik-e őket a bolsevizmus karjaiba? Tapogatózva haladtak; egyszerre próbálták figyelni saját választópolgáraikra, hűek maradni elveikhez és mindenki számára elfogadható megoldást találni. Az angolok féltek, hogy Németország tönkretételével Franciaország kerülne kulcspozícióba a kontinensen, pedig a brit iparnak szüksége volt a német piacra is.²⁵

Május 4-én a francia kormány jóváhagyta a német békeszerződés tervezetét, amely a Saar-vidéki bányák termelését Franciaországnak ítélte, és részlegen (15 évre) megszállhatta a Rajna-vidéket. A németek enyhe büntetésben bíztak, mert ők azzal a feltétellel adták meg magukat, hogy a béke a 14 ponton alapul majd. Hogy megtarthatják gyarmataikat, Kelet-Poroszországot és Sziléziát, és nem terhelik rájuk az egész háború költségeit.²⁶ A békeszerződésbe belekerült a 231. számú, az úgynevezett „háborús bűn cikkely”, amit annak alátámasztására vettek be a szerződésbe, hogy Németországnak kötelessége jóvátételt fizetni. Hasonló cikkely szerepelt az Ausztriával és Magyarországgal kötött szerződésben is.²⁷

1919. május 7-én tudatták a németekkel a békefeltételeket, a válasza két hét időt hagytak, bár valószínűtlennek tűnt, hogy bármit is változtatnak rajta. A békeszerződés leszerelést írt elő Németország részére, és korlátozta haderejét, így az repülő klubok, munkáscsapatok, bicikliügynökségek formájában próbálta átmenteni magát, és a rendőrség kiképzés tekintetében megfelelt a hadseregnek.²⁸ Június 28-án a békeszerződés aláírását úgy tervezték meg, hogy az minél megalázóbb legyen a németek számára. A dátum a szarajevói merénylet évfordulója volt, helyszíne pedig a versailles-i palota Tükörműterme, ahol 1871-ben az egységes Németország megalapítását hirdették ki. Clemenceau személyesen irányította az előkészületeket. Párizs örömmámorban úszott, Németország gyászba borult, félárbocra eresztették a zászlókat.²⁹

Az a megállapítás, hogy a béketeremtőket elsősorban a bolsevizmus elleni félelem motiválta, nem utólagos projekció. Oroszországban és Magyarországon már a vörösök voltak hatalmon, sőt Kun Bélák Eperjesen létrehozták a (rövid életű) Szlovák Tanácsköztársaságot. Bécsben csak nehezen tudták megghiúsítani a vörös hatalomátvételt, Olaszországban sztrájkok számai, tüntetések követték egymást, milliós részvétellel. Németországban az 1918. október 30-ai a kiel-i matrózfelkelés volt a kezdet, amely gyorsan általános forradalommal szélesedett. A munkás- és katonatanácsok lemondatták az összes tagállam uralkodóját. Karl Liebknecht az újjáalakított Spartakuszszövetséggel a szocialista köztársaság kikiáltására és a kormány erőszakos megbuktatására készült. A spartakuszistákkal szemben a halálbrigádoként működő Freikorps lépett fel, akik a felkelőket a helyszínen kivégezték. Ennek ellenére a felkelés Berlinből továbbterjedt, több városban és államban (Bajorország, Bréma, Hamburg, Thüringia) a Tanácsköztársaságot is kikiáltották. Az utolsót május 3-án vérték le Münchenben.

Az 1918. december 3-ai antantjegyzék elrendelte a Felvidék kiürítését, és engedélyezte a cseh megszállást, majd a december 24-i antantjegyzék a demarkációs vonalat is kijelölte, a végleges országhatár megállapítását azonban a békekonferenciára bízta. Megalakulása idején a Csehszlovák Köztársaság etnikailag rendkívül tarka képet mutatott. Az 1910. évi népszámlálás szerint a csehek és szlovákok együttesen is csak a lakosság 59%-át alkották a szóban forgó területeken, az ott élő népesség 41%-a idegen alattvalóként került egy számára idegen állam fennhatósága alá. 27,58%-uk volt magyar, 7,88%-uk német, 5,45%-uk egyéb (rutén, lengyel, román stb.) anyanyelvű. A Felvidék kárpátjai részén 1910-ben 597 062 lakost számláltak össze, ebből 56,15% volt rutén, 29,22% magyar, 10,66% német, 2,37% román, 1,3% szlovák, 0,27% lengyel, cseh, szerb és horvát és egyéb nemzetiségű.³⁰ Ezek a népszámlálási adatok kellemetlenek voltak a „nemzeti állam” jel-szavát hangoztató cseh vezetők számára. Legegyszerűbb volt a korábbi magyar és osztrák népszámlálások nemzetiségi adatait hamisítványnak minősíteni és érvénytelennek tekinteni azokat. A Vávro Šrobár vezette Szlovákiai Teljhatalmú Minisztériumot bízták meg 1918. december 30-án egy új népösszeírás elkészítésével, hogy a párizsi békekonferencián a cseh–szlovák delegáció már új, cseh–szlovák szempontból kedvezőbb nemzetiségi statisztikákra hivatkozhatson a Csehszlovákia által követelt felvidéki területek vonatkozásában.³¹ Šrobár a megyefőnökökhöz küldött körrendeletében felhívta a figyelmet, hogy

összeíró biztosokká csakis teljesen megbízható és bizalmat érdemlő, szláv nemzetiségű egyének nevezhetők ki,

különös tekintettel a népösszeírás nemzetiségi vonatkozásainak hangsúlyozott fontosságára.³² Meg is lett az eredménye.

Mire a Legfelsőbb Tanács 1919. január 12-én először összeült, már létrejött az új Lengyelország, Finnország, a balti államok jócskán a függetlenedés útján jártak, Csehország és Szlovákia összekapcsolódott. A Balkán-félszigeten Szerbia kiegészült Ausztria–Magyarország délszláv területeivel, Horvátországgal és Szlovéniával. Románia már elfoglalta Erdélyt, és a bolsevizmus megakadályozása címén tartott igény Besszarábiára. Azzal, hogy Wilson a Nemzetek Szövetségére koncentrált, sok egyéb ügynek szabad folyást engedett a konferencián (például a németajkú Dél-Tirol Olaszországhoz csatolását, sokmilliónyi német lakos lengyel és cseh fennhatóság alá kerülését).³³

Míg támogatóik a lengyeleket tüzesnek és bátornak tartották, akik azonban nem ismertek mértéket; a románok elbűvölők és okosak voltak, de egyben körmönfontak, a jugoszlávok balkániak, a csehek általános elismerést arattak.

Az összes nép közül a csehek tűntek leginkább rátermettnek, legjózanabbnak, és nekik voltak a legjobb vezetőik.

– jelentette az amerikai segélyküldöttség vezetője.³⁴ Franciaország támogatta őket leginkább, mert úgy remélte, hogy – másokkal együtt – gátat tudnak szabni Németországnak és a bolsevizmusnak. Ezért biztosították számukra a legfontosabb vasútvonalakat, pozíciót a Dunán és a szénellátást Szilézia odacsatolásával.

Beneš úgy határozott, hogy kész tények elé állítja a döntéshozókat. Miután 1918. október 28-án Prágában a csehek átvették a hatalmat a demoralizált osztrák apparátustól, sürgették a szövetségeseket, hogy szólítsák fel a németeket és magyarokat a „cseh” területek elhagyására. Mivel a szövetségeseknek nem voltak erre csapataik, a megszállást a szövetséges parancsnokság alatt álló cseh csapatok hajtották végre. A békekonferencia megnyitásának késlekedése kapóra jött nekik. Masarykot Prágában beiktatták köztársasági elnöknek, csapataik pedig megszállták azokat a vidékeket, amelyre igényt tartottak. Beneš 1919. február 5-én úgy adta elő kívánságait Párizsban, hogy a kért területek (Csehország, Morvaország, Szilézia, Szlovákia) már a birtokukban voltak.³⁵ Szerinte Észak-Magyarország területe

tulajdonképpen egyszer régen része volt a nagy cseh–szlovák államnak. A X. sz. elején a magyarok meghódították ezeket a területeket, amelyeket azonban a hódítók századokon keresztül hiába igyekeztek „magyarizálni” [...]. A Dunának mint országhatárnak kérdése nem tehető vita tárgyává, mert Szlovákia mindig is dunai ország volt.

Szerinte az általuk elfoglalandó területeken mindössze 650 000 a magyarok száma, míg Magyarországon 450 000 szlovák marad.³⁶ A ruszin területek mellett Beneš úgy érvelt, hogy az amerikai ruszinok az egyesülés mellett voksoltak, a ruszin lakosok nagyon hasonlítanak a szlovákokra, nyelvük csupán a szlovák egy dialektusa, ezért kegyetlenség volna őket a magyarok uralma alatt hagyni. Ezenkívül közös határuk lenne a baráti Romániával.³⁷

Beneš meghallgatása után a Tízek Tanácsa Csehszlovák Albizottságot nevezett ki a cseh–szlovák ügyek tanulmányozására és a területi igények jogosságának megítélésére. Beneš ez elé terjesztette be memorandumát, amely – egyebek között – tartalmazta a Csehszlovák Köztársaság területi igényeit. Ebben szerepelt, hogy a három csehszlovákiai országrész határai Németország és Ausztria rovására kiegészítendő; Magyarország szlovákok és rutének által lakott területei a cseh–szlovák államhoz csatolandók; Csehszlovákiát egy észak–déli korridorral össze kell kötni a délszláv állammal. Az elképzelés szerint a 170 km hosszú, 60–75 km széles folyosó Dévénynél, illetve Hédervárnál csatlakozna a cseh–szlovák határhoz, magában foglalva a Szigetközt és Magyaróvárt. Nyugati határa a Lajtát és a Lapincst követi, és a köztük lévő osztrák beszögellést kiegyenesítve a jugoszláv kézre kerülő Szentgotthárd fölött érne el a délszláv határt. A keleti határ a Hansaság után a Rábcát követi a Rábáig, dél felé Vasvár fölött hagyja el a folyót, a Zala-könyöknél csatlakozik a Zalához, azt a Kis-Balatonnál hagyja el, s Kanizsától keletre csatlakozik a délszláv határhoz. Így a délszláv határ Kanizsával bezárólag a Drávától északra tolódik, szláv kézre kerül az észak–déli vasút (Sopron, Szombathely, Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Szentgotthárd csomópontokkal).

Ezek a Csehszlovákia által követelt területeken – Beneš fejtegetései szerint – valamikor szlovákok éltek, akiket azonban a brutális magyarok kiirtottak, és a magyarok ezer évvel ezelőtt szétszakították az összefüggő szláv etnikumot. A szóban forgó korridor területén – az érvelés szerint – csak 200 ezer magyar él, 300 ezer német és 200 ezer szláv mellett. Beneš adatai ezúttal is valótlanok voltak. A magyarok száma az adott területen 769 169 fő, a németeké 282 215, a szlovákoké pedig 216 205 volt. Utóbbiak nem szlovákok, hanem zömében horvátok és vendek (szlovénok) voltak, Beneš viszont kellőképpen tudatában volt annak, hogy a békekonferencia nagyjai előtt a szlávok közötti különbségeknek nincs jelentősége. Ennek a korridornak a legnagyobb „haszna” az lett volna, hogy elvágná egymástól a magyarokat és a németeket, így megakadályozna minden szlávellenes szövetkezést. Az ellentétek (Kárpátalján a csehek és a románok, a Bánátban a románok és a szerbek között) és az olasz vétó miatt (amely minden délszláv erősödést gátolni igyekezett) a korridor terve a béketárgyaláson nem került elő.

A Közép-Európában élő szlovákok nem mindnyájan akarták az uniót. A Szlovákiának autonómiát ígérő pittsburghi szerződés jelentőségét a csehek később igyekeztek lekicsinyelni.

E megállapodás annak a kis szlovák frakciónak a megnyugtására született, amely Szlovákiában Isten tudja milyen függetlenségről álmodott.

Később a csehek azzal utasították el a szlovákoknak megígért autonómiát, hogy nincs elég tanult szlovák, nincs elég káderük a kormányzáshoz.³⁸

1919. január 31-én a román és jugoszláv küldöttek is előadhatták igényeiket a Legfelsőbb Tanács előtt. A többi utódállamhoz hasonlóan a románok is minél többet akartak megkaparintani a koncból. Románia követelései túlzóak voltak, de mivel ütközőnek szánták őket Oroszországgal és a bolsevizmussal szemben, meg is kapták, amit akartak.³⁹ Ráadásul ott volt hivatkozási alapnak az 1916-os titkos megállapodás az antanttal, amely – átállásuk jutalmául – a románoknak ígérte Besszarábiát, Erdélyt, a Partiumot és az Alföldet a Tisza vonaláig. Igaz, hogy ennek a szerződésnek volt egy olyan pontja is, hogy a románok nem köthetnek különbékét, amit 1917 decemberében megszegték, de efelett nagyvonalúan átsiklottak. Brătianu arra hivatkozott, hogy végső soron Románia mentette meg a civilizációt a bolsevizmustól. Tekintettel a konferencián hangoztatott etnikai elvre, Brătianu mindenütt „kimutatta” a román többséget, Erdélyben például 72%-ot!⁴⁰ Hogy „mértékleteségét” bizonyítsa a környéken élő „számottevő” román lakosság ellenére lemondott Debrecen városáról.

Lloyd George ellenvetésére, hogy Erdélynek Romániához való csatlakozásáról a magyarokat nem kérdezték meg, Brătianu kijelentette, hogy

Románia azért harcolt, hogy akaratát Erdélyben rákényszerítse a magyar kisebbségre. [...] Ha a magyarokat felkérnék, hogy csatlakozzanak az unióhoz, ezt nem tennék meg.

Tekintettel a fegyverszünet által teremtett helyzetre, úgy vélte, hogy az elvi kérdéseket a háború eldöntötte, és ezeknek a területeknek vissza kell kerülniük Romániához.⁴¹ A szövetségesek február 1-jén beleegyeztek, hogy Besszarábiát és Bukovinát Romániának adják, mert nem akarták azt a bolsevik Oroszországnak, illetve a bolsevik államnak ígérkező Magyarországnak adni.

A franciák rokonszenveztek a románokkal: testvéri latin országnak, római legionáriusok leszármazottainak tekintették őket, akik latin nyelvet beszélnek. Franciaország a XIX. században támogatta Románia függetlenné válását a töröktől. 1919-ben egy erős Romániát Németország ellensúlyaként

képzelt el, amely egyben a bolsevizmus elleni *cordon sanitaire* döntő láncszeme.⁴² A franciák közép-európai szövetségeseiket kerestek, és azt akarták, hogy Románia és Szerbia erős és baráti ország legyen.

Március elején erősítésként Párizsba érkezett Mária román királyné és edinburgh-i hercegnő, Alfréd brit királyi herceg és Marija Alekszandrovna orosz nagyhercegnő legidősebb leánya (1875–1938). 1893-ben ment férjhez Ferdinánd román királyi és Hohenzollern herceghez, aki 1914 októberében román király lett. Házasságukban hat gyermek született, a szóbeszéd szerint csak egynek volt Ferdinánd a vér szerinti apja.

Páratlan angol tökéletesség varázsos szláv vonzerővel, ragyogó szépséggel

– így jellemezte a bukaresti francia nagykövet. Mária a háború alatt katonákat ápolt, jószoigálati tevékenysége mellett a politikában is részt vett: kapcsolatai révén az Egyesült Államokban pénzt szerzett Románia háborús költségeihez.

Országomért lobogó zászló vagyok

– mondta. Extravagánsan élt, bájos volt, eleven és házasságtörő. Szeretője volt egy kanadai bányászból lett milliomos és miniszterelnökének sógora is. Párizsi útja legalább annyira volt bevásárló körút, mint diplomáciai küldetés. Sorra járta a konferencia vezető személyiségeit. Lloyd George „igen huncut, de okos nőnek” nevezte, Clemenceau szórakoztatónak találta. Wilsonnál azonban elbukott, amikor a szerelemről kezdett beszélni vele:

Őszintén szólva azt sem tudtam, hogy hová nézzek, annyira zavarban voltam.

Ennek ellenére meghívatta magát ebédre, amelyről fél órát késett, és amelyre tíz emberből álló kísérettel érkezett.

A várakozás minden egyes pillanatában látni lehetett az elnök állkapcsán, ahogy éppen Románia egy szeletét nyeli le

– mondta egy vendég. A királyné ennek ellenére úgy érezte, hogy az ebéd jól sikerült, és a Párizsban töltött ideje sokban segített a népének.

Országom arca voltam.⁴³

A kérelmező nemzetek fényűző ebédeket és vacsorákat adtak, amelyeken szabad folyást engedtek igényeik taglalásának. A küldöttségek hoteljeiben a nők szabadon beszélhettek a férfiak szobájába. Mintha a háború megszüntette volna a gátlásokat.

Párizsban zabolátlan erkölcsi fertő uralkodik

– jegyezte meg Elinor Glyn angol író.⁴⁴ A korabeli magyar sajtó előszere-ttel cikkezett arról, hogy román prostituáltak igyekeztek befolyásolni a delegátusokat országukra nézve kedvező döntések meghozatalában. Egyes írások szerint előkelő társadalmi állású hölgyek és asszonyok is „hazafias lelkesedésből” látogatták a diplomata szállását.

Mivel a Bánság és „Kelet-Európa déli részének egyéb, jutalomnak szánt területei” sorsában nem tudott a Legfelsőbb Tanács dönteni, azt egy különbizottságra bízták. Hat ilyen területi bizottság alakult, amelyek javaslati változtatás nélkül kerültek át a békeszerződésbe, mert a „nagy emberek” nem volt idejük vele foglalkozni.⁴⁵ Március 15-én a bizottság felosztotta a Bánságot, a nyugati harmadát Jugoszláviának, a többi Romániának ítélte. Ezenkívül a jugoszlávoknak adta Baranya egynegyedét és Bácska több mint felét. A Legfelsőbb Tanács március 21-én elfogadta az ajánlásokat, így 60 ezer szerb maradt Romániában, 74 ezer román és 400 ezer magyar Jugoszláviában. A béketárgyalásokon Románia járt a legjobban, területe és lakossága megkétszereződött. A kisebbségeket betolakodóként kezelték, holott évszázadok óta ott éltek. Lloyd George keserű felismeréssel kiáltott fel:

Kétségbeeséssel tölt el, hogy ezek a kis nemzetek, bár még alig sütkéreztek a szabadság fényében, máris nekilátnak elnyomni a nem hozzájuk tartozó népcsoportokat.⁴⁶

Bandholtz tábornok, a magyarországi Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottság amerikai tagja naplójában hasonlóképpen kommentálta a békekonferencia légkörét:

1919. dec. 20. Az egész turbékolás a Békekonferencián azt eredményezte, hogy békés kis galambfiókák dúca helyett felfuvalkodott, mérges pulykákat termelt ki. Ezeknek a nyomorult kis országoknak mindegyike [...] ideje nagy részét azzal tölti, hogy sémákat eszelnek ki szomszédaik kirablására és irritálására.⁴⁷

A szerbek nem lelkesedtek a délszláv államszövetségért, ők Nagy-Szerbiát akartak. Katonai vereségük és legfőbb támogatójuk, Oroszország összeomlása után fordultak a délszláv egység felé. A balkáni államférfiak Wilson csodálóiként festették le magukat; az önrendelkezés, a jog és a nemzetközi együttműködés nyelvén beszéltek, és állítólag a nép akaratát képviselő petíciókat készítettek, hogy megtámogassák földéhségüket. Wilson 14 pontjában említést tesz a balkáni térségről: közvetetten, amikor Ausztria–Magyarország népei „önálló fejlődésének legszabadabb lehetőségéről” beszélt, és közvetlenebbül, amikor kijelentette, hogy Romániát, Szerbiát és Montenegrót ismét talpra kell állítani. De hogy milyen módon, arról nem szólt. Ugyanakkor eluralkodott a hangulat, hogy a lojális szövetségeseket jutalom illeti meg, és Szerbiának kapnia kell valamit szenvedéseiért.⁴⁸

A Balkánon sem nyelvíleg, sem etnikailag, sem vallásilag nem látszottak világos határok. Trumbić a Legfelsőbb Tanács előtt kifejtette, hogy

mivel a régió minden részében vegyes lakosságú – szerb, román, magyar, német –, a kérdést etnikai alapon nem lehet eldönteni. Ezért a magyarokat és a németeket, mint volt ellenségeket, nemlétezőnek kell tekinteni, s az osztást a fennmaradó szerb–román arány alapján kell elvégezni.⁴⁹

Később a konferencia illetékes bizottsága a kérdést valóban ezen az alapon oldotta meg. Bár a szerbek a délszláv államban a lakosságnak kevesebb mint a felét alkották, ők vezették az országot. Szerb lett a király, Belgrád a főváros, a szerb katonaságból lett a hadsereg, a horvátokat szélnek eresztették. Szerbiából háromszor nagyobb ország lett. Ahogy a békekonferencián oly sokszor előfordult, itt sem csak a területről és a rajta élőkről volt szó, hanem a jövőbeli szövetségi hálózatról. Franciaországot, mint mindig, most is a Németországtól való védekezés hajtotta. Úgy gondolták, a megnövekedett Szerbia és Románia, Csehszlovákia és Lengyelország olyan ellensúlyt jelentenek Németországgal szemben, hogy az soha többé nem merné megtámadni Franciaországot. Az még jobb, ha egy erős Szerbia Olaszországot tartja korában. Mivel Olaszország félt egy erős délszláv államtól, támogatta Jugoszlávia szomszédai (Ausztria, Románia és Bulgária) követeléseit.⁵⁰

Míg Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia számára megelégedésére szolgáló megoldásokat kerestek a béketeremtők, Ausztriáról és Magyarországról egyáltalán nem vettek tudomást, még saját bizottságuk sem volt. Az ő határaikról az előző államok igényeivel kapcsolatban – általában csak mint szenvedő felekről – esett szó. Ausztriával készek voltak környékükön bánni, mint Magyarországgal, ahol a bolsevisták vették át a hatalmat, és akik „harcokba keveredtek” szomszédjaikkal, míg Ausztria semleges maradt.⁵¹

Ausztriát szociális összeomlás fenyegette, és hogy ne meneküljön Németország kárjaiba, 1919 márciusában az antant véget vetett a blokádnak. Németország, Lengyelország és Belgium mellett Ausztria lett a segélyek negyedik haszonélvezője. A szövetségesek azt is eldöntötték, hogy Ausztria nem csatlakozhat Németországhoz, pedig a bécsi országgyűlés november 12-én megszavazta az Anschlusst. Ezt leginkább Franciaország ellenezte, mert Németország erősödött volna vele.⁵² Júniusban Bécsben megütsötök a kommunista hatalomátvételt. Még nem volt kész a békeszerződés, amikor az osztrák küldötteket meghívták Párizsba. A tanácskormányt is meghívták, de a meghívót az azzal egyet nem értő bécsi antantmegbízottak visszatartották, míg a csehek elleni északi hadjárat okafofogyottá nem tette azt.

Az osztrák határokat is szakértői bizottságok állapították meg, amelyek meghallgatták a cseh és olasz igényeket, de az osztrákokat nem. Így 3 millió német ajkú polgár került idegen uralom alá. Háborús jóvátételt Ausztriának nem kellett fizetnie, mert nem volt miből.⁵³ Az osztrák békeszerződés keményebb volt a németnél, Bécsben háromnapos gyászt tartottak. Az osztrákok benyújtott észrevételeikben nem általánosságban utasították el a szerződést, hanem csak néhány döntő fontosságú pontra koncentráltak. Elérték például, hogy belekerült a békeszerződésbe, hogy Ausztria műkincseit nem lehet felosztani az utódállamok között, amit a Monarchia utódállamai szorgalmaztak. A győztesek – talán annak ellensúlyozására, hogy északon megkérdezés nélkül Csehszlovákiához csatoltak németek lakta területeket – beleegyeztek a Klagenfurt környéki népszavazásba is, amely területre Jugoszlávia is igényt tartott.⁵⁴

Ausztria Magyarország nyugati területeit kérte, azzal, hogy ott németek laknak – akiknek egyébként nem volt osztrák identitásuk. Egy brit szakértő szerint azonban a magyar kommunista forradalom annyira összezavarta a lakosságot, hogy semmi értelme sincs őket megkérdezni. Ausztria biztonsági (Bécs, az utak és a vasutak közel feküdtek a határhoz) és élelmezési (onnan látták el Bécset zöldséggel, tejjel) okokra hivatkozott – sikerrel. Ausztria volt az egyetlen vesztes állam, amely területéhez jutott a békeszerződés által.⁵⁵

Olaszország volt a legszegényebb nagyhatalom, a háborúban mások pénzét költötte. Franciaország és Nagy-Britannia szerint a legkevesebbel járult hozzá a háborús erőfeszítésekhez, vesztesége „mindössze” 500 000 halott és 900 000 sebesült volt.⁵⁶ Külpolitikáját a Franciaországgal szemben érzett irigység, rivalizálás és a tőle való félelem motiválta – állította Lloyd George. Mindkét ország földközi-tengeri hatalom akart lenni. Olaszország azért csatlakozott a Központi Hatalmakhoz, hogy szövetségeseket találjon Franciaország ellen. Az 1915-ös titkos londoni szerződésben Nagy-Britannia és Franciaország „igazságos részt” ígért neki az Oszmán Birodalom feldarab-

lása esetén,⁵⁷ így az Osztrák–Magyar Monarchia hiába próbálta kielégíteni Olaszország igényét Trentino (Dél-Tirol) feláldozásával, mindez kevés volt. Olaszország azt igényelte, amit a londoni szerződésben ígértek neki. A védhető kikötők miatt (és a történelemre hivatkozva) követelték Dalmáciát. Az Egyesült Államok nem tekintette magára nézve kötelezőnek a londoni szerződést, később érvényességét is elutasította.

Az elvi ellentét Olaszország és Egyesült Államok között a régi (zsákmányon való osztozkodás) és az új diplomácia (etnikai határok) érvényesülése ügyében mutatkozott, de gyakorlatilag Dalmácián és Fiumén veszték össze. Wilson megmakacsolta magát: Dalmáciát a délszlávoknak kell kapni, Fiume pedig szabadkikötő lesz. Az Egyesült Államok azzal próbálta zsarolni Olaszországot, hogy ha az megtagadja a békeszerződés aláírását Fiume miatt, akkor nem kapnak több segítyt.⁵⁸ Wilson az olasz néphez fordult, ezzel Orlando olasz miniszterelnök szerint kizárták őket a további tárgyalásokból – és az olasz küldöttség hazautazott Párizsból. Az olaszokat elkésé-
rítette, hogy a konferencia nélkülük is folytatódott. Az Egyesült Államok leállította a 25 millió dolláros olasz segítyt, Franciaország és Nagy-Britannia pedig kijelentette, hogy érvénytelen a londoni szerződés. Erre május 5-én az olaszok visszatértek a tárgyalásokra.⁵⁹ Hogy az olaszokat kárpótolják (és Wilson így akarta megmutatni, hogy tud méltányos is lenni), Olaszország megkapta Dél-Tirolt.

Az olaszok kis-ázsiai igényeikről könnyedén lemondtak adriai követeléseik javára. Nagy-Britannia és Franciaország is csalinak használta Kis-Ázsiát az olaszokkal szemben. Június 14-én Orlando kormánya megbukott, Sonnino írta alá a szerződést. Az új kormány aláírta a Fiume semlegességéről szóló szerződést is, mire a költőből az I. világháború alatt nemzeti hőssé lett Gabriele D'Annunzio elfoglalta Fiumét, ahol megalapította a rövid életű, alkotmányában a zenét az állam alapjává tevő Carnarói Olasz Régensállamot. Vezetőnek duceként önmagát nevezte ki. 15 hónapos anarchia után, 1920 karácsonyán megállapodás született Olaszország és Jugoszlávia között, nemcsak Fiuméről, hanem Dalmáciáról és a szigetekről is.⁶⁰

Japán fő kívánsága a Nemzetek Szövetsége alapokmányába a faji egyenlőség deklarálása és a csendes-óceáni szigetek megszállásának engedélyezése lett volna.⁶¹ Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia ellenezte ezt a cikkelyt, mert a japán bevándorlási korlátozás feloldását látták benne, illetve Wilson belpolitikai okokból megakadályozta, hogy a faji kérdés bármilyen formában felmerüljön.⁶² Erre a japánok a békeszerződés aláírásának megtagadásával válaszoltak.

Nagy-Britannia támogatta egy erős Görögország létrejöttét, amely ennek fejében biztosította volna a brit kereskedelmi hajók forgalmát a Földközi-

tenger keleti részén, kikötőket, repülőtereket biztosított volna a brit hadseregnek, valamint korlátozta volna Franciaország befolyását a térségben. Wilson ingerelte az olaszok mohósága, ugyanakkor nagylelkű volt a görögökkel.

Azzal, hogy bizalmat sugárzunk feléjük, arra motiváljuk őket, hogy be is váltsák a hozzájuk fűzött reményeket – mondta.⁶³

A nemzeti önrendelkezés elve Albániában sem látszott érvényesülni, mert fel akarták osztani a szerbek és görögök között. A terv akkor változott meg, amikor Wilson 1920 februárjában az USA kongresszusában nem tudta elfogadtatni a versailles-i békeszerződést. Nem csak a csehek állították, hogy a felvidéki magyarok tulajdonképpen elmagyarosodott szlovákok: hasonlóan érveltek a görögök a szomszédos országokban élő törökök, albánok és bolgárok esetében.⁶⁴

A török kormány, amely háborúba vezette az országot, 1918. október elején egy német hajón elmenekült Konstantinápolyból. Az ügyvezető kormány békét kért a britektől, amit október 30-án egy brit hajón írtak alá. Minden helyőrségnek meg kellett adni magát, kikötőiket meg kellett nyitni, és a szövetségeseknek joguk volt megszállni minden stratégiai pontot, amit biztonságuk érdekében szükségesnek tartottak.⁶⁵ Az Oszmán Birodalom arab területeinek feldarabolásánál Nagy-Britannia és Franciaország a régi imperialista elvek szerint egymás között osztotta fel a területet. Clemenceau azért volt nagylelkű, mert Lloyd George biztosította, hogy számíthat támogatására az európai, főleg a Rajna menti követeléseit illetően.⁶⁶

A szövetségesek rossznak bizonyuló döntései segítették elő a török nacionalizmus feléledését. Kemal Atatürk azért indult el Konstantinápolyból, hogy rendet csináljon a forrongó fennsíkon. Az olasz és görög partraszállás, Örményország és Kurdisztán önállósá válásának híre, és az, hogy Törökországot megfosztják a szorosoktól és Konstantinápolytól, sőt az egész országot feloszthatják, olyan helyzetet teremtett, amiben a törököknek nem volt vesztenivalójuk. Atatürk 1919 júniusában bejelentette a nemzeti ellenállás kezdetét. Visszahúzódtak a hegyekbe, a felpérselt föld taktikáját választották.

Amikor Párizsban a kis-ázsiai mandátumok elosztásánál valaki fölvetette, hogy az érintett nép kívánságait is figyelembe kéne venni, mindenből kiktört a nevetés.⁶⁷ 1920. március 16-án a britek elfoglalták Konstantinápolyt, mire Atatürk letartóztatta a szövetséges tiszteteket. Ankara lett a főváros, ahová nemzetgyűlést hívott össze. 1920. júniusban a görögök Lloyd George „engedélyével” Szmirnából (Ízmir) benyomultak a török szárazföldre, augusztusra 400 km-t haladtak előre. Ugyanekkor az antant és a szultán képviselői aláírták a sevres-i békét, amit Atatürk nem ismert el.

1921 októberében Franciaország „szerződést” kötött Atatürkkal, hogy kivonul Dél-Törökországból, ahol cserébe a franciák gazdasági koncessziókat kaptak, Atatürk viszont legitimációt nyert. 1921 nyarán a britek bátorításával a görögök újabb támadást indítottak a törökök ellen. 1922 augusztusában a törökök az ellentámadás során elfoglalták és felgyújtották Szmirnát (ma Izmir), és ebbe bukott bele a görög offenzívát támogató Lloyd Geörgé. Egy-millió görögül nem beszélő menekült érkezett Kis-Ázsiából és Trákiából, és nem tudták őket sem élelemmel, sem szállással ellátni.⁶⁸

1922 novemberében Lausanne-ban megkötötték a török békeszerződést. Ebben már nem esett szó a független Örményországról és Kurdisztánról, Törökország határai Kelet-Trákiától Szíriáig az összes török ajkú területet magukba foglalták, a szorosok török kézben maradtak, de nemzetközi megállapodás született használatukról, és eltűnt a régi, megalázó kapituláció is.

1920. február 19-én egy anarchista sikertelen merényletet követett el Clemenceau ellen, aki egy hét múlva újra munkába állt, de már nem volt képes figyelmét annyira összpontosítani, mint korábban. A konferencia érdemi része a kölcsönös ingerültség jegyében zárult. Az Egyesült Államok csapatainak fokozatos kivonulása Európából lehetővé tette, hogy a szövetségesek figyelmen kívül hagyják az amerikai elnök óhajait. Wilson komoly betegségeken esett át, agyvérzést kapott. Érzelmileg is kimerült, idegesebbé, könnyebben felingerelhetővé, kevésbé észszerűvé vált.⁶⁹ A békekonferencia 1920 januárjáig folytatódott, de már csak a külügyminiszterek és diplomaták részvételével. William Bullitt, az amerikai delegáció tagja kijelentette, hogy Wilson elveit és az Egyesült Államok idealizmusát feláldozták a kapzsi európaiak érdekeinek, és lemondásra szólította fel kollégáit. Egy tucatnyian követték példáját. A franciák „dicső és megnyugtató” békének nevezték a versailles-i megállapodást, és amikor a németek benyújtották ellenjavaslatukat, szemérmetlennek és lelkiismeretlennek nevezték azokat.⁷⁰

Túl sok francia követelés ölt testet ebben a szerződésben

– mondta Christian Smuts dél-afrikai tábornok. A britek megbocsátották maguknak az imperialista békét, az egészet a franciák és olaszok hibájának tartották.⁷¹ Az angol delegáció nem hatalmazta fel Lloyd George-ot a szerződés ilyen formában történő aláírására, azt javasolta, hogy dolgozzák át. Wilson és Clemenceau erre nem volt hajlandó, Nagy Britannia csupán annyit ért el, hogy Felső-Szilézia ügyében népszavazást írtak ki.

A béketeremtők néhány kisebb közép-európai államot kisebbségi szerződés aláírására köteleztek, mely szerint a kisebbségeikkel egyenrangúan kell bánniuk. A románok és a jugoszlávok tiltakoztak ez ellen, és azt kérdezték,

hol vannak a feketékre vagy az írekre vonatkozó hasonló jogok, az Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát miért nem kötelezik erre. A kelet-európaiak mások – válaszolta erre Clemenceau.⁷² A kisebbségi szerződéseket az antant nyomására végül aláírták, de előírásait nem tartották be. A Nemzetek Szövetsége 1934-re feladta a kisebbségi szerződések ellenőrzését.

Wilson 1920. szeptember 26-án szélütés érte. A szenátus nem ratifikálta a békeszerződést, később külön szerződéseket írt alá Németországgal, Ausztriával, Magyarországgal, és soha nem csatlakozott a Nemzetek Szövetségéhez. Wilson 1924-ben hunyt el.⁷³

A magyar békeszerződésről egy későbbi (XXV.) fejezetben lesz szó.

BESÓZOTT SEBEK

Apáthy István, a kolozsvári egyetem zoológia- és összehasonlító bonctan professzora, az egyetem rektora a század elejétől vett részt a politikai életben. Előbb a Bánffy Dezső vezette politikai irányzat híve volt, majd a Károlyi-féle Függetlenségi Párt tagja, kolozsvári vezetője, később a párt alelnöke. Az általános, titkos választójog híve, de nem osztotta Jászi Oszkár illúzióit.

Őn nagyon is megbízik a nemzetiségi vezetők jóhiszeműségében és a magyar államhoz való hűségében... Őn hisz olyan dolgokban, melyekben én, sajnos, megtanultam kételkedni

– írta Jászinak.¹ Októberben nem értett egyet a hadsereg feloszlásával, mozgósításban és fegyverkezésben gondolkodott, de nem k. u. k. (kaiserlich und königlich, magyarul császári és királyi), hanem nemzeti alapon. Mindvégig érezte annak veszélyét, hogy Erdélyben nincs komoly magyar haderő. A nemzetőrség felállításánál ragaszkodott ahhoz, hogy azok a magyar alkotmányra és államra tegyenek esküt.

1918. november 1-jén alakult meg az Országos Magyar Nemzeti Tanács erdélyi bizottsága Apáthy István elnöklete alatt. A bizottság tagjai a függetlenségi, a polgári radikális és a szociáldemokrata párt megbízottaiból kerültek ki. Meglehetősen nehezen ment a három különböző világszemléletű párt összeboronálása. Miután Budapesten az októberi kormány e három párt koalíciójából jött létre, az együttműködést itt is meg kellett teremteni. A Nemzeti Tanács és később a belőle alakult Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosság,

igen nagy hévvel, de teljesen légüres térben dolgozott. Egy másik utcában megalakult a Székely Nemzeti Tanács Sándor József és Boros György unitárius püspök elnökletével. Ezen alakulat körül azok csoportosultak, akik nem voltak megelégedve a Magyar Nemzeti Tanács radikalizáló törekvéseivel.² A románok azért fogadták el Aradon a Magyar Nemzeti Tanácsot kormányalakító tényezőnek, mert ezen az alapon a Román Nemzeti Tanács is rendelkezhet kormányalakító jogosítvánnyal. Apáthy lefogatta volna a román Comité tagjait mint árulókat, és nem tárgyalt volna velük. Hibának tartotta a gyulafehérvári román gyűlés támogatását, azt megakadályozhatónak vélte. Annál is inkább, mert Erdélynek az Ókirálysághoz való csatlakozását a románok nem egyhangúan szavazták meg, számos ellenzője volt. Azokat, akik eleve tiltakozni mentek, letartóztatták és csak néhány nap múlva bocsátották szabadon. Világosan látta, hogy fegyveres erő hiányában nem lehetett a belgrádi szerződésnek érvényt szerezni. A helyi románság ott tagadta meg a magyar közigazgatást, ahol saját fegyveres erejére tudott támaszkodni.

December 7-én Apáthyt Budapesten kinevezték Erdély főbiztosának, de a kinevezésével egy időben nem tették közzé hivatalosan hatósági jogkörét. Amikor ez a románok tudomására jutott, bojkottálták személyét, nem tárgyaltak vele. Előbb azonban még alkudozott Neculcea román tábornokkal Kolozsvár megszállásáról. A belgrádi szerződés szerint, mivel megszűnt az ellenségeskedés Magyarország és az antant között, a rend fenntartására szolgáló alakulatok (rendőrség, csendőrség, nemzetőrség) lefegyverzése nem volt megengedett. Vixtől erre nézve garanciát kapott, Neculcea azonban a saját feletteseitől kapott lefegyverzésre vonatkozó parancsra hivatkozott. December 28-án Károlyi felajánlotta Apáthynak a lemondott Lovászy Márton közoktatási tárcáját (egyes vélemények szerint³ így próbált mentőövet nyújtani neki), amit Apáthy nem fogadott el, mivel egyrészt nem akart részt venni a kormány balra tolódásában, másrészt nem akarta magára hagyni az erdélyi magyarságot.

1918. december 31-én a megszálló román parancsnokságnak két rendelete jelent meg, arra való hivatkozással, hogy a román csapatok által még meg nem szállott területeken a magyar lakosság a román lakossággal szemben erőszakos cselekményeket követ el, és fegyveres bándákat szervez. Az egyik rendelet szerint a meg nem szállott területeken a románok ellen elkövetett minden erőszakoskodás az illetők letartóztatását vonja maga után. Egyszersmind a már megszállott román területen túszoikat szedtek vezető magyar személyiségek közül, akiket internáltak. Ezen személyek életükkel feleltek a honfitársaik által a román lakosság ellen elkövetett erőszakoskodásokért.

Ugyanezzel fenyegették meg azokat a vezető magyar személyiségeket, akik olyan területen laktak, amely csak később került megszállásra. Azok ellen,

akik a román állam biztonságát bármely módon veszélyeztetik, a haditörvények legteljesebb szigorával fognak eljárni. Továbbá azon személyek, akik nem bírtak Kolozsváron állandó tartózkodással, kötelesek 1918. december 31-től számított három napon belül állandó lakóhelyükre visszatérni. A rendelet végrehajtásával a városi rendőrség és a szolgabírói hivatal lett megbízva.⁴

Egy másik rendeletben megtiltották a még nem román megszállás alatt élő lakosságnak, hogy a magyar kormány által szervezett hadseregbe bevonuljanak. Azokat, akik eltávoznak, örökre eltávozottak tekintik, és soha nem fogják nekik megengedni, hogy lakóhelyükre visszatérjenek. Otthonukat, vagyonukat elkobozzák.

A román hatóságok tehát olyan területeken is jogot formáltak erőszakos cselekedetek végrehajtására (letartóztatás, internálás, haditörvényszék stb.), amely fölött nem volt hatalmuk, de előrevetítették, hogy később ezek a területek is román impérium alá kerülnek.

A rendelet egyik pontja nem nevezi nevén Magyarországot, hanem körülírja: „Romániával háborús állapotban álló ország”, amelynek tényleges és tartalékos tisztjei a román hadsereg által megszállott területről kötelesek eltávozni. Azokat, akik ennek nem tesznek eleget, internálni fogják. Kivételt csak azok képeznek, akik a megszállott területeknek eredeti lakosai, és már régóta azon a területen laknak családjukkal. Ezek közül is azonban azok, akik olyan tettet követtek el, amely a román nemzet érdekei ellen irányul, eltávolíttatnak. Hogy mi irányul a román nemzeti érdekek ellen, azt mindig a hatalom helyi birtokosa döntötte el. Végül a volt osztrák–magyar katonák a legrovidebb időn belül kötelesek az egyenruhát letenni és helyette civil ruhát ölteni.⁵

December 31-én a Kolozsváron átutazó Henri Berthelot vasúti kocsjában másfél órát tárgyalt Apáthyval. A francia tábornok szavát adta, hogy nem akadályozzák főkormánybiztosi tevékenységében. Megnyugtatta arra nézve is, hogy a békekötés a wilsoni elvek alapján fog megtörténni. Egyik ígéretét sem tartotta be.

1919. januárjában az Erdélyt megszálló román hatalom elérkezettnek látta az időt arra, hogy az erdélyi intelligencia tisztviselői rétege ellen megindítsa a harcot, melyet a magyar kormány legmagasabb szinten képviselő Főkormánybiztosi Hivatal felszámolásával kezdett. A fentebb említett hatósági jogköri leírást utóbb hiába küldték el Vix alezredesnek, Neculcea megtiltotta Moşoiu főparancsnoknak, hogy tárgyaljon Apáthyval, amíg annak – úgymond – nem tisztázódik a jogköre. Először csak a katonai vonatkozású ügyekben való hivatali eljárást tiltották meg Apáthy számára, majd a román parancsnokságon történő háromnaponkénti jelentkezésre kötelezték. Működését egyre inkább ellehetetlenítették. Moşoiu január 8-án betiltott minden nemű hivatalos érintkezést Apáthyval.

Végül 1919. január 15-én Lupu őrnagy „bolsevizmusnak szóval és nyomtatvány útján való terjesztésének” vádjával, valamint a január 14-i cigányi eset miatt Apáthyt letartóztatta.⁶ Apáthy utolsó hivatali cselekedetként garanciát kért és kapott a magyar kormánytól, hogy az állásukat veszített tisztviselőkről gondoskodni fognak. Jól látta, hogy az esküt tetteket is csak addig használják, amíg betanítják az új román tisztviselői kart, azután földönfutóvá válnak.

Márki Sándor így örököltette meg az eseményeket naplójában.

1919. január 18. A románok ma átvették Kolozsvár város igazgatását. Hal-ler Gusztáv polgármester kijelentette, hogy az esküt nem teheti le, mert 1.) a fegyverszünet feltételei szerint a közigazgatás magyar marad; 2.) mert ellenkező eskü letételét vallásos érzülete tiltja; 3.) mert Erdély hovatar-kozásáról a békekötés határoz. A többi tisztviselő is csatlakozott és nem tette le az esküt. Dr. Porutiu prefekt kijelentette, hogy felelősség terhe alatt helyünkön kell maradjunk, holnap a románok veszik át a város tanácsát.

Január 20. Porutiu városi prefekt átvette a város kormányát, polgármesternek dr. Popp Gyula kapitányt nevezvén ki ideiglenesen. Jellemző, hogy a fogalmazók, díjnokok, csöszök, kocsisok stb. sem vállalták a további szolgálatot, noha esküt nem kell tenniök. Kolozs vármegyében dr. Samasin prefekt finomabban intézte el a dolgot, a mennyiben az eskü kérdését függőben hagyta, s így az administratio ott nem akadt meg. Bottka városi főkapitányt 24 óra alatt kiköltöztették lakásából. Éjjel, mint mondják, repülőgépről cédulákat dobtak le, a melyben a várost türelemre intik és segítséggel biztatják.

Január 21. Budapesti lapokat még ez évben nem kaptam, az itteni lapok néha a telefontól is elvágvá csak nyöszörögnek. [...] A bírák, pénzügyiek stb., egyáltalán idáig itt senki nem tette le a követelt esküt. Magyar repülőgépről napközben megint szórtak le biztató cédulákat, s a közönség bízik abban, amit Bárdy borbély megbotozásakor mondott oláh bírának, hogy elszaladtok innen, hogy bocskorotok a hátatokat veri.

Január 23. Itt talán mindennél jobban azért gyűlölik őket, hogy művelt embereket is megbotoztatnak. Egy őrmesterük már valami 10 000 koronát szerzett azzal, hogy az utcán gyanútlanul járókat elfogván 1–2–300 koronáért szabadon bocsátja, vagy a négy szemközt végezett botozást elintézi olyképpen, hogy a delikvens azalatt, mire ő az ütést markirozza, csak jajgasson, hogy a kint lévők hallják és szörnyülködjenek.

Január 24. Délben Pathé francia tábornokot várták. A tábornok délben érkezett. Ebédnél, 4 óra tájban valami tíz nemzeti zászlóval egyetemi ifjak s mások vonultak New York-i [szállóbeli] szállása elé. Míg a tíz tagú küldöttség bement, a tömeg (2–300 ember) teljes részben maradt s énekelte a himnuszt, a szózatot, a Kossuth-nótát, a Marseillaise-t. Mikor oszlásra felszólították, oszladozni kezdett, de váratlanul közjük lőttek, vagy inkább csak a levegőbe, mert a zavarodáson kívül semmi baj nem történt.

Január 25. A tegnapi lövöldözésnél Lacinak egy osztálytársa, Lönhardt (a város gazdasági intézőjének a fia) is meghalt. A boltok zárva, lapok ma sincsenek.

Január 26. Pathé tábornoknál egyetemi ifjaink küldöttsége járt tegnap. Azt mondogatja: minek szövetkeztek a németekkel? Lé vannak győzve. Haté-ganu szébeni cirkificator szerint is: hiába minden, Erdély meghódított terület. A köztársasági kormány pedig kiáltványt adott ki (mi nagyon ezt se láttuk, mert lapjaink ma sincsenek), hogy nem vállal közösséget a Bartha-Kratochvil-féle felmentő sereggel. Szóval Pilátus megint mossza kezeit.

Január 31. Romániában a németek annak idején a falvakat teljesen kirabolták s aztán felgyújtották – innen a megszállók kíméletlensége.⁷

A román megszálló csapatok főparancsnoksága január 26-án a MÁV kolozsvári üzletvezetőség minden alkalmazottjától a következő nyilatkozat aláírását követelte:

Alulírott ezennel kijelentem, hogy szolgálatomat, melyet jelenleg a vasutaknál teljesítek, azon rendeletek szerint fogom a jövőben teljesíteni, melyeket a román kormány, valamint a kormányzótanács részéről a román hadsereg által elfoglalt vasutak üzemének vezetésére felállított felettes hatóságoktól, ill. intézményektől fogok kapni. Elismerem, hogy ezen hatóságok, illetve intézmények a következők: a román államvasutak (CFR), a bukaresti vezérigazgatóság és a nagyszebeni központi igazgatóság.

Az üzletvezetőség sürgős utasítást kért a személyzet magatartására és anyagi biztosítására nézve a magyar kormánytól. A kolozsvári üzletvezetőségnek a MÁV vezérigazgatósága a következő rendelkezést adta:

Ami a személyzet magatartását illeti, a minisztertanácsi határozat azt rendeli, hogy minden vasúti alkalmazott maradjon a helyén, teljesítse tovább

eddig beosztásában, vagy ahová őt a vasút-igazgatóság rendeli, szolgáltat. Az erőszakkal eltávolított vagy politikailag súlyosan exponált alkalmazottak másutt való elhelyezéséről a MÁV igazgatósága gondoskodik.⁸

Apáthy a letartóztatás után egy hónappal megfogalmazott vádirat szerint

- 1.) mint a Magyar Nemzeti Tanács elnöke a román kormány felhatalmazása nélkül a székely vármegyék székelyeit besorozta, részükre fegyvert, lőszert szerzett; mindezt a román megszállás alatti területen;
- 2.) mint a Magyar Nemzeti Tanács elnöke az erdélyi román részekben százazatokra menő számban nyilvánosan terjesztett kiadványokban a román lakosságot a román állam és hadsereg ellen izgatta;
- 3.) ezekben a kiadványokban I. Ferdinánd ellen a „legaljasabb sértéseket” követte el;
- 4.) mint Kelet-Magyarország kormánybiztosa – felsőbb parancsra – Zilah kiürítése kapcsán parancsot adott arra, hogy a cigányi állomáson január 14-én támadják meg a kiürítés ellenőrzésére jött román különítményt. 6 román katona meghalt, 12 megsebesült, néhányan fogságba estek, akiket megcsonkítottak.

Az elsőfokú tárgyalásig (június 15–21.) február 9-én Nagyszebenből Désre, február 15-én Désről Zsibóra, április 22-én Zsibóról Nagyváradra, május 18-án Nagyváradból Nagyszebenbe szállították, hogy így rejtse el a közvélemény elől.⁹

A román megszálló csapatoknak a magyarokkal szemben elkövetett kegyetlenkedéseiről sok panasz érkezett be. Leghitelesebbnek a MÁV jelentését fogadhatjuk el, amelyet az igazgatóság a helyszínen ellenőriztetett:

Nagyváradról aláírás nélkül adott táviratban jelentették, hogy Nagyváradra menekült Fenyő állomásfőnök, ennek két váltókezelője és a Kis-sebes-Bánffy-hunyad vonalrészről Nagyváradra menekült három vonalőr állítása szerint a Csucsá-Kolozsvár vonalon a vasutasokat a román gárda és a felfegyverzett román csőcselék a legnagyobb kegyetlenséggel legyilkolja, a nőket meggyalázza és a vasutasokat minden vagyonukból kifosztja.

Boros ü. v. h.¹⁰

Január 28-án a nagyváradai állomásfőnök táviratilag jelentette, hogy egy pályaoőr karját és hasát felvagták, a sebeket besózták, azokat aztán bevarrták, s fejét árnyékszékbe mártották. Jelentette továbbá, hogy a románok a menekült személyzet vallomása szerint a vasúti személyzettel az elképzelhető legnagyobb kegyetlenséggel bánnak. Mindenüket elrabolják, többeket

elhurcoltak, valamint hogy egy járőr egyik katonáját elfogták, lábát fölvták, beszózták, aztán bevarrták.

A Nagyváradi–Kolozsvári vonalon történt kegyetlenkedésekben az igazgatóság vizsgálatot rendelt el. A kiemelkedő kegyetlenkedések a vallomások szerint a következők voltak:

Magyar katonák fejét betörték, állát szuronnyal átszúrták, a sapkáján volt nemzetiszínű szalagot vele megettették, aztán elhurcolták, út közben ütlegették, végül sebeit beszózták. A katona sebeibe belehalt.

Három magyar csendőrt összeverték, kényszerítették, hogy egymást verjék. Levetkőztették, ily állapotban a hóba fektették s megbotozták. Pályaőr nejeén harmincheten erőszakot követtek el. Fakereskedőt szakállánál fogva fölakasztották, s függve tartották, míg a román hadnagy tízet számolt. Vendéglős fejét az árnyékszék nyílásán benyomták. Gyógyszeréssel mosdóvizet itattak, amíg csak inni tudott.

A férfiakat és leányokat meztelen testükön megkorbácsolták. A korbácsot egy kolozsvári tanú előadása szerint az áldozatnak magának kellett kiválasztani, a megverés után ezt meg kellett köszönni, és azt kellett kiáltani, hogy „Éljen nagy Románia!”

Hogy a románok a legnagyobb kegyetlenkedéseket követték el, a rendelkezésre álló bizonyítékon kívül igazolja az a körülmény is, hogy vasúti személyzet, mely a kiadott rendeletnek engedelmeskedve a helyén maradt, a kegyetlenkedések láttára és hallatára annyira meg van rémülve, hogy állomáshelyéről részben már elmenekült, részben becsomagolva késsen áll. Hasonló az eset a polgári lakosságnál is. Már is százával menekültek el, akik ott maradtak, becsomagolva várják a fejleményeket. A kihallgatásoknál azt a benyomást nyertük, hogy úgy a lakosság, mint a vasúti alkalmazottak vallomásaikban módfelett tartózkodóak, egyrészt mert a románok bosszújától félnek, másrészt mert elszenvedett sérelmeiket szégyellik a maguk teljességében bevallani. Hasonlókra vezethető vissza az a körülmény, hogy a megerőszkolt nő az ellene elkövetett merényletek számát, valószínűleg szégyenérzetből, nem akarta bevallani.¹¹

Románia budapesti követe, Erdélyi János meghatalmazott miniszter természetesen mindent tagadt.

Hitvány rágalom, szemenszedett hazugság, amit írnak. Tegnap érkeztem Erdélyből, ahol mindenütt példás rend van. A botbüntetést igenis alkalmazták, minden munkakerülő, minden tolvaj megkapja a maga 25 veszőjét. A román katonát és román parasztot is megbotoztatjuk, ha elvesz valamit a magyaroktól. De ezek a tendenciózus hírek a beszózt sebekről és levágott karokról, ezek gonosz ráfogások. Céljuk az, hogy egymásra uszítsák az Erdélyben békésen élő nemzeteket, hogy a bellum omnium contra omnes [mindenki harca mindenki ellen] állapotát teremtsék meg.¹²

Az aradi vasutasok Martin francia őrnagyhoz, mint az aradi megszálló katonaság parancsnokához fordultak a vasutasokat ért inzultusok ügyében. Beadványukat úgy szerkesztették meg, hogy érvrendszerükben a megszálló csapatok által alkalmazott terminológiát használták, és ezek megsértését panaszolták fel.

Parancsnok Úrhoz mint a lovagias és humánus francia nemzet képviselőjéhez fordulunk [...]. Mivel a megszállás célja kétségtelen a rend és a nyugalom biztosítása, ami a vasúti forgalom zavartalan épségben tartásával szorosan összefügg, arra bátorkodunk Parancsnok Urat felkérni, ill. segítségét kérni, tegye lehetővé azt, hogy a vasúti személyzet hivatásbeli kötelességének zavartalanul eleget tehessen, mert a forgalom folytonossága csakis így tartható fenn.

Ezután néhány kirívó esetet sorolnak fel:

A román megszállás alatt levő területeken napirenden van a botozás és súlyos testi bántalmazás. A büntetésnek ez a barbár módja, mely a legtöbb esetben minden ok nélkül történik, az emberi önérzetnek teljes lealázása. Megtörtént többek között az, hogy Sebő Jenő lupényi állomásfőnököt a megszálló csapatok parancsnoksága alatt álló úgynevezett nemzeti gárda tagjai a román reguláris csapatok tagjaival minden ok nélkül véresre verték, úgy, hogy a nevezett beszélőképességét is elvesztette.

Hogy pedig az Aradról kiinduló vonat kíséző személyzetét megbotozták, az mindennapos eset. Így nemrégiben Szeredai János kalauzunkat, mert egy román utastól a szabályszerű illetékek megfizetését követelte, Dimitrescu főhadnagy, Déva város akkori katonai parancsnoka a vonatról leszállította, megbotozásában személyesen is részt vett. Ugyanez a főhadnagy Döme dévai raktárnokot is súlyosan bántalmazta. De előfordult az az eset is, hogy a kötelességüket teljesítő vasutasokat román katonák minden ok nélkül agyonlőtték. Legújabbán f. hó 26-án Szűcs Gergely iltói

pályaőrünket a román parancsnokság alatt álló úgynevezett nemzeti gárda tagjai agyonlőtték. A bántalmazások legrettentőbb példájáról éppen most kaptunk hírt: Bánffyhunyard és Kisbesbes környékén az ottani gárdisták ártatlan vasutasokat meggyilkoltak, másokat elevenen megnyúztak és nyitott sebeiket sóval behintették, női családtagjaikon erőszakot követtek el.

Befejezésül újra kötelességérzetüket hangsúlyozták, munkájuk jelentőségét Európára, sőt az egész művelt világra kiterjesztették, amelyet ha nem tudnak rendesen ellátni, az anarchiába, éhínségbe és bolsevizmusba torkollik.¹³

Hogy a vezérigazgatóság vizsgálatának és ennek alapján született tiltakozó jegyzéknek, vagy a Martin őrnagyhoz írt beadvány hatására történt-e, nem tudni, mindenesetre az erdélyi vasutasokat ért inzultusok száma csökkent.

A románok (és szerbek) megalázó, embertelen büntetési gyakorlatával kapcsolatban nem árt emlékeztetnünkbe idézni, hogy a magyar parlament is megszavazta 1920 augusztusában a botbüntetést a szemérem elleni büntettek és vétségek, az ember élete elleni büntettek, lopás, rablás, bujtogatás, zsarolás, csalás, sikkasztás, orgazdaság, uzsora és üzletszerű árdrágítás büntette, illetve vétsége, a közegészségügy elleni büntettek és vétségek, továbbá a csalárd bukás büntette és vétke bukás vétsége esetében. A különbség csak az volt, hogy nálunk nem járőröző őrmesterek szabták ki a büntetést, hanem jogvégzett bírók.¹⁴

A csehek a magyar vasútvonalak átvételénél irányelveket állítottak össze. A szolgálatban talált vasúti alkalmazottaknál megállapították nemzetiségüket, szlovák nyelvismeretüket, és megvizsgálták a háború alatti viselkedésüket. Ennek megállapítása lehetőleg a Narodny Vybor [Nemzeti Tanács] vagy a főispán közreműködésével történt. Csak a feltétlenül megbízható alkalmazottakat hagyták meg a szolgálatban, és tőlük fogadalmat kértek. A cseh-szlovák államvasutak igazgatósága a megszállott vasúti vonalakon a következő eskü letételét követelte:

Esküszöm, hogy a Cseh–Szlovák Köztársaság törvényeit és meghagyásait be fogom tartani, hatalmi parancsait és hivatalos szolgálati kötelességeimet lelkiismeretesen teljesíteni fogom.

A nem megbízhatók, és akik csak magyarul beszéltek, a cseh–szlovák kormányhoz fordulhattak felvételi kérelmükkel. Azok, akik a háború alatt a szlovák néppel szemben – úgymond – ellenségesen viselkedtek, a katonai hatóságnak átadottak, és szolgálatba egyáltalán nem voltak vehetők.¹⁵

A balparti üzletvezetőség a balassagyarmati cseh megszállás viszonyait feltűntető következő úti jelentést küldte be január 27-én:

Losoncra egy személykocsival a cseh vasúti bizottság érkezett Balassagyarmatra. A forgalmi irodában két főellenőr és egy ellenőr, aki az állomás főnöke lesz, tárgyalt a magyar vasutasokkal. A következő feltételekben állapodtak meg:

1. Szolgálatot hajlandók magyar nyelven végezni, ha mindenki a helyén maradhat.

2. Fogadalmat nem tesznek.

3. A MÁV által megállapított illetményeket kapjuk.

4. A csehek az élelmezésről gondoskodnak.

[...] A cseh főellenőr felhívta őket,

Schuh mozdonyvezető előadta, hogy a cseh főellenőr felhívta őket,

hogy végezzenek szolgálatot. Erre ő előadta, hogy hajlandók, ha feltéte-

leiket teljesítik. Erre a cseh főellenőr azt mondta, hogy feltételeket csak ők

szabhatnak. Ők a győzők, s a legyőzötteknek csak engedelmesség a kö-

telezettségük, szolgálatba állnak-e vagy sem. Esküt nem kívánnak, csak

fogadalmat. Schuh mozdonyvezető azt válaszolta, hogy nem végeznek

szolgálatot, mire a cseh főellenőr azt mondta: Ha szolgálatba nem lép-

nek, statáriális úton kétszer 24 óra alatt minden vasutast, aki szolgálatot

nem végez, főbe lőnek. Schuh azt mondta, hogy a fegyveres erőnek en-

gedni kénytelen. A dolgok előzményére nézve még meg kell jegyezni,

hogy tegnap délután egy órakor volt egy gyűlés, amelyen éppen Schuh

mozdonyvezető beszéde után az összes állami és megyei hivatalnok a

passiv resistenciát mondták ki, a vasutasok pedig abban állapodtak meg,

hogy az Ipolyságról érkező vonatot még befogadják, de aztán elhagyják

a szolgálatot.¹⁶

Baranyában a szerb hatalomátvétel sem volt békés:

A szerbek Pécsött katonai erőszakkal vették át az impériumot. Illetékes helyen kijelentették, hogy tudatában vannak annak, hogy ezzel a fegyverszüneti egyezmény feltételeit megszegték, hivatkoztak azonban a cseh és román hasonló eljárásra. Nem akarják, hogy ezen hatalmak mellett – úgymond – háttérbe szoruljanak.¹⁷

Hogy „testközelből” hogy ment a hatalomváltás, azt jól érzékelteti Pataky Sándorné visszaemlékezése:

Addig is hallottunk szerb beszédet, de most mintha mindenki az lenne! A községházán és egyéb hivatalokban egyik napról a másikra kicserélődött a tisztviselőkar, s ha az újak között többen tudtak is magyarul,

e nyelven beszélni nem akartak. Ezután a magyar ember ügyes-bajos dolgait alig tudta elintézni.

Hogy is volt akkor Óbecsén? Mindenekelőtt hímes tojás volt a szerb-ség. A szerb kérdéshez hozzányúltni, megsérteni, a magyarság felsőbbségét éreztetni – Isten ments! Annak dacára, hogy legalább 60% volt a magyarság, a teljes egyenlőség s a „paritásosság” elve uralkodott minden téren, de elsősorban a közigazgatásban. A jegyzők egyike mindig szerb volt. A többi tisztviselők és esküdtek, de még a kisbírók és szolgák is feles számban választottak. Feles volt a képviselő-testület is, a vezető bíró egyik ciklusban magyar, a másikban szerb volt. Az elemi oktatás nálunk felekezeti és teljesen szerb nyelvű volt, tanítóik közül nem egy egyetlen szót sem tudott magyarul. Férjem iskolája, a községi jellegű mezőgazdasági iskola tanítási nyelve magyar volt. Oda az összes 12–15 éves tankötelesek járni kötelesek lettek volna. Mikor azonban kitűnt, hogy a férjem magyarul tanít, a szerb tanulók egyszerűen elmaradtak. Ilyen volt az óvodai oktatás is. Azok is községiek voltak, a szerb részen lévőkben mégis szerbül tanított a szerb óvónő. Az országgyűlési képviselőnk legtöbbször szerb volt. [...] Milyen jó és kellemes lett volna most nekünk a viszonzás! Ha csak megközelítőleg is élvezhettük volna az ő békebeli szabadságukat és jogukat, nagyon meg lettünk volna elégedve.

Elhelyett kaptuk a hírt, hogy ezután Óbecse is Szerbiához fog tartozni. Elhinni ezt nem akartuk, de nem is tudtuk. Hiszen tőlünk délebbre is egész tömege volt a színtiszta magyar és sváb községeknek. Reméltük, hogy mihamarabb meglesz a békekötés, s mi felszabadulunk. Ebből a hitünkben még az sem zökkentett ki, hogy előbb a járás- és főszolgabíró-sági, majd az egyéb állami tisztviselőket utasították ki, és egyik napról a másikra távozniuk kellett a szerb megszállt területről. A még megtűrtettek pedig – az adóhivatalnak, a polgári iskolai tanároknak, a magyar felekezeti tanítóknak, sőt a papoknak és iskolanővéreknek is – „fogadalmat” kellett letenniük. Közben a szerbek mind jobban berendezkedtek, mintha eszükben sem lenne a kivonulás.¹⁸

A magyar pénzügyminisztérium 1919. február 1-jén a következő átiratot intézte a kereskedelemügyi minisztériumhoz:

Szíves tudomásul és esetleges további intézkedés végett van szerencsém tisztelettel értesíteni a Miniszter Urat, hogy Szepes vármegye területén működő összes köztisztviselők kérelmére a magyar minisztériumtanács 1918. december hó 29-én tartott ülésében azt a határozatot hozta, hogy a cseh-szlovák állam által követelt húségeskü vagy fogadalom letételét meg-

tagadó s ez okból a cseh-szlovák állam által nyugalomba helyezett közalkalmazottak (állami, vármegyei, városi, községi, alapítványi, államvasúti stb.) tisztviselők, altisztek és szolgák nyugellátása és a magyar állam tényleges szolgálatában hozott beszámítható javadalmazás, lakáspénz, háborús segély, valamint családi pótlék között mutatkozó különbözet összegét, a nyugalomba helyezés időpontjától kezdve további intézkedésig, vagyis addig, amíg a magyar állami szolgálatban nélkülözhetővé vált közalkalmazottakkal való mikénti elbánás tekintetében határozat hozatik, a magyar állam ideiglenesen magára vállalja.¹⁹

Február 2-án Kolozsvárról a vezérigazgatósághoz a miniszterelnöknek címezve a következő távirat érkezett:

Tájékoztatásul jelentjük, hogy erdélyi MÁV-vonalakat erőszakosan birtokba vevő románok, ill. a CFR-vasút a mai napig a személyzet ellátásáról semmiféle irányba nem gondoskodik. Az átvétel napja, január 9. óta élelmezés tekintetében ellátatlanok vagyunk. Február 1-re nem kaptunk semmiféle illetményt, sem fizetést, sem háborús pótlékot, sem leszerelési segélyt, sem február 1-re és áprilisra esedékes lakbért. Mindez a román impérium elismerését célozza, és a CFR-vasút kötelékébe való belépést magában foglaló nyilatkozat aláírásától teszik függővé. Ennek dacára a személyzet, mely február 5-ig kapott határidőt e nyilatkozat aláírására, egyöntetűen úgy határozott, mint ezt már a postások összessége megtette, hogy t. i. a nyilatkozat nyomtatványát aláíratlanul visszaadja, szolgálatát végzi, úgy, mint eddig, ha ellátásáról és anyagi helyzetéről gondoskodnak. De, mert a megszállók valószínűleg a vasutasokkal szemben is azt az eljárást fogják követni, mint a postásokkal, hogy t. i. a hivatalból fegyveres erővel fognak eltávolítani bennünket, és mert mi, vasutasok illetményeinket nem kaptuk ki április 1-ig előre, mint a többi állami alkalmazottak, sok közülünk súlyos helyzetbe juthat február 5. után.

A népköztársasághoz hűnek maradni eltökélt erdélyi MÁV-vasutasok.²⁰

A pénzügyminisztérium felhatalmazza dr. Kemény Gábor tordai kormánybiztot, hogy Torda-Aranyos vármegye területén lévő összes külszolgálati alkalmazottak részére az összes illetményeket a román megszállásra való tekintettel, szükségképpen előlegként kifizesse.²¹

Egy február 5-i jelentés szerint Losoncon a csehek 30 magyar vasutast elbocsátottak, és kilátásba helyezték, hogy 4 hivatalnokot, 4 altiszte és 4 szolgát túszként le fognak tartóztatni. A miskolci üzletvezetőség ezen ügyekről az igazgatóságnak jelentést tett. Az igazgatóság a következőleg intézkedett:

Ha cseh–szlovák megszállás következtében személyzetünk a végszükségben beosztási helyét elhagyni kénytelen, tegye alkalmazottainknak költöztetését elsősorban lehetővé oda, ahol alkalmazottunk családjáról gondoskodni és neki azonnal lakást adni tud. Az igazgatóság csak végső esetekre gondoskodhat menekülteknek tömegesen fogolytáborokban való elhelyezéséről.²²

A február 11-i bejegyzés arról számol be, hogy a minisztertanács foglalkozott a megszállott területeken visszamaradt állami alkalmazottak sorsával, és úgy határozott, hogy az államháztartás jelenlegi állapota nem engedi meg, hogy nevezettek innen fizetessenek.²³

Márki Sándor naplójában február 28-án ezt írta:

Majláth püspök s a magam, mint világi gondnok nevében jártam Markos György vasúti felügyelőnél, aki kivette fiát a kath. gimnasiunból, mert az igazgató megsértette azzal, hogy oláhnak mondta. A félreértés kiderült, és beírta az elégtétellel. Mondja aztán (az esti lapok is megírták), hogy nekik, vasutasoknak, márc. 15-ig kell nyilatkozniok, felesküsznek-e Romániára, vagy se. Nem esküsznek fel, s így kenyér és hajlék nélkül maradnak, bár valószínű, hogy munkaerő hiányában majdnem felét a személyzetnek ott tartják. Asztalán nagy halomban feküdt ott a háromnyelvű hűségnyilatkozat, amit alá kellene írni.²⁴

Február 21-én a szabadkai üzletvezetőség területén a vasutasok sztrájkba léptek. Az összes vezetőket és bizalmi embereket letartóztatták. A forgalmi személyzetet fegyveres erővel szolgálattételre kényszerítették. Dr. Sztribincz Mihály fogalmazót, aki repávonatok kíséretéhez Zomborba volt kirendelve, sztrájkra való izgatás gyanúja miatt letartóztatták és véresre verték. Ugyancsak Zomborban 25 vasúti alkalmazottat a sztrájk miatt tetteleg bántalmaztak. Fehér és Börscsök mozdonyfelvigyázókat, Nopcsa mozdonyvezetőt és Papp irodakezelőt betegre verték.²⁵

Egy szabadkai távirás a következő táviratot küldte az igazgatóságnak:

Kérjük az igazgatóságot értesíteni, az viszont a kormányt és a szocialista pártot értesítse, hogy az itteni szerb parancsnokság óriási terrort fejt ki. Három nap óta 500 vasutast összezsúfolva együtt fogva tart. Étlen, szomjan botoztatja őket, úgy, hogy egypár ember félholtra veretett. A nagy terror miatt egyes vonalrészen a munkát úgyszintén Szabadkán is felvették. Üzletvezető-helyettes, összes osztályfőnökök még mindig fogva vannak. Kitarunk a magyar kormány mellett, esküt nem teszünk.²⁶

Sánta József is szenvedő részese volt a letartóztatásoknak:

Én mint tősgyökeres szabadkai elhatároztam, hogy addig maradok, amíg hűségeskü nélkül lehet szolgálni. A szerb szisztéma szerint a nekik gyanúsakat befogták és az én irodámtól bezárt ajtó által elválasztott szobába vitték. Sokszor megállt a toll a kezemben, amikor hallottam az ütéseket, a csizmával való döngő taposást, a szenvedő fél ordítását és elhaló hangját. [...]

Egyik nagy tisztogatási napon én is sorra kerültem, elfogtak és a városháza előcsarnokában őriztek több század magammal, étel és ital nélkül. Még leülni sem volt szabad. A szükség elvégzésére kijelölt hely nem volt elég, úgy hogy [a vizelet] az álló csoportunkhoz ért. Mariska, a feleségem pokrócot hozott éjszakára. Este elosztottak bennünket a városházi helyiségekben, én a bírókhoz kerültem, akik nem esküdtek le. Ilyen begyulladt, elkeseredett emberekkel még nem találkoztam. Lefeküdtem a földre terített pokrócra, hogy másnap pihent legyek. Hajnalban megjelent Manujlovics Szergija patikus, már szerb katonai uniformisban. A bírák felugráltak, én fekvé maradtam, úgy tettem, mintha aludnék. Felrugdosott, és elmondta mondanivalóját. A vasutasok másnap kiszabadítottak ebből a társaságból.

Az állomást új szerb kezelőkkel népesítették be. Nekem felajánlották a szerbek, hogy Szabadka, Újvidék, Zombor kivételével azt az állomást választhatom, amelyik tetszik, csak esküdjek le. Kijelentettem, hogy eskü nélkül szívesen szolgálom továbbra is ugyanebben az oktatótiszti beosztásban.²⁷

A CFR központi igazgatósága február 11-i kelettel körözüvényt adott ki, mely szerint a CFR fennhatóságát elismerő nyilatkozatokat aláírás végett a személyzetnek újból ki kell osztani, és Nagyszebenbe kimutatást kell küldeni, melyben a nyilatkozat átvételét mindenkinek el kell ismernie. Az aláírás határideje március 11. A nyilatkozat alá nem írását és be nem küldését a szolgálat elhagyásának tekintik, és az állást legkésőbb április 1-ig mással töltik be. A szolgálatot így „elhagyók” a vasúti szolgálati lakásból ugyancsak április 1-ig kiköltözni kötelesek.²⁸

Több olyan eset is szerepel a *Naplószerű feljegyzésekben*, hogy a szerb és román katonák felpofoztak, megvertek, letartóztattak magyar vasutasokat, akik a hozzájuk magyar nyelven intézett kérdésre magyarul válaszoltak.

Márki Sándor naplójában leír egy esetet, hogy az információktól megfosztott emberek miképp próbálnak apró jelekből számukra kedvező – ám hamis – következtetéseket levonni.

Március 17. Éppen ebédhez ültünk, amikor egy „Vienna” jelzésű repülőgép ment át házunk felett, s egy kis csomagot dobott le a szomszéd tanítóképző kertjében. A gyerekek azonnal áthozták, s az éppen hazaérkező Miron román alezredes bontotta fel a kilótt töltényhüvelybe dugott levélkét, melyben a Román Nemzeti Tanács bécsi küldötte kéri az állomásparancsnokságot, hogy a leszállóhelyre autót küldjön. Ezzel az alezredes azonnal a rendőrségre ment, de szembetalálkozott Popp rendőrkapitánnyal, aki a hírre jött (a Rozsnyaiéknál lakó román tiszt értesítette). Az utcáról sokan jöttek be hozzánk érdeklődni, hogy mi van a cédulákon, s kértek ilyen cédulákat – amelyek persze nincsenek. Délután, hallom már, mégis azt beszélték, hogy ez állott rajtuk: „Türelem. Jön a segítség. – Károlyi”. Mintha Károlynak egész idő alatt eszébe jutott volna, hogy legalább ilyen biztatásokkal vigasztalja a minden felől elzárt Erdélyt.

A Tanácsköztársaság megalakulásáról furcsa módon értesült a kolozsvári értelmiség.

Március 26. A megszálló tisztek majdnem tüntetőleg olvassák a bucaresti és szebeni lapokat, melyek tele vannak a budapesti újabb forradalmak, Kun Béla, Berinkei, Kunfi s egyéb zsidók kommunista kormányával, Károlyi lemondásával, Vix francia alezredes inzultálásával, holott éppen annak volt nagy része abban, hogy a magyarok helyzete a [béke]konferencián javult. Budapesti lapokkal persze nem ellenőrizhetjük a dolgokat, a helybeli lapokból pedig, melyek különben is nagyon tartózkodóan és hitetlenül írnak (mert erős a gyanú, hogy a román lapok hangulatkelés vagy elcsüggesztés végett nagyon kiszínezik az eseményeket), még azt sem írhatják meg nagy törlések nélkül, amit a román lapok közölnek.

Március 27. Reggel arra ébredtünk, hogy szomszédunk, Böhm Misi házát szuronyos katonák szállották meg. Megparancsolták Böhmnek, Markosnak, Dózsának, mint fővasutasoknak, hogy holnap reggel 5-re legyenek készen. Elviszik őket a megszállott területről családjaikkal együtt, és csak egy-egy kis táskát vihetnek magukkal, a családfejek pedig 5–500 koronát. A nap folyamán a románok teljesen átvették a vasútnak a vezetését.²⁹

A csehek nemcsak az esküt megtagadókat, hanem a sztrájkban részt vevőket is kiutasították a Felvidékről. A kiutasítások tényét titkolni igyekeztek, ezért a távozásra kényszerítettekkel egy olyan nyilatkozatot íratnak alá, hogy önként távoznak. Kasparik Miksa ruttkai fűtőházvezetőt, akit a sztrájkban való

résztvétel miatt bocsátottak el, elutazása előtt a következő nyilatkozat aláírására szólították fel:

Alulírott Kasparik Miksa ruttkai lakos, államvasúti fűtőházvezető folyó évi-ig Magyarországra akarok költözni. Kérem, hogy az átköltözés céljából részemre vasúti kocsit kiállítani szíveskedjék. Kijelentem, hogy a cseh–szlovák állam területét saját elhatározásomból, önként, senki által sem kényszerítve hagyom el, csupán azért, mert a nyelvet nem bírom.

Kasparik Miksa a nyilatkozatot nem írta alá.³⁰ A Tanácsköztársaság nevében a vasúti direktórium – Kun Bélával egyeztetve – engedélyezte, hogy a vasúti személyzet kérheti a cseh–szlovák államtól a vasút szolgáltatába való felvételét, és leteheti a tőle követelt hűségesküt vagy fogadalmat. A kérelmezőkre és fogadalmat letevőkre ebből kifolyólag joghátrány nem származik. A népbiztos azonban elvárja, hogy a vasúti alkalmazottak a Tanácsköztársaság érdekeinek megfelelő magatartást tanúsítsanak.³¹

Romániában nyakatekert érveket hoztak fel a kiutasítás indoklására: a megkövetelt román hűségesküt letenni vonakodók a román állam érdekeire és a közrendre nézve veszélyesek, a magukat és családjukat ellátni képtelen állástalanok előreláthatólag közsegregyre szorulnak, és amúgy is nagy a lakáshiány. A nevezett város és az ország elhagyására kötelező véghatározat ellen fellebbezésnek helye nem volt.³²

Azokon a helyeken, ahol a megszállás még nem következett be, de az események alakulása folytán várható volt, a tisztviselők igyekeztek egységes álláspontot kialakítani. A Bihar megyei közalkalmazottak abban bíztak, hogy ha a románok szállják meg őket, megelégszenek egy olyan nyilatkozattal, mint amit a szerbek kívántak a megszállt Temes és Torontál vármegyékben, hogy a rendre ügyelnek, a közigazgatás további zavartalan menetét biztosítják, és hivatali kötelességüket továbbra is pontosan betartják. Ha azonban a román hatóságok azt követelik, hogy a tisztviselők a román királynak, a román államra tegyenek esküt, akkor ennek nem vetik alá magukat.³³

A kolozsvári postaigazgatóság alkalmazottai hamarabb megtudták, hogy a nagyszebeni román kormányzótanács nem elégszik meg a munkavégzésre vonatkozó nyilatkozattal, hanem hűségesküt követel, amelynek szövege így hangzott:

Én, hűséget esküszöm I. Ferdinánd román királynak s a Consiliul Dirigentnek, hogy az ország törvényeit és rendeleteit betartom,

feletteseimnek engedelmeskedem, hivatali kötelességeimnek pontosan és lelkiismeretesen eleget teszek, az ország s a polgárok javát előmozdítom, a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem úgy segéljen.

Mivel a postások ezt február 4-én megtagadták, kézbesítették nekik a már egy héttel korábbi időpontra dátumozott felmondólevelet.

Miután Ön szabadon és önként jelentette ki, hogy a nagyszebeni román kormányzótanács által megállapított szövegű nyilatkozatot nem írja alá, és ezáltal nemcsak a román hadsereg erdélyi főparancsnokának 16. sz. rendeletében megállapított kötelezettségét szegte meg, hanem a nagyszebeni román kormányzótanács akaratával jutott ellentétbe, nem akarván elismerni ennek intézkedési és rendelkezési jogkörét, ami elemi föltétele további alkalmazásának, miért is mindazon következményeket, amelyeket az ide vonatkozó rendeletek előírnak és megállapítanak, az Ön személyére vonatkozólag beállottnak jelentem ki. Ennek következtében szolgálati állása és évei által megszerzett összes jogait megszüntnek, hivatalától önként elállottnak tekintem, s mint ilyen, a mai naptól kezdődően hivatali teendőit tovább nem intézheti, és megtiltom, hogy a hivatali helyiségbe lépjen.

Mindamellettt érintetlenül marad hivatala átadási kötelezettsége, valamint az a kötelezettsége, hogy a hivatali pénztárból február és március hónapokra jogtalanul felvett fizetését levonások nélkül 8 nap alatt annál is inkább fizesse vissza, mert különben haladéktalanul gondoskodni fogok a bűnvádi eljárás megindításáról. Érintetlenül maradnak azok a következmények, melyeket a katonai parancsnokságnak rendeletei a hivatali állások elhagyása esetére előírnak.

Nagyszeben, 1919. január 29-én.

Bohatriel Leó államtitkár.³⁴

A Felvidéken 1919. február 9-ig a románhoz hasonló értelmű fogadalmat kívántak meg a tisztviselőktől, akik helyükön akartak maradni.

Esküszöm (fogadom), hogy a Cseh–Szlovák Köztársaság törvényeit és rendeleteit betartom, s a kormány utasításait s hivatalos kötelességeimet híven és lelkiismeretesen teljesíteni fogom.

A fogadalom jelentőségéről Šrobár miniszter körlevelet bocsátott ki.

A szlovák nép, az 1918. október 30-án kelt és a Szlovák Nemzeti Tanács által Turócszentmártonban kiadott kiáltványával elszakadt a volt Magyar Királyságtól, és a Cseh Köztársasághoz csatlakozott. Az entente által a cseh–szlovák haderő részére kijelölt demarkációs vonal az entente által a magyar kormánynak 1919. január 18-án átadott jegyzéke szerint a Cseh–Szlovák Köztársaság politikai határa. Köztársaságunk nemzetközileg el van ismerve, megszállott területről tehát szó nincs. Köztársaságunk a demarkációs vonalon belüli területet saját földjének tekinti, amelyen teljes állami szuverenitást gyakorol. A Cseh–Szlovák Köztársaság állami hivatalaiban nem tűrhet meg senkit sem, aki szuverenitását el nem ismeri. Aki ezen a területen tartózkodik, köteles törvényeinket elismerni és azok szerint élni. A hűségfogadalomnak tehát ez az értelme. Aki fogadalmat tett, az ezáltal megszűnt a magyar állam hivatalnoka lenni, és az 1918. december 10-én kelt tv.-cikk 2. §-a szerint a cseh–szlovák állam hivatalnoka. A cseh–szlovák állam nem erőszakol senkit a fogadalom letételére, de az természetes, hogy mint minden rendezett államnak, így a Cseh–Szlovák Köztársaságnak is csak az lehet a hivatalnoka, aki a törvényben előírt fogadalmat leteszi.³⁵

Az egyelőre még demarkációs vonalnak nevezett határon kívül rekedt tisztviselők, közalkalmazottak igyekeztek tájékozódni jövőendő sorsuk felől, hogy ennek tudatában dönthessenek az esküdni vagy nem esküdni, menni vagy maradni kérdésében. Több csoportjuk írásban vagy személyes úton próbált tájékozódni általuk hitelesnek tartott forrásnál. Az egyik ilyen forrás Liber Endre menekültügyi kormánybiztos volt, akit a Sátoraljaújhely–Lavocne vonal vontatási személyzetének küldöttsége keresett fel. Elmondták, hogy szívesen szenvednek, ha a legkisebb remény van arra, hogy ezzel Magyarországnak szolgálnak. Amennyiben biztosítékot kapnak, hogy az eskü letételéből sem a jelenben, sem a jövőben semmiféle hátrányt nem szenvednek – bár fájó szívvel –, az esküt leteszik. Hangsúlyozzák, hogy ezt csak a mellüknek szegezett szurony hatására és létfenntartási kényszerűségből teszik, de mindenkor hű fiai maradnak a magyar hazának.

Liber Endre válaszában elmondta, hogy ebben a kényes kérdésben a minisztertanács van hivatva dönteni. Ő személyesen nem tud elképzelni olyan kormányt, amely az ilyen körülmények között letett esküért bárkit felelősségre vonna. Két alternatíva van ugyanis. Ha nem teszik le az esküt, akkor a kiutasítással járó nyomorúsággal kell számolniuk, mert ez a megnyirbált, lerongyolódott szegény ország jelenleg ennyi embert elhelyezni és eltartani

nem képes. Amennyiben leteszik az esküt, akkor megbízható őrszemei maradnak Magyarországnak. Ezután így folytatta:

Miután nem tehetjük le a reményt, hogy ez a terület ismét, ha nem is egy fél év múlva, de egy pár év múlva ismét a magyar szentkoroná alá fog tartozni, érdekünk, hogy minél több megbízható, jó magyar emberünk legyen ott, akikre az elkövetkező időkben feltétlenül számítani fogunk.

Miután elmondta, hogy szerinte mi lenne a helyes magatartás, ezzel erkölcsi terhet rakva a delegátusok vállára, a végkövetkeztést nem mondta ki. A döntést mindenkinek a saját lelkiismeretére bízta.³⁶

A szabadkai vasútállomás személyzete nevében Sánta József oktatótiszt háromszor utazott fel Budapestre, hogy Kelety Dénes vezérigazgatótól eligazítást kapjon az esküvel kapcsolatban. A vezérigazgató nem adott egyenes választ, azt mondta, hogy cselekedjék mindenki a saját belátása szerint.³⁷

Egy nyitrai állami hivatalnok, aki letette az esküt, és az új helyzetben a régi beosztásában maradt, így beszélt:

Csak semmi neheztelés, kedveseim. Megváltoztak a viszonyok, ahogy felénk mondják Nyitrában. Most a kenyér a fontos, a szent kenyér és nekünk az állammal nem könnyű a dolgunk. Mi nem vagyunk a szabad pályán, mint te, lieber Herr Schwager [koma]. Alkalmazkodnunk kell, kérnélek szépen. És lehet-e alkalmazkodni másképpen, mint egészen? Nem akarok vagonlakó lenni 50 esztendővel... Tisza Pista hat uns verspielt, ki hitte volna? Fájdalmas dolog, nehéz dolog. És félúton nem lehet megállni. Wenn schon, denn schon – kérném alássan. Mit tehettem volna, megoldottam a kérdést, lieber Herr Schwager po nyisztriánszki [...].

A demokrácia szép dolog, és ha egy kicsit tótul kell beszélni hozzá, hát ezért, hehehe, nem megyünk a szomszédba. Nem lehet másként odafront Nyitrában... Man muss gute Meine machen, proszim ponyizsenye. Ők győztek, ahogy nálunk mondják. Új idők, új emberek... Minékünk, államiaknak, mindig alkalmazkodnunk kellett, kérlek alássan. Wir waren grossmühtig in Ungarn, addig nyomtuk el a szlovákokskákat, amíg szépen ők lettek az urak fölöttünk. Teraz szu onyi pányi und wir müssen uns fügen... Mindenben új módi járja, kedveseim. Node este a Zoborban tovább táncoljuk a csárdást, kérnélek szépen... És mi is történt? Nem nagy dolog. Azelőtt a konyhán beszéltünk tótul és a hivatalban magyarul. Most fordítva van: a hivatalban povedálunk szlovákul, odahaza pedig magyarul, ennyi az egész, kérem alássan.³⁸

Egy másik írás egy evangélikus papról szól, aki hasonló dilemmával szembesült:

A fordulat után nehéz helyzetbe kerültem. Mit tegyek? Menjek Magyarországra, vagy maradjak Csehszlovákiában? Sok ember játszva megoldotta ezt a problémát. Számomra rendkívül nehéz volt. Az volt a véleményem, hogy az embernek semmilyen körülmények közepette sem szabad megváltoztatni sem a nemzetiségét, sem a vallását... Eddig magyarnak tartottam magam. Ezt őszintén gondoltam. Azonban eszembe jutott, hogy milyen gyakran kellett gúnyos megjegyzéseket lenyelnem: tótocska vagy, nem magyar. Azzal tisztában voltam, hogy ha továbbra is magyarnak tartanám magam, akkor nem maradhatnék itt Csehszlovákiában. Hogyan? Vagy magyarként fogom szolgálni a szlovák népet? Vagy Magyarországon a sajátjaim között lennék? Hamarosan arra a felismerésre jutottam, hogy nem szabad elmennem, nem mehetek el, mivel csak itt vagyok otthon, sajátjaim között. Ha pedig ez így van, akkor egyszer és mindenkorra le kell vonnom e tényből eredő minden következtetést. Ezt meg is tettem. Nem ment könnyen. Azonban következetes voltam, mivel világosan láttam. Ha szolgálni akarom szlovák népet, akkor együtt is kell éreznem vele... Kollégáim és ismerőseim közül sokan elítélték ezt a lépésemet. Ők is elfogadták a szolgálati helyet Csehszlovákiában, de továbbra is magyarnak tartották magukat. Alkalmadtán még dicsekedtek is vele, hogy mekkora magyarok. Néhány év elteltével azonban látványosan túllícitáltak engem. Én, aki a fordulás után megszűntem magyarnak lenni, soha nem tudtam ok nélkül szidalmazni a magyar nemzetiséget. Az ő szájukból viszont olyan beszédek hangzottak el, amelyek megbotránkoztatták még a fordulat előtti szlovákokat is.³⁹

A megszállott területek elszakadását jelezte, hogy a demarkációs vonalat csak érvényes, külföldre szóló útlevéllal lehetett átlépni. Aktív tisztek és kőzkatonák az új államok területére egyáltalán nem utazhattak. Az új Cseh–Szlovákiában a falusi magyar lakosság kevés változást észlelt: az élet a mezőgazdasági munkák ritmusához alkalmazkodott, az egyház kevés változáson ment keresztül. Alig utaztak, a járási székhelyen a magyar nyelv használatával nem volt gond a hivatalokban sem. A városi polgárság viszont sokkal nyersebb valóságként élte meg a változást, amely őket érzelmileg és egzisztenciálisan is érintette. Az új hatalom nacionalizálta a köztereket, nyilvánosan nem lehetett magyar szimbólumokat használni, a magyar elem kiszorult a közigazgatásból és az állami szférából. A sérelmekről beszélni sem lehetett, mert

a köztársaság védelméről elfogadott 50/1923 törvénycikk kimondta annak büntethetőségét, ha valaki nyilvánosan

több személy előtt az állam létrehozása, önállósága vagy demokratikus köztársasági berendezkedése ellen lázít. De a legfontosabb az, hogy megkezdődött a történelem átírása is. Egyes szerzők megpróbálták lerombolni az ezeréves magyar egység mítoszát, azt bizonygatva, hogy az ezer év alatt csak kevés olyan időszak volt, amelyben Magyarország területi egysége teljes lett volna. Ezt alátámasztandó történeti példaként Nyugat-Magyarországnak csaknem állandóan osztrák hercegek vagy hozzájuk szító magyar főurak uralma alatti különállását, illetve a szabadságharc után az országnak öt kerületre való szétagoltságot említették.

Trianon tehát nem tépett szét ezeréves kapcsolatot, nem bontott meg ezeréves egységet! Csak ezer év legendáját tépte szét.⁴⁰

VIII. FEJEZET

A ZILAHÍ VÉRENGZÉS

A román vezérkar a békeszerződés megkötése előtt Románia helyzetét vezélyes színben tüntette fel a külföld előtt. Minden helyzetjelentésükben úgy jellemezték az erdélyi viszonyokat, hogy a magyarok a román hadseregnek kellemetlenkednek, és a lakossággal folyton kegyetlenkednek. Presan tábornok, román vezérkari főnök állandóan a magyarok embertelen bánásmódjáról küldött jelentéseket Belgrádba, az antant balkáni főparancsnokságához.

A magyarok az Erdély területén lakó román lakosságot kínozzák, Kolozsvár körül nagyobb magyar hadsereg felállítása van folyamatban. A román nemzeti tanácsok már többször kérték a román hadsereg haladéktalan beavatkozását. Mi feltétlenül szükségesnek tarjuk, hogy a szövetségesek Erdély valamennyi fontosabb városát megszállhassák. Abban az esetben, ha a francia parancsnokság erre a célra szükséges erővel nem rendelkezik, kérjük felhatalmazni a román hadsereg-parancsnokságot a megszállás keresztülvételére.¹

A Székely Hadosztály katonái néhány esetben valóban erőszakoskodtak a még magyar fennhatóság alatt lévő terület román lakosságával, mintegy válaszképpen a román katonaság és az erdélyi román nemzeti gárda kegyetlenkedéseire. Kratochvíl Károly ezredes 1919. január 26-án parancsban szólította föl katonáit az ilyesfajta tevékenység beszüntetésére:

A Székely Hadosztály katonái néhány esetben valóban erőszakoskodtak a még magyar fennhatóság alatt lévő terület román lakosságával, mintegy válaszképpen a román katonaság és az erdélyi román nemzeti gárda kegyetlenkedéseire. Kratochvíl Károly ezredes 1919. január 26-án parancsban szólította föl katonáit az ilyesfajta tevékenység beszüntetésére:

Ismételten előfordult, hogy kikülönítések stb. alkalmával saját csapataink a román lakossággal szemben erőszakosan léptek fel, románok kokárdáit, román feliratokat, zászlókat téptek le, és a román lakosságot kigúnyolták. Katonáimat a román lakosság szívesen kell hogy lássa, de nem erőszakkal, hanem szívvel, jó bánásmóddal, jó és nyugodt viselkedéssel kell meghódítani. Hadd érezze a román lakosság, hogy jobbak, műveltebbek vagyunk, mint a román hadsereg katonái. Ha a román nép látja, hogy nem rablók, hódítók, van dolga, akkor Erdélyt vér nélkül fogjuk visszafoglalni. Kiábrándult már Erdély román lakossága abból, hogy a román hadseregben üdvöztető felszabadítóját lássa. Rajtatok múlik, hogy ezt a kedvező hatást kihasználjátok. Becsüljétek meg saját területünk hű román testvéreit. Azokkal szemben, akik fenti szavaimat semmibe se veszik, azok ellen a törvények teljes szigorával fogok eljárni. Hadbíró elé kerül mindenki, aki békés, csöndes magyar vagy román polgártárs életét és vagyonát veszélyezteti, vagy nemzeti érzelmében sérti.²

A románok már január elején előrenyomultak Zsibó irányába, elfoglalták azt, majd Zilah feladását is kikényszerítették. Megállapodtak a magyarokkal a város átadásában.

Mielőtt azonban a magyar csapatok elhagyták volna a várost, a cigányi vasútállomásra befutott egy román katonákat szállító vonat, amelyet az ott tartózkodó két magyar géppuskás szakasz tűz alá vett, és az ugyancsak ott tartózkodó gyalogos század megrohamozott. Később a magyarok egy zászlóaljnyi erősítést kaptak, és így tartóztatták fel az ellenséget, amíg kiűritették Zilahot. A románok január 14-én bevonultak Zilahra.

1919 februárjának középső harmada viszonylagos nyugalomban telt a demarkációs vonal román szakaszán. Megállt a román előnyomulás, de a megmerevedett vonalak mentén folyamatos és itt-ott igen élénk járőrharcokra került sor, amelyeket egy-egy tűzérési tűzrajtaütés színesített. Az addigi állóvízbe azután követ dobott a román parancsnokság Nagybányáról keltezett, 1919. február 20-án érkező ultimátuma.

A hozzánk intézett felsőbb rendeletek értelmében kérem szíves intézkedését, hogy a parancsnoksága alatt álló csapatok 10 km-re a demarkációs vonal mögé visszavonuljanak, szabadon hagyva egy 10 km mélységű semleges területet. Kilátásba helyeztetik, hogy amennyiben ezen rendelkezésnek eleget nem tennének, kénytelenek leszünk a demarkációs vonalon túli községeket – melyek védelme alól a magyar csapatok rálőnek a területeinken levő őreinkre és községekre – ágyútűz alá venni. Ügyszin-

tén megtorló intézkedéseket fogunk megtenni a területeinken levő tisztek családjai ellen. A választ a kézbesítéstől számítva 24 órán belül várjuk.³

Hasonló tartalmú átirat érkezett a zilahi és a máramarosszigeti román katonai állomásparancsnoktól. Kratochvil Károly ezredes, a Székely Hadosztály parancsnoka válaszában elutasította a román követeléseket.

Tudomására hozom, hogy a magyar csapatok részére mint demarkációs vonal Beszterce–Szászrégen és a Maros vonala érvényes. Más demarkációs vonalat nem ismerek. A román csapatok csak arra kaptak felhatalmazást az entente-től, hogy egyes stratégiai pontokat megszállhassanak. Ennélfogva csapataimat vissza nem vonom.⁴

A továbbiakban megjegyzi, hogy amennyiben csapatait vagy a védtelen polgári lakosságot támadás éri, védekezni fog, és a felelősséget a románokra hárítja. Az ezredes a levélváltásról tudósította a kormányt, és elrendelte, hogy a parancsnoksága alatt álló egységek előtt olvassák fel mind a románok ultimátumát, mind az arra adott választ.

Zilah városával szemben az oda való – zilahi, szilágysomlyói, tasnádi, krasznai – nemzetőrökből szerveződött zászlóalj állt. A légénység hangulatán nem javított a beálló hadműveleti szünet. A kapott parancs szerint mindennemű összütközést kerülni kellett az ellenséggel, így a járőrharcok és az előőrsök korábban mindennapos koccanásai is megritkultak. Eközben ott-honról egyre inkább kétségbeejtő hírek érkeztek. A Hadügyminisztérium hadműveleti osztályának 1919. február 14-én kelt jelentése szerint:

Zilahon a románok szigorú rendszabályokat léptettek életbe. A magyar lakosságnál rekvirálnak, templomba menni sem engedik. A város lakossága sürgősen kérte felszabadítását, mert helyzete teljesen tűrhetetlenné vált.⁵

Ennek a jelentésnek az értelmét a Zilahról érkezett menekültek jegyzőkönyvbe vett vallomásai világították meg. Ezek szerint közvetlenül a levélváltás előtti napokban a városban szabadrablás folyt a román katonaság és a helybéli cselékek részvételével. Február 15-én a magyar tisztviselőket letartóztatták és Zsibóra hurcolták. A fosztogatók betörték a házakba, és a polgároktól élelmet, pénzt vittek el. Az ellenkezőket botozással, puskatussal és veréssel tértették „jobb belátásra”. Február 16-án a román királyi hadsereg védelme alatt a meszesszentgyörgyi és kásapataki román papok szervezésében a környékbeli parasztok kifosztották a nevezetes zilahi borpincéket. Az egész városban

részeket inzultáltak a lakosságot, erőszakoskodtak a nőkkel. Ezen több halálos áldozatot követelő események nem csak a román tisztek és katonák szemé látára, de aktív részvételével történtek. Ehhez járult még egy, a lakosság számára sérelmes fuvarrekvirálás, amely a hadműveleti osztálynak a fegyverszüneti bizottsághoz intézett átirata szerint az események egyik indító oka lett.⁶

A románok ultimátuma ebben a légkörben robbanáshoz vezetett. A legénység követeléséhez most már a tisztek is csatlakoztak. A magyar katonák családtagjai közvetlen fenyegetésnek voltak kitéve. Ezek egyike maga Gyurotsik Mihály őrnagy, a zászlóalj parancsnoka volt. Visszaemlékezésében a legénység izzó, forradalmi hangulatával és visszautasíthatatlan követelésével magyarázza a támadást, ugyanakkor családja fenyegetettségét, de még a román ultimátumot sem említi. Valószínűleg ennek az az oka, hogy később személyes érintettségét okolták a zilahiak a város ellen indított támadásért, illetve az utána következő román megtorlásért. Mindenesetre számolt a kockázattal, mint írja,

egy sikertelenség a zilahi magyar lakosságot az oláhok iszonyú bosszújának tenné ki,⁷

de úgy gondolhatta, az adott körülmények között még mindig a támadás a kisebb rossz.

Az őrnagy elhatározta, hogy február 22-ről 23-ra virradó éjszaka rajtaütéssel visszafoglalja Zilahot az ellenségtől. A matematika nem kedvezett elgondolásának. Egy körülbelül 400 főből álló zászlóalj és a velük együttműködő két üteg állt szemben négy román gyalogzászlóaljjal és három üteggel. Gyurotsik tehát legalább négyszeres túlerő ellen vitte harcba embereit. A zászlóalj parancsnoka azonban bízott a meglepetés erejében és katonái elkeseredettségében, meg – amint visszaemlékezésében írja – a „magyar harci virtusban”.

1919. február 22-én este fél hétkor az egész vonalon megindult a támadás, ekkor Gyurotsik bejelentette a vállalkozást a Székely Hadosztály parancsnokságán. Előző este a városban a román tisztikar számára táncmulatságot rendeztek, amelyet megtisztelt jelenlétével a helyőrség parancsnoka is. A magyar támadás híre éjfélkor érkezett meg, és pillanatok alatt leírhatatlan pánikot okozott. A Zilahot megszálló román katonaság a várostól keletre fekvő Vártelek községig szaladt vissza, anélkül hogy parancsnokai az ellenállással vagy bármely ellenintézkedés megtételével megpróbálkoztak volna.

Az első összecsapással sikerült felszabadítani Zilahot. Ez az adott körülmények között komoly eredménynek számított. Varsolcra hét román tisztet, köztük egy tábori lelkészt, valamint negyven katonát kísértek be. A foglyok elmondása szerint tizenhárom halottjuk és sok sebesültjük volt. A zilahi lakos-

ság nagy örömmel fogadta a várost felszabadító magyarokat. A főtéren a vezetés nélkül maradt, minden irányból szállingózó katonákat hatalmas boroshordók csapra verésével fogadták, mintha a veszély már teljesen elmúlt volna. A több mint egy hónapja távollévő legénység örömmel látogatta meg régen nem látott családját, és hazaszéledt. A századokat nem rendezte senki, és nem vezette az eredetileg kijelölt célra, a Meszes-hegy gerincére. Így a várost a várható ellentámadással szemben mindössze egy század védelmezte.

Az ellenség parlamentert küldött, akikkel Kovácsy Árpád tartalékos hadnagy meg is egyezett. A románok azonban, látva a városban uralkodó állapotokat, illetve a magyarok csekély erejét, nem tartották be a megállapodást. Sikerült rendezni szétbomlott kötelékeiket, és a Meszesen időközben felfejlődő román tűzérség löni kezdte a várost. A lerészegedett katonák és a lakosság soraiban is kitört a pánik, sokan menekülni kezdtek a városból, ahol szervezett erőként egyetlen század maradt meg. Ugyanakkor a románok még nem érezték magukat elég erősnek a város megtámadására, így csak arra szorítkoztak, hogy ágyúikkal folyamatosan tűz alatt tartsák a várost, mérhetetlen károkat okozva a civil lakosságnak. Ezzel egy időben folyamatosan érkezett a román erősítés.⁸

Másnap aztán a magyarok, hogy az ágyútűztől megkíméljék a várost, a Zilahtól közvetlenül nyugatra fekvő magaslatokon foglaltak állást. A román csapatok csak a magyar katonák távozása után órákkal, meglehetősen óvatosan, „tapogatózva” vették birtokukba a várost. Ekkorra a román királyi hadsereg már hét zászlóaljat és négy üteget összpontosított a térségben. Zilahon a román hadsereg megtorló intézkedésekkel igyekezett a lakosságot megfélemlíteni, illetve a magyar csapatokra nyomást gyakorolni. Menekültek serege árasztotta el a Székely Hadosztály egész területét. Az akció így is eredményeket ért el. A fenyegetett tisztai családok megmenekültek. A románok komoly anyagi és még kellemetlenebb presztízsveszteséget szenvedtek el. Az akció megmutatta, hogy az inváziós román hadsereg sebezhető, kellő elszántsággal és körültekintő tervezéssel legyőzhető. A mérleg másik serpenyőjében áll viszont mindaz, amit egy, a Székely Hadosztály parancsnokságán szolgálatot teljesítő tiszt írt feljegyzéseiben:

A rajtaütés később megtorlásokat vont maga után, aminek számos zilahi polgár vagyona is áldozatul esett. Az onnan menekülők sorsa nem állott arányban az ideiglenes eredménnyel, amit megtartani nem lehetett.⁹

Miután ez az incidens a hadosztály-parancsnokság határozott tilalma ellenére történt, a támadás vezetői ellen vizsgálatot rendeltek el. Kratochvil ezredes ezt mondta az esetről:

A Zilah előtti védőállomásban beilleszkedtek a Gyurotsik őrnagy parancsnoksága alatt levő, többnyire Zilahról és környékéről származó nemzetőr-osztagok. Gyurotsik őrnagy családja, valamint több tiszt felesége ez időben, amidőn a románok Zilahot megszállva tartották, Zilahon voltak; Gyurotsik őrnagy a fent említett fenyegetéstől érzékenyen találva, minden bejelentés nélkül, február 22-én egy rajtaütést hajtott végre, és Zilahról kimentette feleségét, gyermekeit és a többi tiszt családot, azután visszavonult. A románok erre bosszúból a várost ágyútűz alá vették, és a lakosságon igen szigorú megtorló intézkedéseket hajtottak végre, pedig a lakosság minden tekintetben ártatlan volt.¹⁰

A zilahi vérengzésről az erdélyi magyar katonai kerület debreceni parancsnoksága az alábbi jegyzőkönyvet vette fel február 28-án:

Kemecsei Gyula városi irodatiszt, Mészáros János és Kiss György városi rendőrök, Kiss Lajos kisegítő rendőr és Kállai József kereskedő, zilahi lakosok, akik Debrecenbe menekültek, a következőket adták elő a román királyságbeli katonák és az erdélyi román lakosok által Zilahon elkövetett sérelmekről:

A román katonaság mindjárt a 15-én megtörtént bejövetele után a legkegyetlenebbül járt el a magyar lakossággal. Még aznap délután általános rablást rendeztek a katonák az ott lévő román csőcselék néppel a városban. Általában minden magyar embert, aki az ő határozott követelődéseiknek (élelmiszer, pénz, lakáskiszolgáltatás) nem tudtak eleget tenni, megbotoztak, puskatussal ütlegettek vagy a házból az utcára kikergettek, házaikat kifosztották és romboltak. A magyar tisztviselőket letartóztatták és részben elhurcolták Zsibóra, ahol a fogházba vetették őket, megakadályozván, hogy a zsibói magyar lakosság őket élelemmel és ruhával ellássa.

Február 16-án a szomszéd falvakból szekerekkel jöttek be az ottani román lakosok, és a román katonaság védelme alatt rendszeresen kirabolták a város összes borpincéjét, s a bort elhurcolták ki a falvakba. Ezen idő alatt az ottani román állomásparancsnok megtiltotta a lakosságnak a város elhagyását. A borrablás szervezői a meszesszentgyörgyi és káspataki román papok voltak, akiknek több kocsiját látták borral megrakva román királyságbeli katonák őrizete alatt elvonulni. A román tisztek állandóan rabolt bort ittak, dúhajkodtak, és a katonák által a város utcáin lányokat fogattak össze, akiket aztán megbecstelenítettek.

Mialatt a rablás nagyban folyt, Bíró József kerékgyártó, Plósz igazgató és két vasúti őr kimentek a hegyre a borospincéjükbe, hogy ott megaka-

dályozzák a rablást. A román katonák behatoltak a pincébe, Plósz és a két vasúti őrt megölték. Bíró nagy nehezen tudott szabadulni.

A román intelligencia gyalázatos módon viselkedett a magyarokkal. Dr. Ghetie János ügyvéd, akihez a magyarok panaszra mentek, azzal utasította ezeket vissza, hogy fogat fogért, szemet szemért.¹¹

A zilahi menekültek elsősorban Debrecenben kerestek menedéket. A polgármester-helyettes drámai szavakkal jelentette be a menekülők érkezését:

Zilah városát román csapatok a leghevesebb ágyútűzzel árasztják el. Reggel óta lövik a várost. Összelőtték a zilahi templomot, megrongálták az ágyugolyók a gimnáziumot. A zilahi lakosság mindenét otthagya fejesztetten menekül. A nagykarolyi polgármester útján fordult hozzám a zilahi polgármester. Azt telefonáltatta, hogy szerdán éjszaka 400 menekült érkezik Debrecenbe étlen-szomjan. Kérem a munkástanácsot, hogy nyújtson segítő kezet arra, hogy a menekülteket elláthassa a város, és gondoskodhassék részükre szállásról és meleg ételről.¹²

A polgármester-helyettesnek ez a bejelentése természetesen érthető megdöbbenést keltett. A munkástanács nyomban intézkedett, két tagját kiküldte a polgármester-helyettes mellé, hogy azonnal tegyék meg a szükséges intézkedéseket a menekültek emberséges fogadtatására. A munkástanács öt nőtagja rögtön kiment a honvédlaktanyába, hogy ott főzzenek a zilahi menekültek részére, akiket az állomáson mindjárt ételhez fognak juttatni.

Az első szállítmánnyal 649 menekült érkezett különvonattal Debrecenbe. A menekültek között voltak Zilah közigazgatási tisztviselői, a bíróság, az ottani tanári kar nagy része. A hontalanná vált emberek úgyszólván minden poggyász nélkül jöttek a bombázott városból. Csak az maradt meg tulajdonukban, ami rajtuk volt. Körülbelül négyszázan maradnak Debrecenben; a város gondoskodott ellátásukról, és azokat, akiknek nem volt ismerőse vagy rokona a városban, a Péterfia utcai honvédlaktanyában helyezték el. A többiek folytatták útjukat.

A menekültekkel jött Pálóczy János zilahi római katolikus pap, aki végigélte a román uralom napjait, és a harcok alatt is Zilahon tartózkodott. Pálóczy így adta elő a történetet:

Egészen a múlt hét szombatjáig mintegy 400 főnyi román reguláris katonaság tartotta megszállva a várost. Szombaton éjszaka néhány román reguláris katona betört hozzám, és rabolni akartak, de aztán ezek hirtelen eltávoztak. Később a Piac-tér felől halk éljenzés hallatszott. Ekkor

jutottak be az első magyar katonák a városba, és a románok rövid küzdelem után hanyatt-homlok menekültek a városból. A magyar katonák Gyurotsik őrnagy különítményének emberei voltak. A városba a levezető csatornában és árkokon át jutottak be teljesen észrevétlenül, és hirtelen megjelenésük és támadásuk annyira meglepte a románokat, hogy azok, bár sokkal többen voltak, ellenállásra nem is gondoltak. A románok kivezése után szép jelenetek játszódtak le. A Piac-téren lelkesülten éljeneztek a magyar katonákat, és elénekelte a magyar lakosság a Hymnust.

De aztán szomorú órák következtek. A románok a szomszédos hegysegekből ágyú- és gépfegyvertüzelés alá fogták a várost. Délig 170-180 lövedék, 7 és ½ centis gránát csapódott a városra. A lövedékek nagy kárt okoztak az épületekben. A lakosság a pincékbe menekült. Délben megszakadt az ágyúzás, míg a parlamenterek tanácskoztak, de vasárnap este újra megkezdődött az ágyúzás. Ekkor már a lakosság menekülni kezdett, mert a folyton lecsapódó gránátok sokakat megöltek és megsebesítettek. Hétfőn már 15 centis nehéz ágyúból lőtték a várost. A város közelében felállított gépfegyverekből belőttek az összes emeleti ablakokba, az utcákat végigsöpörték a gépfegyverek golyói. Rendkívül sokan megsebesültek és meghaltak. Az utcákon temetetlenül heverték gyermekék és asszonyok holtteste. Ekkor már általános lett a menekülés. A románok a menekülő lakosságot gépfegyverrel lőtték, úgyhogy sokan elhulltak menekülés közben. Még a közutakban is rálőttek a menekültekre, akik Szilágysomlyóig gyalog tették meg ezer veszély közben az utat. Ott találtak legelőbb szeretetteljes fogadtatásra.¹³

Pálóczy János vette névjegyzékbe a menekülteket. A római katolikus plébánián felvilágosítással szolgált azoknak, akik hozzátartozóik sorsáról tudakozódnak. Másnap újabb 500 menekült érkezett, akiknek ellátásáról a város gondoskodott. Bíró Jenő, a népjóléti hivatal igazgatója utasítást kapott, hogy a menekülteket a barakkokban, esetleg másutt is elszállásolja. Ellátásukra 5000 koronát előlegezett a város. A tanács megbízta Csűrös tanácsnokot, hogy az arra szorulóknak pénzsegélyt adjon. Akik dolgozni akarnak, a munkaközvetítőől várhattak segítséget.

A Péterfia utcai honvédlaktanyán elhelyezett zilahi menekültek között tragikus halált halt egy menekült kisgyerek, Kajzer Ferenc, aki a három Kajzer testvér közül a legfiatalabb volt. A legnagyobb fiú, a 14 éves Kajzer László elment a laktanyában lévő katonai szakácshoz, aki a menekültek számára főzött, hogy neki segítsen fát vágni. A fiú ezért kapott a szakácstól egy nagy darab húst. Ezt ő, munkája végeztével elvitte testvéreihez, és megosztotta velük. A *Debreceni Újság* szerint a kis Ferenc vagy nagyon éhes volt

és mohón evett, vagy a hús lehetett inas, mindenesetre megakadt a torlán, és ennek következtében megfulladt. Mire testvérei észrevették, már halott volt. Rögtön orvost hívtak hozzá, de az orvos már csak a halál beálltát konstatálhatta.¹⁴

A Zilahról elmenekült lakosok száma több ezerre nőtt. A menekülteket Debrecen mellett Szilágysomlyón és Nagykárolyban helyezték el. Ezeket a városokat sorra járta Saly Árpád miniszteri osztálytanácsos, akit a belügyminiszter a menekültek sorsának intézésével bízott meg.¹⁵

A *Népszava* tudósítója Szatmárról jelentette, hogy Zilah üres. Az egyik oldalon magyar, a másik oldalon román csapatok állnak. A polgári lakosság elhagyta a várost, melynek házai őrizetlenül állnak. Nagykárolyba pénteken Zilahról mintegy 6-800 menekült érkezett, akik elmondják, hogy a románok a város középületeit a magyar csapatok kivonulása után 24 órával még mindig lövöldözték.¹⁶

Az *Újság* című politikai napilap tudósítása szerint

a zilahi menekültek Debrecenből továbbutazott csoportja Budapestre érkezett menedéket keresni. Mintegy kétszáz főnyi embertömeg hullámozott a Nyugati pályaudvar üvegcsarnokában. Úri osztálybeliek, munkások, asszonyok, gyerekek gomolyogtak a peronon gondterhes arccal, riadt pillantásokkal. Budapesten lakó zilahiak is elvegyültek soraikban, és órák hosszat ostromolták őket kérdéseikkel.

– Igaz-e – kérdezte egy hölgy –, hogy szegény Schmidt Karcsit szétépte a gránát?

– Sajnos igaz – felelte egy munkásember –, nem fog többet aktát másolni a járásbírószágon.

A másik csoportban egy hölgy magyarázta:

– Vasárnap délelőtt kezdődött az ágyúzás. A románok a vasútállomás felől lőtték a várost. Az Alszeg utca kapta az első gránátokat, itt is, ott is romba dőlt egy-egy ház. Majd a Wesselényi, Király és Rákóczi utcákra került sor. Borzalmasan hulltak a gránátok. Hatalmas rés tátong a katolikus templom oldalán, a gimnázium épületén három-négy méter átmérőjűt vágott az ágyúgolyó. Jelencsikék háza összedőlt, Berkesék, Szmeccsányiék háza is romokban hever. Kincs Boldizsár szegény lányát nem lehet megvigasztalni; épp náluk volt a vőlegénye, amikor egyszerre gránát csapott be a szobába, és a vőlegény ott maradt holtan.

– Vasárnap estig pincében laktunk, mint a patkányok. Csak akkor merészkedtünk néhány percre a lakásba, ha közben-közben elhallgattak a román ágyúk. Vizen és száraz kenyéren éltünk három napig. A román intelligencia már vasárnap elhagyta a várost.

Szöke fiatalember állt egy másik embergyűrű közepén, és szaporán felkelgetett a kérdezősködőknek:

– Ernő bácsinak nincs semmi baja, biztosan tudom, Karcsi mondta, hogy a pincében beszélt vele kedden délben. Tunyogi cipészt lelőtte egy román katona, még nem temették el, amikor eljöttem. Ahol a Róthnak bórkereskedése volt. Nem, az a ház nem rongálódott meg. A Diószegi bodegája rom. A Lugosi vendéglős házába belőttek. Jenőt az utcán láttam, a Víz utca felé szaladt. Fejérdy Viktor törvényszéki tisztviselő gyermekét szívére érte a golyó. Rettenetes, hogy milyen kétségbeesésben vannak szegények. Fóris Sándor fazekast gránát ölte meg.

Egy szőlősgazda kesergett amott:

– Zilah körül minden ki van rabolva. A szőlőhegyeken még január 16-án kezdődött a fosztogatás. Vártelek, Brád, Sztina, Ördögkút román lakossága napokon át hordta szekéren a mi borunkat, sőt még a Kolozs megyei Szentmihályról is jöttek románok, és vitték a magyar szőlősgazdák borát. Amit nem rabolhattak el, azt mind elpusztították. És mindez a román katonák szeme láttára történt, sőt éppen a román katonák biztatták az oláhokat, hogy raboljanak. Aki nem tisztelt a román katonáknak, azt megkorbácsolták. Dudás János vármegyei tisztviselőt is ezért korbácsolták meg. Szinetár korcsmárost véresre korbácsolták és a sebeit besózták. Hétfő óta sötétben volt a város, mert a románok összeágyúzták a villanytelepet. Uram, sírtunk, amikor elhagytuk a várost. Asszonyok, gyerekek gyalog menekültek. Rettenetes kép volt, amikor hat-nyolcezer magyar ember koldustarisznyával vágott neki a sáros útnak, ki Szilágyosomlyónak, ki Margittának.

Fekete Lajos gyógyszerész hangja süvített végig a kesergő tömegen.

– Zilahiak! – kiáltotta –, azért jöttünk össze, hogy méltó segítséget kérjünk a kormánytól. Szervezkedjünk, menjen el minden menekült az Irányi utca 17. szám alatt lévő Szakkör földszinti éttermébe, ahol összeírják a menekülteket. Csütörtök délelőtt 9 órakor pedig gyűljünk össze a Sándor utcai régi képviselőház termében, ahonnan aztán küldöttségileg felkeressük a köztársaság elnökét és a miniszterelnököt, s felkérjük a kormányt, hogy sürgősen gondoskodjék Zilah földönfutó népének élelmezéséről, lakásáról. Kérni fogjuk, hogy ügyünk intézésére kormánybiztost nevezzenek ki. A kormánybiztos eszközölje ki a francia tisztektől, hogy a menekültek visszatérhetnek és garanciát kapnak arra, hogy Zilahon nem lesz többé bántódásuk. Követeljük, hogy a zilahi brutalitásról, erről a példátlan esetről a békekonferencia is értesüljön.¹⁷

A lap két nappal később a következőket írta:

A zilahi menekültek mintegy kétszázan fölkeresték Berinkey miniszterelnököt. A küldöttséget Halmágyi Albert polgármester, Both István, Kaisler Béla és Szabó Kálmán vezették. A miniszterelnök a küldöttségnek kijelentette, hogy ami a kormánytól telik, mindent el fog követni a szerencsétlen zilahiak felségélyezésére. Hasonló megnyugtató választ adott a belügyminiszter és a hadügyminiszter is. Az előbbi kijelentette, hogy máris nagyobb összeget utalványozott ki a zilahiak nyomorának enyhítésére, és szükséghez képest még nagyobb segítyt engedélyez. Körülbelül 8000 szerencsétlen zilahi bolyong hazátlanul. Minden vagyonuk a rajtuk lévő ruha. A jólelkű emberekhez, a gazdagokhoz fordulnak segítségért, a bankoktól, takarékpénztáraktól várnak ajándékot, hogy borzalmas helyzetüket enyhítsék, amíg visszatérhetnek feldúlt városukba.¹⁸

A Berinkey-kormány utolsó minisztertanácsi ülésén elhatározták, hogy a zilahi menekültek napi segélyét április 1-től 10 koronára emelik. A családosoak ezenfelül családtagonként még 5–5 koronát kapnak, de egy családnál a napi segélyösszeg a 40 koronát nem haladhatta meg. Ugyanekkor arról is határozat született, hogy a közalkalmazottak napi 20 korona segélyben részesüljenek. Ehhez a határozathoz a kormányt átvevő forradalmi kormányzótanács belügyi népbiztosa (a belügyminiszter hivatali utódja) is hozzájárult, és ezt táviratilag közölte a Szilágyosomlyón tartózkodó zilahi polgármesterrel. Egyszer mind azt a jó hírt is közölte, hogy a menekültek részére a ruhagyűjtés szép sikerrel folyamatban van, de a kormányváltás miatt néhány nap késelmet szenved. A jó híreket a zilahi polgármester Szilágyosomlyón plakátokon tudatta az ott lévő menekültekkel és az illetékes polgármesterekhez intézett átiratokban a Debrecenben, Nagyváradon és Nyíregyházán lévő menekültekkel.

A Zilahról minden ingóságának visszahagyásával elmenekülni kényszerült lakosságot a Belügyminisztérium – tekintet nélkül arra, hogy állami alkalmazottakról van-e szó – gyorssegélyben részesítette. A Debrecenbe menekült vasutasok a szolgálati út betartásával a MÁV Vezérigazgatóságához fordultak segélyezésük ügyében, de ebben nem volt sok köszönet.

Természetesen – mint mindenben – úgy a kifosztott menekült vasúti alkalmazottak segélyezésében is a vasútintézet volt az utolsó. A kényelmes szolgabírák, a háború alatt elhízott körjegyzők felsőbbsege nem késik menekültjeinek segélyezésével; érthetetlen, hogy éppen minékünk, kiknek kevés örömet hozott a háború, ellátásunk (a közalkalmazottakhoz képest) kritikán aluli volt – ismétlem, hogy éppen minékünk kell utolsónak lennünk a segélyezésben.

Elkeseredve kérjük, mi indította igazgatóságunkat arra, hogy akkor, amikor az állami alkalmazottapidíj gyanánt 20 K-t, hozzá családtagonként 10 K-t számíthat fel; vagy pl. a debreceni vasúti alkalmazott, kinek (a románokat feltartóztató székely különítmények önfeláldozása következtében) még mindene, háztartása feldúlhatatlanul megvan és Ebes állomásra küldetvén kirendelésbe, a tisztaapidíjon felül pótdíj felszámítására is jogosult; akkor a zilahi kifosztott menekült alkalmazottnak csak egyszerűapidíjat enged felszámolni. Ebből vegyen ki lakást, kezdjen új háztartást, és pótolja a családról menekülés közben és azóta leszakadt ruházatot!

A belügyi népbiztosság fehérműt, felső ruházatot és lábbelit oszt ki a menekültek között kedvezményes áron. Megjelentünk mi is a „Jóléti Bizottság”-nál, s ott egy-más ruhaneműt kértünk. Azonban ott is nagyon hidegen fogadtak bennünket, s ahelyett, hogy minden menekülőnek (elvégre nem voltunk százan) 1-2 inget, s családtagok részére is elegendő kartont adtak volna: különféle kifogásokkal éltek; erélyesebb fellépésük tudtak csak valamihez hozzájutni. Amíg ilyen szerencsétlenek nem letünk, nem zavartuk a „Jóléti Bizottság”-ot áldásos munkájában, most azonban elvártuk volna, hogy elsősorban minket elégítsenek ki!

Tekintettel arra, hogy Igazgatóságunk és Üzletvezetőségünk annak idején a beosztási helyünkön való maradást megparancsolta, és ezáltal részben előidézője volt szerencsétlenségünknek, most kérjük az Igazgatóságot, hogy minket a szerencsésebb, ingóságaikkal együtt menekült alkalmazottaitól megkülönböztetni szíveskedjék, minket az állami alkalmazottakkal egyenlő menekülési segélyben részesíteni, másrészt gondoskodni méltóztassék arról, hogy úgy családunk, mint mi lábbelivel, fehérművel s felsőruhával jutányos áron soron kívül elláttassunk. Végül – miután ismerőseink, barátaink nyakán nem ülhetünk végtelenségig – hogy bármilyen nyomorúságos háztartásunkat újból megkezdhessük, családonként 2–3000 K segélyt kiutalni méltóztassék.

Debrecen, 1919. ápr. 15.

A zilahi menekült alkalmazottak megbízásából Kürthy Károly hivatalnok.¹⁹

FELVIDÉK, 1919 TAVASZA

Piccione olasz tábornok 1919 januárjában megérkezett a Felvidékre, hogy átvegye a szövetséges csapatok parancsnokságát. Érkezése után felhívást bocsátott ki, amelyben befejezett tényként közölte az okkupációt, és elvárta, hogy a lakosság is eszerint viselkedjen. Nemzetiségi különbségek nélkül az összlakosság barátjának nevezte a szövetséges katonaságot, amelynek az a feladata, hogy fenntartsa a rendet, és a fennálló törvények betartását ellenőrizze. Szigorúan megtiltott minden bíráló megjegyzést vagy ellenséges megnyilvánulást.

Ezzel egy időben elfoglalták hivatalaikat a Cseh–Szlovák Köztársaság kormánya által kinevezett megyei kormánybiztosok (zsupánok), akik feloszlatták a választott vármegyei törvényhatóságokat, valamint a rendezett tanácsú városok képviselő-testületeit is. Helyükbe a későbbiekben rendeleti úton közigazgatási bizottságokat fognak kinevezni. Együttal tudomására hozták a vármegyék közönségének, hogy az adott naptól az összes megyei és községi hivatalok hivatalos nyelve a szlovák lesz.¹

Egy ország(rész) közigazgatását azonban nem lehet egyik napról a másikra, rendeletek kiadásával átalakítani. Egy sor alacsonyabb rendű jogszabályra, végrehajtási utasításra van szükség az ügyek zökkenőmentes viteléhez. A megszállott területeken teljesen bizonytalanná vált például a jogszolgáltatás. A bíróságok egy része nem működött, a többieknél is tisztázatlan volt az a kérdés, melyik államhatóság nevében történjék az ítékezés, mert nemzetközi jogilag a Felvidék még nem tartozott Csehszlovákiához, mivel az ezt jogi formulába öntő békeszerződést még nem kötötték meg. A magyar bírák

ezen az alapon álltak, ugyanakkor a csehek nem ismerték el a budapesti Kúriát a magyar igazságszolgáltatás legfelsőbb fórumának, így a törvénykezés a fellebbviteli bíróságoknál teljesen megakadt.²

A fegyverszüneti feltételek értelmében a megszállott területek forgalmát a MÁV személyzete bonyolította le. Helyükön hagyták a MÁV-alkalmazottakat, sőt személyzeti ügyekben a miskolci üzletvezetőség rendelkezett. Korábban is megtörtént, hogy itt-ott engedelmisségi fogadalmat kívántak, most azonban a megszállott területek vasutasaitól állampolgári eskü letételét várták el, amelynek alapján a vasutasok cseh-szlovák állampolgárok lennének, és így már mint cseh-szlovák vasutasokat oda helyezhetik őket, ahová akarják – esetleg Csehországba is.³

Šrobár cseh-szlovák miniszter rendeletében kimondta, hogy mindazokat a személyeket, akiknek a szlovák terület valamely részén való tartózkodása azt az aggodalmat keltheti, hogy az állam érdekeit vagy közbiztonságát, a nyugalmat vagy közrendet veszélyezteti, illetőségükre való tekintet nélkül kiutasíthatja, rendőri felügyelet alá helyezheti, vagy internálhatja. Azokat az idegeneket pedig, akiknek illetőségi helye nincs a Cseh-Szlovák Köztársaság területén, eltoloncoltathatja abba az államba, amelyhez tartoznak.

A fenti rendelet alapján Besztercebányán megkezdtek a hajszát azok ellen, akik a fentebbi rendelet szerint gyanút kelthettek. Elrendelték, hogy azok a vasúti tisztviselők, akik a legutóbbi sztrájkban részt vettek, tartoznak a demarkációs vonalon túlra menni, a hivatalukat pedig nyolc órán belül átadni. Nem tettek kivételt az ott született, vagy házval, földdel bíró tisztviselők esetében sem.⁴

Bazovszky losonci zsupán mintegy 500 családot utasított ki Losoncról. El kellett távozni a városból mindazoknak a munkásoknak, akik – bár dolgozni akartak – nem találtak munkát, és azoknak is, akik a háború alatt telepedtek le Losoncon. A földönfutó családok részint Salgótarján, részint Budapest felé vették útjukat. El kellett hagyni Losoncot Halmosi Andor tiszteletbeli főszolgabírónak is, aki eleinte megmaradt állásában, hogy a magyar közigazgatást fenntartsa. Amikor a melléje beosztott szlovák szolgabíró elrendelte, hogy szlovákuul iktassanak, Halmosi ezt megtiltotta. Emiatt elmozdították állásából, és így Losoncról is távoznia kellett. Vele együtt elhagyták a várost az összes közigazgatási alkalmazottak is. Nógrád megye tisztviselői közül egyetlenegy sem állott a csehek szolgálatába.

Kékkő községből túsul elhurcolták Messa földbirtokos fiát, az Almássy uradalom intézőjét, Megelét, és egy tanítót.

A csehek erőszakosságai elidegenítették tőlük a szlovákokat, akik pedig eleinte nagy örömmel fogadták őket. Most már annyira elhidegült a viszony, hogy voltak egész községek, amelynek lakossága, bár szlovák az anya-

nyelve, nyilvános helyeken kizárólag magyarul beszélt, hogy a csehek ellen tüntessen.⁵

A csehek a hangulat megfordítása érdekében röplapokon fejtek ki propagandát:

Tót testvérek! A magyar csorda, amely sosem beszélt tótul, és mindig csak a véreket szívta, most a tót néphez fordul és így rimánkodik: Ne hagyjátok el Magyarországot! De már késő. Ezeresztendő elnyomatásunk véget ért. A barbárság bilincseit széttörtük, és igaz ügyünk győzött. Szabad polgárai vagyunk a Cseh-Szlovák Köztársaságnak, iskoláinkban ezentúl tótul fogunk tanulni és tanítani. A tót nyelv ezentúl nemcsak a kunyhókban, hanem a vármegyeházán és a miniszteri palotákban is érvényesülni fog. A tót ügyek legfőbb intézését Prágában vették kezükbe a mi vezetőink. Hiába kiabálnak jajveszékelve a magyarok: Ne hagyjátok el Magyarországot! Mi, tótok már elhagytuk Magyarországot, és csatlakoztunk a Cseh-Szlovák Köztársasághoz, amely igazságos tót ügyünket győzelemre segíti, és tót intézményeinket kiépíti.

Semmi közösséget nem akarunk többé tartani a magyarokkal és az ő ezeréves történetükkel. Nekünk saját, külön történelmünk van. Ezer év előtt jöttek a tót földre a magyarok. Elvették tőlünk földünket, javainkat, iskoláinkat, uralmunkat, elrabolták tőlünk tót szokásainkat, nyelvünket, és az egész világ előtt el akartak minket tüntetni. Mik volnának a magyarok nélkülünk? Hová lett volna Magyarország, ha a tótok nem adták volna nekik Kossuthot és Petrovicsot (Petőfi), akik tiszta tót származásúak voltak.

Most azt mondják, igazságosan akarnak bánni a tótokkal, de amíg erősek voltak, addig elnyomtak minket, és aki tótul beszélt, azt kigúnyolták, buta tótnak nevezték. De jött a kutyára dér! Amikor minden nagyhatalom a mi pártunkon van, arra kéri a tótokat, hogy maradjanak az ő betyár hazájukban, amely csak csendőroket, börtönt, adót nyújtott a tótok számára. Most már adnának nekünk tót nyelvet és tót iskolát, de nekünk nem kell a magyaroktól semmi, mert mindent megkapunk, amit kívánunk a Cseh-Szlovák Köztársaságtól. Csak adjanak a magyar urak iskolát és nyelvet, akinek akarnak. Adjanak elsősorban a magyar népnek iskolát, mert szüksége van rá. A magyar úr a leghitványabb minden fajta elnyomó között. A magyarok izgatnak a csehek ellen. Azt mondják, hogy a csehek elnyomók. De kik voltak nagyobb elnyomók azoknál, akik a háborúba kergették a népeket, akik százezerszámmra mentették fel a hadköteleseket, de nem mentettek fel egyetlen tótot sem. Az egész magyar csorda vigyázott arra, hogy a tótoknak soha sehol ne legyen igaza.

A tótot semmibe vették. Ezek voltak az elnyomók, nem pedig a csehek, akik a mi szabadságunkat kiküzdötték. Most persze kígyót, békát kiáltanak a csehekre; azt mondják, komédiások és cigányok. De hogyha nem verték volna meg a magyarokat a háborúban, és hogyha a háború előtt nem tanultak volna meg a cseh gyárakban dolgozni, ha nem vették volna igénybe a cseh munkáskezeket, akkor hova lettek volna?

Tótország most felszabadult, és a tótok uralma a Tátrától a Dunáig és Kassáig terjed. Ebben a Tótországban mi leszünk az urak, és a mi tótárságunk felvirágozik. Tótok, a mi tót ügyünk él, és a mi tót nyelvünket sem ezen a földön, sem a másvilágon nem veheti el tőlünk senki. Szabad polgárai vagyunk a Cseh–Szlovák Köztársaságnak, amely iránt örök hűséggel viseltetünk!⁶

Február 15-i dátummal Rimaszombatból egy ottani magyar állami hivatal vezetője levelet írt, amelyben azt közölte, hogy újabban nem hűségesküt követelnek a tisztviselőktől, hanem írásbeli nyilatkozatot, amelyben azt a kívánságát kell kifejeznie, hogy az illető magyar tisztviselő cseh–szlovák állampolgár kíván lenni. A magyar tisztviselők eddig megtagadták az aláírást. Most újabb nyolcnapos haladékot kaptak, melynek leteltével, ha az aláírást megtagadják, családjaikkal el kell hagyniuk a várost.

A magyar tisztviselők reméltek és várták a felszabadító magyar csapatokat, melyekről úgy tudták, hogy a közeli községekben vannak. A napokban két ízben jelentek meg Rimaszombat felett magyar repülőgépek, melyekről kitarásra buzdító röpcédulákat dobtak le. Ezeket a magyar propaganda-bizottság terjesztette a megszállt vidékek lakói között.

Kassán valamennyi magyar vasutast és postást bizonytalan időre szabadságoltak, és helyüket csehekkel töltötték be.⁷

Az *Újság* munkatársa interjút készített Masaryk cseh–szlovák elnökkel, aki többek között ezeket mondta:

– Magyarországtól elveszjük a szlovák területeket, mert a tótok a mi testvéreink. Sajnos, a tótok és a magyarok között nincsenek olyan éles határok, hogy a területi hasítást simán keresztül lehessen vinni. Így számot kell vetnünk azzal, hogy a cseh–szlovák államban lesz egy magyar kisebbség, de arra fogok törekedni, hogy ez a kisebbség minél csekélyebb legyen. Hogy hány magyar fog élni a cseh–szlovák államban, azt ma még nem tudom megmondani, mert határainkat a békekonferencia fogja megállapítani. Semmi esetre sem szabad azonban tót testvéreinket a magyaroknak kiszolgáltatni, mert ők mindig ökölrel dolgoztak.

– De hát Pozsony nem tót város.

– Ez tény, de nem is magyar. Pozsony német város, környéke azonban tisztára tót, és bennünket gazdasági érdekeink kényszerítenek arra, hogy Pozsonyt a cseh–szlovák államba bekebelezzük. Pozsony lesz a mi dunai kikötőnk. Exportunk legnagyobb részének, fa-, cukor- és szénkivitelünknek feltétlenül szüksége van a vízi útra.⁸

A *Pesti Napló* Beneš külügyminiszter nyilatkozatát közölte:

Szlovenszko ügye nagyon jól áll a békekonferencián. A határok megállapításának és a megszállott területek feletti abszolút szuverenitás elismerésének ideiglenessége nem azt jelenti, hogy jöhet még egy korrektúra a cseh–szlovákok hátrányára, hanem azt, hogy a ma megszállott minimumon túl történhetik valami. Pozsony sorsa nem vitás többé, legfeljebb arról tárgyalhatunk még, hogy a szlovákok fővárosától délre mi történjék a cseh–szlovák–délszláv korridorról és a Pozsony–Fiume vasútvonal internacionalizálásával. Meg kell magyarázni a pozsonyiaknak, hogy ebbe nyugodjanak bele, és ne higgyenek se a magyarok, se a németek felheccelő propagandájának, amely azt hirdeti, hogy Pozsony nem lesz a tótok fővárosa. A magyarok és a németek nincsenek itt a békekonferencián, nem tudhatják tehát, hogy mi történik itt, nem tudhatják, hogy miről is van szó.⁹

Šrobár miniszter is a *Pesti Napló* újságírójának nyilatkozott:

Ha nem izgatnák őket [a magyarokat], nem lenne itt semmi baj. De Pestről folyton bujtogatnak, hogy ne nyugodjanak bele valamibe, amiről pedig tudniuk kellene, hogy megváltozhatatlan. Nap nap után elfogunk táviratokat, amelyekben Budapestről felszólítják a lakosságát, hogy szervezzenek néptanácsot ellenünk. A bírakat arra utasították pl. Pozsonyban, hogy ne tegyék le nekünk a fogadalmat, mert még Pozsonyt is visszakapják a magyarok. Mi, akik pozitíve tudjuk, hogy ez nem történik meg, kénytelenek vagyunk, mint egy most szerveződő, új állam, a magunk érdekeit megvédeni. Kénytelenek leszünk feltenni a kérdést: akar-e valaki köztársaságunk hivatalnokai maradni a mi törvényeink szerint, vagy pedig levonja a konzekvenciákat, és elköltözik tőlünk. Ebben az esetben nyugdíját is elveszti. Hogy a kis Magyarország hogyan fogja majd az egész magyar szellemi proletariátust, amely az elszakadt részekből is Budapestre lesz kénytelen özönlenni, eltartani, azt igazán nem tudom. [...]

– Hogyan egyeztetni össze miniszter úr ezt a közbiztonságot a [pozsonyi] vérengzésekkel?

– Azok sajnálatos események, melyek az általános izgalomban születnek meg. Mi engedélyeztük a népgyűlést, és mivel a munkásság vezetői maguk kezkeskedtek a rendről, nem is rendeltünk ki sem katonát, sem rendőrt. A tömeg összeütközött a szolgálatban nem álló katonákkal, akik csak sétáltak az utcán. Csak amikor a kaszárnyákban elterjedt a hír, hogy verik a katonákat, szaladtak mindenfelől és kezdtek összevissza lövöldözni, de parancs nélkül. [...]

– Miért nem engedik be a magyar lapokat?

– Az újságokhoz röpiratokat és csomagokat mellékelnek. Ellenőrizhettük, hogy milyen felhíváskötegeket csempészték be, hogy a lakosságot nyugtalanítsák. A katonaság és a rendőrség nem foglalkozhat kizárólag csak az újságokkal, bár most meg úgy csinálják, hogy repülőgépekről szórják le a propagandaíveket. Mikor ez ellen a katonai parancsnokságnál tiltakoztam, azzal a nevetséges kifogással éltek, hogy ehhez semmi köztük a magyar katonának, ezek civil gépek. Hát ugyan melyik civilnek van Magyarországon repülőgépe?¹⁰

Hennocque francia tábornok kifejtette a szlovákok előtt, hogy

a németek és a magyarok Önöknek soha nem fognak megbocsátani, hogy elvették tőlük a hatalmat és a dicsőséget. Azért Önök között viszályt akarnak majd szítani. Maradjanak azért tömött sorokban a zászlók körül, ne hallgassanak a bolsevistákra és másokra, akiknek az a céljuk, hogy elnyomják nemzetüket, melyet Önök felszabadítottak. Az antant deklarálta a Cseh–Szlovák Köztársaság megalapítását, biztosította annak egzisztenciáját mindenféle eszközzel és védelemmel. Magyarországnak és a Szlovénországban élő magyaroknak ennek alá kell magukat rendelniük.¹¹

A csehek az engedelmisségi fogadalom mellett még egy nyilatkozatot is megköveteltek a köztisztviselőktől:

Alulírott kijelentem, hogy eddigi hivatali állásomban a Cseh–Szlovák Köztársaság impériuma alatt is akarok maradni, és felhívásra a következő engedelmisségi esküt teszem: Esküszöm, hogy a Cseh–Szlovák Köztársaság törvényeit és rendeleteit megtartom, kormányának meghagyásait hűségesen foganatosítom, és hivatali kötelességemet lelkiismeretesen teljesítem.¹²

A pénzügyi vezérigazgatóság azon magyar tisztviselőkhöz, akik nem tették le a hűségfogadalmat a cseh–szlovák államnak, a következő átiratot intézte cseh nyelven:

Miután a hűségi fogadalmat a Cseh–Szlovák Köztársaságnak letenni megtagadta, elbocsátjuk szolgálatából a cseh–szlovák állam iránt támasztható minden igény nélkül, és beszüntetjük illetményeit március hó végével.

Eddig az ideig jár minden természetbeni járandóság.¹³

Csallóköz magyar népe energikus lépésekkel válaszolt a cseh megszállók elnyomó törekvéseire. Gúta községben összegyűlt tizenegy csallóközi község képviselő-testülete, és ünnepélyesen kimondta, hogy a cseh–szlovák törvényeknek nem engedelmeskedik, a bankjegy lebélyegzésére vonatkozó cseh rendeletet nem teljesíti, hanem a tizenegy községből megalakítja az önálló Csallóközi Köztársaságot. A gyűlés rögtön ki is kiáltotta a köztársaságot, amelyet a békekonferencia döntéséig a Magyar Népköztársaság törvényei szerint kormányoznak. Ha pedig a békekonferencia nem döntene kedvezően a Csallóközre vonatkozóan, akkor ezt a határozatot a wilsoni elvek alapján nem fogadják el, és inkább fegyvert fognak a csehek ellen.¹⁴

A pozsonyi tisztviselők és közhivatali alkalmazottak *A jog és igazság nevében* címmel kiáltványt bocsátottak ki, amelyben felsorolva a cseh erőszakosságokat, ünnepélyesen tiltakoztak az ellen, hogy a cseh kormány szuverenitását Pozsonyra is kiterjessze. Kijelentették, hogy a békekötésig a jog és a társadalmi rend érdekében hivatali kötelességüket teljesíteni fogják, de csak úgy, ha a csehek nem zaklatják őket többé hűségi esküvel és fogadalommal. Tudatni akarták a világgal, hogy a csehek nem veszik tudomásul sem a hágai egyezményt, sem a fegyverszüneti feltételeket, sem Wilson elveit, de még az általános emberi jogokat sem.¹⁵

A cseh–szlovák kormány által kirendelt egyházügyi szakreferens hűség-
eskü letételére szólította fel a katolikus papságot. A felszólítás nyomán Gnédán egybegyűlt papság és tanítóság úgy határozott, hogy

nem fogadunk semmi mást, nem esküszünk semmi másra, mint a krisztusi tanításra. Ott van lerakva minden ország támasza és alapköve. Erős vár a mi Istenünk, ezt a várat földi hatalom csak Isten félelmével veszi be. Tőlünk, papoktól, akik Krisztus szent evangéliumára esküdtünk, teljesen fölösleges fogadalmat kérni, mi tudjuk, mi jár a császárnak és mi az Istennek! Tudjuk, mi jár a Cseh–Szlovák Republikának. Ha valaki tudja a mindenkori hatóság iránti tiszteletet érezni és átérezve hirdetni, úgy bizonyosan tudjuk azt mi, papok, katolikus, lutheránus, evangélikus papok egyformán. Tőlünk „a rend, a béke és a nép jólétének biztosítására” fogadalmat kérni, kívánni éppen annyit jelent, mint hogy keresztet vessünk, mint hogy mondjuk: „Hiszek egy Istenben”.

Mi, papok üdvözljük a népek szabadságát (ezért dolgoztunk mindig), de követeljük a papság részére is a szabadságot, hogy az vallását szabadon

hirdethesse. „Le a reverendával!”, „El a papsággal!”, „El a hittan tanításával!”, „Le és el a házasság szent kötelékével!” – ilyen kutya elvek ellen küzdöttünk és küzdeni fogunk. És ha ezen elveinkért rabigába is fognak, ez a rabiga is könnyű és édes lesz nekünk, mert Krisztus igája az, és ha leláncolnának, a láncot csörgetve a láncra vert krisztusi szabadságot fogjuk hirdetni minden nemzetnek. „Docete omnes gentes!” [Tegyetek tanítványokká minden népet!] Nekünk nem kell esküdnünk, nekünk van egy republikánk, és ez Krisztus republikája, ez a keresztje! És ez a szent kereszt piros, saját véréből, fehér ártatlanságától, zöld minden ember reményétől. Ezen látjuk a csalhatatlan feliratot is: „In hoc signo vinces!” [E jelben győzni fogsz!] Mi, papok tehát csak ezen zászlóra esküszünk!¹⁶

A megszállás legelső napjaiban a magyar postafőnököket bizonytalan időre szabadságolták, s helyükbe cseh postafőnökök kerültek, akiknek felhívására a magyar postások letették a fogadalmat, és tovább dolgoztak. Ez év januárjának elején a megjelent cseh postatanácsos kijelentette a személyzetnek, hogy fogadalmat nem kíván tőlük, s mivel cseh–szlovákul nem tudnak fogalmazni, szolgálatukra nem tart igényt, bizonytalan időre szabadságolja őket.

A februári általános sztrájkban a csehek által elfogadott postahivatali személyzet is részt vett. A sztrájk után a postások bementek hivatalaikba, de mivel az összes igazgatósági személyzetet eltiltották a munkától, a postahivatalok magyar alkalmazottai kijelentették, hogy a magyar vezetőség nélkül nem dolgoznak tovább. Február 20. óta 615 magyar posta- és távirádk alkalmazott vált munkanélkülivé. A magyar postások továbbra is lelkiismeretesen dolgozni akarnak. A város tanácsa lépéseket tett a magyar postások érdekében, de megmozdult a város polgársága is, amely hitet tett a magyar postások évtizedes becsületes munkássága, megbízhatósága mellett.¹⁷

Dr. Rumann szepesi zsupán így nyilatkozott az aktuális kérdésekről:

A tisztviselői kérdés rendezésével tovább már nem várhatok, mert a kormányomtól kapott erre vonatkozó utasításokat be kell tartanom. A legközelebbi napokban a fogadalmat nem tevő összes tisztviselőket elbocsátjuk, állásaikat betöltjük, és az itt illetőséggel nem bírókat eltávolítjuk. Szerkesztő úr az iglói postások ügyével kapcsolatban hivatkozik a magyar törvényre, mely szerint a legtöbbnek megvan az iglói illetősége. Ezt hallgatólag megszerezni nem lehetett, ezt kérni kellett volna. A kiutasítást követő időben kért és kapott illetőségi igazolványt katonai hatóságaink nem respektálják, a kérdés ebben a stádiumban pedig az ő elbírálásuk alá tartozik. Elhiszem például, hogy abban az esetben, ha valaki apja révén megszerezte az iglói illetőséget, anomália, hogy az apának el kell menni, és a fia

maradhat, de ebben az esetben az itt töltött 35 évre és a korra való tekintettel talán módomban lesz a kivételt kieszközölnöm. A többiekre nézve megnyugtatót nem mondhatok.¹⁸

A *Szepesi Lapok*ban olvasható, hogy Késmárkon a cseh–szlovák katonai állomásparancsnok február 25-én elrendelte, hogy további intézkedésig este nyolc órakor minden üzleti helyiséget, vendéglőt, kocsmát, kávéházat és egyéb nyilvános helyet be kell zárni. Este nyolc óra után polgári személy lakását el nem hagyhatja; a zárórán túli kimaradásra esetről esetre a katonai állomásparancsnoktól külön engedélyt kell kérni. Február 25-étől kezdve betiltott minden táncvigalmat, mulatságot vagy egyéb társas összejövetelt. E rendszabályok életbe léptetése összefüggésbe hozható azzal, hogy február 24-én éjjel az egyik kávéházi bejáró fölött kiakasztott „Zlata Praha” (Arany Prága) feliratot ismeretlenek letépték, és február 26-án este nyolc órakor egy katonai járőrre rálöttek, de sebesülés nem történt. Minden este nyolc óra után katonai járőrök lepik el az utcákat, és mindazokat, aki a zárórai tilalmat megszegik, vagy az utcán tartózkodnak, bekísérik.¹⁹

A lőcsei adóhivatalnál, pénzügy-igazgatóságnál és számvevőségnél a fogadalmat letett tisztviselők túlnyomó része azok megsemmisítését kérte Pozsonyban. Ez az elhatározásuk egyrészt azzal áll összefüggésben, hogy a cseh–szlovák kormány a magyar kormány által foganatósított kinevezéseket nem akarja elismerni, másrészt azzal, hogy a tisztviselők a kitűzött rövid határidőn belül a szlovák nyelvet nem tudják elsajátítani.²⁰

Lőcsén Holy hadnagy, állomásparancsnok megértően kezelte a kiutasítottak ügyét. Február 26-án délelőtt 10 órára magához kérte mindazon tisztviselőket, kik a fogadalom letételét megtagadták. Az egybegyűttekkel közölte, hogy utasítást kapott, mely szerint a fogadalmat le nem tett tisztviselők közül mindazok, akik nem lőcsei illetőségűek, Szlovenszkó területét 48 órán belül elhagyni kötelesek. Saját felelősségére ezt a 48 órai határidőt nyolc napra tolja ki, belátva, hogy két nap alatt minden ügyet elintézni képtelenség. Nem vonatkozik e rendelet azokra, akik a magyar honossági törvény szerint hat évnél hosszabb ideje laknak Lőcsén, akik házval vagy egyéb ingatlannal rendelkeznek, akik nyugdíjaztatás iránti kérvényüket a magyar kormánynál beadták, de az még nem intéződött el – szóval mindazokban az esetekben, melyek emberi szempontból feltétlenül figyelembe vehetők. Mindazon tisztviselőknek, akik a Magyar Köztársaságnál alkalmazást nyertek, vagy magyar területre óhajtanak költözni, március 8-ig bezárólag útra készen kell állniuk. A család elvitele nem ajánlatos, annál is inkább, mert a cseh–szlovák kormány garantálja a hátramaradottak teljes vagyoni és életbiztonságát. Bútorokat elvinni egyelőre nem lehet, mert felesleges vagon

nem áll rendelkezésre. Az eltávozó útlevelére rávezetnek mindent, amit a tisztviselő magával óhajt vinni, továbbá azt a körülmény, hogy a tisztviselő a hátrahagyott családot fizetéséből állandóan segélyezheti. Végül, hogy a tisztviselő bármikor jogosítva van családjáért és bútoraiért visszatérni és őket azt állandó letelepedési helyére elszállítani.²¹

Bár a hűségesküti letevő tisztviselőket teljes jogbiztonságról igyekeztek meggyőzni a cseh–szlovák hatóságok, Šrobár miniszter nyilatkozata ennek némileg ellentmond. Kijelentette, hogy a határok megállapítása után a cseh–szlovák kormánynak az lesz a legelső feladata, hogy a tótföldet a megbízhatatlan elemektől kíméletlenül megtisztítsa. A bírói székekbe cseh és morva bírót foglalt beültetni, az iskolákba cseh–morva tanítók kerülnek. Majd az államrendőrséget szervezik át, a köztisztviselőket cseh–tót tisztviselők fogják ellenőrizni, főleg a jegyzőket.²²

Korábban március 15. nem volt hivatalos ünnep. A kiegyezés után nem tiltották, de nem is támogatták a pesti forradalomról való megemlékezést. 1898-ban, a forradalom 50. évfordulóján Kossuth Ferenc, Kossuth Lajos fia fogalmazta meg az igényt, hogy ez a nap legyen nemzeti ünnep. Az uralkodó és a kormány kényelmetlen helyzetbe került, végül köztes megoldás született: a '48-as törvények király általi szentesítésének napját, április 11-ét fogadták el ünnepnapnak. Március 15. csak 1927-től emelkedett állami ünnepnappá. A megszállt területeken viszont a március 15-ről való megemlékezés kiváló alkalomnak mutatkozott az új hatalommal szembeni érzés kiutatására.

Šrobár miniszter körtáviratban utasította a zsupánokat, hogy a március 15-i nemzeti ünnep megtartását megyéjükben tiltsák meg. E napon tilos minden tüntetés, nyilvános felvonulás és gyűlés. Az ilyenre való részvételt internálással fenyegették. Tilos volt nemzetiszínű szalagok viselése és az iskolai ünnepségek megtartása is. Ha valamelyik iskola mégis megtartaná az ünnepet, annak működését betiltják.²³

Ha hivatalos megemlékezések nem is lehettek, egyéni akciókról beszámoltak az újságok. Egy fiatal lány Kassán, kabátján magyar nemzetiszínű kokárdával sétált az utcán. Egy cseh főhadnagy meglátta, és felszólította, hogy vegye azt le. A lányt ezt megtagadta. A főhadnagy megjegyezte, hogy esetleg internálhatják is ezért, ő azonban továbbra sem volt hajlandó a kokárdától megválni. Erre Mach alezredes elé kísérték. Az alezredes figyelmeztette, hogy nemzetiszínű jelvény viselése a cseh–szlovák fennhatóság alá tartozó területeken tilos. A lány a szóváltás közben megfélemedezett a „köteles tiszteltől”, ezért az alezredes elrendelte letartóztatását.²⁴

Sándor Vincét, a kassai reálgymnázium igazgatóját, aki 1875-ben Csehországban született Venzel Sindelar néven, kiutasították Kassáról. Ács mester-

ségű édesapja annak idején a Partiumba, Németperegre költözött családjával, ahol nevüket magyarosították. Sándor Vince a kolozsvári egyetemen 1898-ban szerzett magyar–német szakos tanári diplomát, majd Szatmárnémetibe helyezték, ahol megnősült. 1918-tól egészen kiutasításáig dolgozott a kassai főreál igazgatójaként. Lánya, Gerey Lászlóné Sándor Magdolna, aki 80 éves korában írta meg emlékeit, így számolt be Kassa cseh megszállásáról:

Eljött a nagy nap, amikor a magyar értelmiséget Kassán a csehek leváltották. Apám kapott a csehektől egy felszólítást, miszerint írja alá a hűségnyilatkozatot (mert jól tudták, hogy perfekt a cseh nyelvben), és akkor élete fogytáig megmaradhat a főreál igazgatójaként. És ő, akinek az anyanyelve cseh volt (szülei magyarul nem tudtak), kijelentette, hogy ő magyar, és az is akar maradni. A hűségnyilatkozatot nem írta alá, így egy hónapon belül kiköltöztünk a szép lakásból, apám állás nélkül maradt, mint annyi más magyar. A kicsapott tisztviselőkből apám zenekart szervezett, melyben ő a nagybőgőn játszott, és ettől kezdve a mozielőadásokat ők kísérték.

Egész Kassa magyar lakossága le volt sújtva a csehek bevonulása miatt. Magyar lány cseh tiszttel nem ment el táncolni. Március 15-re már minden kassai lánynak magyar ruhája volt! Kezünkben kis hóvirágcsokorral (mely piros szalaggal volt átkötve, amely nemzeti színeinket képviselte) mentünk a korzón sétálni. Jól emlékszem, én voltam az első, aki magyar ruhában két diákismerőssel vonultam végig a korzón. Sápadtak voltak a fiúk, de bátrak!²⁵

Gerey Lászlóné Sándor Magdolna lánya, dr. Gerey Magdolna kiegészítése szerint Sziklay László *Egy kassai polgár emlékei* című könyvében hasonló történetet írt le édesapjáról, Sziklay Ferencről. Lehetséges, hogy a két férfi együtt zenélt a kassai Korzó moziban.

Kohout kassai főkapitány felhívta a város lakosságát, hogy azok, akik el akarják hagyni a várost, és a demarkációs vonalon túlra akarnak költözni – mintha ez teljesen szabad akaratukból történne –, jelentkezzenek, mert részükre különvonatot indítanak Magyarország felé, és ingóságait is elszállítják. E felhívásra körülbelül 250 család jelentkezett, de várniuk kellett a rendkívül szigorú határzár feloldására.

A *Kassai Napló* tudósítása szerint a kiutasítottak között aránylag kevés volt a nemkíváncsi elem. A legtöbbjük postás, dohánygyári dolgozó és megyei hivatalnok volt. Mindenki magával vihette összes ingóságait és lakberendezését, családtagonként 5 kilogramm élelmiszert, lebélyezett pénzben legfeljebb 50 koronát és lebélyezett pénzkészletét. A teljesen vagyontalanok díjtalanul utazhattak, és poggyászaikat is díjtalanul szállíthatták. A tehetősek

Hidasnémetiig a személypoggyászt és a teherszállítást fizetni tartoztak. Ötven teherkocsi állt e célra készen. Azzal a tudattal kellett távozniuk, hogy többé soha nem térhetnek vissza, azokra pedig, akiknek a rendeletük szerint menüjük kellett, de a felhívásra nem jelentkeztek, kitoloncolás várt.²⁶

Kassa állomásfőnöke táviratilag jelentette a miskolci üzletvezetőségnek, hogy 21-én 600 kiutasított magyar tisztviselőnek el kell hagynia Kassát. A tehervonat vagonjai nem tudták befogadni az elutazni akarókat, nagy részük lemaradt, bár a tehervonathoz néhány személykocsit is kapcsoltak. A lemaradt tisztviselők elszállítására újabb vonatot kértek a miskolci üzletvezetőtől.²⁷

A *Kassai Napló* riportban számolt be a kiutasítottak első szerelvényének indulásáról.

Dél előtt 10 órára készen kellett lenni mindenkinek, azt mondták, akkor indul a toloncvonat. El is készült mindenki, a 26 tehervagon színültig megtelt bútortal, ingósággal, emberrel és sok-sok gyerekkel. Délben 12 órakor azonban még mindig kint vesztegelt a vonat a pályán, valahol jó messze, a közraktárakon túl. Mozdony még akkor se volt előtte, és se híre, se hamva nem volt az indulásnak. 26 vagon... Mindegyikre kiragasztva egy írás, kinek a holmija van benne, vagy hová irányítják. Nyíregyháza, Szatmár, Miskolc, Gyöngyös, Budapest, Ki erre, ki arra, szanaszétjellel.

Egynéhányan lent állnak a sínek mentén, az utasok többsége már elhelyezkedett odabent a teherkocsikban. Egy-egy lóca, dívány, szék – azon üldögélnek. Szomorú, szótlán utasok mind. Szaladva jön egy férfi, lekéste az indulási időt, de azért még mindig korán érkezett.

– Szintén utas? – kérdik.

– Szintén.

– Hová utazik?

– Mit tudom én? – feleli. – Nekem olyan mindegy, valahol csak letesznek.

Sokan vannak így. Sokan nem tudják, hogy hová utaznak, csak mennek, mert muszáj.

Benéznek a kocsikba. Három-négy család is húzódik meg egyben. Minden szöglet másé. Milyen kis helyen meg tudnak férni az emberek. Vannak köztük egyszerűbbek, kendősök, de sok köztük az úriember. Három fiatal hölgy áll az ajtóban egymás mellett. MÁV-kezelőnő – olvasom az írást kívülről. Bútorok egymás tetején, majd gyerek-kocsi, bölcső, újra gyerek-kocsi. Valahol vékony gyerekírás hallik, aprócska lehet még a kis tolonc. Vajon kinek vétett? hogy ebben a hidegben mennie kell.

Némelyik kocsi aljára szalma van szórva. Kíváncsi gyerekfejek tekintnek kifelé a keskeny ajtónyíláson. 4, 5, 6, az anyjuk ott áll a hátuk mögött, meleg kendőket, pokrócokat borít rájuk. Az apjuk nekiveti a hátát

a deszkafalnak, és mozdulatlanul, mereven néz maga elé. Komor gondolatok lehetnek, mert az arcán két kemény ránc vésődik, s a keze ökölbe van szorítva. Az egyik vagonból hosszú kályhacső nyúlik ki. Egy kis vas-kályhát fűt odabent egy katonasapkás ember. A fronton is így csinálták, a fedezékben – mondja, miközben meggyújtja az újságlapot a kis fahasábok között.

Ebéd ideje van. Szalonnát vág a kenyérhez az első kocsiban egy volt tűzérőhadnagy. Egy darabot a feleségének is átnyújt. Az asszony nézi, s míg lassan utánanyúl, két nehéz könnycsepp hull a fekete kenyérre. A férfi ránéz, aztán megfogja a kenyeret és szalonnástól messze hajítja ki a sínek közé. Fentről pőfögve jön egy mozdony. Füstje szürke és piszkos, akár az élet.²⁸

Az első, Kassa felől érkező, menekültekkel zsúfolt vonatot felkészülten várták Miskolcon. Tudták, hogy magyar menekült utasokat hoz, akiket kiutasítottak a megszállott területről, mert nem tették le a cseh-szlovák államra a hűség esküt. A kiutasított tisztviselőkön kívül több száz, megszállott területről menekülő is érkezett a vonattal. A csehek ugyanis minden előzetes bejelentés nélkül elrendelték a megszállott területen a sorozást. A magyar férfilakosságnak, tekintet nélkül a nemzetiségre és a foglalkozásra, 21 évtől 25 évig behívóparancs útján elrendelték, hogy három napon belül jelentkezzenek a cseh-szlovák hadseregbe való felvételre. A magyar fiúk, akik csak néhány hónappal ezelőtt szabadultak a katonaságtól, szintén megkapták a cseh bélyegzős behívóparancsot. Ez meglehetősen nagy pánikot okozott köztük. Néhány óra alatt egész magyar közösségek férfilakossága elhatározta, hogy semmilyen körülmények között nem lesznek a cseh-szlovák állam katonái, inkább megszöknének a cseh impérium alól, és a meg nem szállott területre menekülve jelentkeznek katonának. A menekültek gyalog, bujdokolva, rejtőzve, kisebb csapatokba tömörülve mentek Garadnáig. Cseh katonákkal sehol nem találkoztak. Garadnától a már különben is zsúfolt vonatra szállva, Miskolcra jöttek.

A megérkezett vonattal körülbelül 300 ilyen, sorozás elől szökött felvidéki lakos jött Miskolcra. Amint a vonat beérkezett Miskolcra, azonnal gondoskodtak az utasok elszállásolásáról a Tüzér- és a Rudolf-laktanyában.²⁹

Fülek felől egy 70 kocsiból álló vonatban 35 zólyomi menekült magyar vasutascsalád is érkezett Miskolcra. Minden család két vagonot kapott, az egyiket lakásnak használták, másikban cőkmókjukat őrizték. A személypályaudvar hetedik sínparjára tolták a szerelvényt. Vasutastársaik segítettek nekik az élelembeszerzésben, útbaigazították őket, de többet nem tehettek. Az üzletvezető minden kísérlete meghiúsult, nem tudott Miskolcon kellő

számú lakást, épületet szerezni a menekült vasutascsaládoknak, akiknek fogalmuk sem volt, hány hétig kell még a hideg vagonokban maradniuk.

Egy menekült asszony elmondta, hogy tíz nappal ezelőtt a csehek vonatba rakták őket Zólyombesztercén. 24 órát engedélyeztek az elköltözésre, de az aprójószaikat nem engedték elhozni, néhány bútor is alig fért be a vagonba. De ők még szerencsések voltak, mert Losoncon át jöhettek Miskolcra. Losoncnál a férfiak leszálltak a vonatról, gyalog előrementek, és tárgyaltak a magyar katonákkal, hogy a Fülek közelében felszedett síneket a katonák rakják vissza. Mikor a vonat keresztülhaladt rajta, ismét felszedték. Bánrévén keresztül érkeztek Miskolcra. Winkler Ignác MÁV-üzletvezető kijelentette, hogy a menekült vasutasok érdekében minden lehetőt elkövet.³⁰ Sokaknak viszont Komárom felé, Budapesten keresztül kellett utazniuk.

A „repatriálás” – ahogy a hatalom új urai a kitoloncolást eufemisztikusan nevezték – nem ment zökkenőmentesen. A Kassáról induló második toloncvonatot Hidasnemetitől visszadirigálták. Az első vonat utasai Miskolcon vészteltek, ahonnan nem akarták őket továbbengedni.³¹

Cseh–Szlovákia panaszt nyújtott be a párizsi békekonferenciához a magyar kormány ellen azok miatt a katonai készülődések miatt, amelyeket a magyar kormány Csehország ellen fogantatott, és az ellen az agitáció ellen, amelyet a magyar kormány Szlovákiában megindított, és nem hagyta abba. Szóvá teszik, hogy a magyar kormány még területi integritásról beszél, holott az antant már rég elismerte a Cseh–Szlovák Köztársaságot, még ha ezt nem is hozta nyilvánosságra. Hivatalos cseh–szlovák vélemény szerint ebbe bele kell törődni, vagy pedig fegyverrel védekezni ellene, amihez Magyarországnak nincs ereje. Még ha meg is értik a magyarok politikáját, úgy gondolják, okosabb volna, ha ellenségeskedés helyett jó viszonyra lépnének Cseh–Szlovákiával.³²

Urmánczy Nándor nemzetgyűlési képviselő (akinek nevével már korábban találkoztunk, amikor szabadcsapatot szervezett Erdélybe) felháborodott cikket írt a magyar kormányok erőtlén politikája ellen:

Meddig tűrjük a megszállott hitvány ellenségeink gazságait? Meddig tűrjük testvéreink kegyetlen megsanyargatását, az elvadult bosszú és gyűlölet rettenetes, véres tobzódását? Meddig tűrjük magyar tisztviselőink fájdalmas mártíriumát? Meddig tűrik szocialistáink sanyargatását, véresre verését, rabságba vezetését? Egyedüli vétkök az, hogy magyarok, s útjában vannak a hódítóknak. Mert azok a bitangok azt hiszik magukról, hogy ők hódítók. Ettől a gondolatától részegedtek meg. Pedig csak gyáva, rabló betörők, akik itthon segítő cinkosokra találtak fajrokonai piszkos vezetőiben. Védtelenül hagyott határainkon akadálytalanul bejöttek. Nem volt

ellenállás. Még aki akart volna, annak sem engedték, hogy szembeszálljon velük. Betörőkből így léptek elő hódítókká. És most ők az „urak” szép Magyarország nagy részében. És a kínok minden kínját végigszenvedtetik a szerencsétlen magyarsággal.

Hát meddig tűrjük még véreink meggyalázását? És meddig tudjuk még viselni a mardosó szegényt tétlenségünkért? Ide hallatszik a vergődők jajszava, a kétségbeesettek vészkiáltása, a megfertőzöttek nyöszörgése, a halálra gyötörtek utolsó sóhaja. És mi? Tiltakozunk! Reggel tiltakozunk, délben tiltakozunk, este tiltakozunk. Ezeregyszer tiltakoztunk már. És a kutya sem ügyel tiltakozásunkra. [...] Fabatkát ér ma a jog és az igazság is. Még a fegyverek beszélnek, és az elfogultság és gyűlölet döntenek. Csak gondolkozunk kissé higgadtan. Párizsban a Bánátról tárgyalnak. Arról szó sem esett, hogy a miénk maradjon. Csak arról tanácskoztak, hogy a szerbek, oláhok miként osztozkodjanak fölötte. És így fognak minket továbbra is kezelni, mindaddig, amíg folytatjuk a tehetetlenséget, s ölbe tett kezekkel várjuk a wilsoni elvek kétes diadalát. Ha pedig bevárjuk, lesz itt olyan diadal, hogy attól koldulunk valamennyien. Csak a magunk erejére támaszkodva érhetünk el eredményt, sikert. Csak fegyveres erővel szerezhetjük vissza az országot. Bolond, aki azt hiszi, hogy szép szemünkért, szép beszédeinkért, argumentumainkért az elfoglalt területekről a győztes entente kiparancsolja barátait, szövetségeseit. De amit fegyverrel visszavettünk a rablók kezéből, az miénk marad, mert a jog és igazság mellett ott lesz a fegyverünk is, és mert a magyar kérdésért nem fog sem Franciaország, sem Anglia, sem Amerika újból mozgósítani. A béketárgyaláson mindenesetre másképpen ítélik meg a helyzetet, ha kivertük az ellenséget az országból és másképpen, ha csak a könyörgésnél maradunk.³³

Szomorú esetről számolt be a *Debreceni Újság*. A rendőrség központi ügyeletén megjelent egy egzaltált hölgy, aki kétségbeesve kért védelmet. Arcán rettenetes izgalom nyomai voltak láthatók, rémülten nézett szét, mintha csak minden percben attól tartana, hogy az életére törnek.

Az isten is megáldja magukat, mentsenek meg a csehektől. Nem hagynak nyugodni. Oh, borzasztó! Feldúlt falvak, füstölgő romok. Kifosztanak mindenükből; elveszik a hazánkat.

Papírjaiból megállapították, hogy a neve Etele Béláné, egy tisztviselő neje, aki Debrecenben élő rokonaihoz menekült Trecsentepléből, amelyet a csehek már hetek óta megszállva tartottak. A vele együtt érkezett menekültek elmondták, hogy nem elég, hogy minden jobb ruháját elvették, hanem meg

is botozták. Ezt a megalázó büntetést azért alkalmazták a csehek, mert az úriasszony nál két levelet találtak, melyet nem mutatott be a cseh hatóságnak cenzúra végett. Egy Trencsénteplicben maradt asszony adta át neki őket azzal, hogy hozza be az ország meg nem szállt részébe. A veréstől elvesztette lelki egyensúlyát. Mivel a viselkedése aggodalomra adott okot, és tartani lehetett attól, hogy izgatott állapotában kárt tesz magában, a rendőrkapitány a tisztifőorvoshoz kísértette, aki megállapította, hogy az úrinőt kényszerképzetek gyötrik, és nem szabad magára hagyni. Ezért beszállították a közkórház megfigyelő osztályára.³⁴

Etele Bélánét a közkórház elmeosztályán gondos ápolásban részesítették, de az orvosok minden igyekezete hiábavalónak bizonyult. Állapota rosszabbra fordult, és három héttel később meghalt. Temetése szomorú és egyszerű volt. Bár azt állította, hogy Debrecenben előkelő rokonsága van, őket nem sikerült felkutatni – hozzátartozói csak a temetés után érkeztek meg, és a közkórházban keresték, ahol már csak a bekövetkezett haláláról értesültek.³⁵

Ha tűzfegyverekkel nem is, de politikai sztrájkokkal próbált a megszállott területek magyarsága szembeszállni az idegenekkel. Pozsonytól Ungvárig, Nagyváradtól a Zsil völgyéig, Temesvártól Újvidékig munkások és alkalmazottak egyaránt vívták.

Sztrájk? Ennek a fogalomnak eddig csak proletár értelme volt, most igazi nemzeti az értelme. A szabadságukat, a vérüket, emberi méltóságukat és mindenekfölött egzisztenciájukat vetik oda. Nem bérérmelés, nem a maguk érdekeinek kielégítése kell nekik, hanem lelkük szabadsága és Magyarország joga. A fő motívum, hogy nem engedik magukat a hűség fogadalmára kényszeríteni. Ez a hazához való hűség, a népköztársasághoz való ragaszkodás, szóval: ez a hazafiasság mozgalma.³⁶

Jócskán megkétszerezve, amikor az események már okafogyottá tették, a magyar kormány autonómiát kínált a Felvidék szlovák népességének. A hivatalos lapban március 12-én megjelent 1919. XXX. néptörvény kimondja, hogy Magyarország felső vidékeiből Slovenska Krajina néven – a békekonferencia után megállapítandó pontos határokkal – önkormányzati jogterület alakul. Slovenska Krajinát úgy törvényhozási, mint kormányzati tekintetben teljes önkormányzati jog illette volna meg ennek az autonóm területnek igazgatása, igazságszolgáltatása, közoktatása és vallásügye kérdésében.³⁷

HŰSÉGESKÜ

Az új román prefektusok még 1919. január havában elfoglalták hivatalaikat. A magyar főispánokat karhatalommal tették ki állásaikból, az alacsonyabb beosztású tisztviselőket pedig hűségeskü letételére szólították fel. Akik azt nem tették le, azokat szintén elmozdították állásaikból. A tisztviselők az új hűségeskü letételét főleg azon a címen tagadták meg, hogy a IV. Hágai Egyezmény III. részének 45. cikkelye értelmében

tilos a megszállott terület lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges hatalomnak hűséget esküdjön.

A hivatalaiból elűldözött tisztviselők háromhavi illetményét a magyar kormány kifizette. Az új prefektusok arra utasították az esküt nem tett tisztviselőket, hogy ezeket az illetményeket fizessék vissza – a román kincstárba.¹

A MÁV főhivatalnokait arra kényszerítették, hogy az alkalmazottakkal hűségnyilatkozatot írassanak alá. Mivel ez nem tették meg, Mossiu tábornok rendeletével 1919. március 28-án tizenegy vasúti főtisztet Máramaroszigeten keresztül kitoloncoltak, s részükre csak egy kézipoggyász elvitelét engedélyezték. Ezt a kitoloncolási rendeletet minden magyar lapnak közölnie kellett. Az állami tisztviselők ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági és napszámos munkára voltak kénytelenek vállalkozni, hogy családjukat eltarthassák. Ugyanakkor egyes üzemeknek megtiltották az esküt nem tett tisztviselők felvételét, ezenfelül az élelmiszerek beszerzését is megnehezítették. Akiknek a meg nem szállott területen volt valamelyes családi összekötése, azok el is távoztak az üldözések elől.

Julius Maniu, a Consiliul Dirigent elnöke a nagyszebeni második román nemzetgyűlésen nyíltan kimondta, hogy

a legközelebbi és legsürgősebb feladat Erdély elrománosítása.

A román uralom ugyanis a városokban nem kapott megfelelő számú román lakosságot. A románoknak ítélt 41 város 682 561 lakosából mindössze 120 919 (18%) volt román és csak Szászsebes, Abrudbánya, Vízakna volt román többségű. A négy ötvenezer felüli városban a románok arányszáma csak 5–16% között váltakozott. Ez okból minden egyes városra kidolgozták a román uralom legfontosabb feladatát.² A Kolozsvárra szóló célkitűzést a helyi *Glasul Libertatii* c. lap 1919. 11. száma közölte:

Kolozsvárnak a hivatalos magyar statisztika szerint 1910-ben volt 57 440 lakosa. Ebből 43 373 magyar, 7 883 román, 1 959 szász és 4 325 zsidó. A 43 373 magyarból 6 426 családos tisztviselő, akik családjukkal együtt Magyarországból származtak ide. Úgyszintén 2 142 nőtlen tisztviselő is. A családos tisztviselők feleségei, gyermekei 19 278 főt tesznek ki, azaz összesen 27 846 lelket „hozott ide a víz”, s így bennszülött kolozsvári magyar csak 15 527 marad. Ha a „víz által hozott” magyarokat visszaküldjük oda, ahonnan jöttek, és román tisztviselőkkel helyettesítjük őket, akik családjaikkal együtt Kolozsvárra telepednek le, és föltesszük, hogy családjaik éppoly népesek, mint a magyaroké volt – különben is a mi fajunk szaporodása nagyobb, statisztikájuk szerint is – Kolozsvár lakosságából 35 731 románnal szemben csak 15 527 magyar, 1 959 szász és 4 325 zsidó fog állani.³

Hogy a kitűzött célt elérje, a román kormányzat főleg a magyar intelligenciát üldözte internálásokkal, kilakoltatásokkal, koholt vádak alapján történő letartóztatásokkal, ismétlődő házkutatásokkal, birtokelvételekkel, terrorisztikus zsarolásokkal, botozásokkal, lakásrekvirálásokkal, kiutasításokkal, addig, míg az kénytelen volt kérni az „önkéntes repatriálást” Csonka-Magyarországba.

Csernáth József marosvásárhelyi pénzügyi tanácsos is elszenvedte az üldöztetést:

Nagyfokú rövidlátásom miatt katonai szolgálatot nem teljesítettem. Kötelességemnek tartottam azonban, hogy önként jelentkezek. Négy évet töltöttem különböző frontokon, mindig az első vonalban. Kétszer sebesültem, 8 hadikitüntetést kaptam. 1918. december végén két mankóval

kerültem haza. Az oláh impérium 1919 januárjában a vármegyei szolgálat alól felmentett, s ekkor, minthogy egészségügyi állapotom is javult, az elbocsátott magyar tisztviselőkkel – jó példaadásként – napszámos-munkával kerestük meg kenyerünket. Már ekkor teljes anyagi és szellemi erővel megindítottam a munkát az erdélyi magyarság megszervezése érdekében. Nyomdákat, lapokat vásároltunk, illetve alapítottunk. Megszerveztük az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet, és hosszú harcok után megalapítottuk az Erdélyi Magyar Pártot. Anyagi erőmhez mérten segítettem a volt magyar tisztviselőket és a háborús katonatiszteket. Ez a tevékenységem szemet szúrt az oláhoknak, és rövid egy év alatt hatszobás lakásomból hat ízben költöztettek át karhatalommal mind kisebb és kisebb lakásokba, míg végül többtagú családommal egy szoba, előszoba lakásba zsúfoltak be, úgy, hogy öt szoba bútorem hónapokon át ponyvával letakarva az udvaron, szabad ég alatt állt.⁴

1919. január 15-én Székelyudvarhelyen, a kormánybiztosnál megjelent egy volt közös hadseregbeli egyenruhát viselő őrnagy azzal, hogy ő a nagyszebeni román kormány megbízásából átveszi az impériumot egész Udvarhely vármegye és a város fölött. Ezután elment az egyes hivatalokba, és követelte a tisztviselőktől, hogy tegyék le az esküt a román királyra és a román kormányra. Az eskü letételét a köztisztviselői kar egyhangúlag megtagadta. 34 tisztviselőt emiatt azonnal letartóztattak és két nap múlva Segesvárra hurcoltak.⁵

Az eskü megtagadásán kívül azonban volt egy nagyobb „bűnük”, mégpedig az, hogy Pál Árpád alispán levélben hívta fel a két szomszédos székely vármegyét, Háromszéket és Csíkot, hogy velük egyetértésben ne ismerjék el a román impériumot, és ragaszkodjanak a fegyverszünet előírásához, amely a közigazgatást magyar kézben hagyta. A szervezkedést azonban elárulták, és Pál alispánt, valamint Valentsik kormánybiztost letartóztatták. Udvarhely vármegye közigazgatásának élére a román kormány prefektusi minőségben kinevezte Nemcea Brassó-vidéki járásbíró. Délután 4 órakor érkekezetre gyűltek össze a különböző hivatalok vezetői és tisztviselői a megyeházán, hogy megvitassák a tennivalókat. A gyűlésen nyilatkozatot írtak alá, amelyben kijelentették, hogy a román impériumot nem ismerik el. A román parancsnokság közben értesült a történetről, és katonasággal vette körül a vármegyeházát. Lupascu román főhadnagy egy csapat katonával benyomult a közgyűlési terembe, és fogolynak nyilvánított mindenkit, akit ott talált. A letartóztatottak közt volt dr. Kait Ferenc főjegyző, dr. Szabó Endre első aljegyző, dr. Demeter Lőrinc élelmezési biztos, Szentkirályi Kálmán árvaszéki elnök, dr. Horváth Károly közjegyző, Mátéffy Domokos pénzügyigazgató, Szabó János helyettes pénzügyigazgató, Só Rezső polgármester,

Szakács Zoltán rendőrkapitány, dr. Kolumbán Lajos tanfelügyelő, dr. Váró Géza ügyvéd és Cséka Károly segédlelkész. De ez még nem volt elegendő. Letartóztatták a lakásán és a megyeházára hurcolták Pál István 70 éves apátplébánost. A betegen fekvő postafőnököt lakásán vették őrizetbe. A többi tisztviselőt hazabocsátották azzal, hogy minden délután 4 órakor, 4000 lej pénzbírság terhe alatt kötelesek jelentkezni. A letartóztatás előtt a vármegyház folyosóján gépfegyverek, az épület előtti téren pedig ágyúk voltak felállítva. A tisztviselők lakásáról az összes élelmiszert elrekvirálták.

A 25 bot alkalmazása napirenden volt, és még úrinőkkel szemben is durva magaviseletet tanúsítottak. A magyar kokárda viselőit megbotozták. A leveleket, újságokat bejövételük napjától kezdve elégették. A posta bezárt, a tisztviselők nem dolgoztak. A lej-árfolyamát önkényesen két koronában állapították meg, ami jelentősen megkárosította a lakosságot. Két személynél több egyén nem járhatott az utcán egymással, fegyveres katonák kergették szét még a kisiskolás lányokat is.

Délután 5 órakor Nemcea prefektus és a parancsnokoló román ezredes elmentek a megyeházára, s újra fölhívták a tisztviselőket, hogy tegyék le az esküt Romániára. Különösen a román ezredes ígért fűt-fát, de a tisztviselők hajthatatlanok maradtak. A román parancsnokság éjjel 11 órakor szuronyos katonák közé vettette a bezárt köztisztviselőket, és kikísértette a másfél kilométerre lévő állomásra, ahol különvonat várta őket. Az elhurcolt 35 köztisztviselőt két harmadosztályú kocsiba ültették, s a vonatot útnak indították Héjjasfalvára, onnan pedig Nagyszebenbe irányították.⁶

Vízi Jánosné a nagyapja szemszögéből mondta el a történetet:

Nagyapámat, Donáth Gyulát Székelyudvarhelyen a vármegyházánál alkalmazták, mint irodatisztet. Amikor a románok bevonultak, akkor az egész megyei intelligenciát kényszerítették arra, hogy esküt tegyen le a román államra. Itt többen, kb. 35 értelmiségi: orvosok, papok, egészségügyiek, építészek nem voltak hajlandók esküt tenni a román államra, és ezért ezt a 35 embert a nagyenyedi börtönbe vitték. Vádemelés nyilván nem volt, de a nagyapám így is 8 hónapot töltött Nagyenyeden ebben a társaságban. Lehetséges, hogy ugyanazon cellába helyezték el őket, és ott, akik együtt voltak, köztük a nagyapám is, csináltak egy dokumentumot, amit mindannyian aláírtak. [A dokumentumon az aláírásokon kívül más szöveg nem volt – a szerző megjegyzése.]

Amikor a nagyapát letartóztatták és börtönbe vitték, akkor a ház elé egy fegyveres katonát állítottak, nem volt szabad nekik a házból kimenni – házi őrizetben voltak. A ház előtt egy hosszú gang volt, ami az utcára

nézett, és a nagymama, karján a legkisebb, kb. 2 éves gyerekkel ott állt a gang végén. Akkor már pöszögött az a kisgyerek, és azt mondta a katonának – amit otthon hallott –, hogy bidi olá, bidi olá – бүдös oláh. Ezt megértette a katoná, és rájuk fogta a fegyverét. Bemenedültek a házba, és többet nem mertek kimenni a gangra se.⁷

Voltak, akik nem várták meg a kiutasítást, hanem önszántukból a menekülést választották. Egy Erdélyből kiszökött diák történetét az erdélyi székely csoportparancsnokság távbeszélő szakaszánál vették jegyzőkönyvbe.

Jkv. Felvétetett Szatmárnémeti, 1919. március 17-én, Kiss Ferenc VII. gymn. tanulóknak Erdélyből való menekülése tárgyában.

1. Honnan és mikor indult el?

– Székelyudvarhelyről, 1919. márc. 7-én.

2. Mi készítette, hogy Erdélyből elszökjön?

– December első felében édesapám, ki Maroshidason állomásfőnök volt, Székelyudvarhelyre jött, hogy meglátogasson. Azon időben esett ezen látogatás, mikor Székelyudvarhelyen a románok a tisztviselőket felszólították, hogy a hűségüket tegyék le Nagyromániára. Édesapám is elment a gyűlésre, és amikor tiltakoztak egyhangúan a tisztviselők az eskütevés ellen, december 8-án őt is elhurcolták. December második felében édesanyám ismerősök körében, román brutalitásokról lévén szó, azoknak tettei ellen kikelt és az ismerősei előtt megjegyzéseket tett a garázdálkodó románokra. Mivel azonban a románok fizetett kémei minden társaságba és körbe befurakodtak, akadt besúgó, aki édesanyámat ezért feljelentette.

December 26-án este megjelent egy román járőr a lakásunkon, és a prefektus elé vitte édesanyámat. A románok a feljelentett embereket rendszeren éjjel 11 és 12 óra közt szokták lakásukon az ágyból kihúzni, a városházára vinni és reggel a prefektus által kiszabott botbüntetést végrehajtani. Ha nem bírja ki a botbüntetést, megvárják, míg aléltóságából magához tér, és azután folytatják a botozást. Édesanyámat még aznap este elítélték; a 25 bot közül azonban csak 15-öt bírt ki; erre összeesett, és magához nem térve többet, másnap, 27-én este sebeibe belehalt. 28-án, mert nemzeti színű szalag volt köpenyem gomblyukában, a románok az utcán lefogtak, elvitték a városházára, és 25 botütést mértek rám. Ebből 14-et éreztem, a többit azonban már, önkívületi állapotban lévén, nem éreztem. A botozás után 5 napig kellett fekvődnöm. Osztálytársaimat több alkalommal felszólítottam, hogy lázadjanak fel a románok ellen, és a vasutasokkal is megtettem ezt. A románok megtudták, és ezért 50 ütésre ítélték, azonban nem bottal, hanem derékszíjjal kaptam.

3. Milyen körülmények közt jött el Székelyudvarhelyről ide?

– Februárban még kiállítottak részemre egy Marossillyére szóló utazási igazolványt. Ezzel Segesvárig tehervónattal, onnan Marossillyéig személyvonattal jöttem. Marossillyéből Lugosra, onnan Temesvárra és Lippára, majd Szolnokon át Szatmárra jöttem. Útközben a sok igazoltatáson kívül semmi különös nem történt.⁸

A falusiak meneküléséről Babits Mihály írt lírai életképet.

Jaj, uram, jól ismerem én is ezt a képet: fölvert, kétségbeesett emberek, otthagynak egész életük, földjeik, vagyonkájuk; a betegnek ágya, a gyerekeknek játéka, kiverve a mezőn, jajgatva; és körös-körül a szabad ég bosszantó nyugalma, a hideg holdvilág, a közönyös hegyek, a blazírt tücsökszó, vészes fehérséggel szalad az országút, egy baljós nyúl fut át: ki törődik a szegény Emberrel? Maga baja, maga bolondsága!

Csupán a házak néznek ismerősen, a szép zöld ablakok, amelyek mögött már senki sem maradt... a torony a dombról és a falu fái, csupa régi barát, csupa emlék. Az útszéli kereszt int, a határfa a sorompónál: Ne menjetek! Magyar házak, magyar fák, mikor fogtok ti megint magyar szót hallani? Megértitek-e az idegen nyelvet? Magyar életnek darabjai maradtak bennetek. Még a madárijesztő is kedves a kert alatt. Egy lány fedte rajt a keszkenőjét, amit jelül tűzött oda szeretőjének. Libeg-lobog a kendő: Isten veled! Állatok hangja bög és béget ki még az ólból, istállóból, akiket ott hagytak: ennyi az egész búcsúztató. Kutyák ugatva szaladnak a szekerek után. Azután csak tücsöklaj, kocsizörgés és csecsemők sírása. Egy falu üresen maradt a hódítók számára...⁹

A román közigazgatás közben gyorsított menetben kezdett berendezkedni Erdélyben, a kormányzótanács pedig egymás után adta ki a magyarság nemzeti létét aláásó rendeleteket. Hűségesküket kértek a magyar köztisztviselőktől. A Magyar Népköztársaság kormányának utasítása eltiltotta a tisztviselőket az eskütételtől, de kényszer esetén mentesítette őket az eskü letételének következményeitől. A tisztviselői karnak aránylag csekély része letette a román államra a hűségesküket, túlnyomó többsége azonban megtagadta az esküt azzal az indoklással, hogy amíg a békekonferencia nem dönt Erdély sorsa felett, addig a magyar államnak tartoznak hűséggel. Ehhez még azt is hozzáfűzték, hogy a tömeges eskületéssel a román kormány bizonyára külföldön is eldicsekednék, ez pedig rontaná Magyarország esélyeit a világ ítélőszéke előtt. A román hatóságok kaptak az alkalmon, és azonnali hatállyal nyugdíj és végkielégítés nélkül elbocsátották az esküt megtagadó tisztviselőket. Ugyan-

ezt a kálváriát járták később végig a szabad pályán működők is. A hűség megtagadásával a magyar tisztviselői kar elvesztette létalapját, és inkább a nyomort választotta, mintsem hogy a nemzeti céloknak árulója legyen. Az eskü megtagadása szilárd egységbe kovácsolta össze az erdélyi magyarokat.¹⁰

A román élet rákfenéje, a könnyű megvesztegethetőség már fel is ütötte a fejét, hogy majd beleigazodva a regáti bizantinizmusba, ez uralkodjék az államszervezet legnemesebb részein is. Hat elemít végzett dascal-sarjak adófőnökösködtek, sőt tanfelügyelősök is. Ha valaki már vidéki ügyvéd volt, megnyílt az út a főispánság felé. Az új investitúra képe általában siralmas volt, és a színvonal megdöbbentő süllyedése csak fokozta a magyar elkeseredést: hát ezért kellett otthagyni helyeinket, hogy ezek ül-hessenek ide be? A román társadalom nincstelenjei előtt megnyílt a megtollasodásnak az útja. Megdőlt az erkölcsi haladásba vetett hit, a tehetséget meghendikepelte a faji származás, egy új konjunktúra nyílt meg, amelyben már nem a rátermettek érvényesültek, hanem akiket az erőszak támogatott.

– írta Ligeti Ernő *Súly alatt a pálma* című könyvében.¹¹

A magyar kormány tiltakozó jegyzékeinek hatására a szövetségesek is vizsgálatot indítottak a visszaélések ügyében. Az amerikai bizottság részéről Storey Davidson titkár Zerkovitz Emil miniszteri tanácsos kíséretében járt Erdélyben. Zerkovitz erdélyi tapasztalatairól a következőket mondta:

A kormányzótanács elnöke, dr. Maniu – akit Budapestről, mint kiválóan művelt, nagyeszű és széles látókörű európeert ismerünk – igen szívesen és nagy előzékenységgel fogadott és in medias res: a legnagyobb közvetlenséggel és nyíltsággal beszéltünk a helyzetről. Csodálkozásának adott kifejezést, hogy a magyar kormány és a magyar közvélemény nem akar belenyugodni a szerinte változhatatlanba, Erdélynek és a magyarországi románlakta területeknek a román királysághoz való kapcsolásába. Csodálkozott azon, hogy mi, magyarországi egyszerű polgárok és a magyar kormány még mindig görcsösen ragaszkodunk a „Nem, Nem, Soha!” kiplakátozott elvéhez, és nem számolunk a tényekkel, a tényleges helyzettel. Így tértünk azután át az atrocitások, botozások és kínzások dologára. Meséknek, rágalomnak, rémlátomásnak jellemezték ezeket a dolgokat. Kijelentették, hogy módjukban van bizonyítani a rémmesék alaptalanságát. Mint Mr. Storey kísérője időztem Nagyváradon, így nem állott módomban, hogy vitatkozzam e kérdés fölött, de elmondtam, hogy a magyar kormány tudomására hozott atrocitások túlnyomó részéről

hiteles jegyzőkönyvek állnak rendelkezésre, amelybe betekintést nyerhet a román kormányzótanács is.

Beszéltem magyar tisztviselőkkel is. Természetesen nem beszélhettem úgy és olyan szabadon, amiként azt egy meg nem szállott városban tehettem volna. Tekintettel kellett lennem azokra is, akikkel beszéltem és akik ott maradtak, mert elutazásukat meg sem engedik, és tekintettel kellett lennem magamra is, aki másnap feltétlenül el akartam utazni. Összeszorult a szívem, ahogy ezekkel a magyar államtisztviselőkkel – bírák, ügyészek, pénzügyi, vasúti, postatisztviselők, katolikus lelkészek stb. – elbeszélgettem. [...] megemlítettem, hogy véleményem szerint a kényszeresküti lehetetik, hiszen erre a kormány engedélyt adott, és átmeneti állapotról lehet csak szó, és ez különben sem jelenti még azt, hogy román államszolgálatba kell majd véglegesen lépniök, mert mindezekben a függő kérdésekben majd csak a békekonferencia fog határozni.¹²

Maderspach Viktor erdélyi német származású magyar mérnök, katonatiszt néhány sora jól érzékelteti a megszállt területeken uralkodó légkört.

Aki nem ismeri az oláhoktól megszállt területen uralkodó viszonyokat, nem fogja megérteni, hogy miért kell magában olyan ártatlan cselekményt, mint egy gépkocsival tett kirándulást külön megindokolni. Nagy-Romániában minden „ungur” egy úzott vad, kit a pópa, a tanító, a jegyző, egyszóval minden oláh, aki ingét a nadrág felett viseli, figyel, kémlel, rágalmaz. A sziguranca [a politikai rendőrség] ilyenformán könnyűszerrel tudja minden magyar legapróbb és látszólag legjelentéktelenebb lépését is számon tartani. Ezért a magunkfajta ember előre szokott gondoskodni arról, hogy szükség esetén minden cselekedetét elfogadható módon tudja indokolni.¹³

Brousseau ezredes, Franchet d'Espèray francia tábornagy vezérkari főnöke Debrecenbe utazott, hogy ott átvegye a Székely Nemzeti Tanács és a megszállott magyar területek lakosságának panaszait.

Megnyugtatom az urakat, hogy a fegyverszüneti szerződést betartjuk és betartatjuk. Én sem magyar, sem román nem vagyok, tehát elfogulatlanul és tárgyilagosan bírálok el a dolgokat. Úgy látom, hogy a románok félrevezettek bennünket. Mi felháltalmaztuk a románokat a túlnyomórészt románok lakta területek megszállására, de amint utóbb kiderült, olyan városokat is megszálltak, ahol elenyésző csekély számmal laknak románok. Így megállapítottuk, hogy Zilahon is alig van 8-10 intelligens román

nemzetiségű család és vagy 900 alsórendű román, a város többi lakossága magyar. A románok Debrecenről is azt állították, hogy az is román, és most látjuk, hogy tiszta magyar város. A fegyverszüneti szerződést betartjuk, de a végleges döntés a területekről a békekonferenciáé.¹⁴

A magyar közvélemény nagy reményeket fűzött az antant-bizottságok szemléihez. A Pernerol angol kapitány vezetése alatt kiküldött bizottság is megvizsgálta a románok erdélyi erőszakoskodásait és a magyarok üldözését. Az angol katonai bizottság terjedelmes jegyzőkönyveket vett fel a román atrocitásokról, és a vizsgálat eredménye kétségtávol kedvező volt a magyarokra nézve. Megállapították, hogy a románok nem kultúrnemzethez illő módon viselkedtek, és az antant által előírt megszállási feltételeket nem tartották be. Pernerol kapitány – ígérete szerint – az összes iratokat a fegyverszüneti bizottság elé fogja terjeszteni, és így minden remény megvan arra, hogy a magyarok sérelmeit orvosolják.¹⁵

A megszálló románok napról napra újabb bizonyítékát adták annak, hogy egyáltalán nem respektálják a fegyverszüneti szerződésnek a megszállásra vonatkozó pontjait. Március elején a magyar igazságszolgáltatásnak román fennhatóság alá helyezését jelentették be. A nagyszebeni román kormányzótanács hivatalos lapja, a *Gazetta Oficiala* közzölte a rendeletet a román impériumnak az igazságszolgáltatásra való kiterjesztésével. A román állam felségjogainak Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Kolozs, Fogaras, Hunyad, Maros-Torda, Udvarhely, Szeben, Szolnok-Doboka, Nagykovács, Kiskovács, Háromszék, Torda-Aranyos vármegyékre való kiterjesztése folytán ezen területek bírói hatóságai a román állam bírói hatóságai alá rendeltetnek. A bírósági tárgyalás nyelve a román lett, a magyar Kúria legfelsőbb bírói hatásköre megszűnt. Az igazságügyi szervezet tagjai hivatalos esküt tartoztak letenni. Aki az esküt nem tette le, azt a román igazságszolgáltatás kereteiből elbocsátották és nyugdíjigényét nem ismerték el.¹⁶

Kiskovács és Torda-Aranyos vármegyében a tisztviselők tiltakoztak a felszólítás ellen, de a közigazgatás ügymenetének biztosítása érdekében hajlandónak mutatkoztak az esküt letenni, ugyanakkor – naivan – kikötötték, hogy esetleges változás esetén az eskü feloldását kérik.¹⁷

Maros-Torda vármegye alispánja a felszólításra kijelentette, hogy a tisztviselők élnek az alkotmányos tiltakozás jogával és a kényszernek engedve teszi le az esküt. Alsó-Fehér és Kiskovács vármegyékben is a maros-tordai tisztviselők deklarációjának hangsúlyozásával tették le a magyar tisztviselők a román alkotmányra az esküt.¹⁸

A román hatóságok a magyar vasutasokat is egy nyilatkozat aláírására szólították fel, amely szerint a nyilatkozat aláírói alávetik magukat a román

vasutak igazgatóságának, rendelkezéseit minden körülmények között teljesítik: A nyilatkozatot a magyar vasutasok nem írták alá, bár a munkát tovább folytatták. Minden magyar vasutas azt hitte, hogy a hűségnyilatkozat aláírására csak a békekötés után kerül sor, addig a hűségeskü és fogadalom nem kötelező. Ilyen körülmények között az erdélyi magyar vasutasokat meglepte az a körözhvény, amelyben ultimátumszerűen felszólítják őket, hogy március 15-ig írják alá a nyilatkozatot, máskülönben állásukból elbocsátottnak tekintik őket és természetben bírt (szolgálati) lakásukból is ki kell költözniük.¹⁹

A Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság 1919. február 13-án a következő jelentést továbbította a Szövetséges Katonai Misszióhoz:

A románok nemcsak hogy beszüntették azon hivatalnokok fizetését, akik a nyilatkozatot alá nem írták, hanem elbocsátottnak nyilvánították őket, felszólították természetbeni lakásuk elhagyására, és megtiltották, hogy megszállott területen maguknak munkát szerezzenek. A románok még azt is megakadályozták, hogy a tisztviselők a megszállott területeket elhagyhassák, és minden jel arra mutat, hogy mint munkanélkülieket később internálni fogják. Kérjük az alkalmazottakról való szíves gondoskodást.²⁰

Paszterczik MÁV-igazgató március 14-én kelt levelében tájékoztatta a MÁV elnökét.

Jelentem, hogy megbízható magánértesülesem szerint az oláhok teljesen átvették a mi erdélyi hálózatunk intézését. Markos György magyar államvasúti üzletvezető-helyettes március 15-ig az eddig élvezett természetbeni lakását átadni tartozik. Markos Kolozsvárt szerencsére talált egy alkalmas raktárhelyiséget, ahol bútorait el tudta helyezni és maga, valamint családja Gyöngyössy-Böhm Mihály MÁV-felügyelő szívességéből ennek nyári lakásában húzódott meg. Ugyancsak megbízható magánértesülesem van arról is, hogy az oláhok Kolozsvárt átvették erőszakkal az adóhivatalt, és dr. Papp Antal miniszteri tanácsos pénzügyigazgatót és helyettesét hivatali teendőik ellátása alól egyidejűleg felmentvén, Papp pénzügyigazgatót arra utasították, hogy természetbeni lakását f. hó 20-ig az oláh tisztviselőnek okvetlenül adja át.²¹

A magyar tisztviselők naivitására és tájékozatlanságára jellemző példa, hogy Maros-Torda vármegye tisztviselői lemondtak állásukról, és kérték az eskü alóli felmentésüket. Lemondásukat azzal indokolták, hogy a román prefektus megígérte, az igazgatás továbbra is a magyar törvények szerint fog folyni,

a magyar nyelv megmarad hivatalos nyelvnek, mindenki a helyén marad, és a tisztviselők továbbra is megkapják fizetésüket; ezekből az ígéretekből azonban a románok egyet sem tartottak meg. Két nap múlva román alispánt neveztek ki, és Köllő alispánnak semmibe sem engedtek beleszólást, a főszolgabírókat pedig mind kicserélték, és a tisztviselők eddigi fizetésének is csak egy részét adják ki. Veckán prefektus beismerte, hogy ígéreteiket nem tartották be, mindamellett az eskü alól nem oldotta fel őket, azzal az indoklással, hogy ezt csak a nagyszebeni román kormányzótanács teheti meg.²²

Az *Újság* című politikai napilap csípős hangú glosszában írt a kisebbségi emberi jogokról.

Tegyük föl, hogy Erdély megilleti Romániát, mert többségben vannak a románok. Afrikában is többségben vannak a szerecsenek. Kiszolgáltatná Anglia és Franciaország az angol és francia kisebbséget a szerecsen többségnek, a szerecsen humanizmusnak? A kisebbségek joga biztosítva van? A szerecseneknél talán, de Romániában...?²³

A megszálló román seregek parancsnoksága és a nagyszebeni román kormányzótanács nemcsak korbácsot, hanem kalácsot is nyújtott a magyarok felé. Egy szíréhangú magyar nyelvű röpiratot terjesztettek a „székely testvérek” között, melyben felhívják őket, hogy kövessék a szász példát, és csatlakozzanak Nagy-Romániához.

Székelyek! Testvéri szeretettel szólunk hozzátok. Tudjuk, hogy mélyen el vagytok keseredve, mert azt hiszitek, hogy a ragyogó Csíkország, a tündéries Háromszék és a kies Udvarhely nem lesz a tiétek többé. Dehogyan nem. A román uralom a Wilson-féle alapon áll, és a legteljesebb mértékben méltányolja különleges helyzeteteket. Egy nép életét senki sem veheti el, csak egyes-egyedül önmaga áthatja meg nemzeti létének sírját. A román nemzet megért benneteket, mert ki értene meg jobban a szenvedőt, mint ez a nemzet, melynek lelkét évezredek szenvedés mélysége gazdagította és tette fogékonnyá minden nemes érzület iránt.

A székelyeknek a román uralom alatt előnyösebb gazdasági helyzetük lesz, mint amilyenük lehetne a háborútól kimerített és tönkresilányított Magyarországon. Egy teljesen kimerült ország óriási adóterhében részesültetek volna.

Felültök-e a rágalmaknak, a hazug híreknek és a vészmadaraknak, amelyeket a magyar demokrácia röpit közéttek, csak azért, hogy elámítsón, és hogy ne lássátok, hogy az egyedüli lehető boldogulás, ami rátok várhat, csak Nagy-Románia ölében lelhető meg! Jut-e eszétekbe, hogy évtizedek

óta még mindig jobb kenyeret kerestek az agyonrágalmazott Romániában, mint amilyent itthon ettetek, még a híres „székely akció” hazug igények idejében is?

Pedig a jövőben nem léteznek többé Kárpátok! Lehullott a határok akadályá, szabadon léphettek a gazdag Moldova és Havasalföld földjére, és akadálytalanul fog közibetek özönléni a jólét gabonája, kukoricája és bő zsírja. Egy új, a jólét napsugaras derűjétől rózsás kor köszönt rátok! Mezőgazdaságilag, kereskedelmileg, az ipari és közlekedési berendezkedést illetőleg Nagy-Románia a kelet tündérvirtéje lesz. Mindene megvan hozzá: földje, érce, ásványa, folyói és tengere, tele a legkecsesetebb konjunktúrákkal. És mindezen felül a román demokrácia a legideálisabb szabadságokat kész biztosítani a vele tartó összes népeknek.

Nem nehéz választani! Siessetek, mert annál gyümölcsözőbb lesz bizalmatok, minél előbb nyilvánítjátok ki azt. Gondoljátok meg, hogy habár kicsiny nép vagytok, a most vajúdó világban a népek nem fizikai nagyságuk szerint fognak boldogulhatni, hanem erkölcsi színvonaluk arányában. S talán mint a jövő magyarságnak kultúrfelegyára, nagyobb hivatást igényelhetek itt Keleten, mint eddig.

Nagy-Románia a világ intéző nagyhatalmai akaratából és az örök igazságosság erejéből jött létre és pedig örökre. Ez lesz a ti honotok mindvégig a földtekén, és mily nagy ostobaság lenne, ha ezt nem tudnátok saját érdekeitek szempontjából megérteni. A székelyekre Nagy-Romániában nem a megsemmisülés, hanem a faji szokásoknak és nemzeti sajátosságaiknak teljes érvényesülése vár. Tiétek marad a fenséges Hargita és az egész ragyogó föld, mely lábainál elterül, gazdag völgyeivel, ősi szántóival és mindazzal a végtelen rengeteggel, mely évszázadokon át álmaitokat, vágyaitokat ringatta és őrizte. Szabad nép lesztek szabad földön, szabadabb, mint valaha voltatok.

De elvárja a románság, hogy végre valahára, megbékült lélekkel és tiszta szívből viszonzózzák hívó szeretetét! Csak a szászok példáját kell hogy kövessétek, azok mindezt már megértették. Azé lesz a jövő, aki hinni tud, mert ezáltal saját életterében hisz.²⁴

A nagyszebeni kormányzótanács felszólította a kolozsvári egyetem tanárait, hogy mielőbb tegyék le az esküt. Akik leteszik, és kötelezik magukat, hogy két év alatt megtanulnak románul, azokat tovább foglalkoztatják, és fölemelt fizetést kapnak; akik nem teszik le, azok ezt a félét még befejezhetik, de aztán „*veteres migrate coloni!*” – vagyis „takarodjatok, egykori gazdák”, ahogy Márki Sándor idézte Vergiliust naplójában.²⁵

Az egyetem bölcsészettudományi kara a kormányzótanács átírtára kapcsán egyhangúlag kijelentette, hogy az esküt nem teszi le, s ezt név szerinti szavazással is megerősítette. Két nap múlva már – még sem várva a tanév végéig hátralévő egy hetet – át kellett adni az egyetemet. Márki Sándor naplójában rögzítette az átadás körülményeit.

Május 13. Dél felé román zászló alatt, néhány szuronyos katona során át mentem be az egyetemre, a seminarium átadása végett. A fölvetett jegyzőkönyv szerint Dr. Rosca Pál nagyszebeni seminariumi tanár felmutatta a nagyszebeni román kormányzótanácsnak Nagyszebenben 4336/1919. sz. a. május 12-én kelt rendeletét, s kijelentette, hogy (Bran György hadnagy, jegyzőkönyvvezetővel együtt) megbízatásához képest a magyar állam tulajdonában lévő közép- és újkori seminariumot felszerelésével együtt, leltár mellett, a román állam tulajdonába átvenni óhajtják. Én viszont, mint a seminarium igazgatója kijelentettem, hogy felettes hatóságul egyedül a magyar állam illetékes hatóságait ismerhetem el, intézetem átadását tehát csak ezek rendeletére vagyok hajlandó eszközölni. A nagyszebeni román kormányzótanács illetéktelen rendelete ellen tiltakozom, s az átadást, valamint az annál való közreműködést megtagadom. Erre a megbízott (persze csak képletesen) erőszakot alkalmazván, egyszerűen megmutattam a szekrényeket, mikben a könyvek vannak, s kijelentettem, hogy – a kulcsok nálam hagyatván – a felelősséget a felszerelésért csak akkor viselem, ha a leltárt jelenlétemben veszik át. Ez később fog megtörténni. [...] Meg is mondtam a biztosnak, hogy a hátralévő egy hetet még megvárhaták volna, de csak annyit mondott, hogy a megbízatás neki is kellemetlen. Ilyen módon történt meg a többi seminarium átadása is. Mivel esküt csak a rendes tanároktól követelték, az egyetem többi személyzete annál inkább helyén maradt, mert különben a megszállott területekről a szolgálni vonakodókat eltávolították volna. [...] Emlékeim ideadták a seminariumi gyakorlatok naplóját, mely szerint 1902. szept. 25. óta 1919. máj. 8-ig összesen 683 gyakorlatot tartottam. [...] Rendes tanárságom 42 éve alatt 13 005 órát tartottam, a középiskolai tanulókat nem véve az egyetemen 8193 hallgatónak. Megértem tehát a nyugalomra, de nem – *more dacico!*²⁶

A román berendezkedés előrehaladtával óriási lakáshiány lépett fel: tisztviselők, katonatisztek, egyetemi tanárok elhelyezéséről kellett gondoskodni. A lakáshiány megoldását a város román igazgatása és rendőri hatóságai összekapcsolták a magyar tisztviselői réteg kiszorításával. A kolozsvári rendőrprefektúra kiutasítási rendelete szerint öt nap alatt el kellett hagyni

Kolozsvár város területét – többek között – mindazoknak az esküt nem tett tisztviselőknek, akik nem az egyesített román területen születtek.

A lakáshivatalok működését megkönnyítették a tetszés szerint magyarázható, „gumirendeletek”. Erre példa az egyik rendelet két pontja:

1. Ha egy lakó lakásának terjedelme meghaladja a feltétlen szükségletet, annak egy része elrekvirálható.
2. Ha azonban a cél így sem érhető el, olyan lakások is elvehetők, ahol a fenti körülmények nem állnak fenn.²⁷

Szintén Márki Sándor naplójában olvasható:

Márc. 21. Délelőtt nálunk is járt lakást lefoglalni egy romániai és idevaló tiszt s mivel az előbbi elég hányaveti módon viselkedett, lányom francia nyelven figyelmeztette, hogy ők is valakik. Mire az úrfi feljelentéssel és 5000 lei büntetéssel fenyegetőzött, s náluk is, nálunk is lefoglalt egy-egy szobát.

Júli. 18. 10 órakor lefoglalták alsó és felső ebédlőnket katonatisztek számára, s így már négy szobánk van lefoglalva.

Máj. 26. Utolsó lisztkészletünk is elfogyott, pedig 14-en annyi kenyeret fogyasztunk, hogy kétnaponként 94 koronát, tehát egy hónapban mintegy 1400 koronát kell kiadnom csupán lisztre; jóval többet, mint a mennyi havi fizetésem – volt.

Júni. 27. Ma, Hirschler prelátus után Papp Antal pénzügyigazgatót is befogták, s ezzel a letartóztatottak száma 18-ra emelkedett. Ügyükkel kapcsolatban letartóztattak egy Olajos nevű hírlapírót is.

Júli. 29. A föl nem esküdt tisztviselők rendszeres kiéheztetése tovább folyik, ma lefoglalták a köztisztviselők szövetkezetében a kiosztani akart kukoricalisztet. Búza már úgyszincs!

Aug. 17. A mai zaklatás ez: mindazoknak, kik az eskü letételét megtagadtuk, 20-án el kell vinnünk a városházára valami comisar juvernelhez, dr. Ioan Boeriuhoz okleveleinket, melyek illetőségünket, alkalmaztatásunkat és azt az időt, mióta Clujban tartózkodunk, igazolják. A nagy többség kétségtelenül nem fog jelentkezni, ami azonban nem akadály, sőt, elősegítője a kiutasításnak, mert a lakások kellenek a kormányzótanács, hadsereg-parancsnokság stb. idecsődítendő hivatalnokai számára.²⁸

Ecsedi Zoltán nyugdíjas sárospataki tanár unokahúgainak leírta visszaemlékezését nagyszülei kiűzetéséről:

Apai nagyapám, Ecsedi Jenő Nagyváradon született 1871-ben. A polgári iskola elvégzése után Zilahra került tanítóképzőbe. A képző elvégzése után a budapesti Paedagógiumba [tanárképző főiskola] került magyar-történelem szakra. 1895-ben a temesvári polgári iskola meghívta tanárnak. 1897-ben házasságot kötött, néhány évi takarékoskodás után kertesházat vett Temesváron: [...]

Az eskü megtagadása után (1919. szeptember) az állásából való elcsapátása ellenére Temesváron maradt, de az úgynevezett „hegyi franciák” nem fogták ki a macerálásból. Az esküt nem tett tisztviselőknél nem elégedtek meg a hivatalból való eltávolítással, hanem különféle zaklatásokban is részesítették őket állandóan. A gerince a dolognak: éjfél után 1-3 óra körül felzörgették „dutyé la siguranca” felkiáltással. Ott becsukták egy sötét és hideg szobába, ahol szék sem volt, de annál több tetves csirkefogó. Ott kellett „várnia a kihallgatást”, amire sohsem került sor, hiszen nem volt ellene semmi vád. Ilyen téli álmatlan éjszakák után reggel 8-9 órakor hazaengedték. Közben már reggel 5 és fél 6 körül becsöngettek a lakóházba, hogy még most sincs letisztítva a járda. És frissen pénz-büntetést szabtak ki. Emellett a házadót is megnyomták, miközben minden jövedelmük néhány zene- és magántanítvány volt.

Nagypapáék mindezt kínlódva bár, de túrték a ház miatt. Két és fél évig kihúzták, de aztán nekik is menniük kellett, lappangó betegséggel, amit a siguranca „jóvóltából” szerzett. Nagymama is ott ment tönkre idegileg. A házat sem tudták jól eladni, mert tudta Schwarz, hogy „muszájeladás”. Az utolsó kitelepített volt. Még nyomorúságában is jót tett másokkal. Ugyanis Inotay László ipariskolai igazgatót, aki szintén nem tett hűségesküt, egyszerűen kirúgták a lakásából családjával együtt (de a bútorait, felszerelését stb. ottmarasztalták Ljuba újdonsült igazgató részére). Nagypapa befogadta őket, megosztván velük házat egy fillér ellenérték nélkül.

1921 októberében jött át betegen. A szíve és az érrendszere volt megtámadva. Sajnos erős dohányos volt. Bizonyára a vérnyomása is magas lehetett, de akkoriban még nem volt szokásos ezt mérni. Volt egy ideig a pesti és a balatonfüredi szívkórházban is. Diósgyőrben eleinte nekik is csak szükségük volt. Kb. tíz évig tanított ott. 1931. május 1-jén ment nyugdíjba, és május 4-én már meg is halt. 36 évi munka után csak 4 napig volt nyugdíjas.²⁹

Niculescu tábornok, az I. vadászdandár parancsnoka körlevélben fenyegette meg a sztrájkolni készülő vasutasokat. Tudomásukra hozta, hogy a nagy

főhadiszállás vonatkozó rendelete értelmében a sztrájkba lépők családjukkal együtt a sztrájkba lépéstől számított 24 órán belül le lesznek tartóztatva, és az Erdély északi részén húzódó demarkációs vonalon túlra fognak szállíttatni, olyan helyekre, amelyeket a főhadiszállás fog kijelölni. Egy kézikofferen kívül nem vihetnek semmi mást magukkal. Ott, ahol vasútvonal, a telefon- és távíróvezeték meg lesz rongálva, a tetteseket felelősségre vonják. A tetten érteket a helyszínen nyomban főbe lövik, és a községek is meg lesznek büntetve.³⁰

Az 1919. január 15-én a „bolsevizmusnak szóval és nyomtatvány útján való terjesztésének” vádjával, valamint a január 14-i cigányi eset miatt a román katonai hatóságok által letartóztatott Apáthy perének elsőfokú tárgyalását június 15. és 21. között tartották. A védelem abból indult ki, hogy kiadatási egyezmény van Ausztria–Magyarország és a Román Királyság között, és a békeszerződés előtt a román hatóságok nem illetékesek az ügyben. Vitatta a védelem a katonai bíróság illetékességét is.

A vádpontokkal kapcsolatban meg kell említeni, hogy az 1918. november 1-jén Kolozsváron felbukkant brassói gyalogezred menekülő maradéka mintegy 150 ember volt; a fegyelmezetlen, civileket is terrorizáló banda kordában tartására irányuló intézkedését minősítették fegyveres ellenállás szervezésének.

A röpiratokat, amelyeket írt (és minden esetben aláírt), a román megszállás előtt terjesztette. Ezekben azonban megnyugtató és nem lázítani igyekezett, felségsértő szavakat nem használt. A cigányi incidens vádját ejtették, mert a bizonyítékot – a támadást elrendelő táviratot – nem tudták felmutatni. Apáthy azonban maga is tudta, hogy minden lépését figyelték, és csak ürügyet kerestek letartóztatására. A gyanú ürügynék jó volt, de vádként nem állta meg a helyét. Maradt a fegyveres ellenállás szervezése és az izgatás, amiért öt év kényszermunkára ítélték.

Maguk a román hatóságok sem vették komolyan, hogy a büntetés ténylegesen végrehajtható. A per is kifejezetten demonstratív és figyelmeztető jellegű volt. Apáthy félreállításával a magyarok ellenállását igyekeztek megtörni. A börtönben tisztelték a tudós professzort: külön elhelyezést kapott, folytathatta tudományos tevékenységét, magyarul olvashatott. Felesége tettség szerint jöhetett-mehetett.

A másodfokú tárgyaláson (1919. november 11.) elfogadták semmisségi kérelmét: a vád alá vont cselekmények idején nem lakott román területen (sőt a román hadsereg által megszállt területen sem), és nem volt román állampolgár. Így a székelyek felfegyverzése, kiáltványok készítése és a felségsértés vádjai alól felmentették, és december 22-én szabadlábra helyezték.

Szabadulása után azonnal beadta útlevélkérelmét, amely 1920. július 15-én érkezett meg. A magyar határt augusztus 7-én lépte át. Az első szegedi tanév végén, 1922. szeptember 27-én érte a halál.³¹

Ugron Gábor erdélyi származású politikus, Marosvásárhely országgyűlési képviselője, volt belügyminiszter, 1919-ben a Károlyi-kormány „vallási és tanulmányi alapokat felügyelő bizottságának” elnöke, a budapesti Székely Nemzeti Tanács egyik alapítója. Az *Est* című lapban értékelte a helyzetet:

A Székelyföldön napról napra elkeseredettebb a hangulat, már alig-alig tudjuk visszatartani a túlzgatott tömegeket, hogy az elkeseredés ki ne törjön, és ne kezdődjön egy rettenetes, céltalan vérengzés. Mi most megvárjuk a békekonferencia döntését. De már most is nyíltan hangoztatjuk: ha a konferencia ellenünk dönt, nem fogunk belenyugodni a döntésbe. Nem fogjuk eltérni, hogy elszakítsanak bennünket a magyarságtól, és szabad prédául dobjanak oda a minket körülvevő románságnak.³²

A *Budapesti Hírlap* erősen túlzó beszámolója szerint:

Ötezer román katona tartja megszállva egész Erdélyországot. Hogy többet ne mondjak, Kézdivásárhelyt 16 román katona tartja béklyóban. Nagyvárosok, mint például Székelyudvarhely, egy-egy századdal vannak hivatalosan megszállva. Ezek a századok azonban csak névleges századok, mert 40-45 emberből állnak. Az erdélyi magyarság, noha félkézzel összeroppanthatná a rabtartóját, némán tűri a gúzsba kötését, nem ad alkalmat a kegyetlenkedésre, de kemény gerincét sem görbíti meg. Várja a békekonferencia eredményét... A román hadsereg az antant nevében vonult be Erdélybe, és ezzel eleve leszerelt minden ellenállást. S most is csak az antant neve a varázs, a mely gúzsba köti az erdélyi magyarság eleven erejét.³³

Mallár Béla tordai rendőrkapitány beszámolója félrevezető lehetett:

[Az oláhok] alattomos belopakodása és brutális bánásmódja a legádázabb gyűlöletet váltotta ki minden magyar emberből. Mindenkiben forrott a düh, és azon gondolkodtunk már 1919-ben, hogy összeállunk és botokkal kiverjük őket. A szervezkedést Tordán én kezdtem el 1919. január 29-én. Elhívtam magamhoz vacsorára három megbízható úriembert, s közöltem velük tervemet. Szabados Béla kivételével, a következményektől való félelemből ketten nem mertek vállalkozni. Mivel ketten nem voltunk elegendőek tervem megvalósításához, másokkal kezdtem szervezkedni. Több tordai magyarokat jól meg is szerveztem, de sajnos a kedvező alkalom elmúlt, ezenkívül közbejött több incidens, mely a terv végrehajtását megakadályozta. Az akkori oláh cselédem beszélgetésünket az előszobában

kihallgatva, engem névleg, a másik három urat név nélkül a katonai parancsnokságon feljelentett. [...] Feljelentettek a nagyszebeni oláh hadbírósnál jogtalan fegyvertartásért, az oláh nemzet, a katonaság és Nagy-Románia gyalázásáért, az oláh hadsereg lefegyverzésére és Tordáról való kiverésére való szervezkedésért, tisztviselőtársaimnak az eskü letevéséről történt lebeszéléséért és volt csendőreimnek a szolgálat elhagyására történt felhívásomért. Ezek a vádak megfeleltek a valóságnak, csak nem tudták rám bizonyítani. [...] A hadbíróság nem tudta, mit csináljon velem. Az eljárást ugyan megindította, s el is fogatott, de belőlem nem tudott kivenni semmit. Kolozsvárra tizenegyszer, Nagyszebenbe tízszer kísértetett be. Kolozsváron a törvényszéki börtönben egyes cellában voltam. Mikor bezártak, mindent elszedtek: pénzt, órát, zsebkést, papirost, ceruzát stb. Reggel 6 órakor költöttek föl és este 7-kor le kellett feküdni. A vilányt csak 20 percig égették. Fűteni egyáltalán nem fűtöttek, s így az erdélyi 38–40 fokos hidegben a vasból és cementből épített cellában borzasztó hideg volt. Természetesen téli bunda volt rajtam, és azt egy percre sem vettem le a téli hónapok alatt, s mégis annyira fáztam, hogy sokszor már lélegzeni sem tudtam. Mosakodni, mivel csak egy pohár víz állott a cellának rendelkezésére, nem lehetett. Megtörtént, hogy hat hétig nem mosakodtunk. [...] Úgy Kolozsváron, mint Nagyváradon mindig éjjel 11–12 óra között hallgattak ki engem és Thurzót. Persze, semmi eredményt nem értek el velünk, ezért kétszer megverték. Engem először egy oláh baka öklével többször arcul ütött, másodszor egy százados kutyakorbáccsal vert meg. Hogy forrott bennem a méreg, amikor megütöttek! De nem lehetett visszaadni, mert csak magam voltam, s körülöttem állt hat szuronyos oláh. Mégis, amikor utoljára Kolozsváron felvittek a hadbíróshoz, el voltam készülve, hogy nem tűröm el, ha ismét megvernek, s a zsebemben szorongatott bicskára gondoltam.³⁴

Eltekintve attól, hogy vajon milyen szervezkedés volt az, amihez négy ember elég lett volna, de kettő már nem, nyilvánvaló önellentmondást is tartalmaz a fenti visszaemlékezés: letartóztatásakor mindent elszedtek tőle (még fel is sorolja a bicskát), amit később már a zsebében szorongatva megverői ellen akart fordítani.

Ha löfegyverrel nem is, de a sztrájk eszközével éltek az erdélyi magyarok. És nem csak a munkások, hanem a tisztviselők is. Harminckétezer erdélyi bányamunkás, Erdély összes államhivatalnoka, a vasút, a posta és a távírók tisztviselői karai, alkalmazottai és munkásai is beszüntették a munkát. Elhatározták, hogy mindaddig nem állnak munkába, amíg Erdélyben a románok atrocitásai meg nem szűnnek, amíg Apáthy Istvánt szabadon nem

bocsátják, amíg a botbüntetést el nem törlik, amíg a személyes szabadságot és magántulajdont nem biztosítják és a szabad utazást meg nem engedik. A sztrájkoló tisztviselők és munkások kijelentették, hogy sztrájkjuk tiltakozás a megszálló románok erőszakosságai ellen és a Magyar Népköztársaság által megadott közszabadság elkobzása miatt.³⁵

Az erdélyi demonstratív sztrájknak részleges eredményei voltak, amennyiben a román parancsnokság visszavonta erőszakos intézkedéseit. Amikor ugyanis a tisztviselők megtagadták a hűségeskü letételét, a megszálló csapatok parancsnoka elmozdította őket állásukból. A tisztviselőket azonban nem tudták helyettesíteni, a közigazgatás megakadt, ezért a legnagyobb felfordulás fenyegette Erdélyt. Ugyanekkor a munkásság is sztrájkba lépett, a vasutak megálltak, a bányászok fegyveresen szálltak szembe a románokkal. A román parancsnokot megriasztotta ez a forrongás, és beleegyezett abba, hogy a tisztviselők az eskü letétele nélkül helyükön maradjanak. A botozások is szüneteltek.³⁶

Egy hírszerzői jelentés Aradról szólva közölte, hogy amikor a franciák – minden ígéretük dacára – átadták a várost a románoknak, a szervezetlen magyar intelligencia, mely a megye lakosságának 2/3-át teszi, nem tudott ellenállni a szervezett románság erővel támogatott offenzívájának, és minden fenntartás és ellenállás nélkül behódolt a román impériumnak. A magyar lakosság szervezetlenségének fő oka az éles társadalmi elválasztódás. A nagybirtokosok, az ezekkel rivalizáló s a hivatalnok osztályba már mediatizált gazdag zsidóság, a megmagyarosodott gazdag sváb birtokosság, a régi örmény családok leszármazottai, a városi–megyei hivatalnokok, pár nyugdíjazott keresztény kereskedő és gyáros – mind-mind külön érdekekkel, egymásra féltékeny törekvésekkel külön kasztot képvisel.³⁷

A sztrájkot országonként más-más eszközökkel számolták fel. A losonci cseh zsupán halálbüntetés fenyegetésével felszólította a város munkanélküli sztrájkoló magyar munkásságát, hogy a várost 24 órán belül hagyja el. A felhívás foganatosítására a város munkásságából 70 túszt jelölt ki arra, hogy ha a munkásság ellenszegülne, akkor a túszoikat kivégzik.³⁸

Közben Újvidéken kivezényelték a karhatalmat, amely sortűzet adott le – szerencsére csak a levegőbe –, és az összes bánáti, bácskai és baranyai lakossal szemben bevezették a szerb katonai bíraskodást. Az ezt lehetővé tevő kivételes törvényeket egy alig három héttel ezelőtt kelt rendelet alapján léptették életbe. Úgy látszik, hogy ezt a törvényt egyenesen a megszállt területek számára készítették.³⁹

Erdélyben a bányászokkal szemben a fegyveres megtorlást és a letartóztatásokat vetették be, míg a tisztviselőket megpróbálták kiéheztetni, ezért a februárra esedékes fizetésekből egy fillért sem engedtek kifizetni. A tisztviselők csak abban az esetben kaptak fizetést, ha aláírták a román impérium önkéntes elismerésére vonatkozó nyilatkozatot.⁴⁰

A felesküldött magyar tisztviselők küldöttsége Nagyszebenben megjelent dr. Maniu-nál, a nagyszebeni kormányzótanács elnökénél, és felvilágosítást kértek jövőjüket illetőleg.

Maniu kijelentette, hogy a román kormány nem tudja biztosítani az átvett tisztviselők jelenlegi fizetését, mert Romániában a tisztviselői fizetések sokkal kisebbek. Nem biztosíthatja nyugdíjukat sem, mert Romániában a nyugdíj intézményét nem ismerik. Ott a tisztviselők egyébként is a kormánnyal együtt buknak.

Ez a kijelentés lehangolta a magyar tisztviselőket, mert az eskü letétele előtt a prefektus összes megszerzett jogaik biztosítását ígérte.

Az erdélyi magyarok helyzetét, lelkivilágát a *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete – 22 esztendő kisebbségi sorsban* című könyvében Ligeti Ernő író rajzolta meg.

Kezdtünk belekóstolni a fájdalmas tudományba: hogyan lehet megélni kitéve az ajtó elé, apátlan-anyátlan árvaként? A mi intézményeink, eltekintve az egyházi szervezetektől, amelyek úgy-ahogy, a régi keretek között működtek, sajátosan kisebbségi alapítások voltak, a román állami szervek támogatása nélkül jöttek létre, legtöbbször azok ellenére. Mint-hogy kiégték számunkra a magyar állami élet biztosítékai, csak tapogatóztunk a sötétben, és ha félelemérzésünk meg is szűnt el-elvéve, hogy helyet adjon a bizakodásnak; a bizonytalanság akkor is mint áthághatatlan köd vett körül bennünket. Vajon érdemes-e ilyen körülmények között építeni, átszervezni társadalmunkat, beletörni magunkat intézményesen új életformába? [...] Az a nemzedék, amely már belenőtt a kisebbségi sorsba, és nincs módjában összehasonlításokat tenni, alig tudja gyökereiben is megérezni azt a gyötrő érzést, amikor a szerencse fiainak át kellett adnunk az egyetemet, színházat, könyvtárt, ki kellett üríteni a hivatalokat, búcsút kellett venni a megszokott íróasztaltól, egyenként eladni minden szívünkhöz nőtt tárgyat, mert egyébként nem volt mit enni, kifogyott a tüzelőanyag, és ki kellett költözni a lakásból is, ahol évtizedeket töltöttünk, elszéledni a szőlőkben és a külvárosban.⁴¹

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

Vix alezredes 1919. március 20-án a párizsi békekonferencia nevében újabb jegyzéket nyújtott át az ekkor már Berinkey Dénes vezette kormánynak, amelyben Szatmárnémeti–Nagykároly–Debrecen–Gyoma–Orosháza–Hódmezővásárhely–Szeged vonalig újabb területek kiürítését követelte. A jegyzék elfogadására 24, a kiürítés megkezdésére 48 órás határidőt adtak. A jegyzék egyértelműen a kormány antantbarát politikájának a csődjét jelentette, amely sem elfogadni nem merte a jegyzéket, félve a népharagtól, de elutasítani sem volt bátorsága, mert nem vállalkozott a fegyveres ellenállás megszervezésére.

Károlyi Mihály az esetet így idézte fel:

Amikor Vix alezredes jegyzékét átnyújtotta, nyomatékosan kijelentette előttem, hogy ez a vonal nem tévesztendő össze most már az eddigi demarkációs vonal jellegével és fogalmával. Ezt nem katonák állapították meg, hanem a békekonferencián a politikusok döntöttek így az ideiglenes határokról. Erre én azt válaszoltam, hogy ez a követelés sérti a fegyverszüneti szerződés megállapodásait. Vix alezredes hidegen azt felelte: „Elismerem, hogy erre a fegyverszüneti szerződés nem ad jogot, ez azonban a párizsi békekonferencia határozata, amelyre nem lehet többé vonatkoztatni a fegyverszüneti szerződésben megállapított demarkációs vonalat.”

Amint én azt kérdeztem, hogy megmarad-e a közigazgatás a magyar kormány és magyar hatóságok kezében, Vix alezredes kijelentette, hogy csakis a semleges zónában, de a románok által megszállandó területen éppúgy, mint a már megszállt területen az egész hatalom, minden impé-

rium kiesik a magyar állam kezéből, s ez a román állam kezében lesz. Ezen kijelentései után, amelyek valóban nemcsak megszüntették a fegyverszüneti szerződés megállapodásait, hanem amelyek következményeként részéről egy renunciációról [lemondásról] lett volna szó, az impériumról való önkéntes lemondásról a román állam számára, nem lehetett kétség sem aziránt, hogy mi a teendő.

Nemcsak én, hanem a jelen volt Berinkey Dénes miniszterelnök és Böhm Vilmos hadügyminiszter is így értelmezték Vix alezredes kijelentését. Ha ennek elfogadása után kellett volna a párisi békekonferencia elé állnunk, sohasem tudtuk volna jogainkat visszaszerezni. A Párisban megállapított új vonal azzal a borzasztó hátránnyal is járt, hogy a románok uralmát átlag 100 km-rel mélyebben tolta volna előre magyar területen. Ha nem is de jure, azonban de facto állapotot teremtettünk volna fontos joglemondással kapcsolatban, aminek a következményeiért természetesen felelni kell. A fegyverszüneti szerződés aláírása óta szerzett keserű tapasztalatok világosan mutatják, hogy az ilyen de facto állapotból mindig de jure állapotot igyekeznek csinálni anélkül, hogy a wilsoni elvek alapján a népeket megkérdezték volna. A semleges zóna megteremtése is csak arra szolgált volna, hogy a franciák a magyarok és románok közé ékeljék magukat, hogy nekünk sohasem legyen módunk arra, hogy a románokat a fegyverszüneti szerződés betartására szoríthassuk. Sem a joglemondásba, sem ilyen tényleges állapot teremtésébe és elismerésébe nem mehet bele egyetlen magyar ember sem, a legszélsőbb nacionalistától a legszélsőbb nemzetközi eszméket vallóig.¹

Vix alezredes tiltakozott az ellen, hogy ő azt mondta volna, hogy a demarkációs vonal ezentúl politikai határnak tekintendő.

Amikor a köztársaság elnöke a fegyverszüneti szerződésben megállapított határokat szóvá tette, azt a választ kapta, hogy nincsen többé szó az említett szerződésben megállapított demarkációs vonalról, hanem az entente újabb döntéséről, amelynek az a célja, hogy szigorúan e határolt semleges zónával válassza el a magyar csapatokat a románoktól, és így kiküszöbölje az összeütközés minden lehetőségét.²

Bethlen István március 21-én délután értesült a Vix-jegyzék átadásáról Ugron Gábortól, aki Károlyi kérésére kereste fel őt a lakásán. Szóban azt üzenté, hogy szocialista politikusokból álló kormányt kíván kinevezni, és ő megmaradna államfőnek. A jegyzéket nem fogadja el, és Szovjet-Oroszországra támaszkodva meghirdeti a nemzeti ellenállást. Ugron visszaemlékezése szerint

Bethlen a szó szoros értelmében kétségbe volt esve, mert elképzelni sem tudta, hogy a dolgok idáig fognak elfajulni... Véleménye szerint nem lehet mást tenni, mint még egy utolsó kétségbeesett kísérletet a Vix-jegyzék rendelkezéseinek megváltoztatására.

Arra kérte Károlyit, hogy amíg Párizsból a válasz megérkezik, ne tegyen semmilyen elhatározó lépést. Bethlen Vixnek a következő ajánlatot tette: a jelenlegi (Máramarossziget–Szilágycsehi–Zilah–Csucsá–Lugos) demarkációs vonal fenntartása és egy 15 ezer fős antant-haderő Budapestre küldése esetén Magyarország szövetségre lép az antanttal, és szembefordul az „orosz bolsevistákkal”. Ha az antant visszautasítja az ajánlatot, a „bolsevikokkal kötnek szövetséget”. Vixtől Bethlen Zichy Aladár lakására ment, ahol a polgári pártok vezetői tanácskozásra gyűltek össze. Ide várták Károlyit is, de helyette csak titkáranak üzenete érkezett, hogy az ügy időközben elintéződött – a szociáldemokrata kabinet kinevezése megtörtént –, így az összejövetel tárgytalan. Mire Vix távirata – Franchet d'Espèrey-n keresztül – másnap reggel Párizsba megérkezett, Budapesten már a kommunisták voltak az urak.³

A Berinkey-kormány lemondott, Károlyi a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot bízta meg a kormányalakítással. A szociáldemokraták, a párt Landler Jenő vezette balszárnya – Károlyit félrevezetve⁴ – március 20-án meg egyezett a gyűjtőfogházban ülő kommunistákkal, és – szétkürtölve Károlyi lemondásának álhírét – megalakította a Forradalmi Kormányzótanácsot, amelyben a minisztereket népbiztosoknak nevezték. A kormányzótanács elnöke a szociáldemokrata Garbai Sándor lett, a népbiztosok többsége is ebből a pártból került ki, de a tényleges politikai vezető a kommunista Kun Béla volt, aki hivatalosan a külügyi népbiztos címet viselte. A kommunisták megerősödése a Népköztársaság idején elsősorban demagóg ígéreteik eredménye volt, a proletárállam egyenlősítő utópiájával nagy hatást gyakoroltak a szegényebb rétegekre. Az is segítette őket, hogy a demokratikus rendszerben az őszirózsás forradalom kulcsproblémái megoldatlanok maradtak: nem sikerült kielégítő földreformot végrehajtani, de szabad választások sem kerültek kiírásra.

A történeti leírás szenvtelen szavaival szemben Tormay Cécile naplóregénye keserű szenvedéllyel írja le az átélt eseményeket:

Március 21-ikének éjjelén. Egy pillanatra csend lett, olyan iszonyú csend, mint amikor a nyaktilón fennakad a bárd. A megkötözött emberi teremtés válla közé húzta a fejét, már csak ennyit tehetett önmagáért. És a hideg eső, mint a halál-verejték szakadt lefelé a házak falán. Most...

Odakinn megint elbődült a hang: Éljen a proletárdiktatúra! Már a szomszéd utcák is kiáltották. Egy hirtelen lerántott redőny hörgött a sötétben.

Sietve becsapott kapuk döngtek. Futó lépések csattogtak a házak alatt, és két szót gurítottak maguk előtt: Éljen!... Halál!... Ezt nekünk szánták. A szegleten lövöldöztek. Halál a burzsujokra... Valamelyik golyó lámpa-üveget talált. Az üveg csörömpölve repült szét az aszfalton. Lárma hallatszott, és a lövöldözés nyargalva távolodott a Rákóczi út felé. Mi történik ott? És túl és mindenütt? A kaszárnyákban, a körutakon? A belső negyedekben tengerészek fosztogatnak. A külvárosok láznak. Egy mároknai bolsevista tábor hatalmába kerítette a várost. [...] Előttök a feltépt kanálisok. Undorodást és szégyent éreztem. Károlyi Mihály kegyelméből cimborája, Trockij ágense, a munkáspénztárak sikkasztója: Kun Béla uralkodik Szent István Magyarországa felett.⁵

Jászi Oszkár a Tanácsköztársaság hatalomra kerülése után, 1919. április 30-án elhagyta az országot. Írásaiban a Tanácsköztársaságot „új középkor”-nak nevezte, és épp olyan élesen bírálta, mint az utána következő Horthy-korszakot.

A tulajdonképpeni kommunista tábor mindvégig törpe kisebbség volt, mely a személyes érintkezés, barátság és pajtáság szálaival volt összefűzve. [...] Az öntudatos és iniciatívára képes vezérkart ötven főre becsülöm, és a tulajdonképpeni kommunista tábor [...] az egész országban ötezerre teszem: akkor inkább túl magasra, semmint túl alacsonyra teszem a kombattáns kommunisták számát. [...] Ez a törpe kisebbség volt a proletárdiktatúra tulajdonképpeni alapja, mely mindvégig képes volt akaratát a régi szocialista és szakszervezeti vezetőkkel, sőt a tömegekkel szemben is keresztülvinni.⁶

Herczeg Ferenc annyira gyűlölte Kun Béláékot, hogy még az orosz bolsevikokat is eléjük helyezte.

Az orosz tigrisek forradalmát nálunk patkányok akarták utánózni. 1919. március 21-én csakugyan kikiáltották a proletárdiktatúrát. Kun Béla béke idején vidéki újságíró volt, a diktátor kellékeiből csak a farkaséhség és a könyörtelenség volt meg benne. A fővárosban és a vidéken is az egész kormányrendszert olyan idegennek és furcsának érezték, mintha becsuán négerek ragadták volna kezükbe a hatalmat. Nyilvánvaló, hogy a magyar kommunisták Moszkvában csak a rombolást tanulták meg, tovább nem tudták a leckét, és kormányzásuk mindvégig experimentális maradt.⁷

A magyar proletárdiktatúra kikiáltása főleg a románoknál keltett nagy ijedelmet, mert meg voltak győződve arról, hogy az új magyar kormány nem fogja

elismerni a semlegességi zónát. A román aggodalmak azonban alaptalannak bizonyultak, mert ezen a frontvonalon a magyar csapatok különösen nagy erőbeli hátrányban voltak, 78 román zászlóalj (55 000 katona) állt szemben 24 magyar zászlóaljjal (13 000 fő). A románok túlerejük ellenére sem folytatták előrenyomulásukat, csakis védekezésre rendezkedtek be a Tiszánál. Óvatosságukat az magyarázza, hogy abban a meggyőződésben voltak, hogy a szovjetek a Magyar Tanácsköztársaság megsegítésére útban vannak.⁸

Április hónapban Szilágy vármegyében voltak kisebb járőrcsatározások, amelyeket a román propaganda valóságos ütközeteknek tüntetett fel, és a magyarok különös kegyetlenségeiről számolt be. 1919. április 16-án az antant Berthelot francia tábornok útján felhatalmazta a románokat, hogy a semlegességi zóna keleti határáig előrenyomulhassanak. A román hadsereg létszáma ekkor 60 000 fő volt, míg a magyaroké legfeljebb 18 000-re volt tehető, tehát háromszoros túlerőben voltak a románok.

A Forradalmi Kormányzótanács megalakulását Moszkvában bizalmatlanul fogadták a szociáldemokratákkal való pártegyesülés miatt, és nem ígérték meg a magyaroknak a remélt katonai segítséget. Párizsban a Tanácsköztársaság megdöntését támogatták. A magyarokat nem hívták meg a béketárgyalásra, és Vix is eltávozott Budapestről, mert egy fegyveres csoport betört az irodájába.

A Tanácsköztársaság idején jelentős változásokat vezettek be. Ekkor szavazhatott először minden 18. életévét betöltött férfi és nő, feltéve, hogy dolgozott. A választójog elvileg általános volt, ugyanakkor nem szavazhattak a korábbi hatalom képviselői és a papok. A választásokon csak a szociáldemokrata és kommunista pártok egyesülése után létrejött Magyarországi Szocialista Párt indíthatott jelölteket. Bevezették a 8 órás munkaidőt, szocializálták, azaz állami tulajdonba vették a lakóházakat, a szállodákat, az üzleteket, a külkereskedelmet, az áruházakat, a 100 holdnál nagyobb földbirtokokat, az iskolákat, a színházakat, a mozikat, a könyvtárakat, a műkincseket, a gyógyszerárakat, a bankokat. Államosították a 20 munkásnál többet foglalkoztató ipari, bánya- és közlekedési üzemeket, sőt egyes helyeken a kisiparosok műhelyeit és szerszámaikat is. A kisajátított közép- és nagybirtokokat nem adták át a parasztnak. A földosztás elmaradása miatt a földre hiába váró földművesrétegek fokozatosan kiábrándultak a proletárdiktatúrából; a földjüket egy újabb kisajátítástól féltő parasztagazdák pedig szembehelyezkedtek az új rendszerrel.

Június második felében parasztagazdák és hadviseltek felkeléssorozata robbant ki a Duna két partján, Kalocsa és Dunapentele között. Az elégedetlenkedők megfélemlítésére, az „osztályellenség” megsemmisítésére, a belső felkelések letörésére Szamuely Tibor irányításával terrorkülönítményt hoztak létre Lenin-fiúk elnevezéssel. A büntetőkülönítmény kegyetlenül leverte

és megtorolta a felkeléseket. Az április 19-i úgynevezett túszerdelet alapján 500 vagyonos embert vettek őrizetbe minden vádemelés nélkül, akik életükkel feleltek a rend sértetlenségéért. A rendelkezést több szociáldemokrata vezető is támadta, a túsok kiszabadítása érdekében pedig fellépett az egyetlen Budapesten tevékenykedő antant-megbízott, Romanelli olasz ezredes. A túsok május végén sértetlenül kiszabadultak. Amikor a legnagyobb szükség lett volna a nemzeti összefogásra, a tanácshatalom intézkedéseivel a tulajdon mentén vágta ketté a társadalmat.

Egységes élelmezést vezettek be, de a jegyrendszer érvényben maradt. A katasztrofális áruhiányon és élelmezési helyzeten úgy igyekeztek segíteni, hogy fölszántatták és bevetették a parkok, lóversenypályák gyepét (de a betakarításra már nem maradt idejük). Munkaerőről a Népgazdasági Tanács rendeletben próbált gondoskodni oly módon, hogy beszüntette a munkanélküli-segélyeket.

Minden munkásnak (munkásnőnek), aki mezőgazdasági munkára képes, akár foglalkozott eddig mezőgazdasági munkával, akár nem, munkanélküli-segélyét további intézkedésig be kell szüntetni. Minden munkást (munkásnőt), aki a szakmájában üzemben nélkülözhető, a sürgős mezei munkák idejére, minden eddigi illetménye beszüntetésével szabadságolni kell. Segélyt csak a 60 éven felüliek és a testi fogyatkozásban arra tényleg rászorultak kaphatnak.⁹

A 935 munkanélküli közül azonban mindössze heten jelentkeztek mezőgazdasági munkára.

Új tankönyveket adtak ki, megszüntették az iskolában a napi kétszeri imádkozást, és eltiltották az egyházi tanárokat a tanítástól. Azonban az istenhit, a vallás és az egyház elleni agitáció az emberek többségének vallásos érzékenységevel ütközött. A vörös szín erőltetése és a nemzeti színek mellőzése csaknem az egész lakosság hazafias érzelmeit sértette. Az új hatalom fel számolta a hagyományos közigazgatást.

A bíraskodást „forradalmi törvényszékek” váltották fel, a rendőrség és csendőrség helyébe a Vörös Őrség lépett, de az igazi hatalmat a terrorcsapatok képviselték, akik rögtönítélő bírósággént azonnal ki is végezték az ítélteteket. Ellentét alakult ki a hadseregben a szakmai (Hadügyminisztérium) és a politikai vezetés (Katonatanács) között. Utóbbi hatalmi központtá, politikai ellenőrző szervvé nőtte ki magát. A hadseregben végbement forradalmi erjedés miatt a csapatok döntő többségére a kormányzat nem számíthatott. A katonatanácsok radikális változtatásokat hajtottak végre az alakulatok éle-

tében. Csökkentették a kiképzési időt, növelték a pihenés és kimenő idejét, a fegyelmező gyakorlatokat megszüntették. Sok helyen a tisztek egy része már a lábát sem merte betenni a laktanyákba.

Böhm Vilmos hadügyminiszter hadseregszervező terveihez néhány, a szociáldemokrata párttal együttműködésre kész katonatisztet vett maga mellé. Stromfeld Aurél, aki a világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchia egykori vezérkari tisztje, valamint a tiszti szakszervezet alapító tagja volt, a forradalomban nem a csöcselék felülkerekedését, hanem a társadalmi igazságtétel érvényesülését látta. A cseh és román előrenyomulás elkeserítette, kereste a lehetőséget, hogyan lehetne megállítani. Felismerte, hogy az egyetlen szervezett erő a munkásság (illetve a Szociáldemokrata Párt) maradt, az ország megvédése csak velük lehetséges. Böhm nagy súlyt helyezett a katonatanácsok megnyerésére, vagy legalább elejét akarta venni dezorganizáló tevékenységüknek. A hadsereg nélkülözhetetlen velejáróit, a vakfegyelmet, a feljebbvalók tekintélyét tagadó Katonatanácsot nem lehetett a rendszer védelmezésére felhasználni. Az önkéntes hadseregtoborzás sikertelen volt, alig pár ezren jelentkeztek, a hadseregben ellenben ellenálltak az átszervezésnek.¹⁰

A hatalomátvétel után a Forradalmi Kormányzótanács 3–4 hónap alatt 200 ezer fős hadsereget óhajtott fölláttatni. A hadügyek élére Pogány József került, helyettesei Szamuely Tibor és Szántó Béla lettek, közöttük éles ellentét mutatkozott. Pogány a toborzott zsoldossereget tartotta kíváncsnak, helyettesei az általános hadkötelezettség bevezetését javasolták. Pogány azért lépett föl a hadkötelezettség ellen, mert tartott az elmaradott paraszti tömegektől, akik a hivatásos tisztek keze alatt az ellenforradalom eszközeivé válhatnak. Végül az ő elképzelése győzött.

Szovjet-Oroszország nyomán a Forradalmi Kormányzótanács is a világforradalom rövid időn belül bekövetkező további előretörésének perspektívájából indult ki. Különösen fontos volt a fegyelem biztosításának kérdése, mert a raj- és szakaszparancsnokokat a legénység választotta. Áprilisban már megmutatkoztak ennek negatív hatásai. A katonatanácsok feloszlátása után aggasztó fegyelmezetlenségek mutatkoztak, mert a régi módszereket nem alkalmazták, öntudat pedig nem alakult ki. Folyt a toborzás, április 15-én a Vörös Hadsereg létszáma már meghaladta az 53 ezer főt, de elhelyezési és felszerelési gondok jelentkeztek.¹¹

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása nagy visszhangot vert az egész világsajtóban. A legtöbbet az osztrák lapok foglalkoztak a magyarországi eseményekkel. A *Neue Freie Presse* így számolt be a budapesti eseményekről:

A bolsevizmus Bécs szomszédja lett. Az eddigi magyar osztályuralom felbomlása nem helyi jelenség, hanem összefüggésben van a párisi diktatúrával, amely életerős népeket akar megsemmisíteni kíméletlenül, nemzeti érzésükkel és történelmi jogaikkal szembehelyezkedve, anélkül hogy az éhség által kikényszerített győzelemből teremtő erővel maradandó alkotásokat építene. Az a láng, amely a szociális forrongásból Budapesten kitört, lángba boríthatja a hosszú háborúban szétmorzsolts és az orosz befolyásoknak annyira kitett Balkánt is. Marosvásárhelyről vezet az út Kelet-Galíciába és onnan Ukrajnába, ahol a bolsevikiek megbízottai éppen baráti kötelek létesítése ügyében tárgyalnak. A magyar bolsevikiek segítséget kérnek Moszkvától, és az entente nem zárhatja el egészen azt az utat, mert félt, hogy csapatai érintkezésbe kerülnek a nagy orosz hadsereggel. A magyar bolsevikieknek az orosz csapatokkal való egyesülése, bármilyen távol áll is, mégsem lehetetlen. A bolsevizmus eddig félig ázsiai dolog volt, a kelet egy tömegbetegsége, amelyről azt hitték, hogy könnyen lehet tőle őrizkedni. Moszkvát nehezen lehetett elérni, Budapestet azonban könnyen, és Budapest a gyorsvonat indítása óta Páristól sincs messze.

Magyarországot, amely az első forradalom óta polgári és nemzeti kormány alatt dolgozott, maga az entente hajtotta a bolsevizmus karjaiba, mikor a magyarok halálos ellenségeit legfontosabb városaik, legtermékenyebb országrészeik, nélkülözhetetlen bányáik megszállásával bízta meg. Ha francia, angol vagy amerikai csapatok nyomultak volna előre, a magyarok eltűrték volna még, a cseheket, románokat, szerbeket azonban nem, és ezért mindent kockára téve megalapították a proletárok diktatúráját. A magyar bolsevikiek jól tudják, hogy két ellenségük van: az éhség és a különböző entente államok csapatai. Ha az utóbbit legyőzik, nyert ügyük van, mert ezzel elejét vették az éhínségnek is. A párisi csóvavetésnek meg kell szűnni, vigyázzanak a konferencián részt vevő hatalmak, mert a budapesti események Berlinben megismétlődhetnek... és a bolsevizmus elér a Rajna partjáig.¹²

A *New York Tribune* ezeket írta:

A magyarországi események óriási nyugtalanságot és aggodalmat keltettek a békeértekezleten. Károlyit mérsékelt, sőt entente-barát kormányfőnek tekintették. Bukása a helyzetet a szélsőségek kezébe adta, akik szoros összeköttetést tartanak fenn az orosz bolsevistákkal. Párisi hivatalos körökben Károlyi bukását egyrészt külső, másrészt belső okoknak tulajdonítják. A belső okok között van, hogy a szélső hatalma a fegyverszünet kötése óta napról napra nő. Másrészt a külső okok között szerepel

az a remény, hogy a szövetségesekhez rövidesen közeledést sikerül létrehozni, nem teljesedett be, sőt ellenkezőleg két olyan esemény történt, amely a válságot előidézte. Az első a szövetségesek parancsa volt, hogy a magyarok vonuljanak vissza Erdélyben arra a vonalra, amelyet a Romániával kötött 1916. évi titkos szerződés biztosított a románoknak. A másik az volt, hogy a szövetségesek felszólították a magyar kormányt, hogy a magántulajdonban lévő dunai hajókat a cseh-tótoknak adják át. Ily körülmények között Károlyi átadta a hatalmat.¹³

A *New York Tribune* értesülése szerint a Négyek Tanácsában némi könnyebbésséget okozott Kun Bélának Vix alezredes előtt tett nyilatkozata, amely szerint az új magyar kormány elismeri a novemberi fegyverszüneti szerződést, és mindjobban megerősödik az a vélemény, hogy a párizsi békeértekezletnek Magyarországhoz való viszonya nem lesz oly passzív, mint az orosz kormánnyal.¹⁴

A Magyar Tanácsköztársaság vezetői hatalmas diplomáciai sikerként könyvelték el, hogy az antant áprilisban Budapestre küldte Christian Smuts dél-afrikai tábornokot, Lloyd George brit miniszterelnök jó barátját, hogy tárgyaljon a magyarokkal. Smuts egy jegyzéket nyújtott át, amely kevés különbséggel a Vix-jegyzéket ismételte meg. A találkozó jelentőségét növelte, hogy ez volt az első eset, hogy az antant nem katonai, hanem politikai megbízott útján keres érintkezést egy központi hatalmakhoz tartozott, legyőzött országgal. A kommün által megtűrt magyar újságokban megjelent cikkek hangnemének túltengő optimizmusa ellenére kétségtelen, hogy a békekonferencián részt vevő országokat aggodalommal töltötte el a bolsevizmus terjedése, márpedig a békekonferencia két alapmotívuma a németek megbüntetése mellett a bolsevik veszély elhárítása volt.

Az entente kapitalistái, imperialistái a tüztől sem félnek annyira, mint a bolsevizmustól. Jól tudják, hogy a tűznél is gyorsabban terjed a proletárok világaluralmának az eszméje és vágya, és reszketnek attól a gondolatától, hogy ötesztendei rettenetes, gyilkos, véres erőlködés után most minden hódító, elnyomó vágyukat, tervüket egy csapással megsemmisíti a proletártömegek elszánt és egyöntetű akarata. Az entente nagyon jól sejt, hogy hiába győzött, mert katonái most már rövidesen vele is végezni fognak. Ezért választja a céltalan katonai „rendszabályok” helyett a békés tárgyalások útját.

Az első nagy és jelentős győzelme ez a Magyar Tanácsköztársaság céltudatos külpolitikájának. Az első győzelmet követni fogja a teljes, végleges siker, amelynek egyetlen előfeltétele az, hogy minden erővel erősítsük a

proletárdiktatúra hatalmát, és igyekezzünk ennél hatalmasabb, lelke-
sebb, fegyverezettebb vörös gárdát teremteni.¹⁵

Smuts tábornok április 4-én a Tanácsköztársaság kormányának a következő
ajánlatot tette:

1. A magyar kormány hajlandó visszavonni minden magyar csapatot és
fegyveres erőt a következő vonaltól nyugatra: a vonal 3 km-rel Makótól
keletre elhagyja a Marost és 3 km-re keletre halad Tótkomlóstól; Békés-
csabától és Békéstől; továbbá a berettyóújszentmártoni útkeresztvezéstől,
majd 15 km-rel Debrecenről keletre húzódik és Debrecenről ÉK-re for-
dulva Nagyecsdstől 5 km-rel nyugatra fekvő ponton megy keresztül, és
a Szamos folyót Nagyecsdstől északra éri el.

2. Az összes román csapatok parancsot kapnak, hogy jelenleg elfoglalt
állásaikon túl ne nyomuljanak.

3. Az a terület, amely az 1. §-ban megjelölt vonal és a román hadsereg
jelenlegi arcvonala közé esik, semleges zónának tekintendő és szövetsé-
ges haderőkkel, mégpedig angol, francia, olasz, és ha lehetséges, amerikai
csapatokkal szállandó meg.

4. A magyar kormány elfogadja annak a katonai szerződésnek a fel-
tételteit, és ragaszkodik hozzájuk, amelyet az előbbi magyar kormány az
entente és a vele szövetséges hatalmakkal 1918. november 13-án kötött,
valamint elfogadja az 1918. november 3-án kötött fegyverszünet feltételeit,
és ragaszkodik hozzájuk.

5. Határozottan kimondatik, hogy a fentebb leírt demarkációs vonal
nem gyakorol befolyást az esetleges békefeltételekben megállapítandó
területrendezésre.

6. Smuts tábornok ajánlani fogja a Párisban egybegyűlt nagyhatal-
maknak, hogy Magyarország blokádját rögtön szüntessék meg, és lép-
tessenek életbe könnyítéseket abból a célból, hogy az elsőrendű életszük-
ségleti cikkeknek, jelesen zsírnak és szénnek Magyarországra azonnali
behozatala lehetővé váljék.

7. Smuts tábornok továbbá ajánlani fogja a Párisban egybegyűlt nagy-
hatalmaknak, hogy mielőtt Magyarország politikai határait a békeszer-
ződésben végleg megállapítanák, hívják meg a magyar kormány megha-
talmazott képviselőit. Adják elő álláspontjukat a határok kérdésében és
minden ebből származó gazdasági kérdésben egy értekezleten, amelyet
a nagyhatalmak egy képviselőjének elnöklete alatt Cseh-Szlovákország,
Románia, Jugoszlávia és Német-Ausztria képviselőivel tartanának.

A Tanácsköztársaság kormánya visszautasította a javaslatokat, mert azokat
nem tárgyalási alapnak, hanem parancsnak tekintette. Ugyanakkor saját ja-
vaslatot tett az antantnak:

1. Semleges zónát hajlandó megalkotni Magyarország Tanácsköztársasá-
gának jelenlegi kormánya is, de csupán abban az esetben, ha a semle-
ges zóna határa a jelenlegi megszállási vonaltól kezdődően nemcsak nyu-
gatra tolatik ki a Tábornok Úr által megjelölt határokig, hanem keletre is
a Maros vonaláig, amelyet az 1918. novemberi katonai egyezmény, mint
demarkációs vonalat megjelöl, és amelyet Presan tábornok 938 sz. paran-
csa önkényesen és egyoldalúlag megváltoztatott gazdasági életünk pótol-
hatatlan kárára. (Vix 1918. december 16-ról kelt 384 sz. átirata.)

a.) A semleges zónának azon részén, amely csapataink által kiűritendő
és Tábornok Úr ajánlata szerint is nemzetközi, vagyis angol, olasz, fran-
cia, esetleg amerikai csapatokkal volna megszállandó, érvényben marad
a Magyar Tanácsköztársaság alkotmánya, és az ezáltal teremtett gazdasági
és szociális viszonyokba semminemű beavatkozás nem történik. Termé-
szetes, hogy Szegeden és Aradon ennek megfelelően a Tanácsköztársaság
alkotmánya visszaállítandó. Megfelelően amaz alapelvnek megfelelően,
amelyen a Magyar Tanácsköztársaság alkotmánya nyugszik, természe-
tesen semmi akadály sem lehet annak, hogy a közigazgatás a lakosság
anyanyelvén történjék.

b.) Legteljesebb, minden korlátozástól mentes forgalom a semleges
zóna területéről úgy a Magyar Tanácsköztársaság, mint a román király-
ság irányában.

c.) Szabad tranzitforgalom a román királyság által megszállva tartott
erdélyi területeken.

2. Kérjük a blokádnak ezzel egyidejűleg való teljes megszüntetését,
a Tanácsköztársaság szénrel és zsírral való ellátását.

3. Kérjük az általunk ajánlott és a Tábornok Úr által is javasolt kon-
ferenciának az egybehívását, amely a párisi békekonferencia tárgyalása-
ival párhuzamosan a Magyar Tanácsköztársaság, Csehország, Románia,
Jugoszlávia és Németausztria kiküldöttjeiből alakulva, lehetőleg Prágában
vagy Bécsben, a lehető legsürgősebben összeülne és megállapítaná nem-
csak a politikai határokat, de rendezné az országok között fölmerülő ösz-
szes gazdasági kérdéseket is. Ezzel kapcsolatban határozottan kijelentjük,
hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság nem a területi integritás elvé-
nek alapján áll, de a területi kérdéseknek az imperialista hódítás alapján
való megvalósítását ellenzi.

4. Kérjük annak lehetővé tételét, hogy úgy a felsorolt, mint a többi országokban is gazdasági képviseletet tarthassunk fenn, és viszont a külföldi államok is gondoskodhassanak gazdasági képviseletetésükről a Magyar Tanácsköztársaság területén.

5. Kérjük, hogy az entente hatalmak gondoskodjanak azonnal a barbár üldözések megszüntetéséről, amely a megszállott területeken a munkásmozgalom minden fajtájával szemben megnyilatkoznak.¹⁶

Kun Béla külügyi népbiztos a Smuts tábornokhoz intézett jegyzékben határozottan kimondta, hogy a Tanácsköztársaság *nem ragaszkodik az ország területi integritásához* [kiemelés tőlem – a szerző]. A kommün ideológusai mindjárt meg is magyarázták, hogy

ne ejtsen tévedésbe senkit a területi integritás jelszava, mert ezt a szót azok dobták ki, akik a burzsoá és imperialista Magyarország területi épességét akarták megóvni. Nem törődtek azzal, hogy ezen a területen belül hogyan él meg az ország proletariátusa. A kommunizmus programja nem ismer országhatárokat. A kommunizmus programja a tanácsköztársaságok világszövetségét hirdeti, nincs tehát semmi értelme annak, hogy egyes területek közé mesterséges határvonalat húzzunk. A Tanácsköztársaság kormánya a területi kérdéseket úgy akarja megoldani, hogy a dolgozó proletariátus érdekei feltétlenül megóvassanak, és ez egyet jelent azzal, hogy semmiről nem mondunk le, ami az ország proletariátusának megélhetéséhez szükséges.

Az egykori országhatárok tehát maguktól időszerűtlenné és fölöslegessé válnak ilyen körülmények között. Semmi értelme sem volna annak, ha a Tanácsköztársaság kormánya föltétlenül ragaszkodnék Árva sziklához vagy Fogaras havasaihoz csak azért, mert annak idején ezen területek szintén a kapitalista termelési rend Magyarországához tartoztak. Szénre és vásra például feltétlenül szüksége van az ország proletariátusának, ezekről a területekről tehát semmi esetre sem mondunk le. Nincs már messze az idő, amikor Magyarország szomszédságában meg fognak alakulni a román, cseh és szerb tanácsköztársaságok, és a világ proletárjainak egyesülésében mindenütt leomlanak a mesterséges országhatárok.¹⁷

A Tanácsköztársaság kikiáltását a szomszédos államok vezetői új lehetőségként értékelték, hogy az országgal szemben azokat a terveiket is megvalósíthassák (a bolsevizmus elleni harc ürügyén), amelyeket a békekonferencia eddig nem támogatott. Masaryk elnök hajlott volna a Csallóköz magyar kézen hagyására, de Beneš nagyravágyása ezt megakadályozta.

Kun Béla alaposan túlértékelte Smuts tábornok látogatásának tényét. A Smuts által javasolt határvonalat valódi engedménynek vélte, és feltételezte, hogy amennyiben a békekonferencia elment idáig, elmehet tovább is. De nem így történt. Clemenceau támadásra ösztönözte az új államokat, akik közül a románok április 15-én, a csehek április 26-án lendültek támadásba. A szerbek nem mozdultak, mert úgy vélték, hogy már mindent megszereztek Magyarországból, amit fontosnak tartottak (például a baranyai szénmedencét). A cseh hadsereg nyugati csoportja elfoglalta Miskolcot, és Salgótarjánt fenyegette, amikor április 30-án a Tanácsköztársaság szikratáviratot küldött Wilsonnak, valamint a cseh, a román és a szerb kormánynak, amelyben elismerte területi igényeik jogosságát, és kérte az ellenségeskedés beszüntetését, de választ sem kapott. Böhm Vilmos is befejezett tényként kezelte a vereséget, és fegyverszüneti tárgyalókat küldött ki. Ezt a csapatok kapitulációként fogták fel, és beszüntették a harcot.

A Magyar Távirati Iroda ismertette a Francia Kommunista Pártnak a *l'Humanité* című lap április 26-i számában megjelent tiltakozását az antantnak Magyarország ügyeibe való beavatkozása ellen.

A Magyarországból érkező hírek azt mutatják, hogy az antánt a budapesti Tanácsköztársaság ellen valóságos összeesküvést szőtt. Ez a kapitalista uralom érdekében történik. Az antánt nem hagyja nyugton az Európában alakuló szocialista köztársaságokat, mint pl. a magyar köztársaságot, amely pedig megígérte, hogy az antánt-alattvalók anyagi érdekeit meg fogja védeni, és békében óhajt élni szomszédaival. Az antánt Magyarországra zúdította három pártfogoltját: a cseheket, a szerbeket és románokat. A román előrenyomulás különösen veszedelmes. A Reuter-jelentés elismeri, hogy Románia az antánt megbízásából cselekszik. Az antánt katonai beavatkozása annál gyűlöletesebb, mert Bolgár, a magyar kormány bécsi követe tárgyalásokat akar megindítani Cunningham ezredessel oly célból, hogy folytassa Smuts generálissal megkezdett tárgyalásait, de Pichon nem tárgyalni, hanem sújtani akar.¹⁸

Nagyon sok magyarnak problémát okozott, hogy eldöntse, mi a kisebbik rossz: a magyar kommün vagy az idegen megszállás. A Cseh–Szlovák Sajtóiroda április 4-én diadalmasan közölte Pozsonyból, hogy Šrobár miniszternél megjelent egy nagyobbreszt volt magyar képviselőkből álló küldöttség, mely a magyar pártok nevében azt kérte, hogy a cseh–szlovák kormány lépjen közbe, és szállja meg Budapestet, mely város csak a Cseh–Szlovák Köztársaságtól és ennek fegyelmezett hadseregétől várja boldogulását. A képviselők kifejtették, hogy néhány száz kommunistán kívül Budapest egész lakossága

tehetetlenül nézi a pusztulást; melybe a teljesen védtelen Magyarország sodortatott, s nem képes a kommunista terrorral szemben védekezni. A cselék támogatásán kívül, mely reméli, hogy szabadrablásra lesz alkalma, a bolsevizmusnak nincs más támasza, és biztos, hogy Budapest megszállása az egész magyar bolsevizmusra halálos csapás volna: A képviselők megjegyezték, hogy ha a cseh–szlovák katonaság Budapestet megszállja, a nép tömegesen fog hozzá csatlakozni.¹⁹ Ablonczy Balázs történész is számos példát említ, hogy a helyi magyar polgárok hívták be a cseh csapatokat, hogy megelőzzék a fosztogatásokat és a közrend fölbolydulását.²⁰ Berzeviczy Albert naplójában a kisebbik rossznak nevezi az ország idegen megszállását, mint a dúló anarchiát.²¹

Herczeg Ferenc éles különbséget tett az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra között.

Sokan közülünk bizonyos elégtétellel fogadtuk a diktatúrát, mert biztunk, hogy ez keményebb gerincű rendszer lesz, és meg fog váltani bennünket attól a gyalázattól, hogy az országból csak az a miénk, ami nem kell sem az oláhnak, sem a tótnak. A magyarországi proletárdiktatúra azonban, bár igen harcias volt, nem volt képes megszervezni a nemzeti erőket. Végzetes balfogást követett el, hogy minden szükség és ok nélkül éles elentétet konstruált a kommunizmus és a nemzeti érzés között. A magyar színeket tüntetve sárba tiporták, a himnusz éneklése életveszélyes volt, a haza és hazafiság fogalma száműzött, akár a trágárság az apáca-kolostorban. Pedig a kommunizmusnak hatalmas lendületet adhatott volna, ha szekere elé tudja fogni a nemzeti gondolat sarkányait.²²

Természetesen ellenkező érzelmek is megnyilvánultak. A *Vörös Katona* című újság arról számolt be, hogy magyar nemzetiségű férfiak tömegesen szöknek át a demarkációs vonalon, és felvételre jelentkeznek a Vörös Hadseregbe. A lap ezt a munkásság letartóztatásával, bebörtönzésével, élelmiszerhiánnyal magyarázza, elhallgatva azt a tényt, hogy leginkább a cseh behívások elől szöknek a felvidéki magyarok. A szokásos „vörös farok” is ott díszleg a cikk végén:

A nekivadult burzsoázia így lesz öntudatlanul agitátora a Vörös Hadseregnek.²³

Folyt a sajtóban való üzengetés, amely látszólag a másik ország kormányának szólt, de valójában a magyar olvasókat igyekezett meggyőzni.

A cseh–szlovák kormány tudvalevőleg kötelező ígéretet tett a cseh–szlovák szocialistáknak, hogy nem fognak katonai intervenciót kezdeni a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Ezt az ígéretét a cseh–szlovák kormány megszegte, amiért a cseh szocialisták már felelősségre is vonták. A Masaryk–Kramář-kormány most a cseh–szlovák sajtóiroda útján egy hazug és tendenciózus beállítású jelentésében próbálja megokolni, miért volt „szükséges” a cseh–szlovák intervenció Magyarországon. Masaryk és Kramář profit-köztársasága az imperialista kormányok régi kipróbált módszerét követi, amikor azzal akarja menteni eljárását, hogy „csak a rend helyreállítása miatt” vonult be, mert hiszen itt rendetlenség van, rabolnak, fosztogatnak, gyilkolnak, s napirenden vannak a pogromok. Ezeknek a bárgyú meséknek azonban senki nem fog hinni. A Magyar Tanácsköztársaság bármikor szívesen lát semleges, sőt ellenséges állambeli hírlapírókat is, akik eddig is meggyőződhetek arról, hogy itt rend van, rend volt a Tanácsköztársaság kikiáltása óta állandóan, s rend lesz ezután is. Rendcsinálásra itt nincs szükség, s a cseh–szlovák kormány csak azt érheti el az ilyen oktalan politikával, hogy a megszállt területek proletáriátusa is öntudatra fog ébredni, s zárt sorokban csatlakozik a magyar forradalmi munkássághoz.²⁴

A Tanácsköztársaság vezetői nemcsak cáfolatokkal, hanem a vörös világforradalom víziójával igyekeztek lelkesíteni és a Vörös Hadseregbe toborozni a háborútól megcsömörlött munkásokat:

Ellenségünk nemcsak a magyar burzsoázia, amely meglapulva várja a világburzsoázia külső segítségét, hanem a világburzsoáziának a fegyveres szervezete, amely az ántánt-hadseregek vasgyűrűjével veszi körül a magyarországi Tanácsköztársaságot. A román bojárok és tőkések a hatalmukért reszkető párizsi imperialisták parancsszavára pálinkával, gépfegyverrel, hazugsággal lerészegített és megfélemlített román parasztokat és proletárokat hajtának küzdelembe a számra nézve kisebb magyarországi Vörös Hadsereg ellen.

Bizonyos, hogy román proletártestvéreink soraiban is ott jár a szocialis forradalom lelke! Bizonyos, hogy a kezükbe nyomott fegyvert ők is hamarosan elnyomóik és hóhérjaik ellen fordítják majd! Bizonyos, hogy a velünk szövetséges Szovjet-Oroszország Vörös Hadserege, amely átlépte Galícia határát, kelet felől támadja meg a bojárok és tőkések Romániáját. Bizonyos, hogy a nemzetközi proletárforradalom föltartóztathatatlanul halad előre nyugat felé, hogy a bajor, német proletárság döntő csapásra

áll máris készen a nemzetközi imperializmusnak saját országukban tobzódó urai ellen. A szociális világforradalom vörös hullámai hömpölyögve öntik el a kapitalista ellenforradalom országait.²⁵

A román proletártestvérek azonban nem a bojárok (földbirtokosok, nemesek), hanem a magyar vörösök ellen fordították fegyverereiket. Április 23-ra virradó éjszaka, 29 napos uralom után a vörösök elhagyták Debrecént, miután a román hadsereg feltartóztathatatlanul közeledett a város felé. Hajnalban már üzenetet váltottak a város parlamenterei a román csapatok előőrseivel, akik közölték, hogy a román csapatok parancsnoksága a város átadása végett délután 2 órakor a vámospércsi országúton fogadja a város vezetőségének küldöttségét.²⁶

A bevonuló román katonai hatóságok statáriális rendeleteket léptettek életbe, amelyeket falragaszokon és a helyi újságok minden egyes számában – egészen 1920. március 11-ig, amíg a románok ki nem vonultak Debrecenből – közzétettek:

1. Vétkesnek tekintetnek mindazon egyének, akik, bár nem rossz szándékkal, a nyilvános helyiségekben, vonatokban, az utcákon stb. bármiképpen közölni, híresztelni, megbeszélni fogják az akár igaz, akár képzelt híreket vagy véleményeket, amelyek a harci tevékenységet érintik; továbbá amelyek a helyzetre és csoportok áthelyezésére, vagy a katonai hatóságok rendelkezésére, vagy bárminemű, a román hadsereget érintő ügyre vonatkoznak.

2. Ezen vétkezések a katonai bírák által első és utolsó fokban fognak tárgyalatni és egy évig tartó bezárásra és 2000 lei pénzbüntetésre elítéltetni. Amikor a fenti vétkek kémkedési és árulási szándékkal történtek, a háború esetén érvényes büntető törvényekben előírt büntetések fognak végrehajtatni.

Május 2-án a csehek elfoglalták Miskolcot. Felhívták a MÁV-üzletvezetőt és az osztályfőnököket, közöljék az alkalmazottakkal, hogy a saját tulajdonukat képező ingóságukat magukhoz véve a hivatalos helyiséget azonnal hagyják el. Az alkalmazottak tekintsék magukat szabadságoltak, de a netán kívánt felvilágosítások megadása végett rendelkezésre kell állniuk.²⁷

A *Naplószerű feljegyzésekben* egyre több menekülő vasutásról lehet olvasni:

Június 7. A balparti üzletvezetőség este 10 órakor telefonon jelenti, hogy Dunakeszi–Alag állomásra Érsekújvárról mintegy 500 főnyi vasutas menekült érkezett. Élelem nélkül vannak, kérik, hogy sürgősen, még az éj folyamán küldjenek ki részükre kenyeret.²⁸

Június 12. A budapest-balparti üv. vasutas tanácsa jelenti a Vasúti Direktóriumnak, hogy a hadműveletekből kifolyólag 4–500 vasutasnak el kellett menekülnie. A vasutasok lakáshiány miatt vasúti kocsikban vannak elhelyezve, ruhaneművel, ágyneművel nem rendelkeznek, élelmezésük hiányos. Mivel a menekültek visszatelepítése egyelőre nem remélhető, kéri, hogy esetleg kaszárnákban helyeztessenek el, és hogy a központi élelmezési hivatal az üzemben lévő személyzeti konyhákat bővebben lássa el élelmiszerekkel.²⁹

Az, hogy a kommün már ekkor nem bukott meg, a szovjet-orosz kormányon múltott. A remélt katonai segítséget ugyan nem nyújtotta, de megfenyegette a románokat, és ez is hatott – a román támadás megállt. Budapesten a harc folytatása mellett döntöttek a Munkástanács küldöttei, és néhány nap alatt 40 000 fővel növelték a Vörös Hadsereg létszámát. A bevonulók a viszonylag tisztességes zsold mellett korábbi fizetésüket is megkapták. Az irányítás hivatásos tisztek kezébe került. Május 9-én a gyengébb ellenfél, a csehek ellen indult támadás, és visszafoglalták a Felvidék jelentős részét egészen Zólyom-Eperjes–Bártfa vonalig.

A nagymérvű menekülések megállítása érdekében az önként elmenekülő alkalmazottak költözési költségeik megtérítésére nem tarthattak igényt. Erre csak az igazolt kényszerítés folytán menekültek voltak jogosultak. Az igazolt kényszerítés folytán magyar közigazgatási területre menekülteket a költözési költségek megtérítésének kérdésében „szolgálati érdekből” áthelyezetteknek kellett tekinteni.

Hallgassa ki a folyamódókat, és vallomásaik alapján záradékolja kérvényüket, miért voltak kényszerülve a menekülésre? Akinek kiutasító végzése van, a kérvényhez csatolandó. Csak azoknak lehet segély iránti folyamódványát az igazgatósághoz felterjesztteni, akik kérvényükhöz kárjegyzéket csatoltak, s költségeiket vagy kárukat igazolják. A kárjegyzéket tehát két tanúval igazolni kell, hogy az elveszett, ellopott, elharácsoló tárgyak az illető tulajdonában tényleg megvoltak. Az átköltözési fuvar költségeiről csatolni kell a fuvaros nyugtáját.³⁰

A *Hivatalos Lapban* közzét rendelet úgy intézkedik, hogy a költözési átalányt meghaladó igazolt többletköltségeket az üzletvezetőség saját hatáskörében engedélyezheti. A fentiek alapján Juhász István menekült bakter a miskolci üzletvezetőséghez az alábbi kártérítési igényt nyújtotta be:

Mély alázattal alulírott Juhász István pályáőr a homonnai osztálymérnökség 55. sz. őrházban volt pályáőr a csehek által elbocsátatván 1918. évi december hó 23-án kénytelen voltam állomáshelyemet elhagyni, és 1919. január hó 1-jén a Kálkapolnai állomásra érkeztem.

Tekintettel arra, hogy engem ezen kényszerű költözködés folytán tetemes kár ért, és családommal a legnehezebb viszonyok közé kerültem, tisztelettel kérem, hogy az alább felszámított veszteségeim és készkiadásaim ellenértékét megtéríteni szíveskedjék.

- 1.) Koskoczról való menekülésem alkalmából ingóságaim szállítási költsége 300 K (nincs nyugta)
- 2.) Útiköltségem Koskoczról Kápolna vasútállomásig 150 K (nincs nyugta)
- 3.) A kálkapolnai vasúti állomásról Kápolna községbe ingóságaim befuvározási költsége a csatolt igazolvány szerint 780 K.
- 4.) A vasúti szállítás közben az éhség és hideg következtében értékes tehénem megbetegedett és csatolt igazolvány szerint elvetélt, ez által előállt károm 5000 K.
- 5.) Burgonyám és répám az úton elfogyott és elromlott; ennek kárösszege 700 K.
- 6.) Állomáshelyemen saját költségemen épített istálló és ottmaradt szénám mintegy 10 mfm, értéke 1500 K.
- 7.) Családtagjaim útiköltsége és kifizetett napszámdíjak 700 K.

Összesen 9030 K azaz kilencezer harminc korona azon csak minimálisan felszámított kár, mely engem ért. Mindezek alapján mint egy teljesen tönkrement család ember kérésem teljesítését kérve maradtam alázas szolgálja.

Kápolna, 1920. febr. hó 4.

Juhász István pályáőr

Igazolvány

Igazoljuk, hogy Juhász István MÁV-pályáőr kápolnai lakosnak Kápolna községben folyó évi január havában egy tehene megbetegedés folytán elvetélt. A borjút holtan elszedő tanúk véleménye szerint az elvetelés oka, hogy a tehén költözködés alkalmával a vonatban áthült.

Kápolna, 1919. december 11-én.

Popputh Albert jegyző

Benczedy Albert bíró.³¹

Az északi hadjárat sikerei ellenére a közhangulat egyre romlott. A rekvirálások és sorozás elleni tiltakozással kezdődött, de a mozgalom felkeléssé alakult Kalocsán és környékén. A felkelést központi katonai szervek verték le,

és Szamuely rögtönítélő bírósága véres megtorlást alkalmazott. Véres összetűzésre került sor Szolnokon, Szombathelyen vasutassztrájk robbant ki, dunai monitorok lötték a népbiztosok házát, és a lázadáshoz a ludovikások (a Ludovika Akadémia hallgatói) is csatlakoztak.

A Tanácsköztársaság társadalmi bázisa kezdettől fogva szűkös volt, de az eltelt néhány hónap alatt minimálisra csökkent. Hátat fordítottak neki az értelmiségiek, akik az állami terrort nem tudták elfogadni. A parasztok annyira csalódottak voltak, hogy helyenként virággal köszöntötték a bevonuló román katonákat. A munkásság csekély része élvezhetett csak pozitív változást (a béremelések miatt), de a bizonytalanság, az infláció, az áruhiány ezt semlegesítette.³²

A magyar siker pánikot okozott Párizsban, mert ott már elfogadták a végleges határokat. Június 7-én Clemenceau táviratban követelte a visszafoglalt terület kiürítését. Megígérte, hogy amennyiben a magyarok visszavonulnak, ugyanezt teszik a románok is, és a magyarokat is meghívják a békekonferenciára. Kun Béla elfogadta az intézkedést, és június 30-án megkezdtek a visszavonulást, a tisztek nagy része viszont lemondott és a Nemzeti Hadseregbe lépett be. A románok nem vonultak vissza, és a békekonferencia hallgatását felhatalmazásnak vették.³³

A bécsi *Abend* című lap jelentése szerint Párizsban fontos ülés volt, amelyen a Magyarország elleni katonai beavatkozás kérdésében kellett volna dönteni. A résztvevők azonban nem tudtak megegyezni, mivel Anglia nem bízott a katonai beavatkozás sikerében, Franciaország nem akarta a vállalkozáshoz szükséges csapatokat egyedül szolgáltatni, Olaszország kereken megtagadta az akcióban való részvételt; a románok pedig közreműködésüket nagyon súlyos feltételekhez kötötték, mert újabb területeket követeltek a Tisza mindkét partján és a Bánságban. Csupán a csehek üdvözölték a tervet lelkesen, mert azt remélték, hogy így Pozsonytól délre is kapnak területeket.³⁴

A szövetségesek katonai megoldás helyett megelégedetek egy kiáltvány kibocsátásával a magyar néphez és a kommunista kormányhoz.

A szövetséges és csatlakozott kormányok melegen óhajtják, hogy békét kössenek a magyar néppel és hogy eképpen véget vessenek annak az állapotnak, amely lehetetlenné teszi Közép-Európa gazdasági újjászületését, és akadályozza minden olyan kísérletnek, amely a lakosság élelmezésére irányul. Ennek a munkának még a megkísérlése is lehetetlen addig, amíg Magyarországnak nincs olyan kormánya, amely a népet képviseli, és amely Magyarország által a szövetséges kormányokkal szemben elvállalt kötelezettségeket nem hajtja végre a szerződés betűjéhez és szelleméhez híven. Kun Béla kormánya e feltételek egyikének sem felel meg. Nem

csupán, hogy megszegte a Magyarországgal kötött fegyverszüneti szerződést, hanem épp a jelen pillanatban offenzívát kezdett egy barátságos és szövetséges hatalom ellen.

A szövetséges kormányoknak kötelessége, hogy e különös helyzetből folyó rendszabályokért magukra vállalják a felelősséget. Élelmiszereket és szükségleti cikkeket csak úgy szállíthatunk; a blokádot csak úgy szüntethetjük meg, a gazdasági újjáalkotás művére csak úgy vállalkozhatunk, ha Magyarországnak egy, a népet képviselő kormánya lesz, és nem olyan kormány, amelynek hatalma terroron alapszik. A szövetséges hatalmak szükségesnek tartják még hozzátenni, hogy a magyar területnek minden idegen részről való megszállása úgy – mint azt a békekonferencia meghatározta – azonnal véget fog érni; mihelyt a szövetségesek főparancsnok-sága úgy véli, hogy a magyarok kielégítő módon végrehajtották a fegyverszüneti feltételeket.³⁵

A román front megtámadásával (lásd a következő fejezetet) a bukás elkerülhetetlenné vált. Július 21-én Böhm Vilmos Bécsbe utazott, hogy megtudja a győztes hatalmak magyarországi szándékait, és kipuhatolja a kompromittált népbiztosok megmentésének lehetőségeit. A mentelmi listára – a legvéresebb kezű terroristák: Csernyi János, Korvin Ottó és Szamuely Tibor kivételével – mindenki rákérült. Miután a románok átkeltek a Tiszán, Kun még mindig a harc folytatása mellett érvelt, de a Szakszervezeti Tanács 43:3 arányban leszavazta. A hatalmat egy szakszervezeti vezetőkből álló kormánynak adták át, kibocsátottak egy félrevezető kiáltványt – amelyben augusztus 1-jén azt állították, hogy erősen tartják a Tisza-frontot, holott a románok már július 31-én átkeltek azon –, és Bécsbe menekültek.

Magyarország népéhez! Az ántánt hatalmai ultimátumot intéztek hozzánk. Követelték, hogy a tanácsrendszer alapján álló kormány helyét más kormány váltsa föl. Ehhez a föltételhez fűzték a békétárgyalások megkezdését. A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság kormánya úgy látta, hogy ez idő szerint az ántánt hatalmaival szemben a szívós ellenállás csak haszontalan vérontáshoz vezetne. Ezért letette megbízatását.

Az ország ideiglenes kormányzását a központi Munkástanács megbízásából átvette a fegyelmezett és fölfegyverzett magyarországi szakszervezetek vezetőiből alakult új kormány. Az új kormány az öntudatos, szervezett munkásság erejére támaszkodik. Célja a rend fönntartása és az ántánttal való tárgyalások megkezdése. Kishitúségre nincs okunk. Erősen tartjuk a Tisza-frontot. Itthon is fegyelmezett kitartásra van szükség.³⁶

Válaszul Romanelli ezredes is a magyar néphez fordult:

Mint egyedüli itteni képviselője az ántántnak, amellyel a jelen kormány békés viszonyban kíván élni, nyugalomra és rendre szólítom fel Budapestet és az egész ország lakosságát, s felszólítom arra, hogy a jelenlegi kormány minden rendelkezését a legszigorúbban tartsa be, hogy a rend, a vagyon- és a személy-biztonság teljes mértékben fönnttartható legyen. Mindenki tartózkodjon minden pártgyűléstől, minden felekezeti türelmetlenségtől és minden viszálykodástól, nehogy fokozzák azoknak a nehéz helyzetét, akikre a jelen súlyos pillanatban a kormányzás felelőssége nehezedik.

Amennyiben módomban és hatalmamban van, törekedni fogok arra, hogy az ántánt Magyarország mai helyzetén a legrövidebb időn belül könnyítsen a blokádrészleges vagy teljes megszüntetésével és a szükséges béke nyújtásával, hogy a magyar nép értelmessége és szorgalma révén újra fölvirradhasson.³⁷

VÖRÖS VAGY NEMZETI SZÍNŰ ZÁSZLÓ

A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének parancsnoki karát kettősség jellemezte. A hivatásos tisztek ugyan nem azonosultak a proletárdiktatúra célkitűzéseivel, ugyanakkor ellátták szolgálatukat, mert azt remélték, a Tanácsköztársaság meg tudja védeni az ország területét az antant törekvéseivel szemben. A Forradalmi Kormányzótanács is tisztában volt vele, hogy a régi katonai szakemberek nélkül nem lehet megszervezni és vezetni a Vörös Hadsereget.¹

Stromfeld Aurélt – ahogy azt a budapesti hadosztálybíróság előtt a közcsendháborítási és hazaárulási perében mondta – lelkiismerete kényszerítette, hogy elvállalja a keleti hadsereg vezérkari főnöki tisztét, mert az ellenség az országba nyomult, és ő ettől meg akarta menteni ezt a földet. Nem a rendszert szolgálta, hanem a hazát: ha nem lett volna vörös hadjárat, az ország határai ma sokkal rosszabbak lennének, mint amilyenek most.

Egyetlen célom volt, az ellenség kiverése, a haza megmentése.

Az ellen a leghatározottabban tiltakozott, mintha az ellenforradalom leverésében közreműködött volna. A szovjet házban előbb Szántó Béla, majd Kun Béla szólította föl, hogy vállalja el a parancsnokságot. Kun Béla kijelentette, hogy ha nem vállalja el szépszerével, akkor kényszeríteni fogja az egész tisztsíkat a Vörös Hadseregbe való belépésre.

Tudtam, ha én nem vállalom, átveszi valaki más és nem abból a célból, mint én, mert én az anarchiától akartam megmenteni az országot.

A védő kérdésére elmondta, hogy a tanácskormány hatalma nem a Vörös Hadsereg, hanem a terrorcsapatokon nyugodott. Ő mindent megtett, hogy a terrorcsapatokat leszerelje. A frontra küldte őket, de az ellenség előtt nagyon gyáván viselkedtek, az első ágyúlövésre megfutamodtak. Egy tanú szerint Stromfeld szociáldemokratának vallotta magát, de többször kijelentette, hogy ő nacionalista szociáldemokrata. A tanú szerint Stromfeld tévszerűen és következetesen diktátor akart lenni és ezáltal akarta megbuktatni a tanácsrendszert. Tombor Jenő alezredes tanúként elmondta, hogy Stromfeld többször említette előtte, hogy tavaszra anarchia lesz az országban. Ennek megelőzésére erős hadsereget akart fölláttani, amelyben szó sem volt bizalmi rendszerről, szakszervezetről, katonatanácsról. A hadseregben züllöttek voltak a viszonyok mielőtt Stromfeld a hadügyminisztériumba jött; amikor Stromfeld átvette a vezetést, javultak a viszonyok.²

A Tanácsköztársaság kormánya éppen úgy, mint az előző népkormány is, teljesítette az antant-csapatok főparancsnokságával kötött fegyverszüneti szerződést. Ennek ellenére a románok a Szinérváralja–Zilah–Csucsá demarkációs vonalon a fegyverszünet nyílt megsértésével megtámadták az erdélyi fronton lévő csapatainkat. A románok nagyobb erőket koncentráltak erre a frontrésze, minek következtében a vöröskatonák hátrébb vonultak. A románok láthatólag ki akarták erőszakolni, hogy a magyar csapatok vonuljanak vissza addig a vonalig, amelyet az antant Vix alezredes legutóbbi jegyzékében a semleges zóna határvonalaként kijelölt.³

A román és cseh–szlovák támadás következtében a Tanácsköztársaság súlyos válságba került. Miután elvesztette legjobb gabonatermő területeit, a Csallóközt és Bácskát, most megszállás alá került az Alföld is. Ráadásul az országot a győztes hatalmak által elrendelt blokádnak is sújtotta. A remélt szovjet segítség nem érkezett meg, mert Lenint lefoglalta az orosz polgárháború.⁴

A cseh–szlovák sajtóiroda részletesen beszámolt a hadi eseményekről. A szöveg a román indokokkal megegyező: ők csak a rend helyreállítása érdekében vonulnak be és akcióiknak nincs támadó jellege.

A magyarok április 25-ig az egész demarkációs vonal mentén élénk tevékenységet fejtettek ki és agitátoraik útján arra törekedtek, hogy a mi területünk magyar lakossága között felkelést szítsanak. A demarkációs vonal egyes helyein 26-án hirtelen nyugtalanságot észleltünk. Április 20 óta ugyanis a román csapatok gyors tempóban nyomultak előre a magyar területen, ami a magyarok soraiban zavart okozott, és ezeket a zavarokat még fokozta a magyar bolsevik agitátorok és a vörös gárda terrorja. Április 26-án a nyugtalanság nem csak abban nyilvánult meg, hogy a magyar tisztek és magyar legénység tömegesen szökött át a mi vonalaink mögé,

hanem abban is, hogy a magyar fegyveres haderő tökéletesen visszavonult addigi állásaiból. A cseh–szlovák csapatok részére a hadügyminiszter parancsot adott ki, amely így szólt: A szlovákiai egész front mentén osztagainknak mindaddig, míg újabb parancsot nem kapnak, pusztán a védelemre kell szorítkozniok.

Április 27-én Piccione tábornok, a szlovák földön álló cseh–szlovák haderő főparancsnoka azt táviratozta, hogy a vörös gárda a demarkációs vonalról az Ipoly felé visszavonul. A vasúti anyag és a vasutak veszélyben forognak. A magyarok által kiürített területek lakossága erőszakos rekvirálásokat és rablást kénytelen a magyarok részéről eltűnni. A rendbontás és a pogromok napirenden vannak. A köztársaság és az emberiség érdekében a cseheknek fokozatosan meg kell szállni a területeket, amelyeket a magyarok kiürítenek. A vasúti csomópontokat és állomásokat, amelyeket az anarchia fenyeget, a forgalom biztosítása és a lakosság életének megvédése végett el kell foglalniok. A visszavonuló magyarok azokat a területeket, amelyek a béketárgyalások után a Cseh–Szlovák Köztársaság részeivé fognak válni, a katonaszökevények és rablók szabad prédájául bocsátják.

A nemzeti védelem minisztériuma mindezeknek a körülményeknek a megfontolásával a következő parancsot adta ki: „A magyar csapatok által kiürített területeken a fosztogatás és az uralkodó rendbontás meggátolása végett elrendelem, hogy ezeket a területeket a mi katonáink szállják meg. Különösen fontos Csapon összeköttetést teremteni a románokkal oly célból, hogy velük megállapodhassanak a Sátorlajújhely–Csap–Ungvári vasútvonalak megszállása és az ezeken a vonalakon való forgalom tárgyában.” Osztagaink közbelépése a fejtelenséget utólag nem tudta meggátolni, amiért az entente csapatokkal folytatott táviratváltás után a parancsot a következő új parancssal kellett kiegészíteni: „A magyarok kiürítik eddigi állásaikat. Szükséges, hogy a magyarok által kiürített területeket azonnal megszálljuk, ha a demarkációs vonal akármelyik részén is legyenek azok.”

Április 29-e óta az Ipoly folyó vidékén nincs ellenséges őrség. Egy tiszt, aki osztagával átjött hozzánk, elmondta, hogy a magyarok, akik természetesen láthatták, hogy eljárásunknak nincs támadó jellege, egyenruhákat osztottak szét, hogy így a mi csapatainknál azt a benyomást keltsék, mintha a magyar csapatok nem vonultak volna el. Balassagyarmat helyőrsége kizárólag katonai egyenruhákba bújtatott polgári személyekből áll.

Csapataink az egész demarkációs vonal mentén előrehaladnak és minden akciójukban a legszigorúbb fegyelmet tartják. A lakosság mindenütt lelkesen köszönti őket. Csapataink arra törekszenek, hogy amint céljukat elérték, a nyugalmat és rendet helyreállítsák. Megnyitottuk és biztosítottuk

tuk a vasúti forgalmat éppen úgy, mint a magánvagyonot és a lakosság életét. Előrenyomulásunkkal fontos vasúti hálózat jutott birtokunkba. Kezeink között van már a keleti Galíciával való tökéletes vasúti összeköttetés éppen úgy, mint Ukrajnával és Romániával. A csapatok és a lakosság élelmezése, amely eddig a legnagyobb akadályokkal járt, ennek révén most könnyebb. Az Ukrajnával és Romániával való kompenzációs forgalom lehetősége is megnyílt és onnan főleg petróleumot, bört, burgonyát és élő állatokat hozhatunk be.⁵

A szociáldemokrata miniszterek a kormány lemondását szorgalmazták, a kommunisták az ellenállás mellett voksoltak. Maguk mellé állították a Budapesti Munkástanácsot és megkezdték a toborzást a budapesti munkásrezdekbe. Megszilárdították a fegyelmet, visszaállították a rangjelzéseket (igaz, csillagok helyett vörös és sárga csíkok jelentek meg). A létszám néhány nap alatt 40 ezerrel nőtt és elérte a százezres határt.⁶ 1919. május 15-én már 113 zászlóalj, 84 géppuskás század, 8 lovasszázad, 39 tüzérüteg, 8 repülőszázad (24 gép), 16 műszaki század alkotta a Vörös Hadsereget. Fontos momentum, hogy a régi tisztek is vállalták a haza védelmét.⁷

Kun ellenezte a tisztikarnak Landler által is támogatott követelését, hogy a Vörös Hadsereg vörös zászlói helyett a nemzeti színeket használják. Úgy gondolta, hogy ez nem szilárdítaná meg a volt hivatásos tiszteknek a Tanácsköztársasághoz való hűségét. A csehek, románok, szerbek szemében nem volt kisebb „bűn” a bolsevizmus, mint a magyarság. A Tanácsköztársaság célja az időnyerés volt, amíg a – hiába remélt – nemzetközi forradalmi erők segítsége megérkezik. Azt helyesen mérték fel, hogy egyszerre két fronton nem tudnának harcolni, egy koncentrált támadást nem tudnának kivédeni. Eleinte csak az ipari munkásság soraiból toboroztak, később következett be az általános mozgósítás és az általános hadkötelezettség bevezetése.⁸

A keleti arcvonal mintegy felét a Székely Hadosztály tartotta, amelynek Kratochvil Károly ezredes volt a parancsnoka. Erről a hadosztályról sok, egymásnak ellentmondó információ kering a köztudatban, nem árt, ha közelebbről megismerkedünk velük.

Kratochvil 1918 elejétől volt parancsnoka a tiroli fronton. November 4-én este a hadosztály ezredparancsnokai úgy döntöttek, hogy ebben a helyzetben legfontosabb feladatuk csapataik legrövidebb úton történő hazaszállítása. Az alakulatok zárt rendben vonultak a bevagonírozás helyszínére. Kratochvil ekkor a szállítás feltételeinek megteremtésén dolgozott Budapesten. A hadügyminisztériumban felajánlotta az általa megbízhatónak, minden feladat megoldására képesnek tartott ezredet, hogy vezényeljék a cseh határhoz, annak védelmére. Javaslátát elutasították, helyette leszerelés volt a parancs.

1918. november 17-én, 51 hónap távollét után teljes felszereléssel, rohamsisakban, gépfegyvereikkel, katonazene mellett tértek haza Nagyváradra, és leszereltek. Ez a példa a ritka kivételek közé tartozott, mert ha a visszavonulást rendben hajtottá is végre a csapattestek többsége, lefegyverzésüket a határ túloldalán működő horvát, ukrán, osztrák nemzeti tanácsok a magyar kormány felhívását lobogtatva kísérelték meg, a magyar oldalon pedig agitátorok lepték el a legénységet. Közölték velük, hogy a királyt elzavarták, nincs többé hadsereg, ne engedelmeskedjenek a tisztjeiknek, menjenek haza. November közepéig egymillió kétszázezer katona szerelt le, december végére a személyi leszerelés befejeződött.

1916-ban a románok betörték Erdélybe, és csak német segítséggel sikerült kivenni őket. Hogy ez nehogya újra előfordulhasson, a Monarchia hadvezetése Anton Goldbach altábornagy vezetése alatt egy 13 500 puskával és 80 ágyúval felszerelt, nem Erdélyben honos alakulatokból álló császári és királyi hadtestet szervezett. A csoport a háborús vereség és az őszirózsás forradalom hatására feloszlott, katonái hazaindultak a Monarchia távoli területein található otthonaikba.⁹

Erdély tehát 1918 novemberére katonailag teljesen védtelen lett. November 26-án Kratochvilt Nagyváradról Kolozsvárra rendelték, ő lett az átszervezett Erdélyi Katonai Kerület és az annak területén felállított hadosztály parancsnoka. Kratochvil Kolozsvárra érkeztekor a csendőrségen, rendőrségen, a magyar és román nemzetőrségen kívül egy önkéntesekből álló tisztizászlóaljat talált. November folyamán a román nemzetőrség önállósult és a magyar kormány a népek önrendelkezési joga és egyenlősége jegyében felszereléssel, fegyverrel (többek között géppuskákkal) és 2 millió 300 ezer koronával látta el őket.

A 38. honvédhadosztály felállítása nehezen ment. Az alakulat fegyelme rendkívül rossz volt, a zabolátlan legénységet a tisztikar képtelen volt korábban tartani. Fő szórakozásukat a mennyezetbe és az ablakon át való lövöldözés jelentette. Munkára nem voltak hajlandók, asszonyok és más polgári alkalmazottak felvételét követelték, a legénységi szobák berendezését az ablakon kihajigálták. Magatartásuk a románoknak jó ürügyül szolgált arra, hogy a zűrzavarra, fenyegetettségükre hivatkozva szorgalmazza a demarkációs vonalon túli stratégiai pontok megszállását. Néhány székely tiszt – Zágoni István, Bíró Tibor, Hadnagy Gábor – fejében fogant meg a gondolat, hogy a románok által meg nem szállt, illetve a részben birtokba vett Székelyföldre kellene menniük legénységet toborozni. A parancsnokság vezető tisztjei magukévá tették a tervet, a fiatal tisztek parancsot, menetlevelet, pénzt és téli ruházatot kaptak. Egy részük az Erdővidéken széledt szét, a többiek Csíkba és Háromszékbe mentek. Azért Erdővidéken kezdődött a toborzás,

mert zárt földrajzi, gazdasági egységet képezett, amely távol esett a városoktól és az ottani politikai villongásoktól is. A szervezők a nagyobb városokat és a hivatalokat elkerülték, mert tevékenységük a megyei és egyéb hatóságok ellenállásába ütközött. Ennek egyik oka a Székely Köztársaság kikiáltása érdekében indított megyei mozgalom volt.

December elején sorra érkeztek a vonatok önkéntesekkel Kolozsvárra. Felszerelésük és lefegyverzésük nem ment könnyen, karácsony előtt csak a legénység felének volt fegyvere. A katonai parancsnokság a belgrádi katonai konvenció által kijelölt demarkációs vonalakon túli területekről kísérletet tett az ott lévő hadianyag megszerzésére. Ennek csak egy része sikerült, a többi a hágókon át benyomuló román csapatok felszerelését gyarapította.

A románok már december 2-án átlépték a demarkációs vonalat, amelyet Vix francia alezredes 16-án közölt a magyar kormánnyal. Kratochvil ezredes utasította a demarkációs vonalon álló csapatait, hogy azt szükség esetén fegyverrel is tartani kell. A Károlyi-kormány azonban a vérontás elkerülése érdekében megtiltotta a fegyverhasználatot. Az alakulatok létszáma, lefegyverzettsége és fegyelmi helyzete miatt egyetértett a döntéssel Apáthy István kormánybiztos is. Felmerült Kolozsvár védelmének a gondolata, azonban azt lehetetlenné tette a városban elhelyezett román zászlóalj és nemzetőrség, amelyet a magyar kormány szerelt fel és látott el pénzzel.

Hamarosan kiderült, hogy a románok nemcsak a kijelölt, stratégiailag fontos pontokat, hanem a demarkációs vonal és az érintett városok közötti területet is megszállják. A január elején megkötött Apáthy–Berthelot egyezmény szerint az elfoglalt stratégiai pontoktól nyugatra egy 15 km széles semleges zónát hoztak létre. A románok ezt sem tartották tiszteletben, Zsibó irányába átlépték a semlegességi zónát és elfoglalták Zilahot. A Székely Hadosztályhoz parancs érkezett a további román előrenyomulás megállítására, a harc felvételére. Kratochvil kialakította a Csucsá–Zilah–Máramarossziget védelmi vonalat.

Január 20. és április 16. között többé-kevésbé nyugalom volt a fronton, amit a hadosztály parancsnoksága a csapatok feltöltésére használt fel. A kiegészítés önkéntes alapon történt, a létszám a megszállt területek nemzetőrségeivel, csendőrségeivel, az erdélyi és partiumi részek lakosságából jelentkezőkkel, illetve a Budapesten összeszedett és onnan a frontra irányított székely katonákkal bővült. Márciusban a Székely Hadosztály toborzó akciót indított az alföldi magyarság körében, de hiába, mert az Alföld lakossága apátiával figyelte az eseményeket, a toborzás a passzív lakosság körében nem volt túl eredményes. Egy ezredet sem állított ki saját védelmére, és inkább a földosztásért követelte. Közömbösen tűrte, hogy a székely csapatok végezzenek a románokkal vívott harcokban.¹⁰

Nagyobb probléma volt ennél a budapesti katonatanács magatartása. Pogány József, amikor csak tehetett, támadta a nemzeti célokért küzdő Székely Hadosztályt. Reakciós, ellenforradalmi alakulatnak nevezte őket és lefegyverzésüket követelte. Ugyanakkor az erdélyi ezred a csapatok megerősítése után a támadó hadműveletek megkezdését kérte. Azt hangoztatták, hogy a megszállt területek „az önmagával tehetetlen Magyarországhoz” békétárgyalások útján soha vissza nem kerülnek. A románokat nem ismerték el antant-alakulatoknak, hódítóknak tekintették őket, akik Nagy-Románia létrehozására törekednek. A Pogány-féle ellenakcióra jó példa az úgynevezett ágyú-ügy. Böhm Vilmos hadügyminiszter tűzérési lövegeket utalt ki a hadosztály számára. Ezek berakását a vasúti személyzet – Pogány nyomására – megtagadta, ezért a Székely Nemzeti tanács emberei vagonírozták be azokat. Szállítás közben azonban Pogány megbízottai az irányzékokat leszerelték, így használhatatlanná tették az ágyúkat.

A Székely Hadosztályt „kiemelték” a belgrádi katonai konvenció által engedélyezett hat hadosztályból. A tisztek száma 650, a legénysége 9000 fő volt. Külsőségeiben is kifejezésre jutatta elkülönülését a Vörös Hadsereg-től. A tisztikar megtartotta rangjelzéseit, a legénység vörös karszalag helyett nemzeti színű szalagokat viselt.¹¹

Erdély felszabadítására a Székely Hadosztály 1919. tavaszán 30 millió korona ellátmányt kapott.¹² Kratochvil (akkor már) tábornok 1921. június 10-én levelet írt Bethlen István miniszterelnökhöz, amelyben jelentést tett arról, hogy a volt székely alaphoz 240 ezer koronát sikerült az internálás, a bebörtönzés, a többszöri házkutatás és motozáa ellenére a románok elől megmenteni. A menekültügyi hivatal elnökének kétoldalas kézzel írt levelében Kratochvil elismeri, hogy azt a célt, amire a hadosztályt létrehozták, nem teljesítette, nem tört be Erdélybe. Ezt azzal indokolta, hogy ezzel maga után húzta volna a vörös gárdát, ami

mégis csak rosszabb volt, mint a román megszállás.¹³

A viszonylagos nyugalom ellenére, kisebb-nagyobb összecsapásokra rendszeresen sor került. Ezek közül a legjelentősebb a már említett cigányi ütközet volt.¹⁴

A Székely Hadosztálynak nem volt a Tanácsköztársaság kikiáltásával kapcsolatban egységesen elutasító vagy támogató állásfoglalása. A tehetetlen Károlyi-kormány tevékenysége után a Vix-jegyzék elutasítását kifejezetten pozitív lépésnek tekintették, bíztak a haderő gyors fejlesztésében, a támadó hadműveletek megindulásban. Nagy Pál ezredes azt kérte Garbai Sándortól, a Forradalmi Kormányzótanács elnökétől, hogy hagyják őket az erdélyi

fronton, hadd szabadítsák fel őket Erdélyt. Ígéretet tett arra, hogy a szülőföld visszafoglalása után alárendelik magukat a Vörös Hadseregnek és ott szolgálnak, ahol szükség lesz rájuk.

Április 16-án, francia jóváhagyással a teljes frontszakaszon megindult az általános román támadás. Csucsánál áttörték a románok, Erdély kapuja ezzel elveszett. A menekülő vöröskatonák kijelentették, hogy ők nem fegyverrel, hanem politikai érvekkel akarnak harcolni.¹⁵ A Székely Hadosztály löser-utánpótlás kért a hadügyi népbiztosságtól, Pogány József azonban ezt az éppen nem harcoló északi frontra irányította. Április 19-én a hadosztály hátraküldött vonatait és a kísérőszemélyzetet a vörösök Debreceben és Nyíregyházán megtámadták, a készleteket elrabolták. A hátraszállított székely sebesülteket bántalmazták, a tiszteket inzultálták.¹⁶ Vaján a vörösök lefegyvereztek egy székely géppuskás századot. Egy másik székely század, parancs nélkül, megtámadta őket, heves tűzharcban nyolc vöröskatona meghalt, a többiek gyalog menekültek Nyíregyházára. Később Nyírtúra térségében a székelyek két tűz közé kerültek, a románok előlről, a vörösök – egyes vélemények szerint tévedésből – hátulról tüzeltek rájuk. Ezeknek az eseteknek hatására a hadosztály-parancsnokság minden összeköttetést megszakított a hadügyi népbiztossággal.

A székelyek körében kialakult az a nézet, hogy a megváltozott politikai helyzet miatt a románokat nem is szabad már megtámadni, mert a támadás sikere esetén a székelyek maguk hurcolják be a bolsevizmust Erdélybe. A hadosztály vezetői azt gondolták, hogy Erdély visszaszerzésének fő akadálya a bolsevizmus és előbb azt kell megdönteni.¹⁷

Március végén, április elején, még a román támadás előtt Kratochvil kísérletet tett a fegyverszünet megkötésére, hogy ezt kihasználva Budapest, a tanácskormány ellen fordítsa csapatait. Megbízottai eljutottak Iuliu Maniuhoz, az erdélyi román kormányzótanács elnökéhez Nagyszebenbe és Gondrecourt tábornokhoz Aradra. Kinyilvánították, hogy a Székely Hadosztály nem bolsevik alakulat és feltették a kérdést, hogy milyen magatartást tanúsítanak a románok és a franciák, ha a tanácskormány ellen fordulnak? Maniu azt válaszolta, hogy ők csak az antant parancsára támadnak, míg a franciák arról biztosították Kratochvilt, hogy a románok nem támadnak addig, amíg a székelyek be nem fejezik a kommunisták elleni hadműveletet. Ez az információ azonban csak a román támadás után jutott el a hadosztály parancsnokához, ami okafogyottá tette a tervet.¹⁸

Cseke Mihály főhadnagy így emlékezett akkori gondolataira:

Egyébként az elkeseredés nőttön nőtt. Az oláh ismét kerülgetett előlről, a vörös hátulról. És most már el kellett készülnünk arra, hogy a vere-
séget megbosszulandó a vörösök egész nyíltan lépnek fel, és így két tűz közé

jutva kell elpusztulnunk. Ellenségünk az oláh, ellenségünk a vörös. Mit akarunk mi? Mit védünk? Miért harcolunk? Kommunista érdekekért? Jobban utáltuk őket, mint az oláhokat. Mi vár ránk, ellenforradalmárookra a kommunista Magyarországon? Talán akasztófa. Mit tegyünk? Érdemes ezt a fegyvert kézben tartani? Igen, de csak úgy, ha saját magunk ellen fordítjuk.¹⁹

A románok elleni fegyveres küzdelem egyenlőtlensége, a magyarság részvétlensége hosszabb idő óta érlelte a hadosztály vezetőségében azt a gondolatot, hogy a székelységet meg kellene menteni a felmorzsolódástól és lassú elvérzéstől. Elvégre is képtelenség – vélték –, hogy tízezer székely állja a tüzet időtlen időig és áldozza fel magát jó pár millió magyarért. A kommunizmus óta a székelység valósággal kettős tűz közé került: elől a románok, hátul a vörösök támadták. Ebből a lehetetlen helyzetből kivezető utat kellett keresni. A hadosztály-parancsnokság más megoldást nem látott, mint a fegyverletételt. A fegyverszünettel kapcsolatos tárgyalások április 18-án kezdődtek és 25-én fejeződtek be.

Kratochvil április 25-én a következő parancsot adta ki:

A román királyi csapatok parancsnoksága a székely hadosztálynak a következő ajánlatot tette: a román királyi hadsereg nem tekinti a Székely Hadosztály csapatait sem bolsevista, sem vörös, sem kommunista csapatoknak... ennél fogva a román királyi hadsereg megszünteti az ellenségeskedést akkor, ha készek vagyunk mi is a fegyverletételre. Jelzi egyúttal, hogy az antant-csapatok, tehát a román királyi csapatok is azért támadnak, mert a kommunizmus letörésére egész Magyarországot meg akarják szállni, és erre minden oldalon nagy erőket összpontosítottak...

Az ellenség ajánlatot tesz nektek, hogy létetek biztonságban lesz, magánvagyonotok épségben marad, és aki nem kommunista, békésen visszatérhet lakóhelyére, Erdélyországba vagy az antantcsapatok által megszállt területekre, de követelik, hogy a fegyvert tegyétek le.

Mérlegelve a reménytelen általános helyzetet, nem vállalhatok felelősséget azért, hogy tovább vér ontassék. Ilyen körülmények között válasszatok ti, hogy melyik utat akarjátok, és e szerint járjanak el a parancsnokok, akik közvetlenül az ellenséggel állnak szemben... Ha az antant ajánlatát elfogadjátok, veletek maradok, hogy ígéretüket betartsák. Felhatalmazom a parancsnokokat arra, hogy a csapatokat minden felesleges vérontástól megkímélve, ha a csapat az antant ajánlatát elfogadja, parlamentér útján az ajánlat szellemében tárgyalhasson. Erről a csapatok a hadosztály-parancsnokságnak sürgősen jelentést tegyenek. Kiadatik az összes alárendelt csoportparancsnokság-, ezred-, önálló zászlóalj- és huszár-századnak.²⁰

A beérkezett jelentések szerint a csapatok a megállapodást elfogadták. A megállapodás feltételei a következők voltak: azonnali fegyverletétel, a csapatok internálása addig, amíg a román hadműveletek tartanak; a székely különítmény hozzátartozóinak élet- és vagyonbiztonságát, szabadságukat a románok garantálják; a román katonai akció után a tiszteket és a legénységet szabadon bocsátják. A megállapodást április 26-án, Nyírbaktán (ma Baktalórántháza) írták alá, a fegyverletételre Demecserben került sor. Sajnos az április utolsó vasárnapján történt fegyverletételnél már kitűnt, hogy Kratochvilt becsapták. A szerződést a románok nem tartották be, nyomban úgy fogták körül a lefegyverzett székelyeket, mintha a győzhetetlen román vitézség harc közben ejtette volna őket foglyul. Ezenkívül kötelezvényt akartak a székelyekkel aláírni, hogy többé ellenük nem harcolnak, a legtöbben azonban az aláírást megtagadták.²¹ A román őrseg a szállítmányokat kifosztotta, elkobozták még a tisztek saját lovaikat is. A legtöbb internáltat már 1919. június közepén elengedték, de Kratochvil ezredes több társával 1920. szeptember végéig maradt a románok foglya

a román állam védőképessége és biztonsága ellen elkövetett bűntett miatt.²²

Apáthy civilként is elfogadta a katonai realitást, a csucsai frontot tartotta ő is védhetőnek. Onnan meg lehetett volna védeni, ami az országból megmaradt. A románok egyébként egészen április közepéig nem is mérték megindulni, akkor viszont a királyhágói-csucsai front katonáit visszafordították – a vörösök ellen. A Vörös Hadsereg szervezését elősegítette, hogy a románok nem keltek át a Tiszán, hanem védelemre rendezkedtek be a bal parton, mert Párizsban az angol és amerikai kormányfő elítélte a románoknak a békekonferencia jóváhagyása nélküli támadását, nem akarták Budapest felé történő előnyomulásukkal elmérgesíteni a helyzetet. E mellett gondot okozott a románoknak a Dnyeszter mentén az ukrán Vörös Hadsereg nyomása is.

Északon a csehek május 5-én tovább támadtak Salgótarján, Szécsény, Balassagyarmat irányába. A magyarok nem adták fel a területet, ellentámadásba lendültek és visszaszorították a cseheket Fülek–Losoncig. Május 12-én az ellentámadást leállították és a támadó sereg nagy részét elvonta az arcvo-naltól a déli front megerősítésére, ahol szerb támadástól tartottak. A meggyengült magyar front ellen a csehek május 17-én könnyen nyertek tért. A déli fronton a várt támadás elmaradt, ezért a Vörös Hadsereg csapatait Miskolc visszafoglalására vezényelték. Május 20-án olyan erővel indult meg a támadás, hogy a menekülő csehek csak 20 km-re a várostól, Edelénynél álltak meg.

A visszavonulás olyan jellegűvé vált, hogy amennyiben a magyarok jobban megszervezik erőiket, Kassát és Rozsnyót is elfoglalhatták volna és veszélybe került volna a Kassa–Zsolna vasút.

Írta jelentésében egy cseh főtsízt. A Vörös Hadsereg csapatai azonban nem indultak a visszavonuló cseh csapatok üldözésére, hanem megpihentek és csak másnap reggel vonultak be Miskolcra, ahol az üldözés helyett a várható ellentámadás visszaverésére rendezkedtek be. 23-án a csehek és románok együttes támadást indítottak Miskolc ellen, de a támadást visszaverték. A kudarcot a csehek az olasz tisztek nyakába varrták és „megköszönték” eddig ténykedésüket. Helyükbe francia tisztek kerültek.²³

Stromfeld az ellene folyó perben azt vallotta, hogy elképzelése szerint a vezetése alatt a Vörös Hadsereg nem a proletárdiktatúra fenntartásának célját szolgálta, hanem arra való volt, hogy a cseheket kiverje az országból. A Kassán lévő Vörös Hadsereget nemzetiszínű zászló alatt vonultatta fel és napi parancsában a Vörös Hadsereget magyar hadseregnek nevezte és a magyar haza védelmére szólította fel, Böhm Vilmos azonban a „magyar hazát” „proletárhazára” írta át.²⁴

Május közepén csökkent a nyomás, mert a románok két hadosztályt az ukrán frontra vittek, a délszláv csapatokat pedig Fiume birtoklása körüli ellentétek miatt Leibachba (Ljubjana) csoportosították át. Mivel a csehek voltak a legaktívabbak, ellenük indult a Vörös Hadsereg. A cél a cseh és román sereg szétválasztása volt, illetve kapcsolat teremtése a szovjet erőkkal. A támadásban 73 zászlóalj és 46 üteg vett részt, a magyar haderő több mint fele. Szemben a cseheknek 90 zászlóaljuk és 32 ütegük volt.

Az északi hadjárat néven ismert hadművelet első szakaszában május 30. és június 9. között elfoglalták Szécsényt, Fülekét, Miskolcot, Putnokot, Lősoncot, Ipolyságot, Rimaszombatot, Lévát, Érsekújvárt, Szerencset, Tokajt, Kassát, majd Eperjest, Rozsnyót, Bártfát. Szlovákiában kihirdették az ostromállapotot, bevezették a statáriumot. A magyarok elvágták egymástól a cseh és román hadsereget. A június 6-i kassai bevonulásáról Gerey Lászlóné visszaemlékezéseiből tudunk meg részleteket.

1919-ben Kassán éltük át a forradalmat és a Vörös Hadsereg bevonulását. A leánygimnázium igazgatója összehívott bennünket és közölte, hogy a vörös katonák tiszteletére műsort fogunk rendezni a gimnázium udvarán. Mindenki előadott valamit. Nívós műsor volt. Márai Sándor Ady verseket szavalt, Palotai Boris (osztálytársam) saját verseiből adott elő, jómagam egy spanyol táncot táncoltam, amit még a tánciskolában tanultam. Sikerem olyan nagy volt, hogy egy fiatal baka odajött hozzám és közölte, hogy

annyira tetszett a táncom, hogy emlékül adna valamit, és ez egy doboz finom tea volt! Akkoriban élelmiszerhiány volt Kassán. Apám tojásért, tejért messze elgyalogolt, Boró húgom sorban állt minden nap, ha valamire szükségünk volt. [...] Emlékeim közül csak az volt fájdalmas, hogy miután készültünk a vörös katonák fogadására és kitéztük a piros lobogó mellé a nemzetiszínű zászlót, egy bőrkabátos katona a nemzeti zászlót leparancsolta az iskoláról.²⁵

Ajtai Sándor kassai posta-számvevőszéki főtanácsos nem csak a szépre emlékezett, hanem a zaklatásra is:

1919. május végén jöttek Kun Béla vörös katonái s amikor a vörösök ágyúzni kezdtek, a csehek tradicionális szokásaikhoz híven futottak Prága felé eszeveszetten. Ilyen hősök ők, amikor búzlik a levegő a puskaportól, gyávák! Amikor a vörösök bevonultak Kassára, sok ezer ember nézte a magyar vörös katonákat és ágyúikat a főutcán. A városházán Kun Béla és társai beszédet intéztek a városháza erkélyéről a néphez. A vörösök éppen úgy jártak el velünk szemben, mint a csehek: Hozzám éjjel jöttek házkutatást tartani, cseh katonákat kerestek nálam. Minden szobát bejártak, az ágyakat, a szekrényeket átkutatták. Igazolványt kértek, ami szerencsére nálam volt, mert különben elvittek volna úgy, ahogy az ágyból felkeltem, a laktanyába. Az egész házat felforgatták, aztán elmentek. A vörösök is állandó uralkodásra rendezkedtek be, amikor június elején azt kezdték rebesgetni az emberek, hogy a csehek megvették a Vörös Hadsereg vezetőit, illetve Kun Béláék és kiűrik a csehek számára Kassát, ami sajnos be is következett.²⁶

Június 7-én Clemenceau jegyzéket intézet a harcok beszüntetésére, és felszólította a magyar Vörös Hadsereget az általa elfoglalt terület kiűrésére, de nem jelölte meg azt a vonalat, amelyre a magyaroknak vissza kellett vonulniuk. Cserébe azt ígérte, hogy meghívják a magyarokat a békekonferenciára. Célja az volt, hogy a csehek lélegzetvételhez jussanak. A magyarok nem állították le a hadműveleteket, előbb a csehekkel akartak leszámolni, aztán átkelve a Tiszán a románok ellen fordulni. Június 5-én a tanácskormány előírta a védkötelezettséget és sorozást tartottak a 18–45 év közötti férfiak között. Ennek eredményeképp a 113 zászlóaljból 168 lett, de kevés volt a fegyver, egy zászlóaljból 456-ról 358-ra csökkent a puszkák száma.

A második szakaszban, június 10. és 17. között az arcvonal megmerevedett. A magyarok feladták Selmezbányát és Besztercebányát, Zólyomot, de megvédték Lévát és Kassát. Clemenceau a csehek is felszólította a fegyver-

nyugvásra, akik azonban ezt a magyarok támadására hivatkozva megtagadták.²⁷ Kun levelére a békekonferencia június 11-én nyilvánosságra hozta az északi és keleti határvonalat, amelyet az albizottságok javasoltak, és amelyet a konferencia vita nélkül elfogadott. A magyar Vörös Hadsereg június 16-ra Eperjesre összehívott egy főleg magyarokból álló gyűlést, amely kimondta a Szlovák Tanácsköztársaság megalakítását. A szlovák jelleg nyilvánvalóan propagandajellegű hangsúlyozása mellett Kun Béla a nemzeti autonómiákon alapuló, gazdasági egységet alkotó Közép-Európa kialakulását remélte tanácsköztársasági keretekben.²⁸

A harmadik szakaszban, június 17–24. között magyar támadás indult a nyugati arcvonalon, Nyitra elfoglalásával megnyílt az út Pozsony felé, a Vörös Hadsereg azonban észak felé irányította csapatait. Az antant-jegyzék hírére a harci kedv is alábbhagyott, a hangulat letargikussá vált.²⁹

A Tanácsköztársaság vezetésében is többségbe kerültek azok, akik az antant követeléseinek elfogadását tartották szükségesnek. Kun Béla is úgy látta, hogy a Tanácsköztársaságnak lélegztvételníi időre van szüksége, mert az európai szocialista forradalmak terjedése várta magára, és a Szovjetunióval sem sikerül katonai kapcsolódást találni. A Tanácsok Országos Gyűlése június 19-én az antant-ajánlat elfogadása mellett döntött, de csak 24-én lépett életbe a tűzszünet. Kun Béla az antanttól biztosítékot kért, hogy a visszavonulás esetén a románok is kiűrtik a Tiszántúlt, de levelére választ sem kapott. Északon a visszavonulást a demarkációs vonalig 30-án megkezdték, amit Kun az ország dezorganizált állapotával indokolt, és nem külső nyomással. A visszavonulást a katonák árulásnak tartották. A hivatásos tisztek körében még negatívabb volt a hatás. Nem lehetett velük elfogadtatni azt az álláspontot, hogy a román kiűrtés reményében érdemes feladni egy elfoglalt területet. A román visszavonulásában egyébként sem hittek. Ők azért harcoltak a Vörös Hadseregben, hogy megőrizték a régi Magyarország területi egységét.

Stromfeld is lemondott, lemondását így indokolta a népbiztosoknak írt levelében:

Az ultimátum elfogadása kapitulációt jelent. Ennek következménye egy életképtelen állam, amelynek minden tagja a csecsemőtől az aggastyánig tönkremegy... Katonailag olyan határok vannak megállapítva, amelyek a védekezést, a megfojtás elleni intézkedéseket lehetetlenné teszik. A győzelmesen előrenyomuló csapatok visszavonulása szétzüllesztéshez vezet, amelynek folyománya az anarchia. Ha az ultimátumot nem fogadjuk el, akkor végtelenül nehéz napok elé nézünk; ha a proletariátus átérzi hivatását; még a győzelem lehetősége is megvan, ha le is győzik, csak időlegesen van legyűrve.³⁰

Stromfeld Aurélt két évvel később a bíróság a zendülés és közcsendháborítás vétsége alól felmentette, de a belső lázadás és felségárulás vétségében bűnösnek találta. Ezért lefokozásra, kitüntetéseiinek elvételére és háromévi súlyos börtönre ítélte.³¹

A visszavonuló Vörös Hadsereg katonáiban a remélt román visszavonulással igyekeztek fenntartani a harci kedvet:

A proletárhaza érdekei most pillanatnyilag nem azt parancsolják nektek, hogy előre menjetek és diadalt diadalra halmozzatok. A proletárhaza most még nagyobb áldozatot követel tőletek: azt követeli, hogy hagyjátok el a diadalmas csatákban elfoglalt területek egy részét és menjetek át egy másik területre, amelyet jelenleg a román bojárok rablócsapatai tartanak megszállva. A cseh–szlovák imperialisták zsoldoscsapatai előtt nem hátráltunk és nem hátrálunk meg. Nem dobjuk oda önként rablóuralmuknak, kizsákmányoló rendszerüknek áldozatul proletártestvéreinket... Visszavonjuk csapatainkat arra a határra, amelyet a világon osztzkodó rablók számunkra kijelöltek. Küzdelmek mégsem volt hiába. A cseh–szlovákoktól elfoglalt területek helyett a proletárhaza megkapja a jóval termékenyebb, tiszta magyarok és területben is nagyobb Tiszántúlt, ahonnan a román bojárok rablóhordáinak az antant parancsára ki kell vonulniok.³²

A visszavonulás elrendelését követően megindult a csapatok bomlása, csak a terror tudta ideig-óráig egyben tartani és visszavonultatni a Vörös Hadsereget. A Tanácsköztársasággal szemben különböző ellenforradalmi szervezetek alakultak: 1919. április 12-én Bécsben az Antibolsevista Comité gróf Bethlen István vezetésével, május 5-én Aradon pedig egy ellenkormány gróf Károlyi Gyula vezetésével. Utóbbi május 31-én Szegeden alakult újjá ugyan csak Károlyi Gyula vezetése alatt.

A szegedi ellenkormány megalakulásával a volt hivatásos tisztek, tiszt-helyettesek részére világnézetüknek és osztályhelyzetüknek megfelelőbb perspektívát kínált a nemzeti hadsereg. Azt remélték, hogy Horthy vezetésével a betolakodók ellen fordulhatnak, de a nemzeti hadsereg felállítását az antant csak azért tűrte el, mert biztosítékot kapott arra, hogy nem harcolnak a kisantant államok ellen. Így egyetlen „harci cselekményük” a vörösökön kitöltött bosszú volt.

Stromfeld utóda Julier Ferenc lett, aki úgy látta, hogy az ország integritásának megőrzése érdekében más lehetőség nincs, mint a Vörös Hadsereggel együttműködni. Kun a szovjet Vörös Hadsereg galíciai támadásával akarta az antant erőit megosztani, de az oroszok erre saját problémáik miatt

nem vállalkoztak, sőt csökkentették a románokra gyakorolt nyomást is, aminek eredményeképp a keletre szállított román hadosztályokat visszahozták a Tiszántúlra.³³

Július 5-én a Vörös Hadsereg 166 zászlóaljjal, 56 084 puskával és 51 üteggel rendelkezett, vagyis 33-al kevesebbel, mint korábban. A fegyverszünet miatt nem foglalkoztak a sereg feltöltésével. Julier július 5-én parancsot adott a Tiszántúlt megszálló román csapatok elleni támadás előkészítésére. Tíz évvel később írt cikksorozatában ezt azzal magyarázta, hogy ebben látta az egyetlen lehetőséget a Tanácsköztársaság kormányának megbuktatására:

E megfontolásaim arra az elhatározásra kényszerítettek, hogy a hadsereget az ellenségnek nekivigym, tekintet nélkül a hadsereg állapotára, az ellenség erejére és a harc végső kimenetelére.³⁴

Lakatos Géza, aki korábban a Monarchia, majd a Vörös Hadsereg vezérkari tisztje volt (később beállt Horthy nemzeti hadseregébe, majd 1944. augusztus 29. – október 16. között Magyarország miniszterelnöke is lett), azt az álláspontot képviselte, hogy

világosan állt a hadsereg-parancsnokság előtt, hogy ezzel a hadsereggel, amely morális értékkel egyáltalán nem bírt, amelynek technikai felkészültsége minimális volt, nem lehet végrehajtani ezt a nehéz hadműveletet...

A Forradalmi Kormányzótanács az országban uralkodó hatalmi, gazdasági és erkölcsi krízisből a támadással, a helyzet megváltoztatásával remélt kilábalni.³⁵

A tanácskormány Clemenceau jegyzékének alapján sürgette az antantnál a Tiszántúl kiürítését, de még választ sem kaptak. A zsír-, hús- és fahíány miatt ezt az offenzívát éhségoffenzívának lehet nevezni. A Vörös Hadseregnek nem volt már többé hol keresnie az élelmet, meg kellett próbálnia a Tiszántúl visszafoglalását. Kun Béla elvesztette a diplomáciai játékot, *va banque*-ot játszott, elhatározta az offenzívát a románok ellen. Július 20-án táviratilag értesítette a békekonferenciát, hogy a magyar haderő átkelt a Tiszán, hogy

az antant akaratának a románokkal szemben érvényt szerezzen.³⁶

A sikeres átkelés négy napig gyors előrenyomulással folytatódott, bár a szárnyak fedezetlenek voltak és az egyes csapatrészek között 40 km-es rések tátongtak. 24-én kezdődött a román ellentámadás. Míg az előző napokban a vezérkar sietett a támadást, most egyes csapatoknak 20–25 km-t kellett harc nélkül visszavonulni, ami nem erősítette a harci kedvet, ezért inkább

visszaözlönlésről beszélhetünk. A hadianyagot hátrahagyva, felbomlott csoportokban menekültek a vöröskatonák. Visszavonulást nehezítette, hogy az átkelő eszközök Füzesabonyban egy mellékvágányon vesztegeltek, így sokan a Tiszába fulladtak. 25-én Julier le akart mondani, a felelősséget a csapatokra hárítva, lemondását azonban nem fogadták el. Egy hét után a Vörös Hadsereg ott állt, ahonnan elindult. Az előerőben és technikában elszenvedett veszteségnél sokkal nagyobb volt a morális kár. A kudarc a hiábavaló küzdelem érzetét keltette. Megindult a sereg felbomlása. A románok Tiszán való átkelése július 29-én megkezdődött és 31-re befejeződött. Augusztus 1-jén a Vörös Hadsereg még egy utolsó ellentámadással próbálkozott, de a katonák között elterjedt a hír, hogy a tanácskormány lemondott. A tisztek egy része elhagyta alakulatát, egyes parancsnokok megtagadták a felsőbb parancsok végrehajtását. A románoknak innen már egyenes útjuk volt Budapestig.

A magyar visszavonulás után a Felvidékre az újra benyomuló cseh csapatok – kudarcukat feledtetendő – ádázabb magyarüldözésbe kezdtek és több mint 57 ezer magyart kényszerítettek távozásra. Erdélyből 33 550 fő menekült el, a Szerbiából és a Horvátországból távozók száma megközelítette a 20 ezer főt.³⁷

A visszavonuló magyar vörös csapatok nyomában megindult a menekültáradat. A direktórium irányítása alatt álló újságok azt a hamis képzetet igyekeztek erősíteni, ami a kommün vezetésének is irányelve volt, hogy ez a küzdelem tulajdonképpen osztályharc és a cseh (román, szerb) proletárok felismerik majd osztályérdekeiket és saját uralkodó osztályuk ellen fordulva csatlakoznak az eljövendő világforradalomhoz. Ebből az alapvetően téves alaphelyzetből kiindulva már szinte jelentéktelen csúsztatás, hogy első sorban nem proletárok, hanem jólszituált tisztviselők jöttek, akik a piszkos marhakocsikban ugyanolyan bizonytalan holnap elé néztek, mint a kétkezi munkások. A legkeményebb proletárszolidaritás sem tudott a nincsből kenyeret és lakást adni – hiába ígérte azt a saját retorikájától megszedült névtelen cikkíró.

Újra nagy karavánokban jönnek csapzott, rongyos emberek, akiket az imperialista hóhérok kergettek ki otthonukból. Olyan szomorú látvány, annyi fájdalom van arcukon, de büszke proletáröntudat hatja át lelküket. Nem akarják többé fejüket meghajtani, nem akarnak korbácsolt páriái lenni az újra életre kapó kapitalizmusnak. Jönnek és mi meleg szívvel, megértéssel kell, hogy fogadjuk őket. Fáradt arcukról el kell simítani a fájdalom beszédesebb vonásait, kenyerünk felét oda kell nekik adnunk. Akik jönnek, ne érezzék a nincstelenség súlyos csapásait, jók és megértők leszünk velük szemben. Milyen szomorú ez a kép, kivetődni bizonytalanul

az utcára, a poros országútra, a piszkos marhakocsikba és bizonytalanul a holnap elé meredni. Sietnünk kell eléjük, hogy egy pillanatig se érezhessék a rossz, éhező holnap nehéz súlyát. Nem kenetteljes szavakkal várjuk a szerencsétleneket, úgy ahogy azt a burzsoá társadalom tette, hanem a legkeményebb és biztosabb proletárszolidaritással, amely kenyeret ad az éhezőknek, lakást az utcán ödöngőknek. Köhögő proletár gyerekek, sápadt, bánatos arcú proletáranyák, ne féljete, a dolgozók szívében magas lángokkal ég a szeretet tüze, az izmos karok kenyeret nyújtanak a sírásra csukló szájatok elé. Testvérek vagyunk, a nagy harc, amit közösen, szorosán, vállvetve harcolunk meg örökre, összeláncolt bennünket. Ebből a láncból egy szem sem hullhat a porba. Ebből a láncból egy szem sem veszhet el. Ezek a hosszú délutánokba futó nyári estéken halljátok-e, miként morajlik a föld. A méhében izzó tüzek égnek, rohanva pusztító lánggal csapnak ki. Útjukban felperzselik mindazt, ami benneteket csak egy pillanatra szomorúvá tett. Messze nyugaton, délen és keleten csodálkozó szemmel, ütésre összeszorított ököllel állnak testvéreink. Jönnek, rohanó lépésben sietnek, hogy magunknak, nektek és minden dolgozónak hazát teremtsenek. Jönnek, talán holnapra Versailles, Páris, London, Newyork, Prága utcáin a forradalom vörös lobogója fürdik a forró júliusi napsugárban. Addig is keblünkre ölelünk benneteket, addig is a mi házunk lesz a ti hazátok, a mi kenyerünk a ti kenyeretek. Nyugodtan ringjátok bele, testvérek, az álom karjába, felkorbácsolt fantáziátok ne fesse feketése a holnapot. A holnap jó lesz hozzátok, finoman letörli a pillanat szülte könnyeket.³⁸

Néhány nappal később már józanabb hangon írt a miskolci reggeli újság a menekültek ellátásáról és elhelyezéséről. Megírta, hogy a város fogytán lévő élelmiszerkészletei miatt a közélelmezés zavartalanúsága nem volt biztosítható. A felvidéki menekültek saját ügyeik intézésére a menekült eperjesi és kassai direktóriumokból intézőbizottságot választottak. Felszólítottak minden felvidéki menekültet, hogy jelentkezzen a városháza tanácstermében működő intézőbizottságnál. Intézkedésük abból állt, hogy több családot a közeli falvakban helyeztek el. Így a menekültek nagy része eltávozott Miskolcra. A katonai szolgálatra alkalmasakat bevonultatták a Vörös Hadseregbe.³⁹

A ZSUPPVONAT UTASAI

A Szepesség magyarságának mindegyre fogyó létszáma ismét csökkent, egy új érvágás a fájdalmas sebet csak mélyítette. 1919. szeptember 12-én, az iglói állomásról 47 kocsi indult el a márkusfalvi út irányában. Ez a vonat 47 bizonytalan sorsú magyar családot vitt hazátlan bujdosóként – néhányuk azt sem tudja, hová forduljon, mihez kezdjen, ha a zsuppvonatot a végállomásra ér. A Szepesbéléről elköltözötték vonata Iglón csatlakozott a többiekhez, Margitfalván hozzácsatolták a Gölnic-völgyi transzpórtot, Gölnicbánya és Szomolnok elüldözöttjeit. Lőcséről 11 tisztviselő ment még ezzel a vonattal, ezek azonban rövidesen visszatértek Magyarországból, hogy családjukat magukkal vihessék.¹

Október 2-án, az esti órákban Lőcse állomásán újabb zsuppvonatot állítottak össze. 11 család és néhány nőtlen tisztviselő hagyta el Lőcsét. Búcsúztatásuknál ott volt úgyszólván az egész város. Szívélyes búcsúszavak röpködtek itt is, ott is, és a vonat indulásakor mindenkit az a remény töltött el, hogy viszontlátják még egymást.²

Szokássá vált a Szepességben, hogy a távozók az újság hasábjain vettek búcsút ismerőseiktől. Schönvizner János gyakorlóiskolai tanító, aki 1919. október 10-én hagyta el Iglót, így búcsúzott:

Kedves, drága emléktől nagyon nehezen válunk el. Kedves emlékem nekem is szeretett hazánk gyöngye, fénye, a szép Szepesség, melyet most nekem el kell hagynom. Hiszen itt születtem, itt nevelkedtem, itt végeztem tanulmányaimat s itt működtem 12 éven át, mint gyakorló iskolai tanító.

S e kedves helytől kell most búcsút vennem. Miután az idő rövidsége miatt összes ismerőseimtől személyesen el nem búcsúzhattam, azért ezúton búcsúzom el jó barátaimtól, kartársaimtól, ismerőseimtől és volt összes tanítványaimtól. Tartsatok a jövőben is szíves emlékekben, s én a messze távolban is mindig szeretettel fogok Rátok gondolni. Isten veletek!³

A Szepességből indított zsuppvonatok utasai Kassát elhagyva abban reménykedtek, hogy egy-két napon belül magyar földre érkező véget érnek megpróbáltatásaik. Az útra is így készültek, két-három napra való élelemmel látták el magukat. A transzportok azonban a határ előtt, Hernádcsányban megrekedtek. Közben beállt a hűvös, esős őszi idő, és a vagonokat nem ilyen időjárási viszonyok közti éjszakázásra készítették. Voltak, akik már harmadik hete várakoztak, és közben élmük is elfogyott, a szó szoros értelmében éheztek. Október hónapban összesen hat kocsi indult ki a csányi állomásról és 15 érkezett helyette. Egyre többen jöttek, 81 teherkocsi lakói, 176 kiutasított egyén, egy egész kis kolónia várta a nyomorúság szigetén a szabadulást.

A csányi kirekesztettek küldöttsége Kassán, rettenetes helyzetükre való tekintettel, dr. Kriebel Edgár polgármester-helyettestől élelmiszereket és tüzelőt kért. A polgármester-helyettes szerint a város tőle telhetőleg készséggel segít rajtuk, bár huzamosabb ideig nem áll módjában, mert erre való fedezettel nem rendelkezik, és csak külön felhatalmazás alapján intézkedhetne. Éppen ezért egy külön bizottság azonnali kiküldését javasolta, amely megállapítaná azon okokat, amelyek miatt e szerencsétlen családok ilyen siralmas körülmények között kénytelenek heteken keresztül marhakocsikban vesztegelni, és a segítségükre volna abban, hogy útjukat tovább folytathassák.

Dr. Sekác János zsupán személyesen interveniált a Hernádcsányban veszteglők érdekében. Összeköttetésbe lépett a katonai hatóságokkal, akiktől határozott ígéretet kapott arra nézve, hogy a tisztviselőcsaládok továbbszállítása iránt haladéktalanul intézkedés történik.⁴

A hernádcsányi állomáson a teherkocsik három vágányon egymáshoz kapcsolva álltak, mindegyiken felirattal, hogy kik a lakói és hová irányítandók. A *Szepesi Lapok* beszámolója szerint apró pásztortüzek égtek a sínek mellett melegező utasokkal, a félig nyitott ajtókon sápadt arcok tekinttek kifelé, mindannyin a fáradtság, kimerültség nyomai. Az éjszakák hidegek voltak, fűtetlen teherkocsikban alig elviselhetők. A menekültek napjai étlen-szomjan múltak, mert nemcsak a pénz, hanem az élelem is fogyott. Kassa városa segítő akciót indított, két kenyert, 20 deka zsírt és fél csomag hadikávét juttatva személyenként az erre szorulóknak.⁵

Schönvizner János – aki újságüzenetben búcsúzott el iglói ismerőseitől, tanítványaiktól – önkéntes krónikásként számolt be a zsuppvonaton átéltekről.

Tisztelt Szerkesztő Úr! Eddigi élményeimről óhajtottam pár sorban informálni, hogyan jutottam Hernádcsányba s milyen a táborozás Hernádcsányban. Október 10-ikén indult 15 kiutasított család Szlovenszkóból Magyarországra, új otthonába. Az előző napon s aznap gyülekezett 15 család az iglói állomáson 27 vagonba összerakva minden cókmozóját, várva az indulás pillanatát. Este fél 6 volt, midőn vonatunk vezetője kiáltja: „Indulásra készen!” A mozdonyvezető indítja vonatunkat s megyünk... egy boldogabb otthon felé.

Minden család a saját holmijával utazott, a kocsit kis otthonnak be rendezve. A kocsikban megvetettük pelyhes ágyunkat, előre tudtuk, hogy nem egy éjszakát fog kellenni itt vesztegelni. Már az indulás előtti izgalomtól és fáradalmaktól elgyötrődve csakhamar pihenőre tértünk s a vonat egyhangú zakatolása mindinkább hozzájárult ahhoz, hogy mihamarabb édes álomba szenderedjünk. Itt-ott egy erősebb zökkenés vagy tolatás figyelmeztetett arra, hogy mégsem odahaza, szokott hajlékunkban alszunk. Végre egy hosszabb intermezzo után – lehetett úgy reggel 5 óra felé – felébresztett a sok mozdonyfüty és különösen a feltűnően alábbszállott hőmérséklet. Kikecmeregve puha, pelyhes, meleg ágyunkból, a kíváncsiságtól ösztönözve kidugtuk fejünket a vagonból s tartunk kémsemlét, hogy hol vagyunk tulajdonképpen? Hát látjuk, hogy nini, már Kassán vagyunk! Ide körülbelül éjfélkor érkezhettünk.

Kassán vártunk délután fél 2-ig, ahonnan a rendes vonat Hernádcsányba vontatott. Hernádcsányba érkeztünk ¼ 3-kor. Nagy ámulatunkra látjuk, hogy az egyik sínpáron a miénknél is hosszabb zsuppvonat vesztegel. A kocsik lakóival beszédbe elegyedve megtudtuk, hogy ez még az október elsejei transzport s hogy már 11 napja vesztegelnek itt az állomáson. Hidasnémetibe azért nem juthatnak, mert Hernádcsányból a csehek csak annyi vagon indítanak útnak, ahány üres vagon a magyarok Hidasnémetiből felküldenek. Az eddigi csere, mint halljuk, azért ment oly nehézkesen, mert a románok rendelkeztek a vagonokkal, de ezentúl a miskolci üzletvezetőség rendelkezik velük s remény van arra, hogy néhány napon belül túlkerülünk mi is a rubikonon. Deputáció járt Kassán és Miskolcon is érdekünkben, s reméljük, hogy rövidesen tovább mehetünk.

Nézzük már most, milyen az élet Hernádcsányban? Az első és ötödik sínpáron áll egy-egy zsuppvonat. Minden vagon más és más családnak ideiglenes hajléka. A vagonok szobaszerűen vannak berendezve. Az egyik részen van az éléskamra, a másik részen az összehalmozott bútorok, a középső részét elfoglalja a hálóterem. Vannak családok, akik magukkal hoztak takaréktűzhelyet, ezek a vagonban főznek.

Mi, akik ilyenekkel nem rendelkezünk, a kocsik előtt rögtönöztünk

tábori tűzhelyet s azon folyik a sütés-főzés. Esténként, ha végigtekintek a két soron s látom a sok lobogó tüzet, úgy érzem, mintha katonatáborban volnék. A főznivaló vagy készletünkéből kerül ki, vagy Kassán szerezzük be, ahová naponta háromszor vonattal lehet bemenni. Tejet, vaját, kenyeret, diót hoznak a falubeliek is. Ha az árat tekintjük, nem is olyan drágán kapjuk mindezeket. A tej literje 2 korona, a tejszínből köpült tea-vaj kilója 38–40 korona, a dió 6 korona stb.

Napközben kísétálunk a közeli földekre krumpli-, kukoricaszedés céljából, este pedig előteremtjük innen-onnan a szükséges tüzelőanyagot a következő napra. Az ismerős családok eljárnak egymáshoz vizitre, s ilyenkor folyik a lórum, preferánsz. Este, lefekvés előtt, megeléknül az utca is, mert sétára kél a két vonatpár apraja-nagyja a két vonatpár között, kész korzó. Este van, lefekszem, jó éjszakát.⁶

Kisszeben város a Csányban továbbszállításukra várakozó kiutasított magyar tisztviselőcsaládok segélyezésére ezer koronát juttatott, s azon kívül száz szál gyertyát is küldött, hogy a vagonokat világíthassák. A 139 kiutasított magyar nevében dr. Halmos Andor, volt Szepes megyei tanfelügyelő táviratban fordult Stodola vasútügyi referenshez, hogy szenvedésüknek vessen véget és bocsássa rendelkezésükre a szükséges vagonokat.⁷

Amikor Lőcsén hírt vették, hogy mi történt az eltávozottakkal, néhány agilis lőcsei tisztviselő, számos jótékony mozgalomban mindenkor szívesen résztvevő és segítő lőcsei úrihölgy támogatásával, 24 órán belül Lőcse városában élelmiszert gyűjtött a Hernádcsányban rekedtek számára. 24 órai akciójuk eredményeként 22-én reggel, külön vasúti kocsiban már útra is kelt az egy nagy és négy kisebb láda, négy zsákból és 2030 korona készpénzből álló küldemény, melyben kenyér, szalonna, nullás-, főző- és kenyérliszt, kocka-, kristály-, por- és nyerscukor, tea, rum, bor, burgonya, borsó, bab, alma, sütemény, konzerv, Maggi ízesítő stb. foglaltatott. Dr. Hajnóczi R. József tanfelügyelő és Grosch Ödön igazgató ült a csomagok mellé, akik az útra vállalkoztak, hogy azt a lőcseiek nevében üzeneteikkel együtt átadják.

Amíg Lőcsén lesz betevő falatunk, addig a hernádcsányiaknak sem szabad elpusztulniuk! Ti szegény hernádcsányiak pedig fogadjátok e csekélységet – ne mint adományt! –, de oly szívesen, amily örömmel azt Lőcsén számotokra a jó lelkek összegyűjtötték.

A csányi kiutasítottak érdekében Kohout kassai rendőrfőkapitány is akcióba lépett és Destremaux francia tábornok közvetítésével a miskolci román katonai parancsnokság hajlandó volt a szükséges szerelvényeket átküldeni. Hogy

a kiutasított magyar tisztviselők annyi időt voltak kénytelenek Csányban vesztégetni, annak oka részben abban rejlett, hogy az üzletvezetőség csupán nyitott kocsikat volt hajlandó rendelkezésükre bocsátani, amelyben az utazás viszontagságait a hideg, esős időben a sokgyermekes tisztviselőcsaládok természetesen nem vállalták.⁸

Az ígélet azonban beváltatlan maradt, egy Hernádcsányból jövő szemtanú levele korainak mondta a hírt. A levélíró, Schönwisner Rezső késmárki káplán az ott sínylődő Szepes megyei társai szenvedéseit írja le és a következő felhívással fordul Kassa város közönséghez:

Kassaiak! Várostok határán láttam elszakadt Testvéreim nyomorúságát, szenvedését, hallottam nyöszörgő jajkiáltásait, de biztató, vigasztaló szavaknál egyebet alig nyújthattam nekik. Ott áll ez a két hosszú vagon sor szótlanul, csak innen-onnan hallik egy-egy „kúriá”-ból az elhagyott Szepesség felé és a bizonytalan sötét jövő felé szálló egy-egy előtörő sóhaj... mindenütt csak könny és kezet tördelő kétségbeesés. Bár ne láttam volna a viszontlátott ismerős arcon az éhség, a nyomor barázdáit, bár ne vettem volna észre az ajkakon vibráló fájdalom reszketését, óh, bár ne hallottam volna ama tengernyi panaszokról, mellyel ottlétem alatt minden oldalról megostromoltak. Tehetetlen voltam annyi kín, szorongatás és szenvedés láttára, torkomon akadt a szó, és ajkam becsukódott, bár sok mondanivalóm volt nekik. Ott, a szenvedések tanyáján birkóznak a hideggel, az éhséggel, a bizonytalanság gyötrő érzésével s pláne mátl fogva a marhavagonból való kilakoltatásnak, a szabad ég alá való helyzetetésnek rémes gondolatával. Kassaiak! Siessetek városotok határára, ott várnak ti teket kétségbeesett testvéreim üres kézzel, korgó gyomorral, üres bugyellárisál. Menjetelek oda s a sötét, kivilágítatlan vagonokban meghalljátok a síró, éhező gyermekek szíren rémhangját.⁹

Schönwisner Rezső nem csak a kassaiakat, hanem a szepességeket is meg akarta hatni és adakozásra ösztönözni.

A Róma vagy a tenger felé közeledő vándor érzetével közeledtem én is a hernádcsányi állomás felé, hol szepesi testvéreim könnyeitől áztatott szent helyet, sóhajaiktól felkorbácsolt tengert találtam, mely rémesen zúgott felém: Éhezünk, didergünk, kétségbeesünk! Igen, megláttam elszakadt testvéreim nyomorúságát, szenvedéseit, szorongatását, meghallottam vészkiáltásait, e biztató, vigasztaló szavaknál egyebet alig nyújthattam nekik. Ott áll e két hosszú vagon sor 33 szepesi csalájjal szótlanul, mintha nem bírná el a benne rejlő nagy nyomort, csak innen-onnan hallik

a félig nyitott vagonból az elhagyott Szepesség felé és a bizonytalan sötét jövő felé szálló egy-egy előtörő sóhaj. Amerre csak fordulok, mindenütt csak könny és kezdeti kétségbeesés. Bár nem láttam volna a viszontlátott ismerős arcokon az éhség, a nyomorúság barázdáit, bár nem vettem volna észre az ajkukon vibráló fájdalom reszketését, oh, bár nem hallottam volna ama ezernyi panasz szót, mellyel ottlétem alatt mindenhol megostromoltak.

Tehetetlen voltam annyi szorongattatás, annyi kín és szenvedés láttára, szívem elszorult, torkomon akadt a vigasztaló szó, és ajkam becsukódott, pedig sok mondanivalót vittem magammal. Különösen a tanfőnöknek akartam utána kiáltani: Ti nemes lelkek, tudjátok meg, hogy sírnak-rínak utánatok elhagyott tanítványaitok, fürkésző szemmel tekintenek az iskolába belépő idegenre, titeket keresnek, vissza-visszavárnak még mindig a hálás tanítványseregek. És ti itt... itt a szenvedések tanyáján, mint hontalanok birkóztok a hideggel, az éhséggel, a bizonytalanság gyötrő érzetével s pláne mátol a vagonokból való kilakoltatásnak, a szabad ég alá való helyeztetésnek rémes gondolatával.

Szepesi testvéreim! Siessetek a határra, ott várnak titeket kétségbeesett testvéreitek üres kézzel, korgó gyomorral, üres bugyellárisal. Menjetek oda a hontalanokhoz s a sötét, kivilágítatlan üdör vagonokban meghalljátok a síró, éhező gyermekek szíren vészhangját: Segítsetek, mert elveszünk!

Még az ég is könnybe lábadt, midőn a fekete, sötét éjszakában elbúcsúztam azoktól, kik szívüktől elszakadtak, el talán örökre. Kik fürkésző tekintettel tekingetnek át a határra, honnét megváltásukat, egy szebb jövőt várnak és várnak heteken át. Kik révedező, könnyes szemmel, honszerető meleg szívvel fordulnak lefekvés előtt szép szülőföldjük: Szepesség felé és lopva kérésztet vetnek ez irány felé, hol elhagyott szeretteiket sejtik. Én nem átalom bevallani, hogy amikor vonatom visszafelé elhaladt a nyomorúsággal és sóhajjal telített, fájdalmasan szomorúan vesztelő vagonok mellett, áldólag felemeltem jobbomat, és megáldva őket atyáink Istene nevében imádkozva suttogtam: Áldjon meg benneteket a mindenható Úr Isten s vezessen már beígért földetekre s vezéreljen minden utatokon.

Sikerült minden kocsiba külön kályhát, a fűtésükhöz pedig a közelben szén szerezni. Egyedül Dubasievics orvos gyereke betegedett meg, de ő sem komolyabban. A 2-án indult zsuppvonat valamennyi utasa elhagyta Hernádszántót, a 10-én érkező zsuppvonat utasai várták továbbszállításukat.¹⁰

Rámeszdorfer Laci nyolcadik osztályos gimnáziumi tanuló, aki annak idején szüleivel szintén Csányban vesztgelt, visszatért Budapestről Késmárcra

tanulmányai folytatása végett. Ő mesélt a Szepesi Lapoknak a kizsuppoltak további sorsáról:

Tisztelendő úrnak csányi látogatása utáni napon, október 24-én 5 órakor elindítottak minket Csányból. Egy órakor éjjel Miskolcon voltunk. Másnap délben Kál-Kápolnán, estére Hatvanba értünk. Reggel 7–8 között már a budapesti Ferenc József pályaudvaron voltunk, ahol délben elválasztottak bennünket a dunántúliaktól. Két óra tájban elvittek a kőbányai felső pályaudvarra, ahol éjjel 12-ig vesztgeltünk. Innét a nyugati pályaudvarra, honnét ki-kilakáskeresésre indult. Hogy mennyi eredménnyel járt, az láthatni abból is, hogy például Rámeszdorfer Róbert volt késmárki igazgató-tanító családjának még most sincs állandó lakása. Rokonaiknál húzódnak meg ideiglenesen, ahonnan a csillaghegyi iskola oly távol fekszik (hová elhelyezték), hogy ötkor felkelvén iparkodnia kell, hogy 8 órakor megkezdhesse a tanítást. Iskolája bérelt lakószobából áll, mely állandóan fűtetlen. Délután 3 órakor dideregve, elfáradva hazaérve elképzelhetjük, mennyire sajnálatraméltó sorsra jutott.

A késmárki Patzkóékat, akik ugyanazzal a zsuppvonattal hagyták el Szlovéniát, hasonló sors érte. Iskoláépületüknek egyik üres termébe helyezték el bútorait a lakószobául X tanítónőnél kapott egy bútorozott szobát konyhával, oly föltétellel, hogy míg ő majd a szénszünet alatt távol lesz, köteles egyik rokonát ellátni. De miután a szénszünetből nem lett semmi, mert még a miniszter is bundában és téli sapkában ül íróasztala mellett, így a lakásuk is felmondott, újat pedig szerezni lehetetlenség.¹¹

A tél elmúltával, tavasszal ismét megindultak a kitelepülők a Szepességből. A szlovákiai rendelet értelmében a Magyarországon állás vállaltak itt maradt családtagjai (feleség és kiskorú gyermekei) elvesztették cseh-szlovák állampolgárságukat, és szintén a kiutasítandók közé tartoznak. Mivel az út Csányon keresztül lehetetlen, a zsuppvonat a Komárom-Szob vonalon hagyja el Szlovéniát.¹²

1920. március 16-án egy 42 teherszállító kocsiból összeállított szerelvény indult útnak Brassóból Magyarországra felé 150 kiutasított erdélyi repatriálóval. Az utasok legnagyobb részét itt is tisztviselők alkották, de voltak köztük munkások is, akik sehogyan sem tudtak megbarátkozni az új állapotokkal. Az utazók végyes képet mutattak: a magatehetetlen öregtől a kéthónapos csecsemőjével utazó beteg anyáig. A szerelvényt Opris román hadnagy dirigálta. Brassótól Kassáig békeidőben gyorsvonalon valamivel több mint 24 óra az út, de a kiutasítottak már a nyolcadik napja úton voltak. Hamarabb is célhoz érhetek volna, hiszen akár Aradon, akár Nagyváradon át két nap alatt elér-

hiető volt a magyar területet, de kísérő román hadnagynak állítólag Bécsben akadt valami dolga, ezért a cseh–szlovák területen és Ausztrián át akarta a vagonokat Magyarországra kísérni. Miskolc helyett tehát Kassa felé vették az irányt, majd a kassai állomás külső vágányán éhezve, fázva töltöttek egy keserves éjszakát, mert a magukkal hozott élelmiszer már teljesen elfogyott, hiszen nem számítottak ilyen hosszú utazásra. Pénzüik sem volt, mert egy éve nem kaptak fizetést (az adótárnok az utolsó időben csomagokat cipelt Brassó utcáin, a telekkönyvezető helyettese, aki a háborúban elvesztette jobb szemét, vasúti málházó volt).

Délben deputációt választottak, hogy az eljárjon Destremaux francia tábornoknál és kérje meg, hogy a nyomor vonatát Hidasnémetinek irányítsák. A tábornoknak, úgy látszik, érzőbb szíve volt, mint azoknak, melyek Brassóból Oderbergen, Pozsonyon és Bécsen keresztül akarták Budapestre expedálni a szenvedő embereket, és intézkedett, hogy a vonatot még aznap este Hidasnémeti felé dirigálják. A kiadott rendeletet azonban nem hajtották végre, és a Brassóból megindított szomorú vonat öt napig a kassai pályaudvaron vesztegelt. Valami segítségféle is érkezett, a városi pénztár kiutalt nekik 500 koronát, úgyszintén a római katolikus egyházközség pénztára is. A pénzt felosztották egymás között, de mi az az 1000 korona annyi embernek? A városi tanács 150 kilogramm lisztet is kiadott a menekülők részére, hogy abból kenyeret süssenek a számukra. Ígéretet tettek, hogy olcsó húst juttatnak a menekülőknek, de a legtöbb utasnak nem volt pénze.

Az egyik kocsiban egy tisztviselőcsalád húzódott meg. Fiatal házaspár négy éhező gyerekkel, az apa adótiszt volt, az anya állami óvónő. Fizetést egy éve nem kaptak, 50 koronájuk hamar elfogyott. Sűrűn látogatták a vonatot a város lakói, különösen azok, akiket Erdélyhez szorosabb szálak fűznek. Vittek pénzt, cigarettát, élelmiszert és sok jó szót.¹³ Az emberbaráti kötelességből a cseh–szlovák gyermekgondozó is kivette a részét, dr. Mutnansky Vladimírné intézkedése folytán kakaót szállították ki az állomásra a menekült vonat utasai részére. A városi tanács élelmiszersegítséget juttatott el hozzájuk, és megbízta dr. Rubes Antal városi tiszti főorvost, hogy az esetleg orvosi kezelésre szorulókat lássa el. Az utasok részére pénzadományok is érkeznek: Faragó Ödön színgazgató például 1000 koronát küldött a brassóiak részére.¹⁴

Dr. Fischer-Colbrie Ágoston megyéspüspök közbenjárására a francia tábornoknál a menekült vonatát megindították a kassai pályaudvarról dél felé, de hamar vége lett az utazásnak, mert Hernádcsányban megállt a vonat. Hogy meddig marad ott? Az utasítás úgy szólt, hogy csak akkor mehet tovább, ha a magyar államvasút megfelelő számú cserevagonot küld. Azonnal megindultak a tárgyalások, a menekült küldöttsége átment Miskolcra is az üzletvezetőséggel tárgyalni, de nem valami biztató eredménnyel jött visz-

sza. Vagon ott sem volt, az egész körzetben csak kilenc kocsi maradt, azok is megrakva boroshordókkal, amiket kirakni nem lehetett. Különben is 42 kocsira lett volna szükség.

Igy hát a menekültek még százalmasabb helyzetbe kerültek, mint néhány nappal azelőtt. Akkor egy nagyváros, Kassa, most pedig egy kisebb falu állomásán vesztegelt a vonat, utasai a legbizonytalanabb jövőnek néztek elébe. A jószívű emberek adományaiból, a hatóságok jóindulatú támogatásából némiképp enyhült pillanatnyi nyomoruk. Hogy mire lett volna szükségük? Mindenre! Élelmiszerre, ruházatra, gyertyára. Lisztre nem, mert kenyeret sütni úgysem tudtak volna. Egy asszony vérhasban megbetegedett, egy másik szerencsétlen gyomormérgezést kapott, mert még a Nagyszebenből magával hozott túróból evett. Az éjszakák csípősek és hidegek voltak – ezért bort kellett kijuttatni, elsősorban a nők számára.¹⁵

A Hernádcsányba érkezett 150 magyar tisztviselő sorsáról való gondoskodás egy részét átvették a magyar civil szervezetek. A vagonokban lakó kiutasítottakat a románok mindenükből kifosztották, a hosszú utazás fáradalmait kegyetlenül megviselték őket. A Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) elnöksége gyűjtést indított a menekült brassóiak részére. Felszólították a miskolciakat, hogy adakozzanak a menekültek számára.¹⁶ A Hernádcsányban ottrekedt kiutasított brassóiak ez idő alatt nem szenvedtek szükségét, mert a környékbeli falvak népe igyekezett mindennel ellátni őket. Buzita községből szalonnát, oldalast, kenyeret juttattak el a szerencsétlen vándorokhoz. A brassói menekültek megsegítésének élén Luby Gyuláné és Zsarnay Istvánné buzgólkodtak leginkább. Girsik Bálint földbirtokos fuvarjai Kassáról szállították el az összegyűjtött ételmet és bort. A brassói menekültek nevében Bartha ügyész mondott köszönetet az izraelita nőegyletnek és az adományokat közvetítő özv. dr. Glück Árminné úrhölgynek azért a sok értékes élelmiszerért és ruházati cikkért, amelyekkel a menekültek segítségére siettek.¹⁷

Hét napba telt, amíg a miskolci üzletvezetőség összeszedte a szükséges vagonokat, és átküldte Hidasnémetiből a cserevonatot. Amikor végre befutott a hernádcsányi állomásra a várva várt magyar mozdony, egy kis fehér zászló volt rajta, jeléül annak, hogy a szeretet nevében jöttek. Sírva, zokogva rohantak eléje a ráborult a fakó mozdonyra és görcsösen ölelte. Már indulás előtt álltak, mikor a cseh állomásfőnökhöz távirat érkezett: további intézkedésig a vonat nem mehet át a demarkációs vonalon. Néhány óra telt el feszült várakozással, mikor megengedték, hogy elhagyhatják Csányt. Ezt azonban csak a brassói menekülteknek engedélyezték. Hernádcsányban már napok óta vesztegelt egy másik vonat, amely tele volt a Felvidékről kiutasítottakkal, azt nem engedték át a demarkációs vonalon.¹⁸

Öt óra felé elindult a vonat, vitte a fehérzászlós mozdony a hontalanokat haza, Magyarországra. Hidasnémetinél magyar muzsikaszó fogadta őket, a miskolci állomáson pedig terített asztallal várták az érkezőket. A határról üzenetet küldtek Kassának, hogy fizesse meg az Isten azt a jóságot, amellyel elhalmozták őket.¹⁹

Éjjel fél három volt, amikor a sötét éjszakában álmosan robogott be a miskolci állomásra Hidasnémeti felől a brassóiak kálváriavonata. Az elhagyott peronon nem tartózkodott senki a fogadó küldöttségen és az ügyeletes vasúti tisztviselőkön kívül. A vagonokból összejöttek tanácskozársra a vezetők, hogy mitévők legyenek. Húsvét első napja volt, még aznap tovább akartak menni Budapest felé. Ugyanakkor a 28 napos utazás nagyon megkínozta őket. Mivel a menekültek húsvét ünnepét nem akarták mozgó vonatban tölteni, azt kérték, hogy vasárnap estig Miskolcon maradhassanak. Dél előtt a város már megfelelő élelmiszerekkel látta el őket. A pályaudvar személyzete is, nagyobb mennyiségű élelmiszert adott át nekik. A MOVE hölgytagjai és a nőegyletek vasárnap délből vendégelték meg a menekülteket és adták át nekik adományait.²⁰

A brassói menekültek, akik az ünnep két napját Miskolcon töltötték, panaszkodtak, hogy ridegnek találták a hivatalos hatóságok magatartását. Ezzel kapcsolatban azt mondta a városi hatóság vezetője, hogy annak idején megkérte a Hidasnémetiben időző brassóiakat, hogy indulásukról és érkezésük várható idejéről megfelelő időben értesítsék. Ez az értesítés azonban elmaradt, és a polgármesternek csak akkor jelentették a menekültek megérkezését, amikor már fél napja a miskolci állomáson voltak. Így az ebéd főzésére vonatkozó intézkedéseit is csak a legutolsó percben tehette meg s ezért késett el a szombati ebédosztás. Különben a város nemcsak ebédet, de egyéb élelmiszert is adott a menekülteknek, és ellátta őket babbal, kölessel, borsóval, zsírral, kenyérrel, fával, és felajánlotta, hogyha a katonaság által kiosztott élelmiszerek más-honnan fedezhetők nem lennének, a város azt is készségesen fedezi.²¹

A Budapestre érkezett brassói menekültek lakáshiány miatt egyelőre kénytelenek voltak vagonjaikban maradni. Liber Endre kormánybiztos az utóbbi időben, különösen a spanyoljárvány alatt mindent elkövetett, hogy a pályaudvarokról a vagonlakókat kitelepítse, és sikerült is a vagonlakások számát rövid két hónap alatt 596-ról 45-re leszállítani. Később azonban két hét alatt a menekültek szállásául szolgáló vagonok száma az újonnan érkezőkkel megint 210-re szaporodott. A húsvét hétfő délelőtt Brassóból érkezett 150 közalkalmazott család mellett még aznap este Temesvárról, Lugosról és Aradról is érkezett sok kiutasított közalkalmazott.²²

MAGYARORSZÁG ROMÁN MEGSZÁLLÁSA

1919. augusztus 1-jén a forradalmi kormányzótanács lemondott, és a Peidl Gyula vezette, semlegesnek tekintett szakszervezeti kormánynak adta át a hatalmat. A menedéklistára felvett népbiztosok elmenekültek Bécsbe. Magyarország tulajdonképpen nem létezett. Nem volt elismert kormánya, hatalmi centruma, egységes katonai és rendvédelmi szervezete. A békeszerződést még nem kötötték meg vele, ezért diplomáciai elismerésben sem részesült. Augusztus 2-án román királyi hadsereg előőrsei megérkeztek Budapest határába. Augusztus 4-én Haubrich József hadügyminiszter és Harrer Ferenc polgármester a város határában megállapodott a román csapatok parancsnokával, Rurescu tábornokkal, hogy nem szállják meg Budapestet és a városon kívül két lovassági laktanyát bocsátottak a román csapatok részére. Erre utasította a románokat a bukaresti francia nagykövet útján az antant is. Ennek ellenére a román csapatok másnap megszállták Budapestet, a városparancsnok Holban tábornok lett.

A történet azonban ennél cifrább volt, mert a románok tudatosan játszottak bújócskát az antant kiküldöttjével, hogy ne kelljen átvenniük a Budapest megszállását tiltó parancsot. Romanelli olasz alezredes két évvel később így elevenítette fel a történeteket:

A kommün bukásának hírére Clemenceau a legfelsőbb tanács nevében, mint az antant misszió vezetőjéhez, azonnal táviratot intézett hozzám, hogy parancs formájában közöljem a román hadvezetéssel, hogy az előrenyomulást azonnal szüntessék be, az előretolt csapatok pedig vonuljanak vissza

arra a vonalra, ahol a román hadsereg zöme a Vörös Hadsereg felbomlásának pillanatában állott. Clemenceau táviratának átvételekor a román hadsereg teljes előrenyomulásban volt Budapest felé, de még mindig másfél napi járóföldre a magyar fővárostól. Egyik bizalmasomat, Marchese Giugni nyomban autóbá ültettem azzal az utasítással, hogy Clemenceau távirati parancsát azonnal kézbesítse a román sereg tábornokának. Éjjel 11 óra volt, Marchese Giugni a román felvonulás vonalain hajnalig beautózta az egész terepet, de a parancsnokló román tábornokot, akit a kémek értesítettek a távirat megérkezéséről és tartalmáról, sehol sem találta.

A nyolcórás hajszá alatt Marchese Giugni minden igyekezete hiábavalónak bizonyult, félrevezetésére a titkos parancsot már az esti órákban kiadták, mert a távirat átadása, illetve átvétele azt jelentette volna, hogy a könnyű diadaltól megrészegett román hadseregnek le kellett volna mondania Budapest megszállásáról. Az antant parancsát így csak Budapest határában hozhattam a román vezérkar tudomására. Ekkor előkerült Mardaescu tábornok is, aki nevetve vette át a táviratot, és a mozdulattal jelezte, ismeri a tartalmát; sajnálja, de már késő!¹

A Budapestre bevonult román csapatok elkezdtek lefegyverezni az ott állomásozó helyőrséget, munkásaszóljákat és a Vörös Őrséget. Augusztus 6-án Friedrich István 15 csendőrrel feltaxizott a Várba, letartóztatta a Peidl-kormány tagjait, és átvette a hatalmat.

A párizsi Legfelsőbb Tanács nem nézte szó nélkül, hogy a románok csúfot üznek belőle. Clemenceau, Romanellin keresztül üzenetet intézett a magyarokhoz:

Magyarország tegyen eleget a [belgrádi] fegyverszünet előírásainak és tartsa tiszteletben a Legfelsőbb Tanács által [1919. január 13-án] rögzített határokat, és mi megvédjük Önöket a románoktól, akik nem kaptak tőlünk semmilyen felhatalmazást. Azonnali hatállyal küldünk egy szövetséges Katonai Missziót, amelynek feladata a leszerelés felügyelése, valamint gondoskodni arról, hogy a románok kivonuljanak.²

Ezzel a levéllel összhangban, a négy fő szövetségest képviselő négy tábornokot neveztek ki a Magyarországi Katonai misszióba: Harry Hill Bandholtz tábornokot az Egyesült Államok hadserege, Reginald Gorton tábornokot a brit hadsereg, Jean César Graziani tábornokot a francia hadsereg és Ernesto Mombelli tábornokot az olasz hadsereg képviselőjeként. Bandholtz amerikai vezérőrnagy naplót vezetett a budapesti küldetéséről, amelyet halála után, 1933-ban adtak ki, de magyarul csak 1993-ban jelent meg. Már érke-

zése napján, 1919. augusztus 11-én szembesült a román arroganciával. Habsburg József főherceg és nádor kétségbeesve mutatta meg Bandholtznak a román ultimátumot, amelyben Magyarországnak teljesíteni kellene valamennyi román követelést, átadnia valamennyi hadianyagát és készletét, támogatni kellene Romániát Bánát Jugoszláviától való elszakításában, unióra kellene lépni Romániával, amely esetben Románia királya lenne Magyarország uralkodója. Bandholtz nem sokat teketóriázott, azt tanácsolta József főhercegnek, hogy mivel az ultimátumot nem a teljhatalmú román megbízott adta át, küldje el a pokolba.³

A magyar–román különbke kérdésével azonban augusztus 16-i és 19-i ülésén foglalkozott a magyar kormány is. Mivel egyedül csak Lovászy Márton külügyminiszter ellenezte, a tárgyalások azonnal megkezdődtek és több szakaszban szeptember végéig tartottak. A tervezet szerint a román és magyar fél egyetértettek országaik szoros gazdasági és politikai szövetségében, szláv- és germán-ellenességében és olaszbarátságban. Magyarország elismeri Románia jogát Bánát egészére, aminek fejében a román fél ígéretet tett a Dráva vonalát követő magyar–jugoszláv határvonal kiharcolásának támogatására. A Tisza–Maros szögére vonatkozó román kívánságra a magyar fél kiterő választ adott, s összeegyeztethetetlennek látszottak Erdély leendő státuszával kapcsolatos álláspontok is. Erdély Magyarországtól való elszakításához a magyar tárgyalófelek ugyan hozzájárultak, Romániához való viszonyát azonban – az 1867-es kiegyezés mintájára – egy Ferdinánd román király koronája alatti román–erdélyi dualizmus keretei között képzeltek el svájci példa alapján: nyelvhatárokat követő autonóm területekkel, arányos parlamenti képviseléssel, háromnyelvűséggel. A román javaslat viszont a Romániával egyesült Erdély korlátozott autonómiáját sem tartalmazta, csak a magyar vármegyék területi autonómiáját.⁴

Károlyi Mihály már említett unokatestvére, Bánffy Miklós erdélyi földbirtokos és politikus, később Bethlen külügyminisztere, a soproni népszavazás tető alá hozója is látott esélyt a magyar–román megbékélésre.

Román részről az ország kirablása 1919-ben óriási politikai hiba volt. Ez volt a történelmi pillanat, amelyben alapját lehetett volna vetni a magyar és a román nép közötti megbékélésnek. A magyar közvélemény a bevonuló román hadsereget örömmel fogadta és [a vörös terror alól] felszabadítóként üdvözölte. Ha a román hadsereg nem rombol és rabol, hanem vállalja ezt a felszabadító szerepet és aszerint viselkedik, ez a magatartás a két nemzet közötti százados ellentétet eltüntette, vagy legalábbis annyira lefokozta volna, hogy idővel és kölcsönös jóakarattal barátságot és testvéri érzést építhettünk volna a helyébe.

En akkor, a román megszállás legelső napjaiban, mihelyt a fosztogatásokról értesültem, dr. Erdélyi Jánoshoz fordultam, aki kormánybiztosi minőségben érkezett Budapestre. Diamandi urat, a hadsereg mellé beosztott diplomatát is fölkerestem. Előadtam a fönt vázolt érveket és kértem, sürgönyözzenek Bukarestbe ilyen értelemben. A sürgöny elment. Néhány nap múlva megjött Brătianu miniszterelnök tagadó válasza. Erdélyi megmutatta nekem. Az volt benne, hogy Románia másként nem építhető fel, csak így – vagyis a magyar zsákmánnyal.⁵

Brătianu 1920. július 1-jén a román képviselőházban még keményebben fogalmazott:

Nem nyugodhatunk addig, míg a magyar népet gazdaságilag és katonailag teljesen tönkre nem tesszük. Mert mindaddig, míg Magyarországon az életképességnek szikrája is van, mi magunkat biztonságban nem érezhetjük.⁶

A tárgyalások szeptember végén – október elején angol nyomásra megszakadtak, mert a britek elleneztek a román–magyar különbékét és az olasz orientációt. Az egymást sűrűn váltó román kormányok nem tulajdonítottak jelentőséget a tárgyalásnak, magyar részről pedig a románok erőszakos fellépése és az ország tárgyalások alatt is folyó kirablása csökkentette a tárgyalási készséget. A helyzet tovább romlott, amikor október közepén román katonák politikusokat és minisztériumi tisztségviselőket tartóztattak le, a miniszterelnökség épületét angol katonáknak kellett őrizni.⁷ A belügyminiszter is arról számolt be, hogy a románok még a Hadügyminisztérium és a rendőrség autóit is elvitték, valamint hogy több személyt letartóztatnak, s utána jó pénzért engedték szabadon az illetőket.⁸

A románok fosztogatását nem csak a kárvallott magyarok panaszták fel, hanem semleges angolszász szerzők is észrevételezték. L. Haden Guest *The Struggle For Power in Europe* című könyvében a következő megállapítás olvasható:

A román invázió inkább a régi idők felső-skóciai marharablásaira hasonlít, mintsem háborúra.

John Foster Bass, a *The Peace Tangle* szerzője ezt írta:

A románok még a szöveget sem hagyták meg a deszkában.

Hasonlóan fogalmaz naplójában Charles à Court Repington:

Minden mozgathatót elloptak – tányérokat, festményeket, szőnyegeket, fehérneműt, bútort, egészen a billiárdasztalok borításáig. Elvitték a legjobb telivéreket, és hagyták, hogy a vonaton pusztuljanak el az éhségtől.⁹

A Szövetséges Katonai Misszió már augusztus 16-án olyan tartalmú dokumentumot adott át Mardarescu tábornoknak, amelyben felszólítják a román hadsereget a rekvirálások beszüntetésére, kivéve azokat az anyagokat, amelyekre – a Katonai Misszió jóváhagyása alapján – a román hadseregnek szüksége lehet. Követelték, hogy azonnal szolgáltatassák vissza jogos tulajdonosának a jelenleg román kézben lévő, magántulajdont képező személygépkocsikat, lovakat, hintókat. Szervezzék meg a vasúti, postai és távíróvonalak fokozatos visszaszolgáltatását a magyar kormánynak. Ne rekviráljanak további épületeket, raktárakat és ingatlanokat és a lehető leggyorsabban ürítsenek ki minden iskolát, kollégiumot és más, hasonló jellegű épületet. Azonnal hagyjanak fel a gördülőeszközök Romániába szállításával, és vigyenek vissza Budapestre minden úton lévő vagy külső állomáson hagyott gördülőeszközt. Korlátozzák és köz- és magánügyek felügyeletét a Misszió által jóváhagyott szintre. A románok formálisan elismerték a Szövetséges Katonai Missziót mint a Békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa meghatalmazott magyarországi képviselőjét, és beleegyeztek az instrukciók végrehajtásába. Azonban minden ígéretük és fogadkozásuk ellenére tovább folytatták Magyarország kirablását.¹⁰ A vasutások – a korábban már többször idézett *Naplószerű feljegyzésekben* – rögzítették a káreseményeket:

Augusztus 19. A román megszálló csapatok VIII/18-ig vonalainkról elszállítottak 2652 tengely különféle anyagot, 1538 tengely lőszert, 170 tengely közúti járművet, 132 tengely ágyút, 110 tengely fegyvert, 54 tengely hídalkatrészt, 198 tengely autót, 80 tengely műhelyi anyagot, 216 tengely tartálykocsit, 74 tengely gyógyszer és kötszert, 134 tengely üres zsákot, 2 tengely olajat, 40 tengely gypjút, 448 tengely vasúti anyagot, 326 tengely repülőgépalakatrészt, összesen 6174 tengelyt. Elszállítottak ezen kívül 100 tengely hálókocsit, 30 tengely termes kocsit, 70 tengely udvari és 1808 tengely egyéb személyszállító kocsit.¹¹

Bandholtz tábornoknak különösen Diamandi román főmegbízott volt a böggyében, akinek „kenőcsszerű”, minden konkrét válasz elől kitérő, halogató, ígérgető, de az ígéretek nem teljesítő modora különösen irritálta a világos parancsokhoz és egyenes válaszokhoz szokott katonát. Diamandi ugyanazon mondata egyszerre tartalmazott állítást és annak tagadását. Elfogadta, hogy a magyarországi lefoglalások a román erők számára ténylegesen szük-

séges szintre fognak korlátozódni, ugyanakkor kijelentette, hogy kormánya ragaszkodik ahhoz, hogy plusz 30%-ot is le kell foglalniuk annak érdekében, hogy pótolhassák a német invázió idején Romániából elvitt tárgyakat. Míg Romániának azelőtt 1200 mozdonya volt, jelenleg csak 60 van. Nagy örömmel fizetnek a Magyarországon lefoglalt gépkocsikért és egyéb tulajdonért, ugyanakkor ragaszkodniuk kell ahhoz, hogy mindezt államadóssági kötvények révén tegyék ugyanolyan módon, mint azt Romániában tették a központi hatalmak.¹² Diamandi a rekvirálásokat teljesen jogszerűnek nevezte, arra való hivatkozással, hogy minden gyár és üzem termelt hadianyagot is. Végső érvként azt hozta fel, hogy amennyiben Románia nem visz el semmit Magyarországról, ki fogja garantálni, hogy a románok megkapják az „őket megillető részt”?¹³

A románok állítása szerint az ő fellépésük Magyarországon minden részletében hasonlított bármely más győztes hadseregéhez. Bandholtzt felháborította ez a hozzáállás. Szerinte nem lenne győztes román hadsereg, ha az antant először nem zúzta volna szét a germán hatalmakat. A románok még akkor sem jutottak volna be soha Magyarországra, ha nem lett volna szerencsétlen módon alkalmuk beszivárogni abban az időben, amikor Magyarországot és hadseregét átmenetileg felbomlasztotta a bolsevista hatalomátvitel. Diamandi kijelentette, hogy a Misszió semmilyen parancsot nem adhat a román hadseregére vonatkozóan, mert az független hadsereg. Szerinte a jelenlegi csetepaté Románia és Magyarország között régi keletű „családi viszály”, s az ő kis magánháborújuk, amelybe senki másnak nincs joga beavatkozni.¹⁴

Brătianu tiltakozást jelentett be, és a nagyhatalmak erőszaktételének minősítette, amellyel országa szuverenitását csorbítják, hogy a román–magyar határ megvonásánál nem ismerték el a bukaresti szerződést és a gyulafehérvári népgyűlés 1918. december 1-i határozatát, hogy Bánátot kettéosztották, s hogy a kisebbségi jogokat biztosító cikkely aláírását kötelezővé tették Románia számára is. Arra is emlékeztetett, hogy a háború véget ért, de Románia azóta is harcban áll a kommunistákkal – tehát további áldozatokat hoz a békéért. Egyenesen románellenes magatartásnak minősítette, hogy a békekonferencia – nyomásgyakorlásként – a hadianyag-szállításokat megszüntette.¹⁵

Az egész turbékolás a Békekonferencián azt eredményezte, hogy békés kis galambfiókák dúca helyett felfuvalkodott, mérges pulykákát termelt ki. Ezeknek a nyomorult kis országoknak mindegyike ideje nagy részét azzal tölti, hogy sémákat eszelnek ki szomszédaik kirablására és irritálására – kommentálta Bandholtz az eseményeket.¹⁶

A Budapestre rendelt szövetségi tábornoki bizottság egyelőre annyit tett, hogy bejelentette: a román fegyverszüneti feltételek, melyben hatalmas jóvátételt követeltek a Tanácsköztársaság megdöntésében játszott szerepükért és a megszállás költségeiért, érvénytelenek. A román fegyverszüneti feltétel irreális voltát leginkább annak tartalma bizonyítja. Romanelli feljegyzéseiből ismert, hogy a románok követelték az összes fegyver átadását, 300 ezer román katona felfegyverzését, a magyar vasút 50, a marhaállomány és mezőgazdasági gépek 30, a hajóállomány 50%-ának átadását, 20 ezer vagon búza, 10 ezer vagon kukorica, 5 ezer vagon zab, valamint szén kiszállítását – idézi Hilda von Klausenburg Ránki Györgyöt.¹⁷

Kelly ezredes, az Egyesült Államok bukaresti katonai attaséja azt közölte, hogy Románia tele van zsákmánnyal, a mellékvágányok pedig vagonokkal, amelyeket még lerakodni sem volt idejük. Az egész ország általános állapota bizonyította számára, hogy a románok igencsak híján vannak rendszerezettségnek és a szervezettségnek éppúgy, mint az illemnek.¹⁸

A románok szerint nagyon is természetes, hogy mivel hiányt szenvedtek گردülőeszközökben, amit csak tudtak, magukkal vittek.

Felsoroltam néhány példát a románok részéről való együttműködés teljes hiányára és több esetet, amikor valótlan dolgokat mondtak a Missziónak. Például olyan élelmiszer-rekvirálást, amelyre a harcoló csapatoknak nem volt szükségük, márpedig Mardaescu tábornok azt állította, hogy ez volt a rekvirálások egyetlen célja.

– jegyezte fel naplójában Bandholtz tábornok.¹⁹

A 400 postagalamb elrekvirálására, a 4000 magán telefonkészülék és a tűzoltó készülékek leszerelésére nem tudtak semmilyen magyarázatot adni.²⁰

Augusztus 30-án a Katonai Misszió memorandumot küldött Párizsba, a Legfelsőbb Tanácshoz, amelyben leszögezik, hogy itt tartózkodásuk 18 napja alatt – egy-két kivételtől eltekintve – gyakorlatilag semmit sem sikerült elérniük Legfelsőbb Tanács által kiadott instrukciók végrehajtásából. Mindez a román hivatalos személyek magatartásán múlt, akik figyelmen kívül hagyják a Misszió kéréseit, megtagadják az instrukciók elfogadását.²¹ Ha valamihez mégis hozzájárultak, abban sincs köszönet. A magyar kormány kérte a postai szolgáltatások újraindításának engedélyezését. Mardaescu tábornoktól azt a választ kapták, hogy ennek semmi akadálya, ha 40 román cenzort fizetnek.²² A román megszállás alatt álló területeken megjelent újságokat is cenzúrázták. A cenzúra első és legfőbb parancsa, hogy tilos volt a fővezérnek és hadügyminiszternek még a nevét is leírni, őket ábrázoló fényképet közölni. Gátoltak mindent, amely alkalmas lehetett arra, hogy a magyar

nemzetben az összetartozás érzését, s az erőt növelhetnék.²³ Az már más kérdés, hogy a politikai cenzúra a román kivonulás után is működött.

A románok – ígéretükkel ellentétben – szabotálták a magyar csendőrség és rendőrség szervezését, amely hivatott lett volna felváltani a románokat, és a rendet biztosítani, annak ellenére, hogy szeptember 19-én Diamandi és Mardaescu tízezres nagyságrendű rendőrség felállításába egyezett bele. Ami Budapest ekkori magyar katonai helyzetét illeti, 1203 gyalogos és 167 lovasrendőr tartózkodott a városban, összesen pedig 2588 gyalogos és 231 lovasrendőr volt mozgósítható. A védőrség 57 tisztből és 1500 katonából állt, akiknek alig volt fegyverük, mert elvitték a románok.²⁴ A románok eltöltötték, hogy különbékére kényszerítik Magyarországot, amennyiben pedig kivonulásra kényszerülnek, úgy hagyják ott az országot, hogy az anarchiára és bolsevizmusra kapható lesz, úgyhogy kérni fogják őket, jöjjenek vissza.²⁵

Volt a magyar kérdésnek még egy kényes pontja: a kormányalakítás. A Misszió felhívta a Legfelsőbb Tanács figyelmét, hogy nem tudja teljesíteni küldetését.

[...] a magyar rendőrség és csendőrség újjászervezését, a magyar hadifoglyok kiszabadítására és a románok Magyarországról való kivonulására egy olyan kormánnyal, amelynek nincs tekintélye. Egy ilyen kormány nem képes kielégítő pénzügyi tranzakciók lebonyolítására, mivel jogilag nincs hatásköre adószedésre, nem köthet szerződéseket fűtőanyag és élelmiszer szállításra, nem köthet békeszerződést, és nem gyakorolhatja a szuverén államok számára szükséges funkciókat.²⁶

A Misszió azt javasolta a Legfelsőbb Tanácsnak, hogy ismerjék el a Friedrich-kormányt, vagy pedig adjanak határozott instrukciókat arra vonatkozólag, hogy milyenfajta kormány ismernének el. A Legfelsőbb Tanács válaszában kérte, hogy Friedrich miniszterelnök minden pártból nevezzen ki egy kormánytagot, ebben az esetben az antant megköti vele a békeszerződést. Figyelembe véve, hogy Magyarországon 18 különböző politikai párt működött, nyilvánvaló volt, hogy ez a képlet nem működhetett.

Friedrich István kampánya során elhangzott megnyilatkozásai kiszámíthatatlan kárt okoztak az országnak. Továbbra is úgy beszélt a magyar hadseregről, mint amelyik jelenleg Európa legjobb hadserege. Fegyelmezett, jól képzett, jól felfegyverzett és felszerelt és képes a románok kiűzésére és a szerbek és csehek leverésére egy időben. Miközben köztudott volt, hogy a Magyar Nemzeti Hadsereg – Bandholtz szavai szerint – jelenlegi állapotában még egy tyúknak sem tudja elvenni a tojásait. Viszont ezek a beszédek voltak gyakorlatilag az egyedüliek, amelyeket a francia és más külföldi újságokban leírtak. Az érdekelt külföldiek hitelesnek tekintették a korábbi miniszterelnök,

Friedrich István kijelentéseit, amelyek arra ösztönözték őket, hogy Magyarországra még nagyobb csapást kell mérni.²⁷

A legismertebb incidens Bandholtz tábornok és a románok között a Nemzeti Múzeumnál zajlott le. Bejelentés érkezett a Katonai Misszióhoz, hogy a románok egy egész konvojnyi teherautóval a Nemzeti Múzeumnál vannak és készülnek elvinni számos műalkotást. A Misszió október 1-jei ülésén döntés született arról, hogy bár a románok azt állítják, számos, a Nemzeti Múzeumban található tárgy őket illeti, mivelhogy jelenleg ők Erdély urai, ne kapjanak meg egyet sem közülük, míg a Misszió egy bizottsága jóvá nem hagyja a listát. Erről a döntésről tájékoztatták a román főparancsnokságot is. Ennek ellenére jelent meg a Múzeum előtt Serbescu tábornok, tisztek és civilek egy csoportja kíséretében 14 teherautóval és egy különítmény katonával. Kijelentette, hogy Mardaescu tábornoktól és Diamandi főbiztostól felhatalmazást kapott arra, hogy átvegye az Erdélyből származó tárgyakat, és követelte a kulcsokat. Az igazgató tájékoztatta őt arról, hogy a Szövetséges Katonai Bizottság vette át a Múzeum felügyeletét, és nem adja a kulcsokat. Serbescu tábornok kijelentette, hogy reggel visszajönnek és amennyiben a kulcsokat nem kerítik elő, erőszakkal viszik el a műtárgyakat. Erre Bandholtz tábornok lepecsételte az ajtókat és a kulcsokat magához vette.²⁸

Azt a legendát, hogy Bandholtz tábornok kutyakorbáccsal kergette el a románokat a Nemzeti Múzeumtól, valószínűleg a tábornoknak a Szabadság téren álló szobra „ihlette”. Egy lovaglőostoros akciója azonban valóban volt: egy század felfegyverzett román katonát kergetett ki a Budai Várpalota udvaráról, ahol a Szövetséges Katonai Misszió irodái voltak.²⁹ Egyébként a sajátjának tekintett műkincsek visszaszerzésével a magyarok is próbálkoztak Bécsben (részben sikerrel), igaz, ők a diplomáciai utat és nem az azonnali rekvirálás módszerét alkalmazták.

A Katonai Misszió szeptember 18-i ülésén felolvasták a brit Barrow őrnagy jelentését, amely szerint a szolnoki Tisza-hídon eddig 684 mozdonyt, 231 szalon és Pullman kocsit, 946 személykocsit, 2900 teherkocsit, 1300 vagon búzát és állatot, 1300 vagon lőszert, 298 ágyút, 43 autót, 56 repülőgépet, 1400 tankkocsit, 2000 vagon vasúti anyagot és mezőgazdasági gépet, 1435 vagon hadianyagot és 4350 ismeretlen tartalmú vagonot vittek át keleti irányba.³⁰

A MÁV Vezérigazgatóság október 1-i dátummal a Fegyverszüneti Bizottsághoz egy összeállítást terjesztett fel a román királyi hadsereg által a Tiszán való átkelés óta lefoglalt és elvitt vasúti járművek, műhelyi berendezések és tartalékalkatrészek közelítő értékéről az 1919-es beszerzési árak, illetve a korona árfolyamának figyelembe vételével. A főösszeg 6 714 400 korona volt.

A főváros élelmiszerellátási helyzete drámaira fordult, mert a románok a szeptemberi élelmiszer mennyiséget harmadára csökkentették, a román

parancsnok nem engedélyezte az élelmiszer-biztosnak, hogy a nagyjából 600 ezer lakosú peremkerületeket ellássa. Olyan mértékben fosztották ki az országot a szállítási eszközöket illetően, hogy az élelmiszer és az üzemanyagszállítás gyakorlatilag lehetetlenné vált. Miközben az élelmiszerellátás hiányát maguk idézték elő, ezt leplezendő, jótékonykodó színben igyekeztek feltűnni. Egy esetet Bandholtz tábornok is megörökített naplójában. A román főhadiszállás az újságokban megjelentetett egy közleményt, hogy nagy mennyiségű élelmiszert szándékoznak kiosztani Budapest lakossága között. Ezt úgy hajtották végre, hogy betörték a magyar kormány tulajdonát képező élelmiszerraktárakba és azt ott található készleteket osztották szét, teljesen felborítva ezzel a magyar élelmiszergazdálkodás rendszerét. Kijűritették még néhány vállalati konyha és étterem élelmiszerkészletét, odacsodítottak egy sereg éhes gyereket, akikkel büszkén fényképezkedtek „a szegények etetése közben”.³¹

Időközben Budapesten más téren is tovább szigorodtak a megszállás körülményei. A román tisztek több fővárosi magánlakásban lakrészeket foglaltak le maguknak. Mosoiu, a budapesti román királyi csapatok parancsnoka október 14-én gyülekezési és gyűlés tilalmat rendelt el, melyet csak október 27-én vont vissza.³² Mindez még mindig nem volt elég. A román vezérkari főnök azt követelte a magyar hadügyminisztertől, hogy délig adjon át neki 1 millió 250 ezer koronát, ellenkező esetben teljesen beszünteti a főváros élelmezését.³³

A Szövetséges Katonai Misszió négy tagjából az angolszászok, vagyis az amerikai Bandholtz és a brit Gorton inkább a magyarokhoz húztak, míg a latinok, az olasz Mombelli és főleg a francia Graziani összejátszottak a románokkal, vagy legalábbis engedékeny volt velük szemben, és segítette őket halogató taktikájukban.³⁴ Bandholtz tábornok így írt erről naplójában:

Jómagam úgy jöttem ide, hogy nagy részben elnézem és nem tulajdonítok különösebb jelentőséget a román eljárás módnak, de felháborító magatartásuk révén, amely sértette a nemzetközi jogot, a tisztességet és minden emberiességi megfontolást, a magyar ügy támogatójává váltam.³⁵

Graziani tábornok szárnysegéde, Berthen ezredes nyilatkozott a franciák álláspontjáról egy magyar újságnak.

Hogy milyennek tartjuk, mi az önök helyzetét? Nos, hát a politikájuk egészen rossz. [...] Több nyugodtságra, kevesebb politizálgatásra volna szükségük. Önök háborút viseltek ellenünk, mi győztünk és mi – diktálunk. Ez a mi álláspontunk. A békekonferencia csak olyan magyar kormányval

óhajt szóba állni, amelyben minden párt képviselve van és amelyet a választások is megerősítettek. A békefeltételek olyanok lesznek, mint amilyeneket Németország és Ausztria kapott. Belátjuk mi, hogy szomorú az önök helyzete, de nem mi tehetünk róla. Azelőtti politikájukra vessenek, államférfijaikra, a Habsburgokra.³⁶

Dr. Munroe, a Brit Élelmezési Bizottság és Brunier svájci százados, a Nemzetközi Vöröskereszt kiküldöttje a román megszállás alatt lévő Hatvan, Gyöngyös, Miskolc, Sátoraljaújhely, Nyíregyháza, Debrecen, Szolnok, Nagyvárad, Békés, Gyula, Arad, Temesvár és Szeged városokban tett látogatásukról írtak jelentést. Ezt kivonatolta Bandholtz naplója számára:

Valamennyi, románok által megszállt városban akkora elnyomást tapasztaltunk, hogy az elviselhetetlenné teszi az életet. Mindennapos a gyilkosság, verik a gyerekeket és a nőket, bírósági eljárás nélkül bebörtönzik, ok nélkül letartóztatják őket, s rekvirálás címén személyes tárgyakat tulajdonítanak el. Egy nyugat-európai számára, aki nem látta és nem hallotta a bizonyítékokat, továbbra is nehéz elképzelni ezeket a körülményeket. Az embereket arra kényszerítik, hogy felesküdjenek a román királyra; ha ezt megtagadják, üldöztetésnek vetik alá őket. A román katonai hatóságok kérvényt követelnek minden átlépési engedélyért, szén vagy élelmiszer iránti igény kielégítéséért. A kérvényeket román nyelven kell megírni, s román jogászokat igénybe venni, akik tetemes illetéket számítnak fel. Brád és Kétegyháza állomásfőnökét kegyetlenül megverték. A nagy-pénteki, Boros-Sebesig történt román előretörés során 250 magyar katonát ejtettek foglyul. Ezeket a legbarbárabb módon ölték meg, mezetlenre vetkőztették őket, majd oly módon döfködték őket szuronyaikkal, hogy minél tovább életben maradjanak. A románok vámházakat állítottak fel minden faluban. Szállítási engedélyek csak nevetségesen magas összegek fejében kaphatók. Lehetetlen a kereskedelem. Az emberek hamarosan éhen halnak. A kórházakban szándékosan minden nyilvánvaló katonai vagy politikai ok nélkül megtiltják olyan szén vagy famennyiség beszerzését, amelyeket már kifizettek. A kórházak pusztá léte függ a széntől. A kórházakat teljesen be kell majd zárni, ha azonnal nem segítenek rajtuk. Katasztrófálisak lesznek a következmények. Járványként fognak terjedni a különböző fertőző betegségek, így pl. a tífusz stb.³⁷

A magyar Központi Statisztikai Hivatal jelentése szerint 20 ezer magyar hadifogoly sínylődött a románok által felállított táborokban. Ugyanezen jelentés beszámolt arról, hogy 647 személy hunyt el *nem harci cselekmények*

következtében.³⁸ A románok – összeírás címén – jelentkezésre szólították fel a magyar katonatiszteket. Az így jelentkező katonatiszteket letartóztatták és „hadifogolyként” Aradra szállították őket. Ezzel lefejezték a magyar hadsereget.³⁹

Sheldon amerikai ezredes a Katonai Misszió megbízásából vizsgálta az aradi hadifogolytábor helyzetét. A románok ott akadályozták küldetésének teljesítését, ahol csak tudták. Aradra is csak a szegedi francia parancsnok segítségével tudott eljutni. A magyar foglyok ellátását teljes egészében a Magyar Vöröskeresztre hagyták, ha az nem ad pokrócokat, akkor a rabok takaró nélkül maradtak volna. Az aradi vár ablakait bedeszkázták, a tiszteknek a szabad ég alatt, hideg vízben kellett fürdeni. Az eset miatt többen megbetegedtek. A beszámoló tudósít arról, hogyan bánnak a románok a tisztek feleségeivel. Ha egy asszony egy tiszt szabadon bocsátását kérő levéllel jelenik meg, a románok azt átveszik és azzal küldik el, hogy jöjjön másnap. Másnap azt állítják, hogy ilyen beadványt nem kaptak, de ha az illető hölgy az éjszakát valamelyik románnal tölti, akkor másnap elrendezik a dolgot. Néhányan a nők közül belemennek, másokat kényszerítenek rá. Hasonló helyzetjelentést adott az aradi állapotokról Brunier is, ezért a Misszió levelet írt Mardarescu tábornoknak azonnali intézkedést és a magyar tisztek szabadon bocsátását követelve.⁴⁰

Október 30-án a Katonai Misszió a fogolytáborokban tapasztalatról táviratban tájékoztatta a párizsi Legfelsőbb Bizottságot. A hadifogolytáborok kivizsgálására a Misszió által kiküldött bizottság látogatást tett az aradi citadellában, a brassói citadellában, a Bertalan-kórházban, a keresztény táborokban, a Rajnow-táborokban és Fogarason. A bizottság tagja volt Raymond Sheldon amerikai ezredes, dr. Hector Munroe a Nemzetközi Kórházi Segélyező Társaságtól, Georges Brunier svájci százados a Nemzetközi Vöröskereszt képviselőjében és Francesco Braccio főhadnagy az olasz egészségügyi hadtesttől. A bizottság valamennyi jelentése egybehangzó volt és általában hasonlított az Aradon, Brassóban és Fogarason internált civilekről szóló jelentéshez:

A foglyokat nem a harctéren ejtették, hanem az augusztus 2-i fegyverszünet után, amely megengedte a magyar tiszteknek fegyvereik megtartását. Elfogták, lefegyverezték őket, a foglyul ejtés helyéről az aradi börtönbe szállítás közben sokukat, tiszteket és katonákat egyaránt megvertek, kiraboltak a román katonák és tisztek. Az őket foglyul ejtő hadsereg egyáltalán nem törődik velük, nem tartja el őket sem élelmiszerekkel, sem ruhával, sem orvossággal, sem takaróval, egyáltalán semmivel. Fogságba esésük óta semmilyen anyagi eszközzel nem rendelkeznek, s a többség még a hi-

ányos táplálkozáshoz szükséges cikkeket sem tudja megvásárolni. Az orvosokat az 1906-os Genfi Egyezmény IX. cikkének ellentmondó bánásmódban részesítik.

Aradon kb. 100 férfi és fiú foglalja el az erőd kazamatáit. Semmiféle előkészületeket nem tettek a számukra. Nincs se ágy, se fapad, amin aludhatnának. A padló betonból van. Nincs tűzhely, az idő esős és dermesztően hideg. Számos ablakot betörték, az élelmiszerről nem a románok, hanem a helyi Magyar Vöröskereszt gondoskodik a románok parancsai alapján. A férfiak közül csak kevésnek van felöltője, egyiknek sem volt takarója, s sokan voltak csizma és alsónemű nélkül. Sokan bekékültek a hidegtől, félig éhen haltak, és aggódtak magánügyeik miatt. Néhányan egész fiatalok voltak, az egyik 16 éves; néhányan 60 évnél idősebbek.

A brassói citadellában 121 civil foglyot találtunk, akik ugyanazokban az épületekben voltak a hadifoglyokkal. A latrinák rendkívül egészségtelenek és nem megfelelőek. A civil foglyok között hat nő található, az egyik nyilvánvalóan művelt nő, verseket írt. Egy 10x9 lábnyi területű szobában voltak elszállásolva. Öten egy padon aludtak, egy pedig ágyon.

Fogarason 72 civil foglyot találtunk. Őket katonákkal együtt helyezték el, a körülményeket pedig már leírtuk. Ezek közül a foglyok közül soknak nem volt csizmája, alsóneműje, egynek pedig nem volt nadrágja, egy szőnyegből készült szoknyát viselt. Egyik sincs a téli időjárásnak megfelelően felöltözve. Azzal vádolják a román katonákat, s néhány esetben a tiszteket, hogy ellopják a ruhájukat, csizmájukat, magántulajdonukat. Találtunk négy fiút, akik közül kettő 13, kettő 14 éves. Van egy 76 éves öregember. Sokan gyógyíthatatlan betegségben szenvednek.⁴¹

A Párizsba küldött távirat mellett a Misszió a román parancsnoknak is küldött egy levelet, amelyben leírták, hogy a fogolytáborokban a körülmények szegényesek, és mivel ez visszahat a Szövetségesekre, ragaszkodnak a következők végrehajtásához. Azonnal helyezzen szabadlábra minden 18 évnél fiatalabb és 60 évnél idősebb civilt, valamint az összes civil és katonai rokantat. Küldjön kórházba minden civilt, akinek állapota sebészi beavatkozást igényel. A karantén táborokat a repatriáltak egészségügyi állapotának ellenőrzésére és ne 15 napnál hosszabb fogva tartásukra használják. A hadifoglyok kapják meg a nekik járó illetményt, visszamenőleg, foglyul ejtésük napjáig. Gondoskodjanak minden táborban a megfelelő tisztálkodási feltételek biztosításáról, fertőtlenítsék és hozzák használható állapotba a latrinákat. Gondoskodjanak elegendő mennyiségű élelmiszerről és annak megfelelő szétosztásáról. Tartóztassák le és büntessék meg azokat az akár civil, akár katonai személyeket, akik a Misszió vendégeként Aradon tartózkodó

hölgyek és urak letartóztatásáért felelősek. Szervezzék meg Arad és Budapest közötti futárszolgálatot, amelyet az aradi Magyar Vöröskeresztrel közösen kell üzemeltetni.⁴²

Október 13-án a románok megkísérelték letartóztatni Friedrich magyar miniszterelnököt, és két hivatalos magyar személyt le is tartóztattak. A Katonai Misszió tiltakozó jegyzékének hatására Mardarescu tábornok „végzetes félreértésnek” nevezte az esetet. Az incidenssel kapcsolatban kiderült, hogy Károly román trónörökös, akinek ezrede Budapest közelében állomásozott, 12-én este Mosoiu tábornok, Budapest városparancsnoka vendégeként a magyar fővárosban tartózkodott. Vacsora közben kijelentette, hogy ha ő lesz Magyarország királya, javasolni fogja a kommunisták és más politikai foglyok szabadon bocsátását. Ezt már most megtenné, pusztán azért, mert „az a gazember Friderich a miniszterelnök”. Egyesek úgy tudják, hogy a szolgalelkű Mosoiu úgy fogta fel ezt a kijelentést, mint egy felszólítást. Más forrás szerint a trónörökös világos parancsot adott a letartóztatásra.⁴³

Október 18-án a párizsi Legfelsőbb Tanács táviratot küldött a budapesti Katonai Missziónak, amely a románokhoz intézet utolsó felszólítást tartalmazta. A távirat a rekvirálások tényét nem tagadta, de azt úgy minősítette, hogy

némely fegyelmetlen román alárendelt túlságosan átlépte a rekvirálások engedélyezett mértékét.

Ebben az üzenetben biztosítékot kért a román kormánytól, hogy haladéktalanul megkezdik kivonulásukat Magyarországtól.⁴⁴

A románok arrogáns magatartásán a szerbek is vérszemet kaptak. Levelet írtak a Katonai Missziónak, amelyben a Baranyából való kivonulásukra vonatkozóan kijelentették, hogy mivel az antant nem kötelezte a románokat a kivonulásra, nem látnak okot arra, hogy a maguk részéről az ilyen kérdésnek bármilyen figyelmet szenteljenek.⁴⁵

Csehszlovákia, Jugoszlávia, de főleg Románia nem tekintette magát az antant kegyéből létező és gyarapodó országnak, hanem egyenrangú győztes hatalomnak. És mint ilyen, ugyanúgy jogot formált a területszerzésre, rekquirálásra. A Szövetséges Katonai Bizottság felszólításait figyelmen kívül hagyták, a békekonferencia utasításait is csak vonakodva, késlekedve és csak részben hajtották végre.

November 3-án Clemenceau, a békekonferencia elnöke kemény hangú üzenetet küldött a románoknak, hogy a magyarországi helyzet azonnali döntést igényel és a Szövetséges és Társult Hatalmak nem engedik meg tovább folytatni a románok halogató, alkudozó politikáját.⁴⁶ Erre már a románoknak is lépni kellett, és bejelentették, hogy november 13-án megkezdik

a kivonulást Budapestről. Ezután a kivonulás napi szakaszokban folytatódik a Tisza vonaláig, ahol a románok öt hídfőállás létesítenek. Bár a Misszió felhívta a románok figyelmét, hogy a békekonferencia valamennyi haderő számára a demarkációs vonalig történő visszavonulást írta elő, a román vezérkari főnök arra hivatkozott, hogy a demarkációs vonalig történő visszavonulásra nem kaptak instrukciókat Bukarestből.⁴⁷ A románok nem először hivatkoztak a felsőbb utasítás hiányára időhúzás céljából.

1919. november 11-én a hazugságoktól hemzsegő *Kiáltvány* hozta Budapest lakosságának tudomására, hogy a román hadsereg kivonul.

A román hadsereg visszavonul, Budapestet kiüríti. Mielőtt elhagyja Magyarországot fővárosát, Románia kötelességének tartja újból kijelenteni, hogy katonai akciójában, amit a tiszai támadás tett indokolttá, más nem vezérelte, mint csupán a jogos védelem és katonai érdekek. Az elnyomatásnak vagy megtorlásnak minden gondolata távol állt tőle. A román hadsereg mindig arra törekedett, hogy a csapatoknak Magyarországon való jelenléte a lakosságnak a lehető legkevesebb mértékben legyen terhére, és semmit el nem mulasztott a tekintetben, hogy a szenvedő lakosság során segítsen. Azon érzéssel, hogy humánus kötelességet teljesített és jogait gyakorolta, a román hadsereg még egyszer kijelenti, hogy Magyarország belügyeit mindaddig úgy kezelte, mint a magyar nép saját jogkörét, amelynek kívánsága, hogy a nyugalom helyreálljon, elkerülve mindennemű politikai, társadalmi vagy felekezeti üldözést. Ezek a feltételei egy tartós kormányzásnak, amely a magyar nép akaratát van hivatva kifejezni, hogy lehetővé tegye a múlt sebeinek gyógyulását és létrehozza a békekötést, amit Románia és szövetségesei kívánnak. A román hadsereg köszöni a főváros lakosságának korrekt viselkedését, amelyet a megszállás egész ideje alatt tanúsított.⁴⁸

Mielőtt Mardarescu elhagyta volna Budapestet, ünnepélyes ígéretet tett arra, hogy 53 teherautót hagy hátra élelemosztás céljára. Amikor a magyarok a teherautókért mentek, 53 helyett csak 36-ot találtak, amelyek közül egyik sem volt üzemképes. Többségéről hiányoztak a kerekek, a motor vagy más fontos alkatrészek.⁴⁹

A románok hatmilliárd aranykoronányi értéket vittek el Magyarországról. Csak a Dunántúlról 5 millió 128 ezer aranykorona élelmiszert, 27 465 000 aranykorona állatot, 21 179 000 aranykorona tenyészállatot és 4 377 781 aranykorona takarmányt rekquiráltak. Elvitték a MÁV mozdony- és kocsiparkjának nagy részét, a posta üzemberendezéseit az anyagraktárral, a járműteleppel, a mozgópostával és a telefonközponttal együtt. Leszerelték a pestszentlőrinci ágyúgyárat és raktárakat, és elvitték az egész hadifelszerelést.⁵⁰

A román sajtóiroda jelentése szerint 1740 gőzmozdonyt és 46 000 vasúti kocsit hagytak Magyarországon. Ezzel szemben a külügyminisztérium sajtóirodájának jelentése szerint 250 mozdonnyal kevesebb maradt Magyarországon, aminek alig egyharmada volt üzemképes; kocsiból 12 500 darab a közölt és tényleges mennyiség közötti különbség, ezeknek közel egynegyede használhatatlan.

A román megszállás alatt lévő Gyulán megjelenő *Békés* című lap szokatlan hangvételű vezércikkben búcsúztatta a kivonuló román csapatokat.

A felszabadító hadsereg, amely éppen hét hónappal ezelőtt – csodás és szokatlan eset a történelemben – kelet felől vitte az állami rendet és a katonai fegyelmet nyugat felé, ma dolga végezten tér vissza hazájába. Ha akkor lehetett még kétségünk, ma már bizonyosan tudjuk, hogy egy közönséges rablóbandától szabadított meg bennünket. Magyarország akkori urai nem voltak sem szocialisták, sem kommunisták, még csak igazi bolsevisták sem, hanem közönséges világcsalók és rablók. [...] Ezzel az elvetemült bandával számolt le az a fegyelmezett hadsereg, mely ma országutainkon hazafelé menetel. Nem Szent István birodalma ellen viseltek ők hadat, hanem haza és istentagadó, világcsaló rablók ellen. Elismerésre méltó teljesítményük eredménye nem érintheti a jövő miként való alakulását, nem befolyásolhatja a népek viszonyainak a jövőben való elrendezését, melyet minden érdekelt fél az isteni és emberi igazságosság elvei alapján akar megoldani.⁵¹

1919. november 16-án Horthy Miklós bevonult Budapestre, ahol győztes hadvezérként fogadták. Horthy, aki még Szegeden csatlakozott Károlyi Gyula ellenforradalmi kormányához, a Nemzeti Hadsereg vezetője lett, és antant-támogatással vette át a hatalmat. 1920. március 1-jén a Szociáldemokrata Párt által bojkottált nemzetgyűlési választásokon kormányzóvá választották.

KIUTASÍTÁSI NAGYÜZEM

A békeszerződés előírása szerint az érintett országrészekben élők automatikusan egy másik állam polgárai lettek. A köztisztviselők csak akkor maradhattak közszolgálatban, ha felesküdték az új hatalomra. Hogy ez mekkora problémát jelentetett, mutatja, hogy csak Erdélyben 23 460 „magasabb” és 119 155 „alsóbb” fokú tisztviselő állt a magyar állam szolgálatában,¹ akiknek dönteniük kellett. Aki ragaszkodott magyar állampolgárságához és nem kívánt felesküdni, távozni kényszerült. 1919. szeptember végéig arra bíztatták a tisztviselőket Magyarországról, hogy tagadják meg az új hatalom által követelt hivatali esküt, és továbbra is csak Budapest utasításainak engedelmeskedjenek. Szeptember végén a Friedrich-kormány úgy finomította álláspontját, hogy nyílt ellenállás csak Erdélyben kívánatos, a Felvidéken és a Délvidéken „látszólagos beilleszkedésre” utasította a tisztviselői kart.

1919. november 24. és 1920. március 15. között Huszár Károly volt Magyarország miniszterelnöke. A Huszár-kormány az 1920. január 3-i minisztertanácscon Bleyer Jakab kisebbségügyi miniszter javaslatára már úgy határozott, hogy a tisztviselők valamennyi elcsatolt területen letehetik a hűségesküt, de ha az illető tisztviselő lelkiismerete ezt nem engedi, továbbra is megtagadhatja ennek letételét. A döntést azzal indokolták, hogy a magyarság érdeke megkívánja, hogy a tisztviselők a helyükön maradjanak, annál is inkább, mivel

az állam pénzügyi forrásai nem lesznek elegendők arra, hogy az elszakadt véreink megélhetését a megcsonkított Magyarország területén biztosítsák.

A minisztertanács szükségesnek érezte azt is leszögezni, hogy a hűségesküit letevő tisztviselő

társadalmi bojkott alá nem vonható és ezt neki szemrehányásul későbbi időben nem lehet felvetni.²

1919. június 19-ig az új román közigazgatási szervek az egyes városokban fantáziájuknak és eszközeiknek megfelelően, egyéni kezdeményezésre és nemzeti buzgalomból végeztek tisztogató munkájukat. Július 19-én megjelent egy kormányzótanácsi rendelet az idegenek nyilvántartásáról és ellenőrzéséről. E rendelet 1. §-a értelmében mindenki idegen, aki

a.) nem született jelenlegi lakóhelyén, vagy 1914. augusztus 1-e után szerzett ott illetőséget,

b.) az az esküt nem tett tisztviselő, aki nem születésénél fogva bír illetőséggel az adott településen.

Ezeknek 8 nap alatt nyilvántartásba kell vétetni magukat, tartózkodási igazolványt kell váltaniuk és be kell jelenteniük, hogy mikor és hová kívánnak átköltözni.

Az 1919. július 15-én kelt belügyi rendelettel megszervezték a repatriálót hivatalt, amely önállóan intézte az ügyeket. Az 5. § szerint a kimondottan idegeneken kívül repatriálhatók mindazok, akik írásban vagy szóban személyesen kijelentik, hogy végleg el akarnak távozni a román területről és nem tartanak igényt a román állampolgárságra.

E két rendelet alapján azután megindult a magyaroknak a városokból való elűldözése, amit Ion Boeriu lakásügyi kormánybiztos vérfagyasztó kegyetlenséggel azonnal el is kezdett. Dr. Dimitriu Mangu a nagyváradi lakásügyi hivatal főnöke nyíltan kijelentette, hogy:

ki kell tépnünk szívünkől az érzést, és az érdekelteknek, ha üt az óra, távozniuk kell.³

A tiszta nemzetállam kialakításának egy további állomása a belügyi reszort 1919. szeptember 20-án kelt rendelete volt, amely a köztisztviselők és közhivatalok részére szükséges lakások rekvirálásáról szólt. Ebben a 2. § jogot ad arra, hogy bárkinek a lakása elrekvirálható s ez esetben az elrekvirált helyett más lakás adható, ez azonban nem okvetlenül szükséges, hogy az elrekvirálttal egyenlő értékű legyen. E pillanattól kezdve többé egyetlen magyar lakos sem érezhette biztonságban magát. Csak kiragasztottak egy lapot az ember lakásajtajára ezzel a felírással:

A lakás el van rekvirálva, és 4 óra múlva legyen készen az átköltözésre!

Így a jobb módú, többtagú magyar családokat – nemcsak a volt tisztviselőket, hanem a birtokosokat, iparosokat, kereskedőket – is kilakoltatták, még a saját házukból is. Két-háromszori kilakoltatás után a városi bennszülöttek is „önként kérték” repatriáltatásukat. Akiknek bútorzatát a második-harmadik emeleti ablakokból dobálták le az utcára, azok csak kivételes esetben vágytak arra, hogy román állampolgárok legyenek.⁴

Márki Sándor konkrét eseteket említ naplójában:

Szept. 25. [...] No, de mit mond hozzá az a bíró, a kit 7 gyermekével, bútoraival ötszobás lakásából egy szobába szorítottak be? Maniu is mondja, hogy elsősorban a föl nem esküdött tisztviselők kötelesek helyet adni lakásukból az ide jövő egyetemi tanároknak, tisztviselőknek stb.

Szept. 29. Haar kollégámat másokkal együtt bútorostul kitétték az utcára, hogy helyet adjanak a pályaudvaron gyerekekkel, bútorokkal várakozó s iderendelt egyetemi tanároknak s tisztviselőknek. [...] Ezt az anyagcserét ők természetesnek találják. A Patria ismét lelketlenül sürgeti kiűzetésünket, hogy ezeknek a hatra-vakra idebolondítottoknak helyet adjanak. A nyugdíjasok elsején csak a hűségeskü letétele mellett kapnak pénzt.

Okt. 6. [...] Az evacuálás örületesen folyik tovább. Reggel teherautóval katonákat küldenek a proscibálnak lakására s estére már cókómosztul utaznia kell. Mintha az intelligenciának üzentek volna hadat s egy kanál vízben akarnák megfojtani a magyarságot. [...] A repatriálást ők így értik: a magyart kikergetik a lakásából, sőt házából is vagyona roncsával a bizonytalan idegenbe. A román pedig, aki elcsavargott falujából vagyontalanul, beállítja a magyar ember telkére tulajdonosnak. A mamlasz Nyugatot pedig telekürtölik azzal, hogy ők itten a bolsevizmus ellen küzdenek...⁵

A magyarok gondolkodását erőteljesen meghatározta a közjogi szemlélet, ami evidenciának tekintette a dualizmus-kori Magyarország tulajdon- és jogbiztonságát. És akkor a szilárd jogi keretekhez szokott magyar társadalom átélte azt, hogy rajta kívül mindenki más számára adott egy kis játéktér, és hogy a lakásrekvirálást elrendelő tisztviselőtől a repatriálót vonatkerekét utoljára megkoppintó vasutasig mindenki jövedelemszerző forrásként tekint rá.

Boeriu lakásügyi kormánybiztos újabb és újabb rendeleteket adott ki, többek között az esküt nem tett ügyvédek és ügyvédjelöltek is kötelesek voltak öt napon belül elhagyni a várost.

Hasonló szellemben jártak el Boeriu kormánybiztos munkatársai, az egyes alispánok és polgármesterek is. Így a csíkszeredai alprefektus 1919. október 8-án mindazon városi intelligens magyar családoknak kézbesítette a „tolonc-levelet”, akik nem a városban születtek. A kitoloncolást csak akkor hajtották végre, ha a címzettek öt nap alatt „önként” nem távoztak el, vagy ha „önként” nem kérték repatriálásukat. A kiutasított iparosok és kereskedők vagyoni viszonyainak megfelelő díjért új „települési engedély”-hez juthattak.⁶

A kolozsvári életről, a mindennapokról ugyancsak Márki Sándor naplójából nyerhetünk képet:

Okt. 16. Több új [román] tanár állítólag úgy nyilatkozott, hogy ha jobb lakást nem kap, hazamegy. Ígéretnek dacára el is vették az intézetekben lakó régi tanárok lakásait, s mindannyian soron vagyunk! Boeriu azt a jó tanácsot adta valakinek, hogy az eskümehtagadóknak ne raktározza be bútorait, mert az év végéig az ilyen tisztviselőket mind eltávolítják. [...] Tőlünk Schmidt, Gombócz ma mennek száműzetésbe. [...] Aradon éppen most eskették fel az ügyvédek (talán egyharmaduk tagadta meg), itt pedig még a legszerényebb mellékutcákban is folyik a kilakoltatás, hiszen valami 3000 családot kell elhelyezni, s így kb. ugyanannyit hajléktalanná tenni. Szomszédaink közül ma Csiky Móni, Szamosi (saját házából) és Tóth Kálmán kapott kilakoltató parancsot. Elképzelhető, hogy milyen bizonytalannak érezzük magunkat mi többiek!

Nov. 26. A [román] hivatalnokok ide kb. csak annyit hoznak magukkal, mint a mennyivel a boldogult Diogenes beérte. Az egyik szállásadó beszélt, hogy neki olyan takarékos tanár lakója van, aki egy hónapja van nála, de még nem váltott tiszta fehérneműt. A másiknál egy leánygymnásium tanárnője három hét alatt ugyanerre az eredményre jutott, magára nem takarított, ágyát sohasem vetette meg (bár este 8-kor már belefeküdt), a port sohasem törölte le – úgy hogy háziasszonya (egy ügyvédné) a szennyet nem nézhette tovább, átvette a szoba tisztántartását. [...] Issekutz Béla, aki nem ment át a debreceni egyetem orvosi karára, a Melitta-cukorgyár számára most – az édesanyjától valaha eltanult módon – rachátot [édes gyümölcslekvár, szultánkenyér – a szerző megjegyzése] készít s ebből hetenként 5–600 korona tiszta jövedelme van nagyobb munka nélkül.

Dec. 3. Egy rendőr alkapitány ma megint lakást requirálni járt nálunk egy főhadbiztos számára, de belátta, hogy már agyon requiráltak bennünket. Mentegetőzött, hogy 470 szobát kell biztosítani a katonaság számára. Főhadnagy lakónk helyett szívesen vettünk volna másikat, ez a legényke az

éjjel is egy dámával, két tisztársával és saját legényével aludt egy szobában. Valóban nem úri emberek. S jellemző, hogy a legény, akinek a három „úr” mulatozását végig kellett néznie, reggel nem engedelmeskedett gazdájának, mert ő „olyan személy” (a dáma) cipőjét nem tisztítja ki.

Dec. 16. Kineveztetésök [a román egyetemi tanároké] a román törvények alapján történik, különben senki sem jött volna el. De megérkezésükkor családás várta őket: megjöttek ide, Clujba, ebbe az elidegenített városba, melynek lakosai akkor ellenségeskedéssel látták és fogadták és sorsukra hagyták őket. Senki, de senki nem érdeklődik irántuk. Esőben, hidegben egész heteken át maguknak kellett járniuk lakás után, tárgyalni olyan emberekkel, kik nem tudtak másképpen, csak magyarul, mert a lakásbizottsággal nem tudtak semmiféle összeköttetésbe lépni, sőt itt éppen brutálisan bántak velük. Ők ide lelkesedésük hívására jöttek és jobb idők reményével biztatták magukat, amiket azonban hiába vártak. Égető kérdés volt rájuk nézve a fizetés és a lakpénz. A professzorok általában szegény emberek s ők, akik a régi királyságból jöttek, nagy erkölcstelenségnek tartották, hogy más egyebekkel foglalkozzanak, pl. villamos anyagok kereskedésével s így nem éltek egyébből, mint fizetésükből, föltéve, ha rendesen fizetik. No jó, ámbár december van, még egyik tanár sem kapta meg a fizetését szeptembertől. [...] Szinte kéjelegve írnak a budapesti újabb zavargásokról, s nem írnak, de bosszankodva beszélnek róla, hogy a magyar kormány „még Erdélybe is” nevezett ki főispánokat, holott ez a föld az övék stb.

Dec. 27. [...] Mondják, hogy Bukarestben falragaszokon ígérnek ingyen utazást, requirált lakást és mindenféle kedvezést azoknak a románoknak, akik Kolozsvárt akarnak letelepedni és abból csakugyan Clujt csinálni.⁷

A Boeriu által kiutasítottak között volt a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem több nagyhíru professzora is, akiket a románok már szeptemberben kényszerítettek katedrájuk elhagyására.

Idáig tudtommal 14 kollégámnak kellett távoznia: mindenik a nagy bútorszállító kocsijában rendezkedvén be családjával együtt; pléh kályhát, sütéshez, főzéshez való dolgokat, eleséget, fát, ágyneműt stb. vitt magával.

– olvashatjuk Márki naplójában.⁸ Eltávozott Kolozsvárról a jogi fakultás tanárai közül Lukács Adolf, Menyhárt Gáspár és Szantner Pál, a bölcsészeti kar tanárai közül Szádeczky Lajos, Deésy Lajos, Gombócz Zoltán és Schmidt Henrik, a matematikai és természettudományi fakultás tanárai közül Reis

Frigyes, Fabinyi Rudolf, Haar Alfréd, Szádeczky Gyula és Győrffy István, az orvosi kar tanárai közül pedig Davida Leo, Lechner Károly és Riegler Gusztáv. A kiutasított tanárok Budapesten kívánnak letelepedni.⁹

Az *Ellenzék* című kolozsvári újság lírai hangvételű riportban számolt be a távozás utolsó óráiról.

Szombat délután egy új városrész keletkezik a raktárak körül, az udvari vágány mentén. Egy városrész, amely két nap alatt születik fekete kocsikból, síró távozókból, könnyező búcsúzókból. és szombat este már el is tűnik. Olyan a rakodó képe ilyenkor, mint a hamburgi kikötő, ahol a kivándorlók indulnak messze útra. Pénteken kezdik a szegény emberek a hurcolkodást. Bútorok, ládák, könyvek, virágok vonulnak fel. Izgató, verejtékező emberek, gyermekek, asszonyok. Hordják a vagyongájukat, a cókókjukat a vagonok felé. Szombaton déltájban már ott lakik az egész karaván. A kocsikban asztalok, székek, rajtuk elszórva ismerősök virágai. Kis, deszkából rótt létra a lépcső. Amikor az utolsó bútor darabot is áthozták a sorompókon, sírva fordulnak megegyeszer a város felé, a szemükkel végigcsókolják az utcákat, amelyeket évtizedeken át róttak, míg felnevelték gyermekeiket, a gyermekek könnyezve néznek vissza a templomtornyokra, az iskolatetőkre. Aztán beköltöznek a karavánvárosrészbe, a kivándorlók poros, köves kikötőjébe. Amiért egy életen át küszködtek; ott van bezsúfolva; beszegezve egy vagonba, ott szoronganak egymás mellett a volt családi otthon darabokra szakadt részei. Az elválás érzéseitől, a hurcolkodás fáradtságaitól megtörten, elfáradva, rezignáltan ülnek a vagonban és várják az indulást.

Odaát szemben, a rakodó másik oldalán vesztegelnek a marosvásárhelyi és az egyéb erdélyi városbeli vagonok. Megnyugodva nézik a kolozsvári emigránsokat. Egy hajóba kerülnek valamennyien. Önként távozó ezek, de azért könnyes a szemük, sír a lelkük belül, mert ehhez a városhoz, ehhez az országrészhez kapcsolta őket egy hosszú élet minden öröme, bánata, baja, a szívükhöz nőtt itt minden utcakő. Sokaknak legdrágább a temető. Húsz évig éltem, dolgoztam itt – mondta egy vasutas –, minden sín, minden talpfa, minden pózna ismerősöm, jóbarátom nekem. Úgy néznek rám, mint aki megszegtem a hosszú barátság hűségét és itt hagyom őket hűtlenül. De mit csináljak. A szemaforok zöld és piros szemükkel könnyesen néznek le rám. Fáj nekem. De nem maradhatok.

És ahogy száll alá az alkony szürkése, könnyes búcsúszavak, Isten-hozzádok hangzanak. Meggyérül a rakodó sokadalma. A vagonokba húzódnak az utazók. Kigyúlnak a gyertyák, felhúzzák a kis létrákat, a felvonóhidakat, az utolsó kapcsot, amely a város földjével őket összeköti.

Elindul a fekete kocsik sora. Két mozdony jön előre. Füttyöl a gőzsíp. S ők úgy érzik, hogy szívükről szakad le ez a város, amint a végtelen kigyóvonal, elől tüzes, piros szemével a sötétség végtelenjébe befúrja magát.¹⁰

Dr. Bíró Zoltán tüzérfőhadnagy nyolc napot töltött Erdélyben, és személyes tapasztalatai és az ottani magyarság vezető embereitől hallottak alapján szerzett információkat a románoknak a magyarokkal szembeni atrocitásairól. Mivel úgy vélte, hogy a sajtóban jelenleg lehetetlen ezekkel a dolgokkal a nyilvánosság elé lépni, azért a Magyar Országos Véderő Egylet útján próbálta közhírré tenni az erdélyi magyarság szenvedéseit. Gömbös Gyula, a MOVE elnöke a jelentést a magyar hadügyminiszternek terjesztette fel, aki az esetleges felhasználás és tudomásul vétel végett megküldte a miniszterelnöknek, a vallás-, a propagandaügy- és a külügyminiszternek, a Nemzeti Hadsereg fővezérletének, valamint a felsorolt atrocitásoknak a szövetségközi bizottságokkal való közlése végett a Fegyverszüneti Bizottságnak.

Bíró főhadnagy jelentése a magyar faji felsőbbrendűség tipikus megnyilvánulása, tele túlzó általánosításokkal, tendenciózus következtetésekkel. Nyolc nap alatt nem lehet korrekt képet alkotni egy olyan bonyolult helyzetről, mint az erdélyi. Informátorai is hasonlóan sovíniszta beállítottságúak lehetnek, mert a kép teljes mértékben fekete-fehér: a románok mind aljasok és gonoszak, míg a magyarok ártatlanul szenvednek. Természetesen nem akarjuk megfordítani a képletet és nem állítjuk, hogy a románok büntelenek, hogy nem követtek el erőszakot, jogtiprást, de azért vannak árnyalatok is a képben. Az alapvető probléma az volt, hogy a magyarok egészen a békeszerződés aláírásáig, sőt még azon túl is (lásd Millerand-levél) bíztak abban, hogy a történelmi Magyarország nem veszhet el, a Kárpát-medence földrajzi- és gazdasági egysége nem bontható meg, több millió magyar nem kerülhet idegen uralom alá. Az utódállamok ezzel szemben már 1918 novemberében felhatalmazást kaptak az antanttól a demarkációs vonal átlépésére, 1919 februárjában, a békekonferencián pedig ígéretet „jogos területi igényeik” kielégítésére. Azt, hogy az impérium kiterjesztését néhány hónappal előbbre hozták, hallgatólagosan tudomásul vették, mert végül is szövetségeseikről volt szó, akiket úgy tudtak szolgálataikért jutalmazni, hogy az nekik nem került semmibe.

Nézzük a túlzásokat és valótlan állításokat tartalmazó Bíró-jelentést:

A románok a megszállás 9 hónapja alatt az emberi és jogellenes cselekedeteknek és atrocitásoknak oly nagy tömegét követték el a tradícióhoz és a magyar nemzeti eszméhez a végletekig ragaszkodó erdélyi magyarsággal szemben, hogy egyszer és mindenkorra eljátszották annak a jognak látszatát is, hogy egy műveltségben évszázadokkal előttük álló és

mindég nagy kultúrmissziót teljesítő népet, mint a magyar s különösen, mint az erdélyi magyar igájuk alá hajtsanak.

A románok a november 13-i fegyverszüneti szerződést a legkevésbé sem respektálták. Nemcsak, hogy a részükre kijelölt Maros vonalát túllépték (melynek tartása pedig a román megszálló csapatokkal szemben játszani könnyedséggel sikerült volna még a desorganisatio korában is, ha kicsiny hitű és politikai belátás nélküli férfiak nem lettek volna urai az akkori helyzetnek), hanem a rendfenntartás céljából általuk megszállott területen a magyar közigazgatást, a tanügyet, az igazságszolgáltatást, egy szóval az állami élet ügyágainak összességét átvették, illetve megszüntették az által, hogy a közalkalmazottakat a Ferdinánd román király iránti hűségeskü letételére szólították fel, ami nemcsak a belgrádi fegyverszüneti szerződéssel van ellentétben, amely szerint a közigazgatás a régi marad, hanem nyilvánvalóan ellenkezik a hágai nemzetközi egyezmények 51. artikulusával is, amely szerint a közigazgatás meghagyandó és amelynek egy későbbi artikulusa szerint a megszálló csapatoknak hűségeskü követelni semmi körülmények között sem szabad.

Természetesen, hogy ennek alapján és ama hűségeskü szentségére való tekintettel is, melyet a közalkalmazottak a magyar államra letettek, egyöntetűen megtagadták az eskü letételét. Ebből kifolyólag aztán hallatlan üldöztetéseknek és szenvedéseknek a sorozata következett el az erdélyi magyarságra. A románok mindenféle eszközzel, magasabb fizetés, állásaikban való meghagyás és egyéb kedvezmények kilátásba helyezésével igyekeztek hűségeskü letételét kioroszakolni, de minden azirányú törekvésük megghiúsult a magyar nemzeti eszmékhez hűen ragaszkodó tisztviselői és hivatalnoki kar hősie ellenállásán. Annak ellenére, hogy amint fájdalommal említették – Budapestről is a legutóbbi időkben olyan direktívák és az itteni intéző körökből eredő oly utasítások érkeztek, hogy csak tegyék le a hűségesküt. Egy sem akadt a hazafias tisztviselők között, aki az eskü letételére hajlandó lett volna.

Erre a románok a magyar állami intézményeket, iskolákat stb. megszüntették, a tisztviselőket és hivatalnokokat elbocsátották, közöttük és a magyar kormány között mindennemű összeköttetést a leginquietusabb eszközökkel megszakították. Az eredmény egyfelől az lett, hogy a köz legnagyobb kárára a hivatalok működésükben megbénultak, mert hisz a románság, mint igen nagy kulturális deficittel dolgozó nemzetiség a szükséges hivatali személyzetnek teljesen pontos statisztika alapján csak egynegyed-egyheted részét képes kiállítani (nem is beszélve a nem teljes kvalifikációról és mi fogalmaink szerint is egészen rettenetes korrupcióról). Másfelől pedig azzal az eredménnyel járt, hogy a társadalom szellemi elitjét képező

közalkalmazottaktól megvonták a megélhetés lehetőségét és lakásaikból kikergetve, legújában a szépen hangzó „áthonosítás”-nak nevezett közjogi aktussal Erdély területéről jelentékeny részüket kiutasították.

Igy a románság mely állítólag a bolsevizmus ellen harcolt, az erdélyi intelligens magyar középosztályt sokkal nyomasztóbb helyzetbe taszította, mint maga a legvadabb bolsevizmus.

Ítéltőablaí és törvényszéki elnökök és bírák, tanárok, rendőrkapitányok beállottak mezei és gyári munkásoknak. Sokan minden kereset nélkül sínylődnek és megválnak nélkülözhetetlen és kedves tárgyaiktól inkább, de a románoktól követelt hűségesküt mégsem teszik le.

Ezt az égbekiáltó igazságtalanságot, amely minden más jogtalanság kiindulópontját képezte, csak megkoronázta az újabb intézkedésük, melyet az esküt megtagadó tisztviselőkkel szemben alkalmaztak. Ugyanis a magyar állam alkalmazottainak tudomására adták Szent István napján (!), hogy amennyiben 20 évnél rövidebb idő óta laknak hivataluk székhelyén, kötelesek szeptember 10-ig elhagyni Nagy-Románia területét. Ugyanezt követelték ama városi lakosok tízezreitől, akik 1914. június 30. óta laknak már városaikban. Ezt az emberi szabadságjogokba élesen beleütköző rendeletet, mely az existenciák egész tömegét máris tönkretette, részben végre is hajtották. Újabbán ez az intézkedés oda módosult, hogy a tisztviselők lakásait elrekvirálják és a város külső területein fekvő egy szobás zugokat és hajlékokat utalnak ki számukra.

Erdély magyarsága tisztában van azzal, hogy mindezek az intézkedések oda irányulnak, hogy a magyarságnak – kultúrája és magasabb gazdasági fajsúlya révén – a városokban mutakkozó abszolút fölénye meginogjon, s hogy különösen az erdélyi kulturális statisztikájában megnyilvánuló fölényük az intellektuel osztály kikapcsolásával mérséklődjék, ami mellett a magyar nemzeti eszményt híven ápoló értelmiségi osztály tönkretételével az egész erdélyi magyar faj példás ellenállását letörni igyekeznek.

Álljon itt egy pár konkrét eset a románok által elkövetett atrocitások közül.

1./ A marosvásárhelyi Kossuth-, Széchenyi- és Bem-szobrot ledöntötték és megrongálták. Tönkretették a dévai Dávid Ferenc unitárius püspök és a kolozsvári „Kárpátok őre” emlékszobrot.

2./ A magyar lakosságot – két ismert esetben idősebb nőket, apró-cseprő okok miatt – sokszor ok nélkül botozzák és verik.

3./ Egy 72 esztendő református papot, mert a község (Aranyos Poján) népe nem volt hajlandó a román állampolgárságot fölvenni, véresre vertek ágyában.

4./ Egy mezősegi református papot, mivel a románok Budapestre való bevonulásuk alkalmával a románok parancsára harangozó egyházfit kérdőre

vonta, hogy miért harangoz, véresre verték, és azután kényszerítették, hogy ő maga húzza a harangot. Miután kötelezik a lakosságot, hogy a román ünnepek alkalmával, vagy valamely antant-diplomata vagy tiszt keresztül-utazásakor tűzzék ki valamennyi házra a román lobogót, egyúttal a magyar színek viselését, a magyar nemzeti ruhákat nem tűrik. A magyar viseltben járó kolozsvári úrinőket bekísérték és ellenük büntetőeljárást alkalmaztak.

5./ A magyar nyelvű üzleti és egyéb címfeliratok használatát a csaknem kizárólag magyar városokban is megtiltották s részben egyáltalán nem (Nagyenyed, Déva), részben csak másodsorban (Kolozsvár) érvényesülhet a magyar nyelv. Egyben a jellegére és lakosságára nézve csaknem teljesen magyar Kolozsvár utca neveit olyan sértő módon változtatják meg, hogy a szabadsághős Kossuth nevére elkeresztelt utca nevét elcserélték azzal a Janku Ávráméval, aki az 1848-iki szabadságharcban a védtelen magyar asszonyok és gyermekek ezreit mészárolta le.

6./ A magyar himnusz éneklése miatt a kolozsvári esperest letartóztatták és a katolikus templomot Szent István napján ugyanazon ok miatt katonai kordonnal vették körül és az Istentisztelet közönségét mindaddig nem engedték ki, míg a szertartást végző lelkész nem vállalta magára a románok által inszenzált ügy ódiumát.

7./ Az évszázados magyar kultúrát dicsérő intézményeket – múzeumot, egyetemet, színházat – átvették, személyzetüket szélnek eresztették. Az utolsó magyar nyelvű előadás alkalmával (szept. 30.) a magyar himnuszt éneklő közönség sorából többeket letartóztattak.

8./ Az egyházaknak a magyar állam által nyújtott segélyeit beszüntették, így a magyar ifjúság nevelésének ez ügyét teljes válság fenyegeti.

9./ A magyar állami intézményeket, mint ilyeneket egy csapásra megszüntették, megtették tannyelvnek az oláht, melyet a tanulóknak csak elenyészően csekély része beszél. Épp így átvették – kíméletlen formák között – a mintaszerű intézményekkel dicsekvő és 2500 túlnyomóan (83%) magyar anyanyelvű hallgatóval rendelkező egyetemet is, mert a professzorok a hűségeskü letételét megtagadták. A tanárokat elbocsátották, részben kiutasították, a tanév annyi ifjú kárára befejezetlen maradt, mert a tanárok pótlásáról, az egyetemi élet megindításáról, illetve folytatásáról [...] szó sem lehetett.

10./ Európér gondolkozásuk fogyatékos világára vet világot az az eljárásuk, hogy az egyetemen kurzusokat rendeztek, amelyen IV. osztályú gimnazistákat érettnak nyilvánítottak és újabb 3 hónap alatt ugyan ezek végezhetik a 4 egyetemi tanévet s mint okleveles tanárok veszélyeztetik a jövő generáció nevelésének az ügyét. Így akarják – gyorsforraló módszerrel – a hiányzó tantestületet megcsinálni.

11./ Ezek után nem meglepetés, hogy az egyetemi tanári állások pályázati hirdetésénél irodalmi munkásság nem léte esetén megelégedtek a pályázó tudományos terveinek kifejtésével.

12./ A magyarság vezető embereit minden rendelkezésre álló eszközzel üldözik, puhítják, természetesen minden eredmény nélkül. Apáthy Istvánt, a világhírű zoológust, egyikét a magyarság zseniális vezetőinek, letartóztatták, és bár az ellene felhozott és be nem igazolt, illetve jogilag abszurd vádak (bolsevizmus, felségárulás, a régi magyar állam tényleges területi integritásnak korábban mondott beszédeiben felfedezni vélt izgatás) alapján 5 év kényszermunkára ítélték. Gróf Majláth erdélyi katolikus püspököt hazafias magatartása miatt letartóztatták és szuronyosan őriztetik. Épp így járt Grandpierre is, a volt kormánybiztos, Hirschler prelátus és még többen.

13./ Jellemző, hogy Goldis miniszterük kijelentése szerint a birtokreformot azért kell keresztülvinni, mert a nagyobb birtokosok között kevés a román és így ez csak a magyarsággal jár veszéllyel.

14./ Az üzleti életbe megvesztegethető közigazgatásuk révén hihetetlen korrupció költözött. Az amerikaiak által direkt Erdélynek adott 8 koronás cukrot ellopták és 2 hónap múlva 110 koronás árban adták el a magyaroknak.

15./ Vesztegetéssel mindent el lehet érni. Köztudomásúlag a fenti kiutasítási rendelet megváltási ára 3000 K, és minden Erdélyben töltött nap egyébként 10 K. A waggonokkal való visszaéléséről az erdélyi kereskedőkörök panaszkodnak.

Erdély magyarsága, amely a nyugati civilizációnak a legszélsőbb határbástyáját alkotta és ezért annyit vérzett és amely először mondta ki a világ összes népei között a lelkiismereti szabadságot és a magyar nemzetet eltörléssel fenyegető századokban a nemzeti génus őrtüzét nem engedte kialudni és ami sűrű egymásutánban ontott vért és indított harcot a nemzeti és lelkiismereti szabadságért és amely válságos időkben a magyar államélet és speciális faji kultúra megtartója volt, nemes tradícióihoz híven most is egy emberként áll és tart ki a magyar nemzeti ideál mellett. Tűr, szenved, hallatlan megpróbáltatásokon megy át, sír a harangszóra, mellyel a románok Budapestre való bevonulásukat ünneplik, hazafias költeményekkel erősíti lelkét, és nem tud belenyugodni egy ilyen erkölcstelen, a magyar fajt és annak kulturérdekeit megsemmisítéssel fenyegető elnyomatásban.

Megszervezetten, egységesen áll a magyar nemzeti lobogó alatt és minden bizodalma a fegyelmezett új magyar nemzeti hadseregben és annak fővezérében van, amely hitünk szerint meg fogja váltani őket azoknak a szen-

vedéseknek és vérlázító inzultusoknak a tömegétől, melyet az 1000 éves Magyarországhoz való törhetetlen ragaszkodásukért kell elszenvedniök s amely szenvedéseket erdélyi tradícióihoz híven keményen állnak, abban a biztos hitben, hogy a magyar haza nem feledkezhetik meg a nemzeti eszményeknek minden időközön leghívebb ápolóiról, az erdélyi magyarokról.¹¹

Péterfy Gábort nem utasították ki Erdélyből, maga szerzett (pénzért) hamis útlevelet, hogy két és fél évi „vizsgálati fogság” után átszőkhesse Magyarországra. Fogsága alatt egy kis zsebkönyvben feljegyezte azokat szenvedéseket, amelyeknek elszenvedője és tanúja volt. A noteszt kiszabadulásakor kénytelen volt eldobni, mert tudomására jutott, hogy halálbüntetés jár a feljegyzések kicsempészéséért. Utólag készített jegyzeteket és ezekben leírta, hogy nemcsak rengeteg ember megkínzásának, hanem többek kegyetlen meggyilkolásának is szemtanúja volt. Ezeket a jegyzeteket adta át Tóth Sándornak, aki azt – egyebek mellett – *Erdély 22 éves rabsága* című könyvében megírta.

Péterfy Gábor főellenőr 1918-ban Máramarosszigeten teljesített szolgálatot s a forradalom kitörésekor megválasztották a Székely Nemzeti Tanács elnökének. Péterfy, mint tősgyökeres székely nemes ember, fájdalommal értesült arról, hogy az oláh hadsereg Máramaros megye megszállására is készül. Nem sokat gondolkozott, hanem felhívást bocsátott ki a megye lakosaihoz, amelyben ellenállásra szólítja fel faj és valláskülönbőség nélkül. A határszélről visszaözlő katonáktól elszedte a fegyvert s felállított egy önkéntes csapatot azzal, hogy az oláh csapatok benyomulását megakadályozza. Péterfy Gábor akkor még fiatal ember volt, de nem cselekedett meggondolatlanul, sőt olyan haditervet dolgozott ki, amelyet a kijelölt demarkációs vonalon túl lévő székely hadosztály parancsnoksága sem tartott komolytalannak. Az volt a terve, hogy az oláhokat becsalják a máramarosi hegyek rengetegeibe, s ott a székely hadosztály segítségével bekerítik őket. [...] Sok minden történt és pedig gyors iramban, amire Péterfy Gábor nem is számított. Magyarországon teljesen felbomlott a rend, vörösök vették át a hatalmat s a székely hadosztály összeütközésbe került a vörös katonákkal. Összeomlott tehát az ellenállás s az ó-királyság-beli csapatok most már Máramarost is megszállhatták. Egy Jancsó Károly nevű főhadnagy, aki mint magyar ember férközött be Péterfy Gábor és társainak bizalmába, 1919. április 6-án, mint az oláh csendőrség főhadnagya letartóztatta a magyar vezetőket, közöttük dr. Kricsfalusy Sándor polgármestert és Péterfy Gábort hat társával együtt, mint a székely ellenállás vezéreit. A letartóztatottakat borzasztó módon megkínózták, hogy beismerő vallomásokat csikarjanak ki belőlük. Ügyük csak 1919. december

14-én került a VII. hadtest hadbírósága elé, s addig összeláncolva szállították Péterfy Gábort és társait városról-városra, börtönből-börtönbe. Mindenütt botozásokban, megkínzásokban volt részük, testileg-lelkileg meggyötörve, mint félhalottak kerültek a bíráik elé. A hadbíróság Péterfy Gábort halálra ítélte. Ügyét fellebbezés folytán másodszor is tárgyalták s ez a második ítélet „csak” életfogytiglani kényszerszolgálatra szolt. Pénzzel és összeköttetései folytán elintézte, hogy ügye újból bíróság elé kerüljön. Harmadízben a bíróság megelégedett azzal, hogy 10 évi börtönbüntetéssel sújtotta. Mint Péterfy Gábor közölte azon jegyzeteiben, amelyeket e könyv írójának rendelkezésére bocsátott, a vizsgálatot egy Barbatescu Niculae nevű hadbírószázados vezette, aki minden kihallgatás alkalmával saját kezűleg ütlegette. Barbatescu hadbíró rájött azonban arra, hogy a vádlottakat védő ügyvédek hatalmas pénzeket keresnek s ezekből neki még morzsát sem juttatnak. Lemondott tehát hadbírói állásáról, felcserélt ügyvédnek, és elvállalta a védelmét annak a Péterfynek és hat társának, akiket napokkal ezelőtt saját kezével vert félholtra. (Az ilyen államérdekeket védő és mindenek felett puritán lelkiületű „hadbírák” sűrűn voltak az oláh armádiában. Így Kolozsváron is a híres katonai védők egytől-egyig azelőtt katonai ügyészek, hadbírók voltak, akik ügyvédi minőségükben nemegyszer saját maguk által felépített váddal szemben védelmeztek meg azt, aki fizetni tudott.) Péterfy Gábortól és társaitól fejenként 13 000 koronát kért a hadbíróból ügyvéddé vedlett Barbatescu úr. Miután ezt az összeget megkapta, ügyüket negyedjére is tárgyalásra vitte. A negyedik ítélet már csak egy hónapi elzárásra szolt, sőt Péterfyt súlyos betegség címén feltételes szabadlábra is helyezték. A megszenvedett ember azonnal leutazott ismerőseihez Marosvásárhelyre, ahol egyezer lejért rögtön kapott egy hamis útlevelet és ezzel kiszökött Magyarországra.

Péterfy Gábor összesen huszonkilenc hónapig és tizenhét napig szenvedett az oláh börtönökben, utoljára a hírhedt nagyszebeni, volt „K. u. K. Garnizon-Arest”-ben együtt volt többek közt Reibel Mihály római katolikus esperessel, aki most országgyűlési képviselő. A nagyszebeni katonai börtönben állandóan sötétzárkában tartották őket, amely tele volt tetvekkel, poloskákcal és hemzsegték benne a patkányok. Állandóan ütötték, verték. Egy alkalommal emiatt hat hónapig feküdt a katonakórházban.¹²

Egy olyan nagy horderejű változás, mint Magyarország megcsonkítása és az utódállamok létrejötte nemcsak pozícióban lévő, politikailag aktív embereket mozdította ki helyzetükből, hanem sokan, különösebb kényszerítő ok nélkül, pusztán kalandvágyból keltek útra. Ilyen volt Jermann Pál aradi fiatalember, aki Magyarországon Jávor Pál néven lett ismert moziszinész.

Aradról, ahol szüleimmal éltem, 1919-ben kiutasítottam magam. Azért volt erre szükség, mert egy fillérem sem volt, és az, akit Romániából kiutasítottak, az államtól ingyen vasúti jegyet kapott oda, ahová utazni akart. Én, aki akkor újságírótanonc voltam, Dániába akartam eljutni, hogy ott a Nordisk Filmtársaságnál szerezzek filmszínészi szerződést. Ma sem tudom, hogy miért akartam filmszínész lenni, hiszen erre a mesterségre semmi előképzettségem nem volt, és mindössze csak tizenhét éves voltam.¹³

Miután a dániai utazás nem valósult meg, Budapesten kezdett színi tanulmányokba. Előbb az Országos Színművészeti Akadémiára járt, majd az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájában folytatta tanulmányait. Életkörülményeiről visszaemlékezésében így írt:

Esténként beosontam a Nemzeti Színházba és a házi színpadon, a függöny alatt aludtam. Ha ez nem sikerült, éjjel egy óráig a Nyugati pályaudvar várótermében egy padon. Egy órákor átmentem a Keletibe, ahonnét háromkor ment az utolsó vonat. Azután gyalog átmentem Kelenföldre az összekötő vasúti hídon keresztül. Itt fejeztem be az éjszakát. Másnap reggel nyolckor ébredtem fel a padon. A pályaudvari vízvezeték csapjából kiömlő vízben megmostam az arcomat, a kezemet, és újból átgyalogoltam Budapestre.¹⁴

Az ország más megszállt területein sem volt jobb a helyzet, mint Erdélyben. A zombori magyarok egyenesen „ázsiai állapotokról” panaszkodtak: a leveleket egy hétig nem továbbítják, esténként fegyveresen járőröznek a szerb katonák, újabban szekérrel járnak végig a városon és pénzt, ékszert, zsírt, húst, ruhát, ágyneműt szednek össze. Előfordult, hogy nappal az utcán rabolták ki az embereket. A magyar cégtáblákat levakartatták, minden magyar feliratú táblát összezúztak, a magyar plakátokat letépték. Ha panaszkodtak, azt mondták a mi katonáink is csináltak hasonló dolgokat Szerbiában.¹⁵

Szabadkán a bírói és ügyészi kar semmi fenytésre nem akarta letenni a hűségeskü, mire megjelent az államügyészségen Stojkovics György nyugalmazott törvényszéki bíró, egy szerb ember, és a *Narodna Uprava* írásbeli fölhívása alapján fölhívta az államügyészség vezetőjét, hogy hivatalának vezetését adja át. A vezető ügyész azon kijelentésére, hogy ennek a kívánságnak csak a magyar népkormány parancsára tehet eleget, rövid idő múlva egy szerb százados vezetésével nyolc szuronyos katonából álló karhatalom jelent meg, és így kényszerítette a vezető ügyészt hivatalának átadásra.

Két nap múlva ugyanígy történt a törvényszék és a járásbírószék átvétele is. Még ugyanezen a napon este 11 órákor a szerb hadsereg a városi rendőrség

közreműködésével fegyveres különítmények által megkezdte a bíróság és az ügyészség tagjainak letartóztatását. Fegyveres katonák és rendőrök hatoltak be a lakásokba, és úgyszólván az ágyból hurcoltak el egyeseket, alig adva időt nekik a felöltözésre. Bevitték a szerencsétlen embereket a városházára, ahol egy-két hivatali helyiségben zsúfoltak össze 60–70 embert, minden ellátás vagy ágynemű nélkül. Itt fegyveres szerb katonák őrizete alá helyezték őket és a bírák kénytelenek voltak a pusztta földön aludni. Két napig tartották itt őket.

Közben történtek természetesen „puhítások” is. A szerb ezredes igyekezett a bírákra hatni minden ürüggyel, hogy az esküt tegyék le. Ráfogta a bírákra, hogy a vasutas sztrájkról tudomással bírtak és erkölcsileg támogatták annak keletkezését. Internálással, golyóval és akasztófával fenyegette meg őket, ha az esküt le nem teszik. Kiderült azonban, hogy a bíróság nem tudott előre a sztrájkról, és így kénytelenek voltak kétnapi gyötres után a bírákat és ügyészeket szabadon bocsájtani, de nyomban a bíróság és az ügyészség valamennyi tagját a megszállott területéről kitiltották.¹⁶ A szabadkai törvényszék hetvennégy tisztviselőjét, bírákat, jegyzőket, kezelőtiszteket és kezelőket nemegyszerűen kiutasítottak, hanem szuronyos fedezettel kísérték a szabadkai pályaudvarra és Kelebiára toloncolták őket, ahonnan a kiskunhalasi vonat elhozta őket Budapestre.¹⁷

A szerbek az általuk megszállt területeken mindenütt nagy adókat vetettek ki a népre. Bács megyében és a Bánátban éppen úgy, mint Baranya megyében hirdetmények útján közölték a lakossággal, hogy mindenki köteles eddigi adójának tízszeresét beszolgáltatni, azonkívül még különböző illetékek fizetésével is zsarolták a lakosságot. Minden állat után új passzust kellett váltani, amiért 2 korona illeték járt és minden utazási igazolványért – igazolvány kellett ahhoz is, ha valaki egyik faluból a másikba ment át – 5 koronát kellett lefizetni.¹⁸

A Délvidékről – már csak a hely közelsége miatt is – a legtöbb menekült Szegedre érkezett. De nemcsak az idegen megszállók, hanem a kommun elöl menekülők úti célja is Szeged volt, mert ide helyezte át Aradról – francia jóváhagyással – gróf Károlyi Gyula ellenkormányát, és itt szerveződött a meg Nemzeti Hadsereg is. A város 1919. év elején Bíró Benő helyettes főmérnököt bízta meg a menekültek irodájának vezetésével, a menekültekről való gondoskodás szervezésével. Étkeztetésüket a Berliini körúton lévő szegényház konyhájáról biztosították. 1919 őszén 100 menekültje volt Szegednek, akik a szegényházban éltek, de laktak a Szentgyörgy iskolában, a köztisztasági telepen, az államfogházban, néhányan egész szerény kis udvari szobában külön, vagy jó ismerősöknél.¹⁹ Ők még szerencsésnek mondhatták magukat, mert részben a Tisza-pályaudvaron, részint a rókusai állomáson mintegy 60 család lakott a teherszállító vagonokban.²⁰

Szeptemberben a tanács elutasította Bíró Benő előterjesztését, hogy a város újabb segítyt folyósítson a menekültek támogatására. Ilyen módon az iroda már nem működött az eddigi funkciójában és Bíró Benő csak tanácsokkal szolgálhatott az irodában jelentkező menekülteknek – az elutazás módjaira vonatkozóan. A város, amelynek anyagi erejét az utóbbi súlyos hetek aránytalanul kimerítették, most már csak természetben nyújtott segélyben részesíthette a menekülteket, a városi konyhán élelmezte azokat, akik arra rászorultak. Ezen kívül az utazási igazolványok díjmentes megszerzésénél támogatta az elutazni kívánó menekülteket.²¹

Márki Sándor többször idézett naplójából nemcsak a kolozsvári egyetem körüli értelmiségi körök gondolataiba pillanthatunk be, hanem a Magyarországgal kapcsolatos várakozásokról és (ál)hírekről is értesülhetünk.

Okt. 1. Egyetemünk tudományos és adminisztratív segédszemélyzetét és szolgálait a szebeni kormány[zótanács] kultuszosztálya egészen kicseréli. Az adjunctusok, tanársegédek stb. közül senki sem folyamodván újból, őket okt. 15-ig elbocsájtják. Szemler kari titkár s a kari tisztviselők románul tudóknak adnak helyet. Az altisztek és munkások, ha felesküsznek, egyelőre maradhatnak, de Roșca dékáni ügyvezető már ma megmutogatta 10 román parasztnak, hogy mely helyiségekben lesz helyük; s a magyaroknak megmondta, hogy jobb, ha fel sem esküsznek, legalább románokkal pótolhatják őket. Kari géprő kisasszonyunkat kiutasították, s holnap kiköltöztetik. Ezek a szegény emberek el vannak szánva, hogy nem teszik le az esküt, inkább napszámosoknak mennek; s ha az egyetemet más városba teszik át, velünk jönnek. Tiszteljétek a közkatonákat: nagyobbak ők, mint a hadvezérek. [...]

Okt. 2. Egyetemünk személyzetének is ma kellett volna fölesküdni. Nem esküdött fel. A szövetségeseknek, amint ma halljuk, Budapesten az imponál legjobban, hogy az intelligencia és az egyszerű, szegény emberek egész sora a föl nem esküvéssel védi szegény hazája jogait. „Csak kitartani, föl nem esküdni! Október 15-én... október végén... legközelebb minden jóra fordul.” Így izengetnek. „S a szegénynek drága kincs a hit: tűrni s lemondani megtanít.”

Okt. 9. Ők pompás autókön száguldoznak utcáinkon, a mieink piszkos tehérkocsikon szállítják ki bútoraikat a pályaházhoz, hol azok felhalmozódnak. Majdnem indulásuk pillanatában, a vonathoz fizettetik ki velük a hátralékos adóikat, akiknek megállapítására bizonyosan az a legalkalmasabb hely. Ha csakugyan ingyen kapnak vagonbútoraik szállítására, annak

ugyan megadják az árát. Valami szerelő már Bánffyhunyon megkopogtatja vagonuk kerekét, azt repedtnak minősíti, a kocsit lekapcsoltatja, ha az ármer Reisenler 1000 koronán vissza nem varázsolja a kerék csengését. A Tiszáig ez a kopasztás már egyszer-kétszer ismétlődhetik. [...]

Nov. 30. Holnap nemzeti ünnep, vagyis a gyulafehérvári unió első évfordulója [...]. Aki pedig az utcán a katonai zászló előtt le nem veszi a kalapját, vagy nemzeti ünnepen megjelenve az ünnepekkel járó formalitásokat nem respektálja, az ellen Stoica aradi rendőrfőnök eljárást indít azon a címen, hogy román uralom alatt élni nem kíván, s kiutasítja oda, hová őt politikai érzülete vonzza.

Dec. 10. Hobériu megint átvette a lakásügyi kormánybizottságot, s azt újévig akarja folytatni. A már kiürített 1500 teljes lakáson kívül még 200-ra, s a 2500 szobán kívül még 200-ra van szüksége, tehát ki tudja, ki hol tölti a karácsonyt?!

Dec. 18. [...] A román lapok írják, hogy a magyar kormány Erdélyt úgy akarja visszaszerezni, hogy roppant sok pénzzel izgatókat küld be, kik összeveszítsek az erdélyi románokat a romániaiakkal és zavarokat csinálnak. Ugyanők írják, hogy a pesti lapok (miknek mi színét sem láthatjuk) folyamatosan izgatnak Erdély és a Bánság miatt, elhitetni akarván közönségükkel, hogy ezek a tartományok nem vesztek el végképpen Magyarországra nézve.

Dec. 22. A közönség körében elterjedt a híre, hogy az egyetemmel mindnyájan megyünk Budapestre vagy Szegedre, amely város ezt a hírt a legjobban terjeszti. Azonban az egyetem lába a földben gyökerezik s januáriusban, legalább azt hiszik, hogy Horthy akkor megkezdí a kitessekelő háborút. Beszélnek egy proclamatiojáról, mely Kassának és Mátyás király dicső városának közeli felszabadítását hirdeti. [...]

Dec. 31. Erdélyben az egész esztendőn át valóságos börtönben éltünk, hazánktól és az egész világtól elzárva s kitéve a népvándorlás kora minden embertelenségének. [...] ebben a felelősségben mindnyájan osztozunk, mert kötelességét egyikünk sem teljesítette, hiszen különben nem szakadt volna nyakunkba hazánk épülete, a melynek minden oszlopát egy-egy vak Sámson rázta meg. [...] Állásomat, fizetésem, munkásságom körén is elvesztettem, de – másoktól idáig szerencsésebben – nem kerültem az utcára, sőt az évnek ezt az utolsó éjszakáját is családom körében töltöttem.²²

Dr. Slávik György, Kelet-Szlovenszko főköormánybiztosa, amikor újból beiktatta a Kassáról a magyarok elől elmenekült hivatalnokokat, kijelentette, hogy nem tesznek nemzetiségi, társadalmi vagy felekezeti különbséget, és az előjogok megszüntetése mellett minden polgárnak egyformá jogokat adnak. Azonban megkínájk, hogy sokan közülük – kimondatlanul a magyarokra gondolva – változtassák meg gondolkozásukat, és ne akarják továbbra is privilegizálni a kultúrát és a többi szellemi javakat. Tudja, hogy sokan nehéz szívvel s talán csak azért törődnek bele az új helyzetbe, mert megismerték a vörös terrort. De ők se feledjék el, hogy a szlovák népet, a szlovák nemzeti kultúrát milyen elnyomatásba süllyesztette a korrupt dzsentrí-adminisztráció és a világias egyház. Slávik nem akart rekriminálni, mondván, a szlovák nép már megtalálta a maga igazságát a világ ítélszéke előtt. A régi rezsimből itt maradt magyaroknak viszont szerénységet kell tanulniuk, magukba szállniuk és nem beszélni többet a Kánaánról, a szeretett közös hazáról. A szlovák nép nem a magyar hazát, hanem a saját földjét szerette. Rámutatott a magyarosító politika túlzásaira, mely az összefüggő szlovák területeken alkotott magyar városokat. Hozzátette, nem kívánja, hogy a magyarok most ugyanazt túrják, amit nekik kellett elszenvedniük, nem akarják politikájukban a régi magyar hibát követni, mert tudják, hogy minden elnyomatás megkapja történelmi büntetését.

A tisztviselőkérdésre rátérve emlékeztetett rá, hogy a hivatalnokokat már hónapokkal ezelőtt fölszólították, tegyék le a cseh–szlovák államra a fogadalmat s figyelmeztették őket a fogadalom megtagadásának következményeire is. A válasz akkor a legtöbb tisztviselő részéről az volt, hogy a fogadalmat nem teszik le s a Cseh–Szlovák Köztársaságban semmiféle szolgálatot nem vállalnak. Ezeket a renitens hivatalnokokat természetesen pótolni kellett, ami sok nehézséggel járt s a legtöbbször csak úgy volt lehetséges, hogy olyan embereket állítottak a helyükre, akiknek egy más pályát kellett megszakítaniuk. Ezeket az embereket, akik a köztársaság érdekében áldozatokat hoztak, most már elbocsátani nem lehet. Ellenben azt kijelentheti, hogy mindazok a magyar tisztviselők, akiknek tiszta a múltjuk és híven akarják szolgálni a cseh–szlovák államot, elhelyezésre fognak találni, azonban számolniuk kell azzal, hogy a szlovák néphez minden hivatalban az ő nyelvén kell szólni.²³

Lőcse város fogadalmat le nem tett tisztviselői mozgalmat indítottak, hogy szorongatott helyzetükön valahogy segítsenek. Illetékes körök igénybevétele felhívták a kormány figyelmét nagy nyomorukra, és arra kérték a kormányt, tegye lehetővé, hogy ők családjukkal és bútoraikkal a Szlovenszko elhagyhassák. A küldöttség kész előterjesztéssel járult dr. Rumann zsupán elé. Azt kérték, hogy a fogadalmat le nem tett tisztviselők néhány megbízottjukat két hétre Budapestre küldhessék. A távozni szándékozók Lőcsén, az evangélikus elemi iskolában várták.²⁴

Dr. Vavro Šrobár, a szlovák ügyek teljhatalmú minisztere 1919. augusztus 2-án a lakáshiányra és az élelmezés nehézségeire, valamint a szomszéd államokban meghozott hasonló rendeletekre hivatkozva Szlovákia területére is elrendelte kiutasítások bevezetését. A rendelet szerint azon személyek, akik 1914. augusztus 1-jén a volt magyar királyságnak nem voltak honpolgárai és szülőföldi joggal, illetőséggel sem rendelkeztek valamelyik, a Szlovenszko területén fekvő községben, kötelesek a Cseh–Szlovák Köztársaság területét legkésőbb augusztus végéig elhagyni. Indokolt, rendkívüli esetekben (betegség, rendkívüli családi esemény stb.) a meghosszabbítást személyesen kell kérni. A zsupán (városi főkapitány) határozata ellen a tartózkodás meghosszabbítása ügyében nincsen fellebbezés. Minden személy után, akinek az itt tartózkodása meg lesz hosszabbítva, köteles előre a megyei pénztárba 10 koronát készpénzben lefizetni, a második kérvényezés alkalmával minden személy után 20 koronát. Az a személy, aki nem költözik el, kihágást követ el, és kéthónapi elzárással, illetve 600 korona pénzbüntetéssel lesz megbüntetve és kitiltva.²⁵

1919. augusztus 25-én Šrobár a fenti rendeletét azzal egészítette ki, hogy azok a személyek, akik további tartózkodása közérdekekből (gazdasági, kereskedelmi, ipari, kulturális szempontból) indokoltnak látszik, továbbra is megmaradhatnak a cseh–szlovák állam területén, ha Slovenszko teljhatalmú minisztere ezt engedélyezi. Az engedélyezésért való kérelmet az illetékes zsupán jóváhagyásával ellátva 1919. szeptember 15-ig Slovenszko teljhatalmú miniszteréhez kell felterjeszteni. A kérvényben nyilvános tanúskodás, vagy más okmányok által ki kell mutatni, hogy:

- 1./ honnan és mikor jött Szlovenszkoába;
- 2./ további tartózkodásuk Szlovenszko területén közérdekekből kívánatos;
- 3./ büntett vagy haszonvágyból elkövetett vétségek miatt nem lettek feljelentve, vagy elítélve;
- 4./ kijelentik, hogy a község megterhelése nélkül tartják fenn magukat;
- 5./ utolsó tartózkodási helyükön erkölcsösen és kifogástalanul éltek. Ez a rendelet nem vonatkozik a hadimenekültekre, és azok kötelesek kivétel nélkül kiköltözni.²⁶

Az esküt nem tett felvidéki oktatószemélyzetnek (tanárok, tanítók, óvónők) augusztus 22-én egy nyomtatott elbocsátó levelet kézbesítettek, mely július 31-ről volt keltezve. Kilenc napot engedélyeztek azoknak, akiknek a szolgálati lakásból ki kell költözniük. E szerint a kormány közegének előbb konstatálnia kellene, megfelelnek-e a feladatuknak, s azután felhívni, hogy tegyék le a fogadalmat. Ezt az elbocsátó leveleket nemcsak az állami, hanem a városi, felekezeti, sőt még a magániskolák pedagógusainak is elküldték.

A rendeletalkotó azonban nyitott egy kiskaput, mert azon tanárok (tanítók, óvónők), akik a köztársaság ellen semmiféle módon nem vétettek, akik

erejüket hűséggel és odaadással akarják szentelni a Cseh–Szlovák Köztársaság javára és a szükséges nyelvképességgel is rendelkeznek, a köztársaság szolgálatába való felvételért folyamodhatnak.

A kérvényt a szlovák teljhatalmú miniszter iskolaügyi kormánytanácsára kellett címezni. A kérvényben a

kérvényező hangsúlyozza, hogy készséggel, kedvvel, őszintén, önként és tudatosan akar a csehszlovák köztársaság javán működni.

A jelentkezőknek azonban tisztában kellett lenniük vele, hogy kérvényeik csupán felmerülő szükség esetén lesznek jóakarátulag elbírálva, ráadásul az ilyen módon reaktivált tanárok, tanítók tekintet nélkül eddigi rendfokozatukra, szolgálati idejükre és működési helyükre, esetleg Slovenszkó területén kívül is kinevezhetők lesznek. Másodrendűségüket azzal is kihangsúlyozták, hogy ezek a pedagógusok csak később lesznek véglegesen kinevezhetők; részt vehetnek pályázatokon, és korábbi szolgálati éveik akár részben, akár pedig teljes számban beszámíthatnak (ha jól viselkednek). A cseh-szlovák kormány rendelete szerint a fizetés, nyugdíj és más illetmények nem a magyar, hanem a cseh szabály szerint kerülnek meghatározásra.²⁷

A cseh-szlovák kormány legújabb rendelkezése alapján mindazon tisztviselők családját, akik a magyar államnak teljesítenek szolgálatot, kiutasítják a cseh-szlovák állam területéről. A kassai polgármester a magyar nyelvű lapok szerkesztőitől állampolgársági nyilatkozatot kért, továbbá fogadalmat, hogy szlovákellenes írásokat nem jelentetnek meg. Magyarországi hírekkel kiemelt helyen és formában tilos foglalkozni. A lapoknak 30 ezer cseh korona kauciót kell letenni. Beszüntették az útlevelek kiadását, sürgős esetben magához a miniszterhez kellett fordulni kiutazási engedélyért. A diákok sem utazhattak vakációra.²⁸

A Felvidék szlovák népének megbízásából harminc tagú küldöttség jelent meg Percy Loraine-nél, az antant teljhatalmú megbízottjánál. A küldöttség, amelynek tagjai szökve jöttek át a cseh demarkációs vonalon, térképekkel és statisztikai adatokkal bőven felszerelt memorandumot nyújtottak át. A küldöttség nevében Strobl Miksa építész tárgyalta az ezredessel. Kijelentette, hogy a Felvidék szlovák népe nem hajlandó a csehekkel együtt maradni. Azt kéri, hogy a Felvidékből vagy önálló Szlovenszkót alakítsanak, vagy olyan közjogi kapcsolatba hozzák Magyarországgal, amilyenben azelőtt Horvátország volt. Ha egyik megoldás sem volna lehetséges, akkor a szlovák nép inkább a lengyelekkel élne együtt. A küldöttség még annak a kívánásának is kifejezést adott, hogy a jelenlegi demarkációs vonalat a Trencsén

és Túróc megyék déli és Zólyom megye északi részén húzódó hegygerincig tolják vissza, mert az ettől délre lakó szlovák nép annyira magyar érzelmű és annyira beolvadt a magyar nemzetbe, hogy feltétlenül Magyarországból akar maradni. Azt is kérte a küldöttség, hogy a magyar kormány hívják fel, hogy az angol királyi ház egyik hercegének ajánlják fel Szent István koronáját. Sir Percy Loraine kijelentette, hogy a memorandumot és mellékleteit illetékes helyen bemutatja.²⁹

A delegáció állásfoglalásával szemben Šrobár teljhatalmú miniszter úgy nyilatkozott, hogy

ami a szlovák föld autonómiáját illeti, ezen program nem szlovák földön született, hanem a magyarok tenyésztették a szlovákok részére idegen földön. A szlovák föld visszaszerzésére a magyarok mindent elkövetnek. A nagy felfordulás után proklamálták a Keleti Szlovák Köztársaságot, melynek élére egy Dvorzsák nevű szlovák embert állítottak. Károlyi bukása után Kun Béla fenntartotta programul a szlovák föld autonómiáját. Kun Béla kormánya hadat üzent nekünk és átmenetileg megszállta a szlovák föld csaknem háromnegyed részét.

A miniszter ezután a szlovák földet érhető veszedelmekről beszél, ha autonómiát kapnak, mert ezen esetben ki lennének szolgáltatva a magyaroknak.³⁰

Berzeviczy Albert észlelte, hogy az új urak hogyan próbálják a bennszülötteket a maguk partjára állítani.

A csehek politikájába, mellyel a mi közép-felvidéki, éppen nem magyarellenes tót népünket az új uralomnak megnyerni akarják, beletartozik az is, hogy nekik különösen a legeltetés dolgában mindenféle jogokat adnak a földbirtokosok rovására, s őket, ahol tehetik, a [magyar] úri osztály ellen izgatják is.³¹

Mesterkedésük azonban nem sok eredménnyel jár, mert amit az egyik kezükkel adnak, azt a másikkal elveszik.

A nép nemcsak hogy nem gyűlöli a magyar urakat, hanem mindinkább meggyűlöli új urait, a cseheket. A neki érthetetlen cseh nyelven írt rendeletek, a marharekvirálások, a búza és finomliszt kihurcolása, a jöttment, tudatlan és tekintélytelen hivatalnokok sáfarkodása, zsarolásai és nyilvánvaló megvesztegethetősége, a pénzlebélyegzések és az új pénznemre való beváltásnál eszközölt levonások nagy elégedetlenséget, sőt elkeseredést szülnek.³²

A békekonferencia úgynevezett kisebbségvédelmi szerződés aláírására kötelezte a Monarchia romjain létrejövő utódállamokat. A csehek 1919 szeptemberében, a románok csak decemberben, erőteljes antant-nyomásra voltak hajlandók aláírni a kisebbségvédelmi szerződést.

A szerződés szerint az utódállamok kötelezik magukat arra, hogy minden további formáság nélkül elismerik a cseh–szlovák (román, jugoszláv) állampolgárul mindazokat a német, osztrák, magyar állampolgárokat, akiknek állandó lakhelye e szerződés életbelépésének napján az adott köztársaság területén van, vagy akiknek ezen a területen van illetőségi helyük. Minden 18 évnél idősebb személynek joga van hozzá, hogy maga válassza meg állampolgárságát. Az állampolgárok a törvény előtt valamennyien egyenlők lesznek és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat kapják tekintet nélkül fajra, anyanyelvre vagy vallásra. Az állampolgárokat semmi tekintetben sem korlátozzák valamelyik nyelv használata dolgában. A nem cseh–szlovák (román, szerb–horvát) anyanyelvű polgároknak módot adnak hozzá, hogy anyanyelvüket a bíróság előtt szóban és írásban használhassák. Ami a közoktatás illeti, a kormányok mindenütt, ahol az állampolgárok jelentékeny többsége nem többségi anyanyelvű, módot ad rá, hogy ezen állampolgárok gyermekeit saját anyanyelvükön oktassák. Ez a rendelkezés nem akadályozhatja meg a kormányokat abban, hogy a többségi nyelvet kötelező tantárgyul vezesse be.³³

Jogászai körökben úgy ítélték meg a kisebbségek védelme ügyében hozott határozatokat, hogy azokat olyan emberek dolgozták ki, akik a közép-európai nemzetiségi viszonyokat nem ismerik. A kisebbségek védelme a tanács-tagok joga, a tanácsban pedig nincsenek olyan tagok, akik a védelemre szorulókkal egyazon nemzetiségűek (például magyarok) volnának. A tanácsnak csak jogát képezi, de nem egyúttal kötelességét, hogy egy nemzetiség sérelmét a tanács elé vigye. Ha a tanácsnak ez kötelessége volna, akkor az intézmény tényleg jelentékeny biztosítéka lehetne a kisebbségek jogainak.

A nemzetiségi kérdésekben csak a nemzetközi bíróság határozatai véglegesek, tehát nem véglegesek a legfelsőbb cseh–szlovák (román, jugoszláv) törvényszék vagy közigazgatási bíróság döntései. Sőt, mi több, még a cseh–szlovák (román, jugoszláv) törvények is felülvizsgálhatók a nemzetközi törvényszék által, és részéről hatálytalaníthatók. Ha, tegyük fel, egy szlovák bíróság visszautasít egy magyar beadványt és az a legfelsőbb cseh–szlovák bíróság döntése folytán jogerőssé válik is, akkor a tanács valamelyik tagjának közvetítésével az ügy a nemzetközi törvényszék elé vihető, amely a szerződés értelmében felülvizsgálja a döntést s határoz a legvégsőbb fokon. Sajnos mindezen rendelkezések kizárólag a nemzetközi tanács tagjainak jóindulatától függttek, és az érdekelt kisebbségeknek nem volt lehetőségük arra, hogy esetleges sérelmeiket maguk vihessék a nemzetközi ítélőszék elé.³⁴

VAGONÚTON

Az új hatalmak repatriálásnak – visszahonosításnak – nevezték azt az aktust, amikor a magyar embereket, adott esetben szülőföldjükről, amelyet most ők tartottak megszállva, áttoloncolták Csonka-Magyarországba. Romániában a kiutasítottak kétnyelvű (román és francia) visszahonosítási igazolványt (Certificat special de repatriare) kaptak. Az A/4-es alakú, négyoldalas nyomtatvány első oldalán a személyi adatok szerepeltek: név, nemzetiség, születési hely (település és megye), lakóhely, ahol él (település és megye). Ezután következett a személyleírás: életkor, termet, hajszín, homlok, szemöldök, szem, orr, száj, szakáll, áll, arc, szín és a különös ismertetőjelék. A visszahonosítási igazolványt egy család részére ugyanúgy egy példányban állították ki, mint egy személy részére, de az ív tartalmazott egy táblázatot az együtt utazó társakról, amely a feleség és a gyerekek neveit, életkorukat, termetüket, arcukat, szemüket, hajukat, orrukat írta le. A lap alján szerepelt a vonattal utazók engedélyezett száma. (Más nyomtatványon a vagon azonosítószámát is feltüntették.) A rovatok kitöltése az azt végző tisztviselő szorgalmától függött. Volt, ahol minden rovatot pontosan kitöltöttek, de volt olyan is, ahol nem csak a gyerekek személyleírását hagyták ki nagyvonalúan (mint például Szerencsi János piski-telepi kazánmosó esetében),¹ hanem a repatriáló személy/családfő (László Gyula abásfalvi iskolaigazgató)² is hiányos személyleírással szerepelt. Egyébként a foglalkozás nem került feltüntetésre az igazoláson.

A második oldalon szerepeltették, hogy honnan hová és milyen útvonalon utazik az illető, melyik a berakodó állomás. Feltüntették a lapon, hogy hány kilós csomagot vihet magával, és abból mennyi lehet az élelmiszer.

Az egyedül utazó személyeknél a 100–200 kilogramos csomagokban 15–20 kilogramm élelmiszert engedélyeztek. A vagonban utazó családoknál a csomag súlyát nem határozták meg, de az élelmiszer mennyisége itt is kötött volt, általában 500 kg. A kezdeti időkben a menetlevélén az is fel volt tűntetve, hogy a levél tulajdonosa ingyen utazik. Később, a békekötés után a vagonokért fizetni kellett, ráadásul azokat nem engedték át a határon, át kellett rakodni magyar vagonokba. A menetlevélén szerepelt az a felirat, hogy az igazolás érvényes a biztonságos hazautazáshoz a kibocsátástól számított három hónapig. (Láttam olyan menetlevelet is, ahol a három hónapos határidőt két postairónnal áthúzták.) A személyek azonosítására a menetlevélre ragasztott fénykép szolgált. Ha egy egész család utazott, akkor az egész család egy fényképen szerepelt.

A harmadik (és ha szükséges volt: a negyedik) oldalra az ellenőrző bélyegzők kerültek. Ezekből derül ki, hogy kinek hány napjába került, amíg „hazaért”. A pecsétek tanúsága szerint a 20 éves Nagy János Nagyváradról 1921. március 9-én indult el és március 22-én lépett be Kötegyánnál Magyarországra. Itt jelentkezett az utazásellenőrző állomáson és a Magyar Királyi Államrendőrség kirendeltségén is. Újabb két napjába került, amíg március 24-én a kisújszállási rendőrkapitányságon is jelentkezett.³

Az hogy ki, milyen körülmények között volt kénytelen elhagyni korábbi lakóhelyét, többnyire a hatalom helyi képviselője határozta meg. Pataky Sándor óbecsei földműves-iskolai igazgató – miután írásban nyilatkozott, hogy nem teszi le a hűségeskü – azzal a kikötéssel kapta meg a kiutasítási végzést, hogy csak annyit vihetnek magukkal, amennyi a kézi bőröndökbe befér.

Férjem hiába próbált eredményt elérni, a főszolgabíró azzal utasította el, hogy nem tárgyal vele. Másnap én mentem be és csak egy vagonot kértem saját költségünkre, hogy a legszükségesebbeket magunkkal vihessük, hiszen hatan vagyunk és minden vagyónunk a lakásfelszerelés. Azt senkire sem hagyhatjuk és bizonyára a főszolgabíróság sem vállal felelősséget érte. Nem annyira az érvelés, mint inkább a nádból készült, párnázott előszoba bútor hatott rá, ami ajándékba hozzá vándorolt. Másnap a kiutasítás is megtörtént...⁴

Akiket az új impérium 1918 végén, 1919 első felében utasított ki, azoknak több „esélyük” volt arra, hogy ingóságait hátrahagyva, 50–100 kilogramos csomagokkal legyenek kénytelenek távozni, mint például Lisznai Barabás Zoltán kolozsvári rendőrfogalmazó 1919 októberében Budapestre.⁵ Ugyanakkor 1919 áprilisában Gyurka Jenőék a felvidéki Breznóbányáról, 52 társukkal egyetemben, egy-egy vagonban érkeztek Hatvanba,⁶ vagy Szokolszky

Rezsőék Besztercebányáról Miskolcra.⁷ Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a magányosoknak nem adtak egy teljes vagon, de ahol kevés kocsi állt rendelkezésre, ott két (vagy több) családot is bezsúfoltak egy vagonba. Így járt Komoróczy Péter kapnikbányai jegyző hat gyerekeivel, akik Nagybányáról egy másik családdal egy vagonban szorongva érkeztek 1919 novemberében Szolnokra.⁸ Hasonló kényszerű, többszörös „vagon-társbérletet” látott Búza Barna is 1919-ben Vésztőn.⁹

Az egymást követő, ellentmondó elveket valló (pacifista, kommunista, ellenforradalmi) kormányok nyilatkozatai és rendeletei nem segítették eligazodni a megszállt területek lakóit. Az októberi forradalom kormánya arra szólította fel őket, hogy ne tegyék le az esküt. A kommün osztály-, és nem nemzetiségi alapon állt. Bukása után a Friedrich-kormány engedélyezte az eskü letételét azzal, hogy ha visszakérülnek a magyar fennhatóság alá, abból semmi hátrányuk nem származik. A helyzetet tovább bonyolította, hogy amíg a Felvidéken és a Délvidéken – bizonyos körülmények között – a magyar állam elnézte az eskütételt, Erdélyben kategorikusan tiltotta. Amikor a vezető beosztásban lévő tisztviselőket lecserélték (és a régieket kiutasították), az úgynevezett „szakértelmiséget” hűségeskü letételére szólították fel. Akiket formálisan nem utasítottak ki, azokat különböző machinációkkal (munkahelyről való elbocsátás, fizetés beszüntetése, kilakoltatás, élelmiszerjegy megvonása) késztették távozásra.

A menekültek legtöbbszörénél az eskü megtagadása szerepelt a távozás gyakori okaként, és sokan arra hivatkoztak, hogy ők már felesküdtek egy másik, a magyar királyra. (Hogy IV. Károly lemondása 1918. november 18-án az államügyekben való részvételről az eskü alóli felmentést is jelenti-e, nem volt egyértelmű.) A másik ok, amiért a magyarok vonakodtak az új impériumnak hűséget fogadni, hogy az új államok effektív ellenségek voltak, akik fegyverrel harcoltak Magyarország ellen. A lovagias katona – mert a magyarok annak tartották magukat – elismeri, ha legyőzték, de nem hódol be a győztesnek. A legfőbb ok azonban Magyarország nemzetiségi politikájában gyökerezett, amely továbbra is jelen volt a közgondolkodásban. A mindennapi szóhasználatban gyakran fordultak elő olyan lenéző, becsmérlő kifejezések, mint a „buta tót”, a „bocskoros oláh” vagy a „vad rác”. Ez a felsőbbrendűségi tudat iskolázottságtól függetlenül jellemezte a magyarok többségét. Ezért is volt nehéz tudomásul venni az – úgymond – alacsonyabb kultúrájú népek fennhatóságát. Végül, ami ténylegesen az eskü letétele ellen szólt, az a belgrádi katonai egyezmény azon pontja volt, amely magyar kézben hagyta a közigazgatást, tehát az utódállamok a békeszerződés megkötéséig nem foglalhattak volna el hivatalokat, intézményeket, és nem követelhettek volna hűségeskü t a tisztviselőktől.

A legnagyobb részletességgel Márki Sándor 1921. júliusi vonatútját követ-hetjük nyomon, amit az érintett megörökített naplójában. A vonatút tipikus-nak mondható, mivel nem külön utazott, de az előzmények és az utóélet már közel sem mondható általánosnak. Bár Márkinál magasabb rangú személyek-
kel is igen közönséges módon bántak el, őt mégis valamilyen respekt övezte. 1919 májusában (két kivételtől eltekintve) a többi egyetemi tanárral együtt ő sem tette le a hűségesküt a román királyra, ezért az egyetemről elbocsátották. Attól kezdve nem kapott fizetést, a lányáék tartották el. A kolozsvári „feleke-zetközi egyetem” (amit Márki közvetlenül az alapintézmény nevére református tanárképző főiskolaként emleget) nem kapta meg az akkreditációt,¹⁰ ezért már 1920 októberében beadta a repatriálási kérelmet.

1921. március 21. Az Ellenzéknek táviratoztak Budapestről, hogy a mi-nisztertanács véglegesen döntött egyetemünkről s véglegesen elhatározta annak Szegedre áthelyezését. Mivel házunkat is nézegetik, az átköltözés eshetősége közeledik...

Április 20. Az itt rekedt egyetemi tanács a Szegedre menetel előkészíté-sével foglalkozott s összeírta a tanárokat, segédszemélyzetet és szolgál-
kat, kik akarnak menni. Nem valószínű, hogy a rendes tanárok Erdélyben maradjanak, kivéve Schillinget és Moldovánt, kik a román kormánytól nyugdíjukat hiába sürgetik. Csak azok jönnek, akiket nemcsak a szívünk vonz oda, hanem szétrombolt egzisztenciájuk helyreállításának, családjaik biztosításának kötelessége is.

Márkiék 12 lakószobás házát (amelyben a lánya családjával és a személyzet-tel együtt tizenegyen laktak) a román hatóságok állami hivatalnak szánták. Végül 1921 májusában egyeztek meg 550 000 lej vételárban, úgy, hogy az épü-
letet július 2-án át kell adni. A többi repatriálóval ellentétben Márki Sándor és családja nem a bizonytalanba indult, mert unokaöccse, Márki István ez-redes június 22-én elküldte az országba való belépésre jogosító igazolást, és a lányáék számára egy háromszobás lakást tartatott fenn az Augusztá-tele-pen, amelynek parancsnoka volt. A román belügyminisztérium államtitkára írásban kérte a vasúti főigazgatóságot, hogy két család 15 szoba bútorának és az „egyetemi tanár úr” igen nagy könyvtárának elszállítására a kért 8 vagon-t július 2-án okvetlenül rendelkezésre bocsássa.

Mivel itt lesz az erdélyi Traviaták felügyeletének a központja (= erkölcs-rendészet), a koronázás után a királyi pár látogatását várják ide – ezért sietnek vele annyira. – értelmezte ez esetet naplója számára Márki.¹¹

László Gyula abásfalvi iskolaigazgató és fia, dr. László Gyula régész–törté-nész professzor egyaránt megírta Erdélyből való menekülésük történiáját *Egy székely család története*, illetve *1910-ben születtem* címmel. Az apa köny-véből idézünk:

Az új városi hatóság rájött, hogy László Gyula cipészsegéd ugyanaz a sze-mély, aki tanfelügyelő iskolaigazgató volt és az új állam kormányának nem tett esküt, majd múzeumi tisztviselő, gimnáziumi tanár s csak az-után lett cipész! Nem kolozsvári illetőségű, tehát onnan kiutasítandó.¹² Lászlóék a következő szövegű kiutasító végzést kapták:

Minthogy Ön az 1914. évi június 30. után költözött be Cluj-ba [Kolozs-várra], a nagyszebeni román Kormányzótanács 8272-1919. sz. rendelete alapján meghagyom, hogy ezen meghagyásnak kézhez vételétől számí-tott 10 nap alatt, vagyis 1919. október hó 16-n déli 12 óráig a város területé-ről illetőségi helyére távozzék és/..... szobából álló lakását bocsássa a városi Lakáshivatal rendelkezésére. Ellenkező esetben karhatalommal lesz eltávolítva. Meghagyásom ellen jogorvoslatnak nincsen helye.

Cluj, 1919. évi október hó 13-án.¹³ A távozásra tehát három napot kaptak, de a László család nem ennyi idő alatt hagyta el Kolozsvárt; hanem tíz hónapra „illegálisba” vonult. A fiatalabb László Gyula így írta le bujkálásuk történetét:

Egy ideig bujdokoltunk, minden éjjel költöztünk, a végén az új kollégium pincelakásában kötöttünk ki. A szobánkon keresztül vezetett a gőzfűtés csöve, amelynek repedésén állandóan áramlott a gőz, mindenünk ned-
ves volt. Édesanyám mosást vállalt, Édesapám pedig tanítóskodása mel-lett beállt cipész-inasnak, hogy valamicske pénzt keressen a fizetéséhez.¹⁴

1920 augusztusában véget ért a bújócska, menni kellett. Az apa így folytatta:

A homoród–kőhalmi állomásfőnökségtől, bár igen nehezen, de sikerült kiköltözködésminkre egy nagy és jó fedelű gyapjuszállító vagon-t kapnom. Ebbe Kőhalomban ideiglenesen elhelyezett ingóságainkat beraktuk, vet-tünk Olthévizen egy kis vaskályhát, s végleg búcsút mondtunk gyerme-
keink szülőföldjének s egyben annak a szép vidéknek is, ahol olyan kelle-mes emlékü körútjaimat is tettem mint iskolaigazgató vagy járási faiskola felügyelő. [...] Az említett vasúti kocsiban elhelyezett bútoraink, összes

vagyonunk között elindultunk Kolozsvárnak. Küküllőszögön alul, a Maros híd elágazásánál rosszindulatú és gonosz szándékú sovíniszta vasutasok vagonunkat egy holtvágányra tolatták, s ott hagytak teljesen vad és veszedelmes idegenben. Egészen bizonyos, hogy a következő éjjelen ki akartak rabolni, a mi akkoriban igen gyakran megtörtént. Azonban jó az Isten, nem hagyott el! Akadt egy nemesebb szívű vasutas, aki könyörgésemre s természetesen néhány száz lei láttára megszánt és kieszközölte a főnökségnél, hogy még azon a nap, sötétedés előtt egy vonathoz tolatta vagonunkat s elindultunk Kolozsvárnak. Másnap Kolozsvárott beraktuk az ott lévő holmijainkat is nyomorúságunkkal együtt, s elindultunk a nagy bizonytalanságba!¹⁵

Dr. Török Zoltánné Kovách Erzsébet édesanyja egyetemi hallgatóként élte meg az impériumváltást.

Kitört a Trianon, és akkor édesanyám valamiféle verseket, vagy röpiratot segített ott, Nagyenyeden terjeszteni, és elkapták. Valami eljárás ott folytatódott ellene, de Ő elmenekült, kiszökött onnan. Tata elintézte – mindig így mondta. Tata elintézte, hogy egy pénzügyi tisztviselő, Fodór Rezső, aki családos volt, kislánya is volt, kapott egy vagon, és ide, a bútorok mögé nagyapám elhelyezte anyámat is. Annak a családnak a holmijai és az édesanyámnak két szoba bútora együtt érkezett meg. Ezt a vagon, leállították a Ferencvárosi pályaudvar mellett, a Gyáli úton. Elmondta, hogy volt ott egy kis kályha, azon főztek, úgy fűtöttek, mert hiszen hideg volt. Olyan normálisan fogta föl az egészet. Nem jajongott utána, hogy bezzeg én egy telet, vagy hónapokig egy vagonban kucorogtam. Nem, ilyet soha nem mondott.¹⁶

Brassai Károly állami gimnáziumi tanár így mondta el kiutasításának történetét:

1920. március közepe táján lettem hívva a csíkszeredai prefektushoz, aki előttem egy háromoldalas végzést olvasott fel román nyelven, melyből egy szót sem értettem, mert nem tudok oláhul. Felolvasás után egy tollat nyomott a markomba és azt mondta, hogy írjam alá. Minthogy nem tudtam, miről van szó, kértem, mondja meg legalább, hogy mit tartalmaz a felolvasott írás. Mire azt felelte: tanár úr köteles három nap alatt innen távozni, mert ki van utasítva Romániából. Aláírtam, mert mást tenni nem is lehetett, de kértem, hogy öt napra hosszabbítsák meg a határidőt, amire hajlandónak mutatkozott s hozzátette, hogy több napot nem adhat.

Három nap elteltével utánam jött egy oláh csendőrőrmester s kikísért az állomásra. Ott a bevagonírozáshoz való kocsiban fogva tartott, míg az öt nap le nem telt. Figyelmeztettek, hogy csak az ő kíséretükben mehetek ki a vagonból, ha egyedül el akarom hagyni a vagon, agyonlőnek. [...] Gondolom, a kiutasítás azért történt, mert én voltam a Tisza-kormány megbízható embere. A fölforduláskor dr. Fehér Sándor alispán megbízott, hogy szervezzem meg Csíkban a nemzetőrséget, ami sikerült is. Egész Csíkban a legnagyobb csend, rend és béke volt, az én területemen egyetlen kilengés sem történt. Mielőtt kiutasítottak volna az oláhok, az én nevem is szerepelt a túsok listáján. Ezt egy volt tanítványomtól tudtam meg, hogy elsőnek akartak kivégezni.¹⁷

Márki Sándor naplója alapján folytatjuk:

1921. június 30.-án Jeney volt főügyész-helyettes (2 év óta szállításokból élve) ma du. 2 órakor kezdte meg költöztetésünket, első fordulóban 77 láda könyvet vívén ki. Unokáim éjszakára már kimentek bakterkodni a vagonokba. Mi három 75 tonnás, Fréd¹⁸ négy vagon, a békekötés ellenére nem ingyen, hanem darabonként 747, összesen tehát 5229 lei (nem is számítva Siteu felügyelőnek adott ajándékot, Cocoi kocsimester 500 lei-es megkenését stb.)

Kolozsvár, 1921. július 2. A siguranta tisztje az állomáson Frédnél egy levélben megtalálta egy Budán eladó ház tervrajzát. Kijelentette, hogy ez katonai rajz, melyért hétfőn a siguranta előtt felel s hogy útlevelét eltépi. „Talán ezt is?” – felelte Fréd egy százast oda csúsztatva. A dolog mindjárt rendbe jött. Este 9 órakor bezárkóztunk, a 46 ember, vagy 6 ló és 4 ember számára épült kocsiba – s többet talán sosem látom Kolozsvárt.¹⁹

Pataky Sándorék kiutasítása nem folyt zökkenőmentesen.

Örömünk zavartalanágát csak az csökkentette, hogy nincs kezünkben a kiutasítási végzés. Kicsit gagyogtam szerbül, hát kikérdeztem a katonát: hová való, felesége, gyereke van-e? Közben kínáltam étellel, itallal, feleségének, gyerekének összecsomagoltam gyümölcsöt, süteményt, édességet, és még egy 100 dinárost is csúsztattam a zubbonya felső zsebébe. Mikor aztán a Röske közelében lévő új határhoz értünk, előálltam a kéréssel: „Nézd, jó ember, neked már nincs szükséged arra a cédulára, add ide nekünk emléknék.” „Jó, tessék, itt van.” – kezembe nyomta és leugrott a vonatról. Reggelre Szabadkán voltunk, hátra volt az átvizsgálás, hogy nem

viszünk-e tiltott dolgokat? Élelmiszert, rezet, szappant, pénzt kivinni tilos volt, csak a bútort, ruhaneműt és a használatban lévő háztartási felszerelést engedték ki. Persze, hogy vittünk egy kis élelmet, hiszen hatan voltunk, és az utazás alatt és azután is pár napra biztosítani kellett magunkat és kevéske pénzünket sem hagyhattuk vissza. Ezek azonban jól el voltak rejtve s nyugodtan nézhettünk a vizsgálat elé. Mégis izgultunk, mert szerettünk volna már a határon túl lenni. Ezért igyekeztünk a vizsgálatot végző fináncbiztost megkönyékezní, hogy minél előbb átmelessünk a vizsgálaton. Kérésünket eleresztette a füle mellett, de amikor egy 1000 dináros felváltásra kértük, s az egyik 100 dinárost előtte felejtettük, azonnal és simán megtörtént az átvizsgálás. Vagonunk a Szeged felé induló személyvonathoz csatoltatott, és délelőtt 9 órakor a határállomáson voltunk. Átjött egy magyar mozdony 3 üres vagonnal. Azokat a szerbek átvizsgálták, s miután legalább olyan jó karban lévőnek találták, mint amilyenben mi és még két kiutasított család volt, azokat le-, a mieinket pedig hozzácsatolták. Egy éles fütty, és száguldottunk be a szegedi állomásra!²⁰

Márkiék rögtön az első nap ízelítőt kaptak a repatriálás tempójából, a 160 kilométeres utat kilenc óra alatt tették meg.

Nagyvárad, 1921. július 3. Kolozsvárról éjfél után 2-kor elindultunk s a bútorok nagy táncolása közt délelőtt 11-kor érkeztünk Nagyváradra. [...] Mondták, hogy váradi hírek szerint övig érő szakállam van, mert megfogadtam, hogy nem vágatom le, míg „ezek” benn lesznek.²¹

A marhavagonok bútorszállításra nem alkalmasak, lévén, hogy a bútorokat nem lehet rögzíteni. Különösen igaz ez a tűzhelyekre (sparherdekre, dobkályhákra, jancsikályhákra, spiritusz-főzőkre és más főzőalkalmatosságra) amelyek a hirtelen fékezés, tolatás, ütközés következtében gyakran feldőltek és tüzet is okoztak.²² Ha nem is keletkezett tűz, a bútorok lába, a tükrök, csillárok bizony nem úszták meg épen az utazást. Minden menekült fölpanaszolta az utazás során tönkrement bútorait.

Akik több vagonra kaptak, a körülményekhez képest jól el tudtak helyezkedni.

Beköltöztek a székelyudvarhelyi vasútállomáson abba a két vagonba, ahol is úgy rendezkedtek el, hogy az egyik vagonra kiürítették, szalmával fölsozórták és a 9 tagú család ott; a szalmán aludt. A másik vagonrészben elhelyezték a még megmaradt bútorait: asztalokat, székeket stb. És egy elkülönített részbe vittek egy kecskét, hogy a kisgyerekeknek, aki 2 év körül volt, az úton legalább tejet tudjanak neki adni.²³

Akik egy vagonban szorultak, azok bizony igencsak szűkösön voltak.

Begyömösözlődtünk a vagonba, amely annyira megtelt, hogy az ajtót alig lehetett behúzni. A katonával együtt heten szorongtunk egyetlen díványon.²⁴

Már az indulás sem ment simán. Visky György nagyszülei hat napig fagyoskodtak a medgyesi állomáson, amíg végül elindult a szerelvény Biharkeresztes felé. Az volt akkor az új határállomás.²⁵ Brassai Károly gimnáziumi tanár így folytatta:

Ötödik nap elindult velünk a vonat kifelé. Egész úton nagyon goromba volt az oláh csendőrmester, akit a családom volt köteles élelmezni. Abba a kocsiba, melyben bútoraink voltak, beszállt az őrmester felesége is és egy darabig velünk utazott. Két katona volt mellé beosztva, akikkel együtt a vagonokat őrizték. Kilenc napig utaztunk, de csak éjjel. Nappal mindig valamely állomáson kívül vesztegeltünk. Időközben az oláhok kifosztották a vonatot. A főcinkos egy oláh detektív volt. Így értünk sok szenvedés után Biharpuszpökibe, igaz, útközben az őrmester engem le akart szűrni, mert természeti szükségem végzésére egyedül mertem indulni...²⁶

Maga az út sem volt zavaró körülményektől mentes. Eleve a repatriálók vonatát szükségtelen rossznak tekintették az utódállamok vasutasai, és úgy is bántak velük. A továbbításnál mindig ők voltak az utolsók. Ahol nem volt egy szerelvényre való repatriáló, ott a vagon egy éppen aktuálisan mozgásban lévő tehervonathoz kapcsolták. Sipos Ferencéknek hónapokig tartott, amíg Máramarosszigetről Kolozsváron keresztül eljutottak Magyarországra. Kolozsváron hátom hétig kellett várakozni, amíg továbbindulhattak.²⁷ Kolozsvártól Biharkeresztesig öt napig utaztak – méltatlankodott egy menekült.²⁸ Donáth Gyuláékat különböző helyeken, például Szolnokon egy hétig tartották vissza.²⁹ Dr. Németh Adalbertának is úgy mesélte a nagyanyja, hogy nagyon lassú volt a haladás. Ha megálltak valahol, akkor ott napokat töltöttek. Általában a nyílt pályán álltak meg. Amikor még román területen voltak, nem mertek odamenni hozzájuk. Magyar területen nemcsak odamentek az emberek, hanem segítettek is nekik. Amikor látták, hogy kisgyerekek vannak, hoztak nekik tejet. Cserébe nem fogadtak el tőlük semmit.³⁰

Ha várakozni kellett mozdonyra vagy szabad pályára, a menekültek szerelvényeit mindig az állomásépülettől távol állították le. Így a vízvétel, a szükség végzése, a tisztálkodás, az élelmiszer-beszerezés és az orvosi ellátás nagy nehézségekbe ütközött. Ezt még az utazással járó kellemetlenségnek is fel lehet fogni, de az állomásokon zaklatták is őket. A román hatóságok meg-

határozták, hogy hány kilogramm élelmiszert vihetnek magukkal. Nem csak az engedélyezett kvóta feletti mennyiséget vámosták meg (amit a békeszerződés kifejezetten megtiltott), hanem akkor is fizetni kellett, ha az élelmiszer mennyisége nem érte el az engedélyezett mértéket! A vám egységesen 1000 lej volt. A kiutasítottak ilyen pénzt természetesen nem hoztak magukkal, mert ez is szigorúan meg volt tiltva. A kirótt vámost magyar pénzzel nem fizethették meg, mert ezt nem fogadják el tőlük, lejekeket követeltek. Szegény menekült azt se tudta, honnan kerítsen román pénzt. Legvégső esetben kénytelen volt a román katonákhoz fordulni, akik a legmagasabb uzsora árfolyamon, 1 lejért 6–7 koronát kérve, váltották be a koronát.³¹ Akinek nem volt pénze, attól a vámost természetben vették el: lefoglák valamelyik bútordarabját.³² Egy árvaszéki ülnök azt panaszkolta, hogy útközben minden állomáson egy újabb rablócsapat támad rájuk. Motozások, felülvizsgálások és vallatások következtek, amíg mindenüket elszedték. A pénzt, az élelmiszert csaknem mindenkitől elrabolták. Valósággal remegtek, ha egy állomás közeledett.³³

Egy „magas állású” erdélyi tisztviselő Nagyszalontánál lépte át a román-magyar határt. Ott tapasztalta, hogy egy úrinő, akinek férje állami tisztviselő s már korábban kijött magyar területre, minden holmiját eladta, és a 16 ezer lej készpénzt át akart hozni Magyarországra, illetve nem akarta a 4,60-as kényszerárfolyamon átváltani, amit a határőrök egyébként ajánlottak. A szigorú motozás során megtalálták az elrejtett pénzt, az asszonyt össze-vissza verték, és elvettek minden pénzét. Hiába volt az utasok tiltakozása a brutalitás ellen, a román határőrök az utolsó lejét is elvették tőle, és úgy engedték át a határon.

A határőrök durva bánásmódja ellen nem volt védelem. Ha fel is jelentik őket, legfeljebb egy másik határállomásra helyezték át az illetőt.³⁴ A debreceni rendőrség megállapította, hogy a román határőrség a repatriált magyarok megkárosítására újabb módot talált ki. A határőrök elszedték az utasoktól a lejben magukkal vitt pénzt és azt rendes kurzuson beváltották magyar pénzre. A magyar pénzt azonban hamis lebélyegzésű bankjegyekben adták vissza, s ezt a magyar határrendőrség – a kapott utasításnak megfelelően – a határátlépésnél az utasoktól elkobozta. Pár hét óta egyedül a kötegyáni határrendőri kirendeltségnél 80 000 koronára rúgott az így elkobzott hamis lebélyegzésű pénz összege. A kötegyáni rendőri kirendeltség panaszt tett a román határőrség parancsnokánál, de semmiféle intézkedés nem történt.³⁵ Rónai Aross Márta nagybátyjáiék az indulás előtt hallották, hogy a románok nagyon utaztak az aranyra és az ékszerekre. Volt egy kevéske ékszerük, és azt az aludtejes köcsög aljába rejtették el. Jött a román finánc, nagyon nézegetett, de nem talált semmit.³⁶

A Népies Irodalmi Társaság (a korábbi Bocskai Szövetség) egy „alkalmi megbízottjának” jelentése egész vasutas maffiáról beszél.

1921. október 21. és november 5-e között szülőföldemen, Szatmár vármegyének románok által megszállott részén, Nagybányán és vidékén jártam. [...] Egy Nagyváradon szolgálatot teljesítő vasúti forgalmi tisztviselő ismerősöm bizalmas közlése szerint rendszeres, szervezett sápolást üznek, amely alól az egyes ember nem vonhatja ki magát, mert számon kérik rajta az összeget, amit borralaló vagy vesztegetés címén be kellett szednie. Meghatározott taksák vannak, hogy milyen és hány vagon, mikor és mennyiért lehet kapni. A bevagonírozás és indítás ugyancsak pénzbe kerül. Az illető szállítónak kísérnie kell szállítmányát, egyébként bizonytalan, hogy mi történik azzal, hol reked meg. Előre jelzik telefonon vagy távirón a másik állomásról a forgalmi irodára a befutó tehervonatot és szállítmányt és azt is, hogy mennyi taksát kell beszédni. Különféle okokból – tengelygyulladás, kenés, túlterhelés stb. – a szállítmányt feltartóztatják, a vagonat lekapcsolják. Fizetni kell mindenkinek – forgalmista, vonatkísérő, mozdonyvezető stb. – aki csak okvetetlenkedni tud. És ez így megy tovább a következő nagyobb, valamint az átkapcsoló állomásokon. A beszédett pénzt egy közös kasszába kell beszolgáltatni, számon kérik, ha hiányzik. Hó végével szétosztják egymás közt rang, szolgálati beosztás szerint és tekintettel az illető családosa vagy nőtlen voltára.

A románok a határátlépésnél megkülönböztetett elbánásban részesítik a román útlevelesek a magyar útlevelesekétől. [...] A vasutasok figyelmeztettek, hogy rendben van-e az útlevél, mert különben le kell szállni, mert a vonat indul. Leugráltunk a vonatról sietve az irodába, amelyet az ott lévő rendőrtiszt bezárt azzal, hogy majd délután írja alá az útleveleket. Emiatt reggeltől este 10-ig voltunk kénytelenek Nagyszalontán várakozni. A láttamozásért 5 leut szedtek be, de nyugtát nem adtak. Jövet Érmihályfalvánál nagy késedelemmel indították vonatunkat, hogy lekéssük a nyírábrányi csatlakozást. A határra érkezve a sorompónál vártak a magyarok, láttuk, hogy a nyírábrányi állomáson a vonat még ott áll és vár, de a románok addig át nem vezettek, míg a vonat el nem indult. Érmihályfalván már 25 leut szedtek láttamozásért magyar útlevelek után, míg a románoktól csupán 5 leut. Ezen felül úgyszólván minden magyar útlevelet külön 100 leu bírsággal sújtottak azzal az indokkal, hogy nem jelentkezett a sigurantián kívül a csendőrségen és rendőrségen is, mindennütt, ahol megfordult és tartózkodott. Természetesen ezen pénzeket sem nyugtázták és nem is jegyezték fel. Maga a rendőrkapitány szedte a pénzt az asztalnál cserélve, váltva: leut, koronát – kinek hogyan kellett. Leut nem engedtek áthozni, ők ott beváltották: 4 koronát adtak 1 leiért.³⁷

Búza Barna úgy emlékszik vissza, hogy jóformán csak egy kicsi kézipoggyászt hozhattak magukkal. Mindenüket elszedték, a gyűrűt lehúzták az újukról a határon és azon kívül bántalmazták is őket a románok.³⁸ A románok elverték egy postai segédellenőrt, mert azt merté mondani, hogy „*a magyar is van olyan becsületes, mint az oláh.*”

Mezőberényben mindenüket elrabolták úgy, hogy csak azt a ruhát és fémhártyát hagyták meg, ami rajtuk volt.³⁹

László Gyula könyvéből idézünk:

Sem házunk, sem hazánk, sem állásom, sem egészségünk nem volt. Zsebemben a kiutasító szomorú levéllel, a „repatriáló” igazolvánnyal robogtunk Magyarországra felé! Azaz, hogy robogtunk volna! Nem nagyon, hiszen majdnem minden nagyobb állomáson kocsinkat lekapcsolták, más vágányra lökték, tolatták a többi szerelvénnel együtt. Kis, kerek vaskályhánkban hányszor kilóccsant, sőt teljesen kidőlt a szegény pityóka- vagy köménymaglevessünk, napi eledelünk! Mert tejet, azt igen ritkán kaphattunk ezen utunk alatt. [...] Körösfő körül vettük észre, hogy Vilma beteg, lázas. A pályatorvos megállapította, hogy tifuszgyanús. Nagyváradon megint orvost hívtunk. Ez határozottan megállapította, hogy a betegség tifusz, de tovább engedett.⁴⁰

Nem csak a román hatósági közegek viszonyultak így a menekültekhez. Csépes Tivadar pancsovai polgári iskolai tanár elmondta, hogy a szerbek lefoglalták 12 ezer koronáját, a határon nagyon sok holmiját elrabolták, sőt a vagonjáért is nagy összeget fizetettek vele. Nagy Mihály nagybecskereki postafőtiszt lisztjét és más egyéb élelmiszereit rekvirálták el tőlük. Az úton lányai stafírungját is elvették, 10 ezer koronájukkal, 10 dollárjukkal és zongorájukkal együtt.⁴¹ Kalocsai Ferencnéket Barcsnál fosztották ki a szerbek, csak az ágyneműt és a varrógépet sikerült megmenteniük. Visszamentek volna Szarajévóba, de a saját költségekre már nem tudtak, mert ami kis pénzük volt, azt „megették”.⁴²

László Gyuláék a határon újabb kellemetlen meglepetés érte.

Biharpüspökön az állomásfőnökség, mikor vonatunk szerelvényét átvizsgálta, a mi vagonunkra kimondta, hogy azt Magyarországra nem engedi, mert igen jó karban lévő kocsi, nagy kettős vagon. Azt mondta, ha éppen menni akarunk, kivételesen ad 2 óra időt, míg a vonat indul, s ha elfogadjuk ajánlatát, ad 2 kis vagon, abba rakodjunk át, s akkor átmehetünk Magyarországra! Istenem, mit tegyünk? Összes vagyonunk, bútor, fa, beteg mind ott volt, könnyű volt a választás, mert különben raktárba vitték volna vago-

nunkat egy holtvágányra, ahol biztosan ki is rabolták volna. Munkásokat fogadtunk, s a rendelkezésünkre bocsátott két rozoga vagonba átrakodtunk. Fázva, jó borsos pénzért megtörtént a siralmas átrakodás! Megázott bizony mindenünk, mert a rozoga kocsikba felülről is csak úgy csorgott be az eső. De végre elindult a kocsinkat húzó szerelvény, s elkecserepedve, kétségek között vártuk a pillanatot, hogy átérvünk a határon.⁴³

Márkiékat Biharpüspökiben nem kétórányi kellemetlenség várta.

Július 4. Délelőtt 11-kor átvittek bennünket Biharpüspökibe, vagy románul Episcopia Bihorba. Itt találtuk az elsején indult kolozsváriakat és a székelőket is. A szekértábor most már 72 kocsiból és 227 személyből áll. Délben a Magyarországból átmenő kocsik ügyében magyar bizottság jött ki, kezességet vállalva, hogy a bennünket szállító vasúti kocsikat visszaküldik, csak ne kelljen átpakolni. Nekik teljes felhatalmazásuk volt a tárgyalásra, a románoknak nem, tehát Bukarestbe táviratoztak. Mi így napokig leshetjük a sült galambot. Erre minket visszatoltak Várad felé a mezőre, és éjjelre is otthagytak ivóvíz és minden nélkül.

Püspöki, július 5. Beszállásoltak bennünket a Püspöki állomásra, ahol ki tudja, meddig veszteglünk, mert a tegnapi bizottság nem tudott megállapodni az átmenő kocsikról. A románok azon az állásponton vannak, hogy ők már visszaadtak a magyar államnak minden kocsit, amit visszaadni tudnak; a magyarok ezt ugyan nem ösmerték el, de kezekedtek arról, hogy a repatriálók kocsijait visszaadják. De hát minderről a nehézségről a kolozsvári indításnál nem tudtak, s micsoda lelkiösmeretlenség, vagy ostobaság kellett ahhoz, hogy drágán megfizették a kocsikat, ha tudták, hogy úgy sem mehetünk át? Az állomásról a faluba bemenni nem szabad, de a bemenetelre szemet hunynak. Azt sem szeretik, hogy a falusiak kijöjjenek valamit eladni. Unokáim az állomás mellett a kavics- és homokbánya tavában megkezdtek a fürdést, tutajozást. Este fél tízkor a szuronyos baka kijelentette, hogy öt perc múlva senkit sem akar látni (á la Linder hadügyminiszter) s lőtt egyet a takaródó jeléül.

Püspöki, július 6. Ma nagybányai és máramarosi repatriáltakkal gyarapodtunk. Számunk megközelíti a 300-at, de orvosról, ennivalóról s a humanizmussal járó egyéb ilyen dolgokról sem gondoskodnak. Brediceanu határrendőrségi kapitány váltig sajnálkozik, hogy nem mehetünk tovább, az állomásfőnök is naponként jelentést tesz a torlódásról, de persze semmi sem történik.

Püspöki, július 7. Tegnap Gróza erdélyi miniszter Nagyváradra érkezett, de úgy látszik esze ágában sincs érdeklődni az átmenő vasúti kocsik iránt, bár az elvi kérdés és nemcsak a mi személyes bajunk. Nagyvárad és brassói lapok kerülve hozzánk, olvasom, hogy Ráday magyar belügyminiszter éppen most oszlatta fel a Felvidéki és a Déli Ligákat, a Védőligák Szövetségét, az Erdélyi Magyar Szövetséget a megszállott törvényhatóságok központi irodáját, szóval mindent, ami a kormánnyal szemben az irredezitizmus vádját kelthetné.

Püspöki, július 11. Reggel 9-kor 30 vagonnal jöttek brassaiak Nagyváradról, s ezzel vonatunk kocsiszáma 119-re növekedett, de Váradon is vesztéggel 35 kocsi repatriált. Tegnap már 4 gyermek feküdt himlőben, egy pedig hasmenésben. Más betegek is vannak, s a majdnem 500 embernek egy orvosa sincs, és mindössze egyetlenegy hallatlanul ronda illemhelye. Elesegért mindenkinek magának kell beszaladgálnia a faluba, honnan csak elvértve jön ki egy tejes vagy zöltséges asszony.

Július 12. Egész nap hőségben tikkadoztunk. Du. 2-kor kijött Verner Kálmán s felesége (Olga húgom) s este ½ 9-ig velünk voltak. A vonatba szállani a baka elkergetett bennünket, mert nem szabad az utazókkal beszélgetni. Mondtuk, hogy a főnök megengedte. „Én vagyok a főnök, mert én vagyok szolgálatban” felelte a büszke római légionárius. És este ¼ 10-kor mindnyájunkat aludni küldött. Szóval ez a komisz baka parancsol itt 4–500 embernek. [...]

Püspöki, július 14. Mi, a püspöki őslakók, kelettől nyugatra húzódó vonalban veszteglünk s északi oldalunk a korzó, hol estefelé a nagy hőség után sétálgatva kapkodunk egy kis friss levegő után. Velünk párhuzamosan húzódik a brassaiak, székeliek, szászok vonala s a kettőnk közt levő sikátort Brassai utcának nevezzük. Ennek jó pár nap előtt jött lakói még nem unták el annyira magukat, s esténként zongoráznak, hegedülnek, táncolnak is. Egy menyecske babát vár.

Püspöki, július 17. A néphumor szerint a kutya és a szamár a határon találkoznak s kérdik egymást, honnan-hová? A kutya Romániából jön, mert nagyon nagy adót vetettek ki reá. Én pedig éppen Romániába megyek – mondja a szamár – mert miniszter, sőt egyetemi tanár is lehetek. [...] Az *Ellenzék* is az üzletvezetőséget teszi felelőssé a velünk való komiszkodásért. „A vasút – úgymond – ma már sem ingyen, sem szívességből repatriál, minden ember minden kilogramm poggyászát maga pénzén fizette meg.

Annál nagyobb a vasút felelőssége. Teljes tájékoztatlanságban bocsátott útra 500 embert a nélkül, hogy fölvilágosította volna őket a vasút által ismert eshetőségekről. Az üzletvezetőségek kötelessége lett volna információkat szerezni, hogy küld-e a magyar kormány cserekocsikat (nota bene az üzletvezetőség a kocsikat, mint a véghelyig, átszállás nélkül való kocsikat adta). Sem szilvaíz, sem só transzportról nincsen szó, hanem emberekről.”

Püspöki, július 18. Délelőtt 11-kor jött Mezőkeresztesről 42 üres vagon értünk magyar csendőrök kíséretében. A legkorábban érkezettekkel kezdték meg az átrakodást, de csak este ¼ 10-kor indultak Magyarország felé, más átvehető kocsikat is odavéve 54 kocsi. Váradon is vár még vagy 45 kocsi repatriált. Mi 80 kocsi holnap mennénk. Éjjel egy repatriált kompánia búcsúképpen nagyot mulatott; még éjjeli zenét is adott lányos vagon előtt. A kötegyáni magyar legények szemét nagyon szúrta a határon álló román faköpönyeg. Egy éjjel, mikor az ő is benne volt, hurkot vetettek a faköpönyegre és áthúzták magukhoz. Ott aztán elverték a bakát, hogy hogyan mert ájtönni a határon? A bihariak különben még most is hiszik, hogy Csucsánál lesz a határ.

Püspöki, július 19. Délután 2-kor végre megérkezett Biharkeresztes felől 60 magyar kocsi. 3 után kezdtünk, de hét 15 tonnás kocsiból 8 tiztonnába kellvén átrakodni, mi csak 8 óra felé végeztük az átrakodást, minden egyes tárgynál áldva azt a dicső nemzetet, amely ezzel a komiszkodással is kedveskedett, minekutána szállítási díjakat csikart ki tőlünk s a mellett 17 napi veszteglésre kényszerített. Este 10 órakor a vámvizsgálat pár pillanat alatt s igen előzékenyen megtörténvén, valahára elindultunk Püspökladány felé.⁴⁴

Brassai Károlyék szerelvénye lényegesen rövidebb ideig vesztegelt Bihar-püspökiben.

Biharpüspökiben két napig álltunk, és nekem ott 1200 leit kellett fizetnem, hogy élvez át tudjak jutni a magyarokhoz, így mondta az oláh csendőrmester, akit Biharpüspökiben mellém adtak. Mikor a pénzt átadtam neki és megosztzkodtak rajta, engem többé nem zaklattak és csendesén viselkedtek, míg szerencsésen át nem haladtunk magyar területre. A magyar határon egy százados és tárogatós zene fogadott bennünket a legszebben. Mindnyájan sírtunk, és a nők, a leányok össze-vissza csókolták a századost.⁴⁵

A határhoz mindenkinek fűződik valamilyen emléke.

A határállomáson nagyapám kiszállt, hogy megcsókolja az anyaföldet, amelyet igazságtalanul elvettek. Mellette egy székely szintén letérdelt, hátulról odajött hozzá egy román határőr, hogy puskatussal fejbe vágja. Nagyapám ekkor bicskát rántott, és hát elég csúnyákat is mondott, mire a határőr megijedt és eliszkolt. Aztán elindult a vonat a határtól – kitavasodott, mire Debrecenbe értek.⁴⁶

László Gyula leírása a határátlépésről:

Hosszan sípolt a vonat, megállt s mindenki kíváncsian rohant a marhakocsi ajtajához [...], hiszen a határon vagyunk! Láttuk, leszállnak a szerelvényt kísérő román katonák, vasutasok, s felszállnak a magyarok. Istene! Magyarország! Minden fájdalomunk mellett is mennyire örültünk, hogy újból magyarul beszélhetünk szabadon, hangosan! Hát még mikor Biharkeresztesen megláttuk lengeni a magyar zászlót, amelynek megcsófolását már olyan sokszor át kellett szenvednünk! Magyar zászló! Amely olyan szent volt előttünk! Magyar csendőr! Szabad magyar beszélgetés! Ezt már olyan régen nélkülöztük. Zokogtunk mindnyájan a szabadság és lelki megkönnyebbülés miatt. Sokáig szólni sem tudtunk, csak sírtunk és – sírtunk.⁴⁷

Az öröm mellett volt még egy kötelezettség: a vámvizsgálat.

László Gyula, Szeged. 1920. aug. 27-én 4 órakor megvizsgálva, rendben találtattott. A fél állásának és viszonyainak megfelelő átköltözési ingóság vámmentes.

Biharkeresztes 1920. VIII. 27.

M. Kir. Fővámhivatali kirendeltsége⁴⁸

Magyarországon Márkiéknak mindent tetszett:

Püspökladány, július 20. Biharkeresztesre tegnap 11 órakor érkeztünk, Nagyot aludván a tegnapi fáradtságos átpakolás után, a határrendőrségen dolgainkat gyorsan eligazítottuk, mindenütt nagy előzékenységet tapasztalván. 25 repatriáló kocsit reggel a személyvonathoz csatoltak (a mozdonny után a mieink voltak az elsők, kivált a koromnyelésben), s ezzel teljesen nyomdokába léptünk Szent Pálnak, ki mint jó ízlésű ember, valaha szintén otthagya az oláhokat. 1 órára Ladányba érkeztünk. A menekültügyi hivatal Budapestről leiratban intézkedett, hogy engem Erdélyivel és Fazekassal Szegedre irányítsanak.⁴⁹

XVII. FEJEZET

AZ ORSZÁGOS MENEKÜLTÜGYI HIVATAL

Az ellenséges hatalmak már területfoglalásuktól kezdve választás elé állították a magyarokat: vagy magyarságukat tagadják meg, vagy addigi lakóhelyük elhagyására kényszerülnek. Kényszerként alkalmazták azt, amit később a békeszerződés jogként biztosított.

Friedrich István miniszterelnök az 1919. szeptember 30-i minisztertanácson bejelentette, hogy a miniszterelnökség nem vállalja az erdélyi ügyek intézését, mert

jelentőségénél és terjedelménél fogva oly roppant horderejű ügy, mely külön vezetést és külön vezetőket kíván.

Felkérte gróf Bethlen Istvánt, hogy „titkos erdélyi miniszterként” lépjen be a kabinetbe. Bethlen „minisztériuma” két főosztályból állt, az egyik Gagyh Dénés vezetésével a menekültek ügyeivel, elhelyezésükkel, segélyezésükkel foglalkozott, a másikat, a „politikai főosztályt” Teleki Pál vezette, amely még az augusztusban felállított úgynevezett Béke-előkészítő Iroda B-csoportjaként működött a külügy épületében. Utóbbiban báró Petrichevich Horváth Emil volt erdélyi főispán az erdélyi magyar vezetőkkel, a román kormánnyal és a keleti antant-haderők parancsnokaival való kapcsolattartásért, valamint az Erdély megszállására és a román csapatok által elkövetett atrocitásokra vonatkozó anyaggyűjtésért felelt, Jancsó Benedek egyetemi tanár az erdélyi béketárgyalási anyagok feldolgozását végezte, Sebess Dezső, Marosvásárhely volt független képviselője pedig már a békekötés utáni helyzetre készített

terveket. A bújtatott szervezésre azért volt szükség, mert tartottak a megszálló sereg parancsnokságának megtorlásától.

A vajdasági és felvidéki magyarság hasonló kormánytámogatásban 1920 elejéig nem részesült. Ennek oka, hogy a Friedrich-kormány – Bethlen javaslatára – még szeptember 30-án úgy döntött, hogy a magyar tisztviselők nyíltan csak Erdélyben álljanak ellent, tehát az eskü letételét csak ott tagadják meg. Másutt törekedjenek a látszólagos beilleszkedésre. Ez a Romániát stabilnak, Csehszlovákiát viszont teljesen életképtelennek tartó – 1919 őszén szinte általános – magyar véleménnyel magyarázható. 1920 elején a Huszár-kormány ezt a megkülönböztetést megszüntette, s Bethlennel szemben, aki az eskü letételét a továbbiakban a tisztviselők lelkiismeretére kívánta bízni, kimondta hogy a tisztviselők Erdélyben, Felvidéken és a Bácskában egyaránt tegyék le a hűségesküt, de az idegen impérium érdekeit ne mozdítsák elő. Ezzel megszűnt a forradalmi kormányok által kialakított és 1919 őszétől követett gyakorlat, amely az idegen impérium alá került magyarságtól a hűség-
eskü megtagadását, azaz a nyílt ellenállást várta el.¹

A szervezet javarészt menekült tisztviselőkkel dolgozott. Az ügyosztály munkatársai megérkezésükkor fogadták a menekülteket az állomásokon. Kikérdezték őket, honnan jöttek, miért kellett eltávozniuk, hány tagból áll a családjuk, milyenek a vagyoni viszonyaik, milyen mértékben szorulnak segítségre. A vasútról beszállították őket, ételmezték, pénzzel, élelmiszerral segítettek, tüzelőanyaggal látták el mérsékelt áron.² Az ügyosztály helyiségei eredetileg az Országházban voltak, de a nemzetgyűlésre való tekintettel a Nagy János utcába költözött át a hivatal. Az ügyosztály tájékoztatást nyújtott arról, hogy a menekült várandós anyák hol kaphatnak kelengyét, a szülés idejére helyet. A menekültek elhelyezési közvetítést kaptak: hol részesülhetnek segélyben, hol lehet ruhasegélyhez, jutányosan szénhez és fához jutni, hol kaphat minden menekült ingyen orvosi kezelést és orvosságot, hol nyerhet kedvezményes vagy ingyenes étkezési ügyben támogatást, és végül hol lehet lakásügyben érdeklődni?³ Az erdélyi minisztérium segélyezési osztálya 1919 őszétől 1920 tavaszáig 5 millió koronát fordított a menekültek támogatására.⁴

A kormány – belátva, hogy a menekültügyet nem lehet csak a társadalom áldozatkészségére alapozva megoldani – 1920 áprilisában Országos Menekültügyi Hivatalt állított fel. A hivatal eleinte az Andrássy út 19. szám alatt működött. A hivatal mellett hat-tíz tagból álló véleményező testület, az Országos Menekültügyi Tanács tevékenykedett, amelynek elnökét és tagjait a miniszterelnök nevezte ki. A minisztertanács az Országos Menekültügyi Hivatal adminisztrációs ügyeinek vezetésével báró Petrichevich Horváth Emilt bízta meg. Báró Petrichevich Horváth Emil, aki a kolozsvári egyetemen jogot végzett, ügyvédi vizsgát tett, a világháborúban tartalékos főhadnagyként vett részt,

majd Nagy-Küküllő vármegye főispánja volt. A román megszálláskor letartóztatták és kilenc hónapra internálták, szabadulása után kitoloncolták Romániából. A háború utáni belügyi államtitkár és az Országos Menekültügyi Hivatal igazgatója, a párizsi békekonferencián a magyar béke delegáció főtitkára, valamint a Szegedi Egyetemen a politikatudományok magántanára volt.

A miniszterelnök a hivatal mellé szervezett tanács elnökévé gróf Bethlen István volt országgyűlési képviselőt, elnökhelyettesévé báró Petrichevich Horváth Emil államtitkárt, a tanács tagjaivá pedig báró Kemény Árpádot, báró Perényi Zsigmondot, dr. Sebess Dénest, Szász Zsombort, Herczeg Ferencet, dr. Eöttevényi Nagy Olivért, és Steiner Györgyöt nevezte ki. A hivatal nem csak Budapesten fejtett ki tevékenységét, hanem Debrecenben, Szegeden és Sopronban is működtetett diákvédelmi osztályt, amely étkezési, pénz- és cipősegélyben részesítette a rászoruló diákokat.⁵ A menekültek ügyeit kormánybiztosi határral eddig intéző dr. Liber Endre székesfővárosi helyettes tanácsnok lemondott kormánybiztosi állásáról, mert amikor megszervezték a menekültek országos irodáját, nem adtak neki alkalmat, hogy kifejtse álláspontját. A belügyminiszter nem fogadta el lemondását, és eddigi működésének elismerése mellett, kormánybiztosi határral megbízta a külföldi internálásból hazatérő magyarok ügyeinek intézésével.⁶

A Területvédő Liga felhívására megszállott magyar vármegyék Budapestre menekült vármegyei tisztviselői, a mielőbbi visszatérés reményében, a jogfolytonosság hangsúlyozása, sérelmek feltárása és nem utolsósorban szolgálati jogviszonyuk folyamatos fenntartása érdekében a fővárosban fölállították a megszállott vármegyék hivatali szervezetét, és memorandumot dolgoztak ki, amelyben tiltakoztak a megszállás ellen.⁷ A jogfolytonosság nemcsak a szolgálati idő folyamatosága miatt volt fontos számukra, ami a hivatali előmenetel és a fizetési osztályba sorolás alapja volt, hanem egyben tagadta a megszállás által létrehozott új adminisztráció jogszerűségét. Dr. Okolicsányi László elnökletével Csík, Udvarhely, Brassó, Háromszék, Kis- és Nagy-Küküllő, Beszterce-Naszód, Fogaras, Alsó-Fehér, Hunyad, Szeben, Szilágy, Szolnok-Doboka és Máramaros vármegyék létrehozták a Megszállott Vármegyék Törvényhatóságainak Központi Irodáját.⁸ A megszállt területek törvényhatóságai két precedensre is hivatkoztak: török hódoltság vármegyei szintén ott folytatták működésüket, ahová a hódító oszmán hatalom ereje el nem ért, a rendi alkotmány törvényhatóságainak követküldési joga természetesen felújult abban a pillanatban, amikor a nemzetgyűlési képviselőknek a helyszínen, kerületenként való megválasztása lehetetlenné vált.⁹

A tizennégy erdélyi vármegyéhez hamarosan még 34 csatlakozott, így összesen 48 elszakított vármegye élte virtuális hivatali életét. A „székház” a Sütő utcai evangélikus polgári iskola két második emeleti tanterme volt,

ahol egy-egy vármegye egy íróasztalon „működött”. Az érintett tisztviselők ennek is örültek, mert a főváros nem tudott nekik helyet szorítani a városházán, Raffay Sándor evangélikus püspök szánta meg őket.¹⁰

A Megszállott Vármegyéek Törvényhatóságainak Központi Irodája nemcsak olyan szimbolikus akciókból vette ki a részét, mint az ország területi integritásáért való tüntetés vagy a trianoni békeszerződés elleni tiltakozás, hanem napi ügyekben is segítette a menekülteket. Sok esetben létfontosságú dokumentumok, igazolványok, bizonyítványok megsemmisültek, elvesztek, amelyek nélkül a menekültek nem tudták igazolni illetőségüket, tulajdonukat, végzettségüket stb. Ebben az esetben két tanú egybehangzó vallomása alapján az adott vármegye ideiglenes hivatala kiállította az adott személy családi, vagyoni, illetőségi és minden egyéb viszonyait igazoló okiratot, amelyet a hatóságok teljes jogú dokumentumként fogadtak el. Ugyancsak ők állították ki az illető személynek a megszállott területen való magatartásáról szóló igazolást is. Ilyen igazolást kapott Donáth Gyula székelyudvarhelyi irodatiszt is.

118/1921 sz. Hivatalos bizonyítvány.

Udvarhely vármegye Budapesten megalakult törvényhatóságától nyert felhatalmazás alapján, hivatalosan bizonyítjuk, hogy Donáth Gyula udvarhelyvármegyei törvényhatósági irodatisztet, magyar nemzeti hűségéért, 1919. január 15-én harmincötödmagával letartóztatták, Székelyudvarhelyen, Segesváron, Nagyenyeden, Szamosújváron és Déván elszenvedett hónapokon át tartott fogvatartása után, a hadbíróság felmentő ítéletére bocsátották szabadon. Igazoljuk, hogy a nevezett, bár kilenc tagú családjával együtt 1919. január 15 óta a legnagyobb nyomorban élt, hazafias magyar érzését, az oláhokkal minden összeütközést kerülve, mind a mai napig fenntartotta. Azt az óhaját azonban, hogy nyomorral küzdve is honmaradjon, s a magyarságának továbbra is erőtényezője lehessen, továbbra is fenntartani képtelen volt, mert az eladni kényszerült lakóháza értékét felélni kényszerült, s az oláh hatóságok előtte minden kenyérkereseti lehetőséget elzártak. Ezekre tekintettel itteni alkalmazásba vétele felette méltányos és indokolt.

Budapest, 1921. május 17.

Puskás Lajos vm. tb. jegyző;
dr. Paál Árpád vm. alispán¹¹

E bizonyítvány alapján Donáth Gyulát a Belügyminisztérium egyik rendőri szervénél alkalmazták.

Még a Béke-előkészítő Iroda B-csoportja szervezte – az Országos Menekültügyi Hivatal létrejötte előtt – a „templomi nap”-ot. Húsvét első napján

az ország összes templomában egy és ugyanazon órában a templomok szószékeiről hirdették ki az Úr szolgálai a magyar haza sérthetetlenségét, és ezen a napon beszéltek a templomban a szülőföldjükről menekült és földönfutó magyarok, székelyek szomorú sorsáról. Húsvét ünnepét a területi integritás napjának szánták, és felszólították a hívőket, hogy ezen az ünnepen siesse a menekült magyarok segítségére. A hazafias nap védnöki tisztét Horthy Miklós kormányzó, Csernoch János bíboros, hercegprímás, gróf Apponyi Albert és gróf Bethlen István töltötték be.¹² A gyűjtést legtöbb helyen a Katolikus Nőszövetség hölgytagjai, vagy menekült asszonyok végezték. A református, evangélikus és unitárius templomokban az erre szervezett nőbizottságok végezték a szolgálatot.¹³

Győrben a város úriasszonyai és leányai mellett menekült tisztviselők az integritás jelvényét is árulták. Ezek eladásából és a felülfizetésekből 32 715 korona folyt be.¹⁴ A győri Szent Erzsébet nőegylet templomi gyűjtéséből és mozielőadásából 10 ezer koronát utalt át a menekültek javára.¹⁵ Sopronban a templomi gyűjtés 780,79 koronát eredményezett, a város kereskedői és iparosai 8575 koronát, a sörgyár 1000 koronát, a környező települések 8554 koronát, vendéglői perselyek 406,50 koronát gyűjtöttek; egyéb forrásokból 5368 korona folyt be, azaz összesen 24 684 korona 29 fillér gyűlt össze.¹⁶ A szombathelyi katonai körlet területén a menekültek érdekében tartott húsvéti gyűjtés eredményeként Vas vármegyében 22 955, Sopron vármegyében 81 892, Moson vármegyében 8911, összesen 122 758 korona gyűlt össze. Ebből a gyűjtést vezető osztály a szombathelyi erdélyi menekültügyi kirendeltségnek 20 000 koronát adományozott, a fennmaradó 78 758 koronát pedig beküldte az Országos Menekültügyi Hivatalnak.¹⁷

A Jász Újság hírt adott arról, hogy Jászapátiban 2000 házba nyitottak be a Nőegylet tagjai. Volt, ahol az adomány mellett meg is vendégelték a gyűjtést végzőket, bár akadtak olyan módos helyek is, ahol nemcsak, hogy egy fillért nem adtak, hanem durva szavakkal illették a gyűjtőket – a szegényebb házaknál viszont sehol sem gorombáskodtak velük. A gyűjtés eredménye 20 ezer korona és nagy mennyiségű élelmiszer lett, annak ellenére, hogy egyúttal az özvegyek és árvák javára is gyűjtöttek.¹⁸

Miskolcon május első hétvégéjén tartott gyűjtést a Római Katolikus Nőegylet, a Filléregylet, a Magyar Országos Véderő a Lutheránus Nőegylet, a Misszió Társulat és a Borsod Megyei Nőegylet. A gyűjtés itt is az integritási jelvények árusításával egybekötve történt. Vasárnap délelőtt minden templomban gyűjtöttek. Lobek Béláné, a MOVE alelnöknője a vállalatoknál, pénzintézeteknél járt adományokért. A menekültek mellett folyamatosan gyűjtöttek a leszerelt katonáknak, fogságból hazatérőknek, a nemzeti hadsereg

tagjainak és a „hagyományos” szegényeknek is.¹⁹ A MOVE miskolci szervezetének gyűjtése 17 ezer koronát eredményezett. A menekültügyi kirendeltség ezen összesen élelmiszercikkeket vásárolt, melyeket az erre rászorult 100 menekült család között osztott szét. Minden család kapott 5 kiló babot, 3 kiló kölest, családtagonként 10 deka zsírt, egy kiló sót és egy csomag szacharint. A város ezen kívül minden család részére még egy fél kiló zsírt adott.²⁰

Szegeden a menekülteket védő szövetség kezdeményezésére indított nagyarányú gyűjtési akciónak, annak dacára, hogy azt úgy a hatóság, mint a város hölgybizottsága a legmelegebben és legodaadóbb támogatásban részesítette, vajmi kevés eredménye volt. A remélt félmillió korona helyett alig 50–60 ezer gyűlt össze. A kereskedők szövetségének közgyűlésén elhangzott lelkes szavak és ígéretek a tagoknál nem találtak kellő visszhangra. Egyes szakosztályok kivételével közismert milliomos cégek csak pár száz koronát adakoztak, pedig a gazdatársadalom engedett az eddig tapasztalt közönyéből, és a tanyákon aránylag rövid idő alatt 15 ezer korona gyűlt össze.²¹ A húsvéti templomi gyűjtés után az Országos Menekültügyi Hivatal felhívására még külön menekültek napját is rendeztek, ahol újra gyűjtöttek. A gyűjtésben részt vett az összes szegedi jótékonyági egylet, akik összesen 12 214 korona 20 fillért gyűjtöttek. A város tanuló ifjúsága azonban túltett rajtuk, ők 16 096 koronát szedtek össze. Összesen 28 310 korona 20 fillér folyt be, amelyet a helybeli menekültek segélyezésére fordítottak.²² Esztergomban a vagonlakók részére összesen 9051 korona gyűlt össze. Nagyobb összeget adott az esztergomi főkáptalan (1900 koronát), valamint dr. Csernoch János hercegprímás és az Eggenhoffer-féle primási téglagyár (500–500 koronát).²³

Gyulán gróf Almásy Dénes 20 ezer koronát adományozott,²⁴ a hódmezővásárhelyi pusztán 958 koronát gyűjtöttek össze.²⁵ A sajozsentspéteri járás – a főszolgabíró jelentése szerint – 715 koronát gyűjtött össze.²⁶ A budapesti templomi gyűjtés eredménye 48 496 korona 36 fillér.²⁷

Az OMH jelentése szerint húsvét ünnepén és a következő hetekben rendezett templomi gyűjtések és integritási jelvényakciók eredménye 1 millió 180 ezer korona és 67 fillér volt.²⁸

Az újságok folyamatosan közölt listái nemcsak kisebb-nagyobb pénzüsszeget tartalmaztak, hanem természetbeni adományokat is (rántott csirke, rétes, tojás, tészta, szóдавíz, sör, pipa, hamutartó, borotvakrém, fogkrém, levélpapír, papírzacskó, selyempapír, tükör, falikép, cserepes virág stb.)²⁹

A kormány az Országos Menekültügyi Hivatal létrehozásával megpróbálta áttekinthetővé tenni a menekültügyet. Országos hálózatot épített ki, a nagyobb vidéki városokban – Miskolc, Szeged, Debrecen, Szombathely, Székesfehérvár – kirendeltségeket állított fel. Katasztert kívánt felállítani a menekültekről, hogy tudják: egyáltalán hány családról kell gondoskodni és

emellett azt is ki akarták küszöbölni, hogy az élelmesebbek több helyen is segélyhez jussanak. Ezért a hivatal vezetője újabb jelentkezésre hívta fel a menekülteket, akiknek a letelepedési helyükhöz legközelebbi menekültügyi kirendeltségnél kellett jelentkezni. Írásbeli jelentkezésnél a név, életkor, eredeti lakhely, a menekülés ideje, a jelenlegi lakhely és foglalkozás mellett a családi állapot is feltüntetendő volt.³⁰

A védelem nélkül maradt határok és a menekülő közigazgatás miatt az ország vezetésének nem volt tiszta képe arról, hogy mi is történt a „végeken”. Ezért felhívással fordultak az ország megszállt területeiről menekültekhez, hogy az illető országrésznek az ellenség által történt megszállására vonatkozólag a következő adatokat jelentsék be:

1. Mely ellenség által szállatott meg az illető terület vagy helység?
2. Mikor, melyik napon történt a megszállás?
3. Meg volt-e az illető terület (helység) szállva előzőleg saját csapataink által?
4. Ha igen, mely és milyen erősségű csapat által; ki volt ennek a parancsnoka?
5. Megelőzte-e harc a megszállást?
6. Ha igen, akkor az idő-, tér-, erő- és parancsnoklási viszonyok, valamint a harc lefolyásának lehető pontos leírása.

Felhívták a figyelmet, hogy csak megbízhatóan pontos adatok jelentendők.³¹ A belügyminiszter elrendelte, hogy a menekült tisztviselőket igazolás alá vegyék. Hivatalosan tudni akarták a menekülés okait, körülményeit, a tisztviselőnek a diktatúra alatt tanúsított magatartását, valamint azt is, hogy a menekült székhelyének elhagyása óta hol járt és mit művelt? A rendelet mindenkit felszólít, hogy aki tud valami terhelőt valamely menekült tisztviselőre, adatait közölje a belügyminisztériummal.³²

Az állami szerepvállalás mellett újabb és újabb formáját találták ki, hogy a lakosságot is bevonják a teherviselésbe. A József királyi herceg védnöksége alatt álló Menekülteket Védő Szövetség szeretetbélyegeket hozott forgalomba, amelyeket az üzletek tulajdonosainál – viszonteladás céljából – nagyobb mennyiségben helyeztet el. Az akciónak egy racionális célt is igyekeztek adni, az aprópénz hiányon ily módon igyekeztek segíteni: a kereskedők a visszajáró aprópénz helyett szeretetbélyegeket adtak.³³ Mivel a Menekülteket Védő Szövetség a bélyegeket nem bizományba helyezte ki, hanem azokat az átvételkor a kereskedőknek ki kellett fizetniük, így az értékesítésben érdekeltnek voltak. Budapest után Debrecenben indították meg az akciót. Az akciót indító gyűlést a polgármester hívta össze, de támogatta a főispán, az alispán, a református püspök, az evangélikus főesperes, a főrabbi, a kereskedelmi és iparkamarai elnök, a kereskedelmi társulati elnök, az ipartestületi elnök, a fűszer-kiskereskedők elnöke. A gyűlésen nagyszámú kereskedő jelent meg, akik nyomban 27 ezer koronát írtak alá.³⁴

Bár az országra nézve gyászos békeszerződés aláírásának dátuma vészesen közeledett, a táncos lábú lányok és a mulatni vágyó ifjak megtalálták a módját szórakozási lehetőségeik megteremtésére. Nemzetiszínű szalagot kötöttek a rendezvényre, és a bevételből valamennyit a menekültek javára fordítottak. Debrecenben a nagyerdei Vigadó összes termeiben az OMH debreceni kirendeltsége és több úrleány támogatásával négy egymás után következő szombat estére zártkörű táncestélyt rendeztek.³⁵ Gyulán, pünkösdkor már egyenesen népünnepélyt tartottak a Göndöcs-kertben katonazenekarral, lovas bandériummal, hazafias jelenettel, kabaréval, versekkel, karénnel.³⁶ Szegeden Kisasszony napján rendeztek népünnepélyt – természetesen ezt is a menekültek javára. A Széchenyi téren csinos árusító sátrakat állítottak föl. Volt büfésátor, tombolasátor, szerencsekerék. Murgács Kálmán saját szerzeményű irredenta dalait énekelte nagy hatással, este a Tisza Szállóban volt kabaré, befejezésül tánc következett. A nap bruttó bevétele 72 870 koronát tett ki, ezzel szemben 13 454 korona 60 fillér volt a kiadás, úgyhogy az ünnepség 59 416 korona 40 fillér összeget eredményezett.³⁷

Miskolcon október harmadik vasárnapján rendeztek újabb „menekültek napját.” A Luther tértől a Grand szállodáig kedves szavú úriasszonyok és mosolygós arcú úri leányok – a nőegyesületek tagjai – szólították meg a közönséget és kérték a nemes célra a közönség adakozását. A kávéházak előtt – a gyűjtőurnák mellett – cigányzenekarok játszottak szebbnél szebb magyar nótákat. Délelőtt a vármegyeháza nagytermében báró Petricevich Horváth Emil államtitkár, az OMH ügyvezető alelnöke tartott előadását a menekültkérdésről. Kijelentette, hogy a menekültügy nem betegség, hanem a hosszú éveken át tartó háborúnak és a megszállásnak a reakciója. Történelmi igazság, hogy a vesztes mindig fizet, a menekültek mindenükkel fizetnek azért, hogy a magyar nemzet elvesztette a háborút. 150 ezer magyar vesztette így el egzisztenciáját, gazdasági pozícióját, és 150 ezer magyar eltartásának gondja nehezedik rá a megcsonkított Magyarországra. A menekülteket a tisztességes megélhetéshez kell segíteni. Nem szabad folytonosan egymást biztatnunk, hogy menjünk, hogy foglaljunk és gyűjtsuk meg az országot. Ebben a pillanatban pontosan 153 ezer menekült magyar van az anyaország területén. Ezek közül 137 ezer embernek van hajlék a feje fölött, míg 16 ezer magyar a legnagyobb bizonytalanságban, vagonokban várja a kietlen téli hónapokat.

Délután a Korona szálló nagytermében népgyűlést tartottak, amelyen beszédet mondott Barabás Samu menekült kolozsvári református esperes, aki az egész országot körbeutazta és fellépett minden irredenta rendezvényen. Többek között hangoztatta, hogy a menekültek nem alamizsnát kérnek, hiszen ők vértanúk. Gyűlölni kell ellenségeinket és imádkozzunk a mi nemzetünk és egyetlen hű szövetségesünk, Németország feltámadásáért.

Este díszelőadás volt a színházban. A katonazenekar eljátszotta a *Himnusz*t és a *Nem, nem soha!* című irredenta dalt. Farkas Dezső *Halottkeltés* című megrázó melodráma nagy hatást keltett. A díszelőadást báró Petricevich Horváth Emil 5 képből álló, *Mikes* című színműve fejezte be, amelyet a Miskolci Műkedvelők Köre adott elő.³⁸ A miskolci menekültnapon a következő adományok folytak be. A katolikus, evangélikus, református, izraelita nőegyleteknek és egyéb nőegyleteknek, a Magyar Országos Véderő Egyletnek, a Herman Ottó Cserkészegyletnek, a Vöröskeresztnek és magán-személyeknek köszönhetően összesen 35 944 korona.³⁹

Az egész évi gyűjtés 1 375 158 koronát eredményezett. Segélyekre viszont mindössze az összeg 18%-át, 257 675 koronát fordítottak, szervezési és irodai költségekre (bérleti díj, alkalmazottak bére, írógép), valamint a felvett előleg visszafizetésére 146 681 korona ment el (10,6%). A bankok 6052 koronát számítottak fel kezelési költségére, 1000 korona hamis pénz is perselyekbe került és 189 281 koronát (13,7%) vontak le a vagyonváltás címén. A fennmaradó 774 274 koronát nem osztották ki, hanem „éves vagyonként” tartalékolták.⁴⁰

A hivatal megalakulása után báró Petricevich Horváth Emil államtitkár nyilatkozott a sajtónak:

Az Országos Menekültügyi Hivatal felállítása megszüntetett minden néven nevezendő hatósági szervet, amely eddig a menekültek ügyével foglalkozott és ezzel kapcsolatban megszüntették a Liber-féle kormánybiztosságot is. Mikor az OMH megalakult, kb. 1600 vagonban laktak Magyarország területén az elszakított részekről elmenekült tisztviselők. Vagon-lakásra kényszerítette őket elsősorban a lakáshiány. Nemsokára azonban sor kerül az aratásra, és miután nagy hiány van a vasúti kocsikban, ezért bizony a vasúti teherkocsikat 8 napon belül ki kell üríteni. A kiürítés folyamatban van, s a menekülteket Budapesten a Baross utcai, a Peterdi utcai és a Hernád utcai iskolákban fogjuk beszállásolni, azonfelül tömeglakásokat rendezünk be a Gyáli úton és a Lövölde téren. Ha azonban a menekültek száma a jövőben nagyon megnőne, akkor a kereskedelemügyi minisztériumban legutóbb megtartott értekezleten felmerült terv alapján a menekülteket télire a beszállásolási törvény igénybevételével volnánk kénytelenek fedélhez juttatni. Tudjuk, hogy ez csak végső eszköz, mert gondosan kerülni igyekszünk minden intézkedést, amely a polgárság nyugalma és élete rendjét megbontaná.

A menekültek irányításában eddig az volt a hiba, hogy óriási számban a fővárosba centralizálták őket. Ezért tervbe vettük, hogy az összes nagyobb városokban is kirendeltségeket létesítünk, s az őszi szezon beálltával a menekültek nagy részét vidéken fogjuk elhelyezni. A menekültek

részére Budapesten étkezőt tartunk fenn, ahol ez idő szerint négyszázan, a jövő héten azonban már 1200-an étkezhetnek napi 17 koronáért. A menekülteket ingyenes orvosi és gyógyszerellátásban részesítjük. Megszerveztük az anya- és csecsemővédelmet is, amit, hála Istennek, nagymértékben vesznek igénybe, mert a vagonlakásokban igen nagy a szaporulat.

Illetéktelen tényezők azonban, sajnos éppen úgy, mint minden divatos mozgalmat: a menekültek ügyét is kihasználják arra, hogy rajta élősködjenek. A menekültügyi egyletek gombamód szaporodnak, rávetették magukat a jótékonyásnak erre az ágára, beutazzák az országot és megpumpolják a gyanútlan, jóhiszemű embereket; akik nem tudják, hogy ennek a jótékony adománynak egy része ezeket az ügynököket és a mögöttük álló egyesületeket illeti. A legközelebbi jövőben a kormány el fog tiltani minden ilyen gyűjtést, nem ad ki újabb engedélyt, s a már kiadott engedélyeket is visszavonja. Én erről a helyről fordulok a közönséghez és figyelmeztetem, hogy ne ülön fel ezeknek az ügynököknek. Nemsokára az OMH fogja igénybe venni a közönség jótékonyágát és minden adakozó tisztában lehet azzal, hogy azt az adományt se eladminisztrálni nem fogjuk, sem egy fillér nem kerül belőle a gyűjtő urak zsebébe, akik évtizedek óta kihasználják a közönség jóindulatát és jóhiszeműségét.⁴¹

Az OMH miskolci kirendeltségének vezetője, dr. Haller József gróf a kirendeltség működéséről elmondta, hogy tevékenységük öt vármegyére terjed ki, és e megyék székhelyén irodákat állítanak fel a menekültek kataszterezésének meggyorsítása érdekében. Útbaigazították őket, elhelyezést kerestek a számukra, s amennyire a körülmények engedték, lakáshoz juttatták őket. Legutóbb Sárospatakon sikerült több menekült családot elhelyezni. Egerben közös konyhát állítottak fel a részükre. A menekültek csekély pénzbeli segítséget is kaptak.⁴² Mivel segélyezési pénzeik kifizetésénél zavarok fordultak elő, a miskolci menekültügyi kirendeltség úgy intézkedett, hogy a segélyek és esetleges kölcsönök kiutalása végett írásban kell a kirendeltséghez fordulni.⁴³

Miskolc városa a népkonyháról étkeztette a menekülteket. Minden ebéd két tál ételből állt, kenyér nélkül. Hetenként egyszer (esetleg kétszer) húst, kétszer tésztát adtak. Egy ebéd ára hét koronába került. A Menekültügyi Hivatal felszólította a menekülteket, hogy akik a népkonyhán akarnak étkezni, jelentkezzenek a hivatalnál, ahol megkapják az étkezési igazolványt.

Balázs Dezső az OMH szegedi megbízottja kijelentette, hogy a Szegeden lévő 101 vagonban lakó menekülteket rövidesen elhelyezik a városban, úgy hogy a vagonlakásokat teljesen megszüntetik. Az ezután átutazó menekültcsaládokat nem Szegeden, hanem vidéken helyezik el.⁴⁴

A megcsonkított Magyarország egyik legsúlyosabb problémája a köztisztviselők, közalkalmazottak létszámcsökkentése volt. Trianonnal 140 ezer tisztviselőcsalád került határon túlra, amelyből 44 200 menekült el az utódállamokból. Ez az eltartott családtagokkal együtt több mint 160 ezer embert jelentett. A harmadannyira szűkült ország természetesen nem tudott foglalkoztatni ennyi tisztviselőt, ezért nagyarányú elbocsátási akcióba – úgynevezett B-listázásba – kezdett. Az elbocsátásoknál igyekeztek figyelembe venni az életkort, szolgálati képességet és a vagyoni helyzetet. A megfelelő szolgálati időt és korhatárt elérteket nyugdíjazták. Az elbocsátandókat részben végkielégítéssel, részint farm- vagy járadékbirtokkal, avagy valamilyen állami joggal (trafik, italmérés, posta stb.) kívánták kártalanítani.⁴⁵

Az Országos Menekültügyi Hivatal, tekintettel arra, hogy a pénzsegélyek kiutalására szükséges fedezete teljesen kimerült, másrésztől, hogy a hivatalnak egyáltalán nem lehet célja a menekülteket ilyen minőségben állandósítani, a tömeges pénzsegélyeket beszüntette. Ezt követően nem kaphattak segélyt azok a menekültek, akik már hivatali beosztást nyertek, azok, akik nem keresnek munkát, vagy pedig a kedvező munkaalkalmat elszalasztják, továbbá azok, akik már nagyobb pénzsegélyben részesültek. Az ilyen menekültek csak kivételes, a létfenntartást veszélyeztető esetekben kaphattak segélyt. Az újonnan érkező menekültekre nézve úgy intézkedett a rendelet, hogy segélyt csakis teljesen megbízható menekülteknek, kivételes, alaposan indokolt esetekben lehet kiutalni. Az OMH ezzel azt akarta elérni, hogy senki ne éljen munka nélkül.⁴⁶ A menekülési költségátalányt 1919. október havában törölték szintén anyagi okokból. Ehhez hozzájárult, hogy akadtak egyes köztisztviselők, akik visszaéltek az említett lehetőséggel. Megtörtént ugyanis, hogy a csehek által megszállt területéről átjöttek egyes tisztviselők, hogy mint menekültek a havi fizetést és menekülési költségátalányt felvegyék, noha a csehszlovák állam szolgálatában állottak és ott fizetést kaptak.⁴⁷

De nem csak a tisztviselők használták ki a koordinátlanságból és pontatlan nyilvántartásokból adódó lehetőségeket. A dolog annyira közismert volt, közszájon forgott, hogy korfestő motívumként Ignác Rózsa menekültekről szóló, *Urak, úrfiak* című regénybe is belekerült.

Ma, aki diák és nem hal éhen, az vagy fakír, vagy szélhámos. Más választás nincs.

– Kisegítenél egy holnapi ebédjeggyel, Zoltán?

Zoltán készségesen ugrott.

– Parancsolj, Péterkém! Ejnye! Hová a csudába tettem? – zsebeit kotszta sorra. – A fene, egy sincs. Pedig három is van napjára.

– Három? Hiszen a Menekültügyi csak egyet ad! – csattant a lelkes öregcske.

– Á, kérlek – heherészett Zoltán, – a Menekültügyi! Nem úgy kell azt csinálni! Én három helyen jegyeztetem magam. Egyet kapok a protosztáns menzán, egyet az egyetemen, egyet az erdélyin. Ez három. 12-től 3-ig mind a hármat le lehet ebédelni.⁴⁸

A fenti esetek elkerülése érdekében az Országos Menekültügyi Hivatal csak azokat tekintette menekültnek, akik valamely kirendeltségnél törzskönyvezve voltak és igazolvánnyal rendelkeztek. A segélyezés egységes mérvére vonatkozó tervezetet dolgoztak ki. Igyekeztek minden menekültet álláshoz juttatni.⁴⁹

Az Országos Menekültügyi Hivatal nem csak segélyezésben, hanem munkaalkalom teremtésében is igyekezett segíteni a menekülteken. Terveik szerint egy munkásszövetkezetbe akarták szervezni azokat, akik az ipar és kereskedelem terén kívánták biztosítani jövőjüket. Ahhoz, hogy ilyen munkaköröket el tudjanak látni, részükre különféle irányú gazdasági tanfolyamokat szerveztek. Mintegy 32 tanfolyamot készítenek elő, elsősorban Szombathely, Szeged, Debrecen, Miskolc és Győr városok jöhetnek számításba. Rendeztek kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági és iparművészeti tanfolyamokat. A tanfolyamokat az esti órákban tartották, hogy látogatásuk ne okozzon idővesztést. Rendezésüknél tekintetbe vették, hogy a hallgatók intelligens emberek, ezért az órák rövid ideig tartottak. A tanfolyamokkal párhuzamosan a kormány lehetőség szerint a tanfolyamokat elvégzettek elhelyezéséről is gondoskodni kívánt.⁵⁰

A vállalkozás nem működhetett valami jól, mert a *Keletmagyarország* című menekültújság szerkesztőjének írt panaszos levelet egy pórul járt olvasó, aki az OMH által létesített Menekültek Kereskedelmi és Ipari Telepének kárvallottja lett. A névtelen olvasó – maga is menekült – a saját kabátposztóját vitte el a Menekültek Üzemébe, hogy ott télikabátot csináltasson. Előzetesen megegyeztek 1400–1500 koronás árban. A kabát elkészült, de sok köszönet nem volt benne: itt szűk volt, amott meg bő, a zsebek magasan vágva stb. Az igazi meglepetés a fizetésnél következett, mert a – hozott anyagból készült – szörnyszülöttért 2235 koronát kértek. A vevő ragaszkodott az előzetesen megbeszélt árhoz, mire – tekintettel, hogy egy szegény menekültől van szó – a felszámított 516 korona polgári hasznót elengedték, így a nem éppen remekbe szabott mű csak 1719 koronájába került a menekült üzemét támogató menekültnek.⁵¹

Hogy a fenti eset mennyire egyedi vagy általános, azt nem tudjuk, mindenestre a Gábor Áron Székely Munkásszövetség beadvánnyal fordult a Miniszterelnökséghez, hogy átvénne az OMH-tól az állandó deficittel küzdő Menekültek Ipartelepét. Szerintük a ráfizetés oka a szakképzett munkaerő hiánya és

a magas árak. A beadvány szerint a több ezerre tehető munkanélküli székely kézművessel a telep rentábilisan működne, sőt a közalkalmazottak és köztisztviselők részére 100% árengedményt tudnának adni. Az átvételre nem került sor, sőt Papp Antal államtitkár Bethlen István miniszterelnök megbízásából azzal a kéréssel fordult a belügyminiszterhez, hogy a Gábor Áron Munkásszövetség működését sürgősen és szigorúan vizsgálta felül, mivel az

a trianoni békeszerződés határozataival ellentétes oly működést fejt ki, amellyel nemzeti érdekeinket a legnagyobb mértékben veszélyezteti.

Különböző hírek, brosrák és utasítások mellett magyar nyelven nyomtatott röpiratokat is küldtek az erdélyi magyarságnak, amelyben őket összetartásra és egy erős szervezet létesítésére ösztönözték, hogy egy adott pillanatban Horthyval együtt harcolhassanak Erdély visszafoglalásáért.

Ugyancsak a *Keletmagyarországnak* írt panaszos levelet a protekcionizmusról egy Siculus (annyi mint székely) fedőnevű olvasó.

Csodálkozom azon, hogy állásnélküli menekültek rovására nem-menekült hölgyeket is alkalmaznak olyan hivataloknál, amelyek kizárólag a menekültek érdekeit vannak hivatva szolgálni. Még jobban csodálkozom azon, hogy a menekültek számára kijáró kedvezményeket nem-menekültek is kapják. Legjobban azonban azon csodálkozom, hogy az e visszásságok miatt panaszt tevő küldöttséget azzal utasítják el, hogy segíteni nem lehet, mert felsőbb helyről kiadott rendelet alapján kellett letérni a legális felfogás álláspontjáról. Hát bizony semmi új a nap alatt. A protekció legkevésbé. Így hát igazán nem vagyok borjú, ha teljes tisztelettel csodálkozom.⁵²

Nem csak a protekcionizmus merült fel kifogásként az OMH-val szemben. Molnos-Kovács Béla menekült állami tanítóképző-igazgató Teleki Pál miniszterelnöknek írt levelében elpanaszolta, hogy a hivatalban nem úgy bántak vele, mint ahogy kellett volna egy megszokott élethelyzetéből kikergedett emberrel, aki nem ismeri ki magát egy számára ismeretlen helyzetben, hanem gúnyosan kinevették tájékozatlansága miatt, indokolatlanul megvárakoztatták, és nem kapta meg azokat a „járandóságokat”, amiket előzetesen ígértek neki. Figyelemreméltó levelének az a része, amelyben arról számol be, hogy még folyó év (azaz 1920) augusztus első felében – tehát a békeszerződés aláírása után – is azt a titkos üzenetet olvashatták írásban az erdélyi tisztviselők, hogy a hűségesküt nem szabad letenniük.⁵³

Az OMH elnöke minden panaszt visszautasított, és mindenért a menekültet tette felelőssé, aki nem tudja, hogy az egyes hivatalok hogyan osztot-

ták el egymás között a különböző feladatokat. Annyit azért elért a panaszos, hogy báró Petrichевич Horváth Emil felszólítására a helyi apparátus beindult a környezettanulmány elvégzése és a szükséges előjárásági nyilatkozat és községi igazolások beszerzése tárgyában.

Más ügyekben is kénytelen volt a miniszterelnök az OMH elnökéhez fordulni a hivattal szemben, hogy az OMH-ban az odaforduló ügyes-bajos embereket nemcsak hogy nem fogadják kellő előzékenységgel, hanem egyenesen rossz bánásmódban részesítik őket. Így a Raffay Sándor evangélikus püspöknek egy felvidéki papját, Harsányi máramarosszigeti lelkész a szó szoros értelmében kidobták. Harsányi pedig különös megbízatással jött Budapestre, amelyet az OMH-val kellett volna elintéznie. A dolog sürgős lett volna, mert nevezett lelkész különösebb feltűnés nélkül nem tartózkodhatott Magyarországon.

Kérlek, járj utána, ki az a hivatalnokaid közül, aki ily meg nem engedett módon és modorral bánik el a hivatalhoz forduló közönséggel. Úgy vélem, kellő figyelmeztetéssel ily magatartás megismétlődésének elejét veheted a jövőre nézve.⁵⁴

Az Országos Magyar Gazdasági Egylet, a Gyáriparosok Országos Szövetsége, az Országos Magyar Kereskedelmi Egylet és a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete felhívással fordult a magyar gazdákhöz, gyárosokhoz, kereskedőkhöz és pénzintézetek tagjaihoz, hogy jelentsék be, milyen feltételek mellett és hány munkabíró egyént hajlandók alkalmazni. Másrészt felkérlik mindazon menekült tisztviselőket és leszerelt katonatiszteket, akik állás nélkül vannak és a magyar gazdasági élet valamelyik ágában munkát vállalni hajlandók, hogy az illető gazdasági ágat képviselő egyesületnél jelentkezzenek.⁵⁵ A Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete egymillió koronát szavazott meg arra a célra, hogy az OMH átképző tanfolyamokat létesítsen olyan menekültek és tisztviselők számára, akik a pénzintézetek körében akarnak elhelyezkedni, de ehhez nincs elméleti vagy gyakorlati képzettségük. Az akció kevés eredménnyel járt. Az uradalmak részéről alig érkezett bejelentés, hogy tudnának és szeretnének menekülteket és leszereltet alkalmazni.⁵⁶ Az Országos Magyar Gazdasági Egyletnél 50 leszerelt tiszt és menekült tisztviselő jelentkezett. Az akciót kezdeményező Hegedüs Lóránt pénzügyminiszter csalódottan nyilatkozott:

Akadtak eddig is jelentkezők, de fájdalommal kell megállapítanom, hogy nem szeretik a munkát. Hosszadalmasnak tűnik nekik a hivatali idő, nem szeretnek ülni és derogál, hogy alantasabb felekkel kell érintkezniök. Per-

sze ezt meg kell szokni és bele kell helyezkedni ebbe az új gondolatvilágba. Nekünk nem rokkantak kellene, hanem munkabíró és dolgozni akaró emberek, akik azzal az elhatározással jelentkeznek, hogy dolgozni is akarnak.⁵⁷

Sok panaszt lehetett hallani a menekültek munkanélküliségéről. A kormány és a hatóságok munkaalkalmak közvetítésével akartak segíteni. A miskolci menekültügyi kirendeltségnél nagyon sokan jelentkeztek, akik előadták, hogy a megszállt területről kiutasították őket, felvették a kiutalt segélyt, de bizony munkára nem sokan vállalkoztak. A menekültügyi kirendeltség hivatalos helyiségében megjelent a hatósági munkaközvetítő hivatal vezetője, hogy munkásokat kérjen. A hivatalnak 500 munkásra lett volna szüksége, akiknek könnyű munkáért napi 80–100–150 korona kereset biztosított, de a felhívásra mindössze 75-en jelentkeztek.⁵⁸

Gróf Haller József kirendeltségvezető elmondta, hogy nemcsak a tisztviselők és katonatisztek viszonyulnak így a munkához. A vagonlakók nagy része munkáscsalád, de dolgozni ők sem akarnak, bár volna elég munkaalkalom. A kirendeltség napról-napra ajánlja a munkaalkalmakat a panaszkodni jövő menekülteknek, de egy-két esetet kivéve, eredménytelenül.⁵⁹

Ezért az OMH miskolci kirendeltsége figyelmeztette az érdekelt menekülteket, hogy amennyiben a munkaközvetítők által ajánlott munkaalkalom elfogadását megtagadnák, semmiféle gyorssegélyt, kölcsön, ruha- és élelmezési segélyt nem igényelhetnek.⁶⁰

Más vonatkozásban is látható, hogy az emberek jó része mennyire nem akart dolgozni, vagy legalábbis úgynevezett „rendes munkát” végezni. Érdekelt iparosok mondták el, hogy a szabó, cipész és más munkások milyen hűtlenné lettek a műhelyekhez és arra való hivatkozással, hogy bérekből nem lehet megélni, lánckereskedéssel foglalkoztak. Pedig ezek a munkabérek gyakran egy hétre is magasabbak voltak, mint sok állami tisztviselő egész havi jövedelme. Voltak viszont munkához szokott emberek, akik nem tudnak dolgozni, mert számukra meg a munkaalkalom hiányzott. Persze ők nem állhattak oda cipőt talpalni vagy kulcsot reszelni, mert nem értettek hozzá, legalábbis pillanatnyilag. Nem gondoljuk, hogy sokan követték Ferch Ödön tanárt, aki a levelével a *Pesti Napló* riporteréhez fordult

Legyen oly kegyes, közölje velem azon szabó iparos úr nevét, aki a cikke szerint „dolgozó” munkások hiányában szenved. Magam, mint menekült és koplaló tanárember szívesen beállnék hozzá inasnak. Remélem, hogy neki is hasznára válnék, és talán magam is megtalálnám a létfenntartás feltételét.⁶¹

Hasonló kezdeményezéssel fordult Kecskeméti Antal szegedi lakatos a szegedi iparkamara útján a kereskedelemügyi miniszterhez. A felterjesztésre az a tapasztalat indította, hogy Szegeden sok megszállt területről elüldözött tisztviselő van, akiket az állam sem foglalkoztatni, sem fizetni nem tud. Maga a kormány is azt tartaná a kérdés megoldásának, ha a kiüldözött tisztviselőket valami kereső, produktív pályára irányíthatnák. Kecskeméti azt írta, hogy ő műhelyében 50–60 jelentkező menekültet elhelyezne, és mint-hogy felnőtt, intelligens emberekről van szó, garantálja, hogy őket a lakatos mesterség minden ágában egyetlen év múlva föl lehetne szabadítani. Kecskeméti a kormánytól sem szubvenciót, sem másféle támogatást nem kért, csak azt, hogy a műhelyében alkalmazott tisztviselőknek a tanulás egy esztendőjére folyósítsa minden tisztviselői illetményét.⁶² Tudomásunk szerint a kezdeményezés nem valósult meg.

A székely menekültek kezdeményezése sem nyerte el a felsőbb szervek támogatását, de legalább a munka felvételének szándéka látszik belőle. Igényt jelentettek be a Horthy Miklós kormányzó által újjáélesztett a vitézi telkekből való részesedésre.

Mi voltunk a magyar hazának alföldjét lakó testvéreinknek őrszeme, virasztói, előőrsei és hátvédjei! Ez a kettős tevékenység nem hagyott bennünket elpuhulni, testünket acéllá edzette, lelkünkben pedig minden népnél jobban kifejlesztette a hazához való ragaszkodást s a munkaszeretetet. E két erény faji sajátosságunk lett, népünknek jellemzője, s e két erény az a fő kíváncsi, amit a vitézi telkekre nézve a most kiadott rendelet előír. E büszke tudattal kérnek a mi fiaink is részt a birtokadományból.⁶³

1920. február 8-tól *Erdélyi Hírek* címmel menekültújságot adott ki az Erdélyi Otthon Segélyező Egyesület. Az Egyesület saját maga által megfogalmazott célja szerint

az erdélyi származású munkások, napszámosok, cselédek és egyéb egyszerűbb foglalkozású egyének szervezete; célja a tagok erkölcsi, anyagi, közművelődési és gazdasági támogatása.

A lap tartalma, hangneme azonban nem az „egyszerűbb egyének” vélelmezhető színvonalán mozgott. Az újság felelős szerkesztője Sándor G. Bertalan volt. Az általában nyolc oldalon megjelenő kétheti lap – ahogy címe is jelzi – elsősorban az erdélyi ügyekkel foglalkozott. Mivel információi zömét a frissen érkező menekültek szolgáltatták, azok nem voltak mindig tényszerűek és tárgyilagosságok, a menekülés, kiutasítás traumája átszínezte a mondaniva-

lót. Az anyaországba más vidékről érkező menekültek viszont hasznos információkhoz juthattak a lapból a lakhatás, az élelmezés, a munkaalkalom és a segélyezés ügyében. 1920 júniusától kezdve több hasábon (olykor több oldalon) keresztül közölte a menekültek neveit: mikor, melyik határállomáson léptek be az országba, a családfő foglalkozását, a család létszámát, a kibocsátó település és a célállomás nevét. Mivel ebben az időben az újság volt a legfontosabb tömegkommunikációs médium (a rádiós műsorszórás csak 1925-ben indul meg Magyarországon), ezek a listák fontos információhoz juttatták egyrészt a nem együtt utazó menekülteket barátaik, ismerőseik soráról, másrészt az anyaországbeliek is ebből értesülhettek rokonaik, barátaik érkezéséről. Az *Üzenetek Erdélybe*, az *Üzenetek Erdélyből* és a *Ki tud róla?* című rovatok azt sugallták, hogy a lap példányai eljutottak a határon túlra is. Hogy nem csak az elszakított területen olvashatták az Erdélyi Híreket, bizonyítja az a közlemény, amely szerint

miután Erdély szomorú sorsa iránt a nyugati nemzetek érdeklődése, sőt részvéte napról-napra fokozottabb mértékben nyilvánul meg, elhatároztuk, hogy az *Erdélyi Hírek*ben alkalmilag valamelyik nyugati nyelven (angol, francia, olasz) írt tájékoztató cikkeket is közreadunk.

Ezek nem teljes cikk-fordítások, hanem összefoglalók voltak. A példányszámról nincsenek adatok, de az ezer új előfizetőre való felhívás minden bizonnyal túlzó. Az Országos Menekültügyi Hivatal megalakulásával az Erdélyi Hírek egyre inkább „összszemzeti” menekültújsággá vált, az Augusztá-telep megnyitása után, 1920 októberétől előbb csak a kiadóhivatal, majd a szerkesztőség is kiköltözött a Pongrácz útra. A felelős szerkesztő a telepvezető Márki István nyugalmazott ezredes (a többször idézett Márki Sándor kolozsvári egyetemi tanár unokaöccse) lett. Az újságnak összesen 124 száma jelent meg. Az emelkedő papírárak, nyomda-, postaköltségek és forgalmi adó miatt 1922. június 19-én beszüntette megjelenését.⁶⁴

1920 decemberében az Országos Menekültügyi Hivatalt átszervezték, és a menekülési irányoknak megfelelően három főosztályra, úgymint Kelet-, Észak- és Délmagyarországi Főosztályra osztották. Kaposváron új kirendeltség nyílt. A hivatal vezetője továbbra is báró Petrichevich Horváth Emil maradt.

A hivatalos lap közölte a közoktatási miniszter rendeletét, amely elrendelte, hogy a Védő Ligák Szövetsége és a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája nemzeti imáját – amelynek szövegére kiírt pályázatát Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna nyerte – minden állami alsó- és középfokú tanintézetben a tanítás megkezdése előtt elmondják a tanulók.

„Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában
Hiszek egy isteni örök igazságban
Hiszek Magyarország feltámadásában!
Amen.”⁶⁵

Az Országos Menekültügyi Hivatal 1921. január 1. és 10. közötti általános népszámlálással egyidejűleg az 1918. november 25-e óta megszállott területekről elmenekült magyar honosok összeírását rendelte el. A népszámláló ívekhez úgynevezett pótszámláló lapokat mellékeltek. Ezeket a lapokat a számlálóbiztosoknak kellett kitölteni minden egyes családfőről vagy egyedülálló egyénről. A községi jegyzőknek, illetve a polgármestereknek a kitöltött lapokat közvetlenül az OMH-nak (és nem a Központi Statisztikai Hivatalnak) kellett visszaküldeni. Ahol nem volt menekült, onnan nemleges jelentést kellett beküldeni.

A menekültek számadatai végül nem jelentek meg az 1921. évi népszámlálás adatai között, mert valószínűleg külön kezelték azokat.

1922. február 3-i ülésén a minisztertanács az Országos Menekültügyi Hivatalt a miniszterelnökség fennhatósága alól a Népjeléti Minisztérium fennhatósága alá helyezte. A döntés indoka az volt, hogy a menekültek tömege elhelyezést nyert, másfelől a tisztviselők létszámcsökkentése is aktuális, így az OMH önálló kirendeltségei március 1-ével feloszlottak.

XVIII. FEJEZET

FEDÉL ALÁ A MENEKÜLTEKET!

Romániában a korábbi, mondhatni tetszőleges, az adott hivatalnokok kényekedve szerinti kiutasítási gyakorlat 1920-ra hivatalos mederbe térelődött az erdélyi román belügyi hivatal rendeletével, ami szabályozta a kiutasítások kérdését, egyben megjelölte, hogy kik tekintendők idegennek és kik nem kaphatnak tartózkodási engedélyt. A rendelet szerint idegennek tekinthetők a kormányzótanács fennhatósága alatt álló területén mindazok, akik születés vagy honosítás útján 1914. augusztus 1-e előtt az említett területre illetőségi jogot nem szereztek, valamint a volt magyar állam mindazon tisztviselői, akiknek nem születésük következtében van illetőségi joguk a kormányzótanács fennhatósága alatt álló területen, és akik a román közigazgatás átvétele alkalmával a hűségesküvet megtagadták.

A rendelet előírta azt is, hogy senki sem fogadhat magához idegent, akinek nincs tartózkodási engedélye. Mindenki tartozik bejelenteni, ha idegen van nála szálláson. Azokat az idegeneket, akik nem tudják igazolni, hogy fenntartásukhoz elegendő vagyonnal vagy jövedelemmel rendelkeznek, avagy a közbiztonság szempontjából gyanúsak, a hatóságok haladéktalanul kiutasítják, ellenszegülés esetén a határon túlra toloncolják. Kihágást követnek el és 2000 lejig terjedő pénzbüntetéssel, azon kívül egy hónapig terjedhető elzárással sújthatják azokat az idegeneket, akik a kitűzött határidőn belül nem jelentkeznek, de azok a lakástulajdonosok, szállodások és bérlők is, akik lakást adnak olyan idegeneknek, akik nem tettek eleget a rendelet követelményeinek. Azok az idegenek, akik a hatóság előtt hamis igazoló iratokat mutatnak fel, vagy valótlant állítanak, s azok is, akik őket ebben

segítik, 3000 lejig terjedhető pénzbüntetéssel és hat hónapig terjedhető elzárással fognak bűnhődni, az idegenek pedig kitoloncoltatnak.¹

A Felvidékről is mind nagyobb számban érkeztek Budapestre olyan menekültek, akiket a cseh–szlovák hatóságok utasítottak ki. Az intézkedéseket Šrobár miniszterelnöknek a hivatalos lapban 1919. október 17-én megjelent rendelete értelmében fogantatosították. A rendelet az államérdekre való hivatkozással kötelességévé tette a zsupánoknak, hogy azokat a személyeket, akik nem vallják magukat cseh–szlovák állampolgárnak, hívják fel nyolc napon belül való nyilatkozattételre, hogy a köztársaság polgárainak tekintik-e magukat, vagy sem. Nemleges válasz esetén jön a kiutasítás. A magyar álláspont szerint a kiutasítás jogtalan, mert a békeszerződés tervezete a békeszerződés hatályba lépésétől számított egy évi határidőt szab az idegen impérium alá kerülő alattvalóknak, hogy állami hovatartozásuk kérdésében döntsenek. A békeszerződés hatályba lépte előtt hűségesküt kérni és ennek megtagadása esetén kiutasítással élni a nemzetközi jogrend ellen való merénylet.²

Már 1918 végén, 1919 elején hosszú sorokban jöttek a menekülteket szállító vonatok. 1919. év végéig 169 357 főre növekedett az anyaországba menekültek száma. Erdélyből 74 ezren, a Felvidékről 70 ezren, a Délvidékről 25 ezren, Ausztriából 1075-en voltak kénytelenek elhagyni lakóhelyüket.³ Mivel Budapesten már akkor alig állt rendelkezésre lakás, a menekültek részére berendezett tömegszállások pedig hamarosan megteltek, az ideérkező menekültek az egyes pályaudvarokon vasúti kocsikban voltak kénytelenek vesztegelni, kitéve az időjárás viszontagságainak. Magyarország elcsatolt részeinek alig volt egy-két vármegyéje, ahonnan nem jöttek menekültek. Így az a törekvés, hogy a menekülteket vidéken helyezték el, csak nagyon kis mértékben sikerülhetett. A meg nem szállott területek hamarosan annyira benépesedtek, hogy oda sem lehetett menekültet elhelyezni, Budapest lakosságának száma pedig egy-két hónap alatt 120–150 ezer emberrel szaporodott meg. 1919. év október–november havában a megkisebbedett ország területén 595 tehervagonban 371 család – amely 1600 embert jelentett – várta rettegve a telet, ebből 356 kocsi 225 család Budapest valamelyik pályaudvarának mellékvágányán. A legnépesebb a Nyugati pályaudvar volt, ahol 102 vagonban 76 család élt 348 személlyel.⁴

A magyar kormány, amíg lehetőségei engedték, nagylelkűen viselkedett a kiutasított és azon tisztviselőkkel szemben, akiket az eskü vagy fogadalom letételének megtagadása miatt állásukból elmozdítottak. Ezek a tisztviselők – tekintet nélkül arra, hogy állásban voltak-e vagy sem, hogy Magyarországon tartózkodtak-e vagy sem – nemcsak összes illetményeiket megkapták, hanem ezen felül, menekülési pótlék címén naponta 20 koronát kaptak. Mikor azonban a tisztviselők száma folyton-folyvást növekedett és a szűkre szorult

Magyarországon aránytalanul nagy tömegük verődött össze, a magyar kormánynak azzal kellett számolnia, hogy az állami büdzsé ezt az óriási terhet sokáig el nem bírja. Így a viszonyok kényszerítő hatása miatt a hátralékos illetményeket többé már nem folyósították, a menekülési pótlékok folyósítását beszüntették, fizetést csak az állásban lévő tisztviselők kaptak, és az alkalmazásban nem lévő tisztviselők is csupán egy havi fizetésüknek megfelelő segélyre tarthattak igényt, de csak abban az esetben, ha kiutasításuk tényét kiutasító (vagy ezzel egyenértékű) határozattal igazolták. A szomorú helyzetben a magyar tisztviselői kar kollegiális és hazafias érzésének dicséretes tanúságát adta: az állásban lévőek az állásban nem lévőek segélyezésére fizetésük 10%-át ajánlották fel.⁵

A vagonba szorultak száma naponként változott, mert amennyiben sikerült Budapesten vagy vidéken a vagonban lakókat valahogy elhelyezni, mire néhány száz vagon kiürült, a megszállott területről kiutasítottak vagonjainak újabb számai lepték el a pályaudvarokat. Így a beállott kemény téli időben sem lehetett elérni azt, hogy magyar családok ne legyenek kénytelenek a kifűthetetlen vagonokban maradni. Egyik-másik család 8–10 gyermekkel lakott az alig csukható teherkocsikban, és mert a kiutasított családok ingósaikat is magukkal hozták, némelyik 2–3 vagon foglalt el.

Liber Endre, a menekültek ügyeinek kormánybiztosa egy interjúban a kormány áldozatkészségét hangoztatta és a nagyobb társadalmi szolidaritást kevesellte.

Az 1918 óta úgyszólván állandó meneküléssel szemben a kormány segítése is állandó volt. Újabb menekültszállások létesültek, gondoskodás történt a segítségre szoruló menekülteknek pénzbeni és természetbeni segítéséről. De míg a belügyi kormány közel százmillió koronát fordított a menekültek segélyezésére, a társadalom az utolsó évben egyáltalán semmiféle formában nem nyújtotta ki segítő kezét. Csupán a legutóbbi időben indult meg egy kissé a társadalom szíve, amikor köztudottá vált a vagonlakók szánandó helyzete, de ez is inkább pénzbeni segélyezésükre irányult. Amire leginkább volna szükség: lakásfelajánlás, a budapesti nagy lakásínség mellett, csak elvétve történik. Az államkincstár nagyobb megterhelést a mostani viszonyok között nem bír el, és így a hazafias érzésükért az otthonuktól megfosztott honfitársaink segítése a társadalom feladata. Akik az otthonukból való kiűzetés nyomorúságát sohasem érezték, akik a meneküléssel járó szenvedéseket és nélkülözéseket sohasem ismerték, hanem a viszonyokhoz képest aránylag most jól élnek, kell, hogy a maguk jólétéből valamit áldozzanak és enyhítsenek a hazafiságukért szenvedő magyarság nehéz helyzetén.⁶

A hiányolt társadalmi szolidaritás ugyan nem tudta volna megoldani a menekültek lakáshoz jutásának kérdését, de a lapok néhány pozitív példa megemlékezésével igyekeztek fokozni az adakozókedvet. Dr. Floch-Reyhersberg Alfréd földbirtokos a sződrákosi gyárában rendelkezésére álló 16 lakást a menekültek kormánybiztosának ajánlott fel. Mátray Gyula primási uradalmi intéző Csillaghegyen ajánlott fel egy lakást menekült tisztviselő részére.⁷ Dr. Schmidlechner Károly egyetemi tanár házában ingyenesen ajánlott fel menekült közalkalmazott részére egy lakást.⁸ Spolarits György, az ismert kávé és gyáros a *Nemzeti Újság*ból értesült arról a nyomorról, amelynek részesei az erdélyi menekültek, köztük két dévai törvényszéki bíró családjával együtt. Spolarits úr a két bíró családjának két, egy-egy szoba-konyhából álló lakást ajánlott fel teljesen díjmentesen.⁹ Ugyancsak a *Nemzeti Újság* közölte a következő hírt is.

Öregbetűs, gyerekes írással a következő levél érkezett ma szerkesztőségünkbe: „Kedves szerkesztő bácsi! Tessék meg írni a vagonlakóknak, hogy egy tanító bácsi és egy tanító néni és egy kis leány gyöjjön mihozzánk a nagypapa szobájába lakni.

Tisztelt Kálmán Ilonka

Báthory utca 21., Újpest”¹⁰

A margitszigeti nagyszálló önköltségi áron felajánlotta az erdélyi menekültek elhelyezése érdekében a jövő év április 1-ig a margitszigeti szállodákat, de a szállodáknak nem volt fehérneműje, 500–500 lepedőre, párnahéjra és törölközőre volt szükség. Az erdélyi menekülteket segítő ügyosztály arra kérte a nagyközöniséget, hogy – aki teheti – járuljon hozzá, hogy ez a fehérnemű mennyiség összegyűjthető legyen.¹¹

Cikkünk hatására Foith, jónevű pesti kalaposmester megjelent dr. Liber Endre menekültügyi kormánybiztosnál, és kijelentette, hogy lakást nem adhat, mert az övé is kicsi, de hazafias kötelességének tartja, hogy a menekültek számára, tehetségéhez képest 200 koronát adományozzon.¹²

Készpénzadományok is érkeztek részben az újságok, részben a segítő szervezetek címére.

Gróf Esterházy Jenő készpénzben 235 ezer koronát, természetben 10 métermázsa burgonyát és 460 métermázsa tűzifát adományozott Pápa városának. Ennek az összegnek csak kis részét kapták a menekültek. A legnagyobb tétel, 100 ezer korona a hadifoglyok hazaszállítására ment.¹³

Gróf Batthyány Gyuláné 50 000 koronát küldött karácsony előtt a menekült tisztviselők részére.¹⁴

A Nemzeti Szövetség hangversenyt rendezett a Nemzeti Operában a megszállott területekről menekült tisztviselők javára. Erkel *Ünnepi nyitánya*-val kezdődött és Huber *Fohászával* végződött a műsor. Báró Perényi Zsigmond meleg hangú beszédében vázolta a menekültek sorsát és dicsőítette a Nemzeti Hadsereget, valamint annak fővezérét, a jelenlévő Horthy Miklóst, akit a közönség lelkesen ünnepelt. A színház zsúfolásig megtelt a legelőkelőbb közönséggel és miután a helyárakat alaposan fölemelték, az anyagi siker sem maradt mögötte a művészi sikernek.¹⁵

Felolvasás tartottak a Liget Klubban Fiuméről. Az előadás után gyűjtést indítottak a közönség körében a menekült tisztviselők segélyezésére. A begyűlt 1620 koronát a klub elnöksége eljuttatta az akciót irányító Nemzeti Szövetséghez.¹⁶ A Magyar Turista Egylet Tátra-asztaltársaság a megszállott területekről kiűzött magyarok javára szilveszteri estet rendezett, melynek eredményét, 3050 koronát az Osztrák–Magyar Bank személyzete körében szervezett hasonló gyűjtés 2400 koronájával együtt, azaz összesen 5450 koronát a menekültek kormánybiztosának adott át.¹⁷ Egy soproni asztaltársaság 200 koronát küldött a megszállott területekről Sopronban időző menekültek részére.¹⁸ Székesfehérvári nemes lelkek 1441 koronát gyűjtöttek. A befolyt adományokat a karácsonyi szeretetadományokra használták fel, abból az összes jelentkező menekültnek jutott.¹⁹

Pallavicini György őrgrof, dunántúli központi kormánybiztos felszólította Veszprém vármegye alispánját, hogy indítson mozgalmat az erdélyi menekültek lehető jó elhelyezésére és megsegítésére.

Vonja bele ebbe a hazafias és jótékony munkába a társadalom minden rétegét. Azoknak, akik a társadalom legtöbb előnyét élvezik most is, a legnagyobb áldozatkészséget kell tanúsítaniuk, de ne vonja ki magát az áldozat terhe alól a Dunántúl legkisebb faluja sem.²⁰

A felhívást más dunántúli lapok is megismételték. Furcsán értelmezte a felhívást futásfalvi Páll Béla gazdasági tanár, a vityapusztai gazdaság vezetője. Közölte, hogy a vezetése alatt lévő gazdaságban alkalmazni tudna 20–25 munkabíró, mezőgazdasági munkát értő, avagy szerető családot, akik otthont alapíthatnának mint cselédek. Mindenik kaphatna egy szoba-konyhából és kamrából álló lakást és a megélhetéshez elég konvenciót és földet. Alkalmazni tudna továbbá hét–nyolc hónapra 40–50 mezőgazdasági munkára alkalmas menekültet, akiknek fele férfi, fele nő lehetne, akik azonban közösen

élmezhetnének és nemek szerint két hálósobában lennének elkülönítve. Kapnának jó munkáskosztot, ezen kívül a férfiak havi 400 koronát (ami akkoriban egy hizott kacsá ára volt), a nők pedig havi 200-at. Kötelességük lenne minden előforduló munkában részt venni. Felajánlotta ezen kívül a menekült és elszármazott erdélyiek részére élelmezési segítséget.²¹

A Magyar Nemzeti Szövetség tizenhárom (zömében egyházi) szervezettel összefogva elsősorban a köztisztviselők megsegítését tűzte ki célul. Újdonság a kezdeményezésben, hogy nem csak az elmenekült, hanem a megszállott területeken visszamaradt tisztviselőket is segíteni akarták. A pénzbeli vagy természetbeni adományokat a Magyar Nemzeti Szövetséghez kérték eljuttatni.²²

Magánszemélyek (báró dr. Syntenis Gyula, dr. Desseffy István, dr. Leopold Antal, Raskó Jenő, dr. Hammersberg Elemér, Bányai Károly, dr. Pechau István és Szontagh Tamás) indítottak társadalmi akciót a megszállott területekről menekülők segélyezésére. A kezdeményezés új eleme, hogy nemcsak a magyarokat, hanem „magyarbarát testvéreinket” is segíteni akarta – tisztán társadalmi úton. A magyar társadalom jószívűségére apellálva arra kérték mindenkit, hogy bármily csekély adománnyal is járuljon hozzá a magyarságukért oly sokat szenvedett felvidékiek, erdélyiek, délvidékiek segélyezésére. A bizottság természetbeni adományokat (élelmiszer, ruha, cipő, fehérnemű stb.) is köszönettel fogadott.²³

A sokféle, de rendszertelen gyűjtés koordinálását kezdeményezte Liber Endre, a menekültek kormánybiztosa. Félő volt ugyanis, hogy az adományok nem egyenletesen kerülnek elosztásra a vagonlakók között. Például a Nyugati pályaudvaron a vagon sor a körüttől az állatkertig húzódott, és az adományvivők inkább a közelebbi vagonoknál gyakorolták a jótékonykodást. (A rossz nyelvek szerint ezeket a helyeket leginkább a „kebelbeli” vasutascsaládok foglalták el.) A kormánybiztos másik aggálya, hogy a spontán adományok nem is biztos, hogy mindig az arra illetékesek kezébe kerülnek. Ezért arra kérte a társadalmi egyesületeket és jószívű adományozókat, hogy akár pénzbeli, akár természetbeni adományukat mindaddig ne osszák szét a vagonlakók között, amíg azt előzetesen a kormánybiztosi hivatalnál nyilvántartás végett be nem jelentették.²⁴

A vagonnál egy fokkal volt jobb a szükséglakás. Ez is szűkös volt, hiányzott az otthon meghittsége, de legalább fedél került a menekültek feje fölé, és nem kellett a fagyhaláltól félniük. A budapesti Hernád utca 42. szám alatti elemi iskolát 1918 novembere óta használták menekültek szükségszállásaként. 1920 februárjában 86 család és 100 magányos egyén lakott a tantermekben. Azok a családok, amelyek a menekülésben magukkal hozták bútoraikat, külön szobát kaptak. Akiknek bútor nélkül kellett elmenekülnie, azok részére a tantermekben deszkafallal elválasztott fülkéket jelöltek ki szükség-

lakásul. Az ilyen szükséglakásokat a főváros bútorozta be. Voltak azonban olyan termek is, amelyben három-négy család lakott. Külön-külön közös szobák voltak nőtlen fiatal emberek és egyedülálló nők részére.

Bármilyen hihetetlen, voltak, akik nem akarták a vagonokat elhagyni. Ők abban reménykednek, hogy hamarosan visszatérhetnek eredeti lakóhelyükre. A többség azonban belefáradt a várakozásba. A lakók legnagyobb része állami alkalmazott volt, akik a lakbérilletményeik fejében kaptak lakást, fűtést és világítást. A gondnoki hivatal kimutatta, hogy a lakbérilletményekből havi 6000 korona folyik be, ezzel szemben a kiadás 30 ezer koronát tesz ki. A lakók között hetente kétszer volt kenyérosztás. Egy részük otthon főzött ebédet, voltak ellenben családok, amelyek a fővárosi konyhán étkeztek. Sok volt a beteg, mert a hosszú vagonélet nagyon is megviselte legyöngült szervezetüket. A fővárosban dühöngő spanyoljárvány a menekültek szállását sem kímélte. A szükséglakások lakói eddig holland és svájci misszióktól kaptak némi segítséget ruházati dolgokban. Rendkívüli esetekben pénzbeli segítséget is kaptak.²⁵

Budapesten összesen 12 iskolába telepítettek be menekülteket. 1920 végétől egészen 1925 decemberéig a Bécsi úti iskolát sem lehetett tanításra használni, mert 22 termében 15 család lakott összesen 68 fővel. A „családi lakosztályokon” kívül külön szobában helyezték el nyolc nőtlen tisztviselőt, az úgynevezett diákokthozban 14 fiú, míg a leányszobában 6 főiskolás lány várta sorsa jobbra fordulását.²⁶

Budapest 1914 augusztusában 900 ezer lélek befogadására rendelkezett megfelelő lakással, 1920-ig azonban 300 ezerrel emelkedett a főváros lakóinak a száma. Már a Wekerle-kormány nagyarányú lakásépítéseket tervezett, de a bankokkal kötött szerződéseket a Károlyi-kormány felbontotta.

A lakáshiány mellett óriási problémát okozott a tüzelőanyag hiánya is. Az ország tűzifáját biztosító erdőállomány 85%-a Kárpátokban idegen megszállás alá került, és a szénbányák 40%-a (például a Zsil-völgyi) is a határon kívül maradt. Csak a budapesti magánháztartások ellátására – háztartásonként minimum napi 2 kilogramm tűzifát számolva – napi 44 vagon tűzifára lett volna szüksége a főváros lakosságának. Ha pedig a kórházak, pékek, vendéglők stb. szükségletét is figyelembe vesszük, akkor kétszer annyi vagon Budapest napi tűzifa szükséglete. Így aztán hatalmas méreteket öltött a fatolvajlás. Kivágták a parkok, fasorok fáit, a Hűvösvölgyben a fővárosi karhatalomnak kellett őrizni a megmaradt erdőt. Különösen a fiatal fák voltak veszélyben, mert azokat kis fűrészszel, gyorsan ki lehetett vágni. A fatolvajok többsége gyerek volt, akik ők el tudtak futni a rendőrök elől, ha meg elfogták őket, könnyebben kikönyörögték magukat. Jellemző, hogy a fa hatósági ára jegyre kilogrammonként 70 fillér, míg a fatolvajoknál 4 korona volt.²⁷

A csehek bizonyos politikai és egyéb feltételekhez kötötték a gázszén szállítását. Egyik feltételük az volt, hogy a szénért Budapest 3000 vagonot adjon Csehszágnak. Csak hogy a magyar állam nem tudott 3000 vagon nélkülözni, mert 1919 novemberében ennek felét menekültek foglaltak el.²⁸ Ezért aztán szénszünetet rendeltek el az iskolákban, karácsony és újév között nem jártak a vonatok, a bíróságok működése is szünetelt, kivéve a büntető törvényszéket, ahol szünet nélkül folytatták a kommunista pereket.²⁹

Eleve kudarcra ítélt ötlet volt a Zugligetben, a Svábhegyen, a Hűvösvölgyben, a Szemlőhegyen és ezek környékén található nyári lakások (nyaralók) ideiglenes igénybe vétele a vagonlakók elhelyezésére. Elsősorban a villamosmegállók mellett lévő és kályhával ellátott lakásokat akarták kiutalni. A villatulajdonosok természetesen tiltakoztak az igénybevétel ellen. Arra hivatkoztak, hogy az épületek eleve nyári tartózkodásra épültek, vízvezetékrendszerük télen elfagy. Ha mégis kiutaltak egy lakrészt a szerencsétlen vagonlakónak, aki vállalni tudta a tetemes villamos- (6 korona) vagy fogaskerekűjegy árát (16 korona), annak sem sok öröme telt ebben a kiutalásban.

Zugligetben, a Csermely úton egy emeletes villa emeleti három szobáját kiutalták egy katonatiszt családjának. A háziúr a puszta bútorokon kívül semmit sem volt hajlandó otthagyni, még egy sodronyt sem az ágyban, egy lábast sem a konyhában. A telefonkészüléket, a fürdőkályhát, a zongorát is bevitte hatszobás budapesti lakásába, hogy a lánya ezután két zongorán játszhasson. Amit nem bírt elszállítani, azt gondosan bezárta a negyedik szobába. Lezárta még a pincét, a padlást, a kamrát, a cselédszobát is. A Béla király úton egy villában kicsavarták a villanykörtéket és kihúzták a szögeket a falból. Hűvösvölgyben, alig hogy elolvadt a hó, felmondtak a vagonlakó beutaltnak. Amikor azt kérdezte, hogy hová menjen, cinikusan azt válaszolták, hogy menjen vissza a vagonba, vagy menjen ki az erdőbe, már jó idő van.³⁰

Már a világháború első évében sem tudták a budapesti kórházak befogadni a frontokról érkező sebesülteket. Ezért a főváros katonai parancsnoksága ideiglenes barakk-kórház építését kérte a várostól. 1914 októberében az Üllői út jobb oldalán, az Ecseri út torkolata és a kispesti villamosremíz között készen álltak az első barakkok. Két év alatt összesen 120 ilyen kőpillérre épített fa barakk épült a másfél kilométer hosszú, 600 méter széles telepen. 1916-ban a kórház táborát Mária Valéria főhercegnőről nevezték el. A névadást követő hónapokban a telep Ecseri úti oldalán tíz újabb hatalmas barakk épült téglából, majd 1918 elején még hat barakk.

1917-ben az egész területet körülkerítették. Az őszi rózsás forradalom után a hadifogolykórházat fokozatosan felszámolták, és a kiürülő barakkokat lakásokká alakították át. Az első barakk-lakásokat a frontokról hazatérő budapesti katonák és a megszállt területekről elmenekült kishivatalnokok kapták.

Ezek a lakások még két szoba-konyhából álltak. A kommun ideje alatt a IX. kerületi direktórium az „öregtelep” 14 barakkjába a legrosszabb körülmények között lakó munkáscsaládokat költöztette. A kommun bukása után a munkáscsaládokat kiköltöztették, helyüket újabb menekültek foglalták el.³¹

A kommun ideje alatt a Mária Valéria-barakktelep lakásokká való átalakításán kívül csak a tervezettségig jutottak. A három nagy lakóháztelepet – az egyiket a Pongrácz úton 650 lakással, a másikat a Juranics utcában 400 lakással, a harmadik a Madarász utcában 500 lakással – végül az ellenforradalmi kormány építette meg.³² Ilyen helyzetet örökölt dr. Borsos Endre miniszteri biztos, aki a rendelkezésre álló néhány katonai barakkból és raktárból azonnal lakásokat csináltatott. Ilyen szükség-lakások épültek a cinkotai Ehmann-telepen (400 lakás), a Pongrácz úton (200 lakás), a Gubacsi úton (100 lakás), a kelenföldi laktanyánál és Újpesten, a régi katonai vonatszertár barakkjaiban. Összesen 1300 szoba-konyhából álló szükség-lakást rendeztek be. A barakkok után a felesleges kaszárnyák lakásokká való átépítése volt a következő lépés. Rendbe hozatták a Falk Miksa utcai laktanyát, azonban ebbe nem magánemberek, hanem hivatalok költöztek be, amelyek eddig magánlakásokban voltak elhelyezve. Ezzel mintegy 30–40 lakás állt a kérényező rendelkezésére. A többi kaszárnya átengedését vagy a hadsereg, vagy a főváros utasította el.³³ Borsos azt is hozzátette, hogy „a lakásínséget puszta rekvirálásokkal enyhíteni nem lehet, gyökeresen csak az segíthet, ha megfelelő számú lakás épül”. Az Államvasutak lakásépítő akciójának keretében 300 lakás építését kezdte el. A ferencvárosi lakótelepen, a Podmaniczky és Bajza utca sarkán és, illetve Istvántelegen épültek ezek a lakóházak.³⁴ Míg egy korábbi rendelet megtiltotta a szállodák igénybevételét a menekültek elhelyezésére, Borsos megállapodott a szállodai ipartestület vezetőivel abban, hogy a szobák öt százalékát 50%-os kedvezménnyel átengedik a menekülteknek.³⁵

A Cinkotával szomszédos sashalmi réten 1918. október elején kezdődött a telep építése. Eredetileg hadifogolytábornak készült, később a repülő csapatok anyagraktára lett a 32 deszkapavilonból álló, szögesdrót-kerítéssel körülvett telep. Főutcáján emeletnyi magas, ablakos raktarak álltak, és magas gyárkérmény a központi fűtőház oldalán. A hosszú barakképületeket kis részekre osztották, egy szoba-konyhás, két szoba-konyhás és közös lakásokat csináltak belőlük. Lécvázzal osztották szét az óriási helyiségeket, a lécvázat szalmával töltötték ki, aztán malterrel tapasztották be. Amennyire a rendelkezésre álló anyag megengedte, azbesztlemezekből is készítették az új falakat. A Pongrácz úton, az Augustus hadikórház helyén épült egy barakk-lakásokból álló telep, ahova olyan családokat helyeztek, akiket a rekvirált lakásokban tűrhetetlen viselkedésük miatt meghagyni nem lehetett.³⁶

A barakkokba szóló lakáskiutalást a menekültek nem szívesen vették, mert nem sok jót hallottak ezekről a telepekről. A polgári lapok szenzációhajhász riportjai tovább sötétítették a képet. Az *Est* így írta le a helyzetet.

A Mária Valéria munkástelepet az Országos Lakásépítő Bizottság építette 12 millió korona költségen, hogy a háború alatt ránk szakadt lakásínségen segítsen. Óriási kiterjedésű a szükséglakások e telepe. Négy főutcája, két mellékvonala és talán száz apró utcácskája van. Mikor a proletárdiktatúra ránk szakadt, még javában folyt az építkezés. Egy hétfő reggelen meglepetve látták a munkások, hogy vasárnapon, míg a munka szünetelt, a félig kész barakkok megteltek. Az építkezést erre úgy-ahogy befejezték. 500 család lakik a barakkokban, egy részük kétszobás, a legtöbbjük egy szoba-konyhás lakásban. Lakásbért a proletárok uralma alatt nem kellett fizetni. 1919. november 1-től két szobáért 50, egy szobás lakásért 35 koronát kell most havonta fizetni. A lakók javarésze elégedetlen a „magas” lakbér miatt, különösen azok, akik albérlőiktől, ágyaráróiktól 16–20 koronát kérnek el hetenként. Külön orvosi rendelője, négy kemencés pékműhelye, korcsmája, trafikja van a telepnek. A jövő hónapba lesz mészárszékük, fűszerüzletük, kávémérésük, zöldseses bódéjuk a barakklakóknak. A lakók a munkásosztályhoz tartoznak. Éjszakánként valóságos rablóvilág dúl a barakkok között. Nincs ott semmi biztonságban. Semmi felügyelet nincs a telepen. Alig múlik el éjszaka, hogy valami tolvajlás ne történne. A barakkok ajtaját feszítik le mostanában tűzrevalónak. Ledöntik a falakat s az alapgerendákat húzzák ki az épületek alól. De nemcsak a telepet rongálják, egymást is fosztogatják. Karácsony előtt az egyik lakó összes ruhanevet, egy másiknak kecskéjét, harmadiknak lovát, a negyediknek disznáját lopták el. Mostanában vezették be a telepre a villanyvilágítást. A lakók közül többen megtagadták a villany bevezetéséért járó 50 korona kifizetését. Nem kaptak világítást, most hát lopják a villanyt. Szomszédjaik lakásából. E miatt örökös rövidzárlat van a telepen. A dolog vége az lesz, hogy egyszer lángba borul az egész barakktábor. A telep gondnokának és a jobbérzésű lakóknak minden reménysége a karhatalomban van. Úgy tudják, hogy a jövő héten csendőroket vezényelnek ki a telepre a rakoncátlanságok megfékezésére.³⁷

A *Népszava* cáfolni igyekszik Az *Est* állításait, hogy a proletárdiktatúra alatt nem kellett lakbért fizetni, de ezt a bért majdnem a duplájára emelték. A villany égőnként 30 korona, a bevezetés 50 korona. A telep lakóinak 70%-a gyári munkás, a többi rokkant és karhatalmi katona.

Lehet rajta csodálkozni, ha a szegény, rokkant emberek nem bírják fizetni? – magyarázza egy rokkant. – Hogy a szörnyű nyomorúság egyes embereket rávisz a bűnre, azon sem lehet csodálkozni, mert hiszen a Belvárosban is, ahol zárt kapuk vannak, előfordulnak nagyobb szabású lopások. Ha az az úr itt járt, miért nem kereste fel a lakókat és miért nem nézte meg, hogy azok az emberek, akik kemény munkával keresik a kenyerüket, hogyan élnek? [...] Megnéztünk néhány lakást. Csak úgy, találmomra benyitottunk S. Lajos kádársegéd hajlékába. Félig meztelen gyermekek egymás mellett állva kukoricakását ebédelték. Édesanyjuk riadt arccal fogad, de mikor megtudja szándékunkat, bizalommal fordul felénk és panaszkodik:

Azt írta az újság, hogy a Valériában gazemberek laknak, hát tessék megnézni minket. Ilyen szegény szokott lenni a gazember, mint mi vagyunk? Közös konyhánk van egy másik családdal. Az uram kádár Kőbányán. Tíz gyermekem van, a tizediket a börtönben szültem, ahová azért zártak, mert a háziasszonyom azt jelentette rólam, hogy szidtam a románokat. A másik szobában heten laknak. Az egész lakásban 19-en vagyunk.

Amerre csak megyünk, a türelmes munkásnyomorúság kerül utunkba. Látjuk az életüket, a vergődésüket, tudjuk, hogy mindannyian munkával keresik a kenyerüket. Becsületes dolog-e hát a sors alulmaradottjait gyalázní: Az *Est* úgy látszik, nem törődik ezzel.³⁸

Olyan téves híradás is megjelent több lapban, hogy a Vérmezőn szükséglakásokat építenek. A hírben jelzett terv szerint a hadügyminisztérium a kenyérmezei fogolytábor és a rákosszentmihályi katonai telep barakkjait áttelepítené a Vérmezőre, ahol ezeket szükséglakásként használnák fel. Ez a hír felháborította a budaikat, mert a Vérmező igazán nem az a hely, amelyet össze-vissza lehetne és szabadna rongálni különféle barakkok beépítésével. Különben is az ottani csatornázási és vízvezetési viszonyok sem olyanok, hogy ott szükséglakásokat vagy egyéb építkezéseket lehetne csinálni.³⁹

A kormányra nagy nyomásként nehezedett a menekültek ügye. Huszár Károly miniszterelnök az amerikai metodista egyház küldöttével meglátogatták a Nefelejcs, a Magdolna és a Madách utcák tömegszállásait, a józsefvárosi pályaudvar vagonlakásait és a Mária Valéria barakkokban elhelyezett szükséglakásokat, továbbá a Stefánia gyermekkórházat. Mindenütt kétségbeejtő nyomor tárult a látogatók elé. A miniszterelnök maga kérdezte ki a nyomorgó családok tagjait és a minden képzeletet felülmúló, elszomorító feleleteket közölte a külföldi látogatókkal, akik a leggyorsabb és legenergikusabb orvoslás szükségességét belátták és kilátásba helyezték.⁴⁰ A metodista

egyház küldöttei után Huszár miniszterelnök a budapesti antant-megbízottakat is elkísérte hasonló látogatásra. Először a Nyugati pályaudvarra mentek a vagonlakók közé, ahol mintegy ezer család szenvedte a nélkülözések ezerféléseit. Egy helyütt mezítlábas, didergő gyermekeket, más vagonban pedig gondozás nélkül hagyott beteg anyát találtak.⁴¹

Kiutasítottak, menekültek vagonokban, iskolákban kialakított tömegszállásokon, barakkokban mindennapos jelenségnek számítottak ebben az időben. Az azonban, hogy menekültek teherhajók belsejében húzódnak meg, még ebben a sok szenvedést látott időben is megdöbbenést keltett. Az Újpesti öbölben, a téli kikötőben veszteglő hajókon Orsováról menekült magyarok próbálnak életben maradni. A hajók fedélzetét és egész belső részét lécekkel, deszkákkal egymástól elkülönített néhány négyzetméternyi területekre osztották. Egy-egy ilyen deszkafalas fülke volt a lakóhelye egy-egy családnak. Egy-egy hajón 14–16 család lakott. A kimustrált hajókolosszus fedélzetéről néhány négyszögöles rakodónyíláson rozoga és meredek falépcső vezetett le a hajó sötét, bűzös, szellőtethetetlen gyomrába. Odalent pár lépésnyi széles és hosszú tér közepén állt a közös takaréktűzhely, amelyen eledelet főzte a menekült családok asszonynepe. Átlagos volt az 5–6 fős család. A férfiak egy része az öbölben található MFTR-hajógyárban dolgozott, de volt közöttük katonatiszt és hivatalnok is.

Ha enyhe az időjárás, az még hagyján, de ezekben a pokoli forróságokban, amikor még úgy sem lehet szellőztetni, mint egy kétajtós vagonban; vagy télen, amikor minden bederesedik, megfagy körülöttünk, tarthatatlan az állapotunk. – panaszolják. – Azután meg a patkányok megeszik az ételünket, éjjel pedig a rengeteg poloskától nincs nyugtunk. – Mégis hálások a MFTR-nek, amiért a hajókat ideadta és főképpen azt várják nehezen, hogy – amint ígérték – itt a Szúnyog-szigeten barakkokat építsenek, ahol majd emberségesebben elhelyezkedhetnek.⁴²

A nyári melegnél a tél hidegét még nehezebb elviselni, különösen a befagyott Dunán. Erről két újság tudósított is, és mindkét írás 1921. karácsonyán jelent meg. Ráadásul a riportokban szereplők is majdnem mind azonosak, így élünk a gyanúperrel, hogy az OMH, vagy valamely más kormány szerv által szervezett akcióról volt szó. Az óbudai Duna-ág téli kikötőjében és a hajógyár medencéjében lévő hajókon 30 család lakott, akik sorstársaikhoz hasonlóan szintén valamilyen vízzel kapcsolatos foglalkozást űztek. Volt közöttük hajókormányos, révkormányos, uszálykormányos, hajóállomásfőnök, hajókovács, hajóács és hajóslegény. A különbség az, hogy itt, Óbudán nem csak hajófenékben kialakított „lakásokban” éltek a menekültek,

hanem a legváltozatosabb úszó alkalmatosságokban: dereglyén, propelleren, uszályon, kikötői pontonon. Voltak, akiknek csak egy kis kajüt jutott, mások két „szoba–konyhát” birtokoltak. Voltak igénnyel berendezett fülkék, ahol a körülményekhez képest igyekeztek lakájossá tenni a kabint, de volt olyan is, ahol deszkalapok helyettesítették az ágyat, falba vert szögek a szekrényt. A legfőbb gond mindenütt a hideggel volt, mert éjjel tilos volt fűteni.

Voltak, akik három évet éltek itt, és attól tartottak, hogy a hajózás megindulásával ezt a lakhelyüket is elveszítik. Néhányan alig várták, hogy visszatérhessenek eredeti lakhelyükre, mások Budapesten képzeltek el saját, de főleg gyermekeik jövőbeli életét, persze nem hajólakásban.⁴³

Nem csak a Dunán, hanem a Tiszán, Szegeden is laktak hajón menekültek, lényegesen jobb körülmények között, mint budapesti sorstársaik. Szirányi Béla folyammérnök feleségével, három gyermekével és háztartási alkalmazottjukkal valószínűleg 1919 tavaszán jött el Újvidékről, ahol a vízügyi igazgatóságon dolgozott. (A Gömör megyei illetőségű Szirányi előbb Komáromban dolgozott a vízügynél, innen helyezték 1912-ben Újvidékre.) Szegeden egy úgynevezett nyaralóhajón kaptak elhelyezést, de ma már nem lehet tudni, hogy egy vagy több kabint foglaltak el, illetve hogy a magukkal hozott bútorokat (amivel később a háromszobás szolgálati lakást berendezték) hol helyezték el. Nem ismert az sem, hogy más menekültek (vízügyesek) is laktak-e a hajón, illetve hogy mennyi ideig voltak „hajólakók”.

Ezekről a dolgokról a nagyszülők nem meséltek, ahogy a későbbi hortobágyi kitelepítésről sem. Az unoka, Kuthi Barnáné Szirányi Erzsébet elmondása szerint ez az egész „hajón lakás” is csak egy furcsa kaland miatt maradt meg a család emlékezetében. 1919 húsvét vasárnap, a templomból hazajövet a három fiú „vadult” a hajó fedélzetén és legkisebb, a hat és fél éves, aki még nem tudott úszni, ünneplő fémgombos sötétkéket tavaszi kabátjában beleesett a Tiszába. A két nagyobb, nyolc és tíz éves fiú, szintén nagykabátban ugrott utána és mentette ki a vízből.

A vagonlakók a legkülönbözőbb módokon próbálták felhívni magukra a figyelmet, amely néha igen groteszk ötleteket eredményezett. A Lakáshivatalhoz befutott aktában egy elkeseredett vagonlakó arra kérte a hivatalt, hogy rekviráltassa el számára és családja részére az elpusztult állatkerti zsiráf pavilonját. A *Gondolat* megírta, hogy az illető egy előkelő erdélyi történelmi név viselője, valaha várak és seregek ura volt. Őt gyermekével lakott egy vagonban, hivatalba járt, felesége tüdőbajos volt, gyerekei lázasan fekdtek a vagonban, az egyikük egy gyárban dolgozott. Közel nyolc hónapja járta a Lakáshivatal kálvárialepcsőit, majd célba vette a zsiráf lakását. Az Állatkerti helyettes igazgatója a fejét rázta – a zsiráf ketrecében éppen egy antilop lakott.

Ez istálló uram, ez nem való emberi használatra. Közel 5 méter magas, fűteni sem lehet rendesen. És ez a bűz, ez benne van a falakban, lehetetlen arra gondolni, hogy ide ember beköltözhessen. Meg aztán az Állatkertben egy vagonlakó!... Hiszen akkor másnap kérni fogják, hogy a megürült majomházat is alakítsák át lakássá!... És egy hónap múlva emberekkel telne meg az Állatkert!...⁴⁴

A vagonlakók lakáskommandói már hetek óta vizsgálgatták a budapesti hídfők bástyáit. A Duna fölött trónolnak e hatalmas kötornyok, nem is olyan régen még vámot szedtek árnyékuk alatt. Mióta eltűntek a vámszedők, bezárták a kis ajtókat, az ablakokat ellepte a por és pókháló. De nem annyira, hogy a hajléktalan emberek észre ne vették volna, hogy a négyszögletes bástyák belseje üres, és hogy emelet is van. Egyre-másra érkeztek a kérvények. A Margit-híd, a Ferenc József-híd és Lánchíd bástyaablakain fehér csipkefüggönyök lógtak, súlyos csetepaték csak az Erzsébet-híd birtokáért folytak. A híd egyik budai bástyáját ugyanis már jó régen Dinnyési Ágoston, a pest-vidéki pénzügyigazgatóság segédtisztje kapta meg, a pesti hídfő emeletére pedig Ruttkay Ferenc költözött be feleségével és egy gyermekével.⁴⁵

Budapest mellett a két újhatár-közel nagyvárosban, Miskolcon és Szegeden volt a legszorítóbb a menekült kérdés. Az újesztendő első napja 130 vasutas családot talált hajléktalanul Miskolcon. A Lakáshivatal lefoglalta a vasúti kolóniában lévő elemi iskolát és a Vörösmarty utcán lévő elemi iskolát, a katonaság által le nem foglalt laktanyákban szintén menekültek kapnak ideiglenes lakást.⁴⁶ A Borsod megyei direktórium – hogy a Felvidékről elmenekült vasutasokat elhelyezze, – elrekvirálta Szirmabesenyőn a Szirmay-, Alsózsoltán a Bay-, Onódon a Melczer-, Edelényben a Koburg-kastélyokat.⁴⁷ Az Abaúj-Torna megyei Zichy-féle Pukkancs-tanyán, Zagyvaapátfalvában, a salgótarjáni acélgyárban, a selypi cukorgyár mázsaházában és a kisterenyei vasútállomás III. osztályú várótermében sikerült 46 családot elhelyezni.⁴⁸ A katonai kincstár a hajléktalan vasutasok elhelyezésére átengedte a Szeles utcai élelmezési raktár néhány helyiségét, sőt még a Kristály Gőzmosó – lakásra egyébként alkalmatlan – helyiségébe is menekülteket helyeztek.⁴⁹

A nyomasztó lakásínségre való tekintettel Szeged városa, a Cserepes sori barakkok után elfogadta a huszárlaktanya mögött lévő barakkoknak szükséglakosokká való átalakításának tervét. Mivel azok kedvezőeknek és gyorsan megvalósíthatóknak látszottak, meg is kezdte az előmunkálatokat, a barakkok kitatarozását, a beépítendő falak és lakásrészek alapjainak elkészítését. A felszerelésre, a padlózatok, ajtók, ablakok és kályhákra pedig kiírta a pályázatot. A kereskedők és iparosok benyújtották ajánlataikat, és ezekből kiderült, hogy a gazdasági élet bénulása, az anyagihiány és a beszer-

zési lehetőségek elapadása miatt a fölépítendő szükséglakások oly horribilis költségekbe kerülnének, hogy a 69 egyszobás lakás ára nem áll arányban azzal a lakásgyarapodással, amely így elérhető volna. A mérnöki hivatal jelentése szerint a huszárlaktanya mögött lévő két hatalmas barakképület átalakítási költségei 1 millió 285 ezer koronába kerülnének. Turóczy Mihály főügyész indítványozta a tervek elejtését, a munkálatok beszüntetését és a barakkok lebontását. A költségek mellett tulajdonjogi kérdések is szóba kerültek, amelyek szerint az sincs eldöntve, hogy a város birtokában vannak-e a barakkok. A katonaság ugyanis, amelytől a város visszakapta ugyan a barakkokat, egy esetleges katonai beszállásolás céljaira fönntartotta magának a használati jogot.⁵⁰

Mivel Szeged város tanácsa elutasította a huszárlaktanya mögötti barakkok lakásokká való átalakítását, az egyre érkező menekültek elhelyezése megoldhatatlan helyzetet teremtett. A *Szegedi Friss Újság* hasábjain a lakossághoz fordultak és nem csak kértek, hanem egyenesen követeltek.

A társadalomnak kötelessége elmenni az áldozatkészség legmesszebbmenő határáig. Áldozunk értük annyit, amennyit csak áldozhatunk. Lássuk el a bujdosókat lakással, meleg otthonnal és megfelelő étellel. Osszuk meg velük a bánatot és öntsünk bizalmat a lelkükbe, hadd érezzék át, hogy nincsenek elhagyva, mert a szegedi földön véget ér a bujdosásuk. Ebben a városban itthon vannak, és velünk folytatják a küzdelmet, a nehéz életet. Mert jönni fog, ha jönni kell...⁵¹

A város vezetősége elhatározta, hogy a közéleti nevelés egyre növekvő nehézségei miatt beszünteti a Szegeden tartózkodó menekültek ételkészítési és ellátási feladatait, mert nem kapott cukrot a menekültek részére, és a lisztmennyiséget is tetemesen leszállították. Szegedről nem tiltanak ki senkit, nem távolítják el a menekülteket, de egyelőre nem élelmezhetik őket. Bíró Benő városi főmérnök azt ajánlotta, hogy a menekültek tegyenek testületileg lépéseket a város vezetőségénél és a kormánybiztosnál, hogy a szükséges élelmiszereket részükre a közéleti nevelési minisztérium kiutalja. A lakáskérdésben nem tehet reményt nyújtó kijelentést, mert maguk a szegediek sem tudnak megfelelő lakáshoz jutni.⁵²

Szegeden napról-napra növekedett a menekültek száma, akiknek nagy része teljesen pénz és támogatás nélkül érkezett. A különböző vidékekből menekültjei azzal a kéréssel fordultak a kormányhoz, hogy továbbra is folyósítsa fizetéseiket. A kormány a kérést azzal adta át a Szeged városának, hogy amennyiben pénzkészlete lehetővé teszi, előlegezze meg az állampénztár terhére a fizetéseket.⁵³

Szombathelyen, a károni barakkok szükséglakásokká való átalakítására tervek készültek, de a munkálatokat elhalasztották.⁵⁴

Sopronban a nagy lakásínség arra készítette a város vezetőit, hogy a hadügyminisztertől a soproni kaszárnyáknak polgári lakásokká leendő átalakítását kérelmezzék. A tárgyalások végül eredményre vezettek, a katonaság átengedi a szélmalmi, a Károly és a 48-as kaszárnyát. A Károly laktányát a Selmezbányai Erdészeti és Bányászati Akadémia beköltöztetéséhez adták át.⁵⁵

Kaposvár város képviselőtestülete elutasította a kereskedelemügyi minisztérium ajánlatát, miszerint az hajlandó a Honvéd-téri kislakások felépítéséhez a költségek egyharmadával hozzájárulni, ha a város a többi kétharmad rész fedezését magára vállalja.⁵⁶

Győrben az ágyúgyár igazgatósága ajánlatot tett a városi tanácsnak, hogy 10 hold nagyságú, munkásházak céljaira szánt területét váltsa meg, mivel a beállott gazdasági helyzet következtében a gyárat nemcsak, hogy nem fejleszti, de munkásait kénytelen elbocsátani és így a munkástelepet nem építheti meg. A telep csatornázva van, a villanyvilágítás bevezetve. A telepen több barakk áll, melyek szükséglakásokká átalakíthatók.⁵⁷

Több város (Szeged, Szombathely, Győr, Kaposvár stb.) felhívással fordult polgáraihoz, hogy ne nézzék tétlenül a megalkudni nem tudó, megélhetési lehetőségétől megfosztott középosztály elviselhetetlen nyomorát, és ki-ki tehetségéhez mérten, kisebb vagy nagyobb mértékben járuljon hozzá az akciókhoz, amelyek otthont és kenyeret adnak az otthontalan és éhező magyaroknak. Ugyanakkor párhuzamos akciókat hirdettek az adott városból-vidékről származó hadifoglyok hazaszállítására és segélyezésére is.⁵⁸ Valószínű, hogy a két segélykérés gyengítette egymás hatását, és ebben az összevetésben a menekültek húzták a rövidebbet.

ÉLET

A VAGONOKBAN

A megszállott területekről kiutasítottak/menekülők igyekeztek minél több holmit belezsúfolni a tehervagonokba, minél többet megmenteni korábbi életükből. Akik több vagonot kaptak, azok valamennyire szeparálni tudták dolgaikat: az egyikben „laktak”, a másikban hozták bútoraikat, berendezési tárgyaikat, tüzelőjüket, esetleg háziállataikat. Bár hallomásból tudták, hogy Csonka-Magyarországban nagyon nehéz lakáshoz jutni, mégis reménykedtek benne, hogy egy ismerős segít, vagy egy rokon befogadja őket átmenetileg. Azt a néhány napot pedig „guggolva is kibírják” – gondolták. Csakhogy a néhány napból hetek-hónapok lettek, a rokonok sajnálkoztak, de nem tudtak helyet szorítani nekik, és előfordult az is, hogy az ismerősök letagadtatták magukat. Így maradtak az emberi lakásra alkalmatlan, vékony deszkafalú vagonokban, amelyek télen kifűthetetlennek bizonyultak, nyáron a bádogtető kemencévé forrósította azokat.

A vagon megszüntetni látszott a társadalmi különbségeket, mert eltűnt a rend és rang. Egyformán tengődött ágynélküli kocsikban úrinő, munkásasszony, szellemi és testi munkás, egyetemi tanár, kérgestenyerű fékező, öreg, fiatal, férfi, nő, gyermek egyaránt. A menekülési pótlék megszüntetése és az egyre növekvő infláció tovább süllyesztette az életnívójukat. A köztisztviselők bére mindig messze lemaradva követte az inflációt. Az élelmiszerárak átlag ötvenszeresére emelkedtek. A háború előtt a legalacsonyabb rangú köztisztviselő fizetésének felét fordította élelmiszerek beszerzésére, vezető állású köztisztviselőnek elég erre volt fizetése tizenketted részre. A háború utáni fizetése a legszükségesebb élelmiszerek beszerzését sem fedezte, pedig

egy magasabb rangú tisztviselő háztartási standardja lényegesen alacsonyabb lett.¹ Egy főmérnök havi fizetése 900 korona, ebből egy napra 30 korona jut, amiért másfél kilogramm babot kap. Egy vasúti forgalmi tiszt napi 24 koronát keres, amiért 7 és fél deka szalonnát vehet.²

A ruhanemű beszerzése egyszerűen elérhetetlen volt számukra. A háború előtti árakhoz képest 10 000%-kal (!) emelkedtek a ruházati cikkek árai. A legsilányabb ing is ára 500 korona, egy pár cipő 1000–1800 koronába, egy télikabát 6000–10 000 koronába került. A munkások helyzete még rosszabb volt. Egy öttagú család heti élelmezése 995 korona lett volna, a legjobban kereső ipari szakmunkás havi bére (betegsegélyző, nyugdíjjárulék levonása nélkül) 1220 korona – tehát egy hónap alatt egyheti élelmiszer-árát keresték csak meg.³ Ilyen helyzetben, hogy az alacsony fizetést kiegészítsék, ruhaneműiket, bútoraikat adogatták el.

Az újságok tele voltak szívszorító, megdöbbentő, felháborító történetekkel. Minden lap a maga olvasótáborára szerint válogatott a sorsok között. A polgári újságok inkább a tisztviselők méltatlan helyzetén szomorkodnak, a baloldali lapok az egyszerű emberek iránt keltettek részvétet.

B. Pálné felnőtt fiával, 18 éves lányával és hat kisebb gyermekkel Zólyomból került Budapestre.

Kilenc hónapja kóborlunk az országban. Hol ide, hol oda vet a sors; lakást sehol sem kapunk. Most itt fázunk, nyomorgunk. Szegény uram, aki főkalauz volt, nem bírta a sok gyötrelmet, két hónappal ezelőtt megőrült. Azóta tébolydában van. A fiam most gyógyult föl tifuszból. Őt kicsi gyermekem vérhassal kórházban feküdt. A múlt héten jöttek haza. Nincs cipőjük, harisnyájuk. Pénzünk nincsen, mert amióta vagonban lakunk, se lakbértámogatást, se menekülési segílyt nem kapunk... Hogy mennyit fázunk, jó uram, azt senki sem hinné... Amíg főzünk a fejünk meleg, a lábunk fázik. De éjjel úgy fázunk, hogy vacog belé a fogunk... Ha reggel kilepünk az ágyból megfagy rajtunk az ing... Már magam is beteg vagyok... Én nem is tudom, meddig tart ez a szenvedés... Hiába könyörgünk, lakást nem kapunk... Itt fogunk elpusztulni...⁴

A *Népszavában* a következő beszámoló olvasható:

A vagon ajtajában apró gyerekek ülnek, és a leeresztett falépcső alján a többi: Rongyos, mezítlásos s szakadt cipőjű apróságok úgy fogadnak bennünket, mint akik már megszokták az efféle látogatásokat.

Hol a mamátok; gyerekek?

– Bent a kocsiban – mondja a nagyobbik fiú –, az ágyban. Beteg.

Felkapaszkodom a lépcsőn. A nyolc apró gyerek anyját az ágyban találok. – Tavalý óta vagyunk itt a vagonban. Vasúti munkás a férjem, itt dolgozik a Nyugatinál. Szegény kis gyermekiemet nem tudom gondozni. A nagyobbik leányom – 16 éves – főz ránk.

Előkerül az apjuk, megtört, elkeseredett ember.

– Csak írja meg, uram – mondotta –, hogy borzalmas ez a mi életünk. A gyerekeknek nincs magukra venni valójuk. Inasnak mehetne az egyik fiam, de így rongyosan, mezítláb mit kezdjek vele? Nincs fánk, amivel tüzelhetnénk. Az egész telep fa után futkos, de mindig lekésünk vele; mert a városiak elkapkodják.

Az apró pléhtűzhelyen – ilyen van a legtöbb vagonban – láda és bútorencsok égnek. Egy kis szellő kerekedik és a füst egyszerre megtölti a vagon. A beteg asszony köhögni kezd.

Az egyik vagon előtt másfél esztendősi fiúcska erősen köhög. Sápadt asszony fogad a kocsiban:

– Hat gyerekünk van, az uram díjnok az egyik fővárosi hivatalnál.

Négy lánykát találok lerongyolódott állapotban.

– Ruhát szerezzenek nekik, hisz nem járhatnak a lányok iskolába.

– Mióta köhög a kicsike?

– Pár napja, kérem. A nyáron majd elpusztultunk a forróságtól. Az éjszakát szinte mindenki meztelenül, vagy a vagon alatt, a földön töltötte. Most pedig itt a hideg. A gyerekeket is ruhában fektetjük le és reggelre egészen elkékülnek szegénykéim a hidegtől. Hiába dugdossuk be a repedéseket, alulról-fölülre betódul a metsző hideg levegő. Aludni se tudunk tőle. A kicsike is ettől fázott meg. Hiába fűtünk be a kevés fánkkal, amit magunkkal hoztunk; alig hogy kialszik a tűz, a meleg elpárolog egyszerre. Még szerencse, hogy a nappalok nem hidegek.

Egy, az intelligenciához tartozó család vagonjában lázas beteg leánykát találunk. Ő is megfázott.

– A férjem tüdőcsúcshurutot kapott, én is beteg lettem. Az orvost várjuk. Hetenként kétszer kijön ide az orvos, csak be kell jelenteni a betegséget a menekültügyi irodában. Éjszaka véges-végig köhögnék a vagonokban; olyan ez, mintha végig ugatás hallatszanék.

– Fordultak elő járványok a telepen?

– Bizony, sokszor a nyári forróságban sok gyerek bélhurutot kapott. Persze, rossz a táplálkozás. Volt tifusz és vérhas is. Nézze kérem – mondotta –, ott is, amott is a nagy szemétrakásokat. Ezeket halmozódik fel a vagonok szemetje.

Valóban, nem messze bűdösödik tőlünk egy fél méter magas öreg szeméthalom.

– Nem régen egy 5 éves fiúcska belefulladt a szemetes gödörbe. Himlőben 5 gyerek halt meg – folytatta –, ahogy én tudom. Nátha, köhögés, rekedés; hasmenés, ebből itt ki nem fogyunk. Nem csoda, a vagonokban állandó az éles légvonal. Nyáron sok baj volt a poloskával.

Ráncosképű, kékszemű csecsemő. Anyja szoptatja éppen. Itt született a nyáron. A fáradt, szomorú, gondoktól megviselt fiatalasszony közben 2 éves leánykájával is foglalkozik.

– Szép és egészséges volt a piciny, amikor megszületett, 3200 gramm volt a súlya. Most három hónapós és több mint fél kilót lefogyott. A nyári forróságban bélhurutot kapott. Mi, föl nőttek is alig bírtuk. A szomszédék két disznaja beledöglött, mi emberek kibírtuk, de azt a kis gyereket majdnem elvitte. Most meg hideg van. Egész éjjel nem merem kibontani és szegénykét már föl marta a nedvesség. Csak reggel tudom megfürösztetni. Nincs pelenka, rongyokba burkolom.

A kislány arcán, kezén zúzott sebeket látok.

– Mi ez? – kérdezem.

– Tegnapelőtt, egy vigyázatlan pillanatban, kiesett a vagonból. Nem lehet folyton benntartani a gyereket és én egy izgalomban vagyok egész nap a közelben tolató mozdonyok miatt.

Ahogy leszállunk a kocsiból, egy asszony vezeti arra lázas, beteg fiacskáját, a másíknak ótvaros a feje.

– A kórházban nem vették föl. Most szegénységi bizonyítványért megyek, azt mondták a kórházban, hogy ez szükséges.

Egy másik ember azt mondja el, hogy nemrég egy 6 éves fiúcskát gázolt el a vonat.

– Egy 9 éves fiút – teszi hozzá – fogócskázás közben gázolta el a tolató mozdony.

Így megy a panasz sorba-végbe. Nincs ruha, nincs cipő, nincs tüzelőszér, az éjszakák borzalmas hidegek máris, a táplálkozás nyomorúságos és a gyerekek egymásután betegszenek meg. A balesetek veszedelme állandó rémületben tartja a szülőket, hisz a gyerekeket nem lehet egész nap a vagonbörtönben tartani. Az erkölcsi züllés veszedelme ugyancsak fenyegeti az ép erkölcsi érzékkel a végekről vándorcigány életbe zuhant apróságokat. Nagy az iskolakerülés. Van egy 1 ½ éves gyerek, anyja nincs, apja munkába jár, a kicsike magára marad a vagonban, onnan kandikál ki. Szerencse, hogy az érző szívű szomszédok adnak neki és 3 éves kis testvéreinek valami meleg ételt, mert nincs, aki főzzön rájuk...⁵

Az Újság így tudósított:

Kis, bizonytalanul mozgó létra visz fel a négy kerékre mozgó családi házba, s ha sikerül felkapaszkodni, az ember benn találja magát egy összezsúfolt háztartás kellős közepén. Csöpp kis vastűzhely ontja a meleget. Köröskörül ágyak, állványok, ruhaneműk, sziták, szűrők, gyúródeszka, mosóteknő, szentkép festői zűrzavarban. Gyerekek, kutyák, tyúkók élénkítik az amúgy is tarka képet. Vannak, akik nem csomagolnak ki, mert abban bíznak, hogy rövidesen lakáshoz jutnak. A vasutasok legnagyobb része megtalálta itt ideiglenes elhelyezkedését, persze az otthagyt kis házat, földet, baromfit mind siratja. Akiknek sikerült tüzelőt hozni magukkal azok nagyon szerencsések, mert a vagon olyan hideg, hogy éjszaka is fűteni kell. De mi lesz itt télen?

A Pesti Napló is bemutatta a vagonlakók életét:

– A menekültekhez tetszik? – kérdezi – Akkor tessék velem jönni. – És gázolunk át a vasrudakon, kőbuckákon, már egészen sötét van, az eső is szitálni kezd. Végre hosszú hallgatás után megszólal:

– Rosszul élünk, kérem, nagyon rosszul. Ránk taposott az élet...

A fűtőházhoz érünk. Itt is teherkocsik állnak egymáshoz láncolva. Rozoga fagrádicson lehet feljutni a kocsiba, a menekültek lakásába. Az egyik kocsinál az asszony megáll.

– Itt lakunk mi, tessék felfáradni.

Felkúszunk a lépcsőn, a pokrócajtót félrehúzzuk, és bent vagyunk a „lakásban”. A marhakocsi közepén kis vaskályha áll, ontja magából a meleget. Szemben a bejárattal, konyhaasztal mellett kisfiú palatáblára nagy betűkkel rajzol, szveter van rajta és sportsapka.

– A fiam – szól az asszony, leteszi a kosarat a földre és leveti a kendőjét. Csinos, fiatal nő, csak az arca nagyon fáradt, látszik rajta, hogy szenved. Az asszony kötényével letöröl egy széket, hellyel kínál, aztán beszélni kezd.

– Április elején jöttünk el Zólyomból, mindazok, akik nem akartuk letenni a hűségesküt a cseheknek. Legalább nyolcvan vagonban menekültünk, vasutasok, államhivatalnokok, a város intelligenciája. Összepakoltuk a bútorokat, ahogy lehetett, betöltük a kocsikba, és jöttünk Pestre.

Mialatt az asszony beszél, körülnézek a kocsiban. Az egyik sarokban széles, barna faágy áll, mellette gyerekágy, zöld hálója gondosan felhúzva, mintha feküdne benne valaki. Az ágy lábánál áll a kredenc, mellette két szekrény, összekarcolva, a hurcolkodástól elkoptatva. Odébb varrógép,

rajta vászondarabkák. A földön lavór áll piszkos vízzel, egyáltalán minden piszkos. A földön szemét, hulladékok, ételmaradványok.

– Minden így tönkrement, a bútorok, a fehérenemű, minden. Tetszett volna látni, milyen szép, rendes lakásunk volt Zólyomban, most pedig ilyen: A hintaszékem darabokra tört, még a fehéreneműm is elpusztult itt. Nem lehet súrolni, mert megfáznánk mindannyian. Volt egy kis pénzünk, azt felemésztette a hurcolkodás és a drága élet. A jövedelmből bizony nem lehet megélni. Most még jó, mert van fűtőanyagunk, a telet még kibírjuk. De nyáron majd meggebedtünk a szörnyű hőségtől. Itt a vagonokban rettenetes a forróság.

Az asszony most feláll, odamegy a rácsos ablakhoz, amely oly kicsi, hogy az ember feje nem férne ki rajta és yalami barna ronggyal letakarja.

– Lehúzom a függönyt – szóló keserű derűséggel, – nehogy besüssön a hold.

Aztán az ágy alól fazekat húz elő, és kezdi kirakni a kosár tartalmát. Készül a vacsora.

– Mikor fogunk visszamenni? Mikor? – kérdi nagyon szomorúan. – Úgy-e, nemsokára?

– Isten segítségével nemsokára – felelttem, és mind a ketten elhallgattunk.⁷

A pályaudvarokon nem csak a megszállt területekről menekültek vannak. A józsefvárosi pályaudvaron 32 vagonban olyan szerencsétlenek „laknak”, akiket a románok összefogdostak és családotól a csóti fogolytáborba internáltak. A dunántúli román kivonulás után egy darabig még Csóton maradtak, már majdnem mindegyikük munkába állt, mikor az új parancsnok összehalkoltatta és Budapestre küldte őket.

Idestova már három hónapja, hogy egy részünk vagonban lakik. Vagyunk itt mindenfelől: Csikból, Biharból, Gyergyóból, Szilágyból, no meg Hajdu megyéből is. Most aztán itt vagyunk minden nélkül. Se ágy, se takaró, se rendes tisztálkodás, se elegendő ennivaló. Megfagyunk, lesóványodunk, megfégeseidünk itt valamennyien. Napjában egyszer kapunk enni. Se reggeli, se vacsora. 15-en, 20-an vagyunk mindenféle limlommal egy kocsi-ban. No meg ez a sok apró gyerek. Javarészüik már beteg. Se meleg ruhá-juk, se táplálékuk. Egész éjszaka nem alszunk tőlük, annyira köhögnek. Az egész vonat egy kórház, orvos és orvosság nélkül.

Az egyik kocsi-ban középen egy kis tűzhelyféle. Két asszony mos. A ha-mun egy 3–4 éves gyerek ül meztláb. A kocsi-ban öt vacok, csupa piszkos rongyokból. Az egyik sarokban pár hasáb fa. A tűzhely túlsó oldalán egy láztól fényesszemű öregasszony köhög nagyokat a magára terített ron-

gyokba. A másik kocsi padlója feketén piszkos. A rozszant kocsioldalon beszűrődik a világosság. Zsúfolva a kocsi mindenféle vacakkal. Itt már nem ég a tűz. Kékebbek a kezek is, sápadtabbak az arcok. Egy vagonban hét apró gyerek van. A sarokban egy tyúkketrec bűzlik. A gyerekek arca, keze, nyaka csupa kiütés. Piszkos, nyomorúság, lesóványodott arcok, kócos fejek, ijedt, éhes tekintetek, rongyok, keserves sóhajtások, végeszakadatlan keserű panaszkodás mindenütt.

A kocsisor elején hangos kiáltás: ebéd. Pont 12 óra. Megelevenednek a kocsik. Asszonyok, gyerekek nagy zörgéssel viszik a bádgedényeket. Siet mindegyik. A tízes kapu őrházikójában osztják nagy üstökből az ételt, amit a Hungária-úti népkonyháról hoztak. A mai menü rántottleves árpakásával, kevert babfőzelék és személyenként egy hering. Valaki elégedetlen az örökös heringosztás miatt.

– Lehet rá legalább inni – tromfolnak kórusban a sorbanállók.⁸

1919 novemberében a kiutasított bírák, ügyészek, bírósági tisztviselők az Igazságügyi Minisztérium új épületének szuterénjén kaptak elhelyezést. Egy-egy szobát kaszárnyaszerűen rendeztek be számukra, hat–nyolc vaságyat állítottak fel nekik, külön a férfiaknak, külön a nőknek, akik közül többen bírósági gépirónók voltak. A férfiak többnyire egyedül jöttek, családjuk otthon maradt. A termekben a központi fűtés radiátorai jéghidegek voltak, dide-regve ültek a szobákban.

Ki-ki régebbi foglalkozásának megfelelő helyre jutott, fizetésüket is mindig megkapták, de októberben a menekülési segílyt megvonták tőlük. Ez érzékenyen érintette őket, mert az otthon maradottakat innen támogatták. Így ők Budapesten, családjuk a megszállt területen szenvedett hiányt. Étkezési lehetőség a központi járásbíró-ság épületében lévő, az igazságügyi alkalmazottak részére berendezett menzán volt, a koszt – ahogy mindenütt – gyen-gécske. Az ebéd ára egy hónapra 180, vacsoráé 150 korona volt. Hús csak egyszer-kétszer jutott hetenként. A reggelit az udvaron, egy kis kézi kályhán főzték, ha volt miből. Gyakran a vacsora is itt készült.⁹

Egy menekült tisztviselő a *Budapesti Hírlap*nak írt levelében írta le a me-nekültek étkezőjének a hangulatát.

Ajkukon se nevetés, se beszéd, arcukon a fáradt kimerültség merevsége, szemükben az elfásultak közömbössége, vagy legfeljebb a gúny és meg-vetés egy-egy metsző sugara, az egész fölött pedig gyászos, fájó csöndes-ség. Még a tányér, a pohár csörömpölését is mintha szordínó tompítaná. Úgy látszik, remetéik ők, kik önkéntes száműzetésbe mentek, otthagya a világ hiúságát, hamis gyönyörök csalfa tündérszigitét, s most a lemondást,

a vezeklést választották osztályrészül. A szegény, hajléktalan, földönfuto menekültek, mert ők vacsoráznak itt, az ő étkezőjük e bú tanyája. Zárkózottan, hangtalanul körülülük a szegényesen terített asztalokat s egykedvűen, ha hideg, ha meleg, fogyasztják a sablonosan eléjük rakott ételt. Jó-e, ízletes-e, melyik tisztviselő törődhetik ma evvel. Megeszik. Az éhhaláltól megóv, s talán több már nem dukál nekik. Vajon gondolataik ilyenkor hol járnak? [...] Minden könnyet letörölni itt a legmeszebbmenő emberi jóakarat sem képes, hiányzó otthonukat pedig a legbajosabb pótolni. Pedig e kérdés a legfontosabb. Mert az otthonnélküliség előbb-utóbb megőrli az amúgy is ezer bajban vergődő lelket, s ha éppen testi táplálékról gondoskodva is van ideig-óráig, ember legyen ki ez állapotot sokáig ép lélekkel bírja. Azért hát, minél előbb úgy kell elhelyezni őket, hogy ott végleg megmaradhassanak s bizvást hozzáfoghassanak új fészekrakáshoz, mely munkával majd visszatér az önbizalom, visszatér az életöröm, feltűnik ismét a cél, amelyért a küzdelmet megvívni érdemes.¹⁰

A háború előtt az úri osztály már öltözködésében is kifejezte, hogy megélhetéséhez nincs rászorulva a testi munkára. A kabátujjból kibújó fehér kezélő, a kamásli, az asszonyok habos zsabója, hosszúra növesztett körmük mind azt mutatták, hogy nyugodtan viselhetnek ilyen öltözetet, nem piszkolják be a kezüket. Ezek az emberek különösen nehezen viselték a „tábori körülményeket”. Zilahy Lajos író nővére hadiözvegyként, négy gyermekével Nagyszalon-táról menekült, és másfél évig élték vagonban a Nyugati pályaudvaron. Az ő élményeiket is beleírta *A földönfutó város* című regényébe.

Mindenki el volt már borítva a testi piszoktól. Négy hét a vagonban, meleg víz sehol, a testi tisztálkodás szinte lehetetlen. Száll a korom és a füst, a ruhájuk alá hatol. A legtöbb férfi szakállt növesztett az úton, de voltak, akik már a háromnapos szakállt se bírták, mert folyton vakarni kellett a serkenő szakállt, ezek mégis rászánták magukat a borotválkozásra. Ez a vagonélet elvadította őket, körmük alá és kezük bőrének hajszálvékony ráncaiba ette magát a piszok. De nemcsak a kezükbe, hanem arcuk ráncaiba is. És lassanként az ágyneműek is megfeketedtek, beszívták a sok ételszagot. [...]

Feltúrte karján a télikabát és a kabát ujját. A kar belső oldalán a fehér bőr tele volt piros csipésekkel.

– Ide járnak a disznók, ahol vékony a bőr. Honnan van itt poloska? – Az én házamban sohasem volt.

– Honnan? Mit képzelsz, mi mindent szállítottak már ezekben a vagonokban? Bútort, rongyot, koporsót, mit akarsz. Most a melegre, ember-

szagra kijönnek a repedésekből. Onnan jönnek. Én attól félek, barátom, hogy megtetvesedünk. Attól pedig Isten őrizz, mert attól már csak egy lépés a kiütéses tifusz. Ki tudja, mi lappang ezekben a bűdös vagonokban. Ne sajnáld a szappant és a lysoformot...¹¹

Vidéken sem volt jobb a helyzet, mint Budapesten. A miskolci állapotokról számolt be a *Reggeli Hírlap*.

Felkapaszkodunk a kocsikba. A hideg súvít be a teherkocsi tolóajtaja körül, a deszkafalak hasadékait szalmával, rongyokkal betömték ugyan, de az eresztekeknél megleli az utat a hideg. A hóval borított tetőről szivároog be a nedvesség. A felsőtestünk csak érez valami meleget, de a lábunk majd lefagy, olyan hideg a kocsi padlója. A második, a harmadik, a tizedik kocsiban sem jobb a helyzet.

– Még az a szerencse, hogy tüzelőjük van elég – mondom.

– Ha nem elég, hát lopunk – válaszol nyíltan egy főkalauz. Itt tüzelőt lop, otthon Tiszolczon háromszobás tiszta, szép lakása volt. A nyomai meg is látszanak a szép lakásnak. Rendes bútorok, amelyek meghasadoztak már a nedvességtől, a szárazságtól, hiszen – elgondolni is rettenetes – tíz hónapja laknak ugyanabban a kocsiban.

A hosszú idő alatt valahogy berendezkedtek a kocsikban, de bizony siralmas ez a berendezkedés. A holmijuk javarészt zárt kocsikban van csak, nem egy esztendeje, abból már aligha lesz használható valami. Ide csak a legszükségesebbeket rakták, attól is alig tudnak megmozdulni a kocsiban. Ágyak, fekhelyek, szekrény, asztal még polcok sorakoznak sűrűen zsúfolva. Isten csodája, hogy még el nem pusztultak abban a fent meleg, lent hideg, fülledt, nedves levegőben. Egész éjszaka fűtenek, különben megfagynának. Reggelre így is csupa víz az ágyneműjük a tetőről beszivárgó víztől. A módosabbaknak még van néhány aprójószáguk, persze az is ott van a kocsiban, mert hiszen nincs hol tartania. Van olyan család, amely a kecskéjét is ott tartja.

A rendezőpályaudvaron két csoportban húzódik a vagonlakók vonata. Itt talán még szomorúbb a helyzet, mint amott. A szabad pályán mindenfelől vágja a szél a kocsikat, amelyekben hat-nyolc tagú családok húzódnak össze. Megdöbbenő képek ezek. Egy-egy kocsiban két tűzhely sem tudja enyhíteni a hideget. A tűzhelyen fő az étel, míg valamelyik tolató mozdony neki nem megy a kocsisornak, amitől persze lerepül a tűzhelyről minden.

Apró gyermektől az eladó leányig, gimnazista fiúig együvé préselte a nyomorúság az egész családot, amelynek tagjai Zólyomban háromszobás

lakásban laktak. Az iskolába járó fiúk nem tudnak tanulni, a lányoknak nincs társadalmi életük, hiszen úgy élnek tíz hónap óta, mintha az erdőben lennének. Jobb sorshoz szokott családok szomorú nyomorúsága ez. Havi 6–700 korona fizetés mellett nyomorognak, amelyek fölemésztették – a hosszú bolyongás alatt – minden megtakarított pénzüket. Leszakadt már róluk a ruha, a gyermekek rongyokban járnak, kisasszonyoknak nevelt leányok testét kopott kendők, ócska férfikabátok védik a hideg ellen – és még a menekült-segélyt is beszüntették.¹²

Szombathelyen a vasúti víztorónynál hat Zágrábból menekült vasutas család nyomorog. Azért jöttek el, mert megfenyegették őket, hogy ha maradnak, internálás lesz a sorsuk. A határon át kellett pakolniuk egy másik kocsiba, mert a vagonot nem engedték át. Voltak, akiknek az utolsó pillanatban adták tudtára, hogy nekik is el kell hagyni a várost. Erre hirtelen becsomagoltak, és a vagonokban várták az elszállításukat. Közben lezárták a határt, ők pedig Zágrábban rekedtek – ugyanúgy a vasúti kocsikban, mert ott is rögtön kiadták a lakásukat, amelyet elhagytak.

Ha tudtuk volna, hogy itt mi vár ránk, akkor inkább ott maradtunk volna – mondták elkeseredetten.¹³

Dombóvár mint vasúti csomópont sok vasutasnak szolgált átmeneti szállásul. A bereknél álló 54 vagonban zömében ők húzták meg magukat. A *Dombóvári Hírlap* megírta, hogy „tartós védelemre” rendezkedtek be, sárral betapasztották a tolóajtót, de a meleg hatására a sár lepattogott, és a szél tovább fűtyült be a réseken. Ablakot is vertek rá, hogy ne boruljon örök sötétség rájuk. Amikor fűtöttek, kellemes meleg volt a kocsiban, de ahogy éjjel kialudt a tűz a vaskályhában, reggelre csupa dér lett a vagon vaskerete. A vagon alatt hevenyészett ölben egy disznó várt a sorsára. Panaszolták, hogy a vagonban csak tengődés, napról napra való vegetálás az életük. Eltenni nem tudtak semmit, a paradicsombefőtt megromlott, a krumpli megfagyott.

A helyi újság beszámolt arról is, hogy egy másik vagonban a hétgyerekes Stoff család lakott. Két gyerekük megfázott, fejtől-lábtól feküdtek a gyerekágyban. A szülők nem voltak „otthon”, apjuk szolgálatban, anyjuk kenyérlisztért ment a harmadik faluba. A nyolcéves nagylány vigyázott a kicsikre, meg a spárheltben a tűzre, de a tüzelővel spórolni kellett, mert csak kevés szénét kaptak a vasúttól. Ő járt fűtőházhoz vízért, ami nemcsak nehéz, de veszélyes is volt, mert a síneken kellett keresztülmennie.¹⁴

A Szegedi Napló tudósítása szerint az állomás nyolcadik vágányán hosszú sorban álltak a menekültek vagonjai.

A vagonok, ha szerényen is, de ki vannak díszítve. Mindegyiken fenyőgally, amit még hazulról hoztak, egy-egy sokáig féltve őrzött nemzeti-színű szalag, egy kis trikolór. Végigjártuk a sort, lehetőleg mindenkiel beszélünk. Igen csendes szavúak, bele vannak törve sorsukba, amely szegénység volt a lateiner pályán eddig is. Elégedetlen csak az úgazdag szokott lenni, mert az még többen kíván. A sínek között néhány tyúk. Még hazulról való, magukkal hozták a kincset, s most kicsapták szemezni. De itt csak koromszemet meg kavicsot talál. A házőrző kutya leül a vagon elé, ő őrzi az új hajlékot. Egy szürke macska meggörbíti a hátát, úgy dörgölődik hozzánk. Ez is eljött onnan, már csak a gyerekek kedvéért sem lehetett volna elhagyni. Valahol egy liba gágog.

– A miénk – mondja szemérmesen a fát fűrészelő vasutas. Egész halom fa van előtte hasábban, lehet egy negyed öl is.

– Szlavóniából utasították ki őket – magyarázza a köztisztviselő. – Ők kölcsön jutottak hozzá, a vasút még gondoskodik az embereiről.

A vagonokból kályhacsövek meredeznek elő bátortalanul, éppen csak hogy kidugják az orrukat. Kicsinyke dobkályhában végződnek, mellettük egy díván, a sarokban az ágy, kofferek, ládák egymás tetején. A tányérok, evőeszközök ahol elférnek, a bejáráthoz közel néhány cserép muskátli. A teherkocsik magasak, oda csak létrán lehet fölmenni. A kényyszerűség ennek összebarkácsolására is megtanította őket, erős dorongfából, kurta karókból pompás lépcső készül. A szomszédok kölcsön is kérik, s a kölcsönadó aztán maga megy el érte, hogy szintén hazatérve fölhúzza maga után. A meleg csak este engedi őket előbújni, akkor kikerülnek a hetedik sínpar közé, összegyűlnek az egy vidékről valók, ismerkednek az idegenek. Szomszédolnak. Az anyák megfürösztik apróságaikat a lavórban.

– Ne tessék csodálkozni, hogy ilyen mocskosak, de rájuk rakódik nap közben a sok vasúti piszok. Mit csinálnának szegénykéik, játszanak. Eleinte tetszett nekik, hiszen nagy mulatság vagonban lakni, de most már nagyon érzik a kényelmetlenséget, s nyűgösködnek.

Általános a panasz a szegedi drágaság miatt. Ekkora mértékben nem ismerték a régi helyükön, bár Jugoszlávia meglehetősen kurtán bánt el velük az utolsó hónapokban. Aki nem tette le az idegen hűségeskút, annak csak a békebeli fizetését adták meg.

– Tessék elképzelni, 190 koronát kaptam 900 helyett. Hogy lehet abból megélni?

Szegeden nem kapják a fizetésüket, a drágasági segélyről szó sincs, épp hogy előleget utalványoznak a számukra.

– Az állam szegény! – Ebbe a kijelentésbe ütköznek lépten-nyomon. Akinek van még valamije, azt föleszi, aztán leküzdi szemérmetességét

s elmegy a népkonyhára. Van köztük sok, akinek már 7-8 hónap óta a vagon a házfödéle. Szinte elszokott a rendes lakástól. A világítás nagy luxus, akinek egy darab gyertyája van, azt megcsodálják primitív életbe kényszerített véreink. Maguk járnak el a kútra vízért. Néha megbetegszik egy gyerek – a vasúti vendéglős jóindulattal megengedi, hogy erősítő levest főzzenek a számára.¹⁵

A hivatalos szervek és a jótékony intézmények a menekültek megsegítésére szólították fel az adott települések lakosságát. Voltak azonban olyanok, akik nemhogy segítettek volna, inkább kihasználták a menekültek tájékozatlanságát, és jól „megvágták” őket. Fekete Mihály, Gombos Mihály, Farkas István és Bozóki István szegedi bérkocsisok a rókusi pályaudvarról újvidéki menekülteket szállítottak kocsijukon, akiktől fejenként 100-100 korona fuvardíjat követeltek. Feljelentés folytán a rendőrbíró elé kerültek az árdrágító kocsisok, akiket egyenként 60-60 korona pénzbüntetéssel sújtottak, és kötelezték egyenként 60 korona visszafizetésére, minthogy a megállapított yiteldíj csupán 40 korona volt.¹⁶

Azok a vagonlakók, akiknek kocsijai az állomáson vesztegeltek viszonylag jobb helyzetben voltak azoknál, akiket távolabb helyeztek el. Budaváry László nemzetgyűlési képviselő a parlament 1920. szeptember 25-i ülésén interpellált a szegedi vagonlakók ügyében. Elmondta, hogy

a szegedi vagonlakók azt panaszolták a múlt héten, hogy vagonjaik eddig a főállomás rendező pályaudvarán voltak elhelyezve, tehát még közel a városhoz, ahol hozzá tudtak jutni a villamoshoz, iparcikkekhez és élelmiszerekhez is, most azonban nem tudom, kinek intézkedése folytán, azt a 230-300 vagon egy szép napon egyszerűen megindították, és elvitték a várostól körülbelül másfél kilométernyi távolságra, ahol ha csak ivóvizet vagy főzővizet akar az a család szerezni, másfél kilométert kell gyalogolniuk, amíg az első kutat megtalálják.¹⁷

Dr. Németh Adalberta így elevenítette fel a nagymamájától hallottakat:

Nem szívesen beszéltek a vagonlakásról. Nem egy évig voltak vagonban, hanem mintha kettő évről beszéltek volna. Mivel, hogy sok gyerekkel jöttek – mert akkor még négy gyerek volt, az egyik útközben halt meg – nem egy vagon kaptak, hanem kettőt. Az egyik volt az, ahol a főzés folyt, mert inkább arra rendezkedtek be, hogy a gyerekeket tudják ellátni. A másikban meg ott volt egy szoba bútor, amit át tudtak hozni és abban laktak. Még nekem is mutatták, hogy „ez még az a bútor, ami...” Abban volt

az alvás. Úgy helyezték el őket, hogy a gyerekek az ágyban aludjanak, és ők a szalmazsákra kerültek, mert „az ott volt az ágy alatt”. És ebben nem is szalma volt, hanem friss szénát mentek mindig kaszálni és mindig frissen kellett tölteni, mert hamar tönkrement. Volt egy nagy Kossuth-kép, azt a nagyapa végig hordozta a világon mindenhová, mert az ott volt a szobában náluk. El volt téve nagyon sokáig egy ilyen kis kerek kályha, Jancsi-kályha, és hogy ezen főzött a nagymama. „Még a szappant is ezen főztem” – mondta a nagymama. A Józsefvárosi pályaudvaron, az Orczy térnél, nem messze a temetőtől egy külső vágányra rakták le ezeket a vagonokat. Ott még az udvaron is – nem udvaron, hanem valami külső részen – ott is főzőcskéztek, ott is folyt az élet. Tehát nem csak abban a két vagonban, ami az övéké volt, hanem kinn, ott a szabad téren is. Ott mosdunk, a víznek a viteléről, hogy „hát bizony sokszor innen nem engedték, onnan nem engedték a vizet”, mindig messzebbre kellett menni, hogy vízhez jussanak. És a szükség nehezen volt elvégezhető. Nem tudtak mást használni, mint vödört. Kivéve a gyerekeket, akiknek hoztak bilit, ők el voltak látva. Ez így megoldódott, csak a felnőtteknek okozott gondot. Az a vagon, amely az étkezésekhez, a főzésekhez volt, annak volt egy lepedővel elválasztott része, ahol mosakodni tudtak és ott intézték ezeket a dolgokat is. Nyáron még ki is mentek a temető falához, hogy ne ott bent intézzék el a vagonon belül.¹⁸

Visky György így emlékezett:

A debreceni teherpályaudvar már tele volt vagonokkal, menekültekkel, a helyiek csak úgy hívták őket, hogy a „gyüttmentek”. Nem voltak nagyon népszerűek – az tény. Aztán tovább vitték az én szüleimet Hajdúböszörménybe. Ott egy mellékvágányra kitolták a vagon, és abban laktak. Élelmiszer, ilyesmi nem nagyon volt, amit hoztak, az már elfogyott, pénzért még nem nagyon kaptak semmit, mert a „gyüttment”-eket nem szívesen látták el a helyiek. Legnagyobb baj az ivóvíz és a mosdóvíz volt. A kukoricásba jártak, hogy emberi szükségleteiket elvégezzék. Ez mindaddig ment, míg a helybeliek észre nem vették az ocsmányságot, és az egyiküket csúzlival úgy fenékbe lőtték, hogy napokig kellett borogatni. Ebből egy kis háborúság tört ki, mert ők is szereztek csúzlit, és védekeztek. Végül is a tisztiorvoshoz fordultak a békekötés kedvéért. A tisztiorvos, amikor felemlegette, hogy tifuszveszély lehet, na a „gyüttmentek” egyből belpoklosokká váltak a helyiek szemében. A tifusz ellen kaptak oltást, de a bolhák és tetvek ellen nem tudtak védekezni, mert azok jó menedéket találtak a szalmazsákokban.¹⁹

Forrai Zsolt is a nagymamájától értesült a vagonlakás körülményeiről, mert a nagymama volt a gyerekekkel, amíg a szülők dolgoztak.

A nagymama elmondása szerint ők Rákosrendezőn voltak egy évig vagonban. Úgy védekeztek a hideg és a szél ellen, hogy pokrócokat szögeltek a vagon oldalára. Kályhával – lehetett az sparhelt, Jañcsi-kályha, dob-kályha – fűtöttek, azon is főztek. A vízvételi lehetőség, az eléggé nehézkes volt, mert sok száz emberre jutott egy vízcsap, és bizony sok száz méterről kellett nekik hozni kannában, vödörben a vizet. A WC – ilyen földbe ásott budi volt. Eléggé nomád körülmények között voltak, de hála Istennek, azért a gyerekek túléltek, nem halt meg senki. Szalmazsákon aludtak, ami akkoriban széles körben használatos dolog volt. A nagypapa mint MÁV alkalmazott, kapott szénjáradékot. A szénét el tudták csereberélni különböző fontosabb dolgokért, élelemért, ruháért. A másik, hogy ők azért nem tétlenkedtek, hanem a cigarettatöltés volt a kiegészítő jövedelmük. Ugyanis jöttek a katonavonatok – részben a hadifoglyokat vitték haza, részben meg a magyar katonákat hozták haza – és a katonáknak árulták a házilagosan töltött cigarettát. A mozdonyvezetőkkel is ment a seftelés, hiszen ők voltak azok, akik könnyen utaztak egyik városból a másikba. Azzal egészítették ki a jövedelmüket, hogy vidékről hoztak fel élelmiszert, ezt-amazt a városba, innen meg iparcikket vittek le cserébe.²⁰

László Gyula elég szűkszavúan írt a vagonéletről:

Elkezdődött a vagonlakás a szolnoki pályaudvar mellékágában. Ott kezdtem a középiskolát is. Édesapám örökké Pesten volt állást és lakást keresni, Édesanyám pedig Vilmi nővéremmel a kórházban, s én két vagon ura voltam. Beköszöntött a tél s én a pályaudvaron összegyűjtött, hullott szénnel fűtöttem kis vaskályhámat. Melléje ültem, belül majd elégttem, hátam pedig fagyott meg. Ebédet a vasúti étteremben kaptam, mint menekült.²¹

Holubetz Emilia édesanyja, Szerencsi Eszter már 13 éves nagylány volt a meneküléskor, így ő mesélte el a lányának a megpróbáltatásokat.

A nagyszüleim másfél évig voltak a vagonban az Északi Fűtőházban. Két vagonnal jöttek, az egyikben laktak, a másikban a holmijukat, a tüzelőt meg az élelmet hozták. A vagonban azon a télen nagyon hideg volt, éjjel-nappal fűteni kellett. A Szerencsi nagypapa építette a kályhát, mert nem volt pénzük, hogy kályhát vegyenek. Tavasszal meg torokgyulladást kaptak és jártak az orvoshoz, mert bent olyan párás volt a levegő, kint meg

nagyon hideg és így lebetegedtek a gyerekek. A legkisebbik gyerek 3 hetes volt akkor, amikor Piski-telepről eljöttek. Rengeteg patkány volt a vagonokban, úgyhogy a nagymama nem sokat aludt, mert örökké zörgött a fával, hogy nehogy a patkányok megharapják a gyerekeket.²²

Az a tény, hogy a menekülők sokan nem hoztak tűzhelyet magukkal, mutatja, hogy nem számoltak hosszú vagonélettel, így sem főzni, nem fűteni nem tudtak a teherkocsikban. Ezért az általános adakozási felhívások mellett a MOVE kaposvári szervezete külön kályhák felajánlására szólította fel a közönséget. A felhívásra Rózsa Ignác lakatosmester, az ipartestület elnöke bejelentette, hogy a vagonlakók részére díjtalanul gyárt fűtőtesteket, ha a vaskereskedők vagy magánosok e célra megfelelő anyagokat rendelkezésére bocsátanak. Mindennemű ócska vaslemez, fémhordók, tetőfedő lemezek, hiányos kályharészek megfelelnek erre a célra. A lakatosmester mellett Lócsei Pál fodrász, Gáspár Gyula építész, Goitein Mór műkereskedő, Kaiser Ödön magánhivatalnok is felajánlott egy-egy kályhát a kaposvári vagonlakóknak.²³

Kutas József 58 éves bádgos 1920-ban Erdélyből menekült feleségével, fiával és leányával. A Nyugati pályaudvar külső vágányain kapott egy vagon, ahol családjával meghúzódott. Télen a kis család igen sokat szenvedett a hidegtől s amikor már nem bírták tovább, Kutas az egyik közelben lévő vagonból két hasáb fát vitt el, hogy avval vagonlakásában befűtsön. Azonban rajtakapták és lopás vétsége miatt feljelentették. Kutast a budapesti királyi büntető járásbírószágon vonták felelősségre. Kutas előadta, hogy télen a felesége a hideg vagonban megbetegedett, hamarosan leverte a nagy hideg a fiát is, aki kínos szenvedés után október 15-én meghalt. Pár nap múlva leánya is megbetegedett, két hétig kínlódott a jéghideg vagonban, és november 4-én őt is elvesztette. Attól félt, hogy a felesége sem bírja tovább, és ezért végső kétségbeesésében vette el a szomszéd vagonról a fát. Az ügyész a végső szükség esetét látta fennforogni, ezért a vádat elejtette, így a bíróság Kutas ellen a további eljárást beszüntette.²⁴

Az egyre súlyosbodó tüzelőhiány okozta gondokat és az intelligencia lelkiismereti problémáit Zilahy Lajos ábrázolta a *Földönfutó városban*.

Egy óra múlva, amikor teljesen sötét volt, Hobola Márk tanár úr üres vulkánfiber kofferrel a kezében újra elindult a gyenge lámpafényben csillogó sínmezőben a külső pályaudvar felé, ahol jól megjegyezte magának azt a tehervonatot, amelynek egyik nyitott ajtajában szén volt. A tanár úr elindult szenet lopni. Félúton megállt, hogy visszaforduljon. Nem, nem, mégse! Ha megfogják, be is csukhatják érte. Bírósági tárgyalás....

az újságokba kerül a neve. Sokáig állt a sínek között, és elgondolkozva lóbálta kezében az üres koffert. Nem, ő ilyen ostobaságot nem tehet. Ő, Hobola Márk, főgimnáziumi tanár, tartalékos főhadnagy, 31 hónapi frontszolgálat után.

A dolog azonban mégsem ilyen egyszerű. Ez a szén az államvasúté, szóval az államé. És az állam nem csak a hadikölcsönnel maradt adósa. [...] Ő az állam rabszolgája volt, s az állam azt ígérte neki, hogy élete végén nyugdíjba mehet, addig is nyugodtan élhet abban a városban, ahol már saját háza és 900 négyszögöl szőlője volt. Ezt máról holnapra el kellett adni, mert jött a menekülés. 370 korona mázsája a szénnek. És milyen nehéz kapni, mennyi utánajárás, csak jegyre adják, Nekik már nincs tüzelőjük a vagonban, tegnap elfűtöttek egy ládát, amelyben a felesleges konyhaedényt tartották. És Margit meg van hűlve, az éjszaka is köhögött. – És a hólyagom – gondolta magában savanyú arccal Hobola –, azt hiszem megint gyulladásban van. Hát csoda abban a jéghideg ágyban? [...] Ez a szén itt az államé, és az államé, neki adósa, sok mindenkinek adósa.²⁵

Nemcsak szomorú, szívfacsaró történetekkel traktálták az újságok olvasóikat, hanem igyekeztek optimistább kicsengésű írásokat is megjelentetni! Ilyen a Sikolya Bálint és Kelemen Margit esküvőjéről szóló tudósítás. E frigy különlegessége, hogy a Rákosrendező pályaudvar egyik külső vágányán játszódott le, a MÁV egyik vagonjában. Kelemen Péter postás-altiszt, a felesége és gyermekeik, Margitka, Gyuri és Sárka Losoncról érkeztek. Folytonos siránkozás volt az életük. Kelemen Péter, a fáradt tekintetű, lassú, meg-megcsukló járású postás nem tudta, mihez kezdjen: A felesége folyton sóhajtozott, abból a kevés pénzből éldegéltek, amit a holmiért kaptak, amikor odahaza, meneküléskor el kellett kótyavetyélni egyet-mást. A 18 éves, nevetős, kék szemű Margitka viselte az egész család gondját. Takarított és főzött, mosott és vasalt, és mindnyájukat vigasztalta. Berendezte a vagon, mindenfélét előkerített, ami a háztartáshoz hiányzott.

A Kelemenéssel szemben lévő vágányra toltak be egy másik vonatot, tele erdélyi menekültekkel. A két vasúti kocsisor éppen egy utcát képzett. Az új sorban laktak a Kolozsvárról érkezett Sikolyák, egyetlen fiukkal, a 26 esztendőes Bálinttal. A szerelmi regény leírásánál az újságíró nem fukarkodott a giccses közhelyekkel.

Először a szemük találkozott és a tekintetük kapcsolódott össze, azután a sóhajtasuk lett egy, mert közös az ő bánatuk és közös az ő szenvedésük. Egy este aztán – sétálni voltak a messzi város felé – a két kezük kulcsolódott egybe. Kelemen Margitka szőke feje odahanyatlott Sikolya

Bálint vállára. Sikolya Bálint megcsókolta Kelemen Margitkát, akinek két könnycsepp ragyogott a szemében, mint két gyönyörű, tiszta gyöngyszem. Mostantól kezdve egyszerre elfelejtették maguk körül a nagy szegénységet és tengernyi bánatot. Nagy-nagy meglegedés költözött be a két vagonlakásba, ahonnan vidám énekszó hallatszik már kora reggel, és az öregek esténként néha 10 óráig is máriást játszanak. A fiatalok pedig szőtték, szövögették a jövőendő terveket, hiszen boldogok voltak, szépek és – szerelmesek.

Szomorú, rettenetes betegség köszöntött be Kelemen Margitka nagy boldogságába: az éhség... Néha napokig nem ettek mást, csak levest. Ami kevés pénzük volt, az elfogyott. Nem volt mit eladniok, lassan-lassan meg kellett válni a meneküléskor sebtiben összekapott kevés holmitól: az óra, a tükör, egy-két fölösleges bútor sorban elvándorolt. A ruhákra, fehérneműkre is rákerült a sor, és egyszerre csak az is elfogyott. Csak a Margitka ládája volt még érintetlen, amiben a kelengye volt: 6 ing, 6 pár harisnya, 6 alsószojnya, 4 lepedő, párnahuzat és még egy-két holmi, amit maga szerzett, maga varrogatott odahaza Losoncon, ahol varrodába járt három éven keresztül.

De a Margitka kelengyéje szent, ahhoz nem nyúlhatnak a világért sem, inkább koplalnak tovább. Margitka menyasszony, már csak a tavaszt várják, hogy megtartsák az esküvőt. [...] Most szeretnék valami nagyon finom és illő hangot eltalálni, hogy elmondhassam azt, ami történt. Kelemen Margitka, a menyasszony éjszakánként, mikor mindnyájan aludtak a vagonban, csendesesen a ládájához lopózkodott. Mint valami tolvaj, szinte ellopott saját menyasszonyi kelengyéből egy inget, és másnap bevitte a városba, hogy eladja és áráért ennivalót vásároljon kistestvéreinek. Csak tegnap, az esküvője napján merte elmondani, sírva és reszketve, hogy az ő stafírungjából éltek két téli hónapon keresztül... Mindenki sírt, és a fiatal házaspár sírva csókolták meg egymást. A férj csendesesen mondta:

Kelengye nélkül is szeretem. Mindig őt kerestem. Valakit, aki olyan közel van, aki olyan ismerősnek látszik, hogy örökre magam mellett kell tudnom. Megesküdünk és boldogok leszünk. A felügyelő úr egy új vagonra tolatott a vonathoz. Berendeztük a magunk két kezével, ott fogunk lakni, amíg haza nem kerülünk. Dolgozni fogunk, én a földet művelem, a feleségem pedig varr. Meglátják, milyen jó világ következik még ránk. Jó az isten, ne búsuljanak...

Aztán este lett, csend lett. Minden úgy történt, mint a regényekben szokás: Sikolya Bálint és ifjú felesége szépen kezét csókolt a szülőknek, a vendégektől is elbúcsúztak és megindultak új otthonuk felé. Nincs messze ide, MÁV 124.199 a házszám. Ezen mindenki kacagott, és ők elmentek.²⁶

Gerey Lászlóné Sándor Magdolna, aki lányai unszolására 80 éves korában egy iskolai füzetbe írta meg emlékeit, a kiutasításról és a vagonban lakásról, mint kellemetlen élményről meglehetősen szűkszavúan írt – ahogy ez másoknál is megfigyelhető.

Pestre megérkezve – a Nyugati pályaudvarra – semmi reményünk nem volt ahhoz, hogy lakáshoz jussunk. Ott voltak az Erdélyi menekültek, velünk együtt a felvidékiek is. Apám csak egy év után jutott álláshoz, addig vagonlakók voltunk. Nyáron a meleg miatt szenvedtünk, télen a hideg miatt, mikor is kis sparherdünk adott annyi meleget, hogy kibírtuk a telet. Nagyon jól esett nekünk, hogy Apám kassai diákjai gyakran felkerestek bennünket még a vagonban is, tartották vele a kapcsolatot. Ott Édesanyám szilvásgombóc-ebédre hívta meg őket, amikor is legalább 150 szilvásgombóc is elfogyott. Helyzetünk csak akkor javult, mikor Apám végére a Podmaniczky utcai gimnáziumba bejutott. Az igazgató egy nagy teremtet ajánlott fel nekünk. Ott cserkészholmik voltak elraktározva, de volt elég hely számunkra is. Én ugyan egy széles, magas asztalon aludtam, melyre matracokat raktunk. Nagymamám úgy határozott, hogy eladja szatmári birtokát, árából egy emeletes házat tudott venni Pesten, a Jósika utcában. Akkor jutottunk be először egy kis kétszobás udvari lakásba, majd később pedig egy rendes, fürdőszobás, háromszobás lakásba.

Dr. Gerey Magdolna szóbeli kiegészítése szerint Kassáról nem csak öten jöttek, mivel magukkal hozták a cselédlányukat is, így tehát hatan voltak a vagonban, amit egy függőnyel szakaszoltak. Különösen nehéz volt a vagonban a tüzelő beszerzése és a vízfordás, mert messziről kellett őket cipelni. Az iskola nem a Podmaniczky utcában, hanem a Bulyovszky utcában (1947-től Rippl Rónai utca) működött. A neve helyesen Budapesti VI. kerületi Magyar Királyi Állami Főreáliskola, 1922-től Kemény Zsigmond Magyar Királyi Állami Reáliskola, 1934-től Gimnázium. Sándor Vince 1921-től 1936-ig tanított az iskolában magyart és németet, továbbá az 1922-ben létrejött Szent László Diákegyházközség munkáját segítette azzal, hogy több mint egy évtizeden keresztül orgonált a szentmisék alatt és vezette az egyházi énekkart.

A pályaudvarokon a növekvő számú vagon között egyre nehezebb volt az eligazodás, ezért a vagonok sorait a tájékozódás megkönnyítése céljából kerületekbe osztották. A Nyugati pályaudvari vagonváros kerületei többek között következők voltak: Ágyú, Állatkert, Amerika, Aréna, Fatér, Fekvágány, Felső-csonka, Fűtőház-mögött, India, Hatos raktár, Hármascsonka, Hosszú, Jóléti konyha, Kihúzó, Kisjavító, Kisváci, Kórházvágány, Öreg, Postavágány, Raktár-mögött, Ruharaktár, Tároló, Tulipán, Szertár. A vagon-

város „Lipótvárosa” a körúthoz legközelebb eső Postavágány nevű lett olyan „utcákkal”, mint a Thököly, a Rákóczi, a Kossuth, a Bocskai, a Hunyadi, a Horthy vagy Pálffy sor.²⁷

A szerencsétlen menekülteknek a vagonban sem volt nyugtuk, mert a vagonokat állandóan mozgatták. Kiszedték a sorból annak a vagonját, aki végre lakást kapott, és azt, akit máshová áthelyeztek, de a MÁV is az egyik állomásról a másikra tologatta át a menekültekkel teli kocsikat. Ilyenkor megélnünk a néma vagonváros. Ütközők csattogása, vasutasok vezényszava keveredett a megrémült állatok rikoltozásával, gyerekek sírásával, tájékozatlan felnőttek kérdéseivel, kiáltásaival. Borult a kübli, loccsant a leves, törött az üveg, és az óvatlan vagonlakó még az ágyból is kiesett. Volt tisztviselő, aki reggel a Nyugati pályaudvarról bement dolgozni valamelyik hivatalba, és vagonját csak három nap múlva találta meg Soroksáron.

Történtek nagyobb balestek is. Az egyikről a *Magyarság* riportere számolt be:

Rákosrendezőn, egy holtvágányon négy éve állt egy vagon sor, melynek 35 kocsiában 11 felvidéki menekült vasutas család lakott. Hiába folyamodtak, szaladgáltak lakás után, egy üres vágányon és néhány teherkocsin kívül egyebet nem juttatott nekik az „illetékes” hatóság. 1922. augusztus 23-án hajnali ¾ 6-kor, amikor a kocsikban még mindenki aludt, egy 30 kocsiból álló, kavicsos megrakott tehervonat tolatott a vagonlakók közelében. Eddig még ki nem derített okokból a tolató tehervonat rászaladt a holtvágányra és nekiütközött a lakókocsiknak. A megtaszított vagon sort a holtvágány végén levő ütköző visszataszította a tehervonat elé. Nagy zűrzavar és rombolás keletkezett a vagonlakásokban, ahol a lezuhanó és összezúzódó bútorok álmukból ébresztették fel a menekülteket. Minden bútor összetört és minden kocsi több, kisebb-súlyosabb sebesülés történt. Grósz Kálmáné a fején sebesült meg, Száradics Ferenc főművezető felesége a hátán, Csanda Teréz a lábán, Szabó Józsefné a fején szenvedett zúzódásokat, Gorlitzer vasúti alkalmazott anyósa könnyebb természetű agyrázkódást kapott. Az egyik vagonban egy ágyban aludt három kisgyerek, akikre egy nagy uborkásüveg esett és az üvegszilánkok vérbe borították az alvókat. Az anyagi kárt egyelőre még nem lehet fölbecsülni, de a menekülteknek mindenesetre egész vagyonuk, néhány megmentett bútordarabjuk tönkre ment. Összetörték a vagonlakásokban az összes tűzhelyek is – szerencsére sehol sem égett tűz, mert különben leégett volna az egész telep – úgy, hogy a családok éhen maradtak a mai napra és semmi kilátás nincs rá, hogy összetört tűzhelyük és bútoraik helyébe újat kapjanak. Éhínség vár a menekültekre és fekvőhelyeik egy része

is elpusztult. Az összeomló bútorok összezúzták Száradicsné malacát is; egyetlen jószágát, amit holmijának eladásával szerzett. A szerencsétlenség áldozatai azonnal panaszt tettek az állomásfőnöknél és az államvasutak igazgatóságánál. Szigorú vizsgálat indult meg, hogy a tolató tehervonat személyzete mennyire felelős a szerencsétlenségért. A menekültek helyzete azonban nem hosszú lejáratú adminisztrációs eljárását, hanem sürgős segítséget követel.

Lehet, hogy az újságíró túlzott, mert nem tört össze mindenkinek minden bútora, tűzhelye, ahogy az OMH is, másnapi közleményében kisebbnek nevezte a károkat, mindenesetre sürgősen lakást utaltak ki mind a 11 családnak a pestszentlőrinci lőszergyár helyén épülő barakkokban, amelyre három évig hiába vártak.²⁸

A tél elmúltával csökkent a vagonlakóknak lakást követelő hangok száma, és felerősödött egy másik hang, amely a gazdaságossági szempontokat hangsúlyozta. Kiszámították, hogy minden egyes vagon évi 840 ezer korona elmaradt hasznót jelent. A vagon ugyanis akkor is pénzt termel, ha megrakottan egy állomáson vesztélgel. Ez a fekbér, ami ugyan lényegesen kevesebb, mint a fuvardíj, de – számítások szerint – ez is kitesz évente 180 000 koronát. Ezt az összeget egy vagonlakó évi házbérének lehet tekinteni. Az *Újság* felteszi a kérdést, hogy hány házat lehetne építeni abból a pénzből, amibe a vagonlakók hajléka egy éven át kerül?²⁹ A kérdést azonban nem lehet ilyen egyszerű szorzással megválaszolni. Az építkezéshez téglá kell, annak kiégetéséhez szén – ami hiánycikk volt, ráadásul az építkezéshez szükséges tőke sem állt az állam rendelkezésre, a magántőkének pedig megtérülésre lett volna szüksége, de a lakbéreket még a háború elején befagyasztották, így a tőke más, hasznót hozó befektetésekbe vándorolt.

A Magyar Államvasutak 1920. július–augusztus hónapokban összeírta a menekülők által elfoglalt tehervagonok számát. Egyúttal azt is számba vették, hogy egy vagonban hány személy lakik, hány szobányi bútort, mennyi állatot hoztak magukkal. A számbavételre azért volt szükség, mert az őszi terményszállítások miatt a vagonokat ki akarták üríttetni. A népességet két kategóriába sorolták: vasutasok és polgáriak. Erre a megkülönböztetésre azért volt szükség, mert a vasutasok lakásigényét a MÁV-nak kellett kielégíteni. A polgári megnevezés helyett pontosabb lett volna a „nem vasutas” elnevezés, mert akkor nem került volna egy kalap alá a katonatiszt és a tisztviselő a háztartási cseléddel vagy a mezőgazdasági napszámmal.

A mai Budapest területén akkor létező 21 pályaudvaron, illetve állomáson 177 család 716 tagja vesztélgelt a 291 menekülteket befogadó vagonban. Ebben a kimutatásban sajnos nem szerepelnek a Nyugati pályaudvar adatai,

ahol egyedül több volt a menekült, mint az összes többi helyen. Más forrásból úgy tudjuk, hogy itt 410 vagonban mintegy 1500-an laknak. Az egész ország területén körülbelül 2000 vagon foglaltak el a menekültek.³⁰ Az eltérő család- és vagonszám mutatja, hogy nem minden család egy vagonnal jött, voltak, akik két–háromvagonnyi ingóságot, bútort, tüzelőt, sőt háziállatokat és takarmányt is hoztak magukkal. A leggyakoribb a baromfi volt, de akadtak nyulak, kecskék, malacok – a nagyobb testű állatok a vasutasoknál voltak megtalálhatók. Vízi Jánosné közlése szerint nagyszülei a Székelyudvarhelyről hozott kecskét a Nyugati pályaudvar Váci útnál lévő mellékvágányára is magukkal vitték.³¹ Állatokat egyébként a belső területen fekvő állomásokon általában nem tartottak, csak a peremvidéken (Rákos, Rákosrendező, Rákospalota–Újpest, Kelenföld, Kőbánya-alsó, Kőbánya-felső, Kőbánya-hízlaló, Dunaparti teher, Ferencváros, Északi Fűtőház). A legnagyobb állatfarm a Ferencvárosi pályaudvaron és az Északi fűtőháznál volt.

A 45 vidéki állomás listája sem teljes. Hiányzik a kimutatásból debreceni, miskolci, pécsi, szegedi és a szombathelyi üzletvezetőséghez tartozó állomások felmérése.³² A felmérésben szereplő 45 állomáson 268 család összesen 1187 fővel 408 vagonot birtokolt. Nagyobb testű állatot, tehenet, disznót itt is általában a vasutasok hoztak magukkal.³³

Felmérték a budapesti pályaudvarokon vesztéglő 1269 család lakásigényét. 213 család megelégedne egyszobás lakással, 501 család kétszobás lakást kért, 408 háromszobás lakást szeretne, 83 család négyszobás lakásra tart igényt, 64-en beérnék bútorozott szobával.³⁴ Ezek után nem csodálható, ha ezek a gyakran 6–8 tagú családok vonakodtak elfogadni az egészségtelennek tartott barakklakásokat. A menekültek túlnyomó többsége az úgynevezett úri osztály tagjai közül került ki, akik 4–6–8 szobás lakásokat hagytak ott, több szobányi bútort hoztak magukkal, amelyek be sem férnének a barakkokba. Így hiába kaptak a vagonlakók kilakoltatási végzést, hogy a teherkocsikat 8 napon belül el kell hagyniuk, nem volt hová menni.

Voltak esetek, ahol kisebb-nagyobb nehézségek árán mégis végrehajtották a kocsifelszabadítási rendeletet. A már többször idézett Pataky Sándorné visszaemlékezésében leírta makói vagon-életüket és a kocsiból való kiköltözésüket.

Bennünket Makón a kisállomás egyik vágányán helyeztek el. Ott vagonlakóskodtunk két hónapig. Hogy mit jelent ez, csak az tudja, aki maga is átszenvedte. Nappal égő pokol a Nap hevétől átmelegedett vagon, éjjel Szibéria, annyira lehűlt. Dideregtünk augusztusban is. De talán mégis legelviselhetetlenebb volt a tisztálkodás lehetetlensége. Por, piszok, korom és füst itt és Szegeden is akadt bőven. A füstokádó mozdonyok s a szabad

helyen akadálytalanul száguldó szélviharok bőven gondoskodtak erről, és nem volt hely az alapos mosdásra. De leleményes az ember. Amikor az éj sötét leple borult a vagonlakók falujára, innen is, onnan is locsogás, prüsszkölés, vízben való víg paskolás hangjai hallatszottak. Elő- és kikerült a vagon elé a mosdótál, olykor a dézsa és folyt az alaposabb mosakodás.

De mégsem ez volt a megoldás, ezért igyekeztünk rendes lakást keresni és bérelni. Rendes lakást! – csak valami megfelelő! Ekkor dühöngött legjobban a lakásínség. Makón 36 000 volt akkor a lakosok száma, háza meg Isten tudja mennyi. Végigjártuk az utcákat, s ahol nagyobb házat láttunk, bekopogtunk – Istenem, de sok helyre és hiába! Pedig hát sok volt az olyan ház, ahol az akkori konjunktúrában dőzsölő, jómódú gazda a kisebb házban vagy a nagy ház egyetlen szobájában húzta meg magát családjával, míg a nagy, 3–4 szobás lakás lakatlanul tátongott. De semmi kincsért bérbe nem adták. Először gögből, hogy nem szorulnak a házbérre, másodsor a nadrágos, de különösen a menekült tisztviselők iránti ellen-szenvből. Hány helyen az arcunkba vágta a kritikát: „Ha jók lennének, ott is maradhattak volna, ahonnan jöttek!” Harmadsorban, mert rettegtek a lakóktól. Akkor a rosszul vagy éppen nem fizetőket sem lehetett a lakásból kitenni, éppen a lakásínség miatt. [...] Október vége felé egyik nap értésünkre adták, hogy 24 óra alatt költözködjünk ki a vagonból – különben kiraknak – mert a vagonra égető szükség van. Végso szükségünkben az iskola két apró, alig 24 négyzetméter területű irodahelyiségébe költöztünk be nagy sebbel-lobbal. Ugyanaz a zsúfoltság, kényelmetlenség – és mégis jobb volt, mert már falak között érezhettük magunkat. Ahogy fedél alá jutottunk, az addig távol lévő három gyermekünket visszahoztuk, de most egymás után következett a komolyabb baj és súlyos betegségek egész sora. Rózsa lányom fertőző betegségével együtt járt, hogy a szeretetház – amely addig megszállva tartotta a gazdasági iskola helyiségeit – csomagolt, és a gyerekeket, felszerelését saját épületébe vitte. Így az egyik tanterembe és a háztartásvezető kis szobájába költözködtünk át, megkapva az oda tartozó konyhát és kamrát is – így már elég tűrhető volt a lakásunk. Csak egy baj volt: télen fűtőanyag hiányában a nagy, szellős tantermet fűteni képtelenek voltunk.³⁵

A fából készült, mindenféle holmival telezsúfolt vagon igen tűzveszélyes alkalmatosság volt. Nem is egy vagon gyulladt ki a kályhából kipattanó szikrától. Így járt a Nyugati pályaudvaron Mogyoróssy István Munkácsról menekült fékező, akinek mindene odaveszett a tűzben. Még szerencse, hogy a már vagonban született, három hónapos csecsemőt sikerült kimenteniük. A kivonult tűzoltóknak már szinte semmi dolguk nem akadt, csak a vagon átforró-

sodott vasvázát hűtötték le. A szerencsétlenül járt Mogyoróssy családot egy szomszédos vagonlakó család fogadta be.³⁶

Az embertelen lakhatási körülmények, a szélsőséges időjárási viszonyok csak fokozták a betegségek, balesetek előfordulásának valószínűségét. A Magyarországon olvasható, hogy Kőbányai-felső pályaudvaron tolatás közben Nagy László 40 éves postafelügyelő felesége kiesett a vagonból, a vagon pedig, amely tolatás közben kisiklott, ráesett az asszonyra. A mentők az életveszélyesen sérült nőt a Rókus-kórházba szállították.³⁷ Vörös Ferenc főmozdonyvezető családjával Érsekújvárról menekült és a Nyugati pályaudvaron egy vagonban lakott. A *Pesti Hírlap* megírta, hogy egyszer egy egész vonatot kitoltak Dunakeszire, és amíg az apa ügyes-bajos dolgaiban járt bent Pesten, Károly nevű nyolcéves fiát, aki a sínek mentén szedte a kokszhulladékot, egy tolató mozdony elgázolta.³⁸ H. Szántó István erdélyi magyar tanító feleségével és kilenc gyermekével lakott a vagonban. Az *Erdélyi Hírek* cikke szerint megérkezés után alig két hétre, májusban a sorban a nyolcadik, míg júliusban a legfiatalabb fiuk halt meg a vagonban. A halál oka: „a vagonlakásban kapott agyhártyagyulladás”.³⁹ A *Szegedi Napló*-ból tudhatjuk meg, hogy a vérhasnak egy felnőtt férfi, egy hatéves fiú és egy 15 hónapos kislány is áldozatul esett, és számos vérhasban megbetegedett vagonlakót szállítottak be a járványkórházba.⁴⁰

A hivatalos szervek, úgymint a Menekültügyi Tanács, az Országos Menekültügyi Hivatal és a székesfővárosi illetékesei mindent elkövettek, hogy segítve a kilakoltatott vagonlakókon, eleget tegyenek a MÁV felszólításának. A főváros több iskolát nem adhatott át tömegszállások céljaira. Az OMH lépéseket tett, hogy a kormány középületeket bocsásson a kilakoltatott menekültek rendelkezésére.⁴¹ Egyik javaslata szerint a vagonlakókat deszkabarrakokba és a lovaregyleti istállók helyiségeibe lehetne telepíteni. Ez a terv azonban a menekülteknél érthető ellenszenvvel találkozott, mert szerintük nyilvánvaló, hogy a nemzetnek kötelessége, hogy üldözöttek számára emberhez méltó lakásról gondoskodjék. A vagonlakók tízes bizottságát Herczeg Ferenc vezette Simonyi-Szemadam Sándor miniszterelnökhöz, aki megígérte, hogy a bizottságot meg fogja hívni a katonai beszállásolás ügyének megbeszélésére.⁴² A vagonlakók kértek, követeltek, szervezkedtek, tiltakoztak, de lakást az ígéretek ellenére nem kaptak, mert az állam nem tudott elegendő számút építeni.

A közeledő hideg idő miatt gróf Széchenyi László, az Országos Gyermekvédő Liga elnöke akciót indított, hogy legalább a gyerekeket óvják meg a tél újabb megpróbáltatásaitól. A hőmérő mélyen fagypontra süllyedt, a gyerekeknek nem volt ruhájuk és táplálékuk. Érintkezésbe lépett Rakovszky István, a nemzetgyűlés elnökével, és sikerült megegyezésre jutniuk abban,

hogy a központilag fűtött parlament főrendiházi szárnyában a segédhivatal használatlan helyiségeit átengedik az Országos Gyermekvédő Ligának. A Liga nyomban hozzá is látott, hogy a helyiségeket a legsürgősebben a vagonlakók gyermekei számára lakható állapotba helyezték. A sikeres végrehajtás elsősorban gróf Széchenyi Lászlónénak köszönhető, aki százezer dolláros adományt küldött az Országos Gyermekvédő Ligának. Ennek az összegnek köszönhetően a főrendiház segédhivatali helyiségei mintegy 300 gyermek befogadása számára váltak alkalmassá.⁴³

Az előzetes elképzelésekkel szemben 300 helyett 79, 3 és 12 év közötti gyermek került be a parlament épületébe, ahol külön betegszoba is volt a vagonban meghúlt gyermekek részére. Voltak, akik egyedül érkeztek, de az erdélyi vasutas Ágh családnak mind az öt gyermeke itt talált menedéket, csak úgy mint a négy Breier testvér. Farkas Imre három kis testvérével költözött be a főrendiházba, de a vagonban is maradt még négy testvére, akik olyan kicsik voltak, hogy nem lehetett őket elszakítani az anyjuktól – a legkisebb még pólyában volt. A gyerekek nagyjából szegény sorsúak, kishivatalnokok, egyszerű tisztviselők gyerekei voltak, de akadt közöttük olyan is, akinek magas rangú állami tisztviselő volt az apja. Az öltözködésbeli társadalmi különbségek nem látszóttak, mert a lányok egyforma rózsaszín, a fiúk kék ruhát kaptak. A parlament ablakain át a hófödte budai hegyekre láthattak rá, amiről az örökösen sötét vagonban nem is álmodhattak. Sok menekült problémája volt, hogy a gyerekeik cipő és megfelelő ruha híján nem járhattak iskolába. A nagyobb gyerekek a Szemere utcai elemi vagy a Vadász utcai polgári iskolába járnak, de volt köztük gimnazista is. Délután a tanulószobában ültek, és egy tanítókisasszony segített nekik a lecke elkészítésében. Minden napjaikról a *Világ* című lap számolt be:

Szeleczy erdőtanácsos két fia egész nap tanul. – Be kell pótolni, amit mulasztottunk... – mondja a 8 éves kisebbik. – A vagonban olyan hideg volt, hogy nem tudtam írni.⁴⁴

A vagonba szorult gyerekeken mindenki a maga módján, lehetőségei szerint igyekezett segíteni. A szegedi menekült családok gyermekeinek a MOVE hölgyei süteményt osztottak, a gazdacsaládok gyümölcsöket vittek ki, egy ismeretlen százados pedig 100 koronát adott át a gyermekek részére. A svéd misszió értesítette a menekültügyi hivatalt, hogy hat hordó heringet ad a menekülteknek. A menekültügyi hivatalt az a kellemetlen meglepetés érte, hogy a heringekért a város 1245 korona fényűzési adót és 120 korona követvámot (a közutak használatáért az idegen járművektől szedett vám) követelt.⁴⁵ A hideg idő beálltával a MÁV szegedi üzletvezetősége lehetővé tette

a vagonlakók számára, hogy Szeged, Szeged–Rendező és Szeged–Rókus pályaudvaroknál melegedő helyiségeket rendezhessenek be. A helyiségek fűtéséről a Délvidéki Liga gondoskodik. Sok-sok didergő, szenvedő gyermekek érdekében felkérnek minden jóérzésű embert, hogy fűtési célra fát, szénét és pénzbeli segílyt adományozzon. A segítséget sürgősen kérik, a mindennapi késedelem újabb és újabb szenvedést jelent részükre. A tűzifát egyébként a városban kiutalásra adják, az iskolák naponként és kályhánként 20 kilogramm fát kapnak.⁴⁶

A székesfehérvári menekültügyi kirendeltség területén, mely felölelte Fejér és Veszprém vármegyéket, valamint Komárom és Esztergom vármegyeik meg nem szállt területeit, 1920. október 31-ig 1259 menekült család 5071 lélekkel és 685 magányos egyén volt nyilvántartva, összesen tehát 5756 egyén. Egy hónap alatt Székesfehérvárott 22 családot, az egész kerületben 72 családot helyeztek el és 90 vagon szabadítottak fel. A XV. Benedek pápa a magyarországi vagonlakók nyomorának enyhítésére 300 ezer koronát adományozott. Ennek felét a szociális missziótársulat osztotta szét a vagonlakók között, a másik felét Schioppa pápai nuncius átadta dr. Mészáros János pápai prelátnak és érseki helytartónak, hogy azoknak a vagonlakó gyermekeknek az utazási költségeire fordítsa, akiket a téli hónapokban a hollandiai katolikusok látnak vendégül.⁴⁷

A karácsony könnyebben kinyitja a pénztárcákat, megindítja a szíveket, ilyenkor könnyebben adakoznak az emberek. Egy négygyermekes miskolci apa írta a következő levelet:

Nagy meghatódással olvastam a Miskolczi Naplóban szívbe markoló leírását annak a szenvedésnek, amelyben télvíz idején a miskolci vagonlakóknak van részük. Különösen a gyermekek szenvedésteljes sorsa az, amelynek minden érző emberben nemcsak részvétet kell kelteni, hanem tette is kell serkentenie. Ezeknek a szegény, hontalan, meleg otthonukból elűzött, fagyoskodó gyermekeknek nem volt még ilyen fekete karácsonyuk. Vajon mikor fogják elvesztett otthonukat újból felkereshetni? Vigasztaljuk meg a kis hontalanokat és töröljük le könnyeiket, amelyeket a tél hidege fagyaszt meg kis orcájukon. Én úgy képzelem a jótékonyágnak velük szemben való gyakorlását, hogy most nagyon sok családhoz játékot vagy könyvet hozott a Jézuska a gyermekeknek. Így aztán sok megunt játék és könyv vált fölöslegessé, amelyeknek a kis vagonlakók bizonyára nagyon megörömlnének. Kérem tisztelt Szerkesztő uramat, hívja fel a közönség figyelmét erre az ügyre. A gyermektelen emberek, az aggregének vegyenek egy-két játékot erre a szép célra. A gazdagok különösen tegyék azt, amit a szív diktál. Ne legyen most igaza a mondásnak, hogy a gazdag

ember szíve helyén taplót hord. Gyermekeim: Fodor Irénke, Pista, Zoli és Gyurka itt küldenek néhány képeskönyvet kis' hontalan magyar testvéreiknek.

Tisztelettel: Fodor Zoltán.⁴⁸

A Nyugati pályaudvaron élő gyerekeknek csak töredéke jutott be az ország-házba, a többség a vagonvárosban maradt és ott is karácsonyozott. Csak a naptár szerint volt ünnepnap, mert nemhogy ajándékra, de még karácsonyfára sem futotta. A vagonlakás megedzette a gyerekeket, koravének lettek, nem hittek már a Jézuskában. Egy hatéves kislány mondja:

Karácsonyfa nincs, mert minden méregdrága. Egy gally, ekkora ni, 80 korona. Miből telik?

Kilencéves bátyja sem könyvet vagy játékot kért, hanem egy cipőt; mert a lábán lévő már lyukas volt. Az ünnepi menü halles és mákosészta volt. Az előző évben még érkeztek külföldi és belföldi szeretetadományok, de az 1920-ban még árvaabb volt a vagonlakók karácsonya.⁴⁹

LAKÁSHIVATAL

Az országba beözönlő menekülteket a pályaudvarokon a Menekültügyi Hivatal képviselői fogadták és látták el a legsürgősebbekkel: menekültigazolvánnyal, élelmiszerjegyekkel, ha kellett orvosi elsősegélyt nyújtottak – de lakást adni nem tudtak. Az országban és a menekültek között különböző hírek terjedtek a hivatalok által elfoglalt lakások százairól, az üresen álló paloták-ról és a nagylakásokban lézengő egy-két emberről. Először is azt kell világosan látnunk, hogy az 1920-as években mást értettek kislakás fogalma alatt, mint napjainkban. A korabeli lakásrendelet kategóriái szerint négy szobáig kislakásról beszélünk, öt-hat szobás lakás volt a közepes méretű, nyolc-tíz szobás volt a nagylakás és a tíz szobán felüli volt a luxuslakás. Ezen belül minden felnőtt, keresettel bíró egyénnek két szoba járt, az értelmiségi pályán lévők plusz egy dolgozószobát igényelhetek. Minden további 15 éven felüli személyt egy szoba illetett meg, gyermekeknek két gyermekként egy szoba járt. Csak az ezen felüli szobák voltak rekvirálhatók, de bútor nélkül. Közös konyha és fürdőszoba nem volt megengedett.¹

Ha egy lakásban nem volt közösen használt konyha és fürdőszoba, még a közös előszoba is konfliktusok forrása lehet. Adler Jenő hivatalnok Podmaniczky utca 61. számú házában lévő lakásának két szobáját átengedte Földváry K. Kristóf menekült főhadnagynak és feleségének, és a két család közösen használta az előszobát. Ebből azonban folytonos súrlódások keletkeztek. Földváryék az ebédlőt is maguknak követelték, és emiatt többször hangos botrányt és veszekedést rendeztek. Ezek a jelenetek a ház többi lakóját annyira felháborították, hogy közös kérvénnyel fordultak a Lakáshivatalhoz,

kérve Földváryék kilakoltatását. A helyzet odáig fajult, hogy Földváryné az ebédlőben revolverrel támadt rá lakásadóira, és kikérgette őket az ebédlőből. Adler Jenő ezért közcsendháborítás címén feljelentést tett ellene a büntetőbírószágon, ahol Földváryné 200 korona pénzbüntetésre ítélték.²

Budapesten 14–15 ezer lakáskeresőt tartottak nyilván, a Lakáshivatal azonban alig ötezer családnak utalt ki lakást. Dr. Borsos Endre szerint a normális ügymenetet zavarta a Lakáshivatal környékén „működő” úgynevezett lakáshiénák serege. Ezek részint kijáráásokat ígértek; lakáshivatali összeköttetésekkel kérkedtek, részint úgynevezett lakástippeket adtak el 10–12 ezer koronáért a lakáskeresőknél. Egyszerű módon jutottak ezekhez a lakáscímekhez. A Lakáshivatalnak volt egy helyisége, ahol érdeklődni lehetett a megadott címekre beadott lakáskérvények után. Itt tolonganak a lakáshiénák, feljegyezték a beadott címeket, kilesték a beadásra kerülő kérvényeket, és ezeket adták el. Hogy ez a „tippüzlet” megszűnjön, megszüntették az egyéni rekvirálást, és helyette az általános rekvirálást vezették be, ahol a Lakáshivatal kutatói által fellelt helyiségeket az igénylőknek jelentkezésük sorrendjében utalták ki.³

A magyar politika urai több mint egy év alatt sem tudták felszámolni a vagonlakás intézményét. Külföldi missziók tagjainak – Charles Danielou, a francia képviselőház külügyi bizottságának tagja, De Monzie francia szenátor, Grant Smith amerikai főmegbízott, Tendy angol ezredes, Fouchet francia főmegbízott – úgy mutogatták a vagonvárost, mint nevezetességet, mint egy magyar specialitást.

Az érintettek, megunva a tehetetlenséget, megalakították érdekvédelmi szervezetüket, a Vagonlakók Testületét, és részletes tervvel léptek fel a lakás-mizéria orvoslására. A gyűlölködő világban feltűnő kímélettel jelentették ki, hogy nem akarják a magánlakások nyugalma megzavarni, igényeik kielégítésére más megoldást ajánlottak: a konyhával rendelkező lakásokból azonnal lakoltassák ki az összes hivatalokat és nyissák meg a bezárt palotákat; a hivatalokat rakják barakkokba, kaszárnnyákba és az árdragítóktól elvett boltokba, egyáltalán a megkisebbitett Magyarországon a hivatalokat is arányosan csökkentsék; a nőtlen tisztviselők ideiglenesen lakhatnak a hivatalaikban is. Szimpatikus az a kérésük, hogy az ő igényeik kielégítése címén ne zaklassák a magánlakásokat, mert a vagonlakó családok igényeit nem is lehet úgy kielégíteni, hogy három–négy szobás lakásokba zsúfolják őket idegen családokkal, és közös konyhára utalják őket – korábban a jobbágyvilágban éltek a bérescsaládok közös konyhán, és ez akkor is viszályok magva volt.⁴

A Vagonlakók Testülete azt ajánlotta, hogy legfontosabb intézkedésként egy hónapra zárják be a Lakáshivatalt, és ez alatt a hónap alatt csak a vagonlakók elhelyezésével foglalkozzanak. Meg akarták szüntetni azt a gyakorlatot,

hogy a Lakáshivatalban minden emeleten hat–hét bíró tárgyalja egyetlen lakás ügyét, és a végén derül csak ki, hogy a kiutalt lakásban már más lakik – az, akinek az ügyvédje élelmesebb volt. Bár mindenütt nagy részvétellel fogadták a vagonlakókat, de hónapok múltak el (sőt némelyek már több mint egy esztendeje laktak a vagonokban), és a megoldás még mindig késett.⁵

A Magyar Vagonlakók Testülete kéréssel fordult Budapest háziuraihoz, hogy a magyar nemzet legszerencsétlenebbül járt, hontalan családtagjainak ne alamizsnaként, hanem hazafias becsületből, önkéntesen ajánlják fel a nélkülözhető lakásokat, illetve lakrészeket. A felajánlásokat a Magyar Vagonlakók Testületéhez (V. kerület, Deák Ferenc utca 10., félemelet) ajánlott levélben kérték eljuttatni, megjelölve a lakbér nagyságát is.⁶ A felhívásnak jóformán semmi eredménye nem volt, a fedett teherkocsikat pedig nemzetgazdasági érdekből néhány napon belül ki kellett üríteni.

Akad azért néhány kivétel, ezeket az újságok meg is írták. Az *Est* szerkesztőségében megjelent Schwarz Imre kereskedő, és bejelentette, hogy VII. kerületi Hajtsár (ma Kacsóh Pongrác) út 46. szám alatt lévő háromszobás lakását, minthogy háztartását felosztatja, egy vagy két menekült vagonlakó családnak rendelkezésére óhajta bocsátani.⁷ Polnay Jenő, az Atlantica vezérigazgatója levelet küldött az OMH vezetőjéhez, hogy a Budafokon található intézeti házból az irodákat készek a központba áthelyezni, és az így felszabadult épület 49 szobáját a vagonlakók elhelyezésére felajánlani.⁸ Ezek a felajánlások csak cseppet jelentettek a tengerben. A vagonlakók egyre hangozabb követelésének hatására az igazságügy-miniszter kiadott egy rendeletet, amelyben felhatalmazta a Magyar Vagonlakók Testületét, hogy lakások után kutassanak. A felkutatás alapján bejelentett lakásokon a Lakáshivatal által kijelölt bírák helyszíni bírósági tárgyalást tartottak, és indokolt esetben a lakást vagy lakrészt igénybe vették és kiutalták. A rendelet értelmében az igénybevétel ellen három napon belül panaszt lehetett benyújtani.

A rendelet ellen fellépett a Lakók Szövetsége, mert – szerintük – a vagonlakókat a lakáshivaltaltól teljesen független rekvirálási hatalommal ruháznák fel, amely a katonai beszálláshoz lenne hasonló, így a városnak egymással konkuráló három külön-külön lakásrekviráló szerve lenne. Megítélésük szerint a fővárosi lakásállomány több háztartást vezetni szándékozó családot befogadni képtelen, ezen a mizérián csakis lakásépítéssel lehet segíteni, és a főváros

kétségtelenül készséggel engedi át üres telkeit e célra, a kormány pedig a szükséges építőanyagot és költséget tartozik bárhonnan, a föld alól is előteremteni.

A másik orvosságnak az állami és városi hatóságok magánlakásoknak épült helyiségekben elhelyezett hivatalainak a hivatalok helyiségeibe való sürgős áttelepítését tartották, illetve a katonai szervezeteknek a rendbe hozott kaszárnyákba való visszatelepítését. Az akciót olyan gyorsan lebonyolíthatónak ítélik meg, hogy a családokat a vakáció idejére iskolákba helyezték volna el. A rekvirálásokat sem tartották teljesen elvetendő ötletnek, de a statáriális jelleg helyett vegyes bizottságok alakítását javasolták, amelyek egy bíró elnökelete alatt a menekültek és a fővárosi polgárok egy-egy képviselőiből összeállítva szemlélnék meg a szóba kerülő lakásokat, és gondosan ügyelnének arra, hogy a behelyezés úgy történjék meg, hogy a menekült vagonlakó családnak is jusson, a rekvirálást szenvedő családnak is maradjon egy-egy konyha és egy-egy éléskamra.⁹

A Lakók Szövetségének a *Budapesti Hírlap*ban megjelent felvetésére ugyanott reagált a Vagonlakók Testülete. Több dologban (például a hivatalok céljaira igénybe vett lakások ügyében) egyetértettek a lakókkal, de abban nem, hogy több háztatást vezető családot a jelenlegi lakásállományban nem lehet elhelyezni.

Helyes és jogos, ha védi a szövetség a lakók igényeit és érdekeit, amit különben sem kormányrendelet, sem a vagonlakók nem akarnak megtámadni. Ámde vegyük tekintetbe, hogy a mai istenverte időben is vannak 8–10–15, sőt több szobás luxuslakások, míg az ellenségtől kitoloncolt, kirabolt köztisztviselők, a nemzeti érzésnek, haza- és fajszeretetnek legerősebb és tántoríthatatlan képviselői és legjobban sújtott áldozatai férges marhavagonokban senyvednek a rémületes forróságban, kitéve az összezsúfoltág és tisztátalanság összes ragályának, s a hőségben és a gondozatlanságtól minden bútork és holmijuk pusztul a vagonban. Nagyon szerény a vagonlakó igénye, nem veti szemét a kis- és középlakásokra, de követeli, hogy a luxuslakásokból azonnal vétessék igénybe annyi helyiség, mely tárgyilagos elbírálás alapján nélkülözhetőnek mutatkozik. Ilyen módon több száz vagonlakót tisztességes lakáshoz lehet juttatni. Az elhagyott külteleken összetákolt, rögtönzött szükség-lakások éppen olyan „tűrhetetlen és megalázó” megoldása volna a kérdésnek, mint a vagonlakás. A javasolt kéthónapos iskolai lakásból sem kérnek a vagonlakók, mert a folytonos hurcolkodást sem ők, sem bútoraik nem bírják már. A Lakók Szövetsége által ajánlott vegyes rekviráló bizottságok pedig megnyugtatóak lennének a lakosságra, de a vagonlakókat aligha juttatnák lakáshoz az olyan bizottságok, amelyekben a budapesti sokféle érdekeltségnek volna a többsége. Mi azt kérjük Budapesttől, hogy legyen érző

magyar szíve s adjon a Budapestre kinevezett vagonlakó tisztviselőinek emberhez méltó, szerény hajlékot.

– írta a Vagonlakók Testülete nevében „egy vagonlakó főgimnáziumi tanár”.¹⁰ Az *Est* című polgári lap már egyenesen a proletárdiktatúra rémével riogatott:

A budapesti lakosnak elvették a ruháját, elvették a fehérneműjét, és a lakásából is elvették annyit, amennyit csak lehetett. Fel kell szabadítani a polgárságot ennek a rettenetes nyomásnak a kínja alól. A Lakáshivatal és a kormány tegye lehetővé végre azt, hogy négy és öttagú családoknak, akiknek véletlenül 3–4 szobájuk van, ne kelljen éjjel-nappal azon és attól rettegni, hogy egyszerre csak minden indoklás nélkül beállítanak a lakásukba és idegenné tegyék saját otthonukban. Az egyik rosszat nem lehet úgy megakadályozni, hogy egy másik, még rosszabb helyzet álljon elő. Minél hamarabb rendet kell teremteni, mert a tönkretett és esztendőkön keresztül meggyötört pesti polgár nem mehet úgy nyaralni, hogy magával vigye borzasztó félelmét, hogy mi történik lakásával és bútorkával, amíg ő távol van. Mindenkinek szüksége van a kínos esztendők és idegzeteket lerongyoló múlt nyár után néhány hét pihenőre és szükségük van erre elsősorban a pesti gyermekeknek.

Ferdinandy Géza igazságügy-miniszter igyekezett megnyugtanni a kedélyeket azzal, hogy a Lakáshivatal elnökének adott rendelkezése csak a „nyomozásra”, az igénybe vehető lakások felkutatására vonatkozik, a döntésben a Menekültügyi Hivatalnak nincs befolyása.¹¹ Dr. Borsos Endre, a lakásügyek miniszteri biztosa próbálta reális mederbe terelni az igényeket. Tagadta, hogy Budapesten nagyon sokan laknak nagyobb lakásban, mint amilyenre szükségük vagy joguk van. A lakások 79,9%-a volt kétszobás vagy annál kisebb, a háromszobás lakások száma 11,8%, az igazi nagylakások az összesnek csak 8,3%-át tették ki. Körülbelül 30 ezer volt azok száma, akiknek jogosan igényeltettek lakást. A Vagonlakók Testülete négy hét alatt (nem reprezentatív) felmérést készített, hogy kik milyen lakást szeretnének? Összesen 1269 személyt (családfőt) kérdeztek meg, és a statisztika a következő eredményt hozta: 213 család tart igényt egyszobás lakásra, 501 család kétszobás lakásra, 408 háromszobás lakásra, 83 család négyszobás lakásra és végül 64-en kértek bútorozott szobát.¹²

Hosszú hónapok óta minden politikai programjában benne volt a vagonlakók sorsa, miközben nem történt előrelépés az ügyben. Horthy Miklós kormányzó utasításba adta a kormánynak, hogy a vagonlakók ügyét vegye

fel programjába Az új miniszterelnök, Teleki Pál is újra felvetette a kérdést. Az összes feladatok között, ha nem is a legfontosabb és legnagyobb, de a leg-sürgősebbnek és legégetőbbnek nevezte, hogy ezeket a magyarokat azonnal, haladék nélkül emeljék ki állati nyomorúságukból.

Nem lehet a lassú, bürokratikus Lakáshivatal jövődő és esetleges intézkedéseivel megelégedni. Ezen kívül a menekültek elhelyezését lakásrekvírállással megoldani technikai és erkölcsi nehézségekbe ütközik. Egy mód van csak: az építkezés. Nem igaz, hogy nincs téglá, nincs mész, nincs cement és faanyag, mert amikor ezt hozzák fel érvül, ugyanakkor ezekkel az építési anyagokkal lánckereskedelem és csempészség folyik. Nehéz lenne jóslásokba bocsátkozni, hogy meddig, hány esztendeig kísért még feletünk a menekülés kérdése, de a legnagyobb optimizmussal számolva is pár esztendő szükséges ahhoz, hogy a menekült magyarok visszaköltöz-hessenek régi fészkeikbe.

Vagyis a menekültek elhelyezésére csak mint átmeneti megoldásra gondolt. A Vagonlakók Testülete 500 lakást igényelt a legtűrhetlenebb lakásnyomorúság megoldására, de ezzel még mindig nem rendeződött volna a debreceni, miskolci, szegedi és a többi pályaudvar vagonlakóinak sorsa.¹³

Közszájon forgott az a híresztelés, hogy a fővárosi Lakáshivatal egyik legnagyobb gondja a korrupció. Sok panasz volt ellene, a kormányzat is elismerte, hogy történtek súlyos visszaélések, de ezeket – szerintük – alárendelt közegek, segédhivatali tisztviselők követték el, akiket az elnökség rögtön elcsapott. Hogy mentse a mundér becsületét, kijelentették, hogy magyar bíró, akár járásbírószágon, akár a törvényszéken vagy a Lakáshivatalban van, megvesztegethető soha nem volt.¹⁴

Idősebb László Gyula visszaemlékezésében leírta, hogyan sikerült lakás-kiutalást szereznie a Lakáshivaltól.

Fenn állt a járásbírószágnál a Lakáshivatal, de csak úgy utalt ki lakást a vagonlakóknak is, ha az érdekelt fél felkutatott a városban valahol egy olyan lakást vagy lakrészt, amelyben vagy jogtalanul laknak, vagy üres, vagy aránylag kevesen laknak benne. Hát én Szolnokról feljártam, igen korán jött a vonat, sokszor éjfél felé értem haza (Szolnokra!). Sokszor Budapesten kellett hálnom a másnapi lakáshivatali tárgyalás miatt. Több esetben is sikerült lakáscímet kapnom, igényeltem is sokszor, másnak utalták ki! Elég éber voltam ahhoz, s megfigyeltem, mi az oka ennek. Rájöttem, hogy igen gyakori a vesztegetés! Ehhez nekem pénzem nem volt, honnan is lett volna „nagy” pénzem!

Még emlékszem is két címre: a Podmaniczky utca 75. III. emeleti és a Krisztina körút 125. földszinti lakásra is adtam be igénylést. Ezeket is másoknak utalták ki. Elkéseredésem a tetőpontjára ért. Szerencsémre mindig pontosan feljegyeztem, mikor, hol, kinek a lakását igényeltem, s azt mikor és kinek utalták ki! Ezen pontos, részletes jegyzékemben már 14 elutasított kérésem szerepelt. Elképzelhetni, hogy hányszor és milyen érzésekkel utaztam „haza” Szolnokra, fázva, fáradtan, éhesen, s torkomat mindig elszorította a keserűség, mikor azt kellett válaszolnom aggódva kérdező imádott családomnak: – Nincs még lakás, másnak utalták ki.

No, de cselhez kellett folyamodnom. Benn volt most éppen tárgyalás alatt egy lakásigénylési kérésem, az Izabella utca 68/a II. udvar III. emelet 23. szám ajtó alatti, amiben egy hölgy lakott. 3 szobája volt; amelynek főbérője ő volt s egyik szobájában egy Csávás nevű munkás és felesége lakott, mint albérlők, amit ők úgy magyaráztak, hogy kiszolgálásért laknak ott. A Lakáshivatalban megtudtam kérésem számát, a tárgyalás idejét, de egyúttal azt is, hogy kérésemet már „kiemelte” a Zajzon nevű titkár, s ezt ő akarta „elintézni”, értsd: elsüllyeszteni. Ennek a bizalmas információnak ára volt, persze iktató, kiadó, másoló, kézbesítő stb. hol egy tábla csokoládét, hol egy doboz cigarettát kapott. De így lehetett csak! [...] Hát én is megkíséreltem. A „csokoládés” kisasszonytól még azt is megtudtam, hogy résen legyek, mert ő úgy sejt, hogy dr. Zajzon ezt a lakást is másnak fogja kiutalni. Ez a tájékoztatás természetesen szigorúan bizalmas volt! (Csokoládé!) Hiszen jóindulata állásába kerülhetett volna a kezelőnőnek. A Lakáshivatal elnöke a dr. Borsos nevű bíró volt. Ajtója felé sétáltam, de láttam, hogy hosszú sorban állnak ott az emberek. No, Gyula, mit csinálsz most? Mikor és hogy jutsz be ide rendes úton? 9 óra már, 11-kor tárgyalják az én kérésemet, ezt elintézi addig az én Zajzon nevű jóakaróm!

Rendőrök vigyáztak a sorra, a rendre. Elmentem egy másik folyosóra, kalapomat kabátom alá rejtettem, egy csomó írást a kezembe vettem, és határozott léptekkel mentem a sor mellett előre az elnök ajtajához. Az ajtónál álló rendőrnek határozott hangon azt mondtam, hogy „Hivatalos, az elnök úr kéréti”. [...] Minden hívás nélkül benyitottam. Igen-igen dült, elkéseredett arcom lehetett, mert az elnök kérdőleg, igen meglepetten nézett, de megelőztem őt, én kezdtem bemutatkozás után ilyenformán:

– Elnök Úr! Bocsásson meg, hogy valósággal berontottam s ezzel megsértettem a bírói szoba szentségét, de végső elkéseredésemben követtem el, Istenre kérem, hallgasson meg!

Arcom és szájam rángatózni kezdett, s könnyeim megeredtek! Borsos erre felállt, az ajtót bezárta, hozzám lépett, kezét a vállamra tette, s ilyenformán szólt:

– Igazgató Úr! Látom végső elkeseredését, nyugodjék meg, térjen magához, foglaljon helyet, gyújtson rá – s cigarettával kínált meg, ő is leült mellém.

Pár perc múlva magamhoz tértem s ő azt mondta, egészen nyugodtan adjam elő ügyemet, s ha lehet, segít rajtam.

Ez kellett nekem is! Elmondottam – lehető legrövidebben – helyzetemet. Elővettem jegyzékeimet s hozzátettem, hogy bár a mai napi már a 15. lakásigénylésem, ezzel is úgy járok, mint a többivel, mert amint biztosan tudom, kérésemet Zajzon titkár úr kiemelte a tárgyalandó csomagból s egészen biztosra veszem, hogy nem olyan szándékkal, mintha nekem akarná azt juttatni! Erre a mondásomra az elnök arca igen elkomorodott s szigorú lett. Azt mondta:

– Igazgató Úr, nézze, kérem. Elkeseredését látom, indokolt is a kezemből lévő jegyzetek alapján, de jól gondolja meg, mit mond, mert a vád igen súlyos!

Én fenntartottam állításaimat, hiszen igazam volt. Ő még egyszer figyelmeztetett, de hiába. Erre megnyomta az asztalán a villanygombot, bejött egy titkár, s ezt elküldte Zajzon után [...]. Pár pillanat múlva belépett Zajzon.

– Titkár úr, az Izabella utcai lakásigénylési kérést vegye elő a zsebéből – volt a szigorú parancs.

– De elnök úr, kérem!

– Ismétlem, ha itt van a zsebében, azonnal adja ide, követelem!

Elsápadt a titkár, hebeg valamit s reszkető kezeivel kihúzza zsebéből a kérésemet, s azt átadja az elnöknek.

– Miért vannak ezek az iratok az Ön zsebében? Hogy kerültek ki a mai tárgyalás anyagából?

Valamit hebeg Zajzon, s esdő tekintettel rám pillant, gondolván, hogy az én kérésem. Nyugodtan, gondosan áttanulmányozta az elnök kérésemet, jegyzeteimmel összehasonlítja, bólogat fejével, rám néz és kihirdeti ítéletét.

– Titkár úr, e kérésben jelzett Izabella utcai lakást László Gyula vagonban lakó igazgató úr igénylő részére soron kívül ezennel kiutalom. Menjenek most ketten a soros bíróhoz, onnan a leíróba, iktatóba, kiadóba, úgy, hogy a szabályszerű végzést az igazgató úr még a délelőtti folyamán kézhez vehesse s magával vihesse! Megértett, titkár úr!?

– Igen, elnök úr! – felelte sápadtan Zajzon.

– Hát Isten vele igazgató úr, sok szerencsét új állásában és állandó lakásában, békességet, egészséget! – mondta az elnök.

Könnyes szemmel hálásan szorítottam meg a kezét dr. Borsos elnök úrnak, aki jelentős mosollyal kísért ki előszobájáig. Boldogságomban, amely igen nagy volt, majdnem sírtam az örömtől.

Mint a kis pincsi kutya, olyan kicsi lett mellettem Zajzon titkár, bár majdnem egy fejjel magasabb volt nálam. Mentünk a soros bíróhoz, Zajzon egyedül akart bemenni, de én nem engedtem, magam is vele mentem. Könnyű volt a dolgom, mert az elnök utasítását követtem. A soros bíró azonnal elintézte a végzést és igen tisztelettel köszönt el tőlem. Bár többször megkísérelte Zajzon, hogy egyedül menjen intézkedni, nem maradtam el tőle sehöl, ami bizalmatlanságom őt végtelenül bosszantotta. Tán négy vagy öt helyen intézkednünk kellett, míg végre úgy ¼ 12 körül kezembe adta Zajzon az összes irataimat s a lakáskiutaló végzést. Mikor átvettem, ránéztem Zajzonra, s azt mondtam neki:

– Köszönöm szépen az elnök úrnak megértő, szíves jóindulatát.

Persze nem fogadtam el a búcsúzáshoz nekem nyújtott kezét, csak úgy végignézttem rajta. Megértette! Megérdemelte, azt hiszem.

Igen boldogan távoztam a bíróságról. Pedig, hej, dehogy is sejtettem, hogy még mennyi minden akadályt kell legyőznöm, míg a kiutalt lakásba behurcolkodhatunk. Rohantam az Izabella utcai lakásba. Ott találtam egy nőt, aki csöngetésemre ajtót nyitott ugyan, de mihelyt megtudta, hogy lakásügyről van szó, rögtön be is csapta rám az ajtót, szó nélkül. Nem bocsátott be. Házmasterrel mentem fel újból. Az előbbi jelenet megismétlődött: Rendőrt hoztunk s a házmasterrel és tanúkkal együtt mentünk fel. A bérlőnő megtagadta a lakás átadását. A rendőr tanácsára végrehajtóhoz mentem.

A végrehajtó, aki az ilyen kilakoltatásokat végezte, annak rendje módja szerint átvette az ügyet. El is intézte az előzetes eljárásokat, úgyhogy amikor 3 nap múlva – megállapodásunk szerint – felmentünk a lakásba, már 2 szoba, előszoba, fürdőszoba, fél kamra, fél konyha üres volt. A harmadik szobában a kőműves párt benné hagyta a hatóság „albérleti joguk alapján.” Kellemetlen, de így is jó volt.

Hanem a kilakoltatott nő bosszúból igen nagy kárt tett a lakásban. Az ablakokból az üveget kiszedte, az üvegajtót bezúzta, a zárat vagy leszedte, vagy összerontotta, a villany és vízvezetékét letépte vagy összerontotta, mindet használhatatlanná tette. Emellett a lehető legrondább, piszkos, poloskás rom lakásrész volt az egész. De lakás volt! Fejünk felett padlás és háztető volt, s reményem is lehetett arra, hogy itt nem fagyunk meg.

Hát a Néprajzi Múzeumból – hivatalomból – papírkartonokat vettem, deszka és üvegtábla darabokat meg villanyvezetékét, s úgy, ahogy tudtam az ajtókat, ablakokat, zárat megjavítottam, egy-egy égőt, villanycsengőt felszereltem [...]. Rettenetes sok piszkot takarítottunk ki, s az elképzelhetetlenül piszkos parkettet is sikerült úgy rendbe hozni, hogy végre beköltözhető lett.¹⁵

A Lakáshivatalban uralkodó korrupcióról több példát is említ egy dombóvári vasutas olvasói levelében. Egy lakásbiztos 200 koronát kért és fogadott el a vasúti altiszttól. Kovács József MÁV fékezőtől három kiló rizst és két kiló cukrot kért, de az általa felkutatott lakást mégsem neki juttatta. Egy harmadik vasutastól a lakásbiztos szemet kért, de lakást neki sem adott.¹⁶

A Lakáshivatalnak hamvába holt kísérlete volt a lakásadó bevezetése, mert éppen a jómódúak, a nagy lakások tulajdonosainak nyitott kiskaput. Dr. Maczke, a Lakáshivatal elnökhelyettese elismerte, hogy csak a négy, illetve a négy szobán felüli lakásokat adóztatják meg.

Sokan azért fizetnek szívesen adót, mert így a rekvirálásoktól mentesülnek. A vagonlakóknak eddig körülbelül 200 lakást utaltam ki, s felhívtam az intéző köröket, hogy akadályozzák meg a menekültek további beözönlését. Az irodahelyiségek felhasználásával körülbelül 300 lakásra lehet számítani s az ínség megoldásához az is hozzá fog járulni, hogy a garni-szállodákka alakított bérházakat újból eredeti rendeltetésüknek adják vissza.¹⁷

Dr. Nádas Imre főkapitány írt a Lakáshivatal elnökének, hogy nyolc zugszállodát – a Felsőerdő sorban a Rákóczi, a Szondy utcában a Szondy, a Szív utcai Propeller és Garcon, a Gyulay Pál utcai Népopera, a Kisdiófa utcai Győri, a Magyar utcai Magyar és a Murányi utcai Andrássy szállókat –, amelyek szálloda céljaira amúgy sem alkalmasak, rekvirálja el a menekültek részére.¹⁸

A vagonlakók ügyében rengeteg interpelláció, nyilatkozat és újságcikk született. Ezek eredményeiről nyilatkozott a Vagonlakók Testületének vezetősége:

Háromirányú kormányintézkedés történt ebben az ügyben. A 6211 sz. miniszteri rendelet kötelezte a Lakáshivatalt, hogy a rendelkezésre álló lakásokat elsősorban a vagonlakó és hajléktalan menekültek részére utalja ki. Ezzel szemben az történik, hogy a rendelet ellenére valamelyik nap 30 kiutalt lakás közül csak kettő jutott vagonlakónak. A Lakáshivatal fejtelenségével és közönyösségével szemben teljesen tehetetlenek vagyunk. Hónapok óta megfeszített erővel dolgozunk, hogy a szerencsétlen sorsú vagonlakókat lakáshoz juttassuk és munkánk eredménye mindössze 200 kiutalt lakás, amelyeket azonban a vagonlakók a legtöbb esetben nem vehetnek igénybe, mert ezek a lakások előzőleg másoknak voltak kiutalva. Nyilvánvaló, hogy a Lakáshivatal nyilvántartása hanyagul van vezetve, teljesen hiányos, ebből származnak azután a kettős kiutalások. Ha pedig valamelyik vagonlakó szerencsés volt és olyan lakást utaltak ki részére, amely megelőzőleg nem volt másnak kiutalva, még akkor sem érte el

célját, mert a lakások tényleges birtokbavétele rengeteg huzavonával jár és gyakran szinte lehetetlen.

A másik kormányintézkedés egyrészt a közhivatali helyiségek összevonása és a garniszállók elrekvirálása, másrészt a fővárosban tartózkodó alkalmatlan idegenek kitoloncolása által óhajtotta megoldani a vagonlakók égetően sürgős kérdését. Ennek az intézkedésnek a vezetésével Nádosy Imre miniszteri tanácsos volt megbízva, akit azonban időközben rendőr-főkapitánynak neveztek ki és azóta ezek az intézkedések egy lépéssel sem haladtak előre. Ennél a pontnál nem szükséges egyebet megállapítanunk, mindössze annyit, hogy amíg a vagonlakóknak kb. 3000 lakásra volna szükségük, azalatt Budapesten állítólag 80 000 „alkalmatlan idegen” mintegy 15 000 lakást foglal el. Ennyi tehetetlenség és közöny látára a Vagonlakók Testülete most újabb és erélyesebb lépésre szánta el magát. Hisszük, hogy ez az akciónk sikerrel fog járni, egyelőre azonban éppen ügyünk érdekében erről az akciónkról most még nem akarunk beszélni a nyilvánosság előtt.¹⁹

Megjelent egy furcsa kommuniké, amely szerint a vagonlakók ezreit a kormány egy hét alatt lakáshoz fogja juttatni. A Vagonlakók Testületének képviselői is csak a lapokból értesültek a fantasztikus tervről. Tény, hogy a Lakáshivatal eddig a kormány rendelete alapján elhelyezett bizonyos számú vagonlakót, azonban olyan lehetetlen módon, hogy minden elhelyezés egy hajléktalan család helyett kettőt csinált. Előfordult ugyanis, hogy előbb ki-dobták a régi lakót a kiutalt lakásból, ami aztán a beutalt vagonlakónak nem felelt meg, és be sem költözött.

A Vagonlakók Testületének elnöke, Miklós Imre MÁV-főtisztviselő a következőket nyilatkozta erről kérdésről:

Az összes vagonlakók elhelyezése nemhogy egy héten belül, hanem hónapok alatt sem sikerülhet, mert az egyetlen hivatalos reménység: a barakk-lakások ügye sincs rendben. A barakkok elfogadhatatlanok és legfeljebb csak az lehet, ami már nem egy esetben megtörtént, hogy a vagonlakókat egyszerűen, minden kímélet nélkül kitelepítik a vágányok mellé. Tény, hogy a nyaralókat lefoglalják, de ezekbe a menekült egyetemi tanárokat helyezik el, hol van azonban az 1164 vagonlakó család számára hely? Eddig összesen 224 lakást utaltak ki, ezek közül azonban csak 57-et lehetett elfoglalni. A többiekbe nem lehetett beköltözni. A mi tervzetünk az, hogy telepítsék ki az ellenséges államok alattvalóit, vagy ha tényleg jók azok a barakkok, tegyék őket azokba az évek óta nyomorgó magyar intelligencia helyett.²⁰

A megszállt vidékek magas rangú tisztviselői szükséglakásokban, mosókonyhákban, viceházmesteri lakásokban nyomorogtak, egy altábornagy, a háború egyik hőse egy előszobában lakott, a MÁV kolozsvári helyettes üzletvezetője heteken át kétségbeesetten könyörgött lakásért, mert felnőtt leánya lázas beteg volt, később meghalt. Az MTI hivatalosan is cáfolta a gyors elhelyezésről szóló hírt.

Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszter a vagonlakók elhelyezésére vonatkozólag már nem említette a nyolc napos határidőt, hanem november 1-re ígért megoldást.

Egy korábban kiadott rendeletemhez képest augusztus 1-e óta csak a vagonlakók számára utal ki lakást a Lakáshivatal. Rendbe hozattuk az Augusztá barakkot, a Lóversenytéren lévő barakkot, néhány kisebb építkezést is végeztünk, azonkívül legközelebb a környékbeli villákban is elhelyezünk vagonlakókat, úgyhogy minden reményem megvan arra, hogy november elsejéig minden vagonlakó biztos hajlék alá kerül. Természetes, hogy az igényeket mérsékelni kell, palotákat nem lehet tőlünk követelni, meg kell elégedni azzal, amit az adott viszonylatok között nyújtani tudunk.²¹

Megszólalt az ügyben báró Petrichevich Horváth Emil államtitkár, az Országos Menekültügyi Hivatal vezetője:

A legnagyobb hiba a lakásügy terén az, hogy a menekültek lakásügye nincs elválasztva más igényjogosultak lakásügyétől. Éppen ezért ma is mintegy 1000 vagonban körülbelül 1000 család tartózkodik a budapesti pályaudvarokon. Ezeknek az elhelyezése – sajnos – teljesen kilátástalan. Elsősorban azért, mert nem járt eredménnyel a vagonlakók testületének lakásfelkutatási akciója. Tudomásom szerint eddig igen kevés menekültet helyeztek el olyan lakásban, amelyet ez a bizottság kutatott fel. Hasonlóképpen nem járt eredménnyel a hivataloknak a magánházakból való ki-lakoltatása sem. Harmadszor pedig a lakásépítési akció is elkésett, amennyiben csak most írták ki a kis lakások építésére vonatkozó pályázatot. Ezekből a tél előtt természetesen nem lesz, sőt nem is lehet lakás, mert hiszen a fagy beálltáig mindössze 50 munkanap áll még rendelkezésre. Amint ismeretes, építési anyagokban is óriási nagy a hiány és így ez az akció voltaképpen csak a jövő nyárra járhat eredménnyel.

Számolni kell tehát azzal az eshetőséggel, hogy a vagonlakóknak egy tekintélyes része még az idei telet is vasúti kocsikban lesz kénytelen töl-

teni. Értesülésem van arról, sőt már konstatáljuk is, hogy a kivándorlás a megszállott területekről és főképp Erdélyből oly nagy mértékben indult meg, hogy a következő napokban legalább 1000 ilyen menekült jön Magyarországra. A kiutasítás oka az, hogy a lakáskataszter készítésénél az illetők magukat magyar állampolgárokként tüntették fel. Mindent el kell tehát követni, hogy ezt a nagy tömeget a vidéken helyezhessük el, mert Budapesten fizikai lehetetlenség az elhelyezésük.²²

Egy „a budapesti lakásügyeket alaposan ismerő személyiség” a következőket írta:

Három hét óta a lapokban különféle nyilatkozatok jelentek meg a budapesti lakásínség megszüntetésére vonatkozóan. Kilátásba helyezték a svábhegyi és hűvösvölgyi nyári lakásokat, villákat, ahová – természetesen csak az őszi és téli hónapokra – betelepítik a menekült családokat. Jelezték többek között azt is, hogy az Augusztá-barakkokat is a menekültek rendelkezésére bocsátják. A svábhegyi és hűvösvölgyi nyaralóknak a kiutalása csak provizórikus megoldás, mert a téli hónapok elmúltával jelentkezni fognak a villatulajdonosok és éppen a Lakáshivatal rendeletére való hivatkozással követelik majd lakásukat. Az Augusztá-barakkokkal kapcsolatban a Lakáshivatal vezetősége elképedne a hallottaktól. Valóságos rémregényeket mesélnének a barakkokról. Hogy a barakkok tele van patkányokkal és éjszakánként felnőtt embereket marnak véresre. Mi lesz akkor, ha többgyermekes menekült családokat helyeznek ide? Cso-dálom, hogy a lakáshivatali nyomozók nem fedezték eddig fel Kőbányát, ahol a kerámiai gyárban 150 szoba–konyhás üres lakás van. A háború előtt, amikor a gyár még üzemben volt, munkáscsaládok laktak itt. A háború utolsó éveiben bosnyák katonák üdülőhelyeül szolgált, azóta pedig üresen áll. Kőművesek, asztalosok néhány hét alatt rendbe hozhatnának itt mindent és egyszerre 150 hajléktalan család jutna födél alá.²³

Más gond is volt a villalakásokkal, nyaralókkal. Egy vasutas felesége panas-zolta el:

Mi, kérem, kaptunk lakást a Svábhegy tetején egy villában, de az uram a Keleti pályaudvaron van szolgálatban, hogy tudna onnan naponként le-járni? A villamos- és a fogaskerekű-jegy ára majdnem elvinné a félhavi fizetését. Meg aztán csak a felhurcolkodásért 3000 koronát kérnek a fu-varosok. Most megkaptuk a Lakáshivatal végzését, mivel a kiutalt lakást nem fogadtuk el, további kérvényeinket figyelembe nem veszik.²⁴

A Lakók Szövetsége rendkívül érdekes és tanulságos értekezletet tartott a lakásmizéria megoldása érdekében. Az értekezleten Giesswein Sándor nemzetgyűlési képviselő elnökölt, aki megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy a lakásügy nem csak szociális, hanem erkölcsi kérdés is, és kormánynak és társadalomnak össze kell fogni megszüntetésére.

Dr. Fáy Sándor ügyvéd szakszerű és alapos bírálat alá vette a Lakáshivatal működését.

Ma Budapesten minden elkeseredés a Lakáshivatal ellen koncentrálódik. Szidja mindenki és gyűlölettel gondol rá. Ezt a sok vezetés, a sok ok- és eredménytelen ácsorgás, az igazságtalan elintéзések, az akták el-tűnése és más hibák ezernyi tömege okozza. Az ún. elnöki tanács működése óta különösen tarthatatlan a helyzet, mert ez teljhatalmúlag dönt minden meghallgatás nélkül. A nyomozók jelentéseit készpénznek veszik és annak alapján ítélnék. Sehol annyi visszaélés és megvesztegetés nincs, mint éppen ennél a súlyos és életbevágó intézménynél. A bírák sem járnak el perrendszerűen, a rendeleteket figyelmen kívül hagyják, sőt gyakran annak ellenére dolgoznak. A Lakáshivatal éppen a nagypaloták lakói-val szemben kíméletes és a kislakások tulajdonosaival kérlelhetetlen, ami egészen visszássá állapott. Ilyenformán ma már sokkal több a baj, mintha a Lakáshivatal egyáltalán nem létezne. Ezer és ezer panasz forog már köz-szájon, és a panaszbizottság zárt ajtók mögötti működése még csak fo-kozza az anomáliákat. Nagy baj az is, hogy a kormány nem gyakorolja fel-ügyeleti jogát, és ha néha mégis kivételt tesz, akkor rosszul dönt.

Zajos tetszéssel fogadták a Lakáshivatal és a panaszbizottság megreformá-lására irányuló határozati javaslatot, és tiltakoztak az ellen, hogy hajlékta-lanokká tegyenek minden elfogadható indok nélkül régi budapesti lakókat, csak azért, hogy a hajléktalanokat ezen a könnyű úton próbálják fedél alá juttatni.²⁵

1920 nyarán 18 000 vagonlakó volt az országban. Közülük 5000 kikerült a vagonokból, részint rokonoknál, ismerősöknél, jóbarátoknál húzták meg magukat. Volt olyan is, aki tömegszállásra vagy szükséglakásba, annak elő-szobájába, konyhájába, pincehelyiségébe költözött. A megmaradt 13 000 va-gonlakó 4500 vasúti kocsiban él, ebből 1200 család, mintegy 4500 ember a budapesti belső és külső pályaudvarokon elhelyezve. A Nyugati pályaud-var vagonvárosán kívül a Keleti pályaudvaron 30, Dunakeszi–Alagon a ha-dikórház udvarán 110, Rákospalota–Újpesten 32, az északi pályaudvaron, a Lipótvárosin, a Józsefvárosin, a Ferencvárosin és Rákosrendezőn mindenütt 40–50 kocsi áll. Alig múlt el nap, hogy 10–20 vagon ne érkezett volna. Volt

olyan vagon is, ahol 15 vagonlakó élt, akadt vagonlakó család, amelyik három vagonot foglalt le magának, amiből kettő bútorraktárként funkcionált, és csak a harmadik volt „a lakás”.

A legrégebbi vagonlakóm Jánó Béla MÁV-hivatalnok a Nagyvárad–Kolozs-vár vonal Rév állomásáról menekült Budapestre. Családos, a *Világ* című lap beszámolója szerint már 20 hónapot töltött vagonban. Azóta mindennap a Lakáshivatalt járta, de még nem kapott lakást.²⁶

Az elégedetlen vagonlakók a Gólyavárban gyűltek össze. Miklós Imre ügyvezető elnök beszámolt az addig történetekről. Megtettek minden lehető-t, s az eredmény semmi, aminek okaként a Lakáshivatalt és az Országos Me-nekültügyi Hivatalt jelölte meg. Saját szemével látta egy barakkban, hogy egy bölcsőből, amiben egy négyhetes csecsemő feküdt, három vörös patkány ug-rott ki. Az OMH nemcsak hogy nem törődött velük, de elgáncsolja minden lépésüket, ha maguk próbálkoznak.

Dr. Szacsnyai László Kolozsvárról menekült ügyvéd keserű szavakkal támadta a kormányt:

Az oláhok Kolozsvárról meg tudták tenni azt, hogy kitelepítették a ma-gyarokat és így helyet csináltak az ő tisztviselőiknek. Nekünk is ki kell te-lepítenünk végre az idegeneket és helyet kell csinálni a menekülteknek, akik hontalanabbak itt, mint ahonnan elűldözték őket.

Többek felszólalása után határozati javaslatot fogadtak el, amelynek értelmé-ben követelték a Lakáshivatal azonnali megszüntetését, valamint hogy ne-vezzenek ki teljhatalmú kormánybiztost az ő soraikból és bocsássonak ren-delkezésre két század katonát, mert már nem bíznak senki másban.²⁷

De a menekültek és vagonlakók sem tudtak egységesen fellépni. Elhang-zott a vád, hogy a Vagonlakók Szövetségének vezetősége és lakáskutatói csu-pán a maguk számára szereztek lakásokat, míg a menekültek tömegei még mindig vagonokban laknak, ezért egy új szövetségre feltétlenül szükség van.

Ezután Miklóssy László, a Vagonlakók Szövetségének elnöke szólalt fel, visszautasítva a vádat, hogy a szövetség lakáskutatói csak maguknak szerez-tek volna lakásokat. Felsorolta azokat a kutatókat, akik még mindig va-gonban laknak, míg ezzel szemben már 96 menekült családot juttattak lakáshoz. Állandóan kilincselnek az illetékes hatóságoknál és nem rajtuk múlik, hogy eddig még nem értek el többet. Egy újabb szövetség megalakítását határozot-tan ellenzik, miután eredményt ez sem érhetne el. Egy olyan szervezet van csak az országban, amelytől hatásos védelmet és támogatást várhatnak a vagonlakók, és ez az Ébredő Magyarok Egyesülete. Javasolta, hogy lépjen be mindenki az Ébredő Magyarokhoz, és minden bizonnyal lakáshoz fog jutni.

A gyűlésen egységes álláspont nem született, de az általános zűrzavar után az ottmaradtak még lefektették az alapszabályokat, amelyek szintén a vagonlakók kívánságait foglalták pontokba. Ezek szerint kívánják a lakás-kérdés sürgős megoldást, a trafik-, mozi-, italmérési és egyéb engedélyek revízióját és egyéb gazdasági segítő intézkedéseket a menekültek érdekében.²⁸

A Vagonlakók Testülete – a köztisztviselőknél lezajlott eredménytelen szereplés után – saját helyiségben tartott értekezletet. Miklós Imre ügyvezető elnök elmondta, hogy naponta hivatalos kommunikék jelennek meg, amelyek azonban nem közelítik meg a tényeket. November elsejére ígérlik az összes menekült elhelyezését, holott az eddigi szomorú tapasztalatok azt bizonyítják, hogy ha továbbra is így megy, még a jövő év november elsejére sem fognak lakáshoz jutni a hontalanok.

A menekültek lakásügyét tovább ezen az úton hagyni nem szabad, mert tömeges újabb kiutasítások ezt a kétségbeesztő számot még gyarapítják, és nem lehetetlen, hogy ha addig valami megoldás nem történik, sok menekültet juttat oda, ahonnan nincsen visszatérés.

Határozatilag kimondták, hogy ügyük sikerének biztosítása céljából testületileg belépnek a legradikálisabb szervezetbe, az Ébredő Magyarok Egyesületébe.²⁹

Báró Petrichevich Horváth Emil államtitkár, az OMH vezetője más nézőpontból közelítette meg a helyzetet:

Az ország területén közel 150 000 menekült tartózkodik, közülük 60 000 már törzskönyvezve is van. A menekültek legnagyobb része rendes elhelyezkedést, lakást és állást kapott. Konstatálni kívánom, hogy a menekülteknek mindössze 8%-a nincs megfelelő módon elhelyezve. De számukra is sikerülni fog a kemény tél beállta előtt nyaralókban, szükséglakásokban, fürdő- és üdülőtelepeken, továbbá a most épülő épületekben lakást biztosítani. Nagyon megnehezíti azonban a menekültekről való gondoskodást az a körülmény, hogy hétről hétre újabb és újabb tömegekben érkeznek a menekültek. Így például a legutolsó két hétben csupán a román megszállott területről több mint 5000 menekült érkezett, és az ő elhelyezésük az amúgy is zsúfolt városokban egyenesen lehetetlen. Komoly intézkedések történtek, hogy a fővárosba csak azok a menekültek kerüljenek, akiknek itt állásuk és lakásuk van, hogy a fővárosi pályaudvarok mentesüljenek. Jelenleg a különböző fővárosi pályaudvarokon 1500 vagon foglalnak le a menekültek.

Remény van arra, hogy november első felében az Augusztá-telepen, az új lovaregyleti telepen és az Üllői úti kislakásokban mintegy 500 csa-

lád, tehát a vagonlakók egyharmad része elhelyezést talál. Az elhelyezés munkáját leginkább az a körülmény nehezíti meg, hogy a háború eleje óta nincs komoly építkezés a fővárosban, holott a lakosság száma több száz-ezerrel növekedett. Egyelőre nagyarányú építkezésről szó sem lehet, mert a legegyszerűbb egyszoba-konyhából álló lakás felépítése ingyen telken 50–60 000 koronába kerül, és ily módon 200 millió koronára volna szükség, hogy az összes vagonlakók ilyen szerény lakáshoz jussanak. A vagonlakók között azonban nagyon sok az intelligens ember, jelenleg pl. három tábornok és egy kúriai bíró, számos törvényszéki bíró és számos magas rangú állami tisztviselő van közöttük és az ő igényüket ilyen apró kis lakások amúgy sem elégítenék ki.³⁰

A vagonlakók, most már az Ébredő Magyarok Egyesületének támogatásával, a kormányt a következő pontok sürgős teljesítésére kérte:

1. A Lakáshivatal haladéktalanul szűnjék meg és lépjen életbe helyette a katonailag megszervezett lakásrekvirálás.
2. Mondassék ki, hogy a megszállott területekről hazafias viselkedésük miatt kiutasított családok katonai személyek, s mint ilyeneknek a hadügyminiszter hatáskörébe tartozó katonaság szerezzen lakást.
3. Katonai és polgári vegyes bizottság utcánként járja végig a házakat, és ott, ahol egy vagy két szobába család elhelyezhető, azonnali ítélettel és azonnali hatállyal beköltöztethető legyen egy-egy vagonlakó család.

Az Ébredő Magyarok Egyesülete fogadkozott, hogy lakást csakis vagonlakó kaphat mindaddig, amíg csak egy vagonlakó is lesz a főváros határában. Az ÉME szerint is fel kell oszlatni ezt az intézményt, amely egyenesen kerékkötője a fővárosi lakásviszonyok konszolidálásának és az új lakások építésének. Mert hol az az örült, aki házat vagy villát merne építeni, mikor van egy rendelet, amely kimondja, hogy a háziúr a saját házában lakást nem kaphat, mert az újonnan épülő házak minden lakását, helyiségét már eleve a Lakáshivatal igényli? Ha pedig két budapesti lakos lakást akar cserélni egymással és ezt bejelenti törvényerőre emelés céljából a Lakáshivatalnak, akkor mindketten kockáztatják, hogy hajléktalanok maradnak, mert az Elnöki Tanács igénybe veszi mindkét lakást, és a könnyelmű csereberélőket a legjobb esetben is szükséglakásba utalja.³¹

Az ÉME Vagonlakó osztályának képviselői megjelentek gróf Teleki Pál miniszterelnöknél, és egyenesen azt kérték tőle, hogy a Lakáshivatalt adják át az egyesületnek, amely aztán gondoskodik a vagonlakók ügyének radikális elintézéséről. Kérelmüket azzal indokolták meg, hogy mindenki a saját ügyét tudja a legjobban elintézni. A miniszterelnök ebbe a megoldásba nem

ment bele, azt állította, hogy a vagonlakók ügyében már eddig is sokat tett a kormány, és igazán nem a vezetők jóindulatán múltott, hogy ezt a nehéz problémát nem lehetett megoldani.

A vagonlakók részére először barakklakásokat akartak kiutalni, de legnagyobb részük kijelentette, hogy oda nem költözik be, mert az egészségére károsnak tartja a helyiségeket. A miniszterelnök a háborúban a hadigondozó elnöke volt, és kijelentette, hogy a háborúban boldog lett volna, ha a tüdőbeteg emberek számára olyan erős barakkokat tudott volna átengedni.

Felmerült a svábhegyi villák lefoglalásának kérdése is. A kormány ezt is elintézte, a vagonlakók azonban sérelmezték, hogy távol van a központtól, valamint nehéz a közlekedés és élelmezés. A miniszterelnök több értekezletet tartott, melynek eredményeként a menekültek 16 helyett 3 koronáért utazhattak oda-vissza a fogaskerekűvel. A főváros élelmiszerüzeme vállalkozott arra, hogy élelmiszerbódét állít fel a számukra, a napi élelmiszer-szükségletet pedig a fogaskerekű szállította volna. Ez a megoldás sem tetszett a vagonlakóknak, mert csak egy-két embert lehetett volna elhelyezni. A kormány még mindig nem csüggedt el, följánlotta a főrendi a házat is menekültek számára. A budapesti lóversenytér helyiségei és istállói szintén rendelkezésre álltak.

Mindezekről függetlenül egy radikális megoldáson tanakodtak, és a katonasággal léptek érintkezésbe. A katonaság hajlandó lett volna a Mária Terézia-laktanyát kiüríteni, és így lehetővé tenni, hogy a menekülteket kaszárnnyában elhelyezzék. A hatalmas helyiségek alkalmasnak tűntek rengeteg menekült befogadására, amivel tulajdonképpen a vagonlakók problémája megoldhatóan látszott. Természetesen ez a megoldás csak átmeneti lehetett, de a miniszterelnöknek már voltak tervei arra, hogy a jövő esztendőben hozzálátnak az építkezésekhez, és az ideiglenes intézkedéseket végleges megoldások váltják fel.

Az Ébredő Magyarok Egyesülete a ratifikálás elleni tüntetéssel összekapcsolva, puccsszerűen próbálta elintézni a vagonlakók lakásügyét. Mintegy 300 ébredő magyar jelent meg a Nyugati pályaudvar vagonvárosában három stráfkocsival, és felszólították a vagonlakókat, hogy amennyien csak fölférnek a három stráfkocsira, jöjjenek velük, mert most el fogják őket helyezni. Nagy volt az öröm, megkezdődött a hurcolkodás a vagonokból. A vagonokból négy család tudta a stráfkocsikra felrakni a bútorait, és a különös menetet a Vilmos császár úton (ma Bajcsy-Zsilinszky út), majd a Fürdő utcán (ma József Attila utca) végig a Lipótvárosi Kaszinó Nádor utca 10. szám alatt levő épülete elé ért. A stráfkocsik tetején ültek a vagonlakók, míg az Ébredő Magyarok Egyesületének 300 főnyi csoportja követte a társzekereket. A stráfkocsik megálltak a kaszinó épülete előtt, és pillanatok alatt lefoglalták

a helyiségeket. A betódult tömeg hozzálátott a vagonlakók bútorainak elhelyezéséhez. Az utcán várakozott a tömeg egy része, és feszülten figyelt. A második emeleten lévő egyik ablak hirtelen kinyílt, és a tömeg éljenzése és rivalgása közben a játéktermekből elkezdtek kiszórni az utcára a vörös és sárga kartonlapokat. A kaszinóban lévő két kisebb szobát egy-egy vagonlakó foglalta el, három család pedig a kaszinó nagytermében helyezkedett el.

A rendőrség csak később értesült a dologról. Andrejka rendőrfőtanácsos vezetésével 50 gyalogos és néhány lovasrendőr indult el az épület felé. A rendőrök kordont vontak a kaszinó épülete köré, majd egy osztag bement a kaszinó nagytermébe is, ahol a vagonlakók elhelyezkedtek és kíséreltek intézkedni. A tömegből kivált egy sápadt, izgatott fiatalember, aki kiáltozni kezdett, hogy a kaszinóban dorbézolnak és dőzsölnek, mialatt a vagonlakók odakünn a vagonokban fagyoskodnak. A kaszinó helyiségeit lefoglalják a vagonlakók számára. Andrejka erélyes hangon lépett fel a rekvirálókkal szemben, és azt válaszolta, hogy az urak bőkezűek lehetnek a saját terhükre, de másokéra ne legyenek, és amit itt tettek, az törvényellenes. Felszólítottam őket, hogy távozzanak.

Miután a tömeg vezetői látták, hogy a rendőrség ellenállás esetében a tömeget kituszkolja a teremből, alkudozni kezdtek, hogy a vagonlakók bent maradhassanak. Közben a kaszinó igazgatóságának egyik tagja tárgyalt a rendőrfőtanácsossal, és kijelentette, hogy a kaszinónak nincs kifogása az ellen, hogy a négy család továbbra is ott maradjon. Andrejka főtanácsos kijelentette, hogy a rendőrség csak a kényszerhelyzet előtt állva engedi meg, hogy a belakoltatott emberek továbbra is ott maradjanak az épületben addig, amíg másutt való elhelyezésükről gondoskodás nem történik.

Mialatt mindez történt, a Múzeumkert előtt lévő tömegben lelkiismeretlen izgatók azt a hírt terjesztették, hogy a Lipótvárosi Kaszinóba behelyezett vagonlakókat kidobták az épületből. Erre a feldühödött tömeg két részre oszolva elindult a jelszóval: „Gyerünk a Lipótvárosi Kaszinóba!” A rendőrség azonban ekkor már felfejlődött úgy a Múzeum körúton, mint a Zrínyi utcába torkolló keresztutcákon. A tömeg egy részét a Múzeum körúton osztotta szét, a másik részét a Bazilikánál. Még így is sikerült néhányaknak a Lipótvárosi Kaszinó épülete elé jutni. Az épület bejáratát és magát a helyiséget rendőrök szállták meg, és senkit nem engedtek be. A kaszinó játékterméből eltűnt a trafikkészlet nagy része, több száz darab szivar, 600 darab angol cigaretta, havanna szivarok és egyéb dohánytermék. Ugyancsak eltűnt több alkalmazott felöltője és cipője.

Este fél tízkor a rendőrséghez bejelentés érkezett arról, hogy a vagonlakók közül többen a Teréz körúton lévő Demokrata Kör helyiségeit is elfoglalták. Gyalogos rendőrök és lovas járőrök mentek ki a helyszínre. Megállapították,

hogy este 9 óra felé mintegy 32 „vagonlakó” megfelelő kísérettel a Demokrata Kör klubhelyiségeibe hatolt be. A helyiségekben a személyzetén kívül senki sem volt, ellenállás nélkül foglalták el őket. A rendőrség a vagonlakókat továbbra is a Kör helyiségeiben hagyta.

Az eset után a Kör vezetősége felment Nádasy főkapitányhoz, és bejelentette neki a történeteket. A vezetők kifejtették, hogy nem nélkülözhetik a helyiséget, mert az nem társadalmi, hanem politikai kör. A főkapitány meg is ígérte, hogy a szükséges intézkedéseket meg fogja tenni. Mialatt a körvezetőség a vagonlakókkal tárgyalt, a betódult csőcselék fosztogatni próbált. Felfeszítette az ott talált íróasztalokat, de azokban semmi értékeset nem talált.

Másnap délelőtt a Kör vezetősége a parlamentbe ment, hogy a miniszterelnökkel megbeszéléseket folytasson. Délelőtt újabb vagonlakók érkeztek az épületbe. Elmondták, hogy a Deák Ferenc utca 10-ből, a menekültek irodájából küldték őket ide. Később kiderült, hogy az Ébredő Magyarok Egyesületének egy bizottsága működik a menekültirodában, amely onnan irányította a szétosztást.

Dr. Baracs Marcell, a Lipótvárosi Kaszinó elnöke a nemzetgyűlésen kereste meg gróf Teleki Pál miniszterelnököt, hogy vele a történeteket közölje. Az eseményekről így nyilatkozott:

Ami történt, szerencsétlenség a jogrend, a presztízs és a politikai helyzet szempontjából. De a legnagyobb szerencsétlenség az, hogy a vagonlakóknak lényegében igazuk volt. Az más kérdés, hogy miképpen jön egy vagy több társadalmi egyesület ahhoz, hogy a kormány vétkes mulasztását rajtunk bosszulja meg? Nem tudom, vajon humanizmusból inscenálták-e a tegnapi dolgokat, vagy azért, hogy zavart támasszanak, vagy hogy a kormánynak kellemetlenséget csináljanak éppen most. Hogy a zavargás mozgatóit üssem, nem dobhatom ki fagyba a szerencsétlen embereket.

A vagonlakók, akiket a kaszinóban elhelyeztek, azt adták elő, hogy tegnap reggel kijöttek hozzájuk emberek és meleg lakást ajánlottak föl nekik. Ők nem is tudták, hogy a Lipótvárosi Kaszinóról van szó, egyébként amikor odaértek kijelentették, hogy a Kaszinó számukra nem megfelelő lakás, belátták, hogy a klub helyiségei alkalmatlanok arra, hogy ott maradjanak, mert nem tudnak háztartást vezetni, sem mosni, sem főzni. Néhányan már ki is mentek, a többieket elhelyeztük, úgy hogy a rendes klubélet délután megindulhat. A főkapitány garanciát vállalt aziránt, hogy más vagonlakókat nem helyeznek be a kaszinóba.³²

A Lipótvárosi Kaszinó portása elmondta, hogy vagonlakó egyáltalán nincs már az épületben, önszántukból elhagyták az elfoglalt helyiséget.

A Terézvárosi Demokrata Körben négy szobában helyezték el a jövevényeket vasárnap késő este: a Nyugati pályaudvar mintegy 40, többnyire munkanélküli, egyedülálló menekültjét, akik nem vagonlakók. A „vendégek” fűtött, nagyobb teremben laktak, rendőr teljesített szolgálatot az ajtó előtt. A négy szoba közül az egyiket egy menekült közjegyző foglalta el ifjú feleségével, bútorait is beszállította a szobába, amelyet lezártan tartottak. A beszállásoltak vezetője, egy vasúti tisztviselő elmondta, hogy többnyire állás nélküliek, akik a Nyugati pályaudvar fűtött harmadik osztályú és katonai várótermeiben laktak. Három menekült tisztviselőn kívül a többiek állástalan kézművesek voltak, akik nemrégiben jöttek csak Pestre.³³ A Terézvárosi Demokrata Kör helyiségei szintén alkalmatlanok voltak a menekültek elszállásolására. A rendőrségen egyébként eljárás indult magánlaksértés címén azok ellen, akik a belakoltatást végezték.³⁴

Dr. Bródy Ernő, a kör képviselője a következőket mondta:

A Lakáshivatal megígérte, hogy a Körbe belakoltatott menekülteket elhelyezi, lakást szerez a számukra. A kör tagjai iparkodnak a szerencsétleneken segíteni. Kakujay Károly, a pestszentlőrinci koksztelep igazgatója felszólította őket, hogy alkalmazást kaphatnak 8 koronás óradíj mellett a kokszbányában. Kilené kiment ma reggel a koksztelepre, kettő üzletben kapott állást, három a zsidókórházban van mint fűtő alkalmazva, kettő iskolaszolga lett, egy hivatalnokot ügynöknek vett magához egy kereskedő. A többiek? Ellógtak. Itt a biztos úr mellett (rendőr vigyáz rájuk), meg az örökös kérdezősködés miatt nem érezték jól magukat.³⁵

Az erőszakos betelepítések ismét előtérbe tolták a vagonlakók problémáját, a nemzetgyűlés is foglalkozott a történetekkel. Bárá Petrichevich Horváth Emil államtitkár, az OMH vezetője igyekezett elhárítani hivatalától a felelősséget.

Az egész ország területén összesen 3750 vagon van tele vagonlakóval. Ebből 1500 Budapesten és a közvetlen környékén van koncentráva. A mai kimutatás szerint a Nyugati pályaudvaron 810 vagonban laknak vagonlakók. Teljes objektivitással meg kell állapítanunk, hogy az ott lakó vagonlakók legnagyobb része vasutas, egyike-másika már több mint egy éve lakik a vagonokban és igazán nem törekedett arra, hogy a vagonból kikerüljön. Ennek több oka van. Így némi előnyöket élveznek a többi vasutasokkal szemben a vasúti jóléti intézmények révén. Ingyen fűtőanyag és villanyvilágítás áll a rendelkezésükre. A pályaudvaron a külföldi missziók szeme előtt vannak és a sokféle szeretetadományból elsősorban ők részesülnek.

Akad olyan is, aki nemsokára már a második évét tölti a vagonlakásban, és elégszer akadt volna mód arra, hogy szükséglakásba vagy pedig a városnak messzebb fekvő helyén megfelelő lakásba költözzék. Mindannyiszor vonakodott. Csak akkor lehetett őket kitelepíteni, ha valami igazán pompás lakásra tudott egyik-másik szert tenni, mert a vagonat már meg is szokta és félt attól, hogy az adományoktól el fog esni.

Van egy másik szempont is. Rengeteg vasutas még mindig nincs elhelyezve és várja a vidéki beosztását. Nem akar most kirakodni; beköltözni valami lakásba, áthelyezés esetén újra kezdeni a berakodást és az átköltözést. Egyszerűen megvárja az időt, a mikor a végleges elhelyezéséről az állam gondoskodik. Kétségtelen, hogy Budapest központi berendezkedése is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a fővárosban van a legtöbb vagonlakó. Az ország minden hivatalának legfelsőbb fóruma itt van és ezért tódultak ide a menekültek. A menekülteknek 75%-a a hivatalnokok kategóriájából került ki. Ezekre gyakorolták a megszálló hatalmak a legnagyobb nyomást, sokan pedig ezt az egész kérdést egy előnyös áthelyezésnek tekintették. Valamennyi a minisztériumokba tódult, megindult a hajsza egy budapesti vagy legalábbis környéki állás után. A menekültek jó része az oktató személyzetből kerül ki. Ennek a magyarázatát abban találhatjuk meg, hogy a perifériákon sokkal több volt az állami iskola, mint a nagyalföldi magyar tömbön. A menekült tanító személyzet legszívesebben a pestkörnyéki iskolákat árasztotta el, és most a fővárosból járnak tanítani.

Sokan a szemünkre vethetik, hogy a menekültek szisztematikus elosztásáról nem gondoskodtunk. Nem szabad azonban elfelejteni azt, hogy a menekültek zöme akkor jött Budapestre, amikor a románok megszállva tartották a fővárost és a kormány hatásköre csupán a Dunántúl egy kis területére szorítkozott. Mikor a magyar kormány megkapta intézkedési jogát, a diszlokálzás megkezdődött. A menekültek azonban olyan nagy tömegben jöttek, hogy hamarosan majdnem minden vidéki pályaudvar megtelt. Így Miskolcon 120 vagonban laknak a menekültek, egy nagyobb vidéki pályaudvar pedig 90–100 vagonot kénytelen még ma is sínjein megtűnni. Sok vád éri a vagonlakókat, hogy mindenáron Budapesten akarnak maradni. A legtöbb különböző hivatalokba van beosztva, és ezért nem mehet el. Vidéken az állapotok még rosszabbak, mert a lakosság a legnagyobb ingerültséggel viselkedik velük szemben, és egy-két helyről még olyan hír is érkezik, hogy éheznek. Ez egy kicsit különösnek tetszik, mert a vidék élelmiszerekkel mindig jobban el volt látva, mint Budapest, de a tényleges helyzet az, hogy vidéken az élelmiszerellátás nincs megszervezve, az élelmiszerigényeket közvetlenül a termelők révén elégítik ki.³⁶

A Lakáshivatal a támadások középpontjában állt, és csak ritkán reagált a vádakra. Tájékoztatása szerint két és fél hónap alatt 1300 lakást utaltak a vagonlakók részére, a jogosultak egy jelentékeny része azonban nem vette igénybe a részére kiutalt lakást. A jobb esetek közé tartozott, ha ezt nyíltan bevallotta, és a központtól való nagy távolságot vagy egyéb kifogást hozott fel okul. A Lakáshivatalnak nem állt módjában megállapítani, hogy a kiutalt lakást az arra jogosult elfoglalta-e, még kevésbé, hogy annak el nem foglalása indokolt-e. Egyéb problémák is adódtak: hiába volt például kályha egy villában vagy nyaralóban, ha az ajtókat, az ablakokat és a tetőt nem téliítették, és így a lakónak egész télen az utcát kellett volna fűtenie.³⁷

Az Augusztá-telepen 90 lakást utaltak ki. A többnyire kétszobás, villanyvilágítással felszerelt lakásokra szóló igazolványokat Németh táblabíró személyesen osztotta ki a vagonlakók között. Majdnem minden igazolványt négy-öt vagonlakónak fel kellett kínálni, míg végre valamelyikük elfogadta. Némelyek azzal indokolták vonakodásukat, hogy messze van, mások azzal, hogy a szobák kicsinyek s nem tudják benne bútorukat elhelyezni. A Mária Valéria-telepen 70 lakásigazolvány kiosztására kerül sor. Megállapította a Lakáshivatal, hogy vannak olyanok, akiknek csak a bútoruk vagonlakó, ők maguk rokonoknál, vagy szállodában laknak.³⁸

Miközben a vagonlakók elhelyezését sem nyolc nap, sem két hónap alatt nem sikerült megoldani, báró Petrichevich Horváth Emilnek, az OMH elnökének a Lakáshivatal engedélyezte 31 szobás házána igénybevételét. Az államtitkár az őt ért támadásokra válaszul egy nyilatkozatot tett közzé. Ebben megismételte, hogy a fennálló törvények értelmében joga van a házhoz. Kijelentette továbbá, hogy lakásügye még közszereplőként sem tartozik a nyilvánosságra. Az őt támadó cikkek állításával szemben két év óta saját házában egy fűtetlen műteremben és hálósobában lakik, amelynek egy előszobán kívül semmi más mellékhelyisége nincs. Bizonyítva, hogy az erkölcsi követelményeknek is eleget tett, közölte, hogy saját költségén két négyszobás, egy háromszobás és három kétszobás lakást alakíttatott ki, és azokat a Lakáshivatal rendelkezésére bocsátotta, hogy így hat család számára lakást biztosítson. A dolog szépséghibája, hogy az ominózus kiutalás 1921-es keltezésű, a fűtetlen műteremről szóló történet is kétkedésre ad okot. Különösképpen hihetetlen mindez a nyilatkozat utolsó mondatának tükrében:

Hogy a történelmi igazságnak is elég tétessék, konstatálnom kell, hogy a kiutalt lakás 10 személyből álló háztartás részére nem túl nagy, mivel annak csak 10 lakószobája van.³⁹

Báró Petrichevich Horváth Emillel nemcsak a vagonlakóknak, hanem saját unokabátyjának, idősebb báró Petrichevich Horváth Bélának is akadtak problémái. Gróf Bethlen Istvánnéhoz írott levelében elpanaszolta, hogy 12 lakáskérvényt adott be, de lakást nem kapott, pedig Horváth Emil rábeszélésére másfél évig „a román állam elleni” tevékenységet végzett. Horváth Emil akkor azt ígerte neki, hogy Bethlen kineveztetni egy állami birtokba, ahol jó dolga lesz. A kinevezés nem történt meg, lakást továbbra sem kapott, sőt Horváth Emil feljelentette Andrejka főkapitány-helyettesnél, hogy a magyar állam ellen tevékenykedett. Ezután fenyegetőzni kezdett:

[...] utolsó kérésem az, hogy a Kegyelmes úr írjon a Lakáshivatalba, hogy adjanak lakást, mert én ellen esetben kénytelen vagyok visszamenni Romániába. Engem, ha letartóztatnak, megveretni nem hagyom magam, hanem megmondok mindent! Aztán jöjjön akármi! Emilnek nincs mit veszteni, mert mindenét eladta Erdélyben! De igenis van az országnak és a Bethlen családnak!⁴⁰

Nem csak báró Petrichevich Horváth Emilnek volt közfelháborodást keltő lakásügye. Friedrich István volt miniszterelnöknek a Lakáshivatal a Bajza utca 26. számú házban egy 8 szobás lakást utalt ki, ennek fejében viszont a testőrségi palotában bérelt lakását el kellett hagynia. A Bajza utcai lakásban addig három család lakott, dr. Gömbös László rendőrkapitány, az útlevélosztály helyettes vezetője, Frankl Mór rokkant katona és Gáspár Sándor rendőrségi kézbesítő családjai. Számukra hosszú keresgélés után szereztek új lakást. A rendőrkapitányt a Gyár utcába helyezték, ahol kitették a főbérletet, és az albérllővel kellett a négyszobás lakáson megosztoznia. Gáspár kézbesítőt családjával a Kazán utcában helyezték el és a lakás volt bérlet a toloncházba vitték. Frankl Mórnak a Wesselényi utca 65.-ben utaltak ki lakást, itt azonban Szabady Károly, Aradról menekült műszerész lakott, akitől elvették a lakást és még szükséglakást sem utaltak ki számára. Nagy könyörgésre április 8-ig kapott haladékot a lakás kiürítésére, de ennek fejében le kell mondania a szükséglakásra való jogáról.⁴¹

A vagonlakóknak a Lakáshivattal szembeni bizalmatlanságát megszüntetendő a kereskedelmi miniszter a vagonlakó menekültek képviselőjében Niedermann Antal postafőigazgatót nevezte ki fontos pozícióba. Niedermann kijelentette, hogy az elhelyezés rohamos tempót vett. Öt hét alatt 370 lakást utaltak ki, és az elhelyezés most még gyorsabb, mert a Mária Valéria telepen mindennap 10 családot helyeznek el. Ettől az akciótól remélték, hogy az 583 család e hó végéig, de legkésőbb január közepéig fedél alá kerül. A hivatal átszervezésére vonatkozó hírekkel kapcsolatban elmondta, hogy

az káros, mert egy ilyen átszervezési kísérlet egyszer már hosszú időre visszavetette az elhelyezés ügyét. Az igazságügyi miniszter is kijelentette, hogy akkor majd sor kerül a hivatal érdekében szükséges változtatásokra, ha az elhelyezési akció befejezést nyer.⁴²

A Vagonlakók Testülete és a Lakáshivatal között már hosszú idő óta állt a harc, amely hol nyugodt mederben, a kulisszák mögött, hol pedig nyilvánosan zajlott. Andorffy Károly lakáshivatali elnök elbocsátotta Niedermann, ezért a Vagonlakók Testülete az Ébredő Magyarokhoz fordult. Dr. Szacs vay, a vagonlakók ügyésze kijelentette, hogy a sértés nemcsak Niedermann személyét érte, hanem az összes vagonlakót. Javasolta, hogy küldöttség menjen Bernolák Nándor népjóléti miniszterhez, és követelje Niedermann azonnali visszahelyezését a Lakáshivatalhoz.⁴³

Andorffy szerint, mivel a szükség-lakótelep építkezések nem haladnak gyorsan, mint ahogy tervezték, most már egészen biztos, hogy a vagonlakók ideiglenes elhelyezésénél megint rákerül a sor a főváros iskoláira. A fővárosnak körülbelül 200 iskolája volt, és ha mindegyikből csak egy-két termet vettek volna igénybe erre a célra, akkor már pár száz családot tudtak volna elhelyezni – a pedagógusok élénk tiltakozása mellett.⁴⁴

A vagonlakók és a hajléktalan menekültek gyűlést tartottak, amelyen felpanaszolták, hogy Térffy Béla és az említett Niedermann távozni kényszerült a Lakáshivaltól. Kifejezték elégedetlenségüket Andorffy Károly elnökkel szemben, és tiltakoztak az ellen, hogy báró Petrichevich Horváth Emil kerüljön a Lakáshivatal élére, aki a vagonlakókkal szemben nem tanúsított kellő megértést. Bernolák Nándor miniszter a vagonlakóknak tett ígéreteit nem tartotta be. Megígérte, hogy a tél beálltával nem lesz vagonlakó, hogy képviselőket biztosít nekik a Lakáshivatalban, igénybe veszi a nagylakások nélkülözhető lakosztályait és azokat a lakásokat, melyeket a vagonlakók ki nyomoznak, az ő részükre biztosítják. Mindez nem történt meg. Ennek első sorban az az oka, hogy az erre vonatkozó aktákat a miniszter asztaláról ismeretlen tettesek ellopták. Felpanaszolták a vagonlakók, hogy például január 17-én a Lakáshivatal 200 kétszobás lakást utalt ki és ebből csak egy jutott vagonlakónak. Egy hétgyermekes táblabíró az Ehmman-telepen akartak kétszobás lakáshoz juttatni.

A Lakáshivatal bírái Andorffy Károly elnökkel és Matzka Károly elnök-helyetessel az élükön lemondtak megbízatásukról. A lemondás közvetlen oka az volt, hogy Bernolák népjóléti miniszter teljes egészében a bírói karra hárította át a sok baj, zavar és ellentétes intézkedés ódiumát. Ezzel szemben a bírák azt állították, hogy a lakáshiány miatt nem felelhettek meg a feladatuknak, és szerintük Bernolák személyesen aláírt cédulákkal dirigált, megváltoztatta a már kihirdetett, sőt fogatosított ítéleteket, új tárgyalásokat rendelt el.⁴⁵

Bernolák azonnal válaszolt, hogy az interpellációban több tárgyi tévedés van. Kijelentette, hogy végleges kondíciót csak az építkezések megindulásától vár, amikre 300 milliót szavazott meg a kormány. Az építkezések azonban nagyon lassan haladtak. A vagonlakók száma még az utolsó hetekben is szaporodott. 1922. november 30-tól december 31-ig 3206 menekültet helyeztek el, közülük 1315-öt Budapesten. A vagonlakók vállalták, hogy megvizsgálják a statisztikai hivatalok által összeállított nagylakások jegyzékét, azonban ezt a munkát nem tudták elvégezni. Bernolák kérte a Lakáshivatalt, hogy a menekültek által bejelentett lakásokat méltányosság szerint nekik juttassa. Az a bizonyos aktalopás nem nála történt, hanem a vagonlakók elnökétől tűntek el a lakcímet tartalmazó nyomozólapok. Térffy Dézsót szerette volna megnyerni újra a Lakáshivatal élére, de ő nem vállalta, Niedermannt nem lehetett a hivatal keretei közé beosztani, báró Petrichevich Horváth Emil a népjóléti minisztérium államtitkáráként foglalkozott tovább ezekkel az ügyekkel. A vagonlakók az Ehmann-telepen részükre kiutalt 152 lakásból eddig csak 50-et vettek át, a többiek inkább bent maradtak a vagonban.⁴⁶

Hiába értettek egyet a Lakáshivatal megszüntetésével a háziurak és a lakók, a népjóléti minisztérium más formában ugyan, de fenntartotta azt. A legfontosabb változás, hogy a bírói kart teljesen kikapcsolták a Lakáshivatalból, és minden funkciót közigazgatási szervekkel végeztetett a minisztérium. A lakásjogosultságot a helyben lakóknál Budapest székesfőváros, a menekülteknél az OMH állapította meg. Petrichevich Horváth államtitkár szerint a nagyközönséget két dolog érdekli: a vagonlakók és a rekvirálás kérdése. Minden, ami a lakáskérdés körül történik, tulajdonképpen erre a két dologra vezethető vissza.

A vagonlakók száma öröndetesen apad. Míg 1921 júliusában az egész ország területén 4300 vagonban 15 000 menekült volt, közülük Budapesten 1200 vagonban 4100 menekült, addig most az ország egész területén 2700 vagonban 800 menekült van, ebből Budapesten 645 vagonban 1900 lélek lakik. A vagonlakók elhelyezése a fővárosban most már nehézséget nem fog okozni, és ha másként nem megy, minden hatóságtól, hivaltól, vállalatól, intézettől stb. elkérünk ideiglenesen egy-egy fűthető helyiséget, és egy hét alatt beköltöztethető lesz az a hatszáz egynéhány család. A rekvirálásra, nézetem szerint szükség többé nem lesz. Ennek előfeltétele azonban, hogy szigorúan ellenőrizzék a Budapestre költözőket és az itt megtelepedni szándékozókat. Meg kell szűnnie annak az állapotnak, hogy minden menekült tisztviselő a fővárosi hatóságoknál és hivatalokban keres elhelyezkedést, ahol a megélhetés sokkal nehezebb, és ahol a lakáskérdés egyensúlya csak a legnagyobb erőfeszítéssel tartható fenn.⁴⁷

A Lakáshivatalról közzajon forgó vádakat igazolta az a rendőrségi vizsgálat, amely megállapította, hogy egyes lakáshivatali nyomozók teljesen hamis jelentéseket szolgáltatnak be annak a félnek az érdekében, aki a nyomozókat megvesztegette. Ennek eredményeként a Lakáshivatal egyik igazgatóját, Kéli Endrét és egy ügynököt letartóztatták. Kéli összeköttetésben állt a Merkur áruforgalmi iroda tulajdonosával, Slogár Józseffel. Slogár lakásközvetítő irodája kizárólag lakásüzérkedéssel foglalkozott, az út rajta keresztül vezetett a boldoguláshoz. Slogár megtudta Kélitől, hogy mely lakásokat fogja kiutalni a hivatal. Kéli üres nyomozó-blankettákat adott át Slogárnak, amelyekre rányomta a Lakáshivatal bélyegzőjét. Slogár az üres blankettát kitöltötte ügyfele javára a lakás pontos megjelölésével, ráhamisította egy nyomozódetektív nevét, és kedvező jelentést adott az igénylőről, aki megfizette. Kihallgatásuk során bevallották, hogy üzelmeiket másfél év óta folytatták, és körülbelül 20 esetben szereztek lakást ilyen úton ügyfeleiknek. Slogár egy- és kétszobás lakások közvetítésével foglalkozott, ezek ára 50–100 ezer korona között mozgott. Diszkrét kiadások címén körülbelül még ugyanennyit szedtek be az ügyfelektől. Úgy dolgoztak együtt, hogy Slogár adta a pénzt, Kéli viszont eltüntette az ellenfelek aktáit. A Lakáshivatal nemegyszer volt kénytelen írásban beismerni, hogy egyes felek aktái „kezelési hiba” következtében eltűntek. A főkapitányságon előállítottak még négy lakáshivatali nyomozót is, akiket azzal gyanúsítanak, hogy a lakásközvetítőkkal összejátszottak. A rendőrség tényként megállapította, hogy 25–35 esetben történtek ilyen visszaélések.⁴⁸

A nyomozás során kiderült, hogy Slogár lakásügynök Kéli Endre mellett még 18 lakáshivatali nyomozóval és segédhivatali tisztviselővel állt összeköttetésben. Slogár ezeket állandóan pénzelte, vallomása szerint azért, hogy lakásügyeit soron kívül intézzék el. Ezek kihallgatásuk során beismerték, hogy elfogadtak jutalmakat Slogártól, de hangoztatták, hogy szabálytalanságokat vagy hamisításokat nem követtek el. A rendőrség az eljárást megvesztegetés vétsége címén indította meg ellenük.⁴⁹

Pesti levelek felcímmel Krúdy Gyula témákat ajánlott a pesti Boz (Dickens álneve) részére. Nem kell túl sok fantázia meglátni a párhuzamot a XIX. századi London és a XX. századi Budapest embertelen viszonyai között.

A pesti hajótörött, akit a vihar kivetett lakásából, az utcára költözködik, holott mehetne az erdőbe is, vagy a mezőre is. Igaz, onnan elkergetnék a csöszök, nincsen olyan erdő, amely valakié ne volna. [...] Egy bírótól hallottam, aki lakásügyekben tesz igazságot, hogy képzelhetetlen eldurvulást vitt véghez a huszadik század kultúráját kóstitó emberiségében a lakásínség. Egykor finomlelkű, önérzetes férfiak sompolyognak a betörő éberségével a házak körül, ahol lakásokat sejtene. Tegnap még büszke, családi életük

tisztaságára kényes emberek tolakodnak be síró-rívó otthonokba, ahol jónapot helyett görcsös átkozódásokkal fogadják őket. A legtöbb lámpás azért világít Pesten, hogy mellette az éjszaka csendjében kérvényeket írjanak a Lakáshivatalhoz a haldoklók vagy tönkrementek lakására. A régi bútorszállító emberek, akik pálinkával vidították magukat a nehéz munkában: megannyi kesztyűs lovagok voltak a ma hurcolkodó családokhoz mérten. Elgázolja az idegen szekrény a csúszkáló gyermeket, a beteg sínylő asszonyt, vérbe borítja a férfiak szemét. A durvaságnak, a közönségessegnek, az agyafúrtságnak, a hazudozásnak nagy gyűjteménye a pesti Lakáshivatal irattára. Itt van az a csodálatos, riasztó emberi dokumentum, amit az emberek tenni tudnak azért, hogy lakáshoz jussanak. És biztos lakása senkinek sincs a városban, mert a törvények és rendeletek napról-napra változnak, az örületes hajszát az otthon után fokozzák minden évszakban, amint csavarnak vagy engednek egyet a jelenkor inkvizítorai. Maholnap csak az almafák, e májusi égi tünemények maradnak meg megszokott helyükön. Milyen kár, hogy az ember nem változik fává!⁵⁰

Vidéken is zajlott az élet a Lakáshivatalok körül. A képlet mindenütt hasonló: a vagonokban fagyoskodó (vagy éppen hőgutát kapó) menekülteket nem tudják lakáshoz juttatni, mert nincs üres lakás. A fővároshoz hasonlóan vidéken is megalakultak a lakáskutató bizottságok, de a fellelt nagy lakásokat vagy nem vagonlakóknak utalták ki,⁵¹ vagy minden indok nélkül lemondták a kitűzött tárgyalást.⁵²

Dr. Borsos Endrének, a lakásügyek miniszteri biztosának Szombathelyen 1920 őszén tett látogatása a *Vasvármegye* beszámolója szerint oktan optimizmust okozott.⁵³ Kiskos István polgármester megállapította, hogy a város közönsége tovább már nem zaklatható a lakásfelkutató bizottságok által. Nem a városnak, az államnak az ügye, hogy a menekültek lakásügyét elintézzék.⁵⁴ A Lakáshivatal hiába tárgyalta le soron kívül az összes vagonlakó lakásigénylési ügyét és utalt ki lakást mind a 45 vagonlakó családnak, ezeket a lakásokat eddig vagy nem fogadták el a vagonlakók, vagy a fölöttes hatóságok semmisítették meg a Lakáshivatal döntéseit.⁵⁵

Szegeden 250 család lakott vagonban, bár a Lakáshivatal Hegedűs Antal vezetésével naponként legalább 3–4 családot helyezett el. A vagonlakók (és egyéb hajléktalanok) elhelyezésének ügyét hátráltatta, hogy a Lakáshivatal vezetője nem tudta, hogy a Kolozsvárról odatelepült egyetem összesen hány épületet foglal el. Ha a felső-ipariskolát nem igényli az egyetem, akkor az 1920-as évben a vagonlakókat minden nagyobb nehézség nélkül el tudják helyezni Szegeden.⁵⁶ Nemegyszer előfordult, hogy – az egyébként jó szándékú – központi és helyi rendelkezések egymás ellen dolgoztak. Pietsch

Sándor határrendőrségi tanácsos megbeszélte a menekültekkel, hogy elhelyezésüknél az egyes foglalkozási ágakat arányosan osztja el. El is helyeztek egy sereg családot a Zsótér-ház III. emeletén, ahol az antant-megszállás alatt francia gyarmati katonák piszkot hagytak maguk után. A menekültek saját költségükön és önfeláldozó munkával takarították ki a lakásukat. Alig hurcolkodtak be, amikor váratlanul érte őket a kereskedelmi miniszternek az a rendelete, hogy az épületbe csupán a menekült postások helyezhetők el. Pietsch Sándor feliratban kérte a kereskedelmi minisztériumot, hogy a menekültügyi hivatal jóhiszemű intézkedését ez esetben ne másítsa meg, mert a Zsótér-házba a menekülteket az ő elnökségével működő bizottságok szállásolták be foglalkozási ágak szerint.⁵⁷

Volt olyan szegedi háztulajdonos, aki megüresedett lakását átalakította műhellyé vagy korcsmává, csak hogy elvonja a menekült családoktól.⁵⁸ Hasonló témájú, de ellenkező előjelű az Eckerdt nővérek története. Az öt leány női divatszalon nyitott a Szent Mihály utcai egyszoba-konyhás lakásukon. Dolgosak, ügyesek voltak, fejlődött a szalon, és amikor szűk lett a kis lakás, a Kárász utcán béreltek két szobát műhelynek, ahol 20 munkásnővel dolgoztak, és mind az öten ott is aludtak, átengedve a régi lakást anyjuknak és két fivérüknek. Amikor azonban egy vagonlakó tanár, aki felnőtt tanítónő lányával a rendező pályaudvari vagonlakásból kénytelen volt az iskolába járni, a maga számára kiigényelte a Kárász utcai lakást. Hiába volt a derék Eckerdt leányok minden szabadkozása, hogy nyolcan mégsem lakhatnak egy szoba-konyhában, hogy 20 varrólányt tartani ott nem lehet, hogy évek keserves munkája válik semmivé, ha visszatelepítik őket most, mikor már vitték volna valamire. A törvény szigorú volt és kérlelhetetlen, lakásnak alkalmas helyiséget műhelynek használni nem szabad: a lakást odaítélték a tanár úrnak. Az Eckerdt nővérek a járásbíróshoz fellebbeztek.⁵⁹

A Lakáshivatal harmadéves fennállása óta az 1920-as év volt a legforgalmasabb. Míg 1918-ben 586, 1919-ben 6482, 1920-ban 9318 esetben hozott végzést a hivatal és mintegy 6000 lakást utalt ki. Csupán a menekültek és vagonlakók mintegy 7600 beadvánnyal és igényléssel szerepeltek a Lakáshivatal előtt. A forgalom júliusban és augusztusban érte el csúcspontját, amikor a legtöbb kiutasított vagonlakó érkezett. Naponta átlag száz ügyet intéztek el. A bútor nélküli szobák, noha jóval olcsóbbak voltak, a legtrikábbak esetben kerültek forgalomba, és ez nehézkessé tette a vagonlakók elhelyezését. Ugyanis gyakran előfordult, hogy a szegény vagonlakó a megszerzett üres lakásból is inkább visszahurcolkodott a vagonba, mert a szűk és kevés helyiségben nem tudta összezsúfolni holmiját tisztességesen elhelyezni.⁶⁰

A miskolci vagonlakók küldöttsége arra kérte Lichtenstein László kormánybiztost, hogy más városokhoz hasonlóan, engedje meg, hogy a lakások

kiutalásához a menekültek két „bizalmi férfit” küldhessenek a Lakáshivatalba, hogy képviseljék érdekeiket. A kormánybiztos ígéretet tett, hogy támogatni fogja őket ebben.⁶¹ A Miskolcon tartózkodó menekült tisztviselők a polgármesternek terjedelmes memorandumot nyújtottak át, amely a menekültek minden sérelmét felsorolja közel száz menekült tisztviselő aláírásával.⁶²

Győr városának közgyűlésén a polgármester felszólítására a Lakáshivatal részletes jelentésben számolt be a vagonlakók elhelyezéséről és az általános lakásviszonyokról. Győrbe 432 menekült család érkezett 1312 családtaggal. A Lakáshivatal hét család kivételével, melyek 20 családtagot jelentettek, mind-egyiküket elhelyezte. Ez a hét család azonban kijelentette, hogy szívesen marad a vagonban. Rajtuk kívül még 30–40 család tartózkodott Győrött, akik nem jelentkeztek a Menekültügyi Hivatalnál és nyilvántartásba sem kerültek, mert rokonoknál és ismerőseiknél nyertek elhelyezést – írta a *Győri Hírlap*.⁶³

Székesfehérvárott 28 család élt 147 lélekkel összesen 41 vagonban. A *Fejérmegyei Friss Hírek* szerint az emberek azt beszélnek, hogy nem kellene meglennie ennek a lakásínségnek, mert lenne lakás, ha a polgárok igazán keresztény gondolkodásúak volnának. Az egyik lakástulajdonos például istállót csinált az utcai szobájából, nehogy valami menekült részére lefoglalják. Egy székesfehérvári asszony a következőket mesélte:

Volna mifelénk elegendő lakás, de hát kérem, felszedik a szobák padlóját, arra is képesek, hogy aláássák a szobák falát, nem annyira, hogy bedőljön, azután alátámasztják. És ilyen háztulajdonos nem csak egy van. Inkább ledönti a házát, csak menekültet ne kelljen befogadnia a házába.⁶⁴

A Lakáshivatal vezetősége rövid működése alatt is arra a tapasztalatra jutott, hogy a hivatal átadása alatti zűrzavart sokan arra használták fel, hogy lakásigazolvány nélkül lakást foglaljanak el vagy adjanak ki. A háztulajdonosok nem jelentették be a megürült lakásokat, hanem kamrának, raktárnak használták fel, csak hogy ne kelljen kiadniuk. A lap szerint 11 egyén ellen indult eljárás ilyen természetű kihágás miatt.⁶⁵

BARAKKOK - SZÜKSÉGLAKÁSOK

A békeszerződés aláírása után a kormány nagyobb lakásépítési akcióba fogott a lakásínség megoldására. Az akció első részében a bányatársulatokat bírták rá nagyobb számú bányászlakás építésére, amelyben támogatták őket. A második részben a vagonlakókat két csoportra osztották. Azokat, akiket megélhetésük a fővároshoz kötött, részben barakkokban, részben e célra kiürített hivatali helyiségekben helyezték el. A többiek számára vidéken építettek hasonló barakkokat. Úgy remélték, hogy két hónapon belül – a hideg idő beálltával – kiürül az összes vagon. Az akció harmadik része állandó lakások építése volt, amely során a középosztály, különösen a tisztviselők és a jobb munkások részére két-, három- és négyszobás lakások épültek. Az építést magántőkével tervezték megindítani, de ezt a tőkét az állam garantálta. Úgy számoltak, hogy az építési költséget legnagyobbbrészt öt éven belül a lakásadóból ki tudják fizetni. 5000 lakás építését tervezték hozzávetőleges számítás szerint félmilliárd korona költséggel.¹

A *Népszava* cikkében igyekezett kedvet csinálni a barakktelepen való lakásnak:

A Mária Valéria és a Gubacsi úti telepek viszont teljesen modern, lakáscélokra létesült telepek, csinos, sőt meleg hangulatú kertvárosok. A környezet – amelyben sok a virág, a kert, a fa, a levegő – sokszor kedvesebb és kívánatosabb, mint a legtöbb budapesti bérkaszárnya lakóié. Valóságos mintái a lakáskérdés helyes megoldásának. A Mária Valéria telepen mintegy 550 lakás van. A lakók a lakásuk előtti telket tetszésük szerint meg-

művelik. Sertésólak, baromfiudvarok, nyúltelepek nagyon sok helyen láthatók. Pince, padlás nincs, a mosókonyha közös. A lakások nagy része szoba-konyha, éléskamra, néhol kis alköv. A lakbér a szoba-konyháért 52 korona 50 fillér, a kétszobásé aránylag nem sokkal több. 3 korona a házmesterpénz, de a szemetet a házmester nem viszi el, azért némely helyen az udvarra szórják a hulladékot. A lakások szárazak, jól fűthetők. Közös fürdője is van a telepnek, ahol hetenként háromszor fürödni lehet, a kád-fürdő 8 korona, a tusfürdő 3 korona. A telepen van villanyvilágítás, amit a lakóknak maguknak kell bevezettetni. A telep melletti szabad térségen építkezés folyik, állítólag a vagonlakóknak építenek ott barakkokat.²

A Pongrác út 7. szám alatt, az egykori Keményffy, Zsoldos, Tomcsányi és Pongrác út által határolt területen működött a XX. század elején a Magyar Katonai Kincstár lovagló és kocsizó tere. A háború alatt fabarakkok épültek itt, és bennük működött az Augusztá barakk-kórház és raktár. Ezeket alakították át szükséglakásokká a háborút követően, úgy, hogy a nagy tereket belső deszkafalakkal több részre osztották, és főként menekülteket helyeztek itt el 1919-től. A telep másik részét a kommün után a fővárosi paloták-ból, nagypolgári lakásokból kilakoltatottak töltötték meg. A két részt faoszlopokra erősített drótkerítés választotta el egymástól, amíg a tüzelőhiány el nem emésztette a faoszlopokat. A sárba taposott drótsövény maradéka azonban továbbra is jelezte a két „városrész” határvonalát, ami nemcsak földrajzi, hanem kulturális választóvonal is volt. Míg a menekültek nagyrészt tanult tisztviselők vagy tisztességes munkásemberek, a kitelepítettek zömében lumpenelemek voltak, akik nemcsak a higiéniára nem ügyeltek, hanem a barakkok külsejére sem: a léceket leszedték, az ablakokat bezúzták. A *Kőbányai Újság* szerint a veszekedés, egymás feljelentése mindennapos volt. De hiába éltek egymás mellett összeférhetetlen családok, lakás híján nem tudták őket máshová helyezni.³

Az Országos Menekültügyi Hivatal szakemberei megállapították, hogy csak bizonyos átalakítási munkálatok elvégzése után vehető igénybe az 59 barakk a vagonlakók elhelyezésére. A lakásügyi és lakásépítési miniszteri biztosok ezt az álláspontot magukévá tették, és 15 milliós költségvetést terjesztettek a pénzügyminiszter elé. A terv 500 család elhelyezése volt. Ha a lakások fényesek nem is, de tiszták és egészségesek voltak. Az egy-, két- és hámszobás lakások mindegyike rendelkezett konyhával és fűskamrával, de sem pince, sem padlás nem készült hozzájuk.⁴ A nagy barakkokat nyolc centiméteres téglafalakkal osztották szobákra. A szobák kicsinyek, általában 15 négyzetméteresek, de elég magasak voltak. A régi ablakokat meg-nagyobbították, a szobák betonpadlót kaptak. A szobák falaiként funkció-

náló deszkafalat nádvakolással vonták be, és ezekre rakták a mész-cement habarcsból készült vakolatot. A deszkatetők kátránypapír borítást kaptak.⁵

A lakásokat teljesen elszeparálták egymástól, mindegyiknek külön bejárata volt. Minden lakásba bevezették a villanyt, és minden épületben volt vízvezeték és vízöblítéses vécé. A vasúti sínek bevezettek a telep-re, ezért a bűtorszállító kocsik költsége megtakarítható volt. A telep területén az egyes épületek között virágos- és konyhakerteket terveztek. Hogy az egyes családoknak hány szobás lakást utaltak ki, az a családok létszámától és egyéb életviszonyaitól függött. A lakbér mérsékeltebb volt, mint a városi lakásoknál. A telepen 48 kőépületben 172 darab kétszobás és 48 darab hámszobás, illetve a 105 fabarakkból 623 egyszobás lakás állt.⁶

Az OMH budapesti kirendeltsége és a telepvezetőség közhasznú és szociális intézmények létesítését is tervbe vette. Óvodát és ismétlődő elemi iskolát is létesítettek, hogy a gyerekeknek ne kelljen a városba járniuk. Ez egyúttal napközi otthonként is működött azon gyerekek részére, akiknek felnőtt családtagjai napközben dolgoztak. Tusolót, valamint gyengélkedőt is terveztek a könnyebb – nem ragályos – betegek részére. A kórházi konyhában 2000 főre tudtak naponta reggelit, ebédet és vacsorát főzni, így senkinek nem kellett élelmiszerekért ácsorogni és tűzifáért aggódni, sőt a család összes női tagja egész napját kenyérkeresetre fordíthatta. A közös konyha tehát olcsóbbá tette a megélhetést. A szakácsnők is a telepi lakók közül kerültek ki. Kertgazdálkodást, méhészetet, baromfitenyésztést, disznó- és tehéntartást is terveztek, ami nemcsak a közös étkezést akarták gazdagabbá tenni, hanem foglalkozást is nyújtani az arra rászorulóknak.

Kisipari üzemek (férfi és női ruha- és cipőjavító, asztalos és lakatos műhelyek) létesítését, valamint egyéb könnyebb, nők és rokkantak által is végezhető fizikai munkával működő (például papírzacskó-készítő) üzemek létrehozása is tervbe vették. Az *Erdélyi Hírek* szerint a főépület nagyterme kaszinóként fog működni, amelyben tudományos és szórakoztató előadások, zene, ének és női kézimunka-terem fogják szolgálni a kellemes együttlétet.⁸ Az OMH – nem csak az Augusztá-telepen – gazdasági tanfolyamokat rendezett a menekült és egyéb tisztviselők számára. Kereskedelmi, általános szövetkezeti, munkaközvetítési és cselédszerzői, általános géptani és gépkezelési, mezőgazdasági géptani tanfolyamok indultak. A csipkeverési tanfolyamot Hódmezővásárhelyen, a kosárfonó tanfolyamot Kecskeméten szervezték. A foglalkozásokat mindennap délután 6 órakor tartották. A tanfolyamon résztvevők készítményeinek fele a saját tulajdonukba ment át, másik fele a tandíjat fedezte.⁹ A telep átalakítási munkáinál menekült munkások, asztalosok, ácsok, köművesek, lakatosok és üvegesek, valamint nap-számosok is találhattak munkát.¹⁰

Még el sem készültek a barakkok, még be sem költöztek az első lakók, máris megindultak a telep elleni támadások. Egy névtelenségbe burkolózó, magát „vagonlakó tisztviselőnek” nevező olvasó az *Erdélyi Hírek* hasábjain vette védelembe az Augusztát. Bár személyes tapasztalatai neki sem lehetnek, de mivel maga is lakásigénylő volt, tényként ismételte az OMH felhívásának kedvcsináló ígéreteit a friss, egészséges levegőről, a virágoskerttről és a különféle jóléti intézményekről. Olyannyira készpénznek vett minden ígéretet a telep komfortosságával kapcsolatban, hogy egyenesen attól tartott, a lakáshivatal nem a vagonlakóknak, hanem a „csókosoknak” utalja ki a barakklakásokat.¹¹

Ha nem is november elsejére, de decemberre 350 menekült család, 1800 lélek be tudott költözni az Augusztá-telep barakklakásaiba, 500 vagonot visszaadva a vasútnak a teherfuvarozás céljaira. A lakások üres falait azonban csak kevesen tudták megmentett ingóságaik megviselt maradék darabjaiból lakályossá tenni. De nem csak a lakásokból hiányoztak a bútorok: az ígért műhelyek, irodák, gazdasági és kulturális jóléti intézmények berendezése és felszerelése is váratott magára. Így megint csak a jószívű, megértő társadalomhoz fordultak segítségért.

Mutassa meg a jómódú magyar társadalom, hogy éppúgy támogatja a kereseti elhelyezkedésben menekült testvéreit, mint kész kereseti alkalmakkal fogadta annak idején a magyar gazdag zsidóság galíciai menekült testvéreit!

A telepen már működött a kávéház, fodrászüzlet, tejcsarnok, zöldséges és csemegeüzlet, illetve orvosi rendelő – a betegeket reggel 9 órától fogadták, súlyos esetben dr. Kraemer menekült orvos lakásukon kereste fel őket.¹²

A beköltözés után megindult az élet az Augusztá-telepen. 1920. december 24-én a főépület nagytermében kigyulladtak a karácsonyfa gyertyái, és 200 menekült gyermek párosával vonult be. Részben az amerikai küldeményekből, részben a Mikes Árminné grófnő által gyűjtött adományokból szerény karácsonyi ünnepélyt rendezett az Országos Menekültügyi Hivatal. Minden gyermek tejet, csokoládét, zsemlet, mákos patkót és cukorkát, a lányok babát, a fiúk mackókat, nyulakat, színes dobozokat kaptak. Az OMH budapesti kirendeltségének vezetőségétől küldött összegből 14 magányos férfi kapott a telep „Erdélyi kávéházában” vacsorát, rumos teát. Azon családok, akiknek már az Augusztá-telepen született gyermekük, valamint a sokgyermekes özvegyasszonyok pénzsegélyben részesültek.

December 27-én megnyílt a napközi otthon is, ahol minden nap reggel 8-tól este 8-ig meleg szobában tartózkodhattak a gyermekek. Egyelőre dél-

előtt és délután zsemlet, később meleg tejet is fognak kapni. A felügyeletet és oktatást menekült tanítónők vezették. Márky István telepvezető viszont csak egy hatszobás üres helyiséget tudott átadni, mert egyelőre sem pad, sem szék, sem asztal, sem semminemű tanszer nem állt rendelkezésre. Beszédét a jól ismert szöveggel folytatta:

„Az államnak nincs pénze, a nemes szívű emberekre vár tehát a feladat, hogy a szükséges berendezési cikkeket rendelkezésre bocsássák.”¹³

Bár érkeztek magyar adományok is, a két legnagyobb segítő szervezet az angol Emberbarátok Segítő Missziója és az Amerikai Vöröskereszt voltak.

Az angol misszió vezetője Frederick Hankinson metodista tiszteletes 100 ezer korona készpénzt és ugyanennyi értékű természetbeni adományt bocsátott az OMH rendelkezésére. Főleg az alultáplált gyermekek ügyét és az ipari munkát akarta támogatni. Nem könyöradományt, hanem munkaalkalmat, feldolgozandó anyagot ígért a telep vezetőinek. A telepi gyerekek cipőtlensége arra indította, hogy 200 pár fatalpú cipőt utaltatott ki az OMH-nak korábban rendelkezésére bocsátott készletből, mert – amint megjegyezte – ebben a sárban legjobb szolgálatot a facipők teszik. Gondoskodott továbbá meleg tejről és csokoládéről, több hordó marhazsírról, ruhásműkről, kötszerekről, harisnyákról. A segítő misszió bizottsága a Hernád utcai tömegszálláson is osztott ki pénzt, fehérneműt, ruhát és élelmiszereket a menekültek között.¹⁴

Az Amerikai Vöröskereszt adományait Pedlow kapitány hozta el a rászorulóknak. Feltűnően sok volt a drapp színű szövet, amelyek az amerikai hadsereg feleslegessé vált felszereléséből származtak, de kondenzált tejet, kukoricakonzervet, kakaót, kekszet, lekvárt, ágyakat, takarókat, ruhaanyagot és szénét is adtak a barakklakóknak. Egy család 50 kg szénét kapott, ami azonban egy hét alatt elfogyott. A segélyvárásról át kellene állni az önellátásra – szóló az instrukció. De hogyan éljenek meg, amikor hét suszter van a telepen – panaszkodott Kirnyák Mihályné. A kiosztást Johanna Amster nővér végezte, aki maga is a telepen lakott.¹⁵

Gróf Mailáth Gusztáv erdélyi római katolikus püspök letette a román hűség esküt, mert nem akarta „nyáját” magára hagyni. Budapesten sorra látogatta erdélyi híveit a Nyugati pályaudvaron, a Lovaregylet telepén és az Augusztá-telepen. Elmondása szerint nem csak a katolikus, hanem más keresztény felekezetek híveinek is igyekezett lelki vigaszt nyújtani, és a rendelkezésére álló szerény eszközökhöz képest nyomorukat enyhíteni. A legszegényebb családoknak nagyobb összegeket is átadott, a gyermekotthon részére pedig egy feszületet ajándékozott.

Az illusztris alkalmi vendégeken kívül minden szombat délelőtt jótékony hölgyek érkeztek, egyrészt hogy a lakosság kérelmeit és panaszait átvegyék, másrészt hogy alapot szerezzenek a további jótékony gazdasági és kulturális intézmények létesítésére.¹⁶

A telep meghirdetésekor beígért elemi iskolát az angol Emberbarátok Segítő Missziója segítségével sikerült berendezni, felszerelni és megnyitni, mert Budapesten nem akadt egyetlen pénzintézet, vállalat vagy tehetős magánszemély sem, aki csak egy fillért is adott volna erre a célra. Gróf Bethlen István, a Menekültügyi Tanács elnöke megnyitójában az iskolának speciális nevelési irányáról beszélt.

Isten, király, haza – még pedig azon haza iránt is, melyet előbb még vissza kell szerezni – iránti szeretet, a nemzeti hadsereg tiszteletben tartása [...], egymás megbecsülése és tiszteletben tartása [...], teljes egyetértés és összetartás az összes kiüldözött és Csonka-Magyarország lakossága között, erkölcs, munkaszeretet, szorgalom és demokratikus együttélés társadalmi és osztálykülönbségek nélkül, önerőből való gazdasági boldogulás lesz.

Azon túl, hogy a periferián fekvő, sáros telepen lakó mintegy 220–240 gyereket megkíméltek a messze fekvő városi iskolák villamoson való látogatásától, az Augusztá-telepi iskola egyúttal egész napi meleg szobában való tartózkodást, felügyeletet, fürdést és déli meleg étkezést biztosított nekik.¹⁷ A Kultúrszínpad felépítése jelentős részben Éltes Béla rajztanárnak és festő-növendék tanítványainak köszönhető.¹⁸

Minden jó szándék ellenére azonban a menekültek nagyot csalódtak az új lakásokban. A vékony deszkafalakból álló épületek az időjárás viszonytagságaival szemben alig védték meg őket jobban, mint a vagonok. A lakások nagy része nedves, nyirkos volt, a penészgombák tönkretették a bútorokat és a ruhákat – és mindezek dacára olyan magas házbért fizettek értük, mint bármely budapesti lakásért. Sőt az Országos Lakásépítési Miniszteri Bizottság a lakások bérét 60%-kal felemelte. A menekült lakosok a lakbéremelés miatt nagygyűlést tartottak, amelyen az Augusztá-telep lakosságán kívül részt vettek a Mária Valéria-telep és az Albrecht-laktanya lakói is. Hukk Kálmán menekült pénzügyi főtanácsos rettenetes képet festett a menekültek lehetetlen helyzetéről:

Ruháinkat és bútorainkat tönkretették a nedvesség és penészgombák milliói. Egészségünket megtámadta az egészségtelen levegő úgy, hogy nincs egy olyan lakó, aki valamilyen betegségen ne ment volna keresztül. Volt eset, mikor a mentők segítségét kellett kérnünk. És mindennek

a dohos, nyirkos levegőjű lakás az oka, amelynek deszkafalán átszivárog a víz, gyengén összetakolt ajtaján pedig a levegő szabadon jár ki és be. Nem nevezhetem vackunkat lakásnak, mert a szomszédunkban lévő tenyészállat-vásártelep istállói is lakhatóbbak emberek számára, mint az Augusztá-telep deszkabódéi. Szükséglakásnak esetleg elfogadhatnók, de a szükséglakásoknak nincs bérük. És most éppen azokat sújtják lakbéremeléssel, akik még az ágyukhoz is könyöradományok útján jutottak.

A gyűlés elfogadta azt a határozati javaslatot, hogy nem fizetik meg a megemelt lakbért, sőt az eddigi lakbér elengedését kérik. Kérésüket azzal indokolták, hogy senki nem kötött velük bérleti szerződést, a bért is megkérdezésük nélkül, sőt több esetben tiltakozásuk ellenére szedték be tőlük. Szánakozással tekintettek a Lakásépítési Bizottságra, amely éppen a legmostohább sorssal küzdők táborával szemben kísérelte meg elsőnek a lakbéremelést. Bíztak az állam erkölcsi méltóságában, amely nem tűrheti el ezt az inhumánus intézkedést éppen a kiutasítottakkal szemben.¹⁹

Alig másfél évig működött az Augusztá-telepen a „menekültváros”. A nyíltan irredenta beállítottságú szervezet megszüntetése a békeszerződés aláírása után szükségessé vált, mert a békeszerződés III. fejezetében Magyarország lemondott

a volt Osztrák–Magyar Monarchiának mindazon területeire vonatkozó összes jogairól és igényeiről, amely területek Magyarországnak a II. fejezet (Magyarország határai) 27. cikkében megállapított határain kívül esnek.²⁰

Ezért tiltottak be vagy szüntettek meg más, irredenta szervezeteket is: a Felvidéki Ligát, a Délvidéki Ligát, a Védőligák Szövetségét, az Erdélyi Székely Magyar Szövetséget és a Megszállott Törvényhatóságok Központi Iródáját. Míg korábban az Országos Menekültügyi Hivatal lapja, az *Erdélyi Hírek* csupa jót írt a telepről, miután az kikerült az OMH hatásköréből, előjöttek a negatívumok is.

A szilárd burkolatú utak hiánya miatti feneketlen sár nemcsak az 1500 főnyi menekült lakosság nedves időjárásakor bekövetkező állandó megbetegedését okozta, hanem cipőjük, ruhájuk is tönkrement, sőt még postájukat sem kaphatták meg napokon át, mert az állami postalovak képtelenek voltak az óriási sárban a kocsit elhúzni. A főváros szemétfuvarozási vállalata pedig sokszor heteken át meg sem kísérelte nehéz muraközi lovait a 20 mázsa súlyú szemeteskocsival a sárba sülyeszteni. A világítás rendszeres meghibásodása mérhetetlen türelempróbát zúdított a menekültekre, amíg végre hosszú hónapok keserves várakozása után minden lakásba bevezették a villanyt,

és majdnem egy tél sötétsége után az utcai közvilágítás is működni kezdett. Meddig? Egészen harmadnapig! Mert akkor ismét napokon át nem működött az utcai világítás, minek folytán a lakóknak szuroksötétben kellett térdig sárban gázolniuk, hogy lakásaikba eljuthassanak. De itt sem találtak enyhülést, mert odabent is szinte három- vagy négynaponta kialudt a villany.

Ki a felelős a tengelyig érő sárért? – tette fel a kérdést az *Erdélyi Hírek*. Elsősorban a Lakásépítési Miniszteri Bizottság szervei Reischl miniszteri tanácsostól, Szálka Jakab építész mérnökön át Nagrand Szilárd építőmestertől, az Augusztá-telep gondnokáig – adta meg a választ ugyanez a lap. A fölöttes hatóságok fukarnak mutatkoznak az Augusztá-telepi mostoha viszonyok felszámolása tekintetében, ám annál gyorsabb és erélyesebb eljárást tanúsítottak, amikor a barakkok lakbérét 60%-kal fölemelték. A villanyvilágítás zavaráért a fővárosi villamos művek a felelősek, de nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is – mennydörgött az újság. Elvették a Menekültügyi Hivataltól a rendelkezési jogot, nem bocsátanak többé elegendő anyagi eszközt rendelkezésre, és felosztatják a telepen a telepvezetőséget is. Nincs többé menekültügyi szerv, amely támogatná a menekültek érdekeit, átadták az ország egyetlen „irredenta városát” a lakáshivatal kezébe.²¹

Az Országos Lakásépítési Miniszteri Bizottság még a nyáron elrendelte 50 földszintes ház sürgős felépítését az Üllői úton, a Mária Valéria-barakk-telep mellett vagonlakók és menekültek részére. Az 50 házban 500 egy- és kétszobás lakás volt, melyek mindegyike cementpadlós konyhával és éléskamrával rendelkezett, és így 500 menekült család nyerhetett a lakásokban a viszonyokkal megalkudva kényelmes elhelyezést. A munkálatokat 18 hadviselt építész és építőmester végezte. Az épületek téglából épültek, tetejüket részint kátrányos lemezekkel, részint cseréppel fedték. Az építkezés 30 millió koronába került.

A házakban a szobák elég nagyok voltak, a konyhák csaknem minden házban egyeztek a szoba méretével. Két-két lakásra jutott egy toalett, és mindegyik lakásban volt vízvezeték és villanyvilágítás. Az egyszobás lakásokért egy hónapra 63 korona 60 fillért, a kétszobásokért 88 koronát fizetnek a lakók. De a telep gondnoka szerint itt is örökös volt az elégedetlenség a „magas” bérek miatt. A hivatalos szervek megdöbbenéssel tapasztalták, hogy a lakások alig felét foglalták csak el, a többi még mindig lakóra várt, mert – úgymond – a vagonlakóknak és menekülteknek derogál barakkban lakni.²²

A jobb körülmények közül, többszobás lakásokból érkező menekültek vonakodtak elfogadni a szükséglakásokat és beköltözni a barakkokba, ahol az egy-két szobába még a magukkal hozott bútorok sem fértek be. Ezért aztán báró Petrichovich Horváth Emil államtitkár rendeletet adott ki, amely szerint mindaddig, míg az összes vagonlakók elhelyezve nincsenek, a lakáshiva-

tal elnöke a kiutalt lakások helyett más helyiséget semmi szín alatt sem utalhat ki. Ezen kívül a lakáskiutalásról egyidejűleg az Államvasutak is értesítést kap, és azokat a vagonlakókat, akiknek részére a lakáshivatal lakást utalt ki, a vagonokból haladéktalanul kilakoltatják.²³

A Lakásépítő Bizottság reménytelen versenyt futott az egyre érkező menekültáradattal, ráadásul még a gondatlanság is hátráltatta őket. A Lenke úton a Magyar Textilművek Rt. egy barakkja 12 vasúti kocsival együtt egy elfutó mozdony szikrájától leégett. Másnap közvetlenül a leégett barakk mögött hat katonai barakk gyulladt ki, amelyeket a lakáshivatal elnökének rendeletére éppen szükséglakásokká alakították át. Tíz ilyen barakk helyezkedett el egymás mögött, és az első hat – amelyekben az átalakítási munkák már megtörténtek – hajnali 5-kor kigyulladt és a szeles időben déli 12 óráig teljesen elégett. A központi tűzörség azonnal kivonult a tűzhöz, de már csak a négy üres barakkot tudta megmenteni. A rendőrségi nyomozás szerint a barakkban dolgozó munkások gyújtottak tüzet a barakk előtt, hogy reggelijüket megfőzzék, és minden valószínűség szerint a hajnali szélben szétszálló szikrák gyújtották fel a barakkokat.²⁴

A barakkok mellett az Országos Lakásépítő Miniszteri Bizottság a város határában szükséglakásokat építtetett: a Külső-Juranics utcában és a Pongrác úton, Kőbánya határában. A Külső-Juranics utcában (ma Stróbl Alajos utca) a Ruggyanta-gyár mögött, a Százados úti művészteleppel szemben épült fel az első kétemeletes ház. Alacsonyabb volt, mint a városi kétemeletes házak. Kis, négyszögletű ablakai voltak, amelyeknek szabályos sorát helyenként félkör alakú ívelések tarkították. A többnyire kétszobás lakásokhoz mellékhelyiség igen, fürdőszoba nem tartozott. Ennek a szükségháznak az építkezési költségeire a kormány 2 és fél millió koronát irányozott elő.

A Pongrác úton, a városi házak mögött egymás mellett két új ház épült szükséglakásokkal. Az egyik kétemeletes, a másik háromemeletes. A kétemeletes házban 36 kétszoba–konyhas lakás készült el. Minden lépcsőházból emeletenként három ilyen lakásba nyílt bejárat, a lakások teljesen hasonlóak voltak. A kicsi, alacsony szobák padlóját deszkával fedték, a villanyt és a vízvezetékét szintén bevezették a lakásokba. Az épület kívülről úgy nézett ki, mint egy magtár. A háromemeletes ház olyan magas volt, mint a belvárosban egy kétemeletes, ugyanis a szobák alacsonyak és kicsinyek volt, negyedakkorák, mint a régi pesti házak szobái. Itt is kétszobás lakások épültek.²⁵

A Lovaregylet azt az ajánlatot tette a fővárosnak, hogy két évvel előbb nyitja meg az új löversenypályát, ha a főváros hozzájárul ahhoz, hogy a Lovaregylet pályáépületeiben lakó menekülteket másutt helyezik el. Mivel a főváros a versenypálya gyorsabb megnyitásától 25 millió koronára rúgó bevételtöbbletremélt, a terv a városházán rokonszenvenvel találkozott. Nehézséget

egyedül a menekültek elhelyezésének kérdése okozott, akik a Lovaregylet modern telepén már teljesen berendezkedtek. A Lovaregylet azonban készséget mutatott az irányban is, hogy a felmerülő szükséges építkezések költségeinek fedezésében részt vesz. Az elképzelés az volt, hogy a Zita Kórház fel nem használt barakkjai közül a Hungária körút és Matolay utca sarkán álló 12 barakkot engedje át a főváros a Lovaregyletnek. Összesen 125 lakásra lett volna szükség ahhoz, hogy a Lovaregylet összes épülete felszabaduljon, a kórház 12 barakkjába pedig mintegy 60 lakást terveztek. Olyan aggályok merültek fel azonban, hogy a Zita Kórház fertőző kórház, így a közvetlen közelében a barakkok nem feltétlenül használhatók lakhatás céljaira. A Lovaregylet ezért falat emelt volna a 12 barakk és a kórháztelep közé.²⁶

A lakásépítéshez a pénzen kívül téglá is kellett. A téglá drágult az összes építőanyag közül a legkevesebbet. A téglagyárak a szénhiány miatt redukált üzemmel dolgoztak, a téglát vályoggal és cementsalakkal helyettesítették. A kormány a cementgyárak összes termelésének egyharmadát erre a célra foglalta le. Építőfa helyett vasbetont alkalmaztak, ablaküveg helyett pedig egy új, francia találmányt, amely olajba mártott és fonalakkal átfont papirosból állt.²⁷

Debrecenben dr. Hubert Ottó kormánybiztos-főispán rendelkezése folytán a debreceni lakáshivatal egy hét alatt 24 vagonlakó családot (amely 108 főt jelentett) helyezett el iskolákban, így csak két család maradt az állomáson. Időközben hat újabb család érkezett Debrecenbe, így a vagonlakó családok száma nyolcra emelkedett. A lakáshivatal megígérte, hogy a még igénybe vehető iskolai helyiségekben ezt a nyolc családot is azonnal elhelyezik. A vasútállomás újabb vagonlakók érkezését jelezte előre.²⁸

A vagonlakók iskolákban való elhelyezése azonban mindenütt csak átmeneti megoldás volt. Debrecenben a menekültek elhelyezésére a nyulási barakkokat jelölte ki a városi tanács. A szakértők hármát találtak megfelelőnek arra, hogy azokat lakásokká alakítsák át. A Salétrom laktanya épületét is alkalmasnak találták erre a célra. Dr. Szita Zoltán Kolozsvárról menekült törvényszéki bíró, az OMH területi vezetője közölte dr. Hubert Ottó kormánybiztos-főispánnal, hogy Debrecen városa hajlandó telket felajánlani lakások építéséhez.²⁹ Néhány nap múlva meg is érkezett a 300 ezer koronáról szóló utalvány, és hozzá is kezdtek a munkálatoknak, amelynek eredményeképpen 52 lakásba be is költözhetek a menekültek.³⁰

A nyulási barakkok átépítésével nem fejeződött be a debreceni szükség-lakás-program. A város tanácsa a Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesületet (DMKE) internátusa melletti telket bocsátotta az OMH rendelkezésére, hogy ott 1920. november 1-ig újabb 50 lakást építsenek fel.³¹ Időközben azonban Budapesten változott a helyzet, mert a minisztertanács

a szükséglakások építésére megszavazott 50 millió koronát a Budapesten építendő 960 szükséglakás költségének fedezésére óhajtotta felhasználni. Ezzel szemben dr. Huber főispán kieszközölte, hogy Debrecenben ne csak 50, hanem 100–120 szükséglakást építsen az állam. Erre a célra 6 millió koronát állapítottak meg.³²

1920. december végéig Debrecenben 1491 menekült család 6051 lélekkel lett törzskönyvezve. Folyó év április 1-től november végéig a kirendeltség kiosztott a menekültek között 201 642 korona segélyt. A készpénzben befolyt adomány összege november végéig 93 616 korona volt.³³ A menekültek kevesellték az értük tett intézkedéseket, és küldöttséget menesztettek Hubert Ottó főispánhoz. Tóth Lajos menekült törvényszéki bíró vezette a küldöttséget és ő adta elő a főispánnak a menekültek panaszát.

Azzal a reménységgel jöttünk ide, az anyaországba, hogy legalább hajlékhoz jutunk. Az összes vagonlakó nevében kérjük, hogy addig, amíg a vagonlakók elhelyezést nem nyernek, mások lakásigényeit ne vegyék figyelembe. Úgy érezzük, hogy Debrecen városa a vagonlakók legminimálisabb érdekeivel sem törődik. Ki vagyunk lökve távoleső sínparra, a gyerekeinknek onnan kell iskolába járni. Orvost oda nem kapunk. Élelmünk nincs. Nem kívánjuk, hogy ingyen lásson el bennünket, de legalább a beszerzést könnyítse meg. A nagy lakásokat a menekültek bevonásával kutassák fel, a nélkülözhető lakrészeket juttassák a vagonlakóknak.

Hubert Ottó főispán a következőket válaszolta a küldöttségnek:

Közvetlen tapasztalatból mondhatom, hogy a menekültek más városban sincsenek rózsásabb helyzetben, mint Debrecenben. Hogy Debrecen város közönsége nem törődik a menekült magyar testvéreivel, arról én nem tehetek. Hogy a lakosságnak nincs kellő érzéke és szíve a menekültek sorsa iránt, azon semmiféle hatósági intézkedés nem segíthet. A lakások készülnek, azért nincsenek még készen, mert késett a pénz. Újabb szükséglakások építésére is megtettem a lépéseket. Hogy mikorra sikerül azok felépítése, nem tudom. Kutassák föl a lakásokat, szemeljék ki az igénybe vehető lakrészeket. Erre már volt is megegyezés a lakásügyi hivatallal. Használják ki ezt a megegyezést.³⁴

A barakklakásokba való költözéstől nemhiába ódzkodtak a vagonlakók. Dr. Tüdös Kálmán városi főorvos jelentette, hogy a nyulási Salvator barakkokban elhelyezett menekültek igen rossz viszonyok között élnek, mert ezek az épületek annyira rozogák, hibásak, hogy befűteni azokat teljesen

lehetetlen. Az itt lakók igen sokat szenvedtek, és tartani lehetett attól, hogy a tél folyamán a hideg következtében súlyosabb betegségek is előfordulnak közöttük. Ugyanitt az iskolát meg sem nyitották.³⁵

A debreceni szükséglakás-telep létesítésére a lakásépítési miniszteri biztos 8 millió koronát engedélyezett, és előlegként 1,5 millió koronát utaltatott a városnak. Az építkezést a városnak kellett lebonyolítani és a költségekkel elszámolni. A miniszteri leirat úgy rendelkezett, hogy az engedélyezett 8 millió nem léphető túl – ha többre rúgnának a költségek, a többletet Debrecen város köteles fedezni. A városi tanács azonban nem vállalta a lakótelep építését, sem az elszámolást a 8 millióval. Leszögezték azt is, hogy a város minden lakóépülethez csak egy vízvezetéki csapot állít és egy villamos lámpát, és a lakásba való bevezetését nem vállalja egyiknek sem.³⁶ A viták ellenére az országos lakásépítési miniszteri bizottság által engedélyezett 8 millió korona költséggel négy, összesen 40 lakásból álló, állandó jellegű ház építése kezdődött meg a város által rendelkezésre bocsátott Bocskai téri telken.³⁷

A békeszerződés aláírása után kapott népszövetségi kölcsönből a kormány nagyszabású lakásépítési programba kezdett. A nemzetgyűlés 300 millió koronát szavazott meg az ország lakásínségének enyhítésére építendő kislakások céljaira. A városoknak kellett telket és a szükséges közműveket rendelkezésre bocsátani.

A városok érdekeinek megvédése céljából a városok kongresszusa a kormánynak feltételeket szabott. Kérték, hogy a kormány gondoskodjon az építési költségekből a városokat terhelő rész fedezetére szükséges kölcsönről, hogy az állami hozzájárulás összege kamatmentes legyen, hogy az épületek 30 évig adómentesek maradjanak, és hogy a lakbér összegét a város állapíthassa meg.³⁸ A lakásépítési miniszterközi bizottság közölte a kormány elutasító válaszát a városok feltételeire. A kormány ragaszkodott többek közt ahhoz, hogy az építés céljaira megnyitandó kölcsönök után a városok fizessenek 2,5% kamatot, ezen kívül a miniszterközi bizottság a városok kongresszusának feltételei közül minden lényeges pontot elvetett, amelyek a városok érdekeinek megóvását célozták. A bizottság nem együttesen, hanem külön-külön kívánt tárgyalni a városokkal.³⁹

Ebben a szellemben érkezett meg a kereskedelemügyi minisztertől a Debrecenben építendő állami kislakások ügyében a miniszteri leirat, amely éppen azokat a feltételeket utasította el, amelyek mellett Debrecen városa az építkezés mellett döntött.⁴⁰ Ezért a tanács behatóan foglalkozott a kislakásépítési akcióval. A mérnöki hivatal számításai szerint, ha a Varga kert végében építik fel a kislakásokat, az 7,6 millió koronába kerülne, a mikepércsi és a monostorpályi út által határolt területen való építkezésnél pedig 8,75 millió koronába kerülne a vízvezeték, a csatorna és a világítás odavezetése és a burkolás.

Az előadói javaslat szerint ilyen óriási terhet nem vállalhat a város. Dr. Vásáry István tanácsnok szerint a tanácsnak 1 060 000 korona kiadása volna évente, ha felépítené a kislakásokat a miniszteri feltételek mellett. Hogy ezt behozhassa, a kétszobás lakások bérét több mint 9000, az egyszobásokét több mint 6000 koronában kellett volna megállapítania, ezek a lakbérek viszont irreálisan magasnak tűntek. A közgyűlés kimondta, nem vállalja a kislakások felépítését, mindössze telket hajlandó adni a monostorpályi útnál lévő területen.⁴¹

A közeledő (immár harmadik) tél újra előtérbe helyezte a vagonlakó menekültek lakáshoz juttatásának a kérdését. A sokféle irányú és meddő tapogatózás után az Országos Lakásépítő Bizottság újbóli megszervezésével a kormány a bizottság egyik főfeladatává tette a vagonlakók rendes lakásokba való elhelyezését. E célból egy külön bizottság járt városról városra, hogy ott megfelelő téli szállásokról gondoskodjon a menekültek számára. Főként a fölösleges állami katonai épületeket, barakkokat vizsgálták meg, hogy mennyiben alkalmasak azok szükséglakások átalakítási céljaira.

Csejthe Hermann miniszteri tanácsos, a kereskedelmi miniszter kiküldötte, az OLB egyik vezetője a menekültügyi kirendeltséget bevonva tárgyalt a szegedi Lakáshivatallal és az Államépítészeti Hivatallal, továbbá az Ipariskola igazgatóságával a vagonlakók számára kijelölendő szükséglakásokról és a megfelelő épületek átalakításáról. Első körben a Cserepes soron lévő katonai barakkokat, az úgynevezett istálló-kórházat és az állami Felső Ipariskolát találták a vagonlakók elhelyezésére alkalmas helyiségeknek. Az átalakítások költségeihez a helyi hatóságok hozzájárulására is szükség volt. Minimális becslés szerint is 20 millió koronára lett volna szükség ahhoz, hogy valamennyire enyhüljön a szegedi lakáshiány. A tárgyalások célja egyelőre csak egy hivatalos jegyzőkönyv felvétele volt, míg a döntés jogát a minisztérium számára tartották fenn.⁴²

A politikus után egy szakember, Fuchs építőmérnök érkezett Szegedre, hogy a szegedi átépítési lehetőségek felől tájékozódjék. A mérnök Hegedűs Antal lakáshivatali elnök és több illetékes városi tényező társaságában megismerelte a Cserepes sori és a huszárlaktanya mögötti barakkokat. Megállapította, hogy lakhatóság szempontjából csak az utóbbiak jöhetnek számításba, mert a Cserepes sori barakkok teljesen használhatatlanok. A miniszteri megbízott kijelentette, hogy a barakkokat az állam költségén teszik lakhatóvá, és elsősorban a vagonlakók elhelyezéséről gondoskodnak, hogy télvíz idején ne legyenek kitéve az időjárás viszontagságainak. A város természetesen készséggel rendelkezésre bocsátja a barakkokat, hogy enyhítsen a kétségbeejtő lakásínségen.⁴³

Mást mondott Fuchs építőmérnök Szegeden, és mást a kereskedelemügyi miniszter Berzenczey Domokos szegedi főmérnöknek Budapesten. A kidol-

gozott tervek szerint 5 millió koronába kerülő átalakításhoz a kormány 1,5 millió korona államsegélyt ad abban az esetben, ha a város a huszárlaktanya mögötti barakkok átalakítási munkálatait befejezi.⁴⁴ A *Szegedi Napló* az építkezés megindulásakor megírta, hogy ugyanez a munka egy évvel korábban egymillió koronából kihozható lett volna. Akkor a tanács elvileg meg is kezdte a bontási és tatarozási előkészületeket, az építkezést végül mégis be-szüntette, mert magasak voltak a költségek. Úgy gondolták, hogy várni kell, amikor lejjebb szállnak az anyagárak és a munkabérek. Az anyagárak és a munkabérek azonban nem szálltak le, hanem emelkedtek.⁴⁵

A szegény embert még az ág is húzza – szól a közmondás. A huszárlaktanya mögötti barakkoknak szükséglakások céljaira való átalakítására a miniszter elküldte az előlegként kilátásba helyett 800 ezer korona állami segélyt, de tévedésből nem a szegedi, hanem a szentesi főispán címére.⁴⁶

A Szegeden tartózkodó menekültek egy részét tanyai nyaralókban akarta a város elhelyezni, ezért bizottság mérte fel a közeli Szatymaz községet, a Kapitányságot, a János-szállást és a Vilma-szállást. A tanyasiak nem szívesen fogadták a tervet. Szerintük alig van 40–50 olyan ház, amely alkalmas volna erre a célra, ugyanis csak a vasút melletti épületeket és néhány közelebb lévő lehet figyelembe venni. Amennyiben a menekült tisztviselőt hivatása Szeged városához köti, a közlekedés épp olyan körülményessé válik a számára, mint ahogy a tanyasiak is csak tavasszal látják viszont egymást az őszi elköszönés után. Csakhogy akadt még más probléma is: a nyaralókat szellőre építették, nem volt bennük kályha, de ha lett volna, a tüzelőanyag beszerzése akkor is nehézségekbe ütközik. A fapusztitás a tanyán épp olyan gyakorivá vált, mint a városban, kivágták az akácot és az útszéli eperfát is. További kérdés volt, hogy mit esznek majd a menekültek a tanyán, ahol nincs piac és mészárszék, tojás sem kerül, mivel télen kevesebb a baromfi, a disznóölés után maradó szalonnát pedig a tanyasiak maguk fogyasztják el. Bizar ötletnek tűnt, hogy a napi betevőt a városból kelljen kivinni a tanyára.⁴⁷

Furcsa matematikai egyenletet állított fel az élet Szegeden 1920 telére. Elkészült 70 szükséglakás, a huszárlaktanya mögötti barakkokat átadták a rendeltetésüknek, a vagonlakók száma mégis emelkedett. November végén 240 volt az állomáson vagonokban lakó családok száma, ami a barakkok elkészülte után 280-ra emelkedett, és az amúgy is megterhelt városba újabb menekülteket vártak.⁴⁸ Berzenczey Domokos városi főmérnök az építési szabályrendelet könnyítésével akart segíteni a Szegeden uralkodó lakáshiányon. Példának az árvíz utáni helyzetet hozta, amikor olcsóbban építkezhetek.⁴⁹ Bár a város egy ideig kevesellte az állami támogatást, később megváltozott a hozzáállása a kérdéshez, és 160 kislakás építését határozta el, egy részüket Újszegedre.⁵⁰

Miskolcon már a háború előtt is súlyos helyzetet teremtett a lakáshiány. Az ide érkező, mintegy 10 ezer menekült elhelyezése megoldhatatlan gondokat okozott. Kisebb részüket, elsősorban a katonai menekülteket és családtagjaikat a helyi laktanyákban helyezték el, a többségüket viszont a Tiszai pályaudvar szomszédságában, a Sajó árterén épült, korábban járványkórházként használt barakktelep építményeiben, az úgynevezett Vay-telepen. Az 1914-ben létesített járványkórház 53 nagyobb és 8 kisebb barakkból és 25 egyéb építményből állt. Ezek komfort nélküli, deszkavázú épületek voltak, melyeket kívülről kátránylemezekkel, belülről olajos papírral burkoltak. A barakkokban kályha-fűtés volt.⁵¹

Amint a miskolciak tudomást szereztek arról, hogy a kormány 25 millió koronát engedélyezett arra a célra, hogy a menekültek részére az ország különböző helyein lakásokat építsenek, dr. Hodobay Sándor polgármester-helyettes nyomban megette a lépéseket, hogy a város 4 millió koronával részesüljön a keretből. Miután a város az építéshez szükséges anyagok közül téglával, cseréppel, mésszel és homokkal rendelkezett, a tetőszerkezet céljaira szükséges épületfát pedig meg tudta szerezni, az építésre előirányzott 4 millió koronának engedélyezését Lipták Pál államtitkár a kereskedelmi kormánytól támogatta, és a pénzt a város meg is kapta.⁵² A Vay-telepen a deszkabarakkok mellé 1920 decemberére 18 kőalapú, félkomfortos ház épült, amelybe 48 vagonlakó és 34 több éve hajléktalan családot költöztettek be. A szobák területe 20, a konyhák területe 12,5 négyzetméter volt. Mindegyik házat konyhakert vette körül, egyes konyhákhoz kis éléskamrát is építettek.

Dr. Török Emil miniszteri osztálytanácsos, az országos lakásépítő akció vezetője a telep átvételekor a legnagyobb elismerés hangján szólt annak minőségéről:

A miskolci telep annyira elsőrangú, hogy hozzá még csak megközelítően sikerült hasonló építkezés sincsen az országban. Kecskeméten, Mátészalkán, Budapesten és mindenütt, ahol szükséglakásokat építettek, azok mindenütt csak barakk jellegű, félig állandó építkezések, pedig egy szobakonyha 90 ezer koronába került másutt. A legjobb esetben lyukacsos téglából meg salaktéglából építettek ezek a telepek. Ilyet azonban, mint a miskolci telep, ahol a mostan felépült 20 háznak minden munkája elsőrangú, masszív, erős építkezés, sehol máshol nem találtam.⁵³

A jó minőségnek azonban ára volt, két és fél millió koronával túllépték a költségkeretet. A kereskedelemügyi minisztérium hozzájárult ahhoz, hogy a húsz ház a többletterheket átvállaló Miskolc város tulajdonába menjen át.⁵⁴

A kormánypárti *Miskolci Napló* igyekezett a vagonlakók fenntartásait leszerelni.

A vagonlakók kezdetben bizalmatlanok voltak a lakásokkal szemben és – amint ők mondták – az aggodalmat az keltette bennük, hogy a házak, újonnan emelt épületekről lévén szó, nedvesek lesznek és a falakat most, tél idején nem tudják gyorsan kiszáritani. Most azonban kiderült, hogy alaptalanok ezek az aggodalmak. A beköltözött családok alig fűtöttek be néhányszor a lakásokban, a falak fölszáradtak és a menekültek részére épített házak kényelmes, száraz lakásoknak bizonyultak, ahol végre ott-hont találtak a rövidebb-hosszabb időn át vagonokban didergő családok.

Ez az akció 200 vagon felszabadulását jelentette. Ígéret hangzott el, hogy karácsony előtt minden lakásba bevezetik a villanyt, és a villanytelep is bekapcsolja az áramot.⁵⁵ Voltak olyan vagonlakók, akik nem költözködtek be a nekik kiutalt Vay-telepi barakklakásba, hanem csak bútorraktárnak használták azokat. A lakáshivatal felszólította őket, hogy amennyiben december 31-ig nem költöznek be, kiutalt lakásukat elveszik tőlük.⁵⁶

1921 márciusában a Vay-telep fejlesztését beszüntették, október végén pedig elkezdték egy tisztviselőtelep építését a Gömöri pályaudvar mögötti volt katonai gyakorlótéren. A 14 millió koronába kerülő telep költségeit az állam és a város megfizette. Bár a kormány még decemberben beköltözhetővé akarta tenni a lakásokat, a későn megküldött hitel miatt ez lehetlenné vált. Ezenkívül a város vezetői nem akartak úgy járni, mint a barakkoknál, ahol a vagonlakók és a kormány sürgetésére a falak kiszáradása előtt hozzájárultak a beköltözéshez. Az eredmény: nedves, egészségtelen lakások és állandó panaszok. Tovább rontotta a helyzetet a magyar korona árfolyamvesztése.⁵⁷

Még fel sem épültek a lakások a város egyik beépítetlen területén, a Haliczán, máris megindult a vita a lakások feletti rendelkezési jogról a Lakáshivatal és a városi tanács között. A polgármesterről Hodobay-telepnek nevezett tisztviselőtelepre 1922-ben költöztek a főképp középosztályhoz tartozó családok. A kiutalt lakások felét vagonlakók foglalták el, a többibe katonatiszteket és hajléktalanokat helyeztek el a város.⁵⁸

Győr városában a vagonlakókon kívül még 55 családot kellett elhelyezni, akik részben életveszélyes lakásokban laktak, részben tűzkárosultak voltak. A 40 vagonlakó családból hét a polgári leányiskolában volt elszállásolva, amit vissza kell adni az oktatásnak, négyen a Karmelita Rendházban, ahol viszont a novíciusoknak kell a hely. Az Ágyúgyár munkás- és tisztviselő-lakásaiban 370 olyan idegen lakott, akiknek a gyárhoz semmi köze nem volt. A Nádor Szállóban 52 család lakik a túrheterlen viszonyok között, a legelembb tisztasági és közegészségügyi követelményeket nélkülözve. Győrben mindezek alapján 300 szoba-konyhás és 120 két- és háromszobás lakásra

volt szükség.⁵⁹ A lakásszükségletnek pillanatnyi kielégítését szolgálta az a terv, amely az Ágyúgyár tulajdonát képező városréti barakktábornak lakásokká történő átalakítását célozta meg.⁶⁰

A barakkok átalakítása mellett a kormány 100 darab kétszobás lakásból álló lakótelep felépítésére állami hozzájárulásként 9 millió korona hitelt szavazott meg Győr részére. A lakások legalább 50%-át kizárólag vagonlakók, menekültek és helyhez kötött tisztviselők elhelyezésére szánta.⁶¹ Hogy a nagyfokú munkanélküliségen is enyhítsenek, a munkálatokat az ajánlattevők között megosztották. Mások végezték a barakkok bontását, az emeletes barakképület, a konyhabarakk, a fürdőbarakk, a laktanyaépület és a kórházépület átalakítását. Az emeletes barakkokba, bár nem voltak túl magasak, az emeletre és a földszintre is terveztek lakásokat. Egy lakás szobából, konyhából és kamrából állt.⁶²

A kamatfizetéses kölcsönből való építkezést korábban Kaposvár is elutasította, a megváltozott konstrukciójú országos kislakásépítési akcióra azonban bejelentkezett, és a kormánytól 2 millió korona támogatást kapott. Ebből a pénzből tíz lakást az Árpád utcai barakkoknál, 30 másik lakást pedig a Honvéd téren szándékoztak felépíteni, elsősorban olyan városi lakók elhelyezésére, akik a hatóságilag kiűrténi rendelt életveszélyes lakásokban nyomorogtak; másodsorban pedig a vagonokban élő, helyi alkalmazású tisztviselők részére. A Honvéd téri építkezés azonban két hét késéssel indulhatott csak meg, mert az október 6-i közgyűlés halasztó határozatot hozott.⁶³ Az első húsz elkészült lakásra 60 igénylő jelentkezett be.⁶⁴ 15 család be is költözött a szobából, konyhából és éléskamrából álló lakásokba, melyekhez faházak is épültek, és családonként 100 négyszögöl kert áll rendelkezésükre. A pénzügyminisztérium évi 800 koronában állapította meg a lakbért.⁶⁵

Dr. Szopkó István polgármester újabb 50 lakás építését járta ki. Ezzel szemben 24 darab kétszobás, 10 darab egyszobás és 4 darab háromszobás lakást építettek fel az év végéig, többre a magas anyagárak és munkabérek miatt nem futotta.⁶⁶ Kaposvár polgármestere a MÁV-val tárgyalt további 36 lakás felépítéséről.⁶⁷

Pápan a városi tanács is a barakképítés mellett foglalt állást a lakásínség enyhítésére, és e célból kérte a hadügyminisztert, utaljon ki a város részére katonai barakkokat. A miniszter ezt meg is tette, de a kiutalt barakkok az álmástól messze voltak, így elszállításuk költséges lett volna, emiatt másutt kerestek maguknak építési anyagot. A város főmérnöke pozitív ígéretet kapott arra, hogy Pápa megkapja a körmendi barakkokat, amelyek a vasúthoz közel vannak. A szombathelyi városvezetést felháborította az ígéret, mert a körmendi barakkok 30 kilométerre voltak Szombathelytől, mégis a távolabbi Pápa kapta meg őket.⁶⁸

Pápán, a Kálvária közelében, a MÁV-üzletvezetőségének alkalmazottai iránti gondosságából elkészültek a vasutas bérházak. E házak révén 12 lakás szabadult fel a városban. A városnak további szükséglakásokról kellett gondoskodnia, hogy a lakások túlszűfoltóságán segítsen.⁶⁹ Pápa városa is részesült a kormány kislakásépítő akciójából. Az 5 millió koronának a felét a városnak kellett állni, hogy felépülhessen a 20 darab kétszobás és 12 darab egyszobás lakásból álló lakótelep. Hasonló konstrukcióban építhetett kislakásokat Szolnok és Veszprém városa is.⁷⁰

Veszprém 10 egyszobás és 30 kétszobás lakást épített a Vasúti út mentén. A nagyobb lakások a katonai barakkok helyén, a kisebbek Jutas városrészhez közelebb, a Horváth telep környékén létesültek.⁷¹

Békés vármegye három városa, Orosháza, Gyula és Békéscsaba összesen 17 millió koronát kapott kislakásépítésre a kormány rekompenzációs alapjából, azaz ugyanekkora összeggel kellett nekik is hozzájárulniuk a költségekhez.⁷²

Esztergom város tanácsa – több várossal történt konzultáció után – úgy határozott, hogy nem veszi igénybe a kedvezményes kamatozású kölcsönt a kislakásépítésre. Óvatosságból maradt távol az akciótól, mert az túl nagy terhet rótt volna a városra. Mátéffy Viktor nemzetgyűlési képviselő erkölcsi szempontból helytelenítette, hogy a város nem kapcsolódott be kislakásépítési akcióba, mondván, száz és száz család lakik Esztergomban olyan lakásokban, amelyek a szociális békéltenségek melegágyai lehetnek, és ha erről az akcióról le is késtek, barakkok átalakításával még tehetnek valamit. A polgármester válaszában elmondta, hogy a kormány, amikor a kislakások építésére szánt államkölcsönt megszavazták, csak néhány város vezetésével érintkezett, Esztergomot teljesen figyelmen kívül hagyta. Csak amikor a kiszemelt városok közül több nem kívánta igénybe venni a kölcsönt, bővítették ki a kört, adták ki a körrendeletet, amelynek alapján a város pénzügyi bizottsága alapos mérlegelés után az akciótól való távolmaradást javasolta.⁷³

Hódmezővásárhelyen 40–50 család várta a vagonokban, hogy végre emberhez méltó körülmények közé kerülhessen. Ennek érdekében úgynevezett repülőbizottság járta az utcákat és a házakat, hogy az elfoglalható állapotú lakásokba menekülteket helyezhessen el. A menekültek érdekeit dr. Pálffy József ügyvéd képviselte. A bizottság működését már az elején kritika érte, mert a vizsgálódást, a lakásba helyezést az Újvárosban kezdték, a belvárost pedig mintha valami titkos kéz védte volna a menekültekkel szemben, pedig éppen ott volt a legtöbb elvehető lakást és lakrész. Ezen kívül a menekültek 90%-a tisztviselő volt, akiket foglalkozása is a belső területekhez kötött. A legtöbb menekült család többgyermekes volt, ezért a belvárosi polgári iskolák, a gimnázium és a Kossuth téren található piac is újabb érv volt a „deportálás” ellen.⁷⁴

Székesfehérváron a menekültügyi kirendeltség és a Lakáshivatal csupán 12 nélkülözhető szőlőhegyi villát vett igénybe. A kiutaló határozatnak azért sem tudtak érvényt szerezni, mert vagy zárva találták a szóban forgó lakást, és a karhatalom nem volt hajlandó azt felnyitni, vagy utóbb nagyobb szükség támadt irodahelyiségre, mint egy vagonlakó család elhelyezésére, de olyan is előfordult, hogy a kiutalt lakásba tervezett csendőrségi tanfolyam miatt nem lehetett beköltözni, miközben a tanfolyam meg sem indult. Csekély vigasz a vagonban rekedt 12 családnak, hogy gróf Cziráky Antal egy-egy köbméter tűzifát ajándékozott karácsonyra.⁷⁵ 1922 tavaszán kezdődött jelentősebb lakásépítés a városban, az Alsó- és Felsőkirály sor között létesült 38 kislakás. A lakások egy részét a város árverés útján értékesítette, hogy az így befolyt összegből újabb lakásokat építsen. Az egész konstrukciónak legnagyobb hibája volt, hogy akiknek legégetőbb szükségük lett volna rá, nem juthattak lakáshoz. A lakásigénylők száma a házasságok, a természetes szaporodás és a bevándorlás folytán tovább nőtt. Ahogy egy menekült tisztviselő írta a Fejérmegyei Friss Hírekben, a reménycsillag folyton halványuló fénye mellett csak az az egy négyszögöl föld adhat nyugvóhelyet a lakásnélkülieknek, amelynek kapujára az van fölírva: „Feltámadunk!”⁷⁶

A vidéki nagyobb városok a 300 millió beruházási hitelnek a rájuk eső részéből valamennyire megoldhatták a menekültek elhelyezését. Nagyobb baj csak a csonka vármegyék székhelyein volt, ahol még nagyarányú állami beruházásokra lett volna szükség, hogy az odaözönlött tisztviselők méltányos elszállásolásáról gondoskodni lehessen. Hogy csak egy példát említsünk: csonka Torontál vármegyének Kiszombor volt az ideiglenes székhelye, egy kis falu 700 házzal, ahol még a bennszülött lakosság jelentékeny hányada sem talált elhelyezést. Ebben a kis faluban szorult össze Torontál vármegye megszállt területének menekült tisztviselői kara és az összes hivatalnoka. Legkevesebb 20–30 új épületre lett volna csak ezen a helyen szükség, ami óriási összegekbe került volna. De másutt, például Biharkeresztesen, Pásztón, Kiskomáromban is hasonló volt a helyzet.⁷⁷

Közben a fővárosban tovább folytak az építkezések. A Váci út vége felé, Angyalföld Felsőbikarétnek nevezett területén 1919-re készült el egy 72 lakásos „munkáslakótelep”, amit később „Tripolisz” néven emlegettek. Ennek szomszédságában a Madarász utca, a Rákospalotai út, a Tomori út és a Faludi utca által határolt, 11 257 négyzetméternyi területet bocsátotta a főváros az állam rendelkezésére egy szükséglakótelep létesítésére.⁷⁸ Itt 42 kislakás épült fel. A *Népszava* lesújtó véleménnyel írt a telepről:

A házak hat sorban állnak, mindegyik sorban hét-hét ház. A házak szépek, de nem valami erősek, nem tartanak el hosszú ideig, a válaszfalak pedig

különösen gyatrák. Van olyan ház, ahol a válaszfal mindössze 5 cm vastagságú. A házak egyik részében két kétszoba-konyhás, másik részében három egyszoba-konyhás lakás van. A lakások alacsonyak, mindössze 2 ½ méter magasságúak, de elég tágasak, 15–20 négyzetméter a területük. A csatornázással már elkészültek, de a vízvezetékek még nem működnek, és az áram sem kapcsolódott még be a telep vezetékeibe. A szobák ki vannak már padlózva, egyik-másik lakásba már be is költöztek. Az utak sem készültek még el, nagy gödrök éktelenkednek itt is, ott is, most töltik föl a kis utcák közepét. Vagonlakó vasutasok legnagyobbbrészt azok, akik ezekben a házakban hajlékot kaptak.⁷⁹

December közepére benépesült a telep. Nem csak a menekültek foglalták el a házakat, kereskedők is települtek ide. Volt fűszerüzlet, amelyet rokkantak alapítottak és szövetkezeti alapon tartottak fenn. Volt tejcsarnokos, bádógos, cipész, borbély, trafikos – valamennyien menekültek. Különösen jól ment az asztalosműhely, mert – mint a tulajdonos elmondta – a költözködésnél a lakók bútorai megsérültek, ezeket kellett reparálnia.

Magam is vagonlakó voltam, eleget kínlódtam akkor, hogy most egy jó lakásba juthattam.

– mondta. A telep gondnoka Kolozsvárott a vízművek szerelési üzemének főnöke volt.

A lakbér egészen minimális összeg, az egyszobás lakásé havi 108 korona, a kétszobásé 145 korona. Sajnos semmi holmit nem tehetünk ki a házak elé, mert a tripoliszi barakkok lakói, különösen a gyerekek átjárnak hozzánk, és a mi csak a kezük ügyébe akad, azt ellopják. A megismétlődő tolvajlások ellen nem tudunk védekezni. Bizony elkélne ide még több rendőr is.

– így a gondnok.⁸⁰ A Madarász utcai telep 1924-re készült el teljesen.

A pestszentlőrinci Lipták és Társa Építési és Vasbetonépítészeti Vállalat, a későbbi Magyar Lőszergyártó Rt. fallal körülkerített, vasvázaz, fa oldalfalú, mennyezet nélküli tetőszerkezetű barakkokból álló telepe a háború után vált feleslegessé. A termelés beszüntetéséhez hozzájárult, hogy 1919 nyarán a bevonuló román csapatok a lőszergyár gépeit leszerelték és elszállították. Az üresen álló barakkokat a kormány vette meg.⁸¹ Az összes épület kifogástalan tetővel, betonpadozattal és téglafallal volt ellátva. A telephez jó karban lévő közúti és vasúti hálózat, teljes berendezésű gőzfűtés, vízvezeték és csatornahálózat is tartozott. Több elképzelés is volt a terület hasznosítására, felme-

rült nyaraló-, üdülő-, sporttelep létesítése is, de a nagy lakáshiányra való tekintettel lakóházak építését határozták el.

A telepen 500, túlnyomórészt kétszobás lakást alakítottak ki, mindet raktárhelyiségekből, ami meg is látszott rajtuk, mert a költségkímélés szempontjából meghagyott ablakok igen magasak voltak. A házak három méter magasak voltak, minden lakásnak külön bejárata volt, és tartozott hozzájuk konyha, előszoba és mellékhelyiség, vízvezetékekkel és villanyvilágítással voltak felszerelve. A villanyt a gyártelep saját gépe szolgáltatta, melyet üzemben hagytak. Egy-egy kétszobás lakás körülbelül 76 négyzetméternyi alapterületű volt. Egy-egy épületben két-három-öt lakás helyezkedett el, ami aszerint változott, hogy milyen nagy és milyen alakú volt a raktárhelyiség, és hogyan tudták beosztani a lakásokat. A szobák sem voltak egyformák, mert a beosztás sokat változtatott az alakjukon.

Az Államvasutak vezetősége külön hangsúlyt fektetett arra, hogy elsősorban a menekültek bútoraival megtöltött vagonokat ürítsék ki, és csak azután kerüljön sor a menekültek elhelyezésére. Ezt elősegítette, hogy meghagyták a telepet átszelő iparvágányt, hogy a vagonok bevontathatók legyenek bármelyik vasúti állomásról. Ennek megfelelően néhány raktárpületet egyelőre nem alakítottak át lakássá, hanem sok ezer vagonra való bútort és más holmit helyezték el bennük.⁸² A nagyméretű barakkok lakásokká átalakítása mellett új épületeket is emeltek. Az újonnan épített ikerházakban lévő lakások fölött már volt padlástér, a lakásokhoz kicsiny előkert is tartozott. 1921 és 1926 között 252 ház épült 1350 lakással, közel 6000 embernek adva otthont.⁸³

Az Ehmann-telep a Kerepesi út mentén, a cinkotai Nagycicse csárda környékén állt. „Névadója” a csárda tulajdonosa, Ehmann Viktor volt. A telep a világháború alatt orosz hadifoglyok tábora volt. A Belügyminisztérium 40 épületből 24 barakkban szükséglakást rendezett be, a maradék 16 épület a konzervgyáré lett, illetve a lakótelep céljait szolgáló műszaki berendezések elhelyezésére (transzformátor, víztorony, kutak) használták. A lakóépületek közül 5 kőből, a többi fából épült, valamennyi földszintes, és nem volt alapincézve. A közös illemhelyek csatornázatlanok voltak, a szennyvíz levezetése közös gyűjtőcsatornába történt, amelybe az egyes utcák mellékcsatornái torkolltak, és a fővárosi csatornahálózattal volt összeköttetésben. A 789 lakásban körülbelül 300 albérló húzódott meg.⁸⁴ 1922 januárjában újabb 92 lakás készült el. Bernolák Nándor népjóléti miniszter úgy határozott, hogy a menekültek és vagonlakók testületére bízta a lakások elosztását.⁸⁵

A kormány további 3000 lakás építését tartotta szükségesnek, ehhez 1 milliárd koronát biztosított, ami felszabadított volna 2500 elfoglalt vagon, ezen kívül 500 szükséglakásban élő menekült jutott volna rendes lakáshoz. Ezek

már nem szükség-lakások, hanem két–három szobás lakások lettek volna. Közbejött azonban a házfelosztás, jöttek a választások, is ennek következtében az egész építkezési akció csak késve indulhatott meg. Közben a munkabérek és az anyagárak is horribilisen megemelkedtek. Az az egymilliárd, amely elegendő lett volna 3000 lakás építésére, egy év múlva éppen egy-negyedére, 750 lakásra volt elégséges. A kormány erre felemelte az összeget 1,3 milliárd koronára, és 1922-ben 820 kislakást építtetett, amelyben körülbelül 40 ezer embert helyeztek el.⁸⁶

A 1925 fordulópontot jelentett az építkezések folyamatában, hiszen addig a telepszerű építéseken volt a hangsúly, onnantól kezdve viszont a zárt sorú bérházépítésekre tevődött át. Ennek egyik kiváltó oka az volt, hogy az állam nem fizette a telepek közműellátását, ezért belső területekre kellett építkezni. Állami beruházások nyomán Budapesten 1919 és 1928 között 6542 lakás épült meg, ebből 6128 telepeken és 414 bérházakban. Az állami beruházásokat kevésbé jellemezte az a tervszerűség, mint a fővárosiakat. Ennek oka a szűk-séghelyzet volt. Az építkezések első szakaszában (1919–1921) rövid idő alatt, alacsony költséggel rengeteg lakóhelyet kellett létrehozni. Ezt az időszakot ráadásul gazdasági bizonytalanság is jellemezte. Az építések második szakaszában már jobb minőségű házak és lakások épültek fel.⁸⁷

A BEKÖLTÖZÉSEK KORLÁTOZÁSA

A békeszerződés aláírása és parlamenti ratifikálása miatt megnövekedett a menekültek száma, napi 3–400 ember érkezett a határokra. A kormány, látva hogy nem tud megbirkózni a menekültáradattal, megpróbálta leállítani azt. Gróf Teleki Pál miniszterelnök 1920 októberében Szegeden elmondott beszédében nyíltan bevallotta azt a mindenki által ismert tényt, hogy a menekülteket csak akkor tudja az állam elhelyezni, ha az újabb beözönlés megszűnik.

Sokan jönnek olyanok, akiknek nem feltétlenül szükséges, hogy ide jöjjenek. A legteljesebb mértékben együtt érzek velük, hiszen magam is menekült vagyok, azonban aki csak teheti: maradjon, mert hangsúlyozom: az állam jelenlegi helyzetében újabb és újabb tömegeket nem képes eltartani.

– mondta.¹ Nem sokkal később a minisztertanácsi ülés után még keményebben fogalmazott:

A menekülők egy része kénytelen otthagyni régi lakóhelyét, mert igazságtalan üldözésnek van kitéve – ezt elismerem. Vannak azonban nagyon sokan olyanok, akik tisztára gazdasági okokból jönnek hozzánk. A korona alacsony kursza, illetve a lei és szokol magas kursza következtében a megszállott területeken magas áron adják el ingóságait, ingatlanjaikat, itt pedig olcsón megvásárolják ugyanazt. Vannak akik kiutasítatják magukat, sok pénzt fizetnek azért, hogy kiutasítsák őket, itt pedig hozzájárulnak

az élelmezési és lakásviszonyok további romlásához. A tisztviselők közül nagyon sokan arra hivatkoznak, hogy azért jönnek Magyarországra, mert nem akarják letenni a hűségesküt. Nekem ebben a kérdésben az a véleményem, hogy a hűségesküt le lehet tenni. Azzal, hogy a hűségesküt nem teszik le, hanem elmenekülnek, itt csak növelik úgyis sok bajainkat, nem használnak a magyarság ügyének. Magyarországon eddig is viszonylag sok tisztviselő volt, hiszen az volt az egyik fő bajunk, hogy túlságosan nagy volt a bürokráciánk. Ma ott tartunk, hogy ahelyett hogy Csonka-Magyarországon megfelelő mértékben csökkent volna a tisztviselők száma, a kétszeresére emelkedett. A lakosságnak ma körülbelül a 15%-a állami alkalmazott. Ennek az ezer és ezer családnak az elhelyezése, élelmezése, tüzelőanyaggal való ellátása a legsúlyosabb gondot jelenti a számunkra. Szénünk sincsen, úgy hogy nincsen kizárva, hogy a téli hónapokban hosszabb időre be kell szüntetni a vasúti forgalmat. A legnagyobb nehézség azonban a menekültek lakáskérdésének a megoldhatatlanságában rejlik. Nincsen építőanyagunk, de ha volna is, akkor sem tudnánk lépést tartani a beözönlés mértékével. Éppen ezért elhatároztuk, hogy bármennyire fájdalmas lesz is ez számunkra – erélyes intézkedéseket kell foganatosítani a további beözönlés meggátolására.²

Az erdélyi magyarság és székelység budapesti képviselete az elnyomottak és a kiüldözött hontalanok védelmében cáfolta a kormányelnök kijelentését. Egyben tiszteletet követelt a menekültek számára, kiknek mindegyikét nemzeti hősnak nevezte.

Az Erdélyi Székely–Magyar Szövetség elnöki tanácsa elkeseredéssel és megdöbbenéssel vett tudomást gróf Teleki magyar miniszterelnöknek az *Újság* és más napilapok 1920. október 30-i számában közölt és a menekültek ügyével foglalkozó, mindeddig nem cáfolt nyilatkozatáról. Az Erdélyi Székely–Magyar Szövetség, mint az erdélyi magyarság és székelység közvéleményének meghatalmazott képviselője, erkölcsi kötelességének tartja az igaztalanul megvádolt kiutasítottak és vagonlakók védelmében a következőket kijelenteni:

1. Nem ismerünk egyetlen kiutasítottat, vagy vagonlakót sem, kit üzérkedés szándéka indított volna arra, hogy otthonát, hazáját otthagyja. Az elnyomó oláh hatalom mindnyájukat törhetetlen nemzet- és államhűségükért üldözte ki.
2. Történelmi tény, hogy a magyar kormány rendeletei utasították az erdélyi tisztviselőket az oláh hűségeskü megtagadására (aminthogy a fegyverszüneti szerződés értelmében jogszerűleg még ezideig sem köve-

telhető hűségeskü). De akár kaptak utasítást az erdélyi magyar tisztviselők, akár nem, az ő történelmi nevezetességre emelkedett, bámulatos és önfeláldozó ellenállásuk volt annak a politikának inaugurálása [ünnepélyes beiktatása], melytől e szerencsétlen, lesújtott ország újjászületését és talpra állítását várhatjuk, és nem a bátortalanságnak és megalkuvásnak attól a politikájától, amelynek tipikus képviselője éppen a mostani kormányzat.³

Maguk a vagonlakók is élesen tiltakoztak Teleki miniszterelnök vádjai ellen. Voltak, akik a szabad költözködési jogra hivatkoztak, és arra, hogy legfeljebb kevesebb jó fatat jut, de nem hagyhatják cserben véreiket.

Ritka az a menekült, akire rá lehet sütni Teleki Pál gróf vádját, hiszen nincs köztük se földbirtokos, se bankár, egy plutokratát sem találtak még a vagonokban és zsidó nagykereskedőt sem. Csupa szegény emberekből áll ez a karaván, az íróasztalok mellől indultak el. Nem ott van a hiba, hogy nem tudjuk őket elhelyezni, hanem ott, hogy nincs rendszer és nincs koncepció még ma sem, amely alkalmas volna befogadni, elrendezni, irányítani, foglalkoztatni, kenyérhez juttatni ezt a szomorú, hontalan, nomád sereget.⁴

Ahogy a miniszterelnök kijelentése is tartalmazott túlzó állításokat, úgy a vagonlakók válaszában sem igaz minden szava, hiszen a négy-öt szobányi bútorttal költözködőket igazán nem lehetett szegény embernek nevezni. Felelőtlen ígérek hangzottak el arról is, hogy a menekültek elvállalnának bármilyen munkát, legyen az kulturális, gazdasági, irodai vagy háziipari – aminek az ellenkezője bizonyosodott be a meghirdetett „alantasabb” állásokra, átképző tanfolyamokra való jelentkezéskor.

Ha devizaspekuláció nem is, az anyagi kondíciók változása igenis befolyásolta a távozási kedvet. 1921. április 1-től egységes fizetési rendszerben, nem funkcióik szerint osztályozva kapták meg fizetésüket a román állam tisztviselői. Az új beosztási táblázatokban az ó-királysági fizetések magasabb, az erdélyiek alacsonyabb osztályba jutottak, mint ahogy működési körük szerint jutniuk kellett volna. Ez a megoldás nemcsak redukált fizetést jelentett, hanem egyben megszegyénítő degradálást is. Megszűntek a családi pótlékok, a ruházati segélyek és a drágasági pótlék, amely minden erdélyi tisztviselőnél legalább 400 lejt tett ki. A fizetés egységesítése az erdélyi tisztviselői kar 70%-ára nézve illetményeinek csökkenését jelentette, ez különösen a család- és vidéken élő tisztviselőket sújtotta. Sokan kerültek alacsonyabb beosztásba is a korábbihoz képest.⁵

Teleki Pál – ezúttal nem mint magyar miniszterelnök, hanem mint erdélyi származású ember – kérte az *Ellenzék* című kolozsvári újságot nyilatkozata közlésére.

Nektek megmarad, bárhol legyetek is, a magyar kultúra ereje. Ezt a kultúrát a békeszerződés, de azon túlmenőleg is a legelemibb emberi jogok biztosítják számotokra. Mi pedig még a mai megtépázott állapotunkban is mindent megteszünk, ami módunkban áll, és meg fogunk tenni szavunknak mindenkori legteljesebb súlyával, a világ közvéleménye és intézői előtt, hogy megtarthassátok magyarságtokat, kultúrátokat és évszázados otthonotokat, amelytől senkinek sem szabad elszakadnia és számkivetésbe mennie. Mindenütt maradhat az ember jó magyar, ha számol is a változott körülményekkel. Végzetes hiba, és a nemzetnek még súlyosabb gazdasági válságát, sőt megrázkódtatását jelentené, ha az egész magyarság összezsúfolódnék arra a kis területre, amelyen ma magyar maradt az államhatalom. Mert itt már többen nem találhatnak megélhetést és így sokkal messzebb kellene elszakadniok otthonuktól és hazájuktól is – távol, más világrészekbe –, mint amennyire most az új államhatárok elszakítanak bennünket egymástól.⁶

Hogy önként vagy felkérésre írta meg olvasói levelét az *Erdélyi Hírek*nek Papp György Csík megyei, szépvízi menekült, nem tudhatjuk, mindenesetre nagyon a kormány szája íze szerint szólt. Saját tapasztalatai alapján azt tanácsolta a még Erdélyben maradt véreinek, hogy ne meneküljenek.

Bárminő szomorú is a sorsotok, mégis maradjatok odahaza! Tűrjétek, szenvedjétek némán, viseljétek a rabigát megadással, de amit csak lehet, okkal-móddal, tegyetek meg mindent a közös nagy ügynek, nagy célnak, nagy eszmének a szolgálatában – odahaza. Rengeteg sokat lehet tenni és kell is tenni otthon is. Még a passzív rezisztencia is többet használ, mint a folytonos menekülési áradat, amely most már csak inkább árt, mint használ. Árt a Csonka-Magyarországnak, árt a megszállott területek árván maradó magyarságának és árt maguknak a menekülő családoknak is. A két rossz közül tehát a kisebbiket érdemes választani. Ezt parancsolja az okosság és a hazafiúi érzés is. Különös kiváltképpen a tisztviselőknek és a másféleképpen tekintélyes vezetőférfiaknak kötelességük most már, nézetem szerint, odahaza maradniok. Mert, ha ők mind eljönnek, vezérek nélkül maradnak a nyájak, amelyek aztán így elszélednek vagy elragadozzák őket a farkasok. Ebben van tehát az ügynek a legnagyobb veszedelem. [...] Értsék meg az otthon maradtak, hogy itt, Budapesten sem fenéki-

tejfél ám az élet. Csonka-Magyarország, de különösen Budapest már egyáltalán nem bírja eltartani a menekültek egyre szaporodó nagy tömegét. Hiszen az itteni lakosság nagy része is idegen missziók segélyakciójára van rászorulva. A megélhetés másképpen is rettenetesen nehéz. Kereset, foglalkozás nincs ennyi ember számára. Kivált tisztviselőknek. Hiszen a kormány és a nemzetgyűlés egyre azon töri a fejét, hogy miképpen aszassa az itt meglévő tisztviselők létszámát, nemhogy még a menekülteket is állásba tudja helyezni. A kényszerhelyzet tehát, akárminő szomorúan és kegyetlenül hangzik is, azt parancsolja, hogy aki csak teheti, maradjon odahaza övéi között és várja türelemmel, bizalommal az idők jobbra fordulását. Igen, de vetik ellen az otthonmaradtak, különösen a szegény tisztviselők, hogy le kell tenni a hűségesküt az idegen zsarnoki hatalomnak! Hát ez bizony igen fájdalmas helyzet és nagyon tiszteltetreméltó ellenvetés. De erre csak az a felelet van: a kényszerhelyzetben, kezük-lábuk megkötözött raboktól kicsikart eskü nem kötelez. Ez alól Isten és emberek ítélőszéke feloldozza mindazokat, akiknek lelkéből kitaposták, ajkáról harapófogóval kihúzták azt a parancsolt esküt.⁷

Márki Sándor beragasztotta naplójába Apponyi Albertnek a *Keleti Újság*ban megjelent nyilatkozatát, amely szintén a maradás mellett agítal:

Mi tehát azzal a kéréssel fordulunk elszakadt testvéreinkhez, hogy illeszkedjenek be, amennyire csak tudnak abba a helyzetbe, amelyet a sors reájuk mért, de ragaszkodjanak minden eréllyel faji egyéniségük fenntartásához és mindazon jogokhoz, melyeket a kisebbségvédelmi szerződések nekik biztosítanak... Magam is elszakított területbeli vagyok és abban a dilemmában élek, hogy otthonomtól vagy hazámtól akarok elváltan élni. Az én helyzetemben a kérdést politikai előzmények döntötték el, de akinél ilyenek nem forognak fenn, jobban szolgálja fajtája ügyét, ha kitart ott ahol van, ameddig csak lehet.⁸

1920. december 9-én a Menekültügyi Tanács és az Országos Menekültügyi Hivatal vezetősége kihelyezett értekezletet tartott Szombathelyen, ahol gróf Bethlen Istvánon, a Menekültügyi Tanács elnökén kívül báró Petrichevich Horváth Emil, az OMH vezetője is felszólalt, és a „szemtelen közöny” kifejezéssel illette a menekültek iránt megnyilvánuló hozzáállást. Egy jelen volt levélíró a *Vasvármegye* című laphoz küldött levelében azt fejtegeti, hogy

a menekültek közé lassanként mind több és több önkéntes menekülő fészkelte be magát, akiknek abszolúte semmi okuk nem volt arra, hogy mene-

küljenek. Ma aztán a menekülteknek és vagonlakóknak igen tekintélyes része ezekből telik ki. Én egy pillanatig sem gondolok arra, hogy ezeket nem a hazafias érzület, hanem valami más, keyéssé eszményi, inkább anyagi gondolat vezérelte Csonka-Magyarországra, de ez esetben is azt kell kérdeznem, vajon hazafias szempontból is, nem lett volna sokkal férfiasabb, ha ott maradnak és ott dolgoznak az irredenta érdekében? Szerény véleményem, úgy tapasztaltam, az egész társadalom helyeslésével találkozok.⁹

A minisztertanács 1920. október 19-i ülésén gróf Bethlen István javaslatára kimondta, hogy a továbbiakban csak azok léphetik át a határt,

akiket nyomós okok készítenek arra, hogy eddigi lakóhelyüket elhagyják.

Ezt rölapokon a határokon túli magyarság tudomására is hozták. A fenti kormányhatározat alapján kibocsátott kormányrendelet a továbbiakban csak azok repatriálását engedélyezte, akiket formálisan kiutasítottak, illetve akiknek családtagjai már korábban átköltöztek. Rájuk kívül a tanulmányaikat Magyarországon folytatni kívánó fiatalok kaptak letelepedési engedélyt, és oly közalkalmazottak, akiknek szolgálatára a magyar kormány már előre igényt tartott; valamint méltányosságból olyanok is, akik visszatérése a megszállt területre lehetetlenné vált.¹⁰

Ha határainkat nem zárjuk le s az átköltözést nem korlátozzuk, féltő, hogy egyrészt a megszállott területek magyarsága teljesen kipusztul [...], és ezáltal a magyarság végvárait elveszti. Másrészt pedig az ország vállaira olyan teher nehezedik, mely majdnem elviselhetetlen.¹¹

Hivatalos indoklás szerint az Államvasutak kocsiparkjából 4366 kocsit foglaltak le a menekültek.

Ma a forgalom az élelmiszerküldemények, az állatkivitel és a rendes kereskedelmi áruk fokozatos szaporodása miatt annyira emelkedik, hogy több kocsit komoly nehézség nélkül nem adhatunk a menekülteknek. Az egész ország szenved a forgalom megakadása miatt, és olyan veszteségek érik a mezőgazdaságot, az ipart és kereskedelmét, amelyeket helyrehozni nem lehet. A mostani intézkedésnek nincsen semmiféle politikai háttére.¹²

A kormány a menekültek további beözönlésének meggátlása céljából a határokon Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségeket állított fel, amely a Belügyminisztérium és a Menekültügyi Hivatal egy-egy képviselőjéből állt.

A kirendeltség megállapította a határállomásokra érkező menekültek személyazonosságát, és azonnal határozott arról, hogy megengedi-e a beköltözést vagy sem. Ha bármelyik bizottsági tag a beköltözést nem véleményezte, a menekültet visszautasíthatták.

A megszállt területeken, főként a román impérium alatt álló országrészen az ottani polgári és katonai hatóságok gyakorlatában a kiutasítás történhetett 1. kiutasító végzéssel, 2. úgynevezett tolonc útlevéllel, 3. repatriáló okmánnyal, vagy 4. csak magyar területre szóló és visszautazásra nem érvényes útlevéllel.

Az első két pontban jelzett okmányokat a román hatóságok a demarkációs vonal végállomásán rendszerint elkobozták, csak a repatriáló okmányt és az útlevelet kapták meg a ténylegesen menekülésre kényszerített magyarok. Tehát egyrészt okmányszerű igazolás hiányában is fennforoghatott a menekülési kényszer, másrészt a kiutasítási okmányok nem igazolták feltétlenül, hogy az illetőnek a megszállt területen maradása lehetetlen volt. A határon átlépő menekültek beköltözési igényjogosultságának fennállása esetén az illető részére a magyar hatóságok úgynevezett Beköltözési Engedélyt adtak ki, mely az összes polgári és katonai hatóságok előtt az illető menekült voltának hiteles igazolásul szolgált – köztisztviselőknél egyben az állami adminisztrációban való elhelyezés nélkülözhetetlen feltétele volt.¹³

A visszautasított a határozatot a belügyminiszterhez megfellebbezhette, amely a Menekültügyi Hivatallal egyetértésben hozta meg a véghatározatot. A visszautasított menekült vasúti kocsiját visszaküldték a megszállt területre. Új menekültvonatot a magyar állomás mindaddig nem fogadhatott, míg a visszautasított menekült vasúti kocsiját a megszállt területre be nem engedték. A rendelet 1921. március 15-én lépett életbe, és az előzetes tervek szerint három hónapra szólt.

E rendelettel egyidejűleg a belügyminiszter utasította a kerületi főkapitányságokat, hogy a már régebben Csonka-Magyarországon tartózkodó menekültek ügyének felülvizsgálatánál a vizsgálatot terjesszék ki arra, hogy a béke ratifikációja után kívánatos és feltétlen szükséges-e az egyes menekültek Csonka-Magyarországon való végleges letelepedése.¹⁴

A Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségről szóló rendelet végrehajtási utasításának megjelenése alkalmából báró Petrichevich Horváth Emil államtitkár, az OMH vezetője nyilatkozott:

A beköltözés olyan arányokat kezdett öltetni, hogy adminisztrációja az állami szervezetet igen nagymértékben igénybe vette. 64 000 család érkezett eddig az ország területére, ami kb. 200 000 embernek felel meg. Tömegesen érkeztek olyan néprétegekből is, amelyeknek ottmaradása ellen

a megszállók nem alkalmaztak túlságosan nagy erőszakot. És mivel a határátlépés semmi különös nehézségbe nem ütközött, csatlakoztak hozzájuk itt nem kívánatos elemek is, az ún. álmenekültek. Eddig minden ellenőrzés nélkül történt a bevándorlás, most kontrollt fogunk alkalmazni. Minden beköltöző a határszélen működő bizottság előtt igazolja majd életviszonyait és az okokat, a melyek menekülésre késztették. A kéttagú bizottság elbírálja aztán, hogy a beköltözés kívánatos-e és megengedhető-e? Négy határátlépő állomáson szervezünk ilyen kirendeltségeket, mégpedig Lökösházán, Biharkeresztesen, Szegeden és Hidasnémetiben. A szükséglethez képest újabb bizottságokat fogunk felállítani. Az ellenőrzést és a beköltözés megszorítását szükségessé teszi a lakásmizéria is. Egész téli munkánkat vette igénybe, hogy 8000 vagonlakót elhelyezzünk. Mostanáig sikerült 7000-et tető alá juttatni. Ma az ország területén kb. 1000 vagonlakó család van, ebből 500 Budapesten. Ezeknek nagy része vasutas, akik azért laknak vagonban, mert állandóan a vasút közelében van dolguk. A határszélen működő bizottságok az érkező menekülteket a vidékre fogják irányítani, hogy a decentralizációval is könnyítsük az elhelyezést.

Az én egyéni meggyőződése az, hogy a tavasszal igen nagy áradás indul majd meg a megszállt területekről. Télen természetesen igen nagy nehézségekbe ütközik a menekülés, már csak a hideg miatt is. De a tavasszal a politikai okok is szaporítani fogják a menekültek számát. Például a románok átadták a cseheknek Máramarosszigetet. A románoknál hivatalnokhiány volt, míg a cseheknél nagy a hivatalnokfelesleg. Különösen a vasutaknál van ez így, ezért Máramarosszigetről nagyobb kontingens vasutas fog érkezni. A besszarábiai események is hatással lesznek a menekülésre, az ottani gazdag lakosság nyugatra fog költözni, és szorítja maga előtt az amúgy is idekíváncozó magyarokat.¹⁵

A magyar határok lezárásáról szóló hivatalos magyar rendeletről a kolozsvári repatriáló hivatal semmit sem tudott, ezért a hozzá beérkező repatriálási kérvényeket úgy, mint eddig, két hét alatt elintézte. A repatriáló megüresedő lakását a román lakáshivatalnak bejelentette, és a repatriálók részére a vasútigazgatóság útján vagonokat utaltatott ki. A lakást rekvirálták és kiadták, a repatriáló pedig abban a hiszemben, hogy a román államvasutaktól, a CFR-től kiutalt vagonnal most már Budapestig meg sem áll, elindult volna, ha közben meg nem tudja azt a szomorú hírt, hogy a vagonokkal csak a határig, Biharpüspökiig mehet, mert a románok a határon vagonát nem eresztetik. A CFR üzletszabályzata értelmében Biharpüspökön a vagonból hat óra alatt köteles kirakodni minden bútoraival és cőkmókjával egyetemben

a szabad ég alá. Így várhatja aztán a jószerencsét, hogy a magyar államvasút vagonát küldjön a határon való átszállításra. A MÁV azonban éppen a fenti rendeletre való hivatkozással nem küld vagonát. A repatriáló tehát elmehetett Biharpüspökiig, vagy maradhatott Kolozsvár utcáin...

A Romániát elhagyni szándékozókra meglepetéssel „kedveskedett” a román közlekedésügyi minisztérium. 1921. július 1-től minden szállítmány díjköteles lett. A repatriálók, akik eddig (elvileg) teljes díj- és vámmentességet élveztek, hatalmas összegű szállítási díjak fizetésére lettek kötelezve, kivételt csak a teljesen vagyontalanok képeztek. Ez a rendelet azonban jogtalan volt: a trianoni békeszerződés idevágó paragrafusa szerint a béke ratifikálásától számított egy évig a kitelepülők mentesek mindenféle vám és illeték fizetése alól. Ez az esztendő még el sem kezdődött, mert a nagyhatalmak a ratifikálási okmányokat még nem tették le a párizsi külügyminisztériumban.¹⁶ Nem hivatalos értesülés szerint a rendelet oka az volt, hogy a magyar kormány megtiltotta, hogy a határbelépő állomásokon a magyarországi születésűeken és esküt nem tett tisztviselőkön kívül más is beléphessen. A magyar külügyminiszter értesítette is erről a román kormányt, amely aztán táviratilag utasította az összes vasútigazgatóságot, hogy állítsák össze az igazgatóságuk területén áthaladt repatriált kocsik számát, mert az összes korábbi repatriált utáni szállítási díjat utólag, diplomáciai úton fogják behajtani.¹⁷

A román lakáshivatal főnöke, Emil Dandea városi tanácsos a következőket mondta:

Semmiféle hivatalos rendelkezést nem kaptunk arra nézve; mintha a repatriálások meg lennének szorítva. Mi végezzük a repatriálási kérvények elintézését úgy, ahogy eddig tettük. A lapokból ugyan értesültünk arról, hogy Magyarország nem fogadja be az oda repatriálókat, és ezért a belügyi reszort útján táviratilag fordultunk a belügyminisztériumhoz további intézkedéseket kérve, választ azonban ezidáig még nem kaptunk. Hogy a repatriálók lakását a mi bejelentésünk után a lakáshivatal lerekvirálja és másoknak kiadja, ez természetes. Magyarországnak, hacsak külön megállapodása nincs a román kormánnyal, kötelessége volna a repatriálókat befogadni. A hivatal az önként jelentkezők távozási szándékát elősegíti, a beérkezett kérvényeket pontosan elintézi és az igényelt kocsikat kiutalja. A legközelebbi vonat is rendben elmegy, jelentkező minden héten van bőven.

A CFR igazgatójának nyilatkozata szerint a vasút éppen olyan szállítási vállalat, mint a magánvállalatok. Aki tehát vasút útján akarja magát repatriáltatni, azt elszállítják, de csak a határig. A bukaresti vezérigazgatóság rendelkezése

értelmében ugyanis vagonokat a határon nem lehet átadni, csakis cserevagon ellenében. A Magyar Államvasutak igazgatósága azonban cserevagont nem adott. Így történt akkor is, amikor a repatriálók hetekig vesztegeltek a határon,¹⁸ amíg a magyar vasutak el nem szállították őket. Hogy ez a sajnálatos eset ne ismétlődhesse meg, minden repatriálónak tudomására hozták, hogy csak Biharpüspökiig szállítják el őket. Hogy aztán itt mi történik velük, az a CFR-t, mint szállítási vállalatot nem érinti. Ha vagonokat kapnának a magyar államtól, azt nem mint repatriálók, hanem mint közönséges utasok kapják és így a határon a bútorok és az egyéb ingóságok után vámilletéket és viteldíjat is kötelesek fizetni. Márki Sándor naplójából tudjuk, hogy az induláskor nem közölték a repatriálókkal, hogy a fuvardíj csak a határig szól, és ott ki kell rakodniuk a vagonokból. Azt eldönteni pedig, hogy a magyar hatóságok milyen minőségükben fogadják a kiülőzötteket, nem egy romániai vasúti igazgató kompetenciája.¹⁹

Az első pillantásra túl szigorúnak tűnő magyar rendelkezés hagyott kiskapukat. Mindazokat, akik augusztus 1. előtt már repatriáltak és még mindig a vasúti kocsikban voltak, átengedték a határon, de a kocsikat megérkezéstől számított 48 órán belül ki kellett üríteniük. A három hónapi tilalmi idő nem vonatkozott azokra a hozzátartozókra, akik az OMH-tól kapott igazolvánnyal bizonyították, hogy a család feje Magyarországon tartózkodik és önálló lakással bír, amely számukra is elegendő. Repatriálhattak továbbá a 3 hónap alatt azok is, akik fel voltak véve a magyar kormány szolgálatába és erről az OMH-tól igazolással rendelkeztek, amelyet a határon az ellenőrző hatóságoknak fel tudtak mutatni. Szabadon repatriálhatott a volt kolozsvári egyetem összes tanára és alkalmazottja, amennyiben a szeptemberben megnyíló szegedi egyetemen alkalmazást óhajtott kapni. Ugyanakkor az összes kivétel jogon repatriáló köteles volt a vasúti kocsikat a megérkezéstől számított 48 órán belül kiüríteni.²⁰

A magyar kormány minden módon igyekezett csökkenteni a repatriálók számát. A Magyar Államvasutak budapesti vezérigazgatósága táviratot küldött a CFR igazgatóságainak, amelyben közölte, hogy csak azok repatriálhatják magukat, akik még nem tették le a hűségesküt. A MÁV azokat sem veszi át, akik nem magyarországi illetőségűek, és akiknek Magyarországon nincs valamilyen állásuk biztosítva. Ezzel a CFR-státusba átvett magyar vasutasok repatriálása végleg megszűntnek tekinthető. Ennek a román vasutak örültek a legjobban, mert rossz szemmel nézték, hogy legjobb tisztviselőik tömegesen otthagyták helyüket.²¹ A magyar kormány másik akciója az volt, hogy utasította a határon lévő közegeit, hogy repatriáltakat addig ne vegyenek át, míg az átadó állam készségét nem fejezi ki, hogy az esetleg Magyarországról repatriált állampolgárokat szintén át nem veszi.²²

A lökösházi Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltség nyolc személyt – akik a megszállt területen születtek, ottani illetőségűek, akiknek szülei ott élnek, az összes hozzátartozói ott laknak, akik beköltözésre nem kényszerültek, katonai behívás alatt nem álltak és akiknek kereseti forrásukra a munkaalkalom ott éppúgy megvan, mint az anyaországban – visszautasított. A visszautasított személyek belátták, hogy az anyaországban a megélhetésük nehezebb lesz, a határozatban meg is nyugodtak. Visszaküldték őket Kürtös vasútállomásra azzal az üzenettel, hogy ha nem fogadják őket, több repatriáltat a lökösházi kirendeltség sem fogad.

A visszautasítottak átvételét azonban a románok megtagadták. Erre a lökösházi Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltség vezetője a kürtösi román rendőrhatalóságnak megüzente, hogy mindaddig, míg elfogadható okát nem adják annak, hogy az Erdélyben született, ott illetőséggel bíró egyéneket, akiket Magyarországhoz sem testvéri, sem egyéni kötelék, sem a megélhetéshez szükséges anyagiak nem kötnek, miért nem fogadják vissza, ő sem fogad több repatriáltat. A románok ennek ellenére a következő szerelvénnyel ismét hozzacsatolták hét repatriáló vagonját.

A kirendeltségvezető az OMH-nak tett jelentésében a következőket írta:

mivel eljárásukban hatóságom negligálását láttam, udvarias figyelmeztésem semmibe vevését, a vagonokat nem fogadtam el, visszautasítottam.

A vagonokat Kürtös állomásnak visszaküldte, amikhez ismét odacsatolta azt a nyolc egyént, akiket korábban nem fogadott el.

Ez idő óta Lökösháza vasútállomásról repatriált átadását nem jelezték. Várakozó álláspontot foglaltam el. A tegnapi napon értesítést adott le a kürtösi oláh rendőrhatalóság, hogy „a repatriáltakra nézve felsőbbbségének rendelkezését várja.”²³

A déli határon sem mentek zökkenőmentesen a dolgok. A szegedi kirendeltség egy napszámot és egy téglagyári munkást visszautasított és visszaküldött az akkor jugoszláv kézen lévő Röszkére. Ott a szerb komisszárius a nevezetteket nem fogadta el azzal az indoklással, hogy magyarországi illetőségűek, és újra Magyarországra irányította őket. Mikor visszavételüket Helmann üzletvezetőségi ellenőr megtagadta, a szerb komisszárius megfenyegette, hogy ellenszegülés esetén erőszakot alkalmaz. Szeged–Rókus állomásfőnöke felvetette, hogy Röske állomáson magyar részről megfelelő karhatalom nem áll rendelkezésre, így az az intézkedés, hogy mindaddig, míg a szerbek a visszautasítottakat át nem veszik, mi sem veszünk át tőlük

menekülteket, teljesen illuzórikus, mert a szerb komisszáriusnak mindenkor módjában áll erőszakot alkalmazni.²⁴ Részben ennek a levélnek a hatására báró Petrichevich Horváth Emil OMH-elnök karhatalmat kért a határra, amit Bethlen István miniszterelnök megtagadott.

Gróf Bánffy Miklós magyar külügyminiszter összeköttetésbe lépett a román külügyminisztériummal, hogy bizonyos egységes eljárást vezessenek be a repatriálásokra nézve. Bánffy akciója egyúttal arra is irányult, hogy a repatriálásokat szűkebb körre szorítsa vissza. Dr. Puticiu Trajan, a román központi repatriáló hivatal főnöke ezzel kapcsolatban a következőket mondta:

Mielőtt Magyarország a repatriálási tilalmi rendeletet kiadta volna, Bánffy Miklós külügyminiszter egy ízben felkereste Starcea ezredest, budapesti követünket, és kérte őt, hogy a román kormánynál tegyen jelentést arról, hogy az erdélyi távozők elhelyezési nehézségei miatt Magyarország igen súlyos helyzetbe került. A magyar külügyminiszter azt kérte, hogy a román kormány Erdély valamelyik nagyobb részében központi repatriáló hivatalt állítson fel, és engedje meg, hogy ehhez a magyar külügyminisztérium is elküldhesse a maga megbízottját, aki esetenként nyilatkozzék arra nézve, hogy Magyarország befogadja-e a távozni szándékozót vagy sem. A követ jelentése és a külügyminisztérium megkeresése alapján a bukaresti belügyminisztérium elrendelte a hivatal felállítását, s Tanasescu államtitkár engem bízott meg a hivatal megszervezésével. Mi szeptember elsején feltétlenül meg akarjuk kezdeni a munkát. Már eddig is értesítést küldtem az összes vidéki repatriáló hivatalokhoz, hogy a kérvényeket jóváhagyás végett ide kell beküldeni. Szándékomban áll az összes eddigi repatriáltak névjegyzékét összeállítani. Eziránt már meg is kerestem a vidéki hivatalokat. Az utóbbi időben az üzletvezetőségek parancsot kaptak arra, hogy vagonokat csak a határállomásig adhatnak. Ha a magyar kiküldött itt lesz, tárgyalásaink alapján kérni fogom a régi rendszer visszaállítását, hogy a vagonok a határon túl is mehessenek.

Románia nem akar senkit sem elűzni attól a trianoni békeszerződésben lefektetett jogától, hogy szabadon optálhasson bármely más állampolgárságra. S bár a távozők egy része itt is hasznos eleme lehetett volna a társadalomnak, senkit sem tartott vissza, nem teszi ezt a jövőben sem. A magyar kiküldöttnek kormánya utasításához képest, úgy hiszem, az lesz a megbízatása, hogy tekintettel Magyarország nehéz helyzetére, azokat, akiknek Románia területén megélhetésük van, ha szükséges, hatósági intézkedés jellegével és súlyával tartson vissza attól, hogy Erdélyt elhagyják.²⁵

A magyar kormány delegáltja azonban ismeretlen okokból nem érkezett Kolozsvárra. Kürtös, Biharkeresztes, Kötegyán állomások tömve voltak az ottrekedt repatriálókkal. A három állomás környékén különböző táborokban az őszi idő viszontagságainak kitett családok száma meghaladta a másfélezeret. Akiknek parasztházakban sikerült meghúzódniuk, még valóságos jólétről beszélhettek. Különösen sokat szenvedtek azonban a hidegre változott időben a gyerekek. Voltak családok, melyek hónapokig folytatták akaratlanul ezt a nomád életmódot.²⁶

A repatriálásnak egy új szempontját vetette fel a *Nagyváradai Napló*. A budapesti sajtó egyik-másik orgánuma lehazaárulózta és lekommunizálta azt a bírót, tanítót, ügyvédet vagy tisztviselőt, aki letette a hűségesküt a hódítóknak. Nemegyszer rettenetes bosszúval fenyegették azokat, akik – elismerve a tényleges állapotot – igyekeztek akár kulturális, akár politikai téren éppen az anyaországuktól elszakadt magyar kisebbségek érdekében közeledni az új uralom és a magyarság között. És noha az erdélyi magyar sajtó minden orgánuma már az elejétől fogva igyekezett lebeszélni tervéről a vándorolni készülő magyart, a budapesti lapársak az erdélyi sajtót kezdték dorongolni. És az áradat egyre özönlött Budapest felé. Örömmel vették tudomásul, hogy végre Budapest sajtója is megtalálta józan hangját, és azt írták, hogy igaza van az erdélyi lapoknak abban, hogy Erdély magyar entellektüeljei vétkeznek a magyarság ellen, ha otthagyják azt a helyet, ahová őket a sors állította. Azt írta a *Magyarország*, hogy az a száz- és százezernyi repatriált, aki most Magyarországon van, így is rengeteg zavart okoz az ország gazdasági életében, újabb menekülteket pedig egyenesen képtelen volna kis Magyarország felszívni.

Nemcsak a „felelőtlen” budapesti sajtó mondta ezt, de ilyen véleményt nyilvánított nemegyszer Teleki, Bethlen és Gratz külügyminiszter is, akik minden akciójukban keresték a szomszéd államok barátságát.

Fényes elégtétel ez nekünk, az egész erdélyi sajtónak, mert mi voltunk az elsők, akik riadót fújtunk, amikor kezdtük észrevenni, hogy az erdélyi magyarság legjobbjai félnek magukra vállalni azt a munkát, amit a fajszeret, a magyar kultúra ápolásának kategorikus imperatívusza ró rájuk.²⁷

A hivatalos szerveket a menekülni vágyók helyben maradására való felszólításban kettős cél vezérelte. Rövid távon az a belátás, hogy sem lakással, sem munkahellyel, sem élelemmel nem tudják ellátni az ide érkezőket. A hosszú távú elképzelés az irredentával volt azonos: az elcsatolt területek előbb-utóbb visszakerülnek Magyarország fennhatósága alá, ezért nem szerencsés, ha a magyarság részaránya lecsökken azokon a területeken.

A kormány minden felelősséget a repatriálókra terhelte. Úgy vélekedtek, hogy bármilyen nehéz helyzet alakuljon is ki abból, hogy a Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltség az arra elegendő indítókkal nem bírót a határállomáson nem engedi tovább, a nehézségeket annak kell elviselnie, aki ezt könnyelműen maga idézte elő.

Néhány vakbuzgó katonatiszt túlságosan liberálisnak találta a kirendeltségek működését. A debreceni körletparancsnokság feljelentette Bethlen miniszterelnöknél a biharkeresztesi és lökösházai Menekülteket Ellenőrző Kirendeltséget, hogy túl sok román nemzetiségű, görögkatolikus, illetve görögkeleti vallású repatriálónak adtak beköltözési engedélyt, elősegítve a térség „eloláhosítását.” Bethlen az OMH vezetőjét, az pedig Lengyel Boldizsár főszolgabíróra bízta meg a feljelentés kivizsgálásával.

Lengyel Boldizsár a helyszínekre kiszállva a nyilvántartásokból megállapította, hogy a kezdetektől 1921 júliusáig név és vallás szerint tisztán román nemzetiségű családfő összesen 197 érkezett, melyek közül a jelzett vonalra mintegy 60 család telepedett le. Az engedélyt nyert román nemzetiségű családok beköltözését az a körülmény tette indokolttá, hogy a családfők 50%-a esküt nem tett MÁV-alkalmazott (főleg kalauz és fékező), illetve postai alkalmazott, akiket felettes hatóságuk erre a vidékre osztott be szolgálattételre. További 20%-ot tesz ki azon megszállott területekről érkezett román nemzetiségű menekültek száma, akiknek vagy szüleiknek a jelzett területen, főleg a románok által is lakott községekben ingatlanbirtokuk van, tehát foglalkozásukat vesztvén hazatértek. Mintegy 10%-uk, jobbra nő, itt lakó férjükhöz, szüleikhez vagy testvéreikhez költöztek ki, a többi 20% pedig ipari vagy kereskedelmi alkalmazott és néhány földmunkás, akik az itt kilátásba helyezett munkaalkalmak miatt költöztek ki. A fenti számadatok alapján a főszolgabíró kizártnak tartotta, hogy az adott terület magyar nemzeti többsége veszélyben lenne, óvatosságból azonban szükségesnek gondolta, hogy a jelzett vonal területén lévő törvényhatóságoknak „bizalmas” úton felhívják a figyelmét, hogy az ilyen elemek beköltözését kísérjék állandó figyelemmel, és nagyobb beköltözési mozgalom esetén további intézkedés végett azonnal tegyenek jelentést.²⁸

A Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltség felállítása nem csökkentette a menekültek számát, sőt 1920 októberéig a számuk még növekedett is 11 300 lélekről és 2705 vagonról 16 500 lélekre és 4137 vagonra. A beköltözési moratórium életbe léptetése már hatékonyabb fegyver volt, mert 1921 végére 8394 lélekre és 2798 vagonra csökkentek a számok, amelyeket az optálási határidőig (1922. július) még tovább sikerült apasztani (2245 lélekre és 670 vagonra).

Sajátságos vita alakult ki a korábban érkezett kiutasítottak és a későbbi repatriáltak között. A későbbi érkezők szemére vetették a korábban érkezők-

nek, hogy minden áldozat nélkül, az első fuvallatra megfutamodtak, valóban a szó legszorosabb értelmében véve „menekültek”, biztos állásba jöttek, elfoglalták az állásokat, lakásokat Csonka-Magyarországon. Upor Endre menekült tanár így írt a későbbi érkezőkről:

Míg ők, akiknél a hazafiság nem eszköz, nem üzlet, de meggyőződés, még ennél is több: életcél. Akiket a bocskoros hordák pribékjei megbotoztak, bebörtönöztek s otthonukból kiűldöztek. Ők csak azért jöttek el, mert otthonukból kiűldözte őket a gaz horda s becsületesen teljesítvén kötelességüket azt várták, hogy velük szemben a magyar társadalom kötelességét szintén teljesíti. De hagyjuk a társadalmat, nézzük mit tett a kormány? A kormány törekedett segíteni rajtuk, de törekvése légtöbbször hajótörést szenvedett. S miért? Mert a megkorbácsolt, bebörtönzött és otthonából kiűzött tisztviselő emelt fővel és joggal követelte, hogy becsületes és emberséges elbánásban részesüljön. Azonban kikkel állott szemben? Vagy a letűnt korszak hulláival, kik minden színt felvettek már, csakhogy állásukat megtarthassák, vagy „menekült” társaikkal, kik eléjük vágtak és már jó, eleve biztos állásokba helyezkedtek el. Természetesen ezeknek nem tetszett a „kiűldözött” tisztviselő férfias fellépése. S ez a fő oka annak, hogy olyan nagy az elégedetlenség, nem a „menekült”, hanem a „kiűldözött” tisztviselők között.

A későbbi érkezők nem kaptak menekülési segélyt, nem folyósították nekik az elmaradt fizetésüket, vagonokban kellett meghúzódniuk, mert már nem jutott nekik lakás és a jobb állások is beteltek. A „menekültek” viszont azt vetették a „kiűldözöttek” szemére, hogy amíg az első hullámban kiutasítottak gyakran csak annyit hozhattak magukkal, ami két kezükben elfért, addig az utóbbi jövők értékesíteni tudták (ha nyomott áron is) ingatlanjaikat, és vagonszámra magukkal hozták ingóságait is.²⁹

Bonyolultabb volt a helyzet az olyan esetben, amikor valaki – nem tudni milyen okból – letette a hűségesküt, aztán vagy meggondolta magát, vagy a körülmények változtak meg, és szintén a menekülést választotta. Erről a problémáról beszélt Temesváry Imre nemzetgyűlési képviselő 1920. július 30-án a magyar parlamentben:

Egy másik fontos és fájdalmas jelenség az, hogy a menekült tisztviselőkkel szemben nem találjuk meg az egyenlő elbánás mértékét. Én mindig örülni tudok annak, ha egyik vagy másik menekült tisztviselőtársam jobb vagy szerencsésebb ellátásra talál. De felháborít az, hogy azokkal a derék tisztviselőtársaimmal szemben, akik a megszálló ellenség sanyar-

gatása dacára sem tették le az esküt, azok a tisztviselők, akik a románoknak letették az esküt és ide átmenekültek, itt előnyösebb elbánásban részesülnek, magasabb állásra helyeztetnek el [...]. Ezek tények, szomorú bizonyosságai a nálunk túltengő protekciónak, avagy pedig egyenes megjutalmazásai a hazafiatlanságnak. Nem akartam neveket előhívni, csak azt említem meg, hogy egyik erdélyi társam, egy főügyészhelyettes, letette az esküt. Ez a főügyészhelyettes megunta a szolgálatot az oláhoknál, onnan átjött ide, és kinevezték őt az ügyészségnél lévő sajtóosztály főnökévé. Akkor nevezték ki, amikor már itt volt négy, vele hasonló magas rangban lévő tisztviselő, akik esküt nem tettek. Én nem ítélem el azokat a tisztviselőket, akik letették az esküt, mert hiszen nem mindenkinek az idegrendszere bírja ki azt a sok sanyargatást, azonban lehetetlenség, hogy az, hogy valakinek az idegrendszere nem bírja ki a sanyargatásokat, indok legyen arra, hogy a másik, nálánál jellemzilárdabb tisztviselővel szemben előnyben részesüljön.³⁰

Papp Antal államtitkár *pro memoria* feljegyzést készített a repatriálás felfüggesztéséről.

A f. hó 23-án tartott minisztertanács kimondta, hogy 3 hónapon át többé repatriáltakat nem fogad, és erről az érdekelt megszálló hatalmakat a legrovidebb idő alatt hivatalosan is értesíti, és felkéri azokat, hogy egyelőre repatriáló vonatokat ne indítsanak. [...] A közbeeső 3 hónap alatt a kormány a megszálló államok kormányával egyetértőleg minden vonatkozásban szabályozni kívánja a repatriálás módját, annak feltételeit és a megszálló államoknak a repatriálókkal szemben a – békeszerződés értelmében – fennálló kötelezettségeit intézményesen is biztosítani kívánja. Ebben a tekintetben eddig ugyanis igen sok kifogás esett; és különösen kelet felől jövő véreink igen sok kellemetlenségnek, zsarolásnak voltak kitéve.

Fenti kérdéssel kapcsolatban felhatalmazást kértünk arra is, hogy a megszállott területen maradt tisztviselőket megnyugtassuk, hogy a helytmaradásukkal őket joghátrány nem érheti. Erre vonatkozólag a nyert felhatalmazás szerint csak annyit lehetne közölnünk, hogy a megszállott területeken alkalmazva volt tisztviselők közül a később kijövők sem kerülhetnek kedvezőtlenebb elbánás alá, mint azok, akik előre siettek. Ezzel azonban nincs kimondva az, hogy velük szemben – és pedig úgy a már ittlévőkkel, mint az ezután jövőkkel szemben – most már fix kötelezettségeket vállalna a kormány. Ez a kérdés még nem alakult ki teljesen, mert nem történt eddig meg a teljes számbavétel sem. Megnyugtatóul azonban annyit már most izenhetünk, hogy az igazoltatás – visszamenőleg is –

valamennyi repatriált tisztviselővel szemben keresztül lesz vezetve és kéresemre az e tárgyban már régebben megindított tárcaközi tárgyalások most ismét megsürgettetnek. Maga az igazoltatás módja még nem lévén szabályozva, erre nézve minden gyakorlati indítványt köszönettel vennék és illetékes helyre juttatnék. Mindenesetre jó lenne talán a kifogásolható egyénekre vonatkozó névsort és adatokat hazulról is bekérni.³¹

Dr. Hankó Elemér, Kolozs megye volt alispánja, az Országos Menekültügyi Hivatal keleti főosztályának vezetője kissé másként okolta meg a belépések felfüggesztését:

A rendelet fő oka, hogy nem áll sem elég vasúti kocsi a rendelkezésünkre, sem megfelelő gyorsasággal nem tudnók már a menekülteket elhelyezni. A másik ok az, hogy hivatalunk nem tudja a tömeges munkát földolgozni és így tehermentesítésre van szükségünk. Az egész dolog különben nem olyan színezetű, mint az az első pillanatban látszik. A magyar külügyminisztérium érintkezésbe lép az elszakadt területek országainak külügyminisztereivel, akik majd azután erről az intézkedésről értesíteni fogják a visszatelepedni szándékozókat. Természetesen a már útban lévőket és a határra érkezetteket a rendelet nem érinti, azokat beengedik.

Az elmúlt napokban megtámadtak bennünket a képviselőházban. Azt mondotta az interpelláló képviselő úr, hogy hivatalunk felesleges, és hogy a statisztikai hivatalban kellene bennünket elhelyezni. Kár ítéletet mondani szerény hivatalunkról, mielőtt annak működéséről meggyőződést szerzett volna. Magyarországon jelenleg 280 000 menekült tartózkodik. Budapesten 16 000 családfő van; hatvanezernyi családtaggal. Szerénytelenül mondom, hogy ezekről csakis az OMH gondoskodik. Sok főiskolai hallgató is lakik és étkezik nálunk. Ezeknek, hogy szünidejüket hazájukban tölthessék, az elutazását is mi tesszük lehetővé. Mi adunk nekik útiköltséget, és a vízumot is mi szerezzük meg. Mióta a menekültek a fővárosba érkeztek, 3000 újszülöttünk is van. Ezeknek a felneveléséről és ruházódásáról is mi gondoskodunk. Ez természetesen nagy költséggel jár. A pénzt idáig az államtól kaptuk, de újabban sikeres propagandát folytatunk, amivel olyan összegeket sikerült gyűjteni, hogy eltarthatjuk magunkat. A legkülönbélebb kéréseket 48 óra alatt elintézik. Sokan okmányok nélkül jönnek meg, ezeknek hiteles okiratok kellenek. Ezt csakis azok tudják – anyakönyvek nélkül – kiállítani, akik személyszerinti ismerősök.³²

Mivel a beköltözési moratórium kiadását indokoló okok – a kocsipark nagymérvű elfoglalása, a lakáshiány és az élelmezési nehézségek – továbbra is

fennálltak, a miniszterelnök ezt a rendelkezést újabb három hónapra, azaz novemberre, decemberre és januárra meghosszabbította.

Báró Petrichevich Horváth Emil ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy

a nyáron kiadott kormányrendelet hatása jótékonyan volt érezhető. A beköltözés ennek hatására egyötödére csökkent, s ezt a tömeget is jórészt azok adták ki, akik egyrészt már úton voltak, másrészt olyanok, akik már a rendelet megjelenése előtt olyan intézkedéseket tettek, hogy előbbi lakhelyükön maradásuk teljes anyagi romlásuk nélkül lehetetlen volt. Azok az okok, amelyek a rendelet kiadását indokolták, most is fennállnak. Most is mintegy 4000 vasúti kocsit tartanak elfoglalva a menekültek az ország területén, Budapesten is körülbelül 700 család lakik vagonokban. Vidéken pedig kétszer annyi. A kocsipark ilyen nagymérvű igénybevétele természetesen nagymértékben érezhető a vasúti forgalomban is. A menekültek nagy része barakkokban, szükséglakásokban és állami épületekben lakik, ahonnan őket egészségügyi és szociális kötelesség rendes lakásba helyezni.³³

A kolozsvári *Keleti Újság* 1921. december 6-i száma közölte a román központi repatriáló hivatal statisztikáját, amely szerint 1919. július 1-től 1921. szeptember 1-ig 15 047 család repatriált Erdélyből. Ebből Arad 5342, Déva 2573, Székelyudvarhely 1035, Nagyvárad 971, Marosvásárhely 908, Nagynyed 683, Segesvár 465, Zilah 426, Csíkszereda 409, Nagyszében 381, Dicsőszentmárton 211, Beszterce 185, Dés 142, Nagybánya 126, Fogaras 81 családot adott. Néhány városról csak 1921. január 1-től kezdve szól kimutatás, a 10 hónap alatt Kolozsvárról 698, Sepsiszentgyörgyről 639 és Brassóból 196 család expatriált. Ebbe a kimutatásba a kiutasítások nincsenek beleszámítva.³⁴

A beköltözési moratóriumot a magyar kormány még többször meghosszabbította (a már említett 1921. november 1-jei és 1922. január 1-jei határidők után június 27-ig, végül 1923. december 31-ig). A meghosszabbított határidőben a határszéli Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségek nem adhattak ki beköltözési engedélyeket, a magyar vasúti határállomások pedig nem vehetnek át beköltözési ingóságokat tartalmazó vasúti kocsikat a szomszédos határállomásoktól.³⁵

A magyar kormány repatriálási tilalma jelentékenyen közrejátszott abban, hogy az erdélyi magyarság átszivárgása az anyaországba szünni kezdett, sőt a Magyarországra repatriáltak nagy része vissza akart térni. Sok ilyen kérvény érkezett a kolozsvári központi hivatalhoz, kérve az állampolgárság és a letelepedési jog megadását. A bizottság azonban a kérések nagy részét visszautasította, miután a békeszerződés az állampolgárságnak az opció jogán való többszöri változtatása iránt nem tartalmazott intézkedéseket. A jelenség

magyarázata, hogy a repatriálókkal túlszűfolt Magyarország már nem volt képes befogadni a repatriálók újabb tömegeit.³⁶

A békeszerződés vonatkozó rendelkezése szerint az elcsatolt területen élő magyar állampolgároknak 1922. június 26-ig bezárólag lehetett Magyarországra optálni. Azon túl még 12 hónapig fennállt a kolozsvári repatriáló hivatal, de kérvényeket már nem fogadtak el. Ekkor még naponta legalább 40-50 kérvény érkezett. A román kormány senkinek a repatriálási szándéka elé nem gördített akadályokat, Puticiu Trajan rendőrprefektus, a központi repatriáló hivatal vezetője szerint azonban Magyarország, minthogy nem volt képes elhelyezni a rengeteg repatriálót, igyekezett kissé nehezíteni a betelepedést.

Báró Petrichevich Horváth Emil, az OMH vezetője tartott tőle, hogy a trianoni békeszerződést követő hónapokban megkezdődik a magyar állampolgárságot optáltak nagyarányú beözönlése az elvesztett országrészekből, ami nagyon sok gondot fog okozni.³⁷

Az optálási határidőhöz közeledve a repatriáltak száma némileg csökkent, inkább csak az elbocsátott tisztviselők jönnek, akik a hűségesküt az új államoknak nem akarták letenni. Felmerült a kérdés, vajon mit fog csinálni félmilliónyi menekült a vagonokban egzisztencia nélkül, és mit fog csinálni, ha a vagonokból ki kell költöznie.³⁸

Az optálás, a *kiköltözés* lehetősége a *beköltözés* megengedésétől függött. A békeszerződés szerint a Románia területén volt lakosság *ipso facto* román állampolgár lévén, 1922. július 25-ig Magyarország maga szabhatta meg, hogy kiket enged be. A bebocsátást az optálás alapján a magyar követség kolozsvári kirendeltsége intézte. Az optálás alapján lehetett megszerezni a beutazási (beköltözési) engedélyt Budapesten a Beutazást Ellenőrző Hivatalnál. Mindez magyar nyelven történt. Csak a beköltözési engedély alapján lehet megmozdulni repatriálás céljából. A repatriálást román nyelven kellett kérni a következő mellékletekkel:

1. Nyilatkozat, hogy a román állampolgárságról lemond, és mint állandó lakos Románia területére nem tér vissza.

2. Erkölcsi bizonyítvány, amely bizonyítja, hogy bünvádi eljárás alatt nem áll és elítélve nincs.

3. Lakásigazolvány, hogy hol és milyen lakásban lakott.

4. Bizonyítvány, amely igazolja, hogy a repatriálónak nincs adóhátraléka.

5. Három hónapnál nem régebbi személyazonossági bizonyítvány.

6. A férfi repatriáló 16-42 éves korban köteles igazolni hadmentességét.

7. Szükséges 3 darab fénykép.

8. Keresztlevél. Ezt pótolja a házassági anyakönyvi kivonat, munkakönyv vagy más hasonló okmány.

Az optálást a konzulnál vagy a belügyminisztériumban lehetett bejelenteni, a kéréshez 2 lej 25 bani értékű bélyeget (Kolozsváron ezen felül 1 lej városi bélyeget), valamint 10 lej illetéket kellett lefizetni.³⁹

Teleki Pál optálási ügyben a következő magánlevelet írta Bethlen Istvánhoz 1923. június 26-án:

Kedves István!

[...] A népjóléti miniszter t. i. borzasztó bürokratikusán és szűkkeblűen bánik a megszállt területiek beutazási engedélyével. Állítólag csak olyanoknak ad beutazási engedélyt, akikre nézve saját kezűleg aláírt utasításodat kapja. Az optánsok kiköltözési határideje négy hét alatt lejárván, ezen a héten már óriási megrohanásra számíthatunk, amelyet nem lehet sem halogatva, sem brutálisan kezelni. Már pedig a népjólétiiben – úgy látszik – nincs senki, aki megértéssel tudna lenni. [...]

Ezen ügygel csak gondolatbelileg társulva egy privát kérésem van, éppen arra való tekintettel, mert Vass⁴⁰ csak személyes aláírásodra ad beutazási engedélyt... Dr. Kádár Antal nagybányai nyug. egészségügyi tanácsos, nyug. bányorvos 70 éves... évtizedeken keresztül volt házi orvosunk [...] Nagyon, nagyon kérlek, tedd meg nekem ezt a szívességet.

Sokszor üdvözlöl Pali.⁴¹

SZERVEZKEDÉS RUTÉNFÖLDÖN

A Kárpátalját alkotó négy vármegyében – Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros – az 1910-es magyar népszámlálás adatai szerint 356 ezer rutén vagy ruszin (42%), 267 ezer magyar (31,5%), 95 ezer román (11%), 93 ezer német (10,9%) és 38 ezer szlovák (4,5%) élt. (A szomszédos Zemplén, Abaúj, Szepes és Sáros vármegyékben is élt közel 100 ezer rutén, de ők nem kapcsolódtak közvetlenül a szűkebben vett Kárpátaljához.)

A mintegy 850 ezer embert nem kérdezték meg, hogy melyik államban akarnak élni. Kárpátalja nagy részének a későbbi Csehszlovákiához való csatlóása elsősorban az amerikai rutén mozgalom és a cseh diplomácia műve volt, amelyről 1918 őszéig maguk az érdekeltek vajmi keveset tudtak. Bár a magyarországi ruténeket szociális gondok gyötörték és a görögkatolikus vallást az egyházszakadás réme fenyegette, mégsem fordultak szembe a magyarsággal. 1918. november 9-én, Ungváron több mint száz résztvevő létrehozta a 35 tagú, magyarbarát irányzatú Magyarországi Ruthének Néptanácsát, amely örömmel üdvözölte az újjáalakuló, független Magyarországot. Programjukban kijelentették, hogy

a magyarországi rutén nép ragaszkodik ősi hazájához, Magyarországhoz és annak területi integritásához. Egyúttal tiltakozik minden olyan törekvés ellen, amelyen a magyarországi ruténeket a magyar hazától elszakítani kívánja, vagy amely a haza egységét veszélyezteti.¹

A térségben több szálon is futottak az események. 1918. október 19-én a galíciái Lembergben (mai ukrán nevén Lviv) megalakult az ukrán *ráda* (tanács) is, a Kárpátokon túl élő ukránok politikai mozgalma, amely deklarálta a Kárpátokon inneni és túli ruténok egy államában egyesülésének igényét, de a ruszin értelmiség és az egyszerű nép nem azonosult vele.²

Az 1918. december 6-án Bartha Albert hadügyminiszter és Milan Hodža csehszlovák követ által aláírt megállapodás lényegében a nyelvi határokat vette alapul. Ezt azonban a cseh–szlovák kormány, különösen Beneš külügyminiszter nem fogadta el, sőt mint illetéktelent, Hodžát visszarendelték Budapestről. A Károlyi-kormány 1918. december 21-én néptörvényben mondta ki, hogy

Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék rutén lakta részeiből „Ruszká-Krajna” (Rutén Tartomány) néven autonóm jogterület alakíttatik.

A törvény kimondta, hogy a Magyarországon élő ruszin nemzetet saját bel igazgatásának, igazságszolgáltatásának, közoktatásának, közművelődésének, vallása gyakorlásának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg. A Ruszka-Krajna területén található államkincstári földek, bányák, erdőségek a rutén nemzet törvényes képviselőjének tulajdonába kerültek.³

A terület legfőbb kormányzati szerve a budapesti székhelyű ruszka-krajnai minisztérium lett, az autonóm terület közvetlen irányítását a Munkács székhellyel megalakult Ruszka-krajnai Kormányzóság látta el.⁴

Az antant 1918. december 23-án átadott jegyzéke azonban új demarkációs vonalat jelölt ki, amely semmibe vette a néprajzi határokat. A cseh–szlovák hadsereg 1919 januárjában megszállta a kijelölt területeket. Ungvárra történő bevonulásukkor erősen hangsúlyozták, hogy csupán rendet akarnak csinálni, nyugalmat teremteni.⁵ Ugyanakkor statáriumot és sajtócenzúrát vezettek be az általuk megszállt területeken. Ebben a helyzetben az ungvári Magyar-Rutén Néptanácsnak az ország területi sérthetetlensége alapján álló, a magyar államhoz hű politikája teljesen ellehetetlenült.

A máramarosi ukránbarát mozgalom 1919. január 21-re Husztra népgyűlést hívott össze, ahol 175 város és falu 420 küldöttje jelent meg, és kimondta az úgynevezett nyugat-ukrán állammal való egyesülést. A magyar kormány csak jelentéktelen haderőt állomásoztatott Máramaros és Bereg vármegyékben, és azok sem fejtettek ki ellenállást, mert Jászi Oszkár még nemzetiségi miniszterként úgy vélekedett a Minisztertanács 1918. december 28-i ülésén, hogy

ha az ország északi részei nemcsak a csehek és románok, hanem a lengyelek és ukránok kezében is lesznek, az taktikailag előny a mi számunkra.⁶

A románok aztán kiszorították az ukránokat a Felső-Tisza völgyéből, a cseh–szlovákok pedig megszállták az Ung folyó vonalát, így a „taktikai előnyt” nem sikerült kihasználni, sőt a magyar hatóságok január végére kiűrtették a demarkációs vonal mögötti területeket. Ruszka-Krajna nagyobb részén azonban megmaradt a magyar közigazgatás, és vontatottan ugyan, de megindult a rutén autonómia kiépítése.

Ellenkező irányú erők is akcióba léptek. Ungvárra érkezett a cseh–szlovák hadügyminiszter szárnysegédje, aki átadta a rutén vezetőknek az amerikai ruténok nyilatkozatait. Ezek és a prágai ígéretek hatására 180 fokos fordulat állt be a rutén néptanács tagjainak viselkedésében. Volosin Ágoston, a tanács titkára például 1918 végén még a magyar államhoz való hűséget hangoztatta, 1919 januárjában viszont már a Csehszlovákiához való csatlakozás szószólója lett. A prágai küldöttekkel való tárgyalás után a néptanács Ungvári Rutén Tanácsra változtatta a nevét.⁷

A párizsi békekonferencián a Tízek Tanácsa 1919. február 5-i ülésén szerepelt Csehszlovákia területi igényeinek ügye. Beneš külügyminiszter álszent módon kijelentette:

[...] reá hárul az a kötelesség, hogy a Konferencia figyelmét felhívja bizonyos javaslatokra, amelyek nem számíthatók a cseh–szlovák területi igények közé. E javaslatok közül első a Magyarországon élő ruténokra vonatkozik. [...] A ruténok nem kívánnak magyar fennhatóság alatt maradni, s ezért felajánlották, hogy egy önálló államot alkotva szoros föderációba lépnek Csehszlovákiával. Számuk 450 ezerre tehető. Igazságtalanság lenne őket a magyarok kénye-kedvére hagyni, s habár a cseh–szlovák igények között nem szerepel, ő mégis vállalta, hogy ügyüket a konferencia elé tárja.⁸

A ruténok „csatlakozásáról” csak annyit, hogy lakóterületüket Csehszlovákia fegyveresen szállta meg. Kárpátalja keleti felére már nem maradt katonai ereje, ezért arra a területre a románok vonultak be. A cseh–szlovák területi igények megtárgyalása utáni napon Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság közös emlékiratot nyújtottak be a békekonferenciához, amelyben meghatározták Magyarországgal szembeni területi követeléseiket, és eleve tiltakoztak a magyar fél részéről felmerülő népszavazási kérelem ellen.

Az antant-hatalmak Párizsban, március 13-án hosszas vita után úgy döntöttek, hogy Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegyék nagy része Csehszlovákiához kerül. A döntést nagyban befolyásolta az a vélemény, hogy nem bízhatják az ott élő ruténok önrendelkezésére nemzeti hovatartozásuk eldöntését.

Ezekben a napokban, 1919. március 7-én Ungváron vált Kárpátalja cseh–szlovák megszállásának első magyar vértanújává a 35 éves Pócs Alajos újságíró,

az *Ung* című helyi lap belső munkatársa. Az előző napon Tomáš Masaryk cseh–szlovák államelnök névnapja tiszteletére fáklyásmenettel katonazene-kar járta a várost. A Millennium Kávéház előtt a cseh–szlovák nemzeti himnuszot játszották, amikor a cseh katonák azt hitték, hogy Pós sértő megjegyzést tett rájuk. A nyílt utcán ütlegetni kezdték az újságírókat, közben huszonnyolc bajonett-szúrászt ejtettek rajta, amelyekbe belehalt.⁹

A ruszka-krajnai kormányzótanács – az eddigi körülményekben beálló jelentős változások miatt – valódi, érdemi munkát alig tudott kifejtetni. Ebben az időben Máramaros vármegye déli része, illetve a Tiszától északra fekvő Nagybecskó és környéke már román megszállás alatt állt. A kommunisták hatalomátvétele után a meg nem szállt területeken mindenütt megalakultak a Tanácsköztársaság helyi szervei, amelyek átvették a közigazgatás irányítását munkás-, katona- és paraszttanácsstagokból létrehozott direktóriumok útján. Nyomban kihirdették a Forradalmi Kormányzótanács rendeletét a statárium bevezetéséről és az ellenforradalmi tevékenység megfékezéséről.¹⁰ A Tanácsköztársaság idején az újonnan létrehozott Ruszin Népbiztonság felügyeletével működött tovább a ruszka-krajnai kormányzóság, de teljesen háttérbe szorult, szerepe alig volt, és amikor egyes tagjai bíralták a Tanácsköztársaság politikáját, sőt egyesek antikommunista nézeteket hangoztattak, a direktórium által dirigált fegyveres munkások fellépésének hatására feloszlatta önmagát.¹¹

A Tanácsköztársaság június 23-án elfogadott alkotmánya ugyan „ruszin nemzeti kerületnek” ismerte el Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Sáros és Zemplén vármegyék ruszinok által lakott részeit,¹² ezek azonban – Bereg és Ugocsa kivételével – ekkor már hónapok óta cseh, illetve román katonai megszállás alatt álltak. Így a katonai helyzet miatt az elméleti 20 130 km² helyett csak 9700 km²-en, 980 000 lakos helyett 460 000 lakossal jöhetett létre a rutén kormányzóság.¹³

A cseh legionárius csapatok 1919. április 5-én támadták meg a magyar kézen lévő Ung vármegyei területeket. Ezekben a napokban a megszállt Ungváron tömeges letartóztatásokat hajtottak végre, különösen a vasutasok körében. Rajtuk kívül a város 74 lakosát túszként tartották fogva. Április 16-án a március 20-i Vix-jegyzékben megjelölt és a Tiszántúl teljes keleti részén kijelölt semleges zóna elfoglalására indítottak támadást. Ugyancsak e napon Ungváron Hennocque francia tábornok a városházára rendelte a város küldöttségét, amellyel közölte, hogy Ungvár a cseh–szlovák államhoz tartozik, majd kihirdette a statáriumot. A román haderő április 20-án indított támadást, túlereje csak kétnapi elkeseredett küzdelem után tudta felmorzsolni az ugocsai magyar erőket.

Ezzel megvalósult a román hadvezetés fő célja: a Beregszász–Tiszaújlak–Nagyszőlősi és a Szatmárnémeti–Királyháza–Huszt–Máramarossziget–Rahó-

Körösmező vasútvonalak birtoklása. A román támadás hírére Beregszászon katonatisztek vezetésével magyar fegyveres csoportok léptek fel a tanács hatalom ellen, és kétnapos tűzharc után átvették az uralmat. Hasonló, tanács hatalom elleni megmozdulásra került sor Munkácson is, ahol április 21-ről 22-re virradó éjjel, három órán át zajló utcai harcokban 15 katonatiszt 523 vöröskatonát fegyverzett le, közben 41 tisztet, 21 altisztet, 18 határrendőrt és 17 pénzügyőrt szabadított ki a fogságból.¹⁴

Április 29-én estére Kárpátalján véget ért a tanácskormány 40 napig tartó uralma. Csap község eleste után egy hónappal, 1919. június 6-án a cseh–szlovák kormány a hadserege által elfoglalt területeken rendkívüli állapotot és katonai diktatúrát hirdetett ki, amelyet csak két és fél év múlva vont vissza. A sajtócenzúrát négy hónappal később, 1922. április 27-én szüntették meg Kárpátalján.

Bereg vármegye cseh megszállása után, 1919 májusában kezdődött a magyarok és rutének fegyveres felkelésének előkészítése. Az ezeréves magyar határon álló, 1405 méter magas Pikuj-csúcs lábán fekvő, 172 lakosú, rutének lakta Sebesfalván a helyi görögkatolikus lelkész, Komporday Andor parókiáján gyűltek össze a magyar és rutén nemzetiségű szervezkedők. A kalandregénybe illő történetet, egymást kiegészítve és folytatva Komporday Andor és felesége írta meg *A menekültek könyve* számára.¹⁵

A magyarok s Isten legszentebb nevére megfogadtuk, hogy a cseh rablók ellen fogunk dolgozni. A rutén népet fegyveres felkelésre megszervezzük, a cseheket fegyverrel kiverjük s újból szabaddá lesz a rutén nép s Rákóczi szent földje. Összeköttetésbe léptünk a szabad magyar földdel és Lengyelországgal. Futáraink Budapestre siettek, hol illetékes körök örömmel és lelkesedéssel vesznek tudomást szervezkedésünkről s a legmesszebbmenő támogatásról biztosítanak. A rutén falvak lakói lelkesen sorakoztak a felkelés zászlaja alá, és szent esküvel fogadták, hogy a magyar hazához mindhalálig hűek maradnak.¹⁶

Az elképzelés szerint délről a magyar csapatok, északról a rutén–magyar felkelők (lengyel segítséggel) támadják meg a cseheket és harapófogóba szorítva űzik ki a megszállt kárpátaljai területről. A fegyveres szervezkedés nemcsak Bereg, hanem Máramaros és Ugocsa vármegyékre is kiterjedt. 1919 novemberében Komporday feleségét küldte fel Budapestre, ahol az asszony Kutkafalvy Miklós államtitkár útján érintkezésbe lépett „illetékes körökkel”, akik ismételtelen a legmesszebbmenő támogatásukról biztosították a szervezkedőket, és tudtukra adták, hogy a felkelésnek 1920 tavaszán kell kitörni. A harci kedvet fokozandó Kompordayné elkészítette a felkelés zászlaját is,

egyik oldalán Szűz Mária képével és „Istenért és Nemzetért” felirattal. Hogy a tervek szerint a segítségükre siető lengyeleket méltóképpen fogad hassák, piros-fehér színű lengyel zászló is készült „Vivat Polonia” felirattal a sas körül.

1920. március 20-án futár érkezett Budapestről, hogy a felkelésnek két hét múlva kell kitörni és néhány nap múlva magyar katonatisztek fognak jelentkezni Sebesfalván, akik átveszik a felkelés irányítását. Ám az utolsó napon olyan értelmű parancs érkezett, hogy nem lesz felkelés, mert az időpont a külpolitikai helyzet miatt nem alkalmas. A felkelés lefújásának közvetlen oka a Csehszlovákia és Jugoszlávia között megkötött politikai és védelmi szövetség – az első kisantant-szerződés – volt.¹⁷

Közben a csehek egy volt magyar határvadász árulása folytán tudomást szereztek a szervezkedésről és hajszát indítottak a felkelés szervezői ellen. 1920. április 3-án a sebesfalvi parókián egy magát a Horthy-hadsereg tisztjének mondó férfi jelent meg. Elmondása szerint Budapestről jött és Lengyelországba igyekszik, ehhez kéri Komporday Andor segítségét. Elmondása szerint azt az utasítást kapta, hogy a csehek kutatásai miatt a magát igazoló iratait semmisítse meg, jöjjön Sebesfalvára, ahol Komporday lelkész ellátja új igazoló iratokkal, és átvezeti a lengyel határon. A lelkész és felesége szívesen fogadták, megvendégelték és elbeszélgettek vele az ország sorsáról. Beszélgetés közben azonban olyan híreket mondott, olyan kijelentéseket tett, amelyek gyanússá tették magyar tisztit mivoltát. Izgatott viselkedése is mindinkább gyanússá tette és azt valószínűsítette, hogy *agent provocateur*.

Meg voltam győződve, hogy az illető eddig csak azért nem fedte fel magát, mert a dokumentumokat is meg akarta szerezni. Az isteni Gondviselés azonban mást akart. Egy rutén parasztaasszony érkezett és arra kért, legyenek szívesek Latorcafőre átmenni, három súlyos beteget meggyógytatni. Azonnal befogattam, vendégemet pedig megnyugtattam, hogy nem sokára visszajövök, aztán megvacsoráztunk, az iratokat kiállítottam és egy rutén parasztemberrel Lengyelországba elkísértetem. Elindultam. A falu végén, a korcsmánál négy cseh csendőrt láttam és az alsóvercekei cseh főszolgabíró fogatát.¹⁸

Latorcafőn a lelkész bizonyosságot szerzett gyanújáról, mert a parókia udvarán három felesküdt rutén felkelőtől megtudta, hogy az állítólagos magyar tiszt, a cseh főbíró és a négy csendőr együtt érkeztek Sebesfalvára. Azt javasolták, hogy vegyék elő elrejtett fegyvereiket, a csendőröket fegyverezzék le, ha nem adják meg magukat, lőjék le őket. A főbíró és a detektívet szintén fogják le és túszként vigyék magukkal Lengyelországba. Komporday indítványukat elfogadta, és megparancsolta, hogy szedjenek össze még öt-

hat felkelőt, vegyenek magukhoz elegendő lőszert, és együtt menjenek át Sebesfalvára. Erre azonban nem került sor, mert a csendőrök a lelkész után jöttek Latorcafőre, nem volt idő a legénységet és a fegyvereket előkeríteni. A felkelők arra kérték a lelkészt, hogy azonnal meneküljön. Komporday levelet írt a feleségének, amelyben tudatta vele helyzetét és arra kérte, amint tud, ő is meneküljön, az első lengyel faluban várni fogja.

Még aznap, április 3-án este indult el Latorcafőről, és az erdős Kárpátokban bolyogva, éjfélkor lépte át a lengyel határt. Egy negyed órát ment már lengyel földön, amikor a határ felől kutyaugatást és elmosódó emberi hangokat hallott, de már biztonságban volt. Egy órai menetelés után – már pitymallott – egy lengyel tanyára ért. A lengyel paraszt megvendégelte, aztán mellé adta a fiát, aki a legközelebbi faluba, Visvekibe kísérté.

Ezalatt Kompordayné egyedül maradt az állítólagos magyar tiszttel, aki az iránt érdeklődött, hogy a rutének mennyire szeretik a magyarokat? Az asszony azt válaszolta, hogy nagy tömegük igen, és alig várják, hogy a magyar uralom visszajöjjön – kivéve azokat az áruló tanítókat és papokat, akik küldöttségbe mentek a csehekhez, és felajánlották Csehországnak a ruténlakta vidéket. Este hét órakor érkezett vissza a kocsi Sebesfalvára, de a lelkész nélkül. A kocsis levélátadását a cseh detektív észrevette, ezért a feleség – miután elolvasta az üzenetet – hangosan megdicsérte férjét, aki tudatta vele, hogy Medvefalvára is át kellett mennie gyóntatni. Azért mondott Medvefalvát, mert az a határral ellenkező irányban van. A detektív kijelentette, hogy ő fél, a lelkészt nem várja meg, a feleséget pedig arra kéri, hogy írjon neki ajánlólevelet a lengyelekhez, és szerezzen valakit, aki átkíséri a határon. Az asszony megígérte, hogy vezetőt szerez neki, de ajánlólevelet nem ír, mert még senkinek sem írt, így nem menne vele semmire.

Az áltiszt minél előbb menni akart, ezért Kompordayné hívott egy felesküdt legényt, akit fennhangon arra kért, hogy a vendéget vezesse a határra – közben tudtára hozta, hogy tudja, hogy a férfi cseh detektív, és mivel ő is az ura után akar menni Lengyelországba, legalább félórára vigye magával, akármerre, csak ne a határ felé. Az áltiszt arra a javaslatra, hogy rejtőzön el inkább egy-két napra a faluban, amíg a csendőrök elmennek, és akkor biztonságosan átvezetik a határon, nagyon ideges lett, szedte a sátorfáját és egyedül elment.

Távozása után Kompordayné egy hátizsákba csomagolt néhány ruhadarabot és egy egész kenyeret, és a kocsisal nekivágott a határnak. Út közben eszébe jutott, hogy nagy sietségében a férje új ruháját otthon hagyta, ezért a kocsisat visszaküldte az új ruháért. Egy órát várt a kocsisra, amikor az nem jött, biztosra vette, hogy baj van, és éjjel gyalog elindult az erdőben Latorcafő felé. Közben a detektív a négy csendőrrel visszatért a parókiára, és a lelkész

feleségét keresték. Hiába ütötték-verték a rutén cseléd lányokat, azok nem árulták el, hogy az asszony is elmenekült. Kompordayné Latorcafőn az özvegy papnétól megtudta, hogy Kompordayt öt óra óta nem látta, ellenben egy civil és a csendőrök keresték nála, s most a faluban kutatnak utána. Őt – vagyis a feleségét – is keresik, meneküljön. Kompordayné arra kérte az özvegy papnét, hogy küldje el egy cselédjét egy felesketett felkelőért, aki átkísérné őt Lengyelországba. A felesketett felkelő helyett azonban a detektív és a csendőrök jöttek. Kompordayné nyitott nekik ajtót és azzal fogadta őket:

No, megtalálták az uramat? Mert én kerestem, de eddig nem találtam meg. Majdnem hátra estek a meglepetéstől, hogy épp én nyitok ajtót, akit keresnek. Azonnal elfogtak, szekérre ültettek és Sebesfalvára vittek. 12 órakor érkeztem az öttagú cseh kísérettel a sebesfalvi parochiára. [...] Négy gyáva cseh házkutatást tartott, az ötödik szuronyt szegezve rám vigyázott. Noha mindent felforgattak, bűnjelet – három budapesti napilapon és egy kis nemzetiszínű szalagon kívül – nem találtak az egész házban. A szekérenben őrzött aranynemű azonban eltűnt a csehek enyves kezén.¹⁹

Éjfél után két órakor ismét szekérre ültették és elvitték Alsóvereckére, a Galiciából jött ukrán főszolgabíró elé. Amikor megtudta, hogy a lelkeszt nem sikerült elfogni, rettenetes düh fogta el. Ilyen hangulatban kezdte meg Kompordayné kihallgatását.

Dühösen rám ordított, hogy mi vagyok? Magyar, feleltem. Várja a magyarokat? Igen, várom őket, bár itt lettek volna már! Izgatott a cseh-szlovák állam ellen és részt vett-e a fegyveres felkelés előkészítésében? Nem. Hazudik! – ordított rám a főbíró. Erre végignéztem rajta és azt mondtam: Lehet, hogy Ön szokott hazudni, én nem. Még ha a kezében vagyok is, viselkedjen tisztességesen egy nővel szemben.

A főszolgabíró hol gorombán fenyegetőzve, hol szépen kérve folytatta a kihallgatást. Azt ígerte neki, ha mindent elmond, akkor szabadon engedik, mert ők a nőktől nem félnek. Az asszony makacs tagadása miatt azonban elvesztette a türelmét:

Vegye tudomásul, hogy az elfogatóparancs nemcsak az ura, hanem maga ellen is ki van adva. Ha itt nem akar vallani, majd fog Beregszászban.²⁰

Reggel hétkor szekéren a volonci vasútállomásra vitték, onnan külön fülkében Ungvárra szállították. Húsvétvasárnap, megbilincselve, batyuval a hátán,

fegyveres kísérettel nagy feltűnést keltett az ungvári utcán. Ismerősei félénken köszöntötték, de tekintetükből látszott a rémület. Tíz napig tartották az ungvári fogdában, és mindennap kihallgatták, de semmit nem vallott be, mindent tagadott. A tizenegyedik napon ismét vonatra ültették, és elvitték Beregszászba, ahol hét cigányasszonnyal zárták egy cellába. Amikor megtudták, hogy politikai fogoly, a legnagyobb tisztelettel viselkedtek vele.

Prágából hozattak hadbíró, aki dühösen a szememre vetette, hogy a cseh-szlovák államot alapjában rendítette volna meg, ha a rutén nép fegyveres felkelése sikerül, melynek én is egyik fő szervezője voltam. Azt feleltem: Nagyon tévednek; mert nekem nincs tudomásom és nem is volt semmiféle felkelésről.²¹

Komporday egy hétig tartózkodott Visvekiben, itt tudta meg, hogy feleségét még április 3-án elfogták a csehek, gyermekei azonban otthon vannak a nővére felügyelete alatt. A lengyel csendőröktől, akik álruhában mentek át a cseh-szlovák területre, arról is értesült, hogy „rettenetes razziát” tartottak. Az egész alsóvereckei cseh katonai zászlóalj kivonult rendőrkutyákkal, és öt környékbéli faluban minden parasztházat, padlást, istállót felkutattak. Lengyel barátai figyelmeztették, hogy a csehek mindenáron el akarják fogni, álruhában még Lengyelországba is utánajöttek kémkedni. Mivel Visveki elég közel van a határhoz, jobb lesz, ha beljebb megy az országban.

Előbb Turka helységbe, onnan Lembergbe, majd Varsóba utazott, ahol gróf Csekonics István nagykövet is fogadta. Arra kérte a követet, hogy diplomáciai úton lépjen közbe a cseh börtönben sínylődő felesége érdekében. Csekonics gróf azt válaszolta, hogy ő a varsói cseh követtel szóba nem áll, mert ezt az embert még a Monarchia idejéből ismeri, ugyanis együtt szolgáltak Münchenben, ellenben a spanyol követ útján megpróbálja, hogy a feleségét kicseréljék valamely cseh fogollyal.²² Közben a csehek 1920 áprilisában Kompordayt *in contumaciam* (távollétében) halálra ítélték, és kézrekerítőjének 50 ezer szokol jutalmat ígértek.²³

Egy hónapig vesztegelt Varsóban, mert a lengyel-német határzár miatt nem adtak neki útlevelet, Csehországon keresztül pedig mégsem mehetett. A határzár megszűnése után Berlinen és Bécsen keresztül, mint diplomáciai futár tért haza Magyarországra. A honvédelmi miniszter tábori lelkészé nevezte ki a miskolci gyalogezredhez, ahol egy évet szolgált. Innen Rudabányára került tizenegy évre lelkésznek, Sebesfalván maradt kis vagyonáért kárpótlást nem kapott.²⁴ Kompordayné a budapesti olasz misszió közbe lépésére 1920. június 4-én, a Kassán tartandó hadbíróági főtárgyalásig ideiglenesen szabadlábra helyezték, de mindennap jelentkeznie kellett a csend-

őrségen, és még a lakásán is ellenőrizték, hogy otthon tartózkodik-e. Július 20-án sikerült kijátszania a csehek éberségét, és két kisgyermekével együtt átlépte a magyar határt. Sátoraljaújhelyen találkozott újra a férjével.

A tervezett, de leállított fegyveres felkelésre való szervezkedés után néhány hónappal Kárpátalján aláírásgyűjtés kezdődött – pedig statárium volt érvényben! – annak érdekében, hogy öt éven belül írjanak ki népszavazást a terület hovatartozásának kérdéséről. Az akció egyik kezdeményezője a munkácsi városi rendőrség irodai tisztviselője, Feczkanics (később Forrai) Ferenc volt, aki nyolc nyelven beszélt, köztük ruténul is. Fiának, az 1913-ban Munkácson született Forrai Sándor rováírás kutatónak a visszaemlékezése szerint csak édesapja körülbelül 40 ezer aláírást gyűjtött össze. Az aláírások még idejében a trianoni tárgyalóasztalhoz kerültek, ahol tudomása szerint be is cikkelyezték, de Sopron példájából okulva végül nem tartották meg a népszavazást.

Fia szerint Feczkanics Ferenc jó viszonyban volt a ruténnel, közülük sok embernek segített ügyes-bajos dolgaiban. Nem csak Munkácson ismerték, hanem a környék nagyobb településein – Szolyván, Alsóverecskén, Volócon – és a falvakban is gyűjtötte a népszavazást követelő aláírásokat. Cselekedete kitudódott, és 1921-ben menekülnie kellett Munkácsról. A miskolci államrendőrségen kapott állást.²⁵

Illés (Illyasevics) József jogtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Pécsre települt pozsonyi egyetem rendes egyetemi tanára, a Rákóczi Szövetség elnöke 1921. január 10-én Budapesten egy nyilatkozatot írt alá.

Ezennel igazolom, hogy a Szócška testvérek által, életük veszélyeztetésével beszerzett hűségnyilatkozatokat átvettem, azok nálam vannak. A ruthén területen a Magyarországhoz tartozásnak ezen fényes dokumentumait a Szócška testvérek nagy ügyességgel és fáradhatatlan buzgalommal szereztek be.²⁶

Az iraton szereplő „35 000 hűségnyilatkozat” szövegrész nem Illés kezeírása, hanem feltehetőleg valamelyik minisztériumi tisztviselőé. A dokumentum nem említi Feczkanics Ferenc közreműködését az aláírásgyűjtésben, de nem is zárja ki.

A hűségnyilatkozatok gyűjtését 1919 decemberében kezdhették meg, mert december 4-i keltű a nemzeti kisebbségek minisztériumának rutén főosztályán íródott levél, amelyet a MÁV budapesti Keleti pályaudvara főnökségének címeztek, és a miniszter helyett Kutkafalvy Miklós államtitkár írt alá.

Szócška Pál, bizalmi emberem fontos politikai külszolgálatot teljesít és magával nagyobb mennyiségű fontos nyomtatványokat visz. Felkérem

a nagytekintetű Főnökséget, kegyeskedjék lehetővé tenni azt, hogy ezek a fontos nyomtatványok Szócška Pállal egyidejűleg érkezzenek meg és pedig akadálytalanul Sárospatakra.

A levélen megtalálható a MÁV feljegyzése is:

Jelen megkeresés alapján 15, egyenként öt–hét kg. csomag propaganda nyomtatvány dec. 8-án du. 15 órás vonattal express áruként a rendes illeték mellett elszállítandó.²⁷

Az aláírásgyűjtéshez szükséges szabad mozgást az a cseh nyelvű engedély tette lehetővé, amelyet Szócška Pálnak adott ki 1920. január 1-jén, a dolhai járás kovácsréti körjegyzőse „iskolai könyvek szállítására és vásárlására”. A demarkációs vonal magyar oldalán Tiszakerecseny bírójá, ifj. Enyedy József ugyancsak cseh nyelvű engedélyt adott ki Rezela László és sógora, Szovár Pál helyi lakosok részére „családi iratok szállítása céljából” a Felső-Bodroghoz. A hűségnyilatkozatok megszerzése tehát több ember összehangolt munkájának eredménye volt.

A dédunoka, Forrai Zsolt közlése szerint Feczkanics Ferenc felesége és gyerekei hivatalos útlevelemmel érkeztek Magyarországra, a férj viszont a zöldhatáron keresztül menekült. Nevét később Forraira magyarosította. A cseh hatóságok hivatalos úton kérték a Magyar Királyságtól Feczkanics Ferenc kiadatását, a magyarok tiszta lelkiismerettel válaszolhatták, hogy ilyen nevű állampolgárunk nincs, Forrai nevűt pedig nem kerestek.²⁸

A Magyarországgal 1920. június 4-én aláírt békeszerződés után egy héttel, június 12-én a Minisztertanács határozata alapján a külügyminiszter megbízta az Országos Menekültügyi Hivatal vezetőjét, hogy a rutén-felföld magyarhú lakosságának támogatására a határ mentén élelmiszerraktárakat állítsanak fel.

E célra 2,4 millió koronát biztosítottak a költségvetésből, amelyből 1 millió 44 ezer koronát használtak fel oly módon, hogy az akkor még meg nem erősített, illetve nem kellően őrzött határon nagy mennyiségben vittek át élelmiszert kettős birtokosok és más vállalkozó személyek segítségével.²⁹ Feltehető, hogy a fenti aláírásgyűjtés sikere is összefügg ezzel az élelmiszer-segélyakcióval.³⁰

A terület magyar (és magyarbarát) erői minden alkalmat megragadtak, hogy a (volt) anyaországhoz való visszacsatolásukat követeljék. Ilyen volt, amikor a határkiigazító bizottság járt Kárpátalján, és egy 4000 főből álló küldöttséggel találkozott, akik a Magyarországhoz való csatolást követelték.

Ezt a demonstrációt Szirányi Jenő beregszászi szőlészeti és borászati felügyelő, a beregszászi állami közpince vezetője szervezte. Emiatt a csehek üldözték, le is tartóztatták, az ügyészség hazaárulás címén vád alá helyezte, és csak nagy nehézségek árán sikerült magát kiutasíttatni, így menekült meg a börtönbüntetéstől. Édesanyjával és hattagú családjával Sopronba került, ahol a szőlészeti intézetben beosztott tisztviselőként működött, miután báró Perényi Zsigmond, a Magyar Nemzeti Szövetség elnöke levélben kérte Bethlen István miniszterelnököt, hogy ezt az állást megkaphassa.³¹

A békés megoldások eredménytelensége láttán erőszakos cselekmények is előfordultak úgy Kárpátalján, mint a Felvidéken. Ezek közül az ungvári bombamerényletek váltották ki a legnagyobb visszhangot. Az első 1923. január 14-én, este hat órakor az állami alkalmazottak étkezdéjében robbant, amely felett Peter Ehrenfeld alkormányzó lakott. Mellette a kárpátaljai központi közigazgatás helyiségei voltak. Az akcióval kapcsolatban elfogtak egy magyar tisztet, aki néhány napja érkezett Ungvárra. Nevét nem közölték. Három nap múlva letartóztatták Burger Zoltán gyógyszerészt is. A kárpátaljai magyar pártok elítélték az akciót.³² Burger tárgyalására augusztus elején került sor, ahol bizonyítékok hiányában felmentették, de az ügyészség fellebezett, és ezután állandóan zaklatták, így magyarországi beköltözési engedélyért folyamodott, amit soron kívül megkapott.³³

Az ungvári rendőrigazgatóságon egy radvánci földműves bejelentést tett, hogy 400 korona jutalomért arra akarták rávenni, hogy hasábfába rejtett ekrazitbombát helyezzen el az ungvári rendőrség pincéjében. A hatóságok megtiltották, hogy másnap a hivatalos helyiségekbe befűtsenek. A figyelmeztetés nem jutott el a görögkatolikus püspöki palotához, ahol Kárpátalja katonai parancsnoka, Pascal Castella francia tábornok lakott. A személyzet befűtött, néhány óra múlva pedig hatalmas robbanás döntötte romba a palota ebédlőjét, de sebesülés nem történt, mert senki sem tartózkodott a közelben. A rendőrség Ungváron bombákat talált a rendőrigazgatóság, a zsupáni hivatal, a kárpátaljai kormányzóság és a törvényszék épületében is.³⁴

Letartóztatták Kalmár Marián pénzügyi főbiztost, akinek Barnabás nevű orvostanhallgató fia csempészte Ungvárra a robbanószert és 5000 koronát. Letartóztatták Őri János és Roskó Sebestyén munkásokat, akik a fahasá-bokba a robbanószert belehelyezték, Radváncon pedig Neviczky Konstantin görögkatolikus lelkész. A gyanú szerint a plébános öccse, Neviczky őrnagy, a miskolci nyomozóosztály parancsnoka volt a merényletek értelmi szerzője és rendezője. Négy nap múlva a plébánost szabadon bocsátották, ugyanakkor őrizetbe vették az Ungváron állomásozó gyalogezred egyik orosz nemzetiségű őrmesterét. A cseh kormány kérte Magyarországtól Kalmár Barnabás orvostanhallgató kiadatását.³⁵

A bombamerényletek és határincidensek miatt Csehszlovákia katonai alakulatokkal erősítette meg Kárpátalja déli határait. A vonalat szakaszokra osztották fel, a szakaszokon állandóan 20–30 fős katonai járőrök szolgáltak, akikhez csendőröket és pénzügyőröket is beosztottak. Az intézkedés célja a határmenti lakosság megnyugtatása és a folyton élesztett irredenta mozgalom felszámolása volt.³⁶

Gajda cseh tábornok igyekezett bagatellizálni az eseményeket. Szerinte a felvidéki és kárpátaljai merényletek rosszul vagy egyáltalán meg nem voltak szervezettek, csak riasztó jellegűek volt. Néhány laikus és fanatikus ember cselekedete nem fenyegette komolyan a Felvidék és Ruszinszko nyugalmát.³⁷

FOLT A GLÓRIÁN

A menekültek Csonka-Magyarországon jó ideig – mint a szent tehenek Indiában – sérthetetlenek voltak. Róluk csak a szájalom és a legnagyobb elismerés hangján lehetett szólni. Ha a menekültüggyel kapcsolatban kritikai hang hallatszott, az az anyaország keményszívű lakóit ostromozta, hogy nem elég segítőkészek a kiülőzöttekkel szemben, illetve ezzel összefüggésben, hogy milyen trükköket alkalmaznak, hogy ne utaljanak ki lakrészt a menekültek számára. Kibontott nyílászárókról, sebtében üzletté átalakított lakásokról lehetett olvasni, ezek azonban csak erkölcsi és nem büntetőjogi elbírálás alá estek.

Egy lépéssel tovább ment az a makói gazda, aki télen a fűtés megvonásával akarta kiszekírozni a házába betelepített hivatalnokot. Ezt könnyen megtehetette, mert a kiutalt szoba fűtését szolgáló kemence tüzelőnyílása a házigazda konyhájában volt. Ha sütni akartak valamit, akkor sem a lakó szobáját fűtő kemencébe fűtöttek be, hanem a saját lakószobájukat melegítő kemencébe. A szegény hivatalnokot majd megvette a tél hidege. Amint beállt a kánikula, a gazda taktikát változtatott: vadul fűteni kezdte albérlője szobáját, valóságos gőzfürdőt létesítve ott. Így próbálta kiűzni a lakásból a nem kívánt lakót.

Az Országos Menekültügyi Hivatal szegedi kirendeltsége a menekültek gyerekei számára nyaraltatási akciót szervezett, amely során 63 gyermek és 35 főiskolai hallgató nyaraltatását biztosították. Ezen a téren igen szomorú eset is előfordult, amelyek a gazdatársadalom áldozatkészségére vetettek nem túl előnyös fényt: disznópásztoroknak használták fel az egyetemi hall-

gatókat. Korá hajnalban felkeltették, majd egy darab kenyeret és avas szalonát a markukba nyomva a disznók őrzésére a mezőre küldték őket. Csak este jutottak valami meleg ételhez, éjjel pedig a pajtában, egy piszkos pokrócon kellett aludniuk.¹

A hírek eleinte a menekültek kárára elkövetett esetekről szóltak. Fehérdy Győző menekült irodai segéd tisztnek, aki a tótvázsonyi jegyzői irodába volt beosztva, Kérges Antal földművestől béreltek lakást. A háztulajdonos azonban nem tudott belenyugodni a bérletbe, és egy alkalommal, amikor Fehérdy nem volt otthon, bútorait kirakta, a lakás ajtaját és ablaktábláit pedig bezárta. Ezért magánlaksértés miatt a bíróság elé került, amely 700 korona pénzbüntetésre ítélte.²

Kesztner Aranka postai és távírdai tisztviselőnő, akit a csehek repatriáltak Kassáról, Debrecenben kapott alkalmazást. Útlevelet szerzett s Kassára utazott, hogy ott maradjon holmiját Debrecenbe szállítsa. A vagon keresztül is jött a demarkációs vonalon, végül minden baj nélkül Debrecenbe érkezett. Kesztner Aranka kiment a pályaudvarra, és afelől intézkedett, hogy másnap fogja holmiját a városba vitetni. A vagon a vasútnál kitolták éjjel a 18. vágányra. Reggel a kipakoláshoz megjelent tulajdonos rémülten tapasztalta, hogy a leplombált kocsiját feltörték, ismeretlen tettesek a vagonból kilopták összes ezüstneműjét és ruháit. Leltárt készített az eltűnt holmijáról, és kiderült, hogy a tolvajok 130 ezer koronányi kárt okoztak.³

Agócsi Rezső vasutas volt Versecen, de őt is kiutasították, így vagonlakó lett Szegeden. Szombaton délelőtt felesége bement a piacra s mikor hazaért, a szekrényeket felfeszítve találta. Hiányzott keservesen megszerzett vagyona, 37 ezer korona. A gyanú egy 16–17 év körüli, matróz-sapkát viselő suhancra irányult, aki állandóan ott játszadozott a vagonok körül. Agócsi kislánya hallotta a motoszkálást a behúzott ajtajú vagonban, de azt hitte, hogy a bátyja van bent. Be is szólt neki, hogy megmondja a mamájának, hogy a sifonban nyúlál. A gyanú alatt álló suhanc később nem jelent meg a pályaudvaron.⁴

Haas Ferenc menekült tisztviselő Budapesten, egy Csere utcai vendéglőben mulatott. Sokat ivott, és a pénzt a pincéreknek és a cigányoknak csak úgy szórta. Mikor már egészen részeg volt, Kossik József szerelősofőr, Arnó Vilmos vasesztergályos, Kolb Antal lakatossegéd és Horvát László cigányzenész beültették egy számozatlan bérkocsiba, kifosztották, és magára hagyták. Mintegy 180 ezer koronája tűnt el. A tetteseket a rendőrség letartóztatta.⁵

A vesztt háború után, a lerongyolódott országban egyre-másra gyűjtéseket rendeztek. Gyűjtöttek aranyalbumra, a magyar hősök könyvesházára, beszédtek az önkéntes adókat a rokkantak, a vak katonák, a menekültek, a vagonlakók, az árvák, a felruházandó szegény gyermekek javára, a hadifog-

lyok hazahozatalára. Az erdélyi menekülteket segítő ügyosztály vezetőségének tudomására jutott, hogy illetéktelen személyek az erdélyi menekültek javára nyilvános helyeken gyűjtést eszközöltek, és az így összegyűlt pénzt saját céljaikra használták fel. Hogy az ilyen visszaélések megghiúsíthatók legyenek, a vezetőség közölte, hogy az erdélyi menekültek javára ez idő szerint nem gyűjtenek. Különben is csak az Erdélyi Menekülteket Segítő Ügyosztály, illetve ennek megfelelő igazolvánnyal ellátott megbízottjai jogosultak minden ilyen természetű akció végrehajtására.⁶

Ha a gyűjtést szervezők nem is saját zsebre dolgoztak, de a gyűjtések költségei, az ügynökök jutalékai gyakran hatalmas összegeket vontak el igazi rendeltetésüktől. Az első időben a gyűjtések irányítását nem valamely szervezet vette a kezébe, hanem két-három hivatásos gyűjtő-ügynök kitalált valami címet a gyűjtés megindítására, és ők maguk kerestek kapcsolatot valamely jótékony célú egyesülettel. A nagyobb arányú gyűjtések sorozatát a Külföldi Magyarok Szövetsége nyitotta meg. A gyűjtőív szövegezése nem árulta el egészen nyilvánvalóan, hogy milyen célt szolgál a gyűjtés, de kétségtelen volt, hogy a szövetség 3000 korona tagsági díj lefizetése ellenében az *Álmodó magyarok* című képet adta az adományozónak. A szövetség körülbelül 4 millió koronát gyűjtött össze, de ennek az összegnek a fele, mintegy 2 millió korona az ügynökök kezébe került kikötött részesedésük fejében. A második nagyobb szabású gyűjtést, amelynek a *Vérző Magyarország* címet adták, a Hazáért terjesztési vállalat indította meg. A begyűlt összegekből itt is jelentékeny részesedést kaptak az ügynökök. Az akció több millió koronát eredményezett, és ebből az összegből később *Vérző Magyarország* címen ki is adtak egy könyvet, de nem váltották valóra azt a gyűjtőívben hangoztatott ígéretet, hogy a könyvet több tízezer példányban fogják a nép széles köreiben szétosztani.⁷

Külön fejezetet érdemelne, hogy a hazafias magyar közönség milyen nagy áldozatkészséget tanúsított az irredenta szellemű folyóiratok támogatására. Géczy Hugyecz János és István felvidéki jegyzők a *Nem nem soha* című irredenta lapot indították meg, és Tuli Türk Ferenc ügynök segítségével hatalmas szervezetet létesítettek a lap terjesztésére. Az ügynökök autón járták a községeket, mindenütt összehívták a képviselő-testületet, és felszólították a lakosságot a hazafias szellemű lap támogatására. Hogy milyen nagyarányú volt a gyűjtés, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Jászapáti község 150 ezer, Jászszentandrás pedig 100 ezer korona adományt szavazott meg és fizetett ki a gyűjtőknek. Miután a gyűjtési akció befejeződött, az irredenta lap is megszűntette megjelenését.

Just Ferenc Rezső ügynök – aki a Royal Szállóban lakott – „humánus kötelességének” tartotta, hogy a kommünnel szembeni ellenforradalomban el-

esettek hátramaradottjai részére országos gyűjtést indítson. Az ügy erkölcsi támogatásához sikerült megszereznie a volt miniszterelnök, gróf Teleki Pál aláírását. Az országos gyűjtés József Ferenc Főherceg Szeretet-Otthon Egyesület név alatt indult meg. Az Angol parkban népünnepélyt rendeztek, a 15 koronás belépőket a budapesti vállalatok és cégek ezrei 1000–5000 koronás összeggel váltották meg. Az akció azonban nem vezetett kellő eredményre, mert a gyűjtést végző ügynökök egy része nemcsak az 50%-os részesedést tartotta meg, hanem a begyűlt összegekkel sem tudott elszámolni. Az akciók között emlékezetesen nagyszabású volt a *menekültbélyeg* árusítása. Élelmes ügynökök elárasztották a boltokat és nyilvános helyiségeket menekültbélyegekkel, sőt rá tudták venni az embereket, hogy fektessék pénzüket ezekbe, mert vagyonukat így módon megóvhatják a devalvációtól. A gyűjtési akciót Tuli Türk Ferenc ügynök irányította. A kereskedők aprópénz helyett menekültbélyeget adtak vissza. Minthogy azonban egyre kevesebben akarták a bélyeget elfogadni, végül is a kereskedők beszüntették az akciót.

Az idők folyamán sok panasz hangzott el – főleg a kereskedők részéről – a gyűjtők zaklatásai miatt. Ferdinandy Gyula belügyminiszter 1920 októberében általánosan betiltotta a gyűjtéseket. Az egyesületek és gyűjtőakciók vezetői azonban egymás után keresték fel a belügyminisztert, és a nemes célra való hivatkozással arra kérték, hogy tegyen velük kivételt. Ez meg is történt és rövid idő alatt a kivételek száma utolérte az előzőleg engedélyezett gyűjtések számát.⁸

A legális akciókon kívül illegális gyűjtések is folytak. A Területvédő Liga központi vezetősége sajtóközleményt adott ki, hogy illetéktelen személyek a Liga nevével visszaélve gyűjtéseket rendeznek és jelvényeket árusítanak anélkül, hogy erre felhatalmazásuk volna. A Liga nem tart ügynököket, jelvényeit az egyes helyi körök vezetői árusítják – szolt a közlemény. Felkérték a közönséget, ha ismeretlen egyén a Liga nevében bármit kér vagy árul, igazolásra adják át a rendőrségnek.⁹

A Magyar Országos Véderő Egylet országos elnökségének tudomására jutott, hogy egy fiatalember adományokat gyűjtött MOVE-hangversenyre. Az elnökség kijelentette, hogy gyűjtésre senkinek nem adott felhatalmazást, és kérte a közönséget, hogy a MOVE nevével visszaélő csalót – ha ismét jelentkezik – adja át a rendőrségnek.¹⁰

A beköltözési tilalom bevezetése idején – szinte varázsütésre – egyszerre megszaporodtak a menekültek által elkövetett bűntettekről szóló újsághírek. Frink Sándor volt dicsőszentmártoni árvaszéki elnök, aki mint menekült érkezett a fővárosba és ott a Székely Szövetség titkára lett, több százezer koronával megkárosította az államot. Ugyanis a belügyminisztériumban ő vette fel a menekült tisztviselők részére kiutalt 10–20–50 ezer koronákat,

és ezekről nyugtát adott. Számos olyan nyugtát hamisított mások nevére, akik megszállt területen voltak, az ő nevükre felvett pénzeket pedig megtartotta magának.¹¹

A szombathelyi menekültügyi hivatal megbízta Olaszi József magántisztviselőt, hogy a Dobos Gyula volt felkelő által kiadott *Felkelők búcsúja* című verses füzetet árusítsa. Mivel Olaszi 50 320 korona készpénzzel nem számolt el, a szombathelyi menekültügyi hivatal feljelentette. Olaszit előállították a főkapitányságon, ahol azzal védekezett, hogy bőröndjét a megmaradt füzetekkel, ruháival és pénzével Budapesten, a Predeal Szállodában ellopták tőle. A rendőrség a kifogást nem fogadta el, Olaszit őrizetbe vette.¹²

Dávidházy Kálmán debreceni dobozgyároshoz beállított egy asszony, aki magát Pálfi Endrénének mondta, és előadta, hogy mint vasutas felesége menekült Erdélyből. Pálfiné segélyt és munkát kért, Dávidházy megsajnálta az asszonyt, és cselédjéül fogadta. Az állítólagos menekült nő három napig volt szolgálatban, aztán megszökött, de nem üres kézzel ment el, több férfiruhát, fehérneműt és evőeszközt vitt magával. A lopott holmi értéke nagyjából 40 ezer korona volt. A rendőrség keresni kezdte.¹³

Csabán Jánosné Körtevényes Júlia augusztus közepén két veszprémi családnál kért éjjeli szállást azzal az ürüggyel, hogy hajléktalan menekült. A vendéglátók szívességet arra használta fel, hogy az egyik helyen 2300 korona készpénzt, a másik helyen 200 korona készpénzt és 2000 korona értékű ruhaneműt és cipőt elloptott. Hosszas nyomozás után elfogták és átadták az ügyészségnek, tettét beismerte. Miután több kapitányság is érdeklődött utána, valószínű, hogy több helyen is tolvajlásokat követett el.¹⁴

Gyomán megjelent Harmos Jenő János császári és királyi kamarás, aki állítása szerint Felső-Magyarországról menekült, és kijelentette, hogy egy nagyobb birtokot kíván vásárolni pár millió korona befektetéssel. A méltóságos úr – általában így szólították – több jómódú gazdával tárgyalt, de a vásárlás elől következetesen kitért. Közben a tehetősebb gazdáknál a vásár ürügyével fedelmi módra élt, evett-ivott és hónapokon keresztül nem fizetett. Minden banketten megjelent, az abszolút úr fölényével pohárköszöntőt mondott az átutazó miniszterre, letegezte az államtitkárt, feljárt az úri kaszinóba és beleszólt a vidéki urak kártyapartijába – sőt a közigazgatás lassú menetét is igyekezett meggyorsítani. Beleszólt a lakások rekvirálásába, parancsokat osztogatott a hajdúknak, fellépett egyes hatósági intézkedésekkel szemben. A vendéglőst presszionálta, hogy hónapokon keresztül ebéddel és vacsorával lássa el, a trafikost megfenyegette, ha nem adott világos szivart vagy jobb fajta cigarettát, de sehol egy fityinget nem fizetett.

Mikor tűrhetetlenné vált a helyzet, és a gyomaiak megsokallták viselt dolgait, kérdést intéztek a budapesti államrendőrséghez, hogy tulajdonkép-

pen ki is ez az úr? Budapestről azt táviratozták, hogy az illetőt csakugyan Harmos Jenő Jánosnak hívják és tényleg császári és királyi kamarás. Utoljára Budapesten a Fiume Szállóban lakott és „ismertető jele, hogy sehol sem fizet.”

Ezzel az ügy a gyomaiak részéről el volt intézve. A méltóságos úr lakást utaltatott ki magának, későn feküdt, későn kelt, megjelent a hajtóvadászaton, pénzt gyűjtött a vagonlakók részére. Egyes közeli községekben razziát tartott. Ami a legérdekesebb, hogy mindenki tartott tőle, és nem mertek ellene feljelentést tenni. Gyomán az Erdélyi Magyar-Székely Szövetség propagandaestélyén a kaszinó borozójából eltűntek a szivarok. Nyomozást indítottak, és hamarosan kitűnt, hogy a méltóságos kamarás úr egy óvatlan pillanatban belépődíj nélkül belopózott a kaszinóba, és miután a szivarokat megkedvelte – emlékül elvitte magával.¹⁵

Marosvásárhelyről „menekült” egy Szentpály nevű elegáns ficsúr. Ercsiben egy gazdától magához vett egy kilencéves árva gyereket, Toldi Lajost – akit a gazda el akart kergetni, mert a gyerek gyenge volt és nem tudott dolgozni –, azzal, hogy felhossa Pestre, és beadja a lelenche. Fel is hozta, de nem adta be az árvaházba, hanem elzavarta koldulni. A gyerek nagyon sok pénzt összeszedett, és át kellett adnia Szentpálynak, aki azt a kávéházban elköltötte. Kint aludtak a Nyugati pályaudvar várótermében. Lajosról azt mondta, hogy az öccse. Amikor bement a Demokrata Kör helyiségébe,¹⁶ magával vitte őt is, de mivel onnan nem mehetett ki az utcára koldulni, Szentpály megverte a gyereket, aztán elment.¹⁷

A detektívek több olyan szélhámost tartóztattak le, akik menekültnek adták ki magukat. Székesfehérvárott egy nő, Franczer Jánosné csíkszeredai menekültnek mondta magát, hogy a társadalom rokonszenvében és támogatásában részesüljön. A vonaton betegséget szimulált, és a mentőkkel a Szent György kórházba vitette magát. Minthogy a kórházban nem volt hely, a mentőkocsival együtt a menekültügyi kirendeltséghez küldték, hogy esetleg máshol helyezték el. Franczerné azt állította, hogy fejlődése van, és Fehérváron rokonai vannak, akik időközben Kaposvárra utaztak. A Menekültügyi Hivatal a betegségének megállapítása végett a rendőrség segítségével újra a kórházba küldte, és kérte, hogy közöljék a betegség mibenlétét. A kórházban megállapították, hogy semmi baja nincs. Faggatása közben kiderült továbbá, hogy Franczerné nem is menekült. Egy Csíkszeredán ismerős menekült ugyanis érdeklődni kezdett az ottani notabilitások nevei után, amelyeket ő egyáltalán nem ismert. A szélhámosnőt átadták a rendőrségnek.¹⁸

Szász Károly ellen, aki „valódi” marosvásárhelyi menekült volt, a rendőrségen feljelentést tettek, hogy 36 ezer koronát csalt ki különféle címeken. A rendőrség megállapította, hogy Szász Debrecenben, a Menekültügyi Hivatalban is felvett segélyt. Körözését elrendelték.¹⁹

Aulich Györgyné Baross tér 12. szám alatt lévő lakásába egy ember állított be, aki bőbeszédűen elmondta, hogy menekült vagonlakó, és arról értesült, hogy Aulichné el akarja adni kispesti házát. Aulichné tárgyalásba bocsátkozott az ismeretlennel. Átment a másik szobába a telekkönyvi kivonatért, de amikor visszatért a „menekültet” már nem találta ott. Gyanúsna találta az ismeretlen ember hirtelen való távozását, körülnézett, és észrevette, hogy a férfi ellopta retiküljét, amelyben 10 ezer korona értékű arany, ékszer és pénz volt. A szélhámos „vagonlakó” ellen keresés indult.²⁰

A rendőrség Szegeden letartóztatta Csőr Bélánét, aki 14 rendbeli betörést követett el. Az asszony menekültnek adta ki magát, úgy jutott be a lakásokba.²¹

A kaposvári államrendőrség lopás gyanúja miatt letartóztatta Pető Mihály nagyváradai lakost, aki csináltatott magának egy Weisz Sámuel névre szóló szegénységi bizonyítványt, és a pesti zsidó hitközségeknél szedte fel a sommás segítségeket. Egy alkalommal héberül kellett imádkoznia, de nem tudott. Így derült ki, hogy nem zsidó, hanem egyszerű szélhámos. A rászédett zsidó hitközségek feljelentéssel éltek.²²

Gyakran csengettek be – különösen belvárosi lakásokba – rongyosan öltözött, züllött külsejű, de jó erőben lévő egyének, akik menekültnek mondták magukat és sok szenvedésről, nélkülözésről panaszkodtak, és pénzbeni vagy természetbeni támogatást kértek. Ha megkérdezték őket, hogy miért nem állnak munkába, elmondták, hogy már mindent megkíséreltek, de nem kaptak sehol munkát. Az Országos Menekültügyi Hivatal székesfehérvári kirendeltsége felhívta a város lakosságának figyelmét arra, hogy aki magát menekültnek adja ki, és mint ilyen kéreget, a nevezettől elsősorban a menekült mivoltát igazoló könyvecskét kérjék el. Aki ilyet felmutatni nem tud, az álmenekült, és a rendőrség kezére kell juttatni. Ugyancsak a rendőrség kezére kell juttatni az olyan menekültet is, aki igazoló könyvecskével bír, mégis munkakerülő és koldul.²³

Rác Lajos Késes utcai lakos feljelentést tett a debreceni rendőrségen. Elmondta, hogy háza kapujában álldogált egy délután, amikor arra jött egy csinos, menyecske kinézésű nő. Megszólította az illetőt, aki Berta néven mutatkozott be, és elpanaszolta, hogy nehéz a világ sora, mert bizony neki Erdélyből menekülnie kellett az oláhok elől. Nincs senkije, aki megszánna, pedig szívesen dolgozna egy jólelkű férfi háztartásában. Rác Lajos megszánta, bővebben viszont nem érdeklődött személyi viszonyai felől. Nemcsak anyagi javait osztotta meg vele: késznek mutatkozott feleségül venni. Másnap dolga akadt Halápon. Arra kérte Bertát, hogy takarítson ki, míg hazajön. Boldogan sietett haza, de hiába kereste jóvendőbelijét, a nő nemcsak hogy eltávozott, de kifosztotta ruhatárát is. Mintegy 8000 koronát érő

holmit vitt el Rácztól, és el is tűnt a városból. A panasz folytán a rendőrség megindította a nyomozást. Bertát Nyíregyházán tartóztatták le. Itt kiderült, hogy özvegy Faragó Lajosné, leánykori neve pedig valóban Horvát Berta. Közismert szélhámosnő, aki ellen már volt folyamatban eljárás.²⁴

Egy másik szélhámos kevésbé kellemes módját választotta a csalásnak. Ez év januárjában, a dermesztő hidegben egy meztelenre vetkőzött embert vittek be a debreceni rendőrségre. Akkor az illető azt mesélte, hogy Debrecen határában kifosztották, nemcsak pénzét, hanem ruháját is elvették az útonállóktól. A meztelen ember előadta, hogy Morvay Sándornak hívják, tiszthelyettes és orvostanhallgató, Morvay Zoltán szilágysomlyói volt országgyűlési képviselő fia. Budapestre akart utazni, mert az oláhok elől menekülnie kellett. Debrecenben ismeretlen volt és az éjjeli sötétben megtámadták, pénzét elvették. A mesét Morvay olyan szívhez szólóan adta elő, hogy a rendőrségen rögtön gyűjtést indítottak számára, lett ruhája és pénze is.

De elszólta magát, azt mondta ugyanis, hogy amikor levetkőztették, látta, hogy a rablók egyike a ruháit elásta a vasútvonal mellett lévő salakdomb alá. A rendőrség a ruhákat tényleg meg is találta. Ez viszont gyanút keltett, és táviratot küldtek Szilágysomlyóra Morvay volt képviselőnek, aki azt válaszolta, hogy a fia otthon van Somlyón, aki tehát a nevében jelentkezett, szélhámos. Az ál-Morvay sokáig megmaradt állítása mellett, de a hosszú fogás megtörte. Bevallotta, hogy igazi neve Hauk János kovácssegéd, és egy Pest megyei faluba való, ott ütötte a vasat, amíg szélhámosságra nem adta a fejét. Győrben sikkasztott, le is tartóztatták, de megszökött. Budapestre ment, ahol különféle csalásokat követett el. Már-már el akarták fogni, de eladta cipőit, és Debrecenbe jött. Itt jutott arra a gondolatra, hogy levetkőzik, és menekültnek adja ki magát. Abban reménykedett, hogy Morvay névre kap a rendőrségtől igazolványt s ezzel elkerüli a büntetést.²⁵

Tatár Sándor szintén Debrecenben adta ki magát foglalkozás nélküli menekültnek, és azt mesélte az embereknek, hogy Gyergyópatakról üzték el az oláhok. Behatolt a Vígkedvű Mihály utca 53. szám alatti házba, és felfeszítette a faskamrát, ahol a tulajdonos a ruháit tartotta. A házigazda azonban felismerte az álmenekültön a saját ruháját, és átadta a tolvajt a rendőrségnek.²⁶

Kismarjai János és Hauser Antal évek óta foglalkozás nélkül éltek Debrecenben, és mint „menekültek”, az emberek jóindulatából tartották fenn magukat. A két álmenekült elhatározta, hogy betörnek Hollander és Deutsch Piac utca 66. szám alatti üzletébe, a betörés éjjelén azonban csak Kismarjai jelent meg, mert Hauser felesége féltékeny természetű volt, azt hitte, hogy férje a szeretőjéhez készül, ezért nem engedte el. Így csak Kismarjai hajtottá végre a betörést: összeszedett 325 méter vásznat, 150 darab selyem fejkendő, egy zakókabátot, három méter szövetet és néhány száz korona készpénzt.

A zsákmányt a hajnali órákban Hauser homokkerti lakására szállította el. Hauser a szomszédos községekben potom pénzért eladta a selyemkendőket és a vásznat, a pénzt pedig megfizette Kismarjaival. A detektívek, akik a betörés ügyében nyomoztak, megtudták, hogy a falvakon egy debreceni „Olcsó János” üzérkedik selyemkendőkkel. Székely Mihály detektív Mikepércsen letartóztatta Hausert. Kismarjai is hurokra került, és töredelmes vallomást tett.²⁷

Debrecen környékén sorra járta a községeket és nagyobb városokat egy Csák János nevű, állítólag Tenkéről jött egyén, aki főként a nazarénus vallású magyarokat kereste fel. Felajánlotta szolgálatait a becsületes hívőknek arra, hogy akinek rokonai vannak, azokhoz pénzt és levelet visz magával. Elmondta, hogy menni fog Jánoshalmára, Nyíregyházára, Berettyóújfaluba, Püspökladányba. Többen felültek Csák beszédének, és pénzt adtak neki, hogy kézbesítse a rokonaiknak. Ily módon 25 ezer koronát szedett össze. Az érdekeltek nem kaptak hírt a rokonoktól, hogy megkapták-e a pénzt; ezért levél útján intéztek kérdést hozzájuk. Mindenfelől az a válasz érkezett, hogy színét sem látták Csák Jánosnak. Erre többen feljelentést tettek a csaló ellen. A rendőrség megindította a nyomozást, és megállapította, hogy Csák János tényleg a román megszállás alatt lévő Tenkéről jött. A csaló valószínűleg átjött a demarkációs vonalon, aztán a jól sikerült szélhámoskodás után visszaszökött a demarkációs vonalon túlra.²⁸

Miskolcon a vasúti üzletvezetőség jelentette, hogy a hideg beálltával a Gömöri pályaudvar kerítését ismeretlen tettesek teljes egészében ellopták. Elhordták az összes falépcsőt is. A kár 50 ezer korona volt. Nem mondták ki, hogy a lopással a vagonlakókat gyanúsítják, de a környéken nekik volt a legnagyobb szükségük tüzelőre.²⁹

A MAGYAR BÉKESZERZŐDÉS

A magyarok, bár elvesztették a háborút, és nem érezték felelősséget annak kiobbantásáért, méltányos békefeltételeket reméltek. Károlyi Mihály miniszterelnök, majd ideiglenes köztársasági elnök azt gondolta, hogy személyes háborúellenessége és antant-barátsága elegendő lesz egy számunkra kedvező béke megkötésére.

En bízom Wilson pacifista tanainak győzelmében, és nem hiszem azt, hogy megengedje valaha is Amerika nagy elnöke, hogy béke helyett büntető-expedíciókat indítsanak az ártatlan néptömegek ellen, hogy megengedje azt, hogy az imperializmus helyébe, amelynek immár vége van, új imperializmusok létesüljenek és fenyegetssék megint a világ békéjét.

– mondta egy külpolitikával foglalkozó beszédében.¹

A békekonferencia nem a távollevő, vesztes vagy „bűnös” felek, hanem a jelenlévő győztesek ügyeiből indult ki. Nem Ausztria, Magyarország kérdéseivel foglalkozott – ilyen ügyek hivatalosan nem is léteztek –, hanem a csehszlovák, lengyel, román és jugoszláv igényekre összpontosította a figyelmét. Ezeket a konferencia legfelsőbb szerve, a Legfelsőbb Tanács (Tízek Tanácsa) kezdte vizsgálni. A bonyolult problémák részletes elemzése céljából sorra küldtek ki különböző bizottságokat. E bizottságok számos albizottságot szültek, s munkájukban segítségért fordulhattak a konferencia egyéb szerveihez, a gazdasági és katonai bizottságokhoz. A döntőbíráskodás első fórumai e bizottságok lettek. A szóban forgó érdekeltek ugyan egy-egy alkalommal elő-

adhatták kívánságaikat, a bizottságokban azonban nem volt képviselőjük, a határozati javaslatok kidolgozásában nem vettek részt. A bizottságok ajánlásai a területi kérdések bizottsága elé kerültek, ahol a nagyhatalmak képviselői már nem tartottak meghallgatást; a javaslatok így kerültek a legfelsőbb szerv elé.²

Magyarország területi kérdéseivel a szó szoros értelmében egyetlen bizottság sem foglalkozott, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia területi igényeit azonban a cseh, román és jugoszláv bizottság tárgyalta. Az egyes bizottságok, amelyeknek más-más elnökei, más-más tagjai voltak, párhuzamosan működtek, egymással nem egyeztettek, képtelennek bizonyultak az egész konglomerátum áttekintésére.

Naiv ábrándnak bizonyult Károlynak az a reménye, hogy a majdani utódállamok önmérsékletet gyakorolnak.

Bízom abban, hogy nemsokára elkövetkezik már az az idő, amikor a körülöttünk lévő kis nemzetek is belátják, hogy saját érdekeik sem kívánják a mérték nélküli hódítás és zsákmányolás politikáját. Bár most még mindenféle ellenségekkel vagyunk körülvéve, én mégsem csüggedek, és hiszem, hogy az ellentéteket sorra le fogjuk küzdeni s a bizalmatlanság megszűnván, helyét a belátás és megértés fogja elfoglalni.³

Magyarországnak nem voltak barátai Párizsban. Nemcsak legyőzött ellenség volt, hanem forradalmi színtérre is vált. Ezen túl is rossz híre volt: itt van Európa legrosszabb nagybirtokrendszere, a parasztok középkori elnyomás alatt sínylődnek, a földesurak még élnek előjogaikkal, a nemzetiségeket erős elnyomás alatt tartják.⁴

Magyarország pártfogókat keresett, elsősorban az Egyesült Államokban bíztak. Azt hangoztatták, hogy a wilsoni béke az egyedüli béke Magyarország számára. A próbálkozások eredménytelennek bizonyultak. A szövetségesek bizalmatlanok, az angolszászok közömbösek, a franciák ellenségesek voltak. Utóbbiaknak kettős céljuk volt: ellensúly Németországgal szemben és a bolsevizmus megakadályozása. Csak az olaszok rokonszenveztek a magyarokkal, de elsősorban ők is azért, mert fel akarták használni őket Jugoszlávia ellen.

Magyarország határait egymással nem egyeztetve húzták meg a csehszlovák, a román és a jugoszláv bizottságokban. Ahogy egy szakértő megjegyezte, a magyar–román határ meghúzásánál az volt a szempont, hogy

a mérleg nyelvének szövetségesünk, Románia, nem pedig ellenségünk, Magyarország felé kell billenni.

Nagy-Britannia képviselője elismerte, hogy

túl késő volt, amikor kiderült, hogy a román és jugoszláv bizottság külön-külön mekkora területi és lakosságbeli veszteséget mért Magyarországra.⁵

A délszláv érdekek legfőbb felkarolója Wilson elnök volt, aki meg volt győződve arról, hogy a pánszláv veszély elhárítása érdekében feltétlenül kedvezni kell a közép-európai kis szláv népeknek.⁶ Egyes nyugati szerzők szerint a magyarok belenyugodtak Szlovákia és Horvátország elvesztésébe, csak Erdélyért küzdöttek, aminek elcsatolását a franciák már azelőtt eldöntötték, hogy a románok kérésüket előadták volna. A béketeremtők általában aggódtak a kisebbségek sorsáért, de nem kérdőjelezték meg Erdély odaítélését.⁷ A csehek és románok megindított támadásaikat önvédelemként igyekeztek beállítani. Lloyd George erre így reagált:

Ezek, mint afféle kis brigantik, csak azt lesik, hogy területet lophassanak.

Amikor a magyarországi tanácskormány elkezdett a hazafiságra apellálni, a magyarok átmenetileg összefogtak, a románok ellen még a konzervatív tisztek is csatasorba álltak.⁸ Amikor a harcok folytatódtak, az angolok meghívtak egy Magyarországról visszatért újságírót, hogy tájékozódjanak. Ezek után Lloyd George már a románokat és a cseheket hibáztatta a konfliktusért. A brit miniszterelnök kevésbé félt a bolsevizmustól, mint Clemenceau, az volt a véleménye, hogy az magától kihal. A Négyek Tanácsa még nem döntött, amikor Magyarországon kikiáltották a Tanácsköztársaságot. A négy nagyhatalom egy ütközőzóna felállításáról határozott, amit a románok rögtön felvállaltak. A franciák a románok megerősítését szorgalmazták, hogy ők állják útját az orosz és magyar kommunistáknak.⁹

A csehek is arra hivatkoztak, hogy az ő céljuk kizárólag a bolsevizmus elleni küzdelem. Ferdinand Foch francia főparancsnok jóváhagyásával magyar területeket, vasútvonalakat, bányákat foglaltak el. Amikor a magyarok ellentámadásba lendültek, a csehek rögtön a békekonferenciához fordultak, tagadva, hogy ők foglaltak el területeket.

Wilson elbizonytalanodott, hogy helyes volt-e a semleges zónát létrehozni a magyarok és románok között, mert az nem hozta meg a várt fegyvernyugvást. Clemenceau reakciója felfedi a franciák eredeti szándékát, amely a semlegességi zónák tologatásával tulajdonképpen a románokat segítette.

A magyarok nem a barátaink, hanem az ellenségeink. Ausztria–Magyarország összes népei közül ők adták meg magukat a legnehezebben.

Lloyd George ugyanakkor Wilson mellé állt:

A horvátok és szlovének is végsőkig küzdöttek Ausztria–Magyarországért, most mégis a barátaink... Ne bánjunk úgy Magyarországgal, mint Oroszországgal. Elég nekünk egy Oroszország is.

Azt javasolta, hogy küldjenek ki valami megbízható embert, esetleg Christian Smuts dél-afrikai tábornokot Magyarországra, hogy számoljon be Kun Béla és rezsimje tevékenységéről. Francia nyomásra a Négyek Tanácsa ugyanakkor abba is beleegyezett, hogy katonai felszerelést küldjenek Romániának.¹⁰

Kun Béla úgy értelmezte Smuts látogatását, hogy a békekonferencia elismeri a tanácskormányt. Smuts viszont arra a következtetésre jutott, hogy a tanácskormány valószínűleg nem marad meg sokáig. Támogatta ellenben Kunnak azt a javaslatát, hogy a Monarchia összes nemzetiségét hívják össze, hogy együtt állapítsák meg közös határaikat és közös gazdaságpolitikájukat. Smuts kidolgozott egy nemzetközi kölcsöntervezetet, amely a Duna-medence gazdasági talpraállítását célozta – de nem lett belőle semmi. Olaszország ellenzett mindent, aminek a Monarchia újjászületéséhez köze lehetett volna, a többieknek pedig nem fűződött érdekük a terv megvalósulásához.¹¹

1919. május 12-én a Külügyminiszterek Tanácsa szentesítette a cseh–szlovák, valamint a román és jugoszláv területi bizottságok javaslatait anélkül, hogy azokat érdemben tárgyalta volna. A tárgyalásokra azért nem került sor, mert a jelentések egyhangúak voltak, és abból indultak ki, hogy a javaslatokat szakemberek tették. Így kerültek azok a Legfelső Tanács elé, ahol szintén vizsgálat nélkül rájuk bólintottak. Mindegyik csak egy „kis” területet vett el Magyarországtól, annyit, amennyit egy vesztestől el lehet venni. Az így külön-külön elvett részek összességében viszont Magyarországot területének harmadára zsugorították. Lloyd George és Francesco Nitti olasz miniszterelnök csak 1920. januárban figyelt fel erre, és újratárgyalást javasoltak, ami végül elmaradt.¹² Két esetben született utólagos módosítás, de ismét csak a magyar állam kárára: júniusban Ausztriának ítélték egy nyugat-magyarországi sávot, a Duna és Dráva által határolt háromszöget pedig Jugoszláviának juttatták.¹³

Az antant 1919. november 22-én elismerte a Huszár-kormányt, december 1-jén pedig meghívta a magyar delegációt Neuilly-be. A december 2-i kormányülésen részt vett Bethlen is (mint a Béke-előkészítő Iroda vezetője), és Somssich József külügyminiszterrel együtt azt javasolta, hogy a magyar delegáció csak januárban utazzon Franciaországba. Bár a gazdaság helyzete a minél előbbi békekötést indokolta volna, Bethlen úgy vélte, hogy később kedvezőbb békefeltételeket kaphat az ország. Ezt a szövetségesek közötti elmentésre és (a megkésve) Angliába küldött egyházi delegáció propaganda-

tevékenységére alapozta. A kormány ezt elfogadva a megszálló csapatok kivonásához és a megszállt területen elkövetett atrocitások kivizsgálásához kötötte a magyar béke delegáció útnak indítását.

A kormány döntésére befolyással lehetett a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligájának 1919. december utolsó vasárnapjára, a Vigadóba hirdített nagygyűlésének atmoszférája. A hangulati aláfestést a délelőtti 10 óra-kor az egyszerre megkonduló összes budapesti harang zúgása adta. A szervezők szerint a harangszó is azt hirdette, hogy „*Nem, nem, soha!*”.

Lóczy Lajos geográfus, a Liga elnöke elmondta, hogy magyar és idegen nyelvű röpiratokkal, tudományos tárgyú munkákkal propagálták ügyünk igazságát, befolyásos külföldi barátainkkal állandóan leveleztek – szívósan, nagy akarat erővel, és ha ez nem elég, fegyverrel állnak majd az ezeréves egy-ség védelmére.

Dr. Czettler Jenő jogász volt a gyűlés ünnepi szónoka:

Temetni jöttünk Cézárt, nem dicsérni, mi megszagattott ruhájú tanítvá-nyok, kik háromszor tagadtuk meg nemzetünket. Nem akartunk katonát, nem akartunk államot, nem akartunk magyart látni. A nagy nemzetek-nek az erő imponál. Természetes, hogy minket, a csontokért, kenyérhéjért pacsit adó, hízelkedő ebet a nagy népek félrerúgták. A demarkációs vo-nalból országhatár lett, a népszavazásból néprablás, a népszövetségből megkötöző lánc. Megcsonkító béke nem kell. Meg fog duzzadni a nemzet életereje, s akkor élni fogunk. Minket nem győzött le senki. Most temetni jöttünk. Temetni a múlt bűneit, a közömbösséget, a megalkuvást, a gyá-vaságot, a visszavonást. Ez a mi nagypéntekünk. Lesz még húsvétunk, nemzeti feltámadásunk. Egy ezredév dicsősége, minden szenvedése vér-foltokkal, tűzlánggal írja a Kárpátokra: Ne bántsát a magyart!

Dr. Szontagh Tamás geológus az elszakítással fenyegetett vármegyék kép-viselete nevében tiltakozott az olyan békeszerződés aláírása ellen, mely az ország feldarabolásával jár.

Dr. Dingha Béla ügyvéd a Felsővidéki Liga képviselőjében arról beszélt, hogy

Hisszük, valljuk és hirdetjük, hogy ebből az országból egy porszem sem fog elveszni.

Dr. Thierring Gusztáv statisztikus a Nyugat-Magyarországi Liga nevében ki-jelentette, hogy Nyugat-Magyarországról soha le nem mondunk. Ez a nemzet élni csak régi történelmi határai között képes.

A Délvidéki Liga képviselője, Herczeg Ferenc író szerint

Rabbá csak a testeket lehet tenni. Lelket sem szuronnyal, sem zöldasztalnál nem.

A Székely Nemzeti Szövetség kiküldöttje, Gagyhy Dénes író a székelyek és az erdélyi magyarok könyörgő segítségkérését tolmácsolta.

Lóczy Lajos bejelentette, hogy egy küldöttség megy fel a Várba a miniszterelnöknek, a külügyminiszternek és a béke delegáció elnökének átnyújtani a naggyűlés határozatait.¹⁴

Az, hogy az ország közvéleménye hamis reményeket táplált a békeszerződéssel kapcsolatban, erősen befolyásolta, hogy az újságok – lehet, hogy jóhiszeműen, bizonyos személyek homályos megjegyzéseit magunkra nézve kedvezően értelmezve – félrevezették olvasóikat. Az 1919-es és a 1920-as évben ilyen hangzatos szalagcímekkel jelentek meg: „Az entente pártfogásba veszi Magyarországot”, „Magyarország a jövő évben visszakapja elvesztett területeit”, „Pozsonyt, Kassát, Aradot, Temesvárt rövidesen visszakapjuk”, „Magyarország javára változott a békekonferencia hangulata”, „Megváltoztatták a békefeltételeket”, „Összeomlás előtt a cseh–szlovák köztársaság”.

Bár a magyar kérést az antant válasza sem méltatta, a magyar küldöttség az előzetesen elhatározott napon, 1920. január 5-én gróf Apponyi Albert vezetésével elindult. A delegáció álláspontja a következő volt:

[...] az entente-hatalmakkal folytatandó jegyzékváltások alapjául területi integritásunkhoz való ragaszkodásunk fog szolgálni. Ki fogjuk fejteni, hogy jogunk volna ehhez úgy a történeti jog, mint a természet joga alapján is ragaszkodnunk, mi azonban hajlandók vagyunk honorálni a háború folyamán a világ népeinél kifejlődött azon nézetet, hogy a népek maguk rendelkezzenek sorsuk felett, s így ezen wilsoni elvek alapján felajánljuk a népszavazást. Ha ezen két proposíció, tudniillik a területi integritáshoz való ragaszkodásunk, másrészt pedig a népszavazásnak a kérdése megvédhető nem volna, akkor ezen két elvnek fel nem adása mellett kell tárgyalásba bocsátkoznunk és igyekeznünk igazunkat, amennyire csak lehet, megvédeni.¹⁵

A delegáció tagja volt gróf Bethlen István, gróf Teleki Pál, Lers Vilmos államtitkár, Zoltán Béla volt igazságügyminiszter és gróf Somssich József külügyminiszter. Szakértő tanácsadóként a főmegbízottakkal együtt ment Kállay Tibor államtitkár mint pénzügyi tanácsadó, báró Láng Boldizsár vezérkari ezredes mint katonai szakértő és Konek Emil sorhajókapitány mint tengerészeti és dunai szakértő. Kíséretük tagja volt még Praznovszky Iván miniszteri tanácsos, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, továbbá

gróf Csáky Imre és Wettstein János követségi tanácsosok, Jármay Elemér és Scitovszky Tibor miniszteri tanácsosok, Walter Emil osztálytanácsos, Hauer Ernő konzul, valamint Ezry Sándor és gróf Csáky István titkárok.

A küldöttséget Huszár Károly miniszterelnök búcsúztatta a Keleti pályaudvaron. Apponyihoz szólva mondta, hogy

...soha még magyar államférfi nehezebb útra nem indult, mint Te, aki egy életen át ennek a nemzetnek legnagyobb fia, az ő nemzeti érzésének, gondolkodásának, nemzeti lelkületének és nemzeti fejlődésének lánglelkű apostola voltál. Nem adta meg Neked a sors azt, hogy megérjed ideáljaidnak és vágyaidnak teljesülését: egy ezeréves nemzetnek kivirágzását. Az, ami miránk vár, nemcsak a magyarság sorsát fogja eldönteni, hanem az európai békének a tartósságát is fogja jelenteni. Egy igazságos béke az európai civilizációnak a nyugalomát, békéjét, biztonságát fogja jelenteni, egy igazságos béke egy újabb öngyilkossági kísérlete lesz Európa békéjének.

Apponyi így válaszolt a miniszterelnöknek:

Valóban nem tudom, hogy mit szóljak ebben az ünnepies és nehéz órákban; amidőn a gondviselés úgy akarta, hogy egy viszontagsággal teljes és hosszú politikai pálya kicsúcsosodjék ebben a misszióban, amelyet most elvállalnóm kellett, amelyet éppen azért nem utasíthattam vissza, mert nehéz, mert kínos, csakúgy, mint ahogy a katonának sem szabad visszautasítani egy küldetést azért, mert veszélyes. Istenbe vetett törhetetlen bizalommal, nemzetünk igazának teljes átérzésével megyünk a mi nehéz feladatunk megoldása elé. Minden attól függ, hogy adatik-e nekünk egyáltalán alkalom arra, hogy azt, ami lelkünkben lakik, ami nemcsak miniket érdekel, hanem Európa jövőjét, az emberi civilizációnak legközelebbi óráját, mindazt megértethessük és átérettethessük.

Budapest és Bécs között a vonat több helyen is megállt, de azokon az állomásokon is, ahol csak áthaladt, mindenütt nagy tömeg várta nemzeti zászlókkal és feliratokkal. Komáromban, Győrben és Sopronban nagyobb szabású ünnepség keretében búcsúztatták a küldöttséget.¹⁶

A magyar küldöttség 1920. január 7-én érkezett meg Neuilly-be, ahol a Madrid-kastélyban szállásolták el őket szigorú rendőri őrizet alatt. Egyedül a 74 éves Apponyinak engedték meg, hogy rendőri kísérettel egészségügyi sétákat tehessen.

A konferencia elnökének a magyar küldöttség megbízólevelével együtt nyolc jegyzéket nyújtott át, amelyek rengeteg adatot és térképet tartalmaztak,

köztük a híres „vörös térkép”, amely Magyarország nemzetiségi megosztását tartalmazta. A térképen a magyarok által lakott helyek vörös színnel voltak ábrázolva, mert a vörös szín a legkiugróbb. Az anyagok egyrészt a háború kirobantásának felelősségét voltak hivatva elhárítani, mert az akkori helyzetben Magyarország nem bírt teljes függetlenséggel. Jogilag igen, de gyakorlatilag nem volt ura saját sorsának és akaratának, és csak részleges befolyást gyakorolhatott az Osztrák–Magyar Monarchia ügyeire. A jegyzékek másrészt az ország területi egysége és épsége fenntartásának szükségességét bizonyították. A Kárpát-medence tökéletesen organikus földrajzi, gazdasági és politikai egységét francia tudósok (Paul Vidal de la Blache, Ernest Lavisse, Étienne Clementel) is megállapították.¹⁷

Amikor a magyar béke delegáció megérkezett, az Egyesült Államok küldöttsége már elutazott Párizsból, mert nem értett egyet a tervvel. Már aláírták a német, osztrák és bolgár békeszerződést, tehát gyakorlatilag minden le volt játszva. Magyarország túl kis falat volt ahhoz, hogy kedvéért átrendezzenek bármit is.¹⁸ Ezen kívül Apponyinak nem volt jó híre Nyugaton, főleg a „lex-Apponyi” miatt – kultuszminiszterként még 1907-ben rendelte el a magyar nyelv kötelező oktatását a nemzetiségi iskolákban. Úgy tartották, hogy politikai nézetei megrekedtek a XVIII. századnál. Ezen kívül Magyarországnak semmije nem volt, ami alku tárgyát képezhetne volna. Határait már megállapították, szomszédai aláírták saját békeszerződésüket.¹⁹

Január 15-én Clemenceau úgy nyújtotta át a magyar béke delegációnak a megérkezésekor már kész békefeltételeket, hogy a magyar jegyzékekről említést sem tett.²⁰ Apponyi Albert delegációvezető másnap, január 16-án szóban válaszolt a békefeltételekre a francia külügyminisztérium dísztermében. Az eseményen jelen voltak Clemenceau francia miniszterelnök, a békekonferencia elnöke, Lloyd George brit miniszterelnök, Francesco Nitti olasz miniszterelnök, valamint Pichon francia külügyminiszter, George Curzon brit külügyminiszter, Bonar Law brit pecsétőr, Campbell Wallace párizsi amerikai nagykövet és Macui Keisiro párizsi japán nagykövet.

Kétórás beszédében Apponyi nagyrészt a nyolc jegyzékben benyújtott érveket ismételte meg. Amikor egy óra elteltével Clemenceau megállította, hogy a franciául elhangzó szöveget angolra lefordítsák, Apponyi ezt elhárította és maga mondta el ugyanazt angolul. Ezután szakaszonként fordította angolra saját szavait. Beszéde végén az elhangzottakat olaszul is összefoglalta, hogy az olasz nemzet iránti „mélységes tiszteletét” kimutassa.²¹

A békefeltételek úgy, ahogy Önök szívesek voltak azokat nekünk átnyújtani, hazám számára lényeges módosítások nélkül elfogadhatatlanoknak látszanak. Tisztán látom azokat a veszélyeket és bajokat, amelyek a béke

aláírásának megtagadásából származhatnak. Mégis, ha Magyarország abba a helyzetbe állíttatnék, hogy választania kellene ennek a békének elfogadása vagy aláírásának elutasítása között, úgy tulajdonképpen azt a kérdést kellene feltennie magának: legyen-e öngyilkos azért, hogy meg ne haljon. Önök fölhívtak arra, hogy tegyük meg észrevételeinket, ami annyit jelent, hogy Önök még nem mondták ki az utolsó szót. Olyan kölcsönös álláspontot keresünk, amely a kölcsönös megértést lehetővé teszi. És, Uram, ezt az álláspontot már megtaláltuk. Ez a nemzetközi igazságosság, a népek szabadságának nagy eszméje, amelyet a Szövetséges Hatalmak oly fennen hirdettek, továbbá a béke, a stabilitás és az európai újjáépítés nagy, közös érdekei.

Mindenekelőtt nem titkolhatjuk el megdöbbenésünket a békefeltételek mérhetetlen szigorúsága miatt. A többi háborút viselő nemzettel, Németországgal, Ausztriával és Bulgáriával kötött béke feltételei szintén szigorúak. De közülük egyikkel sem alkalmazott olyan, a nemzet létét érintő területi változtatásokat, mint azok, amelyeket nekünk akarnak szabni. Magyarország számára ez azt jelentené, hogy elveszti területének kétharmadát és népességének majdnem kétharmad részét, és hogy a megmaradt Magyarországtól megvonják a gazdasági fejlődés majdnem összes feltételeit. Mert az ország e szerencsétlen középső része, elszakítva periferiáitól, meg lenne fosztva szén-, érc- és sóbányáinak legnagyobb részétől, épületfájától, olajától, földgázforrásaitól, munkaerejének jó részétől, alpesi leelőitől, amelyek marhaállományát táplálták.

A Magyarországtól elszakítandó 11 000 000 léleknek 35%-a magyar. Van közöttük még körülbelül egy és negyedmillió német, ami a magyarság százalékszámával együtt az egész 45%-át jelenti. Menjünk azonban tovább, és tekintsük a Magyarország romjain megnövekedett államokat. Megállapíthatjuk, hogy nemzetiségi szempontból ezek is éppen úgy, vagy talán még inkább megosztottak lesznek, mint az egykori Magyarország.

Nem látom be, hogy a nemzetiségi elv, a nemzeti homogenitás elve nyerne ezen feldarabolás által. Egyetlen következménye volna ennek... hogy a nemzeti hegemoniának átruházása lenne olyan nemzetiségekre, amelyek jelenleg többnyire alacsonyabb kulturális fokon állnak. A magyarságnál az írni és olvasni tudók száma megközelíti a 80%-ot, a magyarországi németeknél a 82%-ot, a románoknál a 33%-ot, a szerbeknél majdnem a 60%-ot. A magyarok arányszáma azok között, akik az érettséginek megfelelő képzettséget értek el, 84%, jóllehet a magyarok az összes népességnek csak 54,5%-át teszik ki; a románok arányszáma az ily tanulmányokat végzetek között 4%, pedig az egész népességnek 16%-át alkotják, a szerbeké 1%, jóllehet a számuk az egész népesség 2,5%-a. Ez a megjegy-

zésem nem bír senkivel szemben bántó élel. Ennek a helyzetnek egyedüli oka, hogy ezek a szomszédos népek történelmük szerencsétlen eseményei folytán később léptek be a civilizált nemzetek családjába, mint mi. A tény azonban tagadhatatlan.

Követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket most tőlünk elszakítani kívánnak. Kijelentem, hogy előre alávétjük magunkat a népszavazás eredményének, bármi legyen is az. Ez alkalommal nem akarok hivatkozni Önök előtt arra a perre, amelyet Magyarország ellen szándékoznak indítani a nem magyar fajok állítólagos elnyomása miatt. Nagyon örülnénk, ha a tőlünk elszakított területeken magyar testvéreink ugyanazon jogoknak és előnyöknek a birtokában lennének, amelyekkel Magyarország nem magyar ajkú polgárai bírtak.²²

A történelmi Magyarország Európában egyedülálló természetes földrajzi és gazdasági egységgel rendelkezik. Reclus Elisée francia geográfus szavai szerint „ez az ország olyan tökéletes földrajzi egység, amely Európában egyedül áll. Folyóik és völgyeik rendszere, amelyek a határoktól kiindulva a középpont felé törekszenek, olyan egységet alkotnak, amely csak egységes hatalom által kormányozható. Részeneinek gazdasági összefüggése szintén a legteljesebb, miután a közép hatalmas mezőgazdasági üzemet alkot, a szélek pedig tartalmazzák mindazt, amire a mezőgazdaság fejlődése szempontjából szükség van.” Területén sehol sem húzhatók természetes határok, és egyetlen részét sem lehet elszakítani anélkül, hogy a többiek ezt meg ne szenvedjék. Ez az oka annak, hogy a történelem tíz évszázadon át megőrizte ezt az egységet.²³

Miután Apponyi beszédét befejezte, Lloyd George a következő kérdéssel fordult hozzá:

A Magyarország számára kijelölt határokon kívül laknak egy tömbben magyarok?

Amikor Apponyi felsorolta az egyes országokhoz csatolandó magyar csoportokat, közölte, hogy ezek összességében 2 millió 750 ezer lelket tesznek ki, vagyis a teljes megmaradó magyarországi lakosság egyharmadát, Lloyd George megdöbbsent, és francia nyelvű jegyzőkönyv szerint kijelentette, hogy

Ez nyilvánvaló igazságtalanság, amit helyre kell hoznunk. A magyarokat szemlátomást igazságtalanul kezelték; a szövetségesek munkája egyoldalú volt. Megtehetjük, hogy visszatérünk a magyar határokra. Nem

rendelkezhetünk az emberekkel barmokként, és nagyon rossz szolgálatot tennénk a szlovákoknak, románoknak vagy a szerbeknek, ha a nagyon is hazafias magyar lakosságot csatolnánk hozzájuk.²⁴

A Magyarországot megszálló szomszédok küldöttei tüntetőleg nem vettek részt Apponyi védőbeszédén, a többi nemzet képviselőinek egy része alig tudta leplezni megindultságát. De bármilyen jól szerkesztett, hatásosan előadott beszéd is volt, a győztes hatalmak már nem változtattak az előkészített diktátumon. Talán, ha a magyarok hamarabb fejthették volna ki álláspontjukat, nagyobb hatással lett volna a végeredményre, ám 1919 tavaszán a bécsi antant-misszió visszatartotta azt a meghívót, amely a magyar felet invitálta Párizsba.

Apponyi beszédének hatását ugyanakkor rontotta, hogy felpanaszolta, a magyarokat alacsonyabb kulturális színvonalú népek uralma alá ítélik. Az pedig taktikai hiba volt, hogy az egész békeszerződést *en bloc* támadta egy-egy részterületre koncentrált bírálat helyett. Volt hatása Apponyi beszédének, de nem akkora, hogy miatta átdolgozták volna a már kinyomtatott szerződéseket. A kisantant tagjai memorandumot juttattak el a Négy Nagyhoz, mely szerint a határok átrajzolására tett minden kísérlet árulásnak minősülne.²⁵

1920. január 17-én a békediktátum átvétele alkalmából egész Magyarországon háromnapos gyász vette kezdetét, a középületekre fekete lobogót tűztek ki, betiltották a zenét, a szórakozóhelyeket, és három napra a tőzsdét is bezárták. Csernoch János bíboros-hercegprímás elrendelte, hogy a békeszerződés ratifikálásáig minden templomban a főistentisztelet után, naponta imádkozzanak a szegény árva magyar haza boldogulásáért.²⁶

Apponyi és a békedelegáció tagjainak többsége január 18-án visszautazott Budapestre. A delegáció vezetője a pályaudvari fogadóbizottság előtt tulajdonképpen tovább fokozta a hamis illúziókat az olyan kijelentésekkel, hogy

kötelességem felelősségemnek teljes tudatában megmondani, hogy a gyászlobogóknak a kitűzése, gyászfátyolnak a mi lobogónkra fűzése még idő előtti volt. Nem a könnyőületességre apelláló, nem a szomorkodó, nem a kegyelmet kérő nemzetnek, hanem az élni akaró, a maga igazának a tudatában lévő olyan nemzetnek a képviselőjeként léptem fel, amelynek lehet sok megbánni valója, de szégyellni valója nincs.²⁷

Bandholtz amerikai tábornok, aki egyébként rokonszenvezett a magyarokkal, nagyon elítélően írt naplójában a nemzeti gyászról.

Ezek a szerencsétlen hülyék, ahelyett hogy meghúznák az övüket, rávetnék magukat a dologra fogcsikorgatva, három napot töltöttek el értelmetlen gyászkodással, mikor értesültek a békefeltételek kihirdetéséről, holott 6–8 hónapja tudták, hogy ezek milyenek lesznek. Mert, hogy gróf Apponyi visszatért a békeszerződéssel a feltételek megvitatására, úgy döntöttek, hogy még egy napot erre az értelmetlen gyászra pazarolnak. Ez a hiábavaló örökös siránkozás nem hatja meg az amerikaiakat. Ugyanakkor figyelembe véve, milyenek vidéken a parasztok és a városban az alsóbb néprétegek, szükség van ezekre a mutatóvonalakra.²⁸

A békeszerződés tervezetére adott magyar válasszal február 10-én tértek vissza Párizsba. Közben a január 17-i választáson Clemenceau megbukott, a Millerand-kormány megalakulásával a katolikus befolyás növekedett. Hiába írt azonban Csernoch János levelet Amette francia bíborosnak, s ő hiába interveniált Paul Deschanel köztársasági elnöknel – a békeszerződés szövege nem változott.²⁹ A magyar kormány 1920 februárjában és márciusában benyújtott jegyzékeiben, memorandumaiban nem győzte hangsúlyozni, hogy olyan területek kerülnek el Magyarországtól, amelyek többségükben magyar lakosságúak. 1920. áprilisban Londonban, a békeszerződés utókonferenciájának számító nagykövetek konferenciáján felmerült, hogy helytelen volt a magyar területek elszakítása, de aztán elhaltak ezek a hangok. Azon a találkozón, amelyen Lloyd George, Nitti és Henri Berthelot francia tábornok vett részt, az angol és az olasz miniszterelnök enyhíteni kívánt a magyarok helyzetén, amit Berthelot mereven elutasított. Arra hivatkozott, hogy a francia kormány már odaigért a cseh–szlovákoknak, a jugoszlávoknak és a románoknak a megszállt magyar területeket, ezért nincs miről tovább vitázni.³⁰

1920. május 6-án Versailles-ban, a Hotel Reservoir-ban az antant nevében Henry ezredes átadta Praznovszky Iván magyar követnek a békeszerződés végleges változatát, amelyhez Alexandre Millerand aláírásával egy kísérlőlevelet mellékeltek. A levélben az antant vezetői sajnálatukat fejezték ki, hogy nem áll módjukban a kijelölt magyar határokat érdemben módosítani.

A felelet nem tartalmazhat választ azokra az ellenvetésekre, amelyeket a magyar béke delegáció számos memorandumban átnyújtott, de nem jelenti semmiképpen azt sem, hogy a tanács egyetért a meg nem említett észrevételekkel. Nem lehet helyt adni azoknak a nézeteknek, melyek a népszavazásra vonatkoznak. Ennek az az oka, hogy a tanács azon a nézeten van, hogy a népszavazás nem változtathatná meg érezhetően a már meglévő határokat. Lehetséges, hogy a határok megállapítá-

sánál bizonyos igazságtalanságok is vannak, amelyeket nem a feltétlen szükség parancsolt. De a helyreigazítással járó tanulmányok túl sok időt igényeltek volna és a mostani bizonytalanságot hasztalanul meghosszabbították volna.

A népszavazással kapcsolatban a kísérlő levél leszögezi, hogy a népek akarata megnyilatkozott 1918 őszén, a Monarchia összeomlásakor, amikor az addig elnyomott nemzetiségek egyesültek olasz, román, jugoszláv vagy cseh–szlovák testvéreikkél. A magyar kormánynak a nemzetiségek autonómiája érdekében tett elkésett rendelkezései nem változtatnak azon a fontos történeti igazságon, hogy hosszú éveken keresztül a magyar politika minden erejével azon volt, hogy a nemzeti kisebbségek hangját elfojtsa.³¹

A levél felveti egy későbbi határrevízió lehetőségét, amelybe a magyar közvélemény belekapaszkodott. De a lehetőség csak elvi volt, és túl sok feltételnek kellett volna megfelelni hozzá. A legfőbb akadály az a kitétel volt, hogy a revízióknak nem elégséges feltétele az igazságtalanság ténye, ott van az „általános érdek” is, amelynek mibenlétét a győztesek határozták meg.

A szövetséges és társult hatalmak érett megfontolás után helyezkedtek arra az alapra, hogy semmi tekintetben nem módosítják a békefeltételek területi határozmányait. Azért határoztak így, mert meggyőződtek arról, hogy az általuk megállapított határok minden megbolygatása súlyosabb következménnyel járna, mint amelyeket a magyar béke delegáció felemlít. Közép-Európa néprajzi viszonyai valóban olyanok, hogy lehetetlen a határvonalakat úgy megállapítani, hogy a politikai határok az egész vonalon egybeessenek az etnikai határokkal. Ebből következik – s a szövetséges hatalmak sajnálattal hajoltak meg a szükségesség előtt –, hogy a magyar népesség egyes góccainak egy más állam szuverenitása alá kell kerülnie, mert a dolgok meglévő rendje, még ha ezeréves is, nem jogosult a jövőre nézve, ha igazságtalannak találják. Lehetséges, hogy egy helyszíni szemle bebizonyítja majd a békeszerződésben tervbe vett határok egyes pontokon való megváltoztatásának szükségességét. Ha a határkijelölő bizottságok arra a nézetre jutnak, hogy a béke határozmányai valahol igazságtalanságot teremtenek, melynek kiküszöbölését általános érdekek megkívánják, arról a népszövetség tanácsának jelentést tehetnek. Ebben az esetben a szövetséges hatalmak hozzájárulnak ahhoz, hogy a szövetség tanácsa, ha a tekintetbe jövő felek egyike azt kívánta, felajánlhassa jó szolgálatait az eredeti határok békés úton való kiigazítására azon a helyeken, ahol egy határbizottság valamely változtatást kívánatosnak tartott.³²

A nagy reményekkel várt határkiigazítás összesen 462 négyzetkilométer többletet hozott Magyarországnak.

Nem tudjuk, hogy a következő mondatokat cinikusnak vagy naivnak tekintsük.

A Szövetséges Hatalmak úgy vélik, hogy a határszéli lakosság érdekei teljes mértékben biztosítva vannak. Ami az ilyen szuverenitás alá kerülő magyar népszigeteket illeti, a Románia és a szerb–horvát–szlovén állam részéről már aláírt, és a cseh–szlovák állam részéről már ratifikált, a kisebbségek védelmére vonatkozó szerződések ezek érdekeit teljesen biztosítják.³³

A békeszerződés első része a szerződő feleket határozza meg, és a Nemzetek Szövetségének egységekmenyát tartalmazza.

A második rész Magyarország határait írja le. Magyarország területe (Horvátország nélkül) 325 ezer km² volt. Ebből Romániához csatoltak 103 ezer km²-t (31,6%), Csehszlovákiához 62 ezer km²-t (19%), a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz 63 ezer km²-t (19,3%), Ausztriához 4 ezer km²-t (1,2%). Még Lengyelország is kapott néhány települést Árva és Szepes vármegyéből, Fiume (mai horvát nevén Rijeka) pedig függetlenné vált. Magyarországa marad 93 ezer km² (28,6%).

A 20 millió 886 ezres lakosságból 5 millió 257 ezer került román fennhatóság alá, 4 millió 134 ezer fő a délszláv állam polgára lett, 3 millió 515 ezer Csehszlovákiához került, Ausztria 292 ezer főt kapott. Magyarországon 7 millió 615 ezer lélek maradt, a korábbi lakosság 36,4%-a. A román fennhatóság alá került népesség 46,8%-a volt nem román nemzetiségű. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt terület lakosságának egyharmada nem szláv, míg a Felvidéken a többség (52,4%) „idegen” ajkú, az Ausztriához csatolt terület népessége pedig nagyobb részben (64,8%) német nemzetiségű volt.

A harmadik rész Európára vonatkozó politikai rendelkezéseket tartalmaz, amelyek értelmében Magyarország lemond az új határok mögé került egykori területein minden jogáról és igényéről, és elismeri a kijelölt határokat. Ez a rész rendelkezik az érintett területeken élő kisebbségek jogairól és az állampolgárságról is. Mindazon személyek, akiknek illetősége oly területen van, amely azelőtt az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott, a magyar állampolgárság kizárásával annak az államnak az állampolgárságát szerzik meg, amely az említett területen az állami főhatalmat gyakorolja. Azok a személyek, akik a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz és a cseh–szlovák államhoz csatolt területen 1910. január 1-je után szereztek illetőséget, csak abban az esetben kaphatják meg az illető állampolgárságot, ha az adott ország ezt engedélyezi.

Azoknak a 18 évesnél idősebb személyeknek, akiknek a határmódosítás miatt változott meg az állampolgárságuk, jogukban állt a szerződés életbe lépésétől számított egy éven belül az átcsatolás előtti állampolgárságukat igényelni (opció). A férj opciója maga után vonta a feleségét, a szülőké a 18 év alatti gyerekeit. Az opciós jog gyakorlói kötelesek voltak egy éven belül a választott államba átköltözni, de jogukban állt megtartani ingatlanait a másik állam területén. Hasonló jogok illették meg a Magyarország területén élő kisebbségeket is.

A negyedik rész Magyarország Európán kívüli érdekeivel foglalkozik, amelyben lemond Egyiptomban, Marokkóban, Sziámban és Kínában fennálló jogáról és igényéről.

Az ötödik rész katonai rendelkezéseket tartalmaz. A magyar hadsereg katonai erőinek összessége nem haladhatta meg a 35 ezer főt, beleértve a tiszteket és a pótkeretek csapatait is. A tisztek száma nem haladhatta meg a ténylegesen szolgálók 20%-át, az altiszteké a 15%-ot. A szerződés meghatározta a fegyverek számát is. Puska ezer főre számolva 1150 darab lehetett, puskánként 500 lövésre való lőszerrel; géppuska ezer főre számolva 15 darab, puskánként 10 ezer lövésre való lőszerrel; két-két darab könnyű és közepes aknavető 1000, illetve 500 aknával; tábori ágyú vagy tarack egy darab, ezer lőszerrel. A magyar hadsereget kizárólag a rendnek Magyarország területén való fenntartására és határrendőr-szolgálatra volt szabad alkalmazni. Mozgósítást elrendelő minden intézkedés tilos volt. A csendőrök, pénzügyőrök, erdőőrök, rendőrök vagy egyéb hatósági közegek létszáma nem haladhatta meg az 1913. évi szintet. Tilos volt páncélos járműveket, tankokat Magyarországon gyártani vagy az országba behozni.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összes hadihajóját le kellett selejtezni, az épülő hadihajókat le kellett bontani, az összes felfegyverzett vízi járművet ki kell szolgáltatni a szövetséges hatalmaknak. Magyarország folyamrendészeti célokra három felderítő naszádot tarthatott meg. Tengerjáró hajót Magyarországon építeni vagy megszerezni még kereskedelmi célra sem volt szabad. Haderejének katonai repülőszolgálatra sem lehetett, kormányozható léghajót megtartania sem volt szabad. Az összes katonai rendelkezések végrehajtását erre a célra külön kinevezett Szövetségi Bizottság ellenőrizte, amelynek eltartását és költségeit Magyarország viselte.

A hatodik rész a hadifoglyok sorsával foglalkozik. Kinyilvánította, hogy a hadifoglyok hazaszállítása a legrövidebb időn belül kezdetét veszi, de hogy mennyi ez a legrövidebb idő, azt nem határozta meg. A hadifoglyok hazaszállításának költsége Magyarországot terhelte.

A hetedik részben a magyar kormány elismeri a szövetségesek jogát arra, hogy katonai bíróságok elé állíthassák mindazokat, akiket a háború tör-

vényeivel és szokásaival ellenkező cselekmények elkövetésével vádolnak. Köteles volt a szövetséges hatalmak bármelyikének kérésére kiszolgáltatni a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekmények elkövetésével vádolt minden személyt, akár név szerint nevezik meg, akár rendfokozatát, tisztségét vagy beosztását adják meg, amelyben a magyar hatóságok az illető személyt alkalmazták.

A nyolcadik részben Magyarország elismerte felelősségét a maga és szövetségesei által okozott károkért, amelyeket a szövetséges és társult hatalmak polgárai az Osztrák–Magyar Monarchia és szövetségesei támadása folytán rájuk kényszerített háborúban elszenvedtek. A szövetségesek elismerték, hogy Magyarország jövedelemforrásai, tekintettel a szerződés egyéb rendelkezéseiből folyó állandó csökkenésére, nem elegendők arra, hogy a veszteségek és károk teljes jóvátételét biztosítsák. Mégis megkövetelték, hogy Magyarország a megszabott módozatok szerint tegye jóvá mindazokat a károkat, amelyeket a szövetségesek polgári lakosságában és javaiban okozott. A károk összegét a Jóvátételi Bizottság állapította meg, és egyben tervet készített arra, hogy Magyarország 1920. május 1-től 30 éven át milyen határidőkben és milyen módozatokban tartozik a jóvátételt törleszteni.³⁴

Amíg Ausztriát a Jóvátételi Bizottság fizetéseképtelennek nyilvánította, Magyarországgal nem voltak ilyen kíméletesek, neki aranyban és nyersanyagokban kellett évenkénti ütemezésben fizetni. Ezt a kötelezettségét több éven át teljesítette is, amíg csak gazdasági helyzete annyira le nem romlott, hogy a szövetségeseknek kölcsönt kellett nyújtaniuk, valamint a jóvátételt felfüggesztették és átütemezték 1944-re.³⁵

A Pénzügyi rendelkezéseket tartalmazó kilencedik rész legfontosabb kitétele volt, hogy a Jóvátételi Bizottság részéről engedélyezhető kivételek fenntartásával Magyarország minden vagyonával és jövedelmével elsőbbséget szavatol a jóvátételi követelések megfizetéséért.³⁶ A tizedik rész gazdasági, a tizenegyedik és tizenkettedik közlekedési kérdéseket tárgyal. A tizenharmadik rész a *Munka* címet viseli – mivel a Nemzetek Szövetsége az általános béke megvalósítását tűzte ki céljául, a szociális igazságosságra kellett alapozni. E cél elérésére egy állandó szervet, a Nemzetközi Munkahivatalt állította fel. Ez a rész a szerv működését írja le.³⁷

A békeszerződés francia, angol és olasz nyelven készült, eltérés esetén a francia szöveg volt a mérvadó. A szerződés akkor lépett életbe, amikor Magyarország és a társult főhatalmak közül három azt megerősítette. (Az Egyesült Államok nem írta alá a párizsi békeszerződést, az USA-val Magyarország 1921. augusztus 29-én külön kötött békeszerződést.)

Az átlagemberek elkeseredését a *központilag vezényelt gyász* mellett az újságok hangneme is fokozta és egészen szélsőséges cselekedetekre ragad-

tatta. Nyolc olyan esetet jegyeztek fel, amikor az öngyilkosság kizárólagos oka a trianoni békeszerződés volt.³⁸

Szaltzer Lajos 40 esztendő, cipszer származású állami erdőtanácsos a lipótújvári erdőőri szakiskolában volt tanár. A csehek háromszor szólították fel, hogy tegyen hűségeskü. Miután ezt mindháromszor megtagadta, felszólították, hogy hagyja el állását és otthonát. Szaltzer nehéz szívvel vonult el megszokott otthonából, és a szegedi erdőőri szakiskola tanára lett. A királyhalmi erdőőri szakiskola épületében lévő lakásán akasztotta fel magát, mert a haza szétदारabolása miatti bánatát nem tudta elviselni.³⁹

A békefeltételek kihirdetése feletti elkeseredésében Horváth József közkatona, aki a hajmáskéri lőtéparancsnokság állományába tartozott, főbe lőtte magát. Összes ingóságát, köztük 1600 koronát végrendeletileg a nemzeti hadseregnek hagyományozott.⁴⁰

A nemzeti hadsereg győri helyőrségében szolgáló Cinolder István hadapród-örrmester bajtársai előtt már régebben hangoztatta, hogy öngyilkos lesz, mert nem tud belenyugodni szülőföldje, Erdély elvesztésébe. Szolgálati revolverével halántékon lőtte magát.⁴¹

Budapesten, a Keleti pályaudvaron egy 23 éves magyar katona, Enyedi István pisztollyal lőtte szíven magát. Búcsúlevelében azt írta: „*hazám sorsa miatt halok meg*”.⁴²

Kaposváron dr. Schejgő Sándor orvos felesége a békeszerződés aláírásának napján, mikor a harangok megszólaltak, hazafias fájdalmában mellbe lőtte magát.⁴³

A *Sopronvármegye* című napilap volt az egyetlen, amely felemelte szavát az általános búsongás ellen.

Ne tűzzön senki fekete lobogót, ne viseljen gyászjelvényt, mert mindnyájan tudjuk, érezzük, hogy a történelmi Magyarország nem halhat meg. Házunkon nemzeti lobogó legyen, jelvényül pedig a jövőbe vetett reményünk és törhetetlen bizalmunk jeléül zöld lombot vagy jelvényt viseljünk.⁴⁴

Prónay Pál katonatiszt nemcsak a szavát, a kezét is felemelte. Az általa szervezett Rongyos Gárda nevéhez fűződő fehérterror a Szamuely-féle vörös-terrorra adott válasz volt. Ez a különítmény kiáltotta ki a rövid életű, önálló Lajtabánságot az Ausztriának ítélt területen, és ez az akció kényszerítette ki a soproni népszavazást is: Sopron és a környékbeli falvak lakossága szavazhatott arról, hogy melyik országhoz szeretne tartozni. A szavazók 65,08%-a Magyarország, 34,92%-a Ausztria mellett voksolt. Sopron így nyerte el az országgyűléstől a *Civitas fidelissima*, vagyis a Leghűségesebb város címet.

1920 májusában a franciáknak adandó gazdasági kedvezmények fejében (opció egy dunai kereskedelmi kikötő építésére Budapesten, a MÁV bérbeadása, befolyás biztosítás a Hitelbankban) a magyar delegátusok azt remélték – és voltak is erre utaló jelek –, hogy szó lehet a békekonferencia területi döntéseinek megváltoztatásáról. A jegyzékben leírt szóba jöhető változtatások: a határ menti, szintisza magyar vagy döntően magyarok lakta területek elszakításának megakadályozása; népszavazás a Délvidéken és Nyugat-Magyarországon; az erdélyi magyar, székely, szász lakosság teljes területi autonómiája Románián belül. A tárgyaló delegátusok (gróf Bethlen István és gróf Csáky Imre) a megegyezés fejében, a magyar kormány megkérdezése nélkül lemondhattak Pozsonyról és környékéről, Kelet-Szlovákiáról és a Bánát német részéről, míg Csallóközhöz, a Kisalföld északi részéhez, Hont és Nógrád vármegyékhez, a Kárpátaljához, a Bácskához (a Ferenc-csatornáig), Baranyához és az erdélyi magyarságnak biztosított területi autonómiához felétlenülul ragaszkodniuk kellett volna.⁴⁵

Bethlen szerint – bár az engedményeket nem sikerült elérni – a békeszerződést alá kellett írni, mert Magyarország mögül hiányzott egy olyan gazdasági, diplomáciai és katonai háttér, amelyre támaszkodva az aláírás esetleg megtagadható lett volna.⁴⁶ Az Apponyi-féle békelegáció május 18-án feloszlott, mert erkölcsi összeférhetetlenséget látott abban, ha aláírja azt a szerződést, amely lelkiismerete szerint elfogadhatatlan. A békeszerződést Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök kormányának tulajdonképpen erre a célra kinevezett két tagja, Bernárd Ákos népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd nagykövet írta alá június 4-én a versailles-i palota Nagy-Trianon kastélyában. A „békemű” fő alkotói közül senki nem volt jelen az aláírásnál, a nagyhatalmakat párizsi nagyköveteik képviselték. Ott voltak viszont a kisantant képviselői, a cseh Edvard Beneš, a román Nicolae Titulescu és a szerb Nikola Pašić, a békeszerződés valódi nyertesei.⁴⁷

A békekonferencia egy úgynevezett kisebbségvédelmi szerződés aláírására kötelezte a Monarchia romjain létrejövő utódállamokat. A csehek 1919 szeptemberében, a románok csak decemberben, erőteljes antant-nyomásra voltak hajlandók aláírni ezt a szerződést.

A szerződés szerint az utódállamok kötelezik magukat arra, hogy minden további formáság nélkül elismerik csehszlovák, román, jugoszláv állampolgárnak mindazokat a német, osztrák, magyar állampolgárokat, akiknek állandó lakhelye e szerződés életbelépésének napján az adott köztársaság területén van, vagy akiknek ezen a területen van illetőségi helyük. Minden 18 évnél idősebb személynek joga van hozzá, hogy maga válassza meg állampolgárságát. Az állampolgárok a törvény előtt valamennyien egyenlők lesznek és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat kapják tekintet nélkül fajra,

anyanyelvre vagy vallásra. Az állampolgárokat semmi tekintetben sem korlátozzák valamelyik nyelv használata dolgában. Az idegen anyanyelvű polgároknak módot adnak hozzá, hogy anyanyelvüket a bíróság előtt szóban és írásban használhassák. Ami a közoktatást illeti, a kormányok mindenütt, ahol az állampolgárok jelentékeny része nem többségi anyanyelvű, módot ad rá, hogy ezen állampolgárok gyermekeit saját anyanyelvükön oktassák. Ez a rendelkezés azonban nem akadályozhatja meg a kormányokat abban, hogy a többségi nyelvet kötelező tantárgyul vezessék be.⁴⁸

Jogászai körök megítélése szerint a kisebbségek védelme ügyében olyan emberek dolgoztak ki a határozatokat, akik a közép-európai nemzetiségi viszonyokat nem ismerik. A kisebbségek védelme a tanácsstagok joga, a tanácsban pedig nem voltak olyan tagok, akik a védelemre szorulókkal egyazon nemzetiségűek, például magyarok lettek volna. A tanácsnak csak jogát képezi, de nem egyúttal kötelességét, hogy egy nemzetiség sérelmét a tanács elé vigye. Ha a tanácsnak ez kötelessége volna, akkor az intézmény tényleg jelentékeny biztosítéka lehetne a kisebbségek jogainak.

Kereskedelmi érintkezésben bármely nyelv használható volt. Ez vonatkozott például a magyar cégtáblák használatára is.

A szerződése szerint nemzetiségi kérdésekben csak a nemzetközi bíróság határozatai véglegesek, tehát nem véglegesek a legfelsőbb cseh–szlovák, román vagy jugoszláv törvényszék vagy közigazgatási bíróság döntései, sőt az utódállamok törvényei is felülvizsgálhatók és hatálytalaníthatók a nemzetközi törvényszék által s részéről. A rendelkezések ellenére az érdekelt kisebbségeknek nem volt lehetőségük arra, hogy esetleges sérelmeiket maguk vihessék a nemzetközi ítélőszék elé.⁴⁹

A Népies Irodalmi Társaság egy 24 oldalas brossúrát adott ki *A magyar-román békeszerződés magyarázata* címmel. Bevezetőjében az Erdélyben maradásra, illetve az oda való visszatérésre buzdította az erdélyi magyarokat.

Ne higgyük, hogy Erdély a trianoni döntéssel Magyarország számára elveszett. Erdély mindaddig Magyarország marad, akárkiné a kezében is legyen a politikai hatalom, amíg benne a magyarság számbeli ereje, kulturális és gazdasági fölénye megmarad. A hazát nem a hegyek, völgyek és folyók alkotják, hanem a nemzet tagjai, akik benne laknak. Ezért mindenkiné, akiket a mostoha viszonyok arra kényszerítettek, hogy Erdélyből ideiglenesen eltávozzon, mihelyt csak teheti, azonnal térjen vissza oda. Ne feledjük, hogy a trianoni béke a magyar hazának csak a területi integritását bontotta meg, de nem faji és nemzeti integritását. Ezt csak önmagunk csonkíthatjuk meg politikai tévedéseinkkel és erkölcsi hibáinkkal.⁵⁰

A románok Erdély elrománosítása érdekében a következő eszközöket alkalmazták:

- a./ az erdélyi magyar értelmiség vezető rétegének kiüldözése,
- b./ a földbirtokreform segítségével a magyar nagy- és középbirtokos osztály tönkretétele,
- c./ az erdélyi gazdaság nacionalizálása: magyar vállalatok, bankok, hitelintézetek igazgatóságába román személyek bejuttatása,
- d./ városokba a kilakoltatott magyarok helyébe románok beszállásolása,
- e./ magyar nyelvű oktatás ellehetetlenítése,
- f./ román hadseregbe besorozott magyarok román állampolgárságról való lemondásának lehetősége.⁵¹

Amikor trianoni békeszerződésről beszélünk tulajdonképpen két szerződést értünk alatta. Az egyik az antant és Magyarország között 1920. június 4-én, Trianonban megkötött békeszerződés, a másik Románia és az antant között 1919. december 9-én kötött külön békeszerződés a kisebbségek jogainak védelméről. Ez utóbbit Románia csak az antant nyomására, az aláírást megtagadó Ion Brătianu miniszterelnök lemondása után írta alá.

A füzet első része az állampolgárság megszerzésére és elvesztésére vonatkozó rendelkezések értelmezése, második része, a kisebbségi szerződés részletezte, hogy Romániában minden állampolgár faji, nyelvi, vallási különbség nélkül egyenlő a törvény előtt, valamint biztosította, hogy az állam felügyelete alatt az erdélyi székelyek és szászok közösségei helyi autonómiát élvezzenek vallási és iskolai ügyekben. A kiadvány túl optimista volt:

A közölt pontokból nyilvánvaló, hogy Románia a magyarság számára a teljes polgári és politikai jogegyenlőséget biztosította.⁵²

A kényszerből aláírt szerződést a románok nem tartották be. A Népszövetség mint nemzetek fölötti, igazságos bíró szerepébe vetett hit ugyanilyen naiv ábránd maradt.

ERDÉLY A BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSA UTÁN

Az erdélyi magyar tisztviselői kar nagy része azért tagadta meg az új hatalmakra történő esküt, mert a határokat véglegesen a békeszerződés alapította meg, és a hágai szerződés szerint a megszállt területeken a békeszerződés megkötéséig tilos volt hűségesküt követelni. Amikor a magyar küldöttek Versailles-ban 1920. június 4-én aláírták a magyar békeszerződést, bekövetkezett az a közjogi állapot, ami után dönteni kellett az állampolgárság kérdéséről.

A békeszerződés aláírása után már a román lapok nagy része is elismerte, hogy a magyar tisztviselők nem tehettek másképpen, mint hogy megtagadták az eskü letételét. Ha másképpen jártak volna el és az új államhatalomhoz sietve csatlakoznak, a magyar államnak adott esküjüket feladták volna, ezzel pedig a legsúlyosabb bűnt követték volna el, amelyet állampolgár elkövethet. (Abba most ne menjünk bele, hogy ugyanezen román lapok két és fél éven keresztül ennek pont az ellenkezőjét írták.) Lehetett volna még húzni az időt és elodázni a döntést, mert a békeszerződés *de jure* csak akkor lépett hatályba, ha már minden érintett fél parlamentje ratifikálta azt, és az aláírt példányt elhelyezték a francia külügyminisztériumban – de józan ésszel be kellett látni, hogy a játszmának vége.

Az esküt nem tett tisztviselők és ügyvédek eskütételére vonatkozó minisztertanácsi felhívása miatt Dózsa Ferenc, az állami tisztviselők egyesületének volt elnöke a törvényhatósági tisztviselők és ügyvédek képviselőivel együtt memorandumot nyújtott át dr. Mihályi Tivadar meghatalmazott miniszternek. Ebben észrevételezték, hogy a sajtóban megjelent közlemények nem

egészen érthetőek és ellentmondásban vannak más hivatalos sajtóközleményekkel. Az esküre jelentkezés egyhavi határidejét rövidnek tartották. Nehéz a beadványt teljes egészében értelmezni, mert a cenzúra 15 helyen összesen 213 sort törölt a tudósításból.¹

Két nappal a fenti cikk megjelenése után írta meg az *Ellenzék*, hogy a hivatalos lap, a *Monitorul Oficial* közölte azt a kormányrendeletet, amelynek értelmében a sajtócenzúrát és az ostromállapotot az új kapcsolt területeken megszüntetik és csakis azon a katonai zónaterületen tarják fenn, amely a magyar és orosz határokkal szomszédos.²

A békeszerződés aláírása után valamelyest változtak a kiutasítás szabályai. E szerint ha valaki a legutóbbi lakásösszeírás alkalmával magyar állampolgárnak vallotta magát, ez a kijelentés nem jogalap a kiutasításra. A nyilatkozatnak határozottan arra kell irányulnia, hogy az illető nem akar román állampolgár lenni. Kiutasíthatók viszont az idegen alattvalók, akik nem szereztek tartózkodási engedélyt, azok, akiknek ottlétét a köz vagy az állam érdeke nem teszi kívánatossá, továbbá mindazon személyek, akiknek nincs állandó foglalkozása. A köz- és államérdeket a helyi hatalom birtokosa határozta meg. Aki nem tette le az esküt, azt elbocsátották állásából, tehát nem volt állandó foglalkozása – így kiutasítandó lett. A rendelet leglényegesebb intézkedése megszüntette a kilakoltatásokat. Ezután legfeljebb egyes szobákat lehetett a főbérleti igényeinek szem előtt tartásával ideiglenesen rekvirálni, de a lakásból senkit nem lehetett kitenni, ha nem esett a kiutasítás feltétele alá.³

Más volt azonban a rendelet betűje és más a valóság. A rendelet megjelenése után egy héttel megindultak a lakáshivatal kézbesítői és cédulákat hordtak szét, amelyeken a lakáshivatal arra hívta fel a címzetteket, hogy nyolc nap alatt mindenestől hagyják el a várost. Nem nézték, hogy kiket utasítottak ki: nyugalmazott egyetemi tanárt, nyugalmazott táblaelnököt vagy földbirtokost – valamennyien kolozsvári háztulajdonosok voltak, és valamennyien vagy jóval a háború előtt költöztek Kolozsvárra, vagy éppen itt születtek. A hírhedt Johann Boeriu ezredes ehhez képest kismiska volt, mert még ő is akceptált 20–30 éves kolozsvári tartózkodást.

Dr. Guiu kormánybiztos, a kitelepítő hivatal vezetője kijelentette, hogy a vezetése alatt álló hivatal a kiutasításokat a legutóbbi lakásösszeírási ívek alapján határozta meg. Mindenkit kiutasított, aki a lakásösszeírási ívben azt jegyezte be, hogy magyar állampolgár. Határozottan kijelentette azt is, hogy a békeszerződésnek arról a másik intézkedéséről, mely egyévi haladékat engedélyez az eltávozásra azoknak, akik nem akarnak román állampolgárok lenni, nem vesz tudomást, ragaszkodik a nyolcnapos határidőhöz. Megnyugtatóan annyit jelentett ki, hogy a határon túli kiutasításoktól egyelőre eltekint – a kiutasítottaknak csak Kolozsvár város területéről kell eltávoz-

niuk. Javasolta, hogy menjenek a Székelyföldre, ott van hely azoknak is, akik Kolozsváron születtek és kolozsvári illetékességűek.

Újdonság volt még, hogy a határozat ellen fellebbezni lehetett egy bizottsághoz. Aki a bizottság előtt kijelentette, hogy román állampolgárnak tekinti magát, az maradhatott. Guiu még közölte, hogy legalább 20 ezer embert akar eltávolítani Kolozsvárról.⁴ Nemcsak a lakásrendelet betűje maradt írott maraszt, hanem a cenzúra eltörlése is: a fenti cikkben három helyen összesen nyolc sort törölt az állítólag nem létező cenzúra.

Dr. Réz Mihály egyetemi tanár megbeszélést folytatott Sturza prefektussal a magyar tisztviselők és egyetemi tanárok esküjéről. Sturza szükségesnek tartotta, hogy a magyar tisztviselők az esküt letegyék, mert különben kiutasításnak teszik ki magukat. A prefektus szerint a magyar egyetemi tanárok annak idején esküt tettek a magyar államra, ezért szükséges, hogy a román államnak is tegyenek. Az eskütételből származó jogokról és kötelezettségekről kijelentette, hogy szerinte magából a minisztertanácsi határozatból világosan kitűnik, hogy a tisztviselőktől követelt eskü olyan természetű, amit minden államhű román alattvaló köteles letenni. Ebből tehát nem következik semmiféle más lekötöttség, jog vagy kötelezettség az egyik vagy másik fél részére, mint az, ami a román alattvalói minőségéből már *eo ipso* származik.

Réz Mihály véleménye szerint a tisztviselőktől kívánt állampolgári esküvel együtt járnak az állampolgári köteleességek, így például a hadkötelezettség. Ugyanakkor a román állam az eskü bevételénél még nem kötelezi magát arra, hogy mindenkit alkalmazni fog, aki letette az esküt. Az eskü csak a lehetőséget adja meg a tisztviselő alkalmazására.⁵

Minden városi hatóság mellé felállítottak egy lakásellenőrző hivatalt. Minden háztulajdonos köteles volt ennek az irodának adatokkal szolgálni, a lakásellenőrző hivatal pedig köteles volt az összes adatot a polgármester ellenőrzése alatt álló evakuáló hivatal rendelkezésére bocsátani, amely az evakuálás alá tartozó személyek adatait vizsgálta, és határozatokat hozott az ügyekben. Ezen határozatok ellen három napon belül fellebbezéssel lehetett élni. Az evakuáló bizottság állandó ellenőrzést gyakorolt az evakuáló hivatal felett, az általa hozott határozatok ellen fellebbezésnek már nem volt helye. Az evakuáló hivatal tíznaponként kimutatást készített azon lakásokról és lakrészekről, melyeket kiürítettek, és ezeket beküldte a polgármesteri hivatal mellett működő elszállásoló hivatalnak.

A román kormány a főváros és a nagyobb városok zsúfoltságának megszüntetése érdekében népesedési hivatalokat szervezett, amelyeknek rendkívüli bírósági jogkört és gyors eljárásra való hatáskört biztosított. A népesedési hivatalnak hatáskörében állt, hogy valakinek a községi kötelekekbe való felvétele vagy fel nem vétele tekintetében határozzon. Nemleges döntés esetén

megengedték a félnek, hogy 48 óra alatt a rendőrprefektushoz fellebbezhessen, ahol a döntés és a döntés végrehajtása azonban alsóbbrendű közegek hatásköre lett. A fellebbezés elutasítása esetén az ügyfélnek három nap alatt távoznia kell a településről. Így a házzal és vagyonnal rendelkezőket felesleges elemnek nyilváníthatták, és feleségeikkel, gyermekeikkel együtt távozniuk kellett, prédául hagyva házukat, bútoraikat, minden vagyonukat. Ez a törvény már azért is alkotmányellenes volt, mivel a közigazgatási közegeknek bírói jogköröket adott.⁶

A lebélyezett pénz bejelentése 1920. augusztus 20–31-ig tartott, a becserélés lejre október 1-től vette kezdetét. A becserelési arány a következőleg lett megállapítva: 10 ezer koronáig 1:2, ebből 40% visszatartva. Tehát akinek volt 1000 koronája, kézhez kapott 300 lejt. 10 ezer és 100 ezer korona között az arány 1:3 volt, visszatartva 50%, 100 ezer koronán felül 1:4-es aránnyal 60%-ot tartottak vissza.⁷

A román kormány azzal az ígéretével, hogy azt esküt letevő tisztviselőket visszahelyezi jogaikba, azaz elvesztett állásaikba, csak beugratta őket az eskübe. A tisztviselők jelentős része, bízva a kormány felhívásában foglalt ígéretben, jelentkezett esküre és egyben szolgálatra. A román hatóságok azonban „fordítva ültek a lovon”. Szerintük esküt tett tisztviselő csak az lesz, akit ténylegesen felvesznek az állam szolgálatába. Azokat a román állam által el nem helyezett, esküre jelentkezett magyar tisztviselőket, akiknek volt már 10 évi szolgálatuk, orvosi igazolvány nélkül nyugdíjazták. Akiknek még kisebb szolgálati idejük volt, azokat rövid úton elbocsátották.⁸ Az érdek ugyanakkor kölcsönös volt, mert nemcsak a tisztviselők voltak arra utalva, hogy munkájuk révén megszerezzék a megélhetés feltételeit, hanem az államnak is feltétlenül szüksége lett volna rájuk – hiányukat az egész erdélyi adminisztráció súlyosan megsínylette.⁹

A CFR hivatalos lapja közölte a vezérigazgatóság rendeletét, amely az idegen vasutaktól átvett tisztviselők nyugdíjáról intézkedett. A rendelet kimondta, hogy az erdélyi vasutaknál szolgálatot teljesítő tisztviselők 1922. szeptember 1-től az ó-királyságban érvényes nyugdíj-törvény szerint kerülnek nyugdíjazás alá. Erdélyben addig a MÁV nyugdíjszabályzata szerint történtek a nyugdíjazások. A MÁV nyugdíjszabályzata és a román nyugdíjtörvény között azonban óriási különbségek voltak. Így például a MÁV-nál a nyugdíjjogosultság nyolcévi szolgálattal kezdődött, ami után 35% nyugdíj volt esedékes, ez pedig minden további szolgálati év után 2–5%-kal emelkedett. A CFR csak 15 évi szolgálat után folyósított 30% nyugdíjat. Aki a MÁV-nál 35 év után ment nyugdíjba, teljes fizetését kapta nyugdíj gyanánt, míg a CFR az utolsó 5 év fizetésének középátlányosát folyósította.¹⁰

Miközben a hadiállapot megszüntetését jelentették be, Kolozsváron militarizálták, katonai fegyver alá helyezték a vasút és posta személyzetét, és a hadbíróságok hatáskörének vetették alá őket. Mindenféle fegyver tartását szigorúan megtiltották. A katonai parancsnokságok előzetes engedélye nélkül betiltották bármilyen célú – legyenek azok vallási, közművelődési, művészi vagy sportbéli – egyesületek gyűléseit, tanácskozásait, szerveződéseit. Magánösszejöveteleket magánlakásokban is csak az illetékes hadosztályparancsnokságok hozzájárulásával lehetett tartani, ennek hiányában bármely célú egyesületet az állam biztonsága ellen intézett összeesküvésnek tekintették. Mindazok, akik valamely ilyen egyesület nyilvántartásában vagy jegyzékében szerepeltek, valamint mindazok, akik bármely módon segítettek a szervezésben és az összehívásban, és azok is, akik nyilvános helyiségeket vagy magánházukat rendelkezésre bocsátották, szervezőnek számítottak, és mindnyájukat hadbírósaági ítélettel fenyegették.¹¹

Dr. Farkas Béla kolozsvári egyetemi magántanár, aki a budapesti Korányi Klinikán dolgozott, szembeállította az erdélyi és az anyaországi mentalitást.

Kijöttünk Erdélyből, a magyar szenvedésnek ez óriási barlangjából. Szemünk már alig lát a nagy homályosságtól, szánk alig nyílik a nagy hallgatástól. Ott már megszoktuk, hogy surranva járunk az úton, s halkan üdvözljük szintén meggyötört kenyeres társainkat. Ott keserű nyeléssel, ökölbe szorított kézzel hallottuk az igazságtalanságnak egy-egy újabb garázdálkodását, és suttogva adtuk tovább a hírt arról, akire elfogatásával a bizonytalanságnak halállal rokon terítője borult. Lelkünkbe hasított mély volt a sebünk, mégis néma sóhajlás a fájdalomunk. Könnyes szemmel, örömtől repeső szívvel köszöntöttük a megszűkült hazát, tágra nyitott szemmel habzoltuk a láthatót, látni, ami két év alatt történt, látni, amiről két év óta álmodunk. De már hunyorgatjuk szemünket, a fény belege kap és kezünkkel takarjuk el arcunk. Mi azt hittük, hogy a szabadulás utáni vágyunknak könnyekkel öntözött magva itt a szabadítás erős fájába szökölt, és látnunk kell, hogy a burjánok miatt mennyire silány. Ott legjobbjaink is némán tűrik a legnagyobb sértést, itt a senkik lovagiaskodnak egy félreértett szóért. Ott halált, életvesztést tudat a katonai hatalom, itt heteken át nyilatkozatok töltik az újságot. Ott, aki tesz is – hallgat, itt az érvényesülni akarók csörtetésétől hangos a bódé. Nem! Ez a világ nem a mi világunk. Nem tehetünk róla, hogy a mi szívünk most gyászol, s itt is szeretnők látni a gyászt, amelyért akkor egy napra lobogókat tűztek ki. Mi húzódunk az ünnepi nyilvánosságtól, hisz lelkünk mélyén a legtitkosabb konspirációra is hajlandók vagyunk. Mi nem a vezérek vérszerződését

szeretnők képen látni, nekünk a millió lelkek szerződése kell. Akkor lesz ünnepünk, a mikor a Kárpátok övezte medence fogja fel a lelkek sebéből kicsorduló vért.¹²

A magyar irredenta mozgalom számára kapóra jött néhány menekült román-
nak az erdélyi állapotokat bíráló levele:

Ne csodálkozzék, hogy marosújvári oláh születésem és anyanyelvem dacára a román rémuralom ellen írok és nyilatkozom, mert számtalan erdélyi oláh testvérünk éppen úgy kezd már érezni és gondolkodni, mint én, aki születésem óta szívvel lélekkel jó magyar állampolgár voltam, s az is maradok holtom napjáig. Petrozsényban az állami kőszénbányák tisztviselője voltam, mikor az oláh barbárok betörték, s hosszas zaklatások után, a hűség-
eskü megtagadása címén, szülőföldemről kiűzték. Előzőleg azonban hivatalvizsgálat címén 4000 leít vettek el tőlem. Hetekig tartó „repatriálási” kálvária alatt örökös szenvedésben és rettegésben éltem. Kiüldöztek s idejutottam végre a szerény kis maradék Magyarországra. Az erdélyi oláhok is határozottan elítélik a zsarnoki oláh uralmat, s kijelentik velem együtt, hogy eltekintve attól a lehetetlen helyzettől, hogy a sokkal kulturáltabb erdélyi oláhságot a teljesen kulturálatlan, barbár nagyoláh elbalkánosítja, anyagilag is tönkre teszi. Kereskedelmét és iparát megbénítja, elzülleszt, földjét részben zsoldosainak adja, részben parlagon heverteti, állatállományát részben belenevelt állatbetegségekkel tönkreteszi, részben – épp úgy, mint a gabonatermékeket – Oláhországba hurcolja át. A bányák beomlanak, mert nem gondolják, az ipar középkori állapotokra süllyed vissza. Az iskolákról, különösen közép- és főiskolákról jobb nem beszélni, mert csak ezt a félművelt tanszemélyzetet kell névjegyzékbe foglalni, amit hevenyészett kurzusokon nivótlan elemekből átképeznek. A közigazgatás lopásból és sikkasztásból élő önkényes, durva tisztviselői kar alatt züllöttebb, mint az emberevők szigetén. A közbiztonság fogalma ismeretlen, a bánásmód erőszakos, kihívó, brutális. A börtönökben nincs egy üres cella, az erdélyi oláh népet is kíméletlenül bebörtönzik, ha panaszkodik. Igaz, hogy a régi magyar uralom alatt is voltak itt-ott sérelmeink, de meg vagyunk győződve, hogy a magyarság is okult a világégésben, s ha a nehezen várt üdvözítő magyar uralom visszatérne, az erdélyi oláhság 70–80%-a megkönnyebbülten sóhajtana fel és pokolba kívánná a végzetes és meghamisított gyulafehérvári határozatot. Erős a hitem, hogy 1–2 év múlva maga az erdélyi oláhság löki ki a bitorló mostoha „testvért.”

Öszinte tisztelettel:

Trifán János volt petrozsényi tisztviselő.¹³

Gróf Mailáth Károly római katolikus püspök bejelentette, hogy – amint a római pápa feloldja volt állama (azaz Magyarország) iránti hűségesküje alól és volt állama a békeszerződés jóváhagyásával a feloldást megadja – leteszi a hűségesküjét a román államra. A püspököt az vezette elhatározásában, hogy híveit nem akarta elhagyni. Döntéséhez tartozik, hogy az erdélyi római katolikus egyházat a bukaresti érsekséghez akarták csatolni, ami magyar püspök nélkül egyszerűbbnek tűnt.¹⁴ Mailáth püspök eskütétele ellenére az átcsatolás még az 1920-as években megtörtént.

Nagyváradról egyre kevesebben akarnak eltávozni – írta a *Szabadság* című napilap. Azok közül a Magyarországra költözni szándékozó nagyváradiak közül, akik legutóbb jelentkeztek repatriálásra, a legtöbben megmondották magukat, és továbbra is Nagyváradon maradtak. Az utazástól való húzódozás legfőbb oka az a körülmény volt, hogy a határállomáson a kitelepülőknek át kell rakodni a magyar vagonokba, de a korán beállt zimankós idő is sokakat riasztott vissza a kálváriaszámba menő utazástól.¹⁵

A román hatóságok magyar összeesküvésekről szóló hírekkel igyekeztek fenntartani a feszültséget a két ország között. Ehhez jó alapot szolgáltatnak a magyar irredenta lapok szélsőséges, uszító hangú cikkei. Márki Sándor naplójában leírta, hogy a román lapok szerint az irredenta mozgalom ingó és ingatlan vagyonok szerzésével és román vállalatok bojkottjával gazdasági túlsúly elérésére, könyvtárak alapításával, Nagy-Magyarországot ábrázoló térképekkel, magyar népviselettel, a trikolórral, sőt a románbarát magyarok kigúnyolásával a nemzeti öntudat megőrzésére, a szocialista eszmék támogatásával, munkaslázadások előidézésével, katonák lázításával, fegyverek rejtegetésével, valamint a szászok felbujtásával, kulturális büszkeségük felébresztésével politikai zavarkeltésre szólít fel.

Ha ezt a sok zagyvaságot a lapok komolyan veszik, valóban nem osztom ítélőképeességüket, de lelkiösmeretüket sem, hogy ilyen számárságokkal ápolják a magyarok ellen való bizalmatlanságot, sőt gyűlöletet.

– írta Márki, majd közölte az *Irredenta Magyar* február 20-i számában megjelent tízparancsolatot:

- 1./ Sohase felejtse el, hogy megalázott és földre tiport magyar nemzet fia vagy. Éjjelenként emlékezzél meg róla, hogy milliónyi testvéreid kegyetlen és keserű rabságban szenvednek.
- 2./ Ne legyen addig se örömed, se igazi ünneped, míg testvéreid föl nem szabadulnak.
- 3./ Hidd és hirdesd, hogy nem lesz addig béke, nem érnek véget a szenvedések, míg vissza nem veszik az elvesztett földeket.

4./ Tégy szent fogadást, hogy minden erőddel, minden eszközzel rajta leszel azon földek visszaszerzésén.

5./ Lásd ellenséged gyanánt s dolgozzál azok megsemmisítésén, kik önző érdekből, vagy kislelkűségből csendre és békére intenek. Ne kíméld azokat, akik nem kívánják hazájuk javát.

6./ Azoknak, akik azt mondják, hogy ne izguljunk fel és ne törődjünk a tolvajok elfogásával, mondd szemökbe, hogy hazudik s félti dolgainak, helyzetének vagy egyéb érdekeinek veszélyezését. Csak olyan vezető kell, ki tud parancsolni és dolgozni.

7./ Terjeszd ellenségeid közt a belső egyenetlenséget. Szent minden eszköz ellenökben, ha arra a jó és becsületes célra vezet, hogy használjon a hazának.

8./ Ne támogass olyan kormányt, amely nem erős, hanem aggodalmas és alkudozó.

9./ Ami fölösleged van, áldozd a haza javára.

10./ Addig, amíg vissza nem hódítjuk az elveszett hazát, ne légy se keresztény, se szabadelvű, se reakcionárius, se kis-, se nagybirtokos, se legitimista, se szabad választó, hanem csak pogány és vad magyar, aki elszánt és bízik saját erejében, nem ösmer kegyelmet s el van telve engesztelhetetlen gyűlölettel, türelmes leszámolás helyett revansot követel.

Közli a Vasiliu Emil által felolvasott román tízparancsolatot is:

1./ Soha ne feledd el, hogy Róma fia vagy. És még most is vannak súlyos rabságban lévő testvéreid, kikkel nemrég még együtt raboskodtál. Mikor magadért s a tiedért imádkozol, imádkozzál rab testvéreidért is.

2./ El ne felejtsd, hogy ha ezer esztendeig nem tudtad, mi a szabadság, akkor most becsülnöd és használnod kell azt.

3./ Mondd meg minden ellenségednek, hogy a románoknak az a hazája, ahol az összes románok élnek, hol nagyapáik, őseik ezer éven át szenvedtek, és hogy ezt az országot most mindörökre fölzsabadították.

4./ Emlékezzél meg saját és őseid szenvedéseiről s esküdjél meg, eskedsz meg véredből születő gyermekeidet is, hogy nem engeded meg a megálázó rabság megújulását.

5./ Ösmerd meg és lásd be minden lépten-nyomon, hogy a legyőzött ellenség kegyetlen bosszúra gondol, hogy szorosan egyesülve dolgozik az ország határain belül és kívül.

6./ Csak románul beszélj és olvas, szeresd bárhol élő román testvéreidet, mint tenmagadat. Szeresd és tiszteld a királyt, a hadsereget, közigazgatást, törvényeket, román intézményeket, s ne ócsárolj azokat, mint hogy nem ócsárolod magadat, gyermekeidet és nemzetedet sem.

7./ Ne felejtsd el, hogy az ellenség örködik, résen áll, és ha közülünk valaki gyöngeséget vagy hibát követ el, kegyetlen fegyvert emel ellenünk és gyermekeink ellen.

8./ Ne felejtsd el, hogy rabságunk következtében hazánk földje nem volt a miénk, de most annak kell lennie. Azért tehát tedd meg kötelességed, hogy ne csak a kereskedelmet, az ipart pártold, hanem mindazt, ami román vállalat.

9./ Emlékeztess minden pillanatban az ellenséget, hogy habár a román vérmérséklete és szelleme nem bosszulja is meg a szenvedéseket: a kerékbe-töréseket, nyársba-húzásokat, sötét börtönökbe való temetkezéseket, ez nem tehetetlenségének gyöngesége, hanem a győzőnek a nagylelkűsége, aki jobban tud bűnhődni, mint büntetni.

10./ El ne felejtsd, hogy mindazt, amit vérrel szereztünk, megint csak vér árán veszíthetjük el, és pedig utolsó csepp vérünk árán.¹⁶

Már az ellenforradalmi kormány Szegedről, majd a törvényes kormány Budapestről 1919–20-ban vasutasokból és katonatisztekkel álló futárszolgálaton keresztül folyamatosan tartotta a kapcsolatot az erdélyi magyar vármegyei tisztviselői karral. Ezen keresztül szervezték a román hűségeskü letételével szembeni ellenállást, és „jogfenntartás alapján” a fizetések további folyósítását. Ezt a munkát általában a vármegyék helyben maradt törvényhatósági előjárói végezték. A kolozsvári központ három területen dolgozott: a budapesti Béke-előkészítő Iroda részére információkat gyűjtöttek a román megszállás alatt elkövetett jogsértésekről; a Magyarországról érkező támogatásokból megszervezték a magyar tisztviselők segélyezését; a magyar felekezetek vezetőivel együtt szervezték az új magyar egyházi közoktatást.

Bleyer Jakab nemzetiségügyi miniszter – akinek hatáskörét az új, az erdélyi ügyekkel megbízott titkos minisztérium csökkentette – javasolta, hogy a Felvidék részére is létesüljön hasonló hivatal. Bethlen ezt az erdélyi speciális helyzetre való tekintettel utasította el. (Erdélyben ugyanis a csehek által megszállt területekkel ellentétben a magyar kormány nem járult hozzá a hivatalnoki kar hűségesküjének letételéhez.) Az intézmény a román megszállás miatt a nyilvánosság teljes kizárásával működött. Az „erdélyi minisztérium” munkatársait a Külügyminisztériumhoz tartozó Béke-előkészítő Iroda alkalmazta, mint az iroda többi dolgozójához hasonlóan különböző minisztériumok állományában helyezték el.¹⁷

Az egyházi közoktatás támogatására példaként álljon itt gróf Széchenyi Miklós nagyváradi püspök támogatást kérő levele, amelyben azt kérte, hogy az egyház hatósága alatt álló nagyváradi római katolikus tanítóképző az addigi módon még legalább egy évig működhessen. Ennek érdekében meg-

felelő segínyt kért az ott működő tanárok részére, akik a megszállás idejéig fizetéskiegészítésként államsegélyben részesültek, amelyet a megszállás óta a püspök folyósított abban a reményben, hogy ezt a román állam magára vállalja. Miután erre nem volt kilátás, a végrehajtandó földreform folytán pedig a püspök sem vállalhatta tovább ezt a terhét, az ügyosztály teljesen méltánylandónak vélte a kívánságát.

Itt nemcsak arról van szó, hogy annak az idestova kiutasítással fenyegetett, menekülésre kényszerülő s itt elhelyezésre váró tanártestület tagjainak megélhetésére a fizikai feltételek megadassanak, hanem figyelembe volna veendő az az ennél is fontosabb körülmény, hogy az ott maradt magyar szülők magyar gyermekei magyar tanítók nélkül ne maradjanak. Az itteni nyilvántartás szerint mindössze hét tanár fizetéskiegészítési államsegélyének megfelelő összegről volna szó, amely a háborús segínyt, a drágasági segínyt s a rendkívüli segínyt számítva kb. 120 000 koronát tenne ki.

1921. július 19.

[Megjegyzés az aktán: *Elintézés a Bócskai Szövetség akciója keretében.*]¹⁸

Az erdélyi magyar felekezeti iskolákat normatív alapon támogatták; mégpedig az elemi iskolákban alkalmazott tanítók számaránya alapján. A református egyháznak 580 elemi iskolában 894 tanítója volt, a katolikusoknak 248 iskolája és 715 tanítója, a 91 unitárius iskola 133, a 24 evangélikus iskola 79 tanítóval rendelkezett.¹⁹

Az erdélyi magyar újságokat is az anyaországból támogatták. A kolozsvári *Ellenzék* felsőbb utasításra 550 ezer koronát kapott, a napi 10 ezer példányban megjelenő *Brassói Lapok*nak Sebess Dénes államtitkár 1 millió koronát javasolt juttatni. A minisztérium a felét volt hajlandó adni szedőgépekre.²⁰

Hogy a román állam nem egészen alaptalanul vádolta Magyarországot az ellene folytatott akciókkal, bizonyítja Bethlen István miniszterelnök és Belitska Sándor honvédelmi miniszter levélváltása a kolozsvári kémkedési per költségei ügyében.

Az ügy előzménye, hogy 1921 februárjában a román hatóságok magyar provokátorok közreműködésével magyarányú összeesküvés pert kreáltak. Blanariu ügyész vádbeszéde szerint

a román határrendőrség tavaly év végén magyarányú irredenta összeesküvésnek jött a nyomára. Észrevették, hogy Magyarország seregével küldi ki a kémeket Erdélybe, akiknek hivatásuk volt ápolni az irredentizmust és Magyarország számára fontos politikai és katonai adatokat szerezni. Ezek

a kémek a gócpontokban helyezkedtek el, és fegyverekkel, tervekkel látták el az összeesküvőket. A kémeket Siménfalvy őrnagy, a magyar hírszerzőiroda vezetője küldte ki. Erdély északi részeire Hanig Géza volt kiküldve, a déli részeken Tamás Bandi működött. Több vádlottal álltak összeköttetésben, akiket azonban kiszolgáltattak az igazságszolgáltatásnak. Saját akaratukból fedték fel az egész összeesküvést, ezért számukra büntetlenséget kérek biztosítani.

Az ügyész felsorolta azokat a személyeket, akikkel Hanig Géza valamilyen módon kapcsolatba került, és államellenesnek minősítette a magatartásukat, amely veszélyeztette az állam épségét, ezért rájuk életfogytig tartó kényszermunka kiszabását kérte. Bizonyos esetekben elég volt egy magyarországi vendég fogadása, a vád: „kémeket láttak vendégül”. Sándor Imre kolozsvári bankigazgató állítólag 3000 lejt vett át Fehérváry Mátyástól, hogy a vidéki futárok költségeit fedezze. Ezen túlmenően egy levelet adott át Fehérvárynak, amelyben Erdély katonai szervezettségéről számolt be. Rá is életfogytig tartó kényszermunkát kért az ügyész, míg Fehérvárynak – mint a dél-erdélyi összeesküvők leleplezőjének – büntetlenséget. Vádbeszédét azzal zárta, hogy

ezeket az embereket szigorúan, de igazságosan kell megbüntetni. Térdre kell kényszeríteni őket az állam büszkesége előtt. Mi adtunk igazságos törvényeket és jogokat számukra. Ők visszaéltek ezzel. Meg kell mutatni, hogy tudunk más fegyverekkel is küzdeni az ország épségének megtartása érdekében.²¹

A védelmet román ügyvédek látták el, minden elfogultság nélkül. Dobrescu, a bukaresti ügyvédi kamara elnöke védőbeszédében azt mondta, hogy

ezt az összeesküvést hivatalnokok és gyermekek tervezgették minden konkrét eredmény nélkül. A bíróságnak tekintetbe kell venni a kisebbségek lelkiállapotát. Az erdélyi magyarok együttéreznek volt hazájukkal s ezt nekünk respektálni kell. Ezek az emberek, akik itt ülnek a vádlottak padján, információkat próbáltak leadni, minden siker nélkül. Az egész dologban csak az álmodozó és felizgatott gyermekek fantáziája játszott szerepet. Az 53. §-t (életfogytiglani kényszermunka) jelen esetben alkalmazni nem lehet. Minden paragrafusnak, amelyet egy bűncselekményre alkalmazni akarunk, ki kell meríteni az egész tényálladékot. Az előkészítő cselekményeket büntetni nem lehet, csak a befejezett büntetteket. De van itt befejezett cselekmény? [...] A kémkedés az állam érdekeit valóban sértő és különösen titokban tartott belső ügyekről vonja le a leplet. Ezt itt senki

nem tette. Harsányinál találtak egy írást, de ez nem az irredenták szervezkedéséről, hanem a kisebbségek szervezkedéséről szól. Hát nem biztosítottuk mi a kisebbségeknek a szervezkedés jogát? [...] Különösen figyelmébe ajánlom a bíróságnak Fehérváry személyét, aki betanult dolgokat adott elő. Szomorú, hogy egy állami intézmény provokátorral akarja rásütni egyesekre az összeesküvés bélyegét. Ezek ellen az emberek ellen semmi bizonyíték nincs, senkit sem lehet elítélni. Fehérváryról már régen kisült, hogy nem mond igazat. A tárgyalás során többször ellentmondásokba keveredett.

Popescu ügyvéd, több vádlott védője arról beszélt, hogy az 53. paragrafus nem olyan ruha, amit mindenre rá lehet húzni. A vádiratban végigvonult az „akarták” szó. Akarták ezt, akarták azt, de – ugyancsak a vádirat szerint – nem csináltak semmit. Mora ügyvéd, Sándor Imre védője szerint védencét alig kell védeni. Fehérváry Mátyás, ez a kétes egyén megjelent Sándor Imrénél, hosszas könyörgés után rávette arra, hogy tartson magánál 3000 lejt, és azért egy majd jelentkező embertől cigarettát vásároljon. Így vallott Sándor Imre. És mit mond Fehérváry?

Felkerestem Sándor Imrét, megmondtam neki, hogy Magyarországról jövök, Budaházy századostól. Megkérdeztem mi újság, erre Sándor panaszkodni kezdett arról, hogy nincs pénz a futárokat fizetni. Ekkor a saját pénzemből átadtam 3000 lejt. Majd levelet írt Budaházy-nak, azt átadta nekem. Később visszakértem az összeg egy részét, de mert Sándor Imre nem akarta adni, gyanús lett nekem Sándor tartózkodása, féltem, hogy feljelent, ezért ezt megelőzőleg jelentkeztem a szigurancán.

Az ügyvéd kétségét fejezte ki, hogy egy bankigazgatónak szüksége lenne 3000 lejre, és azt egy kémtól szerezze be. A levélre vonatkozólag nem volt bizonyíték. A vádirat szerint Sándor Imre írógépén írták, de azt az írógépet Sándor Imre letartóztatása után a sziguranca lefoglalta, és a törvényes előírásokkal szemben nem pecsételte le, hanem hónapokon keresztül magánál tartotta. A levélen nem volt dátum és aláírás.²² Mindezek ellenére a kolozsvári hadosztálybíróság öt távollévő vádlottat életfogytiglani kényszerszolgálatra ítélte.²³ A kolozsvári per elítélteit a magyar állam román politikai foglyokért 1923 novemberében kicserélte.²⁴

Bethlen miniszterelnök levele Belitska honvédelmi miniszterhez azt sejteti, hogy többről volt itt szó, mint „gyerekes tervezetéről”.

Már régebben kijelentettem, hogy a katonai szervek eljárásának esetleges káros következményeit fedezni, ill. az abból származó költségeket elvál-

alni semmi szín alatt nem áll módomban, a fedezet hiányától eltekintve már azért sem, mert nem vagyok abban a helyzetben, hogy ezen akcióért a felelősséget viselhessem. Viszont az említett társadalmi szervezetek – amelyeknek anyagi ereje részletes előirányzat szerint igénybe van véve nagyfotosszerű egyházi, iskolai stb. célokra – szintén nincsenek abban a helyzetben, hogy ily célú kifizetéseket teljesítsenek.²⁵

Belitska válaszlevele Bethlenhez:

Nagyméltóságod azon nézetét, hogy a kolozsvári pert tisztán katonai megbízottak szereplése idézte elő és ennek folytán az egész ügy katonai természetű, nem oszthatom. A katonai hírszerzők kiváló fontosságú, igen nehéz, sőt életüket veszélyeztető munkájukat közvetlenül ugyan a honvédség számára, de alapjában véve az egész magyar állam érdekében végzik. Ezért nézetem szerint, még azon esetben is, ha a fentemlített per okozói és egyes főszereplői katonai hírszerzők lettek volna – ami azonban nincsen minden kétséget kizáró módon bizonyítva – nem volna méltányos, ha a szóban forgó 700 000 lei kizárólag a honvédelmi tárcát terhelne.²⁶

Bethlen miniszterelnök a honvédelmi tárcának a perköltségek megtérítését ugyan megtagadta, de a per egyik vádlottjának, Sándor Imre bankigazgató-helyettesnek ajánlólevelet írt budapesti elhelyezése ügyében.

Sándor Imre 50 éves bankigazgató-helyettes (Kolozsvár) 1920-ban felsőbb megbízásból részt vett az erdélyi magyarság megszervezésében, és Kolozs megyében az organizált magyar irredenta mozgalom vezetője volt. 1921-ben letartóztatták, összeesküvés vádjával 5 évi kényszerszolgálatra ítélték, amiből 1923-ban magyar–román politikai fogolycseré útján szabadult.²⁷

Ingatlanait a román állam lefoglalta, egyéb vagyonát a per valamennyi vádlottjának védelmi költségeire fordította. Kérése, hogy a magyar nemzeti ügy érdekében hozott áldozataiért – vagyonának teljes elvesztése, egészségének megrendülése – a Pénzügyi Központban igazgatónak neveztesse ki.²⁸ A miniszterelnök kérését dr. Bud János pénzügyminiszter a leépítésekre hivatkozva megtagadta.

A miniszterelnökséghez érkezett egy levél, amely – indirekt módon – az Erdélyben folytatott diverziós tevékenységet igazolta, amikor azt írta, hogy az eddigi módon létezett katonai szervezkedés megváltozott körülmények folytán az egész oláh megszállt területen elaltatandó. A további katonai

szervezkedés a polgári szervezkedéstől teljesen elkülönítve, annak legkisebb bevonása nélkül fog történni. Ajánlatos, hogy a polgári szervek a kémkedéstől tartózkodjanak. A Rózsa Sándor katonai szervezet részéről többé futár nem megy le. Ha valaki mégis jelentkezne, az csak nevével él vissza és agent provokateur.

Egyben megerősítette, hogy katonai szervezkedés céljaira 1921-ben a kolozsvári központhoz 224 ezer lej készpénz és 142 ezer korona értékű áru ment le. A foglyok részére küldött 60 ezer lej ebbe nincs beleszámolva. Több egyhangú jelentés szerint ezen összegeket nem rendeltetésszerűen használták fel. Kérték annak pontos felderítését, hogy mi történt a pénzekkel.²⁹

Az elszakított területen maradt magyarok gondolkodásmódját és Csonka-Magyarországról való vélekedésüket jól illusztrálja a Maderspach Viktor memoárjából vett idézet:

A csonka országban élő testvérekkel szemben megnyilatkozó hangulat nem a legbarátságosabb. Körülbelül a háborgó tenger vad hullámaival küszködő hajótöröttekéhez lehet hasonlítani, kik az aránylag biztos mentőcsónakokban menekülő és őket cserbenhagyó társaikra gondolnak. [...]

Az eszmecseré a csonka ország részéről várható felszabadítás gondolat-körében mozog. Minden onnét jövő jel, üzenet, akár hivatalos, akár magánforrásból származik, arra enged következtetni, hogy odaát komolyan foglalkoznak ezzel a gondolattal. A késés oka azonban megmagyarázhatatlan. Mindenki ismeri a megszállók gyengeségét, mind katonai, mind közigazgatási és gazdasági téren. A Leidenfrost-féle kísérletet emlegetik, melyet minden középiskolát végzett embernek bemutattak fizikaórán. Egy vízzel telt poharat mélyen a fagypontra alá hűtenek le, anélkül, hogy a víz megfagyyna. Mihelyt azonban a legkisebb lökést kapja, az azonnal jéggé vált folyadék üvegszilánkokká töri szét a poharat. Vajon mi tartja vissza a csonka-magyarokat (a megszállt területen szokásos kifejezés), hogy a mélyen fagypontra alá süllyedt oláh impériumnak megadják ezt a parányi lökést? Ez annál érthetlenebb, mert az oláhok maguk is érzik helyzetük fonák-ságát, s rémülettel gondolnak arra az érthetetlen okokból elmaradó rázkódásra, mely őket azonnal és menthetetlenül felborítaná.³⁰

Az elszakított területek lakói a békeszerződés aláírásáig bíztak az anyaországi felszabadításban, de a kolozsvári központ 1921 tavaszán már azt kérte a budapesti kormánytól, hogy fékezze meg a szélsőséges propagandát, és ne küldjenek feleslegesen izgatókat Erdélybe.³¹ A kolozsvári informális központ a meginduló romániai magyar politikai életben a passzivitás képviselőjeként

meghatározó szerepet töltött be, és kizárólag ők, a passzivitás képviselői informálták a budapesti kormányt a romániai viszonyokról. A passzív rezisztencia álláspontját elfoglalók szerint a románokkal nem szabad és nem lehet semmit együtt csinálni, meg kell mutatni nekik, hogy nem könnyen hajlítható, gyáva néppel van dolguk, hanem olyan néppel, amely ugyan nem szít felkelést, de kész makacsságának levonni végső konzekvenciáját. Ligeti Ernő író meglátta a pozitívumot ebben a passzív magatartásban.

Nem lehet lebecsülni azt a forró elfojtott indulatot, amely természetlen volt ugyan, de annyi eredménnyel járt, hogy erősítette az összetartozás szellemét, fokozta a hűséget a múlt iránt, nem engedett elhajlást, nem engedett alkut; olyan erő volt, amely meghökkentette a románságot. Ez a magatartás azonban meg is merevítette a kisebbségi magyar társadalmat. Leccsökkentette benne az életkedvet, fatalistává tette, lebéklýozta erőit.³²

Az ellentábor, az aktivitás hívei (a *Keleti Újság* köre, a *Kiáltó Szó* szerzői) nyitást szorgalmaztak a román társadalom és pártok felé, és a társadalom demokratizálásának folyamatában értelmezték a kisebbségi kérdést. Az 1918 előtti nemzetiségpolitika tekintetében elfogadták Jászi Oszkár jogkiterjesztő álláspontját.³³

A békeszerződés aláírásával Magyarország hivatalosan elfogadta Erdély Romániához csatolását, és ünnepélyesen lemondott a *status quo* erőszakos megváltoztatásának szándékáról. A kialakult helyzet azonban az erdélyi magyarok számára elfogadhatatlannak tűnt. Megoldásnak látszott az önálló Erdély visszaállításának gondolata, amely 1526 és 1867 között létező formáció volt. Abban minden tervezet készítője egyetértett, hogy az erdélyi kérdés speciális vonásai az erdélyi föld speciális karakterében rejlenek. Egy emigráns erdélyi a kérdés megoldására az egyedüli módot az *önálló erdélyi fejedelemség* megteremtésében látta. Kijelentette, hogy a román állam az erdélyi kérdést nem oldotta és nem is oldhatja meg.³⁴ Azt viszont nem írta meg, hogy a románok miért mondanának le Erdélyről, hogy ki lenne a fejedelem és hogy kik választanák meg.

Voltak, akik a tettek mezejére léptek. Kós Károly építész, Bokor Márton bánffyhungyadi református pap, dr. Bod László, dr. Kabdebó Szilárd és Nagy Miklós nagygyűlést hívtak össze Bánffyhungyad piacterére, hogy a magyarok kisebbségi jogainak elismerése és biztosítása érdekében megalakítsák a Magyar Szövetség kalotaszegi tagozatát. A gyűlésről Márki Sándor is megemlékezett naplójában.

Június 6. Kós Károly építész, a jeles rajzoló fejtette ki a nép kívánságait, mely szerint:

- 1./ Erdély az erdélyi nemzeteké.
- 2./ A gyulafehérvári határozatokat végre kell hajtani; nevezetesen a közoktatás és a nemzeti kulturális intézmények a nemzeti önkormányzatokhoz tartoznak; a teljes vallásszabadságot törvénybe iktassák.
- 3./ Állítsák helyre az alkotmányban és a békeszerződésekben biztosított teljes polgárjogokat, szüntessék meg a politikai titkosrendőrséget.
- 4./ Szereljék le a katonaságot.
- 5./ Legyen munkaszabadság és munkásvédelem.
- 6./ Állapítsák meg a birtok minimumát és maximumát, különös tekintettel a vallási és kulturális célokat szolgáló alapítványi birtokokra. Ösmerjék el a magántulajdon szentségét. Alkalmazzanak olyan földreformot, mely a különböző nemzeteket kielégítse. (Holott éppen a magyar földbirtokosság összetörése a cél.)
- 7./ Reformálják az adózást igazságosan, progresszív alapon. Szüntessék meg a monopóliumokat.
- 8./ Adjanak kereskedelmi és iparszabadságot.
- 9./ Általános, titkos, egyenlő és kisebbségi képviseleten alapuló választási jogot, nemzetek szerint való területi beosztással, különös tekintettel a nők választójogára.

Mindezek elfogadása után a kalotaszegi tagozat dr. Albrecht Lajos ügyvéd elnöke alatt megalakult, akinek székfoglalója szerint ha a trianoni béke Nagy-Romániához is csatolta Erdélyt, a magyarok nem szűnnek meg szeretni ezt a földet, amelyben őseik hamvai nyugsznak s ahová a repatriáltak lelke is visszajár. Olyan állapotok teremtésére kell törekedni, hogy a lecsatolt területen mindenki jól érezze magát. Irredenta csak olyan országokban és olyan kisebbségeknél szokott fellépni, hol az államhatalom a kisebbségek nyelvéből gúnyt űz s azt végső elkeseredésbe kergeti.³⁵

Kós Károly, Paál Árpád és Zágony István a kalotaszegi nyilatkozat pontjait kibővítve, a mögötte lévő gondolatokat kibontva *Kiáltó szó* címmel kiáltványt intéztek Erdély, Bánság, Kőrös-vidék és Máramaros magyarságához.³⁶ János evangélista dörgő szavaival idézték fel a csalódást, amely a párizsi békeszerződés aláírása, de még inkább az után következett be, hogy a megcsonkított Magyarország kimondta a szentenciát:

Én rólatok, akiket erőszakkal leszakítottak rólunk, lemondok.

A régi Magyarország nincs többé számunkra – folytatták a szerzők; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt. Bár Románia bekebelezte Erdélyt, véget kell vetni

az oktan ábrándozásnak, siránkozásnak és neki kell kezdeni a munkának. Kétmillió magyar egy egységes területen egy 13–14 milliós, nem homogén lakosságú, alig félszázada önálló életet élő, szegény ország keretében nagy súllyal eshet latba.

Mi, kétmillió dolgozó, adózó, anyagi és kultúrértékeket produkáló polgár, felséges erőgyarapodása vagyunk Romániának. De mi, kétmillió nem dolgozó gyűlölködő, alattomos belső ellenség: borzalmas rákfeneje vagyunk Romániának. Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek. De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzésünk, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezeresztendő múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk. Kétmillió magyarra mint fundamentumra akarjuk felépíteni az új keretek közt nemzeti autonómiánkat; melynek egy részét saját szabad elhatározásából ígéri nekünk Románia szentesített törvénye: a gyulafehérvári határozat, más részét megszerzi akaratom és erőnk, másfelől, Románia józan belátása. Alkudni nem fogunk. Elég erőseknek érezzük magunkat, hogy nyíltan és őszintén beszéljünk és a kijelentett alapon szilárdan megálljunk. Kétmillió állampolgár biztos támogatása, avagy ellenséges indulata nem lehet közömbös egy sokkal erősebb, konszolidáltabb, gazdagabb államra nézve sem, mint Románia.

A távozókat pedig – a szerzők szerint – nem kell siratni, sajnálni.

Aki pedig elindult a vizek mentén, az többé ide nem jöhet vissza, aki közülünk elmegy, az ne is kíváncsozzék közénk vissza valaha; annak itt helye nem lesz soha és jussa sem lesz annak. Aki fél, aki gyáva, aki nem bízik, aki nem hisz, aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen. Az nekünk bajt csinál, az a mi munkánkat akadályozza, az a mi lábunk elé gáncsot vet, a mi árulónk az! Senkit se sirassunk, aki elmegy innen. Senkit se tartsanak vissza. De biztassuk azt is, aki habozik; az ingadozóknak sincsen helye itt most. Ezt kiáltom, és hinni akarom, hogy nem lesz mégsem pusztában kiáltott szó csupán...³⁷

Nem tett jót a magyarság önbecsülésének Bethlen István adóügye. A marosvásárhelyi adókievítő bizottság a Bethlen marostordai nagybirtokai után beszedendő adókulcsot úgy alkalmazta, mint ahogyan azt idegen állampolgároknak szokta alkalmazni, és rá is az adó háromszorosát állapították meg.

Bethlen jogtanácsosa, Szenkovics Aurél tordai ügyvéd kijelentette, hogy Bethlen István nem mondott le oláh állampolgárságáról, és nincs is szándékában (ami elég különös volt egy magyar miniszterelnöktől). A békeszerződés kétévi határidőt állapított meg arra vonatkozólag, hogy az erdélyi lakosok állampolgárságukról nyilatkozzanak. Ezért kéri, hogy Bethlent tekintse a bizottság oláh állampolgárnak, és adóját eszerint állapítsa meg. Az adókövető bizottság hosszú vita után úgy döntött, hogy háromszoros adót (210 ezer lej) rónak ki Bethlen erdélyi birtokaira és jövedelmeire. Bethlen ügyvédje megfellebbezte a döntést.³⁸

Az optálási jog érvényesülését, vagyis azt, hogy az idegen uralom alá került állampolgárok választhattak, hogy mely ország alattvalói kívánnak lenni, ahol csak lehetett, nehezítették a román hatóságok. A román állampolgárság megtagadásával vagy megszerzésének megnehezítésével próbálták „befolyásolni” a nemzetiségi összetételt, megszabadulni a „nemkívánatos elemektől”. Az állampolgárságot a kisebbségi szerződések értelmében mindenkinek automatikusan meg kellett volna kapnia, ehelyett illetőséghez (minimum négy éven át egy adott lakhelyen való bejelentkezés, hozzájárulás a község anyagi terheihöz) kötötték.

Az állampolgárság kérdése furcsa helyzeteket eredményezett. A kívándorlók között voltak, akik később visszatértek Erdélybe. Volt közöttük egy csomó egyetemi hallgató is, akik utolsó szigorlatuk letétele, diplomájuk elnyerése végett voltak kénytelenek repatriáltatni magukat, majd Erdélybe visszatérve nélkülözhetetlen állásokban helyezkedtek el. Nekik korábban a sziguranca magyar útlevelük alapján mint magyar állampolgároknak adott tartózkodási engedélyt. Útlevelük azonban időközben lejárt. A bukaresti magyar követség, illetve a követség kolozsvári kirendeltsége azonban nem akart számukra új magyar útlevelet kiállítani.

A jogi viták közepette ott állt egy csomó ember, akikkel két ország között labdáztak. Az erdélyiek azt szerették volna, ha ezek az embereket, akik erdélyi illetőségűek és itt akarnak élni, ne lehessen kiűzni Romániából csak azért, mert régebben repatriáltatták magukat. Hiszen a repatriáltak csak később történtek tényleg önkéntes akarattal, eleinte kényszerítették rá az embereket.³⁹

A román hatóságok minden alkalmat megragadtak, hogy csökkentsék Erdélyben a magyarok számát. Ilyen ürügy volt Ferdinánd román király megkoronázása. Ebből az alkalomból több mint 4000 embert, akiknek állampolgársága kétes volt, kiutasítottak az országból. Ezeket a kiutasítottakat a magyar hatóságok nem fogadták be, s így kénytelenek voltak Romániába visszaszökni. A határrendőrség letartóztatta őket, és a nagyváradi törvényszéken a határátlépés miatt eljárás indult ellenük. A tárgyaláson a bíróság

egyenként három-három nap elzárásra ítélte őket, amelynek kitöltése után pedig áttették őket a határon a semleges zónába.⁴⁰

Amikor Magyarországon kitört az őszirózsás forradalom, a román parasztok megrohanták a magyar földbirtokosok védtelenül maradt földjeit, és már akkor tulajdonukba vették azokat. Ezt a helyzetet a román kormány „kényszerbérlet” cím alatt jóváhagyta és törvényesítette. A bérleti díjat olyan alacsony összegben állapította meg, hogy az a tényleges bér századrészenek sem felelt meg, amit a román parasztok egyébként meg sem fizettek. 1921. július 30-án jelent meg az erdélyi földbirtoktörvény, amely kizárólag a magyar és más kisebbségi birtokokat osztotta fel, a román nagybirtokok mentesültek a felosztás alól. A felosztás részleteit hivatalosan nem hozták nyilvánosságra, így csak néhány adat ismert. Például Torda-Aranyos vármegyében a magyar tulajdonban lévő 150 125 katasztrális holdból 110 000-t vettek el. Az elvett földekért a tulajdonosoknak az érték 1,5%-át fizették ki.⁴¹

A román törvényhozók természetesen tagadták, hogy ezen eljárás célja a kisebbségek vagyoni helyzetének megrendítése lett volna, a rendelkezések elemzése és összehasonlítása azonban egyértelműen bizonyítja ezt. A regáti területeken volt maximális és minimális szint, addig Erdélyben az egész területet kisajátították, illetve nem volt maximalizálva az elvehető terület mérete. Megfosztották ingatlanjaiktól azokat, akik nem hivatalos okból távol voltak otthonuktól vagy a magyar állampolgárságot választották a román helyett.⁴²

olvasható a *Hetven év – A romániai magyarság története* című kötetben. Kimondták ugyan a vallásszabadságot, de rendeletekben kikötötték, hogy az állam vallása az ortodox, a görögkatolikus egyháznak pedig a többi felekezet előtt elsőbbsége van. A földtörvény szerint a nagyváradi, a gyulafehérvári, a temesvári és a szatmári római katolikus püspökség birtokainak 95%-át, az erdélyi és a Királyhágón túli református egyház területeinek 45%-át, az unitárius egyház földjeinek 64%-át sajátították ki. A romániai magyar egyházak 371 614 hold birtokából összesen 314 199 holdat (84,5%) vettek el.⁴³ Octavian Goga a nagyszebeni kormányzótanácsban 1920-ban kijelentette, hogy az agrárreformot Erdély visszaronánosítása eszközének kell tekinteni. A kisajátított földekből a románok 212 803, a magyarok 45 628, a szászok és svábok 15 934, más kisebbségek 6314 kataszteri holdat kaptak. Az ingatlanok kisajátítása 1922-ben meg is kezdődött.⁴⁴

Az első világháború előtt a nemzetiségek ügye minden ország saját belügyéhez és törvényhozásához tartozott, azonban 1919 decemberében úgynevezett kisebbségvédelmi szerződést írtak alá a szövetséges és társult hatal-

mak (az antant) az újonnan kialakult (Csehszlovákia, Lengyelország), illetve területileg gyarapodott győztes országokkal (Románia, Jugoszlávia). Ezzel a kisebbségek ügye nemzetközi jogerőre emelkedett. A szerződés pontjait azonban nem azokkal az országokkal szemben kellett betartani, amelyeknek a kisebbségét védték, hanem a későbbi Népszövetség felé tartoztak elszámolnivalóval. A Népszövetség az ügyész szerepét töltötte be, és ha bármiféle kisebbségi jogsérelemről vagy annak veszélyéről szerzett tudomást, a megfelelő eszközökkel közbe kellett hogy lépjen. A kisebbségek maguk is a Népszövetséghez fordulhattak, azonban ez legfeljebb tájékoztató jellegű lehetett, jogi következményeket nem vonhatott maga után.

A kisebbségi panaszok csak a következő esetekben kerülhettek tárgyalás alá: a panasz tárgya a kisebbségek védelme kellett hogy legyen; a szerződésnek megfelelően; nem szabadott olyan formában előadni, mely a kérdéses kisebbség és állama közötti politikai kapcsolatok megszüntetését kívánta volna; a panasznak nem szabadott névtelen vagy kétes forrásból származnia; olyan értesítéseket kellett tartalmaznia vagy tényeket megjelölnie, amelyek előzőleg nem képezték tárgyát rendes eljárást maga után vonó kérdésnek; nem lehetett sértő módon megfogalmazni; a panaszt tárgyaló bizottságban nem lehetnek ott az érintett ország, illetve annak közvetlen szomszédai, megelőzendő azt, hogy saját javukra értékeljék a beadványt. Utóbbi kitétel hátránya az lett, hogy olyan tengerentúli (ázsiai, közép-amerikai) országok kerültek be a hármas bizottságba, amelyek képviselői nem ismerték a közép-európai helyzetet.⁴⁵

A szerződésekben védett jogok a következők voltak: az élet és szabadság joga; jog az állampolgárságra vagy annak megváltoztatására (optálás); jog-egyenlőség (törvény előtti egyenlőség, polgári és politikai jogok azonossága, egyenlő hivatalképesség, egyenlő foglalkozási és iparüzési jog, jogilag és tényleg egyenlő bánásmód és biztosítékok); vallásszabadság; tanszabadság; szabad nyelvhasználat joga; jog a könnyítésekre a bíróságok előtti nyelvhasználatnál; a jog méltányos része azokból az összegekből, amelyek a közvagyon terhére közkölségekben nevelésre, vallási vagy jótékonyági célra fordíthatnak; a kisebbségek képviseletét kimondó választási jog; az autonómiára való jog.⁴⁶

Minden törvény vagy rendelet annyit ér, amennyit megvalósítanak belőle. A két világháború közötti román kisebbségi jogrendszer jogforrásai közül a gyulafehérvári határozatok, a párizsi kisebbségi szerződések és a Kisebbségi Statuum valódi értékét meghatározza az a tény, hogy ezen rendelkezések döntő többsége a gyakorlatban nem érvényesült. A vizsgált időszak két román alkotmánya (1923. III. 29. ill. 1938. II. 27-i) deklarálta a románok (és nem a román állampolgárok!) faji, nyelvi és vallási egyen-

lőségét lelkiismereti, oktatási, sajtó, gyülekezési és egyesülési szabadságát, nem ismerte el, nem garantálta azonban a nemzeti kisebbségek speciális kollektív jogait.⁴⁷

Hiába volt Kós Károly zengő szava, a románok elég erősnek érezték magukat, hogy a gyulafehérvári nyilatkozat és az antant nyomására megkötött kisebbségvédelmi törvény ellenére ne biztosítsák a szabad nyelvhasználat gyakorlását. Falragaszok és rendeletek útján adták a lakosság tudtára, hogy

Minden érintkezés a hatóságokkal román nyelven kell hogy történjék.

Az alsóbbrendű hivatalokban kizárólag románul lehetett ügyeket intézni. Florescu igazságügyi miniszter elrendelte, hogy

a jövőben a magyar nyelv használata sem beadványokban, sem a tárgyalásnál többé nem használható, mivel a törvénykezés nyelve kizárólag csak a román lehet.⁴⁸

Ez a rendelet igen nagy nehézségeket okozott a románul nem tudó kisebbség számára. A csendőrség, illetve a sziguranca detektívek még az utcán folyó beszélgetéseket is ellenőrizte, a régi nevek alkalmazását brutálisan megtorolták mint „államellenes” visszaéléseket. A napisajtóban és a postán is az új elnevezéseket kellett használni, súlyos bírsággal büntették a régi elnevezések használatát, illetve a posta nem kézbesítette ki ezeket a leveleket.⁴⁹ A postai dolgozó kötelezhette a magyar nyelvű távirat vagy levelezőlap feladóját arra, hogy csatolja annak a román nyelvű fordítását is.

Ilyen rendelkezés volt az is, hogy a mozikban „csak egyetemes nyelvű”, tehát angol, francia, német filmeket vetíthettek, vagy az 1928. február 25-i anyakönyvvezetési törvény, miszerint a magyar vezeték- és utóneveket le kellett fordítani románra, és a nem lefordítható neveket nem engedélyezték.⁵⁰ Minden helység, illetve település nevét elrománosították, és ez a tendencia nemcsak a névtáblák kicserélésében mutatkozott meg. A cégtáblákon az üzlet nevét, az iparágazatot is románul kellett feltüntetni. Az üzletek esetében nemcsak a névtáblákat kellett románosítani, hanem az üzleti könyvek vezetését is csak románul lehetett végezni. Az utcátáblákat, kávézók, vendéglők neveit is le kellett fordítani és egy román hírességről elnevezni.⁵¹

A gyulafehérvári határozatok és a párizsi kisebbségi szerződések kimondták, hogy az államnak kötelessége biztosítani a kisebbségek anyanyelven való tanítását. Eszerint a kisebbségek saját költségükön fenntarthatnak iskolákat, vagy ha az adott területen meghatározó volt a kisebbség számaránya, akkor

a román állam kötelessége lett volna nemzeti nyelvű osztályok indítása. Ezek a rendelkezések azonban a valóságban nem valósultak meg. Körülbelül 900 állami iskolából szorult ki a magyar nyelv. A felsőfokú oktatást 1919-ben felszámolták, a középfokú magyar oktatás lényegében a húszas évek közepére megszűnt. Csak a felekezeti iskolákban tanulhattak a diákok magyar nyelven. Mivel a magyar történelmi egyházak jövedelme erősen megcsappant az 1921. július 30-i földreformtörvény következtében, ezek az iskolák nagyon nehéz anyagi körülmények között működtek, folyamatos állami felügyelet mellett. Mindezek mellett az egyházi iskolákat 1921 után egy sor diszkriminatív intézkedés is sújtotta (például az itt tanító tanároktól megvonták a vasúti félárú jegy kedvezményét, a felekezeti iskolákba nem iratkozhatott be eltérő vallású tanuló, nem taníthatott más vallású tanár, az iskolák államsegélykérelmét elutasították, ezen iskolák tanárainak nyugdíjigényét a román állam nem ismerte el, a tanárokat román nyelvvizsgára kötelezték, és sokakat elbocsátottak azon a jogcímen, hogy elégtelen a nyelvtudásuk).⁵²

A vasútállomások neveit is lefordították románra és kicserélték a táblákat, sőt, a román minisztertanács körrendeletben megtiltotta, hogy a vonatok indulásáról, érkezéséről magyarul információt adjanak a vasúti alkalmazottak. A rendeletet a következőkkel indokolták:

különböen megsértik a román nemzet prestige-t és méltóságot és Romániának kozmopolita jellegét adnak.⁵³

A magyar kultúra egyik fellegetvén képezték Erdélyben a magyar színházak, színtársulatok. A román megszállás a magyar kultúrának ezen területét sem kímélte. A Kolozsvári Magyar Színházban 1919. szeptember 30-án Shakespeare *Hamletjét* játszották utoljára magyar nyelven, majd a románok birtokba vették az épületet. A társulatnak megengedték, hogy egy kis ideig a város szélén, a nyári színházban tartsák előadásait, de bevételük 14%-át a Román Nemzeti Színháznak le kellett adniuk. Márki Sándor feljegyezte naplójában, hogy

a román színház – a minisztertanács rendeletére és a törvényre hivatkozva – a református theológiától is 12%-ot követelt az ott rendezett „látványosságok” után, holott a theológia helyiséget ad ugyan hangversenyeknek, de idegeneket nem rendez.⁵⁴

Más városokban is megszüntették a magyar színjátszást. Temesváron *véletlenül* leégett az épület, Aradon egyik napról a másikra beszüntették az előadásokat, Szatmáron, Máramarosszigeten provokátorok zavarták az előadásokat, és szinte mindenhol megszokott volt, hogy folytonosan zaklatták a magyar

színészeket. Nemegyszer előfordult, hogy a színpadról vitték kihallgatásra őket, és az előadás szövegét cenzúrának vetették alá.⁵⁵

A különböző tudományos és irodalmi gyűjteményeket lefoglalták, a tudományos és jótékonyági egyesületeket betiltották, a magyar nyelvű hírlapokat folytonosan zaklatták, illetve erős cenzúra alá vették, a múzeumok gyűjteményét állami tulajdonba tették, a gazdasági egyesületeket szintén betiltották, helyiségeiket lefoglalták, könyvtárakat, népkönyvtárakat zártak be.

Az említett dokumentumokban rögzített politikai jogegyenlőség soha sem valósult meg igazán. Olyan módosító rendeleteket hoztak, melyek megváltoztatták a képviselői és szenátusi választási törvényeket, illetve megváltoztatták a közigazgatás felépítését, a területi beosztását, vagyis megszüntették a túlnyomó többségben magyarok által lakott megyéket. A korrupt, erőszakos választások és a fentiek együttesen eredményezték azt, hogy a választásokkor nem érte el a magyar kisebbség a megfelelő számarányt, így nem tudta politikai érdekeit megvédeni és képviselni.⁵⁶

Az 1922-es parlamenti választásokon indult először magyar párt. A választásokat példátlan törvénytelenység, korrupció, erőszak jellemezte. A jelölteknek mindenféle lehetetlen okmányt, bizonyítványt kellett csatolni a névjegyzékbe való felvételhez (arról, hogy nem elmebeteg, nincs bordélyháza, nem ült fegyházban, nincs gondnokság alatt), és még így is a legképtelenebb okokra hivatkozva utasították el őket (például az okmányt kétféle tintával töltötték ki, vagy a nemesi cím hiányzott a név elől – miközben a román alkotmány nem ismerte el a nemesi címeket). A szavazást megelőzően Davidoglu tábornok, a csendőrség parancsnoka titkos utasítást adott ki a szabad közlekedés korlátozására és az ellenzéki jelöltek letartóztatására.

A magyar választói kerületekhez román községeket csatoltak, a választói névjegyzékből kihagyták a magyarokat. Azon okból is kihúztak neveket, ha például valaki a keresztnévét magyarul írta, például Istvánt írt a Stefán helyett – de kihúzták a Stefánokat is, mert igazából István a keresztnévük.⁵⁷ A 38 magyar képviselőjelölt közül mindössze négynek a jelölését fogadták el, a többi képtelen indokokra hivatkozva elutasították. Ilyen körülmények között a magyarság az arányosságnak megfelelő 30, és a magyar diplomáták által előre jelzett 8–10 jelölt beválasztása helyett mindössze 3 mandátumot szerzett. Pedig a Kisebbségvédelmi Szerződés 2. cikkelye szerint

Románia az élet és szabadság tökéletes védelmét, a vallás szabad gyakorlatát mindenkinek biztosítja.

Az élet azonban ennek ellenkezőjét bizonyította. A román hatóságok magyarok százait tartották igazságtalanul és ítélet nélkül fogva arra a véleke-

désre alapozva, hogy egy esetleges magyar lázadást vagy felkelést kell ilyen módon megakadályozniuk. Több magyar és román újság egyformán számolt be táborokba zárt magyarokról (főként nőkről és gyermekekről), vagy börtönben „felejtett”, azaz „vizsgálati fogságban tartott” magyar rabokról. Ezek a tudósítások borzasztó állapotokról adtak hírt: nyomorúság, piszok, éhség, tifusz és váltóláz nehezítette meg jogtalan fogságuk napjait. Románia területén több tábort létesítettek, ahová munkásokat sztrájkért, értelmiségieket pedig koholt vádak alapján (bolsevista, irredenta mozgalmakban való részvétel, román állam elleni izgatás stb.) zártak be. Hogy bűneiket elismerjék, a kínvallatástól sem riadtak vissza a zinguranca emberei. Emberi méltóságtól megfosztva sanyargatták őket hónapokon, de akár éveken át, egészen addig, míg nem választották az „önkéntes” repatriálást.

Barabás Endre, a dévai állami tanítóképző igazgatójának esete nem egyedülálló. 1919 májusában a Consiliul Dirigent rendeletére hivatkozva letartóztatták, és Orosházán a színház színpadára vonszolva 39 társával együtt meztelenre vetkőztetve egyenként 50–100 botütést mértek rájuk. A nyilvános verés után lélektani kínzásnak is kitétték őket: éjjel a szemük láttára ásták meg sírgödöiket. Orosházáról elszállították őket Nagyszebenbe, ahol átadták a szigurancának, ők pedig alapos vizsgálatot indítottak ellenük. Barabás ellen vádként azt hozták fel, hogy rosszul bánt a román diákokkal. A vizsgálat azonban még ezekben a vészterhes időkben is azt állapította meg, hogy kifejezetten sokat segített rászoruló román diákoknak, és nem verést, hanem kitüntetéssel érdemelte inkább a román királytól. Erről papírt is kapott és szabadon is bocsátották, de a román rendőrfőnök a papír ellenére továbbra is vizsgálati fogságból vizsgálati fogságba helyeztette.

Időközben hattagú családját kiköltöztették saját házukból, az egyik fogság után arra ment haza szeretteihez, hogy azok egy városszéli kis szobában húzták meg magukat, és két gyermeke is 40 fokos lázzal feküdt. Állástalan volt, hiszen a tanítóképzői állását elveszték tőle, arra hivatkozva, hogy feladatait nem tudja maradéktalanul ellátni, mert nem tud annyira románul, ahogy ezt megkövetelik tőle. Sok-sok utánajárásába és kérvényezésébe került, míg kieszközölte, hogy 1919 augusztusáig állást vállalhatott, amit azonban nem foglalt el, mivel nem tette le a román hűség esküt. Azt senki nem vette figyelembe, hogy fogsága alatt még alkalma sem adódhatott arra, hogy esetleg letegye az esküt. 1919 augusztusában Fogaras várába szállították, és tárgyalás nélkül 70 magyar tisztviselővel együtt fogva tartották. A román hivatal felszólította feleségét, hogy beszélje rá férjét az önkéntes repatriálásra. Miután ez megtörtént, a család 1919 novemberében útnak indult. Aradon minden értéküktől megfosztották őket, és ilyen helyzetben tudtak csak átkelni a határon.⁵⁸

1922. április 10-én a romániai magyarság egyetlen parlamentbe jutott képviselője, Dr. Bernády György első felszólalásában kiállt az ártatlanul megkínzott magyarokért:

Mi kizárólag idebenn, ezen állam keretein belül kívánunk a bennünket illető összes kérdések megoldása érdekében becsületes munkát végezni. Mindezekkel szemben az a kérdés intézhető hozzám, hogy honnan akkor a fajtestvéreim ellen indított hazaárulási, összeesküvés pörök végtelen sorozata? Ezen kérdésre azt válaszolom: méltóztassanak az eddig befejezett pörök végtelen sorozatát tanulmányozni, s akkor rövidesen meg méltóztatnak állapítani azt, hogy alig volt egyik vagy másik pörnek komoly alapja. Én nem mondom, hogy nincsenek a mi sorainkban is álmódzó vagy túlfeszített idegzetű emberek, ezekért azonban nem vonható felelősségre az összesség. [...] A mi terhünkre csak az a körülmény tudható be az elfogultak részéről, hogy más az anyanyelvünk, hogy magyarnak szült édesanyánk, magyarnak nevelt édesapánk és hogy megváltozott állampolgárságunk dacára magyarok akarunk maradni és magyarokként kívánunk meghalni. Mi új állampolgárságunkat becsülettel egyeztetjük össze a magunk magyarságával, s minden igyekezetünkkel azon vagyunk, hogy ne csak hűségesei legyünk fajunknak, becsületes ápolói kultúránknak, de önzetlen, minden áldozatra kész és hű polgárai legyünk a román királyságnak is. Ne akarjon belőlünk senki renegátokat csinálni, mert az, aki fajtáját megtagadni képes, adott alkalommal elárulja hazáját, királyát, sőt Istenét is.⁵⁹

A szabad vallásgyakorlás is csak írott malaszt maradt, a papokra nehezedő terror változatlanul fennállt. Bot, börtön, kínzás, verés kiosztására minden címet alkalmasnak találtak a helyi hatalmasok. Legtöbbjükre ráfogták, hogy fegyvert rejteget, másoknál az volt a hiba, hogy a román győzelmi ünnepeken, például Budapest elfoglalása alkalmával nem harangoztatott, nem tartott hálaadó istentiszteletet. Bár rendelet alapján a lelkészeknek be kell mutatni az elmondandó prédikáció szövegét a cenzornak, mégis minden templomban, minden istentiszteleten ott voltak a román kémek, és ha nem volt más besúgnivaló, feljelentették a papot az elmondott Miatyánkért.

Ez esett meg Fosztó György marosvásárhelyi református pappal, aki a besúgó szerint a *Jöjjön el a Te Országod* passzusban a magyar hazáért könyörgött. Bezárták. Ugyanezért szenvedett Pethő Kálmán nyomati unitárius és Kacsó László jobbágytelki plébános. De nem csak a prédikációt cenzúrázták, hanem a szertartást is. A kolozsvári luteránus híveknek nem volt szabad többé énekelni az *Erős vár a mi Istenünk* és a *Ne csüggedj, kicsiny sereg* című évszázados zsoltárokat.⁶⁰

Akiknek őseire ráfoghatták, hogy görögkeleti vallásúak voltak, azoknak ki kellett lépniük az „új” vallásukból, gyermekeiket sem nevelhették e vallás szerint.

Hét baptista előadta, hogy Oláhokcsárdon (Kisküküllő vm.) 1921. október 1-jén éjszaka a csendőrök elfogták és Dicsőszentmártonba szállították őket. Itt Petrescu csendőrszázados rendeletére egy lóistállóba zárták, ahol három csendőr arra akarta kényszeríteni őket, hogy hagyják el vallásukat. Mivel ezt nem tették meg, a nadrágot és alsónadrágot levettették velük. Csupasz testükre vízes szövetet téve kötéllel addig ütötték őket, míg belefáradtak. Mivel a fájdalomtól ordítottak, szájukat istállótrágyával tömték be, s úgy verték tovább. Súlyos sebekkel volt testük borítva már, amikor Petrescu százados elé vitték, ahol egy román pópa és egy civil volt még jelen. Itt a román ortodox pap próbálta rábeszélni őket, hogy hagyják el vallásukat. Miután ragaszkodtak a hitükhöz, a százados hazaengedte őket azzal, hogy ne merjenek baptista módra imádkozni s azután mindennap jelentkezzenek a csendőrségen. [...] 1921. szeptember 17-én Arbora községben tizenöt adventista: férfiak, nők istentiszteleten voltak. Istentisztelet közben betörték a csendőrök Gheorghe Balmos primar vezetésével, az összes bibliákat erőszakkal elvették és egész testüket kikutatták. Sireteanu prédikátort és az összes jelenlévőket felpofozták és botokkal verték úgy, hogy arcuk, testük tele lett sebekkel és daganatokkal. Majd a csendőrségre vitték s mivel szombat volt (adventisták vasárnapja), a csendőrök istállótakarításra kényszerítették őket.⁶¹

A református presbiteri világszövetség keleti bizottságának 1921. februári jelentésében, amelyet Curtis A. William egyetemi tanár, Fleming J. R., a presbiteri világszövetség főtitkára és Webster Magdolánd lelkész jegyzett, a következők olvashatók:

Meggyőződünk róla, hogy durva erőszakosságok egész sora jellemezte a most már átengedett magyar terület megszállását és közigazgatását; hogy a faji bosszúérzet elnézte és elősegítette egy felháborító terroriztikus politika elkövetése sérelmeket, erőszakosságokat, kegyetlenségeket és jogfosztásokat, melyeknek áldozataul előszeretettel választották hitközségeinket és lelkészeinket. Nem azért, mert protestánsok: hanem, mert származásuk és iskoláztatásuknál fogva magyarok. Lelkészek és tisztviselők – kiket kihallgatniak – csapatostul lettek megbotozva, bebörtönözve, vagy erőszakkal, vagy halállal fenyegetve. Egyeseket hónapokon át tartanak börtönben anélkül, hogy ítélet vagy legalább törvényesen emelt

ítésvádak alapján cselekednének. Jogorvoslás iránti igényeket rendre nem vették figyelembe, vagy visszautasították és mint Románia jóhírnevén ejtett sérelmet: büntetéssel torolták meg. A nyelvhez és a fajhoz való ragaszkodást politikai bűnnek tekintik.⁶²

A menni vagy maradni dilemmája minden erdélyi magyar előtt felvetődött, Reményik Sándor verseiben és Áprily Lajossal folytatott levelezésében is megjelent, amelyet Lektor Katalin dolgozott fel.⁶³ Reményik Sándor 1918-ban írt korszakos költeményével, az *Eredj, ha tudsz!* című verssel az árván maradt erdélyi magyarságot szólította meg, és az otthonmaradás, a helytállás, a küzdés és a kitartás legkifejezőbb verse lett.

Eredj, ha tudsz... Eredj, ha gondold,
hogy valahol, bárhol a nagy világon
könnyebb lesz majd a sorsot hordanod,
eredj...
Szállj, mint a fecske délnek,
vagy északnak, mint a viharmadár,
magasából a mérhetetlen égnek
kémeled a pontot,
hol fészekrakó vágyaid kibontod.
Eredj, ha tudsz.
[...]
Ha majd úgy látod, minden elveszett:
inkább, semmint hordani itt a jármot,
szórd a szélbe minden régi álmod,
ha úgy látod, hogy minden elveszett,
Menj őserdőkön, tengereken túlra
ajánlani fel két munkás kezéd.
Menj hát, ha teheted.
Itthon maradok én!
Károgva és sötéten,
mint téli varjú száraz jegenyén.
[...]

Maga Reményik írta később a verséről, hogy

az erdélyi magyarság tragikus dilemmája tátong a versben: menni vagy maradni; a szabadságot választani, otthon és szülőföld nélkül – vagy a szülőföldet szabadság nélkül.⁶⁴

A *Pásztortűz* 1923-as újevi köszöntőjében Reményik a Petőfi-centenárium alkalmából kifejtette a kisebbségi lét vállalásának erkölcsi követelményeit:

Ez a nemzedék átélt egy, az akkorinál [1848–49] sokkal szörnyűbb katasztrófát, s a magyarságra való teljes jelentőségét csak akkor pillantotta meg, mikor már mindennek vége volt. [...] Mi itt maradtunk. Részt vettünk élve a saját temetésünkön. És láttuk, hogy a népek millióinak szemében nem gyászkönny, csak ellenséges indulat, hideg részvégtlenség vagy unott közöny ül. Láttuk szinte kísérteties elhagyatottságunkat, melyről a testvériség nagy álmodója nem is álmodhatott! Itt maradtunk: Becsülettel nem halhattunk meg és most – meg kell tanulnunk becsülettel élni! Becsülettel élni: vagyis mindent újrakezdeni a hitben, az álmodásban, a szeretetben, a szabadság utáni vágyban, az igazság keresésében. És nem mondani ki, hanem magunkba fojtani kételyeinket, tévelygő bizonytalanságunkat, tompa levertségünket.⁶⁵

Kevesen tudják, hogy Reményik fejében is megfordult a távozás gondolata. Mikor húga, Sárka és annak vőlegénye, Imre Kálmán 1920 őszén elhagyták szülőföldjüket, Reményik a következőket írta Áprilynak:

Nagy megrökönyödéssel olvastam, hogy besoroztak. Ez azonban távolról sem jelenti a tényleges szolgálatot még. Ha komollyá válna a dolog, én is föltétlenül repatriáltatom magamat. Ezért is szeretnék most ott egy kicsit körülnézni.⁶⁶

Az elköltözés megrázkódtatásával azonban még sokszor találkozott életében. Közvetlen környezetéből búcsúztatta szerelmét, rokonait, barátait, ismerőseit. Minden egyes elválás maradandó sebet ejtett, ezeket a veszteségélményeket újra és újra átélve költészetté formálta, miközben magánya, depressziója egyre fokozódott. Leveleiben sok a fájdalmas vallomás az elhagyatottságról:

Tudja, oly furcsán éreztem magam néha, mintha minden, amihez ragaszkodtam, lassan elvándorolna tőlem. Borzasztó a barátoknak, jóembereknek ez a szakadatlan vándorlása. Szeretteim nagy része már odakünn, „Magyarország”-on – és a megmaradtak közül most megint készül egy-kettő. Ebben a rettentő széthullásban oly jól esik, ha az itt maradók kezét nyújtanak egymásnak.

– írta Olosz Lajosnének 1921-ben.⁶⁷ Tizenöt évvel később Áprilyhoz írt levelében keserűen vallott újra erről az érzésről:

Vajon kinek és minek az elmenetelét kell nekem itt még végignézni? És kiben lehetek bizonyos? Végeredményben milyen kevés vonzóereje van mégis ennek a nyomorult erdélyi földnek, ha legjobbjai mind el tudják hagyni. Micsoda átok van rajta, mert nem elég a reális magyarázatok tömege. Ez már szinte misztikus megátkozottság.⁶⁸

Sokan támadták Áprilyt döntése miatt, hogy elhagyta Erdélyt, köztük Berde Mária is, aki kemény hangú cikket írt a *Pásztortűz*-be:

És most Áprily elmegy. [...] Ha pedig már elkerülhetetlenül: akkor ne hallja szavunkat szemrehányásképpen, csak őszinteség gyanánt – mert a némaság keserűbb búcsúzás a szabadon kiejtett igaz szónál. [...] hogy mi-féle csalódás, kifáradás, kereszt-nembírás szorongatta lelkét, amíg idáig érkezett, nem tudjuk. De nem is kell tudnunk róla, elég, ha megértjük és elfogadjuk magunkkal a tényt, hogy amikor megütközött benne a régi élet továbbvitelének és az új élet megteremtésének lehetősége, valaminő erős kérlelhetetlen parancs feladta vele a múltat [...]. Nem számaddjuk Áprily Lajost, mert akárminő volt is ez a sorsrendelkezés, erdélyi végzetünk egy új dokumentuma az ő távozása: ímé, ismét egy, akinek elsorvadtak idefogózkodó gyökérszáalai.⁶⁹

A távozás sokszerű, szívbemarkoló élményét Áprily már egyik, Budapestről írt levelében fogalmazta meg Reményiknek:

Aki kijön, hintsen hamut a fejére, és hallgasson sokáig. Ha van lelki ismerete a kijövőnek, egész életén át telik belőle a magába szállásra. Mert onnan eljönni nagy próba és nagy megrendülés. Talán az édesanyám halála volt olyan nagy még. Sokat egyikről sem lehet beszélni. „Jaj, vissza kellene menni!”⁷⁰

Az elválás Reményik számára élete egyik legmegrázóbb élménye volt. Olosz Lajosnak ekkor írt levelében Reményik bánatosan fakadt ki:

Néha úgy érzem, kivált most az Áprilyék egyre aktuálisabb elmenetelével kapcsolatban, hogy összeomlik minden körülöttem, az egész világom. Nem csak ők. Úgy félek, hogy ez az ő elmenetelük félelmetesen példaadó lesz megint. Mintha valaki végzetesen és visszavonhatatlanul mondotta volna ki, hogy itt magyar élet többé nem lehet, és ez kapcsolódik azzal a gondolattal nálam, melyet állandó szenvedéseim váltanak ki, hogy az én számomra nincs többé élet egyáltalában.⁷¹

A FELVIDÉK A BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSA UTÁN

A Felvidéken az esküt tett tisztviselők elbocsátása és kiutasítása a békeszerződés aláírása után tovább folytatódott. Az 1919/20-as iskolaév kezdetén a tanítók egy részét, dacára annak, hogy a fogadalmat letették s hogy reaktiválásuk iránti kérvényük kedvező elbírálást nyert, minden indoklás nélkül elbocsátották és illetményeiket beszüntették. Az elbocsátott tanítók hiába keresték egy esztendőn keresztül mindenfelé igazukat, válasza sem méltatták őket, vagy kereken elutasították kérésüket, és még a 60%-os fizetésben sem részesültek.

A kassai tanítók a város közigazgatási bizottságához fordultak egy beadvánnyal, amelyben utalnak arra, hogy Szlovenszkó területén az 1918. október 30-a előtt hozott magyar törvények továbbra is érvényben maradtak, és rámutattak, hogy e törvények negligálása, sőt egyenes megszegése által lettek állásuktól elbocsátva, minden szabályszerű fegyelmi vizsgálat mellőzésével és minden indoklás nélkül.¹

Az elbocsátásoknak akadtak tragikus áldozatai is, mint arról a *Kassai Napló* tudósítása beszámolt.

Szegényes, kicsi szobában, ahonnan a meghitt, kedves bútorok, egyedül hímzett fehérneműk lassan, észrevétlen egyre tűnődtek, meghalt tegnap egy tanítónő. Még fiatal volt. Jól és sokat dolgozott, apró kis emberpalántákat növelt tudásban egyre erősebbre s mikor elvégezte a munkáját, új palántákat ültetett el és gonddal, szerető féltéssel egyre előről kezdte a munkát. Nem kérdezte senki, fáradt-e, győzi-e? A tanítónőktől sohse kér-

deztek ilyesmit: akármennyi munkát róttak a vállukra, ők győzték. Legfeljebb a tüdejük ment idő előtt tönkre, az idegeik koptak el hamarabb, de ők roskadozva is állták a munkát, amelyet vállaltak.

Szűkös falat járt érte cserébe mindig. Aztán egyszer csak roppanva fordult egyet a világ, és a magyar tanítónő kezéből még ezt a szűkös falatot is kiütötték orvul. És ősz jött, ködös, esőtől áztatott, és a tanítónő rossz cipőjén gyilkosan lopta keresztül magát az ázott járda minden esőcseppje. És tél jött és nem volt tüzelő s a régi családi bútorok igen olcsóvá váltak, amikor sürgősen túl kellett adni rajtuk, és enni is egyre kevesebb jutott. S az orvos hiába csóválta a fejét, hogy több tejet, sok, igen sok tejet kell inni és jól kell táplálkozni. Miből igyék több tejet s honnét táplálkozzék jobban az elbocsátott magyar tanítónő, akinek nem adták ki a fizetését s nem engedték meg, hogy kenyeret keressen?

Szegényes, elárvult kis szobájában csüggedten és panasztalanul nézett farkasszemet másfél esztendeje immár a sorssal egy magyar tanítónő. Nem szaladt ki a világba hangos, jajos panaszával, nem sikoltotta bele vádlón azt a nagy, szörnyű igazságtalanságot, ami vele történt. A magyar tanítónő csendes volt és halk szavú mindig: nem tudott hangos szóval panaszkodni sem. Szegényes kis szobájában meghalt egy magyar tanítónő. Most már egészen biztos, hogy összeszorított viaszos ajakát zokszó el nem hagyta soha. De én, én láttam a küzdelmét, a nyomorát, az elsorvadását. És nekem tüzesre égeti a szemem minden könnycsepp, amelyet érte sírok. Az én kezem görcsösen ökölbe szorul, és én nem bírom el a szótlanságot. Énbőlölem kiszakad a jajkiáltás, és nekem ki kell kiáltanom a világba, hogy mindenki meghallja, Simacsek Gara tanfelügyelő úr is, hogy éhen halt egy elbocsátott magyar tanítónő.²

A szlovákiai lapok a cseh-szlovák sajtóiroda közleménye alapján közzétették dr. Ivan Derernek, Szlovenszkó teljhatalmú miniszterének rendeletét a külföldiek kiutasítása ügyében. A külföldiek közül, azaz akiknek a Cseh-Szlovák Köztársaságban nincs állampolgárságuk, kiutasítandók voltak mindazok, akik az állam biztonsága, a közrend és nyugalom ellen vétkeztek vagy ilyenben részt vettek, tekintet nélkül arra, hogy ezért megbüntették-e őket vagy sem. Kiutasítandók voltak azok is, akik tevékenységükkel (agitáció, kémkedés) az állam érdekeinek ártottak; akik Szlovenszkó politikai életébe és tevékenységébe beavatkoztak; akik lánckereskedéssel vagy pénzügyi műveletekkel foglalkoztak; akik az életbiztonság, egészség, tulajdon vagy erkölcs ellen vétkeztek, vagy nyereségvágyból büntetendő cselekményt követtek el. Kiutasítandók voltak továbbá, akik az 1920. július 6-i rendelet értelmében 1920. július 20-ig Szlovenszkóba való megérkezésük után nem jelentkeztek; akik

foglalkozás nélküliek vagy állandó foglalkozásuk nincs; akik az államnak vagy a köznek valami módon terhére vannak. Azon kívül kiutasítandók azok családjai, akik idegen államban nyilvános funkciót vagy hivatalt foglalnak el.

A kiutasítás ellen az illető három napon belül fellebbezhetett annál a zsupáni hivatalnál, amely a kiutasítást elrendelte, és ezt Szlovenszko meghatalmazott miniszteréhez kellett intézni. Jogérvényesen kiutasítottak kérvényei további tartózkodás végett nem voltak teljesíthetők, és azokat a hatóságnak már eleve minden további nélkül vissza kellett utasítani. A jogérvényes kiutasítási ítéletet minél előbb végre kellett hajtani, amelynek értelmében minden külön engedély nélkül egy személynek 3000 cseh koronát, egy családnak 5000 cseh koronát, illetve ennek az összegnek megfelelő idegen valutát szabadott magával vinni.³

Kassáról kiutasították a magyar állam szolgálatában lévő katonatisztek és állami alkalmazottak családjait. Több magas rangú katonatiszt családját már fel is szólították arra, hogy készüljön a távozásra. Kohout rendőrkapitány a kiutasításokról a következőket mondta:

Erre a rendszabályra a hatóság nem csupán a katasztrofális lakásinség miatt szánta el magát, hanem azért is, mert minden állami szolgálatban álló egyén oda illetékes, amely államban szolgálatot teljesít. Úgyhogy egy kosicei illetőségű egyén magyar illetőséget s ezzel egyúttal magyar állampolgárságot nyert azáltal, ha magyar állami szolgálatba lépett. Ez a rendszabály annál is jogosultabb, mert a magyar kormány hasonló rendszabályt léptetett életbe.⁴

A rendelet hatására három asszony indított válópert Magyarországon élő férje ellen, és kassai illetőségük meghagyását kérték.

Komárom vármegyében Szlovenszko teljhatalmú minisztere az összes központi és járási közigazgatási segédszemélyzetet elbocsátotta hivatalából, dacára annak, hogy a megszállás idején az akkori zsupán, dr. Jamniczky Ottokár a kormány nevében kérte őket maradásra. Az elbocsátó rendelkezés által 30 tisztviselő és családjaik estek el kenyerrüktől, akiknek egyéb bűnük nem volt, mint hogy magyarok. Pedig a Szlovenszkonak nevezett területen Komárom megye volt az, ahol a legtöbb magyar lakott (az 1910-es népszámlálás adatai szerint lakosságának 88,3%-a volt magyar, 6,2%-a német, 4%-a tót), ezért a hivatalos ügyeket is magyarul kellett volna intézni, így tehát a kormányintézkedés nemcsak a 30 család, hanem az egész lakosság sérelme is volt.

A kiutasított családok az anyaországban az állam, illetve a társadalom segítségére szorultak. Az adományok elosztásánál azonban az erdélyiek óhatatlanul előnyt élveztek. Talán azért, mert onnan érkezett a legtöbb menekült,

vagy pedig a miniszterelnöki bársonyszékbe (Teleki, Bethlen), az OHM élére (Bethlen, Petricevich Horváth) és vezető beosztásokba (Gagyhy Dénes, Hankó Elemér, Tarpay Miklós) is erdélyi származású politikus került, az erdélyi túlsúly mindenestre érezhető volt. Ennek adott hangot egy felvidéki menekült, aki panaszos levelet írt a székesfehérvári *Testvér* című újságnak.

Vérző szívvel látjuk, hogy rólunk, felvidéki magyarokról senki sem gondoskodik, senki sem törődik velünk. Éppen ez indít minket arra, hogy fölvilágosítva a jószívű embertársainkat, azzal a kérelemmel forduljunk Székesfehérvár és Fejér megye jószívű közönségéhez, hogy ha a menekültek részére bármily csekély adományt juttat, gondoljon reánk, felvidéki menekültekre is, kik éppen annyit veszünk s nyomorgunk, mint erdélyi véreink, s éppen úgy rá vagyunk szorulva a jószívű támogatásra, mint ők.⁵

A kiutasítások szomorú, olykor tragikus eseményei közé bizarr, olykor nevetséges epizódok is keverednek. Egy kassai magyar úrinő férjét Magyarországon tisztviselővé nevezték ki, és az asszony, hogy férjét új otthonába minél hamarabb követhesse, elhatározta, hogy kiutasítja magát. Beadta tehát az útlevél iránti kérvényét, egyúttal elment a városházára, hogy vagyontalanságára hivatkozva kérje a szegénységi bizonyítvány kiadását, mert ezután ingyen vagonra van lehetősége bútorai és ingóságai elszállítására. A városházán akceptálták kérelmét, és jelezték, hogy a bizonyítványért jöjjön el két nap múlva. Két nap múlva reggel összes okmányaival felszerelve el is ment a városházára, ahol megkapta szegénységi bizonyítványát.

Onnan elment a Pénzügyigazgatóságra, hogy megtegye adóvallomását. Ott a szegénységi bizonyítvány bemutatása után egy újabb bizonyítványt állítottak ki arról, hogy szegény, amit – tekintettel arra, hogy aznap éppen szilszkin bundája volt rajta – nem is ártott írásban leszögezni. Innen a városi adóhivatalba küldték, majd vissza a Városházára, ahol újabb vallomást kellett tennie adója irányában. Továbbá kinyomozták, hogy 6,5 korona cseledadó-hátraléka van, amit haladéktalanul kiegyenlített. Innen vissza kellett mennie a Pénzügyigazgatóságre, ahol a változatosság kedvéért újabb vallomást kellett tennie az adójáról. Itt okmányaira több pecsétet ütöttek, majd a főnök aláírását kellett megszereznie. De onnan egy másik szobába kellett vinnie immár többszörösen lepecsételt és tekintélyes csomóvá növekedett iratait.

Itt váratlan komplikáció következett: azt kívánták tőle, hogy hozzon írást arról, hogy férje tényleg hivatalnok Magyarországon. Hogyan bizonyítsa ezt be? Miután közben dél lett, hazarohant, végkimerülés ellen brómot vett be, és az összes fiók kikutatása után előhalászta férjének egy régebbi kinevezési

okmányát, majd visszasietett a Pénzügyigazgatóságra, ahol vagy nyolcvan paraszt között sorban állva végre hallotta, hogy a nevét kiáltják. Kapott egy pecsétet, és futva ment a rendőrség útlévélosztályára, ahol kiállították a fényképes személyleírását. Innen immár igen tekintélyes csomóvá szaporodott okmányaival lement a főkapitányhoz iratait aláírtni, onnan beküldték az iktatóba, majd felküldték a poggyászkimutatást felülvizsgáló osztályba, ahol bemutatta a leltárt. Az illető úr előljáróban szigorúan megdörgölte, hogy hogyan merte a leltárt magyarul írni? Hiszen ő abból egy szót sem ért. Ezután ketten egy hosszabb német–magyar fordítás munkálataiba merültek.

– Was is das, egy láda csirke?

– Csésze, kávécsésze, porcelán – fordította le az úrinő.

– Und Obst? Eingemachtes Obst? Az cukorral van főzve, az nem mehet.

– De kérem, az lekvár, szilvaíz, abban nincs cukor.

– Ja so. Akkor mehet. Was ist das lepra?

– Létra kérem, egy kis létra. Leiter, drallna opasse je van'se nagszü!

– Ja so, akkor elviheti. Haben sie Gold? – kérdezte ezután zordonan.

– Igen, a jeggyűrűm. Azt elvihetem?

– No igen, azt el.

– És a fogamban egy plomba.

– Meinetwegen, azt is.

Ezek után az úrinő megkapta az engedélyt, és elment a zsupáni hivatalba, hogy az összes iratát aláírassa. Miután eközben kettőt ütött az óra, körútját meg kellett szakítania, elmenni még a Mészáros utcai árukiviteli hivatalba, továbbá a Militerkommandó a parancsnokságára a végső pecsét megszerzése céljából, a városi villamosvasút-igazgatósághoz a vagon-átviteli engedélyért, a szállítóhoz a bútor becsomagolása végett, és a Pénzügyigazgatósághoz a leplombálást végző közegek kiküldése dolgában. Azt maga sem tudta, mikor lesz ideje elutazni.⁶

A Felvidéki Liga nemcsak a menekültek összefogásával, érdekvédelmével foglalkozott, és informálta a kormány szerveket, hanem – amíg be nem tiltották – a diverziós tevékenységet, az ellenállást is szervezte. Egy 1920. április 29-i jelentés, amely a propagandaminisztérium dunántúli kirendeltsége és a Felvidéki Liga fúziójáról számolt be, közölte a Duna-menti őrsök névsorát. Ezek az őrsök 2–5 emberből álltak, akik a szomszédos községekkel láncot alkottak. Esztergom vármegye települései közül Esztergomban, Táton, Nyerjesújfalun, Lábatlanban, Piskén és Süttön működtek őrsök, az őrsvezetők valamennyien felvidéki menekültek voltak. Komárom, Győr és Moson vármegyék hálózata nem szerepelt a jelentésben. A 25 őrs átlagos havi kiadása

500 korona, vagyis havonta összesen 14 ezer korona volt, de anyagi támogatásban alig részesültek, így nem is nagyon tudták a Duna bal partjával az állandó összeköttetést fenntartani. Összeköttetéseiket csak szórványosan, ismerőseik révén és saját anyagi áldozatukkal létesítették.⁷

A Liga balassagyarmati megbízottja május 31-én azt jelentette, hogy a csehek által megszállt területen lévő lakosság hangulata előnyös a magyarságra nézve.

A tótokra is általánosságban áll az, hogy szeretnének visszatérni az országhoz. Szükségesnek tartom azonban kiemelni, hogy történnek olyan hibák, amelyek nagyon oda hatnak, hogy a megszállott területek lakossága elidegenedjék a magyar államtól. Így magam szemtanúja voltam annak, hogy a cseh hídőrségek és hídőrszemek sokkalta előzékenyebbek voltak a szegény néppel s főleg a parasztsággal szemben, mint a magyarok. A magyar őrségek részéről pár ízben nemcsak indokolatlanul goromba fellépést, de tettelegességet is tapasztaltam durva alakban. Ezt a nép azután nagyon panasolja. Hasonlóképpen hiba az is, hogy a magyar őrségek egészen kis mennyiségű élelmi cikket is elvesznek, pl. fél kenyeret, kis zacskó cukrot paraszt emberektől, szóval olyanoktól, akikről feltételezhető, hogy magánfogyasztásra és nem kereskedésre vették. Erre azután a tót nép azt mondja, hogy látszik, mennyire éheznek a magyarok, mert még a kis mennyiségű ételünket is elvették.⁸

Ugyanez a megbízott június 11-én azt jelentette, hogy Maljarik kékkői főszolgabíró bizalmas rendeletet küldött ki a kékkői járás összes körjegyzőinek, amelyben utasította azokat, hogy szerezzenek be a községek lakosságától egy nyilatkozatot arra nézve, hogy a lakosság meg van elégedve a Cseh–Szlovák Köztársaság uralmával és annak keretei között akar maradni. A nyilatkozatot azonban ne nagy népgyűlésen szerezzék be, hanem egy pár bizalmasukat hívják be az irodájukba, és velük állíttassák ki a nyilatkozatokat. A javarészt magyar jegyzők a rendeletet nem így fogadták, hanem nyilvános gyűléseken szólították fel a népet nyilatkozattételre. Csalár, Ráosmulyad és Bussa magyar községek olyan értelmű nyilatkozatot állítottak ki, hogy ők Magyarországhoz kívánnak csatlakozni. A nyilatkozat következménye az volt, hogy a három község számára a főszolgabíró által kiutalt cukrot visszavonták. Zobor, Nagyhalom és Kishalom szlovák, továbbá Ipolyvárbó és Ipolykér magyar községek megtagadták a nyilatkozat kiállítását. Egyedül Alsózellő község állított ki olyan nyilatkozatot, hogy lakói a Cseh–Szlovák Köztársaságban kívánnak maradni.⁹

A miniszterelnökséghez eljuttatott feljegyzésben az ismeretlen informátor a csehek által a megszállt terület lakossága körében a magyarok iránti

ragaszkodás ébrentartása és az anyaországhoz való kapcsolat helyreállítása érdekében működő szervezeteket sorolja fel:

1./ A Magyar–Rutén párt, mely Kutkafalvy Miklós államtitkár vezetésével áll és az ország keleti részeinek kisoroszok (rutének) hazánkhoz való ragaszkodásának ápolására törekszik.

2./ A Magyarbarát Tót Néppárt. Ennek exponense Jehlicska, volt cseh nemzetgyűlési képviselő. A nemzeti kisebbségek minisztériumában Szvieszný Zoltán is ebbe a pártszervezetbe tartozik. A demarkációs vonalon túl ezen párt exponense Hlinka. E párt programja a tótok Magyarországhoz való visszacsatolása, oly módon, hogy részükre nagyobb (területi) autonómia biztosíttassék.

3./ A Tót Függetlenségi Párt magyarországi képviselője Bulissa Károly, aki Budapesten külön irodát tart fenn. Ennek a pártnak neve eredetileg Tót Függetlenségi Köztársasági Párt volt. Céljuk a tótoknak a csehek től való elszakadása és részükre teljesen önálló államalakulat létesítése. Nézetük szerint minden olyan gondolat, mely arra irányul, hogy a tótok Magyarországhoz visszacsatoltassanak, a külföldön nagy ellenzésre talál, és a külföldi közvélemény célunknak csak úgy nyerhető meg, ha bevett célként a tótok csak függetlenségüket hangoztatják. [...]

4./ A Felvidéki Liga, mely főleg a felvidéki magyarok megnyerésére helyezi a súlyt. Legkiterjedtebb a hírszerzési hálózata, illetve iratoknak és értesüléseknek a demarkációs vonalon való átvitelre ennek van a legnagyobb kiépített szervezete.

5./ Ezen kívül vannak általános célú szervezetek, mint a milyenek az Irredenta Szövetség, a MOVE. Ezek részben propagandával, részben aztán fiókok létesítésével foglalkoznak a Felvidéken is, de mindezeknek nincs nagyobb jelentőségük.

A fentebb említett nagyobb speciális felvidéki szervezetek egy titkos komitéba tömörültek, amely célul a Felvidéknek a csehektől való elszakadását tűzte ki. A komité megindította a Felvidék katonai megszervezését. A felszabadító akció kezdetének időpontja a lengyeleknek a csehek elleni állítólagos támadása lett volna. Az említett pártok exponense, Dvorzsák több ízben járt Varsóban. A Magyarbarát Tót Néppárt egyik képviselője, Kmóskó hiányolta, hogy a szlovák autonómiára vonatkozólag nem kaptak a magyar kormánytól megnyugtató ígéretet, ennek hiányában pedig nem remélték, hogy a pártok addigi lelkesedését és készségét fenn tudják tartani.

Ezzel szemben a Területvédő Liga emberei minden szlovák autonómiára vonatkozó ígértől visszariadnak, és élesen tiltakoznak a nemzeti kisebbsé-

gek minisztériuma által kitűzött és végeredményében az ország kantonokra való felbomlását előidézhető törekvések ellen.

A nemzetiségi agitátorok nyilatkozatainak megbízhatósága egyébként kétséges. Jehlicska például eredetileg cseh nemzetgyűlési képviselő volt, onnan Magyarországra költözött; ahol magyarbarátként emlegették; majd kiment Lengyelországba, ahol a lengyelekhez óhajtott csatlakozni, de amikor ott nagyobb biztatást nem nyert, és látta, hogy a lengyeleknek a Felvidékre vonatkozó területi követelésük nincs, visszajött, és újból a magyar állam égisze alatt próbált érvényesülni.¹⁰

Egy másik jelentés ismerteti a Felvidéki Liga őrszemhálózatát. A dunántúli szervezet őrszemai Köpcseny, Oroszvár, Rajka, Dunakiliti, Sérfenyősziget, Cikola, Püski, Kisbodak, Remete, Lipót, Ásvány, Patkányos pusztá, Győr, Alsóvámos, Nagybjacs, Vének, Gönyű, Ács, Újkomárom, Szőny, Füzitő, Dunaalmás, Süttő, Piszke, Lábatlan, Tát, Nyergesújfalu és Esztergom településeken működtek. A keleti szervezethez tartoztak Szob, Ipolydamásd, Ipolytölgyes, Letkés, Vámosmikola, Perőcsény, Kemence, Baráti, Hont, Drégelypalánk, Balassagyarmat, Dejtár, Szécsény, Ipolytarnóc, Salgótarján, Bázna, Zabar, Karancsberény, Nógrádszakál, Ózd, Bánréve, Kelemér, Putnok, Miskolc, Bódvaszilás, Szin, Krasznokvajda, Tornanádaska, Hidasnémeti, Toronyosnémeti, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Zemplénagárd, Vály, Felsőregmec, Mikóháza, Nagylónya, Csaroda és Záhony.¹¹

Egy júniusi jelentés szerint Szolyván a hatóság eltiltotta a fogadalmat nem tett magyar hivatalnokok bármilyen hatósági élelmi és egyéb cikkekkel való ellátását.¹² A „hollóházi őrszem” 1920. július 30-án jelentette, hogy

f. hó 20–23-án a megszállott területen voltam, hogy ott agitáljak. Most 22-én közhírré tették a községekben, hogy egyszerre csak két gazda gépelhet és a gépelést légionaristák ellenőrzik. A gazdák zúgolódnak, én igyekeztem meggyőzni az embereket, hogy ez nem baj, sőt ha lehet, minél későbbre halasszák a gépelést, hogy így a csehek minél később jussanak a terméshez. A nép hangulata a lehető legelkeseredettebb, ha valaha, úgy most igazán mondják, „bár már itt lennének a magyarok”.

A megszállt területen a magyar mozgósításról mint befejezett tényről beszéltek. Az emberek biztatják egymást:

Kitartunk, már jönnek a magyarok!

Egyesek már azt is híresztelték, hogy a magyarok Ungban és Beregben visszaszorították a cseheket.¹³ Az „51. sz. őrhely” 1920. augusztus 14-i jelentése:

Tegnap egy túloldali barátom látogatott meg. Attól tudom, hogy a túlparton már epedve várják a mi megmozdulásunkat. Napról-napra azzal a reménnyel kelnek fel és napról-napra meg csalódva fekszenek le. Ez csodálatos, akik valósággal türelmetlenek a várakozásban, azok nem is magyarok, hanem tótok. Ők bármely nap készen vannak, hogy fegyvert ragadjanak a betolakodó csehek ellen. Ha a bizonytalanság emez ideje soká tart, elcsüggednek és megvastagodik a bőrük a járom alatt. A tinó is csak a megszokásig renitenskedik a járom ellen, azután önként nyújtja bele a nyakát. Mert megszokta. Nehogy ez történjék a mi tótjainkkal is.¹⁴

1920. november havi jelentésében a köztisztviselők helyzetéről tudósított.

A behódolt tisztviselők ok nélküli nyugdíjazása újabban sűrűn fordul elő. Munkácsról jelentik, hogy a hűségsküt nem tett magyar tisztviselők igen nagy nyomorral küzdenek. A behódolt magyar tisztviselőkkel szemben a csehek rendkívül bizalmatlanok. Lőcséről jelentik, hogy az átvett tisztviselőknek 40%-kal kevesebb fizetésük van, mint a cseh tisztviselőknek. Elbocsátások, kiutasítások napirenden vannak. Az elbocsátott tisztviselők érdekében társadalmi mozgalom a csehek akadékoskodása folytán nincs.¹⁵

A Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma Tót Főosztályának helyzetjelentése a demarkációs vonalon belül szervezett polgárőrsegekről és a megszállt vidékeken bejelentett szervezetekről ellentmond a helyi forrásokból származó, túlzottan optimista vélekedéseknek.

A polgárőrség szervezése hosszas kérlelés, hazafias buzdítás és pirongatás után legtöbb helyen már megtörtént. Ezen polgárőrség tagjai azonban koránt sem jelentkeztek önszántukból, de tisztán és kizárólag azért, hogy végre megszabaduljanak az őket kapacitáló és buzdító úri látogatóiktól. Nincs kizárva, hogy helyenként akadni fog egy-két elszánt és mindenre felhasználható férfi – ezekre azonban szerzett tapasztalataim szerint csakis olyan vidékeken számíthatunk, ahol a nép mohó gazdagodási vágyainak kielégítését a megszálló csapatok rablási hajlamai lehetetlenné teszik. Minden akció tehát, amelyet a nép hazafias érzületére alapítva, önként toborzottakkal akarnának végrehajtani, nézetem szerint katasztrofálisan végződne. Mert: sajnos, de tény, hogy ma a nép hazaszeretete csak odáig terjed, míg a haza áldozatot nem kér tőle. A külső perifériákon lakó nép tisztára antimilitarista. Gyűlöli az urat. Istene az üzlet, a láncolás, tehát a vagyon. S mivel hogy mindene van, soha nem remélt bőség-

ben tobzódik, képes vagyonának tekintélyes részét is a cseh rablók kezére juttatni, csak hogy rongy életében kár ne essen. Nyíltan hangoztatja, hogy nincsen kívül harcolnia, hiszen nem bántja őt az ellenség – tehát nincs is célja a szervezkedésnek. Ha pedig az urak nincsenek megelégedve a helyzettel, úgy harcoljanak az urak.

De nem csak az Isten adta nép gondolkodik így – hanem sajnos több helyen a község földesura sem jobb. Mert amikor a szervezés erkölcsi támogatására felszerelési tárgyak és eszközök önkéntes felajánlására lettek felkérve, bizony akadt olyan is közöttük, aki a következő válasszal hűtötte le a lelkes szervezőt: „bennünket kérem hagyjanak ki teljesen az akcióból, vagy: adjon a zsidó, neki nyolc pár igája van, nekem csak hat pár igám van.” Szomorú, de az igazság megállapítása érdekében kénytelen vagyok kijelenteni, hogy eddig majdnem mindenütt a falusi zsidó volt az első – sőt egyes községekben az egyedüli, aki hazafias áldozatkészségét nem tagadta meg. Ezzel korántsem a zsidók védelmét kívánom szolgálni, csak a közelmúlt eseményeit és az elkeserítő jelent tárom fel a maga valójában, mert igenis többek között egy helyen az történt, hogy 120 katonának való magyar legény közül a polgárőrségbe három zsidó és két szolga jelentkezett önként az első felhívásra.

Az ilyen önkéntes polgárőrség aktivitására ne számítsanak az irányító körök – mert ezek ezidőszere nemcsak hogy támadásra nem vihetők, de igaz meggyőződéssel mondhatom, hogy még megtámadott községük önkéntes védelmét sem kísérelnék meg. Most ezek az emberek jól érzik magukat a szomszéd megszállás mellett, ahol szerintük könnyebb és kellemesebb az élet, mint nálunk. [...] Méltóztassék elhinni, hogy ma sokkal jobban félti a paraszt túltáplált testét és tömött erszényét, mintsem egy-két elrettentő példa után tovább elmélkedne a parasztdiktatúra helyesége és szükségessége felől. Ez a néphangulat szomorú, de hű kép északon és keleten.

[...] A valóságban csak számba nem vehető kis csoportocskákkal lehet esetleg számolni, amely csoportok tagjai tulajdonképpen nincsenek is szervezve, csak egymással összebeszélve, tette készen és elszántan várják az eseményeket. Ezen lelkes emberek azonban, úgy a csehek, mint a szociáldemokraták ébersége miatt semmi körülmények között sem jutnak szerephez addig, míg az illetékes helység meg nem tisztul az ellenségtől.

A Felvidék könnyed felszabadítását az ottani komoly hangulat alapján kialakult vélemény szerint csakis a magyar hadsereg hajthatja végre. Annak az erejétől retteg minden egyes ellenséges katona, és csak annak erejében, az általa megváltoztatott helyzet örökös maradandóságában bízik minden egyes polgár, legyen az magyar, tót vagy ruthén nemzetiségű.

Ezen eseményeket azért tartottam szükségesnek leírni, hogy ezzel is bebizonyítsam, miszerint az önként vállalkozók teljes sikertelensége kétségtelen, mert a közelmúlt szomorú tapasztalatain alapuló bizalmatlanság és félelem – az irreguláris csapatokkal szemben – teljesen távol fogja tartani a lakosságot minden beavatkozástól, segítségtől.¹⁶

A *Budapesti Hírlap* megírta, hogy a felvidéki magyar nemzeti kisebbség emlékiratot készített, amelyet a Keresztényszocialista Párt nemzetgyűlési képviselői átadtak Masaryk elnöknek. Az emlékirat a többi között a következőket tartalmazza:

Az ezeréves nemzeti létből és hazájából kiszakított másfélmillió felvidéki magyar kívánja feltárni helyzetét és balsorsát a népek ítélőszéke előtt. Hangoztatjuk, hogy a másfélmillió magyarországot soha, senki, semmiféle formában nem kérdezte, hogy el kíván-e szakadni hazájától és nemzetétől. Hangoztatjuk, hogy a magyar nemzeti kisebbség a közel két éve tartó új állami élet alatt azt tapasztalja, hogy a nemzeti kisebbségi jogokat, főképp pedig azoknak a kulturális szabadságra vonatkozó részeit a kormányzat részéről be nem tartják. A Szlovenszkóba bekebelezett magyar nemzeti kisebbség szabad nemzet tagja volt, állama ezeréves, alkotmánya ősrégi, írott alkotmánya Európában a legrégebb, a Magna Charta idejéből való. Ez az aranybulla. A szabadság levegőjéhez szokva a legnagyobb fájdalommal látjuk nemcsak szabadságjogaink elkobzását és megszüntetését, hanem kulturális fejlődésünk alapfeltételéül szolgáló iskoláink, tudományos intézeteink, közművelődési és irodalmi szervezeteink erőszakos elnyomását, a közvélemény éber lelkiismerete, a sajtó elnyomását, vezetőink bebörtönzését és jogtalan letartóztatását és általában fajunk kisebbitését és üldözését. Demokratikus államot ígért az új államalakulás forradalmi törvényhozása, és kiépítette Európa talán egyetlen rendőrállamát, ahol megszűnt a polgárok jogegyenlősége, ahol a cseh nemzet erőszakos hegemoniára való törekvése megbénít és lehetetlenné tesz minden törekvést, amely a magyar faj polgári egyenjogosítására irányul. Előadandó sérelmeink megvizsgálására nemzetközi bizottság kiküldetését kérjük azzal, hogy a bizottság előtt bizonyítékainkkal megjelenhessünk.¹⁷

A bizottság kiküldetésére nem került sor.

A felvidéki szlovákok memorandumot juttattak el a Szent Gellért Társasághoz arról, hogyan tartják elképzelhetőnek az együttélést Magyarországgal. A levelet Tattay Miklós továbbította Papp Antal államtitkárhoz. A memorandum szerzői nyíltan szlováknak vallják magukat, és mindenkitől megköve-

telik szlovák nemzeti voltuk elismerését. Ebből kifolyólag követelik teljes kulturális, nyelvi jogaikat, iskoláik, bíróságaik, közigazgatásuk autonómiáját. Továbbra is rendületlenül hittek abban, hogy a megígért autonómiát megkapják. Arra kérték a Thököly Szövetséget, hogy Magyarország küszöbölje ki azokat a régi téves, hibás, bűnös teóriákat, amelyek közös romlásunkat okozták.

Tessék odahatni, hogy hagyjanak fel a régi ostoba „egységes nemzeti állam” jelszóval és az e köré csoportosuló eszmékkel. Ha ez az ideológia ki nem vész, nem lesz itt béke és testvéri együttélés, hanem újabb áldatlan harc. Tessék propagálni Magyarország összes népeinek testvéri szövetségét, közös jogokkal, közös kötelezettségekkel, melyek mind az egymásra utalásból folynak. Ne szégyelljük bevallani a régi bűnöket, tárjuk fel azokat és küszöböljük ki. Ne tessék hirdetni, hogy „magyarszívű tótok”, hanem igenis, hogy van harmadfélmillió szlovák nép, mely mint egyenlő jogú fél, közös hazában akar lakni ezután is a magyarokkal. Meggyőződésünk, hogy amint nekünk nem érdekünk, hogy hamis statisztikában tudj Isten hányan legyünk, hanem az, hogy minél műveltebbek és gazdagabbak legyünk, úgy a magyarság érdeke is csak az lehet. Ezt pedig csak igazsággal és békével lehet elérni.¹⁸

A Rákóczi Szövetség levélben fordult Bethlen István miniszterelnökhöz, hogy a legexponáltabb felvidéki személyeknek, akiket kiutasítás veszélye fenyeget, Magyarország biztosítson egzisztenciát, sőt egyeseket soroljanak magasabb fizetési osztályba.¹⁹

Több ilyen kezdeményezés lehetett, mert gróf Bethlen István miniszterelnök báró Perényi Zsigmondhoz, a Magyar Nemzeti Szövetség elnökéhez írt levelében kötelezettséget vállalt arra, hogy a Ruszinszko-i Magyar Pártok Szövetsége kötelékébe tartozó és a magyar nemzeti érdekekért küzdő felsorolt tisztviselők, ha bármely okból kénytelenek lennének Magyarországra vándorolni, az optálási határidő után is megkapják az állampolgárságot, és szolgálati idejük beszámításával megfelelő elhelyezést fog számukra biztosítani.²⁰

Érdekes és szomorú szenzációról számolt be az *Erdélyi Hírek* című lap. Ziska Imre Bihar megyei volt községi jegyző Pozsonyban, a Rudolf Szállóban 35 éves korában öngyilkos lett, mert nem tudott illetőségi bizonyítványt szerezni és nem volt miből eltartani gyerekeit. Mint menekültet sehol sem fogadták szívesen, hiába lótot-futott állásért.

Ziska Imrét a románok üldözték el falujából és jegyzői állásából. Csonka Magyarországra költözött, ahol megállapították, hogy vágújhelyi születésű és elvesztette állampolgárságát. Tovább vándorolt a felvidéki Vágújhelyre, ahol azonban magyar állampolgárként nem kapott állás. Még egy kísérle-

tet tett, hogy éhező családját megmentse; és Pozsonyba utazott. Ez a kísérlete is eredménytelennek bizonyult. A rendőrségnek hátrahagyott levelében a következőket írja:

A magyarok azt mondták, hogy tót vagyok, menjek a csehekhez; a csehek meg magyarnak mondtak. Az oláhok onnan, ahol jegyző voltam, kiutasítottak, s így mint földönfutó, akinek hazája nincs, álláshoz nem jutottam. Remélem, hogy végre eljutok a túlvilágra, Szt. Péter nem fogja az illetőségetemet kutatni.²¹

A Felvidék cseh birtokbavételét az ottani szlovák népesség zöme is meglepetéssel vetté tudomásul. Šrobár miniszter emlékirataiban hívta fel a figyelmet, hogy erre a szlovák értelmiség egyáltalán nem volt felkészülve, még kevésbé a nép széles rétegei,

sőt elmondható, hogy fogalmuk sem volt róla, mi készül.

A bekebelezéssel csak egyes szlovák vezetők álmai váltak valóra, nem a szlovák nép széles tömegeinek vágya. A felvidéki magyarság a „cseh megszállást” még a békeszerződés aláírása és ratifikálása után is csak ideiglenes állapotnak, rossz álomnak vélte, amelyből egyre várta a felébredést, ami után minden újból visszazökken a megszokott kerékvágásba.²² Törvényszerűnek volt mondható, hogy az impériumváltást követő években a történelmi hazáját elvesztett magyar védtelennek, magára hagyatottnak és kiszolgáltatottnak érezte magát. Ahogy Fábry Zoltán író megfogalmazta:

Kiestünk egy változtathatatlanul hitt, beidegzett nagy közösségből, az ezeréves Magyarországból: az édesanyját elvesztő árvák sorsa lett a miénk. Magunkra maradtunk.²³

A csehszlovákiai magyarság számára a nyelvtörvény betűi, mely szerint ahol a magyarság aránya eléri a 20%-os határt, a magyar nyelvet kell használni, csak elméleti biztosítékot jelentettek, valóságos garanciát nem. Mind a törvények alkotóiból, mind végrehajtóiból, mind pedig ellenőrzőiből hiányzott a kellő jó szándék, amely nélkül a mindennapok nyugodt együttélése elképzelhetetlennek bizonyult.²⁴

A DÉLVIDÉK A BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSA UTÁN

Az a magyar egység, amely Erdélyben vagy a Felvidéken természetszerű volt, a Délvidéken soha nem alakulhatott ki. A felsőbácskai vagy a tiszavidéki magyarság gazdasági szerkezete és műveltségi színvonala lényegesen különbözött a baranyavidéki vagy muraközi magyarságtól. Csekély volt a magyar értelmiségiek száma, a falusias alföldi magyar nép a XIX. század végén és a XX. század elején kevés embert adott a magyar középosztálynak, a magyar államhatalom pedig keveset törődött a Délvidék vezető rétegének erősítésével, 1918 után pedig a hivatalnokok, a tanítók és a szabadfoglalkozásúak nagy része önként vagy kényszerítve elhagyta a Délvidéket. A kisebbség sorsára jutott délvidéki magyarság kezdetben alig rendelkezett iskolázott réteggel és politikai vezetőkkel.¹

A Délvidéki Liga elnöksége jegyzőkönyvet vett fel 1920. május 4-én a Szabadkáról kiutasított és a bántalmazott személyekről. Valamennyi bántalmazottól minden pénzt, értéktárgyat elvettek, s bár jegyzőkönyvet írtak alá velük, hogy mindent visszakaptak, mégsem adtak vissza nekik semmit. A kihallgatottakon látszottak a sérülések és ütések nyomai.

A szívbeteg Bankós Imre szabó elmondta, hogy az utcán összeesett, a rendőrség bevitte és agyba-főbe verte. – azért, mert magyar. Munkács Simon géplakatost és feleségét, akik az üldözések elől Budapestre akartak menekülni, a demarkációs vonalon elfogták és feleségével együtt brutálisan bántalmazták, úgy a demarkációs vonalon, mint a szabadkai rendőrkapitányságon április 30-tól kezdve május 3-ig. Szilasy Mihály tisztviselőt április 30-án a népőrök elfogták és a városházára vitték, ahol négy napig volt el-

zárva, és naponta elverték. Kulin József vasesztergályos gyermekéért ment, aki a forradalom alatt a Bácskában maradt. Elfogták, levetkőztetve a talpára és a testére ütlegeket mértek a rendőrségen és a csendőrségen. Mayer Lajos műszaki rajzoló május 1-jén ment Szabadkára. Ott a népőrök letartóztatták, ráfogták, hogy a magyarság részére kémkedett, és a rendőrségre vitték, ahol többször a legkegyetlenebbül elverték. Podmaniczky János földmunkás a szőlőben dolgozott május 1-jén, amikor elfogták, és ott a helyszínen elverték, majd egész úton rugdosták, és a rendőrségen is elverték minden nap. Szilágyi Dezső műszerész április 21-én ment Szabadkára munkavállalás céljából. Karakasevics kapitány letartóztatta, két detektív pedig a talpára vert, meggyomrozta, és csak 12 napi fogság után, mely alatt mindennap megverték, bocsátották ismét szabadon. Verber Andor kereskedő mint rokkant Pesten volt utókezelésen, ahonnan Baján át útlevéllel igyekezett Újvidékre. Baján elvették és megsemmisítették az útlevelét. Szabadkán két napig volt letartóztatva.²

Dr. Pinterovics Jenő, Bács-Bodrog vármegye árvaszékének fogalmazója 1920. május 16-án Budapesten, a miniszterelnökség III. ügyosztályán jegyzőkönyvbe mondta, hogy Zomborban, folyó év május 7-én dr. Stojkov Mózes Bács-Bodrog vármegye alispán-helyettes főjegyzője (aki egyébként teológiai tanár, főlentelt pap volt) a központi és a járási tisztviselőket felszólította, hogy az esküt tegyék le. Kijelentette, hogy azok, akik nem hajlandók az esküt letenni, Jugoszlávia területéről ki lesznek utasítva. Az esküt mindössze két altiszt és három szerb anyanyelvű női alkalmazott tette le. Másnap az esküt le nem tett alkalmazottak megkapták a kiutasításra vonatkozó végzést. A nők alkalmazottak három napon, a nőtlenek pedig 24 órán belül tartoztak elhagyni Jugoszlávia területét. Arra nézve, hogy a kiutasítottak milyen ingóságait vihetik magukkal, a helybeli rendőrkapitányhoz lettek utasítva.

A kiutasítottak feleségükkel, gyermekeikkel együtt tartoztak Jugoszláviát elhagyni. Sőt azokat, akik szüleikkel vagy testvérükkel laktak egy háztartásban, kötelezték arra, hogy őket is vigyék magukkal. Legetits rendőrkapitány bűtort egyáltalán nem engedett kivinni, élelmiszert csak három napra valót, ruhát, fehérneműt és ágyneműt csak korlátozott mennyiségben, és családunként legfeljebb ezer korona készpénzt. Ilyen eljárás mellett a kiutasítottak úgyszólván mindenüket elvesztették, vagy kénytelenek voltak 24, illetve 72 óra alatt mindenüket elkótyavetyélni minimális áron.

Az alkalmazottak teherszállító kocsikban hagyták el Zombort. Egy-egy kocsiban négy-öt család lett elhelyezve csomagostul. Mintha bűnösöket kísérték volna, minden kocsiban egy rendőr utazott velük Szabadkáig. A kocsikban se ülőhely, se széna, se szalma nem volt, sőt mikor Nemesmiliticsen valaki könyörületből az egyik kocsiba 3 köteg szénát dobott be, a rendőr azt

kidobta; és attól kezdve megtiltották, hogy a menekültek a lakossággal érintkezzenek. Ilyen körülmények között érkezett a vonat Röszkére, a magyar határállomásra.³

Táry Endre kiutasított szabadkai rendőrfőkapitány jelentése szerint, amelyet 1920. május 21-én tett a belügyminiszternek, a szerbek által megszállt Szabadkán a magyarság helyzete a megszállás napja óta fokozatosan súlyosodott, és eljutott a fékevesztett terrorig. Az utcákon magyarul beszélőket lépten-nyomon inzultálják, az összes magyar egyesületet feloszlatták, vagyonukat zár alá vették. A szabadkai Nemzeti Kaszinót és a Függetlenségi 48-as Párt helyiségeit és épületeit lefoglalták, a magyar sportegyesületeket feloszlatták, hogy ezáltal a magyarság társas érintkezését is lehetetlenné tegyék. A városban egyetlen magyar címtábla sem maradt, mindenütt piszok, rendetlenség volt.

Mi, magyar közigazgatási tisztviselők, főképpen a rendőrkapitányság fogalmazó személyzete elhatároztuk, hogy a helyünkön végsőkéig kitartunk, mert kötelességünk így parancsolja, annál is inkább, mivel a bíróság működése a magyar bírói kar kiüldözése miatt 1918. november 20-tól ez év áprilisáig teljesen szünetelt. Állásban maradásunkkal a teljes anarchia bekövetkezését akartuk elhárítani, bár nehéz körülmények között voltunk, mert a magyar kormány által részünkre folyósított háborús segélyt 1919. május 1-től beszüntették. Addig helyünkön maradtunk, míg folyó év március 10-én állásunkból elbocsátattunk, mert az előírt hivatalos esküt letenni nem akartuk. Távozásunk után helyünket képesítés nélküli, nagyrészt szabadkai szláv származású elemekkel töltötték be, s ezzel egyidőben kezdetét vette a legféktelenebb terror. Elbocsátották a megbízható, képzett magyar rendőrlegénységet, s helyettük analfabéta szerb és bunyevác söpredéket toboroztak, akik a város területén valósággal garázdálkodnak. Ilyen körülmények között a magyarság azon része, amelyiknek módjában van, s akit birtoka nem köt a városhoz, menekül onnan magyar területre.⁴

Azt a paragrafust, ami optálási jogot adott a magyaroknak, Belgrádban úgy értelmezték, hogy – miután minden magyarnak megvan a joga, hogy eltávozzon a délszláv állam területéről – egyetlen magyart sem illet meg az optálási lehetőségek elintézéséig a jugoszláv állampolgárság joga. Az utolsó magyar király, IV. Károly második pucskísérletének híre a szerbek között – főleg a városokban – nagy pánikot okozott, katonai mozgósítást rendeltek el. A délvidéki magyarság IV. Károlynak Magyarországra való visszatérését lelkes örömmel fogadta, mert ettől várta az ország felszabadulását. Az utolsó

remény arra vonatkozólag, hogy a határok megváltoztathatók, 1921 végén, IV. Károly második puccskísérletének gyors leverésével szállt el.⁵

A nemzeti kisebbségi minisztérium sorozatosan tájékoztatta a miniszterelnököt a délvidéki helyzetről. Az 1920. június 5-i jelentés szerint a szerbek a kiutasításokat a legnagyobb brutalitással fogadták. Már a tél óta egymás után érkeztek repatriális vonatok, de különösen a két utolsó hónapban olyan sok volt a kiutasítás, hogy hetente két-három vonat, de olyan nap is akadt, amikor egy nap két vonat jött. Az első időben még – bár szigorú terminushoz volt kötve az illetőségi hely elhagyása – a szerbek legalább abban a tekintetben humánusak voltak, hogy a kiutasítottaknak megengedték, hogy ingóságait magukkal hozzák, és e célból vagonokat bocsátottak rendelkezésükre. Később azonban egymás után érkeznek olyanok is, akiket mindeükből kifosztva, egy szál ruhában tettek ki a demarkációs vonalra.

A közigazgatásban korrupció uralkodott. Az addig megtűrt magyar tisztviselőket is elbocsátották mindenütt, és úgy hírlett, hogy legkésőbb július 15-ig egy magyar sem maradhat már a helyén. Az elcsapott tisztviselők ott-hon tengődtek, vagy új foglalkozás, kenyérkereset után néztek. Fizetést sehol sem kaptak, még a nyugdíjat sem. Néhol társadalmi adakozás útján, segélyek, kölcsönök igénybevételével igyekeztek megélhetésüket biztosítani.

Bács-Bodrog vármegye területén egyes esetektől eltekintve főleg az igazságügyi tisztviselők tagadták meg az esküt. Ezeket a tisztviselőket már hónapokkal korábban elmozdították állásukból, és fizetés nélkül tengődtek. Áprilisban kezdődött meg a bírósági tisztviselők kiutasítása, és onnantól kezdve folyamatosan távoztak Magyarországra. Követte őket a többi tisztviselő is, akik a szerbek által már másodszor megkövetelt hűségüket szintén megtagadták. Akik a régi tisztviselők közül a megszállt területen maradtak, túlnyomórészt titkon dolgoztak és agitáltak a magyar ügyért. Neveiket óvatosságból, saját érdekükben nem hozta nyilvánosságra az informátor. Ezen óvatosságra az intette, hogy például a magyar minisztériumok terveiről Újvidéken már akkor értesültek, mikor azok még kiadásra sem kerültek, s mire nyilvánosságra hozták őket, odalenn már az ellenrendszabályokat is fogadták.

Elkerülhetetlenül fontosnak és szükségesnek tartjuk, hogy erős és állandó propaganda keretében a délvidéki lakosság értésére adassék a békeszerződés aláírásának kényszerítő volta azzal, hogy sem a magyar hivatalos tényezők, sem a magyar közvélemény, sem pedig az elszakított területek ideszakadt és kiutasított fiai soha, de soha ezt a békét érvényesnek elismerni nem fogják. Ápolnunk és ébren kell tartanunk továbbra is a délvidéki lakosságban ezt a magyar hazához hű szellemet, nehogy innen elhagyatva és kellő támogatást nem látva kétségbeesésében kénytelen le-

gyen magát vagy a megszállók, vagy azokkal cimboráló szélsőséges nagy-német irányzat karjaiba vetni.

Minthogy a szerbek a még ki nem utasított köztisztviselőktől minden-nemű anyagi támogatást megvontak, sürgősen segíteni kellene a lent maradt fizetés nélküli közalkalmazottakon, katonai és polgári nyugdíjasokon, özvegyeken, hadirokkantakon és árvakon, mert törhetetlen hűségükkel, ragaszkodásukkal, kitartásukkal, társadalmi, gazdasági, titkos politikai és katonai tevékenységükkel e nehéz időkben ők tartják az összekötő kapcsot az anyaállam és a megszállott területek között. Ha ez a kapocs egyszer megszakad, illuzórikussá fog válni vagy legalábbis nagy véráldozatokat fog követelni az elszakadt területek visszaszerzése, mert meggyőződés, hogy ennél a visszacsatolásnál legfontosabb szerepe magának a délvidéki lakosságnak lesz. Bár érdeke az államnak, hogy a magyar tisztviselők helyeiken maradjanak és ez irányban – bár későn – történt is hivatalos állásfoglalás, a szerbek nem tűrik meg őket, és feltétlenül találnak okot arra, hogy a magyar érzésű tisztviselőt kiutasítsák Jugoszlávia területéről.⁶

Harminchat pénzügyigazgatósági tisztviselő érkezett Zomborból Szegedre, akiket a szerbek kiutasítottak. Elmondták, hogy egy újabb rendelet alapján kellett távozniuk, mert a szerbek csak azt tekintették odavaló illetőségűnek, aki ott született, a többi tisztviselőt, akár letette a fogadalmat, akár nem, kiutasították.

Tartotta magát az a vélekedés, hogy az eljárás oka az esetleges népszavazástól való félelem. Jugoszláv területen csak feltétlenül megbízható személyeket tűrtek meg, vagy olyanokat, akikről feltételezik, hogy azok lesznek szükség esetén. A menekült tisztviselők kénytelenek voltak családjukat és minden vagyonukat otthagyni, sőt Röszkén a szerb katonaság a náluk lévő pénz nagy részét is elkobozta. Egyébként is nap nap után érkeznek a megszállt területekről szomorú és mindenükből kifosztott emberek, akiket az ottani hatóságok főleg azért utasítottak ki, mert nem akarták a hűségüket tenni.⁷

Egy június 23-i jelentés a szerbek néhány kirívóan durva megnyilvánulásáról számolt be: Szabadkán dr. Szuderevics főispán beszédében a következő kijelentést tette:

A magyarok húzzák most össze magukat. Ha nem tetszik nekik, agyonverjük őket.

Zentán egy Nikolics nevű főkapitány így kiáltott rá az elé vezetett úrihölgyekre:

Kuss, mert rúgok! Ez nem magyar hivatal.

Mihalics szerb belügyi államtitkár kijelentette, hogy minden magyart és svábot ki kell korbácsolni, ha nem teszik le a hűségesküt.

Pancsován dr. Lazárics Ladován polgármester nyíltan megmondta, hogy Szerbia szabadulni akar azoktól a magyaroktól, akiket nem használhat fel céljaira.

A szerbek nem elégedtek meg a köztisztviselők-kiutasításával, ezt az akciót a gazdaságra is kiterjesztve rátértek a birtokosok, a kereskedők és az iparosok kiutasítására. Kiadtak egy rendeletet, amely szerint a kereskedők és az iparosok is kötelesek a hűségesküt letenni. Addig is revízió alá vették a magyarok és a svábok ipari és kereskedelmi engedélyét, és ha egyáltalán visszaadták az illetőnek, azt csak busás baksisok fejében tették.⁸

Szabadkáról tömegesen szöktek át a demarkációs vonalon olyanok, akik nem bírták elviselni a szerbek bánásmódját. A menekültek elmondták, hogy a május elsejei nagy vasutassztrájk óta közel 5000 embert fogtak el a szerbek. Nem múlt el nap, hogy 100–200 ember börtönbe ne került volna, a szabadkai munkásság fele börtönben sínylődött. Magyarul beszélni az utcán és más nyilvános helyen nem szabadott. Megjelent egy rendelet arról, hogy május 20-ig minden lakos köteles letenni az esküt.⁹

Egy menekült szabadkai tisztviselő mesélte *Az Est*-nek:

Szabadka zsarnoka Karakasevics, volt magyar csendőrszázados, a ki pri-békjeivel, az újonnan felállított „népőrséggel” összefogdostatja a magyarokat. Elég, ha valaki az utcán magyarul beszél, hogy megismerkedjen a szomorú hellyel. A helyiségben 5–600 magyar szorong. A napokban két bunyevác fiatalember is odakerült, akik magyar érzésüknek kifejezést mertek adni. A két fiatalember tudta, mi vár rá, hogy szegekkel kivert deszkákra állítják őket, a körmüket felfeszítik és hasonló vérfagyasztó kegyetlenségeket művelnek velük. „Inkább a halál!” kiáltották kereszttel vetve magukra, „mintsem a szerbek kínzásait végigszenvedjük”, és az ablakon át az utcára vetették magukat.¹⁰

Dr. Varga György szabadkai ügyvéd szervezkedésbe kezdett, amelybe néhány helybéli postást és vasutast is sikerült bevonnia. Abból indult ki, hogy a későbbiekben megkötendő békeszerződéssel a Délvidék visszakérül Magyarországhoz. Kapcsolatot létesített magyarországi kormányzati szervekkel, felajánlva nekik szolgálatait. A bevonni kívánt személyek között volt Sánta József szabadkai vasúti tiszt, aki visszaemlékezésében kitér erre az ügyre is.

Nem kerültem ki volt hadifogolytársam, Dr. Varga György ügyvéd megbízását, hogy az állomáson lévő dolgokról tájékoztassam, és postáját Rőszkén át vasutasokkal Szegedre továbbítsam. A kapott kérdésekre a választ megszereztem. Sok dolog nem tetszett és azt nem is teljesítettem. Pl. Sax főhadnagy katonai ruhátárát kérte átküldeni mások élete kockázatával. [...] Közben megnősültem, és helyem a már elbocsájtott Ignác Gyulával töltötték be. Ignác vasúti uniformisban minden nap eljött az állomásra, használta a vasúti távíró, telefont, leveleit adott át a vonatvezetőknek vidéki állomásokra. Hiába figyelmeztettem őt is és Dr. Vargát, hogy a szerbek kémhálózata mindenkinél jobb és csak alkalomra várnak, hogy leüssenek. Varga irodája a szerb templom mellett volt. A feleket fogadó szobába helyezték el azt a könyvet is, amelybe név és lakás szerint voltak beírva a beszervezett vasutasok. Mindezek tetejébe Vargának kikapós feleségéhez járt egy szerb őrnagy (valószínűleg beszervezetten). Kértem, könyörögtem nekik, leszidtam őket, hogy állítsák le egyelőre az egész apparátust és tüntessék el a nyomokat is. Gyávának neveztek, és összeállították azoknak a nevét, akiket a visszacsatolásnál különböző helyekre osztanak be. Dr. Varga a városháza minden hivatalát szobaszám szerint népesítette be. Ignác pedig a vasúti állomásokat és az üzletvezetőségi helyeket. Magának Szabadka állomásfőnökségét tartotta meg nagy szerényen, sőt előszobás titkár is kreált. Nekem már nem jutott a megszállott Bácskából egy állomás se, így nagykegyesen a mindig magyar közigazgatás alatt álló Bácsbokod–Bácsborsod állomást jelölte ki.

[...] Újból erőlesen intettem őket, kioktattam, örülteknek neveztem, nem használt semmi. (Úgy látszik nagyon megsértettem őket, mert bejelentettek mint megbízhatatlant. Ezt éreztem Szegeden kiutasításom után, és Budapest-Ferencvárosban, amikor a rendőri kirendeltség vezetője búcsút vett tőlem 1925-ben, a hivatal megszüntetésekor, és nevetve megjegyezte, hogy évekig megfigyelés alatt álltam.) Kiutasításunk után Varga dr.-t és Ignácot, valamint társait összefogták, és szerb szokás szerint naponta rendszeresen verve vallatták. Ezek természetesen és okosan mindent rám kentek, mint aki ügyis lőtávolon kívül van, de ezzel lehetetlenné vált, hogy hazamenjek. Még édesanyám temetésére is csak Kelebiaig jutottam el.¹¹

A kiutasításokkal párhuzamosan letartóztatások és politikai perek tucatjai is zajlottak. A szabadkai ügyészség által készített statisztika szerint 1922-ben csak Szabadka városában államellenes bűncselekmény, hazaárulás, kémkedés, az alkotmányos berendezkedés megdöntésére tett kísérlet és egyéb politikai

bűncselekmények elleni vádpontban összesen 40 letartóztatás történt. Ugyan ebben az évben az ügyészség 65 bűnvádi eljárást folytatott le. Amikor bizonyos lett, hogy a megfélemlítések ellenére szeptemberben a Magyar Párt hivatalosan is meg fog alakulni, a hatóságok bejelentették, hogy elkészült a Varga György és társai elleni vádirat. A már nyolc hónap óta húzódó ügyben addig még mindenki bizakodó volt, júliusban még arról érkeztek hírek, hogy Varga György és társai ellen ejtik a vádat. Hogy végül nem így történt, abban közrejátszott a Magyar Párt megalakításán túl a nagypolitika megfontolása is.

Belgrád ugyanis így próbálta a magyar kormányt rávenni arra, hogy a kémkedés miatt Magyarországon elítélt 27 jugoszláv politikai foglyot kicseréljék a magyarokra. Varga Györgyöt és társait a 33 oldalas vádiratban vádolták felségsértéssel és kémkedéssel. A vádlottak padján összesen 18 személy ült. Többségük a MÁV egykori alkalmazottja, de egy háztartásbeli nőt – Sári Szabó Krisztinát – is megvádoltak, és államellenes izgatás vádjával volt letartóztatva Völgyi János, a *Bácskai Napló* egykori szerkesztője is. A vádirat szerint a vádlottak 1919 végén, 1920 elején titkos politikai szervezetet hoztak létre, kapcsolatot tartottak fenn a magyar kormánnyal és a Délvidéki Ligával. Ilyen minőségükben adatokat küldtek a magyar hírszerzésnek a jugoszláv hadsereg erejéről, elhelyezkedéséről, összetételéről, vasúti kocsipark-állományáról. Tették mindezt abból a célból, hogy egy felkelés kirobbantásával elérjék az egykor Magyarországhoz tartozó területek visszacsatolását.¹²

Mint Sánta naplójából láttuk, a vádak igazak voltak, de a számos szabálytalansággal, óvással, elfogultsági kifogásokkal és kivételezéssel tarkított per során ezt nem sikerült az ügyészségnek bizonyítani. Varga tagadta a vádakot, csak azt ismerte el, hogy 1920 közepén valóban találkozott Huszár Károly akkori magyar miniszterelnökkel, s a megbeszélések során szóba került annak a lehetősége is, hogy ezt a területet esetleg a szerb csapatok ki fogják üríteni. A miniszterelnök – Varga állítása szerint – attól tartott, hogy a Délvidéken kommunista mozgalmak alakulhatnak, ezért a megbeszélésen számba vették a kivonulás utáni lehetséges forgatókönyveket.

Varga azt már tagadta, hogy a fentiekkel összefüggésben Huszártól bármiféle megbízást kapott volna, ugyanakkor határozottan cáfolta a lázadásra tett előkészületeket és a magyar hírszerzéssel való kapcsolatát is. Az elhúzódo per során Varga és társai is részletesen beszámoltak a fogságban töltött időszak alatt elszenvedett válogatott kínzásokról, amelyek során például az ütlegek miatt az állapotos Sári Szabó Krisztina elvetélt. Mivel a tárgyalás során meghallgatott szakértői vélemények is cáfolták a vádakot, így az ítéletet végül – jogilag tarthatatlan módon – az 1920. decemberi, államvédelemről szóló rendelet alapján, visszamenőleges hatállyal hozták meg. Varga Györgyöt 15, Ignác Gyulát 12, Hajdú Józsefet 10, Németh Ignácot 8, Demeter

Aladárt, Veresbaranyi Mihályt és Völgyi Jánost 5-5 évi fegyházra ítélte a bíróság, tizenkét vádlottat felmentettek.

1923-ban az újvidéki fellebbviteli bíróság bizonyítékok hiányában az elítélteket végül felmentette. Varga és Ignác az igazságtételt nem élhette meg. A bántalmazások során elszenvedett sérülések és a kegyetlen börtönviszonyok (a brutálisan összevert, belső vérzéstől szenvedő rabokat fűtetlen cellákban tartották fogva) – miatt 1923. február 6-án a törvényszéki fogházban először Ignác halt meg, tíz nappal később pedig Varga is elhunyt.¹³ Sánta József úgy tudta, hogy Vargát és Ignácot évekig kínozták, és végül a fegyházban kolera ellen oltották be őket, és „véletlenül” éppen csak ők haltak meg vérmérgezésben.¹⁴

A jugoszláviai Országos Magyar Párt alapkonceptiója a megbékélés és az erőszak felszámolása volt, mert véleményük szerint az erőszak csak erőszakot szül, egyetlen eredménye a dac és a gyűlölet. A pártalapítók eredetileg előbb a helyi szervezeteket kívánták létrehozni, majd az azok küldötteiből álló nagygyűlésnek kellett volna megalkotnia az országos párt szervezetét és programját. Az elképzelés végül kudarcba fulladt, mivel a helyi hatalom sok helyen ellehetetlenítette a helyi szervek megalakulását, ugyanakkor hosszú hónapokig a nagygyűlés összehívását is megakadályozta. E mellett a választójogról szóló törvény alkalmazása – amely az államnyelv írásbeli és szóbeli ismeretéhez kötötte a választhatóságot – is nehezítette a pártalapítást.

Ilyen körülmények között felmerült a teljes passzivitásba vonulás gondolata. E taktika szószólói azt remélték, a többségi nemzetet ezzel a módszerrel jobb belátásra lehet bírni. Végül az a kompromisszum született, hogy előbb alakuljon meg a párt, aztán döntsenek a stratégiáról.¹⁵ Többszöri halasztás után végül 1922. szeptember 17-én, feszült légkörben Zentán tartották meg az alakuló nagygyűlést, mert nyílt titok volt, hogy a szerb telepések és a nacionalista ifjúsági szervezetek ellentüntetésre és vérontásra készülnek.¹⁶ Bár Zentát előzőlötték a különböző szerb szabadcsapatok, magán a tízezres nagygyűlésen rendbontásra nem került sor. A részvétel nem volt teljes, a bánsági részekből csak a becskerekiek és torontálvásárhelyiek jelentek meg, mert a hatóságok a nagygyűlésre igyekvőket a tiszai hídnál tömegesen visszafordították.

Ünnepi beszédében a szabadkai dr. Sántha György arra kérte a tömeget, hogy hatalmazza fel a vezetőséget az államhűség demonstrálása érdekében az uralkodónak küldendő üdvözlő táviratra, ami biztosíthatja a magyarság számára védelmét és jóindulatát. Beszédének második részében az államhűség ismételt nyomatékosításán túl a békeszerződések által biztosított jogokat kérte számon az állam megjelent képviselőin. Elnökké Sántha Györgyöt választották.

A Magyar Pártot jogérvényesítés céljából hozták létre, deklarálva, hogy amint megszűnik a magyarságnak az államéletből való kitaszítottasága, a kisebbségek alávetett állapota, helyreáll a jog, a törvény és az igazság uralma, az egyenlő és igazságos elbánás elve – a Magyar Párt fölöszlik.

A Magyar Párt programját két tényező határozta meg. Az egyik az a kötelezettség, amit a nemzetiségek javára a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság magára vállalt a nemzetközi szerződésekben és az alkotmányban. A másik a magyar nyelv védelme volt. Az oktatás minden terén követelte a magyar nyelv biztosítását, a szabad iskolaválasztás jogát és a tanszabadságot. A program kiállt a vallásfelekezetek önkormányzati jogainak tiszteletben tartásáért. A politikai foglyoknak amnesztiát kértek. Az agrárkérdésben követelték a magyar agrárproletariátust ért sérelmek haladéktalan orvoslását. Az ipari munkásság részére a szervezkedés szabadsága és a sztrájkjog visszaállítása került fókuszba. A választójog vonatkozásában az általános, titkos választójogot követelték – az államnyelv kötelező ismerete nélkül. A program túllépett a magyarság keretein, került a kizárólagosságot: a jogi és politikai egyenlőség érvényesülését, a kulturális és gazdasági fejlődés biztosítását nemcsak a magyarság számára, hanem az összes nemzeti kisebbség részére követelte. Nem tartalmazta ugyanakkor az autonómia követelését.¹⁷

Egy vezérkari hírszerző jelentette a Délvidékről, hogy a békeszerződés aláírása után

nagy a lehangoltság az egész Bácskában. Az embereken teljes csüggedés, nemtörődömség vett erőt, minden vigasztalással szemben a legtökéletesebb hitetlenség észlelhető. Elszakított magyarjaink elkeseredésükben a magyar kormányt gyávának minősítik. Csonka-Magyarország politikáját azzal vádolják, hogy önző, csak a saját életét félti, az elszakított területen élő magyarokkal nem törődik, azok felszabadítását a véletlenre bízta. Sőt talán még azzal sem törődik, ha azok elpusztulnak, és az elrabolt területek végleg elvesznek. Növeli az elkeseredést az egyik szerb államtitkárnak az a kijelentése, hogy a szerbek gondoskodni fognak arról, hogy tíz esztendő múlva a magyarok csak kocsisok lehessenek.¹⁸

Dr. Zoltán Sándor a *Magyarország* hasábjain ismertette az újvidéki és bácskai állapotokat:

Tudomásunk szerint Újvidékről és környékéről most már a legritkább esetben történnek kiutasítások, újabb menekültek a legritkább esetben érkeznek. A szerbek most azon fáradoznak, hogy minden kulturális intézményünket átszervezzék. A magyar gimnáziumot beolvasztották az állami

szerb gimnáziumba és csak úgynevezett parallel magyar osztályokat engedélyeznek, ahol magyar történelem helyett szerb történetet tanítanak. A szerb nyelv kötelező, a magyar nyelvet csak heti 2 órában adják elő. A magyar tanárokat egyelőre megtartották, de egy éven belül vizsgát kell tenniük, hogy szerb nyelven tudnak-e tanítani. Az Újvidéken élő német elemeket magukhoz édesgetnék, még pedig oly módon, hogy hiúságukat és szereplési vágyukat kielégítették.¹⁹

A Szent Gellért Társaság jelentése szerint a gimnáziumok és polgári iskolák első, valamint a kereskedelmi iskolák alsó osztályai 1921 szeptemberében csakis szláv tanítási nyelvvel nyílhatnak meg. A többi osztályban csak akkor lehet magyar a tanítási nyelv, ha az alsó osztályokban legalább 30, a felső osztályokban legalább 20 igényjogosult van. Aki magyar osztályba jár, le kell mondania az illető iskolában tanított francia vagy német nyelvi órákról, mert a magyart idegen nyelvként kezelik. Magyar osztályba csak magyar nemzetiségűek vehetők fel, akinek magyar nevük van. A nem magyar hangzású névvel bíró gyermekeket akkor sem veszik fel a magyar osztályba, ha szülei magyarnak vallják magukat.²⁰

Tattay Miklós, a Szent Gellért Társaság igazgatója levélben tájékoztatta Papp Antal helyettes államtitkárt a szerb közoktatási miniszter 1922/23 tanévre vonatkozó rendeletéről a középiskolai beiratkozásra nézve. A nem szerb tannyelvű iskolákba csakis olyan nemzetiségű tanulókat lehetett felvenni, akiknek saját nemzetiségük nyelvén folyik a tanítás. Azokat a zsidó tanulókat, akik először iratkoztak be más iskolába, csupán szerb nyelvű iskolába lehetett felvenni. A Vajdaságban a nem szláv tannyelvű osztályokban csupán azon magyar tanulók tanulhattak, akiknek szülei a Vajdaságban laktak. E rendelet a magyar iskolák fokozatos megszüntetéséhez vezet, amennyiben magyar nyelvű gimnázium, polgári, reál és felsőkereskedelmi iskola első osztályaiba már nem lehetett magyar nyelvű zsidókat, illetve olyan magyarokat, akiknek németes vagy szláv hangzású a nevük, így jóval kevesebb jelentkező volt az első osztályokba.²¹

Jugoszláviában S. H. S. rövidítés volt látható falakon, plakátokon, mindenütt. A szerbeknek az újonnan alakult jugoszláv állam három alkotórészét: Szerbiát, Horvátországot és Szlavóniát juttatta eszébe a rövidítés, a legyőzött magyarság azonban rájött a három betű magyar megnevezésére: „*Siess Horthy, siess!*”²²

A szerb kormány a kommunista veszedelem elfojtása céljából rendeletileg útasította az elsőfokú hatóságokat, hogy utasítsanak ki minden olyan kommunistát, aki az adott közigazgatási területen lakik, de nem odavaló illetőségű, az odavalókat pedig vegyék megfigyelés alá. A rendelkezés következtében ismét sok száz magyar családot tettek hajléktalanná.

Csak Zomborban 400 magyar polgárt nyilvánítottak kommunistának, és Radisics polgármester kényszerítette őket, hogy 24 óra alatt távozzanak a városból. Harminc nyitott szeneskocsiba rakták őket, minden ingóságukat, házukat, berendezésüket, üzletüket és háziállatukat ott kellett hagyniuk, csak a ruháikat vihették magukkal. Pénzüket is lefoglalták, ezt az eljárást azonban hivatalos és szabályszerű köntösbe öltöztették, mert az összegről nyugtát adtak azzal, hogy a „rájuk ezentúl kivetendő adó” fejében tartják vissza pénzüket. Azok a magyarok, akinek odavaló illetőségét már semmiképpen nem tudták kétségbe vonni, háromnapos fogság után, miután puskatussal ütötték bordáikat, kényszerből írták alá az eléjük tett iratot, amelyben kijelentették, hogy Csonka-Magyarország a szülőföldjük. Pusztá életüket mentették meg ezzel. A kiutasítottak között egyetlen kommunista sem volt.

Ugyanilyen természetű kiutasítások folytak Zentán is Bobrics polgármester-helyettes rendelkezésére. A szerbek feloszlatták a magyar katolikus legényegyletet, amelynek igen jelentékeny vagyona, gazdag felszerelése volt, továbbá lepecsételték az úri kaszinót, és minden egyéb magyar társadalmi egyesület összejövételét a legszigorúbban betiltották. A megokolás ezeknél az erőszakos intézkedéseknél is a kommunizmus elleni állítólagos védekezés. Szabadkán is szaporították a kálváriát járó „kommunista” magyarok számát.²³

A menekültek elmondták, hogy az óriási kiutasítási akció eredményeként körülbelül 40 ezer embert üldöznek ki őseik földjéről. Előfordult, hogy egyeseket Csantavéren a földekről, munka közben hajtottak el. Aki arra hivatkozott, hogy felesége, gyermeke van, annak hozzátartozóit is elvitték, és még arra se adtak időt senkinek, hogy vagyonáról, jószágáról gondoskodjék. Az így összefogdosottak közt a legtöbb a magyar volt, de akadt köztük más nemzetiségű is.

A szegedi menekültügyi hivatal, amely a kiutasítottakat elhelyezte, kijelentette, hogy újabb 40 ezer főnyi menekültet Csonka-Magyarország elhelyezni nem tud, tehát ezeket a menekülteket nem engedheti át a magyar területre. Az esetről sürgős jelentést tettek a főispánnak, az illetékes fővárosi hatóságnak és a miniszternek. A kiutasítottak ügyét ugyanis miniszteri rendelet értelmében egy vegyes bizottságnak kellett felülvizsgálnia, és csak annak beleegyezése után telepedhettek le Magyarországon.²⁴

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a „felszabadított” területek állami tisztviselőit újévi ajándék gyanánt azzal lepte meg, hogy nagy részüket mindennemű nyugdíj, ellátás vagy végkielégítés nélkül elbocsátotta. A magyarok eltávolításának eszköze a tisztviselők létszámának redukálását előíró rendelet, amelyre nézve a *szkupstina* (országgyűlés) delegáltjaiból és egyes szakminisztériumok képviselőiből álló bizottság szabályzatot dolgozott ki. E szerint

elbocsátották mindazokat a tisztviselőket, akik nem beszélnek az államnyelvet, valamint azokat, akik működésükkel vétenek az állam érdekei ellen. Az elbocsátások elsősorban a magyar tisztviselőket érintettek, akikről könnyen ki lehet mondani, hogy nem beszélnek „jugoszlávu”, vagy hogy államellenes működést fejtenek ki.²⁵

Az amúgy is feszült magyar–délszláv viszonyt csak fokozta az az incidens, ami Pécssett történt. I. Sándor jugoszláv király esküvője napján dr. Dobrovics, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság pécsi konzulja – titkára kíséretében – ünnepi díszruhában sétáltak az utcán. A magyar nacionalisták egy csoportja azonban útjukat állta, rendjeleiket és katonai rangjelzéseiket elvették. A konzul az őt és titkárát ért inzultus után azonnal jelentést tett Pécs város polgármesterének, valamint a megyei főispánnak, és megfelelő elégtételt kért, amit azonban nem kapott meg. Jelentést tett az esetről Belgrádba, a jugoszláv kormánynak, amely a magyar kormányhoz fordult, hogy megsértett tisztviselői a szükséges elégtételt megkapják.²⁶

Az incidens után a szerb hatóságok mintegy 200 orvost, papot, tanárt, tisztviselőt, gyárost, kereskedőt utasítottak ki. Július 8-án éjszaka Dárda, Baranyavár, Csóza, Pélmonostor, Beje, Laskafalu, Főherceglak és más községekből összefogtak és Pélmonostorra hurcoltak 85 embert. Itt vasúti kocsikra rakták őket, és a kocsikat Magyarbólynál – az illetők erélyes tiltakozása ellenére – magyar területre tolták át. A síneket azután eltorlaszolták és fegyveres őrséget állítottak ki. Nem hozhatták magukkal legszükségesebb dolgikat sem, pénzüket pedig 3000 dinár felett elvették, de erről legtöbbjüknek elismervényt sem adtak. A kiutasítottak állítása szerint a szerbek azt hangoztatták, hogy az egész eljárás felső, titkos parancsra történt.

A kiutasítottak találgatásokra voltak utalva. Ezeknek középpontjában a néhány héttel korábban Pécssett lejátszódott incidens állt. A szerb királyi nász idején ugyanis a pécsi konzulátus egyik alkalmazottja, Boris alkonzul (tehát nem az említett Dobrovics konzul) a magyar belügyminiszter előzetes engedélye nélkül szerb tiszt egyenruhába öltözött és tüntetőleg sétált Pécs utcáin. Az alkonzult – aki ilyen minőségében egyetlen magyar hatóságnak sem volt hivatalosan bejelentve – néhány fiatalember a nyílt utcán inzultálta. Maga a külügyminisztérium és a pécsi hatóságok is csupán az inzultus után értesültek róla, hogy Boris alkonzuli minőségben volt a konzulátusnál alkalmaszban, amire a külügyminisztérium és a pécsi főispán szabályszerűen, nemzetközi követelményeknek megfelelően adta meg a legteljesebb elégtételt a szerb kormánynak, ezt azonban a szerb kormány tagadta.²⁷

Bánffy Miklós külügyminiszter levélben tájékoztatta Bethlen István miniszterelnököt a pécsi incidens kapcsán előállt helyzetről.

A szerb kormány hivatalos közlése szerint a kiutasítások csakis a pécsi incidens miatt történtek és a szerbek csakis e miatt kértek elégtételt. A pécsi jugoszláv alkonzul megsértése ugyan megtörtént, az azonban nem igaz, hogy megpofozták volna. Az elégtételt rögtön az eset után spontán megadtuk, tudniillik a bűnösök ellen megindítottuk a bűnvádi eljárást, a pécsi főispán azonnal exkuzálta magát a pécsi jugoszláv konzulnál, és személyi biztonsága érdekében minden szükséges intézkedést megtett. Mindannak dacára a szerbek egy hónappal később egyszerre megkezdték a kiutasításokat, és csak július 14-én adták tudtunkra, hogy ezen kiutasítások retorziót képeznek a pécsi incidens miatt. Csak akkor jelentették be követeléseiket, melyeket, mint fentebb kifejtettem, mi már régen és spontán teljesítettünk. Ebből kitűnik, hogy a pécsi incidensnek szerb részről való felhasználása csak ürügy, és hogy a kiutasítás egy tisztán önkényes rendszabály.²⁸

Baranya megyében 31 családot fosztottak meg otthonától. A kiutasítottakat a szerbek szénszállításra használt rozoga vasúti kocsikba zsúfoltak be. Nem hozhattak magukkal semmit, a szerb csendőrök kiforgatták kis cókmojkukat, elszedték értéktárgyaikat. Lőcs községnél lekapcsolták a csendőrök a mozgonyt, és a magára maradt hat kocsit átlökték a magyar határon. A szerencsétleneknek a nyílt pályán kellett eltölteniük az egész éjszakát. A kiülődőzt magyarok a következőket beszélték el az előzményekről:

Pénteken éjszaka zörgette fel a szerb jegyző egy-két fegyveres kíséretében a száműzetésre kiszemelteket. Némely családot éjfélkor, másokat hajnali 2–3 órakor vertek fel álmukból azzal, hogy 10 perc vagy negyed óra múlva felöltözve készen álljanak arra, hogy elhagyják házukat, ingó és ingatlan vagyonukat. Csak annyit mondtak nekik, hogy a szerb belügyminiszter kiutasította őket és még azon éjjel el kell hagyniuk a szerb területet. Nem közölték a kiutasítás okát sem. Éppen csak a rajtuk lévő ruhát, alig egy napra való élelmiszert vihettek magukkal. Még a pénzüket is elszedték s csak 3000 jugoszláv koronát hagytak meg náluk. Elszedték ékszereiket és arany-, ezüstpénzüket. Ott maradt gazdátlan bitangságban mindegyikük százezreket érő bútora, berendezése, amit felelősségre vonás nélkül sajátíthatnak el az ott maradt felelőtlenek.²⁹

A magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgároknak az országból való tömeges kiutasítása a belgrádi parlamentben is nagy megütközést keltett. A szociáldemokraták megbízták Brkics és Szekulics képviselőket, hogy interveniáljanak a kiutasítások ügyében. Dr. Jovanovics, a belügyminisztérium állam-

védelmi osztályának főnöke kijelentette, hogy a minisztérium nem küldött névsort a kiutasítandó személyekről, csupán általános rendelkezéseket adott. Azt, hogy kiket utasítanak ki, azt a helyi hatóságok belátására bízta.³⁰

A *Balkán* című belgrádi lap nem a diplomácia virágnyelvén fogalmazott a magyarokkal kapcsolatban:

A mai kormányunk jogos önvédelmében végre represszáldákat [megtorlásokat] alkalmazott Magyarországgal szemben. A magyarok ugyanis a háborúban szenvedett vereségük ellenére még mindig nem változtatták meg vad tatár lelküket. A magyar hatóságok vad dühükben annyira mennek, hogy a mi állampolgárainkat, kik hosszabb vagy rövidebb időt töltenek Magyarországon, mindenféle üldöztetésnek vetik alá, sőt mi több, még államunk hivatalos képviselőit is bántalmazzák. Pécsi konzulunk afférja, melyért a magyar kormány még mindig nem adott elégtételt, még mindnyájunknak éles emlékünkből van. A magyarokkal nem lehet kesztyűs kézzel bánni. A lovagiasságot és jó modort gyengeségnek tekintik. A magyarok ma Közép-Európában a rendetlenség és nyugtalanság elemei. Velük szemben csakis a „szemet szemért, fogat fogért” elvet lehet alkalmazni. Ez egy durva és galád ország, melynek nem imponálnak a diplomáciai jegyzékek, hanem csakis a halálos rendszabályok, melyeket saját bőrén érez.

Kormányunk végre ilyen eszközhöz nyúlt, midőn a magyarok tömeges kiutasítását rendelte el. Ez államunknak az első férfias lépése. A magyarokkal szemben kíméletlenül és könyörtelenül kell eljárni. A kiutasítottak között lesznek ugyan ártatlanok is, azonban Horthy Pestjében sem kérdezik, hogy a mi állampolgáraink ártatlanok-e, midőn őket mindenféle kínzásoknak alávetik. Az összes magyarokat ki kell utasítani államunk területéről. Használjuk fel azt az alkalmat, hogy megszabaduljunk a tehertől. Ha nem akarnak lojálisak lenni államunkhoz, mely őket táplálja, akkor ki velük! Menjenek Magyarországba és „Judapestre”.³¹

Egy szabadkai újság cikke még tovább ment:

A pánszlávizmusnak politikai és kulturális inváziójával – amely a kisan-tant szervezetében testesül meg – el kell érni a magyar faj összeomlását. A magyar faj likvidálása a háború utáni és felébredt szlávágnak legelső feladata.³²

Szabadka és Újvidék környékén a szerbek 95 embert szintén éjjel vertek ki ágyukból, és a Horgosról Szegedre vezető műúton áttoloncolták őket a határon. Orvosok és ügyvédek voltak közöttük asszonyostól, gyermekestől.

Az MTI illetékes helyről e hírekre vonatkozólag arról értesül, hogy a magyar külügyminisztérium, mihielyt ezekről az eseményekről tudomást szerzett, haladéktalanul lépéseket tett, hogy a magyar kormány nevében a jogtalan kiutasítás ilyen embertelen módja ellen a legerélyesebben tiltakozzék és orvoslást követeljen.³³

A délszláv állam az optáló eljárás ürügyével arra akarta kényszeríteni a Bácskában megmaradt tisztviselőket, hogy egzisztenciájuk tönkretételével, a törvény ellenére költözzenek ki. Ugyanis az optáló rendeletet azon a címen, hogy annak egyes pontjai homályosak, a belgrádi kormány egy újabb rendeletével módosította, amelyben elrendelte, hogy az összes állami tisztviselő, aki a délszláv állam területén 1919. január 1-je után szerezte meg illetőségét, kérelmezze az állampolgárok sorába való felvételét, arra való tekintet nélkül, hogy előzőleg letette-e már az esküt. A kormány a rendelethez hozzáfűzte, hogy ez alól kivételek a szerb, horvát és szlovén tisztviselők, tehát a rendelet a Bácskában maradt magyarok ellen irányult. De hogy azoknak az optálásra irányuló kérelmét, akik Bácskában akartak maradni, megghiúsítsa, elrendelte, hogy az opciós kérelmeket két héten belül, 1922. augusztus 31-ig kell leadni. Ez az idő azonban túl rövid volt a szükséges okmányok megszerzéséhez, hogy készülhettek a kiutasításra.³⁴

Tattay Miklós, a Szent Gellért Társaság igazgatója arról tájékoztatta Papp Antal helyettes államtitkárt, hogy a szerb állam úgy is gyengíteni akarja a magyarságot, hogy a megszállt Vajdaságban azon nem görögkeleti vallásúaknak, akik áttérnek a görögkeleti vallásra, 4 hold földet ad.³⁵

Gróf Bethlen István iratai között található egy levélmásolat, amelyet egy azonosíthatatlan, Artúr keresztnévű illető juttatott el a miniszterelnökhöz a délvidéki állapotokat illusztrálendő.

Kedves Arthúrkám!

Bizonyára csodálkozni fogsz, ha látod, hogy Bonyhádról írok. Pénteken, 7-én este 30-ad magunkkal kiutasítottak bennünket Újvidékről, honnan szombat reggel transzporttal, részben marhawaggonban szállítottak bennünket Szabadkán át Horgosra, hol az egész Bácskából és Bánátból hasonló transzportok jöttek össze, szám szerint 105 ember. Itt délután 4-től este 10 óráig táboroztunk a községháza udvarán, míg végre gyalog és kocsikon a 3 kilométernyi távolságra fekvő határra vittek bennünket. Elindulásunk előtt a horgosi főbíró, ki igen jól beszél magyarul és ki éppúgy, mint az összes hivatalos közegek, akikkel érintkezésbe léptünk, igen előzékenyen bánt velünk, felsőbb utasításra hivatalosan közölte velünk, hogy a kiutasítás a következő okból történt:

1./ a Pécssett székelő szerb konzult az ottani ébredők (így mondta a főbíró) megpofozták, és oly agresszíven viselkedtek vele szemben, hogy egy hét óta nem meri lakását elhagyni.

2./ A székesfehérvári szerb papot a nyílt utcán megverték.

3./ 14 előkelő szerb családból származó tanítónő-jelöltet egy nappal vizsgájuk letétele előtt a magyar hatóságok Budapestről kiutasítottak, és azt írták menetlevelükbe, „kurvák – kifelé!”

Mindezt a szerb kormány elégtételt kért, határidőül július 6-át adta meg, s minthogy eddig a terminusig nemcsak hogy elégtételt, de még csak választ sem kapott, ugyanezen a napon Belgrádban a vajdasági főispánok és főbírók gyűlésén elhatározottak, hogy mindaddig, amíg elégtételt nem kapnak, hetenként 200 magyart, és pedig a legtekintélyesebbeket, kiutasítanak.

Megjegyzem, hogy csak Újvidékről utasítottak ki átmenetileg ott tartózkodókat, mint mi vagyunk. Volt ellenben közöttünk sok olyan, aki ott született, vagy oly hosszú ideje lakik már ott, hogy anélkül, hogy optálnia is kellett volna, kétségkívül jugoszláv állampolgár. Így pl. Temerinből egy dr. Jeszenszky nevű orvost, ki 38 évig praktizált ott; Kelement, a verbászi kendergyár igazgatóját (Schwarz cukorgyári igazgató Verbászról szerencséjére el volt utazva, különben őt is keresték), néhány földbirtokost (Inguszt Szabadkáról), ügyvédet, gyógyszerészt, kisbirtokost, gyárost (az újvidéki Schützer-féle szappangyár tulajdonosát stb.).

Hogy tovább folytassam, Horgosról este 10 órakor a határra vitték a transzportot, hol hosszas tárgyalások után egy Vértess nevű határrendőrfőhadnagy átvett bennünket. Az éjszakát egy búzatarlón töltöttük, képzelheted azt a helyzetet, asszonyok, gyermekek, öregek, sokan csak sétabottal kikergetve otthonukból. Reggel vonattal Szeged-Rókusra utaztunk, hol közülünk azokat, akik – mint mi is – magyar útlevéllel bírtak, csak átmenetileg tartózkodtunk Jugoszláviában s kétségkívül magyar állampolgárok vagyunk, aránylag hamar elintézték, úgy hogy délután tovább utazhattunk, és 48 órai viszontagságos utazás után haza is érkeztünk. Az öregek az út fáradalmait csodálatos módon elég jól viselték. Azokat, akiknek nem volt semmi igazolványuk – ilyenek voltak a legtöbben, mert akinek volt is szerb útlevele, a jugoszláv hatóság Horgoson megsemmisítette – Szegedről, mint az ottani csendőrtisztek mondták, ismét visszavitték a tarlóra, ahol egy éjszakát már töltöttek.

[...] ha helyénvalónak tartod, úgy kegyeskedj Sztérényi vagy Sándor Pál figyelmét az ügyre felhívni, hogy interveniáljanak a kormánynál, hogy azonnal sürgős lépések tétessenek, melyek alkalmasak arra, hogy meg-

akadályozzák, hogy e héten ismét 200 embert utasítsanak ki, s olyan emberekkel, mint a fent felsoroltak, ide-oda labdázzanak. Mert, hogy a szerb jegyzék válasz nélkül hagyása és a kért elégtétel loyális megadásának ilyen szégyenteljes dolgok utáni elutasítása erre nem a legalkalmasabb mód, az evidens. Elsőrendű érdek a magyar integritás eszméjének szempontjából is, hogy rend teremtsék, mert épp azokat utasították ki a legtöbb helyről, akik az ott élő magyarok érdekében a legtöbbet tehetik vagyonuk és befolyásuk révén és akiknek eltávolításával a többi ottmaradottnál az aszimilálódási processzus, hátvéd hiányában, siettetve lesz. Mert pl. az újdéki szappangyár csak magyar munkást foglalkoztat, a magyar földbirtokos is inkább dolgozik magyar munkással, így azok megmaradhatnak magyaroknak. Így van, aki összetartsa őket, és aki adott pillanatban kellő irányban fel is tudja majd használni ezeket az embereket. Ha a gyár és a birtok szerb kézre kerül, akkor ezek az emberek lassanként szerbekké válnak, 10 év múlva már természetesnek találják, hogy szerbek. A darutollas magyar politika úgyis sokat rontott az elszakított részekben, az ilyen események még jobban siettetik a teljes elhidegülést. Arról nem is beszélve, hogy egy és más gazdasági érdek is fűződik ahhoz, hogy ilyen marhaságok miatt ne vesszünk össze szomszédainkkal, még ha azok szerbek is.

[...] Szüleimmel egyetemben sokszor melegen köszönt és csókol szeretettel Tibor.³⁶

A HAZAI HELYZET A BÉKESZERZŐDÉS ALÁÍRÁSA UTÁN

A titkos erdélyi minisztérium a Huszár-kormány megalakulásakor, 1919. november végén formálisan megszűnt, de osztályai Bethlen István irányításával tovább működtek a Béke-előkészítő Iroda B-csoportjaként. Az erdélyi menekülteket segítő osztály 1919. október közepétől intézett segély-, állás- és lakásügyeket. A felvidéki menekültekkel a Felvidéki Liga és a Szepesi Szövetség, a délvidékiekkel a Délvidéki Liga foglalkozott. A Béke-előkészítő Iroda B-csoportja mellett 1921 őszéig továbbra is több hivatal és társadalmi szervezet foglalkozott egymással párhuzamosan az elcsatolt területek ügyeivel.

A kérdés több problémát vetett fel. Az egyik, hogy ha a Külügyminisztériumhoz kerül a határon túli magyarok ügyeinek irányítása, akkor attól lehetett tartani, hogy a kérdést elsősorban a nemzetközi kapcsolatok viszonylatában fogják kezelni. A Nemzetiségi Minisztérium – Bethlenék szempontjából – nem volt megbízható, az ott képviselt magyarországi nemzetiségek esetleges anyasországi kapcsolata miatt. Ezért az idegenben élő magyarok politikai ügyeinek felügyelete visszakerült a Miniszterelnökséghez. Az ekkor még csak megszálltnak és nem elcsatoltnak tekintett területeken található magyar gazdasági, társadalmi, egyházi intézmények támogatása azonban nem folytatható közvetlenül a Miniszterelnökségről.

Ezért hozták létre 1920 áprilisában a Bocskai Szövetséget (Tudományos Irodalmi és Közművelődési Egyesület) mint társadalmi szervezetet. 1920 augusztusától a Miniszterelnökség Sebess Dénesnek – aki a Béke-előkészítő Iroda megszűntetése után a Bocskai Szövetség ügyeit intézte – továbbította a külön-

böző, Erdélyből érkező támogatási kérelmeket arra hivatkozva, hogy a békeszerződés aláírása után ilyen ügyekkel állami szervek nem foglalkozhatnak.¹

A különböző irredenta szervezetek hangos hazai és külföldi propagandával, határokon túli diverziós akciókra való bujtogatással megnehezítették a magyar külpolitika érdekvédelmi tevékenységét. Ezért – az általános belpolitikai konszolidáció keretében – 1921. május 11-én Bethlen István miniszterelnöknél értekezletet tartottak az irredenta szervezetek megszüntetése, illetve korlátozása érdekében.

Megegyeztek abban, hogy megszűnik a katonai szervezkedés a megszállt területek felszabadítására. Aki ilyesmivel foglalkozik, semmilyen támogatásra nem számíthat. Megtiltották továbbá, hogy katonai futárok keressék fel az erdélyi magyarság vezetőit. Ugyanekkor határozatot hoztak a nemzetvédelmi célokra alakult egyesületek működéséről.² A határozatban az egyes szervezetek működését a nemzetközi jogi irányelvekkel kívánták összhangba hozni. Ezért a területek visszaszerzésére, illetve más állam intézményei ellen irányuló tevékenységre utaló megfogalmazásokat és szimbólumokat ki kellett hagyni az alapszabályokból és a programokból.³ A tanácskozás után osztatták fel többek között az Erdélyi Székely–Magyar Szövetséget, a Bocskai Szövetséget, és ugyanekkor számolták fel az elcsatolt vármegyék törvényhatósági irodáit is.

Az irodák felszámolása nem ment egyszerűen, mert ahogy a Területvédelmi Liga vezetőinek Teleki Pál miniszterelnökhöz írt levele is említi, a központi iroda nemcsak a menekültek igazolása és ügyeinek intézése, valamint azoknak erkölcsi támogatása terén fejt ki rendkívül fontos működést, hanem kormányrendelet is hatósági funkciót biztosít a részére. Érvként hozták fel a jogfolytonosság „erkölcsileg felette fontos” fenntartása mellett, hogy

az egyetemi hallgatók, más tanulók, iparosok, munkások, cselédek stb. személyes, vagyoni, családi, illetőségi és minden egyéb viszonyait a legkülönbözőbb hivatalok, iskolák, egyesületek, magánosok stb. előtt mint törvényhatóságok igazolták. Nélkülük ezren és ezren nem tudnának elhelyezkedni, vagyoni és más érdekeiket megvédeni, sőt még a hazatérők útlevélhez sem tudnának jutni.

Minthogy – szerintük – a központi iroda teljes mértékben közhatósági funkciót teljesít, arra kéri a miniszterelnöket, hogy az irodára eddig költött 120 ezer koronát a Ligának térítse meg, és az iroda jövőbeni költségeinek fedezéséhez a belügyi tárca terhére havi 20 ezer koronával járuljon hozzá.⁴ Báró Petrichovich Horváth Emil államtitkár, az Országos Menekültügyi Hivatal elnöke Teleki miniszterelnöknek már az átvétel módját jelentette.

A központi iroda, mint ilyen, további működést nem fejthet ki, hanem az OMH egyik főosztályaként szerveztetik meg, melynek feladata lesz a megszállott területről származó személyek és intézmények viszonyaira vonatkozóan a hatóságok részére felvilágosítás, tájékoztatás nyújtása, tanúsítványok és bizonylatok kiállítása, mindez természetesen az OMH pecsétje alatt.

Egyben arra kérte a miniszterelnöket, hogy ő maga értesítse az összes minisztériumot a változásról, mert

tudomásunk szerint némely megszállott törvényhatóság vezetője a megszüntető rendelettel szemben renitens magatartást tanúsított, s feltehető, hogy meg fogják kísérelni a jövőben jogkör hiányában is tevékenységük folytatását. Az egyes minisztériumok pedig oly kevésbé vannak tájékozva ebben a kérdésben, hogy jóhiszemű tévedés igen könnyen előállhat.⁵

A többi irredenta szervezettel együtt feloszlott Bocskai Szövetség, amely felhívta magára a román külügyi szervek figyelmét a Népszövetséghez beadott két panaszíráttal, az erdélyi kapcsolatokra egyáltalán nem utaló Népies Irodalmi Társaság (NIT) néven folytatta működését.⁶ A NIT szervezeteileg két részből épült fel. Az adminisztratív tagozat – élén az intézőbizottság által választott ügyvezető igazgatóval, aki a NIT tulajdonát képező három bérház és két 50 holdas földbirtok ügyeit, az egyesület rendszeres költségvetési támogatásának kezelését és a társaság adminisztrációját intézte, biztosítva a másik rész, a tartalmi munkát végző politikai tagozat működési hátterét. Az Erdélybe szánt támogatások nyilvántartása Sebess és a NIT irodavezetője, Nyerges Lajos közreműködésével a Társadalmi Egyesületek Szövetségében (TESzK) történt. A politikai tagozat feladatait a társaság belső szabályzatában a következőkben határozták meg:

- A) A magyar nemzeti kisebbség egyházi, iskolai, közművelődési, társadalmi, közgazdasági, népmozgalmi (demográfiai), általános politikai és jogi helyzetének tanulmányozása, ennek megvalósítása érdekében könyv- és irattár létrehozása.
- B) Az aktuális romániai kisebbségi problémák tanulmányozása, az illetékes körök tájékoztatása a magyarság sérelmeiről és védekező akcióiról, mindezek alapján különböző adatgyűjtemények és panaszíratok összeállítása.
- C) Adatszolgáltatás a romániai magyar kisebbség érdekében folyó nemzetközi propagandához, illetve különböző kiadványok közreadása.

A békeszerződés ratifikálása és a Rongyos Gárda nyugat-magyarországi akciója után a kormányzat fontos lépéseket tett annak érdekében, hogy a revíziós

mozgalom a „kultúra és a szellem fegyverével” küzdő mérsékelt részét megnyerje céljainak. Ennek érdekében hozták létre 1921 augusztusában Teleki Pál irányításával közvetlenül a miniszterelnöknek alárendelve a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központját. A központ feladata a határon túli magyarok érdekvédelmével, támogatásával kapcsolatos magyarországi társadalmi tevékenység koordinálása volt.

Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a Bethlen miniszterelnöksége alatt működő szervezet a Rákóczi Szövetségen (Felvidék), a Szent Gellért Társaságon (Délvidék és Bánát) és a Népies Irodalmi Társaságon (Erdély és a többi Romániához csatolt terület) keresztül intézte a határon túli magyar társadalmi intézmények támogatását. Az egyesületek a legnagyobb titoktartás mellett működtek. Az iratkezelés titkossága mellett a Miniszterelnökséggel folytatott levelezést vissza kellett adni, feltehetően megsemmisítés céljából. A „kivülálló vezető férfakkal” (azaz a határon túli magyar politikai vezérekkel) csak a szervezet vezetője tárgyalhatott, mégpedig a hivatali helyiségeken kívül.⁷ A határon túli politikusok és intézmények segélyezéséről készült feljegyzéseket megsemmisítették.⁸

A TESzK működését három szakaszra különíthetjük el. Az első időszakban, 1921–1925 között, a határon túli magyarokat támogató egyesületi munkát koordinálta, és ugyanezt próbálta a revíziós propaganda terén is elérni. A következő időszakban, 1925–1932 között már csak az egyesületeken keresztül folyó, az anyaországból kiinduló segélyezési munkát szervezték. A revíziós propaganda új intézménye a Revíziós Liga lett. A határon túli magyar politikusok az enyhülő nemzetközi viszonyok következtében már nemzetközi fórumokon is felléphettek, velük már nemcsak titokban lehetett kapcsolatot tartani. Teleki a revízió „szakmai” előkészítését (adatgyűjtés, tervezetek kidolgozása) tekinthette feladatának egy remélt újabb nagyhatalmi tárgyaláshoz, ezért az Államtudományi Intézet fejlesztését támogatta. 1932-től nincs nyoma annak, hogy a határon túli támogatások közvetítésében a TESzK mint koordináló szervezet részt venne.⁹

Felhánytorgatták, hogy Románia a korona átváltása során mekkora sápot levett a tőkék összegéből. A magyar nemzetgyűlés is hasonló törvényt alkotott, amely arra hivatkozva, hogy a nemzet konszolidálásának legfontosabb feltétele az állam pénzügyeinek rendezése és a világháború által megrendített államháztartás terhének apasztása, elrendelte a vagyon utáni vagyonváltság fizetését. A Magyarország területén levő pénzintézeteknél elhelyezett betétek estek a vagyonváltság alá, méghozzá progresszív módon: 1–10 ezer koronáig 5%, 10–50 ezer koronáig 10%, 50–100 ezer koronáig 15%, 100 ezer koronán felül 20%. Külföldi valutákról szóló betétek után a vagyonváltság értékre való tekintet nélkül 20% volt. Hősi halottak, eltűntek, igazolt menekültek vagyona után a megállapított kulcs felét kellett alkalmazni.¹⁰

Minden ígéret ellenére még 1921-ben, három esztendővel a háború után is menekültekkel teli vagonok álltak a budapesti és a vidéki pályaudvarokon. A vagonlakók elhelyezése azóta csaknem szakadatlanul folyt, de egyrészt folyton újabbak érkeztek, másrészt az elhelyezés elé is akadályok gördültek. A különböző barakktelepeken akadtak olyanok, akik hivatali elfoglaltságuk vagy foglalkozásuk természete miatt nem voltak megelégedve a barakk-lakásokkal és nem fogadták el azokat. A vagonlakók és az elfoglalt vagonok száma hullámzott. Télre – amikor a hatóságok és a közönség is jobban odafigyelt a vasúti kocsikban fagyoskodókra, és a hideg miatt a menekültek száma is csökkent – mindig kevesebb lett, a jó idő beálltával, a nagyobb számban érkező menekültekkel ismét emelkedett. Az időjárástól független tényező volt a „kibocsátó országban” éppen bevezetett új rendelkezés, vagy a békeszerződés aláírása után az optálás megindulása.

1920 októberében 4387 vagon foglaltak el a menekültek, ez a szám 1921 márciusára 1578-ra csökkent. Ebből Budapestre 243 kocsi jutott, ami körülbelül 845 személynek szolgál szállásul. Csak a Nyugati pályaudvaron 177 kocsi állt.¹¹ Az Államvasutak sokkal több forgalomból kiesett kocsit mutatott ki, de egyébként is jellemző, hogy az OMH és a MÁV adatai szinte sohasem egyeztek meg egymással.¹²

A MÁV szerint 1921 szeptemberére ez a szám – az említett okok miatt – 4601-re emelkedett, amelyből 1212 Budapest különböző pályaudvarain és állomásain vesztegelt.¹³ (Az OMH erre az időpontra országosan 4617, illetve Budapestre 1231 vagon jelentett.) Egy évvel később, 1922 novemberében még mindig több mint 6000 vagonlakó élt budapesti és környékbeli (Angyalföld, Budafok, a Budapest–Kiterő, Császárfürdő, Déli, Dünapart, Ferencváros, Józsefváros, Keleti, Kispest, Kőbánya, Nyugati, Pestszentlőrinc, Rákos, Rákosrendező, Rákospalota–Újpest) és nagyobb vidéki gócpontokon (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Szombathely). Összesen 2062 vagon foglaltak el a MÁV hiányos kocsiállományából.¹⁴

1923 végére – az optálási határidő lejártával – jelentősen csökkent az érkező menekültek száma (egész évben 9043 fő), így a vagonlakók száma is lassú apadásnak indult. A pécsi üzletvezetőség területén 22-re csökkent a menekültek által elfoglalt vagonok száma, Szegeden 181-re, Miskolcon 120-ra, Szombathelyen 81-re, Debrecenben 38-ra apadt ez a szám.¹⁵ Budapesten még 1924. február–márciusában is 16 pályaudvaron 89 kocsit foglalt el 55 család 172 családtaggal. A legtöbben, 17 család Kőbánya-alsón tartózkodott. A Keleti pályaudvaron lévők már 1920 óta, tehát negyedik éve vártak lakásra.¹⁶

A beözönlöttek ügye évek óta nyitott seb volt a nemzet testén, és a beözönlést a legszigorúbb rendszabályok dacára sem sikerült megállítani. Az érkezőket iskolákban, kaszárnyákban és más tömegszállásokon helyezték el,

ahol valósággal menhelyi életet éltek. A Hernád utcai és Elemér utcai iskolák óriási tan- és tornatermei, utóbbinak még a pinchelyiségei is kötelekre kifeszített újságlapokkal, rongyokkal vannak rekeszekre osztva. Egy-egy ilyen rekeszben egy-egy család élt. Az egyik szobában például nem kevesebb, mint 9 család lakott 25 gyermekkel. Hasonló volt a helyzet az Augusztá-telepen is, ahol a nyomor és túlszűfolttság mellett még az a veszedelem is fenyegette a telep 3–400 gyermekét, hogy a menekültügyi hivatal a fenntartáshoz szükséges anyagi eszközök hiányában megszünteti az iskolákat és óvodákat.¹⁷

1922. március 30-án a magyar kormány értesítette a Jótéteti Bizottságot, hogy az ország ereje lehetetlenné teszi, hogy a békeszerződésben előírt jótételt rendezhesse. Ezért 1923. április 6-án közel 600 millió aranykorona értékű kölcsönt kért a Bizottságtól, amelyet meg is kapott. A kisantant-államok Franciaország támogatásával azt akarták elérni, hogy a magyarok a kölcsön egy részét továbbra is a jótétel megfizetésére fordítsák, amit a magyar kormánynak sikerült megakadályozni, annak fejében, hogy a kölcsön felhasználását a Jótéteti Bizottság ellenőrizhesse. Az államháztartás ellenőrzését a Népszövetség Tanácsa 1926. június 9-én szüntette meg.¹⁸

Annak ellenére, hogy öt év alatt sem sikerült felszámolni a vagonlakás „intézményét”, a kormány a népszövetségi kölcsönt felhasználva komoly erőfeszítéseket tett a lakáshelyzet javítására. A kezdeti ideiglenes megoldások (barakklakások) után 1923 nyarán megkezdődött a Juranics utcai és Pongrác úti lakótelepek nagyarányú és immár végleges kiépítése. Ez a Juranics utcában öt, a Pongrác úton nyolc kétemeletes bérház felépítését jelentette, a két telepen összesen 320 egyszobás és kétszobás lakással. Családi házakat főleg takarékosági okokból jóformán egyáltalán nem építettek, csak a Pongrác úton lehetett ezekből néhány kisebb házcsoportot felépíteni. Ezeket a bérházakat 1924 tavaszán átadták, ugyanakkor még mindig nagyszámú vagonlakó és részben más lakásokból kitelepített család várt sürgős elhelyezése. Ezért a Juranics utcai és Pongrác úti lakótelepeken nem a tervezett bérház- és családház-csoportokat építették meg, hanem földszintes kislakásos háztömböket. A Pongrác úton 17 darab, a Juranics utcában 15 darab ilyen ház épült fel, összesen 215 kislakással.

De még ezek sem voltak elégségesek, ezért a szomszédos Augusztá-telepen is hasonló típusú házcsoportok készültek körülbelül 220 lakással. Folytatódott a pestszentlőrinci Állami telep kiépítése is 140 lakással. Ha még hozzávesszük ehhez a már meglevő barakktelepeken az átalakításokból nyert lakásokat is, úgy megállapítható, hogy az 1923 tavaszától 1924 végéig a fővárosban és környékén több mint 1000 új lakás készült el.¹⁹

Báró Petrichevich Horváth Emil államtitkár a lakásépítés problémáiról így nyilatkozott:

Amikor megkezdjük a lakásépítési akciót, egymilliárd korona volt előirányozva erre a célra, s ezért 3000 kislakást építhettünk volna. A 3000 kislakás felszabadított volna 2500 elfoglalt vagon, és külön 500 szükség lakásban levő menekült jutott volna rendes lakáshoz. Jött azonban a képviselőház feloszlata, jöttek a választások, s ennek következtében az egész építkezési akció csak most indulhatott meg. Nem titkolom, hogy nem ez az egyetlen oka a szerencsétlenségnek, hanem az is, hogy a munkabérek és az anyagárak horribilisen emelkedtek. Az az egymilliárd, amely elegendő lett volna 3000 lakás építésére, ma ennek éppen egynevedére elégséges, legfeljebb 750–800 kislakást építhetünk rajta. Ez pedig azt jelenti, hogy a tömegszállításokon és szükség lakásban levőket el tudjuk helyezni, de vagonban maradnak a vagonlakók, a 2500 vagon nem szabadul fel. Tavasszal, amikor minden valószínűség szerint még meg fog indulni egy utolsó vándorlási mozgalom, lehetetlen lesz nagyobb optálótömeget másutt elhelyezni, mint vagonokban s a lefoglalt vagonok meg a vagonlakók száma csak növekedni fog.²⁰

Egyre többen hangoztatták, hogy fel kell szabadítani a kötött lakbéreket, hogy érdemes legyen lakást építeni.

1925 augusztusában, az Attila utcai Bethlen-udvar átadásakor ismét felhangoltak a viták. Olaj volt a tűzre Vass József népjóléti és munkaügyi miniszter és Horthy Miklós kormányzó átadáson mondott beszéde, amelyben a kor körülményei között luxusépületnek számító hatemeletes, 148 lakásos házat (amelynek két lépcsőháza és liftje is volt) a lakásínség enyhítésének nevezték. Egy felháborodott menekült Vass Józsefhez címzett nyílt levélben ismételte meg a nyilvánosságra került adatok alapján, hogy – egy csekély százalék kivételével – a Bethlen-udvarba beköltözők közül

mindenkinek volt tisztességes, életviszonyaihoz mért, jó, állandó jellegű lakása. Sőt, nem csupán jó lakása, de jó összeköttetései is voltak arra, hogy a valóban hajléktalanok helyett mások, nem menekültek részére kiutaltassák a Bethlen-udvari lakásokat.

Felszólította a minisztert, hogy gyakorolja papi hivatását, az irgalmasságot, és vizsgálja ki a kiutalások dolgát, de ne úgy, ahogy 1924 márciusában a parlamentben ígerte, és amely ígérete csak ígéret maradt.²¹

A budapesti szükség lakótelepek közül a Pongrác úti és a Juranics utcai házak még ma is állnak és lakják őket. A Mária Valéria telepet 1957-ban kezdték bontani, helyén 1967-re épült fel a „középpaneles” József Attila lakótelep. A pestszentlőrinci Állami telepet és az anyalföldi Madarász utcai telepet

is az 1970-es évek végén bontották le, és helyükön házgyári lakótelep épült: a Havanna-telep, illetve a Gyöngyösi utcai lakótelep. A sashalmi Ehmann-telep barakkjainak bontását 1936-ban kezdték meg, de még napjainkban is áll hírmondó belőlük – természetesen nem lakóépületként.²² Kelénföldön a Lenke úti (ma Daróczi út) barakkokat az 1920-as évek végén bontották le, helyükön lakóházak épültek. A Zita-telepet 1941-ben szüntették meg, helyére az FTC labdarúgó-edzőpályája került. A kőbányai Augusztá-telep barakkjait 1932-ben egyhelyiséges tömegszállássá alakították a főváros hajléktalanjai számára, majd az 1970-es években bontották le. A kőbányai Bihari úti és a külső-ferencvárosi Gubacsi úti barakkokat 1937/38-ban lebontották, helyükre komfort nélküli, 28–50 négyzetméteres lakásokból álló háromemeletes téglaházakat emeltek, amelyek az idők folyamán elszlamosodtak.

A MÁV – mint állam az államban – saját maga igyekezett gondoskodni alkalmazottai lakáshoz juttatásáról. Budapesten a Podmaniczky utca magas rangú tisztviselők és altisztek számára is építtetett bérházakat, valamint a Ferencvárosi pályaudvar közelében a Gyáli úton, Rákosrendező pályaudvarnál a Hajtsár úton, továbbá az Ácsudvari lakótelepen.²³ Ezek az 1920-as évek elején épült lakóházak valószínűleg vagonlakó menekülteknek is otthont adtak. A *100 éves a MÁV* kiadványban a „menekült” és „vagonlakó” kifejezések nem szerepelnek, csak a szolgálati hierarchiára utaló megjegyzések: „altisztek részére”, „segédaltisztek részére”, „tisztviselők részére”. Huszonegy vidéki vasúti csomóponton is épített lakásokat a MÁV. Ezek már nem átmeneti szállások, hanem tartós használatra épült házak voltak.²⁴

A vagonlakás problémájának súlyosságát mutatja, hogy majdnem egy évtizedbe telt a végleges megszüntetése. Az utolsó vagonlakók, egy vasutas-család tagjai csak 1927. február elején hagyhatták el a Ferencvárosi pályaudvaron álló vagonot.²⁵

Csonka-Magyarország társadalmi válságának legsúlyosabb tünete a tisztviselőkérdés volt. Az állam kötelezettségei enyhítése miatt szerette volna csökkenteni a tisztviselők létszámát. Bevételeiből mit sem engedhetett el, de szerette volna 10 milliárdos deficitjét eltüntetni. A társadalom a túltengő létszám fizetésére is sokkal kevesebbet költött, mint amennyit neki a vasút, a posta, a bíróságok, a rendőrség, a közigazgatás, az iskola munkája megért volna.

Az iparegyesület index-számai szerint a tisztviselők életszínvonala a békeidőbelinek ötödére szállt alá, pedig akkor sem részesültek túl magas fizetésben. Ugyanakkor a tisztviselők méltó fizetésének teljes fedezésére olyan arányú létszámcsökkentést kellett volna végrehajtani, amely egyenesen megbénította volna a közigazgatást. Az állam alkalmazottainak számát körülbelül 200 ezerre becsülték, leszámítva a katonaságot. Ennyi alkalmazott és a nyugdíjasok javadalmazására az állam az 1920/21-es költségvetés szerint

évi 6 milliárdot költött, vagyis kiadásainak harmada esett személyi járandóságokra. A tisztviselőkérdésben megoldásra váró feladat négy részre oszlott: a) a közigazgatási szervezet és eljárás egyszerűsítése; b) létszámcsökkentés; c) elbocsátandók átképzése és megfelelő elhelyezése; d) megmaradók megfelelő javadalmazása és továbbképzése.²⁶

A különböző források eltérő számokat emlegettek, amikor a tisztviselőkérdést tárgyalták. A leghitelesebb megállapítás szerint az állami alkalmazottak száma 209 083, az állami tisztviselőké pedig 59 443 volt. A kormány az első csökkentést már végrehajtotta akkor, amikor az alkalmazottak forradalmi magatartását megvizsgálta, és a kompromittáltakat elbocsátotta, illetve teljes igényük elismerése mellett nyugdíjazta.

Ez az elbocsátási hullám átmenetileg csökkentette ugyan a tisztviselők létszámát, de a szám később újra emelkedni kezdett. Az állami alkalmazottak létszáma 1914-ben 331 920, 1920-ban 177 203, 1921-ben 200 083 fő volt, az állami tisztviselőké ugyanezekben az években 60 201, 52 410 és 59 443 fő. A kezelők és díjnyokok esetében ez a szám 16 163, 4269 és 7062 volt, az altiszteké és szolgálké 94 179, 30 463 és 51 257, a munkásoké 161 377, 89 871 és 91 321 fő.

Felvetődött az az elképzelés, hogy azokon kezdik a létszámcsökkentést, akiknek olyan vagyonuk vagy keresetük van, melyből bőségesen megélik, így ahelyett, hogy a hivatalban fél munkát sem végeznek, a hivatalt átengedik a rászorulóknak, maguk pedig jobban gyümölcsöztetik vagyonukat. Az elbocsátandóknak a kormány fél évtől négy évig terjedő fizetésnek megfelelő végkielégítést ígért, de a fizetésbe nem számították bele az illetményeket. Ezzel az összeggel 10 475 ember akartak elbocsátani, ami az államnak 2–300 millióba került volna.²⁷

A kormány végül 20%-os tisztviselői létszámcsökkentés mellett döntött. Kállay Tibor pénzügyminiszter kijelentette, hogy az államháztartás helyzete nem bírná el a jelenlegi tisztviselő-státusz fizetésének emelését, másrészt Csonka-Magyarországnak nincs is szüksége a mai nagy tisztviselői apparátusra. Így a fizetésrendezés ügyének feltétlenül létszámcsökkentést kellett maga után vonnia. A redukció keresztülvitelére az volt a terve, hogy a közbiztonsági szolgálat alkalmazottainak még a trianoni békében megállapított számát is fél éven belül 10%-kal, további három hónapon belül pedig a többi közalkalmazottak számát csökkentik 10%-kal. A létszámcsökkentés kivétel nélkül az összes tárcára kiterjedt.²⁸

Komoly problémát jelentett, hogy mely tisztviselőket tartsák meg és kiknek mondjanak fel. Általános elv volt, hogy a családfenntartók és a menekültek előnyt élveznek. Akadtak furcsa megoldások is a létszám megállapításánál: egyes minisztériumok például olyan értelmű utasítást adtak a hozzájuk tartozó hivataloknak, hogy annyi tisztviselőt tarthatnak meg, ahány írógépük van.²⁹

Mivel az Országos Menekültügyi Hivatal iratanyaga 1945 januárjában, Buda ostromakor az Országos Levéltár épületében elégett, a menekültek és vagonlakók pontos számát nem tudjuk. Az OMH négyéves működéséről készített jelentésben közöl egy kimutatást az elszakított területekről 1918. október 30-tól 1924. június 30-ig beköltözöttekről, de mivel a hivatal csak 1920. április 30-án alakult meg, a korábban érkezettek száma így nem megbízható. A statisztikában csak azok jelentek meg, akik valamilyen segítségért a hivatalhoz fordultak. Az OMH által közölt, kerekben 350 ezer menekülttel szemben a mai kutatások 420–425 ezer menekültet valószínűsítenek.³⁰

Év	Kelet	Észak	Dél	Nyugat	Összesen ³¹
1918	40 952	12 373	5 459	—	58 784
1919	33 551	57 783	19 239	—	110 573
1920	79 773	31 606	10 551	—	121 930
1921	19 879	1 722	4 023	499	26 123
1922	13 651	2 310	4 705	576	21 242
1923	7 536	852	541	112	9 041
1924	1 693	195	385	34	2 307
Össz.	197 035	106 841	44 903	1 221	350 000

A vagonlakók számát illetőleg még nagyobb a bizonytalanság. Egyrészt gyakorlatilag majdnem minden kiutasított vagonban érkezett, tehát az utazás időtartama alatt vagonlakó volt. Ha ettől eltekintünk, akkor sincs egzaktul meghatározva, hogy mennyi vagonban eltöltött nap, hét, hónap vagy év után számított valaki vagonlakónak. Egy időben 15–16 000 embernél több nem élt vasúti kocsiban. Az OMH statisztikájában szereplő három teljes (1921, 1922, 1923) és két félév (1920, 1924) azt az általános tendenciát mutatja, hogy a nyári hónapokban volt a legmagasabb a létszám, amely a tél felé közeledve csökkent. A fővárosi és az országos számok együtt mozogtak.³²

A vagonlakó-problematika általános voltát mi sem mutatja jobban, hogy még a kabaréba is belekerült. 1922 decemberében a Gresham Kávéház pin-céjében működő Pódium Kabaréban, Nagy Endre műsorában hangzott el Kálmán Jenő *A vagonlakók bánata* című kupléja Magyar Lajos előadásában. A vers szövege sem a Színházi Intézetben, sem az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában nem található (csak a műsorlap), de ismerve Nagy Endre összeütközéseit a cenzúrával és a rendőrséggel kabaréja hangvétele miatt, nem lehetnek kétségeink, hogy a kormány ebben a dalocskában is megkapta a magáét.³³

Politikai nézetétől, felekezeti hovatartozásától, gazdasági helyzetétől függetlenül az ország lakossága egységes álláspontot képviselt abban, hogy Trianon megváltoztatandó. A kérdés csak az volt, mikor, miként és milyen mértékben. Mindenki számára elfogadható és követhető volt az irredentizmus és revízió. A hétköznapiak szinte minden mozzanata érzékeltette azt a hangulatot, amely a „Mindent vissza!” és a „Nem, nem, soha!” mondatokban jutott leginkább kifejezésre. A mindennapokat áthatotta az irredentizmus direkt vagy közvetett jelenléte. Az újságok fejlécén naponta megjelent a „Nem, nem, soha!” felirat, de még a postai levelezőlapokra és borítékokra is rányomtatták ezt a jelszót, csakúgy, mint a hivatalos iratokra.

Megjelentek a különféle (Trianon-kereszt, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, Védő Ligák Szövetsége, Ébredő Magyarok Egyesülete, Magyar Országos Véderő Egylet, Levente stb.) jelvények, kitűzők, bejárati ajtóra szögezhető alumínium plakettek, irredenta grafikákat tartalmazó, ereklyés országzászlókat, emlékkereszteket ábrázoló képeslapok, levélzáró emlékbélyegek; feliratos dísztányérok, emlékpoharak, falvédők. Forgalomba hoztak úgynevezett nemzeti ereklyéket: kis zacskóban a 64 vármegye néhány porszemét helyezték el. Volt belőle színes, a 64 vármegye címerével díszített, névre szóló, okleveles változat, és volt egyszerűbb kivitelű. Váry-Papp Elemérné díjnyertes háromsoros fohásza, a *Magyar Hiszekegy* tulajdonképpen egy 15 strófás vers részlete, amelyet Dohnányi Ernő zenésített meg. Ez a fohász is megjelent képeslapon, emléklapon, falfestményen, kiszögezhető ajtóablán, falvédőn, falitányéron, kitűzőn.

„Hiszek egy Istenben
Hiszek egy hazában
Hiszek Magyarország feltámadásában!”

A román hatóságok válaszul minden olyan postaküldeményt, amelynek címzésében a „magyar királyi”, vagy a „megszállott terület” megjelölés fordult elő, valamint olyat is, amelynek címzéséből a „Románia” országmegjelölés hiányzott, nem kezeltek, hanem visszaküldtek. További szigorítás volt az is, hogy csak kétoldalas levelet lehetett küldeni Erdélybe.³⁴

1921. január 16-án a budapesti Szabadság téren felavatták a négy égtájt idéző irredenta szobrokat. A Keletet jelképező két alakot Pásztor János, a Délvidék figuráit Szentgyörgyi István, a Nyugat emléksobrát Sidló Ferenc, míg az Északot szimbolizáló háromalakos kompozíciót Kisfaludy Stróbl Zsigmond készítette. A szobrokról is készültek képeslapok és levélzáró bélyegek. A revízió eszméjét volt hivatva életben tartani a sátorlajújhelyi

Magyar Kálvária, amelynek stációi az elszakított városokat idézték, vagy a soproni Hűség Kapu.

Egész váratlan helyeken is felbukkant az irredentizmus eszméje. A lilla-füredi Palota Szálló Mátyás-termének üvegablakai az elszakított területek nagyvárosait, Pozsonyt, Brassót, Kassát, Vajdahunyadot, Kolozsvárt, Árva várát, Lőcsét, Bártfát és Késmárkot ábrázolják. A budapesti Apostolok söröző egyik termének falfestményei is az elszakított városokat, Pozsonyt, Komáromot, Kassát, Nagyváradot, Aradot és Kolozsvárt mutatják be. De még az Országos Levéltár Bécsi kapu téri épületének csarnokait és lépcsőházát is Nagy-Magyarország egykori városai, Besztercebánya, Nagyszeben, Brassó, Székelyudvarhely, Bártfa, Máramarossziget, Szamosújvár, Marosvásárhely, Kassa, Kolozsvár, Rimaszombat, Kismarton, Nagyszombat, Eszék, Körmöcbánya, Trencsén, Eperjes és Zombor címereit ábrázoló, Róth Miksa által készített üvegablakok díszítik.

Az eljövendő nemzedéket korán megismertették az irredentizmus eszméjével. „Nem, nem, soha!” feliratos borítójú füzetbe írtak „Nem, nem, soha!” feliratú ceruzával, amit a hasonló feliratú tolltartóból vettek elő. Ha tévedtek, akkor a „Nem, nem, soha!” feliratú radírral törölhették a hibás bejegyzést, aki pedig már tintával írt, annak tollszemén volt a tiltakozó felirat. A tankönyvekben is irredenta példákkal („Nem hagyom el a magyar zászlót!”, „Nem, nem, soha!”, „Üjvidék és Ungvár / minket hej! nagyon vár”) és feladatokkal találkoztak, órarendjük díszítése is Nagy-Magyarország népviseleteit ábrázolta. A színjátszó körben a Hazafias Színpad könyvtárából vett irredenta darabokat, élőképeket adtak elő. Ha elkészültek a leckével, várta őket a „Szerezzük vissza Nagy Magyarországot” című térképes társasjáték, vagy ennek egy puzzle-változata, esetleg a „Magyar Sors” nevű történelmi kártyajáték, benne Trianon-lapokkal.³⁵

A korszemre jellemző, hogy még a fiatal József Attila is írt a trianoni békeszerződésre reflektáló verseket, többek között a *Nem, nem, soha* címűt. Márai Sándor szerint mindenféle politikai előjeltől függetlenül teljesen általános volt az értelmiség körében az igazság helyreállításának vágya.³⁶ Ennek azonnali megnyilvánulása a *Vérző Magyarország* című, Kosztolányi Dezső által szerkesztett, 1921-ben megjelent antológia volt. A könyvhöz az előszót Horthy Miklós írta, meglepően visszafogott hangnemben.

Hazáért: e szó fogalmának jegyében álljon csatasorba minden magyar író és költő. A háború fegyverei elhallgattak, szólaljanak meg a múzsák. Lelkesítsenek, acélozzák meg a lelkeket, az elszakított földekre vigyenek reményt és kitartást, a megmaradt magyar földeken élesszék a hazaszeretet tüzét. Az eszmék és gondolatok harca, ha az a legnemesebb érzés, a haza-

szereket szárnyán lendül a magasba, ellenállhatatlan, annak tere végtelen. Eszmének, gondolatnak, hazaszeretetnek nem lehet mesterséges határt vonni, az minden határon át és mindenekkel szemben diadalmaskodik.

Herczeg Ferenc kevésbé politikusan, sokkal harciasabban szól az irredentáról:

Azzal tisztában vagyunk mi, de tisztában lehetnek ma már ellenségeink is, hogy valamirevaló magyar ember soha nem fog belenyugodni az ország földarabolásába. Úgy sohasem fordulhat a világ, hogy szívünkben is lemondjunk ezeréves örökségünkéről. Ezt sem fegyverrel, sem szerződéssel, sem brutalitással, sem engedékenységgel nem fogják elérni ellenségeink. Bármeddig tartson is az idegen megszállás, mi azt mindig csak történelmünk egy végtelenül lealázó, de ideiglenes és átmeneti epizódjának fogjuk tekinteni.³⁷

A könyv nagy íróktól (Heinrich Heine, Victor Hugo, Henrik Ibsen, Alphonse de Lamartine) vett idézetekkel vont párhuzamot a levert 1848/49-es szabadságharc és a trianoni döntés között. Szépiróink közül Babits Mihály, Erdélyi József, Gárdonyi Géza, Karinthy Frigyes, Krúdy Gyula, Tormay Cécile, Tóth Árpád, Schöpfung Aladár, Zilahy Lajos és maga a szerkesztő, Kosztolányi Dezső adott írást a könyvbe. Tudósaink, Cholnoky Jenő, Lyka Károly, Havass Dezső és Tolnai Vilmos a maguk szakterületén érveltek a magyarság vezető szerepe mellett a Kárpát-medencében. Statisztikai adatokkal bizonyították a „magyar kultúrfölényt”: a románoknak ítélt területen az állami elemi iskolákban tanulók több mint a fele (55,4%) magyar, a középiskolákban ez az arány még magasabb (66,2%).³⁸ Apponyi Albert egyenesen a házasság szentségével hozta egy nevezőre a történelmi Magyarország egységét.

Isten kötötte össze annak összes részeit, midőn ezt a szép országot a földbe fektetett őserők működése által megalkotta annak, amivé lett. Hegykoszorú övezte, összefüggő folyamrendszer szegte természetes egységnek. Ember ne merészkedjék ezt megbontani, összetörni, feldarabolni; hatalmasabb a leghatalmasabbnál a dolog természete, Isten kézzelfogható akarata.³⁹

Krúdy az antológia számára írta *Az utolsó garabonciás* című novellát. Ebben Siskától, a vándorlegénytől várja mindenki a sorsa jobbra fordulásától hírt hozó levelet. Az üzenet, amit végül átad, az egész nemzetnek szól:

Azt írja, hogy legyen bár ellenség évekig a hegyeken és síkságokon, hűsége meg nem törik: és visszavár szíve minden dobbanásával. Felébred,

bármily sötét az éjjel, ha lépteket hall az ablaka alatt, megismeri a fehér galamb lehulló tollán a te üzenetedet, meghallja a süvöltő szélben a te messzi sóhajtasodat. Vár.⁴⁰

Az egy évvel később írt, *Az égett emberhez* című novellájában már egy kicsit másképp látja a kivezető utat. Nem elég várni, az irodalom, a tudomány, a művészet eszközeivel kell harcolni.

Most legalább látjuk, mik voltunk, kik voltunk, amíg a magunk urai voltunk Szűz Mária palástja védelmében. Most látjuk, hogy nem becsültük meg magunkat, mostohák voltunk hegyvidéki, messze élő testvéreinkhez, nem hallgattunk a furulyaszóra, mely vér szerint való hűséggel hangzott a Kárpátokról, a Királyhágóról, nem is nagyon tudtuk, hogy kik laknak ott, ahol a bércek kezdődnek... [...] A kultúrát nem bírhatja le még a háború sárkánya sem. A kultúra nem éghet el, mint a vetés; főnixmadárként megszépülve, megnemesedve menekül meg a tüztől. A nincstelen országnak ezért nem kell koldusbotot venni a kezébe, mert maradt kultúrája, amely ezentúl pótolja bányáit és várait. A javaitól, kincseitől megfosztott nemzet új hódításait a szorgalmasan percegő író tollakra bízhatja. Az irodalom, a tudomány, a költészet és a művészet az, ami ezentúl a nem csüggedt magyarság sorsmotorja lehet. Ezek a lenézett, élesfogú egérkéek szabadítják ki talán bilincseiből.⁴¹

A filmesek is kivették részüket az irredenta érzés szításában. Két mozidarab elkészüléséről tudunk, sajnos csak a sajtóból, mert a filmek nem találhatók meg a Magyar Nemzeti Filmarchívumban. Mindkét darab négy felvonásból áll: két filmes és két színpadi részből. A filmeket a kor jeles rendezői, Deéry Alfréd és Balogh Béla készítették.

A *Ha megfűjják a trombitát* című darabot a Területvédő Liga propaganda-célokra akarta felhasználni.

Porzolt Kálmán mozi-szkeccsében a trianoni béke folytán cseh igába hajtott tót nép elnyomása, az oláh megszállás alatt élő székelység szörnyű kálváriája pereg le szemünk előtt. A cselekmény egy szerelmi történet, melynek keretéből minduntalan nagy ragyogással, széles szárnyacsapásokkal bomlik ki a nemzeti fájdalom, a reménység és az erő. Az ötletes, eleven színpadi rész váltakozva mulatságos és megható, de minden fordulatában egy nemes író szellemének varázsa él. A szereplők leszállnak a filmről, s mint menekültek folytatják előttünk tragikus életüket. Minden

percükben belekiált életükbe a fájdalmas valóság. „Nincsen hazád! Nincsen házad.” Mielőbb szerezd vissza ezt a kettőt! Ez a gondolat hajtja őket álmukban, ez nem hagyja el munkájukban. Álmukban felkelnek a temetőkből Rákóczi halott kurucjai, hogy visszafoglalják az országot. Végül eléri céljukat; mozgósítanak, mennek haza. A moziszskeccs sikerében egyformán része van a szerzőnek és a rendezőnek, Deéry Alfrédnek, de részük van a sikerben a kítűnő szereplőknek. Elsősorban Szalkay Lajosnak, akinek pompás figurája köré Medgyaszay Amália, Tercsányi Viki, Ligeti Lajos és Repkay Béla harmonikusan, tehetségesen illeszkednek. Harmath Imre verseire Vincze Zsigmond írt magyaros, meleg muzsikát, amely valamennyi énekszámban nagyszerűen érvényesül. A darabot Budapesten az Urániában mutatták be Horthy Miklós kormányzó, József főherceg és Augustza főhercegnő jelenlétében.⁴²

A filmet egyhangúlag dicsérő újságok kórusából kiválik a keresztényszociális *Magyarság* hangja, amely a szkeccs jó szándékát ugyan elismeri, de hosszasan sorolja hibáit. Legfőbb kifogása, hogy

a szeretet és bizalom érzése helyett, amelyeket tót testvéreinkben felkelteni törekszik, a sértettség és megalázás bosszúságát gerjesztheti fel bennük. Porzolt darabjának az a szerencsétlensége, hogy a régi táblabíró-magyarkodás szelíd lenézésével és humorával kezeli a tót nemzeti egyéniségét és önértékét, abban a modorban, melyet a tótság öntudatos vezetői már ötven vagy száz évvel ezelőtt is sértőnek és megalázónak éreztek magukkal szemben, amikor még nem vettük túlságosan tragikusan az olyanféle mondásokat, hogy: a kása nem étel, a tót nem ember. [...] Amikor a szlovákok nemzeti identitásáért és politikai egyenjogúságáért küzd, az ilyen szemléletmód többet árt, mint használ. Porzolt úgy akarja szemléltetni a tótságnak a magyarsághoz és Magyarországhoz való hűségét és vele való egységét, hogy szégyellteti és megtagadtatja figuráival nemzeti egyéniségüket. Ez a beállítás amilyen hamis és sértő, annyira felesleges is. [...] Le kell számolni azzal is, hogy a magyarításnak, a mindenáron nemzeti színű átpingálásnak ezt a módszerét alkalmazni nem lehet többé tót testvéreinkkel szemben [...] A tótságot el kell fogadnunk a jövőre, mint fajilag és politikailag teljesen öntudatos és önértékes testvéreinket, akiknek minden büszkeségük az, hogy amikor hívek Magyarország egységéhez, egyben hívek tót nemzeti egyéniségükhöz is.⁴³

A *Fejérmegyei Friss Hírek*ben olvashatók a következő sorok:

A Lavina c. moziszekecs Lampérth Géza költő írta, s a darab minden egyes jelenete duzzad a hazafias érzéstől. Az előforduló zeneszámokat a legmagyarabb zeneszerző, Kacsóh Pongrác, a János vitéz komponistája szerezte, s bizonyos, hogy ezek a számok hamarosan népszerűkké válnak. A darab hőse egy derék magyar tanító, aki a megszállt területen is kitart mindvégig magyarnak s az ifjú nemzedékben a hazafiasság szent tüzét szítja. Az ő sorsába kapcsolódik bele egy tanítónő, egy postáskisasszony és egy cseh hivatalnok sorsa, s a hatásos és megkapó filmrészletek során jut el az érdekes kibontakozásig a szekecs. Sok küzdelem és megpróbáltatás után boldog lesz a tanító, s most már csak azt várják, mikor indul meg a lavina, amely elsodorja a magyar földön basáskodó idegent s mikor lesz újra nagy Magyarország! A szekecs főszerepeit Szilassy Etel, Nagy Margit, Gyenis Ede és Szirmai Vilmos játsszák igaz művészettel, a filmrészletek rendezését Balogh Béla, a Star filmgyár kitűnő rendezője végezte nagy sikerrel.

A moziszekecs a Magyar Nemzeti Szövetség támogatásával készült.⁴⁴ Az 1922-es év folyamán megkezdődött a „revans” egy különös formája: a frankhamisítási akció, ami Bethlen István akkori és Teleki Pál korábbi miniszterelnök tudtával folyt. A magyar állami vezetés tudtával a honvédség Térképészeti Intézetében hamisították az 1000 frankos bankjegyeket, hogy ezzel „gyengítsék” a Trianon bűnében vétkes Franciaországot. Az átváltásból befolyt pénzt az irredenta propaganda céljára akarták felhasználni. Az 1926-ig folyó frankhamisítás lebukásáig egyetlen bankjegyet sem sikerült beváltani.⁴⁵

1927. június 21-én jelent meg a *Daily Mail*-ben a *Magyarország helye a nap alatt* című cikk, amelyben Lord Rothermere kijelentette, hogy

Magyarországnak helye van a nap alatt, az Igazság és a Béke követelik Trianon revízióját!

Az Angliában folytatott, *Justice for Hungary!* (Igazságot Magyarországnak!) elnevezésű kampánya mellett Emile Guillaume szobrász egy alkotását, a Magyar fájdalom szobrát ajándékozta hazánknak, valamint kezdeményezte és fizette Rákosi Jenőnek, az irredenta mozgalom egyik szellemi vezetőjének szoborállítási költségét (a szobrász Kisfaludy Stróbl Zsigmond volt.) Rothermere arcképét levelezőlapon terjesztették, és a Revíziós Liga tagságát igazoló lapon, a revíziós pengőn is az ő arcképe szerepelt. *Igazságot Magyarországnak* címmel díszalbum jelent meg öt nyelven, a 25 ezer példányból minden iskola ingyen kapott. A brit laptulajdonos javaslatára Endresz György és Magyar

Sándor pilóták a „Justice for Hungary!” feliratot helyezték annak a Lockheed típusú repülőgépnak a törzsére, amellyel 1931. július 15–16-án – a lord és Szalay Emil amerikai magyar virsligyáros anyagi támogatásával – átrepülték az Atlanti-óceánt, így hívva fel a figyelmet a „magyar ügyre.”⁴⁶

A Horthy-korszak a revíziós törekvések jegyében telt. 1938. november 2-án, az első bécsi döntés értelmében Magyarország visszaszerezte a Felvidék magyar lakta területeit, 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés visszaadta Észak-Erdélyt és a Székelyföldet. Horthy seregei – a németek áldásával – 1939-ben bevonultak Kárpátaljára, 1941 tavaszán pedig visszafoglalták Délvidék egy részét. A jugoszlávokkal kötött szerződés felrúgása miatt lett öngyilkos a másodszor is miniszterelnökké választott Teleki Pál.

A német szövetségnek köszönhetően megvalósult ugyan az etnikai revízió, de csak részlegesen és átmenetileg. Az 1947. február 10-i párizsi békeszerződés szinte teljes egészében a trianoni békeszerződésben megállapított határokat állította vissza (a Kárpátalját a Szovjetunióhoz csatolták, Csehszlovákia pedig megkapta a pozsonyi hídfőt, vagyis Dunacsúnt, Horvátjárfalut és Oroszvárt). A magyarok és a németek kollektív bűnösségét rögzítő Beneš-dekrétumok értelmében megindult a csehszlovák–magyar lakosságcsere, így megint csak több mint százezren kényszerültek elhagyni otthonaikat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KÖNYVEK

1910. évi népszámlálás → *Magyar statisztikai közlemények*, 42. kötet.
- Ad Acta. *A Hadtörténeti Levéltár évkönyve*. 2002. <http://mek.oszk.hu/04900/04930/>
- BALOGH ARTÚR: *A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Csíkszereda, 1997, Kájoni.
- BANDHOLTZ, HARRY HILL: *Román megszállás Magyarországon. Napló nem diplomata módra*. Budapest, 1993, Magyar Világ.
- BÁNYFI MIKLÓS: *Emlékeimből*. Kolozsvár, 2001, Polis. Első megjelenés 1932.
- BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest, 1928. <http://mek.oszk.hu/09400/09477/>
- BÁNOS TIBOR: *Nagy Endre*. Budapest, 2000, Atheneum.
- BERZEVICZY ALBERT: *„Az ország belepusztul ebbe a háborúba.” Napló 1914–1920*. Kolozsvár, 2014, Komp-Press – Korunk.
- BORSOS ENDRE: *A magyar lakásügy a háború kezdetétől*. Kalocsa, é. n., Árpád R.T.
- CARTLEDGE, BRYAN: *Trianon egy angol szemével*. Budapest, 2011, Officina.
- CURTIS, WILLIAM A. – FLEMING, JAMES RUSSELL – WEBSTER, MAGDONALD J.: *A református presbitéri világszövetség keleti bizottságának jelentése Közép Európának, főleg az oláh uralom alatti Erdélynek helyzetéről*. Budapest, 1921.
- CSERE PÉTER: *Gróf Tisza István meggyilkolása*. Budapest, 2013, Unicus.
- CSUKA JÁNOS: *A délvidéki magyarság története, 1918–1941*. Budapest, 1995, Püski.
- DÉVAVÁRI ZOLTÁN: *Új partok felé. Kisebbségi útkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*. Doktori (PhD) értekezés. Szegedi Tudományegyetem, 2012.
- DIÓSZEGI LÁSZLÓ – SÜLE ANDREA (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Budapest, 1990.

- DOMÓKOS MÁTYÁS (szerk.): *A magyar esszé antológiája*. Budapest, 2006, Osiris.
- Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve*. Pécs, 1941, Kultúra.
- FÁBRY ZOLTÁN: *Stósz délelőtti*. Bratislava, 1968.
- GERGELY ANDRÁS: *A nemzeti ébredés kora. 1790–1848*. (Magyarország története, 13.) Budapest, 2009, Kossuth.
- GERŐ ANDRÁS (összeáll.): *Sorsdöntések*. Budapest, 1989, Göncöl.
- GYÁNI GÁBOR – KÖVÉR GYÖRGY: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a II. világháborúig*. Budapest, 2003, Osiris.
- HAJDU TIBOR: *Károlyi Mihály*. Budapest, 1978, Kossuth.
- HELTAI BÉLA: *A lakásépítés megoldása*. Budapest, 1921, Országos Lakásépítési Nagybizottság.
- HERCZEG FERENC emlékezései III. Budapest, 1985, Szépirodalmi.
- HERMANN RÓBERT: *Forradalom és szabadságharc, 1848–1849*. (Magyarország története, 14.) Budapest, 2009, Kossuth.
- IGNÁCZ RÓZSA: *Urak, úrfiak*. Budapest, é. n., Fővárosi Könyvkiadó.
- INCZE KÁLMÁN: *Háborúk a nagy háború után. I.: A béke háborúi*. Budapest, é. n., Franklin.
- JÁSZI OSZKÁR: *Magyar kálvária – magyar föltámadás*. Budapest, 1989, Magyar Hírlap Könyvek.
- JÁVOR PÁL: *Egy színész elmondja*. Budapest, 1987, Akadémiai.
- KÁROLYI MIHÁLY: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, 1978, Magvető–Szépirodalmi.
- KLAUSENBURG, HILDA VON: *Magyarellenés atrocitások Erdélyben és Romániában*. Budapest, 2006, Kossuth.
- KIS OLOSZ KLÁRA: *Félig élt élet. Reményik Sándor és Olósz Lajos levelezése*. Cluj/Kolozsvár, 2005, Polis.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ (szerk.): *Vérző Magyarország*. Budapest, 1921, Pallas.
- KOZÁRI MÓNICA: *A dualizmus kora, 1867–1914*. (Magyarország története, 16.) Budapest, 2009, Kossuth.
- LÁSZLÓ GYULA: *1910-ben születtem... Egy a XX. századot végigélt magyar ember emlékezései*. (Magyar Helikon, 5.) Szombathely, 1995, Életünk Szerkesztősége – Magyar Írószövetség Nyugat-magyarországi Csoportja.
- Id. LÁSZLÓ GYULA – TORDAI VILMA: *Egy székel család története*. (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 5.) Debrecen, 1995, Györffy Néprajzi Egyesület.
- LIGETI ERNŐ: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban*. Csíkszereda, 2004, Pallas-Akadémia.
- LIKTOR KATALIN: *Az erdélyi repatriálások története a két világháború között (1918–1924)*. Szakdolgozat. Budapest, 2011, Károli Gáspár Református Egyetem.
- LIKTOR KATALIN (szerk.): *Rokon álmok álmodói. Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése (1920–1941)*. Kolozsvár, 2014, Polis.
- LUKACS, JOHN: *Budapest, 1900*. Budapest, 2014, Európa.
- MÁCMILLAN, MARGARET: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Budapest, 2005, Gabo.
- MADERSPACH VIKTOR: *Menekülésem Erdélyből. / Élményeim a nyugat-magyarországi szabadságharcból*. Szeged, 2013, Lazi.
- A magyar–román békeszerződés magyarázata*. Budapest, 1921, Népies Irodalmi Társaság.

- Magyar statisztikai közlemények*, 42. kötet: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész: A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, 1912, Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/
- Magyarország hadtörténete*. 2 kötet. Szerk. Liptai Ervin. Budapest, 1984–1985, Zrínyi.
- MÁRAI SÁNDOR: *Erdélyi emlék*. Budapest, 2016, Helikon.
- MARJAY FRIGYES: *Ámokfutó Bukarest*. Budapest, 1939, Stádium.
- MERLY ISTVÁN: *Akié a föld – azé az ország. A román földreform által kisajátított egyházi birtokok és a csíki magánjavak*. In: *Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve*. Pécs, 1941, Kultúra. 105–108.
- NAGY LÁSZLÓ: *Magyarország Európában*. Budapest, 1993, Honffy.
- Nemzetgyűlési Napló*. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1920_04/?pg=0&layout=s
- ORMOS MÁRIA: *Padovától Trianonig*. Budapest, 1984, Kossuth.
- ORMOS MÁRIA: *Világháború és forradalmak, 1914–1918*. (Magyarország története, 17.) Budapest, 2009, Kossuth.
- PATAKY SÁNDORNÉ: *Nehéz sors. Küzdelmem az idők viharában*. Múzeumi levelek, 80–81. Szolnok, 2005, Jász–Nagykun–Szolnok megyei Múzeumok Igazgatósága. 91–122. Első megjelenés: Új Magyarország, 1938.
- PEÉRY REZSŐ: *Pista bátyám és a nemzeti sorskérdés*. In: *A magyar esszé antológiája*. 139–141.
- PETRICHEVICH-HORVÁTH EMIL: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal 4 éves működéséről*. Budapest, 1924.
- PINCZÉS ZOLTÁN: *Kárpátalja gazdasági életének természetföldrajzi alapjai*. In: *Kárpátalja. (Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, 6.)* Szerk. Boros László. Nyíregyháza, 1999.
- POPÉLY GYULA: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Budapest, 1991, Regio.
- PÜSKI LEVENTE: *A Horthy-korszak*. (Magyarország története, 18.) Budapest, 2009, Kossuth.
- RAFFAY ERNŐ: *Trianon titkai avagy hogyan bántak el országunkkal...* Budapest, 1990, Tornado–Daneniya.
- RAFFAY ERNŐ: *A román hadsereg föllépése a polgári lakosság ellen*. In: *Uő: Erdély 1918–1919-ben*. Szeged, 1988, JATE. 226–238.
- REPPINGTON, CHARLES A COURT: *After the War. A Diary*. Boston – New York, 1922, Houghton Mifflin. <https://archive.org/details/afterwarlondonpoirepigoog/>
- A romániai magyar kisebbség sérelmei (1919–1922)* H. n., 1922, Magyar–Székely Egyesület.
- ROMSICS IGNÁC: *Gróf Bethlen István politikai pályája, 1901–1921*. Budapest, 1987, Magvető.
- SÁRÁNDY GYÖRGY (szerk.): *Széttörtett 70 éve*. Budapest, 1990, Eötvös.
- SHVOY KÁLMÁN *titkos naplója és emlékirata, 1918–1945*. Budapest, 1983, Kossuth.
- dr. SULYOK ISTVÁN – dr. FRITZ LÁSZLÓ (szerk.): *Erdélyi magyar évkönyv, 1918–1929*. I. évf. Kolozsvár, 1930, Juventus.
- SZAMOS RUDOLF: *Barakkváros*. Budapest, 1960, Kossuth.
- SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY (szerk.): *Fájó Trianon*. Budapest, 2011, M-érték.
- TÉGLÁS TIVADAR: *Az Állami-lakóteleptől a Havanna-lakótelepig*. Budapest, 2002, Pest-szentlőrinc–Pestszentimre Önkormányzata.

- TISZA MIKSA (szerk.): *A menekültek könyve. A megszállott magyar területekről kiűldözött magyar testvéreink kálváriája*. Miskolc, 1940, Fekete P. és Tsai Nyomda.
- TORMAY CÉCILE: *Bujdosó könyv*. Szeged, 2009, Lazi.
- TÓTH SÁNDOR: *Erdély 22 éves rabsága*. Budapest, 1941, Magyar Génusz.
- UMBRAI LAURA: *Szociális kislakásépítés története Budapesten*. Budapest, 2008, Napvilág.
- VARGA 1988 = VARGA E. ÁRPÁD: *Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében*. <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdmagy.htm>.
- VARGA 2002 = VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, I–VI. Teleki László Alapítvány*, <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>.
- VAS GERE BEN: *A nemzet napszámosai*. Budapest, é. n. Az Est-lapok kiadása. (Első megjelenés 1857.)
- VÉCSEY AURÉL: *Magyar tragédia. A trianoni békediktátum*. Kecskemét, 2010, Vagabund.
- VERTEL BEÁTRIX – ACSÁDY GYÖRGY – PÜSPÖKY ISTVÁN: *Legyen hited és leszen országod! A trianoni Magyarország kordokumentumai*. Budapest, 2009, Árgyelus.
- VINCZE GÁBOR: *A száműzött egyetem*. Szeged, 2006, JATE Press.
- ZALKA MIKLÓS: *Mindenkihez! A magyar Tanácsköztársaság története*. (Képes Történelem) Budapest, 1978, Móra.
- ZEIDLER MIKLÓS: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, 2002, Teleki László Alapítvány.
- ZEIDLER MIKLÓS (szerk.): *Trianon*. (Nemzet és Emlékezet) Budapest, 2008, Osiris.
- ZILAHY LAJOS: *A földönfutó város*. Budapest, 1939, Atheneum.

FOLYÓIRATCIKKEK

- ABLONCZY BALÁZS: Felső-Magyarországból Szlovénizáció, 1918–1921. <http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186789734.pdf>.
- BÁRDI NÁNDOR: A keleti akció. *Regio*, 1995/3., 89–134. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/ata/kulhoni_magyarsag/2009/Magyarsag_kutatas_1995_96/pages/010_bardi.htm.
- BOTLIK JÓZSEF: Csehszlovákia nemzetiségi politikája Kárpátalján. 1919–1938/1939. <http://www.corvinuslibrary.com/ruszin/karpataljai>.
- CSUNDERLIK PÉTER: 1919. március 21. – Átadta-e a hatalmat Károlyi a kommunistáknak? http://mandiner.hu/cikk/20140321_csunderlik_peter_1919_marcius_21_atadta_e_a_hatalmat_karolyi_a_kommunistaknak.
- DÉKÁNY ISTVÁN: „Térítse meg nekünk a Magyar Kincstár...” *Múltunk*, 2012/4., 113–135.
- ERDÉSZ ÁDÁM: A kolozsvári felekezeti magyar egyetem, 1920–1921. *Történelmi Szemle*, 1998/3–4., 257–275.
- ERDÉSZ ÁDÁM: Félelem és remény az összeomlás árnyékában. In: *Rendi társadalom – polgári társadalom II*. Esztergom, 2000, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. 124–133.
- ERŐS FERENC: Freud, Ferenczi és a monarchia világa. *Lettre*, 62. sz., 2006. ősz. <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00046/eros.html>.
- FARKAS ADRIENNE: Forrai Sándor rovásírás-kutató. *Demokrata*, 1998/41., 45.

- FRÁTER OLIVÉR: Erdély román megszállása 1918–1919-ben. *Kisebbségkutatás*, 2000/2., 242–263. <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00006/6.htm>.
- JULIER FERENC: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén (1919-ben). 1–3. Közread. és jegyz. ell. Fogarassy László. *Hadtudomány*, 1993/1–3.
- K. LENGYEL ZSOLT: „Keleti Svájc” és Erdély 1918–1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez. I–II. *Korunk*, 2004/1–2.
- KELETY DÉNES: A megcsontított államvasutakról. (*Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, 1921. június 26.)
- KÓS KÁROLY – PAÁL ÁRPÁD – ZÁGONI ISTVÁN: Kiáltó szó. (1921.) http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1374.pdf.
- MARISKA ZOLTÁN: Apáthy István politikai szereplése és pere. *Korunk*, 2006/március. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00111/1561.html>.
- MIKÓ IMRE: A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Hitel*, 1936/3. Cluj, Gloria.
- NAGY SZABOLCS: A Székely Hadosztály. *Rubicon*, 2017/7–8., 40–51.
- RÁNKI GYÖRGY: A Clerk-miszió történetéhez. *Történelmi Szemle*, 1967. 2. 157–187.
- SIMON ATTILA: „...a magyar nép ebben a köztársaságban lett nemzetté...” *Limes*, 10/4., 17–29.
- SZARKA LÁSZLÓ: Kantonok, föderációs tervek. *História*, 1990/03. A *Digitális Tankönyvtárban*: <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/90-03/cho3.html>.
- SZARKA LÁSZLÓ: A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. *Kisebbségkutatás*, 2008/2.
- SZENTPÁLY-JUHÁSZ MIKLÓS: A zilahi eset: egy elfelejtett ütközet, 1919. február 22–25. I–II. *gondola.hu*, (2004. február 24.) I.: <https://gondola.hu/cikkek/33458>, II.: <https://gondola.hu/cikkek/33461>.
- SZÜTS ISTVÁN GERGELY: Barakkok és tisztviselővillák. A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek az 1920-as években. *Kisebbségkutatás*, 2009/3. 435–451.

LEVÉLTÁRI ANYAGOK

Magyar Országos Levéltár

- K 26. Miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai
- XVII. Romániában élő magyarok ügyei
 - XL. Szlovákiában élő magyarok ügyei
 - XLI. Jugoszláviában élő magyarok ügyei
 - XLIII. menekült ügyek
- K 27. Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
- K 28. Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségi osztály iratai
- K 63. Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai
- K 64. Külügyminisztérium, Politikai osztály rezervált iratok
- K 66. Külügyminisztérium, Sajtó és Kulturális osztály iratai
- K 148. Belügyminisztérium, Elnöki iratok
- K 150. Belügyminisztérium, általános iratok

Magyar Országos Levéltár (folyt.)

- K 166. Népjelölti és Munkaügyi Minisztérium, menekültek segélyezése
 K 288. Pénzügyminisztérium
 K 429. Kozma Miklós iratai
 K 437. gróf Teleki Pál iratai
 K 468. gróf Bethlen István iratai
 K 478. Miniszterelnökség, Határmegállapító iroda iratai
 K 579. Igazságügyi Minisztérium, állampolgársági ügyek
 Z 1525 MÁV Igazgatóság iratai
 Z 1610. MÁV Menekültek ügyei. 119 dob. Menekült alkalmazottak tb. 12083.
 Fővárosi Levéltár
 IV. 1403. Budapest Székesfőváros
 IV. 1407/b. Budapest Székesfőváros központi irattára
 IV. 1409/c Budapest Székesfőváros
 IV. 1413. Budapest Székesfőváros Számvevősegi iratai
 IV. 401/b. Kispest járás főszolgabírójának általános közigazgatási iratai
 V. 471. Pestszentlőrinc nagyközség általános közigazgatási iratai
 V. 473/c. Pestszentlőrinc város általános közigazgatási iratai
 MÁV Levéltár
 Naplószerű feljegyzések az ellenséges megszállások következtében a vasúti üzem szolgáltatásban és igazgatásban előfordított nehézségekről, jogtalan és erőszakos beavatkozásokról és az államvasutak tiltakozásairól. BIZALMAS. Gépirat.
 Veszprém Megyei Levéltár
 Kratochvil hagyaték. Gyürotsik Mihály visszaemlékezése.

KÉZIRATOK, NAPLÓK,
EMLÉKIRATOK

- CZENTE MIKLÓS: *Gömör János és az eperjesi kollégium utolsó korszaka. Referátum a 2006. június 22–23-i eperjesi „Tolerancia és intolerancia a történelemben” konferenciára.* Kézirat.
 ECSEDI ZOLTÁN: *Családi krónika.* Kézirat, magántulajdon.
 GERÉY LÁSZLÓNÉ (SÁNDOR MAGDOLNA): *Emlékeim.* 1984. Kézirat, magántulajdon.
 HAJDU JULIUS: *Hattyúdiktátum.* Kézirat.
 MÁRKI SÁNDOR: *Metamorphosis Transsylvaniae. Naplók.* XLV. kötet: 1918. okt. 31. – XLIX. kötet: 1922. dec. 31. Kézirat, magántulajdon.
 SÁNTA JÓZSEF: *Üzenet.* Visszaemlékezések, 1964. Kézirat, magántulajdon.

FILMEK

- Az Est-Film (filmhíradó, 1919. január)
 Csonka vágányon. Dokumentumfilm. Rendező: Dékány István, producer: Szederkényi Miklós. Dunatáj Alapítvány, 2010–2014.

SZEMLÉZETT ÚJSÁGOK

Határon túli lapok

- Bácskai Napló • keresztényszociális napilap, Szabadka
 Brassói Lapok • konzervatív napilap, Brassó
 Ellenzék • mérsékelt napilap, Kolozsvár
 Kassai Napló • független, progresszív napilap, Kassa
 Magyar Újság • mérsékelt liberális napilap, Pozsony
 Nagyváradai Napló • liberális napilap, Nagyvárad
 Szabadság • liberális napilap, Nagyvárad
 Szepesi Lapok • keresztényszocialista hetilap, Igló

Menekültek újságai

- Erdélyi Hírek • az Országos Menekültügyi Hivatal hivatalos lapja, Budapest
 Keletmagyarország • az Erdélyi Székely–Magyar Szövetség hivatalos közlönye, Budapest

Budapesti napilapok

- Budapesti Hírlap • „félhivatalos” konzervatív napilap
 Déli Hírlap • radikális napilap
 Az Est • délutáni bulvárlap
 Igazság • nemzeti radikális lap
 Magyarország • Est-lapok, esti újság, a liberális értelmiség lapja
 Magyarság • jobboldali keresztény napilap
 Nemzeti Újság • jobboldali keresztény napilap
 A Nép • keresztényszocialista szakszervezeti lap
 Népszava • szociáldemokrata párt napilapja
 Pesti Hírlap • liberális nagyvárosi polgárság lapja
 Pesti Napló • Est-lapok, reggeli újság, a művelt polgárság lapja
 Szózat • Bajcsy-Zsilinszky Endre keresztény napilapja
 Új Nemzedék • keresztény-nemzeti napilap
 Az Újság • szabadelvű napilap
 Világ • polgári radikális napilap
 Virradat • nemzeti radikális napilap
 Vörös Újság • kommunista újság, Budapest

Budapesti heti (kétheti) lapok

Érdekes Újság • képes hetilap

Kőbányai Újság • keresztény hetilap

Magyar Vasutas • szociáldemokrata szakszervezeti hetilap

Tolnai Világlapja • olcsó képes hetilap

Vasárnapi Újság • képes ismeretterjesztő hetilap

Vidéki újságok

Békés • politikai, társadalmi és közgazdasági lap, Gyula

Debreczeni Újság • jobboldali napilap, Debrecen

Délmagyarország • kiscgazda lap, Kaposvár

Dombóvári Hírlap • keresztény, nemzeti hetilap, Dombóvár

Egyetértés • ellenzéki napilap, Debrecen

Esztergom • a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának lapja, Esztergom

Esztergom és Vidéke • Esztergom vármegye hivatalos lapja, Esztergom

Fejérmegyei Friss Hírek • keresztényszociális napilap, Fejérváralja

Győri Hírlap • konzervatív politikai napilap, Győr

Gyula és Vidéke • keresztény, független politikai lap, Gyula

Haladás • társadalmi és közgazdasági hetilap, Szolnok

Hódmezővásárhelyi Friss Hírek • független politikai napilap, Hódmezővásárhely

Jász Újság • keresztény hetilap, Jászapáti

Körösvidék • kiscgazda napilap, Békéscsaba

Miskolci Napló • polgári napilap, Miskolc

Pápai Hírlap • keresztényszociális hetilap, Pápa

Pápai Közlöny • közérdekű független hetilap, Pápa

Reggeli Hírlap • baloldali politikai napilap, Miskolc

Sopronvármegye • Rábaközi szemle, Sopron

Szarvasi Újság • kiscgazda hetilap, Szarvas

Szegedi Friss Újság • bulvárlap, Szeged

Szegedi Napló • baloldali, liberális lap, Szeged

Székesfehérvári Újság

Szolnok és Vidéke

Új Somogy • Keresztény Nemzeti Párt lapja, Kaposvár

Vásárhelyi Reggeli Újság

Vasvármegye • Szombathely

Veszprémi Hírlap • keresztény napilap, Miskolc

A Vörös Katona • kommunista lap, Miskolc

IDŐRENDI
TÁBLA

1914. október 3. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. október 4. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. október 5. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. október 6. • titkos londoni szerződés Olaszország és az antant között
 1914. október 7. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. október 8. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. október 9. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. október 10. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. október 11. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. október 12. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. október 13. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. október 14. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. október 15. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. október 16. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. október 17. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. október 18. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. október 19. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. október 20. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. október 21. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. október 22. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. október 23. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. október 24. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. október 25. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. október 26. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. október 27. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. október 28. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. október 29. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. október 30. • a románok kiszorítása Erdélyből

1914. október 31. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 1. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 2. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. november 3. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 4. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 5. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. november 6. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 7. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 8. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. november 9. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 10. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 11. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. november 12. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 13. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 14. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. november 15. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 16. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 17. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. november 18. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 19. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 20. • a románok kiszorítása Erdélyből

1914. november 21. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 22. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 23. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. november 24. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 25. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 26. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. november 27. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. november 28. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. november 29. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. november 30. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 1. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 2. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. december 3. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 4. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 5. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. december 6. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 7. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 8. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. december 9. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 10. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 11. • a románok kiszorítása Erdélyből

1914. december 12. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 13. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 14. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. december 15. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 16. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 17. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. december 18. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 19. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 20. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. december 21. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 22. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 23. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. december 24. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 25. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 26. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. december 27. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 28. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1914. december 29. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1914. december 30. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1914. december 31. • román hadba lépés, betörés Erdélybe

1914. december 31. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 1. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 2. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. január 3. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 4. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 5. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. január 6. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 7. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 8. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. január 9. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 10. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 11. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. január 12. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 13. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 14. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. január 15. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 16. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 17. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. január 18. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 19. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 20. • a románok kiszorítása Erdélyből

1915. január 21. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 22. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 23. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. január 24. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 25. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 26. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. január 27. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 28. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. január 29. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. január 30. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. január 31. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 1. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. február 2. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 3. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 4. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. február 5. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 6. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 7. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. február 8. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 9. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 10. • a románok kiszorítása Erdélyből

1915. február 11. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 12. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 13. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. február 14. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 15. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 16. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. február 17. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 18. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 19. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. február 20. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 21. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 22. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. február 23. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 24. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 25. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. február 26. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 27. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. február 28. • a románok kiszorítása Erdélyből
 1915. február 29. • az USA hadüzenet a Monarchiának
 1915. február 30. • román hadba lépés, betörés Erdélybe
 1915. március 1. • a románok kiszorítása Erdélyből

- október 17. • Tisza miniszterelnök elismeri a háború elvesztését
 október 24. • a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása
 október 27. • a Román Nemzeti Tanács megalakulása Aradon
 október 30. • a Szlovák Nemzeti Tanács Túrócszentmártonban bejelenti a Csehországhoz való csatlakozást
 október 31. • az Őszirozás forradalom győzelme, a koalíciós kormány megalakulása
 október 31. • a délszlávok és a szlovákok bejelentik elszakadásukat a Monarchiától
 november 2. • csehszlovák benyomulás a Felvidékre
 november 3. • a Monarchia aláírja a fegyverszünetet, ami csak másnap lépett volna életbe, de a magyarok azonnal letették a fegyvert – 320 ezer hadifogoly
 november 4. • a frontról hazatérő katonákat nem szerelik le, szélnek eresztik
 november 7. • belgrádi fegyverszüneti tárgyalás, demarkációs vonalak kijelölése
 november 8. • a román sajtó publikálja Erdély bekebelezésének az USA általi elismerését
 november 10. • Románia „visszalép” a háborúba, Erdélybe való bevonulása kezdete
 november 13. • Belgrádi egyezmény aláírása; IV. Károly lemond a közügyekben való részvételről
 november 15. • a Magyar Köztársaság kikiáltása
 november közepe • a csehek kiszorítása a Felvidékről
 november 25. • Zágrábban proklamálják a délszláv állam megalakulását
 november 28. • a Székely Nemzeti Gyűlés Marosvásárhelyen állást foglal az ország területi integritása mellett
 november • az első menekültek elhelyezése a Hernád utcai iskolában
 december 1-2. • a gyulafehérvári gyűlés kimondja Erdély „egyesülését” Romániával, a román csapatok elfoglalják a demarkációs vonalat
 december 3. • az első Vix-jegyzék a Felvidék kiürítése (Duna–Ipoly-vonal–Rimaszombat–Uzsok)
 december 15. • a románok átlépik a demarkációs vonalat, előrenyomulnak a Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad vonalig
 december 22. • magyar nagygyűlés Kolozsvárott a magyar integritás mellett
 december 24. • Kolozsvár elfoglalása, új román demarkációs vonal: Nagybánya–Kolozsvár–Déva
 december 25. • szerb csapatok bevonulása a Muraközbe
 december 26. • Ferdinánd román király deklarálja Erdély „egyesülését” Romániával
 december 30. • francia csapatok Szegeden

1919

- január 1. • cseh csapatok elfoglalják Pozsonyt
 február 26. • a második Vix-jegyzék; a semlegességi zóna (Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad) felállítása
 március 21. • a Vix-jegyzék elutasítása; a Tanácsköztársaság megalakulása
 április 15. • román támadás a Tisza irányába
 április 19. • mozgósítás a románok ellen
 április 26. • a Székely Hadosztály fegyverletétele
 április 26. • a csehek támadása; elfoglalják Munkácsot, Sátoraljaújhelyet, Ózdot, Miskolcot
 április 30. • a románok elfoglalják az egész Alföldet

- május 2. • Csapnál összeér a cseh és román front
 május 9. • a Vörös Hadsereg ellentámadása az északi fronton, a Felvidék visszafoglalása
 június 7. • Clemenceau-jegyzék a visszavonulásról
 június 11. • a párizsi békekonferencia kihirdeti a határokat – a magyarok elfogadják, mert azt tartalmazza, hogy ha a magyarok visszavonulnak, akkor a románok is
 június 30. • a magyar kivonulás kezdete a Felvidékről
 július 20. • támadás a román front ellen (24-én a támadás megtorpant)
 július 29. • a románok átkeltek a Tiszán
 augusztus 1. • a Tanácsköztársaság bukása
 augusztus 4. • a románok bevonulása Budapestre, az ország nagyrészenek megszállása
 augusztus 6. • Friedrich-kormánypuccs (a párizsi béketárgyalások nem ismerik el)
 ősz • román fosztogatás másfél milliárd aranykorona értékben
 november 16. • Horthy bevonulása Budapestre
 november 24. • az antant elismeri Huszár Károly kormányát

1920

- január 6. • Magyarországgal ismertetik a békekötés feltételeit
 január 16. • Apponyi Albert felszólalása a békekonferencián
 január 25-26. • nemzetgyűlési választások (SZDP-bojkott)
 március 1. • Horthyt kormányzóvá választja a Nemzetgyűlés
 április 30. • az Országos Menekültügyi Hivatal megalakulása (elnök: Bethlen István)
 május 6. • Millerand-levél az utólagos népszavazás lehetőségéről
 május 12. • Párizsban a Legfelső Tanács megállapodik a határokról (a románok a Vásárosnamény–Debrecen–Szeged vonalat akarják, a délszlávok és a csehek Nyugat-Magyarországon keresztül összekapcsoló korridort szeretnének)
 június 4. • a Trianoni békeszerződés aláírása
 július 19. • gróf Teleki Pál első kormányának megalakulása
 augusztus 15. • Avarescu-rendelet a tisztviselők eskütételéről
 szeptember 26. • az első zsidótörvény, Numerus Clausus (XXV. tc.) az egzisztenciájukat veszített középosztály és a magyar értelmiség támogatására
 november 8. • vagonlakók erőszakos beköltöztetése a Lipótvárosi Kaszinóba
 november 15. • a Nemzetgyűlés ünnepélyes tiltakozással ratifikálja a békeszerződést
 november 18. • a Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségek rendeletének megjelenése
 november 24. • a vagonlakók beköltözése az Augusztá-telep régi barakkjaiba
 december 10. • a Vay utcai telep átadása Miskolcon
 december 22. • a Mária Valéria-telep átadása
 december • a Bocskai-telep átadása
 december • a menekültek pénzgépezésének beszüntetése

1921

- január 12. • a Honvéd utcai barakkok átadása Kaposváron
 január 14. • a Huszár-laktanya barakkjainak átadása Szegeden
 január • a Juranics utcai első házak átadása
 március 26. • IV. Károly első „királypuccsa”, Teleki bukása
 március 26. • a Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltségek megkezdik működésüket

április 14. • gróf Bethlen István kormányának megalakulása
 július 11. • az irredenta szervezetek feloszlása
 július 23. • betelepelési moratórium november 1-ig
 július 29. • Párizsban kicserélik a békeszerződés ratifikációs okmányait, életbe lép a békeszerződés
 augusztus 3. • kislakás-építési program
 augusztus 20. • Pécs, Szeged, Baja és a baranyai háromszög felszabadul a szerb megszállás alól
 október 23. • IV. Károly második „királypuccsa”
 november 1. • a beköltözési tilalom meghosszabbítása újabb három hónapra
 november 25. • a Madarász utcai telep átadása
 november • a Podmaniczky utcai MÁV-bérpalota átadása
 december 14–16. • népszavazás Sopronban
 december 20. • lőszergyári barakkok átadása az Állami telepen

1922

január 1. • a beköltözési tilalom újabb meghosszabbítása március 31-ig
 január 31. • az Ehmann-telep átadása
 április 1. • a beköltözési tilalom harmadik meghosszabbítása az optálási határidő végéig
 június 26. • az optálási határidő vége
 június 30. • B-listázás (a közalkalmazottak létszámcsökkentésének érdekében az elbocsájtandók listázása)
 szeptember 3. • a székesfehérvári kislakások átadása
 szeptember 18. • Magyarországot felveszik a Népszövetségbe
 november 1. • megszűnik az iskola-óvoda az Augusztai telepen.
 december • megkezdődnek a beköltözések az Állami telepi családi házakba

1923

április 25. • a kormány megszünteti a lakásépítő kormánybiztosságot
 május 1. • a Pongrác úti lakótelep átadása
 június 26. • az optálási beköltözések vége
 szeptember • az Augusztai telepen a téglapületek átadása

1924

június 26. • megkezdődik a népszövetségi kölcsön folyósítása (250 millió aranykorona)

1926

december 27. • a pengő bevezetése a korona helyett

1927

február eleje • az utolsó vagonlakó kiköltözése a vagonból

JEGYZETEK

I. fejezet ■ 11–34. old.

¹ VAS GEREKEN, 19.

² Uo. 76.

³ LUKÁCS, 16.

⁴ GERGELY, 84.

⁵ HERMANN, 33.

⁶ VARGA 2002

⁷ VARGA, i. m.

⁸ FRÁTER OLIVÉR: Erdély román megszállása 1918–1919-ben. Kisebbségkutatás, 2000/2., 242–263.

⁹ 1910. évi népszámlálási adatok

¹⁰ Uo.

¹¹ POPÉLY, 18.

¹² KOZÁRI, 83.

¹³ BERZEVICZY, 195.

¹⁴ Riport Czegka Miklóssal a Csonka vágányon c. filmben.

¹⁵ Budapesti Hírlap, 1918. szeptember 29.

¹⁶ VARGA 1988, 37–65.

¹⁷ ORMOS 2009, 26.

¹⁸ Az Est, 1919. október 5.

¹⁹ BERZEVICZY, 119.

²⁰ BERZEVICZY, 56.

²¹ BERZEVICZY, 100.

²² ORMOS 2009, 26.

²³ Pesti Hírlap, 1918. november 5.

²⁴ MACMILLAN, 295.

²⁵ Uo. 160.

²⁶ ORMOS 1984, 15.

²⁷ ORMOS 2009, 27.

²⁸ ORMOS 1984, 13–14.

²⁹ Uo. 15.

³⁰ Budapesti Hírlap, 1918. október 2.

³¹ Pesti Hírlap, 1918. október 8.

³² Az Est, 1918. október 4.

³³ Az Est, 1918. október 6.

³⁴ NAGY LÁSZLÓ, 224.

³⁵ Az Est, 1918. október 19.

³⁶ Pesti Hírlap, 1918. október 22.

³⁷ Népszava, 1918. november 8.

II. fejezet ■ 34–64. old.

¹ LUKÁCS, 165.

² ORMOS 1984, 60.

³ NAGY LÁSZLÓ, 247.

⁴ A menekültek könyve.

Szerk. Tisza Miksa. Miskolc, 1940.

⁵ A menekültek könyve, 179.

⁶ Uo. 58.

⁷ Uo. 131.

⁸ Uo. 57.

⁹ Uo. 136.

¹⁰ Uo. 107.

¹¹ Uo. 59–60.

¹² Uo. 71.

¹³ Uo. 131.

¹⁴ Uo. 179–180.

¹⁵ Ecse Zoltán személyes közlése.

¹⁶ Naplószerű feljegyzések... MÁV levéltár, gépirat.

¹⁷ Naplószerű feljegyzések...

1. kötet, 1918. november

¹⁸ Fájó Trianon, 20.

¹⁹ A menekültek könyve, 137.

²⁰ Uo. 152–153.

²¹ Uo. 30–31.

²² Uo. 67.

²³ Uo. 32.

²⁴ KÁROLYI, 158.

- ²⁵ FRÁTER OLIVÉR: Erdély román megszállása 1918–1919-ben. *Kisebbségkutatás*, 2000/2., 242–263.
²⁶ Népszava, 1918. november 12.
²⁷ TORMAY, 92.
²⁸ ORMOS 2009, 53.
²⁹ ROMSICS, 153.
³⁰ K. LENGYEL, 76.
³¹ Az Est, 1918. november 16.
³² FRÁTER, i. m.
³³ Az Est, 1918. november 21.
³⁴ Győri Hírlap, 1918. november 24.
³⁵ LIGETI, 13.
³⁶ ORMOS 1984, 56.
³⁷ Uo. 57–58.
³⁸ Magyarország hadtörténete, II. 198.
³⁹ Az Est, 1918. november 12.
⁴⁰ Az Est, 1918. november 13.
⁴¹ Magyarország hadtörténete, II. 201.
⁴² Népszava, 1918. december 18.
⁴³ Magyarország hadtörténete, II. 198.
⁴⁴ LUKACS, 144.
⁴⁵ Békés, 1918. november 24.
⁴⁶ BERZEVICZY, 169.
⁴⁷ Fájó Trianon, 52–53.
⁴⁸ Az Est, 1918. november 29.
⁴⁹ Az Est, 1918. december 3.
⁵⁰ VÉCSEY, 38.
⁵¹ ORMOS 1984, 105.
⁵² Magyarország hadtörténete, II. 202.
⁵³ Népszava, 1918. december 5.
⁵⁴ Budapesti Hírlap, 1918. december 24.
⁵⁵ Az Est, 1918. december 21.
⁵⁶ Az Est, 1918. december 14.
⁵⁷ Az Est, 1918. december 17.
⁵⁸ ORMOS 1984, 53.
⁵⁹ Népszava, 1918. december 6.
⁶⁰ INCZE, 94.
⁶¹ Az Est, 1918. december 10.

III. fejezet ■ 64–79. old.

- ¹ Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály*. Budapest, 1978, Kossuth.
² ERŐS FERENC: Freud, Ferenczi és a monarchia világa. *Lettre*, 62. sz., 2006. ősz.
³ Magyar Narancs, 2008. június 5.
⁴ BÁNFFY, 59–60.
⁵ TORMAY, 62.
⁶ KÁROLYI, 25–31.
⁷ BÁNFFY, 61.
⁸ Uo. 64.
⁹ Az államnak a gazdasági életbe való be nem avatkozása.
¹⁰ KÁROLYI, 13.
¹¹ BÁNFFY, 69.
¹² KÁROLYI, 41.
¹³ Uo. 31.
¹⁴ CSUNDERLIK PÉTER: 1919. március 21. – Átadta-e a hatalmat Károlyi a kommunistáknak? *mandiner.hu*
¹⁵ Főhatalom, felsőbbrendűség.
¹⁶ KÁROLYI, 50.
¹⁷ BÁNFFY, 70.
¹⁸ KÁROLYI, 60.
¹⁹ Uo. 72.
²⁰ BERZEVICZY, 156.
²¹ KÁROLYI, 81.
²² Uo. 82.
²³ Uo. 116.
²⁴ Uo. 107.
²⁵ Uo. 116.
²⁶ Uo. 129.
²⁷ Uo. 144.
²⁸ Uo. 132.
²⁹ Uo. 150.
³⁰ Magyarország, 1919. február 4.
³¹ CSERE PÉTER: *Gróf Tisza István meggyilkolása*. Budapest, 2013, Unicus.
³² KÁROLYI, 440.
³³ HERCZEG, 75.
³⁴ BÁNFFY, 71.
³⁵ HERCZEG, 77.
³⁶ Uo. 78.
³⁷ HAJDU, 21.
³⁸ KÁROLYI, 58.
³⁹ Magyar Újság, 1919. augusztus 15.
⁴⁰ Uo. 189.
⁴¹ Uo. 448.

IV. fejezet ■ 79–110. old.

- ¹ Barthelot feladata volt korábban kiprovokálni Romániában egy antantbarát kormány megalakulását, meg kellett szerveznie a német megszállással szembeni ellenállást, és vissza kellett léptetnie Romániát a háborúba. Ezután a román legfelsőbb parancsnokság mellett tanácsadóként újjászervezte a román hadsereget. Ezért 1923-ban a román államtól tekintélyes földbirtokot kapott Hunyad megyében.
² ORMOS 2009, 62.
³ FRÁTER OLIVÉR: Erdély román megszállása 1918–1919-ben. *Kisebbségkutatás*, 2000/2., 242–263.
⁴ Pesti Hírlap, 1918. november 7.
⁵ FRÁTER, i. m.

- ⁶ Hódmezővásárhelyi Friss Hírek, 1919. január 18.
⁷ Népszava, 1918. november 27.
⁸ A menekültek könyve, 123.
⁹ Az Est Film, 1919. január, 10/4. bejátszás.
¹⁰ LIGETI, 18.
¹¹ FRÁTER, i. m.
¹² VINCZE, 19.
¹³ FRÁTER, i. m.
¹⁴ Az „ösrégi, színtiszta magyar” városban, Kolozsvárott 1910-ben 83% volt a magyar, 12,4% a román, 3,6% a német lakosság. 1857–1910 között város teljes népességének növekedése 295%, a magyar népesség növekedése 342%, a románé 568%, a németé 161% volt.
¹⁵ A menekültek könyve, 148.
¹⁶ FRÁTER, i. m.
¹⁷ Budapesti Hírlap, 1919. január 14.
¹⁸ Az Est, 1918. december 18.
¹⁹ PATÁKY, 109.
²⁰ Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint Szabadka 95 000 lakosából 55 600 magyar, 33 400 bunyevác (gyakran a horvátal azonosított, önálló nemzeti-séggként el nem ismert délszláv népcsoport), 3 500 szerb, 3 500 zsidó volt.
²¹ SANTA, 260.
²² INCZE, 29.
²³ Uo. 32.
²⁴ Naplószerű feljegyzések... 2. köt. Igazgatósági jkv. 8/biz. iratt. sz.
²⁵ Hivatalos Lap, 1918/66 sz. 387597/18 sz. rendelet
²⁶ Naplószerű feljegyzések... 2. köt. 225 sz. 3004 sz. távirati rendelet; 247 iratt. sz.
²⁷ Naplószerű feljegyzések... 2. köt. 293 sz. 52602 sz. ker. min. ügyirat.
²⁸ Az Est, 1919. február 1.
²⁹ CZENTE MIKLÓS: *Gömör János és az eperjesi kollégium utolsó korszaka*. Kézirat.
³⁰ Reggeli Hírlap, 1919. január 5.
³¹ Hivatalos Lap, 1918/70 sz. Igazgatóság, 395755/18 sz. rendelet.
³² Margitfalva község Kassától észak-nyugatra 35 km-re fekszik, köztük 900–1200 méter magas hegyek találhatók.
³³ Abos község Kassától északra 12 km-re található.
³⁴ KSOD = Kassa–Oderberg Vasút.
³⁵ Kassai Napló, 1919. január 8.
³⁶ A menekültek könyve, 7.
³⁷ Naplószerű feljegyzések... 6. köt. 423. iratt. sz.
³⁸ Miskolci Napló, 1919. január 14.
³⁹ Pesti Napló, 1919. január 10.
⁴⁰ Magyar Újság, 1919. május 18.
⁴¹ Naplószerű feljegyzések... 3. köt. 492 iratt. sz. Miniszterelnök 671/I. sz. leirata. 30251/919 ikt. sz.
⁴² A menekültek könyve, 137.
⁴³ MÁRKI, XLVI. 3692.
⁴⁴ Az Újság, 1919. január 7.
⁴⁵ MÁV levéltár 17/10316/1919.
⁴⁶ PETRICHEVICH-HORVÁTH, 37.
⁴⁷ MÁV levéltár 8472/1919.
⁴⁸ MÁV levéltár 17/1517/1920.
⁴⁹ Naplószerű feljegyzések... 7. köt. 41–43.
⁵⁰ Pesti Napló, 1918. december 8.
⁵¹ Naplószerű feljegyzések... 3. köt. 234–241 p. 30251/919. sz. miniszteri ügyirat, 492 iratt. sz.
⁵² Pesti Hírlap, 1918. december 21.
⁵³ MÁV levéltár, 387/1919; 1510/1919; 2321/1919; 3585/1919. sz. heti jelentés.
⁵⁴ Az Est, 1918. december 25.
⁵⁵ Déli Hírlap, 1919. január 7.

V. fejezet ■ 110–123. old.

- ¹ BORSOS, 92.
² Barabás Attila tulajdona.
³ Budapesti Hírlap, 1918. november 12.
⁴ Szegedi Napló, 1919. szeptember 28.
⁵ Világ, 1918. december 7.
⁶ Pesti Napló, 1918. december 8.
⁷ Pesti Hírlap, 1918. december 8.
⁸ Az Újság, 1919. január 9.
⁹ BORSOS, 118.
¹⁰ Az Újság, 1919. október 24.
¹¹ Pesti Hírlap, 1918. december 7.
¹² BORSOS, 142–150.
¹³ Az Újság, 1919. október 4.
¹⁴ Pesti Hírlap, 1919. március 16.
¹⁵ Uo.
¹⁶ Az Est, 1919. november 21.
¹⁷ Budapesti Hírlap, 1919. november 28.
¹⁸ A budapesti VII. kerületi Hernád utcában négy elemi iskola található: a 3., a 42., a 46. és az 52. szám alatt. A 42. és 46. sz. iskolák ikerépületek, a 42. sz. alatti iskolát – megkülönböztetés miatt – egyes források Elemér utcai, a 46. sz. alattit Dembinszky utcai, az 52. sz. alattit Peterdi utcai iskolaként is említik, lévén saroképületekről szó.
¹⁹ Az Est, 1919. november 21.

- ²⁰ *Az Est*, 1918. december 25.
²¹ *Haladás*, 1918. november 17.
²² *Az Est*, 1919. január 25.
²³ *Magyarország*, 1918. december 28.
²⁴ *Szabadság*, 1919. január 3.
²⁵ *Szegedi Napló*, 1919. május 29.
²⁶ *Szegedi Napló*, 1919. október 24.

VI. fejezet ■ 123–142. old.

- ¹ VÉCSEY, 90.
² MACMILLAN, 56.
³ Uo. 90.
⁴ VÉCSEY, 90.
⁵ MACMILLAN, 33.
⁶ Uo. 196.
⁷ Uo. 65.
⁸ Uo. 34.
⁹ ORMOS 1984, 138.
¹⁰ Uo. 141.
¹¹ Uo. 140.
¹² Uo. 142.
¹³ Uo. 152.
¹⁴ MACMILLAN, 56.
¹⁵ Uo. 63.
¹⁶ Uo. 68.
¹⁷ Uo. 71.
¹⁸ CARTLEDGE, 84.
¹⁹ MACMILLAN, 124.
²⁰ Uo. 132.
²¹ Uo. 133.
²² Uo. 197.
²³ ORMOS 1984, 139.
²⁴ MACMILLAN, 39.
²⁵ Uo. 253.
²⁶ Uo. 551.
²⁷ Uo. 557.
²⁸ Uo. 574.
²⁹ Uo. 569.

VII. fejezet ■ 142–163. old.

- ¹ MARISKA ZOLTÁN: Apáthy István politikai szereplése és pere. *Korunk*, 2006/ március.
² LIGETI, 17.
³ MARISKA, i. m.
⁴ *Szabadság*, 1919. január 3.
⁵ Uo.

- ²⁷ *Szegedi Napló*, 1919. szeptember 14.
²⁸ *Debreceni Újság*, 1919. február 21.
²⁹ *Egyetértés*, 1919. június 27.
³⁰ *Új Somogy*, 1919. október 9.
³¹ BERZEVICZY, 165.
³² *Népszava*, 1918. december 15.
³³ *Déli Hírlap*, 1919. február 9.

- ³⁴ *Az Újság*, 1919. február 11.
³⁵ *Pesti Hírlap*, 1919. január 11.
³⁶ *Budapesti Hírlap*, 1920. január 6.
³⁷ *Pesti Hírlap*, 1918. december 25.
³⁸ *Pesti Napló*, 1919. november 5.

- ⁴⁵ Uo. 176.
⁴⁶ Uo. 286.
⁴⁷ BANDHOLTZ, 189.
⁴⁸ MACMILLAN, 165.
⁴⁹ ORMOS 1984, 157.
⁵⁰ MACMILLAN, 166.
⁵¹ Uo. 307.
⁵² Uo. 311.
⁵³ Uo. 313.
⁵⁴ Uo. 314.
⁵⁵ Uo. 317.
⁵⁶ Uo. 349.
⁵⁷ Uo. 515.
⁵⁸ Uo. 365.
⁵⁹ Uo. 369.
⁶⁰ Uo. 373.
⁶¹ Uo. 387.
⁶² Uo. 390.
⁶³ Uo. 524.
⁶⁴ Uo. 443.
⁶⁵ Uo. 447.
⁶⁶ Uo. 463.
⁶⁷ Uo. 523.
⁶⁸ Uo. 543.
⁶⁹ Uo. 340.
⁷⁰ Uo. 559.
⁷¹ Uo. 558.
⁷² Uo. 579.
⁷³ Uo. 581.

- ⁶ FRÁTER OLIVÉR: Erdély román megszállása 1918–1919-ben. *Kisebbségkutatás*, 2000/2., 242–263.

- ⁷ MÁRKI, XLVI. 2404–2411.
⁸ *Naplószzerű feljegyzések...* 6. köt. 402. sz.
⁹ MARISKA, i. m.
¹⁰ *Naplószzerű feljegyzések...* 6. köt. Aradi ü. v. 353 sz. távirati jelentése; 504 iratt. sz.
¹¹ *Naplószzerű feljegyzések...* 6. köt. 421. sz. Igazgatóság vizsgálati jelentése; 508 iratt. sz.
¹² *Az Újság*, 1919. január 30.
¹³ *Naplószzerű feljegyzések...* 6. köt. 438. sz. 513. iratt. sz.
¹⁴ *Az Újság*, 1920. szeptember 1.
¹⁵ *Naplószzerű feljegyzések...* 6. köt. 161. sz. 1919. január 10.
¹⁶ *Naplószzerű feljegyzések...* 6. köt. 418. sz. 498 iratt. sz.
¹⁷ *Naplószzerű feljegyzések...* 7. köt. Fegyverszüneti tárgyalási jegyzetek, 1919. febr. 3.
¹⁸ PATAKY, 111–112.

- ¹⁹ *Naplószzerű feljegyzések...* 8. köt. 30302/919. km. sz. ügyirat. 581. iratt. sz.
²⁰ *Naplószzerű feljegyzések...* 8. köt. Kolozsvárról érkezett távirati jegyzet. 542. iratt. sz.
²¹ *Naplószzerű feljegyzések...* 8. köt. 25244/919. sz. ikt. 4831. sz. ministeri rendelet. 543. iratt. sz.
²² *Naplószzerű feljegyzések...* 8. köt. Ig. 47065/919. sz. ügyirat 555. iratt. sz.
²³ *Naplószzerű feljegyzések...* 7. köt. 438. sz. Fegyverszüneti tárgyalási jegyzetek.
²⁴ MÁRKI, XLVI. 2452.
²⁵ *Naplószzerű feljegyzések...* 8. köt. Szabadkai ü.v. 4240/III. sz. jelentése, 597 iratt. sz.
²⁶ *Naplószzerű feljegyzések...* 8. köt. Szabadkai ü.v. február 24-i távirata, 608 iratt. sz.
²⁷ SANTA, 261.

VIII. fejezet ■ 163–175. old.

- ¹ INCZE, 54.
² RAFFAY, 64.
³ BÁNLAKY JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. Budapest, 1928.
⁴ Uo.
⁵ *Ad Acta*, 2002.
⁶ Uo.
⁷ VL Kratochvil hagyaték.
⁸ Uo.

- ⁹ SZENTPÁLY-JUHÁSZ MIKLÓS: A zilahi eset: egy elfelejtett ütközet, 1919. február 22–25. I–II. *gondola.hu*, 2004. február 24.
¹⁰ Uo.
¹¹ RAFFAY, 67.
¹² *Debreceni Újság*, 1919. február 27.
¹³ *Debreceni Újság*, 1919. február 28.

- ²⁸ *Naplószzerű feljegyzések...* 8. köt. Kolozsvári ü. v. jelentése, 21 iratt. sz.
²⁹ MÁRKI, XLVI. 2481, 2485.
³⁰ *Naplószzerű feljegyzések...* 9. köt. Miskolci ü. v. 3552/III. jelentése, 1919. március 26.
³¹ *Naplószzerű feljegyzések...* 10. köt. 1919. május 15.
³² *Az Est*, 1920. február 15.
³³ *Szabadság*, 1919. január 15.
³⁴ *Nagyvárad Napló*, 1919. február 5.
³⁵ *Szepesi Lapok*, 1919. február 6.
³⁶ *Naplószzerű feljegyzések...* 14. köt. 782 Fid. ügyirat, 83–85. 1919. október 12.
³⁷ SANTA, 265.
³⁸ PEÉRY REZSŐ: Pista bátyám és a nemzeti sorskérdés. In: *A magyar esszé antológiája*. 139–141.
³⁹ Hajdu Julius.
⁴⁰ SIMON, 29.

IX. fejezet ■ 175–191. old.

- ¹ *Szepesi Lapok*, 1919. január 21.
² *Pesti Napló*, 1919. február 1.
³ *Reggeli Újság*, 1919. február 1.
⁴ *Népszava*, 1919. március 22.

- ⁵ *Az Est*, 1919. február 12.
⁶ *Pesti Napló*, 1919. február 7.
⁷ *Reggeli Hírlap*, 1919. február 18.
⁸ *Az Újság*, 1919. február 8.

- ⁹ *Pesti Napló*, 1919. február 18.
¹⁰ *Pesti Napló*, 1919. február 19.
¹¹ *Kassai Napló*, 1919. április 2.
¹² *Magyarország*, 1919. február 25.

- ¹³ Kassai Napló, 1919. március 14.
¹⁴ Budapesti Hírlap, 1919. március 8.
¹⁵ Népszava, 1919. február 23.
¹⁶ Szepesi Lapok, 1919. március 6.
¹⁷ Kassai Napló, 1919. május 18.
¹⁸ Szepesi Lapok, 1919. március 8.
¹⁹ Szepesi Lapok, 1919. március 11.
²⁰ Szepesi Lapok, 1919. március 18.
²¹ Szepesi Lapok, 1919. március 6.

X. fejezet ■ 191–211. old.

- ¹ MOL. M.E.1920-XXXIX/9967.
² Uo.
³ Erdélyi Hírek, 1920. október 17.
⁴ A menekültek könyve, 38.
⁵ Budapesti Hírlap, 1919. január 19.
⁶ Budapesti Hírlap, 1919. január 25.
⁷ Vízi Jánosné szóbeli közlése, 2011. november 16.
⁸ RAFFAY, 63–64.
⁹ Fájó Trianon, 13.
¹⁰ MIKÓ, 16–17.
¹¹ LIGETI, 19.
¹² Az Est, 1919. február 23.
¹³ MADERSPACH, 40.
¹⁴ Pesti Napló, 1919. március 8.
¹⁵ Az Est, 1919. február 13.
¹⁶ Népszava, 1919. március 6.

XI. fejezet ■ 211–232. old.

- ¹ Pesti Napló, 1919. március 27.
² Pesti Napló, 1919. március 26.
³ ROMSICS, 174.
⁴ Károlyi félrevezetését lásd részletesen a III. fejezetben.

- ⁵ TORMAY, 245.
⁶ JÁSZI OSZKÁR: Magyar kálvária – magyar föltámadás. Budapest, 1989, Magyar Hírlap Könyvek.

- ²² Az Újság, 1919. március 12.
²³ Szepesi Lapok, 1919. március 11.
²⁴ Kassai Napló, 1919. január 22.
²⁵ GERÉY LÁSZLÓNÉ: Emlékeim. 1984.
²⁶ Kassai Napló, 1919. március 19.
²⁷ Naplószerű feljegyzések... 8. köt. Miskolci ü. v. 7478/919. sz. jelentése; 622 iratt. sz.
²⁸ Kassai Napló, 1919. március 22.
²⁹ Reggeli Hírlap, 1919. március 22.
³⁰ Reggeli Hírlap, 1919. március 18.
³¹ Kassai Napló, 1919. március 25.
³² Magyarország, 1919. március 14.
³³ Új Nemzedék, 1919. március 8.
³⁴ Debreceni Újság, 1919. január 16.
³⁵ Debreceni Újság, 1919. február 11.
³⁶ Az Újság, 1919. február 6.
³⁷ Népszava, 1919. március 13.

- ³⁰ Magyarország, 1919. március 18.
³¹ MARISKA ZOLTÁN: Apáthy István politikai szereplése és pere. Korunk, 2006/március.
³² Az Est, 1919. január 26.
³³ Budapesti Hírlap, 1919. február 16.
³⁴ A menekültek könyve, 124–125.
³⁵ Pesti Napló, 1919. január 25.
³⁶ Nagyváradi Napló, 1919. január 28.
³⁷ MOL K26. 1919 – XXXVII-45. 6190.
³⁸ Népszava, 1919. február 7.
³⁹ Pesti Napló, 1919. február 15.
⁴⁰ Népszava, 1919. február 4.
⁴¹ LIGETI, 14.

- ¹¹ Uo. 212.
¹² Pesti Napló, 1919. március 25.
¹³ Pesti Napló, 1919. március 26.
¹⁴ Pesti Napló, 1919. április 4.
¹⁵ Pesti Napló, 1919. április 7.
¹⁶ Uo.
¹⁷ Győri Hírlap, 1919. április 9.
¹⁸ Népszava, 1919. május 11.
¹⁹ Kassai Napló, 1919. április 5.
²⁰ ABLONCZY BALÁZS: Felső-Magyarországból Szlovensz-kó, 1918–1921.
²¹ BERZEVICZY, 173.
²² Vörös Katona, 1919. április 13.
²³ HERCZEG, 82.
²⁴ Pesti Napló, 1919. május 4.
²⁵ Pesti Napló, 1919. április 20.
²⁶ Egyetértés, 1919. május 2.
²⁷ Naplószerű feljegyzések... 10. köt. Miskolci ü. v. 11180/III. sz. naplószerű jelentése.
²⁸ Naplószerű feljegyzések... 11. köt. Fő feljegyzései, 170 sz.
²⁹ Naplószerű feljegyzések... 11. köt. Direktórium 556 sz.
³⁰ MÁV Levéltár 1517/1920.
³¹ MÁV Levéltár 1517/1920./156.
³² ORMOS 2009, 97.
³³ Uo. 94.
³⁴ Népszava, 1919. július 16.
³⁵ Ellenzék, 1919. július 31.
³⁶ Népszava, 1919. augusztus 2.
³⁷ Uo.

XII. fejezet ■ 232–249. old.

- ¹ Magyarország hadtörténete, II. 215.
² Budapesti Hírlap, 1920. július 2.
³ Népszava, 1919. április 19.
⁴ ORMOS 2009, 92.
⁵ Pesti Napló, 1919. május 4.
⁶ ORMOS 2009, 92.
⁷ Magyarország hadtörténete, II. 222.
⁸ Uo. 258.
⁹ NAGY SZABOLCS, 43.
¹⁰ Magyarország, 1919. december 19.
¹¹ INCZE, 71.
¹² MOL 26K. 1920. XXXIX. 3347.
¹³ MOL 26K. 1921. XXXIX. 1393/4398.
¹⁴ Lásd a Zilahi vérengzés c. VIII. fejezetet.
¹⁵ INCZE, 64.
¹⁶ Uo. 67.
¹⁷ Uo. 66.
¹⁸ Nemzeti Újság, 1920. január 23.
¹⁹ GOTTFRIED, i. m.
²⁰ INCZE, 73.; ZALKA, 90–91.
²¹ Magyarország, 1919. december 19.
²² INCZE, 73.
²³ Magyarország hadtörténete, II. 226.
²⁴ Budapesti Hírlap, 1920. július 2.
²⁵ GERÉY LÁSZLÓNÉ: Emlékeim. 1984.
²⁶ A menekültek könyve, 8.
²⁷ Magyarország hadtörténete, II. 231.
²⁸ ORMOS 2009, 92.
²⁹ Magyarország hadtörténete, II. 241.
³⁰ ZALKA, 134.
³¹ Budapesti Hírlap, 1920. július 2.
³² Népszava, 1919. július 1.
³³ Magyarország hadtörténete, II. 241.
³⁴ JULIER FERENC: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén (1919-ben). Hadtudomány, 1993/1–3.
³⁵ Magyarország hadtörténete, II. 249–250.
³⁶ ORMOS 2009, 102.
³⁷ PETRICHEVICH-HORVÁTH, 37.
³⁸ Reggeli Hírlap, 1919. július 3.
³⁹ Reggeli Hírlap, 1919. július 11.

XIII. fejezet ■ 249–259. old.

- ¹ Szepesi Lapok, 1919. szeptember 16.
² Szepesi Lapok, 1919. október 11.
³ Szepesi Lapok, 1919. október 14.
⁴ Kassai Napló, 1919. október 18.
⁵ Egyesült Szepesi Hírnök – Szepesi Lapok, 1919. október 21.
⁶ Uo.
⁷ Kassai Napló, 1919. október 22.
⁸ Kassai Napló, 1919. október 24.
⁹ Kassai Napló, 1919. október 25.
¹⁰ Egyesült Szepesi Hírnök – Szepesi Lapok, 1919. október 28.
¹¹ Egyesült Szepesi Hírnök – Szepesi Lapok, 1919. december 25.
¹² Egyesült Szepesi Hírnök – Szepesi Lapok, 1920. március 20.
¹³ Kassai Napló, 1920. március 27.

¹⁴ Kassai Napló, 1920. március 28.

¹⁵ Kassai Napló, 1920. március 30.

¹⁶ Miskolci Napló, 1920. április 2.

¹⁷ Kassai Napló, 1920. április 7.

¹⁸ Reggeli Hírlap, 1920. április 4.

¹⁹ Kassai Napló, 1920. április 4.

²⁰ Reggeli Hírlap, 1920. április 4.

²¹ Reggeli Hírlap, 1920. április 8.

²² Világ, 1920. április 7.

XIV. fejezet ■ 259–275. old.

¹ Nemzeti Újság, 1921. július 23.

² BANDHOLTZ, 19.

³ Uo. 26.

⁴ ROMSICS, 206.

⁵ BÁNFFY, 182.

⁶ SÁRÁNDY, 55.

⁷ ROMSICS, 207.

⁸ KLAUSENBURG, 18.

⁹ REPINGTON, CHARLES A COURT: *After the War. A Diary.* Boston – New York, 1922, Houghton Mifflin.

¹⁰ BANDHOLTZ, 32.

¹¹ Naplószerű feljegyzések... 13. köt. Fid napló 101.

¹² BANDHOLTZ, 40.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 119.

¹⁵ KLAUSENBURG, 22.

¹⁶ BANDHOLTZ, 189.

¹⁷ RÁNKI, 157–187.

¹⁸ BANDHOLTZ, 177.

¹⁹ Uo. 66.

²⁰ Naplószerű feljegyzések... 14. köt. Fegyverszüneti tárgyalási jegyzőkönyvek.

²¹ BANDHOLTZ, 49.

²² Uo. 90.

²³ Győri Hírlap, 1919. október 25.

²⁴ KLAUSENBURG, 18.

²⁵ Bandholtz, 95.

²⁶ Uo. 80.

²⁷ Uo. 217.

²⁸ Uo. 98.

²⁹ Uo. 75.

³⁰ Uo. 76.

³¹ BANDHOLTZ, 146.

³² Budapesti Hírlap, 1919. október 18.

³³ KLAUSENBURG, 27.

³⁴ BANDHOLTZ, 81.

³⁵ Uo. 220.

³⁶ Új Nemzedék, 1919. március 18.

³⁷ BANDHOLTZ, 107.

³⁸ CARTLEDGE, 96.

³⁹ KLAUSENBURG, 23.

⁴⁰ BANDHOLTZ, 117.

⁴¹ Uo. 126.

⁴² Uo. 128.

⁴³ Uo. 111.

⁴⁴ Uo. 113.

⁴⁵ Uo. 149.

⁴⁶ Uo. 136.

⁴⁷ Uo. 140.

⁴⁸ Szózat, 1919. november 11.

⁴⁹ BANDHOLTZ, 148.

⁵⁰ MARJAY, 160.

⁵¹ Békés, 1919. november 26.

XV. fejezet ■ 275–297. old.

¹ MOL 26K.

² XXXIX-9967/1920.

³ VÉCSEY, 146.

⁴ Nagyváradi Napló, 1919. szeptember 7.

⁵ Erdélyi Hírek, 1920. november 28.

⁶ MÁRKI, XLVI. 3866, 3871, 3882.

⁷ Erdélyi Hírek, 1920. november 28.

⁸ MÁRKI, XLVI. 3895, 3954, 3967, 3997, 4016.

⁹ Uo. 4004.

¹⁰ Budapesti Hírlap, 1919. november 16.

¹¹ Ellenzék, 1920. július 27.

¹² MOL M.E. 1919.XXXVII.45.

¹³ TÓTH SÁNDOR: *Erdély 22 éves rabsága.* Budapest, 1941.

¹⁴ Magyar Génusz. 66–68.

¹⁵ JÁVOR, 147.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Népszava, 1919. február 13.

¹⁸ Szegedi Friss Újság, 1919.

¹⁹ március 5.

²⁰ Az Újság, 1919. március 1.

²¹ Népszava, 1919. május 21.

²² Szegedi Napló, 1919. szeptember 14.

²³ Szegedi Friss Újság, 1919.

²⁴ szeptember 17.

²⁵ Szegedi Napló, 1919. szept. 4.

²⁶ MÁRKI, XLVI. 3873, 3876,

²⁷ 3887, 3964, 3982, 4001,

²⁸ 4006, 4020.

²⁹ Kassai Napló, 1919. július 10.

³⁰ Szepesi Lapok, 1919. július 17.

³¹ Magyar Újság, 1919.

³² augusztus 14.

³³ Magyar Újság, 1919.

³⁴ augusztus 29.

³⁵ Magyar Újság, 1919.

³⁶ augusztus 24.

³⁷ Kassai Napló, 1919. november 25.

³⁸ Az Újság, 1919. november 14.

³⁹ Győri Hírlap, 1919. szeptember 20.

⁴⁰ Berzeviczy, 178.

⁴¹ Uo.

⁴² Pesti Napló, 1919. október 3.

⁴³ Kassai Napló, 1919. október 9.

XVI. fejezet ■ 297–313. old.

¹ Holubetz Emilia tulajdona.

² László Zoltán tulajdona.

³ MOL. Z 1610. 125 r.e.

⁴ PATAKYNÉ, 115.

⁵ Barabás Attila tulajdona.

⁶ Czégka Miklós személyes közlése, 2013. június 9.

⁷ Szokolszky Ágnes személyes közlése, 2013. május 30.

⁸ Komoróczy Géza személyes közlése, 2013. január 31.

⁹ Búza Barna személyes közlése, 2010. április 1.

¹⁰ ERDÉSZ 1998, 269.

¹¹ MÁRKI, XLVIII. 5094, 5217,

¹² 5154, 5241, 5124, 5243.

¹³ LÁSZLÓ-TORDAI, 105.

¹⁴ László Zoltán tulajdona.

¹⁵ DR. LÁSZLÓ GY., 18.

¹⁶ LÁSZLÓ-TORDAI, 105.

¹⁷ Dr. Török Zoltánné interjúja a Csonka vágányon c. filmben.

¹⁸ A menekültek könyve, 35.

¹⁹ Müller Alfréd szolgálaton kívüli százados, Márki Sándor veje.

²⁰ MÁRKI, XLVIII. 5258, 5262.

²¹ PATAKYNÉ, 116–117.

²² MÁRKI, XLVIII. 5265.

²³ Szemkeő Gáspárné személyes közlése, 2010. május 30.

²⁴ Vizi Jánosné interjúja a Csonka vágányon c. filmben.

²⁵ PATAKYNÉ, 116.

²⁶ Visky György interjúja a Csonka vágányon c. filmben.

²⁷ A menekültek könyve, 35.

²⁸ Bántainé Sipos Éva személyes közlése, 2011. december 6.

²⁹ Az Újság, 1920. április 6.

³⁰ Vizi Jánosné személyes közlése, 2011. november 16.

³¹ Dr. Németh Adalberta személyes közlése, 2012. május 9.

³² Erdélyi Hírek, 1920. augusztus 29.

³³ Magyarország, 1920. szeptember 26.

³⁴ Az Újság, 1920. április 6.

³⁵ Erdélyi Hírek, 1921. november 7.

³⁶ Magyarország, 1921. június 28.

³⁷ Rónai Aross Márta személyes közlése 2013. április 16.

³⁸ MOL K437-1922-2-480.

³⁹ Búza Barna személyes közlése 2010. április 1.

⁴⁰ Erdélyi Hírek, 1920. július 19.

⁴¹ LÁSZLÓ-TORDAI, 106.

⁴² Erdélyi Hírek, 1920. július 19.

⁴³ Az Újság, 1919. november 7.

⁴⁴ LÁSZLÓ-TORDAI, 107.

⁴⁵ MÁRKI, XLVIII. 5267–5269,

⁴⁶ 5274, 5280–5283, 5287–5290.

⁴⁷ A menekültek könyve, 36.

⁴⁸ Visky György interjúja a Csonka vágányon c. filmben.

⁴⁹ LÁSZLÓ-TORDAI, 107.

⁵⁰ László Zoltán tulajdona.

⁵¹ MÁRKI, XLVIII. 5291.

XVII. fejezet ■ 313–331. old.

¹ ROMSICS, 209.

² Az Est, 1919. december 18.

³ Erdélyi Hírek, 1920. február 21.

⁴ ROMSICS, 232.

⁵ Az Est, 1920. április 22.

⁶ Világ, 1920. április 28.

⁷ Népszava, 1919. december 23.

⁸ Magyarország, 1919. december 19.

⁹ Pesti Hírlap, 1920. február 12.

¹⁰ Az Újság, 1920. március 3.

¹¹ Vizi Jánosné tulajdona és személyes közlése, 2011. november 16.

¹² Debreceni Újság, 1920. április 1.

¹³ Világ, 1920. április 4.

¹⁴ Győri Hírlap, 1920. április 7.

¹⁵ Győri Hírlap, 1920. május 27.

¹⁶ Sopronvármegye, 1920. április 14.

¹⁷ Vasvármegye, 1920. június 11.

¹⁸ Jász Újság, 1920. április 15.

¹⁹ Reggeli Hírlap, 1920. május 6.

²⁰ Miskolci Napló, 1920. június 2.

²¹ Szegedi Napló, 1920. május 21.

²² Szegedi Friss Újság, 1920.

²³ június 4.

²⁴ Esztergom, 1920. szeptember 19.

²⁵ Békés, 1920. május 1.

²⁶ Friss Hírek, 1920. május 7.

²⁷ Reggeli Hírlap, 1920. július 4.

²⁸ Budapesti Hírlap, 1920. június 19.

²⁹ Budapesti Hírlap, 1920. július 20.

³⁰ Friss Hírek, 1920. július 2.

³¹ Reggeli Hírlap, 1920. május 12.

³² Új Somogy, 1920. április 27.

³³ Az Est, 1920. augusztus 8.

³⁴ Debreceni Újság, 1920. május 13.

³⁵ Egyetértés, 1920. május 6.

³⁶ Debreceni Újság, 1920. május 16.

³⁷ Békés, 1920. május 26.

³⁸ Szegedi Napló, 1920. október 5.

³⁹ Miskolci Napló, 1920. október 26.

⁴⁰ Reggeli Hírlap, 1920. november 16.

- ⁴⁰ BFL IV. 401/b. 13. dob. II/5.
⁴¹ *Az Est*, 1920. május 30.
⁴² *Reggeli Hírlap*, 1920. június 27.
⁴³ *Miskolci Napló*, 1920. augusztus 29.
⁴⁴ *Szegedi Friss Újság*, 1920. május 30.
⁴⁵ *Világ*, 1920. március 4.
⁴⁶ *Miskolci Napló*, 1920. december 17.
⁴⁷ *Pápai Közlöny*, 1920. június 13.
⁴⁸ *IGNÁCZ*, 13.
⁴⁹ *Reggeli Hírlap*, 1920. július 23.
⁵⁰ *Vasvármegye*, 1920. december 10.
⁵¹ *Keletmagyarország*, 1920. december 13.
⁵² *Keletmagyarország*, 1920. november 15.
⁵³ *MOL* K26.
⁵⁴ *MOL* K468. 810/ 1922.
⁵⁵ *Az Est*, 1920. október 3.
⁵⁶ *Az Est*, 1920. október 24.
⁵⁷ *Az Est*, 1920. október 15.
⁵⁸ *Miskolci Napló*, 1920. szeptember 30.
⁵⁹ *Miskolci Napló*, 1920. november 6.
⁶⁰ *Reggeli Hírlap*, 1921. június 29.
⁶¹ *Pesti Napló*, 1920. február 10.
⁶² *Friss Hírek*, 1920. november 10.
⁶³ *Erdélyi Hírek*, 1920. szeptember 5.
⁶⁴ *Erdélyi Hírek*, 1922. június 19.
⁶⁵ *Világ*, 1920. december 3.

XVIII. fejezet ■ 331–347. old.

- ¹ *Az Est*, 1920. január 2.
² *Budapesti Hírlap*, 1920. február 14.
³ *PETRICHEVICH-HORVÁTH*, 37.
⁴ *Az Újság*, 1920. február 1.
⁵ *Kassai Napló*, 1919. október 31.
⁶ *Az Újság*, 1920. február 1.
⁷ *Nemzeti Újság*, 1920. január 4.
⁸ *Nemzeti Újság*, 1920. január 22.
⁹ *Nemzeti Újság*, 1919. december 31.
¹⁰ *Nemzeti Újság*, 1920. január 22.
¹¹ *Pesti Hírlap*, 1919. december 21.
¹² *Nemzeti Újság*, 1919. december 23.
¹³ *Pápai Közlöny*, 1920. november 7.
¹⁴ *Nemzeti Újság*, 1919. december 19.
¹⁵ *Magyarország*, 1919. december 11.
¹⁶ *Budapesti Hírlap*, 1920. január 8.
¹⁷ *Nemzeti Újság*, 1920. január 22.
¹⁸ *Sopronvármegye*, 1920. február 20.
¹⁹ *Testvér*, 1920. január 4.
²⁰ *Veszprémi Hírlap*, 1920. január
²¹ *Új Somogy*, 1920. február 14.
²² *Budapesti Hírlap*, 1919. november 25.
²³ *Az Újság*, 1920. január 25.
²⁴ *Az Újság*, 1920. február 7.
²⁵ *Népszava*, 1920. február 8.
²⁶ *Magyarország*, 1921. szeptember 17.
²⁷ *Magyarság*, 1921. január 8.
²⁸ *Nemzetgyűlési irományok*, 1922. III. köt.
²⁹ *Az Est*, 1919. december 30.
³⁰ *Az Újság*, 1920. október 15.
³¹ *SZAMOS*, 14–15.
³² *Népszava*, 1919. május 11.
³³ *Világ*, 1920. január 25.
³⁴ *Nemzeti Újság*, 1919. október 22.
³⁵ *Világ*, 1919. október 21.
³⁶ *Az Újság*, 1919. október 4.
³⁷ *Az Est*, 1920. január 7.
³⁸ *Népszava*, 1920. január 11.
³⁹ *Magyarország*, 1919. november 9.
⁴⁰ *Budapesti Hírlap*, 1920. január 17.
⁴¹ *Népszava*, 1920. január 21.
⁴² *Magyarország*, 1921. augusztus 17.
⁴³ *Világ*, 1921. december 25.;
⁴⁴ *Nemzeti Újság*, 1921. december 25.
⁴⁵ *Gondolat*, 1920. november 4.
⁴⁶ *Magyarság*, 1922. január 22.
⁴⁷ *Reggeli Hírlap*, 1919. július 12.
⁴⁸ *Pesti Hírlap*, 1919. április 13.
⁴⁹ *Reggeli Hírlap*, 1920. január 1.
⁵⁰ *Reggeli Hírlap*, 1921. július 3.
⁵¹ *Szegedi Napló*, 1919. január 23.
⁵² *Szegedi Friss Újság*, 1919. február 13.
⁵³ *Szegedi Napló*, 1919. február 2.
⁵⁴ *Szegedi Napló*, 1919. július 11.
⁵⁵ *Vasvármegye*, 1919. január 23.
⁵⁶ *Sopronvármegye*, 1919. február 9.
⁵⁷ *Új Somogy*, 1919. november 29.
⁵⁸ *Győri Hírlap*, 1920. január 11.
⁵⁹ *Vasvármegye*, 1920. január 24.

XIX. fejezet ■ 347–373. old.

- ¹ *Budapesti Hírlap*, 1921. november 25.
² *Budapesti Hírlap*, 1920. április 9.
³ *Magyar Vasutas*, 1920. szeptember 15.
⁴ *Népszava*, 1919. november 23.
⁵ *Népszava*, 1920. október 17.
⁶ *Az Újság*, 1919. november 7.
⁷ *Pesti Napló*, 1919. december 7.
⁸ *Az Est*, 1919. december 18.
⁹ *Az Újság*, 1919. november 7.
¹⁰ *Budapesti Hírlap*, 1920. május 19.
¹¹ *ZILAHY*, 64.
¹² *Reggeli Hírlap*, 1919. december 25.
¹³ *Vasvármegye*, 1919. április 6.
¹⁴ *Dombóvári Hírlap*, 1920. november 21., 28.
¹⁵ *Szegedi Napló*, 1920. április 25.
¹⁶ *Szegedi Napló*, 1920. április 29.
¹⁷ *Nemzetgyűlési Napló*, 1920–1921. VI. köt. 25.
¹⁸ Dr. Németh Adalberta interjúja a *Csonka vágányon* c. filmben.
¹⁹ Visky György interjúja a *Csonka vágányon* c. filmben.
²⁰ Forrai Zsolt interjúja a *Csonka vágányon* c. filmben.
²¹ LÁSZLÓ, 19.
²² Holubetz Emília szóbeli közlése.
²³ *Új Somogy*, 1920. október 27.
²⁴ *A Nép*, 1921. június 24.
²⁵ *ZILAHY*, 150–151.
²⁶ *Világ*, 1920. március 7.
²⁷ *Erdélyi Hírek*, 1920. július 26.
²⁸ *Magyarság*, 1922. augusztus 24., 26.
²⁹ *Az Újság*, 1920. szeptember 1.
³⁰ *Az Est*, 1920. május 20.
³¹ Vizi Jánosné interjúja a *Csonka vágányon* c. filmben.
³² Későbbi időpontokra – az 1922-es, 1923-as, 1924-es évekre – kevésbé részletes kimutatást találtam a vagonlakókról a miskolci, a szegedi és a szombathelyi üzletvezetőségekre vonatkozóan – *MOL* Z. 1610 – 123., 125. dob.
³³ *MOL* Z. 1610. MÁV-mennekülték ügyei, 120. dob.
³⁴ *Az Est*, 1920. szeptember 2.
³⁵ *PATAKY*, 118–119.
³⁶ *Erdélyi Hírek*, 1922. január 2.
³⁷ *Magyarország*, 1920. május 6.
³⁸ *Pesti Hírlap*, 1920. október 23.
³⁹ *Erdélyi Hírek*, 1920. július 25.
⁴⁰ *Szegedi Napló*, 1920. október 3.
⁴¹ *Az Est*, 1920. május 20.
⁴² *Magyarország*, 1920. június 17.
⁴³ *Szózat*, 1920. november 7.
⁴⁴ *Világ*, 1920. november 28.
⁴⁵ *Szegedi Friss Újság*, 1920. augusztus 14.
⁴⁶ *Szegedi Napló*, 1920. november 13.
⁴⁷ *Budapesti Hírlap*, 1920. december 6.
⁴⁸ *Miskolci Napló*, 1919. december 30.
⁴⁹ *Magyarság*, 1920. december 25.

XX. fejezet ■ 373–403. old.

- ¹ *Debreceni Újság*, 1921. február 13.
² *Az Est*, 1921. január 30.
³ *Világ*, 1920. március 10.
⁴ *Pesti Hírlap*, 1920. július 18.
⁵ *Az Est*, 1920. július 18.
⁶ *Pesti Hírlap*, 1920. július 7.
⁷ *Az Est*, 1920. július 11.
⁸ *Az Est*, 1920. október 7.
⁹ *Budapesti Hírlap*, 1920. július 6.
¹⁰ *Budapesti Hírlap*, 1920. július 7.
¹¹ *Az Est*, 1920. július 8.
¹² *Nemzeti Újság*, 1921. december 31.
¹³ *Magyarország*, 1920. július 24.
¹⁴ *Pesti Hírlap*, 1920. augusztus 25.
¹⁵ LÁSZLÓ–TORDAI, 111–115.
¹⁶ *Dombóvári Hírlap*, 1920. augusztus 8.
¹⁷ *Magyarország*, 1920. augusztus 26.
¹⁸ *Világ*, 1920. október 15.
¹⁹ *Magyarország*, 1920. augusztus 29.
²⁰ *Az Újság*, 1920. szeptember 2.
²¹ *Az Est*, 1920. szeptember 8.
²² *Erdélyi Hírek*, 1920. szeptember 12.
²³ *Az Újság*, 1920. szeptember 12.
²⁴ *Az Est*, 1920. október 31.
²⁵ *Az Újság*, 1920. szeptember 18.
²⁶ *Világ*, 1920. szeptember 23.
²⁷ *Az Est*, 1920. szeptember 21.
²⁸ *Pesti Napló*, 1920. október 6.
²⁹ *Pesti Hírlap*, 1920. október 17.
³⁰ *Magyarország*, 1920. október 29.
³¹ *Új Nemzedék*, 1920. november 6.
³² *Az Est*, 1920. november 9.

- ³³ Világ, 1920. november 9.
³⁴ Budapesti Hírlap, 1920. november 10.
³⁵ Az Est, 1920. november 12.
³⁶ Az Est, 1920. november 10.
³⁷ Népszava, 1920. november 14.
³⁸ Világ, 1920. november 10.
³⁹ Az Újság, 1921. november 29.
⁴⁰ MOL K468-9a-320/1923.
⁴¹ Az Újság, 1921. március 31.
⁴² Az Újság, 1920. december 24.
⁴³ Pesti Napló, 1921. december 22.
⁴⁴ Nemzeti Újság, 1921. december 30.
⁴⁵ Népszava, 1922. január 31.
⁴⁶ Magyarország, 1922. február 5.
⁴⁷ Magyarország, 1922. február 1.
⁴⁸ Magyarország, 1923. április 12.
⁴⁹ Magyarország, 1923. április 14.
⁵⁰ Magyarország, 1922. május 7.
⁵¹ Vasvármegye, 1920. június 13.
⁵² Vasvármegye, 1920. október 31.
⁵³ Vasvármegye, 1920. november 6.
⁵⁴ Vasvármegye, 1920. november 10.
⁵⁵ Vasvármegye, 1920. november 11.
⁵⁶ Szegedi Friss Újság, 1920. augusztus 13.
⁵⁷ Szegedi Friss Újság, 1920. október 5.
⁵⁸ Szegedi Friss Újság, 1920. október 26.
⁵⁹ Szegedi Napló, 1920. szeptember 15.
⁶⁰ Szegedi Napló, 1921. január 12.
⁶¹ Reggeli Hírlap, 1920. augusztus 7.
⁶² Reggeli Hírlap, 1920. szeptember 8.
⁶³ Győri Hírlap, 1920. november 17.
⁶⁴ Fejérmegyei Friss Hírek, 1921. január 14.
⁶⁵ Fejérmegyei Friss Hírek, 1921. december 11.

XXI. fejezet ■ 403–425. old.

- ¹ Az Est, 1920. augusztus 27.
² Népszava, 1920. szeptember 15.
³ Kőbányai Újság, 1921. január 2.
⁴ Erdélyi Hírek, 1920. augusztus 1.
⁵ Világ, 1920. szeptember 22.
⁶ UMBRAI, 171.
⁷ Az Eötvös József által kezdeményezett 1868-as oktatási törvény tankötelezettséget rendelt el a 6–15 éves korú gyermekek számára, és előírta a községeknek az elemi iskolák mindennapos működtetését. Az elemi oktatással párhuzamosan ismétlődő iskolák is működtek. Olyan helyeken voltak fontosak, ahol az elemi iskola elvégzése után a gyerekeknek nem állt módjukban továbbtanulni. Az oktatás télen heti öt, nyáron két órára terjed, és minden fiú és lány 15. éve betöltéséig – elvileg – köteles volt látogatni.
⁸ Erdélyi Hírek, 1920. augusztus 1.
⁹ Friss Hírek, 1921. május 1.
¹⁰ Erdélyi Hírek, 1920. augusztus 8.
¹¹ Erdélyi Hírek, 1920. szeptember 26.
¹² Erdélyi Hírek, 1920. december 19.
¹³ Erdélyi Hírek, 1921. január 1.
¹⁴ Erdélyi Hírek, 1921. január 16.
¹⁵ Az Újság, 1921. április 1.
¹⁶ Erdélyi Hírek, 1921. január 30.
¹⁷ Erdélyi Hírek, 1921. március 13.
¹⁸ Erdélyi Hírek, 1921. július 3.
¹⁹ Kőbányai Újság, 1921. április 24.
²⁰ ZEIDLER, 184.
²¹ Erdélyi Hírek, 1922. február 20.
²² Az Újság, 1920. december 22.
²³ Erdélyi Hírek, 1920. augusztus 29.
²⁴ Világ, 1920. március 12.
²⁵ Világ, 1920. szeptember 22.
²⁶ Magyarország, 1921. november 30.
²⁷ Magyarország, 1920. szeptember 19.
²⁸ Debreceni Újság, 1920. július 24.
²⁹ Debreceni Újság, 1920. augusztus 8.
³⁰ Debreceni Újság, 1920. augusztus 14.
³¹ Debreceni Újság, 1920. szeptember 8.
³² Debreceni Újság, 1920. szeptember 25.
³³ Debreceni Újság, 1920. december 25.
³⁴ Debreceni Újság, 1920. szeptember 19.
³⁵ Debreceni Újság, 1920. november 6.
³⁶ Debreceni Újság, 1920. november 16.
³⁷ Debreceni Újság, 1920. december 8.
³⁸ Debreceni Újság, 1921. augusztus 18.
³⁹ Debreceni Újság, 1921. augusztus 27.

- ⁴⁰ Debreceni Újság, 1921. október 5.
⁴¹ Debreceni Újság, 1921. november 29.
⁴² Szegedi Napló, 1920. szeptember 25.
⁴³ Szegedi Friss Újság, 1920. augusztus 27.
⁴⁴ Szegedi Napló, 1920. október 16.
⁴⁵ Szegedi Napló, 1920. november 3.
⁴⁶ Szegedi Friss Újság, 1920. november 14.
⁴⁷ Szegedi Napló, 1920. szeptember 12.
⁴⁸ Szegedi Napló, 1920. december 22.
⁴⁹ Szegedi Friss Újság, 1921. július 8.
⁵⁰ Magyarország, 1922. március 22.
⁵¹ SZÜTS, 441.
⁵² Miskolci Napló, 1920. szeptember 4.
⁵³ Miskolci Napló, 1920. december 10.
⁵⁴ Reggeli Hírlap, 1921. április 10.
⁵⁵ Miskolci Napló, 1920. december 23.
⁵⁶ Miskolci Napló, 1920. december 29.
⁵⁷ Reggeli Hírlap, 1921. november 13.
⁵⁸ Reggeli Hírlap, 1921. december 14.
⁵⁹ Győri Hírlap, 1921. július 5.
⁶⁰ Győri Hírlap, 1921. augusztus 10.
⁶¹ Győri Hírlap, 1921. október 9.
⁶² Győri Hírlap, 1921. november 11.
⁶³ Új Somogy, 1920. október 29.
⁶⁴ Új Somogy, 1920. december 3.
⁶⁵ Új Somogy, 1921. február 6.
⁶⁶ Új Somogy, 1921. október 1.
⁶⁷ Délmagyarország, 1921. július 14.
⁶⁸ Vasvármegye, 1920. szeptember 19.
⁶⁹ Pápai Hírlap, 1920. december 18.
⁷⁰ Veszprémi Hírlap, 1921. október 13.
⁷¹ Veszprémi Hírlap, 1922. január 22.
⁷² Gyula és Vidéke, 1921. augusztus 30.
⁷³ Esztergom, 1921. november 20.
⁷⁴ Friss Hírek, 1920. október 30.
⁷⁵ Fejérmegyei Friss Hírek, 1921. január 1.
⁷⁶ Fejérmegyei Friss Hírek, 1922. április 22.
⁷⁷ Magyarország, 1921. november 2.
⁷⁸ BFL IV, 1407 b. 79230.
⁷⁹ Népszava, 1921. november 25.
⁸⁰ Az Újság, 1921. december 14.
⁸¹ TÉGLÁS, 9.
⁸² Az Est, 1921. szeptember 3.
⁸³ TÉGLÁS, 10.
⁸⁴ BFL IV.1409.c. 23466/1935.
⁸⁵ Az Est, 1922. január 31.
⁸⁶ UMBRAI, 169.
⁸⁷ UMBRAI, 175.

XXII. fejezet ■ 425–445. old.

- ¹ Budapesti Hírlap, 1920. október 12.
² Az Újság, 1920. október 30.
³ Keletmagyarország, 1920. november 15.
⁴ Gondolat, 1920. november 4.
⁵ Keletmagyarország, 1921. április 11.
⁶ Ellenzék, 1920. december 28.
⁷ Erdélyi Hírek, 1920. augusztus 15.
⁸ MÁRKI, XLVII. 4957.
⁹ Vasvármegye, 1920. december 10.
¹⁰ ROMSICS, 233.
¹¹ MOL K27. Minisztertanácsai jegyzőkönyvek. 1920. október 19.
¹² Nemzeti Újság, 1921. augusztus 7.
¹³ MOL K26.-XLVIII-3624/1921. ME.
¹⁴ Reggeli Hírlap, 1920. november 19.
¹⁵ Az Est, 1921. február 9.
¹⁶ Ellenzék, 1921. június 30.
¹⁷ Erdélyi Hírek, 1921. július 24.
¹⁸ Lásd a Vagonúton című fejezetben Márki Sándor naplóját.
¹⁹ Ellenzék, 1921. július 29.
²⁰ Szabadság, 1921. augusztus 11.
²¹ Ellenzék, 1921. július 6.
²² Keletmagyarország, 1921. június 1.
²³ MOL K26.-XLVIII-4271/1921.M.E.
²⁴ MOL K26.-1921.-XLVIII.-5081.
²⁵ Ellenzék, 1921. augusztus 16.
²⁶ Ellenzék, 1921. szeptember 21.
²⁷ Nagyváradai Napló, 1921. április 2.
²⁸ MOL K26.-XLIII-5102-1921.
²⁹ Keletmagyarország, 1921. április 4.
³⁰ Nemzetgyűlési Napló, 1920. IV. köt. 117. o.
³¹ MOL K437.-1921-12-20
³² Ellenzék, 1921. augusztus 3.

- ³³ Magyarország, 1921. november 2.
³⁴ Ellenzék, 1921. december 7.
³⁵ Magyarság, 1923. július 1.
³⁶ Ellenzék, 1922. január 28.
³⁷ Erdélyi Hírek, 1922. május 8.
- ³⁸ Ellenzék, 1922. június 9.
³⁹ Ellenzék, 1922. július 16.
⁴⁰ Dr. Vass József (1877–1930) kalocsai nagyprépost, politikus. 1920 és 1922 között közlélelmzési, valamint
- vallás- és közoktatásügyi, 1922 és 1930 között népjóléti miniszter.
⁴¹ MOL K468.-449/1923.

XXIII. fejezet ■ 445–458. old.

- ¹ BOTLIK, 7.
² Uo. 17.
³ ZEIDLER, 40.
⁴ BOTLIK, 13.
⁵ Uo. 18.
⁶ Uo. 20.
⁷ Uo. 22.
⁸ GERŐ, 138.
⁹ BOTLIK, 22.
¹⁰ Uo. 25.
¹¹ Uo. 26.
¹² Tanácsköztársasági Törvénytár, V. 1919, 20–21.
¹³ PINCZÉS, 11.
- ¹⁴ MOL K28. 102 tétel. 1940–L-15 246 sz. 42–50.
¹⁵ A menekültek könyve, 83–101.
¹⁶ Uo. 84.
¹⁷ ROMSICS, 243.
¹⁸ A menekültek könyve, 86.
¹⁹ Uo. 98.
²⁰ Uo.
²¹ Uo. 101.
²² Uo. 91.
²³ BOTLIK, 34.
²⁴ A menekültek könyve, 92.
²⁵ FARKAS, 45.
²⁶ MOL K28. 267 tétel. I. rész, 1939–P-16 133 sz.
- ²⁷ BOTLIK, 39.
²⁸ Forrai Zsolt személyes közlése, 2011. október 4.
²⁹ MOL K28. 367 tétel. 1923–N-556 sz.
³⁰ BOTLIK, 38.
³¹ MOL K468. 69/922.
³² MOL K28. 89 tétel., 151.
³³ MOL K28. 370 tétel., 1923–T-884 sz., 75–76.
³⁴ MOL K28. 89. tétel., 257–258.
³⁵ MOL K28. 89. tétel., 279.
³⁶ MOL K28. 89. tétel., 296.
³⁷ MOL K28. 89. tétel., 346.

XXIV. fejezet ■ 458–467. old.

- ¹ Erdélyi Hírek, 1922. január 30.
² Veszprémi Hírlap, 1921. március 22.
³ Debreceni Újság, 1921. január 22.
⁴ Szegedi Napló, 1920. augusztus 29.
⁵ Az Est, 1920. november 16.
⁶ Pesti Hírlap, 1920. február 12.
⁷ A Vértő Magyarországi c. kötetről a XXIX. fejezetben lesz szó bővebben.
⁸ Magyarország, 1921. május 15.
⁹ Friss Hírek, 1920. július 15.
¹⁰ Világ, 1921. június 24.
- ¹¹ Szegedi Napló, 1920. július 6.
¹² Az Est, 1922. január 29.
¹³ Debreceni Újság, 1920. augusztus 27.
¹⁴ Veszprémi Hírlap, 1920. szeptember 12.
¹⁵ Pesti Hírlap, 1920. október 16.
¹⁶ Lásd a Lakáshivatal című fejezetet (XX.).
¹⁷ Az Est, 1920. november 12.
¹⁸ Fejérmegyei Friss Hírek, 1920. november 14.
¹⁹ Debreceni Újság, 1921. július 30.
²⁰ Népszava, 1921. július 8.
- ²¹ Szegedi Napló, 1920. december 1.
²² Új Somogy, 1921. február 11.
²³ Fejérmegyei Friss Hírek, 1921. május 1.
²⁴ Debreceni Újság, 1921. május 1.
²⁵ Debreceni Újság, 1921. május 25.
²⁶ Debreceni Újság, 1921. szeptember 7.
²⁷ Debreceni Újság, 1921. szeptember 10.
²⁸ Debreceni Újság, 1921. szeptember 18.
²⁹ Miskolci Napló, 1920. december 2.

XXV. fejezet ■ 467–487. old.

- ¹ RAFFAY, 74.
² ORMOS 1984, 137.
³ RAFFAY, 74.
⁴ MACMILLAN, 319.
⁵ Uo. 322.
⁶ VÉCSEY, 108.
⁷ MACMILLAN, 322.
⁸ Uo. 328.
⁹ Uo. 324.
¹⁰ Uo. 325.
¹¹ Uo. 326.
¹² VÉCSEY, 101.
¹³ PÜSKI, 20.
¹⁴ Az Est, 1919. december 30.
¹⁵ MOL K.27. Minisztertanácsai jegyzőkönyvek. 1919. december 29.
¹⁶ Pesti Napló, 1920. január 4.
¹⁷ RAFFAY, 113–114.
¹⁸ VÉCSEY, 112.
¹⁹ MACMILLAN, 331.
- ²⁰ ROMSICS, 221.
²¹ ZEIDLER, 129.
²² Uo. 122–125.
²³ Uo. 127.
²⁴ SÁRÁNDY, 62.
²⁵ MACMILLAN, 332.
²⁶ VÉCSEY, 120.
²⁷ RAFFAY, 121–122.
²⁸ BANDHOLTZ, 210.
²⁹ ROMSICS, 223.
³⁰ VÉCSEY, 111.
³¹ ZEIDLER, 149.
³² Uo. 149–150.
³³ Uo. 150.
³⁴ Uo. 195–208.
³⁵ MACMILLAN, 313.
³⁶ ZEIDLER, 223.
³⁷ Uo. 234–292.
³⁸ Pesti Napló, 1920. október 14.
³⁹ Szegedi Friss Újság, 1920. január 31.
- ⁴⁰ Uo. 1920. január 27.
⁴¹ Győri Hírlap, 1920. május 11.
⁴² Fejérmegyei Friss Hírek, 1921. március 10.
⁴³ Szegedi Friss Újság, 1920. június 10.
⁴⁴ Sopronvármegye, 1920. május 11.
⁴⁵ MOL K64. 1920–11–35. (Halmos–Paléologue-féle tárgyalások.)
⁴⁶ ROMSICS, 231.
⁴⁷ VÉCSEY, 123.
⁴⁸ Pesti Napló, 1919. október 3.
⁴⁹ Kassai Napló, 1919. október 9.
⁵⁰ A magyar-román békeszerződés magyarázata, 7.
⁵¹ Uo. 5–6.
⁵² Uo. 19.

XXVI. fejezet ■ 487–516. old.

- ¹ Ellenzék, 1920. július 18.
² Ellenzék, 1920. július 20.
³ Ellenzék, 1920. augusztus 4.
⁴ Ellenzék, 1920. augusztus 8.
⁵ Ellenzék, 1920. augusztus 10.
⁶ Erdélyi Hírek, 1921. március 13.
⁷ Erdélyi Hírek, 1920. szeptember 12.
⁸ Keletmagyarország, 1920. november 22.
⁹ Brassói Lapok, 1920. szeptember 18.
¹⁰ Ellenzék, 1922. szeptember 23.
¹¹ Ellenzék, 1920. december 18.
¹² Az Est, 1920. október 10.
¹³ Erdélyi Hírek, 1921. január 23.
¹⁴ Magyarország, 1920. október 12.
¹⁵ Szabadság, 1920. október 31.
¹⁶ MÁRKI, XLVIII. 4925., 5186., 5199., 5212., 5052., 5060.
- ¹⁷ BÁRDI NÁNDOR: A keleti akció. Regio, 1995/3., 89–134.
¹⁸ MOL K26. 1921–XXXIX-5743.
¹⁹ BÁRDI, i. m.
²⁰ MOL K26. 1921–XXXIX-7157/9433; -7157/9209.
²¹ Körösvidék, 1921. október 7.
²² Uo. 1921. október 9.
²³ Uo. 1921. október 12.
²⁴ MOL K437-1921-1-371.
²⁵ MOL K437-1921-1-535.
²⁶ MOL 21.015 sz./VI. – 2. b. 1922.
²⁷ MOL K437-1921-2-233.
²⁸ MOL K468-668/926.
²⁹ MOL K437/24-921.
³⁰ MADERSPACH, 52.
³¹ MOL K26-1921-1261–XVIII.
³² LIGETI, 22.
³³ BÁRDI, i. m.
- ³⁴ Budapesti Hírlap, 1921. december 24.
³⁵ MÁRKI, XLVIII. 5185.
³⁶ Kiáltó szó! Röpirat, Kolozsvár, 1921.
³⁷ Uo.
³⁸ Keletmagyarország, 1921. június 6.
³⁹ Ellenzék, 1922. március 19.
⁴⁰ Ellenzék, 1922. november 10.
⁴¹ MERLY, 106.
⁴² DIÓSZEGI-SÜLE, 33.
⁴³ Uo. 33.
⁴⁴ MERLY, 107.
⁴⁵ MIKÓ, 3–6.
⁴⁶ BALOGH, 55.
⁴⁷ DIÓSZEGI-SÜLE, 20.
⁴⁸ Aradi Közlöny, 1922. május 11.
⁴⁹ A romániai magyar kisebbség sérelmei. 38.
⁵⁰ DIÓSZEGI-SÜLE, 22.

- ⁵¹ A romániai magyar kisebbség sérelmei. 34.
⁵² DIÓSZEGI-SÜLE, 24.
⁵³ A romániai magyar kisebbség sérelmei. 38.
⁵⁴ MÁRKI, XLVIII. 5074.
⁵⁵ A romániai magyar kisebbség sérelmei. 52.
⁵⁶ DIÓSZEGI-SÜLE, 35.
⁵⁷ A romániai magyar kisebbség sérelmei. 59–61.
⁵⁸ Keleti Újság, 1921. szeptember 15.
⁵⁹ LIKTOR 2011, 24.
⁶⁰ Erdélyi Hírek, 1920. augusztus 1.
⁶¹ A romániai magyar kisebbség sérelmei. 9.
⁶² CURTIS-FLEMING-WEBS-TER, 23.
⁶³ LIKTOR KATALIN: Rokonságok álmodói – Áprily La-

jos és Reményik Sándor levelezése, 1920–1941. Kolozsvár, 2014, Polis.
⁶⁴ Pásztortűz, 1945/1, 45.
⁶⁵ Pásztortűz, 1923/1-2, 1.
⁶⁶ LIKTOR 2011, 52.
⁶⁷ Uo. 50.
⁶⁸ Uo. 47.
⁶⁹ Pásztortűz, 1929/15.
⁷⁰ LIKTOR 2011, 52.
⁷¹ Uo. 53.

XXVII. fejezet ■ 516–529. old.

- ¹ Kassai Napló, 1920. szeptember 11.
² Kassai Napló, 1920. július 16.
³ Kassai Napló, 1920. július 27.
⁴ Kassai Napló, 1920. február 14.
⁵ Testvér, 1920. március 18.
⁶ Kassai Napló, 1920. november 10.
⁷ MOL K26. 1920-XL-1672-2975.
⁸ MOL K26. 1920-XL-1672/3531.
⁹ MOL K26. 1920-XL-1672-3428.
¹⁰ MOL K26. 1920-XL-1672-3389.
¹¹ MOL K26. 1920-XL-1672-2856.
¹² MOL K26. 1920-XL-1672-6631.
¹³ MOL K26. 1920-XL-1672/4092.
¹⁴ MOL K26. 1920-XL-1672-7039.
¹⁵ MOL K26. 1920-XL-1672.
¹⁶ MOL K26. 1920-XL-4092.
¹⁷ Budapesti Hírlap, 1921. február 11.
¹⁸ MOL K437-1922-3-471.
¹⁹ MOL K437-1922-4-628.
²⁰ MOL K437-1922-12-798.
²¹ Erdélyi Hírek, 1922. április 17.
²² POPÉLY, 38.
²³ FÁBRY, 18.
²⁴ POPÉLY, 45.

XXVIII. fejezet ■ 529–547. old.

- ¹ CSUKA, 9.
² MOL K26-1920-XLI-994-7645.
³ MOL K26-1920-XLI-4209.
⁴ MOL K26-1920-XLI-4209-5859.
⁵ CSUKA, 16.
⁶ MOL K26-1920-XLI-994-4813.
⁷ Szegedi Napló, 1920. március 24.
⁸ MOL K26-1920-XLI-994-5479.
⁹ Szegedi Napló, 1920. május 11.
¹⁰ Az Est, 1920. június 1.
¹¹ SÁNTA, 262–265.
¹² DÉVAVÁRI, 124–125.
¹³ Uo. 126.
¹⁴ SÁNTA, 267.
¹⁵ DÉVAVÁRI, 120–124.
¹⁶ CSUKA, 63.
¹⁷ Dévavárim, 130–135.
¹⁸ MOL K26-1920-XLI-10184.
¹⁹ Magyarország, 1920. október 30.
²⁰ MOL K437-1921-5-26.
²¹ MOL K437-1921-5-966.
²² Esztergom, 1920. október 3.
²³ Magyarország, 1921. január 16.
²⁴ Szegedi Friss Újság, 1921. január 16.
²⁵ Magyarország, 1922. március 19.
²⁶ Bácskai Napló, 1922. június 14.
²⁷ Nemzeti Újság, 1922. július 12.
²⁸ MOL K468-1922-254-1124.
²⁹ A Nép, 1922. július 13.
³⁰ Magyarország, 1922. július 15.
³¹ Magyarország, 1922. július 28.
³² Fájó Trianon, 48.
³³ Magyarország, 1922. július 11.
³⁴ Budapesti Hírlap, 1922. augusztus 17.
³⁵ MOL K437-1921-5-1137.
³⁶ MOL K468-2-254-1124.

XXIX. fejezet ■ 547–561. old.

- ¹ BÁRDI NÁNDOR: A keleti akció. Regio, 1995/3., 89–134.
² MOL K26-1921-XXXVIII-3581.
³ MOL K26-1921-XVIII-1261.
⁴ MOL K26-XXXIX-10315/1920.
⁵ MOL K26-XLVIII-5742/1921.
⁶ MOL K437-1922-2-2.
⁷ BÁRDI, i. m.
⁸ MOL K437-10-1928. f. 683., 697.
⁹ BÁRDI, i. m.
¹⁰ Fejérmegyei Friss Hírek, 1921. május 13.
¹¹ Magyarország, 1921. március 25.
¹² MOL Z-1610. 123. dob.
¹³ Közlekedési-Vasúti Közlöny, 1921/41.
¹⁴ Ellenzék, 1922. november 4.
¹⁵ MOL Z-1610. 125. dob.
¹⁶ MOL Z-1610. 123. dob.
¹⁷ Ellenzék, 1922. november 4.
¹⁸ Fájó Trianon, 56.
¹⁹ Magyar Építőművészet, 1925/1–3.
²⁰ Ellenzék, 1922. szeptember 6.
²¹ Nemzeti Élet, 1925/33.
²² Széman Richárd helytörténész közlése.
²³ 100 éves a MÁV. Lakótelepek és lakóépületek létesítése az alkalmazottak részére.
²⁴ MOL Z-1610. 123. dob.
²⁵ Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1927/21.
²⁶ Magyarország, 1921. május 14.
²⁷ Magyarország, 1922. február 8.
²⁸ Magyarország, 1923. március 7.
²⁹ Fejérmegyei Friss Hírek, 1921. április 16.
³⁰ GYÁNI-KÖVÉR, 206.
³¹ OMH-jelentés, 37.
³² Uo. 38–39.
³³ BÁNOS, 161.
³⁴ Dombóvári Hírlap, 1921. június 26.
³⁵ VERTEL-ACSÁDY-PÜSPÖKY, 61–107.
³⁶ MÁRAI, 11.
³⁷ Vértő Magyarország, 70.
³⁸ Uo. 122–123.
³⁹ Uo. 43.
⁴⁰ Hítel, 1992/9.
⁴¹ Fájó Trianon, 50–51.
⁴² Fejérmegyei Friss Hírek, 1921. augusztus 13.
⁴³ Magyarország, 1921. május 7.
⁴⁴ Fejérmegyei Friss Hírek, 1921. augusztus 28.
⁴⁵ Fájó Trianon, 49.
⁴⁶ VERTEL-ACSÁDY-PÜSPÖKY, 158–159.

X 284749

DVD-MELLÉKLETEN A CSONKA VÁGÁNYON CÍMŰ FILM ÉS A MENEKÜLTEK NÉVSORA

847205

A könyvhöz mellékelt dvd-lemezen asztali lejátszó, házimozi vagy személyi számítógép használatával megtekinthető Dékány István *Csonka vágányon* című, 2014-ben bemutatott dokumentumfilmjének teljes, rendezői változata is. A dvd-n a *Menekültek névsora* elnevezésű mappában pdf, valamint html formátumú számítógépes fájlban elhelyeztük az a szomszédos államokból menekülők mintegy húszezer nevet tartalmazó névsorát. A fájlok megtekinthetők személyi számítógép vagy tablet segítségével.

Első pillantásra nincs érdektelenebb egy névsornál, ha azonban hozzátesszük, hogy ez a lista az elvesztett világháború (vagy ahogy a köznyelv röviden mondja: Trianon) következtében létrejött utódállamokból 1918 és 1924 között menekülésre kényszerített magyarok eddigi egyetlen névsora, akkor már közel sem olyan érdektelen a felsorolás. Ugyanis egyre többen keresik identitásukat, és igyekeznek minél többet megtudni felmenőikről. Általában keveset tudnak róluk, talán éppen csak annyit, hogy melyik elcsatolt területről menekültek, de azt már nem, hogy melyik évben, hányan és hová érkeztek – ezt már elfedte az azóta eltelt száz esztendő pora, vagy a szülők, nagyszülők igyekeztek elfelejteni a megpróbáltatásokat, és nem beszéltek róluk.

Az itt közölt mintegy húszezer nevet nyugodtan megszorozhatjuk négygyel-öttel, hiszen a listák csak a családfő nevét tüntetik fel, és akkoriban a sokgyerekes volt a jellemző családmódel. A menekültek pontos számát nem ismerjük, ugyanis a menekültügygel foglalkozó kormányzati szerv, az Országos Menekültügyi Hivatal iratanyaga 1945 januárjában, Buda ostroma alkalmával a leégő levéltári épületben megsemmisült.

A Hivatal ezen adatait egyébként is fenntartásokkal kezelik a kutatók, mert az Országos Menekültügyi Hivatal működését csak 1920. április 30-án kezdte meg, menekültek viszont már 1918 novemberétől érkeztek. A másik hibaforrás az, hogy a Hivatal statisztikáiban csak azok jelentek meg, akik valamilyen segítségért (segély, étkezés, elhelyezés, lakás stb.) hozzájuk fordultak. Így a hivatalosan publikált 350 ezer menekültnél minden bizonnyal többen érkeztek. Akiknek volt az anyaországban ingatlanuk, vagyonuk, vagy rokonoknál el tudtak helyezkedni, nem jelentek meg a Menekültügyi Hivatal számsoraiban. A mai kutatások 426 ezer menekültet valószínűsítnek.

A névsort több forrásból sikerült összegyűjteni. A legtöbb nevet az Országos Menekültügyi Hivatalnak az *Erdélyi Hírek* című újság 1920. június 26. és 1922. március 13. között megjelent számaiban közölt listák tartalmazták. Ezen kívül a napilapok – hazaiak és határon túliak, fővárosiak és vidékiek – is közöltek menekültlistákat.

Dékány István közel száz évvel az első világháborút lezáró párizsi békeszerződés után egy olyan Trianon-történettel áll elő, ami új fénytörésbe helyezi az Osztrák–Magyar Monarchia – és benne a Magyar Királyság – széthullását, az új határokat meghúzását és a nehézségeket, amelyekkel a magyarságnak szembe kellett néznie. A *Trianoni árvák* nem történelmi munka, megírása mögött ugyanakkor rengeteg tájékozódás, utánajárás és levéltári kutatás áll, többek között korabeli újságok cikkei, az érintettek és leszármazottaik naplóbejegyzéseit, visszaemlékezéseit dolgozza fel. Bár a történelmi háttérrel felvázolva részletesen foglalkozik az országcsonkításban szerepet játszó nemzetiségi konfliktusokkal és a békeszerződés aláírását megelőző geopolitikai sakkjátszmákkal is, a fókuszban az utódállamok területéről kizárítottak állnak, akik nem esküdtek fel az új, számukra idegen hatalomra, és hónapokon, sőt éveken keresztül laktak táborokban, emberinek nem nevezhető körülmények között. A kötethez mellékelte a DVD tartalmazza a szerző *Csonka Magyarországon* című dokumentumfilmjét, valamint a menekültek nem teljes, de másfelől eddig még nem olvasható névsorát.

X 284749

TELJES

DÉKÁNY ISTVÁN

TRIANONI
ÁRVÁK

NORAN LIBRO KIADÓ
BUDAPEST, 2018

847485 X

Dékány István Budapesten született 1940-ben. Az '56-os forradalomban való részvétele miatt felfüggesztett büntetésre ítélték. Az ELTE jogi kara helyett a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem agrárszakára irányították, majd az ország összes egyeteméről és főiskolájáról kizárták. Később a Debreceni Tanítóképzőnek a SZOT Iskolára kihelyezett igazgatóján, az egri tanárképző főiskolán, majd az ELTE Bölcsészkarán szerzett diplomát. Volt operaházi némaszereplő, állaudvari rakodó, segédmunkás, kocsikísérő, anyagbeszerző, munkásszállásvezető, népművelő. Dolgozott kerületi népművelési csoportvezetőként, a független Filmszövetség főtítkárként, közösségi televízió főszerkesztőjeként. Publikált magazínokban és folyóiratokban (*Audiovizuális Közlemények, Fotó, Képes Sport, Kortárs, Könyvtár, Magyar Ifjúság, Kultúra, Népművelés, Új Forrás, Video Magazin*), az MTV, a TV3 és a Duna TV munkatársaként több száz rövid bejáratot és harminc önálló dokumentumfilmet, ismeretterjesztő sorozatot készített. Ez az első könyve.

NORAN LIBRO

www.noranlibro.hu

kiado@noranlibro.hu

www.facebook.com/noranlibro

9 786155 900341

5990 Ft